

ایمپینٹ بک آف

ایم کے پنخانی گائیڈ

پنجاں پرچیاں پوری گائیڈ

مختار جاوید انور قدر آفاتی

لاہور۔ فیصل آباد۔ راولپنڈی

اع بینڈ بک آف

درسی

ایم۔ اے پنجابی گائیڈ

پارٹ ۱

سوالاً و جواباً

پانچ پرچوں کی مکمل حل شدہ گائیڈ

نصاب برائے ایم۔ اے (پنجابی) سال اول (ریگولرو پرائیویٹ)

- ۱۔ پہلا پرچہ کلاسیکی شاعری
- ۲۔ دو جا پرچہ نثر۔ قدیم تے جدید
- ۳۔ تینجا پرچہ دین تے تصوف
- ۴۔ چوتھا پرچہ خصوصی مطالعہ وارث شاہ
- ۵۔ پنجواں پرچہ تاریخ ادب

پروفیسر مختار جاوید۔ پروفیسر قدر آفاقی (صدارتی ایوارڈ یافتہ)

مجید سنز

اردو بازار لاہور بھوانہ بازار فیصل آباد

المصطفیٰ پلازہ 6th روڈ راولپنڈی

جملہ حقوق بحق پبلیشرز محفوظ ہیں

~~70971~~

نام کتاب	.....	ایم۔ اے پنجابی گائیڈ (پارٹ 1)
مصنف	.....	پروفیسر مختار جاوید۔ قدر آفاقی
پبلیشرز	87971	یوسف مختار
اشاعت	.....	2000ء
تعداد	.....	500
کمپوزر	.....	محمد امجد
پرنٹرز	.....	زیڈ۔ اے پریس
قیمت	.....	150/-

نوٹ:

ہمارے پاس ایم۔ اے پنجابی کے سابقہ پرچہ جات دستیاب ہیں۔ نیز امتحان کے نزدیک گیس پیپرز تمام پیپروں کے بھی دستیاب ہونگے۔

مجید سنز

اردو بازار لاہور بھوانہ بازار فیصل آباد

المصطفیٰ پلازہ 6th روڈ راولپنڈی

نصاب برائے ایم۔ اے

(پنجابی)

سال اول (ریگولرو پرائیویٹ)

خدا و خال

۱۰۰ نمبر	۱۔ پہلا پرچہ کلاسیکی شاعری
۱۰۰ نمبر	۲۔ دو جا پرچہ نثر۔ قدیم تے جدید
۱۰۰ نمبر	۳۔ تین جا پرچہ دین تے تصوف
۱۰۰ نمبر	۴۔ چوتھا پرچہ خصوصی مطالعہ وارث شاہ
۱۰۰ نمبر	۵۔ پنجواں پرچہ تاریخ ادب

پہلا پرچہ کلاسیکی شاعری

۲۰ نمبر پہلے ۳۰ یوں	۱۔ بول فریدی مرتبہ فقیر محمد فقیر
۲۰ نمبر چوں متن تے	۲۔ چچل سرمست (انتخاب) از محمد اسلم رسول پوری
۲۰ نمبر ۲۰ سوال	۳۔ احسن القصص۔۔ مولوی غلام رسول عالم پوری
۲۰ نمبر لازمی ۲۰ گے	۴۔ سیف الملوک۔۔ میاں محمد بخش

دو جا پرچہ نثر۔ قدیم تے جدید

۲۰ نمبر	۱۔ (الف) قدیم نثر
متن ۱۰ نمبر	۱۔ موعظہ نوشتہ۔۔ مرتبہ شرافت نوشاہی
تفقید ۱۰ نمبر	۲۔ یوہل نماز مرتبہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعداری
	۳۔ پکی روٹی
۸۰ نمبر	۲۔ (ب) جدید نثر
۲۰ نمبر	۱۔ افسانہ اک اوپری کڑی از رفعت

۲۔ ڈوٹھیوں شانوں از نواز

ڈرامہ ۱۔ سورج مکھی از سجاد حیدر ۲۰ نمبر

۲۔ ماحولی دے تھلے از اشفاق احمد

ناول ۱۔ ہڈ از ڈاکٹر محمد باقر ۲۰ نمبر

انشائیہ ۱۔ چوہنبرواں از ارشد میر (صرف پنج انشائیے)

(دیباچے، تقریر، دافن، پیک، بس، واسفر، پروہنے) ۲۰ نمبر

۲۔ میرا دل سے از ظہیر نیاز سنگی (پنج نثر پارے)

نیکی، دا پھل، ہڑ، کرنی دی بھرنی، نیت و ابھانگ، جنت۔

تیجا پرچہ دین تے تصوف

(الف) دین ۳۰ نمبر

۱۔ ترجمہ و تفسیر سورۃ القمان انجرات الرحمن از مولوی شعاع الدین

۲۔ نجات المؤمنین از عبدالکریم جھنگوی۔

(ب) تصوف ۶۰ نمبر

۱۔ ابیات سلطان بابو

۲۔ کافیاں شاہ حسین

۳۔ کافیاں بیٹے شاہ

۴۔ کافیاں خواجہ فرید (کافی نمبر اتا ۳۰ دی تشریح لازمی ہووے گی)

چوتھا پرچہ خصوصی مطالعہ وارث شاہ

۱۔ تنقیدی سوال ۶۰ نمبر

۲۔ تشریح متن (پنجابی ادبی اکیڈمی)

مرتبہ عبدالعزیز

پنجواں پرچہ تاریخ ادب

۱۔ پنجابی شاعران دا تذکرہ از مولانا بخش کشن

۲۔ پنجابی ادب کی مختصر تاریخ از ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ اری

۳۔ پنجابی ادب دی کہانی از عبدالغفور قریشی

۴۔ سرائیکی شاعری از کیفی جام پوری۔

فہرست سوالات

پہلا پرچہ کلاسیکی شاعری

بول فریدی (ڈاکٹر فتیر محمد فقیر)

2

بابا فریدی کی حیاتی تے چائن پاویاں بابا فریدی دے حالات زندگی بیان کرو۔

4

بابا فریدی شاعری سانوں کیہ درس دیندی اس یان
بابا فریدی دے بولاں وچوں سانوں کیہ کیہ سبق مددے نیں۔

8

بابا فریدی گنج شکر دے بولاں وانی ویرہا کرو۔

10

بول فریدی دے چونویں شلوکاں دا ترجمہ تے تشریح بیان کرو۔

18

سچل سرمست (انتخاب) محمد اسلم رسول پوری
سچل سرمست دی حیاتی تے چائن پاویاں سچل سرمست دی حیاتی تے بھرتواں نوٹ لکھو۔

21

سچل سرمست تے فلسفہ وحدت وجود تے چائن پاؤ؟ یان
سچل سرمست صوفیاں دے کہوے فرے تے تال تعلق رکھدے کن۔

27

سچل سرمست دی شاعری و اقلدی تے فنی ویرہا کرو۔
سچل سرمست ہوراں دے تصور عشق تے بھرتواں چائن پاؤ۔

32

احسن القصص (مولانا غلام رسول عالمپوری)
مولانا غلام رسول عالمپوری دی حیاتی دے حالات تفصیل نال بیان کرو تے
احسن القصص وچوں نمونے دے شمر پیش کرو یان
مولانا غلام رسول عالمپوری دی حیاتی تے کن تے روشنی پاؤ۔

34

مولانا غلام رسول عالمپوری دی صوفیانہ شاعری تے چائن پاؤ؟ یان
مولانا غلام رسول عالمپوری اک صوفی تھان؟ تھانہ ایہ خیال اسے؟

36	مولوی غلام رسول عالمپوری ہورال 'احسن القصص' وچ جہڑیاں صفتاں درتیاں نیں۔ اوہناں دا بھر نواں جائزہ لوو یاں مولوی غلام رسول عالمپوری ہورال 'احسن القصص' وچ جہڑیاں علمی ادبی صفتاں درتیاں نیں اوہناں بارے بحث کرو؟	۳۶
40	مولوی غلام رسول عالمپوری نے اپنی تخلیق وچ سراپا نگاری دا خوبصورت انداز اپنایا اے کسی ایس دی بارے مثالاں دے ذریعے اپنا جواب دیوے نال بیان کرو؟	۳۶
43	مثنوی دی تعریف کروتے ایس تعریف دے حوالے نال احسن القصص دیاں فنی خوبیاں بیان کرو؟	۳۶
50	سیف الملوك (میاں محمد بخش) میاں محمد بخش دی حیاتی تے فن تے چائن پاؤ؟	۳۶
51	میاں محمد بخش دی اخلاقی شاعری تے بحث کرو یاں میاں محمد بخش بطور اخلاقی مبلغ	۳۶
54	میاں محمد بخش دی زندگی دے صوفیانہ پہلوواں تے نوٹ لکھو۔ اوہناں دی شاعرانہ بلندی تے چائن پاؤ۔	۳۶
55	میاں محمد بخش دی سراپا نگاری تے تفصیلی نوٹ لکھو؟	۳۶
57	میاں محمد بخش ہورال دے تصور عشق اتے سیف الملوك وچوں مثالاں دے کے مضمون لکھو یاں میاں محمد بخش دے عشق دے تصور نوں سیف الملوك دے حوالے نال بیان کرو۔	۳۶
58	میاں محمد بخش دی "سیف الملوك" دیاں شعری خوبیاں بیان کرو یاں "سیف الملوك" دیاں خصوصیات دسو۔	۳۶
63	میاں محمد بخش دی سیف الملوك نوں سزا عشق کیوں آکھیا جاندا اے؟ یاں بات مجازی رمز حقانی دن وناں دی کاٹھی سنہ العشق کتاب بنائی سیف چھپی وچ لاٹھی میاں محمد بخش دے ایس شعر دے حوالے نال اوہناں دی ایس رمز حقانی کرو	۳۶

66	☆	دوسرا پرچہ نثر قدیم تے جدید مواظف نوشہ گنج بخش نوشہ گنج بخش دے حالات زندگی بیان کرو۔ تے آپدے پہلے دو عطاں دی تشریح تے اوہناں دی فکری تے فنی حیثیت تفصیل نال بیان کرو یاں نوشہ گنج بخش دے نتیجے تے چوتھے و عطا تے تفصیل نال چائن پاؤ؟ تے بیان داؤھنگ دی بحث مٹھ لیاؤ؟
68	☆	حضرت نوشہ پیر دے و عطاں دی اولی حیثیت بیان کرو؟
76	☆	بویل نماز (ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعدار) حافظ بر خوردار دے حالات زندگی لکھو تے۔ رسالہ بویل نماز دا تعارف کراؤ
81	☆	پکی روٹی پکی روٹی وچ بیان کیجے گئی مسکیاں دی دینی تے اولی حیثیت بارے بھروسے بحث کرو یاں پکی روٹی وچ بیان ہونے والے مسکیاں دی نوعیت تے اہمیت تے تفصیل نال چائن پاؤ
86	☆	دینی تعلیم دے حوالے نال پکی روٹی دی اہمیت بیان کرو؟
87	☆	پنجابی نثر وچ پکی روٹی دا مقام تے اوہدی اولی حیثیت کیہ اے بیان کرو؟
89	☆	اک اوپڑی کڑی (رفعت) رفعت دے افسانیاں وچ کیمزے مسکے بھیزے گئے نیں کردار نگاری دے حوالے نال وی جائزہ پیش کرو؟
90	☆	رفعت دا افسانہ "جنتری" انسانی جذبیاں دی پھلوڑی اے۔ کالو بلادے حوالے نال اپنے وچار پیش کرو؟
92	☆	"کرناں دی دھوڑ" عورتاں دے کیمزے سماجی مسکے دا بھیرا کردار اے۔ کیہ تسیں سناں دی ماں دی سوچ نال متفق او؟ بحث کرو
94	☆	سوزی دیاں سد حراں پوریاں نہ ہوں دی ذمہ داری دا تعین کرو۔ کیہ بھلا۔ گل دی ذمہ داری معاشرے تے سنی جاسکے کی اے چائن پاؤ
95	☆	"بیریاں واپل" عنوان دے لحاظ نال کیسا افسانہ اے؟ سارے پہلوؤں بارے زنانہ جذبات دی روشنی وچ گل تھ کرو

121	نواز نے افسانے "سدا ساکن" اور مرکزی خیال سے خلاصہ پیش کرو؟ یاں سدا ساکن کی کہانی ایسے طرح بیان کرو کہ اوبدیاں خوبیاں نکھڑ کے سامنے آجاوون؟	--
124	"اک سی تے اک سی بادشاہ" دا خلاصہ لکھو؟ یاں اک سی تے اک سی بادشاہ اور مرکزی خیال	--
126	ڈوبتیاں شاماں دا خلاصہ تے تنقیدی جائزہ بیان کرو	--
129	سورج مکھی (سجاد حیدر) سجاد حیدر دے حالات زندگی بارے چار من پاؤتے او سدے فن بارے تنقیدی تبصرہ کرو؟	--
130	سورج مکھی دے حوالے نال سجاد حیدر دی ڈرامہ نگاری دا فنی تجزیہ پیش کرو؟	--
134	سجاد حیدر دے نازکاں وچ جذبے تے احسان دا میلہ لگا ہویا ہے؟	--
136	ڈرامہ نگاری وچ سورج مکھی دے حوالے نال سجاد حیدر دا مقام متھوتے فنی تجزیہ کرو؟	--
138	تابلی دے تیلے (اشفاق احمد) اشفاق احمد بارے کس کدہہ جاندا او آپ دے حالات زندگی تے اوہلی خدمتوں بارے روشنی پاؤ؟	--
140	اشفاق احمد دی خدمت "تابلی دے تیلے" بارے مختصر تبصرہ کرو	--
145	تابلی دے تیلے دا پوٹھا ڈرامہ شہری تے دیہاتی تمدن دے تضادوں دا واضح کردا اے بحث کرو؟	--
147	"تابلی دے تیلے" دا پنجواں ڈرامہ دہم تے گمان دے دو اے کھمد اے اوہ دے چکھ کڑو وچ جیہڑا اصابتی مقصد پھیدو اے اوسدی وضاحت کر کے تنقیدی جھات پاؤ؟	--
149	تابلی دے تیلے دا چھیواں ڈرامہ "ورلڈ آف ویلیو" دے آسے دو اے کھمد اے ہویا ہمدے ہماندے معاشرے وچ خوشیاں اڈوا اؤر ک جذبہ تے حقیقت پندگی دا صحیح کردیند اے بھرواں تبصرے تے وضاحت کرو؟	--
153	ہتھ (ڈاکٹر محمد باقر) ڈاکٹر محمد باقر دا ناول نواہنے ہمدے مانع معاش تے ہمدے بحث کرو؟	--
157	موشی تے ہمدے حوالے نال واقعات تے اوسدی وچ اچھڑاؤ کرو؟	--

162	چند نبرتاں تے میرا دیس (ارشاد میر)	--
	ارشاد میر تے چو نبرتاں دا مختصر تعارف لراؤ	
165	ظہیر نیازتگی تے میرا ویس بارے واقف کرو اندیاں اپنے وچا ربیان کرو؟	--
166	زبان تے بیان دے حوالے نال دیباچے تے جنت (ظہیر نیازتگی دی کہانی) دا تفصیلی جائزہ پیش کرو؟	--
168	تھریر دا فن نیت دا بھانجک ہ دو نکلتاں نوں اپنے لفظاں وچ لکھو	--
170	پگ تے نیکی دا پھس ہ دو نکلتاں نوں اپنے لفظاں وچ لکھو تے اوہناں دی فکری تے فنی اہمیت دسو؟	--
172	اس دا سفر تے نیت دا بھانجک ہ دو نکلتاں دا خلاصہ تے تنقیدی جائزہ ایس طراں پیش کرو کہ لکھاریاں دے اسلوب اتے چنن پے سکے	--
176	کرنی دی بھرنی تے پرو بنے ہ دو نکلتاں دا خلاصہ تے تنقیدی جائزہ اس طراں پیش کرو کہ لکھاریاں دے اسلوب اتے چنن پے جائے؟	--
179	ظہیر نیازتگی دی کہانی بڑھ دا خلاصہ بیان کرو؟	--
<h2>تیجا پرچہ</h2> <h3>(سورة لقمان، الرحمن، الحجرات)</h3>		
182	سورة لقمان (ترجمہ و تشریح)	--
	سورت لقمان دا ویروا کرنے دے سوچی ایہدے وچ کھڑے مضموناں اتے گل کیتی گئی اے؟	
205	سورت لقمان دے مرکزی عنواناں تے بحث کرو؟	--
206	سورة الرحمن (ترجمہ و تشریح)	--
	سورت رحمن دے نال زمانہ نزول تے شان نزول دے بارے تسمیں کہیہ جاندے	
223	اوہ تفصیل نال لکھو۔	--
224	سورت رحمن وچ بیان ہوئے مضموناں اتے اک بھر وال مضمون لکھو۔	--

246	سورة الحجرات (ترجمہ و تشریح) یاں سورت الحجرات دے مضمون داویر و آکرو؟ سورت الحجرات وچ موٹیاں موٹیاں بھریاں گلاں دسیاں گتیاں میں اوہناں داویر و آکرو؟	☆
248	نجات المؤمنین (مولوی عبدالکریم جھنگوی) مولوی عبدالکریم جھنگوی دی حیاتی فکر تے فن تے چائن پاؤ؟	☆
252	نجات المؤمنین نوں کھ رکھدیاں مولوی عبدالکریم جھنگوی دے اسلوب داویر و آکرو؟	☆
253	یاں فقہی ادب دی تعریف تے تاریخ تے چائن پاؤ نجات المؤمنین دیاں خوبیاں تے خامیاں تے بحث کرو	☆
261	نجات المؤمنین وچ کھ کھڑے کھڑے مسئلے بیان کیتے گئے نہیں۔ اوہناں داویر و آکرو؟	☆
266	ابیات بابو (سلطان العارفین حضرت سلطان بابو) سلطان العارفین حضرت سلطان بابو دی حیات فکر تے فن تے چائن پاؤ؟	☆
272	یاں کلام بابو وچ کلمے دی اہمیت تے فضیلت بیان کرو؟ حضرت سلطان بابو دی شاعری دے توحیدی رنگ داویر و آکرو	☆
274	یاں حضرت سلطان بابو دے نظریہ عشق تے روشنی پاؤ؟ عشق بارے حضرت سلطان بابو دے وچاراں داویر و آکرو؟	☆
277	یاں حضرت سلطان بابو دے مرشد بارے وچاراں تے چائن پاؤ حضرت سلطان بابو دی فکر وچ مرشد نوں مذہلی حیثیت حاصل اے۔ بحث کرو۔	☆
280	دنیا تے دنیا داری بارے حضرت سلطان بابو دے وچاراں تے چائن پاؤ	☆
283	کافیاں (شاہ حسین) شاہ حسین دی حیاتی فکر تے فن تے چائن پاؤ	☆
291	شاہ حسین تے تصور عشق داویر و آکرو	☆
293	یاں شاہ حسین دے کلام تے حجات پاؤ شاہ حسین دی شاعری وچ توحیدی و چارملدے نہیں ثابت کرو۔	☆
299	یاں شاہ حسین بطور علامتی شاعر شاہ حسین دے علامتی نظام تے بھرواں مضمون لکھو۔	☆

302	شہزادوں سے تعلق رکھنے والے شاعر
306	شہزادوں کے حوالے سے شاعر کی تہذیبی حیثیت
309	یوں
312	دافنیاں (بابا بلی شاہ)
318	دافنیوں کی زندگی سے متعلق
323	دافنیوں کے تعلق سے شاعر کی نظموں میں
326	دافنیوں کے حوالے سے شاعر کی شاعری کے حوالے سے
331	دافنیوں کے حوالے سے شاعر کی شاعری کے حوالے سے
335	دافنیاں (خواجہ غلام فرید)
340	دافنیوں کے حوالے سے شاعر کی شاعری سے متعلق
346	دافنیوں کے حوالے سے شاعر کی شاعری سے متعلق
349	یوں
354	دافنیوں کے حوالے سے شاعر کی شاعری سے متعلق
358	چند دافنیاں (خواجہ غلام فرید)

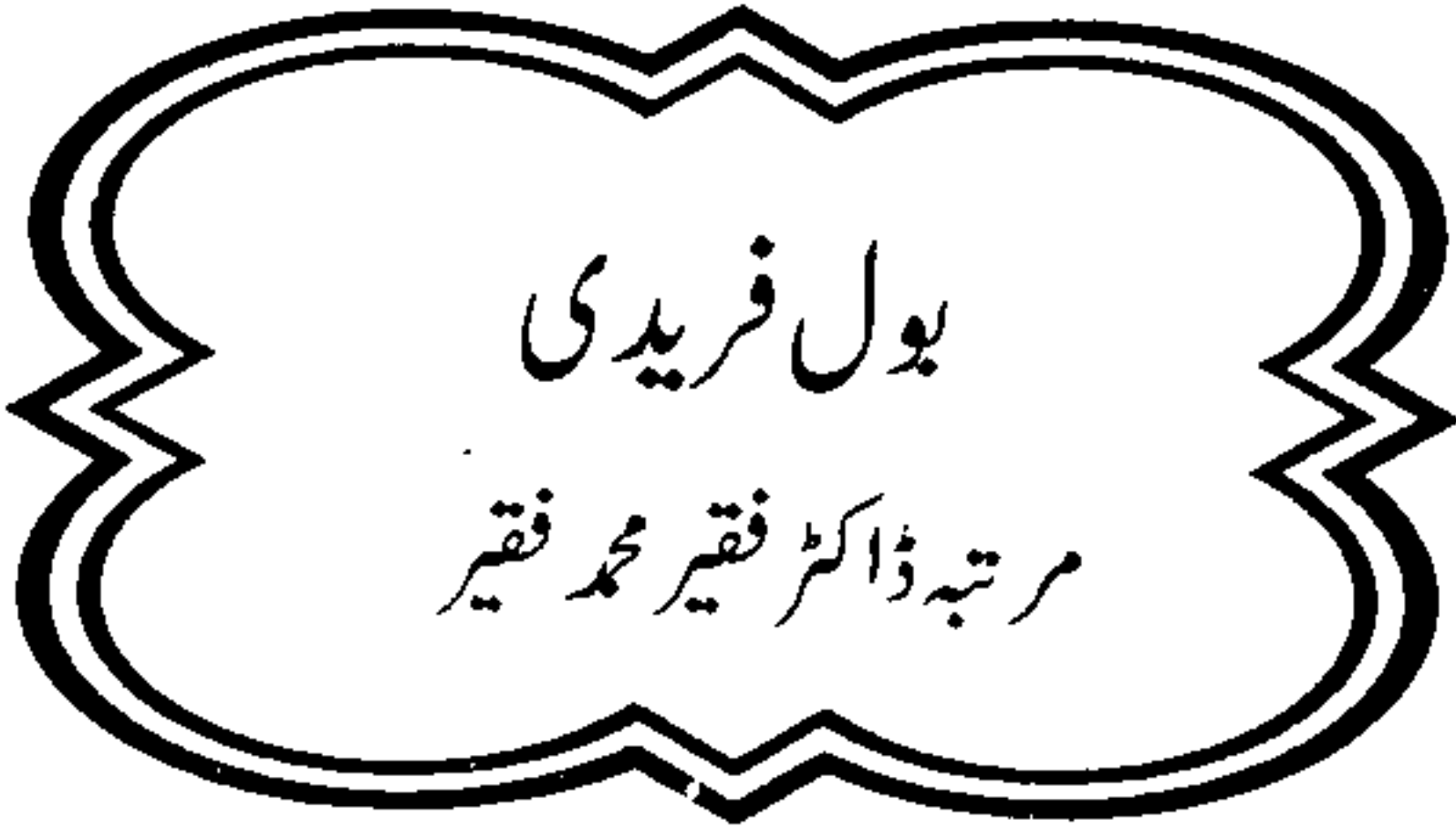
372	<p style="text-align: center;">چوتھا پرچہ</p> <p style="text-align: center;">(وارث شاہ دا خصوصی مطالعہ)</p> <p>وارث شاہ دی حیاتی بارے چائن پاؤ۔ نالے دسو کہ وارث شاہ توں علاوہ ہور نال شاعران کیمہڑی کیمہڑی زبان وچ ایہہ قصہ لکھیا اے۔ وارث شاہ دیاں لکھتاں بارے ویروے نال دسو؟</p>	☆
387	ہیر وارث شاہ دیاں شعری خوبیاں تے فن بارے وضاحت نال چائن پاؤ؟	☆
401	وارث شاہ دی ہیر وچ اٹھارویں صدی دا پنجاب بھلکارے ماردا نظر آوند اے تسی ایس بارے بحث کرو۔	☆
407	ہیر روح تے چاک قلبوت دے حوالے نال وارث شاہ نے ہیر دا قصہ انسانی زندگی دی مقصدیت اگھاڑن لئی لکھیا اے۔ بھر وال چائن پاؤ ہیر وارث شاہ اک عارفانہ قصہ اے جس توں سید وارث شاہ نے اپنی فنی کمال راہیں دنیا داری تے عارفانہ مقصدیت دا شکر بنا کے پیش کیتا اے۔ قدر آفاقی دے شارحانہ خیالات دی روشنی وچ بھر وال جائزہ لئو؟	☆
423	وارث شاہ دی ہیر وچ روح دا کیہ مقام اے۔ ہیر وارث شاہ دے حوالے نال بھر وال ویرو کرو؟	☆
425	ہیر وارث شاہ وچ کید و نول شیطان اگھیا گیا اے کیوں؟ وضاحت کرو کید و اصل وچ ہیر دا عاشق سی تہا؟ کیہ خیال اے؟	☆
430	را بھقا قلبوت توں کہہ مراد اے؟ پنج پیر = پنج حواس دے حوالے نال پنج پیر ال دا کردار زیر بحث لیاؤ کہ اوہ ہیر جنی نول اوہان دا مشورہ کیوں دیندے نیں۔	☆
436	ہیر نے رانجے نول اگھیا سی "میںوں لوہاں کے لے چل۔ کیہ بھانجیہ بد کرداری بحث کرو؟"	☆
439	بال ناتھ نول اک مسلمان دا پیر کہہ کے وارث شاہ نے اسلام دے پیموں بھلا جرم نہیں کیتا؟ ٹھہرو کرو۔	☆
445	وارث شاہ عیالی نول منکر نکلیہ کہہ کے رانجے دا قصہ اگے ٹور دالے کیہ بھانجیالی دا کردار منکر نکلیہ دی ترہائی کر دالے؟ بحث کرو۔	☆

450	مارٹ شاہ نے تہتی توں موت کھنکے قصہ ہیر راجے توں ان توں موڑوہ اسے تہتی اسے برادر ہارے بھر وال چائن پاؤ۔
454	مارٹ شاہ نے پنجابی کہانی ہیر راجہ راجہ جین عورتاں دے حقوق واسے آواز بندہ لہتی اے۔ تمنا ایہ خیال اے۔
459	قصہ ہیر راجہ راجہ جین "مر و" توں مائکات و امر کرنی برادر دے کیتا اے تہ باقی ہیر شہ امدی مدد کار یا مخالف اے۔ تمنا ایہ خیال اے۔ بھروسے گل بات کرو۔
464	مارٹ شاہ ان سہ فی شہامی پادیاوارتے دے سسٹے باز تک ہیر دی نران والا لہجھک ی۔ ہیر دے حوالے نال چائن پاؤ۔
473	ہیر مارٹ شاہ دے متین بارے تہ تیحات؟
	پنجواں پرچہ (پنجابی ادب دی تاریخ) پنجابی ادب دی کہانی (عبدالغفور قریشی) پنجابی ادب دی تاریخ و تعارف تہ تبصرہ
500	
501	
506	عبدالغفور قریشی ہیراں دی کتاب "پنجابی ادب دی کہانی" دے حوالے نال "ولیں پنجاب دی کہانی" تہ روشنی پاؤ۔
509	پنجابی زبان دی ابتہ اتے ارتقاء بارے تہسی کیہ جاندا اے او؟ پنجابی واقعہ ایم نال کیہ سی۔ ایس دے موجود و نال کدوں تہ کیوں پیا؟
511	پنجابی زبان دا اطلاق کس کتبے نال اے پنجابی زبان اے مذہب بارے مختلف نظریے کیہ نہیں۔
514	لوک ایت کیہ ہوندے نہیں؟ لوک ایتاں دیاں مشہور صنفاں دا ویرا کرو؟
520	پنڈ لکھریاں زبانوں تہ مختصر نوٹ لکھو؟ (1) سنگرت (2) پرالرت (3) اپ بھرنش (4) پالی (5) پشچی

523	یاں	مغربی یو لیاں داویر واکرو پنجابی زبان دیاں علاقائی یو لیاں وچوں کسے پنج تے نوٹ لکھو؟ (1) ہندکو (2) پونھو باری (3) شاد پوری (4) ریاستی (5) منٹانی	۶۰
527	یاں	پنجابیوں باہر دی پنجابی یو لیاں داویر واکرو؟ ہندکو۔ ڈوگری تے گو جری بارے نوٹ لکھو؟	۶۰
528	یاں	پنجابی ادب دی دور وند بارے تسی کیہ جانداے او؟ بابا فرید گنج شکر توں لے کے 1947ء تیکر دے پنجابی ادب دی تاریخ بیاں کرو؟	۶۰
538	یاں	پاکستانی پنجابی ادب تے روشنی پاؤ؟ پاکستان جن مہروں رچے جان واسے پنجابی ادب تے روشنی پاؤ؟	۶۰
548	یاں	پنجابی نعت دی نور بارے تسی کیہ جانداے او؟ پنجابی نعت دی تعریف تے تاریخ بیاں کرو؟	۶۰
553	یاں	کافی دی نور پارے تسی کیہ جانداے او؟ کافی دی تعریف تے تاریخ تے چائن پاؤ؟	۶۰
561	یاں	سی حرفی دی نور بارے تسی کیہ جانداے او؟ سی حرفی دی ابتداء تے ارتقاء بارے تسی کیہ جانداے او؟	۶۰
566	یاں	پنجابی غزل دی ابتداء تے ارتقاء تے روشنی پاؤ؟ پنجابی غزل دی تعریف تے تاریخ تے چائن پاؤ؟	۶۰
577	یاں	پنجابی شاعری دیاں صنفاں بیاں کرو؟ پنجابی شاعری دیاں مشہور صنفاں کجھ بیاں نہیں۔ ہر صنف دا مختصر لفظاں وچ تعارف کراؤ؟	۶۰
592		پنجابی تھی وندال تے چائن پاؤ؟	۶۰
599	یاں	پنجابی شاعری دا تذکرہ (مولا بخش کشتہ) "پنجابی شاعراں دا تذکرہ" بارے تسی کجھہ جانداے او؟ "پنجابی شاعراں دا تذکرہ" دا تعارف کراؤ تے ایس دافنی تے فکری جائزہ پیش کرو۔	۶۰

603	یاں	میاں محمد بخش کشتہ دی شخصیت فن تے فکر تے چائن پاؤ؟ میاں محمد بخش دی حیاتی تے فن تے بھرنواں مضمون لکھو؟	--
605		محمد افضل خان دی شخصیت فکر تے فن تے روشنی پاؤ؟	--
606		پنجابی شاعراں / لکھاریاں تے حیاتی تے ادبی خدمات دا ویروا پنجابی شاعراں / لکھاریاں دا تذکرہ	--
657		پنجابی ادب مختصر تاریخ (احمد حسین قلندارو) احمد حسین قلندارو دی شخصیت فن تے فکر تے چائن پاؤ؟	--
660		پنجابی ادب کی مختصر تاریخ و تعارف تے ویروا	--
662	یاں	پنجابی شاعری ویاں صنفاں؟ پنجابی زبان دی ابتدا تے ارتقاء بارے تسی کیہ جانے؟ وک داستان و تعارف تے ویروا کر کے دکھاؤ پنجابی قصہ کاری و ادب وچ کیہ مقام ایں۔ کھل کے بیان کرو؟	--
670		سرائیکی شاعری (کینی جام پوری) سرائیکی شاعری دے مصنف کینی دی شخصیت فکر تے فن تے بھرنواں مضمون لکھو؟	--
671		سرائیکی شاعری و تعارف کراؤ تے تبصرہ کرو	--
674	یاں	قدیم سرائیکی ادب تے نوٹ لکھو؟ کینی جام پوری دی کتاب سرائیکی شاعری دے حوالے نال سرائیکی ادب تے روشنی پاؤ؟	--
679		تذکرہ خیال موجب کیہ سرائیکی پنجابی زبان توں وکھری زبان ایں یاں ایہہ اکلجی اے؟ یاں سرائیکی زبان دے قدیم تے جدیدی نظریے بیان کرو؟	--
686		سرائیکی شاعری دے حوالے نال مرثیے تے چائن پاؤ؟	--
692		مشہور سرائیکی مثنویاں بارے کینی جام پوری دے حوالے نال تفصیلی نوٹ لکھو؟	--
703		مشہور نوک داستان / عوامی داستاناں دا ویروا کرو؟ کینی جام پوری دی سرائیکی شاعری دے حوالے نال سرائیکی دوہے (ڈوبے) تے نوٹ لکھو؟	--

- 1- بابا فرید گنج شکر دی حیاتی تے چائن پاؤ
- 2- بابا فرید گنج شکر دی شاعری سانوں کیہ درس دیندی اے؟
- 3- بابا فرید گنج شکر دے بولوں دافنی ویروا کرو
- 4- "بول فریدی" دے چونویں شلوکوں داترجمہ تے تشریح

سوال نمبر ☆ بابا فرید دی حیاتی تے چائن پاؤ یاں

بابا فرید دے حالات زندگی بیان کرو

اصل ناں مسعود تے لقب گنج شکر تے فرید الدین پر علمی ادبی دنیا وچ بابا فرید گنج شکر دے ناں ناں مشہور ہوئے پنجابی ادب دی تاریخ تے جھاتی پایے تے ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی مسلمان بزرگاں 'عالماں' 'درویشاں' 'صوفیاں' تے ولیاں تبلیغ اسلام وچ بھرواں کردار ادا کیتا اے۔ اوہناں اپنے اچھے تے چنگے اخلاق تے بے داغ کردار پاروں اسلام دی شمع دور دور تیکر روشن کیتی اے۔ بابا فرید گنج شکر دا شمار اوہناں بزرگاں 'درویشاں' 'صوفیاں' تے ولیاں وچ ہوندا اے جنہاں دی عملی کوشش تے کاوش پاروں بے شمار غیر مسلم 'دائرہ اسلام وچ داخل ہوئے تے اسلام دی شمع دور دور تیکر روشن ہوئی۔

بابا فرید گنج شکر 1178ء نوں ضلع ملتان دے قصبے کوٹھوال وچ جمال الدین سلیمان دے گھر پیدا ہوئے۔ باباجی ہوراں دے پیدائش بارے مختلف مورخاں تے سوجھوٹاں دی مختلف رائے اے۔ جیویں منشی مولا بخش کشتہ ہوراں اپنی کتاب "پنجابی شاعراں دے تذکرہ" وچ 1173ء بیان کیتی اے۔ ایسے طراں عبدالغفور قریشی ہوراں "پنجابی زبان و ادب دی تاریخ" وچ 580ھ لکھدے نیں بابا فرید گنج شکر دے والدین اچ پدھر دے بزرگ تے نیک سن۔ ایہناں دی والدہ قرسم ملی اپنے سے دی عظیم عابدہ تے زاہدہ سی۔ باباجی ہوراں مذہلی تعلیم اپنے والدین توں حاصل کیتی۔ اوہناں دی والدہ صاحبہ نے باباجی دی تعلیم تے تربیت ول خصوصی توجہ فرمائی۔ باباجی دے دل وچ اللہ دی محبت دی اجیسی جوت جگادتی جس دی لوٹال دور دور و علاقہ نورمال بھر گیا۔

بابا فرید گنج شکر ہوراں دا دور اوہ دور سی جدوں برصغیر ہند وچ سیاسی ابتری پھیلی ہوئی سی غزنوی خاندان دے آخری بادشاہ خسرو ملک دی حکومت سی۔ خسرو عیاش آدمی سی۔ اوہ اپنی رنگ رلیاں وچ گھٹ رہنداتے حکومت دے انتظام ول بہت گھٹ دھیان کرداسی۔ اوس عیاشی پاروں ریاست دے گورنر تے نواب آپ مہارے ہو گئے۔ اوہناں اپنے علاقیاں وچ اپنی من مرضی دے حکم چلانے شروع کردتے۔ غیاث الدین نے اپنے بھرا شہاب الدین نوں غزنی دا گورنر مقرر کردتا۔ فیر شہاب الدین نے 1174ء وچ حملہ کیتا تے لاہور تے ملتان اتے قبضہ کر لیا مکدی گل ایسہ وے پئی پنجاب چوں غزنوی حکومت دا خاتمہ کر چھڈیا۔ ایس سیاسی انقلاب پاروں پنجاب دی معاشی معاشرتی 'تمدنی' تہذیبی تمدنی تے علمی حیاتی تے بڑا اثر پیدا ایب 'شاعر' 'سوجھوان' 'صوفیاء کرام' 'اولیاء کرام' تے عالم دین اجیر قنوج تے بدایوں ول چلے گئے پر باباجی ہوری کوٹھوال وچ رہے تے اپنے والدہ قرسم ملی دی نگرانی ہنھاں علم حاصل کردے رہے۔ مذہلی تعلیم مکمل کرن مگروں باباجی اٹھاراں سال دی عمر وچ ملتان دے مشہور عالم دین مولانا منہاج الدین ترمذی ہوراں دے مدرسے وچ داخل ہو گئے۔ جتھے اوہناں قرآن مجید 'فقہ' 'حدیث' تے تفسیر توں علاوہ دوجے مروجہ علوم وی سکھے ایس مدرسے وچ باباجی ہوراں دی ملاقات زمانے دے عظیم عالماں بزرگاں تے درویشاں ناں ہوئی جنہاں وچوں حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانی تے حضرت قطب الدین تختیار کاکئی دے ناں ذکر

دے قابل نہیں۔ باباجی ہوراں ایہناں بزرگاں توں علاوہ ہورناں کئی بزرگاں توں وی فیض حاصل کیتا جنہاں وچوں شیخ اشبوخ حضرت شہاب الدین سروردی تے خواجہ معین الدین چشتی ہوراں دے ناں ذکر جوگ نہیں۔

بابا فرید گنج شکر اجیہے خوش نصیب تے خوش بخت بزرگ نہیں جنہاں اپنے مرشد پاک تے مرشد پاک دے مرشد کولوں اکو ویلے فیض حاصل کیتا اک روایت موجب اک واری حضرت معین الدین چشتی دلی آئے تے اپنے خلیفہ حضرت قطب الدین مختیار کاکئی نوں آکھن لگے اوکجھ ہورہ کتاب تے روحانی تحفے بابا فرید ہوراں نوں دے آئے۔ اہج بابا فرید ہوراں نوں اوہناں دے مرشد تے مرشد روحانی دے مرشد ہوراں روحانی تعلیم تے روحانی برکتاں نال مالامال کردتا۔ تانہوں بابا فرید گنج شکر دی تعلیم تے تربیت پاروں نظام الدین اولیا شیخ صابر کلیر شریف والے تے حضرت امام الحق سہلکونی ورگے بزرگاں چشتیہ خانوادے دانال روشن کیتا۔ اک واری حضرت خواجہ خواجگان دلی تشریف لیاے۔ اوہناں بابا فرید الدین ہوراں نوں ویکھیا باباجی دے درویشیانہ حال صوفیانہ شوق عالمانہ ذوق عاجزانہ عمل تے معصومانہ شکل نوں ویکھدیاں ای اپنے روحانی پتر خواجہ قطب الدین مختیار کاکئی نوں آکھیا ”بابا مختیار جی! تسی اک ایسا عظیم تے بلند پرواز شہباز پھریاے۔ جیسہ اسدرۃ المنتہی توں دکھ ہور کدھرے اپنا آشیانہ نہیں بناوے گا۔ فرید اک اوہ دیوالے جس دی لودرویشاں دے خانوادے نوں نور و نور کر دیوے گی۔“

(بول فریدی وی جان پچھان وچوں)

بابا فرید گنج شکر اپنے مرشد پاک دی اجازت نال ہانسی چلے گئے تاں جو اوہ اکلیاں رہ کے عبادت تے ریاضت کر سکن گے۔ جمعے دیہاڑے ہانسی دے مشہور عالم دین تے بزرگ مولانا نور ترک دا واعظ سنن لئی مریداں سمیت وچ چلے گئے۔ مولانا نور ترک ہوراں واعظ دوران اچی آواز نال آکھیا! ”مسلمانو! اہج ساڈی سمیت وچ سخن دا صراف آگیا اے“ سارے لوکی باباجی ول ویکھن لگے۔

باباجی ہوراں اسلام دی تبلیغ تے تعلیم لئی اک جماعت خانہ قائم کیتا جتھے لوکی تصوف دی تعلیم حاصل کردے سن۔ ایس تربیت گاہ دا ہندوستان وچ بڑا مقام تے مرتبہ حاصل سی۔ ایس جماعت خانے دے انتظام ہندوستان دے عظیم بزرگ تے عالم کردے سن جنہاں وچوں مولانا بدر الدین اسحاق خواجہ نظام الدین تے مولانا جمال الدین ہانسوی تے شیر محمد دے ناں ذکر دے قابل نہیں۔ مکدی گل ایسہ وے پئی بابا فرید ہوراں عالماں تے صوفیاں دی اجیہی جماعت قائم کیتی جنہاں دنیا وچ باباجی ہوری بڑے سادہ تے سادہ مرادے سن اوہ اچھے اخلاق تے سونہیاں عادتیاں رکھدے سن سہادے چنگے نیت دے نیک تے اخلاق دے سونہے سن۔ اوہناں درویشیانہ حیاتی گزاراں۔ اوہناں نوں امیرانہ حیاتی توں نفرت سی۔ اوہ بادشاہاں دی صحبت تے سنگت توں نفرت کردے سن۔ ہندوستان دے بادشاہ ناصر الدین محمود نے اپنے وزیر دے ہتھ باباجی دی خدمت وچ اثر فیاں دا توڑا تے چار پنڈاں دی جاگیر دا پروانہ گھلیا۔ باباجی ہوراں وزیر نوں آکھیا پئی اثر فیاں دا توڑا مریداں وچ

وڈ دیوتے جاگیر وی اوہناں نوں کوئی لوڑ نہیں۔ باباجی ہوراں کدی وی کسے امیر کیرتے بادشاہ
کولوں کوئی تحفہ قبول نہیں کیتا۔

وفات بابا فرید گنج شکر دی تاریخ پیدائش وانگوں تاریخ وفات داوی رولا ای اے لگاتار روزے
رکھن پاروں باباجی صحت آخری دنوں وچ خراب ہو گئی سی۔ اوہناں نوں آندراں داروگ لگ گیا سی۔
اوہ اکثر بے ہوش ہو جانداں سن آخر لوکائی نوں سدھے راہ پاؤن والا تے اللہ دے بندیاں نوں سکون
دین والے ایسے عظیم بزرگ تے درویش منش صوفی شاعر 1265ء نوں پاکپتن شریف وچ اللہ
نوں پیار ہو گئے۔ میاں مولا بخش کشتہ ہوراں باباجی ہوراں دی تاریخ وفات 5 محرم 664ء بمطابق
1266ء لکھیا اے جد کہ بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں "بول فریدی" وچ باباجی ہوراں
دی تاریخ وفات 1265ء ای دسی اے۔ شاہ عبدالحق دہلوی (اخبار چنار) فشی چشتی رام 'جی مشتاق'
(ارشادات فریدی) تے ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ (پنجابی ادب دی مختصر تاریخ) وچ باباجی ہوراں دی
تاریخ پیدائش 664ھ سدے نیں ایسے طراں محمد قاسم فرشتہ (تاریخ فرشتہ) باباجی ہوراں دی
وفات بارے 660ھ لکھدے نیں جد کہ کاہن سنگھ (مہاں کوش) ہوراں باباجی ہوراں دی تاریخ
وفات 1266ء دسی اے

مکدی گل ایسے وے پئی اجو کے دور دے محققاں تے مورخاں دا ایسے فرض اے پئی پنجابی زبان
دے ایسے عظیم صوفی شاعر حضرت مسعود الدین گنج شکر دی حیاتی تے فن بارے پکی تے پیڑی
تحقیق کرن تاں جے اوہناں دی اصل تاریخ پیدائش تے تاریخ وفات توں علاوہ اوہناں دی علمی
ادبی قومی تے دینی خدمات بارے لوکائی نوں ہور جانکاری ہو سکے۔ بابا فرید گنج شکر دے مزار شریف
تے ہر سال 5 ویں محرم توں 10 ویں محرم تیک عرس ہوندا اے لوکائی لئی جنتی (بہشتی)
دروازہ کھلدا اے۔ لکھاں تے کروڑاں عقیدت مند باباجی ہوراں دے مزار تے حاضری دیندے
نیں تے دل دیاں مرادوں حاصل کر کے واپس پر تے نیں بقول وارث شاہ:-

وارث شاہا وہ سدای جیوندے نیں جنہاں کیتیاں نیک کمایاں نیں

سوال نمبر 2 ☆ بابا فرید دی شاعری سانوں کیہ درس دیندی اے یاں
بابا فرید دے بولاں وچوں سانوں کیہ کیہ سبق ملدے نیں
بابا فرید دا پیغام "دے سر نانو پیتھیاں مضمون لکھو
بابا فرید ہوراں لوکائی نوں کیہ تعلیم دئی اے
بابا فرید نے اپنے بولاں راہیں رسولی اخلاق تے شریعت دی تعلیم دتی اے یاں
حضرت بابا فرید دی صوفیانہ شاعری تے چائنہ پاؤ
بابا فرید دی شاعری دے خاص خاص و صفال دانتار اکرو

[پنجاب یونیورسٹی 1985، 1987، 1989، 1990، 1991]

پنجابی زبان بوی بھاگاں والی تے بھٹاں والی زبان ایں کیوں جے ایس نوں زمانے دی وڈے وڈے
عالمیں بزرگاں تے شاعران اپنے وچاراں دے اظہار لئی ورتیا اے بابا فرید گنج شکر توں لے کے میاں

محمد بخش ہوراں تیک سمھناں صوفی شاعراں ایس زبان نوں تبلیغ اسلام اصلاح معاشرہ تے تعمیر انسانیت لئی استعمال کیتا اے۔ لسانیات دے ماہراں ایس گل دی وی تصدیق کیتی اے پئی پنجابی شاعری دی بیاد تصوف تے معرفت تے رکھی گئی اے۔

باباجی ہوراں اپنا پیغام تمثیل راہیں بیان کیتا اے کیوں جے اللہ سوہنے دا فرمان ایس ”یعنی اپنے رب ولوں لوکاں نوں آج دعوت دیو پئی اوس وچ بڑی عقلمندی تے چنگی نصیحت ہووے۔“ باباجی ہوراں ایس فرمان تے پورا پورا عمل کیتا اے۔ بابا فرید گنج شکر ہوراں دا تبلیغی انگ دیکھو۔

فریدا! بے نماز اکیتا، ایسہ نہ بھلی ریت
کدے چل نہ آئیوں نچے وقت مسیت
اک ہور شلوک دیکھو:-

۔ اٹھ فریدا وضو ساج صبح نماز گزار
جو سر سائیں نہ نیویں سو سر کپ اتار
عاجزی تے انکساری دا انگ دیکھو:-
۔ فریدا کالے فیڈے کپڑے کالا مینڈا ویش
گناہیں بھریا میں پھراں لوک کہن درویش
۔ فریدا مینوں مار کے منج کر، نکلی کر کے کٹ
بھرے خزانے رب دے جو بھاوے سولٹ
دنیا دی بے ثباتی بارے باباجی فرماندے میں:-
فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں ات نہ لایئے چت
مٹی پٹی اتو لوی کوئی نہ ہوسی مت
عبادت تے ریاضت بارے اکھدے میں:-

کوک فریدا کوک توں جیوں راکھا جوار
جب لگ ٹانڈا نہ گرے تب لگ کوک پکار
باباجی ہوراں فرمایا اے پئی دو جیاں دی عیب جوئی کرن دی بجائے بندے نوں اپنے اعمال دا محاسبہ کرنا چاہیدا اے جیویں

۔ فریدا جے توں عقل لطیف ہیں کالے لکھ نہ لیکھ
آنپڑے گریوان میں ہر نیواں کر کے دیکھ
بابا فرید گنج شکر ہوراں دی شاعری داد و جاؤڈا مقصد کردار دی اصلاح اے۔ بابا فرید گنج شکر اک با عمل تے شرعی صوفی ہون پاروں بلند اخلاق تے نیک کردار بزرگ سن اوہناں دے اعلیٰ اخلاق تے بے داع کردار پاروں بے شمار غیر مسلم دائرہ اسلام وچ داخل ہوئے۔
ایسہ گل پکی تے پیڑی اے پئی کردار دی چنگیائی تے برائی دی چنگیائی تے برائی تے اے۔ نفس بندے دی کردار سازی وچ اہم کردار ادا کردا اے صوفیاء کرام نے نفس دی اصلاح تے

وی بڑا زور دتا اے نفس دی اصلاح لئی کئی اصول وضع کیتے نیں جنہاں تے عمل کر کے بندہ نفسانی خواہشات توں نجات حاصل کر لیندا اے ایہناں اصولوں نوں مجاہدہ یاں توبہ آکھیا جاندا اے۔ عبادت تے ریاضت بندے نوں ظاہرہ برائیاں توں نجات دیندی اے جد کہ توبہ تے استغفار بندے دے اندر نوں پاک تے صاف کردی اے۔ قرآن مجید وچ نفس دی برائیاں توں بچن دی ہدایت فرمائی اے۔ حدیث شریف راہیں وی نفس دی اصلاح تے زور دتا گیا اے۔

بزرگان دین نے وی نفس دی پاکیزگی تے صفائی تے زور دتا اے ایس توں ایسہ نتیجہ نکلا اے پئی کردار و ادارہ و بیداری ضمیر تے نفس دی صفائی تے پاکیزگی اے۔ باباجی ہوراں لوکائی نوں کردار دی اصلاح لئی انج پرریا اے۔ فرماندے نیں :-

ۛ فریدا صاحب دی کرچا کری، دل دی لاہ بھرانہ

درویشاں توں لوڑ یے رکھاں دی جیرانہ

باباجی ہوراں ”میں“ خودی یاں تکبر نوں ختم کرن تے بڑا زور دتا اے۔ عشق اصل وچ ”میں“ نوں مارن داتاں ایس۔ تمثیل راہیں ”میں“ نوں مارن دی انج پرریا کردے نیں :-

ۛ فریدا میں نوں مار کے منج کرنگی کر کے کٹ

بھرے خزانے رب دے جو بھاوے سولٹ

باباجی ہوراں بندے نوں نیک عمل تے چنگے کم کرن دی ہدایت کیتی اے۔ اوہناں دسیا پئی ایسہ دنیا فانی اے۔ ایس فانی دنیا بارے آکھدے نیں :-

ۛ فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں ات نہ لایے چت

مٹی پٹی اتولوی کوئی نہ ہوسی مت

صوفیاء کرام موجب دنیا دی ہر شے وچ اللہ سوہنا سد ا ہے۔ فرماندے نیں :-

ۛ فریدا خالق خلق میں خالق وے رب مانہ

مندا کس نوں آکھئے جاں تس من کوئی نانہ

عجز تے انکساری نوں بڑے سوہنے تے سادہ انداز نال باباجی ہوراں انج آکھیا اے

فریدا کالے مینڈے کپڑے کالا مینڈا دیس

گناہیں بھریا میں پھراں لوک کہن درویش

مکدی گل ایسہ وے پئی باباجی ہوراں اخلاق نوں سنوارن تے کردار نوں بناون دی بڑے سوہنے انداز نال ہدایت کیتی اے۔ اوہناں دامن کھچواں تے من کھبواں طریقہ ہر انسان وادل موہ لیندا اے۔

بابا فرید گنج شکر دی شاعری دا نتیجہ آخری مقصد معاشرے دی تعمیر سی۔ عمرانیات دے ماہراں معاشرے دی انج تعریف کیتی اے۔

”معاشرہ یاں سماج اکو جیہے خیالاں نوں رکھن والے لوکاں دے جھتے نوں آکھدے نیں۔ جیہڑے اکو جیہے خیالاں نوں پسند کرن تے سانجھے فائدیاں واسطے اک دوجے نال مدد کردے ہوں“

اسلام نے ایک مثالی تہ اعلیٰ معاشرے دی تشکیل تے زور دتا اے جتھے لوکائی امن آشتی اخلاقی روا داری تے اسلامی بھائی چارے دی فضا وچ حیاتی گزارن۔

بابا فرید گنج شکر ہوراں دی ایک مثالی تہ پر امن معاشرے دے چائیوان سن 'اوہناں ہمیشہ پر امن' پر سکون تے امن آشتی والے معاشرے دی تشکیل دے زور دتا۔ باباجی ہوراں دی سدھری پئی اوہناں دے آلے دوالے پر امن اسلامی معاشرہ ہووے باباجی ہوراں ایس سدھری دا اہم اظہار کیتا اے۔

۔ فریدا بے جاناں سڑ چھناں پیندی پائیں گنڈھ

تیں بے وڈے ناہیں کو سبھ جگ ڈٹھا ہنڈھ

نماز دی اہمیت بارے اکھدے نہیں :-

۔ فریدا بے نماز اکتا ' ایسہ نہ بھلی ریت

کدی چل نہ آیوں پنجے وقت مسیت

اک ہور شلوک دیکھو :-

اٹھ فریدا وضو ساج صبح نماز گزار

جو سر سائیں نہ نیویں سو سر کپ اتار

بابا فرید ہوراں فرمایا پئی جت ہمیشہ سچ دی ہوندا اے جھوٹھاتے کوڑا بندہ معاشرہ وچ چنگی نظر نال نہیں دیکھیا جاندا۔ اکھدے نہیں :-

۔ بولنے سچ دھرم جھوٹ نہ بولے

جو گرو دے واٹ مریداں جولے

باباجی فرماندے نہیں پئی چنگے معاشرے لئے ضروری اے پئی لوک اک دو بے نال چنگا ورتا کرن۔

برے کماں ول دھیان نہ دیئے جے کوئی تہاڈے نال بر اورتے، تسی اوس نال چنگا ای ورتو۔ کیوں جو

اس نال نیکی بھلیائی، پیار محبت ای دی فضا پیدا ہووے گی۔

باباجی دا شلوک ملاحظہ فرماؤ۔ اکھدے نہیں :-

۔ فریدا برے دا بھلا کر غصہ من نہ ہنڈاے

وہی روگ نہ لگ ای پلے سبھ کچھ پائے

ایسہ گل پکی تے پیڈی اے پئی لو بھ 'لاچ' 'حرص' 'طمع' نا اتفاقی 'معاشرے نوں دیمک وانگوں چٹ

جاندے نہیں تے معاشرے دیاں بنیاداں کھو کھلیاں ہو جاندیاں نہیں صبر شکر سادگی تے قناعت

پسندی معاشرے نوں خوشحال تے پر امن کردی اے۔ ایس گن نوں اپنان لئی باباجی فرماندے

نہیں :-

۔ رکھی سکھی کھائے کے ٹھنڈا پانی پی

فریدا ! دیکھ پرانی چوپڑی نہ ترسائیں جی

باباجی ہوراں با مقصد حیاتی گزارن دی اہم پریرنا کیتی اے

فریدا چار گوائیاں ہنڈ کے چار گوائیاں سم

لیکھا رب منگیا توں آیوں کیمہڑے کم

باباجی ہوراں دکھیا سب سنسار دے مضمون نوں اج فرمایا اے

فریدا میں جانیا دکھ مجھ کوں دکھ سہائے جگ

اپے چڑھ کے دیکھیا تاں گھر گھر ایہا اگ

ایس ویروے توں ایہہ گل نتر کے سامنے آندی اے پئی مسعود الدین گنج شکر ہوراں اے عارفانہ
تے صوفیانہ کلام راہیں (شلوکاں راہیں) معاشرے نوں اسلامی قدریں دی بنیاد تے تعمیر کرن لئی
پریریا اے۔ اوہناں اک اچھے باعمل صوفی تے مبلغ ہون پاروں سانوں چنگے کم تے نیک عمل کرن
دی پریرنا کیتی اے تاں جے آپس وچ پیار محبت دی فضا پیدا کریئے تے ایس معاشرے وچ اسلامی
معاشرے دا جھلکار اوکھالی دیوے۔

مکدی گل ایہہ وے پئی اوہناں دا کلام اخلاقی اسلامی تے شرعی تعلیم دی موند بولدی تصویر اے۔

سوال نمبر ☆ بابا فرید گنج شکر دے بولال دافنی ویروا کرو
(پنجاب یونیورسٹی 1992-1993)

بابا فرید گنج شکر ہوراں نوں پنجابی شاعری دا پہلا صوفی شاعر تے شلوکاں دا موہڈی شاعر اکھیا جاندا
اے۔ بابا فرید اک باعمل صوفی شاعر توں اڈاک عظیم بزرگ تے ولی اللہ وی سن۔ باباجی ہوراں دا
کلام اوہناں دے سے دی سپاسی سماجی معاشی تے معاشرتی تصویر اے۔ باباجی اسلام دے عظیم مبلغ
تے باعمل تے شرعی صوفی سن۔ اوہناں اپنی شاعری راہیں تبلیغ اسلام، اصلاح کردار تے تعمیر
معاشرہ دا کم لیا اے۔ بابا فرید ہوراں فارسی تے اردو وچ وی شاعری کیتی اے پر اوہناں نوں زیادہ
شہرت پنجابی شلوکاں پاروں حاصل ہوئی اے۔ صوفی دو قسم دے ہوندے نیں اک روایتی تے عام
صوفی تے دو جے باعمل تے شرعی صوفی۔ روایتی صوفی سنیاں سنیاں گلاں کردے نیں جد کہ باعمل
صوفی شاعر اپنے دل دی اصلی حالت، کیفیت تے وار تانوں بناوٹ تے ملاوٹ توں بناں ظاہر کردا
اے۔ اوس دا کلام ہر قسم دی بناوٹ، ملاوٹ، دکھاوے تے ریاکاری توں پاک ہوند اے۔ بابا فرید گنج
شکر ہوراں دا کلام تصوف، معرفت، عشق، محبت، ہجر، فراق، سوز، گداز، اخلاقی رواداری تے اسلامی
بھائی چارے دے مضموناں نال بھریا ہویا اے۔ اوہناں اپنے شلوکاں راہیں عشق حقیقی، اللہ سونے
دی محبت، دل دی صفائی، نفس دی پاکیزگی، عبادت، ریاضت، مخلوق خدا نال پیار روحانی ترقی، اسلام
دی سچائی، دنیاوی بے ثباتی، رسول خدا دے اعلیٰ اخلاق تے تصوف دی تعلیم دئی اے۔

بابا فرید گنج شکر ہوراں دے کلام تے خاص طور تے شلوکاں تے جھات پائے تے اوہناں دے
شاعرانہ گناں یاں خوبیاں دا پتہ چلدا اے پئی باباجی ہوری اک وڈے فنکار تے عظیم صوفی شاعر سن
کیوں جے اوہناں دے شلوکاں وچ علم ہیمن، علم بدیع تے علم عروض دیاں خوبیاں موجود نیں۔ ایس
توں علاوہ باباجی ہوری موسیقی توں وی چنگی طراں واقف سن اوہناں دی شاعری وچ تے خاص طور
تے شلوکاں وچ راگنی دے سرتال موجود نیں جنہاں پاروں اوہناں دا کلام بڑا من کھچواں تے من

کھواں اس۔ بابا فرید گنج شکر ہوراں دے کلام دیاں فنی خوبیاں بارے عبدالغفور قریشی ہوری اپنی کتاب ”پنجابی زبان و ادب تے تاریخ“ دے صفحہ نمبر 91 لکھدے نیں:-

پورے نہیں اتردے بابا فرید گنج شکر دے شلوکاں دیاں فنی خوبیاں پر کھن لئی زبان دی بلاغت تے جھات پانے آں۔

دلالت اک شے دادوجی شے بارے پتہ دنا، علم بیان وچ دلالت اکھواندا اے دلالت دے ایس ویروے نوں باباجی ہوراں انج بیان کیتا اے۔

۔ فرید در درویشی گا کھڑی چلاں دیناں بھت

بھ اٹھائی پوٹلی کھتے ونبجاں گھت

تشبیہ کسے شے نوں کسے دوسری شے نال کسے خاص خوبی پاروں رلانا تشبیہ اکھواندا اے۔ مثال دے طور تے زین جن ورگا اے۔ ایس دامطلب ایسہ وے پئی زین جن وانگوں سوہنا ایں۔ یاں شاہ روز شیراے یعنی اوہ بہادر اے۔

باباجی ہوراں دے کلام وچ تشبیہ دانگ ویکھو

جند و ہونٹی ۔ مرن ور لے جاسی پرنائے

آپن ہتھیں جول کے ۔ کے گل لگے دھائے

ایس شلوک وچ باباجی اکھدے نیں پئی بندے دی جان پرانی چیزاے جیویں ووہٹی ایویں لاڑاویاہ کے لے جاندا اے۔ بندے وی روح وی پرانی اے ووہٹی وانگوں۔ ایس نوں وی موت دالار اویاہ کے لے جاندا اے۔

باباجی ہوراں اپنے علاقے دے لوکاں دی عقل فکر دے مطابق اپنے کلام وچ تشبیہاں تے استعارے ورتے نیں تاں جے لوک آپ دے کلام توں اچھی طرح فائدہ اٹھا سکن۔ عشق وچ مرشد دی لوڑ تے تھوڑا ذکر ہر صوفی شاعر نے کیتا اے باباجی ہوراں وی نیک سیرت تے نیک نیت مرشد دے ہتھ تے بیعت کرن تے زور دتا اے۔ باباجی فرماندے نیں:-

۔ فریدا سوئی سرور ڈھونڈ لو جھتے لہمی و تھ

چھیڑ ڈھونڈھے کیا ہوے چکڑ ڈبے ہتھ

استعارہ لغت وچ استعارے دے معنی ادھار منگن دے نیں کیوں جے استعارہ اوہ لفظ اے جہیزا ادھار منگ کے ورتیا جاوے۔ باباجی ہوراں دے کلام وچ استعارے دی ورتوں ویکھو:-

۔ فریدا ایسہ وس گندلاں دھریاں کھنڈ نواڑ

اک راہندے راہندے رہے گئے اک راہندی گئے اجاڑ

ایس قافیہ دیا دے مال دولت نوں دس گیندلاں دھریاں کھنڈ نواڑ نال استعارہ کیتا گیا اے۔ ایسہ دیا دیاں دولتیاں تے شرمتاں زہری گندلاں نیں جنہاں اتے لذت تے لوہ دی کھنڈ چڑھی ہوئی اے اک ہور شلوک وچ انج فرماندے نیں:-

کوک فریدا کوک توں جیوں راکھا جوار

جب لگ ٹانڈا نہ گرے تب لگ کوک پکار

ایس شلوک وچ حیاتی لئی ٹانڈے دا استعارہ ورتیا گیا اے باباجی اکھدے نیں پئی اے فرید جد توڑی ساہ وچ ساہ اے رب دے ذکر فکرو وچ ر جھارہ۔

مجاز مرسل مجاز توں مراد اجہما لفظ جیہڑا اپنے اصلی معیناں توں علاوہ مجازی معیناں وچ ورتیا جاوے۔ مثال دے طور تے گیدڑ اک جانور داناں ایں پر کسے نوں اوس دی بزدلی تے ڈر پوکی پاروں گیدڑ وی اکھیا جاندا اے۔ انج گیدڑ دالفظ مجاز دے طور تے ورتیا گیا اے۔ باباجی ہوراں ہتھ دے لفظ نوں مجاز دے طور تے انج ورتیا اے۔

کوک فریدا سوئی سرور ڈھونڈ لو۔ جھتے لہھی و تھ

چھپڑ ڈھونڈے کیا ہوے چکڑ ڈبے ہتھ

ایس شلوک وچ باباجی ہوراں ہتھ دے لفظ نوں تلاش تے کوشش کرن دے معیناں وچ ورتیا اے باباجی ہوراں ہتھ نوں عمر دے گھٹن دے معیناں وچ ورتیا اے۔ باباجی اکھدے نیں :-

کوک فریدا رب کھجوریں پچیاں ما کھیونئی دھن

جوں جوں ونجھے وایہڑا سو عمر ہتھ پون

تمثیل تمثیل دے لفظی معنی 'مثال دے کے گل دی وضاحت کرنا ایں۔ شلوکاں وچ ایسہ سر کھڈھواں گن ایں۔ باباجی ہوراں دے ہر شلوک وچ کوئی نہ کوئی مثال یاں واقعہ یاں کہانی موجود ہوندی اے۔

سوال نمبر ☆ بول فریدی دے چونویں شلوکاں دا ترجمہ تے تشریح بیان کرو

جواب ☆ بابا فرید گنج شکر دے چونویں بولاں دا ترجمہ تے تشریح پیش کیتی جاندی اے

کوک فریدا خاک نہ نندیے خاکوں جیڈ نہ کوئے

جیوندیاں پیراں تلے مویاں اپر ہوئے

(1)

لفظ معنی

خاک مٹی

تیلے نیچے

مطلب

اے فرید! مٹی نوں بھیرا نہ آکھ۔ مٹی جیسی کوئی شے نہیں ایسہ جیوندیاں ساڈے پیراں تھلے ہوندی اے تے مرن توں بعد ساڈے اپر ہوندی اے۔

تشریح بابا فرید گنج شکر ہوراں ایس شلوک وچ مٹی دی وڈیائی بیان کردیاں آکھیا اے۔ پئی مٹی بڑی چنکی فائدے وندتے اچھی چیز اے۔ زمین وچوں مختلف اجناس پیدا ہوندیاں نیں جیہڑیاں انسان دی خوراک بندیاں نیں۔ مٹی انسان دا ابو جھ برداشت کردی اے۔ مٹی عاجزی انکساری دی

جیوندی جاگدی علامت اے مٹی ہمیشہ بندے دے پیراں تھلے عاجزی تے انکساری نال و چھی رہندی اے۔ مرن ویلے بندے دی لاش نوں رلن، گلن تے سڑن توں چاندی اے تے اپنا سینہ چیر کے اپنے وچ محفوظ کر لیدی اے۔ سانوں مٹی نوں بھیڑیاں نہیں آکھنا چاہیدا۔ ایہہ حیاتی وچ بندے دی غلامی تے خدمت کردی اے تے مرن توں بعد وی بندے دی لاش نوں کتیاں تے کانواں دے مونہ توں چا کے اپنے سینے وچ محفوظ کردی اے۔ سانوں مٹی دے عظمت نوں سلام کرنا چاہیدا اے کیوں جے اللہ سوہنے نے حضرت آدم علیہ اسلام دابت وی ایسے مٹی توں تخلیق کیتا اے۔ اے مٹی سانوں عاجزی داسبتی دیندی اے

(2) - فریداروٹی میری کاٹھ دی لدون میری بھکھ
جنہاں کھادیاں چوڑیاں گھنے سہن گے دکھ

لفظ	معنی	لفظ	معنی
کاٹھ	لکڑی	لدون	سالن
چوڑیاں	تھدیاں	گھنے	زیادہ

مطلب اے فرید! میری روٹی لکڑی اے تے میری بھکھ اوس داسالن اس۔ جنہاں تھدیاں چوڑیاں روٹیاں کھادیاں نیں اوہناں نوں زیادہ دکھ برداشت کرنے پین گے۔

تشریح بابا فرید گنج شکر ہوراں ایس شلوک وچ چہر قناعت داورس دتا اے۔ باباجی سادہ خوراک کھان تے سادگی نال حیاتی گزارن دی تلقین کردے نیں۔ آکھدے نیں سادہ خوراک بندے نوں جسمانی تے ذہنی بیماریاں توں نجات دیندی اے۔ مرغن غذاواں بندے نوں کئی قسم دیاں بیماریاں وچ مبتلا کر دیندیاں نیں تے بندہ مالی مشکلات وچ پھس جاندا اے۔ جیہڑے لوکی سادہ خوراک تے سادہ پوشاک استعمال کردے نیں اوہ جسمانی طور تے وی درست رہندے نیں تے قرضے توں وی بچے رہندے نیں۔ صوفی لوکاں دی ذہنی تے جسمانی آلودگی توں چادی وجہ ایہو سی پئی اوہناں ہمیشہ سادہ خوراک سادہ پوشاک ای ورتی اے۔ باباجی آکھدے نیں پئی میں لکڑی دی روٹی بنائی ہوئی اے، تاں جے نفس تے قابو کر سکاں۔ حدیث نبوی اے ”جنے اپنے نفس نوں پچھانیاں اوس نے رب نوں پچھانیا“

(3) - رکھی سکھی کھائے کے ٹھنڈا پانی پی

فریدا وکھ پرانی چوڑی نہ ترسائیں جی

لفظ	معنی	لفظ	معنی
رکھی سکھی	ان چوڑی روٹی	پرانی	بگانی، دو جیاں دی
چوڑی	تھدی گھی والی روٹی	ترسائیں	لپچائیں

مطلب بابا فرید گنج شکر فرماندے نیں پئی بندے نوں رکھی سکھی کھا کے صبر شکر نال ٹھنڈا پانی لینا چاہیدا اے۔ دو جیاں دی تھدی یاں چوڑی روٹی وکھ کے منہ وچ پانی نہیں لیاونا چاہیدا اے۔

تشریح بابا فرید گنج شکر ہوراں ایس شلوک وچ سادگی تے قناعت پسندی داورس دیندے نیں

پئی بندے نوں صبر شکر تے تحمل دامظاہرہ کرنا چاہئید اے۔

باباجی فرماندے نیں پئی بندے نوں ہر حال وچ اللہ سوہنے دا شکر ادا کرنا چاہئید اے۔ ہر حال وچ خوش رہنا چاہئید اے تے رتے شاکر رہنا چاہئید اے۔ اللہ سوہنا بندے نوں جہو جہیا رزق یاں دولت دیوے اوس نوں صبر شکر نال اوسے وچ خوش رہنا چاہئید اے۔ کسے قسم دالالچ۔ غرور نہیں کرنا چاہئید کیوں جے لالچ تے غرور دانیجہ وی بھیرا ہوندا اے۔ بندے نوں لالچ پاروں کئی بھیریاں عاداتاں پے جاندیاں نیں 'مثال دے طور تے چوری ڈاکہ' تے جھوٹ پاروں بندے نوں جیل دا مونہہ دیکھنا پیندا اے کسے دوجے دی چوپڑی ویکھ کے کڑھنا جلنایا سڑناں وی چنگا نہیں ہوندا ایس نال صحت خراب ہو جاندی اے۔

باباجی اکھدے نیں پئی بندے نوں ہر حال وچ صبر تے شکر دامظاہرہ کرنا چاہئید اے تے اوس دی رضاتے راضی رہنا چاہئید اے۔ تے ہر حال وچ اللہ سوہنے دا شکر ادا کرنا چاہئید اے۔

(4) - اٹھ فریدا وضو ساج صبح نماز گزار

جو سر سائیں نہ نیویں سو سر کپ اتار

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
وضو ساج وضو کر		نماز گزار	نماز پڑھ۔ نماز ادا کر
سائیں مالک۔ خدا		نیویں	جھکے
کپ اتار کٹ دے		سائیں	مالک۔ خالق۔ رازق

مطلب اے فریدا اٹھ وضو کرتے نماز ادا کرے 'جیہڑا سر اللہ سوہنے دی بارگاہ وچ نہیں جھکدا اوس دا گردن اتے رہن دا کوئی حق نہیں۔ یعنی اوس نوں کٹ دینا چاہئید اے۔ تشریح بابا فرید گنج شکر اس با عمل تے شرعی بزرگ تے عظیم صوفی شاعر سن اوہناں اپنے کلام وچ تصوف تے معرفت دے سارے مسئلے بڑے سوہنے تے سادہ انداز نال پیش کیتے نیں۔ قرآن پاک وچ سب تو زیادہ نماز قائم کرن تے زور دتا گیا اے۔ نماز مومن دی معراج تے اکھاں دی ٹھنڈک اے۔

بابا فرید گنج شکر ہوراں وی نماز بارے ایس شلوک وچ آکھیا اے پئی بندے نوں اٹھ کے ویلے سر وضو کرنا چاہئید اے تے باجماعت نماز ادا کرنی چاہئید اے۔ اللہ سوہنے دیاں دیتیاں ہویاں نعمتاں دا شکر ادا کرن دا موثر طریقہ نماز اے۔ جیہڑا سر اللہ تعالیٰ دی بارگاہ وچ نہیں جھکدا اوس نوں گردن اتے رہن دا کوئی حق نہیں۔ اوس غرور تے تکبر بھرے سر نوں ختم کر دینا چاہئید اے۔

(5)

فریدا کالے مینڈے کپڑے کالا مینڈا ویس

گناہیں بھریا میں پھراں لوک کہن درویش

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
عقل لطیف		داناں دیاں گلاں	داناں دیاں گلاں
گریواں		دامن	دامن
		لیکھ	قسمت۔ مقدر
		ویس	لباس

مطلب اے فرید! میرے کپڑے کالے ہیں۔ یعنی میں کالا لباس پایا ہویا اے۔ میں گنہگار تے خطا کار ہاں پر دنیا دار لوکی میرے لباس نوں ویکھ کے مینوں درویش تے فقیر سمجھدے نیں جد کہ حقیقت ایس دے بالکل الٹ اے۔

تشریح باباجی ہوراں معرفت تے تصوف دے مسئلیاں نوں تمثیل راہیں لوکائی تیک اپڑایا اے۔ ایس شلوک وچ دنیا دار لوکاں دی ظاہری سوچ بارے دسدے نیں۔

باباجی آکھدے نیں پئی اے فرید! میرے کالے کپڑے پائے ہوئے نیں۔ میرا لباس کالا اے۔ ایسے طراں میرا دل وی کالا اے۔ ایس توں علاوہ میرے اعمال وی سیاہ نیں کیوں جو میتھوں لکھاں بھلاں ہویاں نیں۔ تانسوں میں سر توں پیراں تیک کالا ای کا لیا ہوا گیا ہاں۔ پر لوکائی جیہڑی ظاہر چیزاں نوں دیکھن دی عادی ہو چکی اے۔ اوہ میرا کالا لباس ویکھ کے مینوں سادھو سنت تے فقیر درویش سمجھدی اے۔ ایس شلوک توں پتہ چلد اے پئی باباجی وچ حدوں ودھ عاجزی تے انکساری سی۔ اوہ ہر ویلے اللہ دے خوف توں ڈردے رہندے سن تے اپنے نیک عملاں تے غرور نہیں کردے سن۔ ایس شلوک راہیں باباجی ہوراں سانوں غرور تکبر نہ کرن تے عاجزی انکساری اختیار کرن دی پرینا کیتی اے۔ ایسہ وی دسیا اے پئی بندے دا ظاہر تے باطن ویکھ کے اوس تے یقین کرنا چاہیدا اے۔

۶۔ فریدا سوئی سرور ڈھونڈ لو جھتے لہھی و تھ

(6)

چھپڑ ڈھونڈے کیا ہوے۔ چکڑ ڈبے ہتھ

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
سوئی	ایسا۔ ایہو جیہا	چھپڑ	ٹوبہ
چکڑ	گار۔ گارا	ڈھونڈے	تلاش کرنا

مطلب باباجی آکھدے نیں۔ اے فرید! اجیہا مرشد لہجہ جس کولوں کوئی کم دی چیزیاں شے لہجہ جاوے۔ چھپڑ ڈھونڈیاں سوائے چکڑ گارے توں ہو رکھ نہیں لھدا۔

تشریح سیانیاں دا قول اے پئی ”پانی پئے پن کے تے مرشد پھڑیے چن کے“ ایس مضمون نوں باباجی ہوراں وضاحت نال بیان فرمایا اے۔

پئی اجیہا کامل مرشد پھڑنا چاہیدا اے جیہڑا آپ وی صاحب کمال، صاحب ایمان تے صاحب کرامت ہووے تاں جے اپنے مرید نوں وی سدھے راہ تے پاسکے۔ جیکر مرشد کامل نہیں ہووے گا۔ اوہ اپنے مرید دی کہہ رہنمائی کر سکے گا۔ جیویں اوہ آپ پٹھے راہ تے پایا ہویا اے ’انج ای اوس دا مرید وی پٹھے راہ تے ٹرن لگ پوے گا۔ دنیا دار پیر دے ہتھ دے بیعت کیتیاں بندہ کراہے پے جاندا اے۔ باباجی ہوراں جعلی پیراں نوں چکڑ بھریا آکھیا اے جیویں دنیا داری دے کم کار سوجھ بوجھ ’غور‘ تے دھیان نال کیتے جاندا نیں ایسے طراں مرشد دے انتخاب وچ وی خاص دھیان تے توجہ کرنی چاہیدی اے۔ صرف اہل ایمان، اہل نظر، اہل بصیرت تے کامل مرشد ای اپنے مرید نوں صراط مستقیم تے نور سکھدا اے۔

فریدا میں جانا دکھ مجھ کوں دکھ سبھا جگ
اچے چڑھ کے دیکھیا تاں گھر گھر ایہیا اگ

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
جانیا	کجھیا	سبھا	سارا۔ تمام
دکھ	غم۔ رنج	جگ	عالم۔ دنیا
اچے	بلندی تے	ایہیا	ایہوای۔

مطلب اے فریدا! میں کجھیا پئی دنیا دے سارے دکھ مینوں ای نہیں۔ میں ای دنیا داسب توں
دکھی انسان آں پر جدوں اچا ہو کے (بلندی تے جا کے) دیکھیا تے پتہ لگا ہی گھر و گھری ایہو حال اے
ہر بندہ دکھ دی اگ وچ جل سڑ رہیا اے
تشریح بابا فرید گنج شکر ایس شلوک وچ فرماندے نہیں پئی دنیا دکھاں دا گھر اے ایہ تھ کوئی وی بندہ
سکھی نہیں۔

ہر بندہ پریشان تے دکھیا اے۔ ایسہ دکھری گل اے پئی ہر بندے دے دکھ دی نوعیت دکھری اے
ایسہ گل وی پکی تے پیڑی اے پئی ہر بندہ اپنے توں علاوہ دوجیاں نوں سوکھاتے سوکھالا کجھدا اے
پر جدوں دوجے نوں پچھو گے تے اوہ وی دکھیا تے دکھیا رہوے گا اوس دا دکھ سن کے تہاں اپنے
دکھ بھل جان گے سچ ای اکھیا اے پئی ”ناک دکھیا سب سنسار“۔
بابا جی وی ایہو گل اکھدے نہیں پئی ایس سنسار وچ کوئی وی سکھی نہیں یعنی ایس دنیا وچ ہر بندہ دکھیا
تے غم زدہ اے۔

(8) سبڈھا ہویاں شیخ فرید کنن لگی دیہہ

جے سو ورھیاں جیوناں بھی تن ہوسی کھیہ

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
دیہہ	جسم۔ جہت	ورھیاں	سال
جیونا	زندگی۔ حیاتی	تن	جسم

مطلب اے فریدا! توں بڈھا ہو چھیاں ایس۔ بڑھا پے پاروں تیرا جسم کنن لگ پیا اے۔ (شیخ فرید)
جے توں سو سال وی زندہ روئیں تے فیروئی اک نہ اک دن مرنا ایس یعنی مٹی وچ مل کے مٹی ہونا
ایس۔

تشریح ایس شلوک وچ انسانی حیاتی دی ناپائیداری تے بے ثباتی بارے فرماندے نہیں پئی بندہ
جدوں بڈھا ہو جاندا اے اوس دے جسم دے اعضاء کمزوری پاروں کنن لگ پیندے نہیں۔ ہتھ کن
اکھاں پیر لتاں تے دوسرے اعضاء کمزوری محسوس کرن لگ پیندے نہیں۔ اعضاء دی ایسہ
کمزوری اخیر بندے نوں قبریں پچا دیندی اے۔ ایس شلوک راہیں بابا جی دسدے نہیں پئی انسان
بھانویں کناں چیر زندہ رہوے اوس نے اک نہ اک دن ایس فانی دنیا نوں پھٹ جانا ایس۔ اوس دے
جتنے مٹی وچ مل کے مٹی ہو جانا اے۔ ایہناں ای خیالاں دا اظہار راج وی کردے نہیں :-

(9) خبر نمائی کڈھے ہڑاں کوں کڑا کا
سا ہے لکھے نہ چلنی جنڈو کوں سمجھا

خالق خلق میں خلق سے رب مانہ
مندا کس نون آکھیے جاں تس بن کوئی مانہ

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
خالق	تخلیق کرن والا	خلق	مخلوق
	یعنی اللہ سوہنا		یعنی بنی نوع انسان
وسے	آباد ہووے	مانہ	میں
مندا	بھیرا۔ برا	تس بن	تیرے ہناں
مانہ	نہیں	جاں	جدوں

مطلب اے فریدا! خالق اپنی مخلوق وچ وسدا اے تے مخلوق اپنے خالق وچ وسدی اے۔ خالق تے مخلوق اک مک نہیں تے فیر بر ا کس نون آکھیے۔ مخلوق نون بر اکھن دا مطلب خالق نون بر اکھنا ایں۔ (خدا نخواستہ)

تشریح بابا فرید گنج شکر اک با عمل تے شرعی درویش تے عظیم صوفی شاعر سن اوہ وحدت الوجود دے قائل نہیں۔ ایس عقیدے موجب خالق تے مخلوق اک مک نہیں۔ خالق مخلوق توں یاں مخلوق خالق توں دکھری نہیں۔ اللہ سوہنا اک ذات اے تے انسان اوس دا اک جزاے۔ جزو ج کل دیاں ساریاں خوبیاں موجود ہون دیاں نہیں جیکر اک بندہ دو جے بندے دی برائی کردا اے تے ایس دا مطلب اے پئی اپنی ذات دی ای برائی کردا اے کیوں جے اوہناں دونواں وچ اللہ تعالیٰ دی ذات موجود اے۔ رب نون مندا کہنیاں رب دی ذات نون بر اکھنا بہت وڈا گناہ ایں بابا جی اکھدے نہیں پئی انسان نون کسے دو جے انسان بارے چنگے خیال ای رکھنے چاہیدے نہیں کسے نون بھیرا نہیں کہنا چاہیدے کیوں جے ایسہ ساری مخلوق اللہ نے ای تخلیق کیتی اے۔

دیکھ فریدا جو تھیا داڑھی ہوئی بھور

اگا نیڑے آیا پچھا رہیا دور

الفاظ معنی

تھیا ہویا

بھور سفیدی۔ چھائی

اگا نیڑا

نیڑا نزدیک

مطلب اے فریدا! دیکھ تیری داڑھی سفید ہو گئی اے۔ توں بڈھا ہو چھیاں ایں۔ ہن توں موت دے زیادہ نیڑے ہو گیا ایں۔

تشریح بابا جی ہوراں اپنے آپ نون مخاطب کر کے اکھیا اے اے فرید دیکھ! ایس دنیا نے کڈی

جلدی حالت بدل لئی اے ویکھدیاں ای ویکھدیاں پھن جوانی وچ بد لیا تے جوانی نے بڑھاپے داروہ

دھار لیا اے۔ بڑھاپے پارواں وال سفید ہو چکے نہیں۔ جسم دے اعضاء کمزور ہو چکے نہیں۔ بڑھاپے

دیاں کمزوریاں پاروں اج میں چنگی طراں عبادت وی نہیں کر سکدا۔ جیکر مینوں پتہ ہوندا پئی حیاتی نے ایڈھی چھیتی نقشہ بدل لینا ایس۔ بچے دناں پرت کے نہیں آوناتے میں تانہوں نوں نیگی، لوکائی دی خدمت اللہ دی عبادت وچ گزاردا، اج میرے پلے نیک عمل ہوندے تے میں عاقبت دے خوف توں نہ ڈردا۔ پر افسوس میں اج نہ کر سکیا میں حیالی وچ کوئی نیک کم نہ کیتا۔ تانہوں میں شرمندہ ہاں کہ ہن بڑھاپے وچ میں اپنے رب نوں یکہہ مونہ دکھاواں گا۔ پتہ نہیں میری نجات ہووے گی یاں نہیں۔

(11) - فریدا گلن چکڑ دور گھر، نال پیارے نیونہ
چلاں تے بچھے کملی رہاں تے ٹے نیونہ

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
گلن	گلیاں وچ	پیارے	اللہ سوہنا
نیونہ	عشق۔ پیار محبت	کملی	فقیر دی گودڑی
چکڑ	گارا۔ گار	بچھے	گلی ہو جانا۔ بچھ جانا

مطلب بابا فرید اپنے آپ نوں مخاطب کر کے اکھدے نیں اے فریدا گلیاں چکڑ بھریاں نیں۔ منزل دور اے تے ڈاڈے نال نیونہ لگا ہویا اے ایس موسم وچ جاواں تے کملی بچھدی اے تے جے نہ جاواں تے نیونہ ٹنڈا اے۔

تشریح بابا فرید گنج شکر ہوراں نوں اپنے مرشد پاک حضرت خواجہ قطب الدین مختیار کاکئی ہوراں نال بے انت پیار سی۔ اوہ اپنے مرشد پاک دا وضو کراندے ہوندے سن۔ اک رات دا واقعہ اج بیان فرماندے نیں پئی زبردست بارش تے طوفان پاروں، مرشد پاک تیکر اپڑنا بہت مشکل سی۔ اکھدے نیں شدید بارش ہو رہی سی، گلیاں وچ چکڑ ای چکڑ سی۔ رات وی گوہڑی ہنیری سی تے حضرت دی خدمت کرن دی معیاد وی ایسے رات پوری ہون والی سی۔ بابا جی بڑے فکر مند سن پئی پانی گرم کر کے مرشد پاک نوں کیویں اپڑایا جاوے تاں اوہ وضو کر کے نماز ادا کر سکے۔ اکھدے میں موسم خراب اے شدید بارش اے طوفان تے تاریک رات پاروں جانا دکھا جا پدا اے جاناں تے کپڑے بچھدے نیں وضو پانی ٹھنڈا ہو جاوے گا۔ نہ جاواں تے کئی ورھیاں دی خدمت ضائع ہوندا ای تے اج مرشد پاک نال محبت تے عقیدت ختم ہون دا خطرہ اے مطلب اے وے پئی اے بندے جے توں اللہ سوہنے نال نیونہ (عشق) لالیا اے تے غیر خداواں دی پروا نہ کر۔ دنیاوی لالچ، حرص، طمع، خواہشاں دی پروا نہ کر ایہہ لوہ لالچ گلیاں دے چکڑ وانگوں اے چہڑا تیرے توکل تے تقوے دی کملی نوں گندا کر کے تینوں اپنے رب دی محبت توں دور لے جانا چاہندا اے توں دنیاوی خواہشاں نوں دل وچوں باہر کڈھ دے تاں جے تیرے عشق دا پینڈا کھوٹا نہ ہو جاوے ہندیا! جے توں دنیاوی تے نفسانی خواہشاں تے قابو پالیا تے توں ربی عشق دے امتحان وچ کامیاب ہو جاویں گا۔

سچل سرمست (انتخاب)

از محمد اسلم رسولپوری

- 1- سچل سرمست دی حیاتی تے چائن پاؤ
- 2- سچل سرمست تے فلسفہ وحدت الوجود تے چائن پاؤ
- 3- سچل سرمست تے تصور عشق بارے تسی کیہ جاندے او؟

سوال نمبر ☆ سچل سر مست دی حیاتی تے چائن پاؤ یں
سچل سر مست دی حیاتی تے بھر نواں نوٹ لکھو

ادب دی تاریخ تے جہات پایے تے ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی بر صغیر ہندوستان وچ اسلام دی روشنی بدیسی مسلمان عالماں بزرگاں ولیاں صوفیاں تے بزرگان دین پاروں کھلری اے ایہہ گل وی کئی تے پیڑی اے پئی اینہاں بزرگاں ولیاں صوفیاں دے اعلیٰ اخلاق تے بے داغ کردار پاروں تبلیغ اسلام دی روشنی دور دور تیک پھیلی اے۔

ابدی پیغام دا پرچار کرن والیاں دی تعداد لا تعداد اے اوہناں بزرگاں وچوں اک صاحب کمال عظیم صوفی تے درویش سچل سر مست دی سن سچل سر مست منے پر منے صوفی 'مبلغ' ہفت زبان شاعر 'عشق دے بادشاہ' وقت دے منصور 'صاحب کرامت بزرگ' تے سچے تے سچے درویش سن۔ خاندانی پچھو کڑ تاریخ دسدی اے پئی سچل سر مست دے وڈے وڈیرے پہلی صدی عیسوی وچ عربوں محمد بن قاسم دے لشکر نال 712ء نوں سندھ وچ آئے 'سچل سر مست ہوراں دے بزرگاں وچ شیخ شہاب الدین بن عبدالعزیز داناں ذکر دے قابل اے۔ ایہہ حضرت عمر فاروق دے پڑپوتے سن جیہڑے حجاز توں عراق تک فیر عراق توں سندھ وچ آئے۔ ایہہ محمد بن قاسم دے مشیر سن سندھ نوں فتح کرن مگروں شیخ ہوراں نوں سندھ دا گورنر بنایا گیا۔

فاروقی خاندان دی حکومت 712ھ تیک رہی۔ فاروقی خاندان دے بزرگاں دی انتھک کاوش نال سندھ وچ اسلام دی روشنی بڑی تیزی نال کھلری۔ ایس خاندان وچ دو بزرگاں دے نال خاص طور تے ذکر جوگ نیگ۔ خواجہ عبدالحق اوہناں دے چاچے 'مرشد تے سوہرے سن۔ خواجہ عبدالحق ہوراں حافظ دی وفات مگروں اوہناں دے جانشین مقرر ہوئے سچل سر مست ہوراں اپنے کلام وچ ایہناں دونوں ہستیاں دا ذکر کئی تھانواں تے کیتا اے۔ خواجہ محمد حافظ صاحب کرامت ولی تے مشہور شاعر سن شاہ عبدالطیف بھٹائی اوہناں دے ہم عصر سن۔ اوس ویلے سندھ اتے کلہوڑا خاندان دی حکمرانی سی خواجہ ہوری ایس حکومت وچ بڑے اچے عہدے تے فائز سن۔ خواجہ ہوراں نوں اک مجذوب عورت ملی ملی بھری نے خوشخبری دتی پئی اللہ سوہنا اوہناں نوں دنیا دا حقیقی بادشاہ بناوے گا ایس خوشخبری پاروں خواجہ ہوراں دنیاوی عہدے چھڈ دتے تے رب سچے دی عبادت تے ریاضت وچ رجھ گئے خواجہ ہوراں اکلاپے دی حیاتی گزارا تے ساڈھے 4 سال تیکر اکو غار وچ عبادت تے ریاضت کیتی۔ 40 چلے وی کئے خواجہ ہوراں نوں اللہ سوہنے نے دو پتر عطا فرمائے۔ اک داناں خواجہ صلاح الدین تے دوجے داناں میاں عبدالحق سی 'سچل سر مست خواجہ صلاح الدین دے پتر سن جد کہ میاں عبدالحق سچل سر مست دے چاچا مرشد تے سوہرے سن۔

جیویں کہ پہلے عرض کیتا گیا پئی خواجہ ہوراں دے دو پتر سن یعنی خواجہ صلاح الدین تے میاں عبدالحق۔ سچل سر مست خواجہ صلاح الدین دے بیٹے سن۔ محققاں تے مورخاں دی متفقہ رائے موجب سچل سر مست ہوراں دا سلسلہ نسب 39 ویں پشت وچ حضرت عمر فاروق نال جاملدا اے۔

پیدائش تے تعلیم پنجابی زبان دے بعض دوجے صوفی شاعراں وانگ سچل سرمست دی پیدائش دی تاریخ بارے رولا ای اے۔ بعض محققاں تے مورخاں موجب اوہناں دی پیدائش 1739ء وچ ہوئی تے بعض نے 1731ء تے بعض نے 1736ء نوں پیدائش داسن لکھیا اے۔ اوہناں دا اصل ناں عبدالوہاب سی پر علمی ادبی دنیا وچ سچل سرمست دے ناں نال جانیا چھانیا جاندا اے۔ ایس ادبی ناں بارے کچھ روایتاں انج نہیں۔

(1) سچل سرمست ہوراں ساری عمر سچ ای بولیا اے ایس پاروں اوہناں نوں سچل سرمست آکھیا جاندا اے۔

(2) بہاولپور دے اک بزرگ حضرت محکم الدین سیرانی دا سچل سرمست ہوراں دے علاقے وچوں گذر ہویا۔ مولانا عبدالحق ہوراں سچل سرمست ہوراں نوں اوہناں دے استقبال لئی گھلیا۔ جدوں حضرت محکم الدین سیرانی نے سچل سرمست ہوراں نوں دیکھیا تے اوہناں گھوڑا روک لیا آکھیا "تسی ساڈا استقبال کرن لئی آئے او۔ ایسی وی تہانوں اک تحفہ دینے آں" ایہہ آکھ کے اوہناں اپنی سارنگی دی تار کڈھی تے سچل دے سینے اتے پھیر دی کہندے نیں او بے ویلے اوہناں تے جذب تے مستی دی کیفیت طاری ہو گئی۔ انج اوہناں دی شاعری دا آغاز ہویا۔ انج حضرت محکم الدین سیرانی دے اک اشارے نال سچل توں سچل سرمست بن گئے۔

سچل سرمست دی پیدائش و لے اوہناں دے دادا حضور دی عمر 51 سال سی چھن وچ سچل سرمست ہوراں دی پرورش اک نیک متقی تے پرہیزگار جشن دے سپرد کیتی گئی ایس عورت نوں کالی ہون پاروں سچل آکھیا جاندا سی۔ سچل سرمست ہوراں مذہلی تعلیم اپنے چاچا حضرت میاں عبدالحق ہوراں کولوں حاصل کیتی جیہڑے اپنے زمانے دے عظیم درویش صاحب کرامت تے صاحب طریقت بزرگ سن۔ جدوں سچل سرمست ہوراں دی عمر 6 سال دی ہوئی تے اوہناں دے والد خواجہ صلاح الدین اللہ نوں پیار ہو گئے۔ فیر سچل سرمست ہوراں دی تعلیم تے تربیت دی ذمہ داری میاں عبدالحق ہوراں سنبھالی۔ سرمست ہوراں نوں شروع توں ای تعلیم حاصل کرن دا شوق سی۔ میاں عبدالحق ہوراں دی خصوصی توجہ تے نگرانی پاروں مروجہ علوم سکھ لئے۔ اوہناں سچل سرمست ہوراں نوں معرفت دے رنگ وچ رنگ دتا۔ عربی فارسی تے سندھی دی تعلیم گھروں ای حاصل کیتی۔

مدرسے دی تعلیم توں فارغ ہون مگروں سچل سائیں ہوراں روحانی تعلیم لئی اپنے چاچے تے مرشد عبدالحق ہوراں دی صحبت اختیار کیتی۔ خواجہ عبدالحق فارسی عربی تے سندھی دے ماہر سن۔ ایس توں علاوہ اوہ اک عظیم صاحب کرامت تے صاحب طریقت بزرگ سن سچل سائیں ہوراں دی سچی لگن، سخت محنت تے مرشد پاک دی خصوصی توجہ نال سچل سائیں ہوری صاحب کمال صاحب کرامت بزرگ تے درویش بن گئے اوہناں نوں مرشد ولوں خلافت عطا ہو گئی لوکائی وچ خلیفہ سچل دے ناں نال مشہور ہو گئے۔

عادتاں سچل سرمست چھن توں ای بڑے کم گو صاف گو تہنائی پسند سن۔ اوہ بڑی سادہ خوراک

تے پوشیدہ استعمال سے من۔ عبادت ریاضت لئی جنگاں بیابان چھلے جانے سن۔ رکھاں
 کی پھل تھیں بھلاؤں کے اہل بیہوشی کے بے عبادت و حق رتھے رہندے سن۔ اکثر
 مذہب رکھتے سن۔

پہلے۔ نسبت ہوئی تھی جس کو وہ کہتے تھے بنوں جو کچھ ملتا سی اوہ خلق خدا وچ وونڈ
 دینے سن۔ آپوں تھیں تھیں۔ دیندے سن اوہاں نرم دل نرم مزاج تے نرم گفتار درویش
 سن۔

نیابت۔ دیندے تے روحانی مہم توں فارغ ہون مگر پھل سائیں ہوراں اپنے چاہے عبدالحق
 سائیں ہوراں تے بہتے تے بہتے تھی۔ عبدالحق سائیں ہور کی اپنے عمدے عظیم درویش
 صاحب حال ہورے سن۔ جس ویلے پھل سائیں ہوراں دی نم 40 سال سی۔ مرشد پاک دی دعا
 تے تال پھل سائیں ہوراں انظار تے باطن دل تے داغ روشن ہو گیا پھل سائیں ہوراں توں
 اپنے مرشد پاک تال بے انت پیاری جس دا انظار اوہناں اپنے کلام وچ تھاں تھاں تے کیتا اے۔
 مرشد پاک تال بے انت پیاری تے چاہت والے آئے تھیو۔

شادی نہیں میڈا عبدالحق سائیں
 سہنی صاف جو شاہنشاہ میاں

ہیاہ۔ پھل۔ نسبت ہوراں دا ہیاہ اپنے چاہے مرشد عظیم بزرگ تے روحانی پیشوا خواجہ
 عبدالحق دی دینی تالی ہو یا بعض روایتاں موجب آپ دی کوئی اولاد نہیں سی پر کچھ تذکرہ نگاراں تے
 مختلفاں لکھیا اے پئی پھل سائیں ہوراں والک پتہ سی جس دا ناں نیاز علی یاں موجود علی سی جسہوا
 پھوٹی مہرے فوت ہو گیا سی۔ پھل سائیں ہوراں دے گھر والی کچھ چیر زندہ رہی تے فیر اللہ توں
 پیاری ہو گئی۔ پھل سائیں ہوراں وہ جی شادی نہ تھی۔

سائیں پھل۔ نسبت ہوراں دے پتر بارے اک روایت انج بیان کیتی جاندی اے پئی اک واری
 ریاست خیر پور دے عالم میر رستم خان ہوراں دا پتر میر محمد حسن سخت بیمار ہو گیا۔ علاج دے
 باوجود شفا نہ ہو سکی۔ آخر عالم نے پھل سائیں ہوراں دی خدمت وچ پیغام گھلیا۔ حاکم نے پھل
 سائیں ہوراں توں خیر پور وچ اپنے پتر دی صحت یابی لئی دعا واسطے آکھیا۔ پھل سائیں ہوراں دعا
 فرمائی تے کیف وستی وچ آکھیا "اسیں اپنا پتر تیرے پتر دی تھاں تے خدا دے حوالے کرنے آں"
 ریاست خیر پور دے ایس عالم دا پتر تے صحت یاب ہو گیا۔ پھل سائیں اے خیر پور وچ ای سن پئی
 اوہناں دے پتر دے فوت ہون دی خبر آگئی۔

شاعری۔ پھل۔ نسبت ال صاحب حال درویش اچ پدھرے دے مبلغ، عشق دے بادشاہ ویلے
 دے منصور صاحب لرامت بزرگ توں علاوہ ہفت زبان شاعری سن اوہناں توں عربی فارسی
 ہندی سندھی پنجابی سرائیکی تے اردو دی زبان وچ مہارت سی۔ اوہناں ستاں زباناں وچ شاعری
 تھی پر اوہناں توں زیادہ مشہوری پنجابی سرائیکی تے سندھی شاعری توں حاصل ہوئی۔ ادب دے
 محقق مورخ تے سوجھوان ایس گل تے متفق نہیں پئی پھل سائیں ہوراں 15 سال دی عمر وچ

شاعری شروع کیتی تے 75 سال تیکر شاعری کردے رہے اوہ شاعری وچ کئی تخلص ورتدے سن مثال دے طور تے سچل پچھو، سچڑ نیو، خدائی تے اولی دنیا اوہناں نوں صرف سچل سر مست دے نال نال جاندی اے۔ اوہناں دی شاعری دی بنیاد حسن حقیقی تے عشق حقیقی تے اے۔ اوہناں دے کلام وچ عشق تے محبت، ہجرت تے فراق، سوز تے گداز، تصوف تے معرفت دے مضمون بڑے سادہ تے سوہنے انداز نال پیش کیتے گئے نیں۔ نویاں ترکیباں، محاوریاں، علامتاں، استعاریاں تے تشبیاں پاروں اوہناں داکلام لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چیا اے۔

اک محتاط انداز موجب سچل سائیں ہو راں اپنی حیاتی وچ 9 لکھ 36 ہزار 6 سو دے نیڑے شعر لکھے نیں جد کہ اوہناں عمر دے آخری حصے وچ شاعری دا وڈا حصہ آپوں ای ضائع کروا دتا سی تاں جے لوکائی اوہناں داکلام بڑھ کر غلط فہمی دا شکار نہ ہو جاوے۔

کتباں سچل سائیں نوں ہفت زبان شاعر متھیا جاندا اے اوہناں دیاں فارسی کتاں دا ویروا انج اے۔

(1) دیوان آشکار (2) مثنوی عشق نامہ (3) مثنوی درد نامہ (4) مثنوی گداز نامہ (5) مثنوی تار نامہ (6) مثنوی رہبر نامہ (7) مثنوی وحدت نامہ (8) مثنوی وصیت نامہ (9) مثنوی راز نامہ (10) غزل بحر طویل (11) دیوان خدائی (12) سائی نامہ۔

سچل سائیں ہو راں دیاں دو جیاں کتاں دا ویروا انج اے۔

(1) سندھی تے سرائیکی کافیاں تے دوہڑے (2) قتل نامہ سندھی (3) مرغ نامہ سندھی (4) وحدت نامہ سندھی (5) اردو غزل (6) جھولنا تے گھڑولیاں (7) سندھی مرثیہ۔

سچل سائیں داکلام اوہناں دی وفات مگروں 1902ء وچ پہلی واری اک رسالے وچ شائع ہويا جس نوں مرزا علی قلی بیگ نے ترتیب دتا۔

وفات سچل سر مست دو جیاں با عمل تے شرعی صوفیاں دی طرحاں ساری حیاتی محبوب حقیقی دے فراق وچ تڑندے رہے۔ اوہناں داسارا کلام درد فراق سوز گداز دے مضموناں نال بھریا ہويا اے۔ آخر سچل سائیں ورگے سچے تے سچے عاشق صادق ساری عمر اپنے خالق حقیقی دی ذات وچ دی رہن سدھر کردے کردے اک دیھاڑے اوس ذات نال جا ملے۔ اوہ ہمیشہ تندرست رہے۔ حیاتی دے آخری دیھاڑیاں وچ کجھ بیمار ہوئے تے آخر 13-14 رمضان بمطابق 1839ء ایس فانی دنیا توں کوچ کر گئے۔ ہرورھے 14 رمضان نوں اوہناں دے مزار تے عرس منایا جاندا اے۔

سوال نمبر ☆ سچل سر مست تے فلسفہ وحدت الوجود تے چائن پاؤ؟ یاں سچل سر مست صوفیاں دے کیمہڑے فرقی نال تعلق رکھدے سن

پنجابی زبان تے ادب دی تاریخ تے جہات پائی تے ایہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی پنجابی شاعری دی بنیاد تصوف تے رکھی گئی اے۔ بابا فرید گنج شکر توں لے کے دائم اقبال دائم تیکر سھناں صوفی شاعر اں اپنے خیالاں دے اظہار لئی صوفیانہ خیالات دے اظہار لئی تصوف دے مضموناں دا سہارا لیتا۔

ایسہ گل پکی تے پیڑی اے پئی سچل سائیں ہوراں داسارا کلام فلسفہ وحدت الوجود دے آلے
دوالے گھدا اے جیہدے وچ بے انت سوز گداز، ہجر فراق، عشق محبت، موج مستی تے جذب تے
کیف دے دریا ٹھاٹھاں مار دے دکھالی دیندے نیں۔ اوہناں داکلام نفی تے اثبات، فنا تے بقا، حال تے
قال تے تصوف تے معرفت دے رنگ برنگے مضموناں نال بھریا ہویا اے پنجابی ادب دے باقی
عظیم صوفی شاعراں وانگوں سچل سائیں ہوراں داکلام فلسفہ وحدت الوجود دے مضموناں نال بھریا
ہویا اے۔ اوہناں دے کلام وچ شاہ حسین، حضرت بلھے شاہ سلطان باہو خواجہ فرید تے عبدالطیف
بھٹائی ہوراں دا اثر دکھالی دیندا اے اوہناں دے کلام دے مطالعے توں سائیں عبدالطیف بھٹائی
ہوراں دی پیش گوئی سچی ثابت ہوندی نظر آوندی اے۔ اوہناں فرمایا سی کہ ”اساں جیکو کھنچاڑھیو
آئے انجو ڈھکن ہی چھو کر لاہندویو“ یعنی اسان جیہڑا خم چڑھایا اے لوہدا ڈھکنا ایسہ عجب اتارے گا“
ایس گل توں ایسہ ثابت ہوندا اے پئی سچل سائیں ہوراں نوں پنجابی دے دوے صوفی شاعراں
نال گوہری فکری سانجھ اے۔ تانہیوں اوہناں اپنی شاعری دی بنیاد تصوف تے رکھی اے تصوف
وچ اوہ فلسفہ وحدت الوجود دے قائل سن۔ تانہیوں اوہناں اپنے کلام وچ راہ تصوف دے دوے
مسافراں تے خاص طور تے شاہ شمس تبریز منصور حلاج، جنید بغدادی تے ابن العربی ہوراں دے
نال نیں۔

ہجر فراق دا مضمون صوفی شاعری دا اہم موضوع اے ایسہ موضوع مذہب قدیم توں چلیا آرہیا اے۔
سچل سائیں اک سچے تے سچے عاشق صادق ہون پاروں اپنے محبوب ازلی دے وصل لئی تڑندے
رہے۔ اوہناں محبوب حقیقی دے دیداردی سدھردا اوج اظہار کردے نیں۔

میں ماہی دی مستانی، وسدا دل وچ دلبر جانی
برہ دے غمزے سویں ہزاریں، گھتیوا نی ماراخوانی
در فراق جو میکوں ماریا
خویش قبیلہ وطن وساریا
توں بن جان دکھ دیاں راتیں نہیں لگھدیاں
ڈھونماں پا کے تیڈے در تے انگ بھھوت رمایاں
ہجر فراق ہے کابل کیتا، کروصال دیاں دایاں
برہ تیڈے دیاں سر سچل دے چھٹکن لکھ ہویاں
ہجر تساڈے کابل کیتا۔ زہر پیالہ میں بھر پیتا
تیں بن کائی شے نہیں بھاندی

فلسفہ وحدت الوجود داسب توں وڈا ثبوت ایسہ وی اے پئی جدوں سچل سائیں ہوراں نوں مسیت
وچ پڑھن لئی بھیجائے اوہناں صرف الف ای پڑھیاتے ب پڑھن توں انکار کردتا۔ آکھیا پئی ب کے
نوں دے دیو۔ ایس گل نوں اوہناں اپنی کافی وچ اوج فرمائی اے۔

الف اسانوں یار پڑھایا
ب دی بانس نہ بول

ملاں مار نہ مول

جمن ڈساں کیتن سبق پڑھایا

فنائی الشیخ دی منزل طے کرن مگروں، فنائی الرسول دی منزل بڑی احتیاط نال طے کر لئی تاں جو معمولی بھلیاں غلطی پاروں محنت ضائع نہ ہو جاوے۔ رسول اکرم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی شان وچ کوئی اجیسی غلطی ہو جاوے جس پاروں رب سچے دے قرب توں محروم نہ ہو جاواں۔ حضور اکرم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نال بے انت محبت، عقیدت تے چاہت دا الج اظہار کر دے نیں۔

کل	نبیاں	دا	سردار	محمد
بحر	عرف	امواج	محمد	محمد
امت	تینڈی	کیوں	غم	کھاوے
جیس	دی	تیکوں	لاج	محمد
سچل	کوں	غم	کوئی	ناہیں
کیتا	لیستاج	محمد		

عشق وچ جدوں محبوب دا دیدار ہو جاوے عاشق دے دل دی خوشی دا اندازہ نہیں لایا جاسکدا۔ خوش بخشنی چار چو فیرے کھلر جان دی اے۔ وصل دی لذت عاشق صادق نوں بے خود کر دیندی اے۔ سچل سا میں ہو راں دی شاعری وچ بے خودی دارنگ ویکھو:

آندا جاندا یار وے، ویڑے وچ یار اساڈے
مارن کان اساڈے کیتن صورت دا سینگار وے
بو عطر دی مست کیتاوت، کوچہ شہر بازار وے
وچ وصال فراق گھدو وے، سچل کیا اسرار وے

اک ہو رتھانویں فرماندے نیں

بسم اللہ وے بسم اللہ۔ سوہنا آیا، آکھاں بسم اللہ
میں صدقے تھیواں بسم اللہ۔ رد بلاوے رد بلا

ہر صوفی شاعر نے اپنی شاعری وچ اللہ سوہنے دے رازاں توں پردہ چکن دی کوشش کیتی اے سچل سا میں ہو راں وی اللہ سوہنے دے بھیتاں توں گنڈھ چکن دی کوشش کیتی اے تاں جے حقیقی عشق تے معرفت خداوندی نوں ایمان داری نال پیش کیتا جاسکے۔

نہ میں تسبیح کڑکا کیتا، نہ میں زہد عبادت
نہ میں زیر زبر دا کیتا، نہ میں تقوی طاقت
سچل دا تھیا نخت سوایا، جو کیتی عشق امانت

اک ہو رتھانویں فرماندے نیں:

نہ وت شیخ مشائخ یارو، نہ مخدوم تھیوے
نہ قاضی نہ معلم ملا، نہ وت پیر بنو سے

بازی جوڑ نہ عالم کیتے رنگ رسا رکھو سے
 سچل عشق اللہ دے باجھوں کوئی نہ ہنر سیکھو سے
 سچل سائیں ہر ویلے عشق حقیقی دے رنگ وچ ڈبے رہندے سن۔ ایسے اچے تے سچے عشق پاروں
 اوہناں منصور ی چولا پولیا۔ اوہ ذات الہی داعرفان وی رکھدے سن۔ سچل سائیں اپنے کلام وچ فلسفہ
 وحدت الوجود دی تشریح تے تفسیر انج بیان کیتی اے۔

بغیر عشق دے ڈوجھا کوئی کمال نہیں
 نہیں جو عشق تے اے دوست تیدا حال نہیں
 میں رانجھن دی رانجھن میرا کھینڑا کون بلائیں
 لوکاں لیکھے چاک کھیں دا رانجھن سردا سائیں
 عشق دے باجھ بیاسجھ کوڑ سولی تے منصور
 نہ کوئی دوزخ نہ کوئی جنت نہ کوئی حور قصور
 عشق والی تکبیر ہکائی کہیاں بیان تکبیراں
 جیسے جیسے کوں برہ نہ ہتھدا سارے عشق امیراں
 سچل سائیں ہوراں اپنے محبوب حقیقی دی سراپانگاری بڑے سوہنے تے سادے انداز وچ کیتی اے۔
 اپنے محبوب دی 'مستانیاں اکھاں دی انج تعریف کیتی اے۔

چشمیں شور شرارت مثالی غمیزے رنگ گلابی
 نظر گھٹیں جہیں طرف اتے تہیں طرف تھیوے بیتابی
 مشتاقاں دے والیاں زہوں کردیاں شہید شتابی
 شن جھٹن تے ٹکاوں سچل عین خداہی
 سچل سائیں محبوب دے لباں دی لالی دانقشہ انج پیش کردے میں
 سرخ لباں ہن لعل رومانی یا یاقوت یمانی
 موتی مونہہ اگوں شرمندے ہیرے تھئے حیرانی
 جھک جھک رخسار سوہنے دا پر تو نور نشانی
 سچل ڈیکھ تجلد جہیں دا ہوئی دل دیوانی
 اک ہور تھانویں اکھدے میں۔

لعل یاقوتاں کوں شرماوے نرم لباں دی لالی
 سرخی سوہنے واہ جولائی لوڑھے منصب عالی
 سچل سائیں محبوب دیاں زلفاں بارے بیان فرماندے میں۔

دل دل وال سو چھلے چھلے پھائیاں جوڑ کھڑائیں
 سحر جادو منڈ ڈیکھ ایہناں تے طرحیں طرح پڑھائیں
 عشاقاں دیاں کر دلیس دو انیاں حکماں حکم پھسائیں
 بچے سچل عاشق کیویں 'حسن دی فوج چڑھائیں

ایسہ گل پکی تے پیڑی اے پئی چل سر مست فلسفہ وحدت الوجود تے پکے قائل نیں۔ اوہ آکھدے
 نیں پئی ہر تھاں ہر جاہ تے ہر وچ ذات احد دانور جھلکد اے۔ ہر پاسے او سے دانور ظہور اے۔ اوہ
 کل اے تے باقی اوس دے جز نیں۔ جیہڑے میثاق دیہاڑے کل تو وکھرے ہو گئے سن۔ کائنات
 اللہ سوہنے توں وکھری نہیں اللہ سوہنا ایس کائنات دا خالق اے ایس توں ایسہ ثابت ہو یا پئی سبب
 تے حسب اک دو جے توں وکھر نیں۔

چل سائیں آفاقی تے لافانی شاعر نیں اوہ حضرت بلھے شاہ وانگلوں فنا فی اللہ توں وی اگانہ ودھ چکے
 سن جس پاروں اوہناں وچ بے انت بیباکی پیدا ہو چکی سی اوہ اپنے جسم نوں اپنے محبوب دا گھریاں ڈیرا
 آکھدے سن۔ ایس لئی اوہناں بعض دوجیاں صوفی شاعراں وانگ اپنے جسم نوں بہتیاں اوکڑاں وچ
 نہیں پایا۔ اوہناں آکھیا پئی جیویں دریا تے دریا دیاں لہراں دا آپس وچ خاص تے گوہڑا تعلق ہوندا اے
 ایسے طرح اللہ تے اللہ دے بندے دا آپس وچ بڑا خاص تے گوہڑا تعلق اے۔

مکدی گل ایسہ وے پئی چل سائیں فلسفہ وحدت الوجود دے ابن العربی دے نظریے دے پکے
 قائل نیں اوہ فرماندے نیں۔

”عشق دے چنگ سانوں او سے میثاق والے دن جسیں

ویلے روحاں کھلریاں آپوں روماں دے خالق

نے لگا دتی سی تے اوس سے ای پریت دی ریت

دا پہلا سبق اسیں پڑھ لیا سی“

چل سائیں اپنی کافی وچ آکھدے نیں:

نال ڈاڈھے دے یاری لگڑی روز ازل توں

باباں بدھ کے پیش پواں میں نال سائیاں دے زاری

علم عقل تے شرم حیا تو عشق کیتی بے زاری

روز ازل استاد اسا کوں ہک سطر پریت دی پاڑھی

سائیں دل دی تنختی اتے چا وچ لکھ چاڑھی

چل عشق نہ بڈھا تھیوے کیا جو چٹی داڑھی

اخیر وچ چل سر مست ہوراں دی اک ہوراہم تے لاجواب کافی پیش خدمت اے جیہڑی فلسفہ

وحدت الوجود دی مومنہ بولدی تصویر اے

جیویں تخت ہزارے رانجھن چاہوں چاک سڑایا

یار تماشا ڈیکھن آیا اہیں سنار وچ

لا نفی دا کلمہ ساکوں مرشد آپ پڑھایا

ہتھیا ڈلس ہمت والا سارا ہوش گنویا

ہک دیہاڑے مرشد مینوں آپ ایویں فرمایا

ایسہ طریقہ وحدت والا سانوں بہوں خوش آیا

سچا گالھ عشق دی سچی بیا سمجھ پنہ اجایا

س دیوے توں ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی سچل سر مست فلسفہ وحدت الوجود
 ے حامی نیں تے ایس دا جھلکار اوہناں دے کلام وچ پیر پیر تے دکھالی دیندا اے۔
 سوال :- سچل سر مست دی شاعری دا فکری تے فنی دیوا کرو۔

سوال :- سچل سر مست ہوراں دے تصور عشق اتے بھرواں چانن پاؤ۔

سچل سر مست دی حیاتی تے جہات پائیے تے ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی سچل سائیں
 1152ھ بمطابق 1739ء نوں ریاست خیر پور دی اک گھوٹ درازا شریف وچ خواجہ صلاح
 الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ اوہناں دا اصل ناں عبد الوہاب پر ادلی دنیا وچ سچل سر مست دے ناں
 ناں مشہور نیں سچل سائیں ہوراں دے والد چاچا عبد الحق نے دادا خواجہ محمد حافظ اپنے زمانے دے
 عظیم عالم بزرگ تے درویش سن خواجہ محمد حافظ ہوری اپنی علمی ادلی تے دینی خدمات پاروں
 بر صغیر ہند وچ بڑے مشہور سن ا۔

اوہناں مذہلی تعلیم اپنے گھروں تے خاص طور تے اپنے والد تے اپنے چاچے
 خواجہ عبد الحق توں حاصل کیتی خواجہ عبد الحق ہوراں دا شمار سندھ دے عظیم بزرگاں درویشاں تے
 صوفیاں وچ ہوندا سی۔ والد صاحب دی وفات مگروں سچل سائیں ہوراں دی تعلیم تے تربیت دی
 ذمہ داری اوہناں دے چاچا تے پیر و مرشد خواجہ عبد الحق نے سنبھال لئی۔ خواجہ عبد الحق ہوراں
 دی خصوصی توجہ تے نگرانی پاروں سچل سائیں ہوراں دنیاوی علوم تے روحانی علم بڑی جلدی
 حاصل کر لیا۔

سچل سائیں ہوری بچپن توں ای بڑے ذہن کم گو صاف گو تے تنہائی پسند سن۔ اوہناں حیاتی وچ
 ہمیشہ سچ بولیا تا نہیوں اوہناں نوں ”سچل“ سچو سچو بیواکھیا جاندا اے سندھی تے سرائیکی وچ اوہ سچل
 تخلص کردے سن جد کہ فارسی وچ اوہناں دا تخلص ”آشکارا“ یعنی پوشیدہ نہ رکھن والا سی اوہناں
 شاعری راہیں سچیاں تے کھریاں گلاں کیتیاں نیں اوہناں دا کلام اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں
 کلاسیکی دا درجہ حاصل کر چکیا اے۔ سچل سائیں ہوراں نوں عربی فارسی اردو ہندی پنجابی
 سرائیکی تے سندھی تے پورا عبور حاصل سی۔ اوہناں دے 16 مجموعے کئی کئی وار شائع ہو چکے
 نیں۔ بے شک سچل سائیں ہفت زبان شاعر سن پر اوہناں نوں زیادہ شہرت صرف تے صرف
 سرائیکی تے سندھی کلام پاروں حاصل ہوئی اے سچل سائیں پیدائشی شاعر سن۔ اوہناں شاعری
 وچ کسے استاد توں اصلاح نہیں کروائی۔ سچل سائیں ہوراں دی علمی ادلی تے دینی خدمات دا ایس
 گل توں اندازہ لگایا جاسکدا اے پئی جدوں اوہناں دی عمر 7 سال دی سی شاہ عبد الطیف بھٹائی اوہناں
 دے والد خواجہ محمد حافظ ہوراں نوں ملن لئی آئے خواجہ ہوراں شاہ ہوراں دی ملاقات اپنے پتر
 تے پوترے سچل سر مست ناں کردائی شاہ ہوراں جدوں سچل سائیں ہوراں نوں دیکھیا تے اٹھیا۔

”اساں جیکو کنو چاڑھیو آہے، انجو ڈھکن ہینٹی چھو کر لاہندیوں ”یعنی“ اساں جیہو اخم چڑھایا اے اوہدا ڈھکنا ایہہ پچہ اتارے گاتے اک دن وڈارو حانی مرتبہ حاصل کرے گا۔“ شاہ ہوراں دی ایہہ پیشن گوئی صحیح ثابت ہوئی پچل سائیں ہوراں دی سخت محنت، سچی لگن، اللہ سوہنے دے خصوصی فضل تے کرم تے مرشد پاک خواجہ عبدالحق ہوراں دی دعا برکت نال صحیح ثابت ہوئی اللہ تعالیٰ دے خصوصی فضل کرم تے مرشد پاک دی دعا برکت نال اوہناں فنا فی الشیخ، فنا فی الرسول تے فنا فی اللہ دیاں منزلاں طے کرن مگروں بقا باللہ دے عمدے تے فائز ہو گئے۔

پچل سائیں ہوراں دے کلام عشق تے محبت، ہجرت تے فراق سوز تے گداز، تصوف تے معرفت تے حسن تے عشق دے مضموناں نال بھریا ہویا اے۔ دو بے صوفی شاعراں وانگ پچل سرمست ہوراں دی شاعری حسن حقیقی تے عشق حقیقی دی مونہہ بولدی مثال اے۔ اوہناں دا کلام تصور عشق دے مضمون نال بھریا ہویا اے۔ پچل سائیں فلسفہ وحدت الوجود تے ہمہ اوست دے زبردست قائل نیں اوہناں نوں ہر جاہر تھاں ہر پاسے تے ہر شے وچ محبوب حقیقی دا جھلکار ای لکھالی دیندا اے اکھدے نیں۔

ساڈے وینرے وسدا یار وے
 ”وہو معلم“ آہا اشارت دور نہیں دلدار وے
 اندر کہو باہر کہو آپ ہو یا اظہار وے
 جیڈے تیڈے سوہنے دا ہے پچل سبھ سنگار وے
 اک ہور تھانویں اکھدے نیں:-

آندا جاندا یار وے وینرے دے وچ یار اساڈے
 مارن کان اساڈے کیتس صورت دا سنگار وے
 بو عطر دی مست کیتا وت کوچہ شہر بازار وے
 وچ وصال فراق گھدوسے پچل کیا اسرار وے
 اک بچے عاشق صادق دی سدھر وصال حبیبیاں وصال محبوب ہوندا اے۔ جدوں وصال نصیب ہو جائے تے دل دی کلی کھڑ جائدی اے۔ پچل سائیں جدوں ایس مقام تے اپڑ جائدے نیں تے اوہناں دے دل توں ایہہ آواز آوندی اے۔

بسم اللہ وے، بسم اللہ - سوہنا آیا، اکھاں بسم اللہ
 میں صدقے تھیواں بسم اللہ۔ رد بلا وے رد بلا
 میں واری جاوں بسم اللہ
 اک با عمل شرعی تے با کمال صوفی آتش، عشق وچ اپنے محبوب حقیقی دے فراق تے ہجرو وچ ہر ویلا تڑفدار ہندا اے۔ ہجر فراق ہر صوفی شاعر دے کلام وچ نمایاں نظر آوند اے پچل سائیں ہوراں دے کلام وچ ”ہجر فراق“ دا مضمون دیکھو:-

درد فراق جو میکوں ماریا
 خویش قبیلہ وطن وساریا

توں بن جان' دکھ دیاں لے تیں نہیں لنگھدیاں
 ڈھونماں پاک تیڈے درتے انگ بھھوت رماں
 ہجر فراق ہے کابل کیتا! کرو صال دیاں وایاں
 برہ تیڈے دیاں سر چل دے چھٹکن لکھ ہواں

اک ہور تھانویں چل سائیں آکھدے نیں

ہجر تساڈے کابل کیتا زہر پیالہ میں بھر پیتا
 تن بن کوئی شے نہیں بھاندی
 چل سر مست موجب عشق ای اوہناں داس کچھ اے جویں

میں وت نہ معلم ملاں ' نہ وت پیر بنو سے
 میں مت شیخ مشائخ یارو نہ مخدوم تھیو سے
 نہ قاضی نہ معلم ملاں نہ وت پیر بنو سے
 بازی جوڑ نہ عالم کیتے رنگ رسار کھیو سے
 نچل عشق اللہ دے باجھوں کوئی نہ ہنر سیکھو سے

عشق وی بیڑی وچ پیر دھرناہر جاری ساری بندے داکم نہیں عشق وچ آون والیاں اوکڑاں 'مشکلاں
 تے مصیبتاں نوں جرنابڑا اوکھا ہوندا اے۔ ہر بندہ ایس راہ دیاں اوکڑاں نوں برداشت نہیں کر سندا
 جویں کہ میاں محمد بخش آکھدے نیں۔

مر کے جیون دی گل چنگی سو جانے سو کردا
 جس دے سر پر ورتی ہووے کم نہیں ہر ہردا
 دھیاں پتر بھنیاں بھائی' وچھڑے سنگی ساٹھی
 بیڑی روڑھ اسباباں والی عشق ندی دی ٹھاٹھوں
 فلسفہ وحدت الوجود نوں وارداتی انداز وچ پیش کردیاں آکھدے نیں۔

بے رنگ تصویر مولا دی سورنگ وچ سما یا ہے
 آپے گھاتا آپ جاتا آپ سمج بھیر
 کتھاں لیلی کتھاں مجنوں کتھاں نگر پیر
 کتھاں صاحب حکم چلیندا کتھاں سٹریندا فقیر
 چل ہر جا رنگ رانجھن دا حاجت نہیں تقدیر

عشق حقیقی دی آخری منزل تے اپڑ کے اک سچے عاشق دی دلی کیفیت بارے اپنے خیالات دا اظہار
 کردیاں آکھدے نیں پئی ایس مقام تے عاشق تے محبوب اک مک ہو جاندا ہے میں کھناں صوفی
 شاعر ایں حالت نوں اپنے اپنے رنگ وچ بیان کیتا اے کافیاں دے باوا آدم حضرت شاہ حسین
 ہوراں دارنگ ویکھو:

ربا میرے حال دا محرم توں
اندر توں ہیں باہر توں ہیں روم روم دج توں
توں ہیں تانا توں ہیں بانا سب کچھ میرا توں
کے حسین فقیر نماں ' میں ناہیں سب توں
اک ہو رتھانویں اکھدے میں

ماہی ماہی کوکوی میں آپے رانجھن ہوئی
لانفی دا کلمہ ساکوں ' مرشد آپ پڑھایا
تھیا ڈلس ہمت والا سارا ہوش گنویا
بک دیساڑے مرشد مینوں آپ ایویں فرمایا
ایسہ طریقہ وحدت والا سانوں بہوں خوش آیا
چل گلہ عشق دی چھی پیا سمجھ پنڈھ اجایا

چل سرمست ہوراں نون جدوں پڑھن لئی مسیت وچ بھجیا گیا۔ استاد ہوراں الف تے ب پڑھائی
چل سا میں ہوراں صرف الف پڑھیاتے آکھیا پئی سانوں الف یعنی (اللہ) ای درکاراے ب کے
ہور نون دے دیو۔ اوہناں فرمایا

الف اسانوں یار پڑھایا
ب دی بانس نہ بول
ملاں مار کیتسن نہ مول
بجن ڈساں کیتسن سبق پڑھایا

چل سرمست ہوراں اپنے کلام راہیں لوکائی اپنے آپ نون پچھانن دادرس دتااے جیویں کہ
اوہناں اپنے فارسی کلام وچ فرمایا اے

آدمی دید است و باقی پوست است
دید آل باشد کہ دید دوست است

مکدی گل ایسہ وے پئی چل سرمست واقعی اک سچے عاشق صادق میں اوہناں دا کلام تصور عشق
دے مضموناں نال بھریا ہویا اے۔

احسن القصص

از مولوی غلام رسول عالمپوری

- 1- مولوی غلام رسول دی حیاتی دے حالات تفصیل نال بیان کرتے احسن القصص وچوں نمونے دے شعر پیش کرو؟
- 2- مولوی غلام رسول عالمپوری دی صوفیانہ شاعری تے چائن پاؤ؟
- 3- مولوی غلام رسول عالمپوری ہوراں نے 'احسن القصص' وچ چہڑیاں صفحاں ورتیاں نیں اوہناں دا بھر نواں جائزہ لوو؟
- 4- مولوی غلام رسول عالمپوری نے اپنی تخلیق وچ سراپانگاری دا خوبصورت انداز اپنایا اے بحث کرو؟
- 5- مثنوی دی تعریف کرتے ایس تعریف دے

سوال نمبر ☆ مولوی غلام رسول عالپوری دی حیاتی دے حالات تفصیل
نال بیان کرو تے احسن القصص وچوں نمونے دے شعر پیش کرو
یاں مولوی غلام رسول عالپوری دی حیاتی تے فن تے روشنی پاؤ؟
[پنجاب یونیورسٹی ۱۹۸۵-۹۲-۹۳-۹۵]

جواب: ☆ مولوی غلام رسول عالپوری ہوراں وا شمار ۱۹ ویں صدی دے اچ پدھر دے
صوفی شاعر اں وچ ہوندا اے۔ مولوی صاحب ۱۸۴۹ء نوں مراد بخش گجر دے گھر ضلع ہوشیار
پوری دی تحصیل دسوہہ دے پنڈ عالپور وچ پیدا ہوئے۔ والدہ نکی ہوندیاں ای اللہ نوں پیاری ہو
گئی۔ مولوی ہوراں دی تعلیم تے تربیت دی ذمہ داری اوہناں دے والد مراد بخش نوں ای نبھاؤنی
پئی۔ مولوی ہوراں مذہلی تعلیم اپنے پنڈ دے مولوی حامد کولوں حاصل کیتی۔ تعلیم دے نال نال
مولوی صاحب اپنے والد نال گھر دے کم کاج وچ ہتھ وٹاندے تے مال ڈنگروی چراندے سن۔
مولوی ہوراں عربی فارسی دی تعلیم علاقے دے مشہور عالم تے بزرگ مولوی محمد عثمان کولوں
حاصل کیتی تے بعد وچ جالندھر پڑھدے رہے۔

مولوی صاحب ہوراں روحانی علم دی پیاس نبھاؤن لئی حضرت خواجہ نظام الدین اولیاء دے گدی
نشین دے مرید ہو گئے تے اوہناں معرفت دیاں منزلاں طے کروایاں۔ مولوی صاحب ہوراں
بڑے تھوڑے عرصے وچ راج علوم حاصل کر کیتے۔ ظاہری تے باطنی علوم دے حصول توں بعد
مولوی صاحب میر پور دے سکول وچ استاد مقرر ہو گئے کچھ چر بعد ایہہ ملازمت چھڈ دتی تے
حکمت کرن لگ پئے۔ حکمت دے نال نال مسجد دے امام بھی بن گئے۔ وعظ نصحت تے درس
تدریس دا سلسلہ شروع کیتا۔ مولوی غلام رسول صاحب کمال دے صاحب کرامت بزرگ سن۔
اللہ سوئے دے عشق وچ ڈبے رہندے۔ تصوف وچ ابن العربی توں بے حد متاثر سن۔

مولوی غلام رسول ہوراں نوں شعر و شاعری دا بچن توں ای شوق سی۔ اوہ میاں محمد بخش مولوی
عبدالستار خواجہ غلام فرید تے فضل شاہ مولوی ہوراں دے ہمعصر سن۔ اوہناں اپنا ادبی سفر پندرہ
سالاں ساالاں دی عمر وچ شروع کیتا شروع وچ چھوٹے چھوٹے قصے کہانیاں لکھدے رہے تے فیر
اللہ تعالیٰ دے فضل تے کرم نال تے مرشدیاک دی دعا برکت نال اوہ اچ پدھر دے شاعر بن گئے۔

کتاباں مولوی غلام رسول عالپوری ہوراں دیاں کتاباں دا ویراں اے۔

(۱) چوپٹ نامہ (۲) مسلہ توحید (۳) سی حرنی (۴) کسی پنوں (۵) داستان امیر حمزہ (۶)
احسن القصص۔

مولوی صاحب نوں سب توں زیادہ شہرت احسن القصص پاروں حاصل ہوئی اے جیویں وارث شاہ
ہوراں نوں بہیر توں تے سلطان باہو ہوراں نوں ایات باہو توں حاصل ہوئی سی۔
شاعری مولوی غلام رسول عالپوری ہوراں نوں شاعری دا شوق بچن توں ای سی۔ نکی نکی
قصیاں توں بعد اوہناں داستان امیر حمزہ ورگی ۸۲۰ صفحیاں دی وڈی کتاب تن جلد اں وچ ۲۲
سالاں دی عمر وچ لکھی۔ داستان امیر حمزہ دے آغاز بارے آکھدے نیں۔

لذری ورہیاں پندراں عمر میری اس روز
 حال بھریاوج کاغذاں کڈھ دے داسوز
 ایس داستان دے مکمل کرن بارے لکھدے نیں
 جاں میں اس فرمائشوں مڑ ہتھ قلم لئی
 ویہ (۲۰) برہیاں تھیں تداں عمر وہائی
 مولوی غلام رسول ہوراں یوسف زینجاد اقصہ قرآنی قصے توں متاثر ہو کے لکھیا اے جیویں کہ اوہ
 فرماندے نیں:-

اس وچ مطلب خاص قرآنوں صورت یوسف والی
 سب تفسیر حدیث نبیوں کیے امام غزالی
 وچ قرآن خدا ایہ قصہ احسن کر فرمایا
 خود آپ سر اہے خالق دے نال جھونٹھ رلایا

مولوی غلام رسول ہوراں یوسف زینجاد اقصہ "احسن القصص" دے نال اک مہینے دی مدت وچ
 تخلیق کیتا۔ ایس قصے دے ۶۶۶۶ شعر نیں تے اینیاں آیتاں ای قرآن پاک دیاں نیں۔ ایس قصے
 دے آغاز بارے لکھدے نیں۔

جس دن میں آغاز قصے تے اسم اللہ دا پڑھیا
 باراں سو تے نوے ہجری سال مبارک چڑھیا
 سارا ماہ محرم مینوں وچ تصنیف وہایا
 اج اخیر محرم سن دی جاں مقصد ہتھ آیا
 احسن القصص دھر نام قصے دا میں لکھیا تن واری
 پورا سال ہو یا تصنیف نال رے دی یاری
 چھ ہزار چھیاٹھ جھے سو پیتاں گنتی آیاں
 ناقص شعر کمال حقائق رب دیاں بے پروایاں
 پکڑ قلم، بھر عشق النبا ورتاں وچ وگائی
 رخت جلے وچ سوز برہوں دے، ویکھ رہن سودائی

مولوی صاحب ایس قصے دے ماخذ بارے اکھدے نیں:-

ایہہ گلزار بہار عنایت کھلی لطف الاہوں
 عشق موثر نظری آیا، درد بھری اس آہوں
 اصل بیانوں وچ سخن دے میں نہ گل رلائی
 سورۃ یوسف دی تفسیروں جی گل سنائی

قصے دے نال اسلام دی تبلیغ دا سچا تے و سچا پیغام وی دیندے نیں۔ مولوی صاحب ہوراں عشق
 دی اہمیت تے اسلامی تے اخلاقی تعلیمات دا سبق وی دیندے نیں۔ قرآنی گل ایہہ دے پئی اوہناں

ایسہ قصہ مستند اسلامی روایات سے قرآن دیاں تفسیراں نوں مکھ رکھ کے لکھیا اے۔ ایس قصے دی وجہ تالیف بارے مولوی ہوری اکھدے نیں:-

میں پرور وہ عشق سخن دا جاں غفلت وچ آیا
مدت وچ حجاب غماں دے میرا وقت وہایا
ڈوہنچے زخم جگر وچ رڑ کے ہو ہو انت پرانے
چاء ہتھ تیغ جفاکش برہوں ڈٹھا کھڑا سرہانے

بیعت محمد عالم کپور تھلوی موجب مولوی صاحب ہوراں دا کوئی ظاہری مرشد نہیں سی پر 'داستان امیر حمزہ' دے مطالعے توں پتہ جلد اے پئی اوہناں دا پیر عشق سی۔ اونیاں روحانی فیض خواجہ خضر علیہ السلام توں حاصل کیتا سی۔ اوہناں مولانا روم تے حضرت علامہ اقبال نوں وی اپنا پیر اکھیا اے۔ ایس توں اذوہ امام غزالی 'نووں وی اپنا پیر مندے نیں'۔ جیویں کہ اوہ فرماندے نیں:-

حضرت پیر غزالی الویس لکھیا ذکر ایسائی
اک زلیخا عشق نے لٹی ہوراں حال کیائی

شادیاں مولوی غلام رسول عالمپوری ہوراں تن ویاہ کیتے جنہاں وچوں دودھیاں ہویاں۔ پتر کوئی نہیں سی۔ اوہناں دے قبیلے دے لوک ضلع شیخوپورہ دی تحصیل ننکانہ دے علاقہ وچ رہندے نیں۔ وفات مولوی غلام رسول عالمپوری ۵ مارچ ۱۸۹۲ء نوں ۴۳ سال دی عمر وچ فوت ہو گئے۔ اوہناں دامزار عالمپور وچ اے جھتے ہر سال ۲۴ پھگن تے ۱۵ اپڑ نوں عرس منایا جاندا اے۔ لکھاں عقیدت مند مزار تے حاضری دیندے نیں تے مراد اں نال جھولیاں بھر دے نیں۔

ایس ویروے توں ایسہ گل نتر کے سامنے آندی اے پئی مولوی غلام رسول عالمپوری واقعی اچ پدھر دے شاعر صاحب کمال بزرگ تے عالم دین سن۔ اوہناں دا کلام تے خاص طور تے قصہ 'یوسف زلیخا' علمی ادبی فنی تے لسانی خوبیاں نال مالامال اے۔

سوال نمبر ☆ مولوی غلام رسول عالمپوری دی صوفیانہ شاعری تے چائن پاؤ؟

مولوی غلام رسول عالمپوری اک صوفی سن۔ تہاڈا کیہ خیال اے؟
(پنجاب یونیورسٹی ۱۹۸۶ء)

پنجابی زبان بڑی بھاگاں بھری تے نختاں والی زبان ایس کیوں ہے ایس نوں اولیاء کرام صوفیا کرام تے بزرگان دین نے اپنے خیالاں تے اظہار لئی ورتیا اے۔ بابا فرید گنج شکر توں لے کے میاں محمد بخش تیکر سکھناں صوفی شاعر ایں زبان دے ادنی بھنڈار نوں اپنے صوفیانہ تے عارفانہ کلام نال بھریا اے۔ مولوی غلام رسول عالمپوری ہوراں دا شمار پنجابی دے سر کڈھویں صوفی شاعر اں وچ ہوندا اے۔ مولوی غلام رسول عالمپوری ہوراں وی دو جے صوفی شاعر اں وانگ اپنے کلام نوں تصوف، معرفت، تے عشق حقیقی دے لازوال خوبیاں دے مضموناں نال اپنے سادہ سوہنے تے نونیکے انداز وچ پیش کیتا اے۔

مولوی غلام رسول عالمپوری دی شاعری عارفانہ تے صوفیانہ خیالوں نال بھری ہوئی اے۔ اوہناں اپنے دل دی بھڑاس کڈھن دی پیر پیر تے کوشش کیتی اے۔ اوہناں اپنے عشق دا اظہار تے تبلیغ دے مشن نوں اپنی شاعری دا ذریعہ بنایا اے۔ اوہناں دی شاعری تے جہات پائے تے ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی اوہناں اللہ تبارک و تعالیٰ دی ذات دا مشاہدہ کیتا ہو یا سی۔ ایس بارے اوہناں دانی تے زلیخا دی گل بات وچ اچ ظاہر کیتا اے۔

نہ پچھ ماں میں کی کچھ دساں کس دا نام سناواں
کن کنی، میں کنے پھنی، جرم کدھے سر لدواں
خاکیاں تھیں لکھ پاکی اس نوں، پریاں کنوں پرپا
تے اس جیہا وچ فرشتیاں ناں نہ سننے وچ آیا

جدوں بندہ اللہ سوہنے دا مشاہدہ کر لیند اے تے اوس دی اپنی ذات دی نفی ہو چکی ہوندی اے یعنی بندہ آپ فنا ہو چھیا ہوندا اے بندے دی ایس دلی کیفیت نوں محسوس ای کیتا جاسکدا اے۔ لفظاں وچ بیان کرناں نہ صرف مشکل بلکہ ناممکن اے۔ جیویں اکھدے نیں:-

ہ میں بے کیف ڈٹھا اوہ دلبر، کوں کہاں کیفیت
مت کو وہم کرے، اوہ نا میں جاہل ہے بدنیت
میں ہاں محض۔ عدم اوہ ہستی اوہ باقی میں فانی
میں معقول خفی وچ ثانی، اوہ محسوس عیانی

شعراں دی ایس ونگی توں ایسہ ثابت ہوندا اے پئی مولوی ہوراں اللہ سوہنے دا مشاہدہ دل دیاں اکھاں نال نہ صرف کیتا سی بلکہ رنج کے کیتا سی۔ مولوی ہوراں اپنی شاعری وچ تصوف، معرفت توحید تے درد فراق، سوز گداز، علم عمل تے درد وچھوڑے دے مضمون وی بیان کیتے تے تبلیغ دا فریضہ وی ادا کیتا۔ اوہناں دا ایسہ نوںیکارنگ ویکھو:-

کس دے عشق گواہیوں عقلوں کیتیاں ایڈ چڑھایاں
کت گوشتے نہیں وگیاں تیری سمجھ نہ آیاں
مت صورت دل وکھ پیارے معنیاں تھیں دل پاویں
بھلیو بھلی سواد پر معنی، راز اسے وچ سارا

معرفت دا اک انوکھا رنگ ویکھو:-

یار میرا وچ گھر دے رہندا اے میرا دکھ اوویں
ملیا دیدتے وہندیاں دردوں اوویں اکھیاں دو ویں
میرا رات دنے ور تارا نال اوسے دے سارا
میں وی اوہ تے اوہ بھی اوہو پردا اے نیارا

مولوی ہوری اکھدے نیں پئی بھانویں میں تے اوہ اک مک ہو گئے آں پر فیروکی میں اوس نوں اپنے وچ قید نہیں کر سکیا۔ اے وی ساڈے جتے تے وجود وکھرے وکھرے نیں۔ کیوں جے اوہ رب

ساوہ ظاہر وچ ہر ہر مظہر گھر اس دا چکارا
 اے اندھیرا میری وچ اکھیں دیکھ بریوں دا کارا
 میرا باجھ اوہدے دیداروں سیاعت نہیں گزارا
 اے فراق جدائی اوویں دیکھ تعجب بھارا
 مولوی صاحب گھر نونوں دل سمجھدے نیں، اجیہا دل جیہڑا آلودگی تے الائنش توں پاک ہووے۔
 اجیہا دل جس وچ اللہ سوہنے دا ڈیرا ہووے جیویں فرماندے نیں:-

دل میرے وچ دلبر وسدا دل ہتھ نہ میرے
 میں ہن دلبر تھیں دل منگاں ویس نہ تن لیڑے
 ساوہ آخر ظاہر باطن آپے سب کچھ جانے
 جان بے انجان اسا تھیں کار کرے من بھانے
 مولوی ہوراں دا صوفیانہ رنگ ملاحظہ فرماؤ:-

سرتج دے گئے ہڈاں وچ میرے درد قفے تیرے
 جیوں جیوں زور توں بدن دے گئے ہتھوں چھٹ میرے
 زور و زور شہود تیرے دیاں ہیں دل چکاں پیاں
 جیوں جیوں میں تھیں صفتاں میریاں فانی ہونڈیاں گنیاں
 جھک دیاں آیاں تیریاں تاہنگاں پیرو پیر آگاہاں
 جیوں جیوں میں اس 'میں' کہن تھیں ہٹ گئی پچھاہاں
 مولوی غلام رسول عالیپوری ہوراں دی شاعری دے ایس ویروے توں ایسہ گل نتر کے سامنے
 آونڈی اے پئی اوہناں دا کلام صوفیانہ رنگ وچ رنگیا ہو یا اے اوہناں دی شاعری واقعی تصوف،
 معرفت، توحید صوفیانہ تے عارفانہ مضموناں نال بھری ہوئی اے ایسہ گل وی حقی تے پئی اے پئی
 اوہ اک عظیم بزرگ تے کامل صوفی نیں۔ مولوی ہوراں دے عارفانہ کلام دا نمونہ دیکھو:-

ساقتی آب طور طلب دا جام مرے بھر پائیں
 دریا ذوق محبت والا گھٹ لا کے پی جائیں
 عشق بناں دل مردہ غافل کس گنتی وچ آوے
 عشق دلاں نون متصل غماں تھیں کر شمشیر دکھاوے

سوال نمبر ☆ مولوی غلام رسول عالیپوری ہوراں 'احسن القصص' وچ
 جیہڑیاں صفتاں ورتیاں نیں۔ اوہناں دا بھر نواں جائزہ لوو
 مولوی غلام رسول عالیپوری ہوراں 'احسن القصص' وچ جیہڑیاں علمی ادبی
 صفتاں ورتیاں نیں اوہناں بارے بحث کرو؟

☆ جواب پنجابی ادب تے پنجابی زبان بڑی بھاگاں والی تے مٹتاں والی زبان ایس کیوں جے ایس نوں صوفیاء کرام تے اولیاء کرام نے اپنے وچاراں دے اظہار لئی ورتیا اے۔ پنجابی ادب دی تاریخ تے جہات پائیے تے ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی بلبا فرید گنج شکر توں لے کے میاں محمد بخش تیکر سھناں صوفی شاعر اں نے پنجابی ادب دے بھنڈار نوں اپنے اپنے نوکے انداز نال تصوف تے معرفت بھرے صوفیانہ تے عارفانہ مضمون نال بھریا اے۔ مولوی غلام رسول عالمپوری ہوراں دا شمار وی اوہناں صوفی شاعر اں تے ولیاں وچ ہوندا اے جنہاں نوں زمانہ ہمشانا ز کردا رہوے گا۔ مولوی ہوراں دی عالمی تے ادبی خدمات نوں کدی وی وساریا نہیں جاسکدا۔ مولوی غلام رسول عالمپوری ہوراں داستان امیر حمزہ سی حرنی کسی پنوں تے احسن القصص جہیاں شہرہ آفاق کتاباں تخلیق کیتیاں پر اوہناں نوں شہرت دوام صرف تے صرف احسن القصص توں حاصل ہوئی اے۔ احسن القصص (قصہ یوسف زلیخا) مولوی ہوراں دی عالمانہ عظمت تے قادر الکلامی دا موند بولد اثبوت اے۔

۱۲ احسن القصص، قرآن پاک دے ۱۲ ویں ۱۳ پارے وچ سورۃ یوسف دے سر تا نوں بیٹھاں بیان کیتی گئی اے۔ توریت وچ وی ایہہ قصہ درج اے۔ ایس قصے نوں فارسی وچ عبد الرحمان جامی ہوراں نظمیا۔ مولوی ہوراں اس قرآنی قصے توں متاثر ہوئے۔ ایس نوں پنجابی زبان وچ نظمیا اے ایہہ قصہ سب توں پہلوں مولوی عبد الستار ہوراں پنجابی وچ نظمیا جیہہ ۱۸۹۲ء وچ چھاپے چڑھیا۔ ایس توں علاوہ ہور ناں کئی لکھاریاں وی ایس قصے نوں نظمیا اے جنہاں وچوں سید فضل شاہ، مولوی محمد دل پذیر بھیروی، مولانا محمد نبی بخش حلوانی میاں محمد سعید گجر، مولانا محمد ازہر حنفی بھیروی، دائم اقبال، دائم تے عبد الرحمان درد دے ناں ذکر دے قابل نیں۔ مولوی غلام رسول عالمپوری ہوراں دا ایہہ قصہ سھناں لکھاریاں دے لکھے ہوئے قصیاں وچوں فنی، لسانی، علمی تے ادبی خوبیاں پاروں زیادہ عام فہم، دلچسپ، من کھچواں تے من کھبواں اے۔ مولوی غلام رسول عالمپوری کی ہوراں دی عالمانہ عظمت تے قادر الکلامی نوں لکھاریاں نے تسلیم کیتا اے جیویں مولوی دل پسند ہوری اکھدے نیں

”فیر غلام رسول ریلے سب دی کسر نکالی
کر گیا ختم کہانی کچھے شعر پنجابی والی
احسن القصص کتاب جو اسدی سب تھیں احسن ہوئی
اس دے جیسا پنجابی یوسف ہور نہ بنیا کوئی

دائم اقبال دائم ہوراں مولوی ہوراں نوں انج خراج پیش کیتا:-

عالم پوری غلام رسول ایس قصے دی حد مکا گئے نیں
شمع بال کے علم عرفان والی راہ اس دے بن راہ نما گئے نیں
مولوی عبد الرحمان درد ہوری مولوی غلام رسول بارے انج اکھدے نیں:-

ہوے غلام رسول مصنف واہ گلزار بنائی
اصل حقیقت بحر توحیدوں بھر کے ندی وگائی

مولوی غلام رسول عالیپوری ہوراں دی شاعری سراپا نگاری جزیات نگاری، جذبات نگاری منظر نگاری، مکالمہ نگاری توں علاوہ کردار نگاری تے دوجی شعری خوبیاں نال بھری ہوئی اے۔ اوہناں دا کلام عربی فارسی تشبہاں استعاریاں، محاوریاں تے ترکیباں نال بھریا ہویا اے مولوی ہوراں عربی فارسی زبان ترکیباں تے تشبہاں اجیہے سوہنے تے خوبصورت انداز نال ورتیاں نیں پئی اوپریاں نہیں لگدیاں۔ ایسوخولی مولوی صاحب ہوراں دی عالمانہ عظمت تے قادر الکلامی داثبوت اے۔
مولوی غلام رسول عالیپوری ہوراں دی فصاحت، سلاست تے بلاغت دا اک نمونہ ملاحظہ فرماؤ:-

میوے دار درخت ہزاروں کھلیاں گل گلزاراں
غنچوں قبض گلاں دیاں بسطاں کھولن راز ہزاراں
غنچیاں وچ گلشن زاداں خون جگر دا پیتا
باد صبا وچ مرشد والے غنچے تھیں گل کیتا
گلبن دے نواز او مراقب لب بستہ گلزاراں
نکت پیا تجلی برقے گل ہو گئے بازاراں
دامن چاک رتورت روندے گل خوش رنگ چمن دے
رنگ مجازی زرد فلتے ققہہ دیکھ سمن دے
میوے روندے تے گل ہمدے وچ اس باغ ہزاروں
رنگا رنگ جناور اس چ سوڈاراں دیاں ڈاراں
گلزاراں وچ بلبیل بولے گل نوں بولیاں کر دی
میں روواں توں کھل کھل ہس واہ تیری بے دردی
وچ گلاں دے بلبیل رجھی تے سرواں وچ قمری
شمشاداں وچ کونل کو کے ناروناں پر خمری
وچ مرا قاں پھرن کبوتر مور پھرن دیوارے
منگے مینہ پہما بولے ہد ہد لین ہلارے

مولوی ہوراں دے کسے اک شعر نوں دیکھ کے اوس دیاں پیندیاں ول جھات پائے تے اوس وچ کئی کئی صفتاں تے صفتاں دکھالی وین لگ پیندیاں نیں۔ یعنی شعر دے مصنوعی تے فنی کھلارتے جھاتی پائے تے بے شمار صفتاں لکیاں ہویاں دکھالی دیندیاں نیں۔ اوپر لے شعراں وچ باغ دا نقشہ دسیا گیا اے۔ انج لگد اے جیویں مولوی صاحب باغبانی کر رہے نیں۔

مولوی غلام رسول عالیپوری ہوراں دا کلام نویاں ترکیباں، تشبہاں، محاوریاں، تلمہیاں علامتاں استعاریاں تے شعری صفتاں نال بھریا ہویا اے۔ اوہناں وی شاعری علمی ادبی فنی تے لسانی صفتاں تے صفتاں پاروں عوام وچ بے حد مقبول اے۔

مولوی ہوراں دی صنعت مجلس لفظی دارنگ ویکھو

واہ چکارے وچ وفارے جان جگر بلہارے
 لعل لبیاں دیاں لالیاں اتے لعل بدخشاں وارے
 وریاں وریاں دنداں اتے وارے چندستارے
 دل قربان زقن دی طرزوں غضب دے وچکارے
 مولوی ہوراں داکلام تشبہاں استعاریاں، لفظی تے مصنوعی ضالع بدالع نال بھریا ہویا اے جیویں:-

ہاے دلدار کنداں والیا محبوبا! میں واری
 تیرے ناز کرشیاں اتے، میں قربان و چاری
 تینوں سونہ اس سر جنہارے بے عیب سلطاناں
 جس لغایاں روغن دے دے تیریاں بھواں کماناں
 (یاں) نہ نوں چڑیل پرانی آفت تن بلکا رگ بھاری
 دوہرا قدا کھرا چہڑا موٹھک و لینی ساری
 داہراں دا کچھ پتہ نشانی لھدیاں ہتھ نہ آوے
 جیہہ بے جیوں وچ سوراخ چوہا دم ہلاوے
 مولوی غلام رسول عالیپوری ہوراں دے کلام وچ عشق محبت، تصوف معرفت تے سوز گداز دے
 مضمون بڑے سونے سادہ تے نولکے انداز وچ پیش کیتے گئے نیں

عشق بھنا اخلاص نہلایا رنگیا رنگ شہودی
 صدق صفاؤں آب ہواؤں پلپا وچ خوشنودی
 افضل اطہر اکمل انور جیوں وچ سب وڈیاں
 عدم تکلف والیاں جستہیں وہندیاں ندیاں آیاں
 مولوی غلام رسول عالیپوری ہوراں اپنے کلام وچ صفت منقوٹ تے صفت غیر منقوٹ نوں ورت
 کے اس استار کار صاحب کمال صاحب ادراک تے قادر لکلام شاعر ہون دا نمایاں ثبوت دتا
 اے۔ صفت غیر منقوٹ اک رنگ ویکھو۔

دوہرا دا ہولا کرم اساڈا اسدا کھلا دھاڑا

گھاہ اگلاہ وگدا آبا لگا ہور دو گاڑا

منقوٹ تے غیر منقوٹل صفتاں ورتنا کوئی گل نہیں۔ عام شاعر صفتاں نوں اکا ای استعمال نہیں کر
 سدا اے۔ مولوی ہوراں دے کلام تے جہات پائیے تے پتہ چلدا اے۔ پئی مولوی ہوراں ایہناں
 صفتاں نوں بڑی خوبصورتی تے مہارت نال ورتیا اے۔

ایس بحث توں ثابت ہوندا اے پئی مولوی غلام رسول عالیپوری ہوراں اپنی شہرہ آفاق کتاب احسن
 القصص وچ بے شمار علمی تے ادبی صنعتاں ورتیاں نیں جنہاں ایہناں دے کلام نوں چار چہن لادتے
 نیں۔ مکدی گل ایہہ وے پئی مولوی صاحب ہوراں دے کلام وچ اوہ کچھ خوبیاں موجود نہیں

سوال نمبر ☆ مولوی غلام رسول عالمپوری نے اپنی تخلیق وچ سراپا نگاری دا خوبصورت انداز اپنایا اے کسی ایس دی بارے مثالوں دے ذریعے اپنا جواب دیوے نال بیان کرو؟

(پنجاب یونیورسٹی پنجاب 1988, 1989, 1991)

ایسہ گل حقیقی تے سچیاے پئی ہر شاعر ادیب لکھاری کہانی کار افسانہ نگار ڈرامہ نگار تے ناول نگار اپنی تخلیق نوں نوپاں ترکیباں استعاریاں تشبہیاں تے علامتاں راہیں دلچسپ من کھچواں تے من کھبواں بناؤن دی کو شش کرداے۔ ایس قرآنی قصے نوں حافظ بر خوردار عبد الحکیم ملتانی لدیقی لالی احمد یار ہاشم شاہ مولوی عبدالستار مولوی دلپند یر سید فضل شاہ نبی بخش حلوانی مولانا محمد ازہر بھیروی مولوی غلام رسول عالمپوری تے مولوی عبدالرحمان درد تے دائم اقبال دائم تون علاوہ کئی ہور ناں شاعران پنجابی وچ نظمیا اے ایہناں سھناں شاعران ایس قصے نوں اپنے اپنے مخصوص انداز تے اسلوب نال من کھچواں تے من کھبواں بناؤن دی کو شش کیتی اے پر مولوی غلام رسول عالمپوری دے مقابلے وچ ہیچ ایسہ قصہ سب توں پہلاں 1894ء وچ چھاپے چڑھیا۔

مولوی عبدالستار ہوران ایس قصے دا ناں "احسن القصص" رکھیا تے نصحیت بھریاں حکایاں دی بھر مار کیتیاے۔ ایسہ قصہ فنی تے لسانی کھچوں مولوی غلام رسول عالمپوری دے قصے دے تل دا نہیں اے۔

مولوی عبدالستار ہوران توں علاوہ مولوی محمد دل پزیر بھیروی ہوران یوسف زلیخا دا قصہ پنجابی وچ نظما کے پنجابی زبان تے ادب دے بھنڈا وچ بھرواں اضافہ کیتا اے اوہناں دا لکھیا ہویا قصہ وی تفسیر و کھالی دیندا اے بھیروی ہوران لکھیا ہویا قصہ مولوی غلام عالمپوری دے لکھے ہوئے قصے نالوں ادبی لحاظ وچ گھٹ اے ایس توں علاوہ مولانا نبی بخش حلوانی میاں محمد سعید گجر سید فضل شاہ نوال کوئی تے مولانا محمد ازہر حنفی بھیروی ہوران وی یوسف زلیخا دے قصے نوں اپنے اپنے انداز وچ نظمیا اے پر ایہناں دے قصے فنی تے لسانی لحاظ نال مولوی غلام رسول عالمپوری دے نالوں علمی ادبی فنی تے لسانی حوالے نال ہیچ نہیں۔

مولوی غلام رسول عالمپوری ہوران نے قصے دا مڈھ حمدیہ نعتیہ منقبت توں بدھانویاں ترکیباں استعاریاں تلمہیاں تشبہیاں تے محاوریاں نے قصے نوں چار چن لادتے نہیں۔ مولوی ہوران ایس قصے دا مڈھ عشق حقیقی تے رکھیا اے۔ مولوی ہوران پیر پیر تے عشق حقیقی دی وڈیائی دا ذکر کیتا اے۔ مولوی غلام رسول عالمپوری ہوران دے کلام وچ منظر نگاری جذبات نگاری جزبات نگاری مکالمہ نگاری مرقع نگاری تے سراپا نگاری دے اعلیٰ نمونے موجود نہیں۔ سراپا نگاری دی ونگی ملاحظہ فرماؤ زلیخا دا سراپا (1)

درد جنہاں دل سولاں جڑیاں اوہناں نیند نہ کائی
دم ٹھنڈا بھر اٹھ زلیخا دندیں چھ دبائی

انھ سویرے اکھیں دھویاں اشکوں میل اتاری
پانی بک اولار دو رخ تے کیتی پردہ داری
مت کو دیکھے دیہندیاں اکھیں راز متاں کھل جاوے
صبر گیا جل لاث برہوں تھن دل جلیا وچ درداں
تے اس چریوں رنگت بھریوں درد اڈیندیاں گرداں

(2)

آپ زلیخا عشق لکاوے دلدا بھیت چھپاوے
پر ایسہ کیوں س چھپایا جاوے کد پردے وچ اوے
برہوں ویل لگی وچ دل دے اشکوں پانی پایا
ایسہ ودھ سیر چڑھ گئی درختیں جال سبھا دسایا
کدی کدائیں سیساں ڈٹھے نہیں دوسراں وگدے
ہتھ پلو ایسہ پیٹھی پونجے چھری گھنتی وچ رگدے
کدی کدائیں آپیں کر دی بانڈیاں نوں دسیائی
ٹھنڈے ساہ بھرے تے جا پے اس داراز گیائی

یوسف علیہ السلام داسراپا

اک دائی داسراپا

(1) دائی اک سیانی سبب تھیں واقف ولاں چھلاں دی
محرم مذھون ایناں گلاں دی سیون ہار شلاں دی
روندیاں چاء ملدوے پل وچ یاراں یار ملاوے
مویاں گیاں دا منتر پڑھ پڑھ سفنے روپ وکھاوے
زخم جنہاں اگ جاون سینے مرہم لاوے کاری
تے جنہاں راز کھلن دا جھورا کر دی پردہ داری
تے اس آپ جوانی ویلے خوشیاں ذوق ہنڈائے
سیاں 100 جیاں دے نظروں بیڑے روڑھ گھتے دریائے
تے ایسہ آپ کنیاں موہ تھکی اس موہ گئے ہزاراں
عشق مجازی اسدے اگے حفظ سبق دس باراں

(2)

نویں چڑیل پرانی آفت تن بکا رگ بھاری
دوہرا قد اکرا چڑا منھ کو وینی ساری
تن پیلا تے نیڈیاں ناڑیں زلفاں تے چھیائی
بھری فریبوں خالی زوروں طاقت بدن نہ کالی

عمر بڑی تے آس چھوٹری قدم نکلے دم لے
وال سیدھے تے ونکیاں ہڈیں بے وس جوڑھے
اچے ہڈ تے نیویاں گھاں تن منقوش جریدہ
پر وال اونگ ترکلے قامت وچ چگن کشیدہ
شب صفاق مراق تماں نے پیٹ اگاری دھریا
مکروں دنیا نوں کھاہداتے اچے بھرت نہ بھریا
زلیخا بارے سراپا نگاری دا اک ہور انگ

(3)

کس نے تینوں کملی کیتا درد کیدے وچ پیوں
خوشیاں کر دی نازیں پلدی کس آفت جھمھ لیوں
کیوں مر مکیوں کیہ کر چکیوں ہوویوں حال آوارہ
دکھان بھریئے کیسر ترئیے روگ گا کیہ بھارا
کس دیوانی کیتا تینوں کس نے وار چلایا
کس تعویذ ولاون والا تینوں گھول پلایا
پڑھ پڑھ منتر برہوں والے کس نے لونگ سنگھائے
کس نے تیرے لٹن کارن غاریں چلے کمائے
سراپانگاری وچ مکالمہ انداز ویکھو
کے زلیخا یوسف تیری راہ صورت نورانی
یوسف کے جیویں رب بھانی اک دن ہوسی فانی
کے زلیخا چہرہ تیرا روشن وچ جیونکر
یوسف کے قیامت دے دن ویکھاں ہوسی کیوں کر
کے زلیخا یوسف تیرے وال عجب ایہہ کالے
یوسف کے اہناں نوں اوڑک خاک قبر دی گالے
کے زلیخا تیریاں اکھاں ویکھدیاں دل جاوے
یوسف کے اہناں نوں اوڑک کرم بھکھارج کھاوے

(2)

اج کیا حال زلیخا یوسف نے فرمایا کے زلیخا جو کچھ تینوں ظاہر آکھ سنایا
یوسف پچھے دس زلیخا کدھر گئی جوانی کے زلیخا تیرے تھیں کر پھڈی قربانی
یوسف پچھے دس زلیخا حسن کتھے اج تیرا کے زلیخا ہجر رڑھایا ہتھ نہ پہنتا میرا
یوسف پچھے دس زلیخا زلفاں دکھر گئیاں کے زلیخا تیرے دردیں کھس زمیں جھڑپیاں
یوسف پچھے دس زلیخا کتھ عمارت عالی کے زلیخا خاک رلیندی اج عمارت والی

سرپانگاری دی ونگی دا جائزہ لین توں بعد ایہہ گل یقین نال آکھی جاسکدی اے پئی مولوی غلام رسول عالمپوری ہوراں اپنی تخلیق وچ سرپانگاری دا خوبصورت اعلیٰ تے ارفع نمونہ پیش کیتا اے جس توں مولوی صاحب دی عالیت فاضلیت تے قادر دار الکلامی دا ثبوت ملدا اے۔

سوال نمبر 7 ☆ مثنوی دی تعریف کرو تے ایس تعریف دے حوالے نال احسن القصص دیاں فنی خوبیاں بیان کرو؟

(پنجاب یونیورسٹی - 1986, 1988, 1990, 1995)

مثنوی شاعری دی پرانی تے مشہور صنف اے ایہہ صنف فارسی ادب راہیں پنجابی وچ داخل ہوئی اے عربی ادب وچ ایس صنف دا کوئی وجود نہیں اے۔

مثنوی دا لفظ مثنیٰ توں لکھیا اے جیدے معنی دو (2) ہوندے نیں۔ مثنوی دے ہر شعر دے دے دو نویں مصرعے ہم قافیہ ہم ردیف تے ہم وزن ہوندے نیں مثنوی دی صنف وچ نہ شعراں دی کوئی قید ہندی اے تے نہ مضمون دی ساری مثنوی دا وزن اکو ہونا چاہیدا اے دس ویہ شعراں دی مثنوی وی ہو سکدی اے تے ہزاراں شعراں دی وی لسانیات دے ماہراں مثنوی نوں تن قسماں وچ ونڈیا اے۔

(1) رزمیہ مثنوی (2) عشقیہ مثنوی (3) بزمیہ مثنوی (4) قصہ کہانی والی مثنوی (5) متصوفانہ مثنوی (تصوف تے فلسفہ) (6) ترکیب ہند (7) ترجیع بند۔

(1) رزمیہ مثنوی - رزمیہ مثنوی وچ جنگی حالات تے واقعات توں اڑتاریخی واقعات تے بہادراں دے دلیری تے بہادری دے قصے بیان کیتے جاندے نیں معرکہ کربلا دا استاں امیر حمزہ تیل سیف الملوک رزمیہ مثنوی وچ لکھیاں گیاں نیں۔

(2) عشقیہ مثنوی - عشقیہ مثنوی وچ کوئی عشقیہ داستان یاں عشقیہ قصہ بیانیا جاند اے جیویں ہیر رانجھاسو ہنی مہینوال مرزا صاحبان تے یوسف زلیخا وغیرہ۔

(3) بزمیہ مثنوی - بزمیہ مثنوی وچ وعظ نصحت یاں اخلاقی کہانیاں بیان کیتیا جاندیاں نیں جیویں بوستان بعدی (فارسی دی کتاب) پنجابی وچ اقبال صلاح الدین ہوراں دی کتاب کرب قبیلہ اخلاقی مثنوی دے روپ وچ اے۔

(4) قصہ کہانی والیاں مثنویاں - ایس قسم دیاں مثنویاں وچ عشقیہ داستاناں ای آوندیاں نیں یاں فیر اجبے قصے بیان کیتے جاندے نیں جنہاں وچ عشق عاشقی ذی حیثیت ثانوی ہندی اے - جیویں پورن بھگت لیلیٰ مجنوں وغیرہ۔

(5) تصوف تے فلسفہ - تصوف معرفت تے فلسفہ دے مشکل مضموناں نوں سونے سادہ تے شعری انداز وچ پیش کیتا جاند اے ایہہ گل عجیب اے پئی پنجابی ادب وچ تصوف تے فلسفہ بارے کوئی مثنوی لکھی گئی۔ بعض مجازی قصیاں وچ صوفیانہ رنگ موجود اے جیویں وارث شاہ دی ہیر دے اخیر تے ایہہ ثابت کرن دی کوشش کیتی گئی اے پئی ہیر رانجھے دا قصہ اصل وچ روح تے قلبوت دے

وچھوڑے واقصہ اے۔ انج ای سیف الملوک دے مجازی قصے نوں عشق حقیقی واقصہ اکھ
جاندا اے۔

(6) ترکیب بند۔ بعض ویلے شاعر اپنی غزل دی نظم توں پہلوں دوچار شعر اں داہند خاص ہیئت تے
مضمون دے اعتبار بال پیش کردا اے ایس بند داہر مصرعہ اکو قافیے تے ردیف وچ ہوندا اے جیویں

قائد اعظم   کرم   کمائے
نکے   وڈے   اک   بنائے۔
پاک   وطن   دے   بھاگ   جگائے

رہن   سدا   بہاراں   مسلم   لیک   دیاں
کھڑیاں   نہیں   گلزاراں   مسلم   لیک   دیاں

فارسی شاعر اں مثنوی دی صنف نوں اپنیا مثنوی مولانا فارسی ادب وچ اپنی ہیئت ہنتر ترکیباں تے
علامتاں پاروں بڑا اچا مقام تے مرتبہ رکھدیا اے۔ ایسہ گل حقی تے سچے اے پئی مولانا غلام رسول
بڑے اچ پدھر دے عالم فاضل تے قادر الکلام شاعر نہیں۔ اوہناں دا مثنوی دارنگ ملاحظہ فرماؤ
مثنوی دے مذہب وچ اصل واقعہ بیان کرن توں پہلاں مولوی صاحب ہوراں 88 شعر اں وچ اللہ
سوہی کی دی حمد تے ثابیان فرمائی۔ ایس توں بعد نعت شریف تے منقبت دے شعر کئے
حمدیہ شعر اں دی ونگی ویکھو۔

عشق بھنا اخلاص نہلایا رنگیا رنگ شو دی
صدق صفاوی آب ہوائیں پلایاں وچ خوشنودی
برگ و برگ ارادت ازلی نور رچایا ہویا
محویت دی خمر ظہورون نشہ چڑھایا ہویا
افضل اطہر اکمل انور جیوں وچ سب وڈیاں
عدم تکلف والیاں ندیاں جس تھیں ویہندیاں آیاں

حمدیہ کلام توں بعد نعت شریف دارنگ ملاحظہ فرماؤ نعتیہ شعر اں دی تعداد 42 اے۔

جوہر عرض وجود خلاق اصل اصول کمائی
امت خیر ام دا والی نام محمد عالی
نبی صفی دا سید درورے کوثر دا ساقی
جیوں حق خاص شفاعت کبریٰ ختم رسل اتقائی
منظر فیض اتم یگانہ مطلع صبح ظہوری
لوہ شاہ بیت قصائد عالم جیوں وچ خوبی پوری

حمیدہ تے نعتیہ کلام توں بعد مولوی غلام رسول عالمپوری ہوراں 62 شعر اں وچ عشق حقیقی دیاں
گھجیاں رمز اں بڑے سوہنے سادہ تے نولکے انداز ناں مثنوی دے رنگ وچ اچ پیش کیتا نہیں۔

دل بے عشق نہیں دل موے بے خبرا وچ خوابے
تن بے درد دلاں دا مٹی گنھ رلائے آبے
عشق بناں تن دشمن دل دا تے دشمن تن دا
ویری نال پیا ویں ویری واسا خار چمن دا

عشق بناں دل مردہ غافل کس گنتی وچ آوے
عشق دلاں نوں صقل غماں تھیں کر شمشیر دکھاوے
حضرت یوسف دے حسن تے جمال بارے مولوی غلام رسول ہوراں کیدی چھی تے چھی تے کھری
گل کیڈے سو بنے تے عام فہم انداز وچ بیان کیتی اے ذرا دیکھو۔

حسن جمال کیتا وہ حصہ جس وچ کل سمائے
اک حصہ وچ سارے عالم نوں یوسف نے پائے
حضرت یوسف نے اپنے والد حضرت یعقوب نوں خواب سنایا پئی جن سورج تے گیاراں تاریاں
اوہناں نوں سجدہ کیتا اے۔ حضرت یعقوب ایسہ خواب سن کے بڑے فکر مند ہوئے۔ ایڑہہ خواب
سن کے حضرت یعقوب دے دل وچ حضرت یعقوب بارے عزت تے قدر ہو رو دھیری ہو گئی۔
ایسہ قدر عزت تے عظمت حضرت یوسف دے بھر انواں نوں مندی لگدی سی۔

حضرت یوسف دے بھر انواں اپنے والد توں اجازت منگی پئی اے اوہ یوسف نوں اپنے نال جنگل وچ
سیر پائے تے شکار لئی لے جانا چاہندے نیں۔ حضرت یعقوب آکھیا ”پترو“ تسی اپنے بھر یوسف
نوں جاؤ گے۔ ہو سکد اے اوس نوں بگھیاڑ کھا جاوے پتر اں اپنے والد نوں حضرت یوسف دی مکمل
حفاظت دالیتین دلایا۔ والد صاحب نے اوہناں نوں جان دی اجازت دے دتی۔ بھر حضرت یوسف
نوں جنگل وچ لے گئے۔ اوس نوں بڑا ماریا کھیاتے انھے کھوہ وچ سٹ دتا۔ روندے کر لاندے گھر
آئے۔ والد صاحب نوں آکھیا پئی حضرت یوسف نوں بگھیاڑ کھا گیا اے حضرت یوسف نوں کپڑیاں
دی راکھی لئی چھڈ گئے ساں تے آپوں دوڑ لان لگ پئے ساں۔ حضرت یعقوب نے آکھیا پئی ایسہ
جھوٹا اے۔ اوہناں حضرت یوسف دا خون بھرا کر تاو کھا چھڈیا حضرت یعقوب نے صبر کیتا تے
آکھیا ”رب سوہنا میری مدد فرمائے گا۔“ انشا اللہ

مولوی غلام رسول عالمپوری بھر انواں دی ایس من گھڑت کہانی نوں مثنوی دے رنگ وچ انج
بیان کردے نیں۔

اوہ کہندے اسیں دوڑن لگے پیش دوہاں نوں سارے
یوسف پاس اسباب بہایا کھا لیا بگھیاڑے
تاں اسیں روندے گھر نوں آئے بنی مصیبت بھاری
اسیں بھانویں سچے لکھ واری تیں دل نہ اعتباری
جدوں حضرت یوسف دی زلیخا نال ملاقات ہو ندیاے اوہ اوس نوں توحیدی درس پڑھان دی

کوشش کر دے نہیں پر اوہ مائی ہو بس وچ بری طرح پھسی ہوئی سی۔ ایس موقع تے مولوی غلام رسول ہوراں حضرت یوسف دی اہج ترجمانی کیتی اے۔

قلب سلیم گیا لے جیہڑا وچ اس دے دربارے
اس تے فصل کرم دیاں نظراں ملن مراتب بھارے
دوزخ دے وچ مثل نہ مینوں جے توں بہت پیاری
میں دل خوف جو زانیاں تائیں ہوسی سخت خواری

جدوں زلیخا نے بت پرستی چھڈ کے اک خدا دی عبادت شروع کر دتی۔ اللہ سوئے اوں تے حاصل کرم کر دتا۔ مولوی غلام رسول ایس منظر نوں کس سوئے انداز نال پیش کر دے نہیں۔

یوسف کچھے دس زلیخا حسن کھتے اج تیرا
کے زلیخا ہجر رڑھایا ہتھ نہ پہتا میرا
یوسف کچھے دس زلیخا اج کھتے بادشاہی
کے زلیخا تنہیں ہتھ آئی رب دی بے پرواہی

حضرت یوسف تے زلیخا دے وچ کارگل بات نوں مولوی غلام عالی پوری ہوراں 62 شعراں وچ بیان کیتا ای زلیخا نے حسن تے جوانی دی منگ کیتی۔ حضرت یوسف نے اللہ سوئے دی بارگاہ وچ دعا منگی۔ رب سوئے نے دعا منظور فرمائی۔ زلیخا نوں حسن تے جوانی نال نوازیاتے فیر اللہ دی مرضی نال نکاح کر لیا۔ اکو شعر وچ مولوی صاحب ہوراں فرمایا۔

ہوں مراد رہی ایہہ منگدی تے کچھ ہتھ نہ آیا

اج سوال اسال تھیں کیتا جو منگیا سو پایا

مثنوی دے انگ وچ یوسف زلیخا دے قصے نوں بڑے خوبصورت انداز نال پیش کیتا۔ نہ تے دو جیاں لکھاریاں وانگ ایس قصے نوں ودھا چڑھا کے پیش کیتا تے نہ ای خشک انداز وچ۔ مولوی ہوراں عشق حقیقی نوں ایس قصے دی بنیاد بنایا اے۔ ایہہ قصہ مثنوی بڑا اعلیٰ نمونہ تے مولوی ہوراں دا عظیم شاہکار متھیا جاندا اے۔

دو جیاں مشہور لکھاریاں مولوی غلام رسول عالی پوری دے ایس شاہکار اہج خراج پیش کیتا اے۔

مولوی دل پزیر آکھدے نہیں
فیر غلام رسول ریلے سب دی کسر نکالی
کر گیا ختم کمائی کچھے شعر پنجابی والی
احسن القصص کتاب جو اس دی سب سے احسن ہوئی
اسدی جہیا پنجابی یوسف ہور نہ بنیا کوئی

دائم اقبال دائم آکھدے نہیں۔

عالم پوری غلام رسول عالم ایس قصے دی حد مکا کے گئے نہیں
شمع بال کے عشق عرفان والی راہ ایس دے بن رہنا گئے نہیں

مولوی عبدالرحمان ورد ہوراں مولوی غلام رسول عالیپوری ہوراں دی عظمت نوں انج سراہیا
اے؟

ہوئے غلام رسول مصنف واہ گلزار بنائی
اصل حقیقت بحر توحیدوں بھر کے ندی وگائی
مکدی گل ایہہ وے پئی مولوی غلام رسول عالیپوری ہوراں دا ایہہ قصہ مثنوی دا اعلیٰ نمونہ اے
تے فنی تے لسانی خوبیاں نال مالامال اے۔

سیف الملوک
از میاں محمد بخش

- 1- میاں محمد بخش دی حیاتی تے فن تے چائن پاؤ
- 2- میاں محمد بخش دی "اخلاقی شاعری" تے بحث کرو
- 3- میاں محمد بخش دی زندگی دے "صوفیانہ پہلو" تے نوٹ لکھو
- 4- میاں محمد بخش دی "سراپانگاری" بیان کرو
- 5- میاں محمد بخش ہوراں دے "تصور عشق"
- 6- اتے سیف الملوک وچوں مثالیں دے کے بھر انواں مضمون لکھو
- 6- میاں محمد بخش دے قصے "سیف الملوک" دے کردار ما فوق الفطرت ہوندیاں ہویاں
سانوں آلے دوالے دے کردار جا پدے نیں۔ تماڈا کیہ خیال اے؟

سوال نمبر ☆ میاں محمد بخش دی حیاتی تے فن تے چائن پاؤ؟

پنجابی زبان بڑی بھاگاں والی تے تختاں والی زبان ایس کیوں جے ایس نوں صوفیاء کرام اولیاء کرام تے بزرگان دین نے اپنے وچاراں دے اظہار لئی ورتیا اے پنجابی شاعری دے موہڈھی شاعر مسعود الدین گنج شکر توں لے کے میاں محمد بخش تیگر سھناں صوفی شاعر اں پنجابی ادب دے بھڈار نوں اپنے صوفیانہ تے عارفانہ مضموناں نال بھریا اے۔ پنجابی زبان تے ادب ایہناں صوفی شاعر اں تے ہمیشہ مان کردار ہوے گا۔

میاں محمد بخش 1830ء وچ علاقہ کھڑی دے اک پنڈ ”چک ٹھا کرہ“ وچ میاں شمس الدین دے گھر پیدا ہوئے میاں شمس الدین حضرت شمس الدین پیر شاہ غازی قلندر دے گدی نشین سن۔ میاں محمد بخش ہور اں مذہلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ ایس توں بعد سمول شریف دے مکتب وچ حافظ محمد علی تے حافظ ناصر کولوں تعلیم حاصل کیتی۔ میاں صاحب ہور اں ایہناں توں عربی فارسی توں علاوہ تفسیرہ فقہ تے حدیث دی تعلیم وی حاصل کیتی۔ دنیاوی علوم حاصل کرن مگروں رومانی تعلیم دا خیال آیا۔ والد صاحب دی وفات مگروں میاں صاحب دے وڈھے بھرا میاں بہاول بخش گدی نشین ہوئے۔ میاں محمد بخش کشمیر دی سیر تے روانہ ہو گئے۔ سفر دوران اوہناں بزرگاں دے مزاراں تے حاضری دتی تے کئی عالماں توں روحانی فیض حاصل کیتا۔ اک واری خواب وچ پیر دمڑی والی سرکار نے فرمایا ”توں میرا مرید ایس تے میں تیرا پیر ہاں جا کے پیر غلام محمد دے ہتھ تے بیعت کر لو“ میاں محمد بخش ہور اں پیر ہور اں دے حکم موجب بیعت کیتی پیر غلام محمد ہور اں فرمایا ”پئی باقی فیض شیخ احمد ولی توں حاصل ہووے گا۔ میاں صاحب شیخ احمد ولی کول گئے تے انج قادریہ سلسلے نال منسلک ہو گئے۔ اوہناں میاں محمد بخش ہور اں نوں ولایت دی دستار بخشی تے اوہ اپنے پیر و مرشد دے حکم نال کھڑی شریف واپس آئے تے ایٹھے ای رشد و ہدایت دے سلسلے وچ رجھ گئے میاں محمد بخش ہور اں نوں عربی فارسی تے بڑا عبور حاصل سی اوہ اپنے سے دے عظیم عالم توں علاوہ منے پر منے صوفی شاعر نہیں۔

کتاباں (1) سوہنی مہینوال (2) تحفہ رسولیہ (3) تحفہ میراں (4) کرامات غوث اعظم (5) قصہ مرزا صاحبان (6) قصہ شاہ منصور (7) سیف الملوک (1279) (8) قصہ شیخ صنعان (9) قصہ شیریں فرہاد (10) نئی خواص خاں (11) ہدایت المسلمین (12) گلزار فقیر (13) تذکرہ مقیمی (14) غنیمت کنجاہی دی فارسی مثنوی نیرنگ عشق دا پنجابی ترجمہ (15) پنج گنج معہ سی حرضی (16) سکی پنوں وباراں ماہ ایس ویروے توں پتہ لگدا اے پئی میاں محمد بخش ہوری کثیر التصانیف لکھاری نہیں۔ میاں صاحب ہور اں کل 17 کتاباں لکھیاں نہیں پر اوہناں نوں شہرت صرف تے صرف ”سیف الملوک“ توں حاصل ہوئی اے۔ جیویں وارث شاہ ہور اں نوں ہیر پاروں تے سلطان العارفین حضرت سلطان باہو ہور اں نوں ابیات پاروں شہرت نصیب ہوئی سی۔

میاں محمد بخش ہور اں نوں ادب وچ بڑا مقام تے مرتبہ حاصل اے۔ اوہناں نوں ایہہ مقام اللہ سونے دے فضل کر م تے بزرگاں دی مہربانی تے مرشد پاک دی دعا برکت نال حاصل ہو یا اے۔

میاں صاحب دے کلام وچ حسن تے عشق، معرفت، تصوف، رشد و ہدایت، اسلامی تے اخلاقی تعلیم داورس دتا گیا اے۔

میاں محمد بخش ہوری اپنے درجے دے باعمل صوفی سن ایس لئی اوہناں دی شاعری وچ دنیا دی بے ثباتی تے عارضی پن دے مضمون پیر پیر تے دکھالی دیندے نیں۔ اوہناں چنگے کم تے نیک عمل کرن دی پرینا کیتی اے اوہناں دے کلام وچ منظر نگاری، مکالمہ نگاری، جزئیات نگاری تے سراپا نگاری دے اعلیٰ نمونے اوہناں دی قادر الکلامی دے موند بولدے جوت نیں۔ ایسہ گل وی حقی تے سچی اے پئی میاں صاحب شاعری دے علم عروض توں علاوہ موسیقی تے علم نجوم توں وی واقف سن میاں صاحب ہوراں شاعری دیاں ساریاں صفحاں تے طبع آزمائی کیتی اے یعنی حمد، نعت، منقبت، تے غزل وغیرہ۔

میاں محمد بخش ہوراں نوں زیادہ شہرت اوہناں دی شہرہ آفاق کتاب ”سیف الملوک“ توں حاصل ہوئی ”سیف الملوک“ ایس توں پہلوں مولوی احمد یار، ہوراں وی لکھی سی پر میاں صاحب دی ”سیف الملوک“ اپنی علمی، ادبی، فنی تے لسانی خوبیاں پاروں، دو جیاں لکھاریاں دے مقابلے وچ زیادہ مقبول ہوئی اے۔ میاں صاحب ہوراں تبلیغ السلام دے مشن نوں کدی وی بھلایا۔ اوہناں دے کلام وچ تبلیغ اسلام دا عنصر بہت زیادہ اگھڑواں دکھالی دیندا اے اوہناں مولوی احمد یار وانگوں ایس قصے نوں رکھاتے پھوکا نہیں بنایا بلکہ دلچسپ من کھبواں بناؤن دی کامیاب کوشش کیتی اے۔

سوال نمبر ☆ میاں محمد بخش دی اخلاقی شاعری تے بحث کرو یاں
میاں محمد بخش بطور اخلاقی مبلغ یاں
سیف الملوک وچ میاں محمد بخش اک بہت وڈے اخلاقی مبلغ دی حیثیت نال
دے کے ساڑے سامنے آوندے نیں، مثالاً نال جواب دیو یاں
میاں محمد بخش نے سیف الملوک دی داستان وچ جہیزہ اخلاقی نظام پیش کیتا
اے اوہدے اتے مثالاً راہیں بھرنواں چائن پاؤ

[پنجاب یونیورسٹی 1989 '92' 93' 96]

جواب ☆

صوفیاں کرام نے اخلاقی تعلیم لئی سی حرفیاں تے مثنوی دی شعری صفحاں نوں اپنایا۔ سی حرفی داموہڈھی شاعر حضرت سلطان العارفین حضرت سلطان باہو نوں متھیا جاندا اے۔ مثنوی دے حوالے نال میاں محمد بخش ہوراں داناں بڑا سر کڈھواں ایس، میاں محمد بخش ہوراں اپنی شاعری راہیں تے خاص طور تے سیف الملوک راہیں اخلاقی تعلیم تے بڑا زور دتا اے۔ پنجابی زبان دے مشہور لکھاری تے سوجھوان جناب بشیر اصغر ساہی ہوراں ”لعلال دی پنڈ“ وچ میاں محمد بخش دی اخلاقی شاعری ”دے سر نانویں پٹھاں میاں صاحب بارے انج فرمایا اے۔

”میاں صاحب“ دی شاعری وچ ہر طرح دے گن نظر آوندے نیں۔ ایہناں جہیزہ پائے قلم دی واگ موڑی اودھراں اوہ دھماں پاگئی اے سیف الملوک وچ مجاز دے نال نال تصوف تے

عرفان نول ایس طراں بیان کیتاے پئی اس دا قاری مجازی تے حقیقی دونوں مطلب حاصل کر سکدا اے۔ ایہدے وچ تشبہاں استعارے تے ہور صفیاں دے علاوہ محاورے، منظر کشی، مکالمے، دے نال نال معاشرے دیاں جھلکیاں کمال درجے دیاں نظر آوندیاں نیں۔

ایہناں ساریاں گناں توں ودھ کے اخلاق دی تعلیم اک بہت سچا گن اے۔

میاں صاحب توں پہلوں اخلاق دی تعلیم دی انکل ایہہ سی پئی کے اخلاقی نکتے نول خیال وچ رکھدیاں ہویاں کوئی دل موہ لین والی کمائی یاں تمثیل پیش کر کے آخر وچ نتیجے دے طور تے اوہ نکتہ بیان کردتا جاندا سی ایہہ انداز فارسی ادب داسی پر میاں صاحب ہوراں اخلاقی تعلیم واسطے ایس طراں دے سہارے دی۔ لوز نہیں لوزے اوہ اک واعظ دی طراں اخلاق دا باقاعدہ درس دینا چنگا نہیں سمجھدے اوہ ایہہ کردے نیں پئی جتھے اوہ کوئی اخلاقی مسئلہ پیش کرنا چاہندے نیں اوتھے اوس نول ایس طریقے نال بیان کردے نیں جے قاری نول اوہ اوپر اتے دکھرائیں لگدا عام طور تے اوہ اخلاقی نکتہ پیش کرن لئی تشبہاں، تمثیلاں دے علاوہ بڑا اثر کرن والا انداز اختیار کردے نیں فارسی زبان دا مشہور مقولہ اے پئی ”ہر کہ خدمت کردو مخدوم شد“ میاں صاحب ہوراں ایس مقولے نول بڑے سوہنے تے نولکھے انداز نال بیان فرمایا اے خدمت کرنا انج دی بڑا اچا کم اے درویشاں تے صوفیاں خدمت کرن تے بڑا زور دتا اے۔

خدمت اس دی لازم مینوں ہتھیں دیاں پیالے
 ر آئے دی کرن تواضع ایہہ بھلیانڈے چالے
 جے سوچا کرنوکر ہووے خدمت والا آگے
 ہتھیں خدمت کریئے آپوں جاں سا جن ہتھ لگے

سیانیاں اہیا اے پئی مٹھڑے بول ہندے دا دل موہ لیندے نیں۔ ایس گل دا اتارا میان محمد بخش
 ہوراں انج کیتا اے

ناں ملیے تے ملیئے ناہیں جے ملیئے تے ہس کے
 مٹھا بول اندر وڑ ملیئے عاشق دا دل کھس کے
 پچھوں جے کچھ کرناں ہووے کر لئے اپنا کر کے
 اول نام محبت رہیئے آگے اوس دے مر کے
 نال تواضع کر اشنائی جو جدوں وس کریئے
 لاڈ مخول تکبر جھلے جو اس دے سر دھریئے
 حیاتی وچ چنگے جن متر تے سنگی سا تھی دا مل جانا بڑی وڈی غنیمت اے۔ اجو کے درو وچ مفاد پرست
 تے مطلب پرست جہاں دی اکثریت اے۔ فارسی زبان وچ اکھدے نیں :

دوست آں باشد کہ گیرو دست دوست
 در پریشان حالی و در ماندگی
 فارسی دے ایس مقولے نول میاں محمد بخش ہوراں سیف الملوک وچ انج بیان کیتا اے۔

اوکھے ویلے کاری آوے بھلیاں دی اشنائی
 اڑیا آکھن دی لچ پالن جو انسان وفائی
 دنیا تے جو کم نہ آوے اوکھے سوکھے ویلے
 اس بے فیضے سنگی نالوں بہتر یار اکیلے
 سکھاں عیثاں موجاں اندر ہر کوئی یار کماندا
 سنگی سو جو سنگی تک کے بنے پنچھال دکھاں دا
 کول ہووے تے خیراں اندر یار اشنا کماوے
 دو مہم پیاں دکھیارے چیتا منوں وسارے

بھن لوہی دو جے بندے نوں دکھ تکلیف وچ ویکھ کے بڑے خوش ہوندے نیں 'دوجیاں نوں ہور
 تکلیف دین دی کوشش کردے نیں۔ ایسہ گل کے طوروی چنگی نہیں۔ بندے نوں بندے دادکھ
 دروٹا ناچا سدا اے کیوں جے بندہ بندے دادارو اے میاں محمد بخش ہوراں انج فرمایا اے:-

دشمن مرے تے خوشی نہ کریئے جناں وی مر جاناں
 ڈیگر تے دن گیا محمد اوڑک نوں ڈب جاناں
 اجو کے دور وچ ہم خیال ہم ذہن تے ہم راز بندے داخل جانا بہت وڈی نعمت اے۔ انجوڑ بندے
 دی یاری دوستی تے سنگت و بال جان من جاندی اے۔ ایس مضمون نوں میاں صاحب ہوراں سیف
 الملوک وچ انج فرمایا اے:-

نیچاں دی اشنائی کولوں فیض کے نہ پاپا
 مگر تے انگور چڑھایا ہر گچھا زخمایا
 احمق جبن دی بھلیائی ویر ہوندا سترانا
 تن دے جبن 'دل دشمن' جنہاں زہد نہ بھاناں
 کم ظرف گھنیا تے بھیردے بندے دی میاں محمد بخش انج نیندیا کردے نیں
 عامان بے اخلاصاں اندر گل خاصاں دی کرنی
 مٹھی کھیر پکا محمد کتیاں اگے دھرنی
 جھوٹھے نے کوڑے بندیاں بارے اکھدے نیں:

کوڑے بندے رب نہ بھاون یمن زبان دا رہندا
 گل اوہدی کوئی مندا ناہیں سبھ جگ جھوٹھا کہندا
 بے اعتبار خوار جگت تے کوڑا لاون والا
 یکہ لاپار کراں میں تیری جھوٹھ خوشامد والا

انج تے اللہ سوہنے دی دتی ہوئی ہر نعمت اعلیٰ اے پر وقت 'تمام نعمتاں وچوں بڑی وڈی نعمت اے
 وقت ہمیشہ اکوجہیا نہیں رہندا۔

ایس ویروے تو ایسہ گل ثابت ہوندی اے پئی میاں صاحب ہوراں اخلاقی درس دین دا کوئی موقع

وی ہتھوں جان نہیں دتا۔ اوہناں بڑے سوہنے تے سچے انداز نال اخلاقی تعلیم دین دی کامیاب کوشش کیتی اے۔ ایہہ گل وی یقین نال آکھی جاسکدی اے پئی اوہناں داکلام اپنی سدایہار خوبیاں پاروں ہمیشا زندہ رہوے گا۔

سوال نمبر ☆ میاں محمد بخشؒ دی زندگی دے صوفیانہ پہلوواں تے نوٹ لکھو۔ اوہناں دی شاعرانہ بلندی تے چائن پاؤ (پنجاب یونیورسٹی-1992-93-95)

(پنجابی زبان تے ادب دی تاریخ تے جہات پائیے تے ایہہ گل نتر کے سامنے آؤندی اے پئی پنجابی شاعری تصوف، معرفت تے صوفیانہ خیالاں تے مضموناں نال بھری ہوئی اے۔ بابا فریدؒ شکرؒ توں لے کے میاں محمد بخشؒ تیکر سکھناں صوفی شاعرانہ معرفت تصوف تے عشق حقیقی دے مضموناں نوں اپنے اپنے مخصوص انداز وچ پیش کیتا۔) صوفی شاعرانہ فکری سانجھ پاروں ایہناں دے کلام دی مقبولیت تے شہرت دن بدن ودھدی جا رہی اے۔

میاں محمد بخشؒ داکلام عشق تے مستی، ہجرت تے فراق دنیادی ناپائیداری تے بے ثباتی، چنگے کماں تے نیک عملاں دی پریرنا عشق دی اہمیت تے افادیت، مرشد پاک دی لوڑ تے تھوڑے مضموناں نال بھریا ہویا اے۔ میاں صاحب دی شاعری نوں نویاں ترکیباں، تلمہیاں، علامتاں، محاوریاں تے استعاریاں چار چن لادتے نیں میاں محمد بخشؒ ہوراں نوں کردار نگاری، جزئیات نگاری، سراپا نگاری، مکالمہ نگاری تے منظر نگاری تے عبور حاصل اے۔

میاں محمد بخشؒ اپنے سے دے عظیم صوفی شاعر تے بزرگ نیں صوفی شاعر تے عشق حقیقی دے سچے تے سچے عاشق صادق دی داخلی کیفیت نوں تے سوائے اوس صوفی سالک تے درویش دے کوئی نہیں جاندا۔ دو جیاں صوفی شاعرانہ وانگ میاں محمد بخشؒ ہوراں صوفیانہ خیالاں نوں بڑے سوہنے تے سچھے انداز نال پیش کیتا اے۔ میاں صاحب ہوراں حجازی داستانوں حقیقت دے پردے وچ لگا کے ایسے انداز وچ بیان کیتا اے پئی ایہہ مثالی منفرد تے لافانی قصہ بن گیا اے۔

”دلبر اپنے دی گل کرے ہوراں نوں کھ دھر کے“

میاں صاحب اکھدے نیں :-

جنہاں عشق خرید نہ کیتا ایویں آن بجے
عشقے باہجھ محمد بخشا کیا آدم کیا کتے
جس دل اندر عشق نہ رچیا کتے اوس تھیں چنگے
مالک دے گھر راکھی کردے صابر بھجھے چنگے
عاشق دا جو دارو دے باہجھ میلاپ جن دے
اوہ سیاناں جان ایاناں روگ نہ جانے من دے
شاہ منصور ”انا الحق“ کہندا کیوں نہیں شرمایا
توں میں محرم یار محمد کس دا کون پرلایا

اک ہور تھانویں فرماندے تیں :-

ازل بد دا جامہ ہو ایسہ حکم وچکاروں
 مر دا روپ محمد عشا ہے لکھ سرکاروں
 نہ ایسہ پریاں خاکوں خالی آدم باک نہ ناروں
 ڈھوں اک جنس محمد فرق پئے وچکاروں

میاں صاحب فرماندے نیں پئی دنیا دی ہر شے وچ رب دانور ظہور اے جیویں :-

دلبر مکھ دکھاندا ناہیں داغ میرا کس دھونا
 جبن دا در چھوڑ محمد کس در جا کھلونا

ایس ویروے توں ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی میاں محمد بخش ہوری اک عظیم بزرگ
 تے صوفی شاعر سن ایس لئی اوہناں دا ظاہر باطن اکوسی اوہناں دی شاعری تے خاص طور سے سیف
 الملوک وچ اوہناں دا صوفیانہ رنگ بڑا گھڑواں دکھالی دیندا اے جس پاروں باطن تے نفس دی صفائی
 تے اصلاح ہو جاندی اے تے من وچ اخلاقی پاکیزگی آجاندی اے۔ اخیر وچ ایسہ شعروں ملاحظہ
 فرماؤ :-

جلوہ حسن گھنے دا دسدا ہر وچ ہر دا پھیرا
 اینویں نہیں محمد عشا دل دا حسن لئیرا
 جے کر صورت وچ نہ ہندا مالک آپ دلاں دا
 غیوں چھک مہار دلاں دی کیمڑا جیو ملدندا
 ہر ہر وچ نہ ہون جیکر ہر دے روپ سمانے
 دانشنداں دا دل ٹھگن کد معشوق لیانے

سوال نمبر 4 میاں محمد بخش دی سراپا نگاری تے تفصیلی نوٹ لکھو؟
 جواب

سراپا نگاری شاعری دا بڑا پرانا تے مشہور فن اے میاں صاحب سراپا نگاری دے سمندر دے تارو
 جا پدے نیں۔ سراپا نگاری توں مراد سرتوں لے کے پیراں تیکر جسم دے سارے انگاں نوں

تشبیہاں، استعاریاں راہیں خوبصورت، انداز ناں پیش کرنا ایں، میاں محمد بخش ہوراں ”سیف
 الملوک“ دے سھناں کرداراں نوں بڑے سوہنے تے نوکھے انداز ناں پیش کیتا اے اوہناں دی سراپا
 نگاری دے دکھرے دکھرے انداز ونگی دے طور پیش کیتے جاندے نیں۔

سیف الملوک داسراپا

چہرے اتے تاب حسن دا ودھ آہا متابوں
 جسے تھیں خوشبوئی ہلے وافر عطر گلابوں

کنڈلاں والی سو سبے سرتے جھنڈ منبرکالی
 برہر وال دلاں دی پھای دودھ دی گھت پالی
 لاه لاه کرے شعاع مٹھے دا جون جوت متالی
 مرگ جنگل دے ہار سنگارے گوہڑے نین شراہی
 متھا صاف سمند حسن دا جون چڑھیاں لہراں
 تاب بے تاب کرے جیوں سورج روشن وقت دوپہراں
 طاق بہشتی دو بھروٹے یا محراب میستوں
 خونی نین دس متوارے گوہڑے رنگ پرتوں
 ابرو مثل ہلال درخشاں یا اوہ سخت کماناں
 پکاں تیر خدنگ نشانی سل جاون دل جاناں
 تیز کٹار سوار بہادر ظالم نین سپاہی
 نک کھناں فولاد ترکھا دھار سنواری آہی
 کھنے تیر کمان کٹاراں چمک کڈھی ہتھیاراں
 پریاں حوراں ویکھ شہزادہ جان کرن سرداروں
 یوسف ثانی چن اسمانی نعل مثل رخسارے
 روپ اوہدے تھیں باغے اندر نور بھرے رکھ سارے
 چہرے تے چکار حسن دا تابش ودھ انگاروں
 سندر بدن پھلاں دا دستہ دانہ سرخ اناروں
 صورت سیف ملوکے والی اجلی باغ بہاراں
 ویکھن سات (سار) کھڑے (لے جاوے) دل کھس کے شاہ جمال ہزاراں
 سوہنا ویکھ جوان فرشتے ہو حیران کھلونڈے
 تگدے رہن اسمانی تارے ساری رات نہ سوندے
 ہر ہر نقش شکل دے وچوں لاٹ شمع دی بلدی
 جلدی حور پری وی تک کے جند نامانی حل دی

بدیع الجمال داسراپا میاں محمد بخش ہو رال بدیع الجمال دی سراپا نگاری بڑے کمال انداز مال کیتی
 اے۔ بدیع الجمال پری تے ملکہ خاتون دیاں بعض ساٹھیاں صفحاں دا ذکر کیتا اے۔ کیوں جے اک
 پری اتے دو جی عورت۔ دونویں خوبصورت وی نہیں تے مونٹ دی اک سرانڈیپ دے بادشاہ دی
 دھی اے تے دو جی سیف الملوک شہزادے دی ہون والی بیوی اے۔

اچا قد سفید پتلا سرو آزاد بہشتی
 یا اوہ نخل مراد خداوند رحمت کنوں سرشتی

کنڈل دار دو زلفاں سرتے کالے ناگ ڈنگالے
 ہر مینڈھی سر کڈھے جیونکر بشر جیبھ نکالے
 دانشمند کند زلف دے بد ہون دل بستے
 پیچا پیچ اوہدے وچ پھاسن نہ لکھن دے رستے
 کنیں بندیاں واگاں گندیاں سنج کواری کاکی
 حوراں وانگ رانجوراں ہون وکھ لطفانت یاکی
 نورانی دریا پیشانی نال صفائی چمکے
 واگاں وانگ زنجیری ہویاں واؤ حسن جد رکے

ملکہ خاتون داسراپا
 چا پلا شہزادے ڈٹھا صورت نظری آئی۔
 دریتیم ان بدھا موتی لعلوں جوت سوائی
 سورج وانگ نورانی متھا نظر نہ کیتی جاوے
 جے پھر ول والا تھے اکھیں پانی آوے
 قوس قزح بھروٹے دوئے جیوں عیدے جن چڑھدا
 صبر صوفی دل روزے داراں تک روزہ بھن کھڑدا
 یا دو طاق بہشتی آہے کستوری رنگ پھدے
 یا خمدار کمان آب نوسی یا دونوں عرب دے

سر اپانگاری دی ونگی توں ایہہ گل ثابت ہوندی اے پئی میاں محمد بخشؒ ہوری سر اپانگاری دے فن
 دے جانوں تے باکمال صوفی شاعر سن اوہناں نوں سر اپانگاری دے سمندر دا بہترین تاروں متھیا
 جاندالے۔

سوال نمبر 5 ☆ میاں محمد بخشؒ ہورال دے تصور عشق اتے سیف الملوک
 وچوں مثالوں دے کے مضمون لکھو
 میاں محمد بخشؒ دے عشق دے تصور نوں سیف الملوک دے حوالے نال بیان کرو
 (پنجاب یونیورسٹی 1986-90)

☆ جواب

سیف الملوک دراصل عشق دی علامت اے تاریخ کائنات تے جہات پائیے تے پتہ چلدالے پئی
 رب سوہنے نے عشق پاروں ای ایہہ کائنات تخلیق کیتی اے ایس امر بارے میاں صاحب
 فرماندے نیں:-

عشق کارن آدم کیتا محرم یار یگانہ
 اپنے ملک عبادت جوگے گیہہ حاجت انساناں

حق سچ لئی مشکلاں اوکڑاں تے مصیبتاں جرناتے حق سچ دا پھرہ دینا عشق اے۔ عشق اک لازوال تے لافانی جذبہ اے۔ اللہ سونے نے عشق پاروں ایسہ کائنات پیدا کیتی اے۔ عشق دی اچھ پنجابی زبان دے سیکسپیر نے اچھ کیتی اے۔

ساول حمد خدا دا ورد کیجئے عشق کیتا سو جگ دا مول میاں پہلاں آپ ہے رب نے عشق کیتا تے معشوق ہے نبی رسول میاں عشق پیر فقیر دا مرتبہ اے تے مرد عشق دا بھلا رنجول میاں کھلے تنہاں دے باغ قلوب اندر جنہاں کیتا ہے عشق قبول میاں عشق دی اچھ بارے میاں غلام رسول عالمپوری ہوراں اچھ فرمایا اے:-

عشق بھنا اخلاص نہلایا رنگیا رنگ شہودی
صدق صفا دی آب ہوا میں پلایا وچ خوشنودی
برگ و برگ ارادت ازلی نور رچایا ہویا
محویت دی خمر طہوروں نشہ چڑھایا ہویا
افضل، اطہر، اکمل، انور جہیں وچ سب وڈیاں
عدم تکلف والیاں ندیاں جس تھیں ویہندیاں آیاں
ازل ازالی ابد آبادی حمد دوام دوامی
وچ دربار وجوب غنادے ایسہ سر سبز مدای

میاں محمد بخش موجب عشق اک لازوال جذبہ اے۔ ایسہ جذبہ بندے اندر انسانیت پیدا کردا اے جیکر بندے اندر انسانیت دا جذبہ نہ ہووے اوہ انسان نہیں سگوں اک ڈنگریاں پشواے۔

میاں صاحب عشق دی افضلیت اچھ بیان کردے نیں:-

جے لکھ زبد عبادت کریئے من عشقوں کس کاری
جاں جاں عشق نہ ساڑے تن نوں تاں تاں نبھے نہ یاری
خاص انسان اوہناں نوں کہیے جنہاں عشق کمایا
دھڑ سر نال نہ آدم من دا جاں جاں سر نہ پایا

مکدی کل ایسہ دے پئی میاں محمد بخش ہوراں سیف الملوک وچ حجازی داستان نوں حقیقت دے پردے وچ بڑے خوبصورت انداز نال پیش کیتا اے اوہناں دے ایس قصے دا مڈھ عشق توں بھدا اے تے انتہا وی عشق تے ای ہوندی اے جیویں کہ اوہ آپوں فرماندے نیں:-

عبات حجازی رمز حقانی ون وناں دی کاٹھی
سفر العشق کتاب بنائی سیف چھپی وچ لاٹھی

سوال نمبر ☆ میاں محمد بخش دی ”سیف الملوک“ دیاں شعری خوبیاں بیان کرو

میاں محمد بخش دی سیف الملوک فن دا بہترین شاہکار اے اپنی رائے دا اظہار کرو

(پنجاب یونیورسٹی 1987-1988)

پنجابی زبان بڑی جتناں والی تے بھاگاں والی زبان ایں جنوں صوفیاء کرام، اولیاء کرام تے بزرگان دین نے اپنے وچاراں دے اظہار لئی درتیا اے۔ پنجابی ادب دی تاریخ تے جھات پائیے تے ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی مسعود الدین گنج شکر توں لے گے میاں محمد بخش ”تیکر دے سھناں صوفی شاعر اں اپنے کلام راہیں تصوف، معرفت، تے صوفیانہ تے عارفانہ مضموناں نوں سوہنے، سادہ تے من کھویں انداز نال پیش کیتا اے۔ ایہناں صوفی شاعر اں دے کلام وچ آفاقیت تے لبدیت دا اگڑاواں رنگ دکھالی دیندا اے۔ حتیٰ تے سچی گل ایسہ دے پئی پنجابی ادب دی تاریخ اوہدوں تائیں مکمل نہیں سمجھی جاندی جدوں توڑی ایس وچ بابا فرید ہور اں دے ”شلوک“ پلھے شاہ دیاں ”کافیاں“ وارث شاہ دی ”ہیر“ سلطان العارفین حضرت سلطان باہو دے ”ابیات“ تے میاں محمد بخش ہور اں دی ”سیف الملوک“ شامل نہ ہووے۔ ایہناں صوفی شاعر اں اپنے خون جگر نال اجھے شرہ آفاق شاہکار تخلیق کیتے نیں جنہاں تے لوکائی میخاناز کردی رہوے گی۔

میاں محمد بخش ہور اں دا شمار پنجابی زبان دے اوہناں سرکڈھویں شاعر اں وچ ہوندا اے جنہاں دی تخلیقات نے پنجابی ادب دے بھنڈار وچ بھر انواں اضافہ کیتا اے میاں محمد بخش ہور اں دیاں تصنیفاں دا ویرواں آج اے۔

(1) قصہ سخی خواص (2) قصہ مرزا صاحب (3) قصہ سوہنی مہینوال (4) قصہ شیریں فرہاد (5) تحفہ رسولیہ (6) گلزار فقر (7) ہدایت المسلمین (8) قصہ شیخ صنعال (9) قصہ شاہ منصور (10) تحفہ میراں (11) مثنوی نیرنگ عشق (12) قصہ سیف الملوک (سفر العشق)۔

ایسہ گل وی پکی تے پیڑی اے پئی میاں صاحب ہور اں نوں صرف تے صرف ”سیف الملوک“ پاروں زیادہ شہرت حاصل ہوئی اے جیویں وارث شاہ ”نوں“ ہیر تے سلطان باہو ہور اں نوں ”ابیات باہو“ پاروں حاصل ہوئی سی۔ ”سیف الملوک“ پنجابی ادب وچ اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں بڑا اچاتے سچا مقام تے مرتبہ رکھدی اے بلکہ میاں صاحب ہور اں دی ایس کتاب نوں پنجابی ادب وچ اوہ درجہ حاصل اے جھیر افارسی مثنوی وچ مولانا روم تے فردوسی دے شاہنامے نوں حاصل اے۔ سیف الملوک وچ عشق تے محبت، درد تے فراق، سوز تے گداز، قرآن تے حدیث، حسن تے عشق، تصوف تے معرفت، اخلاقی تعلیم تے اسلامی بھائی چارے دے مضموناں نوں بڑے سوہنے تے سادہ انداز وچ بیان کیتا گیا اے۔ میاں صاحب ہور اں نوںیاں ترکیباں، علامتاں، تلمہیاں، محاوریاں تے تشبیہاں نال اپنے کلام نوں بڑا من کھچواں تے من کھبواں بنایا اے۔ سیف الملوک دی زبان بڑی سادہ عام فہم تے نرول اے۔ میاں صاحب منظر نگاری، جذبات نگاری، سراپا نگاری،

جزئیات نگاری دے فن توں چنگی طراں واقف نیں۔ میاں صاحب دی شعری خوبیاں دا ویروا پیش خدمت اے۔

عشق میاں صاحب موجب اللہ سوہنے نے عشق پاروں ۲۱۔ کائنات چرند پرند تے دو جیاں مخلوقاں نوں پیدا کیتا۔

عشقی کارن آدم کیتا ، محرم یار یگانہ
اپنے ملک عبادت جوگے کیہ حاجت انساناں
عشق اک سچا سچا تے لازوال جذبہ اے۔ عشق بندے نوں انسانیت دی معراج تے اڑا دیندا اے
عشق توں بناں بندہ حیوان ، ڈنگر ، پشوا اے اوس دادل پیار ، محبت ، ہمدردی ، خلوص تے احساس دے
جذبیات توں اکا خالی ہووے گا۔ عشق دی وڈیائی بیان کر دیاں اکھدے نیں :

جہناں عشق قبول نہ کیتا ایویں آن بجے
عشقی باجھ محمد بخشا کیا آدم کیا کتے
جس دل اندر عشق نہ رچیا کتے اوس تھیں چنگے
مالک دے گھر رکھی کر دے صابر بھجے چنگے
عشق دیاں دو قسماں نیں عشق حقیقی تے عشق مجازی۔ فانی شیواں دا عشق ، عشق مجازی اکھواندا
اے جد کہ لافانی عشق ، عشق حقیقی ہوندا اے عشق مجازی دی بنیاد لالچ تے حرص تے ہوندی اے
جد کہ عشق حقیقی بے لوث ہوندا اے عشق حقیقی دی بنیاد دراصل تصوف تے معرفت تے ہوندی
اے۔ تانہیوں تصوف دیاں منزلاں دے سالک پہلوں عشق مجازی دی پوڑی تے پیر دھر دے
نیں عشق بارے میاں صاحب اکھدے نیں۔

شاہ منصور انا الحق کہندا کیوں نہیں شرمایا
توں میں محرم یار محمد کس دا کون پرایا
تشبیہاں میاں صاحب ہوراں کلام نوں ودھیرا من کچھواں تے من کھبواں بناؤں لئی بڑیاں
سوہنیاں تشبیہاں ورتیاں نیں :-

نچاں دی اشنائی کولوں فیض کے نہ پایا
مکرتے انگور چڑھایا ہر گچھا زخمایا

یاں

جیونکر بیٹے تاں پیارے ، تیویں بیت انسانوں
بیٹے نوں کوئی انگل لاوے لگدے میں بیت تسانوں
ٹڈاں بھر بھر ڈھولہن سکھیاں وانگر دکھیا نیناں
مڑ جاؤں جیویں توڑ نبھاون گھر ول جاؤں بھیناں
درد تے سوز میاں ہوراں داسارا کلام بھر فراق تے درد تے سوز نال بھریا ہویا اے

قصے ہو کر کے دے اندر، درد اپنے کچھ ہوں
 بن پڑاں تاثیراں ناہیں بے پڑے کد روون
 سیف الملوک وچ ”حمد“ داباب بڑا اہم ایس حمد یہ رنگ حمد وچ اللہ سوہنے دی وڈیائی بڑے سوہنے
 سچے رنگ وچ پیش کیتی گئی اے۔ جیویں:-

اول حمد ثناء الہی جو مالک ہر ہر دا
 اس دا نام چتارن والا ہر میدان نہ ہر دا
 کام تمام میسر ہوندے نام اوہدا چت دھریاں
 رحموں سکے ساوے کردا قہروں ساڑے ہریاں
 قدرت تھیں جس باغ بنائے جگ سنسار تہامی
 رنگ برنگ بوٹے لائے کچھ خاصی کچھ عامی
 ایس عجائب خانے اندر آدم دا رکھ لایا
 معرفت دا میوا دیکے واہ پھل دار بنایا
 نعتیہ رنگ اللہ دے محبوب حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تال بے انت محبت تے
 عقیدت دا اظہار میاں صاحب ہوراں بڑے سوہنے تے سادہ انداز وچ کیتا اے جیویں۔

ہ واہ کریم امت دا والی مر شفاعت کردا
 جبرائیل جیسے جس چاکر نبیاں دا سر کردا
 ہ اکناں ناری نام دھرایا، اک سدے کر خاکی
 آل سمیت درود اوہناں تے شرف جنہاں لولاکی
 جس دی خاطر پیدا کیتا آدم تے سبھ پریاں
 عاشق تے معشوق بنائے دکھ پنڈاں سر دھریاں
 میاں صاحب ہوراں نوں اپنے مرشد پاک تال بے انت پیار سی جس دا اظہار اوہناں اپنے کلام وچ کیتا
 اے جیویں۔

پیر میرا اوہ دمڑی والا پیر شاہ قلندر
 ہر مشکل وچ مدد کردا دوہاں جہاناں اندر
 دمڑی نے کروڑاں بخشیں کافر مسلماناں
 اس دی قسم تسانوں حضرت جو محبوب تمہارا
 سبھ بے ادلی تے گستاخی بخش مینوں پھیر
 در تیرے تے پلایا عاجز خیر کم دا ہلایا
 پلے ثواب جناب سچی تھیں کدے جواب نہ ملیا
 مناجات میاں محمد بخش اپنے سوہنے دے حضور راج مناجات پیش کردا اے :
 امت خاص خلیل اللہ دی آہا اوہ شہزادہ
 دور رکعتاں نفل گزارے دل دا رکھ ارادہ

62
 پھر سجدے سر دھر کے رنوں رو رو کرے دعائیں
 رہا تو یہوں حافظ ناصر اوکھی سوکھی جائیں
 دنیاوی ناپائیداری تے بے ثباتی بارے

سنگ دے ساتھی لدی جاندے اسپس وی ساتھ لدانا
 ہتھ نہ آئے فیر محمد! جاں ایسہ وقت وہانا
 پیٹھیاں بہت ہلارے چڑھیاں ترٹ زمین پر جھڑیاں
 کڑیاں فیر نہ مڑیاں پیکھے، ساہوریاں چھک کھڑیاں
 موتی کد ملے مڑیاں، ونج پئے ونج لڑیاں
 ڈگیاں پھلیاں خاکوں رلیاں، پھیر رکھیاں کد چڑھیاں
 سدا نہ بائیں بلبل بولے سدا نہ باغ بہاراں
 سدا نہ ماپے حسن جوانی سدا نہ صحبت یاراں

اخلاقی تعلیم بارے

ناں ملئے تاں ملئے ناہیں جے ملئے تاں ہس کے
 مٹھا بول اندر وڑ ملئے عاشق دا دل کھس کے
 پچھوں جے کچھ کرنا ہوے کر لئے اپنا کر کے
 اول نال محبت رہے اگے اوس دے مر کے
 دشمن مریاں خوشی نہ کریئے بچناں وی مرجانا
 ڈیگر تے دن گیا محمد اوڑک نوں ڈب جاناں
 جھوٹے یار دی یاری انجے جیوں رکھ سمجھور
 دھپ لگے تے چھاں نہ دیوے بھکھ لگے پھل دور

دعائیہ کلام

رحمت دا مینہ پا خدایا باغ سکا کر ہریا
 بوٹا آس امید میری دا کر دے میوا بھریا
 رحمت دا دریا الہی ہر دم وگدا تیرا
 اک قطرہ جے خشک مینوں کم بن جاوے میرا

سدا بہار کلام

عامان بے اخلاصاں اندر خاصاں دی گل کرنی
 میٹھی کھیر پکا محمد کتیاں اگے دھرنی
 باغ بہاراں تے گلزاراں بن یاراں کس کاری
 یار ملن دکھ جان ہزاراں شکر کراں لکھ واری
 لوئے لوئے بھر بے کڑیئے جد تہہ بھانڈا بھرنا
 شام پئی بن شام محمد گھر جاندی تے ڈرنا

جس وچ گجھی رمز نہ ہووے درد منداں دے حالوں
 بہتر چپ محمد بخشا سخن اچھیے نالوں
 ایس ویروے توں ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی سیف الملوک اپنی علمی ادبی تے اخلاقی
 قدراں توں علاوہ فنی تے لسانی خوبیاں پاروں علم ادب تے اخلاق دا املا خزانہ ایس۔ جسہدا شعری
 خوبیاں نال مالامال اے۔ بلاشبہ ”سیف الملوک“ فن دا بہترین شاہکار اے۔

سوال نمبر ☆ میاں محمد بخش دی سیف الملوک نوں سفر العشق کیوں
 اکھیا جاندا اے؟ یاں

۔ بات مجازی رمز حقانی ون وناں دی کاٹھی
 سفر العشق کتاب بنائی سیف چھپی وچ لاٹھی

میاں محمد بخش دے ایس شعر دے حوالے نال اوہناں دی ایس رمز حقانی کرو
 (پنجاب یونیورسٹی 1990-95)

جواب ☆ (پنجابی زبان بڑی بھاگاں والی تے بختاں والی زبان ایس کیوں جے ایس نوں صوفیاء
 کرام اولیاء کرام تے بزرگان دین نے اپنے وچاراں دے اظہار لئی ایس زبان نوں ورتیا اے بابا فرید
 گنج شکر توں لے کے میاں محمد بخش تیکر سمھناں صوفی شاعران تصوف تے معرفت دے عارفانہ
 خیالاں نوں بڑے سوہنے تے سادہ انداز وچ پیش کیتا اے)

پنجابی ادب دی تاریخ تے جہات پائیے تے پتہ چلدا اے پئی پنجابی دے شکسپیر سید وارث شاہ
 ہوراں کئی کتاباں تخلیق کیتیاں پر اوہناں نوں کھٹی صرف ”ہیر رانجھے“ دے قصے پاروں حاصل
 ہوئی ایسے طراں سلطان العارفین حضرت سلطان باہو ہوراں 140 کتاباں تخلیق کیتیاں پر اوہناں
 نوں شہرت صرف ”اہیات باہو“ پاروں حاصل ہوئی اے۔ ایسے طراں میاں محمد بخش ہوراں
 ستاراں کتاباں تخلیق کیتیاں پر اوہناں نوں شہرت صرف ”سیف الملوک“ پاروں حاصل ہوئی۔
 میاں محمد بخش ہوراں اپنے کلام راکھیں عشق تے محبت تصوف تے معرفت درد تے گداز ہجرت
 فراق توں علاوہ اخلاقی قدراں تے اسلامی بھائی چارے دے مضموناں نوں بڑے سوہنے تے سادہ
 انداز وچ پیش کیتا اے۔ نویاں ترکیباں تلمہیاں علامتاں تے محاوریاں نے میاں صاحب ہوراں دے
 کلام نوں چارچن لادتے نیں۔

میاں صاحب ہوراں دی سیف الملوک دیاں خوبیاں وچوں سب توں وڈی خوبی ایسہ وے پئی
 اوہناں اک حجازی داستاں نوں حقیقت دا اجمہار وپ دتا اے پئی ایسہ قصہ اک مثالی تے لافانی بن گیا
 اے میاں محمد بخش ہوراں سیف الملوک دا ناں ”سفر العشق“ رکھیا سی۔ ایسہ ناں واقعی صحیح تے
 درست اے۔ شہزادے سیف الملوک دے قصے تے جہات پائیے تے پتہ چلدا اے پئی ایسہ مذہ
 توں اخیر تیک سفر کردا نظر آوند اے شہزادے نوں اوس دے والد جدوں دو شاہی مہرے دیندے

نیں جنہاں وچوں اک شاہ مرے تے شاہ پری بدلیع الجمال دی مورت ہوندی اے تے دوسرے شاہ مرے تے شہزادے سیف الملوک دی شہزادہ ایس خوبصورت مورت نوں ویکھ کے عشق وچ جھلا ہو جاندا اے تے اوس نوں لہن لئی سفر تے لکن دارادہ کردا اے۔ بادشاہ عاصم بن صفوان اپنے شہزادے نوں عشق توں باز رہن دی ہدایت کردا اے پر شہزادہ بدلیع الجمال دے عشق پاروں مجبور سی۔ سیف الملوک دے پکے تے پیڑے ارادے اگے اوس دا والد بے بس ہو جاندا اے بادشاہ اپنے شہزادے نوں بے شمار خزانہ تے فوج دے کے ٹور دیندا اے شہزادہ تے اوس دے ساتھی بحری سفر شروع کردے نیں۔ ایس بحری سفر وچ اوہناں بے شمار اوکڑاں، مشکلاں تے مصیبتاں جھلنیاں

ایس مختصر کہانی توں ایہہ گل ثابت ہوندی اے پئی ایہہ اک عشق دا ای سفر اے شہزادہ اپنی ان ڈنھی محبوبہ نوں لہن لئی دور دراز علاقیاں دا سفر کردا اے جدوں خشکی دے سفر توں جاندا اے تے بدلیع الجمال اوس نوں بحری (پانی دا) سفر کرن دی نصیحت کردی اے خشکی دے سفر توں مراد دنیاوار لوکاں دیاں اوکڑاں، مشکلاں تے مصیبتاں دی راہ اے۔ جس وچ بندہ پھس جاندا اے۔ اوس دے عمل تے جدو جہد دی صلاحیتاں ختم ہو کے رہ جاندیاں نیں۔

ایس دے مقابلے وچ پانی دی راہ روہانی راہ نوں آکھیا جاندا اے۔ پانی دی راہ عاشق صادق تے سچے سالک دی راہ نوں متھیا جاندا اے۔ انج وی "پانی" اک نفسیاتی علامت اے جیہڑی ازلی تخلیق دا کناہیہ اے۔ دینی لحاظ نال وچھنئے تے پتہ چلدا اے پئی اللہ سوہنے نے کائنات نوں پانی توں ای تخلیق کیتا اے یعنی پانی اوس عشق سمندر دی علامت اے جس وچ سالک ڈب کے گوہر مقصود حاصل کر لیندا اے۔

عشق اک اوہ لازوال جذبہ اے جیہڑا بندے وچ انسانیت پیدا کردا اے عشق دی وڈیائی میاں صاحب انج کردے نیں۔

جس دل اندر عشق نہ رچیا، کتے اس تھیں جنگے

مالک دے گھر راکھی کردے صابر بھگے جنگے

جنہاں عشق قبول نہ کیتا ایویں آن آب گتے

عشقے باجھ محمد بخشا کیا آدم کیا کتے

فانی شیواں دے پیار نوں عشق مجازی تے لافانی عشق نوں عشق حقیقی آکھیا جاندا اے۔ تصوف دیاں منزلاں دے سالک عشق مجازی دی پوڑی تے پیر دھر دے نیں۔

دو جا پرچہ

پنجابی نثر قدیم سے جدید

از قدر آفاقی

ایم اے (صدارتی ایوارڈ یافتہ)

مرتبہ شرافت نوشاہی	1- (الف) قدیم نثر	1- مواعظ نوشہ پیر	1-
مرتبہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعداری		2- یوہل نماز	
		3- کچی روٹی	
	2- (ب) جدید نثر		
از رفعت	1- اک اوپری کڑی		افسانہ
از نواز	2- ڈونگھیاں شاماں		
از سجاد حیدر	1- سورج مکھی		ڈرامہ
از اشفاق احمد	2- ٹاہلی دے تھلے		
از ڈاکٹر محمد باقر	1- ہٹھ		ناول
از ارشد میر (صرف پنج انشائیے)	2- چونبڑاں		انشائیہ
	(دیباچے، تقریر دافن پیگ ہنس واسفر پروہنے)		
از ظہیر نیاز تنگی (پنج نثر پارے)	2- میرادیس		
	(نیکی دا پھل، بڑ کرنی دی بھرنی، نیت دا بھاگ، جنت)		

☆...☆...☆

مواعظ نوشہ گنج بخش

(1) نوشہ گنج بخش دے حالات زندگی بیان کرو۔ تے آپدے پہلے دو وعظاں دی تشریح تے اوہناں دی فکری تے فنی حیثیت تفصیل نال بیان کرو؟

(2) حضرت نوشہ گنج بخش دے پہلے دو وعظاں دی فکری تے لسانی اہمیت تے چائن پاؤ؟ (1998ء)

(3) نوشہ گنج بخش دے آخری دو وعظاں دی تشریح تے اوہناں دی فکری تے لسانی اہمیت تے تفصیل نال چائن پاؤ؟ (1987)

(4) نوشہ گنج بخش دے تیجے تے چوتھے وعظاں تے تفصیل نال چائن پاؤ؟ تے بیان دا ڈھنگ دی بحث بیٹھ لیاؤ؟ (1985)

جواب ☆ بر صغیر پاک و ہند وچ حق سچ دی لو اللہ پاک دے اوہناں ولیاں تے عالماں نے لائی جہناں دے دل لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ دا آب حیات پی پی کے ہمیش لئی جو بندے جاگدے ہو گئے سن۔ تے جو کوئی اوہناں دے نیڑے ڈھک کے آب حیات دے ایس چشمے وچوں فیض نال رجدار رہا۔ اوہ وی اوڑک اللہ پاک دے خاص بندیاں نال رل گیاتے

كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ

دی منہ بولدی تصویر بن کے حق سچ دی گواہی دین لگ پیا۔

حالات زندگی حضرت نوشہ پیر رحمتہ اللہ علیہ وی ایہناں نیک بندیاں وچوں سن جنہاں نے ہندوستان دے کفرستان وچ اسلام دی شمع روشن کیتی تے ہمیش دی زندگی پاگئے۔ اوہ فرماندے نیں۔

جے چاہیں جگ جیونا توں جاگ اندھاری رات

اندھیرے موں (میں) پائیے نوشہ آب حیات

ایس گل۔ نوں علامہ اقبال ہوراں انج بیانیا اے

عطار ہو ' رومی ہو ' رازی ہو غزالی ہو

کچھ ہاتھ نہیں آتا بے آہ سحر گاہی

پیدائش ☆ آپ شیر شاہ سوری دے پتر سلیم شاہ عرف اسلام شاہ دے وارے پھرے یکم رمضان مبارک 959ھ (21-8-1552) نوں موضع گھوگا نوالی تحصیل پھالیہ ضلع گجرات وچ پیدا ہوئے۔ ماں داناں لی لی جیونی تے پوداناں حضرت سید حاجی علاؤ الدین سی۔ جنہاں ست حج کیتے سن ایس خانوادے نے مذہ قدیموں خدا تے رسول دے دین دی تبلیغ و دھ تو دھ تے جان اتے کھیل کے کیتی تے حق سچ دے جھنڈے نوں کدی نیواں نہ ہون دتا۔

تعلیم تے بیعت ☆ حضرت نوشہ پیر داناں حاجی محمد نوشہ تے لقب گنج بخش سی۔ مذہلی تعلیم

جاگو تارڑاں دے دینی مدرسے وچ (جمہیراں کل وی قائم تے موجود اے) حافظ بڈھاتے حافظ قائم الدین ہوراں توں حاصل کیتی تے قرآن مجید حفظ کیتا۔ فیر معقول تے منقول علماں وچ سند لئی۔ انتی (29) سال دی عمر وچ قادری سلسلے دے اک مشہور بزرگ حضرت سخی سلیمان نوری دے ہتھ تے بیعت کیتی جنہاں بھلوال (سرگودھا) وچ 1012ھ وچ وفات پائی تے اوتھے ای آپ دا روضہ نیکیاں دانور مینار ابنیا طالباں دے دلاں نوں نور و نور کر رہیا اے۔

حاجی نوشہ پیر ہوراں نوں مرشد ولوں ارشاد تے ہدایت واسطے خلافت دی سند ملی تے آپ ہوراں چنھاں دے کنڈھے نوشہ تارڑاں وچ ڈیرہ لایا جہداناں بعد وچ موضع ساہن پال مشہور ہويا۔ آپ ہوراں 8 ربیع الاول 1064ھ مطابق 17 جنوری 1654ء نوں ایسے پنڈ وچ اپنی جان رب دے حوالے کیتی تے ایتھے ای دفن ہوئے۔

☆ تبلیغ حضرت نوشہ پیر نوں رب تے رسول دے سچے دین دی تبلیغ دا ڈاڈا شوق سی۔ آپ پنجاب دے لوکاں نوں پنجابی زبان وچ نظم تے نثر راہیں اسلام دی تعلیم دیندے ہندے سن۔ فرانسیسی مستشرق "گارسن دتاسی" دے کھوج موجب آپ دی تبلیغ نال دو لکھ غیر مسلم حضرات اسلام دی دولت نال مالامال ہوئے۔ آپ سلسلہ نوشاہیہ دے آگوتے بانی سن۔ جہدے پیر و کار ہزاراں لکھاں دی گنتی وچ انج وی موجود نیں۔

حضرت نوشہ پیر پنجابی نظم تے پنجابی نثر راہیں اسلامی تبلیغ دا فرض نبھاندے سن۔ احمد حسین احمد قلعہ داری تے شرافت نوشاہی موجب پنجاب وچ سب توں پرانی اردو نظم حاجی نوشہ پیر دی ای ثابت ہندی اے۔ لیکن حافظ محمود شیرانی نوں آپ بارے علم نہ ہو سکيا۔

مواعظ نوشہ پیر دا لکھت زمانہ ☆ جناب شرافت نوشاہی ہوراں انہاں وعظاں دے لکھت سے بارے لکھیا اے

"صراحت دے نال تے کدھرے لکھیا ہویا نہیں ملیا پر ٹکراء دے نال دو نمہ و جہاں توں معلوم ہندا اے جے ایہ وعظ تقریباً 990 وچ لکھے گئے سن۔

پنجابی دا پہلا نثر نگار ☆ پنجابی نثر دا سب توں پہلا لکھاری وی حضرت نوشہ جی نوں منیا گیا اے کیوں جے آپ توں پہلاں دا پنجابی دا کوئی نثری نمونہ نہیں لکھدا۔ شرافت نوشاہی ہوراں دی پرکھ پڑچول موجب پنجابی نثر دا ایہہ املا خزانہ جنہوں مواعظ نوشہ پیر یا نوشہ پیر دباں سمجھاؤنیاں آہندے نیں ' 990ھ دی لکھت اے ایہہ خزانہ شرافت نوشاہی ہوراں اپنے خاندانی کتب خانے تے پنجاب یونیورسٹی لائبریری وچوں کھوج تے پڑچول کر کے کتابی شکل وچ شائع کیتا اے۔

دو جانثر نگار ☆ پنجابی وچ دو جانثر نگار حافظ بر خودرار ہوراں نوں منیا جاندا اے جنہاں 1136ھ وچ "بول نماز" لکھی۔ ایہہ رسالہ احمد حسین احمد قلعہ داری ہوراں دے ذاتی کتب خانے وچ موجود اے۔ تے کتابی شکل وچ وی چھپ گیا اے۔

پنجابی نثر دے ایہہ نادر نمونے اوس زمانے دی پنجابی زبان تے ٹھیٹھ بول چال دی دس پاؤندے نیں۔

اہناں و عظام نون جنناں قدیمی ثابت کیتا جائے۔ اوہناں اہناں دی قیمت تے قدر وچ وادھا ہووے گا۔ پر اپر دتیاں وہ نون دلیلاں و عظام دی قدامت بارے سند دادر جہ نہیں رکھدیاں کیوں ہے۔
 تصنیفاں وغیرہ ☆ حضرت نوشہ پیر صاحب کرامت تے کرنی والے بزرگ سن شاہجہان بادشاہ نے آپ دی دعاناں قندھار فتح کیتا تے اوس نے دو پنڈ موضع ٹھٹھہ عثمان تے بادشاہ پور فٹا لنگر خرچ واسطے آپ دی نذر کیتے (پنجابی ادب دی کہانی صفحہ 223 مرتبہ عبدالغفور قریشی) ایہناں و عظام توں وکھ آپ ہوراں اک منظوم رسالہ گنج الاسرار لکھیا جس وچ اشغال اذکار ہندوی زبان وچ درج فرمائے (اذکار نوشاہیہ مرتبہ سید شرافت نوشاہی ض 30) پیتار ہوئے پی۔ پنجابی نون اوس سے ہندی یا ہندوی آکھیا جاندا سی۔ آپ ہوراں کل اک سو چھبھی 126 رسالے تصنیف فرمائے سن۔ جیہناں نون ”کلیات نوشہ“ دی شکل وچ شائع کردتا گیا اے۔ کلیات دے شعراں دی گنتی چار ہزار اے تے صفحے 906 نیں۔ آپ ہوراں اپنے نظمیہ کلام وچ 37 وزن تول ورتے نیں تے کلام نون مختلف عنواناں بیٹھ جوڑیا اے۔ ایہہ عنوان اصناف شعر دے حساب نال قائم کیتے گئے نیں۔ آپ داسارا کلام کے نہ کے راگ وچ اے جس توں ثابت ہندا اے کہ آپ موسیقی دے وی جانو سن آپ دے منظوم کلام دا نمونہ ایہہ وے :-

نوشہ دین نہ جھڈیے جھڈیے دیہ پران

اگے کچھ مرناں کیوں جھڈیے ایمان

نوشہ دینوں بدلیاں عمر نہ و ڈی ہوئے

مرشد سندے راہ مر سچ تے سچ کھڑوئے

یعنی آپ ”ہو“ ”کھڑو“ نون ہوئے کھڑوئے ورتدے نیں۔ مطلب ایہہ پی مرتد ہون نال عمر ودھدی نہیں ایس کر کے اے مرید! توں اپنے مرشد اطریقہ اپناتے سچ اتے ثابت قدم رہ۔ فارسی دے ایہہ دو شعروں آپ دے تبرکال وچوں نیں۔

سے منادی ست در کوچہ سے فروش

کہ امروز در ہر کہ یا بند ہوش

کشاکش بد ایوان مستان بر بند

گر پباش گیرند و دامن کشند

سوال ☆ حضرت نوشہ پیر دے و عظام دی ادلی حیثیت بیان کرو؟

جواب ☆ احمد حسین احمد قلعداری اہناں و عظام بارے لکھدے نیں :-

”حضرت نوشہ پیر دے و عظام نون دوہیں پاسیوں ویکھن دی لوڑ اے۔ معنیوں ولوں تے بولی پاروں“

”معنیوں دے لحاظ نال ایہہ چھوٹے جہے چار و عظام اسلامی شرع دی پوری پوری شرح کردے نیں۔ جہدے وچ کافراں تے مومناں دی نزاع دی حالت موسیٰ تے فرعون دا حضرت موسیٰ ”معجزے“ خداوند تعالیٰ دیاں قدرتاں دلاں دی صفائی توبہ دے فائدے قیامت و احال سائیں والیاں دا رستہ صالح پیغمبر داقصہ سائیں والیاں دی برخلانی چنگی نہیں حضرت نوشہ پیر نے ایہہ گلاں کھول کے دسیاں نیں۔

”مواعظ“ دے ادلی رنگ بارے گل بات کردیاں پروفیسر تجمل حسین لکھدے نیں۔ ”ایہناں وعظاں دی دینی تھڑ (لوڑ) تے بڑی صاف تے روشن اے۔ دین اسلام دی تبلیغ وچ حضرت نوشہ گنج بخش پیر۔۔۔۔۔ دار تہ بڑا چا اے۔ ایہہ اک منی پرونی تے جانی پچھانی گل اے پئی اردو تے پنجابی دا گھٹ ودھ سارا ای پرانا خزانہ (DIALECTIC LITERATURE) اے۔ ایہناں کتاباں وچ کسے ”حسن“ دی تلاش تے پڑچول کچھ خاص چیزاں سامنے نہیں لیا سکدی۔ ہاں اسیں ایہہ کدی وی نہیں بھل سکدے پئی ایہو جیاں کتاباں نے زبان نوں کمال تیک پہنچا دتا۔ تے ایہو ای ایہناں دی ادلی تھڑ (لوڑ) وی اے۔ صوفیاں تے مبلغاں نے اک پاسے تے لوکاں دی روحانی صفائی دے سامان کیتے۔ تے دو جے پاسے اوہ لاشعوری طور تے ادب تے زبان دیاں بنیاداں تھدے رہے۔ اج دے ادب تے زبان دی شوہ جوانی ایہناں ای لوکاں دی محتاج اے۔ حضرت سید شرافت صاحب دام ظلہ دی پن چھان دے مطابق مواعظ دے لکھے جانے دا زمانہ 990ھ اے ایہہ زمانہ حضرت شیخ فرید الدین ابراہیم (فرید ثانی) حضرت مادھو لال حسین ”عبداللہ لہوری شاہ شرف تے حکیم درویش ہوراں دا زمانہ اے۔ ایس وارے (زمانے) وچ پنجابی زبان تے اپنے کمال اتے ای سی۔ ایہناں بزرگاں نے اہدے علاوہ اردو زبان یا ہندی زبان دے نمونے وی پیش کیتے نیں۔ حکیم درویش ہوراں دی کتاب خیر منکھ دے پہلے صفے تے لکھیا اے پئی ایس کتاب دی زبان ہندی اے۔ ایہہ نسخہ 1280ھ دا چھپیا ہویا اے“

ایس توں بعد پروفیسر ہوراں مواعظ دی زبان نوں انج سراہیا اے :-

”کسے وی زبان دے ادلی روپ دی سب توں وڈی صفت اوہدا تاثر تے اوہدی (LYRICAL-QUALITY) ہندی اے۔ مواعظ دی ادلی اہمیت دا اکھرا یہ ای اے پئی اج توں کوئی چار سو ورے پہلاں حضرت نوشہ پیر نے سانوں اک اجہیبی زبان دنی جہیڑی اپنے ہر پاسے توں اک پوری ادلی زبان اے۔ تے اسیں اج وی ایہناں وعظاں نوں پڑھن ویلے کوئی اچرج کیفیت نہیں محسوس کردے۔ پہلے وعظ دا پہلا فقرہ ای : ”بابا سائیں والیاں فرمایا اے“ ساڈے دھیان نوں پورے طور تے اپنے ول کھچ لیندا اے۔ (تے) شروع توں لے کے آخر تیک ساری زبان دی ایہہ سک قائم رہندی اے میرا من اردو زبان دے پہلے وڈے نثر نگار گنے جاندے نیں۔ تے ایہناں دی زبان دی خوں ایہہ وے پئی اوہ بالکل گل تھہ دی زبان اے۔ ”مواعظ نوشہ پیر“ ایس گل دا جیوندا جاگدا ثبوت اے۔ میرا من تو بہت پہلے پنجاب دے خطے وچ اک ایسی زبان دا تصور پایا جاند اے۔ جہیڑی ٹھیٹھ گل تھہ دی زبان ہووے تے اوہدے حرف دے وچ ادلی سک دیاں پھوہاراں دی بہار ہووے۔ ”مواعظ“ دے کچھ بھارے (ثقیل) لفظاں بارے اردو نال موازنہ کردیاں پروفیسر ہوراں انج گل بات کیتی اے۔

پروفیسر ہوراں اخیر تے مواعظ دی نثر نوں اردو نثر وی بنیاد قرار دین والے احمد حسین قلعہ داری جہیڑے ادلی تحقیق تے اتھارٹی با درجہ رکھدے نیں۔ اوہناں دا خیال اے پئی ایہہ اوہ نثر اے جہیڑی اردو نثر دا مذہ اے۔ تے انج لگدا اے جو ایہہ (نثر) لکھی ای اردو نثر دے سائے تھلے گئی

ور توں نوں راہ لبھا۔ تے جناں چر عربی فارسی لفظ ہندی توں دور رہے اوناں چر اوس زبان داناں اردو نہیں سی پیا اردو دا ڈھ پہلو پہل پنجاب وچ بھجا کیوں جے ایٹھے دی مقامی بولی وچ اسلامی لشکریاں دی زبان دے رلے نال اک نوں زبان جمی عربی دے بہتے لفظ اسلام دی تبلیغ و جہوں تے فارسی لفظ لشکریاں دی زبان دے اثر پاروں پنجابی وچ آئے۔ تے وقت دے نال نال جیوں جیوں اسلام۔ دا دائرہ کھلا ہندا گیا پنجابی وچ ایہہ لفظ جڑ دے چلے گئے تے فیر جدوں اسلامی حکومت دا دائرہ دلی توں اگانہ توڑی ودھ گیا تے ایہہ زبان اسلامی لشکراں دے نال نال سفر کردی دلی، آگرہ، دکن، بیجاپور، گول کنڈہ تے پتہ نہیں کتھے کتھے سفر کردی لگی گئی تے اوڑک اوہوں اردو داناں دتا گیا۔

اردو پنجاب وچ جمی تے دلی وغیرہ ول دھ کے اوہوں اردو داناں صرف ایس لئی ملیا کہ اہدے وچ عربی فارسی لفظاں دی ڈھکویں تے پھبویں ور توں کیتی گئی سی۔ نہ کہ ایس لئی کہ اوہدے افعال ناقصہ پنجاب وچوں اوس دے نال نال سفر کردے گئے سن۔

پنجابی وچ افعال ناقصہ ☆ مختلف علاقیاں وچ مختلف ور تے جاندے نیں: جینہاں وچ ”ہے تے ہین“ وی شامل نیں۔

مثلاً: ہاں معنی ہین: جدوں اسیں شاہ محمد دی وارول دھیان مار دے ہاں تاں سانوں۔۔۔۔۔ (جنگ ہند پنجاب 118) (مرتبہ محمد آصف خان)

آں بمعنی ہین چاچا! ہن اسیں آگئے آں۔ توں فکر نہ کر۔

نیں بمعنی ہین۔ ع بھائی اکھدی منڈیا گنڈیاوے اسان نال کی رقماں چائیاں نیں۔ (وارث شاہ)

ہن بمعنی ہین: وارث دی ریس کرن والے کئی شاعر ہوئے ہن (ہیر وارث شاہ مرتبہ محمد افضل خان)

ہین بمعنی ہین (1) چاچے ہوری لاہوروں آگئے ہین تے دیوان خانے بیٹھے ہن۔

(2) چوہدری جلال ہوری گھر ہین کہ نہیں! (بمعنی بست موجودگی)

نوٹ:- پنجابی وچ ہن یا ہین ای ورتیا جاند اے۔ ہین (اردو والا) نہیں ورتیا جاند اسگوں ایہہ لفظ

حیرت ظاہر کرن لئی ورتدے نیں۔ جوپیں۔ ہین! توں کراچیوں ہووی آیا ایں!؟

ہے بمعنی ہے: ایس ویلے بھارتی پنجاب دی وسوں لگ بھگ دو کروڑ ہے (بلونت گارگی)

آے بمعنی ہے:- چوچک نال ساڈی جان پچھان اوس ویلے ہندی اے (شریف کنجاہی) ہنجد ریاوارث نمبر)

جے بمعنی ہے:- رانجھا اکھدا بھابھو ویرنوں نی تساں بھائیاں نالوں وچھوڑیو جے خوشی روح میری نوں دلگیر کیتا میرا پھل گلاب دا توڑیو جے

این بمعنی ہو واحد مونث واسطے: اپر چاہڑ کے پوڑیاں کھچ لیندی کہیے کلا دے محل اسارنی ایں

واحد نہ کروا سٹے: اٹھکھیلا اہل دیوانیا ولے تھکاں موڈھیاں
اتوں کہہ سٹنا ایں۔

وے بمعنی ہو :- اوہد مقصد ایسہ وے پئی سچ دانٹارا ہو جائے
وا۔ بمعنی ہے :- کاکا گھروں آیاوا۔۔ تے آوندیاں شکندر چلائی اے وغیرہ وغیرہ
(دو آبے دی بولی)

ایس وکھریوں دا مطلب ایسہ وے کہ پنجابی وچ افعال ناقصہ ”ہن تے ہے۔“ توں وکھ ہو روی بے
شمار ورتے جاندے نیں۔ کسے علاقے وچ ”ہن تے ہے“ اصل شکل وچ نیں کدھرے ایسہ ”اے“
ایں دے آل۔ آ۔ وا۔ نیں، ”ہن“ وغیرہ دی شکل وچ ملدے نیں۔ ایسہ اصل وچ مختلف علاقیاں
تے اوتھے دے لہجیاں دا اثر اے جس دا بنیادی طور تے پنجابی زبان اتے کوئی خاص اثر نہیں پیندا بلکہ
پنجابی دا وجود ای اردو دے وجود دی نہ اے۔ جس دی وڈی وجہ پنجابی زبان وچ عربی فارسی لفظاں دی
بہنتی ساری۔ ورتوں اے۔ تے جیکر عربی فارسی لفظ پنجابی وچوں کڈھ کے اوہناں دی تھان
ہندی دے لفظ جڑنے شروع کر پئے تے اوہ پنجابی نہیں کوئی ہو زبان من جان دی اے۔ مثلاً
”پنجاب پراچین سکھیا تادی دھرتی ہے۔ اتھے ای رگ ویدر چیا گیتے اتھے ای مہا بھارت لڑی گئی۔
مورتی کلا دی گندھار شیلی وی اتھے ای نکھری۔ پانی رشی دی ایہ دھرتی کسے سنسکرت بھاشا دی
نکسال منی جان دی سی۔ تے للت کلاواں دی کیندر۔ اپنی بھوگو لگ سستھتی کر کے پنجاب نوں
میشہ بدیسی جروانیاں نال نکر لینی پئی۔“

(رنگ منج۔ از بلونت گارگی)

مقصد ایسہ وے پئی پنجابی زبان وچ حضرت نوشہ پیر ہوراں لوڑ موجب عربی فارسی لفظ ورتے
نیں۔ جیسہڑے اردو دی وی چند جان نیں تے ایسہ گل حقی پئی اے پئی پنجابی تے اردو وچ افعال
ناقصہ ذرا وکھرے نیں اوہ افعال بھانویں پنجابی وچ وی ملدے نیں پر فیروہی اوانے نہیں یا اوہناں
دی ورتوں اونی نہیں ہندی جنی اردو وچ اپنالئی گئی اے ایس کر کے مواعظ دی زبان ہر حالت وچ ”
پنجابی“ اے۔

اپنے سے دی عالمانہ زبان ☆ مواعظ دے ”خالص زبان پنجابی“ ہون دا اک ہو رہوت ایسہ
وے کہ حضرت نوشہ پیر دے وڈے وڈیرے چار پشتاں توں گھوگانوالی وچ رہندے پئے سن۔
(اذکار نوشاہیہ صہ 27 مرتبہ شرافت نوشاہی)

تے جس کل (کوڑماں) دیاں چار پیڑھیاں اک تھان تے حیاتی کڈھ لکین اوہ اوتھے دی روہ ریت دے
رنگ اندر پوری طرح رنگی جان دی اے۔ چنانچہ اک علوی و سنیک جدول دین تے دنیا دے ظاہری
تے باطنی عملاں نال سیراب ہو کے اوتھے دی زبان وچ لوکاں نوں سدھے راہ لان لئی و عظ نصیحت
کرے گاتاں اوہ زبان مقامی ہون توں وکھ اوتھے دے عالماں تے فاضلاں دی زبان وی ہووے گی۔
لہذا مواعظ نوشہ پیر دی زبان اپنے وقت دی عالمانہ تے جامع زبان وی اے۔

حضرت نوشہ پیر دی تعلیم

پہلا وعظ ☆ پہلے وعظ وچ بڑی سادگی تے من کھجوس ڈھنگ نال انسان نوں اسلام قبولن تے نیکی اختیار کرن دی تعلیم دتی گئی اے۔ کافراں تے مومنوں دی موت بارے گل کتھ کر کے عذاب توں ڈرایا تے ثواب دی خوشخبری سنائی گئی اے۔ وعظ دا انداز مخاطبانہ اے موت بارے گل بات توں بعد ایہہ دسیا اے کہ دنیا دے کماں کا جاں واسطے اللہ پاک نے فرشتے مقرر کیتے ہوئے نیں جیہڑے اللہ دے حکم نال کم نوں سنوار دے یا وگاڑ دے دے نیں۔

ایس توں بعد اسرافیل ہو راں دے ”دھو تو“ و جان دا بیان اے جس نال سب مر جاؤن گے دو جی واری جدوں اوہنوں و جایا جائے گاتے اوس ویلے اوہ دھو تو ”ڈھٹھے“ نوں اسارن والاتے ”موئے“ نوں جوان والا ہو دے گا۔

فیر حضرت نوشہ پیر ہو راں حق سچ دی وڈیائی تے کوڑی ننڈیا کیتی اے۔ تے اوہناں نوں اختیار کرن والیاں واسطے ثواب یا عذاب دی خوشخبری سنائی یا ڈراوا دتاتے رب نوں قادر تے قدر کہہ کے اوہدے توں ہر ویلے ڈرن دی تلقین کیتی اے۔ فیر منکراں بارے گل کتھ کیتی اے پئی ایہہ مذہ قدیموں حق سچ نال نکر لیندے رہے ہین۔ تے جھوٹھے ہون کر کے اوڑک ہار کھاہدی نیں۔ جو یں حضرت موسیٰ نوں رب نے فرعون ول نصیحت کرن لئی گھلیا سی تاں جے اوہ جھوٹھ دیاں مستیاں چھڈ دیوے تے خدائی دے دعوے توں توبہ توبہ کرے۔ تے سچ دارستہ پھڑے اک خدانوں منے جیہڑا سب داسا نبھاتے پالن ہار اے۔ حضرت موسیٰ فرعون کول گئے تے عاصی والا معجزہ دکھا کے حق سچ ول پریریا پر اوہ حالانکہ دل وچ ڈر گیا پر ایمان نہ لیا۔ فیر اوہنے جادوگر سدے تے دربار وچ حضرت موسیٰ نوں اوہناں نال مقابلے لئی اکھیاتے اپنے خدائی دعوے دی تصدیق واسطے حضرت موسیٰ نوں اکھیا۔ پر ربی جلال اگے اوہدی واہ پیش نہ گئی تے اوہ نے آل تے ستر لکھ کافراں نال غرق ہويا۔ ایہہ مثالیں سچیاں لئی حوصلہ تے تسلی داسب نیں تے جھوٹھیاں لئی ڈراوا۔ تاں جے اوہ کفر توں توبہ کرن۔

فیر آسماناں تے زمین دی پیدائش بارے عجائبات دا ذکر کر کے رب دی وڈیائی کیتی گئی تے پہلے آسمان بارے دسیا اے کہ ایہہ زمین توں پنج سوور ہے دی راہ تے اچا اے۔ اوہدی موٹائی وی اپنی ای ہے۔ تے ایسے طرح اگلا ہر آسمان اپنے ہٹھلے آسمان توں پنج سوورے دی و تھ اتے ہے۔ پر عجیب گل اے کہ آسماناں وچ کسے نے کوئی چھیک یا تزییر نہیں دیکھی تے نہ ای کسے ات کدی آسمان بھر کے ڈگا اے۔ اگے جا کے بابا نوشہ پیر ہو راں رات دی کالکھ تے دن دی لوہان تے رب دی حکمت تے کاریگری نوں سراہیا اے تے زمین ول دھیان دوایا اے کہ کج ایہہ و تھن ہوئی اے تے اوہدے وچوں چشمے پھٹکے نہراں جاری ہندیاں نیں۔ تے کوں رب نے کھوہاں و پوں پانی کڈھیا اے جیہڑا سبھ جانداراں دی حیاتی داکارن اے۔ پہاڑاں تے وادیاں نے کیارنگ و کھایا اے تے زمین نوں پلن جلن توں بچالیا اے۔

ایسہ ساریاں گلاں بیان کر کے حضرت نوشہ پیر ہوراں انسان نوں فیرا کواری بندہ جن لئی اکھیا اے
پئی ایسہ ساریاں شیئیاں رب نے انسان واسطے بنایاں نیں تے انسان نوں وی رب دے ایہناں
احساناں دا شکر منا چاہیدا اے فیرا بے ہوراں قیامت دے میدان دا نقشہ کھچیا اے تے نیکی ول پریر
کے حق سچ قبولن لئی اکھیا اے۔ نیکاں نوں مو جاں مانن والے اکھیا اے تے بریاں نوں دوزخ دی
اگ توں ڈرایا اے تے اوہناں لوگاں دی مذمت کیتی اے جیہڑے آہندے نیں :- ایسہ جگ مٹھا
اگلا کھینے ڈٹھا۔

فیر قیامت بارے دسیا اے کہ اوہ گھڑی اللہ جانے کیمڑے ویلے آجاوے جو یں ہر بندے نوں اپنی
موت دے وقت دا پتہ نہیں ایسے طرح کائنات دے سینکاں نوں قیامت دے وقت بارے کوئی علم
نہیں بہر حال بندے نوں ہر ویلے نیکی تے سچ دا کلمہ پڑھدیاں ای رہنا چاہیدا اے جدوں قیامت
آوے گی بندہ سمجھے گا پئی اوہدی عمر سیال دے پچھلے پہریا ہاڑھ دی سویروانگوں جھٹ پٹ ای ہیبت گئی
اے حضرت نوشہ پیر ہوراں انت وچ فرمایا اے کہ اے انسان ایسہ دنیا دی زندگی اک گھڑی ہار
اے تے ایہدے کوڑے مزے پلاں دے پروہنے نیں۔ آخرت دی حیاتی ہمیش دی حیاتی اے۔
ایس کر کے ہمیش دا بھلا لوڑنا چاہیدا اے تے سچ تے پہرہ دے کے ہمیش دی حیاتی لئی کجھ جوڑنا چاہیدا
اے کیوں جے دنیا دی ہر لذت فانی اے فرعون نے حضرت موسیٰ اکھانہ نیا تے ڈب گیا۔
اخیر وچ حضرت موسیٰ علیہ السلام دے معجزیاں ذکر اے تے رب دے بندیاں دی ہیبت ظاہر کیتی
گئی اے۔

دو جاو عطا ایس وعظ اندر مندا کرن والے بارے دس پائی گئی اے جیوں جیوں اوہ گناہ کردا اے
اوہدے دل اتے کا لکھ یا زنگ دے داغ پیندے جاندے نیں تے دل اوڑک کالا ہو جاند اے۔ زنگ
چونکہ لوہے نوں پیند اے ایس کر کے جہد اول لوہے وانگوں سخت ہند اے اوہدے اتے زنگ چوکھا
لگدا اے تے اجہیا بندہ رب دی پچھان توں وانجیا جاند اے تے اوڑک دوزخ دی اگ دا بالن بن جاند ا
اے فیر اوہ لکھ پچھتاوے پر کیہ فائدہ جے اوہ ویلے سر نہ کجھیا۔ تے جیہڑا بندہ سیانیاں دے آکھے لگا
اوہنے رب نوں لبھ لیا تے اپنے آپ نوں وی پچھان لیا تے جیہڑا کوئی ہوڑ مت تے اڑی باز بچار ہوے
گا اوہ ڈاہڈا اوکھا ہندار ہوے گا۔ اج دے ہوڑ متے اللہ والیاں دیاں چنگیاں تے نیک گلاں اتے یقین
نہیں کر دے پر اوڑک اپنی کیتی اتے پچھتان گے۔ تے اج جھوٹھ دے جیہڑے مچلاں تے مان
کر کے تے اپنی اوقات بھل بھلا کے اوہ اللہ والیاں دیاں گلاں تے کھلی پاندے نیں کل نوں اوہ روں
گے۔

تیجا وعظ ☆ ایس وعظ وچ انسان نوں دسیا اے پئی جے توں اللہ دے بندیاں دا دسیا ہو یا سدھار ست
مل کے ٹریا جاویں تے تینوں کوئی تھوڑ نہیں آوے گی نہ گمراہ ہوویں گا پر ایسہ رستہ سچیاں نال رلیاں
تے اوہناں دے آکھے لگن نال ملدا اے ایویں سوکھیاں نہیں لبھ جاند ا:-

یہ شہادت گہ الفت میں قدم رکھنا ہے
لوگ آسان سمجھتے ہیں مسلمان ہونا

تے جیہڑے لوک اپنی نا سمجھی نال گھسے (رستہ بھلے) پھر دے نہیں ایسہ ازل دالیکھ نبھاندے نہیں تے
ڈاہڈے بھلیکھے وچ پھسے ہوئے نہیں۔ ایہناں نوں کوئی سرت نہیں پر جدوں تک کوئی راہنما سچ دارستہ
نہ دے تے کیوں پتہ لگے پئی ایسہ سچی گل اے۔ تے سچ ایہو اے باقی سب جھوٹھ اے اس کر
کے۔

یہ شہادت کہ الفت میں قدم رکھنا ہے
لوگ آسان سمجھتے ہیں مسلمان ہونا

تے جیہڑے لوک اپنی نا سمجھی نال گھسے (رستہ بھلے) پھر دے نہیں ایسہ ازل دالیکھ نبھاندے نہیں تے
ڈاہڈے بھلیکھے وچ پھسے ہوئے نہیں۔ اوہناں نوں کوئی سرت نہیں پر جدوں تک کوئی راہنما سچ دارستہ
نہ دے تے کیوں پتہ لگے پئی ایسہ سچی گل اے۔ تے سچ ایہو اے باقی سب جھوٹھ اے اس کر
کے۔

”اے انسان۔ توں سچیاں داسا تھی بن۔ سچ من۔ سچ آکھ سچ نال یاری گنڈھ تے جھوٹھ ولوں مونہ
پھیر لے۔

کیوں بے سچے نوں جھوٹھ توں کجھ نہیں لھدا۔ جو یں دھوڑ وچ چاٹن بیکار ہو جاندا اے دنیا دی ہر
شے فانی اے۔ تے سچا سارا اک رب دالای اے۔ اتھے کسے بیٹھ نہیں رہنا تے جھوٹھ وچوں کجھ نہیں
لھنا۔ ایس واسطے سچ تے پھرہ دے۔

چوتھا وعظ ☆ ایس وعظ حضرت صالح علیہ السلام تے اوہناں دی قوم ”ثمود“ دی نافرمانی دا ذکر
اے۔ پئی حضرت صالح علیہ السلام نے ثمود نوں کفر توں منع کیتا پر اوہ قوم تکبر تے غرور نال بے
برواہ ہو کے آکھے نہ لگی تے سگوں آپ دی ویری ہو گئی اوہنے حضرت دی ڈاچی نوں پانی نہ پین دتا
سگوں ذبح کر کے کھان دا متا پکایا تاں بے آپ نوں تنگی ہووے۔ پر جدوں اوہناں حضرت صالح
علیہ السلام دی اوٹھنی ذبح کر کے ونڈ لئی تے فوراً اوس قوم دے ہر جی اتے رب دا عذاب نازل ہویا
۔۔۔ ایس کر کے اے انسان اللہ دے ہدیاں نال ویرتے کو ہجا ورتا را کوئی جنگی گل نہیں۔ جو
آکڑے گا۔ اوہ اکھڑ کے ڈھے پئے گا۔ کسے وڈیائی دامن نہیں چنگا۔ پڑھ کلمہ سچ دا لا الہ الا اللہ

محمد رسول اللہ

پنجواں وعظ ☆ ایسہ نکا جہیا وعظ حضرت نوشہ پیر دے لفظاں وچ ای حاضر اے :

”بالو کو! اگے جال کڑاڑ دیس پنجاب دے کئی مطیع اسلام ہوندے بانگ سن آکھدے ”سچ نام کرتا
پر کھ“ تاں کئی پھدے کسیں لی ایسہ آواز مندے او؟ اوہ آکھدے ساتھوں بے اختیار ت مونہوں
کہائی دا اے“

سوال ☆ حافظ بر خوردار دے حالات زندگی لکھوتے - رسالہ بوہل نماز دا تعارف کراؤ

حافظ بر خوردار جہان آباد نزد تخت ہزارہ ضلع سرگودھا وچ جمے پلے۔ مولوی عبدالحکیم سیالکوٹی (م۔ 1068ھ) توں وی علم حاصل کیتاتے فیر ساری عمر پڑھدیاں پڑھاندیاں لنگھا پھڈی۔ آپ شاعر وی سن میاں محمد بخش سیف الملوک وچ لکھدے نیں۔

رانجھا بر خوردار سنیڈا بلبل باغ سخن دی
شعر اوہدا جیوں واؤ فجر وں آئے باس سخن دی
رانجھا بر خوردار مصنف گور جنہاں دی چٹی
ہر ہر بیت اوہدا ات مٹھا جیوں مصری دی کھٹی

(چٹی شیخاں ضلع سیالکوٹ)

آپ دامزار چٹی شیخاں وچ اے آپ دی علمیت دی دھم ہر پاسے سی۔ آپدی تصنیفات انج دیساں جاندیاں نیں۔

- 1۔ شمس العلوم 2۔ بحر العلوم 3۔ نہر العلوم 4۔ مرزا صاحبان 5۔ سکی پنواں 6۔ یوسف زلیخا
- 7۔ شیریں فرہاد۔ رسالہ نماز۔ 9۔ مفتاح المصلیٰ 10۔ فقہ اجمال 11۔ نجات المسلمین 12۔ مفتاح السعادت 13۔ میزان شریعت 14۔ تنبیہ المفسدین 15۔ شرف النکاح 16۔ سراج المعاملات 17۔ فرائض ہندی 18۔ ترجمہ قصیدہ غوثیہ 19۔ رسالہ بے نمازاں وغیرہ

رسالہ یوہل نماز و تعارف ☆ ایسہ رسالہ تیراں 13 صفحات والاے تے پنجابی نثر وچ اے۔ ایس رسالے وچ وضو تے نماز بارے معلومات درج نیں۔ وضو دے فرض سنتاں۔ واجب مستحب وضو توڑن والے کم تے مکروہات دایمان اے۔ تے گنتی واسطے دانے یا مونجی ہاڑن دا جڑکا پیمانہ ٹوہ ڈروپہ پڑوئی تے پائی وغیرہ ورتے نیں گنتی دا ایسہ طریقہ غیر مقبول ہو گیا تے ایس کر کے علمی سطح اتے ایسہ طرز آگے واسطے چل نہ سکیا۔

بہر حال رسالہ یوہل نماز نوں مواعظ نوشہ پیر توں بعد دی نثری لکھت سمجھیا جاندا اے جیہڑی ساڈے سامنے آئی اے۔ ایس رسالے وچ وضو تے نماز دے مسئلے بیان ہوئے نیں جہناں دا ویرا پٹھ دتا جا رہیا اے۔

وضو دے فرض

- (1) مونہ دا دھونا متھے دے والاں توں لے کے ٹھوڈی تک دوہاں کناں دے وچکار۔
- (2) ہتھاں دا ارکاں تک دھونا۔

(3) چوتھائی سردا مسح۔

(4) پیراں دا گٹیاں تک دھونا۔

وضو دیاں سنتاں :

(1) بسم اللہ پڑھ کے وضو شروع کرنا۔

(2) دوویں ہتھ وینیاں تک دھونے۔

(3) مسواک کرنا۔

(4) مونہ وچ پانی پانا۔

(5) نیک وچ پانی پانا۔

(6) ہر انگ نوں ترے واری دھونا۔

(7) وضو دی نیت کرنا۔

(8) داڑھی دا اخلال کرنا۔

(9) ہتھاں پیراں دیاں انگلیاں دا اخلال کرنا۔

(10) پورے سردا مسح کرنا۔

(11) دوہاں کناں دا مسح کرنا۔

(12) سارے انگ تر تیب وارد دھونا۔

(13) چھیتی چھیتی دھوناں تاں جے کوئی انگ سک نہ جائے۔

وضو دے مستحبات :

(1) وضو شروع کرن ویلے اعوذ باللہ تے بسم اللہ تر تیب وارد پڑھنا۔

(2) مونہ قبلے ول کرنا۔

(3) ہر انگ جے پاسیوں دھونا۔

(4) ہر انگ دھون لگیاں کلمہ شہادت یاں درود پڑھنا یاں وضو دیاں دعاواں پڑھنا۔
 (5) جے کرانگو ٹھی پانی ہو دے تے اوہنوں ہلانا تاں جے اوہدے تھلیوں جگہ وی دھپ جائے۔

(6) ہر انگ نوں دھو کے او س اتے ہتھ پھیرنا۔

(7) خاص کر مچھاں تے بھر وٹیاں پٹھ پانی پچاونا۔

(8) زبان نال وضو دی نیت کرنا۔

(9) آپ وضو کرنا۔

(10) وضو اپھی پانی کھلو کے پینا

(11) وضو کر کے رب دا شکر کرنا۔

(12) ہر نماز لئی تازہ وضو کرنا۔

(13) وضو کر کے اسمان ول مونہ کر کے کلمہ پڑھنا۔

(14) وضو کر کے وال سنوارنے۔

(15) وضو کر کے دس وار درود پڑھنا۔

(16) وضو لئی بھانڈے وچ پانی بھر کے رکھنا

(17) متھے ولوں اتے ہتھاں نوں پیراں دیاں انگلیاں ولوں اتے سر نوں مسح دے ویلے اگے

ولوں شروع کرنا۔

(18) دھون دا مسح کرنا۔

(19) وضو کر کے تن وارا نازلنا پڑھنا۔

وضو دے مکروہات

(1) وضو کر دیاں دنیاداری دیاں گلاں کرنیاں۔

(2) بہت زیادہ پانی ورتنا یا فیر ہر انگ نوں تن توں ودھ واری دھونا۔

(3) مونہ تے پانی دے چھٹے مارنا۔

(4) مسے بھانڈے وچ دھپے پے رہن والے گرم پانی نال وضو کرنا۔

(5) وضو ویلے اکھاں تے ہونٹھاں نوں بہت گھٹنا۔

(6) سجے ہتھ نال تک نوں سکنا۔

(7) پلٹ جگہ تے استنجا کرنا۔

(8) پیشاب والی تھاں تے وضو کرنا۔

(9) مونہ تے تک وچ کبے ہتھ نال پانی پانا۔

(10) تن وار توں گھٹ ہر انگ نوں دھونا۔

(11) استنجنے والے رومال نال وضو دے انگ پونجھنے۔

(12) کبے پاسے ولوں شروع کرنا۔

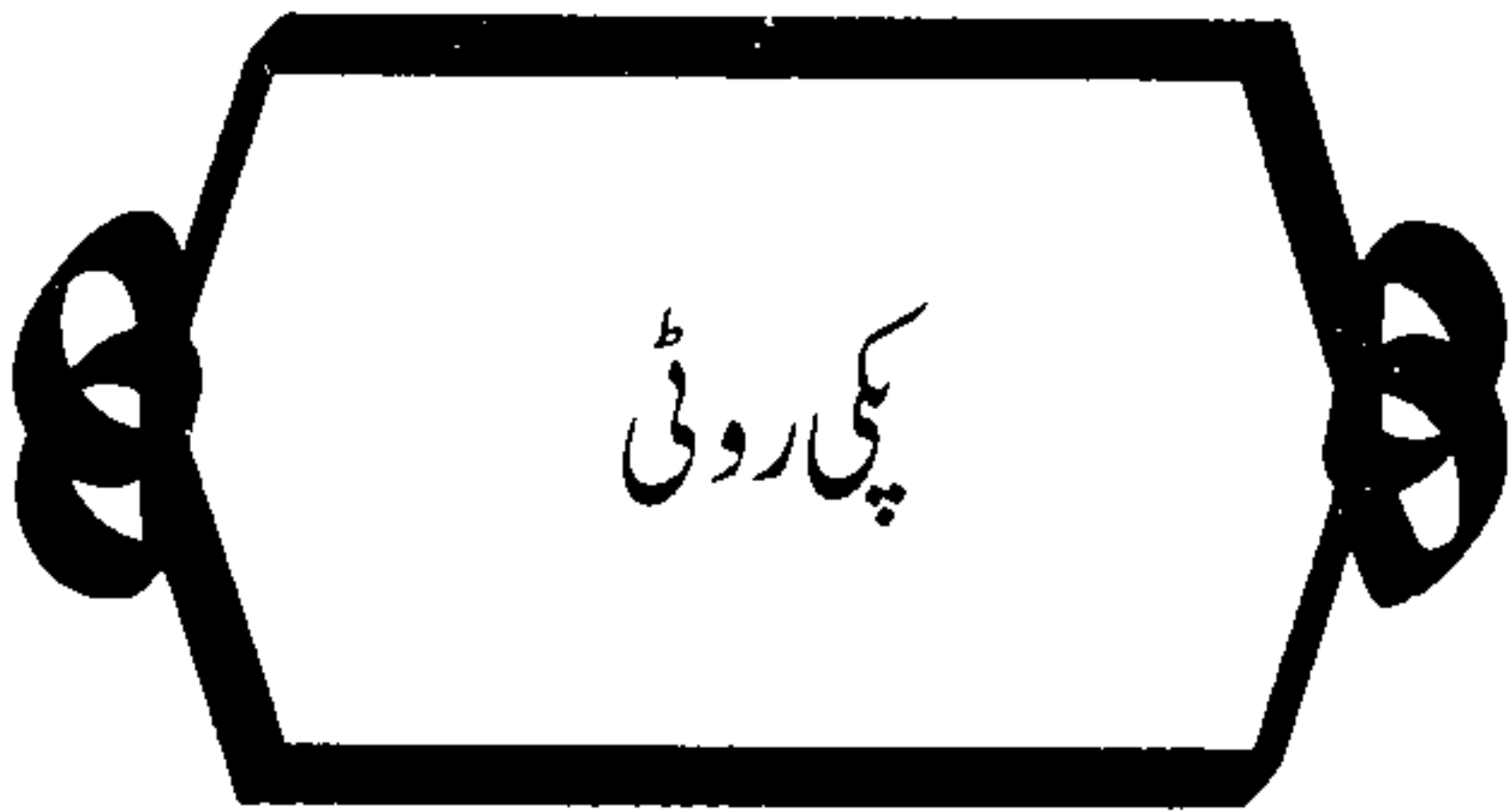
- (13) پانی اندر تھکنا۔
- (14) پانی اندر پھوک مارنی۔
- (15) پانی وچ تک سکنا۔
- وضو نوں توڑن والیاں چیزاں
- (1) پیشاب یاں ٹٹی کرنا یا ایہناں دوہاں رستیاں ولوں کسے ہو رشتے دانکلنا
- (2) ہو اسر کنا۔
- (3) جسم دے کسے انگ وچوں خون یاں پیپ دانکل کے وگنا۔
- (4) مونہ بھر کے الٹی آونی۔
- (5) نسر کے یاں سہارا لے کے سوں جانا۔
- (6) بیماری یا ہو روجہ نال بے ہوش ہو جانا۔
- (7) مجنوں یاد یوانہ ہو جانا۔
- (8) نماز وچ زور نال ہسنا۔
- (9) استحاضہ نوں خون آونا۔
- (10) کھانا کھانا۔
- (11) حیض دا خون آونا۔
- (12) ککاپانی جیہڑا درونال کن وچوں وگے۔
- (13) مباشرت کرنا۔
- (14) منی دانکلنا۔
- (15) زخم وچوں خون یا پانی رشنا۔
- نماز دے فرض : نماز دے فرضاں وچ بیٹھ دتیاں چیزاں شامل نہیں۔
- (1) نماز نوں اوہدے مقرر کتھے ہوئے ویلے سر پڑھنا۔
- (2) جسا پاک کرنا۔
- (3) کپڑے پاک رکھنے۔
- (4) جس تھاں نماز پڑھی جائے اوہدیاں پاک ہونا۔
- (5) ستر دا چھپانا مرداں لئی دھنی تے گوڈیاں تیک بکھناتے عورتاں داسر توں لے کے گٹیاں توڑی بکھنا ضروری اے۔
- (6) مونہ قبلے ول کرنا۔
- (7) نیت کرنی۔
- نماز دے واجبات :
- (1) نماز دیاں پہلیاں دور کاتاں وچ قرأت پڑھنا واجب اے۔
- (2) الحمد شریف ہر رکعت وچ پڑھنا واجب اے۔

- (3) الحمد شریف اک واری پڑھنا۔
  - (4) سورۃ فاتحہ نوں دوجی سورت توں پہلا پڑھنا واجب اے۔
  - (5) فرض نمازاں دیاں پہلیاں دو رکاتاں وچ سورۃ فاتحہ دے نال کوئی وڈی سورۃ یاں اک وڈی آیت یاں تن چھوٹیاں آیتاں پڑھنا واجب اے۔
  - (6) قرأت رکوع سجدياں تے رکاتاں وچ ترتیب رکھنا۔
  - (7) قومہ کرنا یعنی رکوع توں سدھا اٹھنا۔
  - (8) جلسہ یعنی دو سجدياں وچ سدھا بہنا۔
  - (9) رکوع تے سجدے بڑے آرام نال کرنا۔
  - (10) تعدہ اولیٰ یعنی تن یاں چار رکاتاں والی نماز وچ دوجی رکعت وچ تشہد دے برابر بہنا۔
  - (11) امام دافجر، مغرب، عشاء، جمعہ، دوہاں عیدال دیاں نمازاں وچ آواز نال قرأت کرنا جد کہ ظہر تے عصر دی نماز وچ ہولی مونہ وچ پڑھنا۔
  - (12) سلام پھیر کے نماز ختم کرنی۔
  - (13) وترال وچ دعائے قنوت پڑھنی۔
  - (14) دوہاں عیدال دیاں نمازاں وچ دوہ تکبیراں آکھنیاں۔
- جے کر اوہناں چودھاں واجباں وچوں کوئی اک واجب جے امام کولوں چھٹ جاوے تے اوہا سجدہ سو امام اتے واجب اے تے جے کر کے اکلے نمازی کولوں چھٹ جاوے تے فیر کلتے واجب اے۔

نماز دیاں سنتاں :

- (1) تکبیر تحریمہ آکھن توں پہلاں دوویں ہتھ کناں تیکر اٹھانا۔
- (2) دوہاں ہتھاں دیاں انگلاں نوں کھلیاں تے قبلہ ول رکھنا۔
- (3) تکبیر آکھدے ویلے سر تھلے نہ سٹنا۔
- (4) امام دا تکبیر تحریمہ تے اک رکن توں دو جے رکن وچ جان لئی ساریاں تکبیراں اچی آواز نال کہنا۔
- (5) سجے ہتھ نوں کھبے ہتھ تے رکھ کے دھنی تھلے بنھنا۔
- (6) ثناء پڑھنی۔
- (7) تعوذ یعنی اعوذ باللہ من الشیطن الرجیم پڑھنا۔
- (8) تسمیہ یعنی بسم اللہ الرحمن الرحیم پڑھنا۔
- (9) فرض نماز دی سبھی تے چوتھی رکعت وچ صرف سورۃ فاتحہ پڑھنا۔
- (10) ثناء تعوذ تسمیہ تے آمین ہولی آکھنا۔
- (11) سنت موجب قرأت کرنا۔
- (12) رکوع تے سجدے وچ تن تن وار تسبیح آکھنا۔

- (13) رکوع وچ دوہاں ہتھال دیاں انگلیاں کھول کے گوڈیاں نوں پھڑنا۔
- (14) قوے وچ امام واسیج اللہ کن حمدہ آکھنا تے مقتدی داربناک الحمد آکھنا تے منفرد نوں نماز وچ دوویں آکھن۔
- (15) سجدے وچ جان لنگیاں پہلاں دوویں گوڈے فیر دوویں ہتھ تے اخیر تے متھاز مین تے رکھنا۔
- (16) کھبا پیر وچھا کے اوہدے تے بہنا تے سجا پیر انج کھلارنا کہ اوہدیاں انگلیاں دے سرے تھلے ول رہن تے دوویں ہتھ پٹاں تے رکھنا۔
- (17) آخری رکعت وچ التحیات دے بعد درود پڑھنا۔
- (18) درود دے پچھوں اپنے تے دو جے مسلماناں لئی دعا منگنی۔
- (19) اخیر وچ سجے کجے سلام آکھنا۔
- نماز دے مستحبات دس (10) مکروہات (27) ستائی، حرام عمل گیارہ (11) تے نماز دے مفسدات اکی (21) نیں۔
- یوہل نماز دی نثر دریافت شدہ نثری سرمائے وچ دو جہ درجہ رکھدی اے۔ ویسے پکی روٹی یوہل نماز نالوں بہت اچھی کتابی اے۔ جس وچ اسلامی مسائل دا کھلار بہت زیادہ اے۔
- یوہل نماز وچ وضو توں بعد دس وار درود شریف تے تن وار انا انزلنا پڑھن نال چوکھا ثواب ملن دی امید اک اضافی عمل اے جدی سند اسلامی لٹریچر وچ ضرور ملدی ہووے گی۔ کیوں جے حافظ صاحب مرحوم نے کوئی وی پکی گل نہیں کیتی۔ (قدر آفاقی)

سوالات

پکی روٹی وچ بیان کیتے گئے مسئلیاں دی دینی تے ادنی حیثیت بارے
بھروسے بحث کرو؟ (1988)

پکی روٹی وچ بیان ہونے والے مسئلیاں دی نوعیت تے اہمیت اتے
تفصیل نال چائن پاؤ؟ (1986)

تے نافرمان دا کھلوتا ہو یا پئی پتہ نہیں اوکھڑے ویلے نس ٹرے۔ تے بندہ بے ایمان ہو کے رہ جائے۔

(14) ایمان کجیا ہو یا اے یا ننگا؟ حیا دار دا ایمان کجیا ہندا اے تے بے حیا دار ننگا۔

(15) ایمان کتھے رہندا اے: مومن دے دل وچ۔

(16) ایمان دی جڑھ: شرع شریف دا علم۔

(17) ایمان دے رکن: دو 1۔ زبان نال اقرار 2۔ دل نال تصدیق کہ اللہ اے اے تے

حضرت محمدؐ اوہدے بندے تے رسول نہیں۔

(18) ایمان دے حکم: ست (7)۔ 1۔ مسلمان نوں (ناحق) قتل نہ کرو۔ 2۔ اوہنوں بند

نہ کرو۔ 3۔ اوہد مال نہ کھو ہو۔ 4۔ شرع موجب اوہدے نال ور تو 5۔ اہد اگلانہ کرو۔ 6۔ اوہد اگھر جنت

وچ ہو سی 7۔ دوزخ دی اگ اجھے بندے تے حرام ہو سی۔

(19) ایمان دیاں شرطیں: ست 7۔ 1۔ غیب نال مننا 2۔ غیب دا عالم رب نوں مننا 3۔

سچے دل نال ایمان لیا نا 4۔ رب دے فضل دی آس رکھنی 5۔ عذاب تو ڈرنا 6۔ حلال نوں حلال

تے 7۔ حرام نوں حرام مننا۔

(20) ایمان دیاں صفتاں: ایمان لیا نا۔ 1۔ رب اتے 2۔ اوہدے فرشتیاں اتے 3۔ اوہدیاں

کتباں اتے 4۔ اوہدے رسولاں اتے 5۔ قیامت والے دن 6۔ چنگی مندی تقدیر اتے 7۔ مرن

پچھوں جی انھن اتے (ایمان مفصل)

(21) ایمان مجمل:۔ رب نوں منیا اوہدے ناواں تے صفتاں نال

(22) بقائے ایمان دیاں شرطیں: 1۔ رب دا شکر اے کہ اوہنے ایمان نصیب کیتا 2۔ رب توں

ڈرے متاں ایمان کھوہ لوے 3۔ کسے اتے ظلم نہ کرے۔

(23) اسلام دے مڈھلے ارکان:۔ 1 کلمہ 2۔ نماز 3۔ روزہ 4۔ زکوٰۃ 5۔ حج

(24) اسلام دے واجب حکم:۔ 1 اپنے بال پچھے دی روٹی دا بند و بست کرنا 2۔ قربانی دینا۔ 4۔ ماں

پو دی سیوا کرنا 5۔ زنانی نوں سیوا خصم دی کرنی 6۔ عمرہ کرنا 7۔ وتر پڑھنے۔

(25) اسلام دیاں سنتاں: 1۔ سارا سر مناوناں 2۔ لبیاں دے وال کٹانے 3۔ نک دے وال

کٹانے 4۔ بغلاں یعنی کچھاں دے وال منٹے 5۔ پاکی کرنی 6۔ سختی بہنا (خندہ کرانا) 7۔ نو نہ

لہانے۔

(26) شرع دے حکم: 1۔ فرض: 2۔ واجب 3۔ سنت 4۔ مستحب 5۔ حلال 6۔ حرام

7۔ مکروہ 8۔ مباح۔

(27) کلمے شریف دے فرض: 1۔ کلمہ پڑھنا 2۔ صحیح کلمہ پڑھنا 3۔ معنیاں نال پڑھنا 4۔ جتھے

کوئی آکھے او تھے پڑھنا 5 ساری عمر وچ اکواری (ضرور) پڑھنا 6۔ جتھے کوئی کفر بے او تھے پڑھنا۔

(28) فرض وضو دے 1۔ مونہ دھونا 2۔ ہاتھواں دھونیاں 3۔ چوتھا حصہ سر دا مسح کرنا 4۔

پیر دھونے 5۔ جے کسے دی داڑھی بھاری ہونے تاں اوسد اخلال کرنا۔

(29) وضو دیاں سنتاں اول آخر وضو دے ہتھ دھونے 2۔ استنجا کرنا۔ بسم اللہ العظیم واللہ علی دین الاسلام حق و الکفر باطل پڑھنا 4۔ کروٹی کرنا 5۔ مسواک کرنی 6۔ تک وچ پانا۔ 7۔ داڑھی داخل کرنا۔ 8۔ ہتھوں پیراں دیاں انگلیاں داخل کرنا 9۔ کناں دا مسح کرنا۔ 10۔ تن واری ہر اک لنگ تے پانی پاونا۔

(30) وضو دے مستحب : 1۔ وضو دی نیت کرنا۔ 2۔ پہلے سجاپاساد ہونا۔ 3۔ ترتر د 4۔ اتوڑتی دھونا۔ 5۔ سارے سر دا مسح کرنا 7۔ وضو ویلے پگڑی گوڈیاں تے لاہ کے رکھنی۔

(31) وضو دے بھنڈر - 1 واسرنا 2۔ موتر نکلنا 3۔ 4 ودی نکلنا۔ مذی نکلنا 5 (وضو توڑن والا کم) منی نکلنا 6۔ سگریزہ نکلنا 7۔ حیض آنا 8۔ نفاس 9۔ غاٹھ 10۔ کرم آنا 11۔ ریم 12۔ لہو 13۔ پیلا پانی نکلنا 14۔ کاپانی نکلنا 15۔ قے آنا 16۔ مست ہو جانا 17۔ بیہوش ہونا 18۔ پانی ہو جانا 19۔ زانی تے جنے داملاپ کرنا۔ 20 نماز نیت کے ہسنا تھوڑا یا بہتا 21۔ پائے پر نے یا نسا سونا۔

32 غسل کدوں فرض :- 1۔ منی ٹپ کے نکلے 2۔ سپارور حم دے اندر چلا جائے 3۔ جے دے دن پورے ہو جاؤن 4۔ نفاس دے دن پورے ہو جاؤن 5۔ عورت نون دھاڑے پاکی دے ہو جان۔

33۔ غسل کرنا کدوں 1۔ کافر جدوں جنب دی حالت وچ مسلمان واجب اے ہووے۔ 2۔ میرے نون نہوانا۔

34۔ کدوں کدوں غسل 1۔ دونہاں عیدان نون 2۔ جمعے والے دن 3۔ کرنا سنت اے۔ اگر ہنھن تون پہلاں 4۔ حج والے دن۔

35۔ کدوں نہاؤنا 1۔ کافر سوا جنب دے مسلمان ہووے 2۔ ورہیاں مستحب اے دے دے بالغ ہووے 3۔ نابالغ و طلی کرے۔

36 غسل وچ فرض : کروٹی کرنی 2۔ تک وچ پانی پاؤنا 3۔ سارا پنڈا اکواری انج تر کرنا کہ اک واری وی سکانہ رہے

37 غسل دیاں سنتاں : 1۔ اول آخر غسل دے ہتھ دھونے 2۔ استنجا کرنا 3۔ پنڈے تھیں پلیدی دور کرنا 4۔ وضو کرنا 5۔ تن واری سارے پنڈے نون تر کرنا۔

38۔ تیمم دے فرض : 1۔ نیت تیمم دی کرنا۔ 2۔ دونویں ہتھ پاک زمین اتے مار کے مونہ تے ملنے 3۔ دونویں ہتھ پاک زمین تے مار کے باہاں ملنیاں۔

39۔ تیمم کدوں جائز اے۔ 1۔ پانی اک کوہ تک نہ لھے 2۔ پانی حاصل کرن دی ہمت نہ ہووے 3۔ وضو نہ کر سکے 4۔ تریرہ دا ڈر ہووے 5۔ مال یا جان دا خوف ہووے۔

40 جنب والی زانی کیہ 1۔ مسیتہ نہ وڑے 2۔ قرآن پاک دی تلاوت نہ کرے 3۔ قرآن پاک نون بغیر غلاف دے ہتھ نہ لاوے 4۔ قرآن مجید نہ لکھے۔ 5۔ نماز نہ پڑھے۔ 6۔ طواف خانہ کعبہ داتا کرے۔

ث :- نفاس والی زنائی نوں دو کم ہو منع نہیں۔ 1 روزہ نہ رکھے۔ 2۔ خصم نال نہ سویں۔ ملاپ کا

نماز 41۔ نماز دے فرض :- کل چوداں نہیں۔ چھ نماز دے باہر تے اٹھ نماز دے اندر۔ باہر
الے فرض : 1۔ کپڑے پاک 2۔ تھاں پاک 3۔ جسہ پاک 4۔ مرداں لئی دھنی توں گوڈیاں
تائیں بدن کجنا، غلام نوں وی گوڈیاں توں دھنی تائیں۔ حورتاں نوں سر توں پیراں تائیں۔ 5۔
وقت بخھانا 6 قبلہ رخ ہونا۔

اندر والے فرض :- نماز دی نیت کرنی 2۔ کعبے ول مونہ کرنا 2۔ اللہ اکبر آکھنا 4۔ قرآن شریف
پڑھنا 5۔ رکوع کرنا 6۔ سجدہ کرنا 7۔ التحیات بہنا 8۔ سلام پھیر کے نماز تھیں باہر آنا۔

42۔ نماز دے واجب : کل : 21 (7 عام تے 14 خاص) عام : 1۔ اللہ اکبر آکھنا 2۔
التحیات بہنا 3۔ التحیات پڑھنا۔۔۔ وغیرہ 14۔ واجب خاص ایسہ نہیں۔ 1۔ الحمد شریف پڑھنا 2۔
پہلیاں دور رکعتاں وچ پڑھنا 3۔ اک واری پڑھنا 4۔ سورۃ توں پہلاں پڑھنا 5۔ نال سورۃ جوڑنی 6
ظہر عصر ویلے ہوئی پڑھنا 7۔ فجر مغرب تے عشاء ویلے اچی ساری پڑھنا وغیرہ۔

43 نماز دیاں سنتاں : اٹھائی نہیں۔ 7 قیام وچ 7 رکوع وچ 7 سجود وچ تے 7 التحیات وچ آگے اوہناں
دی تفصیل اے۔

44۔ نماز دے مستحب ستائی نہیں 1۔ تکبیر تحریرہ لئی کناں توڑی ہتھ اٹھانا 2۔ سجے کھبے نہ دیکھنا 3۔
فرض اکلانہ پڑھنا 4۔ اباسی ویلے مونہ اتے ہتھ رکھنا 5۔ پگھار (پسینہ نہ پونے 6۔ مٹی نہ پونے 7۔
کھنگ نوں حتی الوسع روکے وغیرہ۔

45۔ نماز دے بھنڈر ترینہ نہیں 1۔ گل بات کرنی 2۔ سلام آکھنا 3۔ سلام دا توڑن والے کم
جواب دینا 4۔ کھانا 5۔ پینا 6۔ چھتنا 7۔ نالکہ کرنا 8۔ آہ کرنا 9۔ اونی کرنا 10۔ بلاعذر سنگھ صاف
کرنا 11۔ نچھ دا جواب دینا وغیرہ

46۔ کھاؤں دے فرض : تن نہیں : 1۔ حلال کھانا 2۔ حلال کھا کے رب دی بندگی کرنا 3۔
رازق رب نوں جاننا۔

☆...☆...☆

ایتھوں ظاہر اے کے پکی روٹی بنیادی اسلامی تعلیمات دا مختصر ترین نصاب اے جسہد الوکال نوں اللہ
تے اوبدے رسول تے دین اسلام بارے پورے یقین نال دس پاند اے پکی روٹی پڑھ کے بندہ اسلام
دی مڈھلی تعلیم توں واقف ہو جاندا تے اوس اتے عمل کر کے لبدی نجات کھٹ دا یے اوہ زمانہ
بہنتی لکھائی پڑھائی دا زمانہ نہیں سی۔ اجدے ترقی یافتہ دور وچ ساڈی تعلیمی حالت 25 فیصد تائیں
اڑی اے اوہناں دناں وچ تعلیمی حالت بڑی تلی سی بہر حال ساڈے صوفیائے کرام نے مسلماناں
دے دلاں وچ کلمے شریف دا بیج بچیا۔ تے علمائے کرام نے دلاں وچ پتھرے کلمے شریف دی سمھال
واسطے پکی روٹی جہیاں کوشھاں کیتیاں چھاپے خانے نہ ہون وجہوں کتاب دی نقل حاصل کرنا بڑا
اوکھا کم سی مولوی حضرات ایسہ مسئلے زبانی یاد کر لیندے سن۔ جویں قرآن نوں حفظ کردے نہیں تے

ضرورت موجب لوکاں دی رہبری کر دے سن۔ نثر دے مقابلے وچ نظم چھیتی یاد ہوندی اے ایس لئی دینی تعلیم عام کرن لئی نظم توں وی کم لیا گیا۔ بہر حال پکی روٹی جھنٹی کتاب نے برصغیر وچ عام مسلماناں نوں اپنے دین اتے پختہ رہن وچ مدد دتی جس کارن اوڑک اسیں اپنالگ وطن (پاکستان) حاصل کرن وچ کامیاب ہوئے۔

سوال ☆ دینی تعلیم دے حوالے نال پکی روٹی دی اہمیت بیان کرو؟ (1985)

جواب ☆ اچ توں دو تن سو سال پچھے دھیان مارے تال لوکاں دی رہت بہت تے تعلیمی حالت دا تصور کافی کچھ سمجھن وچ مدد دیندا اے۔ عام لوک زراعت پیشہ نیں۔ کتاب مہیا کرنا پڑھنا۔ پڑھنا عام لوکاں واسطے مشکل اے اسلامی تعلیم حاصل کرن لئی وڈے مرکزوں تک پہنچنا ہر کے دے وی دی گل نہیں ایس صورت حال نے مسلمان عالماں نوں پکی روٹی ورگیاں کتاباں راہیں اسلامی تعلیم پھیلاں ول پریریا۔ تے ایسہ اک نکی جہی کتاب دی اسلامی معلومات دا ڈھلا خزانہ ایس جنہوں پڑھ کے ہر آدمی اسلام بارے بنیادی طور اتے گل بات کر سکدا اے کوئی غیر مسلم لوہنوں کوئی سوال کرے تال جواب دے سکدا اے اوہد کوئی مسلمان بھر اوہنوں کوئی گل پچھے تال اوہدا شک شبہ دور کر سکدا اے خدا رسول دنیا آخرت قیامت حشر نثر جنت دوزخ جہنم نمرن زندگی نبھان کفر اسلام حلال حرام نیکی بدی غرض ایمان اعتقاد یقین تے مسلمانی بارے ہر اوہ گل جہدا عام آدمی دی حیاتی نال تعلق اے پکی روٹی وچ بیان کردتی گئی اے تال بے مسلمان نوں مردے دم کلمہ نصیب ہو سکے۔

پکی روٹی دا لکھت سماں ☆ پکی روٹی ہیر وارث شاہ دے لکھت سے 1180ھ دے اگے پچھے لکھی گئی جا پدی اے اور نگزیب عالمگیر دے سے اندر اسلامی تعلیمات ول دھیان حکومتی سطح اتے دو لیا گیا تے پنجابی زبان نوں اسلامی تعلیم دے پسا لئی ورتیا جان لگ پیا چنانچہ فارسی دے دینی بھنڈار نوں پنجابی وچ ڈھالن دا ڈھ بھجا جہدی مثال ”خالق باری“ جہے رسالے نیں جنہاں وچ فارسی لفظاں نوں پنجابی معنی پہنا کے پیش کیتا گیا اے۔ مقصد ایسہ سی کہ لوکاں نوں فارسی عربی پڑھن ول پریریا جاوے قاضی قطب اک فارسی کتاب سی جس وچ اسلام بارے مذہلی تعلیم دا ذکر سی ہیر وارث شاہ وچ قاضی قطب دا ذکر آج آیا اے۔

قاضی قطب تے کمر انواع باراں مسعودیاں جلد سوزیا نے

گویا 1766ء دے لاگے شاگے قاضی قطب اسلامی درس گاہوں دے نصاب وچ شامل سی۔ پکی روٹی : بے کوئی پچھے بنا میں مسلمانی دیاں کتھیاں ہیں توں آکھ پنچ۔ کلمہ پڑھنا ہک نماز پڑھنی دو روزہ ماہ رمضان دے رکھنے ترے زکات مال دی دینی چارج کرنا پنچ اوہناں مثالوں توں ثابت ہندا اے کہ ترجمان والے نے پنجابی زبان وچ ڈھالن ویلے اختصار تے آسانی نوں وی سامنے رکھیا اے۔ اوہنے ہو بہو تقلید یا ترجمہ دی کوشش نہیں کیتی سگوں مقصد بیت نوں اگھیر پایا اے۔ تے تھوڑے لفظاں وچ بھنٹی گل مکان دی کوشش کیتی اے۔ شہباز ملک موجب پکی روٹی ایسے کتاب دا ترجمہ جا پدی اے صرف شروع دے کچھ مسئلے وکھ نیں جیہڑے کدھرے ہو رتوں لتے نیں۔

پکی روٹی دی دینی مسلیاں بارے اہمیت توں ایہہ بات اگھڑ دی اے کہ ایس وچ متاثر کرن والا عنصر دیکھ کے بعض عالماں نے اہدے نال رلدیاں ملدیاں کئی کتاباں لکھیاں، مثلاً 'مٹھی روٹی'، 'مسی روٹی' یا مولوی غلام رسول قلعہ میاں سنگھ والے دی پنج باب یا پکی روٹی کلاں وغیرہ پر حقیقی سچی گل ایہہ ہے کہ "پکی روٹی خورد" اپنی جگہ اج وی اہم دینی معلومات دا خزانہ ایں۔ تے جیہڑی مقبولیت اوہنوں حاصل اے اوہ ہور کتاباں دے حصے وچ نہیں آئی۔ فیر ایہہ وی ہو یا کہ نثری پکی روٹی نوں سامنے رکھ کے ہور ناں عالماں نے "پکی روٹی" ناں دیاں اپنے ولوں کتاباں وی لکھیاں۔ مثلاً مولوی محمد دین چوہڑا کانوی (ضلع شیخوپورہ) نے پکی روٹی کلاں 1281ھ مطابق 1864ء وچ چھپوائی۔ جہدے چھپن دا سال اج دسیا گیا اے۔

سال چھپن دا سن توں یار : "پکی روٹی ہوئی تیار"

تے دو بے مصرے وچوں 1281 عدد نکدے نیں۔ ایہہ کتاب 96 صفحیاں اتے پھیلی ہوئی اے جس وچ عام پکی روٹی نالوں ودھیرے مسئلے آگئے نیں۔ اہد اک ایڈیشن مطبع ناصر شاہدرہ ضلع میرٹھ توں 1864-1281ھ وچ چھپیا۔ ایس دی زبان ہندے دی بجائے مرکزی پنجابی دے نیزے ہے کیوں جے لکھاری چوہڑا کانے (ضلع شیخوپورہ) دارہن والا سی۔ مکدی گل ایہہ کہ "پکی روٹی پنجابی نثری لٹریچر وچ اک مڈھلی کتاب قرار دئی جاسکدی اے۔ تے ایس موضوع بارے بھروسے گل بات کرنا ایس نئے جے مضمون وچ ممکن نہیں۔ بلکہ ایس اتے فارسی اکھان "بقامت کتر بقیمت بہتر" پوری طراں صادق آوند اے۔

☆ سوال پنجابی نثر وچ پکی روٹی دا مقام تے اوہدی ادنی حیثیت کیہ اے بیان کرو؟

پنجابی نثر دا مڈھ تاں او سے دن بچھ گیا سی جس دن پہلے پنجابی نے گل بات کہتی سی۔ رہ گیا نثری لکھت دا قصہ۔ ایہہ کوئی تن چار سو سال پہلاں لکھتی شکل وچ ملدی اے۔ حضرت نوشہ گنج بخش دے مواعظ پنجابی نثری بھنڈا اردا مڈھلاتے بہت وڈا خزانہ نیں کسے وی زمانے دی پنجابی نثر دا نمونہ دیکھنا ہووے تاں اوس زمانے نے دی کسے نظم یا غزل وغیرہ دی نثر بنا لئیو۔ پتہ لگ جائیگا کہ اوس سے نثر دیکھہ مہاندرا سی۔ کیوں جے نظم تے نثر وچ ہیبت دا فرق ہون توں علاوہ اک گل منی پر منی اے کہ لفظ دونہاں وچ ہمیشہ تقریباً کوای ورتے جاندے نیں جیہڑے کہ پر چلت ہندے نیں ہیر وارث شاہ اج توں سوادو سو سال پہلاں لکھی گئی سی۔ اوس دے کسے ٹکڑے نوں نثر وچ ڈھال کے ویکھ لئو۔ اوس سے دانثری نمونہ سامنے آجائے گا۔

(۱) پت تحت ہزارے دے چودہری دا رانجھا ذات دا جٹ اصیل ہے جی

ابدا بوڑا مکھ تے نین نھے بڑی سوہنی ایس دی ڈیل ہے جی

متھا ایس دا چمکدا نور بھریا تخی جیودا نہیں تخیل ہے جی

سوہنی گل پر یہہ دے وچ کردا کھو جی لائی تے نیائیں وکیل ہے جی

(ب) باپ ہس کے پچھدا کون ہندا او منڈزا کت سرکار دا اے
 ہتھ لایاں پنڈے تے داغ پیندا ایہہ تاں مہیں دے نہیں درکار دا اے
 (ج) کیمڑے چودھری دا پت کون ذاتوں کہیا عقل شعور دا کوٹ ہے نی
 کیکوں رزق نے آن اداس کیتا اہنوں کیمڑے پیر دی اوٹ ہے نی
 (د) گھڑ چتر تے عقل دا کوٹ نڈھا جھگ بہت سمھال کے چار دا اے
 کے نال پیار دے ہونگ دیکے سوٹا سنگ تے مول نہ مار دا اے
 مال اپنا جان کے سانجھ لیاوے کوئی کم نہ کرے وگار دا اے
 دے نور اللہ دا مکھڑے تے پیا رب ای رب چتر دا اے
 وارث جہناں نوں ہو نہ تاہنگ کوئی کم اوہناں دے رب سوار دا اے
 ایہہ مثالیں سچی پچھو تاں نظم دے نال نال بہترین نثر وی نہیں۔ دو جے لفظاں وچ جیکر وارث شاہ
 کوئی نثری کتاب لکھدا تاں اوہ بس ایہو جہنسی ہونی سی ہن کس کئی روٹی دی نثر ول آؤ۔ اوس وچ
 وی سادگی دے نال نال پرچلت اسلامی اصطلاحاں تے نت ورتیندے علمی تے ادبی لفظ نہیں۔ مثلاً۔
 (الف) جس وچ حیا ہے اوسدا ایمان کجیا ہویا اے اتے جس وچ حیا نہیں اوسدا ایمان ننگا ہے (مسئلہ
 نمبر 14)

(ب) (ایمان دیاں شرطیں) 1۔ ایمان آنا نال غیب دے 2۔ علم غیب دا خاصہ خدا تعالیٰ نوں
 معلوم ہے۔ 3۔ نال اختیار اپنے دے ایمان آنا 4۔ فضلاں خدا تعالیٰ دیاں دا امیدوار رہنا۔ 5۔
 عذاباں خدا تعالیٰ دیاں تھیں ڈرنا۔ 6۔ حلالاں خدا تعالیٰ دیاں نوں حلال کر جانا 7۔ حراماں خدا تعالیٰ دیاں
 نوں حرام کر جانا۔ (مسئلہ نمبر 19)

دیگ وچوں اک چول ٹوٹے تاں ساری گل نکھڑ جاندی اے پکی روٹی دی نثر اپنے زمانے دی پرچلت
 تے سوہنی نثر اے جس وچ سرگودھے جھنگ تے لہندے ول دی پنجابی دا لہجہ بھ ماردا اے جس
 طراں وارث شاہ دی ہیر دی نثر کرے تاں اوس سے دی بلکہ اجدی وی پرچلت پنجابی نثر سامنے
 آندی اے اوسے طراں پکی روٹی وی پرانے سے دے نال نال اجدے لہندے ولدے لہجے دی
 نمائندگی کردی اے دو جے لفظاں وچ پکی روٹی پنجابی دی جدید نثر ڈانڈھ منی جاسکدی اے جس وچ
 سادگی کٹ کٹ کے بھری ہوئی اے تے نالے ایس وچ دسویں صدی ہجری توں لے کے
 تیرھویں صدی ہجری داسماں لشکارے مار رہیا اے۔

(2) پکی روٹی اختصار نویسی تے مقصدیت نگاری دا بہترین نمونہ ایس جس وچ کوئی لفظ ودھ یا گھٹ
 نہیں۔ تے اوہد امزید خلاصہ ممکن نہیں۔

(3) پکی روٹی دے فقرے نکلے نکلے نہیں جہناں وچ کوئی الجھاؤ نہیں نتیجہ ایہہ لکھیا کہ نہ تعقید لفظی دا
 نقص اے نہ معنوی دا۔

(4) مرکب اضافی واسطے عام کر کے پنجابی طریقہ ورتیا گیا اے فارسی والا نہیں مثلاً اتے منے میں
 سچے فرشتے اللہ تعالیٰ دے اتے نمایاں میں سب کتاباں اوس دیاں اتے نمایاں سچے رسولان اوسدیاں

جذبے گھٹے ای مر جانے سن۔ فیر بیچ وریاں تک اوہدا "سوکن ساڑا" جرناتے آخر کے داسہارایا کے طلاق لین مگروں ماں تے بھر جائی دیاں ریت تے رسم ورواج بھریاں گلاں سن کے ایسہ سدھر کرنا کہ کاش اوہ طلاق نہ لیندی بڑی اہم گل اے جیہڑے ساڑے وسیے وچ عام اے۔ نالے کوئی عورت طلاقن دالفظ اپنے واسطے کدی نہیں سنا چاہندی۔ +

☆ زمانہ مسئلے رفعت نے زیادہ تر عورتاں دے ذاتی سماجی تے ثقافتی مسئلیاں نوں اپنا موضوع بنایا اے۔ کدھرے اولاد دی سدھر مسئلہ من جاندی اے کدی روح دی تسکین تے مردیا عورت دی تکمیل دالمسئلہ آکھڑا ہندا اے۔ جیہڑا بے شرمی تے بے حیائی دیاں حدوں چھوہن لگ پیندا اے کدی اک لڑکی دے ویاہ وچ غربت تے پیسے دی انسوندر کاوٹ من کے مسئلہ کھڑا کر دیندی اے کدھرے امباں دی بھکھ امبا کڑیاں نال لاہن دی کوشش کیتی جاندی اے پر ایسہ ممکن نہیں۔

☆ درازنگاری رفعت ہر کردار نوں سچا پھبا کے افسانے وچ پیش کردی اے کدی اوہ کردار دے روپ بھیمون توں پاساٹ جاندی اے البتہ اوہ ات ضروری پہلو آں توں پاسہ نہیں وندی مثلاً بابے کالو نے ساری عمر ویاہ نہ کیتا جد کہ اوہ ہسپتال وچ پہلاں چوکیدار تے فیر مالی لگ گیا سی تے اک نوکر چاکر بندے نوں ساک نہ ملنا کچھ چچا نہیں۔ یعنی ایسہ گل چچی نہیں کہ اک جوان جہان آدمی نوکر چاکر ہندیاں وی ویاہ توں بچے تے رکھاں نال پیارپا کے ساری حیاتی لنگھا جھڈے اجہیاں لت گڑتیاں بعض کرداراں نال انصاف نہیں کردیاں البتہ بعض افسانیاں دے کرداراں نوں بڑا سوہنا اساریا تے نبھایا گیا اے مثلاً مامی فضلاں دا کردار اے یا "جنی" وچ مریاں دا کردار اے تے ہور کردار وی بڑے سوہنے کر کے نبھائے نیں افسانیاں وچ اثری ایکتاوی بہت زیادہ اے۔

سوال ☆ رفعت دالفسانہ "جنتری" انسانی جذبیاں دی پھلواڑی اے۔ کالوبابا دے حوالے نال اپنے وچار پیش کرو؟

جنتری کالوبابا ساری عمر چھڑا ای رہیا۔ اوہدے ماپے تے بھائی وچھڑ گئے سن۔ اوہ۔۔۔۔۔ ہسپتال وچ چوکیدار بن کے آیا تے فیر مالی بن گیا۔ اتھے اوہ رکھ بوٹے لاوندار رہیا۔ جیہڑے پل کے جوان ہو گئے۔ اوہ اپنے ماپیاں تے انگاں ساگاں دے وچھوڑے والے غم اوہناں رکھاں دی چھاویں بہہ کے بھلان دا جتن کردار ہیا کیوں بے اوہنے ساری عمر ویاہ نہیں سی کرایا۔

بابے داناں کریم بخش سی۔ اوہدی سدھرتی کہ ہر کوئی اوہنوں عزت نال بلاوے پر غریبہ جہیا بندہ تے ات کالا ہون کر کے ہر کوئی اوہنوں ماشکی سمجھداتے کوئی بابا کالو آہندا۔ کریم بخش اوہنوں کوئی وی نہ سدا۔

فیر ہسپتال وچ نویں وارڈ بنن دی منظوری آگئی تے رکھ وڈھن دا حکم ہو یا سارے رکھ اک اک کر کے وڈھے گئے پر بابے کالو نوں ہر واری انج لگدا جو یں اوہدا کوئی دھیا پتر مر گیا ہووے اوڑک اوہ اوہناں رکھاں دے غم نال مر گیا تے جس دن نویں وارڈ دی نیور کھی گئی اوس دن بابے کالو دا سوال سی اوہ دسد اہندا سی کہ ہر رکھ نال اوہدے غماں دی تاریخ دا تعلق اے۔

تبصرہ دے ویروا ایسہ کہانی اک لہجہ انسان دی دس پاندی اے جمد ایس دنیا وچ سوائے اوہناں رکھاں بوٹیاں دے کوئی نہیں سی۔ جیہڑے اوہنے اپنے ہتھ لائے سن اوہ لوک اوہدے دکھاں تے جھریویاں دی جنتری سن ”اوہنے دسیا“ ایسہ رکھ میری جنتری ضرور بن گئے نیں۔ ہن ویکھو۔ ایسہ شریہ جدوں لایا تے ایس ورہے میری ماں مر گئی۔ میں سارا سارا دن ماں دادکھ بھلن لئی ایس شریہ دے آلے دوالے پھر دار ہندالوکی مینوں اکھدے کریم بٹک نون اوہناں رکھاں دا پر چھاواں ہو گیا اے اتھے کوئی پکی تھاں ہووے گی جتھے اوہنے کوئی بوٹا لادتا ہووے گا۔ تے ہن ایس تھاں والے شاہ جی اہدے سرتے آگئے نیں۔ پر سچی گل تے ایسہ وے جے مینوں اوہناں نال پیار ہو گیا اے مرا پو مریاں مری انگ ساگ نکھر گئے میں اوہناں دی چھاں پٹھ سارے دکھ بھل جاندا“

ہر بندے دی ایسہ سدھر ہندی اے پئی اوہنوں عزت آور نال بلایا جاوے جدوں بابے نون کوئی بھلیکھے نال ماشکی بلبا کہہ کہ بلاندا تے اندر لا کریم بخش جاگ پیندا۔ اوہ گھور کے دیکھدا تے کہندا۔ ”تسیں ڈاکٹر ملی دی بھین او۔ تے اتھے پہلی پھیری آئے او ایسہ گل چیتا کرو۔ جے میراں کریم بخش آخو۔ کریم بخش“

ایسہ رکھ بوٹے بابے کالو دی جند جان سن نون وارڈ دی منظوری آئی تاں بابے داد مزاج وگڑ گیا سی یعنی رفعت موجب :-

”وڈا شریہ جس گھڑی وڈھیا گیا تے اوہ ٹٹ کے گڑھل دے بچے جہے بوٹے تے آن ڈگاتاں جیویں کالے بابے دیاں ڈیکاں نکل گیاں۔ رولاسن کے میں وی باہر آئی تے وڈھے جان والے رکھاں دے نیڑے آن کھلوتی۔ لال سوے پھلاں بھریا گڑھل دا بوٹا سارا مندھیا گیا سی تے کول کھلوتا بلبا کالو اپنے میلے پر نے نال اتھر وپیا پونجھدا سی۔“

اکواری اوہنوں محرقہ تاپ چڑھیا اوہ اپنی کلی وچوں نکل کے شریہ تھلے آن کھلوتا تے اوہنوں انج جاپیا جویں اک اک پتر اوہدا سر پیا جھسدا ہووے تے نالے مٹھیاں مٹھیاں گلاں کر رہیا ہووے۔ بابا اپنے اخیر لے رکھاں نون وڈھیاں جان دیاں ویکھ کے رون لگ پیا۔ اوہنے ساری حیاتی رکھ ای لائے سن۔ پھلاں دے موکھی بوٹے نہیں سی لائے کیوں جے۔

قاری ایس کہانی نون جدوں پڑھدا پڑھدا اپنے آپ نون رفعت دے نال نال سفر کردیاں محسوس کردائے اوہدے سامنے واقعی اک ہسپتال ہندا اے جس وچ بابے کالو دے لائے ہوئے رکھ گوہڑی چھاں دے رہے ہیں تے جدوں نون وارڈ دی منظوری پاروں رکھاں نون کٹیا گیا اوس ویلے بابے کالو نال دھکوزوری ہمدردی پیدا ہو جاندا اے تے ایس مقصد سی جہنے رفعت دے جذباں نون اگھیر دیا تے پر پریاسی کہ اوہ کہانی لکھئے۔

سلیم خاں گمی موجب رفعت دے فسائیاں دے کردار اوہ نہیں جیہڑے اوہنوں ملدے رہے تے اپنی شخصیت دے زور تے اوہناں دے قلم نون گرمانوندے رہے تے سانوں بلبا کالو دی اجھیاں کردار وچوں اک جا پدا اے۔

اک گل کہانی کار نے نہیں دسی کہ بابے کالو نے ساری عمر ویاہ کیوں نہ کیتا بلبا کالو ساری عمر چھڑا کیوں

بھر جاتی تے ماں کمرے وچ آیاں بھر جانی کول صغراں دا طلاق نامہ پھڑیا ہو یا سی۔ اوہ دونوں اک دو راہے تے کھلوتیاں نہ تے روسکدیاں سن تے نہ ای مبارک باد آکھ سکدیاں سن بھائی نے طلاق نامہ صغراں دی جھولی وچ سٹ دتا تے نویں حیاتی داسنہ یاد تا۔ پر اوہدی ماں نوں صغراں دی پرانی حیاتی دا چیتا آ گیا۔ اوہنے آکھیا پئی جے غلام نبی میرے دھی نوں وی رن بنا کے اپنے گھر رکھ لیہدا تے اوہنوں دو جا خصم نہ کرنا پیندا ایہہ گل سن کے صغراں دی نویں سویر ہنریاں وچ بدل گئی تے اوہنوں انج لگا کہ اوہ وڈیانی دے پہاڑ توں ڈگ پئی اے تے اوہدے ڈگن نال خیالی سورج دیاں کرناں توں جھیردی دھوڑاڈی اے۔ اوہنے اوہدے نویں سورج نوں لکالیا اے تے نویں فجر دیاں سجریاں کرناں دھوڑبن کے اوہدیاں اکھاں وچ پے گیاں تے فیرتاں جنیاں نے مونہہ ڈھکھ لتے۔

یعنی ماں تے بھر جانی نے صغراں دے دو جے ویاہ نوں قابل نفرت فعل سمجھیا ایس کہانی وچ عورت دی جنسی بھکھ بارے ڈاڈے سوہنے ڈھنگ نال گل کیتی گئی اے کہانی کار نے کہانی وچ اپنے مقصد نوں اگھیرن لئی ”شرع وچ کوئی شرم نہیں کیتی“ تے فن دے سیانیاں موجب فن نراکے گل یا واقعے نوں ہو بہو بیان داناں نہیں سکوں اوہ فن پارہ ای ادووں بن دا اے جدوں اوہدے اندر فنکار دے اپنے جذبیاں دی رت وی اوہنوں رنگا بہان وچ سیری ہووے۔

تقیدی تبصرہ ہن صغراں ول آؤ۔ خیر نال چوداں سال دی سی جدوں اوہد اویاہ ہو گیا دس سال چہ نہ ہون وچ لنگھ گئے تے رضیہ نوں وسدیاں وی پنج ورہے ہو گئے سن تاں اوس ویلے صغراں دی عمر 29-30 سال ہو گئی سی رفعت دا ایہہ کہنا کہ (صغراں اے بالڑی سی) اوہدی عمر اللہ اللہ کرن دی نہیں سی بڑا عجیب جہا لگدا اے دو جی گل ایہہ وے کہ صغراں دے پیکھاں دا ماحول روایتی قسم دا دیا گیا اے تے روایتی قسم دے ماحول وچ ہو رکھ ہووے یا نہ ہووے اک گل بڑی ودھ و پچھن وچ آئی اے یعنی سدھے سادے مسلمان جدوں کوئی مصیبت پوے تے اوہنوں ٹالن لئی رب دے نیڑے چوکھا ڈھکدے نیں دعاواں کر دے نیں پر رفعت دا ایہہ کردار۔۔۔۔۔ (صغراں) بے اولاد رہ کے وی رباگے دعا کر دانیس دیا گیا ایہہ گل افسانے وچ اک قدرتی جہے عیب دی دس پانڈی اے نال ای رفعت دی دین توں وانجی سوچ بارے پتہ لگدا اے کہ رفعت دین دی حقیقت نوں نہیں سمجھدی ایہہ ٹھیک اے پئی عبادت کسے دی جنسی بھکھ دادارو نہیں پر صغراں نوں تے اصلی بھکھ اولاد دی سی جیہڑی پوری نہ ہون کر کے رضیہ دا ڈولا آیا سی ایس لئی ہو سکدا اے پئی کوئی آکھے جے افسانیاں وچ و غلط نصیحت نے دینی گلاں کرن نال افسانے دی بھے ماری جاندی اے تے انج رفعت دی وکالت کرے۔ پر میں سمجھناں واں پئی جس شے دی جتھے لوڑ پوے افسانہ نگار نوں او تھے اوس بارے پوری تے لوڑ موجب گل بات کرنی چاہیدی اے بھانویں ایس کم لئی اوہنوں کسے خاص موضوع دا خصوصی مطالعہ کیوں نہ کرنا پوے جو یں اک انگریزی کہانی کار نے بس دے سفر بارے مضمون لکھن لئی ٹکٹ لین واسطے دس واری قطار وچ کھلو کے واری سر ٹکٹ خریدیا تے پورا تجربہ حاصل کرن توں بعد ودھیا کر کے مضمون لکھیا۔

معلوم ہندا اے کہ رفعت دے سامنے عورت دا صرف جنسی پہلو اے مثلاً
سلیم صغراں نوانج آکھدا اے :

”میں تے حیران آں غلام نبی نے تینوں کیوں چھڈ دتا۔ ٹیارتے گئے وانگ ہندی اے جمدی پور پور
وچ رس اے تے گنڈھ دی پور پور دامزہ وکھ“

امید کیتی جاسکدی اے کہ ایس کہانی نوں پڑھن والا اجہیا ہر خوندا اپنی پہلی زنانی نال بے انصافی نہیں
کرے گا۔ تے نہ ای اجہی کوئی سوکن اپنے توں پہلاں والی یعنی سریاں دی ویا ہندڑ دا حق مارے گی۔
لیکن ع۔ اے بسا آرزو کہ خاک شدہ

سوال ☆ سوزی دیاں سدھراں پوریاں نہ ہون دی ذمہ داری دا تعین کرو
کیہہ بھلاہر گل دی ذمہ داری معاشرے تے سٹی جاسکدی اے چائن پاؤ
سدھراں، صلیب تے اک ٹیاری

ایہ سوزی دی کہانی ایس جہنے میٹرک پاس کر کے نرسنگ دا کورس پاس کیتا تے اک ہسپتال وچ نوکری
کر لئی۔ اوہ اکلے سارے گھر دا کماؤ پتر سی۔ اوہ اپولا چارتے غریب سی تے وڈی بھین گریسی تن پچیاں
دی ماں بن توں بعد بیوہ ہو کے پیچے گھر آن بیٹھی سی تے ایس نوں ٹبر دا بھار وی سوزی تے پے گیا
سی۔

سوزی جوان ہون کر کے اپنے ساتھی بارے سوچی رہندی۔ اوہ اکلے ایس حیاتی نوں بھار سمجھن
تے مجبور سی۔ اوہدی سدھری کہ اوہدے اکلاپے نوں انجمن داروپ دین والا کوئی شہزادہ اوہدی دنیا
وچ آن کے پیرپاوے۔ پر اوہدیاں ایہہ سدھراں اک سفنہ من کے رہ گیاں سن کیوں جے اوہدے
اپروں اوہدے گھر والیاں دا بھار لہن وچ ای نہیں سی آوند ابدے بھرانے دسویں پاس کیتی تے
اوہدی شادی بارے امید بھن لگی سی پر گریسی بیوہ ہو کے اتھے آگئی تے سوزی داویاہ کھٹانی وچ پے گیا
دو جے پاسے اوہدے بھر لیکزنڈر دی نوکری چھٹ گئی تے پیو چاراپلے نالوں وی لاچار ہو گیا۔ ہن
سوزی دیاں سدھراں دارہندا کھو ہندا وی خون ہو گیا اوڑک اوہ وچاری نا امید ہو کے مریم مقدس
تے صلیب ول ڈھکی تال جے خورے اوہنوں ایس طراں سکون مل جاوے پر امباں دی بھکھ
امبا کڑیاں نال نہیں لندی تے سوزی وچاری اپنے ”ساتھی“ نوں جھوردی جھوردی جوانی دا بھار
بھریا موسم لکھدا دیندی اے۔“

تبصرہ تے ویروا ایس کہانی وچ وی رفعت نے اک ٹیاری دے اکلاپے دارو ناریا اے اک جوانی
دے اکلاپے دارو نال۔ اک سدھراں بھرے موسم دے بے فائدے بیت جان دارو نال
اک عورت دی چنگی تربیت تے سکھڑاپے توں بعد سب توں قیمتی دولت اوہدا حسن تے جوانی ہندی
اے جے حسن تے جوانی دی بہار وچ ”پکنک“ منان دے موقعے نہ ملن تے عورت اپنی عزت آدرتے
قدرو قیمت گواہندی اے پر بد قسمتی نال ساڈے معاشرے وچ کجھ اجہئے روگ پنجر آئے نیں پئی
ٹیاریاں دی جوانی ایویں ای لکھ جاندی اے اے تے جدوں اوہناں داویاہ کرن دی کوشش کیتی
جاندی اے اوس ویلے کوئی چنگا ورنہ نہیں لکھدا نتیجہ ایہہ کہ کڑی کوارپنے وچ بڈھی ہون ڈیہہ
پیندی اے اوہدے وچ زنانیاں دا ضرورت توں ودھ کے معاشرے وچ وقار کھٹن دی چاہ دا قصور
اے اجہیاں کجھ ٹیاریاں اپنی اعلیٰ تعلیم مکمل کرن وچ لگیاں رہندیاں نیں تے اتنے وچ جوانی بیت
جاندی اے کجھ اعلیٰ تعلیم توں بعد پیشہ ورانہ کورس پاس کرن وچ رجبہ جاندیاں نیں تے کجھ ٹیاریاں

خاص مجبوریاں پاروں نوکری کر کے اپنے ماں پوتے نکلے نکلے بھرن بھراواں دا پیٹ پال دیاں نہیں سوزی اہناں وچوں چھیڑکولی کٹیگری نال تعلق رکھدی اے۔ اوہنوں نوکری کردیاں کوئی چھ ورہے ہو گئے سن اوہدا جی کرداسی کہ اوہنوں موج میلا کرن دا موقع ملے پر اوہ رونا تے مجبور سی۔ کیوں جے اپنی سہیلی رنی نوں اوہنے دسیا سی آپنیاں ذمہ داریاں تے روندی آل میں ذمہ داریاں دی قیدی ہو گئی آل تینوں نہیں پتہ ایہہ حالات مینوں پاگل بنا دین گے توں سنیا ایس ورھے وائیلٹ نے میٹرک دا امتحان نہیں دتاتے حالاں اوہنوں اک ورہے ہو رخریج دینا پوے گا گریسی جدوں دی بیوہ ہوئی اے میرے کول بیٹھی اے ہن ڈاکٹر صاحب نے صلاح دتی اے جے اوہنوں پکی دائی کرادیاں ہن اوہ کم سگھن لگ پئی اے تاں جے کل نوں اپنے بال بچے تاں پال سکے۔ اوہدی دھی ضنوبیاوی تے جوان ہو چلی اے صوفیا تے پیڑ جے بال میں کل نوں جوان ہو گئے تے میں نہیں چاہندی جے گریسی دی دھی ضنوبیا تے میری بھمن وائیلٹ نوکریاں کرن میں وائیلٹ نوں دسویں توں مگروں ویاہ دینا اے پر اچ اگلے ورہے میری حیاتی دا اک ہو رورہا نکل جاوے گا تن سو پینٹھ دن ہتھوں ٹر جان گے تے میرے اندر دی اک ٹیار پیار بھری ہو ک بن جاوے گی میری سدھراں بڈھیاں ہو جان گیاں تے حیاتی اکلا پے دی اوہ تصویر بن جاوے گی جہدے تے کوئی روپ نہیں ہندا۔

رفعت نے بڑے من کچھویں ڈھنگ نال ایس کہانی نوں مشنگار یا اے تے اک ٹیار دا جوانی دی بہار وچ ای ویاہ کرن تے چوکھا زور دتا اے رفعت نے ایتھے اک ساتھی دی سک نال ترفدی روح نوں مریم مقدس دے قدماں وچ ڈگ دیاں دسیا اے۔ صلیب دا مقدس نشان وی اپنے سینے پر ایسکھیاں دکھایا اے تاں جے اوہنوں دل دا سکون مل جائے پر سوزی لکڑی دی بناوٹی صلیب نالوں زیادہ جاندار آپو اک صلیب سی ”جنہوں ماپیاں نے غربت وچ پڑھادتا تے ڈپنری دی کرسی تے سجا کے اوہدیاں ساریاں کھڑ کھڑ کردیاں سدھراں وچ باسی پھلاں دی مشک دارنگ بھر دتا۔ اوہنوں پورے ٹبر دیاں ضرور تاں داسہارا من لیا۔“

☆ سوال ”بیڑیاں دا پیل“ عنوان دے لحاظ نال کیسا افسانہ اے؟ سارے پہلوؤں بارے زنا نہ جذبات دی روسی وچ کل کتھ کرو۔

(4) بیڑیاں دا پیل

عنوان دے لحاظ نال ایس افسانے دا بیڑیاں دے پل نال کوئی تعلق نہیں۔ اچ لگدا اے جیویں ”بیڑیاں“ دا مطلب ”بولی بوٹی داسہارا“ وچوں کڈن دا نکما جتن کیتا گیا اے تے ایہہ لفظ افسانے دے اخیر لے پیرے دے چھیڑکولی سطر وچ آوندے نیں ”کہانی کار“ سمیرہ نوں ملن گھروں ٹر پئی۔ تے وڈی سڑکے جان دی تھاں ”شارٹ کٹ“ والا راہ پھڑیا گلی وچ اک گھروں پٹ سیا پے دیاں آوازاں آرہیاں سن تے اک بھمن اپنے ویردے اغوا کیتے جان بارے روپٹ ری سی ”رنی“ اگے ودھ کے گھر وچ داخل ہوئی کچے و سیڑے وچ ترہیرہ کو زانیاں بیٹھاں سن تے اوہناں وچوں ”منڈے دی ماں“ اپنے پتر دے اغواء ہو جان تے وین پان لگ پئی تے رونا ہاکی ہو کے رنی ہن سمیرہ ول ٹر پئی راہ وچ اک بال نے دسیا کہ اوہناں دا جوان منڈا پرسوں کوئی پھڑکے لے گئے نیں رنی سمیرہ دے گھر اپڑی تے جوان منڈے دے اغواء ہون پاروں اپنے دل دے ساڑے دی شکایت کیتی سمیرہ نے دسیا کہ اوہ

جوان منڈا بخشواے جنہوں دو تن بندے پکڑ کے لے گئے نہیں اوہ پاگل جہیاتے جھلا بازاراں وچ منگد پھر دار ہندا اے۔ گھر دا اکلا کماؤ جی اے اک اوہدی ماں اے دو بھیناں وچوں ”حاکاں“ دا جمعے والے دن نکاح اے رنی نوں سمیرہ دیاں اوہناں گلاں تے یقین نہیں آیا کیوں جے اوہدے بھانے بخشوا لیس دنیا دی اک جگہی شے سی جنہوں اوہنے منگدے پھر دے نوں ہمیشہ جوٹھے ٹکر پائے سن تاں جو اوہ کدھرے سٹ چھڈے پر ایسہ ٹکر نے اوہدی روزی سن۔

فیر سمیرہ نے دسیا کہ بخشو نوں چودھری رب نواز نے اپنی بیٹھک وچ بند کیتا ہووے گا کیوں جے چوہدری نوں سیاست تے پیسے ولوں ہار آئی ہوئی اے تے ہن اوہ بخشو نوں تنگ کر کے اوہدیاں جھلیاں گلاں تے مستانہ گاہلاں توں ٹے دے نمبر تے ریس دے گھوڑیاں دے نال کڈھندا ہندا اے ”رنی“ نوں انج لگا ”جو یس ساری کائنات اک ٹھاٹھاں مار دے سمندر وچ ڈکو ڈب لے کھانڈی اے تے ایہناں لہراں تے کانگاں وچ ڈب لے لوکی“ بخشو مست ملنگ دی بوٹی بوٹی داسہارا پئے لھدے نہیں۔

ایس کہانی دا عنوان کوئی ڈھکواں یا پھبواں نہیں۔ ”جس طراں کدی کدی ظالم لوک لاشاں دا پل بنا کے لگھدے میں ایسے طراں ایٹھے بوٹیاں دے پل اتوں گھن والے ظالم لوک وی موجود نہیں جے کے نوں ”بوٹیاں دے پل“ تو کراہت آوے تے اوہ اوہدا کوئی ہور عنوان رکھ سکدا اے جتھوں تک ”بیڑیاں دا پل“ دا تعلق اے کہانی دی کوئی کڑی ایسی نہیں جہدے ڈانڈے اوہدے نال ملدے ہون۔ لیکن ”بوٹی“ توں ”بوٹیاں“ دا پل کے حد تائیں کھپ سکدا اے۔ لیکن ”بوٹی“ دا مطلب ایٹھے اگھڑا نہیں۔

رنی عورت ذات اے تے زنانیاں دے وین سن کے اوہدے دل اتے ڈاہڈا اثر ہو یا اوہ روں ہاکی ہو کے سمیرہ دے گھر ول ٹر پئی بھیناں تے ماں دا کراٹ سن کے رنی نوں اوہ بال چیتے آگئے جہیز دے روز دیاڑی اغوا کیتے جانڈے میں عورت ذات ’نرم دل ہون پاروں قدرتی طور تے بڑی رحم دل وی ہندی اے۔

”نی حاکاں۔۔۔۔۔ ہن تیری ڈولی کون چکے گا۔۔۔۔۔؟

”نی میرا اور۔۔۔۔۔ میرا راجہ ویر۔۔۔۔۔“ دو جی اکھ کے اتھرو و کیرن ڈیسہ پئی۔

ایسہ گل سن کے رنی دا جی کیتا پئی اوہ وی ہاڈہناں دے کول بہہ کے روں لگ پوے مختصر افسانے دے فن نوں سامنے رکھے تے ایسہ کہانی وی اپنی اثری ایکتا پاروں بڑی اچھی اے۔ پلاٹ وچ کوئی جھل نہیں تے گل جتھوں ٹری سی اوٹھے ای مک گئی۔ انج سمجھو پئی اک ”لمحے“ نوں قید کرن لئی اوہنوں لفظاں دی زنجیر وچ جکڑیا اے۔ اک پاگل تے مست جہیا گھبر وایس کنبے دا اکلا سہارا اے ماں مٹی دے تندورت چلے بنا کے وسچدی اے گھبر و منگ پن کے لیاوند اے تے گزارا ہندا اے ایسے آمدنی نال آوندے جمعے نوں حاکاں داویاہ کرنا ایس لیکن اوہ کمار ملا چوہدریاں دے ٹیٹے چڑھ گیا تے حاکاں دی شادی کھٹائی وچ پے گئی۔ جس دی ذمہ داری چوہدریاں دی جہالت بھری سوچ اے۔

سوال ☆ رفعت نے ”کچ دی ٹومب“ وچ عورت ذات دی فطری کمزوری دا رونا رویا اے بحث کرو؟

5۔ کچ دی ٹومب

عورت ذات دی عصمت ای اوہ ہیرا اے جہدی حفاظت ات ضروری اے ایہہ افسانہ عورت دی ایس کمزوری اتے چانن پاند اے تے دسد اے کہ عورت ذات نوں تہذیب وچ لکھ مرداں دی برابری دی دعویٰ ہووے پر اوہدیاں بنیادی کمزوریاں کجھ اجہیاں اگھیر ویاں نیں پئی ایس کچ دی ٹومب نوں ہر ویلے ٹھیس لگن توچان لئی ڈھکویں تے پھبویں پیکنگ دی لوڑ اے جس وچ ایہہ ٹومب اپنا وقار وی قائم رکھے لوڑ ویلے ایہہ گہنا انسانیت دانشنگار وی بن سکے۔ تے جدوں کدی کوئی ہنیری کوئی جھانجایا کوئی واورو لایا کوئی ہر جلی پوے یا کوئی انھی مچے تاں ایس ٹومب دی عزت تے وقار نوں ذرا وی سٹ نہ لگے کوئی ٹھیس نہ پینچے گدھرے سٹ پھیٹ لگن نال ایہہ ٹٹ بچ یا ترک نہ جاوے۔

تفصیلی کہانی پاکستان بنیا تاں کریمیاں دی دھی نصیباں اپنے مالک رمضان، جیسہڑا مٹی گارے داکم کردا سی دے گھر و سدی رسدی پئی سی۔ اوہدی گودی اک دھی وی سی پر پاکستان دے بن سارو لے پے گئے ہندو تے سکھ رل کے مسلماناں دیاں جاناں دے دشمن ہو گئے ایسٹھوں تیک کہ مسلمان زنانیاں دیاں عزتاں لٹن توں وی اوہناں دریغ نہ کیتا نصیباں وچاری پٹیا لے دے کسے پنڈوچ اپنی ماں اپنے خاوند تے دو سالوں دی دھی نالوں وچھڑ کے رہ گئی تے دو جیاں مسلمان کڑیاں وانگوں کھوہ وچ چھال مار کے خود کشی کرن لگی سی کہ ایہہ سدھر ادھوانے رہ گئی کیوں جے اک خالصے بھرانے نصیباں نوں ڈگدی نوں پھڑ لیا تے اپنے گھر لے گیا جتھے ”نصيباں وچاری چھ ست ورھے تیر لٹ دالال بن کے اپنے ہون تے جمن تے لعنت باندی رہی تے اوہدی ماں کریمیاں پاکستان آ گئی۔ 1947ء وچ پاکستان بنیا سی تے فیر چھ ست ورھے مگروں نصیباں وچاری اپنے لیکھاں اتے اتھرو کیردی تے نصیباں نوں روندی دو بال لے کے پاکستان آئی تے اوہدے خاوند رمضان نے اوہدا خاوند بن توں انکار کردتا۔ نالے اوہدی دھی نے وی ماں نوں بچھانن توں اکھاں میٹ لیناں۔ سویر دا بھلیا شامیں گھر آجائے تو اوہ بھلیا نہیں اکھواند پرے کوئی عورت سویر نوں بھل کے دوپہرویلے وی گھر آجاوے اوہ لیکھاں سڑی کسے عزت جوگی نہیں گئی جاندی۔ ایہو حال نصیباں دا ہویا۔ اوہدے پاکستان وچ آون بارے جدوں کریمیاں نوں پتہ لگا تاں اوہ خوش وی سی تے غمناکی ہوئی وی اوہدیاں اکھیاں وچ اک پاسے غم دے اتھرو سن تے کچھ دی اک نکرے دھی دے ملاپ دی خوشی جھٹھی نال اک تسکین سی پر غم دا پلا تسکین نالوں چوکھا بھارا سی۔

ستمبر 1965ء وچ اکواری فیر چونڈے والے پاسے موضع میاں کھدرال، چارہہہ پتے جا کے دے لے گھر لوکاں نال بڑا دھرو ہویا ”رئی“ نوں اک زانی دی چہرے تے جھڑیاں کالی قمیض پائی ہوئی پیلی سلوار تے کھدروی میلی چادر تے سرتے سی اوہنوں رئی نے پچھان جھیا لیا تے پچھیا ”تیراناں کہہ اے؟“ اوہنے دسیا ”کچ دی ٹوم“ تے فیر ویرا کر دیاں اوہنے دسیا کہ میرا (عورت ذات دا) کوئی دیس نہیں، کوئی پنڈ نہیں، میں ٹوٹے ہوئی پئی آل کدی میں ہندوستان وچ رہ جانی آل تے جدوں پاکستان آؤندی آل میرا خاوند تے میری دھی مینوں پچھانن توں انکاری ہو جاندا ہے میں میرا خاوند ہندوستان وچ رہ جاندا اے تے فیر میں باڈر دے کول کر کے ویاہی گئی میری دھی شیلہ (ہندو آنہ نام)

ویروا ایس کہانی وچ دیس پیاردا سبق اے، ویچھن نوں ایہہ کہانی اک کرم دین، اوہدی تیویں رسولاں، اوہدی نیک پاک ماں تے اوہدی الٹ دھی عانت دے کہانی اے۔ پر جیوں جیوں گوہ کرے۔ پتہ لگے گا کہ جیہڑا ملک نال غداری کردا اے اوہدا بھلا نہیں۔ ملک نوں نقصان پہچان والے اکلے سمگلر ای نہیں سگوں ملک دے اندر کجھ تاجر سرمایہ دار تے کاروباری لوک وی ایس کم وچ برابر دے حصے دار نہیں اوہ ملاوٹ کردے نہیں، ذخیرہ اندوزی کر کے منگائی ودھاندے نہیں غریباں تے مزدور راں دی محنت کوڈیاں دے مل کھوہندے نہیں تے اوہناں نوں معاوضہ ایناں گھٹ دیندے نہیں کہ غریباں داروٹی ٹکروی نہیں چلدا۔ ملک نوں نقصان پہچان والیاں وچ اہلکار وی برابر دے حصے دار نہیں جیہڑے لوکاں دا جائز کم کرن لئی رشوتاں لیندے نہیں۔ جیہڑا نہیں دیندا اوہنوں ونو ون طریقیاں نال ایناں تنگ کردے نہیں کہ اوہ مجبوراً رشوت دین لئی تیار ہو جاندا اے۔ یا فیر اوہ کئی واری اپنے جائز حقوق توں ہتھ دھو بہندا اے۔

سوال ☆ انسانی جذبیاں دے ٹا کرے وچ ”اک تیری میری کہانی“ دا جائزہ لکھتے بحث کرو؟

اک تیری میری کہانی

خلاصہ

ایہہ حواتے آدم دی کہانی اے یا قابیل، ہابیل دی لڑائی تے ایس لڑائی دے اوس مڈھ دی کہانی جس پاروں ایہہ لڑائی وڈی گئی تے اوڑک ہابیل دے قتل اتے مکی۔ ایس لڑائی دا مڈھ وی اک زنانی سی۔ جیہڑی دوہاں وچوں اک دی خیر معجی سی۔ بھانویں اوہ ہابیل ہووے تے بھانویں قابیل۔ ایہہ کہانی مرد تے عورت دی کہانی اے۔ جیہڑے اک دوجے توں بغیر نامکمل نہیں۔ زنانی مرد توں بغیر کے کم دی نہیں تے مرد زنانی توں بنا اک بیکار شے وے۔ دونوں اک دوجے لئی لازم تے ملزوم نہیں۔

ویروا ایہہ کہانی بس آفاقیت دا اک سوہنا شہکار اے جس وچ مرد تے عورت دی اہمیت اوہناں دی جدائی تے اکلایے والا ساڑا اوہناں دیاں سدھراں اوہناں دا ورتاں۔ اک دوجے نوں ظالم ثابت کرن دی کوشش، اوہناں دا ملاپ تے ہجرت تے روحاں دی پیاس، حیاتی دا مقصد تے انت وچ مرد تے عورت دے نال تے لکھیاں، پڑھیاں تے سنایاں جان والیاں کہانیاں دا نام تے اوہناں نوں عزیز

ترین مال و متاع کہہ کے انساناں دے نفسیاتی تے معاشرتی چہریاں اتے روشنی سٹن دا جتن کیتا گیا اے۔ ایہہ کہانی دے حساب موجب کوئی کہانی نہیں بس انسانی زندگی دا اک ازلی ابدی خاکہ جہیا اے جس وچ مختلف شیڈ (shades) دے کے رنگ بھرن دی کوشش کیتی گئی اے۔ ایس کہانی وچ مرد تے عورت دیاں سدھراں دا بکھیراوی ملدا اے مثلاً مرد عیش دی خاطر زنانی نوں جوئے وچ ہار دیندا اے، انہوں بازاری جنس سمجھ کے اوہدا مل پادیندا اے تے عورت ہابیل تے قابیل دی لڑائی وچ دوہناں دی بجائے کسے وی اک دی خیر معجی اے یعنی اوہنوں ساکھی دی لوڑاں بھانویں اوہ ہابیل ہووے تے بھانویں قابیل چنگے ماڑے دا سوال ایس لئی پیدا نہ ہویا کہ زندہ صرف قاتل نے ای رہنا سی جے قابیل دی تھاں ہابیل جت جاندا تے اوہ وی قاتل ای ہونا سی۔ جد کہ قابیل وی

قاتل ای سی۔ رہ گئی فطری نیکی والی گل زنائی عام طور سے ایس گل دی پرواہ نہیں کر دی یا اوہ پرواہ نہ کرن واسطے مجبور ہندی اے۔

ایسہ کہانی نہیں سکوں اک خاکہ اے جس وچوں کئی کہانیاں اکٹھریاں میں زندگی دے کئی قصے ابھر دے نہیں تے ذرا جتنی جھکائی دے کے اگے ودھ جانے نہیں۔ فیر اک نویں کہانی جمادی اے تے جھلکار اے کے مک وی جانندی اے تے اوہدی ککھ وچوں نال ای اک ہور نقشہ ابھر کھلوندا اے جس وچ اکلا پے دے ساڑ رو حال دے ترقاٹ تے اماں حوادے دور توں لے کے اجدی نویں نکور حیاتی تک دیاں گلاں میں جس وچ حیاتی دیاں ابدی سچائیاں دا اعتراف وی اے تے قناعت دا سبق وی۔

سوال ☆ کون دلاں دیا جانے ذانفسیاتی تجزیہ کروتے اپنے خیالاں دی روشنی وچ ایس افسانے دے اثرات بیان کرو؟

خلاصہ عتی عرف عقیدہ عارف علی دی شادی عارف علی نال چھ ست ورے پہلاں ہوئی سی ہن اوہ دوبالاں دی ماں وی سی۔ تے ڈاڈی سوہنی زندگی گزار رہی سی۔ کسے شے دا توڑایا بھکھ نہیں سی خاوند دا پیار وی حاصل سی۔ جم دے نال اوہ پنج ورے تک باہر دے ملکاں وچ وی گزار آئی سی اوہنوں کوئی پتہ نہیں سی کہ اوہدی جنمدی تکمیل اے تیکر نہیں ہو سکی۔

اک دن پیغم منان دے گھر دعوت سی۔ او تھے عارف دا دوست احمد حیات اوہنوں چھٹی پا کے ملیا۔ احمد حیات سوہنا پائدار آواز والا گھبروتے انجھک جوان سی عارف نے اوہدے نال اپنی ”ووہٹی“ دا تعارف کرایا تے احمد حیات نوں چیتے کرایا کہ توں میرے ویاہ تے وی آیا نہیں اوہنے اگوں عقیدہ دے حسن تے سبھادی ڈاڈی تعریف کیتی تے آکھیا کہ بھانویں ایسہ دوبالاں دی ماں بن گئی ہوئی اے پر اہل اے وی جواب نہیں۔

عقیدہ نے بھانویں احمد حیات نوں صرف دو چار واری ای دیکھیا سی پر اوہ اوہدیاں اکھیاں دا مطلب سمجھ گئی سی پر اوہنے اپنے دوالے عارف علی دی کندھ نوں ڈھنک توں پچان دا ڈاڈا جتن کیتا۔ اوہنے دل وچ ای احمد حیات نوں بہتر آکھیا کہ میں اک ویاہی وری زنائی آل میرا پچھا چھڈ پر اوہ تے جو یں ضدی چھ بن کے اکھیاں راہیں اک فرمائش کر رہیا سی جنہوں نالنا کوشش دے باوجود عقیدہ نوں ڈاڈا دکھادس رہیا سی۔ احمد حیات نے اپنی ”بڑی ای چپ تے سادہ جھٹی زنائی راشدہ“ راہیں عقیدہ نوں گھر آون دی دعوت دتی۔ جنہوں اوہ ات بے وی ہون پاروں پلکاں جھکا کے من لین تے مجبور ہو گئی کیوں جے اوہنے سمجھ لیا کہ جے میں ایسہ دعوت نہ منی تاں احمد حیات دا دل ٹٹ جائیگا اوہ مر جائیگا کول ای عارف وی کھڑا سی عقیدہ نے دوہاں دا موازنہ کیتا اپنی سوچ نوں پھٹکار پائی پر احمد حیات دیاں اکھیاں اگے اوہ ہار گئی کیوں جے اوہدے اندر لی اک ”حس“ اے کسے دی لوڑ محسوس کر رہی سی۔ اوہدی اپنی ہک وچ اگ جھٹی لگ پئی تے اوہنے احمد حیات دی اگلی اتے ادھی (ناکمل) حیاتی دی ترقی جندا تے اپنی رسدی وسدی جنڈی دیاں کولیاں کولیاں ٹھنڈیاں پلکاں جھکا دتیاں پر زائیاں تاں دکھ جر کے ای تسلی کر دیاں۔ عقیدہ نوں

ڈو تھھی سوچ وچ دیکھ کے احمد حیات نے اوہنوں اپنے ول تکھن لئی اکھیا۔ پر اوہنوں خطرہ پے گیا پئی ایہہ تکتی خورے کیمہ چند چڑھاوے اپنے وچ احمد حیات نے اکھیا کہ میں تیری وسدی رسدی حیاتی نوں برباد نہیں کرنا چاہندا میری ادھی حیاتی نوں تیری لوڑ ہمیش بے چین رکھے گی۔۔۔۔۔ ”بہتا نہیں منگد میں تاں ایہہ گل اکھدا آں کہ میری ادھ پوری حیاتی دے خاکے وچ تیری روح اک رنگ بھر دوے۔۔۔۔۔ عقیقہ نے پرت کے احمد حیات ول ویکھیا۔ ”کئی عمر دا ایہہ ضدی پچ۔۔۔۔۔ اوہدیاں ڈو نگھیاں ڈو نگھیاں نظر اں ول سبیا۔ اوہدی ٹھاٹھاں مار دی ڈو نگھیاں بندیاں وچوں اک چویا وگ ٹریا سی۔۔۔۔۔ ایہہ تہکا پانی دا ان ملا چویا نہیں نے گا۔ اوہنوں تاں موتی بنا پوے گا۔۔۔۔۔ ”عقیقہ دے ارادے دی کندھ پکی سی تے اوہدی ماڑی پہلاں توں وی اچی تے اٹھ سی۔۔۔۔۔ ”پر دل جیہڑا سمندر اں وانگ ڈو نگھیاں تے جدوں اوہدے سچ وچ جنم دا اوہو تہکا آپوے جیہڑا اکھاں دی تھا پاپ کے آیا ہووے۔۔۔۔۔ میں (عقیقہ نے) اپنے پلے وچ اوہو اتھر وسانبھ کے بنھ لیا۔“

تبصرہ تے ویروا سولاں 16 صفحیاں تے گھلری ایہہ کہانی اک جوان تے جی دار بندے لئی بڑی سوادی اے ایس توں پچھلی کہانی وچ جیہڑے ترفاٹ تے بے چینی دی دس پائی گئی سی اوہدی آفاقیت ایہہ ذرا مقامی رنگ وچ سمٹ آئی اے ایس کہانی وچ اوہی ادھ پوری حیاتی دے کراٹ نہیں تے روحاں دیاں سکاں دے ساڑ!

کہانی ہولی ہولی پیر پند دی اگانہ توں اگانہ ودھدی چلی جاندی اے کہانی وچ دراصل اک آئیڈیل نوں گھن بارے گل بات کیتی گئی اے۔ عقیقہ نوں بھانویں عارف علی جہیا خاندل گیا سی تے اوہ دونوں بڑی جنگی حیاتی گزار دے پئے سن پر جدوں اوہدا اک زبردست تے زور آور مقناطیسی کھچ والیاں ڈو نگھیاں نظر اں والے نال واہ پاتاں اوہنوں انج محسوس ہویا جو یں اوہدی ویاہی وری کندھ نوں کوئی جناں ڈھا کے اوہدے اندر وڑنا چاہندا اے۔ تے ایہہ کھچ دو طرفہ اے۔ پہلاں عقیقہ نوں کدی ایس لوڑیا کھچ دا ذرا وی احساس نہیں ہویا سی پر جدوں اوہنے احمد حیات نوں ویکھیا تے اوہدیاں اکھیاں دا ”مطالبہ“ محسوس کیتا تاں عارف نال ہمدردی ہندیاں دی اوہ احمد حیات ول الر پئی۔ پر نال ای اپنے ارادے دیاں کندھاں نوں ہو رپکا کر دی گئی۔۔۔۔۔ احمد حیات دی شادی عارف موجب ”گنی کڑی“ راشدہ نال ہوئی سی پر عارف دی پرکھ غلطی لاکو یں جے اوہنے تے عقیقہ نال چھ ست ورہے گزارن دے باوجود کدی اوہدی نا مکمل جنم دا اندازہ وی نہیں سی لایا۔۔۔۔۔ جد کہ عقیقہ موجب احمد حیات دی ”راشدہ“ اک بڑی چپ چپیتی تے سادہ زبانی سی۔ تے احمد حیات اوہدے نال حیاتی دیاں اینیاں موجاں مان کے وی اپنے آپ نوں نا مکمل محسوس کر داسی۔۔۔۔۔ کیوں جے اوہنوں اوہدی آئیڈیل نہیں سی ملی۔ اوہدی آئیڈیل دانگ نقشہ عقیقہ نال ملدا سی ایسے کر کے اوہنے عقیقہ نوں اکھیا کہ اوہدی ادھ پوری حیاتی دے خاکے وچ اوہدی (عقیقہ دی) روح اک رنگ بھر دیوے (تے فیر بے شک اوہ اپنے خاوند دے گھر ای وسدی رسدی رہوے۔ تے عقیقہ نے اپنے دل ہتھوں مجبور ہو کے تے احمد حیات دیاں نظر اں دے ہڑھ وچ بڑی بے وسی نال رڑھ جان تے ہار من پاروں اوہدی ایہہ فرمائش۔ اک کئی عمر دے ضدی بال دی فرمائش۔۔۔۔۔ پوری کردتی تے احمد حیات

دیاں نظر ال دی ٹھاٹھاں ماردی ڈو نگھی ندی وچوں جیہڑا تہکا وگ ٹریا سی اوہنوں ”موتی“ ہان لئی اوہنے اپنے ”پلے“ وچ سانجھ کے بھ لیا۔ کیوں جے عقیدہ دے ”آئیڈیل“ داماندر احمد حیات نال ہو بہو ملدا سی اتہی سوچ نری گمراہی اے تے ابدے اثرات ڈاڈے تباہ کرن والے نیں جس نال انسانیت دا اخلاق دا غدار ہو جاندا اے۔

سوال ☆ ”گھسن گھیری“ وچ کیمڑے زنانہ مسئلے بارے گل تھہ کیتی گئی اے؟
اجہے مسئلے دا منصفانہ حل تہاڈی چاہے کیہ ہو سکدا اے۔ بحث کرو
گھسن گھیری

کوثری داویاہ اک ایسے جوان نال ہو یا جیہڑا دولت کمان لئی ولایت گیا ہو یا سی۔ اوہ صرف چار مہینے واسطے ویہاہ کران لئی اپنے دیس آیا تے کوثری نوں تن سال تک ولایت بلا لیں دا وعدہ کر کے ست سال واسطے فیر ولایت چلا گیا ایہہ جوان شکیل سی جہدے جان مگروں کوثری نوں ایک باڈی ہوئی۔ تے فیر دو سال بعد اوہدی کس مر گئی۔ ہن گھر داسارا بھار کوثری اتے آپیا کیوں جے اوہ ای وڈی نو نہ سی اوہ ہن ہور پنج سالوں تائیں ولایت نہیں جاسکدی سی کیوں جے اوہدے مگروں گھر بار سانجھن والا کوئی نہیں سی۔ تے نالے اک چھوٹی ننان اے ویہاہن والی سی۔

کوثری نوں کھان پین تے پہن دی ذرا وی بھکھ نہیں سی جو کوئی اوہدے ٹھاٹھ باٹھ ویکھد اوہدی قسمت تے رشک کردار کوثری واسطے خاوند دی جدائی پاروں اک اک گھڑی پہاڑ نالوں بھاری ہو گئی سی اوہ ہر راتی اپنی ننھی ننھی دھی نال گھٹ کے چہسی پا کے اپنے خاوند دے سفنے ویکھنے شروع کردی تے سویر تیکر پتہ نہیں اوہدے دل تے کیہ کیہ بیت جاندی اوہنے اپنے خاوند نوں ولایت جان لگیاں اکھنا چاہیا سی۔

”میریاں ماپیاں کول روٹی دا توڑا تے نہیں سی۔ جے اوہناں مینوں سٹ دتا اے ذرا ایہہ گل سوچ! میریاں ساہیاں لوڑاں میرے پچے وچ پوریاں پیاں ہندیاں سن فیر اوہناں میری کیڑی لوڑ دی کی اپنے کول کجھی جے مینوں ایتھے گل دتاتے ہن میری لوڑ دا احساس کروا کے تے سوادپا کے مینوں ترہیاں جھڈ چلیاں کجھ تے خیال کرتے ایس توں ایہہ لہی گل چنگی سی۔ جے میں اے ہور پنج ورہے کوڑی تڑہ کے تیرا انتظار کر لیندی۔۔۔۔۔“

شکیل دے خط آوندے جہناں وچ کوثری نوں گھر دیاں ذمہ داریاں ذرا ہور دھیان نال سنبھالنے واسطے اکھیا گیا ہندا۔ اوہ چونہ ورہیاں وچ وہٹی والا گھنڈ لہہ کے کس دی گدی اتے بیٹھن تے مجبور ہو گئی۔ پر اے لاڑے دا چاء اوہدے کوار جھاکیاں وچ پہلے دنوں وانگ موجود سی اوہ خط نوں سرہانے رکھ کے چپ چاپ شکیل دیاں یاداں دے سفنے ویکھن لگ پیندی پر ہن دو تن مہینیاں توں نال دے گھر وچ اک گھبر و اویا سی۔ اوہ ویلے ویلے باری وچ کھلو کے گون لگ پیندیا کے گیت دی دھن ”مونہ سیٹی“ راہیں و جان لگ پیندا۔ جہدی وانج سن کے کوثری دے جسے وچ آگ جہٹی لگ لگ جاندی۔ اوہ شکیل دی تصویر دے سامنے کھلو کے اوہنوں آپیاں شکایتاں ساندی۔ پر کوئی جواب نہ

ایس انسانی مسئلے دا تعلق پورے معاشرے نال اے جے کسے معاشرے وچ انسانی بقا و اخلاقی بنیادیں بند پھن "صاف ستھریاں تے پچیاں بنیاداں اتے قائم ہووے گا تاں اوس وچ وسن رسن والے لوک اخلاقی روحانی تے جسمانی لحاظ نال صحت مند ہون گے نہیں تے روگی!

"(کوثری) شکیل دے ہر اون والے ہرے ہرے لفافے نوں ہتھاں وچ پھڑکے شرما جان دی جیویں پہلی وار کوئی تھنہ پھڑدی اے۔ بھانویں خطاں وچ بن ایس نوں نوں ویلے ویاہ توں بعد وچھوڑے دے درد تے پیار دیاں گلاں نہیں سن ہندیاں بس گھرانے دی ذمہ داریاں دے رونے۔۔۔۔۔ بالکل ای کاروباری جھنڈے خط ہندے نیں۔"

کوثری نوں شکیل نے "تاہنگ" دے سرتے اک طراں اپنے گھر دی چوکیدارنی بنایا ہویا سی۔ ایس کہانی دا تقاضا اے کہ زنانی تے جنے نوں اکدو جے دے حقوق دا خیال رکھنا چاہیدا اے جدوں اک جی دو جے نال ودھیکی کردا اے تے دو جاوی جو انی کارروائی لئی نہ چاہندیاں وی مجبور ہوندا اے۔

سوال ☆ جھلی دا کردار۔۔۔۔۔ رفعت دی سوچ دا اک پہلو اجاگر کردا اے کیہ ایس مسئلے دا کوئی حل وی موجود اے؟ بحث کرو

خلاصہ سردار بیگم ست سال دی عمر وچ ماں مہتر ہو گئی۔ گھر وچ دو مچھاں سن اک سنڈھاتے دو کھوتے اوہدا بھرا حاکم وی چار پنج سال داسی۔ گھروں سانجھ کارن اوہناں دی پھپھی سوہریوں آگئی۔ دادی بڈھی تے مریزی جھنڈی سی گھر دا دھندا چلان لئی "داری" دی ماں دے مرن توں ویہرہ 20 دن مگروں اوہدے پیونوں نواں ویاہ کرانا پیا۔

ساون دا مہینہ سی اوہدی ماں نے نوں مجھ دا پہلا مکھن مسیت دے مولوی نوں داری ہتھ بھجوا دیا۔ پیشی دی نماز ہو رہی سی۔ داری حجرے وچ بہہ چکے مولوی صاحب نوں اڈیکین لگ پئی۔ ایسے وچ کنیاں پین لگ پیاں مولوی ہو ری آئے "ہن مینہ" نہیں کھاریں ورھن لگ پیا سی۔۔۔۔۔ تے مولوی نے کچی کلی نوں اپنی ہوس دا نشانہ بنا کڈھیا۔۔۔۔۔ داری گھر آئی تے اوہدی ماں نے حالت دا گوپڑ لاکے گاہناں دی چھوٹ ورہائی داری جھلپاں وانگوں خالی پیالہ پلنگ اتے سٹ کے باہر نس گئی۔۔۔۔۔ مولوی دی پڑچول ہوئی تے اوہ کدھرے لس گیا سی داری دی عمر اوس سے نور پیاں توں وی گھٹ سی اوہ ظلم دا شکار ہوئی اے ایہہ احساس اوہوں ہر ویلے چیتے رہندا۔۔۔۔۔ سولہ سال دی عمر وچ متری ماں نے اپنے بھرا چراغ نال اوہدا ویاہ کردتا۔۔۔۔۔ پر قسمت بھٹ جائے تاں کوئی کہہ نہ کر سکدا اے۔

داری اے ست ورہے دی نہیں ہوئی سی کہ اوہدی سکی ماں نے اوہوں قرآن شریف پڑھا دتا سی۔ تے نالے نماز روزے دی پابندی ول وی پورا دھیان دتا سی۔ حالات بدلدے رہے ایہوں تک کہ چراغ نال اوہدا ویاہ ہو گیا اوہدا اک چاچا سوہرا سی وہ شہر رہندا سی۔ اوہدا اڈا ہڈا او جھکرا سی تے واہو اچلدا پھر دا ہون کر کے لوکاں دے مقدمات دے فیصلے کروا دیندا۔ جھگڑے مکا دیندا ہر کوئی اوہدی

واسطے وی کہ اک دن اوہنے اپنے پنڈوانے جھلے مولوی نوں گندیاں گاہلاں کڈھیاں سن تے نواب دے مونہہ تے تھک دتاسی تے نالے اوہناں افسران دے نال اچی اچی دس چھڈے سن جنہاں کول اوہ رشوت بن کے جاندی رہی سی۔۔۔ حالانکہ اوہ جھلی نہیں سی اوہ ایک سچی کہانی سی اجہی ”کہانی“ نوں جھلی کہندیاں بندے نوں شرم آونی چاہیدی اے“

ویروا ایہہ افسانہ اک عورت دیاں مجبوریاں دی دس پاند اے تے نال بد معاش لوکاں دے زور دھگانے دی کہانی سناں اے ایس کہانی د امرکزی خیال ایہہ وے کہ عورت ہو رکھ چاہوے یا نہ چاہوے اوہنوں اولاد دی سدھر ضروری ہندی اے فطری کمزوری وجہوں عورت ذات نوں اک

مرد دے سہارے دی ڈاہڈی لوڑاے خاص کر کے جدوں جوان ہو جائے اوہوں اوہنوں خاوند دا ساتھ تے سہارا چاہی ہندا اے پر کدی کدی بچپن وچ ای کے پختی دی عزت گھٹے وچ مل جاندی اے جویں داری جعلی مولوی نوں مکھن دین گئی تے اوہدی ہوس دانسانہ بن گئی۔

ایس کہانی وچ دو جا احساس ”زناکاری“ داملد اے ایہہ اوہ بیماری اے جیہڑی سارے معاشرے نوں روگی کر چھڈدی اے تے ایہو وجہ اے پئی قرآن پاک وچ شادی شدہ زانی نوں سرعام سنگسار کرن دا حکم آیا اے لیکن ساڈے بعض ادیب ادب نوں مختلف ازماں (isms) دے پرچار واسطے ورتنا تاں جائز سمجھدے نیں پر اسلامی تعلیمات دے مطابق حق سچ دی دہائی دین توں شرماندے نیں تے ایسے موقع تے ایہہ کہندے نیں کہ ادب دا کم تبلیغ یا پرچار نہیں حالانکہ سارے ادبی حلقیاں وچ کھلم کھلا ایس قول دی مٹی پلپت ہندی اے۔

سوال ☆ مای فضلاں نال زانیاں دے جیہڑے مسئلے دا تعلق اے اوہ انسان دے اک اخلاقی روک دی دس پاؤندا اے کیہ بھلا ہر بر اور تارا اخلاقی روک نہیں ہندا؟ بحث کرو

مای فضلاں

مای فضلاں جگت مای سی۔ اوہنے جوانی وارے حمے نال عشق کیتا تے فیرویاہ کر لیا اوہدے گھراک پتر وی ہو یا جیہڑا جوانی وارے وڈھیا نکلیا گیا۔ حکماں اوہدے نال بڑا پیار کر داسی گھر وچ ہر سے پنجاہ پنجاہ مجھاں پھ ہندیاں سن حمے داویاہ مای فضلاں نال مہراں نے کرایا سی تے ایس وگھ وچ مہراں داویاہ مای فضلاں نے بڑے چاء نال تے وچ گج کے کیتا تے شیدے نوں گھر جوئی بنا لیا مای فضلاں نوں کے شے دی تھوڑ نہیں سی اوہ سونے چاندی نال ہر ویلے لدی رہندی ہر کوئی اوہدی قسمت اتے رشک کردا پر حاکم دین نوں لڑائی جھگڑے وچ مویاں تیراں ورہے ہو گئے سن تے مای فضلاں دا شریکے وچوں ہر کوئی جھالو بن لئی تیار سی کیوں جے اوہدے کول مال چوکھاسی۔

قافلے نال چلدیاں چلدیاں بہتیاں مجھاں نکھر گیاں سن تے صرف دس باراں ای ایہہ اپڑ سکیاں سن پر سب توں ودھ بوری مجھ نال مای فضلاں نوں پیار سی جہدا شجرہ وی اوہنوں چیتے سی ایہہ بوری مجھ ای فضلاں دا سہارا سی اوہ مہراں دے نیانیاں نال رجھی رہ کے تے مجھاں دی تھل سیوا کر کے وقت

لنگھاندی سی چھے مہنیاں توں اوہدی صحت لسی پیندی جا رہی سی کھنگ تاپ دازور اتوں مروڑ لگ گئے لوکاں کجھیامی فضلاں مر جائے گی پر ”یاسین“ سن کے مرن دی تھاں اوہنوں ہوش آگئی تے سارے لوک نموں جھانے تے ترے ہو گئے پئی ایسہ مائی تاں نہیں مرن لگی۔

سارے پنڈ وچ مائی فضلاں دی حیاتی تے موت بارے گلاں ہندیاں رہندیاں سن زنانیاں اوہدی موت بارے نیو لے لادیاں پر جدوں اوہ پورے نہ ہندے تاں آہندیاں ایسہ بڈھی خبرے کہوں کہوں لے کے مرے گی؟

اج مائی فضلاں نے مہراں نوں خاص کر کے آکھیا پئی مولیاں پالک دا ترڈ کے والا ساگ پکا دے اوہنے ایس ساگ نال تندوری روٹی راج کے کھاہدی تے فیر اٹھ کھلوتی مہراں نوں اوہدی دولت نال پیار سی ایس کر کے اوہ وچاری مائی فضلاں دی ٹہل سیوا (لوکاں نوں وکھان لئی) ضرور کردی سی۔ اکدن پوری مجھ چھپڑوں نکلی تے مائی فضلاں نے اوہنوں روزوانگوں آئے دا پیڑا کھوانا چاہیا پر اوہ ترے کے نس گئی لوکاں وکھ کے آکھیا ہن تے مجھ وی مائی فضلاں توں ترے ہندی اے ایسہ اے وی نہیں مردی ہن تے اوہنوں شرم آونی چاہیدی اے (مر جانا چاہیدا اے) پر مائی فضلاں لمی بیماری توں وی اٹھ کھلوتی سی تے لوکاں دیاں (شریکاں دیاں) جہناں نوں جاہیدا دی آس سی خاص کر کے مہراں دیاں امیدیں اتے پانی پھر گیا تے اوہ اوہدی موت توں نا امید ہو گئے۔

اک دن دی گل اے سورج لہہ گیا سی۔ کجھ نیانے نئے آئے تے لوکاں نوں دسیا کہ مائی فضلاں وی پوری مجھ شام ویلے ریل کار تھلے آ کے مر گئی اے گا ماں رکھو مہراں برکتے ساریاں مائی فضلاں نوں سناونی دین ٹریاں۔۔۔۔۔ تے جا کے دسیا کہ ”مائی فضلاں! پوری مر گئی اے“ مہراں دے وین سن کے مائی فضلاں منجیوں تھلے ڈھے پئی جھاننا اوہنے ہتھ وچ پھڑیا ہو یا سی تے متھے اتے مٹی دے فرش دی دھوڑ لگی ہوئی سی گوڈے اندر نوں کھسک کے ڈھڈ نال جا لگے سن گا ماں نے اوہنوں ہلا جلا کے دیکھیا تے اج لگا جو یں کوئی ریل کار پوری دے ڈکرے کرن توں پہلاں ای مائی فضلاں دی حیاتی دے اپروں لنگھ گئی سی۔

ویروا مائی فضلاں دا کردار ساڈے پنڈاں دے جیوندے جاگدے کردارں وچوں اک اے ایسہ ضروری نہیں کہ اجہیا ہر کردار عشق وچ مبتلا وی رہیا ہو وے بہر حال مائی فضلاں قسمت دی نیک سی حقے نے کیس کٹوا کے فضلاں نال ویاہر چالیاتے اپنے کنبے تے برداری دا خیال چھڈیا۔ تے ایس یاری نوں توڑ نبھایا پاکستان بن تے راہ وچ آندیاں ہو یاں جتھے فضلاں دا گھبر و پتر (”رب نے اوہنوں پتر دا بھاگ وی لایا) وڈھیا نکلیا گیا او تھے حکماں وی ساتھ چھڈ کے اللہ کول چلا گیا مہراں نے ست پنڈ پھر کے حاکم دین لئی ووہٹی لکھی سی۔ تے اوس وی مہراں نوں چاندی دی تھاں سونے نال پہلی کردتا سی۔

ایس کہانی دے ڈانڈے ایس کتاب دی پہلی کہانی نال ملدے نیں او تھے اک مرد سی جینے ویاہ نہیں سی کرایا سگوں اپنی حیاتی رکھ بوٹے لا کے تے سانہ پال کے اوہناں نوں ای اپنے دھی پتر کجھیاسی تے جدوں اخیر کی رکھ وڈھ گھنیا تاں اوسے دن توں اوہدی موت نیڑے آگئی تے جس دن نویں وارڈ

دیاں نیاں رکھیاں جارہیاں سن اودن بابے کالوداد سوال سی۔

ایس کہانی وچ مای فضللاں پت تے خصم نوں روپٹ بیٹھی سی ہن اوہدے کول دل پرچان لئی مجھاں سن جنہاں وچوں یوری نال اوہنوں چوکھا پیار سی۔ مای فضللاں کئی واری بیمار ہوئی پر خورے اپنی یوری دے سہارے اوہ فیرنگڑی ہو جاندی رہئی تے جس دم اوہنے یوری دے مرن دی خبر سنی اوس توں پہلے اوہدی جان وی نکل گئی۔

سوال ☆ رفعت دے سارے افسانے انج تاں انسانی جذباں دے مسئلے نیں؟ اک اوپری کڑی دے حوالے نال ثابت کرو کہ ایہہ افسانہ بنیادی حیثیت رکھدا اے

اک اوپری کڑی

باہر بوسے تے کھٹ کھٹ کھٹ دی واج سی اوہنے بوہا کھولیا چنے ددھ کپڑیاں وچ اک ٹیاریاں متھے تے پینہ تھکی ماندی جھٹی کھلوتی سی اوہنے میٹیاں نوں اندر بلا لیا ٹیاریاں۔

اوہ چاہندی سی پئی لمی پے کے اپنی حیاتی بارے سوچدی رہوے تے جد اچن چیت اوہدی حیاتی دیاں گھڑیاں بن پھب کے اوہدے سامنے آن کھلون تاں اوہ اوہناں نوں آکھے ”نی! میری حیاتی دی گھڑی بوہا۔۔۔۔۔ اتھے کیہ لین آیاں او؟“

میں تہانوں ”جی آیاں“ نہیں آکھنا ہاں کدھرے ایہہ نہ ہو جائے جے میں تہانوں ہوروی کھلیا دیاں تیں چنگا کرو تے ایہوں ٹرای جاؤ چپ چپتے ہولی ہولی جو میں ماں اپنے سے بال دا پنگھوڑا ہلاندى اے جہدے وچوں کوئی آواز نہیں نکدی۔۔۔۔۔ پھر جد کدی میں اپنے آپ دیاں سوچاں توں سکھنی ہو کے لمی پواں تے میری اکھ دی سپ وچ کوئی ہنجداموتی نہ آن تھہرے میری ہک اہناں ہاواں توں سکھنی ہوئے۔۔۔۔۔ آخو میری حیاتی۔۔۔۔۔“

باہر بوسے تے کھٹ کھٹ کھٹ دی واج سی اوہنے بوہا کھولیا چنے ددھ کپڑیاں وچ اک ٹیاریاں متھے تے پینہ تھکی ماندی جھٹی کھلوتی سی اوہنے میٹیاں نوں اندر بلا لیا ٹیاریاں۔

نے پچھیا توں مینوں بخھانیا نہیں؟
 اوہنے گویڈلا کے آکھیا۔۔۔۔۔ تیں شیم گیلانی او۔۔۔۔۔؟ تہاڈانو کر آیا سی تے تہاڈے ملن دا کہندا سی۔ ٹیاریاں نے ہس کے آکھیا۔۔۔۔۔ ”نہیں“ اوہولی۔۔۔۔۔ ”اچھا تے ثریا اشفاق علی او؟“۔۔۔۔۔ ”نہیں“۔۔۔۔۔ اوہنے بڑا پچھان کے آکھیا۔۔۔۔۔ ”آفتاب، قاسم علی تے نہیں؟“ جواب ملیا۔۔۔۔۔ ”نہیں۔۔۔۔۔ مینوں بخھان میں کون آں۔۔۔۔۔“ (اوپدی ایس گل وچ بڑی اپنائت سی)

تے اوہنے بھیناں بھراں ماں پو، انگ ساک دوست، جن، سکھیاں، سہلیاں، سجاں دے نال لے کے اوہناں نال اپنی محبت دا اظہار کیتا تے اوپری کڑی نے اوہنوں سکھ بند محبت قرار دے کے پچھیا۔

کے نال کدی پاروی کیتا ای

تے اوہنے آگوں آگے بھولے بالاں نال اپنے پیار دا اظہار کیتا۔ فیر دسیا کہ مینوں بے کس تے بے وس

محتاجاں نال ڈاہڈا پیرا اے۔ نالے اوہناں سفید پوشاں نال جیہڑے دھی نوں دا ج نہ دے سکن پاروں اوہدی جوانی لنگھا بہندے نہیں ہالے بے علاقے روگیاں نال پیرا اے تے نالے اوہناں بڈھے ماپیاں نال جیہڑے اولاد والے ہو کے وی رلدے پھرن۔ تے نکلے بالال نال وی جیہڑے روزی کمان تے مجبور ہون وغیرہ۔

اوہناں گلاں توں میزبان کڑی ڈاہڈی متاثر ہوئی اپنے وچ اوہنے فیر پچھیا؟؟ اڑیے دس تے جھڈ توں نفرت دے قابل ایس دنیا وچ کہوں جانیائے؟ ”ایس جہان وچ نفرت تے محبت دی اک منزل اے تے ایہہ سارے بکھیردے اک ہونی دے نہیں۔ جیکر اوہ نہ ہندی تے کج وی نہیں سی۔۔۔ توں مینوں آکھیا سی جے تینوں اپنا کوئی خیال نہیں تے ایہہ گل ہے۔ وی ٹھیک۔ کیوں جے اک ذات دے سارے لازمے نہیں اوہ عشق تے پیار ہوے یا نفرت یا بے پروائی دی گل سوچی وی تاں اوس ذات بارے وچ جیہڑی اپنی حیاتی اے“ میزبان کڑی دیاں ایہہ گلاں سن کے اوپری کڑی دے بلھ کنبے تے چٹے ددھ ورگے کپڑے اوس کمرے وچوں نکل کے اسمان ول جاندے دے تے اوہدی غم نال بھی ایس آواز نے میزبان میار نوں بوند لاکھڑیا :-

”میں جان دی ساں۔۔۔۔۔ میں تدا ای ڈردی ساں جے تینوں میتھوں نفرت اے آخو۔!
میرے کولوں“

تبصرہ بلھے شاہ نے آکھیا سی۔

بلھیا کیہ جاناں میں کون !
انسان دی فطرت وچ ایہہ گل شامل اے کہ سب لوکاں داسا ہونا کرے گا لیکن اپنی ذات داسا ہونا کرن توں کئی کترائے گا ہر بندہ دو جیاں نوں پچھانن وچ مہارت حاصل کرے گا لیکن اپنی ذات دی شناخت کرن لگا دھو کھا کھا جائے گا۔ اوہ رب نوں سمجھن ترپوے گا لیکن اپنے آپ نوں سمجھن دی کدی کوشش نہیں کرے گا حالانکہ جہنہ، آپ اپنے نوں لبھ لیا اوہنے گو یارب نوں لبھ لتا۔

(حفیظ احمد ایم اے (سوچ وچار صفحہ 111) لکھدے نیں)

”اک اوپری کڑی ہنیری رات وچ اک اجہ لشکارے نوں آکھیردی اے جہدے جھٹ دے جھٹ چانن وچ پر چھاویں اک دو جے نال لڑدے بھڑدے دکھائی دیندے نیں ایہہ پر چھانویں وی سوانیاں دیاں سدھراں نیں جیہڑیاں دن دے چانن وچ پوریاں ہو جاوون تاں اوہناں داماں بن جاندیاں نیں تے جے ادھوراں ہون تاں دل دی ہنیری رات وچ پر چھاویں بن کے ڈسکدیاں تے ہو کے بھر دیاں رہندیاں نیں“

اک اوپری کڑی رفعت دے افسانوی کردار یا خود افسانہ نگار دی ہمزاد وی ہو سکدی اے جہد اکم شاید ایہہ سی کہ اوہ شخصیتاں یا ذات نوں اپنی پچھان کرن لئی آکھے۔ تے جیہڑا انسان ساری دنیا گھم گھما کے وی اطمینان دی پوڑی نہیں چڑھ سکیا شاید اوہ اپنی پچھان کر کے اپنی ذات دی تکمیل لئی ہتھ پیر مارے۔

ویسے تاں سارے افسانے ونوون جذباتی میلے لگدے نیں لیکن ”اک اوپری کڑی“ وچ داخلی کچھ کچھ
 واجیہر امیلہ لگا ہوا یا وہ وی بڑا اچھا اے۔ جس وچوں انسانی ذات و اشعور اگھر کے سامنے آوند اے
 تے اپنی جھلکی دکھا کے انسانی پیدائش دی مقصدیت دی بھال پڑتاں دا سبق دیندا اے۔

☆...☆...☆

ڈوہنگیاں شاماں

از نواز

پنڈ دباؤ

خلاصہ نوری پنڈ دی اک کڑی جہدے ماں پیوفوت ہو گئے سن عمر بانی 22 ورہے تے اوہدا نواں
 9 سالوں دا اک بھر اسی دونویں بھین بھر اکٹھے رہندے سن نوری اٹھ جماعتوں پاس تے نوویں وچ
 داخل ہونا سی کہ ماپے مر گئے فیر اوہ اپنے پنڈے دے سکول وچ استانی لگ گئی اوہ بالوں نوں
 پڑھانندی ہندی سی۔ بال اوہنوں ادب نال ”باؤ“ کہہ کے بلاندے سن تے فیر ایہہ گل ہوئی کہ ہر
 کوئی نوری نوں باؤ کہہ کے بلان لگ پیا۔

نوری پنڈ دی مڈل پاس، گھڑتے گھڑتے نکھڑویں کڑی سی۔ اوہدی اچھ تے خوبصورتی پاروں اوہدی دکھ
 وکھری سی۔ اوہ سارے پنڈ دیاں کڑیاں وچوں ہر لحاظ نال وادھو سی۔ اوہ جوان سی بانی ورہیاں دی عمر
 وچ اک کڑی دیاں سوچاں اپنی اچ اڈاری پاروں ندھریاں ہندیاں نیں نوری جذبات دی روڑھ وچ
 رڑھ جاندی تے اپنے ویاہ بارے سوچ دی پر ایہہ سوچ نری سوچ سی اک دن اوہ جذبات وچ ایناں
 رڑھی کہ اوہنے فیصلہ کیتا کہ اچ جیہڑا منڈا وی اوہنوں ”باؤ“ کہہ کے بلاوے گا اوہ اوہدی بانہہ پھڑلے
 گی تے اوہنوں نال لے کے زندگی دی لہ اتے ودھے گی۔۔۔ ایسے جذباتی ہڑھ وچ اٹھی ہو کے اوہ
 ٹری جا رہی سی ایسے وچ کسے نے اوہنوں باؤ کہہ کے بلایا۔ اوہنے جھٹ پٹ اوہدی (بلان والے دی)
 بانہہ پھڑلئی۔۔۔ پر ایہہ منڈا اوہدا (نواں) کوورہیاں دا بھر اسی ہوش آئی تے نوری اپنے بھرادی
 بانہہ پھڑ کے سکول ول ٹر پئی پر اوہدا بھر اٹھ وی نہ سمجھ سکیا۔

ویروا ایس کہانی وچ بیٹھ لکھیاں گلاں گوہ گوچریاں نیں:-

1- پنڈ دباؤ۔۔۔۔۔ اوہدا نال نوری اے۔

2- اوس کڑی دے ماپے مر گئے نیں۔۔۔۔۔ اوہدا نال نوری اے

3- اوہ ڈل پاس کر کے جدوں ماہیاں توں ہمیش لئی وچھڑی تے اوہنوں پنڈ دے سکول وچ استانی دا پیشہ اختیار کرنا پیا۔

4- اوہدا اک بھرا اے۔۔۔۔۔ کوئی نوواں ورہیاں دا۔۔۔۔۔ ایہہ دوئیں بھین بھرا اپنے ٹبر وچوں ایس دنیا تے جیوندے نیں۔

5- کڑی جوان اے۔ اپنے گھر وچ اکلے رہندی اے۔ جد اکلاپے دے قابو چڑھ جائے تے اخلاق دے سیانیاں موجب شیطانی سوچاں دی لہر بن کے اٹھ دی اے۔

6- پر فطرت دے سیانے اکلاپے و نھی جوانی دیاں سوچاں نوں فطری آہندے نیں تے اوہدا کچھ کر دے نیں۔

نواز سوچاں دا کہانی کاراے جو کجھ اوہ آپو سوچدا اے اوہنوں اوہ اپنیاں کرداراں دے مونہوں اکھواندا اے کدی کوئی کردار اوہدے وچ حلول کر جاندا اے تے کدی اوہ آپو کرداراں وچ حلول کر کے گل بات داروپ دھار لیددا اے اسیں اوہدی گل بات سن کے اوہدے کرداراں دے ہمدرد بن جانے آں پنڈ دباؤ وی اک اجہیا کردار اے جمدے بارے نواز نے ظاہر طور تے کوئی وکالت نہیں کیتی پر اندر گتی اوہ اجہیاں جو انیاں دا کیس (case) بڑے فنکارانہ ڈھنگ نال پلیڈ (PLEAD) کر گیا اے۔ ایہو فنکاری اوہدی اچھائی دی دلیل اے۔

ایہہ رومانی کہانی سانوں حقیقی سچیاں توڑی اپڑاندی اے ایہہ اوہ کہانی اے جہنیاں کہانیاں بارے احمد ندیم قاسمی ہوراں اکھدے نیں :-

”نواز حیاتی دے اوہناں پہلو آں توں چنگی طرحاں آگاہ اے جہیز دے اوس نوں اوہدیاں کہانیاں دے موضوع بھاوندے نیں ایسوی وجہ اے جی نواز دارومانی انداز نظر بھانویں سانوں صداقتاں توں براہ راست شناسا نہیں ہون دیندا پر آخر کار آگاہ ضرور کرادیندا اے تے ایہہ آگاہی بہتیاں مثالوں وچ زیادہ موثر تے نتیجہ خیز ثابت ہوئی اے اوس دی کہانی ختم کردیاں ای رومان دی دھند وچوں صداقتاں چٹاک چٹاک پنھن لگ پیندیاں نیں تے انسان دے شعور تے ضمیر وچ بھونچال آجاندا اے۔“

(دیباچے وچوں)

☆.....☆.....☆

سوال ☆ ”سیار دی کھڈ وچوں ساڈی حیاتی دکھہڑ انگ اگھڑ دا اے۔ نواز دی ایس کہانی ول گوتڑھی نظر مارو تے اپنے خیالاں دے گھوڑے نوں دڑکی لوا کے دسو؟“

خلاصہ ایہہ کہانی ظاہر طور تو یوسف تے جھیمو دی کہانی اے اوہناں دی پہلی ملاقات اک بس شاپ تے ہوئی سی جھیمو او تھے اکلے سی لوکاں دیاں تیکھیاں نظر اں توں چن 'ئی اوہ اک کندھ اوہلے کھلو گئی اپنے وچ بس آگئی یوسف نے ایس بس تے نہیں سی چڑھنباقی سارے لوک بس تے چڑھ گئے جھیمو وی کندھی اولیوں نکل کے مڑ کے بس شاپ تے آگئی سی ہن یوسف تے جھیمو اک دو بے

نوں کولوں ہو کے دیکھ سکدے سن چھیمو دیاں اکھاں وچ شرم سی یوسف نوں انج اگا جو یں اوہنے ایس کڑی نال پہلاں وی گلاں کیتیاں ہوں اوہ سوچیں ڈب گیا تے خیالاں وچ ای اوہنوں تکدار ہیا فیر اوہنوں گھر لے گیا جدوں اوہنے نظراں چک کے چھیمو ول سکھیا تے اوہ او تھے کوئی نہیں سی ایس گل نوں اج کئی ورھے ہو گئے نیں اللہ جانے اوس کڑی داناں کہہہ سی جنہوں اک منڈے نے ایہہ کہنا چاہیا سی۔۔۔۔۔

میںوں ایہہ شام کدی نہیں بھلے گی جدوں اک سورج ڈبیا سی تے دو جا چڑھ پیا سی۔۔۔۔۔ ایہہ کہانی سردیاں دی اک اداس شام توں شروع ہوئی سی تے ایہہ کہانی کسی وی موسم وچ ختم نہیں ہووے گی۔

تے اصل وچ ایہہ کہانی اک جوان منڈے دیاں سوچاں دی کہانی ایس جہدی ماں مر گئی سی جس دن اوہدی ماں مری سی غالباً اوسے دن اوہنوں ایہہ خیال آیا سی کہ لوہدے گھر وچ اک زبانی ہووے اوہنے اک خیالی کڑی چھیمو نوں اپنے دل وچ وسالیا شام پیندی تے اوہ گھر وچ دیو لبالب کے اوہدی لوئے اوہنوں پیار کردا۔ اوہ دیاں زلفاں نوں انگلیاں نال کنگھی کردار ہندا۔۔۔۔۔ تے ایہہ اوہدا روز دا ”ور تارا“ سی۔۔۔۔۔ اک دن اوہنے شام ویلے بس شاپ تے اک کڑی نوں سکھیا جہدیاں اکھاں وچ شرم تے حیا دے ڈورے سن اوس منڈے نوں ایہہ کڑی چھیمو ای لگی تے اپر جھیردی گل بات چھیمو بارے بیان ہوئی اے اوہ دراصل ایس کڑی نال واپری سی۔۔۔۔۔ تے جدوں ایہہ منڈا سوچاں دے کھو ہوں باہر آیتے ”چھیمو“ او تھے کھلوتی ای نہیں سی۔۔۔۔۔ اوس دن اوہ منڈا بس تے چڑھن دی تھاں گھر نوں پیدل گیا۔۔۔۔۔ اوہ شام اوہنوں اج وی یاد اے جس وچ اوہنوں اپنی آئیڈیل نظر آئی سی تے فیر چھپن ہو گئی سی ایہہ کہانی سردیاں دی اک اداس شام توں شروع ہوئی سی۔۔۔۔۔ اوہ شام اوہی جدوں اوہ اپنی ماں دے غم وچ اداس بیٹھا سی۔ تے اوہنے اک ”آئیڈیل کڑی“ دی سدھر کیتی سی جھیردی اوس نوں اک بس شاپ تے جھلکار اے کے ٹر گئی سی۔۔۔۔۔ تے ایہہ کہانی کے وی موسم وچ ختم نہیں ہووے گی۔

کہانی دیاں ایہہ گلاں گوہ چریاں تے ویر والوڑ دیاں نیں :-

- 1- ایہہ کہانی سردیاں دی اک اداس شام توں شروع ہوئی سی جدوں اک منڈے نے اک کڑی نوں اکھیا سی۔۔۔۔۔ میںوں ایہہ شام کدی نہیں بھلے گی۔۔۔۔۔ جدوں اک سورج ڈبیا سی تے دو جا چڑھ پیا سی۔
- 2- ایس گل نوں اج ورھے ہو چلے نیں۔ اوس کڑی نوں ویکھیاں اج کئی شاماں لنگھ گئیاں نیں جہداناں خورے کیہ سی۔
- 3- اوہ شام کدی نہیں بھلے گی جدوں اک سورج ڈبیا سی تے دو جا چڑھ پیا سی۔
- 4- منڈے داناں یوسف تے کڑی نوں لوک چھیمو آکھدے سن۔
- 5- چھیمو پہلی واری شہر دے اک بس شاپ تے یوسف نوں ملی سی

6۔ اوس کڑی نے منہ اگون رو مال ہٹایا تے یوسف نوں انج لگا جو یس اوہنے ایس کڑی نوں پہلے وی کتے ویکھیا ہویا اے۔ ویکھیا ای نہیں ہویا ایہدے نال گلاں وی کیتیاں ہوئیاں نیں۔ اوہ گلاں جہناں نوں سن کے چھمبوس چپ ای ہو گئی سی۔

سوال ☆ نواز دیاں کہانیاں ”جوانیاں“ دوالے گھدیاں نیں ”دل دے پر چھاویں“ نوں مکھ رکھ کے بھرواں کھیرا کرو؟
دل دا پر چھانوواں

خلاصہ رضیہ جوان ہو گئی سی۔ اک دن اوہ کوٹھے دی باری وچوں نال دے مکان والیاں دی کڑی نال گلاں کر رہی سی۔ اوہنے اک منڈے نوں گلی وچوں لنگھدیاں ویکھیا۔ اوس دن اوہ چپ کر کے لنگھ گیا سی۔ پر ہن رضیہ روز ای اوس ویلے اپنے بوہے موہرے آکھڑی ہندی۔ تے اوس منڈے دا انتظار کردی رہندی۔ اوہ ایس بارے اپنی ماں دے خیالاں تے گوہ کردی تے ایہہ گویا لگدا پئی اوہ رضیہ دے خیالاں نال متفق نہیں ہیگی۔ ایس لئی اوہ ماں کولوں ہمیش شرمندی تے ڈر دی رہی اج رضیہ اپنے باہر لے بوہے دی دہلیز تے چتے اوہلے کھڑی سی جدوں اوہ منڈا روز وانگوں اج وی لنگھیا تے رضیہ نے جذبات وچ آکے بوہوں پیر باہر کڈھیا تے اگانہ ودھ کے اوس منڈے دی بانہہ پھڑ لئی ایسے وچ اوہدی ماں نے ڈیوڑھی وچوں آواز دتی رضیہ گھبرا گئی اوہ سگڑ کے دو نماں دے وچکار کھلوتی سی اوہدی ماں نے بڑے پیار نال اک ہتھ رضیہ دی بانہہ تے رکھیا۔ دو جان منڈے دے سرتے رکھ کے منڈے نوں آکھن لگی ”پتر توں جا کے سرے دا بند بست کر۔ میں رضیہ نوں تیار کرنی آں۔“ تے فیر رضیہ دی بانہہ پھڑ کے اوہنوں اندر لے گئی رضیہ بڑی حوش سی دونوں مانواں دھیاں کناں ای چر اوس منڈے نوں جان دیاں ہوئیاں ویکھدیاں رہیاں اج پہلا ویلا سی جدوں رضیہ نوں اپنی ماں۔۔۔۔ اپنی دھی لگ رہی سی۔

تبصرہ تے دیروا ایہہ افسانہ نواز دے عام افسانیاں وانگر اک جوان کڑی دیاں سوچاں دا شکارا اے۔ اوہ کڑی ”ہیر“ اے پر اوہنوں ”سیدے کھیرے“ نال ویہا ہن دی تھاں رانجھے نال ویہا دتا جاندا اے۔ تے کڑی خوش ہو جاندی اے نواز نے ایس افسانے وچ ”روایت“ توں بغاوت دا سبق دتا اے۔ اوہ روایت جہدی جیاد اوہ ظلم تے ودھیکی اے جہیری ہیر نال ہوئی سی تے اوہنوں سیدے نال جانا پیاسی جہدے دین سن کے وارث شاہ نے ہیر دی کتاب لکھ ماری سی جہدیاں چیکاں نے وارث شاہ دے مونہ کیدو نوں شیطان اکھوایا سی نواز دی ایہہ ہیر اک ”المیہ“ نہیں سگوں طریقہ اے حالانکہ روایت موجب اجہیاں کہانیاں المیہ ہندیاں نیں پر نواز نے اینوں شروع وچ المیہ دارنگ

دے کے اخیر طریقہ وچ بدل دتا اے پہلاں اوہ اجہی آپ بدری کڑی نوں خیالاں وچ ای زہر و
کھواندالے اوہدا گل وٹ گھٹ دالے پر جدوں سوچاں دی جنجول جھاتی مار کے رضیہ اپنے لاڑے
نوں وی بھدی اے تے اوہدی چیک نکل جاندى اے اوہدی ماں ابھروا ہے اٹھ کھلوندى اے تے اوہ
”بھیر اسفنا“ بھلان دی خاطر رضیہ نوں دلا سادے کے سلا دیندی اے پر جدوں رضیہ بوہیوں با
پیرپا کے اپنی پسند دے منڈے دی بانہہ پھڑ لیندی اے تے ستی ماں دیاں جاگدیاں تے کھلیاں اکھا
دھی دا پچھا کر دیاں ہوياں اوہنوں موقعے تے پھڑ لیندیاں نیں تاں بڈھی ماں دیاں اکھاں جو ان دھ
دیاں سدھراں اگے نیوں جان دیاں نیں تے ماں اوہدا فیصلہ من لیندی اے۔

سوال 1 ☆ جوڑیاں جگدی ایس کہانی دا بھرواں جائزہ لہوتے اوہدے دکھ
و کھ پہلو کھیر و

خلاصہ ایہہ اک اجہئے نما نے حاجی دی کہانی اے جہداناں ای حاجی بے گیا سی اوہ ان پڑھ سی
امر تسر داوسنیک سی ماپیاں دا کلاتے لاڈلا پتر ہون کر کے کدی کوئی کم نہیں سی کردا۔ کدی اوہ اپنی
ماں دا گلابھن کے پیسے کڈھ کے لے جاندا تے کدی کے ہور ڈھنگ نال گواہنڈیاں توں یا اپنے
توں مانٹھ لیندا۔ اوہ ایسے طرح وقت کڈھ رہیا سی کہ اوہدے ماپیاں نے اک دولت مند دی دھی نال
اوہداویاہ کردتا۔ اوہ کڑی حاجی دی دوہٹی ضرور سی پر دوہناں وچکار ہیرتے سیدے کھیرے والارشت
سی۔ اوہنوں حاجی نال ذرا وی پیار نہیں سی۔ پر حاجی نوں اوہداول جتن داہرویلے خیال ہندا سی
اوہنے بیکاری چھڈ کے اک دکان پالٹی تے اپنے ماپیاں تے نالے ہور نال لوکاں نوں وی حیران کر دیا
جدوں ہر روز شام نوں اوہ دکان بند کر کے گھر نوں جاندا تے اپنی ”ہیر“ لئی کچھ نہ کچھ لے کے جاندا
تے اپنے ماں پو توں لکا کے اوہدے حوالے کر دیندا تے اوہ اللہ دی ہندی اپنے ”سیدے“ دا
لیاندا ہو یا تھفہ اڈول اکھ بچا کے نکرے لا دیندی تے حاجی ایہو سمجھدا کہ اوہن اوہ چیز آپے کھالٹی
ہووے گی حاجی ایس اڈیک وچ سی کہ چنگا ویلا اوڑک ضرور آوے گا پر اوہ نہ آیا تے اک دن سویر نوں
ایہ گل اڈگئی پئی حاجی دی دوہٹی نس گئی اے۔

جدوں پاکستان بنیا تے حاجی لاہور آگیا اوہ لاہور وچ کئے ای ورہے رہیا پر اپنے شہر دے لوکاں نے
اوہدے نال گلاں کر کے ایہہ پچھانیا کہ اوہ ہن اک ان پڑھ عالم بن گیا اے اوہ سارا دن لوکاں نوں علم
دیاں گلاں سناندا تے اپنے بارے گھٹ بولن دے باوجود اوہناں نوں ہساندا وی رہندا سی۔

ایہہ کاروبار چھڈ کے پہلاں اوہنے ککڑیاں داتے فیراک چوک وچ دال چول لاؤن دا کاروبار کیتا
۔۔۔۔۔ اوہداو تیرا سی پئی اوہ اک روپہ منافع کما کے دکان توں اٹھ کھلوندا تے فیر لوکاں نوں عام
اجازت ہندی پئی اوہ اپنی مرضی نال سودا لین بھانویں پیسے اوہتھے رکھ جان پانہ۔

فیراک دن چھوٹی جسہٹی کڑی اوہدے کولوں دوانی دی دال لے کے گئی تھوڑے چر مگروں اوہدی
ماں الاہمہ دین آئی تے آکھن لگی :-

”وے بھائی نکی جہی کڑی نوں ویکھ کے تے لٹ ای لیا ای! ایہہ دو آئیاں دی دال لے؟ دوانی دی
دال بے بندہ گھر پکائے تے سارے ٹیر نوں رجا سکھالے۔“

ایسہ زنانی اصل۔ حاجی دی نیسی ہوئی دوہٹی سی جنہوں ویکھ کے حاجی دی ہوش بھل گئی اوہنے
 قافٹ کڑی نوا۔ اپا۔ ذکاؤک بھر دتاتے آپ کے لمے دیہناں وچ جا کھبالوک آہندے نیس
 کہ حاجی نوں۔ کڑن دا تہ سی پر اوہنے کدی اوہدا اظہار نہیں سی کیتا۔
 تبصرہ تے ویروا ایسہ افسانہ جذبات نگاری تے جدت دی اک سوہنی تے سچی مثال اے نواز دا
 بیان کرن دا ڈھنگ بڑا انوکھا اے اوہ ہر گل نوں بڑے من کھجویں تے سوادی طریقے نال انج بیان
 کردا اے پئی قاری ذہنی طور تے چسکولا ہو کے اجے مونہہ ای سنوار دا ہندا اے کہ نواز اپنا کم
 کر جاندا اے اوہ اپنی گل عام افسانہ نویساں وانگ نہیں کردا سگوں اوہ کئی تھاں بھلاوے دیندا تے
 بھلیکھ کڈھ داگے ودھدا جاندا اے کجھ لوک تنقید دا غلط مطلب لیدے نیس تے تنقیص نوں تنقید
 سمجھ دے نیس حالانکہ تنقید دا مقصد ایسہ ہندا اے کہ حق سچ دی دہائی دنی جاوے تے غلط گلاں
 لوکاں نوں نکھیر کے دسیاں جان تاں جے اوہ کراہے نہ پے جان اک چنگی چیز وچ کیرے کڈھنا
 تنقیص تے ہو سکدی اے تنقید نہیں۔ چنانچہ میں وی تنقید دی آڑ وچ تنقیص دا قائل نہیں
 اختلاف رائے وکھری گل اے۔

حاجی اک اجہیا بندہ اے جہیز اپلاں تے آپ ہدیاں کردار رہیا تے ماں پیو دا اکلا پتر ہون کر کے لڈکا
 بجیار ہیا۔ جدوں اوہدے ماپاں نے اوہداویاہ کردتاتے ایسے وڈی غلطی ایسہ ہو گئی پئی کڑی دے
 پیکیاں نے کڑی دی مرضی پچھوں بغیر ای اوہدا رشتہ حاجی نوں دینا منظور کر لیا حاجی تے پیشک اوس
 کڑی نوں دلوں جانوں چاہندا سی پر اوہ کڑی اوہنوں بالکل پسند نہیں سی رکھدی تے اوہدیاں لیاندیاں
 ہویاں چیزاں وی نہیں سی کھاندی ہندی سگوں کدھرے ایدھر اودھر سٹ دیندی سی۔ اوہ حاجی
 نال کدی وی اک مک نہ ہوئی۔ اوہنے حاجی نوں ساگ راتے صرف بانہہ پھڑائی تے اوہ وی انج
 جوہں اوہنے اپنی عزت دنیا والیاں دی جھولی پادتی ہووے۔ فیر حاجی نوں اوہنے نیڑے نہ آون دتا اوہ
 ماپاں تے سوہریاں دی لچ پالن لئی۔

کجھ چہ حاجی دی عزت من کے رہی پر انج جوہں اوہداویاہ حاجی نال نہیں سی ہويا۔۔۔ تے فیر اک دن اوہ
 موقعہ پا کے نس گئی۔ حاجی دے پیو نے سوچیا پئی شاید کڑی نال حاجی نے کوئی ودھیکی کیتی اے
 پر حاجی جے اوہنوں کجھ آکھ سکیا ہندا تاں اوہ نس کے کیوں جاندا۔

ایس توں ایسہ گل نکھر دی اے پئی حاجی نرا پر اسید اکھیڑا سی جنہوں اوہدی ہیر نے لاگے نہ لگن دتا
 پر کڑی چنگی سی ایس لئی حاجی اوہنوں دلوں جانوں چاہندا سی پر اوہنوں حاجی ذرا نہیں سی سکھاند ایس
 توں حاجی نے ایسہ کجھیا پئی شاید میں ویہلا تے نکماں بہہ رہناں واں ایس لئی اوہ بیتوں نفرت کر دی
 اے چنانچہ اوہنے اپنے آپ نوں سدھارن ول پیر پٹیا۔ پر سیا نے آہندے نیس :-

لجیاں دے پنت نیارے
 تے اک دن حاجی دیاں آساں دے محل ڈھا کے اوہ کڑی گھروں نس گئی۔ تے اوہنوں محلے وچ اکھاں
 چک کے ٹرن جوگانہ رہن دتا۔

حاجی دی عمر چالی ورھے سی جدوں اوہنے ”دال چاول“ دپنے شروع کیتے اودوں اوہ لاہور وچ سی اوہنے

اک نکی کڑی دال لین تے فیر اوہدی ماں الاہمہ دین آئی۔ اوہدی آواز او سے کڑی دی آواز سی جھیری کے زمانے حاجی دی ”وہی“ رگھی سی اوہ پیتے سے دے سمندر وچ جاڈ گاؤہنے نکی جھی کڑی نوں دال دا پیالہ بھر دتاتے فیر اوہ اٹھ کے کے پاسے چلدا ہویا۔

سوال ☆ ڈوہنگیاں شماں دے مصنف دی حیاتی بارے روشنی پاوتے نواز دے افسانیاں دا مجموعی تاثر بیان کرو؟

مصنف نواز ہوری جناب نور محمد ہوراں دے گھر 3 ستمبر 1935ء نوں امر تسر وچ پیدا ہوئے۔ اوہناں 1949ء وچ اسلامیہ ہائی سکول خزانہ گیٹ لاہور توں دسویں جماعت پاس کیتی تے فیر ایف اے وچ داخل ہو گئے۔ پرائف اے وچ فیل ہون توں بعد بڑھائی دا خیال چھڈ دتا۔ فیر اوہناں اردو وچ لکھنا شروع کیتاتے نال نال پنجابی ول وی دھیان دتا اوہ فلمی دنیا دے وی منے پرمنے کہانی کار نیں اوہناں اک فلم ”سکھ کا سپنا“ وی لکھی اے اوہناں دیاں پنجابی کہانیاں دا مجموعہ ”ڈوہنگیاں شماں“ چھپ چھیا اے جنہوں مکھ رکھ کے اتھے گل بات کیتی جا رہی اے۔

نواز ہوراں دیاں کہانیاں وچوں جھیری گل اگھر دی اے اوہ ”اکلایا“ اے تے اوہناں دی ہر کہانی وچ ”اکلایا“ اک مسئلہ اے دو بے لفظاں وچ ڈوہنگیاں شماں ”اکلایے“ دیاں کہانیاں نیں اکلایا اوہناں دے کرداراں نوں ڈنگدار ہندا اے جس دی چھس اسیں وی محسوس کردے آں۔

نواز ہوری تجریدی مصور وانگ لکیراں جھیاں کچھدے جانڈے نیں تے جدوں اوہناں دی کہانی مکدی اے تے اک مجموعی تاثر اک سگوس نقش دی شکل وچ ساڈے سامنے آکھلوند اے نواز دی فنکاری ایس ڈھنگ دی ور توں نال ودھیری اگھر کے ساڈے جذبیاں نوں تہدی اے تے اثری ایکتا دے مزے چکھاندی ہوئی اپنالو ہا منوالیندی اے۔

نواز دے افسانے جناب احمد ندیم قاسمی ”ڈوہنگیاں شماں“ دے دیباچے وچ لکھدے نیں :-
 ”نواز اک رومانی کہانی کار اے ایس زمانے وچ جدوں کہ عشق اوباشی دے معنیاں وچ تے رومان ”فلر ٹیشن“ دے مفہوم وچ ورتیا جان لگ پیا اے رومانی ادب دے مطلب تے ویروے دی لوڑ سی تے میں شروع دیاں سطر اں وچ او سے ای پاسے کچھ اشارے کیتے نیں۔ میں جدوں نواز نوں رومانی کہانی کار کہناں تے اوسدا مطلب ایہہ نہیں کہ پئی اوہ خالی عشق عاشقی نوں اپنا موضوع بنا چھیا اے میرا مطلب ایہہ وے پئی پہلوں توں اوہ زندگی نوں اوس شکل وچ ویکھد اے جس طرحاں کہ اوہ ہے پر ایہہ صورت اوہدے خیالاں دی تریہہ نہیں بچھاسکدی۔ بے حیاتی دے بارے نواز دا نقطہ نظر رومانی نہ ہندا تے اوہ اتھے پہنچ کے کلیتہً دا شکار ہو جاندا قبر اں بھوتاں چڑیلاں تے ہیرے جنگلاں وچ جھانکدیاں انگیاں ہاراکھاں دیاں گلاں کرداتے اوہوں سارے انسان سر پھرے نظر آوندے۔ پر اوس نوں سنے ویکھن دی ہمت اے۔ ایس لئی اوہ حیاتی دے اجاڑ بیلان وچ اپنے سفیاں دے پھل کیر دا دے اوہ روندایا پید اے تے ایس لئی نہیں پئی اوہدے سامنے نظر اں دی آخری جوہ تک اک ویرانہ کیوں وچھیا ہویا اے بلکہ ایس لئی پئی اوہ تھے پھل کیوں نہیں کھڑدے۔ اردو دے وچ کرشن چندر، قرۃ العین حیدر، اے حمید تے پنجابی وچ نواز، رومان دیاں جوان قدراں دے

علمبردار نہیں ایسہ گل وکھ اے پئی اوہناں دے اپنے اپنے اسلوب میں تے اپنی انفرادیت ظاہر کرن لئی اپنی اپنی کسوٹی اے۔

خولباں واسلسلہ منطقی نہیں ہندا ایسے لئی اوہ عام طور تے بے معنی ہندے نیں پر جدوں اک رومانی فنکار خواب ویکھد اے تے اوہ خالی ہوائی قلعے نہیں بناؤندا۔۔۔۔۔ قلعے ضرور بناؤندا اے پر ہوائی نہیں ہندے اوہناں دیاں جنہاں دھرتی وچ ہندیاں نیں اوہ اپنے آلے دوالے دی حقیقت نوں پوری طرح حال نہ سمجھے تے اوہدے اندر بغاوت دا اوہ جذبہ کیوں جاگے جھیرا اوہنوں زیادہ چنگی زیادہ سوہنی حیاتی دے سفنے ویکھن تے اکسا سکے۔ اونویں اوہ جدوں خواب ویکھد اے تے دراصل ایسہ خواب اوسدے ماحول دیاں سچائیاں دے جم پل ہندے نیں ایس طرح حال اوہدے خولباں وچ منطوق پیدا ہو جاندی اے تے جدوں اوہ اک متوازن سماج دیاں گلاں کردا اے تے دراصل اوہ اپنے غیر متوازن تے انصاف توں خالی سماج دے خلاف واویلا کردا اے شاید ایسوی وجہ ہے پئی گزرے زمانے دے وڈے وڈے فنکار ای وڈے وڈے صحت مند انقلاباں دیراج سن ایسہ رومانی فنکار اوہناں فنکاراں توں وکھرے ہندے نیں جھیرے رومان نوں زندگی توں سن واک بہانہ بنا لیدے نیں۔۔۔۔۔ ایسہ فنکار رومان نوں ایم دی گولی تے چرس داسوئا سمجھ کے ورتدے نیں پر جھیرا رومان حیاتی دی سندرتا تے توانائی دا آرزو مند ہندا اے اوس وچ خواب دراصل امکانات دے معنیاں وچ ورتے جاندے نیں ایہ خواب (نواز دیاں ایسہ پنجابی کہانیاں جنہاں دیاں واضح مثالان نیں) پڑھن والیاں اتے ایسہ بھیت ظاہر کردے نیں پئی انسان طریقے نال سوچے تے سلیقے نال عمل کرے تے ایج وی ہوسکد اے ایس طرح حال لوکاں وچ ہون والیاں گلاں دا شعور پیدا ہندا اے تے ایسہ اوہی شعور اے جہدے پچھے لگ کے انسان نے درختاں توں اتر کے تے غاراں وچوں نکل کے جیٹ ہوائی جہازاں تے مصنوعی سیاریاں تک دا پینڈا طے کیتا اے۔ ایہناں صحت مند خولباں دی اک مثال چین دا سفر اے۔۔۔۔۔ ایس طرح حال رومانی ادب دے فائدیاں توں منکر ہونا حقیقت پسندی نہیں بلکہ تنگ نظری اے کیوں جے میرے اپنی رائے وچ تے حقیقت دے فنی اظہار وچ نویں چنگی تے سوہنی صداقت دی امنگ نہ ہووے اوہ حقیقت پسندی اک ملاں تے اک اخبار نویس دی حقیقت پسندی تے ہوسکدی اے پر اک فنکار تے مفکر دی حقیقت پسندی بالکل نہیں ہوسکدی۔

۔۔۔۔۔ میں نواز دیاں کہانیاں دا مجموعی تاثر بیان کردیاں ہویاں ادب دے فن وچ جھیرے رومان دی اہمیت تے فائدے تے زور دتا اے اوہ ریزاری تے بے حسی و انقیب نہیں ہندا بلکہ ہون ہاریاں گلاں نال تعلق دی وجہ نال حرکت و انقیب ہندا اے تے نواز دیاں بوہتیاں کہانیاں زندگی دے ایس صحت مند رومانی نقطہ نظر دیاں کامیاب مثالان نیں :-

نواز دا فن فن دابادشاہ اے۔ اوہ سوچدا اے تاں سوچاں دے سمندر وچ لمی ٹھھی مار کے کدھرے نکل جاند اے تے جدوں اوہ داساہ مکدا اے اوہ سر باہر کڈھد اے تے او تھے ای اپڑیا ہندا اے جتھے اوہنے ٹھھی ماری سی اوہتوں اوہ ذرا کواگے پچھے ہو کے سوچاں دے شوہ وچ فیر ٹھھی لا جاند اے

اے تے سانوں اپنے خیالاں دی دنیا وچ نال نال لئی پھر دار ہندا اے پر جدوں اوہد اساہ مکدا اے اوہ
 فیر پانی وچوں سر باہر گڈھد اے تے پرانی تھاں اپڑیا ہندا اے نواز سوچاں دے دیوے جگاندا اوہناں
 دی لوئے اپنے قاری دی رہنمائی کردا اگانہ ودھدار ہندا اے پر جدوں اوہ اپنی سوچدے دیوے نوں
 پھوک ماردا اے تے اسیں اوتھے ای کھلوتے ہندے آں جتھوں ٹرے ساں اوہ اپنیاں سوچاں دے
 گھنڈہ گھر دے آلے دوالے سانوں گھماندا پھر اندا اے تے نال ای اوہ اپنی کہانی نوں اگے ودھاندا
 رہندا اے انج اوہ سانوں رکھداوی اوتھے ای اے جتھے اسیں ہندے آں تے ساری کہانی وی سنا دیندا
 اے اوہ کئی فقرے تھوڑے تھوڑے وقفے پچھوں دوہرا اندا اے تے عام طور پر تے ساری کہانی وچ
 دوہرا اندا تریا جاندا اے۔

کہانی کہن دا انداز ہندا اے کوئی کے طرحاں گل نوں چھو ہندا اے کوئی کسی طرحاں۔۔۔۔۔ نواز دا
 اپنا وکھرا انداز اے اوہ سانوں خیالاں دی اوس دنیا وچ لئی پھر دار ہندا اے جھیری ساڈی دنیا توں کوئی
 وکھری نہیں اوہ امکانی واقعات نوں مکھ رکھ کے گل کردا اے اوہ ارسطو دے (law of Pro-
 bability) دا قائل ہے جس توں کم لے کے اوہ اصلاح دی کوشش کردا اے اوہدی کہانی چڑی
 چڑے یا کاں دی کہانی نہیں پر ذرا گوہ کرے تے اوہدے ڈانڈے سانوں ایس کہانی نال جڑے ہوئے
 نظر آون گے۔

نواز دیاں کہانیاں وچ پنجاب دی رہت بہت تے پچھو کڑدے جھلکارے ملدے نیں۔ اوہ رومان
 دے شہر وچ دی لکھدا لکھدا اسانوں بڑا کجھ وکھادیندا اے تے فیر جد اوہ ایس شہروں باہر نکدا اے تے
 اسیں رومان دے جنگل وچ اوہدے نال نال جا رہے ہندے آں پر ”شہر“ والے مزے سانوں نہیں
 بھلدے ایس لئی کہ نواز دیاں کہانیاں رومانی کہانیاں نیں پر اوہ رومان وچ کھب کے آسا پساتے آں
 دوالا اصلوں نہیں بھل جاندا، سگوں اوہ رومان دا چسکا لاکے سانوں رومانی جنگلاں دی وی سیر کراندا
 اے تے مزے دی گل ایہہ دے پئی جدوں اسیں اجھے جنگلاں وچوں باہر آوندے آں تے اوہناں
 دیاں یاداں ساڈے دل تے دماغ اتے بڑا چر چھاں کیتی رکھدیاں نیں جھدی ٹھنڈ وچ نمھاں نمھاں ساڈ
 وی ہندا اے تے اسیں سوچیں پے جاندا اے آں۔ کناں چر سوچیں پے رہندے آں پر جدوں مڑ
 کے نواز دی کہانی ول دھیان ماروے آں تے سانوں اک چھان جھنٹی نظر آوندی اے اسیں
 ہتھیرا اوہدے پچھے نسدے آں پر اوہ ساڈے قابو نہیں آوندی اسیں بڑا سوچنے آں پئی نواز دی کہانی
 دا چیتا کرے کئی تھاں کجھ جھولے پیندے نیں کجھ شکلاں ساڈے سامنے آوندیاں نیں پر ایہوں نواز
 دی چلاکی ای کہواں گے کہ اوہ شکلاں دکھا کہ اوہناں نوں فیر چھپا لیندا اے تے اوہناں چر اسیں اوہناں
 نوں مڑ کے دیکھن وچ کامیاب نہیں ہو سکدے جد تاں اسیں اوہ کہانی نوں دوبارہ نہ پڑھیے تے ایہہ
 سلسلہ شاید ادووں تیک چالور ہندا اے جد تک اسیں نواز دی کہانی دے کھیت نوں سوچ تے گوہ دے
 نویں تے پرانے نال نال کئی سیٹیاں لاکے پولاہ نہیں کر لیندے۔

نواز دے افسانے وی اجو کے افسانے نیں احمد ندیم قاسمی ہوراں موجب نواز اردو افسانے دی ترقی
 توں وی چنگی طرحاں واقف اے تے اپنے پنجابی افسانیاں دی بہہ اوہنے اوہ ترقی والے نقطے نوں

سامنے رکھ کے اساری اے نواز دے افسانیاں وچ اک قسم دا سہس (Suspence) وی ملدا اے اوہ قاری نوں اکدم ایسہ پتہ نہیں لگن دیندا کہ اوہدی منزل کیمہدی اے قاری اوہدے نال نال ثریا جاندا اے اوہنوں نواز تے پورا اتھا (بھروسہ) کر کے اوہدے مگر مگر چلنا پیندا اے تے جدوں افسانہ مکن لگدا اے یا مک دا اے تاں فیر قاری منزل دا گوٹیر لاند اے تے کئی واری اوہنوں چھیکڑا لے فقرے کئی واری پڑھنے پیندے نیں۔ جنہاں وچ نواز نے اصل کہانی کیتی ہندی اے۔

اوہدیاں مثالیں کئی تھاں ملدیاں نیں مثلاً :-

”دل دا پر چھاواں“ دا چھیکڑا فقرہ اچ مکدا اے :-

”رضیہ دی زندگی وچ ایسہ پہلا ویلا سی جدوں اوہنوں اپنی ماں اپنی دھی لگ رہی سی۔“

ایسویا چس ای اجو کے افسانے دی جند جان ایس نواز ایس مقصد وچ بڑا لگے وے اوہدی زبان وی عام لوکاں دی سمجھ دے نیڑے وے۔ اوہ شہراں تے پنڈاں دی رلوں زبان ورتدا اے اوہدے وچ ٹھیکہ جسکی بولی دا مناسب انگ سلاہن جوگ اے۔ اوہدے مقابلے وچ آغا شرف دی زبان بڑی ٹھیکہ اے تے پنڈاں دی نکسالی زبان ورتتا اوہدی عادت اے جد کہ نواز زبان وی ڈھکویں ورتوں دے نال نال افسانے دی جدت دا وی قائل اے تے اوہنے پنجابی افسانے نوں اسارن وچ جو کجھ ہن تیک کیتا اے اوہ پنجابی ادب وچ اک وڈا ملاو دا ہالے۔ امید اے پی نواز افسانے راہیں پنجابی ادب دی اچی چھی سیوا کردار ہوے گا۔

(حوالہ پنجابی افسانہ تے ڈرامہ از قدر آفاقی طبع 1973ء)

سوال ☆ نواز دے افسانے ”سد اسہاگن“ دا مرکزی خیال تے خلاصہ

پیش کرو؟

2۔ سد اسہاگن دی کہانی ایس طرحاں بیان کرو کہ اوہدیاں خوبیاں نکھڑ کے سامنے آجاون؟

مرکزی خیال اک آئیڈیل نوں لہمن وچ ناکام رہن دا غم بری بلا ہندا اے، جھیرا ہندے دی جان وی لے سکدا اے جدوں کوئی ہندہ اچھی و ہم دے قابو چڑھ جائے تے فیر اوہنوں موت دے ہتھوں کوئی نہیں چاسکدا۔ سیانے کہندے نیں کہ عم اک اچھیا پکھیرا اے جمدے پرتے پیر نہیں ہندے۔ نہ اوہ ماں دے ڈھڈوں ایس نہ اوہدا کوئی پیو اے نہ اوہ زمین تے وے تے نہ اوہ آسمان اتے۔۔۔۔ تے اوہ جنور۔۔۔۔ انساناں دا گوشت کھاند اے۔ ایس افسانے دا مرکزی خیال و ہم تے عم اے جھنے لوڑک اک جوان تے گھبر و منڈے دی جان لے لئی۔

کہانی دا خلاصہ شیرا پنڈا گھبر و جوان سی اوہنے اک آئیڈیل زبانی دی مورت اپنے دل وچ لٹکا لئی۔ جدوں اوہ اکلا ہندا اوہدے نال گلاں کر کے دل پر چاندا پر اوہ اوہنوں پچھان نہ سکدا نہ اوہ آئیڈیل زبانی ایس دھرتی اتے اوہنوں چلدی پھری نظری آؤندی تے اوڑک اوہ اک ہارے جواری و انگ ایسہ بول گاؤن لگ پیندا :-

نی ماپے تینوں گھٹ رون گے
بہتا رون کے دلاں دے جانی

شیراجدوں کدی دارے وچ بہنداتے کوئی ہمدہ بڑے سوز نال ہیر پڑھدا ہنداتے ہولی ہولی اوہدی
واج سنن والیاں دیاں اکھاں نوں بھون لگ پیندی۔ پر شیر اکجھ نہ سمجھدا۔ نہ اوہدیاں اکھاں چوں
اتھرو کردے۔ جدوں گاؤن والا ایسہ بول پڑھدا:-

ساڈے چم دیاں جتیاں کرے کوئی جھیرا جیو داروگ گواؤندا اے

بھلا دس کھاں چریں وچھنیاں نوں کدوں رب سچا کھریں لیاؤندا اے

تے شیر اسوچیں پے جاندا کہ ایسہ جیو داروگ کیہ بلا ہندی اے تے فیر۔۔۔۔۔ اوہ مجمع وچوں اٹھ
کے ٹر جاندا تے جاندا ہویاں اوہدے کنیں ایسہ واج پیندی:-

ہیر آکھیا جو گیا جھوٹھ آکھیں کون رٹھڑے یار مناؤندا ای

ایسہ سن کے شیر اہیر بارے سوچن لگ پیندا۔ کسے توں پچھن نوں جی کردا پر فیر اللہ جانے کی سوچ
کے چپ کر جاندا۔ تے اپنے گھر نوں ٹر پیندا۔ گھر آکے اوہ اداسیا جھیاتے بڑا بے قرار ہو کے ایسہ
گاؤن کڈھدا اے:-

جے توں ملیں تے سبھ دکھ دساں

چناں وے جو بیتیاں ساڈے نال

ایسہ بول سن سن کے اوڑک شیرے دی ماں نے اوہداویاہ کردتا۔ شریفیاں اوہدی ووہٹی داناں سی اوہ
بڑی سوہنی سی پہلی راتے شیر اوہنوں پھد اے ”تیراناں ہیراے؟“ تے شریفیاں ہیر بارے

دسدی اے کہ اوہنوں مویاں تے جگ بیت گئے نیں۔ ہیر دی موت ذی خبر شیرے تے بجلی بن کے
پئی پر اوہ سنبھل گیا تے شریفیاں وی چپ وٹ گئی ہولی ہولی اوہ اکبال دی ماں وی بن گئی۔۔۔۔۔ شیرا

اے وی سوچاں وچ گم رہندا اپنے نکلے جے ءبال نوں کھیڈان لئی اوہ کھیتاں وچوں گھر آجاندا تے من
پر چاند ارہندا اے شریفیاں اوہدیاں ایہناں حرکتاں تے ہمدی تے اوہ پیاری لگن واسطہ دے کے اک

داری ہو رہن دی فرمائش کرداتے اوہ اگوں ”چل جھوٹھا“ آکھدی۔۔۔۔۔ شیر اسوچن لگ پیندا پئی
ایسہ ٹھیک کہندی اے کیوں جے ”شریفیاں مینوں بھانویں کنی وی چنگی لگدی اے پر اپنی نہیں کہ

جے ایسہ مر جاوے تے میں ایہنوں ایہدے ماپیاں توں ودھ رواں“۔۔۔۔۔ اوہ ایسہ سوچدا
سوچدا گھروں پیلیاں ول ٹر جاندا اے پئی جے شریفیاں اج مر جاوے تے خورے میریاں اکھیاں وچ

اتھرواوی نہ آون۔

ایسے غم وچ شیر ایسار پے گیا شریفیاں نے اوہدی بڑی ٹھل سیوا کیتی پر شیرے دیاں سوچاں ای
شیرے نوں لے بیٹھاں۔۔۔۔۔ اوہ شریفیاں ول تکدا جھڑی اوہنوں کالی مورت جاپدی جھیردی

سدھیاں پٹھیاں گلاں کردی پر شیر اوہناں گلاں نوں بچھن توں وانجیار ہندا تے ایس حالت وچ جبار بار
اکھاں جھمکدا۔ شریفیاں اوہدے لئی پانی لین ٹر جاندا اے مڑ کے آکے ویکھیاتے پتہ لگا کہ شیرے

نے دم دے دتا اے مرن توں پہلاں شیر اپنی آئیڈیل زنانی بارے جمدے وچھوڑے وچ اوہنوں

”جے اوہ ہیر چچی مچی مر گئی اے تے لوک اوہنوں ایس طرحاں کیوں یاد کردے نیں جویں اوہ حالی وی جیوندی اے۔“

جہد اجواب نہ شریفاں نوں آؤند اسی نہ اوہنے دتا۔ تے فیر چپ چپتیاں وقت لکھدار ہیا۔ اوہدے گھر اک بال وی ہو پیا۔ پر شیرے دے دل وچ ”ہیر“ نے گھر بنا لیا سی۔ اوہ شریفاں نال ہرور تار اور تدا رہیا پر بدھا دھا۔۔۔۔۔ ایس گل دا کھیر اوہ تھے ہوندا اے جدوں اوہ اپنے نکلے جہ بال نوں ہنسان لئی تے اپنا من پرچان لئی گھر آؤند اے اوہ وزگام نہ کر کے شریفاں نوں وی ہن دی تحریک کردا اے اوہ ہندی اے تے شیر اک واری ہور ہن دی فرمائش کردا اے کیوں جے انج اوہ شیرے نوں بڑی سوہنی لگدی سی تے شریفاں ”چل جھوٹھا کہندی اے تے اوہ سوچن لگ پیندا اے :-“

”گل ایہنے ٹھیک ای آکھی اے میں جھوٹھا ای کہیا اے ایہہ مینوں چنگی تے ضروری لگدی اے پر اپنی کو چنگی نہیں جے ایہہ مر جاوے تے میں ایہدے ماپیاں کولوں وی ودھ روواں۔“

سوال ☆ ”اک سی تے اک سی بادشاہ“ داخلہ لکھو؟
اک سی تے اک سی بادشاہ د امر کزی خیال

خلاصہ سلیم تہیاں (30) ور ہیاں داجوان سی اوہد اک پتر سی جہیز اوہنوں ”باؤ“ کہہ کے بلاندا ہندا سی۔ سلیم ہر روز رات نوں اپنے پتر نوں اک کہانی سناندا تے پتر کہانی سن داسن داسوں جاندا۔ انج وی اوہنے اک کہانی شروع کیتی پر اوہد پتر سون دی تھاں جاگدار ہیا تے پوری کہانی سن کے آکھن لگا :-

”مینوں ایہہ کہانی سن کے نیندر نہیں آئی۔ ہن تہانوں میں کہانی سناؤناں واں“
سلیم نے ایہہ کہانی سنائی سی :-

اک سی بادشاہ پر اوہ بڑا غریب سی اک دن رات نوں کوٹھے تے بیٹھے سوچیں ڈبے نوں اوہدی ماں نے آکھیا پئی ویہلے بیٹھ کے گھر ال دے خرچے نہیں چلدے ہندے کدھرے نوکری لکھن داچارا کر۔ اوہ سویر نوں اٹھ کے نوکری لکھن تر جاندا تے شام نوں ناکام مڑ آؤندا تے اوڑک اک دن اوہنوں نوکری مل گئی پہلاں اودی ماں ”بادشاہ“ نوں ”لال“ کہہ کے بلاندا ہندی سی ہن اوہنے ”لال بادشاہ“ آکھنا شروع کردتا لال بادشاہ دیاں سوچاں نوکری توں نسل ہو کے ویاہ دے شکناں وچ ڈب گئیاں۔۔۔۔۔ اک دن اوہنے اک کھلی سڑک تے ٹری جاندا اک کلم کلی شنراوی نوں وی بھیا تے اوہدے طور طریقیاں توں متاثر ہو کے فیر اک دن اوہنے شنراوی اگے اپنے گھر دی رانی بن داسوال پادتا شنراوی ایہہ سوال سن کے سوچیں پے گئی پئی کدھرے ایہہ نواں بادشاہ وی اوس شنراوی دے وانگوں دھو کھانہ دے جائے جہنے مینوں ملکہ بنا کے اک پتر دی ماں وی بنا جھڈیا سی تے فیر وی کدھرے نس گیا سی۔۔۔۔۔ شنراوی دے بھیلیکھے کڈھ کے لال بادشاہ نے اوہدی بانہہ پھڑی تے اوہنوں گھ لے آیا شنراوی نال اوہدا ڈیڑھ کوسال دابال وی سی۔۔۔۔۔ بادشاہ دیاں اکھاں اگے ہن تن شکلاں رہن لگ پیاں۔ بڈھی ماں نکا جہیا بال تے جوان شنراوی۔۔۔۔۔ انج سمجھ لو کہ اک

تے فیر من لگ پئی۔ منڈے نے اوہنوں روان لئی ایہہ تیر چھڈیا کہ اج توں بعد میں تینوں نہیں ملیا
 کراں گا۔۔۔۔۔ اوہ آکھن گئی ”میں تیرے پیار نوں ریشم دی گنڈھ دے دواں گی۔۔۔۔۔ منڈا
 بولیا۔۔۔۔۔ ”ایہ سب پرانیاں گلاں میں“ تے کڑی نے آکھیا:-

”تے میں وی کوئی نواں پیارتے نہیں کیتا!“
 تے فیر ہولی جہنٹی اٹھ کے کول آئی تے منڈے نوں آکھن لگی۔۔۔۔۔ سچی گل ایہہ وے پئی پنچ
 ورھے پہلاں میر اوپاہ ہو یا سی تے اجکل میں دو بالوں دی ماں وی آں۔۔۔۔۔
 ایہ کہہ کے اوہ دور لس گئی تے فیر ہمدی ہمدی ٹر گئی۔۔۔۔۔ منڈے نوں چائن ہو گیا۔ بھلیکے دور
 ہو گئے تے ہلکی شام دا گھسیا پاندھی ڈوہنگی شام نوں گھر پرت آیا۔

تبصرہ تے ویروا جسک چھپے۔ دیا گیا اے کہ ایہہ افسانہ نواز دی حیاتی نال گوڑھا تعلق
 رکھدا اے تے ایس افسانے دے نال تے اوہنے پوری کتاب داناں رکھیا اے جس نال اوہدی اچھ ہور
 وی ودھ جاندی اے۔۔۔۔۔ جے ایہہ گل نہ وی ہووے تاں وی ایہہ افسانہ بڑا پیارا تے تر کھا اے ایہدی
 تمہید وچ بڑا کچھ اے ایہدے وچ جہیزیاں تشبیاں تے استعارے تے مثالوں ورتیاں گئیاں نہیں
 لوہناں نوں سامنے رکھے تاں ہر اک وچوں کئی سوے پھٹ دے میں کئی کئی گلاں نگھڑیاں نہیں
 تے جے ہر اک دی تشریح کرے کئی بھلیکھے پے جاندے نہیں۔ تے اسیں ایہہ سوچدے لکھ رہ
 جانے آں پئی فلاں تشبیہ یا تمثیل دا ایس افسانے نال کہہ تعلق ہو سکدا اے تے اسیں ایہہ جھن
 تے مجبور ہو جانے آں کہ نواز نے ایہہ تشبیاں وغیرہ بہتا کر کے اپنی کہانی نوں شنگارن لئی ورتیاں
 نہیں کیوں جے آج دے شنگار سے وچ ذرا جنی معمولی شے وی کئی کئی لفافیاں وچ ولہیٹ کے تے
 سوہنی پیننگ کر کے پیش کیتی جاندی اے تے زیورال والا ڈبہ وی مخمل دیاں رنگ برنگیاں ٹاکیاں
 نال سجیا سجایا ہندا اے۔ ایہہ سب چیزاں لازمی دی حیثیت رکھدیاں نہیں تے نواز آج دے سے دیاں
 لوڑاں تھوڑاں توں چنگی طرحاں واقف اے اوہ کچھ تے ”زیورال“ نال ڈھکویاں پھبویاں تے کچھ
 لوہدے ”ڈبے“ نال میل کھاندیاں تے تعلق رکھدیاں چیزاں بڑے سلیقے تے سگھڑاپے نال ساڈے
 سامنے بنا شنگار کے پیش کردا اے تے ایسے لازمی نوں اوہ اپنے دل دا غبار کڈھن دا اک
 ذریعہ وی خیال کردا اے جس طرحاں ویاہ تے صرف منڈے کڑی دل ہونا ہندا اے جہدا سدھا جہیا
 مقصد انسانی نسل نوں قائم رکھنا ہندا اے پر جنج، میل و اجاوری تے ہو رنگ برنگیاں ریتاں رساں
 صرف ایس ویاہ نوں شنگارن لئی ہندیاں نہیں ایسے طرحاں نواز دے افسانیاں وچ بعض گلاں باتاں
 سانوں ”بے تعلق“ جہیاں لگدیاں نہیں ایہہ کوئی بڑی گل نہیں۔ صرف اشارہ ای کافی اے کہ کوئی
 اپنی لوڑ تے اپنے گوہ دی ڈوہنگیائی موجب نواز دیاں اجہیاں تشبہاں وغیرہ توں سواد لے سکدا اے۔
 اصل کہانی نسیں پڑھ بیٹھے او۔ بھلیکھیاں توں دکھ نواز نے معاشرے دے اک اچھے روگ ول اشارہ
 کیتا اے جس وچ ساڈے منڈے تے کڑیاں دنوں دن بتلا ہندے جارے نہیں۔ اوہ اپنی مرضی نال
 اپنا ساتھی کھن دے چاء وچ کئی واری دو مہہہ بالاں دی ماں نوں وی کچی کواری سمجھ کے پھس

جانداں نئیں ایہدی وجہ یکہہ اے؟ تجربے دی کمی نواز جتھے ایہہ کہند اے کہ اوہ کڑی شکر دوپہر سورج جا پدی سی او تھے اوہ اوہوں پچھانن وچ ناکام رہن دا اعتراف وی کردا اے۔ تے ساری گل بہنتی لو "دے سر لا دیندا اے حالانکہ اوہدے اپنے جذبات وی شکر دوپہر دے سورج وانگوہ اوہوں اتھا کرن وچ برابر دے حصے دار نئیں۔۔۔۔۔ ایہہ تے اوہدی فطری نیکی اوہدے کم آگ جنہوں اسیں "تخم تاثیر" یا "نیک ویلے دی پیدائش" دا اثر کہہ سکے آں کہ اوہ نرا ہسڈیاں رہن واپا کڑی نون روا کے وی ویکھنا چاہندا سی۔ کیوں جے اوہ اپہہ خیال سی کہ پیار نرا خوشیاں دا ای نال نئیں سگول ایہدے لئی غم دا انگ وی ضروری اے تے غم ہدے دے دل دی میل ہنجوں آں نال دھو جھڈ دا اے جے دلاں وچ میل ہووے۔۔۔۔۔ بھانویں اوہ خوشیاں تے ہاسیاں دی ہووے کوئی ہووے۔۔۔۔۔ تے پیار وچ کھوٹ رل جاندا اے تے انج اوہ پیار سچا تے سچا نئیں رہندا۔۔۔۔۔ نوا رستہ بھلن نون مکھ رکھ کے اپنے معاشرے دی اصلاح ول سدھراں لے کے انج پیرپٹ دا اے :-

"اوہ دن کدوں آوے گا جدوں چانن دا اک سر ادھرتی دے سورج دے ہتھ وچ تے دو جا اسمان چمکن والے سورج دے ہتھ وچ ہووے گا۔

تے فیر جدوں کے اک دا ہتھ وی ڈھلا پوے گا اوہوں دنیا تے ہیر نئیں ہو یا کرے گا بلکہ ایس جہان تے چانن کھلر جایا کرے گا۔ تے فیر گھر دیاں کچیاں کندھاں تے مٹی دے دیوے نئیں بلن گے لوکاں دے بوہیاں تے اک تارا چمکے گا تے جدوں اوہناں تاریاں دا نمھاں نمھاں چانن چار چو فیر کھلر جایا کرے گا اوہوں کوئی مسافر رستہ نئیں بھلے گا۔"

ایہہ دو بالاں دی اوس ماں دا کردار وی گوہ گوچرا اے جہیر دی اپنے غم نون پھڈ کے نت نواں یار سہیر دی ون سونے سوا چھدی تے تھاں تھاں پھیچھے پاؤندی پھر دی اے اوہدے پچھ وی اللہ جانے حلال دے نئیں یا نئیں کیوں جے پنجال ورہیاں توں اوہ نون توں نواں پیار رچاندی رچاندی بڑی تجربے کار ہو گئی اے تے جے ایہہ منڈا وی اوہدے ہاسیاں وچ ای گواچ کے رستہ بھل جاندا تے خورے اکبال ہو روی ہو پیندا۔ تے کچھ چر بعد اوہنے کوئی ہووے نہکانہ جا ملنا سی تے ایہنے سوچدے ای رہ جانا سی کہ ایہہ میرے نال یکہہ ورت گئی اے۔

جدوں منڈے نون حق سچ دا چانن ہو گیا اوہوں ہنجو آں دی قدر دا پتہ لگاتے اوہ آکھن لگا :-

"کچھ دیر پہلے اسمان دارنگ نیلا سی تے ہن بالکل کالا ہو گیا اے۔ ایہہ بدل خورے یکہڑے پاسیوں آئے نئیں پر ایہناں نے ڈب دے سورج دی لاج رکھ لئی اے؛"

ایہہ ڈب دا سورج منڈے دے جذبات دی ناکامی دا سورج سی جہیر اڈب اڈب انج گیا نئیں تے منڈے نے داغی ہو جانا سی۔۔۔۔۔ یا۔۔۔۔۔؟

سورج مکھی

از سجاد حیدر

سوال ☆ سجاد حیدر دے حالات زندگی بارے چائن پاؤتے اوسدے فن بارے تنقیدی تبصرہ کرو؟

سورج مکھی دے مصنف دے حالات سجاد حیدر 1919ء وچ ضلع سبھرات وچ چناب دے کنڈھے اک پنڈ موہلہ دے دسٹیک پیرزادہ نور حسین آذری ایم اے دے گھر جمے۔ جیہڑے صوبہ سرحد دے تعلیم دے محکمے وچ ملازمت کردے سن۔ سجاد نے گورنمنٹ کالج لاہور توں ایم اے پرشین کیتا تے فیر 1944ء وچ آل انڈیا ریڈیو نال منسلک ہو گئے تے لاہور وچ اوہناں نوں دیہاتی پروگرام داسپر دائر مقرر کیتا گیا 1947ء وچ پاکستان جیاناں محکمہ اطلاعات وچ انفارمیشن آفیسر بن کے کم کیتا 1954ء وچ ریڈیو پاکستان وچ اسٹنٹ ڈائریکٹر بنے حتیٰ کہ ریجنل ڈائریکٹر دے عہدے پر قوم دی سیوا والا کم نبھا کے ریٹائرمنٹ لئی۔ پنجابی ادبی بورڈ نے انہاں دی چھتر چھاویں کئی وڈلیاں تے سوہنیاں کتاباں شائع کیتیاں۔ سجاد حیدر بڑی نکھی تے مٹھی طبیعت دے مالک سن حیاتی نوں اک کہانی سمجھدے سن خود پسندی دے نیڑے نہیں جاندے۔ درویش صفت ہمدے حیاتی دے مختلف رنگاں اتے گہری نظر رکھدے سن ہمدردی تے انسانی سیوادے پر چارک محبت نوں حیاتی دامرکز نقطہ من کے ڈرامے تے کہانیاں لکھدے سن اوہناں دی سورج وچ لچر پن نہیں ہیک بڑی ستھری تے نثری ہوئی سورج دے مالک سن ڈرامیاں وچ وی لت گت تے بے حیائی دا جھولا نہ ہون دے برابر اے اوہناں دے سارے ڈرامے گھر وچ سارے جی اکٹھے بیٹھ کے سن سجدے میں ڈرامیاں دے تن مجموعے چھپ چکے نیں۔ یعنی 1955ء وچ ہوا کے چھپا تے 1970ء وچ سورج مکھی جد کہ تیا مجموعہ 1978ء وچ ”بول مٹی دیا بویا“ دے ناں بیٹھ چھپا۔

پروفیسر عبدالجید سالک مرحوم نے سجاد حیدر دے ڈرامیاں بارے آکھیا سی :-

”جنہاں لوکاں دا خیال اے کہ پنجابی شعرتاں چھے لکھے جاندے نیں پر ایہو بولی افسانیاں ڈرامیاں تے فلمی مضموناں لئی ٹھیک نہیں اوہناں نوں سجاد حیدر دے افسانے ڈرامے تے نثری ڈرامے

پڑھنے چاہیدے نیں۔۔۔۔۔ سجاد حیدر دافن پنجابیاں واسطے فخر دامقام اے مینوں یقین اے
 ۔۔۔۔۔ کہ سجاد حیدر داناں ہمیشہ پنجابی بولی دے بڑے ادبیاں نال لیا جاوے گا۔“ (12)
 اپریل 1957ء عبدالمجید سالک لاہور)

ریڈیو دے ڈرامے سورج مکھی دے حوالے نال سجاد حیدر دے ریڈیائی ڈرامیاں بارے گل
 بات کرن توں پہلاں ایہہ دس دی لوڑ اے کہ پنجابی وچ پہلا ریڈیائی ڈرامہ رفیع پیرزادہ نے
 ”اکھیاں“ لکھیا پروگرام چونکہ پہلے ریکارڈ کرن دی سہولت نیں سی ایس کارن سارے پروگرام لائیو
 (live) ہندے سن چنانچہ کردار تھوڑے تے ڈرامے دا دورانیہ وی گھٹ رکھنا پیندا اسی تاں جے کوئی
 کردار۔ پیراں توں اکھڑ کے اپنا موجودہ لوائیٹھے ایسے طراں صوتی اثرات لئی پورا پورا ہند و بست رکھنا
 پیندا اسی نقلان، ٹیٹھریائی وی ڈرامے دے خلاف ریڈیو دے ڈرامے ذرا اوکھری ٹائپ دے ہندے
 نیں کیوں جے اوہناں وچ سارے تاثرات تے ساری گل بات سنن والے دے کناں راہیں اوہنوں
 سمجھانی پیندی اے رفیق پیرزادہ بعد سلطان کھوسٹ، شیخ اقبال، صوفی نثار احمد آئی سی سندھ تے سجاد
 حیدر داناں آؤندالے فیر اشفاق احمد، بانو قدسیہ، آغا اشرف، نواز رحمان مذنب، تے ہور بہت سارے
 لکھاری اگے ودھے تے اج کل بہتار و اج نی وی دااے ایس لئی لکھاریاں دا زیادہ دھیان ٹی وی
 ڈرامے لکھن ول مڑ گیا اے کتابی ڈرامے پڑھن دی چیز ہندے نیں اجھے ڈرامے لکھن والیاں وچ
 عبدالحق ایڈووکیٹ، میجر اسحاق، حسن اعرافی، نجم حسین سید، سرمد صہبائی، منصور قیصر، سلیم خان
 گمی، افتخار دامتق ایم شریف تے ہور بہت سارے نام ملدے نیں۔

سوال ☆ سورج مکھی دے حوالے نال سجاد حیدر وی ڈرامہ نگاری دافنی
 تجزیہ پیش کرو؟ (1989)

فنی لحاظ نال سجاد حیدر دے ڈرامے سجاد دے ڈرامے عموماً ایہہ رنگ دی بھ مار دے نیں۔ اوہ
 گلاں ذرا لیاں چھو ہندا اے اوہدے ڈرامیاں وچ ہاسا محول برائے نام ای ہندا اے اوہدے ڈرامے
 ذرا گہرے ہوندے نیں اوہناں دے پچھے کئی کئی لشکاں تے کئی کئی رنگ ہندے نیں جیہڑے
 ڈرامے دے ظاہری مکھڑے دی خوبصورتی وچ وادھا کردیندے نیں سجاد حیدر حقیقتاں دے سمندر
 وچ ڈونگھی چھبی مار کے لکھن دا عادی اے اوہدے ڈرامے اوپرے جہے نیں ہندے تے نہ اوہناں
 وچ عامیانا پن ہندا اے۔

اوہ عام جھیا ڈرامہ وی بڑی گہرائی وچ کھب کے لکھدا اے اوہدے پلاٹ زندگی دے عام مسائل توں
 لئے گئے نیں۔ سورج مکھی وچ پہلا ڈرامہ ’سورج مکھی‘ اے (2) دا کھاں ترپ ترپ روندیاں نیں
 (3) سکھنے سویرے (4) اپنے پرانے (5) پتلیاں (6) ایانے سیانے (7) مورنی (8) جیو آیاں نوں
 (9) ساکوشی۔

سورج مکھی ایس ڈرامے وچ ظہیر دی حیاتی، اوکھڑا رویا گیا اے جیہڑا ساری عمر اداکاری کردا
 رہیا تے لوکاں کو لوں ہر روپ وچ داد تے پیسہ دھیلا وصول کر کے خوش ہندا اے پر جدوں اداکاری

اے کہ کے دن اوہدا حقیقی محبوب اوہنوں ضرور اپنے کول سد لوے گا۔

سردار احمد عرف دارا تے اوہدی بیوی ملاح پنے نال روزی کماندے سن ہڑھ آیا تاں اوہناں واسطے کچھ روزہ کے لے گیا اوہ بڑی مشکل نال سیلاب داپانی لنگھ کے کلم کلمے ”ووہٹی“ رنگے درویش جھگی وچ بدے دیوے دی لو دوروں دیکھ کے پنچے تاں اوہناں دیکھیا کہ جھگی اتے چھاں کیتی کھلو کھاں (انگوراں) دا اک بوٹا اے درویش نے مسافراں نوں پناہ دے کے اپنے کول ای رکھ لیا۔ کشتی چلاندا چلاندا دو شرابی کبابی گاہکاں دے ڈھائے چڑھ کے شراب دا شوقین ہو جاندا اے اوہنے اک دن دیکھیا کہ ووہٹی رنگے درویش نے اپنے ہتھاں نوں مہندی لائی ہوئی اے۔ تے تے دارے دی ووہٹی نوری نے وی مہندی لائی ہوئی اے اوہ شراب دے نشے وچ کے غلط فہمی واسطے ہو کے بڑھے درویش دی مچھی نپ کے اوہنوں قتل کر دیندا اے تے اوہدی لاش دریا وچ سٹ دیندا اے ایس وچ احسان فراموشی دی بڑی بھیری مثال اے ووہٹی رنگا درویش روز سوہے کپڑے پائے اپنے پاپی دے سدے دی اڈیک وچ رہندا سی پر کدی اوہنوں بلاوانہ آیا ہن اوہنوں روحانی طور اے اپنے قتل ہون دا یقین ہو گیا سی چنانچہ اوہنے اپنے ہتھاں نوں ووہٹیاں ہار مہندی لائی قتل توں بچا نوری نے دارے نوں دسیا کہ :-

نوری اچ اوہدی اپنے ماہی نوں ملن دی رات سی اچ اوہ بڑا ای خوش سی۔ تے مینوں اپنی اکٹری ہوئی مہندی پیاد کھاند اسی۔۔۔۔۔ اچ اوہ وی اپنے مالک کول اپڑ گیا اے۔

سکھنے سویرے ایسہ ڈرامہ محبت دی داستان داپکا جھیا جھلکار اویکے مک جاندا اے شجاعت اک مصوراے اوہدیاں تصویراں نوں کوئی نہیں خرید دا اک دن اک گاہک نے اوہنوں چوکھے سارے روپے دتے تے چلا گیا۔ فیر اک دن اوہ آیا۔ تاں اوہدے نال ہندے سی اوہ سارے شجاعت نوں کا وچ بٹھا کے اپنے نال جنگل وچ لے گئے اوہتھے اوہناں نے جعلی نوٹ چھاپن دا کم شروع کیتا ہو یا سی مصور نوں نال رلا کے تے ایس کاروبار وچ اوہدی پتی رکھ کے اوہناں نے چوکھے سارے جعلی نوٹ بنائے تے موحاں اڈایاں اک دن پولیس نے چھاپا مار یا شجاعت دے ساتھی لس گئے پر شجاعت دا ہتھ گولی لگ کے زخمی ہو گیا۔

شجاعت مصوری سے امینہ نال محبت کر داسی۔ اس نے جدوں امینہ دے پیو اگے سوال پایا تاں اوہنے اوہدی ہت پان لاه کے رکھ دتی۔ تے آگھیا کہ جیکر امینہ نال ویاہ کرانا ایس تاں پیسے دھیلے دا چوکھا سارے ہند و بست کر۔ چنانچہ پیسے دھیلے دی خاطر شجاعت چکر وچ پھس گیا زخمی ہو کے جد اوہنے تے اوہدے ساتھی نے لسن دی کوشش کیتی تاں پستول نال راہ ڈکی کھلوتے سیاہی نوں قتل کر کے لسن وچ کامیاب ہو گئے تے فیر کدھرے دور جا کے اک تھمھی (درختوں کا گھنا جھنڈ) وچ جا کے اوہتھوں شجاعت امینہ دے شہر ”خرم شہر“ چلا گیا جھیر اپیدل پنج دن داراہ سی اچ اوہتھے اوہ امینہ نوں ست سال بعد جا کے ملیا تاں اوہ بڑی خوش ہوئی پر اوہنے دسیا کہ میں تینوں اڈیک اڈیک کے آخر دو سال ہوئے نیں کہ اک پولیس افسر نال مل گئی کرائی اے شجاعت نوں افسوس ہندا اے فیر اوہ اپری ساری کہانی امینہ نوں سنا دے امینہ حرام دی کمانی بارے سن کے دکھی ہندی اے شجاعت اگلے دن

رات نوں گیارہ بجے آون دا وعدہ کر کے چلا جاندا اے۔
 ایہہ دا پوا ایہہ سارا پروگرام نالدے کرے وچ بیٹھ کے سن لید اے تے جدوں اگلی رات شجاعت
 آیا تاں ایہہ دا منگیتر پولیس افسر وی اسن وجیا تے اوہنے شجاعت نوں گرفتار کر لیا شجاعت دا خیال سی
 کہ ایہہ نے مجبری کر کے اوہنوں پھڑولیا اے جد کہ ایہہ کہندی سی کہ میں تاں خوشیاں بھری سویر
 نوں اڈیکدی ساں پرست سال بعد جدوں سویرے دامنہہ دیکھیا تاں اوہ سکھنا (خالی) سویرا سی۔

اپنے پرانے ایہہ سی تے گل دے پیار دی کہانی اے جہدا انجام وصل دی تھاں ہجر و چھوڑے
 دی شکل وچ ظاہر ہویا سی تے گل نکلے ہندیاں توں اکٹھے کھیل دے رہے تے پیار کر دے رہے پر
 قسمت نال سی دی شادی شہباز نال ہو گئی شہباز سی نوں اپنی بیوی سمجھدالیں توں اگے اوہنے کدی
 جھاتی نہ ماری تے ایہہ نہ دیکھیا کہ سی دے دل اندر کے ہور دے پیار دیو اجگ رہیا اے دو جے
 پاسے سی نے وی قسمت دا لکھیا قبول کیتا اوہ شہباز نوں اپنا خاوند سمجھن دی تھاں اپنا مالک سمجھدی
 سی۔ مالک تے خاوند وچ فرق اے۔ جہدا ویر واکل تے سی دیاں گلاں توں ہویا جد سی دی شادی
 ہون لگی تاں گھر دے پچھوڑے باغ وچ اوہدی گل نال ملاقات ہوئی اوہ آکھن لگی۔

ایس کہانی وچ بڑے طریقے نال گل بات نوں اگے ودھایا گیا اے جتاں جے قاری ڈرامے وچ چنگی
 طراں کھب کے سوچ وچار نہ کرے اوہدے ہتھ پلے کچھ نہیں پنیدا سجاد حیدر نے شاید ایس کہانی
 راہیں اپنا کوئی دکھ روپا اے یا کے سی دادکھ محسوس کر کے اوہنوں ڈرامے دی شکل وچ الیک کے
 سدایہار بیان دی کوشش کیتی ہووے کچھ وی ہووے شہباز سی دا خاوند ہو کے وی اوہنوں اپنا نہیں
 سی لگداتے گل غیر ہندیاں وی سی لٹی پرایا نہیں سی تے نہ اوہ گل واسطے پرائی سی جد سی ایس جہانوں
 اگلے پار چلی گئی تاں گل وی اوہدا ساتھ بھاندا اوس کول پہنچ گیا ایس ڈرامے وچ خود کشی والا انجام
 اسلام دی سوچ دے خلاف اے کاش ایس نوں کوئی ہور موڑ دے دتا جاندا۔

پتلیاں ایس ڈرامے وچ بقول ممتاز مفتی ”پتلیاں والے تے پتلیاں دے سمجھے تعلق دے تار
 چھیڑے گئے نہیں مختار تے مجبور دے ازلی سوال دا جواب سجاد حیدر نے بھیاں بھیاں اشاریاں نال لسمیا
 اے ایس سر بندر از دی سوہ مٹی دے پتلے اپنی اپنی خود دے مطابق لے سکدے نیں“

ایس ڈرامے وچ پتلیاں والا پہلاں تاں آپنیاں پتلیاں نوں تابعداری سکھاندا اے فیر ہولی ہولی
 پتلیاں دے مونہہ وچ زبان آجاندی اے تے اوہ اوہدے اگے آکڑنا شروع کر دیندیاں نیں کامل
 لوہناں دا نمائندہ بن کے پتلیاں دے مطالبات پیش کردا اے پتلیاں والے نوں موقع پا کے پتلیاں
 نے جوڑ پادتا اے اوہ بل وی نہیں سکدا۔ ایہہ گویا انسان دی خود مختاری دا بھید بھننا مقصود اے تے
 رب ولوں جمیری ڈھل ہر انسان نوں ملی ہوئی اے تے جیہڑیاں اوہ آپ ہدیریاں کردا اے اوہ کردار
 جتانا مقصود اے۔

تے فیر پتلیاں والا لباسی لے کے جاگ پنیدا اے تے آکھدا اے کہ اج ایہہ مجیب سفنا بھیا اے ایس
 کہانی وچ جمہوری حقوق بارے دی کچھ جھلک دے پنیدے نیں مالک تے مزدور دے تعلقات تے اک
 دو جے دیاں لوڑاں تھوڑاں بارے دی چائن پنیدا اے اے ایس ڈرامے وچ ہر طراں دے

جواب ☆ ایسہ گل واقعی ٹھیک اے کہ سجاد حیدر دے نائکاں وچ جذبے تے احساس دامیلہ لگا ہویا اے اوہدا ہر ڈرامہ ایس تاثر دا بھر واپس روپ پیش کر دالے مثلاً سورج مکھی وچ صادق فنکار دے روپ وچ ظہیر بن کے ساری عمر اپنے اپراو اکاری دا خول چڑھا کے لنگھا دیندا اے تے جدبڈھیا اوہنوں اپنی اصلیت دا چیتا کر اندالے تاں اوس ویلے اوہ ”صادق“ (اپنے اصلی ناں) نوں یاد کر کے محسوس کر دالے کہ صادق تے ظہیر وچ لکھاں کوہاں دا فرق اے تے اخیر صادق جد اوہنوں چیتا کر اندا کہ اوہ اداکاری وچ پے کے حقیقت توں بہت دریڈا جاڈگا اے تاں ظہیر اپنے دل نوں تسلی دین لئی کہند اے کہ خوبصورتی نراج اے دلاں دا سچ انسانی انگاں دا سچ اے ’خوشبو واپس ورگے پیار دا سچ تے ایسہ سچ انساناں دے دلاں اندر ہنریاں وچ چائن کر دالے تے اوڑک ظہیر اپنے آپ نوں بڑے جذباتی تے احساساتی انداز وچ سورج مکھی قرار دے کے خوش ہو جاندا اے تے صادق مہاجھیا ہس کے او تھوں چلا جاندا اے اصلیت اتے اداکاری غالب آجاندا اے تے جان ظہیر نوں کہندا اے : واے میرے یار اے تے توں سچ سچ مک مکا کر آیا ایں۔ تے ایس صورت حال اتے ہس کے خالی ہاں وچ تھر تھلی پادیندا اے ایسے طراں ”داکھاں ترپ ترپ روندیاں نیں“ وچ وی دارا تے نوری اک دے دی محبت وچ گٹ نیں تے جد اک دن اک اللہ لوک نوں دارا اپنی بیوی نوری نال ہس ہس کے گلاں کر دیاں وکھ لید اے تاں اوہ انھی غیرت (جنہوں قرآن مجید۔ حمیہ الجاہلیہ کہند اے) وچ آکے اوس اللہ لوک نوں قتل کر کے دریا وچ سٹ دیندا اے تے فیر نوری کو لوں اوس بارے گلاں سن کے دارے نوں احساس ہندا اے کہ اوہنے بڑی غلطی کیتی اے۔

”سکھنے سویرے“ وچ شجاعت تے امینہ دی محبت دا احساس تے اوہناں دے جذبیاں دا ساڈور تک محسوس ہندا اے حتی کہ امینہ نوں منگنی کرا کے وی جد پتہ لگدا اے کہ شجاعت زندہ اے تاں اوہ منگنی توڑن لئی تیار ہو جاندا اے پر گلاں گلاں وچ امینہ دا پیو اوہناں دے ملاقات دے کمرے دے نال لگدے کمرے وچ لک کے اوہناں ویاں گلاں سن لید اے تے اوہنوں پتہ لگدا اے کہ شجاعت اک قاتل تے مفرور ملزم اے چنانچہ اوہ امینہ دے منگیتر پولیس آفیسر نوں سد کے اگلی راتے امینہ نال خفیہ ملاقات کرن ویلے شجاعت نوں گرفتار کروا دیندا اے اتھھی وی جذبے تے احساس دے میلے دا روپ نکھڑ کے سامنے آؤندا اے تے شجاعت اک بے وس لڑکی نوں اپنی گرفتاری دا رزمہ دار سمجھدا اے سمی تے شہباز دی شادی تاں ہو گئی پر سمی اپنے چین دے سنگی نوں بھل نہ سکی اوہ گل ذی ووہٹی تاں نہ بن سکی پر اوہدی محبوبہ ضرور بنی رہی ءدو جے پاسے شہباز سمی دا خاوند ضرور سی پر لوہ سمی دا محبوب نہیں سی ایس نائک وچ جذبے تے احساس دا جیہڑا میلہ لگا ہویا اے اوس وچوں لکھاری دے اپنے کسے ایہو جے واقعے بارے جھولا پیندا اے البتہ ایس دی کمائی وچ تھوڑا بہتا فرق ضرور پایا ہویا جا پدا اے ایسہ نائک سجاد حیدر دے حق وچ روندی سی یاراں نوں لے لے تاں بھرانواں دا ”والے احساس تے جذبے دی دس پاند اے ایانے سیانے“ وچ وی جذباتی تے احساساتی صورت حال ذرا مختلف انداز وچ سامنے آؤندی اے تے مداری تے جمورا ساڈے جذبیاں نال کھیڈ دے کھیڈ دے ساڈے جذبیاں دی ترجمانی وی کر جاندا اے نیں ”پتلیاں والا“ تماشاوی ساڈے جذبات تے

مٹی تجربہ ریڈیائی تے نشری ڈرامیاں دا جتھوں تک تعلق اے اوس کھوں وی سجاد دے ڈرامے بڑے اچے نیں اوہ گل نوں ہولی ہولی شروع کردا اے تے فیر اوہدیاں تہیاں ہٹھائی جاندا اے حتیٰ کہ ڈرامہ ٹیسی تے پہنچ جاندا اے تے فیر ہولی ہولی ساری تہیاں کھل دیاں جان دیاں نیں تے ساری گل گل کے سامنے آجاندا اے سجاد دے ڈرامے اثری ایکتا وی پیدا کردے نیں کدی کدی اوہ اکو گل اتے زور دیون لٹی پورا ڈرامہ ایک گھنٹہ اے مثلاً اکھاں ترپ ترپ روندیاں نیں "وچ اوہ اک انسان دی رب نال گوڑھی پاری نوں اگھیز دا اے جہدی محبت دا اپنا اک نو یکلارنگ ڈھنگ اے تے ایہہ کمائی کٹی چکر کڈھ کے اوڑک اوہدے دوا لے گھدی گھدی مک جاندا اے۔

سجاد حیدر اپنے ڈرامیاں وچ اک ایسا ماحول پیدا کردا اے جس وچ قاری یا سنن والا کھب جاندا اے تے اوہ اوس ڈرامے دی مقصدیت نوں قبول کرن لٹی اوس ماحول وچ ذہنی طور تے تیار ہو جاندا اے ایہہ دکھری گل اے کہ جد اوہ اوس ماحول وچوں باہر نکلا اے تاں اوہنوں لکھاری دے خیالات نال پورا اتفاق نہ ہووے۔

مثلاً سورج کبھی وچ صادق تے ظہیر دا کردار اے جسدا نتیجہ لکھاری نے ایہہ کڈھیا اے کہ اداکار وی اپنے اندر بڑی خوبصورتی رکھدی اے ایس ڈرامے دے ماحول وچ تاں ایس واقعی اک اداکار دی حیاتی نوں صلاحے آں تے صادق سانوں جموٹھا لگدا اے پر جدوں ایس ایس ماحول توں باہر پیر پانے آں تے فیر اک اداکار دی اصل حیاتی تے اداکاری اتے حقیقت تے بہر وپ دے دکھرے چھنے پھنا کے نکلنے آں تاں سانوں حقیقی زندگی اداکاری نالوں لکھ درجے بہتر جا پدی اے مثلاً اک اداکار ڈرامے وچ اپنے دو جے ساتھی دا جیون ساتھی ہندا اے پر اگلے ڈرامے وچ اوہ دونوں ہمیں بھر اہندے نیں جے عمراں دا فرق ذرا نکھڑواں ہووے تاں کے ہور ڈرامے وچ اوہ دونوں ماں پتریاں پودھی وی ہو سکدے نیں کسں ذرا سوچو کہ اک اداکار صرف اداکاری دی خاطر حقیقی زندگی توں کناں دور جاڈگدا اے اوہدی نماز بطور اداکار نماز نال اک مذاق ہندا اے بطور اداکار اوہدا نکاح نکاح نال اک مذاق دی حیثیت رکھدا اے پر سجاد حیدر دا ظہیر صادق دیاں پچیاں گلاں سن کے فیروزی ہا ہواڑی نہج چھڈدا اے کہ مینوں خوبصورتی نال پہلاں وی پیار سی تے اج وی خوبصورتی نال مینوں پیار اے میں حقیقی تے اداکار نہ حیاتی وچ ہمیشہ خوبصورتی ول کھ پر تائی رکھناواں۔ جو پس سورج کبھی دا پودا اپنا کھ سورج ول رکھدا اے بظاہر ایہہ گل بڑی چنگی لگدی اے پر کبہہ حقیقی زندگی ایہو جے لت کت کرن دی اجازت دیدی اے؟ بہر حال سجاد حیدر دے پیدا کیتے ماحول دا ایہہ کمال اے کہ ایس لوہدی مقصدیت توں اوس ویلے ضرور متاثر ہو جانے آں بھانویں اوس توں باہر آکے ایس کمرایا جائے!

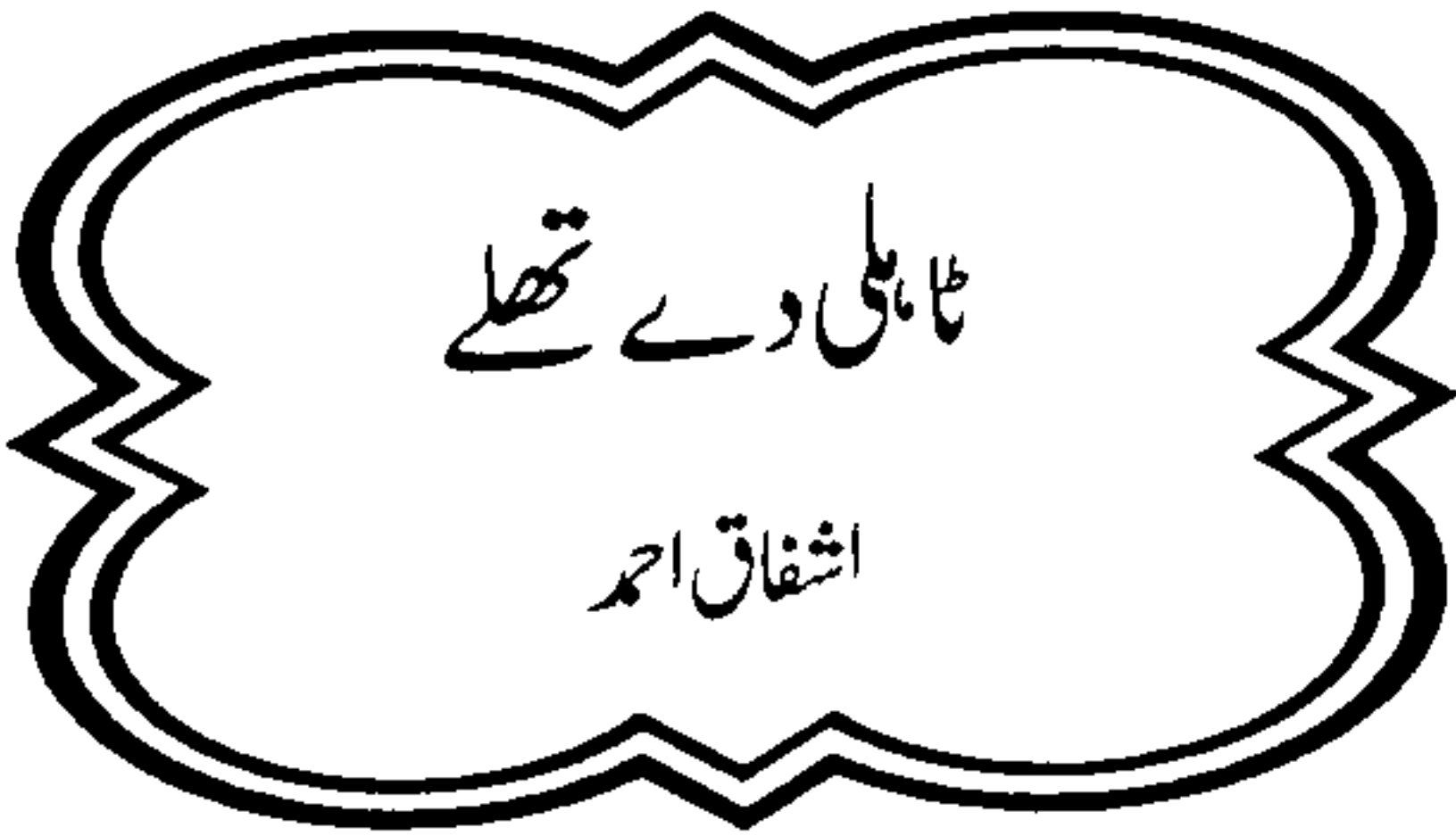
اچے ڈرامے سجاد حیدر دے ایہہ نشریاتی ڈرامے بڑے اچے نیں۔ ڈرامے نوں ڈرامائی انداز دا چولا پھانسا سوکھا نہیں ہندا۔ اوہدے لٹی لکھاری نوں مٹی نال مٹی ہونا پیندا اے تاں جا کے کدھرے ڈرامے وچ جان پیندی اے ہول اقبال

مم معجزہ فن کی ہے خون جگر سے نمود

یعنی فن کوئی ہووے جد تک لوس وچ خون جگر دی رنگت بھے نہ مارے گی اوہد رنگ کچا ہووے گی جگد کچے گھڑے سوہنیاں لوں جھناں دے وچکار ڈوب جھڈ دے ہندے نہیں سجاد دے ڈرے سد ایہاں ڈرے نہیں لوہتاں وچ کلا سبیت موجوداے ایہہ جس سے وچ وی پڑھے یا سنے جان لوہتاں دی اثری چھاپ گوڑھی ہندی رہندی اے لوہتاں ڈرامیاں نوں جے کوئی اک دو تن یا چار واری پڑھے تاں ہر واری اک نواں سواد آؤندا اے کیوں جے ماحول دی گہرائی وچ قاری یا سامع ہر واری پہلے توں وودھ کھب کھب جاندا اے ایہہ کہنا کہ ہو روی بڑے ڈرامہ نگار نہیں جیہڑے سجاد حیدر نالوں کھٹ نہیں؟ ایس بارے بس ایہنا آکھنا کافی اے کہ روٹیاں تاں ہر زمانہ پکالیندی اے پر سٹھریاں روٹیاں پکانا ہاری ساری داکم نہیں۔ آتاں ساریاں گھن لیندیاں نہیں پر گھن گھن وچ وی بڑا فرق ہندا اے سجاد حیدر دے ڈرامیاں دی صفت ایہہ ہے کہ اونے آٹا وی سوہنا گھنیا اے تے روٹیاں وی چٹکیاں پکایاں نہیں جہتاں توں ویکھ کے ہر کوئی واہشی واہ آکھیوں بغیر نہیں رہندا تے نالے بھول کے نہ

ہر گلے را رنگ و بوئے دیگر است

ٹاہلی دے تھلے

اشفاق احمد

اشفاق احمد بارے پس میں کیہہ جانداں او، آپ دے حالات زندگی تے اوہلی خد متاں بارے روشنی پاؤ؟

مصنف دے حالات ☆ ڈرامیاں دا ایہہ مجموعہ اشفاق احمد ہوراں دا لکھیا اے۔ اوہ 22 اگست 1925ء نوں متکسر ضلع فیروز پور وچ پیدا ہوئے۔ 1950ء وچ گورنمنٹ کالج لاہور توں ایم اے (اردو) کیتا تے دیال سنگھ کالج وچ لیکچرار لگ گئے فیرائلی دی روم یونیورسٹی وچ دو سال تک ایہو سیوا کردے رہے۔

فیروطن نوں مڑ آئے۔ ایہہ آکے ایک رسالہ ”داستان گو“ چالو کیتا۔ فیروستوارہ، لیل و نهار جیہڑا پروگریسو پیپرز لیڈنگ لوں چالو ہو یا سی دے مدیر رہے تے ڈیڑھ سال تک ایہہ کم سوہنے تے پچے ڈھنگ نال بھایا۔

اشفاق احمد ہوری افسانہ ڈرامہ تے۔ فچر وغیرہ لکھن وچ بڑے ماہر نیں۔ ریڈیو لٹی سلسلہ وار ڈرامے لکھنا لوہناں تے ختم ایں مختلف موضوع سامنے رکھ کے اوہ کئی سوڈرامے پیش کر چکے نیں ریڈیو وچ اوہ ڈرامہ نگار ایکٹر تے ڈائریکٹر دے طور تے ڈرامے پیش کردے نیں ٹیلی ویژن توں وی لوہناں کئی سلسلہ وار پروگرام پیش کیتے نیں ریڈیو تے ٹیلی ویژن تے پیش کیتے جان والے مختلف پروگراماں دے نام ایچ نیں :-

”ٹاہلی دے تھلے“ اچے مدح لاہور دے کارواں سرائے ’شہر آرزو‘ حیرت کدہ ’قلعہ کہانی تے تلقین شاہ وغیرہ۔“

ایہہ پروگرام اپنے وقت وچ بڑے پسند کیتے گئے۔ ”تلقین شاہ“ دا پہلا نام ”حسرت تعمیر“ سی تے بعد وچ بدل بدلدا تلقین شاہ ہو گیا تے اوڑک مستقل طور تے ایہہ ناماں تلقین شاہ رکھ دتا گیا۔

اشفاق احمد نے اک فلم وی بنائی سی جہداناں ”دھوپ اور سائے“ رکھی سی اوہ فلم اپنی قسم دا اک نواں تے ندھرا تجربہ سی جیہڑا لوکاں دی بے حسی پاروں بھانویں ناکام رہیا۔ پر اشفاق ہوراں اپنے ولوں گھٹ نیں سی کیتی تے لوہدے وچ کوئی کسر نہیں سی رہن دتی۔ لوکاں نوں شاید اوہ طنزیہ فلم پسند نہ آئی کیوں جے اوہدے وچ بے حیائی تے جھوٹی عزت۔۔۔۔۔ تے دو جیاں اخلاقی برائیاں وی کھل کے ندیا کیتی گئی سی۔

لکھتاں اشفاق ہوراں ہن تائیں کئی کتاباں چھپوا سٹیاں نیں یعنی :-

افسانے :- ایک محبت سو افسانے اچلے پھول

ناولٹ :- مہمان بہار

ترجمے :- وداع جنگ (مصنف ارنسٹ ہیمنگواے) ’لطائف‘

گرما گرم شہکار ڈرامے :- ٹاہلی دے تھلے (پنجابلی) وغیرہ یعنی ہور بہت کچھ

اشفاق احمد کے جان پہچان دا محتاج نہیں۔ ایہہ اوہ ای اشفاق احمد اے ’جہوں سارا زمانہ تلقین شاہ دے نال جان دا اے۔ پینڈو ہوئے یا شہری تلقین شاہ دیاں مٹھیاں مٹھیاں تے ترکھیاں گلاں سب نوں اکو جہیاں پسند نیں۔

اشفاق احمد ہلکے پھلکے تے من موہنے ڈرامے من کچھویں ڈھنگ نال لکھ کے معاشرے اتے سوہنیاں تے ڈھکویں چوٹاں کردا اے اوہ ہسانداوی اے پر اوہدے ہاسے چھپے اک درد اک ٹیس تے اک دکھ بھریا ہوکاوی ہندا اے اوہ منفی ڈھنگ نال گلاں کر کے مثبت نتیجے کڈھن دی کوشش کردا اے۔

کرداروں دی تخلیق

اردو وچ رتن ناتھ سرشار نے جیہڑے کردار تخلیق کیتے اشفاق دے کردار اوہناں نالوں کے طرح دی گھٹ نہیں۔ اشفاق دے کردار ساڈے وچوں ای ہندے نیں اوہ جیوندے جاگدے کردار ہندے نیں جنہاں نال سانوں نت واہ پیندا اے جنہاں نوں اسیں روز ملدے آں جنہاں نال اسیں روز گلاں کردے آں کدے کدی اوہناں کرداروں دا جھولا سانوں اپنے وجود وچ پیندا نظر آوند اے

اسیں اک دم چوکنے ہو کے سوچیں پے جانڈے آں! اسیں اپنے آپ توں نسن وی کوشش کر دے
 آں پر اشفاق سانوں نسن نہیں دیندا۔ اوہ موڑ گھیر کے سانوں ساڈے اصلی لگانے تے لے آؤندا
 اے کدی اسیں پچی (شر مندہ) ہو کے رہ جانڈے آں کدی اسیں اپنی اڑی دے پکے رہنے آں
 بھانویں ایہدی سانوں کئی دوی قیمت تارنی پوے تے کدی کدی اسیں اپنی اصلاح وی کر لیدے
 آں۔ ایہو اشفاق دا مقصد ہندا اے پر اسیں عام طور تے اشفاق دے مگر لگ کے اپنے موقف توں
 (بھانویں او جھوٹھا ای ہووے) کچھے ہٹنا اکا پسند نہیں کردے جدوں تک اسیں اپنیاں جھوٹھیاں
 اڑیاں تے ہٹھ دے پکے رہواں گے اودوں تیک اشفاق لکھدار ہوے گا اوہ سانوں جو نبھڑاں لاند
 رہوے گا اوہ ساڈے ضمیر نوں شبدار ہوے گاتے کدی کدی جھوڑن دا جتن وی کرے گا۔ پر ایہہ
 تے ہڈی ہڈی دی گل اے کوئی بہتی ڈھیٹھ ہندی اے تے کوئی تھوڑی۔۔۔!! اشفاق وچارا
 کلا کیہ کرے۔۔۔!!؟

اشفاق دے کردار اں وچوں (پروگرام تلقین شاہ نوں سامنے رکھتے تے) ہدایت اللہ تے سلیمان دو
 اجھے کردار نیں جنہاں دا جواب نہیں ہدایت اللہ دی ”ہیں جی!؟ تے سلیمان دی ”قبلہ کعبہ حضور“
 لیس سر ویری گڈ سر وچ بوا کچھ لکھا ہندا اے۔ بہر حال ایہہ صرف ”پاہلی دے تھلے“ توں سامنے رکھ
 کے گل کیتی جائے گی۔

(حوالہ پنجابی افسانہ تے ڈرامہ از قدر آفاقی)

سوال ☆ اشفاق احمد دی لکھت ”پاہلی دے تھلے“ بارے مختصر تبصرہ کرو
 جواب ☆ ایس کتاب وچ اشفاق احمد دے صرف چھ ڈرامے نیں۔ ایہہ سلسلہ وار ڈرامے
 اشفاق نے ریڈیو لٹی شروع کیتے سن جنہاں وی گل گنتی 22 20 دسی جانڈی اے پر بد قسمتی نال
 صرف چھ ڈرامے ای ہتھ لگے تے ”پاہلی دے تھلے“ دے سر نانویں ہٹھ چھاپ دتے گئے نیں ایس
 بارے اشفاق احمد نے ”پہلی گل“ وچ لکھیا اے :-
 ”جدوں پاکستان وچ ٹیلی ویژن پہلی پہلی واری آیا تے سنن والیاں نے ویٹھن والیاں داروپ دھاریا
 تے فیہ فرمائش ہوئی کہ میں ایہہ ڈرامے ٹیلی ویژن تے وی پیش کراں جوانی دا زمانہ تے لجن دا چاء سی
 ہتھ وی رواں سی تے شہرت نال وی پیار سی دل جگالی کرن تے ناں (نہ) نیاٹی وی نوں میڈیم لٹی
 میں نوں سر یوں ہو رڈرامے لنے پر ناں (نام) اوس سیریز دا وی ایہو رکھیا ایہہ پاکستان ٹیلی ویژن
 تے سب توں پہلی سیریز سی لوکاں نوں بڑی پسند آئی میتھوں ودھ کے ایکڑاں لوں داد ملی تے میتھوں
 جریانہ گیا میں سیریز ای ہند کردتی۔“

اشفاق احمد اپنے ڈرامیاں بارے ایہہ وی لکھدا اے :-

”ایہہ ڈرامے پلاٹ دے ڈرامے نیں۔ چھوٹیاں چھوٹیاں کریکٹر سٹڈیاں

(CHARACTER STUDIES) نیں ڈرامے نہیں ڈرامیاں نیں اک مقام تے اک تھاں
 تے رنگ رنگ دے لوک تے آپ اپنی سوچ دے بندے مل بہندے نیں یا اتفاقاً مل جانڈے نیں

اوہناں دیاں جذبیاں سوچاں 'مجتاں' 'نفرتاں' تے خوقاں دے ٹا کرے ہندے نیں تے فیر اوہ آپو آپ دی راہ تے ٹر جانداں نیں ایہہ لوک نہ پیغمبر نیں نہ اولیاء نہ بادشاہ زاوے نہ صدر نہ سفیر نہ پڑھا کو نہ ہلا کو 'ہس سدھے سادے لوک نیں تے چھوٹیاں چھوٹیاں گلاں نوں جھولیاں وچ پائی پھر دے نیں (جہدی مثال چھیویں ڈرامے وچوں وی مل دی اے) جھٹ کو ایہناں وچ اپنی اپنی جھولیاں دی وڈیاں باپے تکرار ہندی اے تے فیر ٹاہلی وچوں ویلے دی آواز کہندی اے "کس سارے گٹھے جے کس سارے بھارے بے کس اچے بے بھائی! کیوں جو کس ہندے جو ہوئے ہن جاؤ شاواشے دیر پئی ہندی اے۔"

اشفاق احمد ڈرامے دا مطلب چنگی طراں سمجھدا اے اوہدے ڈرامے اک پاسے تفریح دا سامان مہیا کردے نیں تے دوجے پاسے اصلاح دا کم۔ اشفاق احمد دے ڈرامیاں وچ ہمیشہ چنگے مقصد نوں سامنے رکھیا جاندا اے اوہدا مقصد مبہم قسم دا نہیں ہندا جہدا کھوج لان لئی سو ہے (سراغرساں) جاسوس یا سراغرساں محکمے دی خدمت حاصل کرنی پوے اوہدے مقصدے دا مہاندراہو کھلا ڈلھاتے عام لوکاں دیاں سدھراں دے نیڑے ہندا اے ایہو وجہ اے کہ عام لوک اشفاق احمد دے ڈرامیاں وچ اپنیاں سدھراں دے جھلکارے دیکھ کے خوش ہندے نیں تے ٹالے اوہ انج سمجھدے نیں کہ جو کچھ اوہ آکھنا چاہندے سی اشفاق اپنیاں ڈرامیاں وچ اوہی کچھ کہند اے دوجے لفظاں وچ اشفاق عام لوکاں دے جذبیاں دی ترجمانی کردا اے اوہ ڈرامے لکھدا اے اوہدے ڈرامے سٹیج وی کہتے جاسکدے نیں۔ پر سٹیج توں زیادہ اوہدے سامنے ریڈیو ٹی وی اتے پیش کرن دا مقصد بہتا ہندا اے۔

اشفاق تے ایمائیت

ہر چنگے ادیب تے شاعر وانگوں اشفاق کدی کھل کے گل کردا اے تے کدی رمزان نال سمجھاندا اے پر اوہدیاں رمزاں لوکاں دی سوچ دے نیڑے ہندیاں نیں ایس لئی ہمیشہ اک مقبول فن کار دی حیثیت نال اوہدا سوا گت کیتا جاندا اے اوہ حالات حاضرہ نوں سامنے رکھ کے معاشرے تے چوٹاں کردا اے اوہ لوکاں دے رکھے اخلاق تے سکی تہذیب دا بھانڈا چورا ہے وچ بھن دا اے اوہ غلط لوکاں نوں جگتاں وی کردا اے۔ چونہڑاں وی لاند اے اوہناں دے ضمیر نوں شہداوی اے تے کدی کدی کک مار کے جگان دا جتن وی کردا اے پر ایہہ کار اوہ صرف اوہناں نال کردا اے جیسو دے بار بار جگان دے باوجود گھوک ستے رہندے نیں تے لگاتار شرم دلایاں وی بے شرمی دا پوہ نہیں چھڈ دے۔

ٹاہلی دے تھلے مہراں تے کریمو اپنیاں پنڈاں سٹ کے ساہلیں لئی بہہ جاندیاں نیں تے جیسو دی گل اوہ کردیاں نیں اوہ اصل وچ اک افواہ اے ہر اک نے ایہہ رولا (افواہ) اڈایا ہویا اے پئی نوری تے طفیل آپو وچ عشق کردے نیں۔ حالانکہ اوہناں دوہناں نے اک دوجے نوں وی بکھیاوی نہیں ہندا۔ ایہو جہیاں من گھڑت افواہواں اوڑک سچ داروہ دھار لیندیاں نیں کیوں جے متاثر ہون والے دل وچ ایہہ دھار لیندے نیں پئی جیسو دی بدنامی ہونی سی اوہ ہو گئی تے اے 'ہن کیسو دی گلوں شرماندے رہے ایس تو علاوہ پنڈاں وچ من گھڑت گلاں پھیلاں دا طریقہ وی معلوم ہویا اے کہ ہر کوئی اک

دے دی قسمت جاگ پیندی اے تے اوہتوں ہر ویلے نفرت کھان والیاں دو کڑیاں شادو تے رحتے عاشق بن کے آجاندیاں نیں تے اوہدی منگ (منگیترا) صوباں نوں چنگا مند ابول کے اوہدے منوں لاہن دا جتن کردیاں نیں۔ شادو اپنی چالاک بن دی اے پئی رحتے جدوں پہلی وچوں بابے دی گاں کڈھن چلی جاندی اے تے اکلا پے توں لاہ لہندی ہوئی دے تے نوں رحتے دے وی خلاف بھڑکاندی اے جدوں دے شادو نوں اپنا اوہ واقعہ یاد کراند اے جدوں اوہنے کھٹی کول جاندی نوں بلایا سی تے اوہنے اگوں پولا (جوتا) لاہ لیا سی تے شادو شرمندی ہو کے جتی وچ روزا پے جان دا بیچ پا کے گل نوں آ لے ٹالے پاندی اے۔۔۔۔۔ تے فیر اوہ سین وی بڑا چرج اے جدوں صوباں تے دے دیاں گلاں توں ایہہ ثابت ہو جاندا اے پئی دے دا پوکھ نہیں جھڈ گیا۔ سکوں شہ روپے دا قرضہ دینا ایس تے اوہو ای شادو جھیردی دے نوں پٹو پاندی ای نہیں سی کھلندی گا ہلاں وی اوہنوں ودھ ودھ کے کڈھ رکھی اے تے رحتے وی گھٹ نہیں کردی۔۔۔۔۔ اصل وچ دے نوں پہلاں ای اپنی تھالی وچ کچھ نہیں سی دسدا۔ ایسے توں اوہ شادو رحتے تے صوباں بلکہ ہر کے نوں ”زراج“ نہیں سی کرنا چاہندا۔ اخیر لوہو گل ہوئی جس دا دھڑکا سی تے دے ”فیر شیت شیت“ کر دا او تھے ای اکھلوند اے جتھوں ٹریا سی۔ دولت دی ایہہ کہانی سانوں تھان تھان نظر آوندی اے کوٹھی وچ دانے ہون تے کیلے وی سیانے بن جان دے نیں کھری وچ پٹھے ہون تے کئی گائیاں جھاں کھان لئی اکھلوندیاں نیں۔ خالی کھری کول جھاں صرف کھن لئی آوندیاں نیں تے اوہنوں الٹا کے چل دیاں ہندیاں نیں اک دے نہیں سکوں اتھے کئی دے رب دی قدرت دا تماشہ دیکھ رہے نیں۔ ایہہ دنیا جھپے تماشیاں نال بھری ہوئی اے اشفاق دی اکھ نے اک دے نوں پچھان کے اوہنوں ساڈے سامنے پیش کر دتا تے تہ سانوں پتہ لگا پئی دے نال انجورت گئی۔۔۔۔۔ سچی گل اے۔

ہ آکھ والا تیرے جو بن کا تماشہ دیکھے
کور کو کیا آئے نظر کیا دیکھے

بچوں ڈرامے وچ سمیلا نوراں تے مولودے کردار نیں نوراں وچاری کرماں ماری مولودے وس پئی ہوئی اے جھیرا اک وہمی ہندہ اے اوہنوں ہر ویلے ایہو وہم رہندا اے پئی گھر وچ میری کوئی عزت نہیں میرے پتر میرے خلاف نیں تیویں نال اوہناں گٹھ جوڑ کیتا ہویا اے وغیرہ اک پاسے پو وہی اے تے دوجے پاسے پتر بے ادب نیں جدوں نوراں سمیلے نوں کہندی اے کہ توں اپنے پونال کل کیوں کھیرد اسیں تے اوہ جواب دیندا اے پئی بے بے میں نوں فلانی گل بھلا کہنی چاہندی سی؟۔۔۔۔۔ تے جدوں اوہتوں گل ذرا اٹل دی اے تے اوہ جھٹ پٹ حیدری نوں پو دا بے ادب ٹھہراند اے تے ماں وچاری حیدری دی وکالت کر کے گل نبیردی اے۔

مولو نوں ایہہ وی وہم اے کہ اوہدی زنانی تے اولاد اوہدے قبضے وچ نہیں پے ایس واسطے جد اوہ ماہلی تھلے بیٹھا بیٹھا شہر جان دا منصوبہ بنا رہیا اے تے اوہدی پلنینگ (Planing) وچ ایہہ گل وی شامل اے کہ شہر جا کے ہو رو یاہ کراواں گا۔ نویں زنانی دی اولاد نوں دا بے بیٹھاں رکھاں گا۔ زنانی

(4) پنڈواک و سنیک سدھا جہیاتے کملار ملا جمد اذکر
ڈرامہ نمبر 3 وچ وی آیاے۔

(5) کھیرا پنڈوالمبڑدار، خیر دین

(6) مقام ٹاہلی دے تھلے

ایس ڈرامے د امر کزی خیال پنڈاں تے شہراں دیاں تمذیباں تے اخلاقی قدران (اقدار) د مقابلہ
اے پنڈاں دے لوک خلوص تے محبت د اسمبل (symbol) ہندے نیں۔
اوہ بغیر کے لالچ توں ہر انسان دی قدر کردے نیں ہر اک دی دھی بھین نوں اپنی دھی بھین سمجھ
کے ہمت موجب اوہدی عزت تے سیوا کردے نیں۔ اوہدے مقابلے وچ شہراں دے و سنیک ہر
گل نوں نفع تے نقصان دی گھسوٹی اتے پرکھ کے پیرپٹ دے نیں۔ اوہ لوکاں دی قدر نہیں کردے
۔ صرف اوہناں دامل تے نالے اوہنوں بیوقوف بنا کے اپنا دل خوش کرن داسامان وی کردے نیں
اوہ اپنی ضد دے پکے رہ کے اپنے ”سختی“ ہون دا ثبوت ضرور دین گے اشفاق ایہناں گلاں دی منڈیا
کر رہیا اے تے بڑی کامیابی نال

تنقیدی بحث تے تبصرہ ایس ڈرامے وچ پنڈتے شہر دیاں قدران نالے نویاں تے پرانیاں
قدران دانا کر اکتا گیا اے۔ رضیہ تے ناہید شہر وچ پلیاں نیں تے اج رب سببھی ڈاک بھگے نوں
جان دیاں ہویاں اوہناں نوں اک پنڈ دے کول گھڑی بھر کھلونا پے گیا اے۔ اوہ ٹاہلی دا درخت دیکھ
کے اوہداناں جمیل کولوں پھدیاں نیں تے اک خچر نوں گال سمجھ کے اوہدی چنگی صحت دی بڑی
تعریف کردیاں نیں تے اوہدی وجہ آکسیجن نوں قرار دیندیاں نیں اوہ پنڈاں دے لوکاں بارے کئی
گلاں کردیاں نیں مثلاً اوہناں لوکاں دی (Cathy Living) ہندی اے تے اوہ گھسڑ کے رہن
دے عادی ہندے نیں کھیتاں بارے اوہناں دا خیال اے پئی اوہ صرف تصویراں وچ ای سوہنے
لگدے نیں۔ پنڈ وچ سرکس، تھیٹر یا سینمانہ ہون بارے جان کے دونوں حیران ہندیاں نیں پئی پنڈ
دے لوک شام کیوں لنگھاندے ہون گے۔ ایس توں ایہہ ثابت ہو پئی اوہناں ریڈیو تے کدی
جمہور دا پروگرام وی سنن دی کوشش نہیں کیتی جے انج ہندا تے اوہ جگنی تے چمٹے داناں سن کے
حیران نہ ہندیاں ناہید کہندی اے پئی اوہناں غریباں لئی تے حالی اوہی پتھر اور دھات دا زمانہ اے تے
رضیہ موجب جے اسیں ایہناں کچھ نہ کیتا تے ایہہ پوری صدی توڑی ایسے طراں غیر مہذب رہن
گے حالانکہ پنڈواں دا غیر مہذب ہونا کے طراں وی ثابت نہیں۔ دتہ خلوص نال پئے وچ ہوا بھر
رہیا اے تے اوہنوں چوانی دا کوئی لالچ نہیں۔ پر ایہہ مہذب لڑکیاں ایہہ سمجھدیاں نیں پئی اوہ
چوانی دی موہ پاروں ہوا بھر رہیا اے دتہ اپنی ”شادی“ بارے گل کردا اے تے اپنی منگ داناں بڑی
معصومیت نال دس ہتھ دالے تے نالے ایہہ وی دسد اے پئی اوہ گوندی وی ہندی اے۔ ناہید
ہوری دتے دیاں بھولیاں گلاں داسوا دیندیاں تے ہمدیاں ہمدیاں دوہریاں ہو جان دیاں نیں۔ اوہناں
دی اپنی تمذیب دا ایہہ حال اے پئی ہوا بھر چکن توں بعد ناہید اپنے پرس وچ چوانی دیکھن لگ دی
اے تے جمیل کہند اے کہ اے رہن دے شاید موٹرنوں دھکاوی لوانا پوے۔ یعنی چوانی وچ ہوا وی

بھرائی اے تے نالے موثر نوں دھکالوان دی وی سدھراے۔

جدوں پنڈا المبر دار بابا کھیرا آؤندا اے تے اوہدی تہذیب دیکھو پئی دتے نوں پنڈوں موڑھے پھڑ لیان لئی کہند اے تے جمیل ہو ری بڑے تکلف نال ”کوئی ضرورت نہیں کہہندے میں فیر اوہ ناہید تے رضیہ واسطے بھنجے (زمین تے) اپنی پگ وچھا دیندا اے تے اوہناں نوں اپنیاں دھیاں سمجھ کے دتے ہتھ پنڈوں دور روپے تے اک اک دوپٹہ منگا کے تحفہ پیش کر دالے پگ بارے اوہ کہندیاں نہیں پئی بڑی میلی اے تے نالے ”بابا لہوں چک لے نہیں تے ایسہ ہو رپاٹ جائے گی۔“ تے فیر پنڈ دے لوکاں دی وکھری سوچ بارے گلاں چھڑ دیاں نہیں۔ رضیہ کہندی اے کہ جے ایہناں لوکاں نال حدوچ رہ کے دوستی کیتی جاوے تے ایسہ بڑے مفید ثابت ہو سکدے نہیں۔ ناہید ایہناں نوں اکھڑ کہندی اے تے رضیہ ”ڈونگھے لوک“ کہہ کے بابے توں اوہدی عمر چھن لگدی اے تے باہٹھ 62 ورھے سن کے حیران رہ جاندا اے کیوں جے بابا جے جوان ای نظر آرہیا سی۔

مہذب لوکاں دی تہذیب دا نظار اودوں ویکھن والا اے جد بابا کھیرا بغیر کسے لالچ دے دو دور روپے تے اک اک لیڈا (دوپٹہ) دیندا اے تے اوہ انکار کر کے اللہ دتے نوں اوہدی ”مزدوری“ اک چوانی دیندیاں نہیں حالانکہ اللہ دتے ہوا صرف خلوص نال بھر رہیا سی۔ ایہو وجہ اے کہ جدوں اوہنوں چوانی ملن لگدی ای تے اوہ سمجھد اے پئی شاید ایسہ چوانی پنڈ جا کے روپے تے دوپٹے لیان دی اے چنانچہ اوہ کہند اے پئی میں تے بابے کھیرے دے کہن نال پنڈ گیا ساں تے جمیل اوہنوں ”ہوا بھرن“ دا چیتا کراند اے تے اوہ معصومیت نال آگوں کہند اے۔ ”پتھا جی ہو ر بھر دیناں جی“ دتے دا خلوص ویکھن والا اے بابے کھیرے دی محبت تے تہذیب نظارے لائق اے تے دو جے پاسے تہذیب دے ٹھیکیداراں دی جھوٹھی موٹھی اتوں لشکویں تے وچوں کالی دھوں ورگی تہذیب وی دیکھو جنہوں پنڈاں دے لوک پتہ نہیں کیہ کیہ نام دیندے نہیں۔ اوڑک کھیرا رضیہ والی چوانی دتے نوں چکن نہیں دیندا بلکہ اوہنوں اتھے ای زمین وچ دین لگ پیندا اے کیوں جے اوہنوں دھڑ کھو اے پئی جے ایسہ چوانی ساڈے پنڈ وچ چلی گئی تے ساری بستتی وچ نفسا نفسی پے جائے گی۔ سارا پنڈ وکھو وکھ ہو جائے گا۔ تے اچ اشفاق شہراں دی تہذیب نوں پنڈاں دی تہذیب توں گھٹیا ثابت کر کے شہریاں نوں خلوص تے محبت دارستہ دسد اے جیسہڑے پینڈواں نوں ووناں لین سے دھرماندے نہیں تے آگوں پچھوں بالکل بھل جاندے نہیں۔

سوال ☆ ”بابا لہی دے تھلے“ دا پنجواں ڈرامہ وہم تے گمان دے دوالے گھدا اے اوہدے پچھو کڑ وچ جیسہڑا اصلاحی مقصد پوشیدہ اے اوسدی وضاحت کر کے تنقیدی جہات پاؤ؟

کردار

سمیلا :- نوران داچتر

نہیں دسدا۔ آپے ای جانوں لبھاں کدھرے ایہناں منڈیاں تے کش نہیں کرنا۔ بس لڑائیاں کرنیاں ای جان دے نیں۔“

ایہناں گلاں توں نوران دی وفاتے پیار ڈھ ڈھ پیندا اے پر مولودی بھیری عادت داوہنوں سل وی اے ایس توں وکھ نوران دی اک کے مولونوں او سے لہجے وچ جواب دیندی اے جس لہجے وچ مولو گلاں کردا اے یا طعنے دیندا اے ایہہ اک قدرتی گل اے جس نوں اشفاق نے خوب نبھایا اے فیر عورت دی فطرت ہندی اے پئی اوہ اپنے خاوند نوں یا اوہدے نگدیاں تے ساکاں نوں جو مرضی کہہ لوے۔ پر جدوں اوہدے کسے انگ ساک بارے کوئی زبان کھولے اوہ پٹ سیپا کرن ڈیہہ پیندی اے مثلاً مولو کہندا اے پئی میں تیرے نال ویاہ توں بعد اپنی ماں دی کوئی خدمت نہیں کر سکیا۔ تے نوران جھٹ اوہدی ماں (اپنی کس) بارے کہندی اے :-

نوران :- تیری ماں تے سی ای نیت دی بھکھی

مولو :- آہ تے توں بڑی پھولاں بادشاہ جادی دی دھی ایس

نوران :- میری ماں داناں لیا تے میں اتھے ای سیپا کرن لگ جاں گی۔

یعنی نوران نے اپنے گھر والے دی ماں نوں ”نیت دی بھکھی“ کہہ دتا تے جدوں مولو نے اوہدی ماں

بارے صرف ”پھولاں بادشاہ زادی“ دے لفظ ورتے تے اوہنے پٹ سیپا پان دی دھمکی دتی۔

بہر حال ایہہ ڈرامہ نفسیاتی قسم دا اے تے بڑا سوہنا رہیا اے جس وچ پنڈاں دی رہت بہت تے اوتھے دے بعض لوکاں دیاں عاداتاں و ہماں تے ورتارے دا نکھیر اکتیا گیا اے۔

سوال ☆ ٹاہلی دے تھلے دا چھیواں ڈرامہ ”ورلڈ آف ویلیو“ دے آلے دوالے گھدا ہو یا ہمدے ہساندے معاشرے وچ خوشیاں ونڈ دا اوڑک جذبات تے حقیقت پسندی دا نکھیرا کر دیندا اے بھرواں بصرہ تے وضاحت کرو؟

کردار

صوبیدار ضابطے خاں :- اک فوجی جیہڑا چھٹی آیا ہو یا اے

میلدار :- اک سرکاری ملازم

سردار :- میلدار دے نالدا

گلو :- پنڈواک و سینک

اللہ دتہ :- پنڈواک ہو رو سینک جہدا کردار

چودھری :- پچھلے دو ڈرامیاں وچ وی آیا اے

چودھری :- پنڈواچو دھری

مقام :- ٹاہلی دے تھلے

مرکزی خیال جیہڑا بوٹا کے محبوب دے ہتھاں دا لایا ہووے اوہدے نال محبوب دا انگوں پیار کیتا

جاندا ہے۔ لیلی دی گلی داکتا مجنوں کول آوے تے مجنوں اوہدے پیر چمن لگ پیندا اے موئے پتر دی نشانی مٹی داک گھگھو گھوڑا ماں سانجھ سانجھ کے رکھ دی اے تے جے کوئی وپاری اوہدا مل پاوے تے ظاہر اے کہ ٹیڈی پیسہ یاد و پیسے پاوے گا پر ماں اوس نشانی نوں دس روپے وچ وچ کے راضی نہیں۔ ایہہ ساریاں گلاں عالم اقدار (world of value) نال تعلق رکھدیاں نیں جتھے جذبیاں دامل جذبے پاؤندے نیں کیوں جے جذبے وکن والی شے نہیں پر جدوں قوم تے ملک دامتقاد سامنے آکھلووے اوہوں عالم اقدار قربانی دی منگ کردا اے جیسہ اکوئی قربانی نہیں دیندا اوہ قوم نال دھرو کردا اے تے جیسہ اقدار قربانی دے جھڈ دا اے اوہدا تاں ہور اگھر پیندا اے اوہدا ”طرا“ ہور اچا ہو جاندا اے اوہدی شان ہور ودھیری ہو جاندا اے اوہدی عزت لوکاں وچ ہور ودھ جاندا اے۔

خلاصہ ایس ڈرامے وچ اوس ٹاہلی دا ذکر اے جس دا ناں لے کے پچھلے سارے ڈرامے پیش کیے گئے نیں ہن ایہہ ٹلی روگی ہو گئی اے اینوں ٹیسو کیڑا لگ گیا اے جس پاروں دو بے درختاں تے نال دیاں فصلاں نوں نقصان دا خطرہ پیدا ہو گیا اے حکومت ولوں بیلداراں نوں حکم ملیا اے کہ ایس ٹاہلی نوں وڈھ سٹو۔ پر پنڈ دے لوکاں نوں ایس ٹاہلی نال بڑا پیار اے کیوں جے کئی سالوں توں ایہہ ٹاہلی کئی سمن دیکھ چکی اے۔ کئی لوکاں دیاں سدھراں ایس ٹاہلی دے تھلے پروان چڑھیاں ہندیاں نیں ایس واسطے پنڈ دا فوجی و سنیک ضابطے خاں تے اوہدے ساٹھی بیلداراں اگے کندھ بن کے کھلو جاندا اے تے ٹاہلی نوں وڈھن دین تے راضی نہیں ہندے۔ ایہہ کھڑکھپ بڑا چرچا لور ہندی اے ایسے وچ پنڈ دا چودھری آجاندا اے۔ اوہ ٹاہلی نوں وڈھن بارے گل بات سن کے چپ وٹ کے سوچیں پے جاندا اے ضابطے خاں ہور اں نوں اچ جا پدا اے جیویں چودھری نوں ٹاہلی نال کوئی پیار نہیں۔ اوہ چودھری نوں ایہہ طعنہ دیندا اے تے ہن چودھری ہولی ہولی اوہ کہانی سناندا اے جس پاروں ایہہ ٹاہلی وجود وچ آئی اصل وچ چودھری شہر وچ اک پلے داری تے اوہدی دو ہٹی کپڑے سی کے گزارہ کرن والی اک غریب کڑی جمدی ماں بڈھڑی سی جدوں ایہہ تیویں آدمی پنڈ آئے تے رب نے بڑی فصل کیتی چودھری دی دو ہٹی نوں کڑی جھی باڑی تے تھی رہی پر اوہدی ماں مر گئی چودھری سوچیں ڈب کے دس دا اے پئی ایہہ ٹاہلی میری مرن والی دو ہٹی دے ہتھاں دی لائی ہوئی اے ایس کر کے جتاں مینوں ایس ٹاہلی نال پیار اے اوہنا ہور کے نوں نہیں ہوسکدا ایس ٹاہلی دی عمر میری (چوہدری دی) دھی دی عمر دے برابر اے ایہہ ٹاہلی میری دو ہٹی دی یادگار اے بیلدار تے اوہدے ساٹھی ایہہ گل سن کے کہندے نیں پئی ایہہ ٹاہلی اکا نہیں وڈھی جاسکدی بھانویں سانوں نو کر یوں جو لبا ہو جائے پر چودھری نہیں مندا اوہ کہندا اے کہ جے ایہہ ٹاہلی لوکاں دیاں فصلاں تے رکھاں نوں نقصان پچائے تے اسیں ایس یادگار نوں قربان کر سکدے آں اسیں اچ سمجھ لاں گے پئی اینہوں لان والی اچ موئی اے ایہہ گل کہہ کے چودھری آپو کوہاڑا پھڑکے ٹاہلی نوں وڈھن ڈیہہ پیندا اے نالے اللہ کولوں حوصلہ تے اوہدا آسرا سکدا اے تے نالے ٹاہلی وڈھی جا رہیا اے۔

تفہید بصرہ تے وضاحت بھریا یروا

انج جا پدالے کہ ایہہ ڈرامہ ”ٹاہلی دے تھلے“ دی سیریز دا چھیوڈا ڈرامہ سی۔ اشفاق دا ایہہ اصول اے کہ جدوں اوہ کے سلسلہ وار پروگرام نوں ختم کردالے تے اوہ دے چھیوڈے پروگرام وچ مکدی مکا چھڈ والے تے ایہہ وی دس دیندالے کہ ایہہ پروگرام ایس توں بعد ختم کیتا جا رہیا اے مثلاً تلقین شاہ دا سلسلہ جد کدی ٹٹیا اشفاق اپنے باہر جان دا اعلان کردار ہیا کدی اوہ چین گیا تے کدی ولایت وچ ”عزت دی نوکری“ کر کے اپنا ٹھہکا جماندار ہیا جدوں مڑ کے آیتے نوں سر یوں گل شروع کر کے اپنے سفر دیاں حکایتاں سنان لگ پیا دسمبر 71ء دی جنگ وچ ڈھا کہ ہتھوں نکلن توں بعد ”تلقین شاہ“ نے اپنا پروگرام اک دم ختم کردتے کافی عرصہ غائب رہیا جدوں ایہہ پروگرام مڑ کے شروع کیتا تے ایہہ ظاہر کیتا پئی اوہ مشرقی پاکستان وچ گھر گیا سی تے بڑی اوکڑنال بچ بچا کے آیا اے۔

ایسے طراں ”ٹاہلی دے تھلے“ دا ایہہ آخری ڈرامہ اے جس وچ ضابطے خاں نے رونق لائی تے اپنے فوجی کاشناں راہیں پڑھن سنن والیاں دے ڈھڈیں پیڑاں پادیتیاں دوجے پاسے اللہ دتے دیاں بھولیاں گلاں اوہ دے بھولنے دا سچا نقشہ کھچدیاں نیں تے چودھری دی کہانی ہاسیاں نوں ہو کیاں وچ بدل دیندی اے تے جوش وچ ہوش دا پلانہیں چھڈن دیندی۔

مصنف دا تعارف ہٹھ دے مصنف ڈاکٹر محمد باقر فیصل آباد دے نیڑے اک پنڈ وچ ملک حکیم دین دے گھر 4 اپریل 1910ء نوں پیدا ہوئے اوہناں نے گورنمنٹ ہائی سکول گوجرانوالہ توں 1925ء وچ میٹرک انٹر کالج گجرات توں ایف اے ایس ای کالج بہاولپور توں بی اے تے پنجاب یونیورسٹی توں 1933ء وچ ایم اے کیتا ایس توں پہلاں اوہ 1930ء وچ اردو فاضل 1931ء وچ فاضل کیتا تے فیر 1933ء وچ ایم اے فارسی کر کے ایم او ایل (ماسٹر آف اورینٹل لٹریچر) بن گئے اوہ کئی کالجاں وچ پڑھاندے رہے حتی کہ اورینٹل کالج لاہور توں پرنسپل دے عہدے توں ریٹائر ہوئے۔ 1957ء توں پنجابی ادبی اکیڈمی دے چیئرمین سن جمدی چھتر چھاویں اوہناں نے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر مرحوم تے ہور سچیاں نال مل کے پنجابی دیاں نویاں پرانیاں

تے انمول کتاباں چھاپیاں تے پنجابی زبان تے ادب دی سیوانٹی بہت سارے مذاکرے کروائے مقالے لکھے لکھوائے تے پنجاب دی ثقافت توں لوکاں نوں روشناس کر لیا اوہ ماڈل ٹاؤن لاہور وچ رہندے سن 25 اپریل 1993ء نوں وفات پاگئے انا اللہ وانا الیہ راجعون۔

ناول ہٹھ دا جائزہ ڈاکٹر محمد باقر دالکھیا ایہہ چھوٹا جہیا ناول فنی اعتبار نال واقعاتی ناول اے اس وچ سب توں زیادہ زور واقعات اتے دتا گیا اے تے کہانی اک ترتیب نال اگانہ ودھ دی چلی جاندی اے تے فیر میسی اتے پہنچ کے ہولی ہولی اپنے انجام ول ڈھلدی جاندی اے جتھوں تک ناول تے انجام دا تعلق اے اوہ کوئی بہتا چنگا اثر نہیں چھڈ دابلکہ اک طراں دی مایوسی تے قنوطیت دے جھلکارے پاند اے ایس دامر کزی کردار احمد مجید ”احما“ بڑا جگرے والا بندہ اے اوہ ہر طراں دے حالات دا مقابلہ ڈٹ کے کردا اے بر زندگی دے ہر موڑ اتے اوہنوں ناکامیاں نال واہ پیندا اے اوہ تعلیمی میدان وچ بڑا کامیاب اے پر تعلیمی محنت دے پھل کھاؤن دے لحاظ نال تے تعلیم توں صحیح معنیاں وچ فائدہ اٹھان دے لحاظ نال اوہ کچھے رہ جاند اے تے اوڑک در ہدے مینہ وچ اپنے کلاس فیلو رفیع دی کوٹھی وچوں نکل کے کسے پاسے نوں موڑ کر جاند اے۔

کردار ال دی سیرت اساری وی کجھ بہتہنی چنگی نہیں۔ معلوم ہندا اے کہ ایہہ ناول جلدی وچ لکھیا گیا اے تے پاتر اساری ول بہتا دھیان نہیں دتا جاسکيا اوہدے وچ کردار ایس طراں آوندے نیں جو یں کوئی مسافر گڈی یا بس یا کسے ہوائی یا بحری جہاز وچ سفر کر رہیا اے اتے مختلف موقعیاں تے مقامات اتے اوہنوں مختلف لوکاں نال چلاواں جہیا واہ پیندا اے تے ظاہر اے کہ اک مسافر نوں آخر کسے کو کردار ال نال واہ پے سکدا اے چنانچہ ایس دے پلاٹ وچ کردار نگاری کوئی زیادہ اہمیت نہیں رکھدی حتی کہ جتھے جتھے احما کئی کئی سال تک پڑھدار ہیا او تھے وی اوہدے نال ملن گلن دالے کردار ال بارے محدود جہیا ویروا ملدا اے اک کردار جیہڑے ٹیشن تے ملیا اوہ ٹیشن لنگھیا تاں مڑ کے اوسدا ناں تقریباً سارے پلاٹ وچ بالکل نہیں آیا۔

اتھے دے سفر دی کہانی ایہہ ناول اتھے دے سفر دی کہانی ایس اوہدی زندگی دی کہانی نہیں کیوں کہ جے کر ایہہ اوہدی زندگی دی کہانی ہندی تاں زندگی دے سارے سگے ساتھی تے رشتے دار اپنی اپنی تے اوہدی حیاتی تک اوس نال وسدے رسدے رہندے اوس نال تعلقات رکھدے اوہنوں چٹھیاں لکھدے اوہدی خیر سکھ چھدے اپنی دسدے حتی کہ حیاتی وچ اوہ کدھرے حیاتی دا احساس کردار پر احما تاں جیوں چلدا اے سفر وچ ای رہندا اے پنڈوں شہر آیا تاں رحمت خان تے رحمت علی بی تے اچھی نال وقت لنگھایا حضور سنگھ نال ملا پڑا اوہدھایا تے فیر میٹرک کر کے لاہور آگیا اتھے اوڑک ایم اے کر کے کوئی نوکری نہ لہ سکیا تے کسے انجمن کولوں قرضہ لے کے انگلینڈ پڑھائی کرن چلا گیا۔ او تھے انگریزاں دی دوغلی پالیسی نال واہ پیا تاں غصے وچ آکے اپنا محنت نال تیار کیتا ہويا مقالے دا بہترین مواد ساڑ گھتیا اوہد انہ کوئی ہیلی سی نہ یار نہ اوہنوں کدی گھروں پونے چھٹی پائی۔ نہ اوہدی ماں نے اوہنوں کدی چھٹی لکھوائی نہ سارے خاندان وچوں کسے نوں اوہدی اچی تعلیم دا چاء چڑھیا نہ کسے شریک نوں حسد ہو یا نہ کسے دردی نوں رشک پیدا ہو یا اوہ حیاتی داسار سفر اکلا ای طے

کردار ہیا اوہدے نال کوئی نہیں سی اوہدا کے نے وی ساتھ نہ دتا اوہدی سوچ وی اک فقرے توں اگے نہ ودھ سکی جیہڑا اوہنوں اوہدے ہندو ماسٹر منشی پر تاپ رائے نے سنایا سی کہ :-

”حیاتی گزارن لئی وڈا جگر اچا ہی دا اے۔ سبھاوچ حوصلہ تے صبر نہ ہووے تے گل نہیں بن دی۔“

ایہہ فقرہ اوہنوں لے کے یہہ گیا۔ اوہنے ہمیشہ واسطے اپنا ایہہ موقف بنا لیا کہ مار کھاؤ تے صبر کرو اوہ حالات وی ایسے پیدا کر لیند ارہیا جس نال اوہنوں مار ای پیندی سی تے اوڑک اوہ حیاتی دے سفر وچ مار کھا گیا پلاٹ دی اساری وچ اک جلد بازی چھپی ہوئی اے کوئی کردار مکمل طور تے اسر کے ساڈے سامنے نہیں آؤندا اچھی کول احماچھ سال رہیا پر ایہہ ساری گل بات انج بیان کیتی گئی جو یں کوئی دفتری رپورٹ ہووے بلکہ احمے دی ساری حیاتی نوں اک ”رپورٹ“ وانگوں بیانیا گیا اے جس وچ اوس نوں ملن والے کردار جھٹ وی جھٹ اوس نال ملدے نہیں تے بڑے اختصار انہ اندار نال گل بات کر کے اگانہ ودھ جاندے نہیں تے فیر اوہدے ول کدی پھیرا نہیں پاندے۔

ناول نگار نوں افسانہ نگار دے مقابلے وچ ایہہ سہولت حاصل ہندی اے کہ اوہ ضرورت دے مطابق حیاتی دے جزئیات نوں سوہنے تے من کچھویں ڈھنگ نال الیک سکدا اے۔ اوس اتے اختصار دی پابندی نہیں ہندی۔ اوہ اپنا مقصد حاصل کرن تیکر پلاٹ نوں چالور کھ سکدا اے پر ایس ناول وچ ماحول دا کھلار بہت گھٹ اے قاری احمے دے نال سفر کردا ہو یا اک گھٹن محسوس کردا اے اوہ کچھیاں وید اے کہ فلاں جگہ فلاں کردار نے فلاں گل کیوں نہ آکھی فلاں جگہ اوہنے فلاں کردار کیوں نہ نبھایا جے نہیں نبھایا تاں اوہدی وجہ کیہ سی نرا ایہہ کہہ دینا کہ غلامی دا زمانہ سی ایس لئی مجبوریاں بہت سن کوئی مناسب گل نہیں مجبوریاں سمھناں واسطے اکوجھیاں سن پر جے کردار دے اندر ہمت ہووے سو جھتے عقل تے فکر دامادہ ہووے تاں اوہ ہٹھ اتے قائم رہ کے دو جیاں کولوں اپنا موقف منواسکدا اے نہیں تاں شہادت پاسکدا اے پر احما غریب تاں کسے وی میدان دا تارونہ نکلیا حتی کہ پر ملا نوں ترنا سکھان دا قصہ ناول نگار نے شکرے دی مٹھیائی نال ای مکا دتا۔

ایس کہانی دا مرکزی کردار احماوی کسے جج دا نہیں باقی کردار وی اک مسافر نوں اچانک مل پین تے وچھڑ جان والے چلنت جہئے کردار نہیں کسے ناول وچ اچھے کردار ان نوں بھرتی دے کردار وی اکھیا جاسکدا اے البتہ مکالمہ نگاری کسے حد تک معیاری اے۔

سوال ☆ ڈاکٹر باقر دا ناول ہٹھ اپنے عہد دے سماج دا عکاس تے مصوراے بحث کرو؟ (۱۹۸۸ء-۱۹۸۹ء)

ہٹھ ڈاکٹر باقر ہوران ہواناول اے۔ جس وچ اوہناں نے اپنے وارے پھرے دے سماج تے ورت ورتا دا نقشہ کھچیا اے۔ ایہہ کہانی اک پنڈوں شروع ہندی اے جیہڑا اوزیر آباد توں دس میل دور اے او تھے پر انمیری سکول وچ احمد مجید عرف احما پڑھدا سی۔

علیا (پنڈ دے فقیر دا پتر) اوہدا کلاس فیوس۔ احمے دی ماں نال کس ننان تے دو جے گھر والیاں دا وتار اچنکا نہیں سی۔ اوہدی ماں نوں مار پیندی سی۔ اک دن احمے نے ماں نوں چان دی کوشش کیتی تاں اوہنوں وی بڑی مار پی۔ اوہ ہمیشہ مصیبت ویلے قبرستان وچ پیر حیدر شاہ دی قبر دے سرہانے آ

کے بہہ جاندا سی۔ پنڈاں دا ماحول ای ایہو جہیا ہندا سی۔ سساں تے ناناں نو نہ تے بھر جانی نال ظلم کرنا اپنا حق سمجھدیاں سن۔ اجما پہلے دن ای مار کھا کے تے بے وس ہو کے چپ کر جاندا اے۔ علیا اوہنوں حق دے کشش لو اندا اے۔ اوہدا دکھ و نڈان دی کو شش کر دا اے۔ احمے نوں فشی پر تاب نے کر اے پایا سی۔ جہنے اوہنوں صرف مار کھان دا اول ای سکھایا۔ مارن دا نہیں۔ چنانچہ اجما ساری عمر مار کھا کے چپ کر جاندا رہیا۔ دڑوٹ جاندا رہیا۔ اوہ ہر غم نوں کوڑا گھٹ کر کے پی جاندا رہیا۔ جے اوہنوں نرا صبر کرنا نہ سکھایا جاندا بلکہ اوہنوں حالات نال دودو ہتھ کرن دا سبق وی کدھروں مل جاندا تاں اوہ کامیاب زندگی گزار سکدا سی۔ پر احماک جہیا کردار اے جیہڑا ماڑ کو جہیا سی۔ اوس زمانے وچ لوکاں نوں ایہو سکھایا پڑھایا جاندا سی کہ مار کھا لکھو تے دڑوٹ کے گزارا کرو۔ غلامی دا زمانہ سی۔ وڈے چھوٹے سارے اکو ای سبق دیندے سن۔ بظاہر فشی پر تاب دا دوتا ہو یا سبق بڑا چنگا لگدا اے۔ پر اصل وچ ایہو سبق سی جہنے احمے دی زندگی دا بیر دا غرق کر کے رکھ دتا۔ اوہ اک اجہیا پہلو ان سی۔ جنہوں استاد نے صرف مار کھا کے اوہنوں جرن دا سبق دتا سی۔ تے اک چنگے گھلاٹے وانگ پہل کرن یا حملہ آور ہون دا کدی وی سبق نہ پڑھایا۔ ایہہ ہندو دی چال سی۔ جمدے نال اوہ مسلماناں نوں کر اے پاندے سن۔ پر انمیری کلاس دے بچے نوں سمجھایا جا رہا اے۔

(۱) پر تاب نے دسیا سی کہ میں سوہرے پنڈ گیا۔ راہ وچ جنگل پیندا سی۔ اک شیر مینوں گھیر کھلوتا۔ میں اکھی بندے دا پتر بن پر اوہ نہ منیا۔ فیر میں اوہنوں سوئے نال کٹ کٹ کے لمیاں پادتا تے آپو سوہرے پنڈول ٹرن لگ پیا۔

(۲) دو جی گل پر تاب نے ایہہ سنائی کہ اگے گیا تاں مینوں چار ڈاکو مل پئے۔ میں اوہناں نوں کھیاتے اوہناں نے مینوں۔ دونوں دھڑے بے ہوش ہو گئے۔ ہوش آیا تاں اوہ اپنے گھر چلے گئے سن میں سوہریاں دے پنڈ جاوڑیا۔

(۳) تیجی گل اوہنے ایہہ آکھی سی۔ پھو حیاتی گزارن لئی وڈا جگر اچا ہیدا اے سبھا وچ صبر تے حوصلہ نہ ہووے تاں گل نہیں بن دی۔

تے ایہو تیجی گل ہمیشہ واسطے احمے نے پلے پنھ لئی۔ تے اتلیاں دونوں گلاں ہاسے وچ اڈا دیتاں کیوں جے اوہ واقعی انہونیاں گلاں سن۔

اتھے قبرستان وچ علیا احمے نوں حقہ دھر کے سوئے لو اندا اے۔ پنڈا ماحول گھر وچ وی سانوں نظر آؤندا اے۔

بچ پچھو تے پینڈو وی وچ ایہہ جھگڑا سارے فساداں دی جڑ ہندا اے۔

احمے دی ماں کٹ کھا کے وی احمے دا بہت خیال رکھدی سی۔ اوہ پر انمیری پاس کر گیا۔ تاں گھر دے جی اوہنوں کے کم تے لاؤ سن۔ پر اوہدی ماں نے بڑے زور نال احمے نوں شردے سکول وچ داخل کروا دتا۔ ماں ولوں سبق ایہہ ملیا سی کہ مصیبت ویلے کلمہ شریف پڑھن نال مصیبت کٹی جاندا اے۔ وزیر آباد وچ اوہ دسویں تک پڑھیا۔ اوس زمانے وچ وزیر آباد جیسے شہر وچ ہائی سکول ہندا سی۔ اوہ تھے مشن سکول وچ اوہ داخل ہو گیا۔ جتھے سب توں پہلاں سویرے سویرے عیسائیت دی تعلیم

کی جان دی سی۔ تے ایہہ مسئلہ سارے ملک وچ پیش آوند اسی۔ ایسے کارن درو مند لوکاں نے مسلماناں واسطے اسلامیہ سکول تے سکھاں نے خالصہ کالج تے سکول کھولے سن۔ سر سید ہور اں ایسے مصیبت توں پچھا چھڈان لئی علی گڑھ یونیورسٹی بنائی سی۔

مروچ رہ کے پڑھنا بڑا اوکھا سی۔ احما (عرف احمد مجید) شہر وچ سکھوں مسلمان ہوئے۔ رحمت خاں کے گھر رہن لگ پیا جہدے گھر والی اک چوہڑی سی تے اوہنے وی مسلمان ہو کے رحمت خاں نال پار دی شادی رچا لئی سی۔ عصمت عرف اچھی اوہناں دیدھی سی۔ اوں سے ہائی سکول و اطالاب علم جاتے اچھی دونوں اکولیف وچ اکو منجی اتے سوندے سن کیوں جے اوہ سماں واقعی بھولے لوکاں دا ہماں سی۔ پنڈاں وچ جوان جہان کڑیاں منڈے راتاں نوں ادھی ادھی رات تائیں چن دی چاننی بچ کھیڈ دے ہندے سن۔ تے کسی نوں جنسی معاملات بارے چت چیتا نہیں سی ہندا۔ ہٹھ وچ ایہہ جھلکار اوں سے دی نیک پاک تے سدھی پدھری سوچ دی دس پاندالے۔

فیر احما اک دن اپنے سکھ کلاس فیلو حضور سنگھ دے گھر گیا۔ اوہتھے اوہدی ماں رانی نے احمے نوں بڑا پیار دتاتے اوہدیاں دو جوان بھیناں نے الوداع کہن ویلے احمے نال گھٹ کے چھٹی پائی تے فیر و داع لیتا۔ ایس منظر وچ وی اوہو سادگی سچائی تے پاکیزگی لشکاں مار رہی اے جیسہڑی اوں سے اندر پنجاب دے پنڈاں وچ عام سی پر سکھاں یا مسلماناں دیاں کڑیاں غیر اں نال چھٹی بارے امیناں آزاد نہیں سن۔

گھر دیر نال آونابڑی مندی گل سی۔ احما اک دن حضور سنگھ ولوں چرکا گھر پہنچا۔ تے رحمت خاں دی بیوی رحمت لئی لئی نے اوہنوں بڑا کٹیا۔ تے اوہ اوڑک نشی پر تاب سنگھ دے سبق اتے عمل کردا ہو یا مہر دے گھٹ کر گیا۔

عربی دے مولوی صاحب سکول وچ عربی توجہ نال نہیں سن پڑھاندے۔ جد احمے نے عربی چھڈ کے سائنس رکھی تاں مولوی نے اوہنوں بڑا کٹیا تے فیر بد عادی۔
لعنیا! توں عربی چھڈ دتی اے 'جادفج ہو جا' تیرا کدی بھلا نہیں ہووے گا۔ تے احما نشی پر تاب دے۔ 'جگر سے والے' فقرے اتے عمل کردا ہو یا ایہہ ماروی جر گیا۔ کیوں جے اوں سے 'مرتا کیا نہ کرتا' والا معاملہ ہراک دے سرتے سوار ہندا سی۔

مولوی حضرات دی کوشش سی کہ مسلمان طالب علم عربی پڑھن پڑھان تے دینی جھنڈے نوں اچیان۔ پر انگریز تے اوہدے گماشتیاں نے مسلماناں نوں اقتصادی طور تے پیہ کے رکھ دتا سی۔ ایسی لئی اوہ غلامی دی زندگی بسر کرن تے مجبور سن۔ تے اوہناں دا حال ایس لئی وی زیادہ بھیرا سی کہ انگریز نوں پتہ سی کہ میں مسلماناں کولوں حکومت کھوہئی اے۔ ایہہ تگڑے ہو گئے تاں کدھرے مینوں ایہنوں کڈھ بس نہ کرن۔ ایس لئی اوہ مسلماناں نوں خاص طور تے دو جے دوستانی و سینکاں نوں عام طور تے پہنا دیکھنا چاہندا سی۔

مثلاً ولایت وچ ہر طراں دی آزادی سی۔ ہر کوئی اوہتھے اپنی مرضی موجب عمل کر سکدا سی۔ پر جدوں احمے نے انڈیا آفس لائبریری وچ ہندوستان وچوں لیجائیاں گیاں کتاباں بارے پرکھ پڑچول کر کے مضمون لکھیا تاں انگریز پروفیسر دی دشمنی والی رگ پھڑک پئی تے اوہنے اوہدی ساری

کار کردگی نکھد قرار دیدتی تے اوڑک احم نے اوہ سارے کاغذ ضائع کر دتے۔ جے اوہ غشی پر تارے دے اڑکے نہ چڑھد بلکہ 'جارحیت' وی سکھ لیتا اتاں اوہ دی زندگی وچ کنڈیاں دے نال نال پھل وی کھڑ پیندے۔ گھٹ توں گھٹ اوہ اپنے کھوج بھرے کاغذات۔ نوں ساڑن دی بجائے اک لفافے وچ پا کے ہندوستان وچ اپنے کسے ججن ہیلی یا کے ادارے نوں بھیج سکد اسی۔ یا اپنے نال واپسی تے آپو لیا سکد اسی۔ پر اوہ تاں پڑھیا لکھیادھو سی جہنے سچائی دے نال نال حکمت عملی کدی وی اختیار نہ کیتی۔ تے ایہو غلامانہ سوچ اوس دور دی دین سی جس وچ نکلے توں لے کے وڈے تک اوہ ماشاء اللہ سارے پھسے پئے سن۔

احماک اخبار وچ ویہہ روپے ماہوار تے نوکر ہو گیا۔ پر اوہ نوں مہینے پچھوں کوئی تنخواہ نہ لہسی سگوں اوہ نوں آزمائشی عرصہ قرار دے کے اوہدا حق ماریا گیا۔ ایہہ اک مسلمان لیڈر دا اخبار سی اوہدا پتر عیثی پٹھا سی۔ اوہناں نے مزدوراں نوں کدی وی تنخواہ نہیں سی دتی۔ بس روندے ای رہندے تے آپو عیش کر دے سن۔ ایہہ گل احم نال ای نہیں پڑھے لکھے لوکاں نال اکثر واپردی سی۔

احم وچ جمبڑی شے دا گھانا سی۔ اوہ زندہ دلی سی۔ زندہ دلی دا سبق اوہ نوں کدھر یوں وی نہیں ملدا۔ ولایت وچ اوہدے دوست حمید نے گلیڈس نال دی بانگی نار نال اوہدی ملاقات کرائی تاں اپنے تجربیاں دی بیادا تے اوہ نوں اپنے لیڈراں دیاں کر تو تاں دا کچا چٹھاسنان لگ پیندا اے جیہڑے غریب لوکاں نوں اگے لگ کے مروادیندے سن۔ تے آپو جیل جا کے وی موجاں کر دے سن۔ اپنے تجربے پاروں ہندوستان دے جاگیر داراں توں بارے گلیڈس نال کھلی گل بات کر اے تے دسد اے کہ اوہ ہندوستان دی آزادی توں بعد غریباں نوں لٹن گے۔ پاکستان دی خاطر ولایت وچ اک دن بادشاہ دے ہندوستانی مسلمان ایڈی کانگ کولوں چندہ منگن گئے۔ اوس اوہناں نوں چندہ تاں سوپونڈ دتاتے ہو روی دیون دا وعدہ کیتا تالے خاطر تو واضح وی بہت کیتی پر شہر ایہہ رکھی کہ ایس چندے بارے بادشاہ نوں پتہ نہ لگے۔ ایہہ منافقانہ رویہ احم تے اوہدے ساتھیاں نوں مندا لگاتاں اوہناں نے اوہدے سامنے چندے والا چیک پاڑ کے سٹ دتا۔ کہ جناب تمیں انگریزاں تے ہندواں نوں خوش رکھو۔ اتھے اک ملازم دی مصلحت بھری سوچ نال تعاون کرنا جہالت سی۔ معاشرتی جھانکیاں دیکھن لئی ار ملاتے پر ملاول نظر مارنی پوے گی۔ دیسی کر سچھ پر نپل دی دھی ار ملا کالی کلونی کسے نہ کم دی پر اوہدے اندر آکر چوہڑے نالوں بہتی سی۔ اپنے آپ نوں کیہ پتہ کیہ سمجھدی سی۔ حالانکہ اوہدا حال ایہہ سی کہ مونہ نہ متھا جن پہاڑوں لٹھیاں ایہہ دراصل اوس دور دے دیسی عیسائی گھرانیاں دا جھلکارا اے جیہڑے انگریزی نسل کر دے دے الٹی سیدھی اردو انگریزی بول کے اپنی بے وقوفی دا بھانڈا بھن دے سن۔ پر اوہ اپنی جاچے بڑے شے سن۔ ایسے طراں پر ملا حساب دے پروفیسر رائے صاحب دی دھی سی۔ احما پروفیسر نور الجبر لکھن وچ مدد دیندا ہندا اسی۔ اوہدی جوان دھی نے احم کولوں ست دناں وچ تالاب وچ تیر سکھیا۔ اوہ بڑی خوبصورت کڑی سی۔ پر احم دے جذبات اتھے وی ٹھنڈے ای رہے۔ حتی کہ پر نے اکواری اوہ نوں ڈرپوک ہون دا طعنہ وی دتا۔ پر احما وچ غشی پر تاب رائے دی دلگن وچوں با

اُن لٹی کدی وی رضامند نہ ہو یا بلکہ حیاتی وچ مار کھا کھا کے اپنے آپ نوں پکا کردار ہیا۔ ایہو اوہدی مٹھ سی۔

حے نے ملی اے ایم اے تاں لاہور وچ ای کر لیا سی۔ ولایت جا کے پی ایچ ڈی کیتی۔ تے ہندوستان آ کے دلی وچ نو کر ہو گیا۔ فیر اوہدی ماں نے اوہد اویاہ کردتا۔ ووہٹی چنگی سی۔ اللہ نے دوپچے وی دتے۔ پاکستان جن دے آثار کھل کے سامنے آرہے سن۔ اجمہا پاکستان آونا چاہندا سی۔ پر احمے دے بیوی پچے ہندواں نے دن ویلے دلی وچ مار دتے۔ ہر جلے پے گئے سن۔ لال قلعے وچ مہاجر کیمپ لگا۔ او تھے راشن ملدا سی۔ اوڑک اک دن اوہ مہاجر حضرات ریل گھڑی تے بیہ کے پاکستان ول چل پئے۔ امر تر آئے تاں مہاجر اں داوڈھا نکلے نال واہ پیا۔ ہزاراں بندے مارے گئے تے باقی زخمی ہوئے۔ لہوناں بھری ریل گڈی لاہور پچی۔ اتھے بر حال بوکے دیہاڑے۔ اتھے اچانک رفیع خاں احمے دا اک کلاس فیلو مل پیا اوہ کوئی افسر لگا ہو یا سی۔ اوہنے احمے نوں اک کوٹھی الاٹ کر ادتی تے تھوڑے دنوں پچھوں اوہی کوٹھی اپنی بھر جانی دے نال لوا کے احمے نوں او تھوں کڈھ دتا۔ ایہہ منظر واقعی بڑا دردناک اے۔ بعض مہاجر اں نال واقعی ایسے طراں دے واقعات پیش آئے سن۔ ہر کوئی لوہ وچ پھس کے دین ایمان ہر شے بھل گیا سی۔ دردی بن کے لوک سب وانگ ڈنگ مار دے سن۔ ایہو حال احمے دا ہو یا۔ اوہد اسار اماحول تے اگا پچھا پچھو تاں ڈاکٹر باقر ہو راں دے اوس سے دا جھلکا راتے لشکارا لے جس دے حوالے نال زمان تے مکان دی قید نال ایہہ ناول لکھیا گیا اے۔ رفیع خاں پہلاں اردو ماردا لے تے فیر پنجابی وچ گلاں کر دا لے۔ نویں افسراں دا اوس سے ایہو حال سی۔ اوہ کدی انگریزی نوں مونہہ مار دے سن کدی اردو نوں تے اوڑک جتھے دی کھوتی او تھے آن کھوتی والا معاملہ ہندا سی۔

ایس ناول نوں جتھوں وی ماحول تے زمان مکان دے حوالے نال پڑھن لگئے تاں اوہ اپنے سے دے سماج دی تصویر کشی تے عکاسی کر دا لے۔ اوہ پنڈاں دا ماحول ہووے یا شہراں دا ایسی ہووے یا ولایتی دلی دا ہووے یا امرتسر یا لاہور یا وزیر آباد ہر جگہ اوہدی اپنی اک وکھری شان اے تے سارے کردار اپنی تھاں شرافت سادگی محبت یا منافقت تے دھوکے بازی یا مطلب پرستی وغیرہ دے چلدے پھر دے کردار نیں۔ جنہاں نال نت سانوں واہ پیندا سی۔ تے اچ وی پیندا اے۔

سوال ☆ معاشرتی اصلاح دے حوالے نال واقعات تے کردار اں دی لو وچ ہٹھ دا جائزہ لو؟

ڈاکٹر باقر نے جیہڑا معاشرہ ساڈے سامنے پیش کیتا اے۔ اوہ اوہدے اپنے دور دا معاشرہ اے۔ جس وچ تعلیم عام نہیں سی چنگے بھلے پڑھن دے قابل منڈے کڑیاں صرف پڑھائی لکھائی دا بندوبست نہ ہون کر کے پڑھن توں محروم رہندے سن ورنہ جے بالی وی سکول لے پے جاندی تاں اوہ اک سنگھڑی کڑی بن سکدی سی۔ ایسے طراں عصمت عرف اچھی وی شہر وچ رہن دے باوجود ان پڑھ رکھی گئی۔ اوہنوں رحمت خاں تے رحمت ملی ملی پڑھانا چاہندے تاں پڑھا سکدے سی۔ کیوں جے وزیر آباد وچ جے منڈیاں لٹی ہائی سکول سی تاں کڑیاں لٹی۔ ٹڈل تک ضرور ہی پڑھائی دا بندوبست ہو

وے گا۔ پر ایسے پاسے مصنف نے اشارہ نہیں کیا۔ منڈیاں نون پڑھان دار وراج وی کوئی نہیں سی۔ علیا پڑھن والا منڈا سی۔ براوہ فقیر دا پتر پر انمری تون اگے نہ ودھ سکیا۔ ار ملاوچ گن تھوڑے تے آکر بہنتی سی۔ اوہ ^{میلیٹس} داشکار سی۔ اوہنوں عیسائی ہون تے مان سی تے اوہ اپنے آپ نون انگریزاں دی وارث سمجھد سی۔ اوہدی زبان وی عام لوکاں دی زبان تون وکھری سی۔ اوہ گلابی جہنتی اردو بولدی سی۔ اردو نون اڑ دو بولدی سی۔ حیرت دی گل اے۔ مصنف نے اوہدے مونسوں 'ماپھق' وغیر لفظ کڈھائے نیں۔ حالانکہ 'ماپھک' دا لفظ زیادہ مناسب سی۔ دو جے پاسے مصنف اوس دے مونسوں بعض ^{تسعلیقی} لفظ کڈھاندا اے۔ حالانکہ ایہہ سچ دے پھدے نہیں۔ مصنف زبان دے معاملہ وچ ار ملا نال انصاف نہیں کر سکیا۔ البتہ ایس معاملہ وچ اشفاق احمد بڑے سوہنے ڈھنگ نال اپنے کردار نون نبھاندا اے۔ جہدیاں مثالاں ماہلی دے تھلے وچ ملدیاں نیں۔ ار ملا دی پڑھائی لکھائی اک جاہلانہ انداز دی پڑھائی لکھائی اے جس وچ کوئی قابل تقلید چیز نہیں آؤندی۔ اوہدے مقابلے وچ پر ملا دی پڑھائی لکھائی اوہدا پر کشش وجود اوہدے نوپکے انداز اوہدا ترنا سکھن واسطے گھر دیاں نون باہر گھل دینا تے مکروں اچے نون تراہ کے اس کولوں کوٹھی دے تالاب وچ تاریاں لانا بڑا سکواں کردار جاہدا اے۔ ایس تون نکھر دا اے۔ کہ مسلماناں دے مقابلہ وچ ہندو آپناں لڑکیاں نون پڑھان دے بھتے شوقین سن۔ رائے صاحب دا جے کوئی لڑکا ہندا تاں اوہنوں وی ضرور پڑھایا جانا سی۔ دو جے پاسے پورے نول وچ کوئی مسلمان لڑکی پڑھائی دے معاملے وچ اگانہ قدم ودھان دی نظر نہیں آؤندی۔ ایس تون نکھیرا ہندا اے کہ اوس سے عام لوک لڑکیاں نون پڑھان دے حق وچ نہیں سن حتی کہ منڈیاں نون پڑھائی کرانا وی گھٹ ودھ ای سی۔ ایہہ تاں سر سید احمد خان تے انجمن حمایت اسلام تے دو جے مسلمان رہبر ان دا بھلا ہووے جنہاں نے بڑی مشکلاں نال مسلماناں نون پڑھائی لکھائی ول پر پیا۔

اچے دی ماں کٹاں ماراں کھا کے اچے نون اعلیٰ تعلیم واسطے شہر بھیجن وچ کامیاب ہو گئی ایہہ شاید اوہدی ماں دی دعا سی کہ اچھا حالات دے ناساز گار ہندیاں وی ملی اے ایم اے تک پڑھ گیا۔ پر حالات نے اوہدا ساتھ نہ دتا اوہ غریب نوکری نون ترسدا سی۔ اوڑک اوہ قرضہ لے کے ولایت گیا تاں جے او تھوں ڈگری حاصل کے کے واپس اپنے ملک وچ آوے تے او تھے کامیابی نال نوکری کرے۔

اخبار دے مالک مسلمان لیڈر تے اوہدے پتر دا کردار وی بڑا مایوس کرن والا کردا اے۔ اوہ اک زنانی نون اپنی ہوس کارن لیاوند اے شراب نوشی لئی اوہی بوٹل وی لیاوند اے پر اوڑک اوس زنانی نون واپسی لئی اک چوانی ٹانگے دا کرایہ نہیں دیندا۔ ایہہ کیننگی والی حد اے پئی جے تون حرام پوہ کر دا ایں تے چوانی واسطے کیوں ذلیل ہو رہیا ایں۔ اوہ زنانی وی بڑی ڈھیٹھ اے اوہ اک چوانی دی خاطر سیڑھیاں۔ مل کے کھلوتی ہوئی اے تے جاون داناں نہیں لیندی۔ چہڑا سی نون اوہدے نت دے ورتارے دا پتہ اے۔ اوہ اچے نون ساری حقیقت دسد اے۔ تے اوڑک اچھا اوس زنانی نون چوانی اپنے کولوں دے کے رخصت کردا اے ایس تون اچے دی شرافت تے سادگی تے دو جیاں دا دل رکھن دی حس ظاہری ہندی اے۔ جد کہ اخبار دے مالک دا منتظم تے کر تا دھر تا پتر مہینہ بھر اچے

کولوں کم کروا کے اوہنوں تنخواہ نہیں دیندا۔ بلکہ اوہنوں پرویشنری بیاد اتے متھ کے اہے ہور چار دن اوہتوں مفت کم لیندا اے۔ تے اوڑک اہے نے ایہہ نوکری چھڈ دتی ملک دے لیڈران بارے وی اہے نے جیہڑے تجربے کیتے اوہ کوئی جنگے نہیں سن اوہنے دیکھیا کہ لیڈر حضرات آپوالٹیاں سدھیاں تقریراں کر کے تے اخباراں وچ انگریز دے خلاف بیان بازی کر کے انگریزاں توں لایھ کھٹ دے میں۔

جلے جلوس وچ غریب غریب شامل ہندے۔ لیڈر پھڑے جان دے تاں جیل وچ اے یا ملی کلاس ملدی تے اوہ اتھے موجاں کر دے سن۔ تے فیر بڑی چھیتی ضمانت وی ہو جاندی سی۔ پر دوجے پاسے ملک دی آزادی لئی قربانیاں دیوں والے بھکھے ننگے غریب لوک جے جیل جان دے تاں اوہناں نوں پوری مشقت وی کرنی پیندی تے اوہ جیل وچ سزاوی پوری کٹ کے باہر آوندے سن۔ اوہناں دا کوئی وردی نہیں سی ہندا۔ لیڈر حضرات آپیناں تقریراں تے موجاں وچ رہندے سن ایس دے مقابلے وچ قائد اعظم دا کردار قابل تعریف کہ آپ کدی وی اوہ قدم نہ چھیا۔ جس پاروں اوہ جیل جان دے۔ تے نہ اوہناں نے کدی اپنے کارکناں نوں ایسی ایہ تے لایا جس دے نتیجے وچ قانون دی خلاف ورزی کر کے اوہ جیل دی کال کوٹھڑی وچ جا کے رہندے جیہڑے مسلمان عوام نوں جیل جانا پیا اوہ کانگریسی یا احراری لیڈراں دی وجہ توں جانا پیندا سی۔ سول نافرمانی دی تحریک وچ مار کھان نوں 'مہانا میم' ورگے نازک بدن منڈے وی سن۔ تے موجاں کرنوں اخباراں دے مسلمان مالک 'سیاسی لیڈر' جھوٹے پیر صاحبان تے کئی ہور لوک سن۔

اہے نے پیر پیر تے ٹھیڈے کھادے۔ اوہنے صرف ہٹھ توں کم لیا۔ کسے حکمت عملی توں کم نہیں لیا۔ اوہدے سامنے اکو مقصد سی کہ جس طرح وی ہووے دکھ تکلیف جری جاؤ۔ پر اوہدے سامنے ایہہ مقصدیت کدی نہ آئی۔ کہ دکھ پچان والی قوت نوں سٹاں الا کے تھلے سٹ لہو۔ جے اوہ ایہہ دا وی سکھ لیندا یا اوہنوں اوہدا کوئی استاد ایہہ دا وی سکھادیندا تاں اوہ ساری عمر ٹھیڈے کدی نہ کھاندا۔ میری جاچے اوہدے استاد منشی پر تاب نے اوہنوں صرف تصویر دا اکورخ دکھایا سی کہ مار کھاؤتے جر جاؤ۔ دو جارخ اوس غریب نے اہے نوں کیہ سکھانا سی۔ کیوں جے دو جی طراں دی ہر گل جیہڑی منشی پر تاب نے اوہنوں سنائی اوس اتے اہے نوں کدی یقین نہ آیا۔ کیوں جے اوہ گل یقین دے قابل ای نہیں کہ منشی پر تاب اک شیر نوں ڈانگ نال مار مار کے ادھ موا کر چھڈے یا چار ڈاکواں نوں اکلا بھانج دیکے سوہریاں دے پنڈ جاوڑے۔ گویا جے مار جھلتا بہادری اے تے مار مار ناوی بہادری اے۔ پرافسوس کہ اہے نوں کسے وی استاد نے مار مارن دا اول نہ سکھایا صرف کٹ کھا کے سی نہ کرن دا ای ہمیشہ سبق دتا۔

کس نو نہہ دا جھگڑا معاشرتی اصلاح دے حوالے نال کجھ واقعات ناول وچ بیان کیتے نیں۔ پہلاں تے اوہی کس نو نہہ دا جھگڑا ساڈے معاشرے دا اک روگ اے۔ جیہڑا الج دی پوری شان نال جاری اے۔ جے کس نے کسے نو نہہ نوں کدی دھی سمجھیا تاں ایہہ بھنڈی مک گئی۔ جے کسی نو نہہ نے کس نوں ماں سمجھ کے خدمت کیتی تاں بھنڈی مک گئی۔ پر اوہدے لئی دو طرفہ لگن دی لوڑ اے۔ اک دھر جے ایہہ بھنڈی مکنا چاہوے تے نرمی اختیار کرے تاں دو جی دھر اپنا آپ

دکھائے بناں نہیں رہندی تے نتیجہ اوہی کہ چم چمیاں دے متھے۔ یا کدی چلھے نالوں اگ لگ کے نو نہ سڑ گئی یا اوہنے پچھے نال لٹک کے خود کشی کر لئی۔ تے ایہہ مصیبتاں مکن دا ناں نہین لیندیاں اتھے دی ماں نے اوکڑاں جر کے اپنے پترنوں اعلیٰ تعلیم دلائی۔ پر اچھا اپنی ماں دی خدمت گھٹ ای کر سکیا۔

غلامی میں نہ کام آتی ہیں تدبیریں نہ شمشیریں
جو ہو ذوق یقین پیدا تو کٹ جاتی ہیں زنجیریں

یقین دی دولت اصل وچ ذوق یقین بڑی وڈی دولت اے۔ رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نے ان پڑھ صحابہ کرام نوں یقین دی دولت نال مال مال کردتاسی۔ تے فیر اوہی غریب دے لوک ساری دنیا پر چھا گئے۔ قیصر و کسری دیاں بادشاہیاں مار مکایاں تے چار چو فیرے اللہ رسول دے جھنڈے لادتے۔ ایہہ سارا کجھ یقین دی دولت دا نتیجہ سی۔ ایس ناول وچ یقین دی دولت نال رجبے تے کردار ال دی بڑی کمی اے۔ احمے دے اپنے کردار وچ ارتقاء ہون دے باوجود اوہدا کھلارا کولا اے۔ اوہ مایوس ہون وچ کاہلا پیندا اے۔ اوہ انگریزی پروفیسر دے متھے تے وٹ دیکھ کے تے انگریز دے مسلمان مشیر نال مشورہ کر کے وی مار ای کھاند اے۔ اوہ اپنی کارکردگی نوں اپنے ہتھیں اگ لاکے ساڑ دیندا اے۔ احمے دا ایہہ کردار کے طراں وی صلاحندے قابل نہیں ہے گا۔ جذباتی لحاظ نال تے رومانی پکھوں وی اوہدے اندر کوئی تحریک تے کوئی ادم موجود نہیں۔ رومان پسندی اپنی جگہ الگ چیز اے تے حرام کاری دوجی شے دے۔ مطلب ایہہ نہیں کہ رومان وچ حرام کاری ای ہووے۔ رومان حسن دے نظارے لین توں کدی نہیں روکدا۔ حسن درختاں وچ ہندا اے تے کوئل وی کوک وچ وی بلبیل دے نغمیاں وچ وی گھاہ دے فرش وچ وی۔ ہنیری رات وچ جگمگ کر دے تاریاں وچ وی۔ لوگ دے لشکارے وچ وی تے چھو دے چوہاں یوچ وی حسن تاں تھاں تھاں کھلریا پیا اے حسن رب دا جمال اے

اللہ آپو سوہنا اے تے سوہنیاں نوں پسند کردا اے۔ حسن سورج تے ذرات وچ تے شبنم دے قطریاں وچ، مرد تے عورت وچ، ہر ہر تھاں موجود اے۔

چھ گدھی داوی بڑا پیارا ہندا اے پر کھوتی کدی کے نوں پیاری نہیں لگدی۔ دلی وچ اپنا ٹبر ٹبر کمان وچ وی احمے دا قصور اے۔ جداوہ وقتا ٹھیک ویروانہ کر سکیا۔ تے اوہنے غلط فہمی نوں یقین دا درجہ دے لیا۔ حضور سنگھ تے اوہدی ماں تے اوہدیاں دو بھیناں دالحمے نال چنگا سلوک مسلم سکھ حضرات دے سوہنے مل ورتن دی ستھری مثال اے۔ اچھا اوہناں دے گھوڑے نوں وڑکیاں لو اندا اے اوہ اک بہترین گھوڑ سوار اے۔ پر اوہ جدوں چرکا گھر آوند اے۔ تاں رحمت علی علی اوہدے لنگ جھاڑ دی تے ڈاہڈی کٹ چاہڑ دی اے۔ تے اوڑک اوہنوں اچھی دے لیف وچ سوں کے سکون لھدا اے۔

مکدی ایہہ پئی ایس ناول دے واقعات تے کردار اپنے سے دے حالات اتے لشکارا سڈے اگے ودھے جاندے نیں۔ ایہہ کہانی احمہ دی کہانی اے۔ اک ناکام انسان دی کہانی جنہے آدم کر کے وی مار کھاہدی تے مار کھا کے وہی حوصلہ نہ ہاریا۔ پر اوہد ایہہ حوصلہ نہ ہارنا اوہدے کے کم نہ آیا۔ نہ اوہدے پڑھے لکھے ہون دا اوہدی ماں نوں کوئی فائدہ پہنچیا۔ نہ اوہدی قوم نوں لاہھ حاصل ہويا۔ تے آخر وچ قنوطیت دا شہکار ایہہ ہیر و پاکستان وچ اسلامی نظام نافذ نہ ہون اتے افسوس کردا اے۔ کجھ کردار خواہ مخواہ وچ آگئے ہیں۔ مثلاً چوہڑی دا کردار جہدے خصم نوں آسیب تنگ کردا سی تے فیرا وہ حلوہ پکا کے کھواندی سی تاں اوہنوں آرام آجاندا سی۔ پتہ نہیں مصنف ایس کردار راہیں کیہ کہنا چاہندا اے حالانکہ حیاتی وچ ہر شے پکھنڈ ای نہیں ہندی۔ جنات تے شیطان دا وجود قرآن دے حوالے نال منی پر منی گل اے۔ اوہناں دا کسی نوں جمہور ناتے تکلیف پہنچاوی کوئی انہونی گل نہیں۔ ایس قصے وچ احمہ نے دیکھیا کہ کسے دفتر دا ملازم جھگلاپا کے تے پگڑنہہ کے نوجوان چوہڑے وچوں جن کڈھ رہیا اے ایس وچ حیرت والی کھڑی گل اے جن کڈھن والا کسے وی پیشے نال تعلق رکھ سکدا اے۔ تے دو جی ایہہ گل من وچ نہیں آوندی کہ چند مسلماناں اکٹھے ہو کے اک چوہڑی دی لیانندی ہوئی مٹھائی وغیرہ کھاؤں۔ کیوں بے اوس سے جیہڑی شے نوں چوہڑا چوہڑی ہتھ لا دیندے سن ہندو آن تے مسلماناں دے حساب وچ اوہ شے بھٹی جاندی سی۔ البتہ سکا آنا وغیرہ ایس زمرے وچ شامل نہیں سی ہندا۔ ایس کر کے ایہہ واقعہ کجھ چھدا نہیں۔ بے زار روحانی علاج دے خلاف پروپیگنڈا کرنا مقصود اے تاں وکھری گل اے ویسے کھوٹے سکے نال واہ پے جاوے تاں ”کھرے سکے“ دی ضرورت توں انکار نہیں کیتا جاسکدا۔ ملاوٹی مرچاں داناں سکے مرچاں دی ضرورت توں انکاری ہو بہنا عقل مندی نہیں۔ جعلی مجسٹریٹ کولوں لٹ لٹا کے اصلی مجسٹریٹ دے وجود نوں بے فائدہ قرار دینا کتھوں دی عقل مندی اے۔ ایسے طراں صوفیائے کرام تے اولیاء اللہ تے مرشد حضرات دا وجود لوکاں واسطے فائدہ مند ثابت ہونا اک منی پر منی گل اے۔ پر جیکر کوئی ایہہ آکھے کہ میں کسی پکھنڈی قسم دے ’پیر‘ کولوں مار کھا بیٹھاواں ایسی لٹی اصل پیراں تے مرشدان نوں وی کوئی مقام نہ دتا جاوے تاں ایہہ اک بے وقوفی دی گل اے۔ دنیا جہان وچ اجمیری خواجہ دا ایہہ شعراں ج دی پتھرتے لیک اے حالانکہ ججویری بابے نوں پر دکتیاں صدیاں بیت گیاں نیں:

گنج بخش فیض عالم منظر نور خدا

ناقصاں را پیر کامل کمالاں را رہنما

سچی گل ایہہ وے کہ جہاں چر صوفیائے کرام دے ہتھ وس اسلام دی تبلیغ رہی اوہاں چر مسلمان فرقہ بندی دا شکار نہ ہو سکے۔ تے جد توں اسیں ایس حقیقی طبقے توں مونہ موڑیا اے۔ اسیں

کھیروں کھیروں ہو گئے آں۔ اصل گل پھٹ دی ننڈیا نے نہ کہ اصل کردار دی ضرورت توں بے نیازی۔ تے انج، ہٹھ عزم بالجزم دی تھان جاہلانہ اڑی بازی دی علامت بن گیا اے۔ اللہ اوہے لکھاری نوں بخشے آمین۔

☆...☆...☆

چو نبھڑاں تے میرا دیس

ارشاد میر

سوال	نمبر شمار
ارشاد میر تے چو نبھڑاں دا مختصر تعارف کراؤ؟	۱۔
ظہیر نیازیگی تے میرا دیس بارے واقفی کروانڈیاں اپنے وچار بیان کرو؟	۲۔
زبان تے بیان دے حوالے نال دیباچے تے جنت دا تفصیلی جائزہ پیش کرو؟	۳۔
تقریر و افن تے نیت دا بھاگ ہر دو لکھتاں نوں اپنے لفظاں وچ لکھو؟	۴۔
پگ تے نیکی دا پھل ہر دو لکھتاں نوں اپنے لفظاں وچ لکھو تے اوہناں دی فکری تے فنی اہمیت دسو؟	۵۔
بس داسفر تے نیت دا بھاگ ہر دو لکھتاں دا خلاصہ تے تنقیدی جائزہ ایس طراں پیش کرو کہ لکھاری دے اسلوب اتے چائن پے سکے؟	۶۔
کرنی دی بھرنی تے پروہنے ہر دو لکھتاں دا خلاصہ تے تنقیدی جائزہ ایس طراں پیش کرو پئی لکھاری دے اسلوب اتے چائن پے سکے؟	۷۔

☆ سوال ارشاد میر تے چو نبھڑاں دا مختصر تعارف کراؤ

مصنف ارشاد میر ۱۳ جون ۱۹۳۱ء نوں لاہور وچ پیدا ہوئے۔ ملی اے کرن توں بعد ایل ایل بی ۱۹۵۲ء وچ لاہور وں کیتا تے گوجرانوالہ وچ وکالت کردے سن۔ بڑے ہس مکھ، مخلص تے علمی ادبی مجلساں دا اشکار سن۔ اردو تے پنجابی نظم نثر بہت سوہنی لکھدے رہے نیں۔ مزاحیہ انشائیے تے

مقالے بڑے من کھجویں انداز وچ لکھدے سن۔ پنجابی بھارتی وی پہلی مکمل کتاب اوہناں نے
 سمجھ میرا جھکا دے ناں پٹھ چھوٹی سی۔ مزاحیہ پنجابی مضامین یا انشائیے وی سوہنے لکھے نہیں
 جو نبھڑاں توں علاوہ چوٹھیاں نامی کتاب وی چھپ گئی اے جس وچ بڑے ڈھکویں انداز وچ کے
 موضوع بارے گل تھہ ملدی اے۔ اردو وچ سگ بیستی نامی کتاب ڈھیر چر پہلاں چھپی سی
 پاکستان رائٹرز گلڈ لاہور زون دے جنرل سیکرٹری سن۔ تے ادبی صحفلاں دی۔ جند جان سن۔ ۶
 اکتوبر ۱۹۹۱ء نوں گو جراثوالہ وچ وفات پا گئے۔ انالڈ واناالیہ راجعون۔

بعض علمی تے ادبی سیانیاں نے ارشد میر مرحوم دے مزاحیہ مضامین نوں انشائیے واناں دتا اے۔
 اوہ واقعی انشائیے لگدے نیں۔ مزاحیہ مضامین دے طور تے اوہناں دی شان اپنی تھاں بڑی اچھی
 اے۔

پنجابی انشائیے انشائیے انگریزی توں اردو وچ تے فیر پنجابی وچ آیا۔ اردو دے اثر پٹھ پنجابی انشائیے
 پہلے پہل لکھی توں۔ قیوم مولانا عبد المجید سالک ہور اں لکھے تے فیر ارشد میر دانا نام آوند اے۔
 جہنے ایس بارے دو کتاباں پنجابی ادب نوں دان کیتیاں نیں۔ جنہاں دا ذکر اپر آیا اے یعنی جو نبھڑاں
 تے چوٹھیاں ارشد میر توں بعد نویں لکھاری وی سامنے آئے نیں مثلاً میاں ظفر مقبول اقبال
 ناصر شہناز بانو عائشہ اسلم وغیرہ۔

بعض نقاداں موجب انشائیے اک طران دی نثری غزل اے۔ جس وچ کے عنوان بارے ہر طراں
 دے خیالات بھانویں اوہ شاعری نال متعلق ہون یا نثر نال یا کے ہور شعبے نال اک تھاں بڑے
 سچجے ڈھنگ نال لیکے جاندے نیں انداز بڑا ہلکا پھلکا ہندا اے۔ جس وچ غزل دا نگوں پھنکل
 مضامین نوں بیان کرن دی گنجائش ہندی اے۔

ارشد میر دے مضامین یا انشائیے ارشد میر دے مضمون نہ تاں پوری طراں انشائیے نیں تے
 نہ پوری طراں مضامین اکھواسدے نیں۔ کدی اوہ مضمون ہندے نیں تے کدی انشائیے داروپ
 دھار کے سامنے آوندے نیں۔ اوہناں وچ مزاح کٹ کٹ کے بھریا ہندا اے۔ کدی کے موضوع
 بارے لمی ساری تفصیل ہندی اے۔ تے ایج مضمون نویسی دا انگ سامنے آجاندا اے۔ کدی اوہ طنز
 دے نثران توں کم لیدے نیں۔ تے قاری دا گھر پورا کیتے ہناں اوہدی جان نہیں جھڈدے۔ کئی
 واری حیرانی ہندی اے کہ ارشد میر اک معمولی جہے موضوع بارے ہلکے پھلکے انداز وچ صفحیاں دے
 صفحے لکھدا جاندا اے۔ حالانکہ جے کوئی عام لکھاری کوشش کرے تاں اک ادھ صفحے توں زیادہ نہ
 لکھ سکے۔

زبان ارشد میر زبان دے معاملے وچ بادشاہ ای نہیں شہنشاہ نیں۔ مرکزی علاقے دی پنجابی
 اتے بھرواں عبور رکھدے نیں لفظاں دی چون تے اوہناں دی ور توں دے لحاظ نال اوہ بہت سبانے
 لکھاری نیں۔ اوہ سنجیدگی تے مزاحیہ دونہاں طرز اں اتے بھرویں گرفت رکھ کے لکھدے نیں۔
 اکبر لاہوری مرحوم ارشد میر مرحوم دے مضموناں بارے لکھدے نیں:-

ارشد میر دی گل نویگی اے جہدی موج نے باغ کھڑا دتے
 بیٹے فہم شعور دے لادتے بھارنماں والا دتا لاہ میرا

لئے منافعان شہدیاں دے وڈے چاتراں دی مت ماروتی
مگر جھوٹھ دے پھکڑی انج لائی ہا سا نکل گیا ٹھاہ ٹھاہ میرا
چارے کوٹ میدان دے مل کے تے سارے ہرن مضمون دے گھیر لے
تازی انگیا نہ کے تھاں اوہدا جدوں سیر چڑھیا بادشاہ میرا
نال چونہڑاں گل سمجھا دتی عقل والیاں دے کنیں پا دتی
بناں جان پچھان دے کون سمجھے بولے بولیاں جو وارث شاہ میرا
گویا اکبر لاہوری مرحوم نے ارشد میرنوں طنز و مزاح دے میدان دا وارث شاہ آکھیا اے۔ ریڈیو
سٹیشن دے معروف کردار چوہدری نظام دین (مرزا سلطان بیگ مرحوم) لکھدے نیں۔

’میں خوش چیوڑیاں پنجابیاں نوں ارشد میر ہوراں دی ایس کتاب دا تحفہ پیش کردا ہویا ودھائی دیناں
کہ اوہناں دی ایس کتاب نال زبان دا اک ہور لوڑی دا (جس کی ضرورت تھی) گھاٹا پورا ہو کے
اوہناں کول اپڑیا اے۔ جمدی پھولا پھولی کیتیاں اوہ آپے ای آکھن گے کہ ایہہ کتاب ڈاہڈے چچا
ویں تے ہمدے گناں دی گھتلی اے۔‘

حقیقت ایہہ ہے کہ ارشد میر اپنے مضمون وچ جگتان کردا کدی کدی سنجیدہ ہو جاندا اے تے
’عقل دیاں گلاں کرن لگ پیندا اے تے کدی پٹڑیوں لہہ کے نوکلا ٹرن لگ پیندا اے۔ کدی اوہ
ہاسے ہاسے کے دی پھکڑی لارہیا ہندا اے تے کدی ہنجو کیر رہیا ہندا اے۔ اوہدے ہنجو بھانویں
پھکڑی بیٹھ لکے ہندے نیں۔ پر قاری جے سمجھدار ہووے تاں اوہناں نوں ویکھن وچ کامیاب ہو
جاندا اے۔ اوہ قومی تہذیب تے ثقافت بارے وی ڈھکویاں گلاں کردا اے تے ایس ورثے دی
حفاظت لئی وی زور دیندا اے۔ پر زمانہ ایٹاں اگے ودھ گیا اے کہ کسی کول پچھانہ جھاک کے
ویکھن دا وہیل ای نہیں ہیگا۔ ہر کوئی وقت دے گھوڑے دا سوار اے تے وگا تک دڑکی لائی جا رہیا
اے۔ دنیا وچ سکون دی کمی آرہی اے۔ اللہ دل دھیان نہ ہون و جہوں دل گھبرے ہوئے نیں
’اللہ دے ذکر نال اطمینان کھن ول کے دا دھیان نہیں جاندا۔ جے دھیان جاندا وی اے تاں دل
وچ اللہ دا ذکر ہندا نہیں۔ کیوں جے دل کعبہ تے اللہ دا گھر اے۔ جمدی پرورش رزق حلال نال
ہونی چاہیدی اے۔ پر افسوس کہ جنہاں دلاں دی پرورش حرام دی روزی کھا کے ہوئی اے اوہ
اللہ دا ذکر کیوں مقام کر سکدا اے۔‘

ایہو وجہ اے کہ اکثر لوک بے چینی وی کھوتی دے اسوار بن کے پتہ نہیں سمجھدے پاسے لگے جا رہے
نیں۔ اوہناں کول علم و ادب واسطے کوئی وقت نہیں ہیگا۔ ایہہ تاں بھلا ہووے ارشد میر دا کہ اوہنے
کچھ لوکاں نوں کھلہار کے آپنیاں خوشیاں بھریاں گلاں سنایاں نیں۔ تے ہولی ہولی اوہناں دے اندر
دے لانبوٹھے کرن دی کوشش کیتی اے۔ تے نتیجہ ایہہ کہ ہو سکدا اے کہ کسی ویلے نوں لوک
ارشد میر دے اندر لے پیغام دا کھرا من وچ کامیاب ہو جان تے اوڑک اوہ اپنی تہذیب اپنی ثقافت
اپنی زبان اپنے دین اپنے ایمان تے رب رسول ول پرت آون۔ (قدر آفاقی)

سوال ☆ ظہیر نیاز بیگی تے میراویس بارے واقفی کروانڈیاں اپنے وچار بیان کرو؟

مصنف ایس کتبدے لکھاری تحریک پاکستان دے اچے سچے مجاہد ظہیر نیاز بیگی نیس آپ ۱۹۱۰ء وچ موضع نیاز بیگ ضلع لاہور وچ پیدا ہوئے۔ میٹرک کر کے طبیہ کالج وچ داخلہ لیا۔ اچے داخلہ لے نون تیج سال سی کہ ملک وچ تحریک خلافت شروع ہو گئی۔ آپ پڑھائی چھڈ کے تحریک دے جلسے جلوساں وچ رجب گئے تے ایہتھوں وی چھٹی ہو گئی۔ تحریک خلافت ختم ہوئی تاں آل انڈیا کانگریس وچ شامل ہو گئے۔ تے سول نافرمانی تے دوجیاں احتجاجی تحریکاں وچ وچ وچ گج کے حصہ لیا۔ ۱۹۳۱ء وچ کشمیر ایچی ٹیشن وچ نیوندراپایا تے قید وی ہوئے۔ مسجد شہید گنج دے سلسلے وچ جیہڑی تحریک چلی سی۔ اوس وچ وی شامل رہے تے اپنی شاعری نال لوکاں دے دل گرماندے رہے۔ فیروز مجلس احرار وچ وی شمولیت کیتی رکھی اوڑک ۱۹۴۰ء وچ قرارداد پاکستان منظور ہوئی تاں آپ مسلم لیگ وچ آگئے تے پاکستان بارے جلسیاں وچ نظماں پڑھن تے جوش پیدا کرن واکم نبھایا۔

شاعر پاکستان اکواری جڑانوالہ وچ مسلم لیگ دا جلسہ سی۔ آپ نے او تھے بڑی جو شیلی نظم پڑھی۔ جلسے وچ راجہ غنفر علی تے نواب ممدوٹ وی موجود سن۔ اوہناں نے اوس نظم توں متاثر ہو کے ظہیر نیاز بیگی نون شاعر پاکستان دا خطاب دتا۔ چنانچہ آپ آل انڈیا مسلم لیگ دی جنرل کونسل دے ممبر وی رہے۔ پاکستان جیا تاں آپ نے دو بے لوکاں نال مل کے مہاجراں دی آباد کاری لئی رات دن کم کیتا۔ آپ دی سدھر سی کہ پاکستان اک اسلامی نظام دے نفاذ والا ملک بن کے ساری دنیا تے حق سچ دا چائن کرے کیوں جے اوہدیاں جیاداں وچ لکھاں مسلماناں دا خون اے۔ تے بے شمار مسلمان زنا بیاں دیاں عھمتاں تے عزتاں دفن نیں اوہ پاکستان دی سر بلندی تے ایس وچ اسلامی نظام دے نفاذ نون لازم تے ملزوم سمجھدے سن۔ اوہ ایس توں تھلے کس گل اتے سمجھو تے کرن لئی تیار نیں سن۔ اللہ تعالیٰ نیک دل مسلماناں دی اچی سچی آس مراد پوری کرے آمین۔ شرق پور شریف وچ ظہیر نیاز بیگی دسمبر 1998ء دے پہلے ہفتے وچ وقافات پاگئے۔ انا للہ وانا الیہ راجعون۔

کہانیاں بارے گل بات ظہیر نیاز بیگی دیاں کہانیاں اصلاحی تے مقصدی رنگ دیاں کہانیاں نیں۔ اوہناں دی زبان سادہ من کھجویں تے معیاری اے محاورے تے روز مرہ دی ور توں بڑے سلیقے نال ہوئی اے۔ جس وچ اولی سواد تے تاثیر دے جھلکارے وی ملدے نیں۔ سمجھان دا طریقہ سدھا پدھر اے۔ میراویس دیاں پنج کہانیاں ایم اے پنجابی دے نصاب وچ شامل نیں۔

(۱) نیکی دا پھل (۲) ہڑھ (۳) نیت دا بھاگ (۴) کرنی دی بھرنی (۵) جنت
مصنف نے اوہناں کہانیاں راہیں پاکستانی معاشرے نون مثالی معاشرہ بنان دی پریرنا کیتی اے۔ تے سدھر ایہہ کیتی اے کہ کاش پاکستان دا معاشرہ اسلامی جیاداں اتے اسر کے ٹیسی تک جا پہنچے۔ ایہ تھے ہر پاسے امن تے سلامتی دی لہر بہر ہووے مساوات تے حق و انصاف دا دور دورہ ہووے تے ایہتھوں دو بے ملک رہنمائی حاصل کرن۔ جس طراں کوئی چودہ سو سال پہلاں عرب دی سر زمین

وچوں اسلام داسورج چڑھیا سی تے فیر دیکھدیاں ای دیکھدیاں اوہدی لوناں چار چو فیر اجک مک کرن لگ پیا سی۔ او سے طراں دا اسلامی معاشرہ پاکستان وچ وی قائم ہو سکدا اے بھر طیکہ سارے لوک دلوں جانوں حق سچ تے دیانتداری نوں اپنالین۔ عوام دی سچی خدمت نوں اپناو طیر مہالین۔

سوال ☆ نیاں تے بیان دے حوالے نال دیباچے تے جنت (ظہیر نیاز بیگی دی کہانی) دا تفصیلی جائزہ پیش کرو؟

دیباچے ارشد میر مرحوم دیباچے بارے لکھدے نیں کہ:-

”دیباچے لکھن دار وراج کدوں ہویا۔ کتھے ہویا۔ کینویں ہویا۔ ایسی بارے کوئی اتہ پتہ نہیں چلدا۔ جے شک دافاندہ لیا جائے تے انج چا پدا اے کہ شروع شروع وچ جدادیاں دی چھوٹی (پان پت) گھروں باہروں لہندی سی تے اوہناں گھار کے اپنی دگار لین لئی اناڑی تے ماچے قسم دے ڈنگ پڑنگے۔ لفظ لیکن والیاں نوں اڈے لا کے دیباچے لکھن ول جو (ہیل وغیرہ جو نایا جوتا) دتا۔ ایس لئی جے آگوں گھویاں کرن والا (مخول اڑان والا) تے پچھوں چوٹا مارن والا ای کھٹ کر جائے تے فیر بھانویں بھیاں ہندیاں گھنڈی تے تھک لا کے کئی کوڈی کوڈی کر دیاں جائیے ادھ وچکار ای ساہ ٹلن دا خطرہ رہندا سی۔“

دیباچہ نگاری تے چچاواں دیباچہ

(۱) ودھیا دیباچے دی خوبیاں قائم رکھنا ہاری ساری داکم نہیں ایس لئی لکھاری موجب چنگے دیباچہ نگار بہت گھٹ نیں۔ تے اوہناں نے کئی ٹکراں مار کے تے پاپڑویل کے اپنا ایہہ مقام بنایا۔ لکھاری موجب بعض دیباچہ نگار تاں ایسے نیں جیہڑے ڈرائی کلین کرن والیاں دیاں شرطاں وانگر گھنٹے دو گھنٹے توں لے کے دیہاڑی دو نہ وچ کئی دیباچے گھسیٹ کے وگاہ مار دے نیں۔ جیویں سرے ’مرے نظماں غزلاں تے قصیدے آرڈر موجب تے ہنگامی حالت وچ سپلائی کیتے جان دے نیں۔ بس کھسا گرم کرن دی لوڑ ہندی اے۔

حتی کہ کئی لکھاری تاں کتاب لکھن توں پہلاں ای دیباچہ لکھوا کے ڈب پلے ہنھ لیدے نیں۔ پراجہئے طنزیہ نشروی ساڈے روگاں دا علاج نہیں کر سکدے کیوں جے اتھے آوے دا آواہی وگڑیا ہویا اے۔ یعنی ’اک ہووے کلاں تاں سمجھاوے ویٹرا ویٹرا ہووے کلا تاں سمجھاوے یکہرا‘

(۲) لکھاری نے کامیاب دیباچہ نگار دی صفت ایہہ دسی اے کہ اوہا دیباچہ بھنمبل بھوسے وچ پان والا ہندا اے تے جدوں قاری دے پڑ پلے کچھ نہیں پیندا تاں اوہ کتاب نالوں ودھ دیباچے دیاں صفتاں کر دالے تاں جے کدھرے اوہدی بے علمی دا بھانڈا نہ بچ جاوے۔ مثلاً ارشد میر لکھدا اے۔

کدی تے دیباچے لکھن والے مانویں مانویں ملدے سن۔ پر ہن تاں اٹ چٹان سو توں گھٹ نہیں لکھدے۔ رب کیتا تاں ایہوی وکیلاں سیاسی لیڈراں تے شاعراں وانگوں وادھے پے رہے تے اوہ دن دور نہیں جد ایہہ کناں وچ قلمماں ٹنگ کے تے پیپے کھڑکا کے پنڈو پنڈو دیباچہ لکھا لو دیاں تاہراں مار دے پھرن گے

(۳) ارشد میر نے اک ایسے دیباچے دی دس پائی اے جنہوں کتاب دا لکھاری آپنی لکھ کے کسی وڈے سارے دیباچے نگاریا افسردے نال نال منسوب کر کے اوہتوں دستخط کرالیندا اے۔ سینہ گزٹ دی اطلاع مطابق انعام ویلے کتاب دے موضوع نالوں ودھ دھرتے پارا نہ پالن لئی اندرو اندری چچو چچ گمیریاں دو تیریاں دو میریاں۔ کر کے اپنے بنائے ہوئے پاراویاں دے گلاں وچ ای ہار پین لگ پیندے نیں تے انج باحقیاں لئی وی حق حق دے نعرے و جن لگ پیندے نیں۔

(۴) دیباچہ نگاراں دے نخریاں ہارے لکھاری دا خیال اے کہ اوہ مسودہ لے جاندا تے مصنف نوں کئی کئی پھیرے پواندے نیں۔ تے کدی کدی مسودہ گواچ جاندا اے۔ تے آگوں دیباچہ نگار پو لے جھئے مونہ نال کہندا اے کہ تماڈے پہلے مسودے نوں میری نظر لگ گئی اے۔ ڈھیری نہ ڈھاؤ مسودہ لکھ لیاؤ۔ میں دیباچہ ضرور لکھدیاں گا۔ انج وی نقش ثانی نقش اول نالوں بہتر

ہندا اے۔

(۵) ارشد میر مرحوم نے ایس موضوع اتے تیراں صفحے دا انشائیہ نما مضمون لکھیا اے۔ جس وچ ہاساوی اے۔ چونبھڑاں وی نیں چونڈھیاں وی۔ سوچ تے عقل سرت لئی ٹکوراں وی طنز دے نشروں۔ اپنی ثقافت نوں سمھالن اورس وی۔ غیراں دی نقالی توں بچن دا جتن وی۔ دیباچے راہن چھیڑ چھاڑ توں لے کے جھوٹھے لوکاں دی پت پان لاہن تیکر تے ہاسے توں لا۔ سنجیدگی تیکر بڑیاں پیاریاں گلاں نال دل موہن دی کوشش کیتی اے۔ فیر زبان ایسی من کھویں کہ عام لوکاں دی زبان ایں۔ مجال اے جے کوئی عربی فارسی ہندی یا سنسکرت دا بھارا لفظ آجاوے جیسرا اوپرا اوپر الگدا ہووے ساڈے بعض جن عربی فارسی ول ال پیندے نیں تے بھسے ہندی تے سنسکرت دی شبدالی توں لاہر کھننا اپنے علمی رعب لئی ضروری سمجھدے نیں۔ پر ارشد میر دی زبان اصل پنجابی اے۔ جہدی جنی وی صفت کرپئے۔ گھٹ اے۔

ظہیر بیگی دی جنت ایس کہانی دا مرکزی خیال ایہ ہے کہ جے گھر وچ سارے جی اکدو جے نال محبت کرن اکدو جے نال تعاون کرن اکدو جے تے جان چھڑکن تان گھر وچ بھانویں بھکھ ننگ وی ہووے تان وی اوہ جنت توں گھٹ نہیں۔ لیکن جے گھر دے جی اکدو جے نال ہر ویلے کھڑیا کھڑی لائی رکھن تے لڑوے بھردے رہن تان اوہی گھر دوزخ دا نمونہ بن جاندا اے بھانویں اندر باہر ڈلھ ڈلھ پیندا ہووے۔

مردین پنڈ دا چوہدری تے چو کھی بھونیں دا مالک سی۔ رب نے اٹھ دس پتروں دتے سن۔ جنہاں نوں اوہنے چنگے طریقے نال پال پوس کے سکھڑ بنایا سی۔ مردین فوت ہو گیا تان اوہدے پتر پوتے زمین دی ونڈ پاروں اکدو جے نال وٹر بیٹھے تے لڑائی بھرائی توں بعد گل مقدسے بازی تک اپڑی۔ تے سارے اکدو جے نوں سبق سکھان دا جتن کرن لگ پئے۔ اوہناں دیاں زانیاں وی اک دو جی دیاں دشمنان بن گئیاں تے چے وی آپو وچ نفرت دا شکار ہو گئے تے اکدو جے نوں نوان لئی سرکاری الکاراں پٹاری، تحصیل دار تے تھانیدار حضرات دے گھر بھر نے شروع کردتے۔ اوہناں وچوں اک لڑکا اعلیٰ تعلیم واسطے باہر گیا ہو یا سی۔ جد لوہ گھر واپس آتاں اوہنے آوے دا آواؤ گڑیا دیکھیا۔ اوہنوں ایس گل دا ایوا افسوس ہو یا۔ اوہنے سمجھان دی کوشش کیتی پر کوئی دھر بھن لئی تیار

نہیں سی۔ تے الٹا اوہنوں بر اھلا سننا پیندا سی۔ پر اوہنے ہمت نہ ہاری۔ اوہ اپنی کوشش وچ جلیار ہیا۔ تے اوڑک کامیاب ہو گیا۔ اوہنے سارے کوڑے وچ صلح کر ادلی۔ ایس طراں چوہدری مردین دا جنت وور گاگر جیہڑا آپو وچ دے نکھیزے پاروں دوزخ بن گیا سی۔ مڑ کے پرانے تل تے آکے جنت دا نمونہ بن گیا۔ اوہناں بھناں کہانیاں وچ اک سبق اک اصلاح اک مقصدیت ملدی اے۔ گل بات دا انداز سدھا پدھراے۔ کوئی ول چھل نہیں۔ ظہیر نیاز بیگی نیک دل تے سدھے سبھاوالے بزرگ سن۔ جس طراں اوہ آپ صاف ستھرے دل تے کردار دے مالک نہیں اوہ سے طراں اوہناں دیاں کہانیاں وی صاف تے سدھیاں پدھراں نہیں اوہناں وچ و غظ یا لیکچر نہیں ملدے سگوں اندر گتی کہانی وچوں اک ترغیب پھندی اے جیہڑی نیکی داسدا دیندی اے۔

سوال ☆ تقریر دافن نیت دا بھاگ ہر دو لکھتاں نوں اپنے لفظاں وچ لکھو (۱۹۸۶)؟

تقریر دافن ارشد میر مرحوم نے ایس بلکے پھلکے مضمون وچ تقریر تے مقرر بارے بڑیاں ڈھکویاں گلاں کیتیاں نیں۔ تقریر کرنا آسان نہیں۔ بلکہ کدی کدی تاں تجربہ کار مقرر وی ہوٹ ہو جاندا اے۔ تے پت لہا کے سچ توں تھلے آجاندا اے۔ تے کامیاب مقرر اوہ اے جیہڑا گندے آنڈے تے پلپے ٹماڑ کھا کے وی ہار نہ منے تے تقریر نوں جلیار ہوے۔ تے اوڑک اوہدی گڈی چڑھ جاندی اے۔ تقریر لئی ضروری اے کہ ہندہ ڈھیٹھ ہووے تے ڈنڈیں پیشنگڑاوی ہووے۔ تے نالے تقریر کرن ویلے اوہ بولد اگا جاوے۔ ر کے بالکل نہ نہ اوہ شرم اوے۔ نہ اوہ کسے دی روک ٹوک دی پرواہ کرے۔

مقرر حضرات دیاں قسماں

(۱) جمع باز اوہ مقرر نین جینہاں نال ریل گڈیاں تے بساں وچ سانوں واہ پیندا اے۔ ایہ لوگ گلاں باتاں تے چرب زبانی نال لوکاں کول کھیہ سواہ وچ کے اگانہ ہندے نیں۔

(۲) منگتے مقرر اوہ نیں جیہڑی فقیر تے منگتے داروپ وٹا کے پیکاں لالا کے پتھر دل لوکاں نوں موم کر کے اوہناں دیاں جیباں ڈھلیاں کر الیندے نیں۔ جے کوئی سخی اوہناں نوں وڈھن پے جائے تاں اوہ وی آگوں گھٹ نہیں کردے۔ مثلاً اک فقیر نے سوال کیتا۔ گھر والے نے اوکھا جواب دتا۔ اوہنے فیر سوال کیتا۔ آگوں جواب ملیا۔ ساڈھے گھر کچھ نہیں۔ فقیر نے کہا۔ کوئی پانا پرانا کپڑا ای دے جھڈو۔ جواب ملیا۔ کچھ نہیں ہیکاں تاں اوڑک فقیر نے پوے جھے موندہ نال آکھیا۔

”جے اتھے وی ساڈے جھٹی ڈھری ٹیٹ اے۔ تاں فیر آجاو توں ر لکے مگن چڑھنے آن۔ اک اکلاتے دو یاراں ہندے نیں تے نالے یاراں نال بہاراں وی۔“

(۳) مذہبی قسم دے مقرر حضرات اپنے خطبیاں راہین (الا ماشاء اللہ) لوکاں نوں کھیروں کھیروں کر جھڈ دے نیں۔ تے سیانیاں دا خیال اے کہ عالمی جنگاں مک سکھیاں نیں پر مذہبی مقرر ال دے پائے ہوئے پواڑے قیامت تک نہیں مکن لگے۔

(۴) سیاسی مقرر ال بارے لکھاری دا خیال اے کہ ایہہ لوک جد تک سچ نال جھوٹھ رلا کے

تقریر نہ کرن تان گل نہیں بن دی۔ ایہہ حضرات اپنے مخالفان دی پت پان لاہن وچ تیز ہندے
نیں۔ جیہڑا سیاست دان تقریر دے فن دا جانو نہیں اوہ سیاست دان نہیں بن سکدا۔

(۵) اول درجید مقرر اوہ گنیا جاندا اے۔ جیہڑا اپنے مخالفان دی چوکھی پت پان لاہ سکے۔ تے
پئی لوکاں نوں جگا کے بٹھالوے۔ تے گھراں نوں جان والے پیران تے کھلو کے تقریر دا سواد
لین۔ ایہہ مقرر حضرات بڑے کامیاب نہیں۔

(۶) درمیانے درجے دے مقرر حضرات دی تقریر سنن والے لوک پڑوچ بیٹھے بٹھائے
مالشے کولوں مالش کر اسکدے نہیں۔ گنیریاں چوپدے چوپدے نیند لاہ سکدے نہیں تے جے فیروی
ایہہ مقرر جان نہ بھڈے تال او تھے ای لمبی تانکے سوں جاندا نہیں۔

(۷) ایہہ مقرر رولا خوب پاندے نہیں۔ گلوں آواز دی بلندی دے زور نال وزنی ثابت کرن
دی کوشش کردے نہیں۔ تے مجمع کولوں داد دے طالب ہندے نہیں۔ جے لوک ہنگورانہ بھرن
تال ایہہ کپڑے لاہ کے بانہواں کنج کے سٹیج اتے تقریر جھاڑن دا زور دار مظاہرہ کردے نہیں۔ حتی
کہ لوکی شر موکشرمی ہنگورے بھرن ڈیہہ پینڈے نہیں۔ ایہہ وڈا میل مقرر نہیں۔

(۸) تھن ترٹ مقرر پیندی سٹے جے ہوئے مجمع نوں بھی اکھاڑ کڈھ دے نہیں۔ اجیہے اک
مقرر نے تقریر جاری رکھی۔ حتی کہ اکوبندہ رہ گیا۔ اوہ تقریر کردار ہیا۔ اخیر اوہنوں پچھن لگا کہ
تینوں میری تقریر بڑی پسند آئی جا پدی اے۔ اوہ بندہ اگوں بولیا۔ جناب تقریر چھتی مکا لکو میں لاوڈ
سپیکر دکان تے پچا کے گھر جانا میں۔

(۹) مثالی مقرر اوہ ہندا اے جیہڑا برے وقت نوں سمھال جائے مثلاً اک مقرر نے شروع
وچ ای صدر صاحب تے عوام نوں خطاب کر دیاں اکدم آکھ دتا۔ 'تھا ڈیڈا غرق ہووے' لوک
حیران سن کہ ایہہ کیہ آکھیو نہیں بعد وچ پتہ لگا کہ لاوڈ سپیکر وچ کرنٹ آگیا سی۔ جنہوں مقرر
صاحب دا ہتھ لگاتاں اوہنے آپ مہاراہو کے تھاڈا شکر۔ 'ادا کرن دی تھاں اچانک تھاڈا ڈیڈا غرق
ہووے کہہ دتا تے فیر طریقے نال لوکاں دا گھر پورا کر کے سٹیج توں اتریا۔

(۱۰) سٹیج اتے جد کدی مقرر نوں مجمع موضوع دے خلاف کجھ آکھن دی اثری نبھ لوے۔ تال
بڑی مشکل پیش آوندی اے۔ مثلاً اک لیڈر دی تقریر توں پہلاں سٹیج اتوں اعلان ہو یا کہ ہن فلانے
اچے سچے لیڈر اپنا کلام پیش کرن گے۔ چنانچہ مجمع بھو ترپیا۔ تے اوہنے شعرال دی فرمائش شروع کر
دی۔ آخر مقرر صاحب تقریر کیے بغیر سٹیجوں تھلے لہ آئے۔

(۱۱) گھوٹے والے مقرر وی ہندے نہیں۔ جہڑے رٹی ہوئی تقریر کر کے لوکاں دا دل
موہندے نہیں۔ پر کدی کدی اوہ تقریر دے پیرا گراف بھل جاندا نہیں۔ تے فیر بونگیاں مارن
تے آجاندا نہیں تے جہنوں بونگیاں وی نہ آوندیاں ہوں اور نموجھان ہو کے سٹیج توں تھلے لہ
جاندا اے۔

ظہیر نیازی میڈی دی نیت دا بھاگ ایہہ کہانی وی نیک نیتی دے آلے دو والے گھدی اے۔
حدیث شریف "عملاں دا وار و مدار نیت اپراے" توں ایہو سبق لھدا اے۔

حنیف زمیندار مایاں دا پتر اے۔ اوہ دسویں پاس کر دالے تاں اوہ بابا پوت ہو جاندا اے۔ اوہ دے رشتے دار اوہنوں صلاح دیندے نہیں کہ اوہناں نال رل کے واہی بچی دا کم کرے۔ پر حنیف اپنی پڑھائی جاری رکھنا چاہندا اے۔ اوہدی ماں وی اوہنوں اگے پڑھانا چاہندی اے۔ اوہ ماں پتر اعلیٰ تعلیم دے چاہوان نین۔ پر اک یتیم بچے دے رشتہ دار چاچے تائے تے ہوہر سکے سوہرے اوس دی اعلیٰ تعلیم دے حق وچ نہیں۔ ایس لئی اوہ مان پتر دے فیصلے اتوں ناراض ہو جاندا اے۔ حنیف دی پرواہ نہیں کردا۔ بلکہ رب دے بھروسے اوکھا سوکھا اپنی تعلیم جاری رکھدا اے۔ لی اے کرن توں بعد اوہ اک فرم وچ نوکری کر لیندا اے۔ اک دن اوہ فرم دے عملے دی تنخواہ لین جاندا تے خزانچی غلطی نال اوہنوں دس ہزار ودھ دے دیندا اے۔ اوہ ساری رقم لے کے آگیا۔ تے جدوں اوہنے رقم دی کتنی کیتی تاں پتہ چلیا کہ رقم واقعی ودھ آگئی اے۔ تاں اوہنے اوس رقم نوں وکھرا کر کے رکھدا۔ اگلے دن چھٹی سی۔ چنانچہ اوستوں اگلے دن ودھ آئی ہوئی رقم واپس کرن جاندا اے۔ متعلقہ کیشیئر بیمار سی ایس لئی اوس چھٹی کیتی سی حنیف کیشیئر دے گھر جاندا اے اوہدی حالت بڑی قابل رحم اے کیوں جے دس ہزار دی رقم دا تھڑ جانا کوئی معمولی گل نہیں سی۔ حنیف اوہنوں تسلی دیندا اے۔ چنانچہ اوہدی فرم ولوں اوہنوں ایمانداری ورتن پاروں انعام ملدا اے تے نالے ترقی وی ہو جاندا اے۔ اوہ گھر آیا تاں اوہدی ماں اوہنوں بڑی خوش خوش نظر آئی۔ اوہنے خوشی دا سبب پچھیا۔ تے ماں نے دسیا کہ تیرے چاچے پیلے بنے دا پچھلا حصہ دی دے گئے نہیں تے نالے تیرے رشتے واسطے ہاں کر گئے نہیں۔ حنیف نوں خوش دیکھ کے اوہدی ماں سمجھی کہ اوہنوں شاید ایس گل دا پتہ لگ گیا اے لیکن جدوں حنیف نے اپنی ترقی تے انعام واکرام بارے دسیا تاں دو نہان ہاں پتر اں نے گویا لایا کہ ایہ ساری کرامات تے برکت نیک نیتی دی اے تے اہج تقریر دافن تے نیت دا بھاگ اپنا اپنا چان کھلار ہیا اے۔

سوال ☆ گگ تے نیگی دا پھل ہر دو لکھتاں نوں اپنے لفظاں وچ لکھوتے اوہناں دی فکر تے فنی اہمیت دسو؟ (۱۹۸۷ء)

ارشاد میر مر حوم گگ بارے دسدے نہیں کہ اک زمانہ سی کہ لوک گگ نوں عزت دا سہل سمجھدے سن۔ تے آکھیا جاندا سی۔ جے گگ نہیں تے پت نہیں۔ گگڑ وڈے تے اچے لوک بھدے سن۔ جناں وڈا گگڑ ہندا اوس توں بھدے دے و جھہکے تے ٹوہر دی شان گویا بجاندا سی۔ پر ماڑے جھیر بے لوک وی سروں ننگے نہیں سن رہندے۔ ایسی لئی اوہناں دی گگ 'گگڑی' بن گئی۔ ویاہ کڑما یو بچ چار گگ بھد جانی نہ دے تاں 'ہوئے ہوئے' ہو جاندا سی۔ لاڑے دے سرتے گگ اچھی بھگی جاندا سی۔ تے بعض لوک اہج کل وی لاڑے نوں 'بھگی بھائی' گگڑی ضرور پہناندے نہیں۔ تے بعض سر ہالے نوں وی۔ لاڑا سوہرے گھروں گگ اتے گگ بھد کے ڈولی نال تر جاندا سی۔ گھروں کوئی وی ننگے سر نہیں سی بکھدا ایہ ساڈے معاشرے 'ثقافت' تے تہذیب دی

پچھان گئی جاندی سی۔ پر جدوں نواں زمانہ آیا تاں لوکاں نے پگاں لاه کے بودے رکھنے شروع کیتے۔
پر کجھ لوکاں نے پگاں لاهیاں تے ترکی ٹوپی لیتی شروع کیتی۔ فیر جناح کیپ دارواج ہو یا۔ تے اوڑک
نکے وڈے سارے (الاماشاء اللہ) سروں ننگے ہو گئے۔ لکھاری نے ایسی مضمون وچ پگ دی اہمیت
اوسدی ثقافتی سماجی تے طبی ضرورت اتے چائنہ پایا اے۔ اوہ دسدے نیں۔ کہ اج کل لوک پگ دی
تھاں جتی لاه کے سرتے دھر لیندے نیں۔ تے جنہوں اجہیا موقع نہیں ملد اوہدی بھاگو ان چھتر
پولا کر کے اوہدا گھر پورا کر دیندی اے۔ ننگے سر چھتر ول کیتیاں سر گنجا ہو سکد اے۔ پرانے زمانے
وچ پگ ہندی سی تاں لٹراژ دا وی ڈر نہیں سی ہندا۔ بے کدی ہو وی جاندا اتا لہا بندہ پگ جھاڑ کے
دوبارہ ہنھ لیند اسی تے سر گنجا ہون توں وچ جاندا اسی۔

پگ دی شان لکھاری موجب کدی زمانہ سی کہ پگ نوں مایا دیکے اتوں ابرق دا دھوڑا دتا جاندا اسی
تے فیر رنگ وچ ڈوبا دیکے ٹس کڈھی جاندی سی۔ کجھ شو لقی گوٹے والے کیسری چیرے ہنھ کے اتے
کلنی لاندے سن۔ بھلوان وی پگڑتے مندیل (رومال پٹکا) ہنھ کے جلوس کڈھ دے تے بڑھکاں مار
دے تے بحرے بلاندے سن۔ صدیاں پہلے پنجابی مسلمان زانیاں وی پگ ہنھیاں سن۔ پگ راجے
مہاراجیاں تے نولہاں جاگیر داراں دی شان سی۔ پیو دی وفات مگروں وڈے یا جانشین پتر
نوں سارے کوڑے وچ پگ ہنھائی جاندی سی۔ اج کل وی ایہہ طریقہ چالو اے۔ پر پگ دی تھاں
کدی کدی پکاپا ہور کوئی شے ہندی اے۔ استاد ویطرنوں شاگردنوں تعلیم مکمل کرن اتے پگ ہنھائی
جاندی اے۔ میلے ٹھیلے وچ پگ سرتوں پیراں تائیں لمکدی جاندی سی۔ تے چھنجاں (پہلوانی دے
عوامی مقابلے) وچ جتن والے دی پگ نوں وائس اتے رکھ کے اچیا تے پھرایا جاندا اسی تے چو فیرے
کھلوتے تماشا نیاں کولوں انعام اکرام وصولیا جاندا اسی۔

ملکی وٹ توں پہلاں پگ بھتا ہر پلے واسطے ضروری سی۔ اوہ لال پیچاں تے نیلی پٹی والی پگ ہندی سی۔
اک لال پگڑی والا سپاہی پنڈ جاوڑ دا تاں سفید پوش ذیلدار تے بٹر دار توں لے کے چوکیدار تک
سھمان نوں وخت دیندا اسی۔ پر اج کل پلس دے سپاہی نوں پگ دی تھاں بے رعیبی جھنپی چنا
جور گرم نوٹن والیاں نال رلدی ملدی ٹوپی پوادی اے۔ تے انہوں پا کے چنگا بھلا جوان وی 'مین دا
سپاہی تے لے (دو پیسے دا اک پرانا سکھ چیمبر ۱۹۶۰ء تک چالوسی۔ ٹکھ) والا کاغذی باوا دسد اے۔
ایسٹوپی نال سپاہی دی تھاں کئی واری لکھی چوکیدار دا جھولا پیندا اے۔ لال پگڑی والے پلے توں
وڈے وڈے بد معاش وی سہکدے سن۔ پر اج نیلی ٹوپی والے پلے نوں کوئی نہیں من دا۔ پلس چوکی
دے سامنے بے گلے ہندے نین تے پلس موقع تے پنچن دی تھان نیر کال وچ جاوڑ دی اے۔

لوک گیتاں وچ وی پگ دا ذکر آؤندا اے۔ مثلاً

کھلی کلیر دی پگ میرے ویر دی
شیشہ میرے بھائی دا فٹے مونہ جوئی دا
(۲) سوہے دے چیرتے والیا میں کہنی آن
توں کر چھتری دی میں چھاویں بہنی آن

لکھاری موجب آج کل پگ پنھن دار و آج گھٹ گیا اے۔ پر پگڑی دار و آج کار و باری حلقیاں وچ بڑا
 ودھ رہیا اے، یعنی دکان یا مکان لین ویلے اوہدی پگڑی دینی پیندی اے۔

تحریک پاکستان دے کارکن تے شاعر جناب ظہیر نیاز نیگی دی نیکی دا پھل ایس کہانی وچ
 نیکی دی وڈیائی دسی گئی اے کہ جے بندہ نیک نیت نال کوئی کم کرے جیہڑا اللہ رسول دے حکم دے
 مطابق ہووے تاں اللہ تعالیٰ کے دی کمائی ضائع نہیں ہون دیندا۔ بلکہ اوہدا اجر اوہنوں ضرور ملد
 اے۔

راجے خاں اک وڈا زمیندار سی۔ بڑا اکثر باز تے ہنکار یا ہو یا۔ اکواری ڈاکو و آں ہتھوں ڈاہدی مار کھاہدی
 تے اوہ اپنے ولوں اوہنوں مار کے راہ وچ سٹ کے نکل گئے اوہدی دیکھ بھال لئی رب نے اوہدے
 گوانڈھی امانت نوں بھیج دتا۔ اوہنے راجے خاں دی بڑی ٹھل سیوا کیتی۔ تے صرف نیت ایہہ سی کہ
 اک انسان نال پیارتے اوہدی سیوا کرن نال اللہ راضی ہوندا اے بھانویں اوہ کوئی راجے خاں ہو
 وے یا چوہڑا تمیاری۔ خدمت دا بدلہ بندے کو لوں نہ منگو بلکہ اللہ دل دھیان کروا وے آپ دیوے گا۔
 چنانچہ جدوں راجے خاں ول ہو گیا تاں اوہدے دل وچ امانت دی قدر ودھ گئی۔ نہ صرف قدر ودھی
 بلکہ اوہنے اوہدے پتر بشیر نوں اپنی دھی دار شتہ وی دے دتاتے نالے اپنی جائیداد اوہدا وارث بنا دتا۔
 تے آج اللہ تعالیٰ نے نیکی دا لوہنوں سوہنا اجر دیا وچ وی دتاتے آخرت وچ وی دیوے گا۔ کیوں ہے
 اللہ تعالیٰ نیکی کرن والیاں نوں دنیا تے آخرت وچ کامیاب فرماندا اے۔ بھر طیکہ نیکی کمان والے نے
 نیکی صرف رب رسول دا حکم منکے کیتی ہووے۔ اوہدے پیچھے کسے کو لوں لوہدے تے لالچ دی سدھرنہ
 ہوے۔ بلکہ خالص اللہ دی خاطر نیکی کیتی جائے۔ جو یں علامہ اقبال فرماندے نیں۔

۔ جس کا عمل ہو بے غرض اس کی جزا کچھ اور ہے

حور و خیام سے گزر بادہ و جام سے گزر

سوال ☆ بس داسفر تے نیت دا بھاگ ہر دو لکھتاں دا خلاصہ تے تنقیدی
 جائزہ ایس طراں پیش کرو کہ لکھاریاں دے اسلوب اتے چائن پے سکے۔

”بس داسفر“ دے لکھاری ارشد میر مرحوم موجب ساڈے وڈکیاں نے سفر نوں بہت مبارک
 خیال کردیاں ایہہ گھیا ہو یا سی کہ ’سفر وسیلہ ظفر ہندا اے پر آج کل بس داسفر کرن والا اپنے گناہ
 خشوا کے تے بولیا چلیا معاف کر کروا کے گھروں نکلدا اے کیوں جے پتہ نہیں کھڑے ویلے بس نال
 خدا نخواستہ کوئی حادثہ پیش آجاوے یا کسی ہو ر بس یا کار یا ویگن نال اوہ متھالا بیٹھے تے اوڑک سواریاں د
 گھان چھ ہو جائے۔

لکھاری دا خیال اے کہ بساں نوں انجان ڈرائیور چلانداے نیں تے اوہ وی بڑی تیز رفتاری نال۔
 جہدا نتیجہ ظاہر اے کہ روز اخباراں وچ حادثات دیاں خبراں چوکھیاں ہندیاں نیں۔ لکھاری دا کہن
 اے کہ جیہڑے مسافر بس داسفر کر کے خیری سلا گھر و گھری پہنچ جاندے نیں اوہناں دے کچھ
 انسان دے ماپیاں بھیناں بھر اوں تے دو جے نگدیاں دیاں دعاواں ہندیاں نیں یا کوئی نیکی اوہناں

سواریاں نہیں۔ اک سواری بے ٹکٹ اے۔ اپنی عزت اپنے ہتھ۔ چنانچہ بے ٹکٹ سواری وی؟ شرمو کشرمی ٹکٹ کٹالیندی اے۔

بساں دے مالک شام نوں آمدن گھٹ لیان دا شکوہ کر کے ڈرائیور تے کلیز دی جھور لاہندے نیں۔ ایس لئی دونہاں وی کوشش ہندی اے کہ سواریاں ودھ توں ودھ بٹھاؤ۔ تے مالکاں نوں خوش رکھو تے نالے آپو کمیشن کماؤ۔ کلیز حضرات دی عادت بارے لکھاری دسد اے کہ اوہ سواری دابقایاں دا دودھ سمجھ کے لی جانداے نیں تے جے اوہروں دانہ لگے تاں مالکاں نوں دا لا جانداے نیں تے فیر استاد شاگرد ففٹی ففٹی کر لینداے نیں۔ پر دو جے پاسے جدن آمدنی گھٹ جائے تاں مالک فرما ندا اے۔

ساڈا اتھاڈا گزارہ مشکل لگدا اے۔ ایٹھی دور وچ لاری نوں گڈے وانگ نہ چلاؤ۔ مرنا برحق اے۔ جہڑی رات قبر وچ آؤنی ایس اوہ باہر نہیں آسکدی۔ اوہنوں کھوٹی ریڑھی وانگ چلا کے لاری دی پت بیان نہ لاہو۔

لکھاری موجب کجھ سواریاں وی ڈرائیور نوں تیز رفتاری لئی مجبور کردیاں نیں۔ ایک ڈرائیور چالی میل فی گھنٹہ نال جارہیا سی کہ سواریاں نے رولا پایا۔ پر ڈرائیور دے کن تے جوں وی نہ اڑکی۔ آخر اک مسافر اٹھیاتے فرمان لگا۔

بیلیو! ڈرائیور ہوراں نوں بہتانہ مجبور کرو۔ اوہ پہلاں ای پتہ نہیں کس طراں ایس رفتار نال جارہیا اے۔ بھائی ہوراں کو چوانی جھڈ کے نویں نویں ڈرائیور سکھی اے۔ (مفہوم) ایہہ ٹانج سن کر کہہ ڈرائیور اے جہڑا سٹھ ستر ڈانگیر نہ لاوے گا۔

بساں دیاں قسماں

(۱) دھکا اشارٹ۔ اجہٹی بس نوں اشارٹ کرن لئی سواریاں کولوں دھکا لوانا ضروری اے۔ جہڑے مسافر دھکا نہ لوان تے اڑی کر کے بیٹھے رہن۔ اوہناں دی منزل دور ہو جاندا اے۔

(۲) نان اسٹاپ: ایہہ بساں راہوچ گھٹ ای کھلوندیاں نیں پر کدی جی کرے تاں کھڈیا نہر وچ چھال مار کڈھدیاں نیں۔ کیوں جے ایہہ اکثر بغیر بریکوں ہندیاں نیں۔ تے کئی واری فٹ پاتھ تے چلن والے لوکاں نوں رگڑ جھڈدیاں نیں۔ ڈرائیور ان نوں بے قصور ہندے مارن دا اک طراں شوق ہندا اے کیوں جے مقدمے وچوں عموماً بری ہو جانداے نیں۔ لکھاری نے تاں صرف ایہہ قسماں دس کے ای بس چاکیتی حالانکہ سپیشل بساں، کھڑ کھڑ کردیاں بساں۔ جھولدیاں بساں، کھوٹی بساں، گھوڑی بساں تے ہور کئی طراں دیاں بساں ملدیاں نیں تے کمیشن والیاں بساں وی اپنی وکھری شان ہندی اے۔

شعر نگاری لکھاری موجب بساں وچ اوٹ پٹانگ شعر لکھنا ساڈی تہذیب دا انگ اے۔ بھانویں ایہہ انگ کناں وی غیر معیاری ہے۔ مثلاً اک پینٹر نے اک بس دے اندر ایہہ فقرہ لکھیا: کتا چہ ڈرائیور کول اے۔ جنہوں دیکھ تن جماعتاں پڑھے بلو نگرے نے اڑی ہنھ لئی تے بے بے نوں آکھیا! بے

بے ڈرائیو کولوں کتا چہ لے دے، تے تعلیم بالغال واک پڑھا کووی او پدے نال رل گیتے چنگا
بھلا شغل میلہ بتیار ہیا۔

عوام یا سواریاں و احسن سلوک

(۱) اچ تاں ڈرائیو کلینز ای ہمیشہ کامیاب ہندے نیں پر کدی کدی لوک وی اوہناں نال
ہتھ کر چاندے نیں۔ مثلاً سرگودھے ول جاندیاں لکھاری نے اکواری مکیا کہ اک پینڈو جوان اپنے
بال نوں پتھر چکی کھلوتا سی۔ اوہنے دوروں ہتھ ہلا ہلا کے بس کھلہاری۔ لاری کھلو گئی تاں پینڈو نے
بال و امونہ باری و چون لاری دے اندر کیتا تے آکھن لگا۔ ڈرائیو صاحب! کا کے نے لاری کدی
نہیں ڈنھی۔ اچ اوہناں رچ کے لاری دیکھ لیس دیو تے چھوہر نوں آکھیا۔ سوہری دیا! ڈرائیو کوئی
اونتر اکھتر اٹھیں سگوں۔ جیا جنت والا جا پدا لے۔ لاری نوں رچ کے دیکھ گھن۔ تے فیر اوہ اپنے
راہے پیا۔

(سواریاں نے ایہہ منظر دیکھیا تاں ہس ہس پھلایاں ہو گیاں)

(۲) اکواری لکھاری گوجرانوالے توں لاہور آ رہیا سی۔ 'ساوھو کے' کول اک بھائی نے

چٹی چادر ہلا ہلا کے لاری کھلہاری۔ لاری کھلو گئی تاں اوہ بندہ لاری وچ مونہہ پا کے پتھن لگا۔
جناب کسے کول رو پے ذابھان ہووے گا۔ تے فیر پرتاویں اڈی پرت کے نسیا۔ ڈرائیو نوں بڑا غصہ
آیا۔ اورہ اوہدے مگر پتھن۔ پراوہ نہروچ چھال مار کے تر داتر داور نکل گیا۔

(۳) اک ڈرائیو نے سٹیٹرنگ تے بیٹھیاں چل دی لاری وچ ہتھ جھڈ کے حلوہ پوری کھا ہدا
تے فیر کناں ای چیمچھاں نوں تاء دیندار ہیا۔ مسافر گھبر گئے۔ اوڑک اک گھبر و اٹھیا تے آکھن لگا۔
ڈرائیو صاحب سیں سٹیٹرنگ سنہالو۔ پچھاں نوں تاء میں دئی جاناں۔ ایہہ فقرہ سنیاں تاں
ڈرائیو بڑا چکی ہویا۔

(۴) اک بڈھری مائی نے گوجرانوالہ توں چڑھدیاں سار کلیر نوں پکی کیتی پی کامونکی آوے
تاں مینوں دسیں۔ اتفاق دی گل کہ کامونکی 'لنگھ' کے لاری مرید کے پہنچ گئی۔ مائی نے پچھیا
کامونکی آگیا ہے؟ کلیر نوں اپنی غلطی دا افسوس ہویا تے اوڑک اوہنے ڈرائیو دی منت کیتی تے اوہ
لاری موڑ کے کامونکی لے گیا۔ تے آکھیا مائی جی! کامونکی آگیا ہے۔

مائی نے سنیاں آکھن لگی۔ جوانیاں مانیں، میں اتھے اترنا نہیں سو، مینوں میری کڑی نے کہیا سی دوئی
دی دوجی خوراک کامونکی اپڑ کے پیویں۔

مکدی ایہہ کہ ہس داسفر بڑا خطرناک سفر اے۔ پراج کل تاں ہر سفر خطرناک اے۔ گھر وچ رہنا
خطرناک ہو گیا ہے۔ خطرہ ہر جگہ موجود اے۔ ایس لئی پلھے شاہدے مصرعے وچ فرق پا کے ایہہ
آکھن دی لوڑ نہیں کہ

بسوں بس کریں اوئے یار
پیدل ٹور میرے درکار

فنی لحاظ نال ایہہ مضمون انشائیے دی بھہ ماردا اے۔ ایس وچ مضمون گھٹ تے انشائیہ بہتا اے۔ میری جاچے ارشد میری دیاں ایہہ لکھتاں کومل لیکھ دی صف اول وچ آوندیاں نیں (قدر آفاقی) ارشد میر مرکزی پنجاب دی زبان دا بہترین جانوا اے۔ اوہ میان ڈھنگ اتے وی پوری گرفت رکھدا اے۔ اوہ جیہڑی وی گل کردا اے اوس لئی لفظاں دا انتخاب وی بہت سوچ سمجھ کے کردا اے تے فیر اوہناں نوں ترتیب دین ویلے وی اوہ پانہ صلاحیت دا ثبوت دیندا اے حتی کہ اوہ اپنے لفظاں توں جہڑا تاثر پیدا کرنا چاہندا اے اوہ تاثر پیدا کر کے دکھادیندا اے مثلاً اوہ بس دے سفر دی منڈیا بھری اہمیت اجاگر کرن لئی گل ایسی طراں شروع کردا اے۔

وڈے وڈیریاں کوئی چٹو نہیں سی ریڑھیا۔ نہ ای پہلوں چٹور یڑھن تے ٹرپاں مارن دا بہتار و اج ای سی۔ ایس لئی جدوں اوہناں سوچ و چار کے 'سفر وسیلہ ظفر' ہون دا نعرہ لایا۔ اوہناں و چاریاں دے خواب خیال وچ وی نہیں سی جے ویس صدی وچ لوکاں نوں بس جہنسی نامراد سواری نالواہ پوے گا۔ جہڑی ماڑیاں سواریاں دی رہندی کھوہندی رت سکان تے تگڑیاں ہڈاں پیراں دے کھلے سواراں نوں وی بے بس 'کوڈی کوڈی تھکان تے کئی واری 'قبر دا وسیلہ' بنان داسر بندھ کرے گا' بس دے سفر بارے اوہ اک جگہ کہندا اے :- خود کشی لئی اوہدا سفر بڑا کسیر اے جہدے لئی نہ نیند دیاں گولیاں کھان دی لوڑا اے تے نہ ای رسالہ کے گھر دی چھت نال لمکن داسیا کرنا پیندا اے بس سدھے پدھرے لاری وچ لمکن دی کروتاں پہلے 'دو جے' حد تریجے پھیرے ڈرا یور ہو ری تہاڈا گلایاں نال ملاپ کرادیں گے۔ تے کس دنیا دے سڑی سیاہیاں توں بچ جاؤ گے۔

ایس زبانوں کس پڑھدے جاؤ۔ ایس بیان توں لوری لیندے جاؤ۔ اول توں آخر تک اکوجہیا مظاہرہ نظر آویگا۔ زبان گوجرانوالہ، لاہور، شیخوپورہ، گجرات، سیالکوٹ تے قصور دے وچکار لے سھ دی رلویں جہنسی اے۔ جس وچ بڑا عوامی پن تے جس اے۔ تے میانن دا ڈھنگ وی بڑا نو یکل اے تے جے قاری ذرا کوسیا نادی و ہووے تاں ارشد میر دا نو یکل ڈھنگ آسانی نال پچھان سکدا اے۔ نوٹ نیت دا بھاگ بارے ویر واپچھلے مضمون تقریر دا فن پٹھ دیکھو۔

سوال ☆ کرنی دی بھرنی تے پروہنے ہر دو لکھتاں دا خلاصہ تے تنقیدی جائزہ اس طراں پیش کرو کہ لکھاریاں دے اسلوب اتے چائن پے جائے؟ ارشد میر دے 'پروہنے' دا خلاصہ موت تے گاہک بارے تاں مشہور اے کہ اوہدے آون دا کوئی وقت مقرر نہیں۔ حالانکہ موت دا وقت مقرر اے تے اوہ اگے پچھے نہیں ہو سکدا۔ پر ایس گل دا مطلب ایہہ ہے کہ ارشد میر مرحوم نے پروہنے دے آون دا وقت وی موت نال شامل کردتا اے کہ اوہدا وی پتہ نہیں کہہڑے ویلے ان کنڈی کھر کاوے۔

جدوں پروہنے نوں رحمت کجھیا جاندا سی۔ اوہوں لوک پروہنے دا انتظار کر دے سن۔ حضرت ابراہیم علیہ السلام روزانہ کوئی نہ کوئی پروہنا گھر لیا کے۔ اوس نال رل کے کھانا کھاندے سن۔ پروہنے بارے خیال سی کہ اوہ اپنی قسمت نال لے کے آوند اے۔ پروہنے وی اوس زمانے وچ بڑے

اچھی سن۔ چھیتی کیتے کے دے گھروں روٹی نکر نہیں سن کھاندے۔ کیوں بے کے والون کھا کے اوہنوں حرام کرنا بڑی لایہ والی گل سی۔ جدوں کسی دے گھر پروہنا آوند اتاں ہر ہر جی نوں چاء چڑھ جاندا سی۔ کدی کدی بادشاہوی بھیس بدل کے کسی مسافرنوں محل وچ لیا کے اوس دے نال بیٹھ کے کھانا کھاندے سن۔ چاچا غالب اکواری بہادر شاہ ظفر داممان سی۔ دونوں انباں دے باغ وچ جاوڑے۔ سندھوری امب شاخاں تے لٹکدے پئے سن۔ بادشاہ نے امباں دی بڑی تعریف کیتی۔ غالب وی امباں ول انج و ہند اپاسی جو یں طوطی دیکھ دی اے۔ اوہدیاں اکھاں تاڑے لگیاں چا پدیاں سن تے اوہ امباں نوں بڑ بڑ تکی جا رہیا سی۔ بادشاہ نے فرمایا 'استاد جی خیر اے؟' غالب آکھن لگا۔ میں اصل وچ کسی امب اتے اپنی مر دیکھ رہیاں کہ شاید بھل بھلیجھے ای لگ گئی ہووے؟ بادشاہ نے ایہہ گل سنی تاں ہسیتے غالب دے گھر پانچن توں پہلاں پہلاں اوہنوں امباں داٹو کرا گھلا دتا سی۔ لکھاری موجب بعض پروہنے مٹھائی تے فروٹ دی ٹوکری نال لے کے آوندے نہیں تے فیر کئی دن ہن نہ ناں نہیں لیندے۔ مشہور مثال اے (تے ایہہ مثال ارشد میر نے نہیں لکھی) کہ اک مرید دے گھر پیر ہوری پروہنے آگے۔ تے جان داناں ای نہ لیس اکدن مرید نے عرض کیتی 'حضور ارج کوچ کرو گے۔ کہ مقام؟ پیر' ہوراں فرمایا 'مقام۔ تے اگلے دن میزبان نے آپو کوچ کر کے جان چھڈائی۔ ارشد میر مرحوم اوہناں پروہنیاں دی صفت کردا اے جیہڑے میزبان دی عزت دے بھائیوال بن دے سن تے جو مسالو نال بھا کھا کے سوں رہندے سن۔ پر ارج کل دے پروہنے وی بڑے کھوچری نہیں۔ گھر بھانوس ان تڑکی دال وی نہ جڑی ہووے پر جدوں کے دے گھر پروہنے بن کے جاون گے تاں اپنا مینو انج نوٹ کراوے گے۔

میں ساد مرادی غذا کھاناواں۔ سویرے نور پیر ویلے بیڈی تاں خیر تسیں پیندے ای ہووے گے فیر حکمت دے اصول نال ناشتہ نکاواں جھیا تسیں وی کردے ہووے گے جدھے وچ آندے مکھن 'توش طوہ پوری' چاہ تے لسی ضرور ہونی چاہیدی اے بھتے ویلے نکا جھیاروسٹ کیتا چوچا 'بھجیا گوشت' اک ادھ سبزی 'کھوڑی' جنے چول تے مکروں سویٹ ڈش۔

لوڈھے ویلے چاء تے نال بسکٹ یا کیک پیسٹری دا اک ادھادانہ۔ باقی رہ گیارا تے دا کھانا۔ تاں 'ڈنر' دی دکھری شان اے۔ ایس وچ پلا 'تخنئی' روغنی نان 'کوئے آندے تے سون توں پہلاں ارک جڈا ددھ دا گلاس تے نال چھٹاکی کو ملائی ضرور ہوئے کیوں بے میں دوائی کھانی ہندی اے۔'

ارشد میر نے پروہنیاں دیاں قسماں انج گنوا یاں نہیں۔

۱۔ جوئی بھائی ہدی خاطر داری کرنا ہر کسی دی ضرورت اے۔ بھانویں میزبان دک جائے پر اوہ جوئی بھائی دی ٹہل سیوا وچ ڈھل کدی نہیں کردا کیوں بے ایہہ سال شاہی پچھوں ای آوندے نہیں۔

۲۔ اک جوئی بھائی ایسے ہندے نہیں کہ اوہ سوہریاں نوں لہجھ بن کے چمبڑا جاندا ہے نہیں۔ بھانویں کئی طوئے لعنت کرو۔ ہن داناں ای نہیں لیندے۔

۳۔ گھر جوئی اوہ پروہنا ایس جہد احال بڑا بھیرا ہندا اے۔ کہیا جاندا اے کہ بھین گھر بھائی کتا۔ سوہرے گھر جوئی کتا۔ پر جس غریب نے گھر جوئی بن کے رہنا ہووے۔ اوہدی عزت تے پت دا اللہ ہی رکھا اے۔ اوہدی بھاگوان اوس نال انج ڈیل کردی اے جو یں گھر جوئی صاحب ووہٹی ہون تے اوہدی زبانی اوہدا شوہر ہووے۔ توبہ کرن دامقام اے۔ اللہ کسے نوں اجبے امتحان وچ نہ پاوے اپنے گھر روٹی نکر اینا دیوے کہ گھر جوئی بن دی سدھرا ای دل وچ نہ پھرے۔ کیوں جے دور دے ڈھول ای سوہنے لگدے نیں۔ ایہہ جوئی بھانویں اپنی جان وچ کے سوہریاں نوں کھوا چھڈے پر ہر کوئی ایہو سمجھے گا کہ جوئی ہو ری کمائی کر رہے نیں تے سوہریاں دے سرتے موجاں کردے نیں۔

۴۔ کڑماں چاری دے پروہنے دی مثل سیواوی کرنی پیندی اے پر کسے زمانے کڑماں دا میل ملاپ کران والے وچولے عمو مائٹی یا مرانی ہندے سن۔ لکھاری نے مراٹیاں دیاں مثالیاں بیان کر کے اوہناں دی چالاکی تے حسن طلب دے انگ نوں اگھیر دیا اے مثلاً

(۱) اکواری اک 'داوا' اپنے جھمان دے کڑماں ول کویلے اپڑیا۔ گھر دے جی روٹی شوٹی کھا رہے سن۔ سھناں دیاں تھالیاں وچ تن چار چار بیڑے سن۔ پردادے دی پلیٹ وچ اکو بیڑا سی۔ اوہ پگ دے پلے نال 'بھر ر بھر ر' کرن ڈیہہ پیا۔ کسے نے پچھیا۔ دادا جی ایہہ کیہ کردے او۔ آکھن لگا۔ اپنے کلم کلمے بیڑے نوں اڈا کے ڈار نال رلان دا جتن کر رہیاں۔

(۲) دو مرانی پروہنے بن کے کدھرے گئے۔ گھر دیاں نے 'گھڑا کو پایا پانی دا مٹھ کو پائی دال'

والا سالن پیش کیتا۔ دونوں آپو وچ ہتھو پائی ہوئے۔ پچھیا دادا لڑدے کیوں جے؟

اک آکھن لگا "مسئلے" دا معاملہ اے۔ میں آکھناں ایس شورے نال وضو جائز اے پر ایہہ من دا نہیں۔ کس اوہنوں سمجھاؤ۔

(۳) اک 'داوا' (مرانی نوں پیار نال جھمان لوک دادا آکھدے نیں) نارووال دے کسے پنڈویاہ پچھوں کڑماں ول گیا۔ اوہناں دوروٹیاں تے مسراں دی دال دا دورہ اگے چار رکھیا۔ دادا روٹیاں ہتھ پھڑکے سارے جیناں ول بٹر بٹر تکن لگ پیا پچھیا۔ دادا جی کہہ دیکھدے او؟ آکھن لگا۔ مینوں ہنے مسراں نال برکی لاندیاں سار دسنوں ہٹ جانا ایں۔ ایس لئی میں تہانوں سھناں نوں رج رج دیکھ رہیا واں۔

ایسے طراں لکھاری نے پروہنیاں دے حوالے نال بڑیاں مزاحیہ گلاں کر کے ہسان دی کوشش کیتی اے تے دسیا اے کہ۔

'اک دن پروہنا' دودن پروہنا تے دن دادے داڑھی ہگونا۔

کیوں جے تے دن مچھی وی بدبو چھڈ جاندی اے۔ پر کجھ پروہنے تے دن توں پہلاں ای چلے جاندے نیں تے چوتھے دن فیر آن کنڈی کھڑکاندے نیں۔

دناں بدھی بھمار پر سی کرن والے پروہنے وی بری بلا ہندے نیں میزبان نوں ہماری دی سرت بھل

جانندی اے تے اوہ وچا راپروہنیاں دی خاطر داری وچ لگ جاندا اے۔ اک سیوا گیری دا خرچہ۔ اتوں ڈاکٹر دابل۔ تے انج میزبان غریب ماریا جاندا اے۔ لکھاری دی سدھراے کہ پروہنے عقل کریا کرن تے میزبان نوں زچ کرن دی بجائے سدھا چالا پھرن۔ لکھاری موجب اصلی پروہنے صرف کتھن دے ساک گئے جانداے نیں۔ بے کر کوئی شوہر دے نگدیاں وچوں آجائے تاں کرماں والی نوں وخت پے جاندا اے۔ مکدی ایہہ کہ انج کل پروہنے وبال جان نیں۔ جسے اوہ دیہاڑی ڈنگ رہ کے چلے جان فیر تاں واہ بھلا نہیں تاں اوہناں کھنوں میزبان دا کہہ تھریا ہندا اے۔

ظہیر نیاز بیگی دی کہانی کرنی دی بھرنی ایس کہانی وچ برے عملاں دا برا نتیجہ بارے ویروا ملدا اے کرم داد کھاندے پیندے ماپیاں دا پتر سی۔ اوہدا امیر پو اوہنوں بڑا لاڈ پیار کردا ہندا اے۔ پٹاوی پیو دا بڑا خدمت گارتے تابعدار اے۔ کرم داد دی ماں فوت ہو گئی ہندی اے۔ پر اوہدا پیو جوان ہندیاں وی اپنا دو جاویاہ کراندی تھان کرم داد اوویاہ کر کے نو نہ نوں گھر لیاوندا اے۔ اوہ بڑی نیک تے گھڑ کڑی ہندی اے اوہ اپنے خاوند تے سوہرے دی سیوا کردی کردی اک دن ہمار ہو کے اللہ کول چلی جاندا اے۔ تے فیر کرم داد بابا وی فوت ہو جاندا اے۔ کرم داد ہن کلم کلارہ جاندا اے۔ اوہ حوصلہ نہیں ہاردا۔ بلکہ جو کمائی کردا اے۔ اوہ لوکاں دی سیوا وچ خرچ کردا ہندا اے۔ اک دن اوہ منڈی گیا تے جنس وچ کے بہتے سارے پیسے وٹ کے لیا۔ کوئی اچکا اوہدے مگر لگ گیا۔ کرم داد اپنے گھر بہہ کے سارے روپے گن دا اے تے فیر الماری وچ رکھ کے سون جاندا اے۔ اچکا ڈیوڑھی وچ لک کے سبھ کارروائی دیکھ دا ہندا اے۔ اوہ تے پئے کرم داد نوں قتل کر کے اوہدی رقم لے کے بٹھ جاندا اے سویر نوں قتل دا رولا پے جاندا اے۔ پر قاتل دی کوئی اگھ سگھ نہیں مل دی۔ پولیس وی بڑی کوشش کردی اے پر ناکام رہندی اے آخر تیجے دن پتہ لگدا اے کہ دریا دے کول کر کے اک بندہ دلدل وچ پھسیا مویا پیا اے۔ اوہدی لاش کڈھدے نیں۔ نال اوہدے گھبے وچوں پنج سو روپیہ تے خون نال بھریا چاقو ملدا اے۔ اوہی کرم داد قاتل سی۔ چھیتی کتھن دے شوق وچ اوہ دلدل وچ پھس کے مر گیا سی۔ تے قدرت نے اوہنوں اوہدے عملاں دی سزا تہہ تے سر سوں جما کے دے جھڈی سی پنڈ دے لوکاں نیک کرم داد دی جائیداد وچ کے پنڈ وچ چیاں لئی ایک سکول ہوا دتا۔ تے انج اک نیک آدمی دامال، علم دی روشنی ہمیشہ واسطے پھیلاں لگ پیا۔

سوال ☆ ظہیر نیاز بیگی دی کہانی ہڑھ دا خلاصہ بیان کرو؟

ہڑھ ایس کہانی وچ وی اوہی سبق اے کہ اپنا ڈھڈا ای اگے نہ رکھو بلکہ دو جیاں دا خیال کرو اللہ تعالیٰ آپ ای تہاڈا خیال کرے گا۔ حدیث شریف وچ آوندا اے کہ جیہذا رحم کردا اے اللہ تعالیٰ اوس اتے رحم فرمائے گا۔

برکت اک غریب کسان سی۔ اوہنے ادھار چک کے اک مجھ خریدی۔ اوہ مجھ ہمار ہو گئی۔ برکت

اوہدے اوڑھ پوڑھ ہمارے سوچ رہیا سی۔ اوہ ترپیا۔ اہجے پنڈوں باہر نکھیا ای سی کہ اوہنوں پتہ لگا کہ ہڑھ (سیلاب) داپانی دریا تے نہر دا ہنھ تروڑ کے اوہناں دے پنڈول ودھ رہیا اے۔ سارے لوک اپنے اپنے گھراں تے بال پچیاں نوں سنبھالن وچ رجھ گئے۔ ایک بیوہ عورت دے دو بال ڈنگر چارن باہر گئے سن۔ اوہ ترلے کر دی سی کہ میرے بالاں نوں کسی طراں پچالیا جاوے۔ برکت نے اوہدی گل ول دھیان دتا تے رب دی خوشی لئی اپنا سب کچھ بھل بھلا کے اوہدے بالاں دی حفاظت کیوتی تے اگلے دن سیلاب دازور گھٹیا تاں اوہناں نوں اوہناں دی ماں کول پچا دتا۔ اللہ تعالیٰ نوں اوہدی ایہہ نیکی پسند آئی تے حالانکہ برکت دے کوٹھے ڈھے گئے سن۔ پر اوہدی ماں تے بھین نوں رب نے اپنی قدرت نال سلامت رکھیا۔ فیر اوہدی بیمار مجھ ول ہو گئی۔ نالے سوچی سچ کہہ دے میں۔

لوکاں نال کمائی نیکی
قدر پچھانے رب تہاڈی

ظہیر نیاز بیگی اہج کل شرق پور شریف ضلع شیخوپورہ وچ رہندے سن۔ اوہناں بیٹے توقیر گوندل تے شبیر گوندل نعت خوانی وچ بڑے نامی گرامی نیں۔ اہجے بزرگان داسا یہ پاکستانیاں دے حق وچ لہدی رحمت اے کیوں جے آپ نے تحریک پاکستان دیاں اوکڑاں وچ ہر طراں دیاں اوکڑاں جر کے حصہ لیا سی۔ اوہ دسمبر 1998ء دے پہلے ہفتے وچ وفات پا گئے۔ اللہ اوہناں داجنت واسا کرے آمین۔

(قدر آفاقی لاہور مورخہ 15 دسمبر 1998ء)

☆.....☆.....☆

تیجا پرچہ دین تے تصوف

دین پہلی کتاب ترجمہ و تفسیر

سورة لقمان، سورة رحمن

تے

سورة الحجرات

داترجمہ / تشریح

از حافظ خورشید احمد قادری

ایم اے اسلامیات۔ ایم اے عربی

سورة لقمان۔ ترجمہ تے تشریح

تعارف : سورة لقمان کے وچ نازل ہوئی ایہدیاں "34" آیتاں تے "4" رکوع میں۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ترجمہ اسم اللہ دے نال شروع ہے جو عیش و اسائیں

کامل مر محبت والا پالے آخر تائیں

آیت نمبر 1 الف۔ لام۔ میم :

تشریح قرآن پاک دے بزرگ مفسراں میں ایہناں حرفاں دی تشریح کردیاں ہوياں بہت ساریاں گلاں لکھیاں میں جنہاں وچوں سبھ توں وڈی گل ایہہ اے پئی الم تے ایسراں دے دوہے حرف جہڑے قرآن پاک دیاں کجھ سورتاں دے مذہ وچ آئے میں ایہناں نوں "حرف مقطعات" آکھیا جاندا اے تے ایہہ سِرِّ بَیِّنِ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهِ ہین یعنی ایہہ حرف اللہ تے اوہدے رسول دے وچکار راز میں۔ تفسیر روح المعانی دے مصنف لکھدے میں پئی ایہناں حرفاں دا صحیح معنایاں پاک جاندا ہے میں تے اللہ دے کامل ولی۔ جنہاں نوں ایہہ علم نبی کولوں عطا ہوندا اے۔ تے کدی کدی ایہہ حرف آپ بول پیندے میں تے اپنے معنے ولیاں نوں دس دیندے میں جو میں ایہہ حرف اوس پاک ذات نال ہم کلام ہوندے سن جدھی مٹھ وچ بھیاں بھیاں وٹیاں میں رب سوہنے دی تسبیح بیان کیتی سی۔

آیت نمبر ۳۲ تِلْكَ اٰیٰتُ الْكِتٰبِ الْحَكِیْمِ : هُدٰی وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِیْنَ

ترجمہ ایہہ حکمت نال بھری کتاب دیاں آیتاں میں (2) سراپا ہدایت تے رحمت اے نیکی کرن والیاں لئی (3)

تشریح ایس ایت وچ رب سوہنے نے قرآن پاک دی صفت حکیم بیان کیتی اے۔ علامہ ابن منظور افریقی ایہدی وضاحت کردیاں ہوياں لکھدے میں پئی جدوں حکیم ولفظ قرآن پاک دی صفت بن کے آوے تے اوہوں ایدھا معنا ایہہ ہووے گا کہ قرآن اک حکم دیون والی قوت اے جد ا فیصلہ دو نوک تے بے لاگ ہوندا اے۔ جے کسی سدھے راہ اتے ٹردے پئے او تے فیر ایہد فیصلہ تہاڈے حق وچ ہووے گا۔ تے جدوں کسی سدھی راہ توں بھٹکن لگو گے تے ایہہ تہانوں تہاڈی غلطی بارے دے گاتے تہانوں ایس غلطی دے بھیریاں بھجیاں توں خبردار کرے گا۔

قرآن پاک نوں حکیم کہن دی اک ایہہ وجہ وی بیان کیتی گئی اے پئی ایہہ کتاب دانائی تے دانش دا خزانہ اے۔ ایہد اک معنا محکم وی کیتا گیا اے یعنی ایہدے وچ کے قسم دا خلل تے نقص نہیں اے۔

تجی ایت وچ رب سوہنا فرماندا اے پئی ایہہ کتاب نری ہدایت تے نری رحمت اے۔ اتھے ہدایت تے رحمت دا اکٹھ بڑا سوہنا اے یعنی اسلامی شریعت نے جہیزیاں کماں دا حکم دتا اے 'جہیزیاں گلاں توں روکیا اے' ایہد ابداً عبادت دا نظام ایہد امالی عبادت دا نظام تے ایہدے مقرر کیتے ہوئے حقوق تے فرائض ساری لوکاں لئی ہدایت میں کیوں جے ایہہ رب سوہنے دی رحمت پاروں میں۔

اجہیا نظام جہیز ہدایت وی ہووے تو رحمت وی اوہدے حکماں تے عمل نہ کرنا کوئی سمجھداری نہیں۔ ایس آیت دے اخیر وچ رب سوہنے نے دس دتا پئی انج تے قرآن دی لو توں انسان دی زندگی دا ہر کچھ فیض لے رہیا اے تے اوہدی رحمت د بدل ہر تھاں ور ہدا چیا اے پر ایہدے توں سچا فائدہ صرف محسن لیدے نہیں۔

آیت نمبر ۴۵ 'الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ' .

ترجمہ : اوہ جہیزے نماز نوں ٹھیک ٹھیک ادا کردے نہیں تے زکوٰۃ دیندے نہیں۔ تے ایسہ لوکی ای آخرت تے پکا یقین رکھدے نہیں (4) ایی لوک اپنے رب دی توفیق نال ہدایت تے نہیں تے ایی لوک دونوں جہانوں وچ کامیاب نہیں (5)

تشریح پچھلی آیت وچ محسنوں دا ذکر ہو یا سی۔ ایہناں ایساں وچ رب سوہنا دندا چیا اے پئی محسن کون لوک ہوندے نہیں؟ جنہاں لئی قرآن رحمت تے ہدایت اے۔ اوہ لوک جہیزے نماز قائم کردے نہیں۔ پورا قرآن پڑھ جائے تے کدرے ایسہ حکم نہیں لکھدا پئی نماز پڑھیا کرو۔ سگوں جدوی فرمایا تے ایسہ کہ نماز قائم کرو۔ امام راغب لکھدے نہیں پئی نماز قائم کرن دا مطلب ایسہ اے پئی نماز نوں پورے ظاہری تے باطنی ادب نال ادا کیتا جاوے۔ نماز دا ظاہری ادب تے ایسہ اے کہ نبی پاک دی سنت دے مطابق ساری نماز پڑھی جاوے تے باطنی ادب ایسہ اے کہ اسیں خضوع تے خشوع وچ ڈبے ہوئے۔ نالے ساڈے اتے احسان دی کیفیت طاری ہوئی ہووے یعنی اسیں محسوس کرے کہ اسیں اپنے رب نوں دیکھدے پئے آں۔ نہیں تے گھٹو گھٹ ایہناں تے ضرور کہ اوہ ساہنوں دیکھدا چیا اے۔ ایسراں ادا کیتی ہوئی نماز ای اوہ نماز اے جنہوں دین داستون تے مومن دی معراج اکھیا گیا اے۔

نہیں تے۔ ع : میرا قیام بھی حجاب میرا سجود بھی حجاب

رب سوہنے دا حق ادا کرن مگروں ایسہ لوک بندیاں دا حق ان ادا کرن پئی اپنے مال وچوں زکوٰۃ ادا کرن۔ تے فیر ای قیامت دے آون تے ایہناں دا یقین پختہ ہوندا اے۔ تے جدوں آخرت اتے ایہناں دا یقین پختہ ہو جاندا اے تے فیر قرآن ایہناں لئی ہدایت دی کتاب بن جاندا اے۔

قرآن بھانویں ہے تے ساری لوکاں لئی ہدایت پر ایہدی ہدایت توں سچا فائدہ اوہی لوک لیدے نہیں جہیزے اتے ذکر کیتیاں صفتاں اپنے اندر پیدا کردے نہیں۔ یعنی اوہ تقویٰ اختیار کردے نہیں۔ عربی زبان وچ تقویٰ دا معنا ایسہ اے پئی نفس نوں ہر اجسی شے توں بچانا جتھوں نقصان دا اندیشہ ہووے۔ ہر گناہ توں اپنے آپ نوں بچان دے وکھو وکھ درجے نہیں۔ پر زیادہ تر سو جھوٹاں وی رائے دے مطابق بہنتی تے گل ایسہ اے پئی التَّقْوَىٰ اِنْ لَا يَرَاكَ اللَّهُ حَيْثُ نَهَاكَ وَلَا يَفْقِدُكَ حَيْثُ امْرُك

یعنی : تیرا رب تینوں اوتھے نہ دیکھے جتھے جان توں اوتھے تینوں روکیا اے۔ تے اوس تھاں توں تینوں غیر حاضر نہ دیکھے جتھے حاضر ہوون دا اوتھے تینوں حکم دتا اے۔

ایہناں دونوں آیتاں وچ اوبہناں متقیان دیاں نشانیاں دیاں کتابیاں نہیں جہیزے قرآن دے حکم تے

چلدے نہیں۔ ایہناں دی پہلی نشانی ایہہ اے پئی اوہ غیب (ان ڈٹھی شے) اتے ایمان لیاندے نہیں۔ ایمان دامننا اے پکا یقین اے تے غیب ہر اوس شے نوں کہندے نہیں جیہڑی ساڈیاں پنجال حساب تو اچی تے عقل دی سمجھ توں پرے ہووے جو یں وحی 'فرشتے' قیامت 'جنت' دوزخ' تے رب سوئے دی ذات ایہہ ساریاں اجہیاں شیواں نہیں جہیزیاں نہ اکھاں نال دیکھیا جاسکدیاں نہیں تے نہ ای عقل نال کجھیاں جاسکدیاں نہیں ایہناں نوں جانن داصر ف اک ای ذریعہ اے تے اوہ نبی کریم دی پاک ذات اے۔ اوہناں دی سچی تے سوہنی زبان وچوں جو کجھ نکلے۔ اوہدے اتے انسان پکا یقین رکھے۔ ایسے لئی غیب اتے ایمان نوں تقویٰ دی پہلی شرط آکھیا گیا اے۔ ایہناں شیواں توں اڈا اسلامی شریعت دے اوہ حکم جنہاں دیاں حکمتاں نوں شروع وچ انسان دی عقل نہیں سمجھ سکدی یا اوہ حکم جہیز دے بندے دے ذاتی فائدے یا خاندان تے قبلیے دے خلاف ہوندے نہیں۔ اجہیاں حکماں نوں منناں وی غیب (ان ڈٹھیاں شیواں) اتے ایمان اے یعنی نبی پاک دی دسی ہوئی ہر گل نوں سچا جانے تے نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم دے ارشاد دے فائدے مند ہوون اتے ایناں یقین ہووے پئی اوہ ساریاں روکاں تے روکاوٹاں نوں ٹھڈا مار کے صرف اوہناں اتے عمل کرے۔ اعتماد تے اطاعت دا ایہہ مقام جد تیک کے نوں نہ ملے اوہ قرآن دی ہدایت توں کوئی فائدہ نہیں لے سکدا۔ سگوں بے یقینی دی ایہہ حالت اوہدے ساریاں چنگیاں عملاں نوں وی برباد کر دیندی اے۔ کسے نے کئی سوہنی گل آکھی اے۔ پئی۔

سن اے تمذیب حاضر کے گرفتار
غلامی سے اتر ہے بے یقینی

ساری گل دا سنا ایہہ نکھیا پئی متقی یعنی اللہ کولوں ڈرن والے دی پہلی نشانی ایہہ اے پئی اوہ بندہ نبی پاک دی دسی ہوئی ہر گل اتے پکا یقین رکھدا ہووے

آیت نمبر 6 الف : وَمِنَ النَّاسِ مَن يَبْذُرُونَ لَحْوًا الْحَدِيثِ

ترجمہ : تے کئی اجہے لوک وی نہیں جہیز دے بیوپار کردے نہیں (زندگی دے مقصد توں) غافل

کردیوں والیاں گلاں دا (6) الف

تشریح قرآن پاک نے انسان دی زندگی دا جہیز تصور پیش کیتا اے اوہدے توں پتہ لگدا اے پئی زندگی بڑی قیمتی شے اے۔ ایہہ اک اک پل چوکھا قیمتی اے۔ حیاتی دی ایہہ مہلت صرف اک واری ملی اے۔ انسان جدوں متھیا ہو یا اپنا ایہہ ویلا لنگھالی بیہند اے تے فیر ساری دنیا دے خزانے دے کے وی ایہہ دے وچ اک گھڑی دا اضافہ نہیں کیتا جاسکدا چنگے یا ماڑے جہیز دے عمل اوہ کروا اے۔ اوہناں دے چنگے یا ماڑے نتیجے وی ضرور آوندے نہیں۔ تے اوہ اپنے سارے عملاں تے فعلاں لئی اپنے رب سامنے جواب دہ اے۔ ایسے متھے ہوئے ویلے وچ اوہنے اپنی آخرت وی سنواری اے تے اپنی دنیاوی زندگی نوں وی با مقصد تے باوقار بنانا اے۔ ایہناں توں اڈا اپنے ذہن تے فکر توں وی ترقی دینی اے۔

جہیز دین حیاتی نوں ایناں اہم سمجھدا اے اوہ اپنے من والیاں نوں کھیندن من دی کھلی چھٹی کوں

دے سجدے۔ تے اوہناں نوں بے مقصد زندگی گزارن دی اجازت کوں دے سجدے۔ ایسے لئی قرآن پاک تے نبی پاک دیاں حدیثاں وچ اجیہاں ساریاں کماں توں چن لئی آکھیا گیا اے جیہڑے فضول تے بے معنی ہوں۔ ایس پاک آیت وچ وی ایسو گل دسی گئی اے۔

علامہ آلوسی نے حضرت حسن بصریؒ کو لوں ”لھو الحدیث“ دی ایسہ تفسیر نقل کیتی اے پئی ہر اوہ گل ”لھو الحدیث“ اے جیہڑی تینوں رب سوہنے دی عبادت تے اوہدے ذکر توں غافل کر دیوے۔ رات دیر تیکر قصے سناتے سنانا، لطفے، ماڑیاں گھاں تے ناچ گانا وی ایسے وچ ای آوند اے۔

بہت سارے صحابیاں تے تابعین جو یں کہ ابن عباسؓ، ابن مسعودؓ، حسنؓ، عکرمہؓ تے سعید بن جبیرؓ نے ”لھو الحدیث“ توں مراد گانا جانا ای لیا اے۔ کیوں جے رب سوہنے دی یاد توں غافل کرن دی ایسہ وڈی وجہ اے۔ ایسہ ہی اہمیت پاروں ایسہ اذکر خاص طور تے کیتا گیا اے پر ایس آیت وچ گانے والفظ کیوں جے نہیں آیا ایس لئی ”لھو الحدیث“ دا معنا صرف ”گانا“ لینا ٹھیک نہیں۔

علامہ آلوسی نے اسباب النزول نلو واحدی دے حوالے نال تے دو جیاں مفسراں نیں ایس آیت دی شان نزول بیان کر دیا ہو یاں لکھیا اے پئی جدوں مکے دے کافراں تے مشرکاں دی ڈھاڈی مخالفت مگروں وی اسلام و انور کھنڈ دا ای رہیا تے اسلام دا اثر ختم کرن لئی نصر بن حارث نے اک چال کھڈی۔ ایسہ کاروباری بند اسی تے ایس واسطے ایران، عراق تے شام دیاں ملکاں ول جاندار ہندا اسی۔ او تھوں اوہر ستم تے اسفندیار دے قصے تے بادشاہواں دیاں جنگاں دے قصے مل لے آیا۔ تے جدوں نبی پاک صلی اللہ علی وآلہ وسلم لوکاں نوں رب سوہنے دا کلام سنان لگدے تے اوہ بد بخت آپ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے سامنے اپنی محفل لالید اتے لوکاں نوں مسالے لالا کے الٹیاں سدھیاں کمانیاں ساند۔ جیہڑیاں عام لوکاں نوں بڑی چنگیاں لگدیاں۔ ایسراں بہترے لوک پاک قرآن دی تلاوت سنن دی تھان اوں بد بخت دی محفل وچ بیٹھ جاندے۔ اوں ظالم نے سوہنیاں شکلاں تے گجھے ہوئے جتے والیاں سوانیاں (لوٹیاں) وی مل لیںیاں ہو یاں سن۔ جیہڑیاں چن تے گاؤن وچ بڑیاں ماہر سن۔ جدوں اوہنوں پتا لگد اپنی فلاں بندے اتے اسلام دا اثر ہوندا پیا اے تے اوہ ایہناں مل لیںیاں پریاں نوں اوں بندے دے مگر لادیندا۔ جیہڑیاں منج کے گا کے یا کے وی ماڑے طریقے نال اوہنوں اسلام دا سبق بھلا دیندیاں اوں ویلے ایسہ آیت نازل ہوئی تے نالے ”لھم عذاب مہین“ فرما کے رب سوہنے نے ایہناں لوکاں دے ماڑے انجام توں وی پردہ چک دتا اے۔

علم والیاں دی اک جماعت ہر تراں دا گانا سنن نوں حرام آکھدی اے۔ پر محققاں نیں ایس گل دا سارا کج کیتا اے پئی اوہ گانا حرام اے جیہڑا بندے نوں اپنے آپ وچ نارہن دیوے۔ جدھے وچ سوانیاں دے جتے دے حسن دے بیان والے گانے تے شراب دی تعریف والے گانے شامل نیں۔ پر اوہ گانا جیہڑا ایہناں پلٹیاں توں پاک ہووے اوہدا تھوڑی دیر لئی خوشی دے موقع تے سننا جائز اے۔ جو یں شادی تے عید دے موقع اتے۔

ساری گل دا سنا ایسہ نکلیا پئی اوہ گانا جیہڑا ماڑیاں کماں ول لے جاوے اوہ ناجائز اے تے جیہڑا گانا رب

سوہنے دی یادوں لے جاوے اوہ جائز اے۔ لَبِضًا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ

آیت نمبر 6۔ ب

وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ

ترجمہ: تاں جے بھڑکاندے رہن رب سوہنے دی راہ توں (ایدھے بھیردے فنجیاں توں) بے خبر ہوکے۔ تے ابد امزراخ اڈاندے رہن۔ ایسہ لوک نہیں جنہاں لئی ذلیل کرن والا عذاب اے (6) (ب)

تشریح:

نضر بن حارث نے ایدھے ورگے لوک عوام دیاں سادیاں ذہناں نوں پٹھے پاسے لاون دا جہز اکاروبار کردے پئی نہیں۔ اوہناں دا مقصد ایسہ اے پئی اوہ لوکاں نوں رب سوہنے دی اوس راہ توں بٹا دیون کہ جدھے اتے چل کے اوہ اپنی حیاتی دی منزل تے اپڑسکدے نہیں جس راہ تے ٹر کے اوہناں نوں اپنی ذات دا عرفان تے رب سوہنے دی ذات دی جانکاری دی نعمت لبھ سکدی اے۔

ہوکے۔ تے ایہد امزراخ اڈاندے رہن۔ ایسہ لوک نہیں جنہاں لئی ذلیل کرن والا عذاب اے (6) (ب)

تشریح:

نضر بن حارث نے ایہدھے ورگے لوک عوام دیاں سادیاں ذہناں نوں پٹھے پاسے لاون دا جہز اکاروبار کردے پئے نہیں۔ اوہناں دا مقصد ایسہ اے پئی اوہ لوکاں نوں رب سوہنے دی اوس راہ توں بٹا دیون کہ جدھے اتے چل کے اوہ اپنی حیاتی دی منزل تے اپڑسکدے نہیں جس راہ تے ٹر کے اوہناں نوں اپنی ذات دا عرفان تے رب سوہنے دی ذات دی جانکاری دی نعمت لبھ سکدی اے۔

بغیر علم و انظرفیماکے رب تعالیٰ ایس پاسے دھیان دوارھے نہیں پئی اوہناں لوکاں نوں پتا ای نہیں کہ جہز اکاروبار اوہناں تے شروع کیتا ہو یا اے اوہدے نتیجے کئے بھیردے نہیں دوچار گھڑیاں دے موج میسے لئی اپنی دولت و نعمت تے نیک نامی نوں برباد کردے پئے نہیں تے رب سوہنے نوں ناراض وئی کرے پئے نہیں۔

وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا ۖ تُوں مراد رب سوہنے دی راہ اے۔ مطلب ایسہ کہ اوہ رب سوہنے دی راہ تے چین و الیاں نوں نہن کرے۔ نہیں اوہناں دا امزراخ اڈاندے نہیں بے سمجھ تے اوہ آپ نہیں کے انہی دوج سدھی تے صاف راہ چھڈ کے کنڈیاں وچ رلدے پھردے نہیں پر بے سمجھ اوہناں پتیاں لوکاں نوں پئے آئندے نہیں جنہاں میں حق نوں قبول کیتا اے۔ تے ہر قیمت تے اوہداسا تھ دیون دا پکارا دہ کیتا اے۔

ایس پاک آیت دے اخیرے جے وچ رب سوہنا پیا فرماند اے پئی جہز دے لوک اپنی قوم نوں کراہے پاندے نہیں۔ جہز وچ نوں جنس دے پاسے۔ کے اپنیاں جیباں بھر دے نہیں حیاتی دیاں کوڑیاں حقیقتاں تے وڈیاں ذلت داریاں توں دھیان بٹا کے موج میسے دل لاندے نہیں اوہ چنگی تراں سمجھ میں تے کن کھوں کے کن تین پئی ایسہ سو دا اوہناں نوں منگا پوے گا۔ اوہ ایس دنیا وچ رلن گے۔ تے اوس دنیا وچ وئی رن گے۔

انج ساڈے معاشرے وچ بے حیائی تے بے لحاظی دا اک ہڑھ آیا ہو یا اے جدھے ساہنے دین

تے دولت دنیا دے حسن وچ واہا کر دے نہیں۔ ایسوں لوک میں جنہاں نوں جنت دیاں بہاراں
اڑیکدیاں پئیاں نہیں۔ تے جنت دیاں حوراں سوہنے تے رنگدار پھلاں دے ہار پروندیاں پئیاں نہیں۔
نوویں "9" آیت دے انھری حصے وچ رب سوہنے نے اپنیاں صفتاں "عزیز" تے "حکیم" واڑ کر کیتا
اے تے ایسے آیت دے مڈھلے حصے وچ اپنے عزیز تے حسین ہوون دی دلیل دتی اے۔

آیت نمبر ۱۰ اَخْلَقَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَالْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكَ
وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ ۗ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ
ترجمہ : اوہنے پیدا فرمایا اسماناں نوں ایسوں جے تمہاں توں بغیر جنہاں نوں تسمیں وکھ سکوں۔ تے
کھڑے کردتے میں زمین وچ اسے اسے چے پہاڑتاں جے زمین تہاڑے نال ڈولدی نہ رہوے۔ تے
پھیلا دتے میں ایدھے وچ ہر قسم دے جانور تے اتاریا اسیں اسمان توں پانی فیرا گائے اسیں زمین وچ
ہر قسم دے سوہنے جوڑے (۱۰)

تشریح : تَرَوْنَهَا توں مراد اسمان وی ہو سکد اے تے کھم وی جے ایس توں مراد اسمان لئی اے
تے معنائے گا کہ اوہندی پاک ذات میں اسماناں نوں تمہاں توں بغیر بنایا اے۔ تے تسمیں وکھدے اے
او کہ اسمان تمہاں توں بغیر قائم اے جے کھم مراد لئی اے تے معنائے گا کہ اسیں اسمان لئی جے کھم
نہیں بنائے جیسوں تہانوں نظر آون۔ ہو سکد اے او تھے نہ نظر آون والے ستون ہوون۔ امام فخر
الدین رازی ایسے دونوں گلاں لکھن توں مگروں فرماندے میں پئی فہمی قُدْرَةُ اللَّهِ وَإِرَادَتِهِ یعنی
اوہ رب سوہنے دی قدرت تے ارادہ اے جدھے آسے اے ایسے ست اسمان اپنے ان گنے روشن
تاریاں دے نال قائم تے دائم نہیں۔ سائنس دی زبان وچ ایسوں ای جذب تے کشش و اتقانوں
آکھدے نہیں۔ ایس نظام راہیں رب سوہنے میں وڈیاں وڈیاں پہاڑاں نوں دھرتی وچ انج گڈ دتا اے
پئی نہ ایسے ہلدے میں تے نہ ای دھرتی ڈولدی اے۔ فیر دھرتی نوں انج آباد کیتا پئی اسمان توں پانی
ور اھیاتے رب سوہنے دی قدرت نال زمین ہریالی نال بھر گئی تے اتھوں سوہنے پھل بوٹے ویلاں
تے رکھ جم پئے فیرا اوس پاک ذات میں چوہے توں لے کے پیر شیر تیک تے بحری توں لے کے
پانھی ورگے جانور اں دے جوڑے پیدا کردتے جنہاں نال دھرتی اتے لہراں بہراں ہو گئیاں۔

آیت نمبر ۱۱ هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ ۗ بَلِ
الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

ترجمہ : ایسے تے ہے اللہ دی تخلیق (اے مشرکوا!) ہن ذرا مینوں وکھاو جیہہ بنایا اے ہوراں میں

اوس توں اڑ؟ (کچھ وی نہیں) پر ایسے ظالم کھلی گمراہی وچ نہیں۔ (11)

تشریح : رب تعالیٰ فرماند اے پئی اسمان دا ایسے بہت اچاتے چو کھاو ڈا تنبو جدھے تھلے کوئی کھم
تے کوئی سہارا نظر نہیں آوندا۔ ایسے کھلی زمین تے ایدھے وچ گڈے ہوئے اچے اچے پہاڑ ایسے
قسماں قسماں دے جانور ویلے سر میندے داور ہنارنگ برنگیاں فصلاں سبزیاں تے رکھاں دا اگنا
ایہناں دا پھلنا پھیلنا تے ودھنا تے ایس توں اڑ جو کچھ تہانوں نظر آرہیا اے۔ لہہوں تے رب سوہنے
نے اپنی کامل قدرت نال تخلیق فرمایا اے تے تسمیں وی ایس گل دا انکار نہیں کر سکدے۔ ہن نہ من

والیو! نہیں دسو پچی جنہاں جھوٹیاں خداواں دی پوجا پاٹ وچ تسمیں لگے ہوئے او۔ ایہناں میں آخر اپنی قدرت نال کیمہ اکمال وکھایا اے۔ شرک دے جھوٹ نوں ثابت کرن لئی ایہہ دیسی بڑی چھیتی سمجھ وچ آون والی اے۔

آیت نمبر ۱۲ وَاقْذَاتِنَا لِقَمْنِ اِحْكَمَةَ اِنْ اَشْكُرْ لِلّٰهِ وَمَنْ يَنْشُكِرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرْ لِنَفْسِهِ، وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ عَنِّي حَمِيْدٌ

ترجمہ: تے اسیں لقمان نوں حکمت (تے دنائی) عطا فرمائی تے تالے فرمایا اللہ دا شکر کرو۔ تے جہیزانا شکر کرے گا اللہ بے نیازاے تے خوبیاں والیاں (۱۲)

تشریح: ایہہ حضرت لقمان کون سن تاریخ لکھن والیاں تے تفسیر لکھن والیاں میں ایہناں دے بارے دکھ دکھ گلاں لکھیاں نیں۔ کہے میں ایہناں نوں ”نوبہ“ داوسنیک دسیا اے تے کہے میں ایہناں توں عادی قوم وچوں اکھیا اے۔ کہے نے اکھیا پچی اوہ غلام سن جہناں نوں آزاد کردتا گیا۔ کہے نے دسیا پچی اوہ حضرت ایوب پیغمبر دے بھانجے یا مسیر (ماسی دے پتر) سن۔ کجھاں دا اکھنا اے پچی اوہ نبی سن۔ پر سو جھوٹاں تے مفسراں دا اک وڈا اکھ اوہناں نوں صرف اک دناتے حلیم مندا اے قرآن پاک نے ایہناں وچوں کوئی گل وی نہیں دسی پر اوہناں دیاں سپانپ نال بھریا گلاں ضرور دسیاں نیں۔ علامہ قرطبی نے حضرت ابن عمر کولوں اک روایت نقل کیتی اے پچی اوہناں میں رسول پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں ایہہ فرماندیاں ہویاں سنیا کہ لقمان نبی نہیں سن سگوں اوہ رب سوہنے دی ذات اتے یقین رکھن والے گوہ تے فکر کرن والے ہندے سن۔ اوہناں نوں رب سوہنے نال محبت سی رب سوہناوی اوہناں نال محبت کردا سی تے اوہناں نوں دنائی دی نعمت عطا فرمائی تے تالے فرمایا جے تسمیں پسند کرو تے تمانوں خلیفہ بنا دتا جاوے تاں جے تسمیں عدل تے انصاف قائم کرو۔ اوہناں میں عرض کیتی اے میرے پالنہار! جے تسمیں مینوں اختیار دیندے اوتے میں اسانی نوں قبول کراں گا تے این آزمائش توں بچاں گا۔ تے جے خلافت سنبھالن لئی تسمیں حکم دیندے اوتے میں دل تے جان نال حاضر آں کیوں جے مینوں تہاڈے کرم اتے بھروسا اے کہ تسمیں مینوں نعلطی کولوں بچا لوو گے۔

حضرت ابن عباس نے حکمت دی تشریح عقل، فہم تے دنائی کیتی اے۔ علامہ راعب کہندے میں پچی حکمت توں مراد ساریاں شیواں دا صحیح علم تے چنگے کم کرنا اے۔ امام رازی فرماندے میں ”علم دے مطابق عمل کرن دی توفیق حکمت اے“

ایس آیت مبارک دا اک مطلب ایہہ وی کیتا جاندا اے ”اسیں اوہنوں دنائی عطا فرمائی یعنی اسیں اوہنوں شکر کرن دی توفیق بخشی اتھے حکمت دا مطلب شکر لیا گیا اے نعمت ظاہر کرن نوں آکھدے میں۔ ایدھے مقابلے وچ کفران اے یعنی رب سوہنے دیاں نعمتاں نوں لکانا تے رب دے کرم نوں نہ مننا۔ نعمت نوں ظاہر کرن تے رب سوہنے دیاں نعمتاں نوں من دے تن طریقے نیں۔

(1) دل وچ ایہہ خیال لیا نا کہ میرے مولانے میرے اتے ایہہ کرم فرمایا اے۔

(2) زبان نال رب سوہنے دیاں نعمتاں نوں مننا۔

(3) بڈاں پیراں نال رب سو بنے دی بندگی کر کے۔

شکر او اکرن دا حکم دیون مگروں ایس غلط خیال نوں دی دور کر دتا پئی رب سو بنے دا شکر کرن نال اوہدی وڈیائی وچ واہنا نہیں ہونداتے کے بندے دی ناشکری نال اوہدی شان گھٹ نہیں ہوندی۔ جے کوئی شکر کرے گاتے اوہ اپنا بھلا ہودے گا۔ ناشکری کرے گاتے گھاناوی اوہنوں ای پوے گا۔ رب سو ہناہر شے توں بے پروا اے۔ سارا جہان اوہدا محتاج اے اوہ کسے دا محتاج نہیں۔ اوہ ”حمید“ اے جے کے اک بد نصیب دی زبان اوہدی حمد تے ثنا نہیں کر دی تے تیکہ ہو یا؟ کائنات دا ذرہ ذرہ اوہدی حمد کر داپیا اے۔

آیت نمبر ۱۳ وَلَاذَقَالَ لَقَمْنٌ لَّا بِنِيهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَبْنِي لَا تَشْرِكْ

عظيم بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

ترجمہ : تے یاد کرو جدوں لقمان نے اپنے پتر نوں نصیحت کر دیاں ہو یاں کہیا۔ اے مرے بچے! کیسے نوں رب سو بنے دا سا بھجھی (شریک) نہ بنا میں بے شک (رب سو بنے نال) سا بھجھ بڑا وڈا ظلم اے (۱۳)

تشریح : حضرت لقمان دی دنانی دے سمندر دے کچھ بچے موتی پاک قرآن نے ان بچے پیش کیے نیں۔

اپنے پتر نوں بھ توں پہلی نصیحت آپ نے ایسہ کیتی پئی شرک (رب سو بنے نال سا بھجھ) توں وڈا کوئی ظلم نہیں۔ اوہنوں چاہیدا اے پئی ہر حال وچ اپنے آپ نوں شرک دے گند توں پاک رکھے۔ حضرت لقمان دنا سن۔ اوہناں میں اپنیاں دنانی نال بھریاں گلاں صرف اپنے پتر نوں ای نہیں دسیاں ہوون گیاں سگوں لوکائی نوں وی ہتھتیاں کیتاں ہوون گیاں پر پاک قرآن نے صرف آپ دیاں دنانی نال بھریاں اوہ گلاں دسیاں نیں جیہڑیاں آپ نے اپنے پتر نوں فرمایاں نیں۔ مقصد ایسہ اے پئی دو جیاں لوکاں نال تے بند اریا کاری اوکھاواتے فریب وی کر سکا اے پر جدوں اک پو اپنے پتر نوں نصیحت کر دالے تے اوہدے وچ سچ تے اخلاص ای ہوندالے۔ اوہ تھے غلط بیانی تے مکاری ماساوی نہیں ہو سکا دی۔ عرب دے لوک جیہڑے گردن توڑیں شرک وچ پھسے ہوئے سن اوہناں نوں دسیا جا رہیا اے پئی حضرت لقمان نوں تے تسی وی حکیم تے دنا من دے او اوہناں دیاں گلاں نوں اپنیاں شعراں تے تقریراں وچ ورتدے او۔ ذرا اوہناں دی دتی ہوئی مت نوں ای گوہ نال ویکھو۔ اوہ دیاں اوہناں گلاں نوں ہوش دیاں کناں نال سنو جیہڑیاں اوہناں میں اپنے پتر نال کیتیاں۔ ہن تے سیں شرک توں باز آجاؤ۔

پچھلی آیت وچ شرک دے خلاف عقلی دلیل دتی سی۔ ایس آیت وچ نقلی دلیل پیش کیتی جا رہی اے یعنی جدوں عقل تے نقل دونوں شرک دے خلاف متفق نیں۔ ایس لئی ہن ایس ماڑے عقیدے نوں جھڑ دیتے رب سو بنے اتے ایمان لے آؤ۔

آیت نمبر (۱۴) وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا وَهِنَا عَلَيَّ وَفِضْلُهُ

فِي عَامِينَ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَى الْمَصِيرِ

ترجمہ : تے اسیں انسان نوں تاکید کیتی تے حلم دتا کہ اپنے ماپیاں دے نال چنگا ورتا کرے۔
 ڈھڈوچ چکی رکھیا اے اوہنوں او بدی ماں نے تکلیف تے تکلیف سہہ کے۔ تے اوہ اوودھ چھٹن وچ
 دو۔ ورھے لگے (ایس نئی کہ اسیں حلم دتاسی) کہ شکر کرو میرا تے اپنے ماپیاں دا (اخیر) میرے ول
 ای (تہانوں) پرتا اے (۱۴)

تشریح : ایسہ ایت تے ایس توں اگلی ایت حضرت لقمان دے وعظ دے وچکار وضاحت لئی
 آگیاں نیں۔ ایہناں دا اک مقصد تے ایسہ اے پئی حضرت لقمان دیاں گلاں دا پک ہو جاوے تے
 دو جا مقصد ایسہ اے پئی جتھے حضرت لقمان نے بڑی محبت نال اپنے پترنوں سانجھ (شُرک) توں باز
 رہن دی تلقین کیتی تے ایہوں ظلم عظیم آہ کے نفرت دوائی او تھے رب سونے نیں ماپیاں دی
 ایس محبت دے بدلے وچ اولاد نوں اوہناں دی فرمانبرداری تے خدمت گزاری دا حکم دتاتے اوہ حد
 وی دس دتی جتھوں تیک ماپیاں دا حکم نیا جاسکد اے۔

بے شک ماں تے پودونواں دا اپنی اولاد اتے براحق اے پر دونواں وچوں ماں دا حق بہت زیادہ اے
 نو مینے تیک اوہ پے نوں اپنے ڈھڈوچ چکی پھر دی اے۔ انج او مردنالوں پہلے ہی ماڑی ہوندی اے
 تے فیر پے دا بھار اوہنوں ہو ر کمزور کر دیندا اے نو مینے دی ایس لمی مدت وچ اوہنوں تراں تراں
 دیاں مشکلاں پیش آوندیاں نیں۔ فیر پے نوں جمن دا کم ڈھاڈا اوکھا ہوندا اے۔ بے ماں دی جند
 ایہناں اوکڑاں وچوں سچ جاوے تے فیر اوہ دوورھے تیک اوہنوں اپنے جگر دالھو پیا ندی رہندی اے۔
 ایس تو اڈرات دیہاڑ ماں اپنیاں اکھاں دی ایس لودی خدمت کر دی رہندی اے۔ ایہ ساریاں
 خدمتاں کسے لچ پاروں نہیں۔ کدے احسان جتان دے خیال نال نہیں۔ سگوں صرف محبت تے
 پیار پاروں کیتیاں جاندیاں نیں ایسے لئی نبی پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے کئی وار ماں دی خدمت
 کرن دی تلقین فرمائی اے۔

اک دفعہ اک بندے نے نبی پاک دی خدمت وچ حاضر ہو کے پچھیا اے اللہ دے رسول میں کدھے
 نال احسان کراں من ابر؟

فرمایا اُمّک اپنی ماں نال اوہنے دوجی واری پچھیا تُم من فیر کدھے نال فرمایا اُمّک اپنی ماں نال
 اوہنے سبھی واری پچھیا تُم من فیر کدھے نال فرمایا اُمّک اپنی ماں نال چوتھی واری جدوں اوہنے پچھیا
 پچھیا تُم من فیر کدھے نال فرمایا اَبوک اپنے پو نال۔

اسیجے اپنا شکر کرن دے نال رب سونے نے ماپیاں دا شکر او اکرن دا حکم وی نال ملا دتا ایسراں بندہ
 نوازی دی حد کردتی تے ماپیاں نوں اسلامی رہتل بہتل وچ جیہڑا اچا مرتبہ حاصل اے او بدی
 وضاحت کردتی۔ ایس توں گمروں وی جے مسلماناں دی نویں چیز کی اپنیاں ماپیاں دی خدمت وچ
 کوتاہی کرے تے اوہناں نال چنگا سلوک کر کے اوہناں دیاں دعاواں نہ لوے تے ایسہ بڑی بد قسمتی
 دی گل اے۔

آیت نمبر (۱۵) وَإِنْ جَاهَدَكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا
وَصَاحِبَهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۚ وَإِنَّهُ سَبِيلُكَ مِنَ الْأَنْبَاءِ ۚ ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ
فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ۚ

ترجمہ : بے اوہ دونوں تینوں مجبور کرنا پئی توں میرا (شریک) ساجھی بناو ہنوں جدھاتینوں پتا
نہیں تے توں اوہناں دی گل نہ من تے دنیا وچ اوہناں چنگاور تارا کریں تے توں اوں بندے دے
راہ تے چلین جنھے میرے دل دھیان کیتا فیر کس ساریاں نہیں پرت کے میرے دل ای آونائے۔
تے میں تہانوں دسدیاں گا جو تمیں کردے ہوندے سی۔

تشریح : ماپیاں دی فرمانبرداری دا حکم قرآن پاک وچ کئی واری دتا گیا اے ایس توں ایہہ غلط
فہمی پیدا ہو سکدی سی پئی ماپیاں داہر حکم منناں تے اوہناں دی ہر خواہش نوں پورا کرنا ضروری ہے
جو یس کہ شرک کرن دا حکم یاں رب دی نافرمانی دا حکم ایس ایت وچ ایس غلط فہمی نوں دور کردتاتے
اے دتا پئی بے شک ماپیاں دا براحق اے تے اوہناں دی خوشی حاصل کرنا بڑی وڈی سعادت اے۔
پر اوہناں دا حق رب سوہنے دے حق نالوں گت اے بے اوہ رب سوہنے نال شرک کرن بارے
آہن یا اودے کسے ہووے حکم دے خلاف کچھ کرن بارے آہن تے اوں ویلے اوہناں دی گل نہ مننا ای
ضروری اے کیوں جے ہن اوہ اپنی حد توں ودھدے پئے نہیں۔ نبی پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دا
فرمان اے ”لَا طَاعَةَ لِلْمَخْلُوقِ فِي مَعْصِيَةِ الْخَالِقِ“ کے مخلوق دی اجہی اطاعت نہ کرو جدھے
نال رب سوہنے دی نافرمانی ہوندی ہووے۔

ہوونائے انکجا بہید اسی پئی جدوں ماپے اپنے مالک دے سرکش ہوون تے شرک کرن اوہناں نال
تعلق توڑ لیا جاوے تے محبت پیار دا کوئی معاملہ اوہناں نال نہ کیتا جاوے۔ پر قربان جائے رب
سوہنے دے پاک دین دی سوہنی تعلیم اتے۔ فرمایا ماپیاں دی ایہہ گل نہ منو پر اوہناں نال چنگا سلوک
کردے رہو۔ اوہ بیمار ہوون تے ایہناں دی خدمت کرو غریب ہوون تے اوہناں دے اخراجات
پورے کرو۔ ہر حال وچ اوہناں دا احترام کرو بے اوہ زیادتی وی کرن تے تہاڈے ولوں کوئی سخت گل
یا بے لحاظی نہ ہووے۔

حضرت سعد بن ابی وقاصؓ فرماندے نہیں پئی ایہہ ایت میرے حق وچ نازل ہوئی اے میں اپنی ماں
دا برا فرمانبردار تے خدمت گزار ساں۔ اوہناں دی خدمت وچ کوئی کسر نہیں چھڈد اسان جدوں
رب سوہنے نے مینوں ایمان دی نعمت دتی تے میری ماں بڑی رنج ہوئی۔ کہن لگی۔ اوئے سعد توں
ایہہ کیہہ حرکت کیتی اے؟ بے توں ایس نوں دین نوں نہ چھڈیا تے میں کھانا پینا بند کردیواں گی۔
تے ایسراں ای مر جاواں گی تے لوکاں تینوں ماں دا قاتل آکھے گی تے توں سارے ملک وچ ذلیل
ہو جاویں گا میں اکھیاں جی ایسراں نہ کروں میں کسے قیمت تے وی اپنا دین نہیں چھڈاں گا پر میری
ماں نے ضد پھڑائی سارا دن نہ کچھ کھاوانہ پیتا رات وی انکجا لنگھ گئی جدھے پاروں اوہ ڈھاڈی کمزور
ہو گئی۔ دو جا دن تے رات وی اوہنے انکجا لنگھا تے۔ ہن تے اوہ چوکھی ماڑی ہو گئی سی۔ جدوں میں
اوبدی ایہہ ضد و کیمھی تے آکھیا۔

ماں جی! تسمیں ایسہ گل سمجھ لوو پچی جے تماڈیاں سو جاناں ہونڈیاں تے ساریاں اک اک کر کے نکل جانڈیاں تے رب سوہنے دی سوئندہ میں اپنے دین نوں فیروئی نہ جھڈ داہن تماڈی مرضی اے کھاؤ بہانویں نہ کھاؤ میں اپنا دین کسے قیمت تے نہیں جھڈاں گا میری گل سن کے ماں نے بھک بڑتال ختم کر دتی۔

رب سوہنا ساہنوں وی سچے دین اتے انج ای پکا رکھے
سچی گل ایسہ اے پچی کے نال چنگاور تارا کرنا تے دید لفاظ کرنا ہور گل اے تے کسے دی تابعداری کرنا ہور گل اے تابعداری صرف اوہدی کرنی چاہیدی اے جیسہ اساریاں پاسیوں منہ پھیر کے صرف رب سوہنے داہو جاوے محبت تے پیار دے سارے رشتے توڑ کے اک اللہ دی محبت اپنے دل وچ وسائے۔ تے جس کے نال اوہ محبت کرے تے صرف ایس لئی کہ اوہ اوہدے محبوب دا محبوب تے پیار اے۔

تفسیر دیاں عالماں نے لکھیا اے پچی ”مَنْ اَنَابَ“ جنھے میرے ول دھیان کیتا“ تو مراد حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نہیں۔ آپ دی اَنَابَتْ اِلَى اللّٰهِ رَبِّ وِل دھیان دی شان ویکھنی ہووے تے آپ دی حیاتی نوں ویکھو۔ تمانوں پتا لگے گا پچی رب سوہنے دے بندے کجھو جے ہونڈے نہیں۔ جدوں آپ نے اسلام قبول کیتا تے حضرت سعد بن ابی وقاص

رب سوہنا ساہنوں وی سچے دین اتے انج ای پکا رکھے
سچی گل ایسہ اے پچی کے نال چنگاور تارا کرنا تے دید لفاظ کرنا ہور گل اے تے کسے دی تابعداری کرنا ہور گل اے تابعداری صرف اوہدی کرنی چاہیدی اے جیسہ اساریاں پاسیوں منہ پھیر کے صرف رب سوہنے داہو جاوے محبت تے پیار دے سارے رشتے توڑ کے اک اللہ دی محبت اپنے دل وچ وسائے۔ تے جس کے نال اوہ محبت کرے تے صرف ایس لئی کہ اوہ اوہدے محبوب دا محبوب تے پیار اے۔

تفسیر دیاں عالماں نے لکھیا اے پچی ”مَنْ اَنَابَ“ جنھے میرے ول دھیان کیتا“ تو مراد حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نہیں۔ آپ دی اَنَابَتْ اِلَى اللّٰهِ رَبِّ وِل دھیان دی شان ویکھنی ہووے تے آپ دی حیاتی نوں ویکھو۔ تمانوں پتا لگے گا پچی رب سوہنے دے بندے کجھو جے ہونڈے نہیں۔ جدوں آپ نے اسلام قبول کیتا تے حضرت سعد بن ابی وقاص، حضرت عبدالرحمن بن عوف، عثمان طلحہ، زبیر اور سعید رضی اللہ عنہم جیسہ دے اپنی سمجھ، فہم تے کاروبار پاروں عرب دے گئے چنے لوکاں وچوں سن۔ حضرت ابو بکر کول آئے تے پچھیا۔

اے ابو بکر ایسہ کسے محمد نوں سچا من لیا اے؟ تے اوہناں تے ایمان لے آئے او!

ہاں میں تے ایمان لے آیاواں تے سچے دل نال اوہناں دی رسالت نوں من لیا اے ایناں ای جواب سن کے ایسہ سارے نبی پاک دی بارگاہ وچ حاضر ہوئے تے کلمہ شہادت پڑھ کے اسلام دے کنبے وچ آگئے۔ مکے دے ایہناں وڈیاں لوکاں لئی اسلام دے سچا ہون دی سبھ توں وڈی دلیل ایسہ سی پچی ابو بکر جیہا داتا تے ہو شوئند بند اسلام نوں قبول کر چیا اے۔

اے سوہنیا ربا! ساہنوں وی اوہناں لوکاں دی پیروی نصیب کر جیہو دے تیری یاد تیرے ذکر تے

تیری محبت وچ مگن رہندے نیں۔

آیت نمبر ۱۶۔ اے ایبٹنی! اِنَّا اِنْ تَكُ مِنْتَقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِيْ صَخْرَةٍ اَوْ

فِي السَّمَوَاتِ اَوْ فِي الْاَرْضِ يَاتِيْ بِهَا اللهُ اِنَّ اللهَ لَطِيْفٌ خَبِيْرٌ۔ يَبْنِيْ اَقِيْم الصَّلَاةَ

وَامْرُ بِالْمَعْرُوْفِ وَاَنْذِرْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاَصْبِرْ عَلٰى مَا اَصَابَكَ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُوْرِ

ترجمہ : (لقمان نے کہا) اے میرے پتر! کوئی شے رائی دے دانے وانگوں ہووے تے اوہ کے

چٹان وچ یا اسماناں یا زمین وچ (کئی) ہووے تے رب سوہنا اوس نون حاضر کر دیوے گا۔ بے شک

رب سوہنا بڑیاں بریک شیواں نون ویکھن والا تے باخبر اے (۱۶) اے میرے پتر! نماز ٹھیک ٹھیک

ادا کریا کرو۔ نیکی دا حکم دیا کرو تے بریائی توں روکدے رہو تے صبر کریا کرو ہر (اوس) اوکڑا تے

جھیردی تمانوں آئے۔ بے شک ایسہ بڑی ہمت دے کم نیں۔

تشریح : دو آیتاں مگروں فیر حضرت لقمان دے وعظ نون بیان کیتا جا رہیا اے سبھ توں پہلاں

آپ نے اپنے پتر نون شرک (رب سوہنے نال سانجھ) توں باز رہن وی تلقین کیتی۔ ہن آپ

اوہنوں رب سوہنے دے علم تے قدرت بارے دے رہے نیں رائی دے دانے دی کہیہ حقیقت اے

سانہنے پیا ہووے تے دن دے چائن وی کول کر کے ای ویکھنا پیندا اے۔ پرائی بریک شے جے پتر

دی کسے چٹان وچ کئی ہووے یا کوئی نکا جیہا ذرہ ایسے وڈے زمین تے اسمان وچ کم ہو جاوے تے کہہو ا

اجیہا ہند اے جیہہ ایسوں اچھ سکے۔ ظاہر اے ہندے لئی تے ایسہ گل ڈھاڈی اوکھی اے پرائی کئی

شے کدرے وی ہووے رب سوہنے کولوں کئی ہوئی نیں۔

رب سوہنے دا کلام پڑھن نال پتہ لگدا اے پئی مومن دیاں دو ذمہ داریاں نیں۔ اپنی ذات دی تکمیل

تے دوجیاں دیاں صلاحیتاں نون ودھانا اپنی ذات دی تکمیل لئی رب سوہنے نے نماز نون قائم کرن دا

حکم دتا تے دوجیاں دی تربیت تے تکمیل لئی امر بالمعروف۔ نیکی دا حکم دینا۔ تے نہی عن المنکر۔

برائی توں روکن دا حکم دتا۔ علامہ آلوسی فرماندے نیں۔

اَقِمِ الصَّلَاةَ تَكْمِيْلًا لِّنَفْسِكَ وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوْفِ تَكْمِيْلًا لِّغَيْرِكَ

یعنی نماز دا قائم کرنا اپنی ذات دی تکمیل لئی اے تے نیکی دا حکم دینا دوجیاں دی ذات دی تکمیل لئی

اے۔

سچی گل تے ایسہ اے پئی اپنے آپ نون صحیح کرنا کوئی سوکھا کم نہیں شام سویرے اپنیاں خوشاں

نال لڑویاں رہناں نفس دی سرکشی تے غفلت اتے اوہنوں ہر ویلے جھڑکدیاں رہناں بڑے دل

گردے دا کم اے ایدھے لئی بڑے صبر تے حوصلے دی لوڑ اے۔ ایسراں ای اوہناں لوکاں نون

جیہڑے نیکی توں میلاں دور نیں اوہناں دے دلاں وچ نیکی دی محبت پیدا کرنا۔ اوہناں نون سرکشی

تے گناہ دی زندگی توں باز رہن وی تلقین کرنا ہر ایرے غیرے دے وس داروگ نہیں۔ طعنے مینے

سننے پیندے نیں مالی نقصان تے جسمانی تکلیفاں برداشت کرنیاں پیندیاں نیں تے کدے کدے

تے جان دی بازی وی لاوئی پیندی اے ایسہ کم وی صبر توں بغیر نہیں ہو سکدا۔ ایسے لئی۔ حضرت

لقمان اپنے لاڈلے پتر نون صبر دی تلقین کردے پئے نیں۔ علامہ راغب اصفہانی نے عزم دی

تشریح کردیاں ہویاں لکھیا اے کہ

یعنی کسے کم نوں کرن داپکارا وہ کر لینا۔

آیت نمبر (۱۸) وَلَا تُصَوِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْسِسْ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا

إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

ترجمہ : تے (گھمنڈ کر دیاں ہو یاں) لوکاں توں منہ نہ پھیرتے زمین اتے آکڑ کے نہ ٹریا کر۔ بے

شک رب سوہنا کے آکڑن والے تے گھمنڈ کرن والے نوں پسند نہیں کردا۔

تشریح : ایس آیت دی تشریح نوں گھمن لئی ایدھیاں لفظاں نوں سمجھنا ضروری اے۔

تصغیر : علامہ ابن منظور افریقی لکھدے نیس پئی صعر اونٹھاں دی اک بیماری داناں اے جدوں

ایسہ بیماری لگدی اے تے اونٹھ دی گردن ویٹھی ہو جاندی اے۔ ایسراں ای جدوں کوئی بند فخرتے

غرور پاروں اپنا منہ لوکاں ولوں موڑ لید اے تے او دوں عرب دے لوک کہندے نیس پئی ایدھی

گردن ویٹھی ہو گئی اے۔

مُخْتَالٍ : اوس تکبر کرن والے نوں کہندے نیس جدھے وچ تکبر توں اڈ خود پسندی داعیب وی

پایا جاوے۔

علامہ ابن منظور افریقی نے ایس لفظ دی تشریح کر دیاں ابو اسحاق والیہ قول وی لکھیا اے پئی مختال

بے کار گلاں کرن والے اوس بے وقوف نوں آکھدے نیس جیسہ اپنے غریب رشتہ داراں نال

نفرت کردا اے۔ تے غریب گوانڈیاں نوں گھنیا سمجھدا اے تے اوہناں نال چنگا سلوک نہیں کردا۔

فَخُورٌ : مبالغہ داعیڈا اے مطلب بہت فخر کرن والا خاص کر اوہ بند اجیہاں الجھیاں گلاں اتے فخر

کرے جنہاں دی کوئی حیثیت نہیں ہوندی جو یں کہ مال تے منصب وغیرہ۔

ایس آیت دی تشریح کر دیاں ہو یاں مفسراں نے لکھیا اے پئی ایت دامتصدتے تکبر تے غرور توں

مجن دی تاکید کرناں اے پر غرور دی کوئی اک شکل تے نہیں ناں اے۔ ایدھے جنے لکے تے

سائمنے روپ ہو سکدے نیس اک ای جملے وچ ساریاں بارے دس داتاے ایہناں توں دور رہن دا حکم

وی دے دتا ایسے اعجاز تے ایجاز پاروں عرب دے وڈے وڈے شاعر اں تے زبان دیاں ماہراں نوں

دنداں پے گئی سی ایس کلام نوں سن کے وڈیاں وڈیاں شاعر اں نیس شاعری جھڈ دتی سی اسلام دے

دشمن قرآن دے اس سوہن نوں وکھ کے اسلام دے پروانے بن گئے سن۔

علامہ آنوسی نے لَا تُصَوِّرْ دَا اک معنی ایسہ لکھیا اے پئی اپنے آپ نوں کسے دے سائمنے خاہ مخاہ

ذلیل نہ کرے تے کتری دے خیال نال کیسے دے سائمنے گردن نہ جھکائے رکھے۔ علامہ لکھدے

نیس پئی بے شک فخر تے غرور وی بری شے اے پر نری عاجزی تے اپنے آپ نوں ہر ویلے حقیر بنائی

رکھنا ایس توں وی ماڑی گل اے۔ قرآن نے ایہناں دونواں شیواں توں اپنے منن والیاں نوں باز

رہن دا حکم دتا اے۔

آیت نمبر (۱۹) وَأَقْصِدْ فِي مَشِيكَ وَاعْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ . إِنَّ أَنْكَرَ

الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ .

ترجمہ : تے اپنی نور وچ وچلی براہ پھڑ (نہ آکڑے تے نہ بہتانیواں پے کے) تے اپنی واچ نوں

نیواں رکھ بے شک سبھ توں بھیزی واج کھوتے دی واج اے۔

تشریح ایس ایت وچ حضرت نعمان اپنے پترنوں گل کرن تے ٹرن دا ادب سکھاندے نہیں۔ اے میرے پتر ٹروتے و قارتے متانت دے نال گل کرو تے لوڑ مطابق واج نوں اچاں نیواں کرو۔ اجیسی واج نال نہ بولو جیہڑی سنن والے نوں ماڑی لگے۔ جیویں کھوتا بے سگد اے ہر سنن والا آواز اے جو جاندا اے بندے نوں باجیسی آواز نال نہیں بولنا چاہی وا۔

آیت نمبر (۲۰) اَلَمْ تَرَوْا اَنْ اللّٰهُ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنْسَبَكُمْ نِعْمَةً ظَاهِرَةً وَّ بَاطِنَةً ؕ وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتٰبٍ مُّبِينٍ ۝

ترجمہ : کیجیہ کس نہیں دیکھیا کہ رب سوہنے نے ہر اوس شے نوں جیہڑی اسماناں تے زمین وچ اے تہاڈے علم تے لادتا اے تے پوریاں کردتیاں میں تہاڈے اتے ساریاں نعمتاں ظاہری وی تے باطنی وی۔ تے کجھ ایویں (بے عقل) نوک وی میں جیہڑے جھگڑدے میں (رسول پاک نال) رب سوہنے دے بارے نہ اوہناں کوں علم اے نہ ہدایت تے نہ کوئی روشن کتاب (۲۰)

تشریح حضرت نعمان دا بیان ختم ہوون گروں رب سوہنا توحید و انکار کرن والیاں نوں توحید دیاں دلیلاں پیش کردا چیا اے تے اوہناں نوں ایہناں دلیلاں اتے غور کرن دی دعوت دیندا چیا اے۔

کے شے نوں زور زبردستی کے کم اتے لادین نوں تسخیر کھندے میں۔ رب سوہنا فرماندا اے پئی ذرا پہاڑاں دیاں اچائیاں تے سمندراں دیاں ڈونگھیاں ول اک جھات پاؤ۔ اسمان ستارے چن سورج زمین پانی کھلے میدان ایہناں وچ پیلاں پاوندیاں فصلاں اچے اچے پہاڑ ہریاں بھریاں وادیاں تے پھوہر شے تہاڈی خدمت وچ لگی ہون اے کجھال نوں کس کم اتے لاییدے اوتے کجھ تہاڈی پہنچ توں باہر میں پر رب سوہنے میں ہر شے نوں تہاڈے لئی مسخر کردتا اے۔

ایس توں اڈرب سوہنے میں اپنیاں ظاہری تے باطنی نعمتاں دی تہاڈے اتے انتا کر جھڈی اے جے کس ایہناں نوں گنن لگوتے گن نہیں سگو گے ساری عمر سجدے وچ پے کے اوہدا شکر ادا کردے رہووتے شکر دا حق ادا نہیں کر سکو گے۔ ایہناں کرم نوازیں تے عنایتاں گروں وی بند اپنے رب نوں نہ پہچانے تے فیر ظلم دی انتا اے۔

ایٹھے ظاہری نعمتاں توں مراد سوہنی شکل صحیح تے سوہنا جٹا رزق تے دنیا دیاں دوجیاں نعمتاں میں۔ ایہناں توں اڈ ایمان قرآن اپنے محبوب صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی غلامی و اشرف نبی پاک دی پیروی دی توفیق اسلام دی فتح تے کفر دی ہار وی رب سوہنے دیاں ظاہری نعمتاں میں۔ باطنی نعمتاں دی تفسیر کردیاں ہویاں علامہ ثناء اللہ پانی پتی لکھدے میں دل عقل فہم سوہنا ورتارا الہام گناہواں اتے پردا پاؤنا تے سزا دین وچ چھینتی نہ کرنا سبھ باطنی نعمتاں میں۔

آخر وچ فرماندے میں پئی نعمتاں وچوں سبھ توں وڈی نعمت رب سوہنے دی معرفت دانور رب سوہنے دے رسول دی محبت تے رسول پاک دی شفاعت اے۔

ایس ایت دے آخری حصے توں ایہ وی پتہ لگدا اے پئی جیہڑا بند اعلم تے ہدایت توں پیدل ہووے

تے اوہ دے کول کوئی اجہی کتاب وی نہ ہوے جیہڑی اپنی لوئال جہالت دے ہیرے نوں مکاسکدی ہووے۔ اجھیہ بندے نوں چاہی والے پئی اوہ اوس ہستی نال نہ الجھے جدھے سینے وچ علم لدنی دا سمندر ہووے۔ جس پاک ذات توں دنیا ہدایت لیندی ہووے۔ جدھے کول قرآن پاک جہی روشن تے روشن کردیوں والی کتاب ہووے اوہ اپنے آپ دے بڑے وڈے دشمن نہیں۔ جیہڑے میرے مصطفیٰ علیہ السلام نال لکھدے نیں۔

آیت نمبر (۲۱) وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ

أَبَاءَنَا. أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ...
ترجمہ : تے جدوں اوہناں نوں کہیا جاندا اے کہ تمہیں پیروی کرو اوس شے دی جیہڑی اللہ نے نازل کیتی اے تے اوہ کہندے نیں کہ نہیں اسیں اوس شے دی پیروی کراں گے جدھے اتے اسیں اپنے پودا دے نوں دیکھیا اے کیہہ؟ جے شیطان اوہناں نوں آگ دے عذاب ول بلاندا پیا ہووے فیروی؟ (۲۱)

تشریح ایس ایت وچ رب سوہنا فرماندا اے پئی جدوں ایہناں نوں قرآن پاک دی پیروی بارے آکھیا جاندا اے تے عقل دے دشمن ایس گل نوں ٹھکرا دیندے نیں تے کہندے نیں پئی اسیں تے عقل دی گل نہیں سنی۔ اسیں تے اپنے پودا دے دے راہ اتے ای نراں گے۔ رب سوہنا فرماندا اے پئی اوہناں دیاں ایہہ بے عقلیاں گلاں شیطان دے وسوسیاں پاروں نیں ایس لعنتی دی کوشش تے ایہہ اے پئی اوہ ساریاں نوں جہنم دی آگ وچ سٹ دیوے۔

آیت نمبر (۲۲) وَمَنْ يَنْسَلِمْ إِلَيْهِ اللَّهُ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ - وَإِلَىٰ اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ

ترجمہ : تے جیہڑا بند اپنے آپ نوں رب سوہنے دے سپرد کردیندا اے یعنی اوہ نیک عمل کرن والا وی ہوے۔ تے بے شک اوہنے مضبوط (کچی) رسی پھڑ لئی اللہ ولوں ای اے ساری کماں دی اخیر

(۲۲)

تشریح علامہ آلوسی لکھدے نیں پئی تسلیم وانگنوں اتھے اسلام دامتعاوی اپنے ساریاں کماں نوں رب سوہنے دے حوالے کردینا اے۔ اپنے جتے تے روح نوں اپنے قالب تے قلب نوں اوہ دے حکماں دے ساہنے جھکا دینا اے پر ایدھے لئی نرا زبانی لکھ دینا کافی نہیں۔ پر جے تے جھوٹے دی پہچان کوں ہووے گی۔ ایسے لئی نال ای۔۔۔۔۔ فرمادتا کہ زبان نال وی آکھے کہ میرے سارے کم اللہ دے سپرد نہیں تے اپنے عمل نال اپنی ایس گل نوں پچیاں وی ثابت کرے۔ جے اوہنے ایہہ دونوں کم کر لئے تے فیر اوہنے اجہی کچی رسی نوں پھڑ لیا جیہڑی کدے ٹٹے گی نہیں۔ تے ایس رسی نوں پھڑ کے اوہنوں ڈگن دا کوئی ڈر نہیں ہووے گا۔

مُحْسِنٌ وَالْقَظَاحِسانِ تَوَلَّىٰ - احسان دے لفظ دی تشریح حدیث جبریل وچ آئی اے پئی حضرت جبریل نے نبی پاک کو لوں سوال پچھیا اے اللہ دے رسول صلی اللہ علیہ وسلم! احسان دیکھہ مطلب اے؟ تے نبی پاک نے فرمایا۔ الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَمَا تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ یعنی احسان ایس حالت نوں کہندے نیں کہ تمہیں رب سوہنے دی انج عبادت کرو جو یں

تسلیں اوہنوں ویچھدے پئے او۔ جے کر تسلیں اوہنوں نہیں دیکھ سکدے تے ایس گل دا پکا یقین کر
کہ اوہ ذات تمانوں ویچھدی پئی اے۔

آیت دے اخیر ی حصے وچ دسیا گیا کہ پئی جدوں ہر کم اوہدی قدرت نال ای ہوندا اے تے فیر اوس
سوہنی ذات توں منہ پھیر کے اوہدے نال شریک بناؤنا کتھوں دی سمجھداری اے۔

آیت نمبر ۲۳-۲۴-۲۵-۲۶ وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزَنكَ كُفْرُہٗۤ اَلَيْسَا مَرْجِعُهُمْ فَاٰنَتُنٰہُمْ
بِمَا عَمِلُوْا وَاِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌۢ بِذٰتِ الصُّدُوْرِ ۝ مُتَّبِعُوْہُمْ قَلِيْلًا ثُمَّ نَضٰضُوْہُمْ اِلٰی عَذَابٍ غَلِيْظٍ
لَّا يَعْکُوْنُ ۝ اللّٰہِ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ اِنَّ اللّٰہَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيْدُ ۝

ترجمہ : تے جنھے کفر کیتا۔ تے تمانوں او اس نہ کرے اوہدا کفر۔ ساڈے ول ای اوہناں پر تے
تے اسیں دساں گے اوہناں نوں جو اوہناں نے کیتا سی بے شک رب سوہنا جاندا اے جو کجھ سینیاں وچ
(لکھا) اے (23) اسیں موج میلا کرن دیاں گے اوہناں نوں تھوڑا پر فیر اسیں اوہناں نوں گھیر
کے لے جاواں گے۔ سخت عذاب ول (24) تے جے اوہناں کو لوں کچھے کہ کتھے پیدا کیتا اے
اسماں تے زمین نوں تے ضرور کہن گے کہ اللہ نے۔ کہہ دیو کہ بھھے صفتاں اللہ دیاں میں پر ایہناں
وچوں بوہتے لوک نہیں جاندا (25) رب سوہنے والی اے جو کجھ اسماں تے زمین وچ اے۔
بے شک اللہ ای بے نیاز اے صفتاں والا اے (26)

تشریح : آیت 23 وچ رب سوہنا اپنے محبوب علیہ الصلوٰۃ والسلام نوں تسلی دے رہیا اے کہ
اے محبوب صلی اللہ علیہ وسلم جے ایہہ لوک رب سوہنے اتے ایمان نہیں لیاوندے تے ایہناں دا
ایمان نہ لیاؤنا تمانوں او اس نہ کرے۔ کیوں جے رب سوہنے نوں پتا اے کہ ایہناں دیاں دلاں وچ
کیمہ اے۔

آیت 24 وچ مسلمانوں نوں دسیا جا رہیا اے کہ تسلیں کافراں دے مال دولت تے اوہناں دی
ظاہری شان دے رعب وچ نہ آؤ کیوں جے ایہہ تے بس چار دن دی چاندنی اے فیر تے انھیری
رات اے۔

آیت 25 وچ رب سوہنا فرما رہیا اے پئی کفر تے شرک وچ پئے ہوئے ایہہ لوک خرمستیاں پئے
کردے نیں۔ ایہناں بے عقلاں کو لوں کچھو کہ ایہناں دا خالق کون اے؟ زمین نوں کتھے پیدا کیتا
اے؟ کیمہ تہاڈے ایہناں بتاں نیں؟ جنہاں نوں تسلیں اپنیاں ہتھاں نال گھڑیا تے فیر ایہناں نوں
سجدہ کرن لگ پئے جے تسلیں ایہناں عقل دیاں دشمنوں نوں کچھو پئی زمین تے اسماں دا خالق کون
اے؟ تے ایہناں کوں ایس توں آؤ کوئی چارہ نہیں ہووے گا کہ اوہ آکھن زمین تے اسماں دا پیدا کرن
والا اللہ اے۔ اتھے رب سوہنا فرماندا اے کہ ایمان والیو! اپنے خالق مالک تے پالن والے دا شکر ادا کرو
کہ سچی گل نتر کے سامنے آگئی اے کہ کافراں نوں وی ایہہ مننا ای پیا کہ زمین تے اسماں دا بناؤن والا
اللہ ای اے۔

آیت 26 وچ دسیا جا رہیا اے کہ اسماں تے زمین دا خالق وی اوہ ای اے تے ایہناں وچ جو کجھ
اوبدا مالک وی اوہ ای اے۔ برٹے۔ حیوانات۔ نباتات تے جمادات اوس پاک ذات دی خدمت تے

کر دی پئی اے رب سوہنا ہر شے توں بے پروا اے اوہنوں کسے دی حاجت نہیں پر ہر کوئی اوہدا محتاج

اے۔ آیت نمبر ۲ وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمْدُةٌ مِنْ دَرِهِ سَبْعَةٌ
بَعْدِهِ سَبْعَةٌ أَنْبَحُوا مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

ترجمہ : تے جے زمین وچ بنے رکھ نیں (اوہ) قلمماں بن جاوون تے سمندر سیاہی بن جان تے اوس
توں اڈست سمندر اینہوں (ہور) سیاہی دین تے فیروئی رب سوہنے دیاں باتاں ختم نہیں ہوون
گیاں۔ بے شک رب سوہنا زبردست اے داتا اے (27)

تشریح ایس آیت وچ دیا جا رہا اے پئی جے دھرتی دے سارے رکھاں دیاں قلمماں بنالیاں
جاوون تے سمندر سیاہی بن جاوے تے جدوں ایس سمندر دی سیاہی مکن لگے تے ست ہور سمندراں
داپانی سیاہی بن جاوے، قلمماں گھس جاوون گیاں ستاں سمندراں داپانی مک جاوے گا پر (رب سوہنے
دے علم دا نکا جہیا حصہ وی لکھیا نہیں جاسکے گا۔ حضرت سعدی شیرازی نے کئی سوہنی گل آکھی
اے۔

”کانذمک گیا، حیاتی اخیر تے اپڑ گئی۔ اسیں ساری حیاتی لکھدے رہے، تیریاں ساریاں صفتاں نوں
لکھنا تے دور دی گل اے ہاں توڑیں تیری پہلی صفت دا بیان وی پورا نہیں ہویا“

ایس آیت وچ کلمات اللہ توں مراد رب سوہنے دا علم اے کیوں جے اوہدی کوئی حد نہیں۔

آیت نمبر ۲۸-۲۹-۳۰-۳۱ مَا خَلَقَكُمْ وَلَا يَعْشَكُم إِلَّا كُنُفٍ وَأَجْدَةٌ إِنَّ اللَّهَ
سَمِيعٌ بَصِيرٌ ۚ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُؤَيِّجُ الْبَيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُؤَيِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَ سَخَّرَ النَّهَارَ
وَاللَّيْلَ كُلَّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ۚ ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ
هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ۚ أَلَمْ تَرَ أَنَّ
الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ
شَكُورٍ ۚ

توانوں ساریاں نوں پیدا کرنا تے مارن مگروں زندہ کرنا ای اے جیوس اک ہمدے
نوں (پیدا کرنا تے مارن مگروں زندہ کرنا) بے شک رب سوہنا سبھ کچھ سنن والا تے دیکھن والا اے
(28) کہہ سیں دیکھیا نہیں کہ رب سوہنا رات نوں نوچ داخل کردا اے۔ تے دن نوں رات وچ

داخل کردا اے تے اوہنے سورج تے چن نوں کے لایا ہویا اے ہر کوئی چل داپا اے (اپنے مدار
وچ) اک مقرر وقت تک بے شک رب سوہنا اوہدا چنگا جانوا اے۔ جو کچھ سیں کردے او (29)

ایسہ نہیں اوہدی قدرت دے کرشمے۔ تاں جے اوہ جان لون کہ اللہ ای حق اے۔ تے بے شک
اوس (اللہ) توں اڈ جنہاں نوں اوہ بلاندے نہیں اوہ سبھ باطل نہیں تے بے شک اللہ ای بڑی شان والا

بزرگ اے (30) کہہ سیں دیکھدے نہیں پئی سستی چل دی اے سمندر وچ صرف اوہدی مہربانی
نال تاں جے اوہ دکھائے تانوں اپنی (قدرت دیاں) نشانیاں بے شک اوہدے وچ بہت ساریاں

نشانیاں نہیں۔ ہر صبر کرن والے، شکر کرن والے لئی (31)

تشریح ☆ کافر لوگ قیامت نوں نہیں من دے سن۔ اوہناں نوں ایسہ گل سمجھ نہیں سی آوندی کہ سیکڑیاں سگوں ہزاراں ورھیاں مگروں مردیاں نوں کیویں زندہ کیتا جاوے گا۔ اوہناں دی ایس غلط فہمی نوں دور کرن لئی فرمایا پئی تمانوں دوبارہ زندہ کرن والا کوئی ایویں شیویں ہستی نہیں کہ جدھا علم وی ناقص تے قدرت وی محدود سگوں مردیاں نوں دوبارہ زندگی بخشن والا رب سوہناے۔ ہر کئی وڈی شے اوہدے علم وچ اے۔ جدھی قدرت دے سامنے کوئی شے محال نہیں اوہدے لئی اک بندے نوں پیدا کرنا تے اوہنوں مار کے فیر زندہ کرنا اونائی سوکھاے جتا ساری مخلوق نوں پیدا کرنا فیر اوہنوں مار کے دوبارہ زندہ کرنا۔

آیت 28 وچ دسیا گیا پئی اک بندے نوں پیدا کرنا مارنا تے فیر زندہ کرنا تے کروڑاں کھریاں بندیاں نوں پیدا کرنا مارنا تے فیر زندہ کرنا رب سوہنے لئی اکو جیہاے آیت 29 وچ رب دی قدرت نال ہوون والے کچھ کماں ول اشار کیتا گیا اے۔ کہ ایسہ رب سوہنے دی عظیم ذات اے جیہڑی رات دے انھیرے وچوں چائن والا سویرا پیدا کر دی اے۔ فیر چو کھی روشنی دیون والے سورج نوں لکا کے ٹھنڈی تے سکون دیون والی رات پیدا کر دی اے۔ فیر چن تے سورج نوں رب سوہنے نے انج کھے لایا اے پئی اوہ اک پل دا اکا پچھا نہیں کر دے تے نہ ای اک دو بجے نال نکراندے نیں سگوں اپنیاں اپنیاں راہواں اتے چلدے رہندے نیں۔

ایسہ ساریاں گلاں دس دیاں نیں کہ کوئی وڈی ہستی ہنگی اے۔ جدھی قدرت پئی اے اوہدی وڈیائی تے عظمت وی پئی اے۔ صرف اوہ ای سچا پروردگار اے۔ اوس توں اڈا وہ جنھوں رب سمجھ کے بلاندے نیں یا جد ہی اوہ بندگی کر دے نیں۔ اوہ باطل اے باطل دا مفہوم علامہ آلوسی انج لکھدے نیں۔ **الْمَعْدُومُ فِي حَدِّ ذَاتِهِ وَهُوَ الْمُمْكِنُ الَّذِي لَا يُوجَدُ إِلَّا بِغَيْرِهِ** یعنی جیہڑی شے اپنی ذات دے حوالے نال معدوم ہووے تے خالق دے ارادے دے بغیر اوہ نیست توں ہست نہ ہو سکدی ہووے۔

علامہ قرطبی نے من ذونہدہ مطلب شیطان لکھیا اے۔ اک ہور تھاں لکھدے نیں **مَا أَشْرَكُوا بِهِ اللَّهُ تَعَالَى مِنَ الْأَصْنَامِ وَالْأَوْثَانِ** یعنی اوہت جنہاں نوں اوہ اللہ تعالیٰ دا شریک ماندے سن۔ اوہ باطل سن۔ مولانا اشرف علی تھانوی نے ایس جملے نوں انج لکھیا اے۔

”تے جنہاں شیواں دی ایسہ رب سوہنے توں اڈ عبادت کر دے پئے نیں اوہ اکا لچر نیں“

آیت (31) وچ رب سوہنے دی قدرت دیاں ہور دلیلاں دتیاں جا رہیاں نیں۔ سمندر دا گھیرا، اوہدی ڈوگھیاں، ایدھے وچ پہاڑاں وانگ سر چکن والیاں موجاں، پیر پیر اتے پانی دیاں گھسن گھیریاں تے اوہدے وچ اک کستی اپنی کنڈا تے سکڑیاں بندیاں تے اوہناں دا سماں چک کے سب وانگوں شوکدیاں موجاں نال کھیڈ دی پانی دیاں گھسن گھیریاں توچدی چاندی اپنی منزل ول ٹری جا رہی اے۔ کہہ ایسہ رب سوہنے دی قدرت دا معجزا نہیں؟ سمندر وچ وی رب سوہنے دیاں نشانیاں دا مینا بازار سجیا ہویا اے تے ایدھے اک اک قطرے وچ کئی کئی جہاں وسدے پئے نیں، کئی خزانے لکے ہوئے نیں۔ پر قدرت دے ایسہ ~~حلیقے~~ صرف اوہناں ہمت والیاں لوکاں لئی اپنے مکھ توں گھنڈ چھدے نیں۔ جنہاں وچ صبر دی صفت ہوندی اے جیہڑے رب سوہنے دیاں نشانیاں

اتے سوچ و چار کر دے میں۔ ناکامیاں اوہناں دا دل نہیں توڑ دیاں، سگوں اوہناں دی ہمت و وہاندیاں نہیں۔ ایسے ہمت والیاں لوکاں اتے ای رب سوہنے دیاں نعمتاں دا اینہ ورہدا لے صَبَّارُ شُكُورٌ دے لفظ کہہ ساڈیاں گھبر و آں نوں غفلت دی نیندر توں جگان لئی کافی نہیں۔ کاش اسیں دنائی نال بھری ایس کتاب ول اوہ دھیان کر دے۔ جدھی ایسہ کتاب حقدار اے۔ تے فیراج اسیں اپنے کچھڑ جان اتے ٹھنڈیاں ہاواں نہ بھر دے ہوندے تے غیراں دی تیزی اتے حیران نہ کھلوتے ہوندے۔

ساڈے وڈکیاں میں پاک قرآن نوں انج پڑھیا جو یں اسنہوں پڑھن دا حق سی اوہناں میں قرآن اتے سوچ و چار انج کیتی پئی جو یں سوچ و چار کرن دا حکم دتا گیا سی۔ اوہناں میں قرآن دیاں حکماں اتے عمل کرن نوں اپنی خوش بختی جانیا ایسہ عمل کرن والے لوک جتھوں جتھوں لنگھ گئے اوتھے اوتھے علم تے دنائی دے پھل کھڑ گئے، جنہاں وراں تھاواں اتے اوہ ٹر گئے تے اوتھے شہر و س گئے جس کنڈی توں اوہناں پاک روحاں میں ہتھ لادتا اوہ پھل دی کلی نالوں سوہنا ہو گیا اوہناں میں پرانے مردہ سمجھے جان والے نوں نویں حیاتی دتی تے نویں علماں نوں روانہ دتا۔ پر کوڑا سچ ایسہ اے پئی اپنے وڈکیاں دے عملی، تحقیقی تے تخلیقی کارنامیاں توں فائدہ چکن دا ویلا آیا تے اسیں غفلت دی چادر تان کے سول گئے شاعر مشرق نے ایسہ حالت ویکھی تے فرمایا کہ علم تے دنائی دا بیج صحرا وچ رہن والیاں میں بجیاسی پر جدوں فصل پک گئی تے ایہناں دیاں آون والیاں نسلاں سوگیاں تے فرنگی اوس فصل نوں وڈکے لے گئے۔

صَبَّارُ شُكُورٌ دو نویں مبالغے دے صیغے میں یعنی بہت صبر کرن والے، لمبے عرصے تیک کوشش کرن والے، بہت شکر کرن والے رب سوہنے دیاں دتیاں، ہویاں نعمتاں نوں اوہدی مخلوق دی بہتری لئی خرچ کر کے شکر ادا کرن دا حق نبھان والے۔ پتا لگا کہ ایتھے تھوڑے جیسے صبر نال کم نہیں چلے گاتے زبانی شکر کافی نہیں ہووے گا۔ سگوں ایدھے لئی صَبَّارُ شُكُورٌ دے معیار اتے پورا آؤنا ہووے گا۔

آیت نمبر ۳۲-۳۳ وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوَجٌ كَالظَّلِيلِ دَعَا اللّٰهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ؕ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَآخِشُوا يَوْمًا لَا يَجْزِيَنَّ وَالِدًا عَنْ وَاٰلِدِهِ ذَوْلًا مَّوْلُودٌ هُوَ جَائِزٌ عَنِ وَاٰلِدِهِ شَيْئًا اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا ؕ وَلَا يَغُرَّنَّكُمُ بِاللّٰهِ الْغُرُورُ

ترجمہ : تے جدوں کج لیدیاں میں پہاڑاں ورگیاں لہراں اوہناں نوں۔ اوس ویلے سد دے میں اللہ تعالیٰ نوں اوہدے لئی اپنے عقیدے نوں خالص کر دیاں، ہویاں فیر جدوں (اوہ) پھالید اے اوہناں نوں خشکی توڑیں تے اوہناں وچوں (تھوڑے ای) جی گل تے رہندے میں۔ تے انکار نہیں کردا ساڈیاں ایساں دا پر اوہ ہندہ جیسہ اوعدے دا جھوٹا (تے) نا شکر اے (32) اے لوکو! ڈردے رہیا کرو اپنے رب کولوں تے ڈرو اوس دن توں جدوں بدلہ نہیں دے سکے گا کوئی پو اپنے پتر و لوں۔ تے نہ ای پتر بدلہ دے سکے گا اپنے پتر و لوں۔ کچھ وی بے شک اللہ دا وعدا سچا اے۔ تے دھوکہ نہ دیو دے تمانوں دنیا دی زندگی۔ تے دھوکہ باز تمانوں اللہ دے بارے دھوکے وچ نہ پادیوے (33)

آیت 32 وچ رب سوہنا کافراں تے مشرکاں دی احسان فراموشی واذکر کرداپیا اے جدوں سمندر دے سفر وچ کوئی طوفان اوہناں نوں گھیر لیندا اے تے اوہوں ایسے ایسے منات توں من والے بڑی عاجزی نال سچے تے سچے رب کوںوں مدد منگدے نیں۔ پر جدوں رب سوہنا مصیبت وچوں سچا کے اوہناں نوں کنڈھے تیک لے جاندا اے تے فیر اوہناں وچوں بہتے فیرتاں ول پرت جاندا اے نیں تے ناشکرے کو اندے نیں۔

آیت 32 وچ توحید دے سوہنے بیان مگروں سبھ لوکاں نوں اللہ تعالیٰ کو لوں ڈرن دا حکم و تاجار ہیا اے تے محشر دے دیراڑے دی رسوائی توں بچن دی ہدایت کیتی جا رہی اے۔ اسلام نے بندے دی اصلاح لئی تعزیرات تے سزاواں اتے بہت اعتبار نہیں کیتا۔ جنال بندے دے دل دی دنیا تے اوہدے نظریے نوں بدسن اتے زور دتا اے بند اپنیاں کجھ غلط فہمیاں پاروں گناہ کردار ہندا اے ایس لئی ایس مبارک سورت دے اخیر ی حصے وچ اوہناں غلط فہمیاں نوں دور کردتا کدے ایسہ غلط فہمی بندے نوں گناہ ول لے جاندا اے کہ ایہا بھار کوئی دور چک لوے گا۔ اوہدے گناہ دا بھار کسے ہو ردی گردن اتے لد دتا جاوے گا تے اوہ آپ سچ جاوے گا۔ رب سوہنے نے دس دتا پئی دنیا وچ پو پتر دی محبت نوں کون نہیں جاندا۔ ماپے اپنی اولاد دے آرام لئی وڈی توں وڈی قربانی دین توں نہیں مڑدے۔ اوہ دی ماپیاں دی پریشانی تے تکلیف کسے قیمت تے برداشت نہیں کردی۔ پر قیامت دے دیراڑے نہ کوئی پو اپنے پتر نوں اللہ دے عذاب وچ ویکھ کے ایسہ کہے گا پئی میرے کولوں اپنے پتر دی بابا کار نہیں سنی جاندا۔ میرے مولا ایہوں بخش دیوتے ایہی تھاں مینوں جنم وچ سٹ دیو۔ ایسراں ای کوئی پتر وی اپنے پیو دے گناہواں دے بھار نوں چکن لئی تیار نہیں ہووے گا۔ ہر کے نوں اپنا بھار آپ چکن پوے گا۔ ہر کے نوں اپنے کیتے دی سزا آپ بھگتنی پوے گی۔ دو جی غلط فہمی جنھوں اتھے دور کیتا گیا اے اوہ ایسہ اے پئی دنیا دے لشکارے من نوں بڑے بھاندے نیں۔ وڈے وڈے عالم تے بڑی سمجھ والے لوک لشکارے والی ایس دنیا دے قداماں وچ سر رکھ دیندے نیں۔ رب سوہنے نہیں فرمایا کہ ایہدھے دھوکے وچ نہ آؤنا۔ ایس دنیا نے اج تیک کے نال وفا نہیں کیتی۔ تسیں ایہدھے کولوں وفاداری امید کیوں رکھدے او۔ ہوش کرو۔ ایس طویلا چشم دے پچھے لگ کے اپنے رب سوہنے نال تعلق نہ توڑو۔ نہیں تے فیر پچھتاؤ گے او س ویلے تسیں اپنیاں پیاں نوں دنیاں نال وڈو گے پر او س ویلے کوئی فائدہ نہیں ہووے گا۔

بجی غلط فہمی جنھوں اتھے دور کیتا گیا اے۔ اوہ اے ہے کہ رب سوہنے دے علم نوں ویکھ کے بہتے بے لگام نہ ہو جاوے۔ جے تباہیاں نا انقیال مگروں وی اوہنے تمانوں عذاب دے شکنجے وچ نہیں کیاتے ایسہ نہ سمجھو پئی ہمیشاں بجای ہوندار ہووے گا۔ ایسہ تے تہاڈے نفس دا فریب تے شیطان دا دھوکہ اے۔ او س مہربان رب نے مہلت دیاں جیہڑیاں گھڑیاں تمانوں عطا فرمایاں نیں اوہناں نوں غنیمت سمجھو تے توبہ کر لو۔ انج نہ ہووے پئی تمانوں کے عذاب وچ سٹ دتا جاوے تے او تھوں نکلن دا کوئی راہ نہ لیھے۔ حضرت سعید ابن جبیر رضی اللہ عنہ غرور دا معنا بیان کردیاں ہویاں فرماندے نیں کہ ”بندہ گناہ وی کردار ہووے تے مغفرت دی تمنا وی رکھدا ہووے“

علامہ زہیدی لفظ غرور دی وضاحت کردیاں ہویاں لکھدے نیں۔

”جیسوی شے تینوں دھوکہ دیوے اوہنوں غرور کھد نے نیں۔ اوہ بھانویں انسان ہووے۔ شیطان یا کوئی ہور۔ مصنف نے ایسہ وی لکھیا اے کہ مال، جاہ، شہوت، تے شیطان سبھ نوں غرور کھیا جاندا اے۔ یاں ایس لفظ توں مراد صرف شیطان اے۔ کیوں جے اوہ جھوٹے وعدیاں نال سنہری خواب دکھا کے انسان نوں دھوکہ دیندا اے۔ بہتیاں مفسراں نیں الغرور توں مراد شیطان ای لیا اے۔

آیت نمبر ۳۴ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّا ذَاتُ كَسِبَتْ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ اَرْضٍ تَمُوتُ مَاتَ اللّٰهُ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

ترجمہ : بے شک اللہ دے کول ای اے قیامت دا علم تے اوہ ای وراہندا اے مینہ تے جاندا اے جو کجھ (مانواں دے) ڈھڈاں وچ اے۔ تے کوئی نہیں جاندا اپنی کل اوہ کہہ کماے گا۔ تے کوئی نہیں جاندا اپنی کس دھرتی وچ مرے گا۔ بے شک رب سوہنا جانن والا (تے) باخبر اے (34)

تشریح : علامہ قرطبی ایس آیت دی تفسیر بیان کردیاں ہوياں لکھدے نیں حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما آکھنا اے کہ پنج شیواں اوہ نیں جنہاں نوں رب سوہنے دے علاوہ کوئی نہیں جاندا ایسوں تیک کہ کوئی فرشتہ تے نبی وی ایہناں نوں اپنے آپ نہیں جان سکدا۔ جیسوی ایسہ دعویٰ کر دالے کہ اوہ ایہناں شیواں وچوں کسے شے نوں اپنے آپ جاندا اے۔ اوہنے پاک قرآن و انکار کیتا۔ کیوں جے اوہنے پاک قرآن دی مخالفت کیتی۔ نبی ایہناں غیبی گلاں وچوں بہت کجھ جاندا اے نہیں۔ اوہناں دا ایسہ علم رب سوہنے دے سکھان نال اے۔ ایس آیت پاروں نبیاں دے علم دی نفی نہیں ہوندی سگوں ٹیوے ایون والیاں، نجومیاں تے اوہناں لوکاں دی نفی ہوندی اے جیسوی مینہ دے ورہن نوں کیسے ستارے دے چمکن یا ڈب جان نال متھ دے نیں۔

علامہ قرطبی ایسے بعد لکھدے نیں کہ کدے کدے لہے تجربے پاروں حمل دے منڈایا کڑی ہوون دا پتہ لگ جاندا اے پر ایسہ یقینی گل نہیں ہوندی وڈے وڈے پھنے خانیاں دے اندازے غلط ہو جاندا اے نیں۔ سچی گل تے رب سوہنے دی ای ہوندی اے۔

علامہ ثناء اللہ پانی پتی، تفسیر مظہری وچ لکھدے نیں سچی ایس آیت وچ علم دی نسبت رب سوہنے ول کیتی گئی اے تے ہمدے لئی ”درایت“ و لفظ ورتیا گیا اے۔ کیوں جے درایت اوس جانکاری نوں آکھدے نیں جیسوی بہدا اپنی کوشش تے سوچ سمجھ نال حاصل کر دالے۔ ایسے نال دونواں جانکاریاں (علم تے درایت) دا فرق پتا لگ جاندا اے۔ لغت دی کتاب قاموس المحيط وچ لکھیا اے سچی درایت دا معنا جانکاری، حیلہ تے سوچ وچاردے نال کسے شے نوں سمجھنا اے۔ ایس پاک آیت وچ ایسے گل ول اشارہ کیتا گیا پئی بہدا بھانویں کناوی حیلہ کرے تے سارا ظاہری تے باطنی نل لاد دیوے اوہ اپنی گل وی نہیں جان سکدا اپنی اوہ کل کہہ کماے گا تے اوہ انجام کہہ ہووے گا تے فیر اوہ دو جیاں شیواں نوں کوں جان سکدا اے۔ ایہناں گلاں دی جانکاری دا کو طریقہ اے سچی رب سوہنا اپنے نبیاں تے رسواں راہیں اوہدا علم دے دیوے۔

علامہ ابن کثیر نے اکو فقرے وچ گل مکادتی پئی۔ ایسہ پنج گلاں غیب دیاں کنجیاں نیں۔ جنہاں نوں صرف رب سوہنا ای جاندا اے۔ ایسے لئی ایہناں نوں کوئی نہیں جان سکدا سوائے ایس دے کہ رب

سو ہنا آپ سکھا دیوے علامہ آلو سی روح المعانی وچ علامہ قرطبی دے حوالے نال لکھدے نیں پئی ”
جے کوئی بندہ ایہناں پنج گلاں وچوں کسے اک گل دی جانکاری داد عوا کرے پر ایہ نہ آکھے پئی
ایہ علم مینوں نبی پاک دے وسیلے نال ملیا اے تے اجہیا بند اجموٹا ہووے گا۔

اتلیاں ساریاں وضاحتاں توں اے گل نتر کے ساہنے آگئی اے پئی کوئی بھانویں کتاوی وڈا بندہ
ہووے غیب دیاں ایہناں پنج کنچیاں وچوں کیسے اک بارے وی جانکاری نہیں رکھدا۔
ایس آیت دی تفسیر وچ مولانا نعیم الدین مراد آبادی لکھدے نیں پئی مکدی گل ایہ ہے کہ غیب دا
علم صرف رب سوہنے کول اے۔ نبیاں دے معجزے تے ولیاں دیاں کرامتاں رب سوہنے دی عطا
ہوندی اے مینہ ور بہن دا ویلا حمل وچ جکبہ اے۔ کل کون کبہ کرے گا کون کتھے مرے گا ایہناں
گلاں بارے چوکھیاں خبراں نبیاں تے ولیاں میں دتیاں نیں قرآن تے حدیث وچ وی آوند اے کہ
حضرت ابراہیم علیہ السلام نوں فرشتیاں میں حضرت اسحاق علیہ السلام دی پیدائش دی خبر
حضرت زکریا علیہ السلام نوں حضرت یحییٰ علیہ السلام دے پیدا ہون دی خبر حضرت مریم علیہ
السلام نوں حضرت عیسیٰ علیہ السلام دے دنیا تے آون دی خبر دتی تے اوہناں فرشتیاں نوں پہلے ای
پتاسی پئی ایہناں حملاں دے وچ جکبہ اے تے اوہناں ہستیاں نوں وی خبر ہو جانندی سی جنہاں نوں اوہ
فرشتے دس آوندے سن ایسراں ایس پاک آیت دے معنی ایہ بنے کہ ساریاں پاک ہستیاں دا علم
رب سوہنے دی مہربانی نال ای سی پر ایس آیت دے ایہ معنی لینا کہ رب سوہنے دی عنایت مگروں
وی کوئی جانکاری نہیں رکھدا۔ قرآن تے حدیث دے خلاف اے۔

اتلیاں ساریاں وضاحتاں توں اے گل نتر کے ساہنے آگئی اے پئی کوئی بھانویں کتاوی وڈا بندہ
ہووے غیب دیاں ایہناں پنج کنچیاں وچوں کیسے اک بارے وی جانکاری نہیں رکھدا۔
ایس آیت دی تفسیر وچ مولانا نعیم الدین مراد آبادی لکھدے نیں پئی مکدی گل ایہ ہے کہ غیب دا
علم صرف رب سوہنے کول اے۔ نبیاں دے معجزے تے ولیاں دیاں کرامتاں رب سوہنے دی عطا
ہوندی اے مینہ ور بہن دا ویلا حمل وچ جکبہ اے۔ کل کون کبہ کرے گا کون کتھے مرے گا ایہناں
گلاں بارے چوکھیاں خبراں نبیاں تے ولیاں میں دتیاں نیں قرآن تے حدیث وچ وی آوند اے کہ
حضرت ابراہیم علیہ السلام نوں فرشتیاں میں حضرت اسحاق علیہ السلام دی پیدائش دی خبر
حضرت زکریا علیہ السلام نوں حضرت یحییٰ علیہ السلام دے پیدا ہون دی خبر حضرت مریم علیہ
السلام نوں حضرت عیسیٰ علیہ السلام دے دنیا تے آون دی خبر دتی تے اوہناں فرشتیاں نوں پہلے ای
پتاسی پئی ایہناں حملاں دے وچ جکبہ اے تے اوہناں ہستیاں نوں وی خبر ہو جانندی سی جنہاں نوں اوہ
فرشتے دس آوندے سن ایسراں ایس پاک آیت دے معنی ایہ بنے کہ ساریاں پاک ہستیاں دا علم
رب سوہنے دی مہربانی نال ای سی پر ایس آیت دے ایہ معنی لینا کہ رب سوہنے دی عنایت مگروں
وی کوئی جانکاری نہیں رکھدا۔ قرآن تے حدیث دے خلاف اے۔

سوال ☆ سورت لقمان دا وروا کر کے دسو پئی ایہدے وچ کیمہڑے
مضموناں اتے گل کیتی گئی اے؟
یاں

سوال ☆ سورت لقمان دے مرکزی عنواناں تے بحث کرو؟

جواب ☆ تعارف : سورت لقمان نبوت دے مکی زمانے دے آدھ وچکار نازل ہوئی۔
ایس سورت وچ ”چار 4“ رکوع چونتی (34) آیتاں پنج سواڑتالی 548 کلمے تے دو ہزار اک سو دس
2110 حرف نیں۔

ویروا : پاک قرآن دیاں دنائی نال بھریاں گلاں ہندے دی حیاتی نوں جنہاں رحمتاں تے برکتاں
نال بھر دیندیاں نیں۔ تے اپنے منن والیاں دے عقیدے، عمل تے سیرت وچ جیہڑی سوہنی
تبدیلی لیاندیاں نیں اجہی اک سوہنی گل نال ای ایہہ سورت شروع ہوندی پئی اے۔ ایس توں
گروں ایس سورت وچ دسیا گیا کہ جیہڑے لوکی قرآن دی سچی دعوت نوں قبول نہیں کردے
اوہناں دی حیاتی بے معنی تے بے مقصد ہوندی اے۔ اجہیاں گلاں دے ساہمنے اپنے جنسی جذبیاں
دی تسکین تے دولت اکٹھی کرن توں اڈ کوئی منزل ای نہیں ہوندی۔ ایدھے لئی اوہ ہر تراں دیاں
ماڑیاں تے واہیات شیواں دا کاروبار کرن توں وی نہیں مڑدے۔ اوہناں نوں ایس گل دا ذرا خیال
نہیں آوند کہ اوہناں دیاں ایہناں حرکتاں نال اوہناں دی قوم دا اخلاق رل جاوے گا تے اوہ حیاتی دی
ایس دوڑ وچ پچھے رہ جائے گی ایہناں بدبختاں دے داں وچ سچ نوں قبول کرن دی ہمت وی آخری
ساہواں لے چکی اے۔ اوہ انھیرے وچ رہن دے عادی ہو گئے نیں۔ اوہ روشنی دی کئی جہی لائٹ
نوں وی برداشت نہیں کر سکدے جس پاسیوں حق تے سچ دی سوہنی واج آوندی پئی ہووے۔ اوس
پاسے کنڈ کر لیدے نیں تے دیکھی ڈھڈ نال لاکے نس پیندے نیں۔ تاں جے اوہ اپنی دور چلے جاؤن
کہ حق دی واج اوہناں تیک نہ اپڑے۔

ایس پاک سورت یعنی سورت لقمان دی خاص گل ایہہ اے پئی اسلامی تعلیم دا اعلان اللہ دے اک
نیک تے دنا بندے لقمان دی زبان توں کرولیا جا رہیا اے۔ جیہڑے اک کچھڑے ہوئے تے گم نام
عائے نوں دے و سنیک سن تے جنہاں دارنگ حبشیاں وانگلوں کا لاسی۔ پر رب سوہنے نیں ایس
سورت دا نال اوہناں دے نال اتے ہی رکھ دتا۔ حضرت لقمان بڑے پارے انداز تے دنائی نال
اپنے جگر دے ٹوٹے نوں نصیحت کردے پئے نیں۔ پیو دی پتر نوں ایس نصیحت دا مطلب اے پئی
ایس حقیقت نوں کھول دتا جاوے پئی چنگیائی جدھے وچ وی ہووے گی اوساری انسانیت لئی محترم
ہو جاندا اے ساریاں قوماں اوہداؤ کر بڑی عزت نال کردیاں نیں تے اوہناں دیاں دنائی نال بھریاں
گلاں نوں اپنے داں وچ وساندیاں نیں۔ صحیح عقیدے دا نور نیک عملاں دا حسن تے سیرت دی
دلکشی کالے خبشی نوں وی ساریاں دا محبوب بنا دیندی اے۔ ایتھوں ثابت ہو یا پئی جتے دے حسن
نالوں سیرت دا سوہن زیادہ دلکش اے۔ سیرت دی برکت نال چہرے دے ماڑے نقش تے کالی
رنگت اتے وی اک اجھیاروپ آجاندا اے پئی وڈے وڈے سوہنے وی سر جھکالیندے نیں۔ بندے
نوں کامل بندہ بناؤن لئی جیہڑی تعلیم دی لوڑ سی اوہ بڑے موہنے انداز وچ حضرت لقمان دی زبان

توں بیان کروا دیتی تے انہوں من عزم الامور فرما کے ایہی اہمیت نوں وی ظاہر کر دتا۔
 اتلیاں گلاں توں اڈرب سوہنے نے ایس سورت وچ اوہناں ظاہری تے باطنی نعمتاں واڈ کر وی فرمایا
 اے جیہڑے اوہدی پاک ذات نیں انسان نوں عطا فرمائے نیں پر فیروہ عقل دے کچھ اچھے ناشکری
 توں باز نہیں آوندے۔ کچھ جمالت تے ضد پاروں حق دے پجاریاں نال جھگڑدے رہندے نیں۔
 یعنی اوہ ایس گل تے پکے نیں کہ اوہ کے قیمت تے وی شیطان داسا تھ نہیں جھڈن گے۔ بھانویں
 ایہہ سا تھ اوہناں نوں دوزخ دے ڈونگھے ٹوئے وچ سٹ دیوے۔ پر سارے بندے اکوجے نہیں
 ہوندے ایہناں وچ چنگی فطرت والے رب دے بندے وی ہوندے نیں۔ جنہاں نیں سچے دل
 نال رب سوہنے دے پیارے رسول دی دعوت نوں قبول کر لیا اے ایہناں نیں اپنے سارے کماہ
 نوں تے اپنے آپ نوں رب سوہنے دے سپرد کر دتا اے رب سوہنا پیا دس والے پئی ایہو لوک نیں
 جنہاں نیں اک اجبے حلقے نوں پھڑ لیا اے جیہڑا اٹن والا نہیں۔

ایس سورت وچ بہت ساریاں دلیلاں دے کے رب سوہنے دی وحدانیت قدرت حکمت تے علم
 نوں ثابت کیتا گیا اے سورت دے اخیر وچ دسیا گیا اے پئی رب دا علم ایہو جیہا اے پئی ہزار پر دیاں
 دے پچھے نکی ہوئی شے وی اوہدے علم توں باہر نہیں اوہ گلاں جنہاں نوں جانن توں انسان دیاں
 ظاہری تے باطنی قوتیاں تے سائنس دا علم وی عاجز اے بہت سارے اجبے راز وی نیں جنہاں تیک
 انسان دی عقل اپڑای نہیں سکدی۔ اوہ گلاں جیہڑیاں ہالے تیک ہویاں ای نہیں سگوں غیب دے
 پردے وچ لکیاں ہویاں نیں۔ رب سوہنا اوہناں نوں وی جاندا اے۔

(۵۵) سُورَةُ الرَّحْمٰنِ مَدِيْنَةٌ (۹۶)

ترجمہ تے تشریح:

الرَّحْمٰنُ

آیت نمبر 1

”رحمان نے“

ترجمہ:

تشریح: ایس مبارک سورت وچ اوہناں ساریاں روحانی جسمانی دینی تے اخروی نعمتاں واڈ کر
 ہوندا پیا اے جیہڑیاں رب سوہنے نے جنات تے انساناں نوں عطا فرمایاں عطا فرماندا پیا اے یا
 قیامت دے دیہڑے عطا فرمائے گا۔ ایسے لئی سورت دا مدھ ”الرحمن دے لفظ نال بھیا گیا اے۔
 جدہا معنا حدوں ودھ رحم کرن والا تے چوکھا مربان اے۔ اوہیڈا مربان اے پئی مومن ہووے یا
 کافر اوہدی ذات نوں من والا ہووے یا نہ من والا اپنا ہووے بھانویں بگاناہر کوئی کسے نہ کسے ڈھنگ
 نل اوہدی رحمت توں فائدہ چک داپیا اے۔

امام غزالی لفظ ”الرَّحْمٰنُ“ دی تشریح کردیاں ہویاں لکھدے نیں پئی الرَّحْمٰنُ اپنے بندیاں اتے
 حدوں ودھ عنایتاں کرن والا اے اوہدا پہلا احسان تے ایہہ اے کہ اوہنے سانوں پیدا فرمایا۔ دوجی
 مربانی ایہہ فرمائی کہ پیدا کرن مگروں گمراہی وچ آوارہ پھرن لئی نہیں جھڈ دتا سگوں حق ول
 رہنمائی فرمائی تے اپنی پچھان عطا فرمائی تیا انعام اوہ اوس ویلے فرمائے گا جدوں ہر کسے نوں اپنی پئی
 ہووے گی تے اوہ قیامت دے دیہڑے ساڈی مغفرت فرمائے گا۔ حدوں ودھ رحمت داپتے اوہوں
 لگے گا جدوں اوہ ترہیا پیاں اکھاں نوں ویدار دا شرف بخشے گا۔ ایس لفظ الرحمن وچ اک سوال دا

جواب وی اے۔ کافر ان نے جدوں رب سوہنے دے پاک نانو اں وچ الرّحمنُ سنیاتے کہن لگے کہ الرّحمنُ کون ایے؟ اسیں تے اوہنوں نہیں جاندے۔ نبی پاک نے دسیا کہ الرّحمنُ اوہ اے جدھی اچی شان کیں ایس مبارک سورت وچ سنو گے۔

آیت نمبر 2 عَلَّمَ الْقُرْآنَ

ترجمہ : (اپنے حبیب نوں سکھایا قرآن)

تشریح : رب سوہنے نے اپنی ان گنت نعمتاں وچوں بھ توں پہلاں قرآن دی تعلیم دا ذکر کیتا کیوں جے ایسواوہ لودویون والا دیوالے جدھے کولوں بھھے ہوئے ہدے ہدایت دی روشنی لیدے نہیں۔

آیت نمبر 3، 4 خَلَقَ الْإِنْسَانَ ۖ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

ترجمہ : پیدا فرمایا انسان (کامل) نوں (۴) عَلَّمَهُ الْبَيَانَ (نالے) اوہنوں قرآن دا بیان سکھایا۔

تشریح : اتھے انسان توں مراد کبھیہ اے ایس بارے تفسیر کرن والیاں دی رائے اک دو جے نالوں وکھری اے۔ اک قول اے پئی انسان توں مراد آدم دی ساری اولاد اے۔

عالمناں دی اک جمات دا کہنا اے پئی ایس توں مراد حضرت آدم علیہ السلام نہیں۔ حضرت ابن عباس دا کہنا اے پئی الْإِنْسَانَ توں مراد نبی پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہیں تفسیر مظہری وچ مولانا ثناء اللہ پانی پتی لکھدے نہیں ”ایسے ٹھیک اے پئی اتھے انسان توں مراد حضرت محمد مصطفیٰ صلی اللہ والہ وسلم ہوون تے علمہ البیان توں مراد قرآن ہوو و جدھے وچ جو کجھ ہو چھیا اے جو کجھ ہوندا پیا اے تے ابد تک جو کجھ ہوو وگا بھ کجھ دا بیان اے۔

صاحب تفسیر مظہری فرماندے نہیں جدوں الْإِنْسَانَ توں نبی پاک دی ذات مراد ہوو تے عَلَّمَهُ الْبَيَانَ توں مراد وی حضور نوں بیان سکھانا ہوو تے ایسے دونوں آیتاں پہلی آیت دی تفصیل ہوون گیا۔ یعنی جس نوں قرآن دا علم دتا اے اوہ انسان دی پیدائش تے اوہے نوں بیان سکھان دا ذکر ہوندا پیا اے۔

خَلَقَ الْإِنْسَانَ وچ الْإِنْسَانَ توں مراد جے آدم دی اولاد ہوو تے عَلَّمَهُ الْبَيَانَ وچ وی اوہے نوں بیان سکھان دا ذکر ہوو تے بنا شک ایسہ وی الرّحمنُ دی اچی شان دا ثبوت اے۔

اسنہاں آیتاں وچ ایسہ وی دس دتا گیا پئی رب سوہنے نے آپ اپنے پیارے رسول تے لاڈلے ہدے نوں قرآن سکھایا تے آپ ای ایسوں قرآن دے بیان دی تعلیم دئی جیہی نہ تے قرآن اوہنے آپ گھریا اے تے نہ ای اوہدا بیان اوہنے آپ بنایا اے۔ قرآن وی رب سوہنے نے نازل کیتا اے تے اوہدا بیان وی اوہنے آپ ای سکھایا اے۔

آیت نمبر 5 الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ

ترجمہ : سورج تے چن اک حساب دے پابند ہیں

تشریح : پنجمبرال تے رسواں دے چن سورج دے ذکر مگروں جنہاں پاروں ایس دنیا وچ علم تے ہدایت دی لو وکھری ہوئی اے۔ ہن اوس سورج تے چن دا ذکر کیتا جا رہیا اے جنہاں نال ساڈی

ایسہ دھرتی روشن اے زب سوہنے نے فرمایا کہ ایسہ سورج تے چن متھے ہوئے حساب مطابق ٹر دے پنے نیں۔ جیہڑیاں منزیاں تے برج ایہناں لئی متھے ہوئے نیں ایسہ ایہناں توں نہ چپاگے و دھدے نیں تے نہ ای پکھے رہندے نیں تے اک پل دا اگا پچھاوی ایہناں نوں نہیں ہوندا۔ ایسے نظام دی پابندی پاروں ویلے سر موسم بدلے نیں ویلے تے دن نگدا اے تے ویلے سر رات آوندی اے۔ روز دیساڑی متھے وقت مطابق سورج نگدا تے ڈبدا اے ایسے لئی اسیں مہینیاں تے ورھیاں دا حساب کرنے آں۔ جے ایس نظام وچ ماسا جہیاوی فرق آجاوے تے ساری کائنات اک پل وچ زیر زبر ہو جاوے۔ نظام کس وچ کے خرابی دانہ آونامی ”الرحمن“ دی رحمت نہیں تے ہور کیکہ اے؟

آیت نمبر 6 وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ

ترجمہ : (اسمان دے) تارے تے (زمین دے) رکھ اوہنوں ای سجدہ کردے نیں

تشریح : شجر اوس رکھ نوں آکھدے نیں جدھاتا ہودے تے نجم اوہناں بوٹیاں نوں کہندے نیں جنھاں دا تاناہ ہودے جیوں ترکاریاں تے ویلاں سجدے دا معنا ایسہ ہے پئی رب سوہنے دے حکم دے سامنے سر نیواں کر دینا۔ جوین سورج چن ستارے تے سیارے اک متھے ہوئے قانون دے مطابق اپنی اپنیاں راہواں تے رُودے پئے نیں ایسراں ای ساڑی دھرتی دے وڈے وڈے رکھ تے بچیاں بچیاں بوٹیاں وی رب سوہنے دے قانون دیاں پابند نیں۔

آیت نمبر 87 وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ۚ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ۝

ترجمہ : تے اسمان اوہنے ای اچا کیتا اے تکرڑی (انصاف دی) بنائی تاں جے تیس تو لن وچ زیادتی نہ کرو۔

تشریح : نیلی چھت نوں رب سوہنے نے ای تمبووانگوں تان دتا اے۔ نہ ایسہ کسے دھماکے نال آپو آپ بن گئی اے تے نہ ای کسے دیوی یاد یوتانے ایہنوں بنایا اے۔ ایس نیلی چھت دا النج تنہا ہونا وی رب سوہنے دی رحمت باہجوں اے علامہ آلوسی ایس آیت دی تفسیر کردیاں ہویاں لکھدے نیں کہ رب سوہنے نے عدل دا قانون بنایا تے ایدھے اتے عمل کرن دا حکم دتا۔ ایسے عدل باہجوں ای کائنات دا نظام ایڈے سوہنے طریقے نال قائم اے۔ پیارے پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دا ارشاد اے ”زمین تے اسمان عدل تے قائم نیں۔ ایستھے عدل دا معنا ایسہ ہے پئی رب سوہنے نے زمین تے اسمان تے اوہدے وچ و سن والی ہر شے نوں ایسراں پیدا کیتا اے کہ اوہناں دی لوڑ دی ہر شے اوہناں دی کول اپڑائی۔ کجھ سو جھواناں نے ایستھے ”میزان“ دا معنا تکرڑی لیا اے یعنی جنھے اسمان دی چھتری نوں تانیا اوہنے ای تکرڑی نوں وی بنایا تاں جے لین دین وچ انصاف ہووے۔

آیت نمبر 9 وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ ۝

ترجمہ : تے وزن نوں ٹھیک رکھو انصاف دے نال تے تول نوں گھٹ نہ کرو۔

تشریح : اے آدم دی اوایا تہاڑی اکھاں دے سامنے اے پئی اوہ جہان جدھے وچ تسی دسدے او اوہدی ہر شے عدل دے اصول دے مطابق اپنے اپنے کم تے لگی ہوئی اے جدوں ہر وڈی

تے نکی شے قانون دی پابند اے تے فیر تہاڈے لئی وی ضروری اے کہ تسمیں وی اپنے کمں تے کرن
 وچ عدل دا خیال رکھو۔ علامہ راغب اصفہانی تے دوجیاں سوجھواناں نے ایس آیت دا ایہہ معنا دیا
 اے پئی بھارتو لو تے انصاف نال نہ دین لگیاں گھٹ تو نو تے نہ لین ویلے بہتا تو لو۔ رب سوہنے نے
 کاروبار وچ سانوں دیانت دا سبق دتا اے۔ ایس سبق اتے سختی نال عمل کرن دا حکم دتا اے۔ گوہ
 کرے تے پتا لگدا اے پئی ایہہ حکم وی رب سوہنے دی رحمت باہجوں ای اے۔ کیوں جے جس
 لوکان وچ لین دین دی دیانت ختم ہو جاندی اے۔ بددیانتی تے لٹ مار دارواج ہو جاند اے۔ اوہ
 لوکان بہتسی ترقی نہیں کردی۔ اوہ ایسو جے اخلاقی تے معاشی مسکلیاں وچ پھس جاندی اے۔
 جنہاں وچوں نکلنا اوہدے وس وچ نہیں رہندا۔ ایہہ رب سوہنے دا کرم تے رحمت ای اے کہ
 اوہنے سانوں اوس راہ تے پیر پٹن توں روک دتا۔ جیہڑی بربادی دی راہ اے۔

آیت نمبر 10 وَالْأَرْضُ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ ۝

ترجمہ : تے اوہنے زمین پیدا کیتی اے مخلوق لئی۔

تشریح : علامہ راغب اصفہانی ایس آیت دی تشریح کردیاں ہویاں لکھدے نیں پئی رب
 سوہنے نے زمین نوں ایسراں بنایا اے کہ ایدھے وچ ہر جیون والی شے آرام تے سکون نال اپنی حیاتی
 لنگاوے۔ ہوا لو پانی اگ کھاؤں پیوں والیاں تے آرام دیوان والیاں دوجیاں شیواں دے جھڈیاں
 نیں تاں جے ہر جیون والا اپنی حیاتی دیاں لوڑاں پوریاں کر سکے۔ حضرت امن عباس دا فرمان اے کہ
 انام ہر جیون والی شے نوں آکھیا جاند اے کچھ لوک اشتراکیت دی عینک نال رب دی کتاب نوں
 پڑھدے نیں تے بے سمجھی پاروں ایدھیاں ایساں توں اشتراکیت نوں ثابت کر دے نیں حتی تے سچی
 گل ایہہ اے پئی اتھے اوہناں نوں ٹھوکر لگی اے۔ عربی زبان دے لفظ انام نوں جھن وچ اوہناں
 کولوں غلطی ہوئی اے انام دا مطلب اوہناں نے انسان کجھیا تے آکھیا کہ ایس آیت توں ثابت ہوندا
 اے کہ دھرتی سب بندیاں دی ساجھی ملک اے۔ تے کیوں جے ہر ملک دی حکومت اوہناں دے
 وسکیاں دی نمائندہ ہوندی اے ایس لئی زمین دی مالکی دا حق صرف حکومت دا ای اے حقیقت وچ
 انام توں مراد انسان جانور زمین تے چرن والیاں تے ہو اوچ اوں والیاں ساریاں جیون والیاں
 شیواں نیں۔

آیت نمبر 11 فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ ۝

ترجمہ : ایدھے وچ سماں سماں دے پھل نیں تے غلاف والیاں کھجوراں نیں۔
 تشریح : لفظ اکمام کم دی جمع اے۔ ایدھا مطلب اوہ چھلڑا اے جیہڑا ریوں ای پھلاں اتے
 چڑھیا ہوندا اے۔ تاں جے اوہدارس تے پولا پولا گودا ضائع نہ ہو جاوے۔ موسم دے بدل جان نال
 اوہ خراب نہ ہو جاوے۔ کھیاں تے مچھر اوہنوں گندا نہ کردیوں۔ جیہڑے مہربان موالا نے تہاڈی
 قدرتی خوراک نوں اپنے سوہنے ڈھنگ نال ”پیک مکیٹا اے تے اوہنوں ہر ترال دے ماڑے اثر توں
 بچا کے رکھیا اے تاں جے جدوں کھجور دادانہ یا مبدی پھاڑی بندے دے منہ وچ اپڑے تے اوہ
 بالکل پاک صاف تے تازہ ہووے کہہ ایسو جے رب دی رحمت دا کوئی ہنسر ہو سکدا اے

آیت نمبر 12 وَأَنْحَبْتُ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ :

ترجمہ : تے توڑی والا غلہ (کنک) وی اے تے خشبو والے پھل وی۔

تشریح : ایس آیت وچ الحب و امعنا کنک دے دانے اے العصف کنک تے جو دے پتیاں نوں اکھدے نیں جنہاں نوں رلا کے ڈنگراں تے بھریاں دا کھا جانا جاندا اے تے الریحان تراں تراں دے خشبو والے پھلاں نوں آکھدے نیں۔ اس آیت وچ رب سوہنا فرماندا اے پئی اسیں جیہڑا اناج پیدا کیتا اے ایدہا کجھ حصہ تماڑے کھان دے کم آندا اے تے کجھ حصہ تماڑے ڈھور ڈنگراں وی خوراک بند اے۔ تے دو بے پاسے رنگاں رنگاں دے پھل کھڑے نیں جیہڑے تماڑی پریشان طبیعت نوں خوش کر دیندے نیں۔ مکدی گل ایسہ اے پئی بند جیہڑے پاسے وی دیکھے۔ جیہڑی شے وی دیکھے رب سوہنے دی رحمت اوبدے وچ نظر آوندی اے۔

آیت نمبر 13 فَيَأْتِيهِمْ آيَاتُ رَبِّهِمْ كَذِبًا :

ترجمہ : تے (اے انسانوں تے جنوں) کس اپنے پالن والے دی کیمڑی کیمڑی نعمت دے منکر ہوو گے۔

تشریح : ایس سورت دے مڈھ توں لے کے ایتھے توڑی ر ب سوہنے نے ایہناں وڈیاں وڈیاں تے عالی شان نعمتاں نوں گنیا اے۔ ایہناں وچ اجہیاں نعمتاں وی نیں جنہاں اتے ساڈی روحانی تے آون والی زندگی دا انحصار اے۔ کجھ نعمتاں اوہ نیں جنہاں نال ساڈی ایسہ عارضی حیاتی تراں تراں دیاں راحتاں تے آسائشاں نال بھری ہوئی اے فیر عدل تے انصاف بارے اجھے حکم وی نہیں جنہاں نال سانوں امن تے سکون لبھ سکد اے ایہناں ساریاں نعمتاں دا ذکر کرن مگروں رب سوہنا جناں تے انساناں نوں کہند اے کس ساڈیاں ان گتیاں نعمتاں وچوں کیمڑی کیمڑی نعمت دے منکر ہوو گے۔

حضرت جابر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہ فرماندے نیں کہ اک دفعہ پاک پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے ساڈے ساہنے پوری سورت "الرَّحْمَنُ" تلاوت کیتی تے فیر فرمایا۔ کہہ وجہ اے پئی کس بالکل چپ چاپ بیٹھے رہے او۔ تماڑے نالوں تے جناں نیں چنگا جواب دتا سی جدوں میں فبا ی لاء ربما تکذبان پڑھداتے اوہ جواب وچ اکھدے سانوں پالن والے! اسیں تیری کسے نعمت دے منکر نہیں۔ تے ساریاں تعریفاں تیرے لئی نیں۔

آیت نمبر 14 خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ :

ترجمہ : پیدا فرمایا انسان نوں ٹھیکری وانگوں کھسکن والی مٹی نال۔

تشریح : ایس آیت وچ انسان توں مراد بابا آدم علیہ السلام نیں۔ کیوں جے مٹی نال تے صرف آپ دا وجود ای بنایا گیا سی۔ آدم علیہ السلام دی پیدائش دا ذکر قرآن پاک وچ ودھیریاں تھانواں تے کیتا گیا اے۔

سبھ توں پہلاں مٹی (تراب) لئی گئی فیر ایدھے وچ پانی رلا کے گارا تیار کیتا گیا جنہوں "طین" آکھیا۔ فیر اوہ گارا کجھ چیراں ای پیارہیا تے اوبدے وچ لیس آگئی ایہوں طین لازب آکھیا گیا۔ ایسے تراں کجھ

چرا وہ گار فیر پیار بیاتے اوبدے وچ بو آئی تے اوبد رنگ کالا جہیا ہو گیا ایہوں حَمَلًا مَسْنُونِ کہیا گیا۔ فیر اولیس والے تے بو والا گار خشک ہو گیا تے پکے ٹھیکرے وانگوں و جن لگ پیا ایدھے مگروں ایہوں بندے دی شکل دتی گئی فیر ایدھے وچ رب سوہنے نے اپنی روح پھوکی تے اوہ جیوند جاگدا آدم بن گیا جدھی وڈیائی تے شان دے سامنے فرشتے سجدے وچ ڈھے پئے۔ ایہناں ساریاں درجیاں تو گنھ کے جدوں آدم علیہ السلام جیوندے جاگدے انسان بن گئے تے فیر اوہناں توں انسان دی نسل پانی دے بچے نال ٹری جیہڑا ماں دے ڈھڈ وچ و دھیریاں حالتاں وچوں گنھ کے انسان دنی شکل وچ پیدا ہوندا اے۔

آیت نمبر 15 وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِّنْ نَّارٍ

ترجمہ : تے پیدا کیتا جنان نوں اک دی خاتھ لاث نال۔

تشریح : ”جان“ جنان دے پہلے پوداناں اے۔ جسراں حضرت آدم علیہ السلام نوں مٹی توں پیدا کیتا گیا ایسراں ای جان دی تخلیق خاص اک توں ہوئی۔ فیر رب سوہنے نے جنان دی نسل چلاون لئی نرمادہ دا اوہ ای نظام بنایا جیہڑا انساناں وچ اے۔ مارج اجسی خاص اک نوں آکھدے نہیں جدھے وچ دھوس واناں وی نہیں ہوندا۔ قران پاک دیاں ایہناں دو ایٹاں وچ بکھیردے ایہہ گل دس دتی گئی اے کہ انسان تے جن دو وکھریاں وکھریاں نسلوں میں اک دی اصل مٹی اے تے دو جے دی اصل اک اے۔

ایہناں ایٹاں وچوں ایہہ وی پتا لگدا اے پئی جسراں انسان شعور والا تے اختیار والا ہوون پاروں شروع دے حکمان دیاں اے ایسراں ای جن وی شعور والے تے مرضی والے نہیں تے شرع دے حکماں دی پابندی ایہناں لئی وی ضروری اے۔ ایہناں ایٹاں وچوں ایہہ وی پتا لگدا اے پئی جو یس نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم انسانی نسل ول نبی بن کے تشریف لیاے ایسراں ای آپ صلی اللہ علیہ وسلم جنان لئی وی نبی نہیں۔ تالے فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ وچ جہیزیاں دونواں نوں ایہہ گل دسی گئی اے اوہ جن تے انسان میں تے تالے ایہہ وی کہ جن نورمی تے خاکی نہیں سگوں ناری مخلوق اے۔

آیت نمبر 16 فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ

ترجمہ : تے (اے انسانوں تے جنوں) کس اپنے پالن والے دی کبھڑی کبھڑی نعمت دے منکر ہووے گئے۔

تشریح : اے بدیا! تیری اصل مٹی اے۔ ویکھ تیرے پالن والے نے مٹی دی ایس مٹھ نوں کتنا سوہنا جتا دتا اے تے ایدھے وچ کینیاں طاقتاں پیدا کر بھڈیاں نہیں۔ اکھ دیکھدی اے کن سندے نہیں منہ وچ لال بوٹی بولدی اے دل سارے جتنوں لہو پہنچاند اے۔ تیرے کھوپڑ وچ آپو آپ کم کرن والا نراں نظام اے۔ تیرے ڈھڈ وچ روٹی پانی نوں بضم کرن والا کنا پیدا نظام اے۔ انج ای چنان نوں وی خاص حساں تے طاقتاں دتیاں گنیاں نہیں۔ اے جنوں تے انسانوں! کس د سو پئی کس اپنے سوہنے رب دی بخشش ہوئی کبھڑی کبھڑی نعمت دی ناشکری کرو گے۔

آیت نمبر 17 رَبُّ الشَّرِيقِينَ وَرَبُّ الْمَغْرِبِينَ

آیت نمبر 18 قِبَايَةِ الْاِثْمِ رَبِّكُمْ شَاكِرِينَ

ترجمہ : اوہ ای دیونوال مشرقاں دارب اے تے دونوال مغرباں دارب اے (17) تے (اے انسانوں تے جنوں) کس اپنے پالن والے دی کھڑی کھڑی نعمت دے منکر ہووے گے۔
تشریح : جے گوہ کرے تے پتالگد اے پئی گرمیاں وچ سورج ہور تھاں توں نکلا اے تے سردیاں وچ ہور تھاں توں نکلا اے ایسراں مشرق وی دو "2" تے مغرب وی دو "2" ہو گئے۔ جے ہور غور کرے تے پتالگد اے پئی بردن دا مشرق تے مغرب وکھراو کھرا اے۔ ایسراں ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی اوہ صرف دو مشرقاں تے دو مغرباں دا ای رب نہیں سگوں بہت سارے مشرقاں تے مغرباں دارب اے جے بندے کو لوں پچھیا جاوے کہ مشرقاں تے مغرباں وچ کد ہی خدائی دا جھنڈا پھر پھریا کردا اے تے کد ہے حکم دے سامنے ہر چیز سر نیوا کے کھلوتی ہوئی اے؟ تے بند ضرور رب سوہنے داناں ای لوے گا۔ ذرا گوہ کرے تے پتالگد اے پئی جے سارا سال اک ای مشرق تے اک ای مغرب ہوندا تے نہ موسم بدل دے تے نہ ای ہر موسم وچ وکھرے وکھرے پھل پھل تے اناج پیدا ہوندے۔ ساڈی زراعت 'ساڈی باغبانی' ساڈی کاریگری' تے ساڈے کارخانے اکاں ای ترقی نہ کردے ساڈیاں راتاں بے رونق ہو جاندیاں تے ساڈے دن اپنے کو بھارے ہو جاندے پئی شاید حیاتی دا بھار زیادہ دیر تک نہ چک سکدے۔ دسو کس اپنے پالن والے دی کھڑی کھڑی نعمت دے منکر ہووے گے۔

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ

آیت نمبر 19'20'21

يَلْتَقِينَ فِي بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ قِبَايَةِ الْاِثْمِ

رَبِّكُمْ شَاكِرِينَ

ترجمہ : اوہنے چلایا اے دونوال دریاواں نوں جیہڑے اک دو جے نال مل دے پئے نیں (19) اوہناں دونوال دے وچکار پر دا اے۔ جدھے توں اوہا گے نہیں ودھدے (20) تے (اے انسانوں تے جنوں) کس اپنے پالن والے دی کھڑی کھڑی نعمت دے منکر ہووے گے (21)
تشریح : ایس آیت دا معنا ایسہ ہے کہ رب سوہنے نے مٹھے تے کھارے پانی نوں کھلا جھڈوتا اے۔ ایسہ دونویں نال نال وگدے رہندے نیں پر اک دو جے وچ رل دے نہیں۔ قدرت نے ایہناں دونوال دے وچکار اک اجھی رکاوٹ بنا دی اے جیہڑی دسدی تے نہیں پر پیڑی اپنی اے پئی دونوال پانیاں نوں آپو وچ رلن نہیں دیندی۔ مٹھاپانی وکھراتے کوڑا پانی وکھرا میلو میل اک دو جے نال وگدا رہندا اے تے اے انسانوں تے جنوں کس کتھے توڑیں اپنے رب سوہنے دیاں نعمتاں دا انکار کردے رہو گے تے اوہدی کھڑی کھڑی بخشش دی ناشکری کرو گے۔

آیت نمبر 22'23 يَخْرُجُ مِنْهَا الْكُلُّ وَالْمَرْجَانُ

قِبَايَةِ الْاِثْمِ رَبِّكُمْ شَاكِرِينَ

ترجمہ : نکل دے نیں ایہناں دونوال وچوں موتی تے مرجان تے (انسانوں تے جنوں) کس اپنے پالن والے دی کھڑی کھڑی نعمت دے منکر ہووے گے (22)(23)

تشریح : مٹھاتے کھار اپنی جتنے رل دے نہیں۔ او تھوں موتی تے گھونگھے ٹکدے نہیں جنہاں نال کسیں اپنی سجاوٹ وچ وا دھا کر دے اوتے کچھ موتیاں نوں دوایاں وچ وی ورتدے اولو لووڈے موتی نوں تے مرجان چھوٹے موتی نوں آکھدے نہیں۔

آیت نمبر (24)(25) وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ

فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ : فَيَأْتِي الْآيَةُ رَبِّكُمْ تَكْذِبِينَ

ترجمہ : تے اوہدے ای علم پاروں ٹردے نہیں او جہاز جیسہڑے سمندر وچ پہاڑاں وانگوں اچے نظر آوندے نہیں (24)

تشریح : جواروڈی بیڑی نوں آکھدے نہیں جدھے بادبان اچے کردتے جاندے نہیں اعلام دامعنا پہاڑاں یعنی سمندراں وچ پہاڑاں وانگوں وڈیاں وڈیاں کشتیاں تے جہاز تہانوں تیردے ہوئے نظر آوندے نہیں۔ ویکھو کڈی شان نال ایسہ پانی دے اتے اپنی منزل ول ودھے جارہے نہیں۔ ایسہ سب اوس رب سوہنے دے فرمان دے تابع نہیں۔ اوسے نے پانی وچ ایسہ وصف پیدا کیتا اے پکی اوہ کروڑاں من بھار چکی رکھدالے اوسے نے اجہیاں شیواں پیدا فرمایاں نہیں جنہاں توں کشتیاں تے جہازن دے نہیں جیسہڑے جو کھا بھار ہوون مگروں وی ڈبدے نہیں سگوں تیردے رہندے نہیں۔ تے اوسے نے بندے نوں اپنی سمجھ دتی کہ اوہنے جو کھے وڈے وڈے جہاز وی بنا لئے۔

رب سوہنا جے اجہیاں شیواں پیدا نہ فرماند جیسہڑیاں پانی تے تیر سکدیاں نہیں یا پانی وچ ایسہ صفت نہ ہوندی کہ اوہ جہازاں دا بھار چک سکے۔ سگوں دل دل وانگ ہر شے ایدھے وچ کھب دی جاندی تے کہہہ دور دراڈے سمندروں پار ملکاں وچوں بندے اک دو جے دے دیس آجاسکدے؟ یا اوہناں ملکاں دیاں جنساں تے میوے اوہناں ملکاں وچ آسکدے سن؟ جے نہیں تے اے انسانوں تے جنوں! ہوش دی اکھ کھولو۔ اپنے خالق مالک تے رازق نوں پچھانو، اوہدیاں نعمتاں دا شکر ادا کرو، انکار تے ناشکری دی راہ تے کدوں تیک ٹردے رہو وگے۔

آیت نمبر 26 27 28

كُلٌّ مِّنْ عَلَيْهَا قَاتٍ أَوْ يَنْبِقِي وَجْهٌ رَبِّكَ

ذُو الْجَلِيلِ وَالْإِكْرَامِ : فَيَأْتِي الْآيَةُ رَبِّكُمْ تَكْذِبِينَ

ترجمہ : جو کچھ زمین اتے اے فنا ہوون والا اے (26) تے باقی رہوے گی تہاڈے رب دی ذات جیسہڑی ہدی وڈیائی تے عزت والی اے (27) (28)

تشریح : جے کسے نوں عزت مل جائے یا کسے نوں دولت اچھ جائے یا کسے کول ملک دی حکومت ہووے تے اوہنوں آکڑنا نہیں چائیدا۔ اپنے سوہنے رب نوں بھلا کے شیطان نال یاری نہیں گنڈھ لینی چاہیدی۔ اوہنوں ایسہ گل دماغ وچ ٹھالینی چاہیدی اے کہ اوہ آپ تے اوہدی شان تے عزت سگوں ایس دھرتی تے جو کچھ نظر آوندالے سب فانی اے، مٹ جان والا اے ہمیشہ رہن والی ذات صرف رب سوہنے دی اے ”وجہ“ رب سوہنے دی ذات نوں آکھیا جاندالے، حضرت انس ”دی روایت اے پکی نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا دعا معن ویلے ”یا ذو جلال والا کرام“ ضرور

جے حیاتی نعمت اے تے مک جانا تے مر جانا وی نعمت اے۔ اوہناں کولوں پچھو جنہاں نوں کوئی موزی بیماری نگی ہووے۔ رات نوں آرام آوند اے تے نہ دیساڑ چین نال لکھدی اے۔ ہر ویلے پیڑ تر فاندی رہندی اے۔ اوہناں بڈھیاں کولوں پچھو جنہاں وی لمی عمر اوہناں لئی روگ بن گئی۔ نہ اکھاں ویکھدیاں نہیں تے نہ زبان بولدی اے۔ نہ ہتھ ہلدے نہیں تے نہ لتاں وچ جان اے 'معدہ کمزور' جگر بے کار تے دل بیمار اے۔ دماغ نے کم کرنا چھڈ دتا اے بند اپنی گھرو وی تے اولاد لئی وی اک بھار بن گیا اے۔ کبہہ اجہ بندے نئی موت سکون دین والی شے نہیں؟ نالے موت تے اوہ راہ اے جدھے اتے چل کے بند امصیبتاں نال بھری ایس دنیا توں دور آخرت دیاں ہمیشا رہن والیاں نعمتاں وچ اپڑ جاندا اے۔ محبت والے تے ان کوئی آخندے نہیں پئی "موت اک پل اے جیہڑا یار نوں یار نال ملا دیندا اے"

آیت نمبر 29`30`31`32

يَسْأَلُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ ۚ فَيَأْتِي آلَاءَ رَبِّكُمَا تُكَذِّبِينَ
سَنَفَرُغْ لَكُمْ آيَةٌ الْثَّقَلِينَ ۗ فَيَأْتِي آلَاءَ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبِينَ ۝

ترجمہ : منگ دے پئے نہیں اوہدے کولوں (اپنیاں لوڑاں) سبھ اسمان والے تے زمین والے۔ روز دیساڑے اوہدی اک نویں شان ہوندی اے (29)(30) ایس چھیتی ای دھیان دیاں گے تماڑے ول اے جنوں تے انسانوں (31)(32)

تشریح : دھرتی یا فلک وچ جیہڑی شے وی اے 'اوہ نوری ہووے یا خاکی' آئی ہووے یا ناری 'وڈی ہووے یا نگی گھٹیا ہووے یا ودھیا ہر شے اوہدے دردی سوالی اے تے اوہدیاں مہربانیاں تے ای آس لاکے پیٹھی ہوئی اے بیمار صحت 'محمد' اے 'بھکار زق' محمد اپنا اے علم دالو بھی علم لئی جھولی کھول کے بیٹھا اے تے دولت دالو بھی روپیہ پیسا پیسا محمد اے تے سچے لوکی اوہدی رضا پئے محمدے نہیں۔ کون اے جیہڑا اوس درد اسگتا نہیں کبہڑا اے جیہڑا اوس درد اسوالی نہیں۔

مخلوق محمدی پئی اے تے خالق اوہناں دیاں التجاواں نوں سن داپیا اے 'اوہناں دیاں دعاواں نوں قبول کرداپیا اے۔ کسے نوں بادشاہی و اتاج بخش داپیا اے تے کسے نوں علم دی نعمت عطا کیتی جارہی اے' کسے دے سینے وچ معرفت دادیوالبالیا جارہیا اے کسے نوں من دی پیڑورگی نعمت بخشی جارہی اے 'کوئی حمد اپیا تے کوئی مرد اپیا اے' کوئی بند اپیا اے تے کوئی وگڑد اپیا اے 'کدھرے قحط پیا ہویا اے کدھرے رحمت دایندہ وسد اپیا اے' کسے نوں نعمتاں دتیاں جارہیاں نہیں تے کسے کولوں اوہدی ناشکری پاروں نعمتاں کھوئیاں جارہیاں نہیں۔ ہر ویلے ہر تھاں ہر دیساڑے اوہدی شان نظر آوندی مخلوق محمدی پئی اے تے خالق اوہناں دیاں التجاواں نوں سن داپیا اے 'اوہناں دیاں دعاواں نوں قبول کرداپیا اے۔ کسے نوں بادشاہی و اتاج بخش داپیا اے تے کسے نوں علم دی نعمت عطا کیتی جارہی

اے کے دے سینے وچ معرفت دا دیو ابالیا جا رہیا اے کسے نوں من دی پیڑورگی نعمت محشی جا رہی اے کوئی حمد اپاتے کوئی مرد اپیا اے کوئی ہمد اپیا اے تے کوئی وگڑ دا پیا اے کدھرے قحط پیا ہویا اے کدھرے رحمت دا ایندہ وسدا پیا اے کسے نوں نعمتاں دتیاں جا رہیاں نیں تے کسے کو لوں اوہدی ناشکری پاروں نعمتاں کھویاں جا رہیاں نیں۔ ہر ویلے ہر تھاں ہر دیھاڑے اوہدی شان نظر آوندی اے غلامہ قرطبی لکھدے نیں پئی کسے بادشاہ نے اپنے وزیر کو لوں ایس ایت دا مطلب پچھیا۔ اوہ نہ دس سکیا تے اوہنے اگلے دن تک دی مہلت منگ لئی۔ اوہ وزیر ایسے پریشانی وچ گھر آیا تے اوہدے حبشی غلام نے پچھیا اے میرے مالک کسے پریشان کیوں جے؟ وزیر نے پریشانی دی وجہ دسی تے غلام آکھن لگا کسے مینوں بادشاہ کول لے چلو، میں ایس ایت دا مطلب اوہنوں دساں گا۔

جدوں اوس غلام نوں بادشاہ دے سامنے پیش کیتا گیا تے اوہنے آکھیا۔ اے بادشاہ رب سوہنے دی شان ایسہ اے کہ اوہ رات نوں دن وچ تے دن نوں رات وچ داخل کردا اے اوہ جیوندے نوں مردے وچوں تے مردے نوں جیوندے وچوں کڈھدا اے اوہ بیمار نوں صحت مند تے صحت مند نوں بیمار کردا اے سکون نال رہن والے نوں اوکڑاں وچ پادیندا اے تے اوکڑاں وچ پھسے ہوئے نوں آرام تے سکون عطا فرماتا اے اوہ ذلیل تے کینے نوں عزت بخشدا اے تے عزت والے نوں ذلیل کر دیندا اے اوہ امیر نوں غریب تے غریب نوں امیر بنا دیندا اے بادشاہ نے حبشی غلام دیاں ایسہ گل سن کے اوہنوں اپنا وزیر بنا لیا اوہوں غلام آکھن لگا اے میرے آقا ایسہ وی رب سوہنے دی ای شان اے کہ اک حبشی غلام نوں اوہ ملک دا وزیر بنا دیوے۔

عبداللہ ابن طاہر نے حسین ابن فضل نوں بلا کے پچھیا کہ قیامت تیک جو کچھ ہوون والا اے لکھیا جا چکیا اے تے قلم ہن خشک ہو چکیا اے یعنی ہون ہو رکھ نہیں لکھیا جائے گا تے فیر ایس آیت دکھہ مطلب اے ”کُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ“ حسین نے فوراً جواب دتا کہ ”شأن“ دا مطلب لکھے ہوئے فیصلیاں تے عمل اے نویں فیصلے کرنا میں۔

پر ایہا ایسہ مطلب وی نہیں پئی رب سوہنا ایس ویلے بہت رجھیا ہویا اے بڑے اوکھے اوکھے معاملیاں دا فیصلہ اوہنے کرنا اے۔ ایس لئی ساڈے واسطے اوہدے کول وقت نہیں ہیگا حقی تے سچی گل ایسہ اے کہ رب سوہنے دی ذات ایس گل توں بہت اپچی اے کہ اوہ کسے کم وچ ایناں کور جھ جاوے کہ دو جیاں کماں ول دھیان نہ دے سکے۔

حضرت امام جعفر صادق فرماندے نیں پئی ثقلین توں مراد انسان تے جن نیں۔ گناہواں دے بھار دے پاروں ایہناں نوں ثقلین آکھیا گیا اے۔

آیت دا مطلب اے ہے کہ رب سوہنا فرماندا اے ہالے تے اسیں تہانوں سوچن کجھن گوہ کرن تے اپنے آپ نوں ڈھیک کرن دی مہلت دتی ہوئی اے کسے گناہ کردے اوہنا فرمانی کردے او اسیں درگزر کر دیندے آں۔ پر جدوں مہلت دیاں گھڑیاں ختم ہو جاوون گیاں اوہوں اسیں تہاڈے ول دھیان کراں گے فیر ویکھاں گے کہ ہر اپھنے خان سر چلن دی جرأت کردا اے۔

آیت 33 34 يَمْعَشَرَ الْجَبْنَ وَالْإِنْسِ إِنْ اسْتَنْطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَنِ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَرْجَعُونَ
ترجمہ : اے جنات تے انساناں دی جمات! جے تمہاڑے بس وچ اے کس اسماناں تے زمین دیاں حداں توں نکل کے نس جاؤ تے نس جاؤ نکل کے (سنو!) کس نہیں نکل سکدے بغیر اختیار دے (جہیز اتھاڑے کول نہیں بیگا) (33)(34)

تشریح : جنات نوں اپنی طاقت دابرا گھمنڈ ہوندا اے ایسے لئی اوہناں دا ذکر زیادہ وضاحت نال تے انساناں نالوں پہلے کیتا گیا اے۔ یعنی جنات نوں آکھیا گیا اے پئی جے کس ایس غلط فہمی وچ او کہ تمانوں کوئی نہیں پھڑ سکد ایا جے تمانوں پھرن لئی کوئی فرشتہ آیا تے کس کئی کترا کے دو جے پاسے نکل جاؤ گے تے ساڈی پہنچ وچوں باہر چلے جاؤ گے تے فیر ایس غلط خیال نوں دل وچوں کڈھ دیو۔ کس زمین تے اسمان دیاں حداں توں نکل کے کدھرے نہیں جاسکدے۔ جدوں حشر دے میدان وچ تمانوں لیا کے کھلار یا جاوے گاتے ستاں اسماناں دے فرشتے تمہاڑے آل دوائے گھیر اپالین گے۔ کیہہ کس اسمھال ستاں گھیریاں نوں توڑ کے نکل سکو گے نال ای فرماتا کہ ایس گھیرے نوں توڑن لئی سلطان یعنی طاقت چاہیدی اے۔ تمہاڑے ورگے کمزور تے ماڑے کوں ایسہ گھیر اتوڑ سکدے نہیں۔

مولانا ثناء اللہ پانی پتی فرماندے نیں ”بسلطان“ توں مراد ”بسلطانی“ میری قوت اے یعنی انجوتے زمین تے اسمان دیاں حداں توں کوئی نکل نہیں سکد ا۔ ہاں جے کسے نوں میری قوت مل جاوے تے اوہ ایہناں حداں توں باہر نکل سکد اے جو یں نبی پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم معراج دی رات اپنے پاک جسم دے نال ستاں اسماناں توں پار تشریف لے گئے یُرْسَلْ عَلَيْكُمْ شَوَاطِرٌ مِّنْ

آیت نمبر 35 36

نَارِهِ وَنَحَّاسٌ فَلَا تَنْتَصِرُونَ ۚ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبِينَ

ترجمہ : بھیجی جاوے گی تمہاڑے اتے آگ دی لاٹ تے دھواں فیر کس اپنا آپ وی نہ چاسکو گے (35)(36)

تشریح : جے اوس دیاڑے کس بھیجن دی کوشش کیتی تے تمہاڑے اتے آگ دا اک بھانبر تے کالا دھواں چھڈیا جاوے گا۔ اوہ اوسے پیرتے تمانوں بھن کے رکھ دوے گا ”شواظ“ آگ دے اوس بھانبر نوں آکھدے نیں جدھے وچ دھویں داناں نشان نہ ہووے۔ ”نحاس“ اوس دھویں نوں آکھدے نیں جدھے وچ آگ نہ ہووے۔ فیر کس اپنی مدد وی نہ کر سکو گے یا کس اک دو جے دی مدد نہ کر سکو گے۔ نہ جن انسان دی نہ انسان جنات دی ایسہ وی رب سونے دا کرم اے کہ اوہ نے بدکاراں نوں ویلے توں پہلاں اوہناں دے بھیرے انجام داپتا دے چھڈیا تاں جے کر اوہ پچنا چاہن تے ویلے سر توبہ کر لین۔

آیت نمبر 37 38 39 40 فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً

كَالدِّهَانِ ۚ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبِينَ

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبِينَ ﴿٣٨﴾

ترجمہ : فیر جدوں اسمان پھٹ جائے گاتے سوے چمڑے وانگوں لال سوا ہو جائے گا (37) (38) تے اوس دیہاڑے کے انسان تے جن کولوں اوہدے گناہ دے بارے نہیں پچھیا جاوے گا (39) (40)

تشریح : قیامت دے دیہاڑے اسمان دی حالت بیان کیتی جارہی اے ”وَرَدَّةٌ“ سوے گلاب دے پھل نوں آکھدے نیں ”الدَّهَانُ“ رنگے ہوئے سوے چمڑے نوں آکھدے نیں۔ ایس ایت دامتعا اے ہے کہ جیہڑے بندے نے گناہ کیتا اے پچھ گچھ وی اوسے کولوں ہووے گی کے جن یا انسان کولوں دو جیاں دے گناہواں بارے نہیں پچھیا جاوے گا ایس ایت دامتعا وی بیان کیتا جاندا اے کہ رب سوہنے نوں ایسہ لوڑ نہیں پووے گی کہ اوہ مجرم کولوں پچھے کہ یکہہ اوہنے ایسہ جرم کیتا اے؟ کیوں جے اوہ تے پہلے ای جاندا اے۔ سگوں مجرم کولوں تے ایسہ پچھیا جاوے گا کہ توں ایسہ جرم کیوں کیتا؟

آیت نمبر 41 42 43 يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بَيْنَهُمْ

فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ ﴿٤١﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبِينَ ﴿٤٢﴾ هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٤٣﴾

ترجمہ : مجرم پچھان لئے جان گے ایہناں علامتاں پاروں فیر پھڑ لیا جاوے گا اوہناں نوں متھے دے والیاں توں تے پیراں توں (41 42) ایسہ ای او جنم اے جنہوں جھوٹا کہندے ہوندے سی مجرم (43)

تشریح : فرشتے دوروں ویکھ کے ای مجرم نوں پچھان لیس گے۔ اوہناں دیاں شکلاں کالیاں تے اوہناں دیاں اکھاں خوف پاروں نیلیاں ہوون گیا اوہناں نوں متھے دے والیاں تے پیراں توں پھڑ کے جنم وچ سٹ دتا جاوے گا اوس ویلے اوہناں نوں کہیا جاوے گا ایسہ جے اوہ جنم جدھا تہاڑے نال وعدہ کیتا گیا سی تے جدھا سس انکار کردے ہوندے سی۔

آیت نمبر 44 45 يُطَوَّفُونَ فِيهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ اِنِّ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبِينَ ﴿٤٤﴾ ترجمہ : اوہ چکر لاندے رہن گے جنم تے گرم بلدے ہوئے پانی دے وچکار جیہڑا چو کھا گرم ہووے گا (44 45)

تشریح : جہنمیاں دے بارے دسیا جا رہیا اے کہ اوہ جیم تے حمیم دے وچکار پاگلاں وانگوں پھردے رہن گے۔ جنم دے تھدے ہوئے کولیاں تے بہانبر وانگوں بلدی اگ توں اوہ تنگ آجان گے تے تریرہ توں مجبور ہو کے جدوں پانی پانی آکھن گے تے اوہناں نوں بلدا ہو یا گرم پانی دتا جاوے گا سخت تریرہ پاروں جدوں اوس پانی نوں اوہ بلاں دے کول لے کے جان گے تے پانی اوہناں دے بلاں نوں ساڑ کے رکھ دوے گا ”آن“ چو کھے گرم پانی نوں آکھدے نیں۔

آیت نمبر 46 47 وَلَمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ ۖ فِيهَا نَضْرٌ ۖ وَالْآلَاءُ رَبِّكُمَا تُكَذِّبِينَ ﴿٤٦﴾

ترجمہ : جیہڑا رب دے ساہنے کھلون توں ڈردا اے اوہنوں دوباغ ملن گے (47'46)

تشریح : ایس آیت وچ لفظ مقام دے مفسراں میں دو معنی دے میں۔ اک تے ایسہ کہ جیہڑے لوک ہر ویلے ایس گل توں خوف کھاندے رہندے نہیں کہ اوہناں دارب اوہناں دی نگرانی کر رہیا اے اوہنوں بندیاں دے ہر فعل تے ہر گل دی خبر اے۔ اوہ ڈردے نہیں کہ کوئی اجسی بھل نہ ہو جاوے جدھے پاروں اوہناں دارب اوہناں توں ناراض ہو جاوے۔ دو جامعنا ایسہ اے کہ اوہ لوک جیہڑے اپنے رب دی جناب وچ کھلون توں ہر ویلے ڈردے رہندے نہیں۔

حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ دے بارے دیا جاندا اے پئی اک دن اوہ قیامت دے بارے سوچدے پئے سن۔ تکرری 'جنت دوزخ تے عذاب تے گوہ کردیاں کردیاں آپ کنب گئے تے فرمان لگے اے کاش میں گھاء ہوندا تے کوئی ڈنگر مینوں چر لید ایا میں جمیا ای نہ ہوندا۔ عذاب دیاں گلاں تے رب سوہنے دے جلال بارے سوچ کے آپ ڈردے رہے۔ اوس ویلے ایسہ آیتاں نازل ہوئیاں "جیہڑے اپنے رب کونوں ڈردے میں رب سوہنا اوہناں نوں اک نہیں کئی کئی جنتاں دیوے گا۔"

جنت دواعنایا باغ اے ایس آیت وچ دیا گیا اے پئی جیہڑے لوک رب سوہنے کولوں ڈردے ڈردے حیاتی شہادے میں اوہناں نوں عدن دے باغاں وچوں دو دوباغ دتے جان گے۔ اک اوہ جدھے وچ اوہناں دے رہن دا محل ہووے گا۔ جتھے اوہ اپنے گھر والیاں دے نال رہن گے۔ تے دو جا محل اوہ ہووے گا جتھے اوہ یاراں ہیلیاں نال رل کے خوشیاں منایا کرن گے۔

علامہ بغوی نے اک بڑی پیاری حدیث لکھی اے۔ حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ کہندے میں پئی رسول پاک صلی اللہ علیہ وسلم نے فرمایا!

"جس مسافرنوں شیریاں دا ڈر ہوندا اے اوہ سوندا نہیں ساری رات ٹردار ہندا اے۔ اوہ اپنی منزل تک اپڑ جاندا اے۔ خبردار! رب سوہنے دا سامان چو کھی قیمت والا اے 'سن لوو! رب سوہنے دا سامان جنت اے"

آیت نمبر 48'49'50'51'52'53

ذَوَاتًا أَفْنَانٍ ۖ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبِينَ ﴿٥٠﴾

فِيهِمَا عَيْنِينَ تُخْبِرِينَ ۖ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا

تُكَذِّبِينَ ۖ فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجِينَ ﴿٥١﴾

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبِينَ ﴿٥٢﴾

ترجمہ : دونویں باغ پھلدار شبنیاں والے ہوون گے (48'49) دونواں باغاں وچ دو چشمے وگدے ہوون گے (50'51) ایہناں دونواں باغاں وچ ہر ترال دے میویاں دیاں دو قسماں ہوون گیا (52'53)

تشریح : ایس آیت توں اوہناں دوواں باغاں دی صفت شروع ہو جاندا اے۔ ایہناں باغاں

وے رکھاں دیاں شہنیاں بڑیاں گھنیاں ہوں گیاں ایہناں شہنیاں اتے ہرے ہرے پتے تے اوہناں وچ سوہنے سوہنے پھل تے مزیدار پھل وی ہوں گے اَفْنَانُ جمع اے ایدھا واحد فَنَنْ اے جدھا معنا شہنی اے ایس ایت وچ جنت دی تعریف ایسہ وی گئی اے پئی او تھے رنگ رنگ دے پھل تے قسم قسم دے رکھ ہوں گے ہر باغ وچ چشمے وگیدے پئے ہوں گے ہر پھل دیاں دو قسماں ہوں گیاں اک اوہ جنھوں کس جاندے او۔ اوہنوں کس دیکھیا وی ہووے گا تے چھیا وی ہووے گا۔ پر ایسے پھل وی اک قسم جیہڑی جنت وچ ہووے گی۔ تہاڑے لئی اکا ای نویں ہووے گی۔

آیت نمبر 54`55

مُتَّكِئِينَ عَلَىٰ فُرُشٍ بَطَآئِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ ۗ وَجَنَّا الْجَحْتَيْنِ ۖ دَانٍ ﴿۵۴﴾

فِي آيَةِ الْآلَاءِ رَبِّكُمْ تَكْذِبِينَ ﴿۵۵﴾

ترجمہ : اوہ بیچہ لاکے ایسوجے و شونیاں تے بیٹھے ہوں گے جنہاں دے استر موٹے ریشم دے ہوں گے تے دونوں باغاں دا پھل لمکھا ہووے گا (54`55)

اوہ لوک جنہاں نے ڈردیاں ڈردیاں ساری حیاتی لنگھاوتی۔ ایتھے بڑے مطمئن تے پرسکون ہوں گے بسترے وچھے ہوں گے جنہاں دا استر ریشم دا ہووے گا جیہڑا چمک والا تے نرم ہووے گا۔ ایسہ لوک اجہیاں بستریاں تے تکیے لاکے بیٹھے ہوں گے جتھے اونہاں نوں کوئی فکر نہیں ہووے گی۔ جتاوس پھل نوں اکھدے نیں جیہڑا چنیا جاندا اے رب سوہنے دے فرمان دا مطلب ایسہ اے پئی او تھے رکھاں دے نال پھل انج لگے ہوں گے کہ اوہناں نوں توڑنا اکا ای سوکھا ہووے گا۔ کھلوتیاں ہویاں بیٹھیاں ہویاں یا لے پیاں ہویاں جس حالت وچ کس اوہناں نوں کھانا چاہو اوہ تہاڑے منہ دے کول آجاون گے۔

آیت نمبر 56`57`58`59

الظَّرِفِ ۖ لَمْ يَطِغْتَهُنَّ ۖ اِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ ﴿۵۶﴾

فِي آيَةِ الْآلَاءِ رَبِّكُمْ تَكْذِبِينَ ۖ كَاٰنَهُنَّ الْيَاقُوْتُ

وَالْمَرْجَانُ ۖ فِي آيَةِ الْآلَاءِ رَبِّكُمْ تَكْذِبِينَ ﴿۵۷﴾

ترجمہ : اوہناں وچ جھلیاں نظراں والیاں (حوراں) ہوں گیاں جنہاں نوں اوہناں لوکاں توں پہلاں نہ کے انسان نے ہتھ لایا ہووے گا تے نہ ای کے جن نے (56`57) اوہ تے انج ہوں گیاں جویں (بچے موتی) یا قوت تے مرجان (58`59)

تشریح : ایہناں باغاں وچ جیہڑے محل تے مکان جنتیاں لئی بنائے گئے نیں اوہناں وچ اجہیاں میاراں ہوں گیاں۔ جنہاں وچ شرم تے حیائنی ہووے گی کہ اوہ نگاہواں جھکائی رکھن گیاں اوہ اپنے مالکاں توں اڈکے ول اکھ چک کے دیکھنا وی پسند نہیں کرن گیاں۔ شرم والیاں تے حیوا والیاں ہوں دے نال نال اوہ اینیاں پاکدامن تے عزت والیاں ہوں گیاں کہ کے جن یا انسان نے اوہناں نوں ہتھ تک نہیں لایا ہووے گا۔ اوہناں دے مکھڑے یا قوت و انگوں سوے ہوں گے تے اوہناں دے جتے مرجان و انگوں چٹے تے نکور ہوں گے۔

اتھے گوہ کرن والی گل ایسہ اے کہ ظاہری حسن دے ذکر توں پہلے قرآن پاک نے اوہناں دی پاکدامنی، عزت تے حیا اذ کر کیتا اے۔ سچی گل ایسہ اے کہ سوانیاں دا حقیقی حسن تے پچیاں من کچھو نیاں او اوں اوہناں دی پاکدامنی تے اکھاں دی شرم وچ ہوندا اے۔ عورت ذات وچ ایسہ دونوں گلاں نہ ہوں تے اوہ کوڑے دے ڈھیر اتے اگے ہوئے گھاہ وانگنوں ہوندی اے جنہوں کھوتے تے منہ مار سکدے نیں تے اپنا روح راضی کر کے ڈھپنوں ڈھپنوں کر سکدے نیں پر اک شریف تے بھلے مانس بندے نوں تے اتھوں بدبو آوے گی تے او تھوں انٹھن والیاں تڑوساں نال اوہ دا ماغ پاشن لگ پئے گا۔

ایسہ فِصْرَاتُ الطَّرْفِ کون ہوں گیاں؟ اوہ نیک نبی بیاں جیہڑیاں دنیا وچ اللہ دے نیک بندیاں دے نکاح وچ رہیاں۔ ایسہ جنت وچ اوہناں دے محلان دا حسن جن گیاں ایہناں توں او جنتی لوکاں نوں حوراں وی دتیاں جان گیاں۔ نالے اوہ مسلمان سوانیاں جیہڑیاں کسے دے نکاح وچ نہیں رہیاں یا جنہاں دے خاوند نوں مارے عملیاں پاروں جنم وچ سٹ دتا جاوے گا۔ اوہناں نوں وی جنتی مرداں نال ویاہ دتا جاوے گا۔ ایسراں ای مو من جنان تے ایمان والیاں جنیاں نوں نعمتاں دتیاں جان گیاں۔

حضرت علی بن ابی سلمہ رضی اللہ عنہما فرمادیاں نیں میں عرض کیتی اے اللہ دے رسول صلی اللہ علیہ وسلم دنیاویاں بیویاں افضل ہوں گیاں یا جنت دیاں حوراں؟ نبی پاک نے فرمایا دنیاویاں بیویاں جنتی حوراں نالوں افضل ہوں گیاں۔ جو یں گدے دا اتنا اچھاڑو چلے استر نالوں سوہنا ہوندا اے۔ میں عرض کیتی اے اللہ دے رسول ایسہ کویں؟ حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے فرمایا اپنی نمازاں اپنے روزیاں تے اپنی عبادتاں پاروں اوہ افضل ہوں گیاں۔ فیر فرمایا رب سوہنا اوہناں دیاں مکھڑیاں نوں نورانی بنا دیوے گا۔ اوہناں دے جتے ریشم نالوں نرم اوہناں دے مکھڑے چٹے اوہناں دے کپڑے ساوے تے اوہناں دے زیور سونے دے زیور وانگنوں لشکارے مارن گے اوہناں دیاں چھاپاں موتیاں دیاں تے اوہناں دیاں کنگھیاں سونے دیاں ہوں گیاں۔ اوہ رب سوہنے دیاں ظاہری تے باطنی نعمتاں توں خوش ہو کے آکھن گیاں: ”کن کھول کے سن لوو! اسیں بھیشار ہن والیاں آں سانوں موت نہیں آوے گی۔“

سن لوو! اسیں کو مل پنڈے والیاں تے سوہنیاں آں۔ خوش قسمت اے اوہ جدھے حصے وچ اسیں آواں گیاں تے اوہ ساڈے حصے وچ آوے گا۔

آیت نمبر 60، 61

هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ ۚ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ

ترجمہ: کہیہ بھلیائی دلدلہ بھلیائی توں اڈوی کجھ ہوندا اے (60، 61)

تشریح: ایس آیت وچ ایسہ دسیا جا رہیا اے کہ جے بندے نے اپنی بندگی دے حقوق ٹھیک ڈھنگ نال ادا کیتے تے کہیہ رب سوہنا اپنی بند انوازی دی شان وچ کوئی کمی رہن دیوے گا؟ یعنی گل اے کہ رب سوہنا کسے دی نیکی نوں ضائع نہیں کرے گا۔ تے کسے دے اجر تے بدلے نوں گھٹ وی نہیں کرے گا۔ اک دفعہ رسول پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے ایسہ آیت صحابہ کرام رضوان اللہ

کلمہ دے ساہنے تلاوت فرمائی تے پچھیا۔ تیں جاندے او تہاڈے رب نے کہہ فرمایا اے؟ صحابہ نے عرض کیتی اللہ تے اوہدے رسول امی بہتر جاندے نیں۔ نبی پاک صلی اللہ علیہ آلہ وسلم نے فرمایا کہ رب سوہنا فرماندا اے پئی جنہوں میں توحید دی نعمت دتی کہہ جنت توں اڈوی اوہدا کوئی بدلہ ہو سکدا اے۔

آیت نمبر 62`63`64`65`66`67`68`69

وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا

جَنَّتٍ ۖ قِبَايَةِ الْآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبِينَ ۖ

مَذْهَامَتَيْنِ ۖ قِبَايَةِ الْآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبِينَ ۖ

فِيهِمَا عَيْنِينَ نَضَّخَتْ ۖ قِبَايَةِ الْآءِ رَبِّكُمَا

تُكَذِّبِينَ ۖ فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ۖ

قِبَايَةِ الْآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبِينَ ۖ

ترجمہ : تے ایہناں دونواں (باغاں) توں اڈو ہور باغ وی پیجے نیں (62`63) دونویں چوکھے ہر بھرے (64`65) ایہناں وچ دو چشمے جوش نال بلدے پئے ہون گے (66`67) ایہناں وچ میوے ہون گے تے کھوراں تے اناں ہون گے (68`69)

تشریح : جیہڑیاں دو باغاں دا ذکر پہلے ہو یا اے اعلیٰ درجے دے باغ ساہن تے مقررین نوں ملن گے۔ ایہناں توں گھٹ درجے دے وی دو باغ ہون گے جیہڑے ”اہل السمن“ نوں دتے جان گے۔ ایہ دو باغ وی بڑے ہرے تے من کھویں ہون گے، مدھام اوس ہرے نوں کہندے نیں جیہڑا گاڑھا ساوا ہووے۔ ایہناں باغاں وچ وی چشمے ہون گے۔ جنہاں توں پانی پھٹ پھٹ کے وگ داپیا ہووے گا۔

آیت نمبر 70`71`72`73`74`75

فِيهِنَّ خَزَائِرٌ

حِسَانٌ ۖ قِبَايَةِ الْآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبِينَ ۖ حُورٌ

مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ ۖ قِبَايَةِ الْآءِ رَبِّكُمَا

تُكَذِّبِينَ ۖ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌ ۖ

قِبَايَةِ الْآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبِينَ ۖ

ترجمہ : ایہناں وچ چٹے سبھا والیاں (تے) چنگی شکل والیاں ہون گی (70-71) ایہہ حوراں پردے والے خیمیاں وچ (72`73) ایہناں نوں وی (اوس ویلے تک) نہ کیسے انسان نے ہتھ لایا ہووے گا نہ کسے جن نے (74`75)

تشریح : ایہناں باغاں وچ وی اجھیاں میاراں ہون گییاں جنہاں دے حسن بدرے نہ کسے نے

پہلے سنیا ہووے گا نہ کہے نے اوہناں نوں پہلے ویکھیا ہووے گا۔ تے اوہناں دی ورتوں وی بے مثال ہووے گی۔ خیرات دا مطلب اے جنہاں دی ورتوں سبھ توں چنگی تے مکھڑے سوہنے ہوون گے۔ ”حور“ دا مطلب اے اجہی جدھی اکھ دا کالا حصہ بہت کالا ہووے تے چٹا حصہ بہت زیادہ چٹا ہووے۔ مقصورات فی الھیام فرما کے اوہناں دے بارے دس دتا کہ اوہ حیا والیاں تے شرم والیاں ہوون گیاں اوہ آوارہ پھرن والیاں نہیں سگوں اپنے اپنے خیمیاں وچ بیٹھیاں رہن والیاں ہوون گیاں اوہناں دے ظاہری تے باطنی حسن پاروں اوہناں دے خیمیاں دا چپہ چپہ تے کونہ کونہ خشبو والا تے روشن ہووے گا ناں اوہناں دے گھر وچ خوشیاں پیلاں پاوندیاں ہوون گیاں۔

آیت نمبر 77، 76

مُتَكِينٍ عَلَىٰ رَفْرَفٍ خُضِرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حَسَانٍ ۗ فَآيُ الْآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٦﴾

ترجمہ : اوہ تکیہ لاکے بیٹھے ہوون گے ہری گدی اتے جھیردی بے حد نازک تے چوکھی سوہنی ہووے گی (77، 76) مُتَكِينِينَ عَلَىٰ رَفْرَفٍ خُضِرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حَسَانٍ

تشریح : رفر ف دے کئی معنی بیان کیتے گئے نیں۔ ایدہا اک معنا ساوے رنگ دی ریشمی چادر اے جھیردی بستر اتے وچھائی جانندی اے۔ دو جا معنا اوہ تکیہ اے جدھے نال ڈھولائی جانندی اے علامہ قرطبی لکھدے نیں پئی رفر ف اک ایسی شے نوں آکھدے نیں کہ جدھے اتے انسان بیٹھدا اے تے کدے اوہ اتے جانندی اے تے کدی بیٹھاں ہوندی اے کدے سج مڑدی اے تے کدے کبھے مڑدی اے تے جنتی اپنیاں سوانیاں تے حورال دے نال بیٹھے او تھے موبج میلہ کردے ہوون گے۔ عبقری پھلدار نقش والے قالین نوں آکھدے نیں۔ اجما قالین انج ای بڑا سوہنا ہوندا اے۔ پر ایدھی خوبصورتی دا اندازہ ایس گل نال لایا جاسکدا اے پئی رب سوہناوی اینہوں ”حسان“ یعنی بہت سوہنا فرما رہیا اے۔

علامہ جوہری ایس لفظ دی تشریح کر دیا ہویاں لکھدے نیں پئی عبقری اک پنڈ داناں اے جدھے بارے عرب دے لوکاں دا خیال اے کہ او تھے جن رہندے نیں۔ ایسے لئی ہر اوہ شے جدھی طاقت تیزی تے حسن توں اوہ متاثر ہوندے اوہنوں ”عبقر“ نال نسبت دے کے عبقری کہہ دیندے۔

آیت نمبر 78 تَبْرُكًا اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٧٨﴾

ترجمہ : (اے حبیب) بڑا برکت والا اے تہاڈے رب داناں اوڈیالی والے اتے احسان فرمان والا (78)

تشریح : ایس مبارک سورت دا شروع کنا سوہنا تے من موہنا سی کہ ایدھے وچ اوس پاک ذات نے اپنیاں رحمتاں دا ذکر بڑے من کھجویں انداز تے من پرچاون والے لفظاں نال کیتا ہن ایس سورت دے اخیر وچ رب سوہنا اپنے نال دی پاکی دا ذکر کر دیاں ہویاں فرما رہیا اے پئی اے میرے محبوب! تیرے رب داناں کنا برکت والا اے۔ تیرے اوس پالن والے داناں جیسو بڑی عظمت والا تے احسان فرمان والا اے۔

سوال ☆ سورت رحمن دے نال زمانہ نزول تے شان نزول دے بارے
تسلسل کہیہ جان دے او۔ تفصیل نال لکھو۔

جواب ☆ نال :- ایس مبارک سورت داپہلا لفظ ”الرحمن“ اے تے ایسوایدھا نال اے۔
نالے ایس سورت وچ رب سوہنے دی رحمت دی شان نوں چوکھے طریقیاں نال بیان کیتا گیا اے۔
ایس لئی ایسوایدھا نال ”الرحمان“ رکھیا گیا اے۔

رحمت دی شان زیادہ نمایاں اے ایس لئی وی ایس سورت داناں ”الرحمان“ اے حضرت سیدنا علی
کرم اللہ وجہ نے ایس سورت داناں ”عروس القرآن“ وی دیا اے۔

تعارف : سورت رحمان وچ تن ”3“ رکوع اٹھتر آیتاں ”78“ تن سواکونجہ 351 کلمے تے اک
ہزار چھ سو چھتتی 1636 حرف نیں۔

نزول : کچھ عالماں دی رائے اے پئی الرحمان مدنی سورت اے پر بہتے عالماں تے سو جھوٹاں دا
آکھنا اے پئی ایسہ سورت مکے پاک وچ نازل ہوئی۔ ایس سورت دے مضموناں توں وی ایسویہ لگدا
اے پئی ایسہ مکی سورت اے۔

ایہناں توں اڈرب دے رسول صلی اللہ علیہ وسلم دے صحابیاں دیاں صحیح روایتاں وی ایسودسدیاں
نیں پئی ایسہ پاک سورت مکے پاک وچ نازل ہوئی۔
علامہ قرطبی ایس سورت دے بارے لکھدے نیں۔

”حضرت عمرو بن زبیر دی روایت اے پئی اک دیساڑے رب سوہنے دے رسول پاک دے صحابی
کہن لگے پئی قریش نیں اج تیک قرآن نوں سنہا نہیں۔ اوہ سینوں بغیر ای ایس پاک کلام دی مخالفت
کردے رہندے نیں جے ساڈے وچوں کوئی سنگی ہمت کر کے اچی واج نال ایہناں نوں پاک قرآن
سنائے تے کنا چنگا ہووے۔ حضرت ابن مسعود آکھن لگے پئی ایسہ نیک کم میں کراں گا۔ رب
سوہنے دے رسول دے دو جیاں صحابیاں نیں کہیا پئی تماڈا سنانا مناسب نہیں۔ ایج نہ ہووے پئی اوہ
تہانوں کمزور تے ماڈاجان کے مارن لگ پین۔ کسے اجیہے بندے نوں ایسہ فرض ادا کرنا چاہی دا اے۔
جدہا قبیلہ زور آور ہووے۔ تاں جے اودھے قبیلے دے خوف نال کوئی کافر اوہناں اتے ہتھ نہ چک
سکے پر حضرت ابن مسعود نے اوہناں دی گل نہ منی۔ آپ اپنی تھاں توں اٹھے۔ تے مقام ابراہیم دے
کول جا کے کھلو گئے۔ تے بڑے سر نال اچی واج نال سورت الرحمن دی تلاوت شروع کردتی۔
قریش دے قبیلے اپنیاں اپنیاں مجلساں الا کے بیٹھے ہوئے سن پہلے تے اوہناں نیں کوئی دھیان نہ دتا۔
پر جدوں اوہناں نوں پتا لگا پئی ایسہ تے پاک قرآن دی تلاوت پئے کردے نیں تے اوہ اٹھ کھلوتے
تے اوہناں نیں حضرت ابن مسعود نوں مارنا شروع کردتا۔ اوہناں نیں بڑی بے دردی نال آپ نوں
ماریا۔ ایسوں تیک کہ حضرت ابن مسعود دا چہرہ مبارک زخمی ہو گیا“

ایس واقعے توں ایسہ گل نتر کے ساہنے آجان دی اے پئی سورت رحمن مکے وچ ایس واقعے توں پہلے
نازل ہو چکی سی۔

سورت رحمن دے مکی ہون دی اک ہور دلیل انج بیان کیتی جان دی اے پئی ہجرت تو پہلے اک دفعہ

نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم فجر دی نماز وچ سورت رحمن دی تلاوت فرمادے پئے سن کہ جنناں دی اک ٹولی او تھوں لنگھی تے اوہناں میں سورت رحمن نون سنیا تے اوہناں نون ایسہ تلاوت بڑی چنگی لگی۔

ایہناں صحیح روایتاں توں ایسہ گل نتر کے سامنے آجاندی اے پئی سورت رحمن مکی سورت اے۔

سوال نمبر 2 ☆ سورت رحمن وچ بیان ہوئے مضمونان اتے اک بھرواں مضمون لکھو۔

جواب : ☆ رب سوہنے دے پاک ناناواں وچوں ”الرحمن“ دے نال ایسہ سورت شروع ہوندی پئی اے۔ لفظ الرحمن دامنہ معنائی مہربانی تے رحمت اے پئی جدہ بارے اسیں سوچ وی نہیں سکدے۔ رب سوہنے نے بندے نون پیدا فرمایا تے اوہدے وچ اجہیاں چنگیاں تے صلاحیتاں رکھ چھڈیاں میں پئی اوہناں وچوں کچھ دا تعلق مادی حیاتی نال اے تے کچھ دا تعلق روحانی ترقی نال اے۔

سورت رحمن وچ سبھ توں پہلاں اوس نعمت نون بیان کیتا جدھا تعلق دل تے روح نال اے یعنی پاک قرآن دا علم تے اوہدے بیان کرن دی قوت۔ ایدھے مگروں اسمان تے دھرتی دیاں اوہناں نعمتاں دا ذکر کیتا جیہڑیاں بندے دے جتے دی صحت لئی ضروری نہیں۔ ایدھے نال ای رب سوہنے نے کچھ حکم ارشاد فرمائے تے نال نال اوس ذات نے اپنی وڈیائی دا تذکرہ کیتا۔

ایس پاک سورت وچ رب سوہنے نے آدم دی اولاد دے نال نال خاص کر کے اپنی اک ہور مخلوق دا ذکر کیتا جنھوں ”جن“ اکھیا جاندا اے۔ ہمدیاں تے جنناں دی ہنتر (مادہ تخلیق) وچ جیہڑا فرق اے اوہ وی ایس پاک سورت وچ دسیا گیا اے فَبَايُ الْاٰءِ رَبِّكُمْ اَتُكٰذِبْنَ داتکرار ساہنوں ایس حقیقت دی خبر دیندا اے پئی پاک قرآن دی ہدایت صرف ہمدیاں لئی نہیں سگوں ایسہ جنناں لئی وی ہدایت دا سمندر اے جدوں قرآن دے حکم جنناں لئی وی اوسے تراں میں جویں ہمدیاں لئی نہیں تے ای تھوں ایسہ گل ثابت ہو جاندی پئی جن وی رسول پاک صلی اللہ علیہ وسلم دے امتی میں یعنی نبی صلی اللہ علیہ وسلم جنناں تے ہمدیاں دونواں دے نبی نہیں۔

سورت رحمن دے دوسرے رکوع وچ سرکش ہمدیاں تے سرکش جنناں دے انجام بارے کھول کے دس دتاتے آخری رکوع وچ بڑے سوہنے تے من موہنے انداز وچ اوہناں نعمتاں تے احساناں بارے دسیا جیہڑے مولا کریم نے جنناں تے انساناں وچوں اپنے نیک تے فرمانبردار ہمدیاں اتے فرمائے نہیں۔

رب سوہنا سانوں اپنی نافرمانی تو پچائے تے اپنی رحمت دی چھاویں رکھے اپنے عذاب توں پناہ دیوے اپنے پیارے حبیب علیہ الصلوٰۃ والسلام دی پچی غلامی دی توفیق عنایت فرمائے تے پیار محبت نال جھولی بھر دیوے تے اپنے اوہناں خوش قسمت ہمدیاں وچ شامل کرے جنھاں کولوں اوہ راضی اے۔

سورت حجرات دا ترجمہ تے تشریح

تعارف : سورت حجرات مدینے وچ نازل ہوئی ایہدھیاں اٹھاراں آیتاں تے دور کوع نہیں۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ترجمہ : اسم اللہ دے نال شروع ہے جو بخشش داسائیں

کامل مہر محبت والا پالے آخر تائیں

تشریح : اسلامی رہتل بہتل وچ بسم اللہ الرحمن الرحیم نوں بڑا اہم مقام حاصل اے ساڈے ہادی تے مرشد صلی اللہ علیہ وسلم نے ایہہ سبق دتا اے کہ ہر کم بسم اللہ نال شروع کرو سگوں۔ ایٹھوں تیک فرمایا پئی بوہاند کردتے اللہ دانال لیا کرو دیاو اٹھاؤتے اللہ دانال لیا کرو مقصد ایہہ اے پئی ہر کم کرن ویلے۔ کم نکا ہووے یا وڈا بندے نوں اپنے مالک دانال لینا چاہی دالے۔ تاں جے اوہدی برکت نال اوکڑاں مک جاون تے اوس ذات دی مدد اتے بندے دا یقین پکا ہو جاوے۔ نالے جدوں بندے نوں ہر کم شروع کرن ویلے اللہ دانال لین دی عادت ہو جاوے گی تے اوہ ہر اجہیا کم کرن توں رک جاوے گا جدھے وچ اوہ پاپاں والارا ضعی نہ ہووے۔

امام قرطبی نے سند نال ایہہ حدیث نقل کیتی اے کہ عثمان بن امی اعضاء نے شکیت کیتی کہ اے اللہ دے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جدوں توں میں مسلمان ہو یاواں جسم وچ درد جہار ہندا اے۔ نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم نے فرمایا جتھے جتھے درد ہووے اوٹھے اوٹھے جتھے جتھے رکھ کے تن "3" وار بسم اللہ والی آیت پڑھ تیری درد ختم ہو جاوے گی۔

"اللہ" رب سوہنے دا ذاتی نال اے تے اوہنوں بڑا پسند اے۔ ایسے سنی ایہہ نال اوہدی ذات پاک توں اڈکے ہستی لئی نہیں ورتیاں جاسکدا۔

الرَّحْمٰنُ تے الرَّحِیْمُ دونویں "رحمت" دے لفظ توں بنے نہیں۔ تے رب سوہنے دی رحمت توں مراد اوہدے اوہ انعام تے عنایتاں نہیں جیسہ زیاں اوہ اپنی مخلوق نوں دیندا رہندا اے جو یں ساڈا وجود حیاتی، علم، دانائی، طاقت، عزت، تے نیک عمل دی شینت (توفیق) سبھ اوہدی رحمت پاروں نہیں۔ ایہہ اوہدی بے حساب رحمت ای تے ہے کہ اوہنے کسے حق توں بغیر انسان دے جسم تے روح دی خوراک دے سارے سامان انسان نوں دتے ہوئے نہیں۔ ایہہ وی اوہدی بے حساب رحمت ای تے ہے کہ ساڈیاں اگاتار ناشکریاں تے نافرمانیاں وی اوہدی رحمت دے بوہے نوں بند نہیں کر سکدیاں ایہہ گل بڑی گوہ کرن جوگ اے پئی قرآن رب سوہنے دی جیسہ وی صفت سب توں پہلے ذکر کروا لے اوہ قہاریت تے جباریت نہیں سگوں رَحْمَانِیَّتْ تے رَحِیْمِیَّتْ اے ایہہ ایس لئی کہ بندے دا جیسہ تعلق رب سوہنے دے نال اے اوہدی جیاد خوف تے رعب اتے نہ ہووے سگوں رحمت تے محبت اتے ہووے۔ کیوں جے پیارا ای اوٹھے اے جدھے نال انسان دے اندر والیاں چنگائیاں باہر آوندیاں نہیں تے اپنیاں لکیاں ہو یاں طاقتاں دا بندے نوں پتا لگدا اے تے بندے لئی بڑی کامیابی اے کہ اوہ اپنے آپ نوں جان لوے تے پچھاں لوے سچ تے حق نوں نہ کجھن والے کجھ لوک کہندے نہیں پئی اسلام دا خدا خوبی اے تے اوہ اپنے من والیاں نوں خون خاری سکھاند اے

ساڈا کہنا ایسہ اے کہ بچہ اوہ اسلام دی ایس پاک کتاب دے پہلے ورتے دی پہلی سطر ای پڑھ لیندے تے اوہناں نوں پتالگ جاندا کہ اسلام دا خدا خون خار نہیں الرحمن اے اوہدی رحمت دا پہلہ ایٹاں وڈا اے کہ کائنات دا چپہ چپہ ایدھے وچ آجاندا اے تے اسلام دا خدا ظالم نہیں سگوں الرحیم اے اوہدی رحمت دلبدل ہر ویلے ورتدا ای رہندا اے۔

قرآن دیاں مفسراں تے سو جھوٹاں لکھیا اے پئی الرحمن تے الرحمن و امعن صرف رحمت کرن والا نہیں سگوں چوکھاتے ہر ویلے رحمت کرن والا اے پر الرحمن دے معنی الرحیم نالوں وی وڈے نہیں یعنی بہت ای رحم فرمان والا۔ اپنی رحمت فرمان والا کہ جس توں بسہتی رحمت بارے اسیں سوچ وی نہیں سکدے۔ تفسیر بیضاوی وچ لکھیا اے پئی الرحمن و الفظ وی رب سوہنے توں اڈکے ہستی لئی نہیں ورتیا جاسکدا۔

بسم اللہ والی آیت رب سوہنے دا کلام اے۔ دو سورتاں نوں وکھ وکھ کرن لئی ایسہ نازل ہوئی۔ ایسہ نہ سورت فاتحہ دی آیت اے تے نہ کے ہور سورت دا حصا اے ہاں سورت النحل دی اک آیت وچ ایسہ شامل اے۔

آیت نمبر 1 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيْهِ اللَّهُ

وَرَسُولِهِ وَأَنْقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

ترجمہ : اے ایمان والیو! اگے نہ ودھیا کرو اللہ تے او دھے رسول توں۔ تے ڈردے رہیا کرو رب سوہنے توں بے شک رب سوہنا سبھ کجھ سنن والا تے جانن والا اے۔

تشریح : امام فخر الدین رازی رحمتہ اللہ علیہ لکھدے نہیں کہ سورت فتح وچ رب سوہنے نے اپنے محبوب صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دا اعلیٰ مقام تے اچی شان بیان فرمائی کہ ایسہ اوہ رسول نہیں جنہاں دی رسالت دے اسیں گواہ آں جنہاں دا دین ساریاں دیناں اتے چھا جائے گا۔ اوہناں دے غلام ایڈی اچی شان والے نہیں کہ اوہناں دا ذکر اسمانی کتاباں وچ وی آیا اے۔ ایس سورت وچ اوں اچی شان والے رسول دی عزت کرن دا حکم دتا جا رہیا اے اوہ تے احترام دے طریقے سکھائے جا رہے نہیں کیوں بچے ادب ہووے گا تے دل وچ تعظیم ہووے گی۔ تعظیم ہووے گی تے اوہدے ہر حکم اتے سر جھکے گا۔ جدوں سر جھک جاوے گا تے فیر محبت دی نعمت عطا ہووے گی۔ تے جدوں رب سوہنے دے محبوب دے عشق دا دیوا بل پیا تے فیر رب سوہنے دے دربار ول جان دارا وی روشن ہو جاوے گا۔

رب سوہنے نے ادب تے احترام دا سبق لا تَقْدِمُوا توں شروع کیتا اے۔ علامہ ابن جریر لکھدے نہیں پئی جدوں کوئی بند اپنے پیشوا یا امام دے حکم دے بغیر آپ ای امر تے نہی دے فصیلیاں وچ جلدی کرے تے عرب کہندے نہیں اوہ بند اپنے امام دے اگے اگے ٹردا اے علامہ ابن کثیر نے حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ کولوں ایس جملے دی تفسیر انجکتی اے کہ قرآن تے سنت دے بر خلاف پیر نہ پون۔

سچی گل تے ایسہ اے کہ رب سوہنے تے اوہدے پیارے نبی اتے ایمان لیاون توں مگروں کے دا ایسہ حق نہیں کہ اوہ اللہ پاک تے اوہدے رسول پاک دے حکم توں وکھ کوئی گل کرے یا کوئی کم

کرے۔ جدوں بند اپنے مسلمان ہوں و اعلان کروا لے تے اوہ ایس گل داوی اعلان کر رہیا ہوندا اے کہ اج توں پچھے اوہدی تمنا اوہدی مرضی تے اوہدا فائدہ اللہ تے اوہدے رسول پاک صلی اللہ علیہ وسلم دے حکم اتے قربان ہو جاوے گا۔

ایتھوں ایس گل دا پتا لگا پئی کے بندے دا ایسہ حق نہیں کہ اوہ اجھیا قانون بنائے جہیزہ قرآن تے سنت دے برخلاف ہووے تے نہ کے عدالت دا ایسہ حق اے کہ اوہ اللہ دے قانون توں وکھ کوئی فیصلہ کرے۔

آیت نمبر 2 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا

لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿۲﴾

ترجمہ : اے ایمان والیو! نہ اچھاں کریا کرو اپنیاں آوازاں نبی (کریم) دی آواز توں۔ تے نہ زور نال نبی کریم نال گل کریا کرو جو یس کس زور نال اک دو جے نال گل کر دے او (ایس بے ادبی پاروں) کہ ہرے تہاڈے اعمال ضائع نہ ہو جاوے۔ تے تہانوں خبر وی نہ ہووے۔

تشریح : ایس پاک آیت وچ وی پیارے نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے دربار و ادب سکھایا جا رہیا اے پچھلی آیت وچ دسیا گیا کہ قول تے عمل وچ نبی پاک توں اگے نہ ودھیا کرو۔ ہن گل کرن دا ڈھنگ دسیا جا رہیا اے پئی جے نبی پاک دی خدمت وچ جاوے آپ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نال گل کرو تے ایس گل دا خیال رکھنا کہ تہاڈی آواز میرے محبوب دی آواز تو اچی نہ ہووے۔ جدوں حاضری دیو تے ادب تے احترام دی مورت من جاوے کس ماساجتی وی بے پروائی کیتی تے سارے جتنے عمل جو یس کے ہجرت جہاد تے عبادتوں سکھے ضائع ہو جاوے گے۔

مفسر تے سو جھوان لکھدے نیں پئی جدوں ایسہ آیت نازل ہوئی تے حضرت عمر فاروق اعظم رضی اللہ عنہ نے ہولی ہولی گل کرن نوں اپنی عادت بنا لیا۔ حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ نے عرض کیتی اے اللہ دے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مینوں اوس ذات دی قسم جنہے تہاڈے اتے قرآن نازل کیتا اے میں اخیر دم توڑیں آپ صلی اللہ علیہ وسلم نال ہولی آواز نال گل کریا کراں گا۔ جدوں کوئی جمات یا وفد رسول پاک نال ملن ملٹی مدینے آوند اتے حضرت صدیق اکبر اوہناں ول اک خاص بند ابھجے جیہڑا اوہناں نوں حاضری دے ادب بارے دسد ا۔

نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم دے صحابی جیہڑے پہلے ای ادب تے احترام دی مورت سن ایس آیت دے نازل ہوون مگروں ہور احتیاط کرن لگ پئے۔ حضرت ثابت ابن قیس رضی اللہ عنہ قدرتی ای جنہاں دی آواز بڑی اچی سی۔ ایس آیت دے نازل ہوون مگروں اوہناں تے جو یں قیامت ٹٹ پئی گھر بیٹھ گئے ہوئے نوں تالا لادتا تے رات دیھاڑا شروع کردتا۔ نبی پاک صلی اللہ علیہ وسلم نے جدوں اک دو دیھاڑے ثابت نوں نہ ویکھیا تے اوہناں دے بارے پچھیا عرض کیتا گیا پئی اوہ تے رات دیھاڑے روندے رہندے نیں۔ پیارے نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے بلایا تے رون دی وجہ پچھی حضرت ثابت نے عرض کیتی اے اللہ دے رسول صلی اللہ علیہ وسلم میری آواز بڑی اچی اے۔ میں ڈرناں کہ ایسہ آیت میرے لئی نازل ہوئی اے میری تے ساری عمر وی کمائی رٹھ گئی۔ ایسہ سن کے آقا علیہ السلام نے بڑی محبت نال فرمایا۔ کہہ توں ایس گل تے راضی نہیں کہ تیری حیاتی

سلاہن جوگ ہووے تے تینوں شہادت دی موت نصیب ہووے تے توں جنت وچ ٹر جاویں
عرض کیتی اے میرے مہربان آقا۔ میں رب سوہنے دی ایس عنایت تے راضی آں۔

روح المعانی وچ علامہ ابن قیم ایمرہ حدیث لکھن توں مگروں فرماندے نیں کہ جدوں میلہ کذاب
نال یمامہ دی جنگ وچ مسلماناں دے پیر اکھڑن لگ پئے تے حضرت ثابتؓ تے حضرت سالمؓ اک
اک ٹویا پٹ کے اوہناں وچ جم کے کھلو گئے تے دشمن اتے تیراں دایینہ ورسا دتا ایسے حالت وچ
دونواں نوں شہادت نصیب ہوئی اوس دہاڑے حضرت ثابتؓ نے اک قیمتی زرہ پائی ہوئی سی کہ
بد قسمت نے آپ دے بے جان جسم توں اوہ زرہ لھا کے لکادی۔ اوسے رات حضرت ثابتؓ نے سفر
وچ اک ہندے نوں اپنی زرہ داپتا دیا تے نالے آکھیا کہ زرہ اوہ دے کولوں لے کے حضرت صدیق
اکبرؓ کول لے جانا تے آکھنا میرا قرضہ ادا کر دیو تے میرے غلاماں نوں آزاد کر دیو۔ جدوں اوہ ہندہ
ایسہ گل لے کے حضرت صدیق اکبرؓ کول اڑیا تے آپ نے حضرت ثابتؓ دنی وصیت دے مطابق
عمل کیتا اتھوں پتہ لگدا اے پئی جیہڑیاں خوش نصیباں دے دایاں وچ اللہ دے حبیب صلی اللہ علیہ
وسلم دا ادب ہوندا اے اوہناں دی شان کیڈی اچی ہوندی اے۔

ایس آیت دے اخیر ی حصے وچ بے ادب تے گستاخ لوکاں دی بد نصیبی دا بیان اے جے آیت دا ایس
حصاں کے وی علم تے نیکی دانش نہ لھے ڈڈیائی تے پارسائی دا جادو نہ ٹے تے فیر چو کھی بد قسمتی دی
گل اے۔ رب سوہنا پیا آکھدا اے پئی تماڈے سارے عمل ضائع ہو جاوون گے 'ساریاں نیکیاں تباہ
ہو جاوون گیاں تے تمانوں پتاوی نہیں لگنا اوہ ایس غلط فہمی وچ ہوون گے کہ ایس بڑے نمازی تے
غازی آں ہمیشہ روزہ رکھن والے تے ساری ساری رات کھلو کے عبادت کرن والے آں، مفسر آں
محدث آں تے سوہنا و غلط کرن والے آں جنت تے ساڈی اڈیک وچ بیٹھی اے۔ تے جدوں اوہ اوتھے
اڑن گے تے اوہناں نوں پتا لگے گا کہ عملاں دا جیہڑا باغ اوہناں نے لایا ہو یا سی اوہنوں تے بے ادبی
تے گستاخی دی گرم ہوانے سو ابنا چھڈیا اے۔ اوس ویلے اوہ افسوس نال ہتھ ملن گے سر پٹن گے پر
کوئی فائدہ نہیں ہوتا۔

ایسے آیت دی روشنی وچ سو جھوٹاں نے دسیا اے کہ ہندہ جدوں ساوے روضے دی حاضری دیوے
تے اوتھے وی آواز اچی نہ کرے۔ جتھے پیارے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دیاں پاک گلاں دا درس
ہو رہیا ہووے تے اوتھے وی آواز نوں اچانہ کرے دین دے عالماں دی خدمت وچ وی چیک چیک
کے گلاں نہ کرے تے اپنے مرشد تے استاد دے ساہمنے وی آواز نوں نیواں رکھے۔

رسول پاک دے دربار وچ ایسراں اچا بولنا کہ آپ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں پسند نہ آوے۔ اوہ تے
منع اے پر ضرورت دے ویلے اچی آواز نال بولنا منع نہیں۔ حضرت بلالؓ حضور دے ساہمنے اچی
آواز نال اذان دیندے سن 'جنگاں وچ آپ دے ساہمنے اچی آواز نال نعرے لائے جانداں سن'
حنین دی جنگ وچ حضور نے حضرت عباسؓ نوں حکم دتا کہ اچی آواز نال صحابیاں نوں بلاؤ، حضرت
حسانؓ آپ دے ساہمنے مہرتے بہہ کے آپ دیاں نعتاں ساندے ہوندے سی۔ مطلب ایسہ جیا پئی
اصل چیز نیت اے۔ ایسراں ای رل کے اچی آواز نال درود شریف پڑھنا یا نعت پڑھنا وی ٹھیک
اے۔

آیت نمبر 3 إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ

ترجمہ : بے شک جیسے لوگ اپنی اوازوں کو نیواں رکھ دے میں اللہ دے رسول دے ساہنے ایسا وہ لوگ میں جنہاں دے دلاں نوں پرکھ لیا اے رب سوہنے نے تقوے واسطے۔ ایہناں لئی ای معافی اے تے بہت وڈا لہ اے۔

تشریح : ایس ایت وچ زب سوہنا اوہناں لوکاں تے اپنیاں عنایتاں دا ذکر فرما رہیا اے جیسے نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے اوہ وچ ہوئی آوازناں گل بات کر دے نیں۔ علامہ امی عبد اللہ قرطبی لکھدے نیں پئی امتحان دا لفظی معنا چمڑے نوں کھلا کرنا اے ایس ایت دا مطلب بنے گا کہ اسیں اوہناں دے دلاں نوں تقوے تے پرہیزگاری لئی کھلا کر دتا اے اوہ تقوے دی راہ تے چل دے ہوئے کوئی تنگی محسوس نہیں کر دے۔ علامہ زنجیزی ایس لفظ دی تحقیق وچ لکھدے نیں پئی جدوں کوئی بنداریاقت تے مشق نال کسے شے دا عادی بن جاندا اے تے اوس ویلے اوہ اوس پہاڑ نوں آسانی نال چک لیندا اے۔

رب سوہنا ایس ایت وچ فرماندا اے پئی جیسے لوک میرے محبوب دا ادب کر دے نیں اسیں اوہناں دے تن ”3“ مہربانیاں کر نیں آں۔ پہلی مہربانی تے ایسہ کہ اسیں اوہناں دے دلاں نوں تقوے دا عادی بنا دیندے آں ایس بھار نوں چمن لہیاں اوہناں نوں کوئی مشکل نہیں ہوندی دوسری مہربانی ایسہ کہ جے ایہناں کولوں کوئی غلطی ہو جاندی اے تے اسیں بخش دیندے آں۔ تیسری مہربانی ایسہ کہ اسیں ایہناں نوں بہت وڈا اجر دیاں گے۔

آیت نمبر 4 إِنَّ الَّذِينَ يِنَادُونَكَ مِنَ الْحَضْرَةِ الْأَكْثَرِ لَا يَفْقَهُونَ

ترجمہ : بے شک جیسے لوک تہاںوں حجریاں دے پچھوں (پچھوڑے توں) بلاندے نیں۔ اوہناں وچوں بکتے بے سمجھ نیں۔ (4)

تشریح : اسلام توں پہلاں عرب وچ نری جمالت سی زہتل بہتل دے ادب توں ایسہ لوک بالکل کورے سن صحراء وچ رہن والے بدو آں دا حال ہو روی ماڑا سی۔ ایس پاک ایت وچ وی پیارے نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے دربار دا ادب سکھایا جا رہیا اے۔

اک واری قبیلہ بنی تمیم دے ستر اسی بندے مدینہ پاک آئے۔ دوپہر دا ویلا سی نبی پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اپنے حجرے وچ قیلولہ (دوپہر دی روٹی توں مگروں تھوڑی دیر سوتا) فرما رہے سن۔ اوہناں لوکاں نے آپ صلی اللہ علیہ وسلم دے اٹھن دا انتظار نہ کیتا تے باہر کھلوکے آئے مارن لگ پئے ”اے محمد باہر نکلو ساڈے کول آؤ۔ پیارے نبی صلی اللہ علیہ وسلم باہر تشریف لے آئے تے اوہ شوخیاں مارن لگ پئے پئی اسیں جد ہی صفت کرنے آں اوہوں سجادینے آں جد ہی بد تعریفی کرنے آں لوہوںں ہمراہ لہا دینے آں۔ اسیں سارے عرباں وچوں چنگے آں۔ سچے نبی صلی اللہ علیہ وسلم نے فرمایا اے بنی تمیم! اسیں غلط بیانی کولوں کم لیا اے اصل گل ایسہ اے پئی رب سوہنے دی تعریف سجاندی اے تے لوہدے ول ماڑی گل لانا گھنیا حرکت اے تے تہاڈے کولوں سوہنے تے چنگے حضرت یوسف نیں۔ فیہ اوہناں نے کہیا پئی اسیں اپنے قبیلے دی شان بیان کرن آئے آں۔ سبھ

توں پہلے اوہناں دا خطیب عطار دائن حاجب کھلواتے اپنے قبیلے دی تعریف وچ زمین آسمان نوں اک کر جھڈیا۔

آقا علیہ السلام نے ثابت ابن قیس نوں ایہہ جواب دین دا حکم دتا۔ نبی صلی اللہ علیہ وسلم دے ایسے غلام نے جدوں لب کھولے تے اوہناں نوں سن دی راہ وی نہ لکھی تے اوہ سم کے بیٹھ گئے فیر اوہناں دا شاعر زبرقان بن بدر کھلواتے اپنی قوم دی تعریف وچ اک قصیدہ پڑھیا حضور علیہ السلام نے حضرت حسانؓ توں اشارہ فرمایا۔ حضرت حسان نے اوس ویلے اوہناں دے فخر نوں پھیتی پھیتی کر دتا تے اسلام دی سچائی تے رسول پاکؐ دی وڈیائی نوں اجھیے انداز نال بیان کیتا کہ اوہناں دا غرور مٹی وچ رل گیا۔ اوہناں دے سردار افرع نوں منناں پیا کہ نہ ساڈا خطیب آپ علیہ السلام دے خطیب ورگا اے تے نہ ای ساڈے شاعر دی آپ صلی اللہ علیہ وسلم دے شاعر دے ساہنے کوئی حیثیت اے۔

رب سوہنے نے اس قبیلے تے اپنا کرم فرمایا تے اوہناں دے دلاں نوں اسلام لئی کھول دتا۔ ساریاں نیں لا الہ الا اللہ مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللّٰہِ پڑھ لیا تے آقا علیہ السلام دے غلاماں وچ شامل ہو گئے۔ پیار کرن والے آقا نے سبھ نوں انعام نال لد دتا۔

آیت نمبر 5 وَكُفِرُوا بِآيَاتِنَا كُفْرًا كَبِيرًا وَكَانَ غَضَبُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَتُجَازَىٰ بِسَبَبِكُمْ أَقْصَىٰ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

ترجمہ: تے جے اوہ صبر کر دے ایتھوں تک کہ تمہیں آپ اوہناں کول آجاندے تے ایہہ اوہناں لئی چنگا ہوندا۔ تے اللہ عیشن والا مہربان اے (5)

تشریح: لوکاں نوں اوہناں دی بے ادبلی بارے دس کے ایسے ایت وچ دسیا جا رہیا اے کہ اوہناں لئی چنگا ایہہ سی کہ اوہ نبی پاکؐ نوں اڈیک لیدے تے آپ قلیوے توں مگروں باہر تشریف لے آندے۔ علامہ آلوسی لکھدے نیں کہ ایہناں ایتاں وچ جو یں نبی صلی اللہ علیہ وسلم دے ادب سکھائے گئے نیں۔ عالماں تے سوجھوٹاں نے ایہناں توں بہت کجھ سکھیا اے۔ حضرت ابو عبیدہ جیسڑے بہت وڈے عالم سن۔ فرماندے ہوندے سن 'میں کدے کے استاد دے بوے نوں نہیں کھڑکایا۔ سگوں میں اڈیک وچ رہندا۔ جدوں اوہ باہر تشریف لیاںدے تے میں اوہناں کولوں پڑھ لید ا۔

حضرت ابن عباسؓ قرآن دا علم حاصل کرن لئی حضرت اہلؓ دے گھر جاندے تے اوہناں دا ہانہ کھڑکاندے سگوں اڈیک دے رہندے ایتھوں توڑیں کہ آپ آپوں ای باہر تشریف لے آوندے حضرت اہلؓ نوں ایہہ گل چنگی نہ لگی تے آپ نے حضرت ابن عباسؓ نوں کہیا کہ کسے بوہا کیوں نیں کھڑکایا تے جے میں فوراً باہر آجاندا تے تمہانوں اڈیکناں نال پیندا۔ حضرت ابن عباسؓ نے جواب دتا کہ "عالم اپنی قوم وچ اچے ہوند اے جو یں نبی اپنی امت وچ ہوندا اے۔ تے نبیاں دے احترام دا حکم رب سوہنے نے قرآن وچ ارشاد فرمایا اے۔

علامہ آلوسی فرماندے نیں پئی ایہہ واقعہ میں بھیاں ہوندیاں پڑھیاں تے ساری حیاتی میں ایہے سبق تے عمل کردار بھیاں۔

مغرب دی رہتل بہتل دیاں خرابیاں وچوں اک ایہہ وی اے کہ شاگرداں دے دلاں وچوں استاد

دا احترام مک گیا اے اوہناں نال بے ادبی نال گل کیتی جانندی اے اوہناں نال اوئے توئے کیتی جانندی اے اوہناں دیاں نقلاں لایاں جاندیاں نیں تے فیر اید ہے اتے کوئی شرمند اووی نہیں ہوندا۔ ایسراں ای بزرگاں دا احترام تے ماں پیاں دا ادب وی ختم ہوندا پیا اے۔ سچی گل تے ایسہ ای پئی اج کل دے وڈے وڈے شہر بہتل بہتل دیاں تھانواں نہیں سگوں انساناں دے جنگل بن گئے نیں۔ رسول پاک دا فرمانا اے کہ ”جیسو اچھوٹیاں اتے رحم نہیں کرداتے وڈیاں دا ادب نہیں کردا اوہ

ساڈے وچوں نہیں“
آیت نمبر 6

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَمَّا جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ

فَتَّبِعْتُمْ أَن تَصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصِحُّوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ ﴿٦﴾
ترجمہ : اے ایمان والیو! جے کوئی فاسق تہاڈے کول کوئی خبر لیاوے تے اونہوں وکھ چاکھ لیا کرو کہ رے انج نہ ہووے پئی تہاڈے جمات دا نقصان نہ کردیوؤ۔ فیر تہانوں اپنے کیتے تے پچھتانا پوے (6)

تشریح : ایس آیت دے شان نزول وچ مفسراں نے ایسہ روایت لکھی اے پئی بو مصطلق دے سردار حارث ابن ابی الفضرار نے رسول پاک کول حاضر ہو کے اسلام قبول کر لیا تے حضور نے زکوٰۃ ادا کرنا واکھم دتاتے اوہنے ایسہ گل وی من لئی تے عرض کیتا کہ میں اپنے قبیلے وچ جا کے اوہناں نوں اسلام دی دعوت دیاواں گا جیسو لوک ایس دعوت نوں قبول کر لین گے اوہناں کولوں زکوٰۃ وی لے لواں گا آپ کجھ چیر مگروں اپنا ہند اچھ دینا تے میں اوہ زکات اوہدے حوالے کردیواں گا۔

حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے کجھ چیر مگروں ولید ابن عقبہ نوں بنی مصطلق ول بھیجا کہ اوہ زکوٰۃ وصول کر لیاوے قبیلہ پینی مصطلق دا جاہلیت دے زمانے واک قتل ولید دے ذمے سی۔ اوہ ڈریا کہ کدھرے اوہ مینوں قتل نہ کردیوں۔ اوہ راہ وچوں ای پرت آیا تے نبی پاک نوں دسیا کہ قبیلہ بنی مصطلق نے زکوٰۃ دین توں انکار کردتا اے۔ اوہ مینوں ماروسن میں بڑی مشکل نال جان بچا کے اتھے اپڑیاں واں حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے جدوں اوہدی ایسہ گل سنی تے حضرت خالد نوں اک دستہ دے کے اوہناں ول گھلیاتے ناے فرمایا کہ پہلے حقیقت دا پتا کر لینا فیر کوئی کارروائی کرنا تے جلد بازی نہ کرنا۔

حکم دے مطابق حضرت خالد اتھے پڑے تے اپنے دستے نال وستی توں دور ٹھہر گئے اپنے جسوس اگے بچھے تاں جے اوہ حالات دی پرچوں کر کے خبر دین جسوساں میں آکے دسیا پئی اوہ تے کپے مسلمان نیں۔ اسیں اڈاناں سنیا میں اوہناں نوں باجماعت نماز پڑھ دیاں ویکھیا اے۔ حضرت خالد سویرے قبیلے والیاں کول گئے تے ویکھیا کہ اوہ کپے مسلمان نیں۔ حضرت خالد پرت کے حقیقت دا حال رسول پاک دی خدمت وچ عرض کیتا مفسر نکھدے نیں پئی اوس ویلے ایسہ ایت نازل ہوئی رسول کریم اکثر فرماندے ہوندے سن ”سوچ سمجھ کے کم کرنا رب سوہنے دی توفیق باہجوں اے تے چھیتی (جلد بازی) کرنا شیطان دی گل منا اے“

ہر معاشرے وچ اچھے ماڑے لوگ ہوندے نیں جنہاں واکم ای افواواں گھرناتے پھیلانا ہوندا اے

اجیہاں افواواں خانداناں قبیلیاں تے کدے کدے قوماں نوں تباہ کر چھڑ دیاں نیں ایسے لئی رب سوہنا بڑی سختی نال مسلماناں نوں ہدایت کردا پیا اے کہ خبر دار! جے کوئی گناہ گارتے جھوٹا ہندا تہاڈے کول کوئی اہم خبر لیاوے تے اوہنوں فوراً قبول نہ کر لیا کرو۔ ہو سکد اے اوہ جھوٹ ای بک رہیا ہووے۔ کسیں اوہدی جھوٹی خبر تے غصے وچ آکے۔ کوئی اجہی کارروائی کر بیٹھو کہ جدھے اتے تمانوں ساری حیاتی افسوس کرنا پوے۔ ایس لئی جدوں وی کوئی خبر تہاڈے کناں تیک اپڑے تے پہلے اوہدی پرچول کر لوو تے فیر کوئی مناسب کارروائی کرو۔

ایس مبارک آیت وچ لفظ ”النبأ“ ورتیا گیا اے عربی زبان وچ ”النبأ“ ایویں جہی خبر نوں نہیں آکھدے سگوں اجہی خبر نوں آکھدے نیں جدھے ڈونگھے نتیجے نکل سکدے ہوون۔

علامہ راعب اصفہانی لکھدے نیں پئی فاسق ہمدے دی لپائی ہووی خبر دی پرچول کرنا واجب اے جد تیک حقیقت دا پتہ نہ لگ جاوے کوئی کارروائی نہیں کرنی چاہیدی۔

علامہ زہد خشری لکھدے نیں کہ ندامت اجے غم نوں کہندے نیں کہ جدھے بارے تہاڈا خیال ہووے کہ کاش میں انہ نہ کیتا ہوندا۔

آیت نمبر 7 وَأَعْلَمُوا أَن فَبِكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ
وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبِيبٌ إِلَيْكُمْ إِلِيمَانٌ وَزَيْنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ
وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّشِدُونَ ۝

ترجمہ : تے چنگی تراں سمجھ لوو تہاڈے وچ اللہ دے رسول (بیٹھے ہوئے) نیں۔ جے بہت ساریاں معاملیاں وچ اوہ تہاڈی گل من لین تے کسیں بڑی مشکل وچ پے جاوے۔ پر رب سوہنے نے تمانوں ایمان دی محبت دتی تے ایہوں تہاڈے دل دی پسند بنا دتا۔ تے نفرت یوگ بنا دتا تہاڈے لئی کفر، فسق تے نافرمانی نوں۔ ایہو لوک حق دی راہ اتے ثابت قدم نیں (7)

تشریح : جدوں ابن عقبہ نے بو مصطلق دے بارے من گھڑت کہانی سنائی تے سنن والیاں وچوں کچھ لوکاں نوں غصہ آگیا تے اوہناں نے جوش نال آکھیا پئی بنی مطعلق دے خلاف فوجی کارروائی ہونی چاہیدی اے حضور علیہ السلام نے اک دستے دے نال حضرت خالد نوں ٹورتے چھڑیا پر نال ای فرماتا پئی جلد بازی توں کم نہ لینا سگوں پرکھ پرچول مگروں ای کوئی کارروائی کرنا۔ رب سوہنے نے ایہہ آیت مسلماناں دی تربیت لئی نازل کیتی تے اوہناں نوں ایہہ حقیقت دس دتی پئی جدوں رب سوہنے دے پیارے رسول تہاڈے وچ بیٹھے نیں تے اوہ اپنے نبوت دے نور نال ہر گنجل نوں کھول سکدے نیں۔ تہاڈیاں عقلاں تے سمجھاں نالوں بہتر فیصلے کر سکدے نیں۔ تمانوں چاہیدا اے کہ کسیں آپ علیہ السلام دے ہر حکم تے سر جھکا دیوے۔ جے کسیں نبی پاک کولوں اپنی گل منوان لئی زور دیوگے تے کسیں آپوں ای مصیبت وچ پھس جاوگے۔ ہو سکد اے کہ جھپتی وچ کیتا ہو یا کم تمانوں کے ڈوہجے ٹوئے وچ سٹ دیوے۔

ایہہ مفسراں نے ایہہ گل وی لکھی اے پئی بنی مصطلق دے خلاف صحابیاں دا غصہ اپنی ذات یا اپنے فائدے لئی نہیں سی سگوں اید ہی وجہ تے صرف ایمان دی غیرت تے اسلام دی محبت سی بو مصطلق دے خلاف صحابی ایس لئی غصے وچ آگئے سن پئی اوس قبیلے دے لوکاں نیں نبی صلی اللہ علیہ

وآلہ وسلم دے بھجے ہوئے ہمدے نال چنگاور تارا نہیں کیتا سی۔ ایس لئی ایت دے ایس حصے وچ رجب سوہنا بڑا نثار کے فرماندالے کہ اپنے پیارے رسول دے غلاماں دے دلاں وچ ایمان دی محبت ایس آپ پیدا کیتی اے۔ ایہناں لوکاں نوں ایمان تے جان وارن دا جذبہ اسی دتا اے 'کفر' نافرمانی تے سرکشی توں اوہناں دے دلاں نوں اسیں پھیریا اے۔ ایس لئی شیطان دا کوئی وسوسہ اوہناں نوں حق دی راہ توں نہیں ہٹا سکدا۔

آیت نمبر 8 فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَ نِعْمَةً ۚ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝

ترجمہ : (ایہ سب کچھ) صرف رب سوہنے دا فضل تے انعام اے۔ تے رب سوہنا ہر شے دا جانو اے بڑا دانا اے (8)

تشریح : ایس ایت وچ رجب سوہنا فرماندالے پئی اوہنے اپنے محبوب دے صحابیاں دے دلاں وچ ایمان نوں محبوب بنا دتا اے ایمان نوں اوہناں دیاں نگاہواں وچ سوہنا تے من موہنا بنا دتا اے۔ تے اوہناں دے دلاں وچ کفر تے نافرمانی لئی نفرت پیدا کر چھڈی اے۔ ایدہی وجہ اے ہے پئی رب سوہنے نے اوہناں اتے اپنا فضل فرمایا اے تے اوہناں اتے اپنی نعمت تے احسان دی انتہا کر چھڈی اے۔

رب سوہنے دا ایہ فضل تے نعمت اوہناں اتے خواہ مخاہ نہیں ہو یا سگوں اوہ ایہناں دے دلاں دے خلوص تے سچائی نوں چنگی تراں جاندا اے۔ ایسراں ایہناں دا حق بن جاندا اے پئی رب سوہنا ایہناں اتے کرم کرے نالے اوہدی پاک ذات حکیم وی اے۔ اوہدی حکمت چاہندی اے پئی پاک لوکاں دی اک اجہی جہات تیار ہو جاوے۔ جہیز دی نیکی نال محبت کرے تے بدی نال نفرت کرے۔ تاں جے پاکاں دی ایس جہات کولوں اسلام دی تبلیغ دا اہم کم لیا جاوے۔ تے دنیا دے جیہڑے کونے وچ وی ایہہ اسلام دی دعوت لے کے اپڑن۔ اوہتھے ایہناں دی دعوت دے سچا ہوون دی سبھ توں وڈی دلیل ایہناں دی اپنی سیرت تے کردار ہووے۔

آیت نمبر 9 وَإِن طَافْتُمْ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاصْلِحُوا بَيْنَهُمَا، فَإِن بَغْتُمْ اِحْدَهُمَا عَلَى الْاٰخَرِ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبَغَىٰ حَتَّىٰ تَبْغِيَءَ لِآمْرِ اللّٰهِ، فَإِن فَاٰتٍ فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَاَقْسَطُوا ۗ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسَطِينَ ۝

ترجمہ : تے جے مسلماناں دیاں دو جہاتاں آپو وچ لڑپون تے اوہناں وچکار صلح کرادو۔ فیر جے زیادتی کرے اک جہات دوجی اتے تے فیر سارے (راں) کے لڑو اوہدے نال جیہڑا زیادتی کردا اے۔ ایہتھوں تک کہ اوہ اللہ دے حکم ول پرت آوے۔ فیر جے اوہ پرت آوے تے اوہناں دے وچکار عدل نال صلح کرادو تے انصاف کرو۔ بے شک رب سوہنا انصاف کرن والیاں نال محبت کردا اے۔

تشریح : جدوں نبی صلی اللہ علیہ وسلم نے اپنی نبوت دا اعلان کیتا اوس ویلے عرب دا جزیرہ قنیاں تے لڑائیاں نال بھریا پیا سی۔ ہر قبیلہ دوجے قبیلہ نال لڑداسی ہر گوانڈی دوجے گوانڈی دا دشمن سی۔ کسی دی جان مال تے عزت محفوظ نہیں سی۔ حرام مہیاں توں سفر ڈھاڈا مشکل تے خطرناک سی۔ رحمت عالم صلی اللہ علیہ وسلم تشریف لیائے تے نقشہ ای بدل گیا۔ دشمنی تے

مخالفت دی تھیں محبت قربانی تے خلوص نے لے لئی۔ قرآن کریم دیاں چوکھیاں ایساں نہیں حضور علیہ السلام دیاں ان گنت حدیثاں میں جنہاں وچ مسلماناں نوں اک مٹھ رہن اک دو جے نال محبت پیار کرن اک دو جے دا احترام کرن تے اک دو جے دے حقوق واپاس کرن دی تلقین کیتی گئی اے تے اجہیاں گلاں نوں اسلام تے ایمان دی ضد آکھیا گیا اے جنہاں پاروں آپو وچ نفرت تے دشمنی پیدا ہوندی اے اک حدیث وچ رسول پاک دارشاداے کہ :

مسلماناں دی مثال اک دو جے نال محبت کرن وچ اک دو جے اتے رحم کرن وچ تے اک دو جے دا خیال رکھن وچ انج اے جو یں اک جسم ہووے جدوں ایدھا کوئی انج پیر ہمار ہو جاندا اے تے سارے جتنوں بخار ہو جاندا اے۔ تے سارا جٹا جاگدار ہندا اے۔

ایس آیت وچ رب سو ہنار شاد فرماندا اے پئی۔ مسلماناں وچ جنگ نہیں ہونی چاہیدی پر جے کدے انج ہو جاوے تے دو جے مسلماناں نوں لایے کھلوکے تماشا نہیں دیکھنا چاہیدا سگوں پوری کوشش کر کے صلح کرادینی چاہیدی اے۔

جے تے مسلماناں دیاں دونوں جماتاں وچ صلح ہو جائے تے ٹھیک نہیں تے ایسہ دیکھنا چاہی دا اے پئی قصور وار کون اے زیادتی وچ پہل کھنھے کیتی اے۔ جدے تے ظلم ہو یا ہووے اودہی امداد کروتے ظالم نوں ظلم توں باز رکھن لئی پورا زور لادو یا اتھوں تیک کہ ظالم ڈھے پوے تے حقدار نوں اوہدا حق مل جاوے۔ تماڈا اک پاسے کھلوکے مظلوم نوں مار کھاندیاں دیکھدے رہنا کسے تراں وی جائز نہیں۔ جے کس اک پاسے کھلوکے رہو وگے تے ایدھا مطلب ایسہ ہووے گا کہ کس ظلم نوں ودہن دا موقعہ دے رہے او کس اپنے پتھر دبا تے بے رحم او کہ مظلوم دیاں چیکاں دا تماڈے اتے کوئی اثر نہیں ہوندا۔ اسلام ایسراں دی بھلے ماسی نوں ٹھیک نہیں سمجھدا سگوں ایسوں بزدلی داناں دیندا اے۔ ایسوتے ویلے قرآن پاک دادو نوک حکم اے پئی جیسہ افساد پیا کر داہووے اوہدی راہ وچ پہاڑین کے کھنڈ جاؤ۔ ایدہی اک دو جی صورت ایسہ اے پئی کوئی جمات حکومت نال نکر لوے۔ جے تے اوہناں دا مقصد صرف لت ماراے تے فیر اوہناں نوں باغی نہیں آکھیا جاسدا سگوں اوہناں نال عام مجرماں وان سوک کیتا جاوے گا تے اوہناں دے جرماں دے مطابق اوہناں نوں سزا دینی جاوے گی۔ تے جے اوہ جماعت حکومت دا تختہ الٹنا چاہندی اے تے اوہناں دے نال اپنے کو لوک پیگے نہیں پئی اوہ ایمہ کم کر سکدے نہیں تے فیر مسلماناں دا فرض اے کہ حکومت دے نال رل کے باغیاں دے نال جنگ کرن تے اوہناں نوں مار مکاون پر لڑائی شروع کرن توں پہلاں اوہناں نوں سمجھاوون دی کوشش ضرور کیتی جاوے جے کسے غلط قسمی پاروں اوہناں میں بغاوت کیتی اے تے اوہناں دی غلط فہمی دور کرن تے اوہناں دے سوالاں دا جواب دین دی بھروسہ کوشش کیتی جاوے۔ جسراں خارجیوں نال جنگ کرن توں پہلاں امیر المؤمنین حضرت علیؑ نے حضرت ابن عباسؓ نوں اوہناں کول بھیجیا سی۔ آپ دی کوششاں نال بہت سارے خارجی اسلام ول پر ت آئے سن تے حضرت علیؑ دی فوج وچ شامل ہو گئے سن۔ جے صلح صفائی دیاں کوششاں کامیاب نہ ہوون تے فیر باغیاں دے ہتھیار شکن تیک اوہناں نال جنگ کیتی جاوے گی۔

ایس ایت دے اخیر می حصے وچ دسیا گیا اے صلح کران لہجیاں عدل تے انصاف دیاں اصولاں دا خیال رکھیا جاوے گا۔ بے انصافی دی بیاد تے کرائی جان والی صلح پائیدار نہیں ہووے گی مظلوم دا دل صاف نہیں ہووے گا تے اوہ اپنے حق لئی موقع دی اڈیک وچ رہوے گا تے جدوں اوہنوں موقع ملے گا اوہ فیر اٹھ کھلووے گا ایسے لئی رب سونے نے اعلان کر دتا کہ بے شک اوہ انصاف کرن والیاں نال محبت کر دالے۔

آیت نمبر 10 فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخْوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿۱۰﴾

ترجمہ : بے شک ایمان والے بھائی بھائی نہیں۔ تے اپنے بھرانواں دے وچکار صلح کرادیو تے اللہ کولوں ڈردے رہیا کرو تاں جے تہاڈے اتے رحم کیتا جاوے (10)

تشریح : ایس ایت راہیں رب سوہنا مسلماناں دے آپسی پیار محبت تے قربانیاں دیاں جذبیاں نوں جگان لئی فرما رہیا اے پئی ایمان والے تے آپو وچ سکے بھرانیں۔ اوہناں دا نفع تے نقصان اوہناں دی خشی تے غمی اوہناں دی جت تے بار سبھ اک نہیں بے کدے مسلماناں وچ رنجش پیدا ہو جاوے تے دو بے مسلمان بھرانواں دا فرض اے کہ اوہ اپنے ناراض بھرانواں دے وچکار صلح کرادیوں تاں جے او فیر پسے وانگنوں اک مک ہو جاون۔

أَخْوَيْكُمْ و امعنا ایہ اے پئی آپو وچ لڑن والے اک دو بے بھرانیں تے تہاڈے وی بھرانیں ایس لئی کسں ایہ بے بیٹھ کے تماشانہ دیکھو تے اپنے بھرانواں دے وچکار صلح کرادیو۔

حضرت ابو دردا کولوں روایت اے کہ اللہ دے پیارے رسول صلی اللہ علیہ وسلم نے فرمایا میں تہانوں اجہیا عمل دساں جدا درجہ روزے نماز تے صدقے نالوں وی افضل اے صحابیاں نے عرض کیتا۔ حضور ضرور مہربانی فرماؤ۔ آپ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا دو بندیاں وچکار صلح کر دینا۔ نال ای ای آپ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا پئی دو بندیاں دے وچکار فساد کرانا ایمان نوں من کے رکھ دیندالے۔

آیت نمبر 11 (الف) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرَكُم مِّن قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ

يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِّن نِّسَائِكُمْ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ ،

ترجمہ : اے ایمان والیو! نہ مرد و جیاں مرداں دا مذاق اڑان ہو سکدالے کہ اوہ اوہناں توں چنگے ہوں تے نہ زنانیاں دو جیاں زنانیاں دا مذاق اڑان ہو سکدالے کہ اوہ اوہناں توں چنگیاں ہوں۔

تشریح : ایت دے ایس پہلے حصے وچ رب سوہنا مسلماناں نوں اوہناں ساریاں گلاں توں پیا روک دالے جنہاں پاروں اسلامی معاشرے دا امن تے سکون برباد ہوندالے محبت تے پیار دے رشتے ٹٹ جان دے پس تے نوبت خون خرابے تیک جا پڑدی اے۔ ایہ لئی پہلا حکم ایہہ دتا پئی اے ایمان والیو! اک دو بے مذاق نہ اڑایا کرو۔ مذاق تے اوہ اڑایا جاندا اے جد ہی عزت تے احترام دل وچ نہ ہووے۔ جدوں کسں کسے دا مذاق اڑاندے اتے کسں ایس گل دا اعلان کر دے او کہ ایس بندے دی میرے دل وچ کوئی عزت نہیں۔ جدوں اوہ ہی عزت نہیں کرو گے تے او کوئی تہاڈا احترام کر سکے گا۔ جدوں دالاں وچوں اک دو بے لئی عزت تے احترام دا جذبہ ختم ہو جاندا اے تے انسان دشمنی تے نفرت دے ڈونگھے ٹوئے ول ڈگنا شروع ہو جاندا اے کوئی اجہی روک نہیں

رہندی جیسہڑی اینوں ایس ٹوے دی ڈوہنگائی تیک اپڑن توں روک سکے۔

مذاق ازان دا کوئی وی طریقہ ہووے بھاویں زبان نال مذاق کرنا یا نقلان لانا منہ چڑانا کسے دے کپڑیاں تے ہنسنا کسے دی ٹور وچ نقص کڈھنا ہووے سبھ منع اے۔

ایتھے ایسہ گل دی گوہ کرن جوگ اے پئی انج تے شریعت دے سارے حکم مرداں تے زنانیاں ساریاں لئی ہوندے نیں۔ پر لفظ مرداں والے ورتے جاندے نیں پر جیسہڑی خرابی زنانیاں وچ بسہستی ہوندی اے انہوں روکن لئی زنانیاں داناں وکھرا لیا جاندا اے ایتھے وی کیوں جے زنانیاں دو جیاں دا مذاق ازان تے االا کے گھاں کرن وچ چوکھیاں تیز ہوندیاں نیں ایس لئی ایتھے ایس ماڑی گل توں باز رہن لئی وکھرا حکم دتا تے اوہدی وجہ وی دسداتی پئی جنہاں نوں کس نکا سمجھدے اوتے اوہناں دا مذاق ازان دے اوہو سکدا اے رب سوہنے دی بارگاہ وچ اوہدی شان تہاڈے توں چوکھی اچی ہووے۔

آیت نمبر 11 ب وَلَا تَلْمِزُواْ اَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُواْ بِاَلْقَابِ

ترجمہ : تے اک دو جے نوں طعنہ دیو تے نہ اک دو جے نوں بھڑیاں مانواں نال بلاؤ (ب)

تشریح : علامہ ابن منظور افریقی لکھدے نیں پئی کسے دے منہ اتے اوہدے عیب کڈھن نوں

”اللمز“ کہیا جاندا اے۔ اصل وچ جدوں اکھ سردے اشارے یا بلبیاں وچ ہولی ہولی کسے دے عیب کڈھے جان تے اوہوں عرب دیے لوک کہندے نیں ”لا تلمزوا“ فرما کے دس دتا پئی کسے تراں وی تہانوں ایسہ اجازت نہیں کہ کس اپنے بھر ادا عیب کڈھو تے اوہدیاں خامیاں تے کمزوریاں نوں اچھا لہے پھر و علامہ راغب لکھدے نیں پئی ”اللمز“ دا مطلب کسے دی کمزوریاں تے عیباں دی ٹوہ وچ لگے رہنا اے پئی گل ایسہ اے پئی ہر بندے وچ کوئی نہ کوئی عیب ہوندا اے۔ اوہ نہیں چاہندا پئی اوہدا عیب ظاہر ہووے۔ جے کوئی بند اوہدیاں خامیاں لوکاں نوں دسد ا پھر دالے نالے اوہدے عیباں دی ٹوہ وچ لگا رہندا اے۔ تے اچھے بیدے نال غصے ہونا بند اے قرآن پاک ایس گل دی اجازت نہیں دیندا قرآن ایسہ کہیدا اے پئی کس اک دو جے دے عیب نہ کڈھیا کرو سگوں فرمایا کہ لَا تَلْمِزُواْ اَنْفُسَكُمْ یعنی کس اپنے عیب نہ کڈھیا کرو۔ مقصد ایسہ اے پئی جد ہیباں برائیاں کر دیاں کس سمجھدے نہیں۔ اوہ کوئی غیریتے نہیں تہاڈا اپنا بھر اے۔ اوہدی بدنامی تہاڈی بدنامی اے جے اوہدی بے عزتی ہوئی تے شرمسار کس ہووے۔ ایتھوں ایسہ مطلب لیا جاسکدا اے پئی جدوں کس کسے دے عیباں اتے پئے پردے نوں چکو گے تے اوہ تہاڈے عیباں تے نقصان نوں کھول دیوے گا۔ کس اوہدے عیباں دی ٹوہ وچ نہ پیندے تے اوہ تہاڈے عیباں نوں کجیاں رہن دیندا۔ ہن تہانوں جیسہڑی شرمساری ہوندی پئی اے۔ ایسہ تہاڈے اپنے کر تو تاں دا پھل اے۔ ساری گل دا سنا ایسہ نکھیا پئی جے کس اپنی عزت نوں چا کے رکھنا چاہندا اوتے فیر تہانوں چاہیدا اے پئی کس کسے دی عزت تے وی ہتھ نہ پاؤ۔

تیجا حکم آیت دے ایس حصے وچ ایسہ دتا پئی لَا تَنَابَزُواْ بِاَلْقَابِ کسے نوں بھڑے نال نال نہ بلاؤ۔ علامہ ابن منظور افریقی لسان العرب وچ لکھدے نیں پئی کسے نوں کوئی ماڑا چنگاں دینا ”نمز“

کہو اندالے۔ پر عام کر کے اید ہی ورتوں اوس نال لئی ہوندی اے جیہڑا ماڑا ہووے تے جہوں اوہ بند پسند نہ کرے۔ ایسراں ای کے اٹھے نوں اٹھاتے کانے نوں کانا کہناوی جائز نہیں۔ بیھا جیہے نالوں اک دو جے نوں بلانا چاہیڈا اے جنہوں سن کے دو جا خوش ہووے۔

آیت نمبر 11 **يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّبِعُوْا فِىْ اَمْوَالِكُمْ اِلٰى سَبِيْلٍ كٰثِرٍ ۙ وَ مِمَّا رٰكَبُوْا فِىْ حٰنَتِهَا فِىْ سَبِيْلِ غٰمٍ ۙ كٰثِرٍ ۙ وَ مِمَّا رٰكَبُوْا فِىْ حٰنَتِهَا فِىْ سَبِيْلِ غٰمٍ ۙ كٰثِرٍ ۙ**
ترجمہ : کنا بہرہ اناں اے مو من ہو کے فاسق اکھوانا۔ تے جیہڑے لو کی باز نہیں آون گے (ایس طریقے توں) تے اوہ ای بے انصاف میں۔

تشریح : آیت دے ایس حصے وچ بڑے سوہنے تے من موہنے انداز وچ رب سوہنا اپنے بندیاں نوں فرماند اپیا اے پئی کسں ہن میرے ہو چکے او تمانوں ہن کوئی وی اجہیا کم نہیں کرنا چاہیڈا کہ جدہ پاروں تمانوں بد کار تے فاسق اکھیا جاوے۔ جے کسں اسلام قبول نہ کر دے 'میرے محبوب رسول اتے ایمان نہ لیاندے تے اپنیاں من مانیاں کر دے رہندے تے تہاڈے کولوں کے نوں کوئی شکوہ نہ ہوندا ہن کسں اسلام قبول کر چکے اولو کی سچے میں جیہڑے تہاڈے کولوں ایہہ امید لاندے میں پئی کسں بھلیائی دے کم کرو گے۔ نیکی تے پاکی تہاڈا طریقہ ہووے گا پیارے محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے غلام کہو کے جے کسں گناہ تے بد کاری توں اپنا پلہ نہیں چاندے تے فیر بڑی بے حیائی تے افسوس دی گل اے۔ حضرت علامہ اقبال نے کئی سوہنی گل آکھی اے۔

گر نہ داری از محمد رنگ و بو

از زبان خود میلا نام او

یعنی جے تہاڈی سیرت تے کردار اپنے محبوب (محمد) دے رنگ تے خشبو نال نہیں سجیا ہو یا تے فیر تمانوں ایہہ گل نہیں سجدی کہ کسں اپنی پلینت زبان نال اوہناں دلچسپ نام لوو۔ ایس آیت دے اخیر حصے وچ رب سوہنا فرماند اے پئی جیہڑا بندے بہرہ یاں عاداتاں توں توبہ نہیں کردا اوہ ظالم اے۔ آیت دے ایس فقرے توں فقہرے دے ماہراں میں بتک عزت دا اسلامی قانون کڈھیا اے۔ کوئی بندہ اے اتے زنا دی تہمت لائے تے قرآن دے حکم پاروں اوہدے اتے قذف دی حد لائی جائے گی۔ پر ایس توڑ جے کوئی بندہ اے دو جے بندے لئی بہرہ لے لفظ ورتدا اے تے اوہدے خلاف وی اسلامی عدالت وچ بتک عزت دا دعویٰ کیتا جا سکدا اے تے قاضی اوہنوں اوہدے جرم دے مطابق سزا دے سکدا اے روح البیان وچ اوہ لفظ لکھے ہوئے میں جنہاں پاروں تعزیر لگ سکدی اے۔ ایہناں وچ حیث 'مخنت' تے پلید دے لفظ وی میں۔ جنہاں نوں ساڈے ایتھے بڑی بے پروائی نال ورتیا جاندا اے۔

آیت نمبر 12 **(الف) يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اجْتَنِبُوْا كَثِيْرًا مِّنَ الظَّنِّ ۙ**

ترجمہ : اے ایمان والیو! بہتیاں گماناں کولوں پٹو (12 الف)

تشریح : آیت دے ایس حصے وچ وی کچھلی آیت والا مضمون ای بیان ہوندا اپیا اے۔ رب سوہنا فرماند اپیا اے پئی اے میرے محبوب دے ایتھے کسں بہتیاں گماناں کولوں پچیا کرو کیوں جے کچھ گمان اجہیہ ہوندے میں جیہڑے گناہ ہوندے میں۔ اصل گل ایہہ اے پئی جے کوئی بندہ گماناں تے

خیالاں و اشہدائی بن جاوے تے ہو سکہ الے اوہ اجہے گمان وی کرن لگ پوے جیہڑے نیرے گناہ ہوندا نہیں۔ ایس ایت دے پڑھن نال پتہ لگدا الے پئی نرا پورا گمان توں نہیں روکیا تے نہ ای ہر تراں دے گمان نوں گناہ آکھیا گیا الے۔ ایتھوں پتہ لگدا الے پئی کئی گمان جائز وی نہیں۔ ایسے لئی عالماں تے سو جھوٹاں تے گمان دیاں قسماں دیاں نہیں جو یں واجب، مستحب، مباح تے ممنوع۔

رب سوہنے بارے چنگا گمان رکھنا واجب الے۔ حضرت جابرؓ دی روایت الے پئی اللہ دے رسولؐ نے دنیا توں پر دافراواں توں تن دیراڑے پہلے فرمایا، تماڑے وچوں کوئی وی ایس حالت وچ نہ مرے کہ اوہ رب سوہنے بارے چنگا گمان نہ رکھدا ہووے اک ہور تھاں ارشاد ہوندا الے پئی رب سوہنا فرماندا الے پئی میں اپنے بندے نال اوہ ای معاملہ کرناواں جد ہا اوہ میرے کولوں گمان رکھدا الے، ہن ایہہ اوہدی مرضی الے پئی اوہ جیہڑا چاہوے میرے بارے گمان رکھے۔

مستحب دی مثال :- مومن بندے نال جد ہا ظاہر چنگا ہووے حسن ظن یعنی چنگا گمان کرنا مستحب الے، جیہڑا بندہ اچھا حال مشکوک ہووے اوہدے بارے سوئے ظن یعنی ماڑا گمان کرنا جائز الے۔ پر جدوں تیک یعنی دلیلاں نہ ہوون او س وپلے تیک صرف گمان کر کے اوہدے خلاف کارروائی کرنا جائز نہیں۔ ایسے بارے نبی پاکؐ دی حدیث الے اِذَا ظَنَنْتُمْ فَلَا تَحَقَّقُوا یعنی کے بارے جے شبہ ہو جاوے تے اوہدی پرچول وچ نہ پے جایا کرو۔

علامہ قرطبی لکھدے نہیں پئی ایت وچ ”ظن“ توں مراد تہمت الے ایس دی دلیل اوہناں نہیں ایہہ دتی کہ ایہہ مگروں رب سوہنے نے ”فلا تجسسوا“ فرمایا الے کیوں جے جدوں کسے اتے تہمت لگدی الے تے طبیعت چاہندی الے پئی اوہدے بارے پتہ لایا جاوے۔

آیت نمبر 12 (ب) اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ وَّلَا تَجَسَّسُوا وَّلَا يَغْتَابُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا ترجمہ : کیوں جے کجھ گمان گناہ ہوندے میں تے پرچول وچ نہ پویا کرو۔ تے تماڑے وچوں کوئی کسے دی کنڈ پچھے اوہدی بریائی نہ کرے 12 (ب)

تشریح : ایس ایت وچ رب سوہنا مسلماناں نوں ایہہ دسد اپیا الے پئی کسے مومن دے عیباں دی پرچول کرنا تے اوہدے راز لہناں ماڑا کم الے سگوں ساہنوں تے اوہدیاں عیباں تے رازاں اتے پر داپانا چاہیدا الے۔ نبی پاکؐ دافرمان الے۔ جیہڑا ایس دنیا وچ کسے مسلمان دا پروا ڈھکے گا دیراڑے قیامت دے رب سوہنا اوہدا پر دار کھے گا۔ حضرت ابو بزرہؓ فرمادے نہیں پئی نبی پاکؐ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دالرشادا الے کہ ایہہ اوہ جہات الے جیہڑی زبان نال تے ایمان لیائی الے پر ایمان اوہدے دل وچ ہالے داخل نہیں ہو یا! مسلماناں دی غیبت نہ کریا کرو، اوہدیاں دیاں لکیاں گلاں دی پرچول وچ نہ پیا کرو۔ جیہڑا مسلماناں دیاں لکیاں گلاں دے پچھے نھد الے رب سوہنا اوہنوں لکیاں گلاں دے پچھے رہندا الے۔ تے جد ہیاں لکیاں گلاں پچھے رب ہووے اوہ اوہنوں اوہدے گھر وچ ذلیل کر دیندا الے۔

ایسراں ای حکومت دے افسراں نوں وی خانقاہ لوکاں دیاں ماڑیاں گلاں پچھے نہیں پارہناں چاہیدا الے حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ دی روایت الے پئی رسول پاکؐ صلی اللہ علیہ وسلم نے فرمایا۔

جے تسمیں لوکاں دیاں لکیاں گلاں دی پرچوں وچ لگ گئے تاں تسمیں اوہناں نوں خراب کر کے پھڈو گئے۔ انسان دی ذاتی زندگی دا اسلام وچ کتنا احترام اے ایہا اندازہ اوس مشہور تاریخی واقعے توں ہوندا اے جہیز اعمالاں تے جو جھوٹاں نے اپنیاں کتاباں وچ لکھیا اے۔

اک رات حضرت فاروق اعظمؓ مدینہ پاک دیاں گلیاں وچ گشت کر رہے سن اک گھر وچوں آپ نوں اک بندے دے گاؤن دی آواز آئی۔ دیوار ٹپ کے آپ گھر وچ وڑ گئے۔ کہہ ویجھدے نیں پئی ایک گھبرو اے تے اوہدے کول ایک ٹیار پیٹھی اے کول ای شراب پیتی ہوئی اے۔ حضرت عمرؓ نے غصے وچ فرمایا۔ اے اللہ دے دشمن ایہہ تینوں ایہہ گمان سی پئی توں اجہی نافرمانی وی کریں گاتے اللہ تیرا پر داوی رکھے گا۔ اوس گھبرو نے اگھیا پئی اے امیر المؤمنین! چھیتی نہ کرو۔ جے میں رب دی اک نافرمانی کیتی اے تے تسمیں تن "3" نافرمانیاں کیتیاں نیں۔ رب سوہنے نے فرمایا اے لا تَجَسَّسُوا كَسَىٰ دى جَسَّسٍ نَه كَرِيَا كَرُو۔ تسمیں میری جسوسی کیتی اے۔ رب سوہنے دا فرمان اے وَ اتُوا البَيُوتَ مِنْ ابْوَابِهَا گھراں وچ بوہے راہیں وڑیا کرو۔ تسمیں کندھ ٹپ کے اندر آئے او رب سوہنے دا فرمان اے لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بِيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُوا گھراں وچ وڑن توں پہلے گھر والیاں کولوں اجازت لیا کرو۔ تسمیں میری اجازت توں بغیر اندر وڑ آئے او۔ ایہہ گلاں سن کے حضرت عمرؓ نے فرمایا کہ جے میں تینوں ایس وار معاف کر دیواں تے کہہ توں آگوں لئی توجہ کرناں اے۔ اوہنے حامی بھری تے اگھیا جے کسے دے کم ملک تے قوم دے خلاف ہوون یا اوہ دشمن نال گٹ مٹ کر دا پیا ہووے یا کسے نوں قتل کرن دے مشورے کر دا پیا ہووے تے اجہی بندے دی پرچوں کرنا جائز اے لَا يَغْتَابُ بَعْضُكُم بَعْضًا اے نبی پاکؐ نے اپنے پیاریاں صحابیاں کولوں پچھیا کہہ تسمیں جان دے اونغیت کہہ ہوندى اے؟ صحابیاں نے عرض کیتی اللہ ورسوله اعلم یعنی رب سوہنا تے اوہدے پیارے نبی بہتر جان دے نیں۔ نبی پاکؐ نے فرمایا ذِكْرُكَ اَخَاكَ بِمَا يَكْفُرُهُ اپنے بھرا دا اجہیا ذکر جنہوں اوہ پسند نہ کرے عرض کیتی گئی جے اوہ گل اوہدے وچ ہووے تے فیروہی اونغیت ہووے گی؟ آپ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا جے اوہ گل اوہدے وچ ہووے تے تسمیں اوہدا ذکر کرو ایہہ غیبت اے تے جے اجہی گل دا تسمیں ذکر کیتا جیسہ فیروہی اوہدے وچ ہے ای نہیں تے فیروہی تسمیں تہمت لائی۔

آیت نمبر 12 ج اِيْحِبُّ اَحَدَكُمْ اَنْ يَّاْكَلَ لَحْمَ اَخِيهِ مَيْتًا فَكْرِهْتُمْ اَوْهٗ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ رَّحِيْمٌ

ترجمہ : کہہ تہاڈے وچوں کوئی ایس نوں پسند کر دا اے کہ اوہ اپنے مرے ہوئے بھرا دا گوشت کھاوے۔ تسمیں ایہوں تے مکروہ (بھیرہما) سمجھدے او۔ تے ڈردے رہیا کرو اللہ کولوں۔ بے شک رب سوہنا بہت توبہ قبول کرن والا ہمیشہ رحم کرن والا اے (12 ج)

تشریح : قرآن پاک نے لوکاں نوں غیبت دا بھیرہ و سنائی اک اجہی تشبیہ دتی اے جنہوں سن کے کوئی وی بند اونغیت ول نہیں جاسکدا۔ فرمایا کہہ کوئی بند انسان دا گوشت کھانا پسند کرے گا؟ تے انسان وی اوہ جیسہ امویا پیا ہووے تے اوہدا بھرا ہووے ایسے گل نوں نبی پاکؐ نے اک واری ایسراں

بیان فرمایا۔

جدوں ماعز نے آکے نیا پچی میں زنا کیتا اے تے حضور نے اوہنوں ”رجم“ (وٹے مار مار کے جانوں مار دین دا) کرن دا حکم دتا تے نبی پاک نے سنیا کہ دو بندے آپو وچ گلاں کردے پئے نیں کہ ایس بندے ول ویکھو جدھا گنار ب سوہنے نے ڈھک دتا سی پر اوہنے آپوں دس دتا۔ فیر اوہنوں ایسراں وٹے مار مار کے مار دتا گیا جو یں کتے نوں ماری دا اے۔ نبی پاک نے ایسہ گل سنی تے چپ رہے ٹردیاں ٹردیاں اک موئے ہوئے کھوتے کولوں لنگھے تے آپ نے ناں لے کے بچھیا پچی فلا ناں فلا ناں ہدا کتھے اے۔ اوہناں دوہاں نے آکے عرض کیتی کہ اللہ دے رسول آسیں حاضر آں آپ نے فرمایا۔ اپنیاں سواریاں توں اترو تے ایس موئے ہوئے کھوتے دا گوشت کھاؤ۔ اوہ کہیں لگے اے اللہ دے نبی آسیں مردار دا گوشت کون کھاسکدا اے؟ حضور نے فرمایا تے میں مرایا ہوویا کھوتا کھان توں تے نفرت کردے او۔ پر اپنے بھرادی عزت تے تے میں جیہڑا حملہ کیتا اے اوہ مردار کھان توں وی بہتا بھیرا اے فیر فرمایا اوس ذات دی قسم جد ہے قبضے وچ میری جان اے ماعز تے ایس ویلے جنت دیاں نہراں وچ نہاند اپیا اے۔ تے ایدھے وچ کوئی شک نہیں پچی غیبت وڈیاں گناہواں وچوں اے جے کوئی ہدا غیبت کر بہوے تے اوہ توبہ کر لوے۔ جے ہو سکے تے جد ہی غیبت اوہنے کیتی اے اوہدے کولوں بخشو الوے۔

حضرت حسن بصری کولوں مروی اے پچی غیبت دا کفار ایسہ اے کہ جد ہی غیبت تے میں کیتی اے اوہدے لئی مغفرت دی جو کھی دعا کریا کرو۔

مفسراں نے بیان کیتا اے پچی کچھ صورتاں اجہیاں نیں جنہاں وچ غیبت جائز ہو جاندی اے۔ جو یں۔ اوہ غلط کار جیہڑا کھلم کھلا غلط کاریاں کردا اے اوہدے عیباں دی گل کرنا غیبت نہیں حدیث شریف وچ اے ”جیہڑا بند احیاء دی چادر لہا کے سٹ دیوے اوہدی گل کرنا کوئی غیبت نہیں۔ دو جی تھاں ارشاد اے غلط کار دیاں خرابیاں بیان کردے رہیا کرتاں جے لوکائی اوہدے کولوں بچدی رہوے ایہناں دونواں حکماں توں پتا لگا پچی اوس بندے دی غیبت نہیں کرنی چاہیدی جیہڑا اپنے عیباں نوں لکاندا اے ایسراں ای بد عقیدہ عالم تے ظالم بادشاہ دے عیب بیان کرنا وی غیبت نہیں۔ جے کوئی ہدا عدالت وچ اپنے مخالف دے عیب بیان کردا اے تے ایسہ وی جائز اے۔ ہندہ نے حضور دی خدمت وچ عرض کیتا پچی ابو سفیان کنجو س بند اے مینوں ایٹاں نہیں دیندا جد ہے ناں میرا تے میریاں بچیاں دا گزارا ہو سکے۔ کہہ میں اوہدے مال وچوں اوہدی اجازت توں بغیر کچھ لے سکدی آں؟ حضور نے فرمایا ہاں لے سکدی آں۔

اک ہور حدیث شریف وچ اے لَصَاحِبِ الْحَقِّ مَقَالَ جَدِّ هَاقٍ هُوَ وَاوَّعِ اَوْ هُنَّوْاْ كَلَّ كَرْنَ دِي اجازت اے۔ ایسراں ای رشتے لین دین دے بارے کوئی صلاح کرے تے اوہنوں سچی گل دس دینی چاہیدی اے۔ جیویں فاطمہ بنت قیس نوں جدوں اوہدے مالک نے طلاق دے دی تے معاویہ تے ابو جہم نے سدا کھلیا۔ اوہ صلاح کرن لئی حضور دی خدمت وچ حاضر ہوئی تے حضور نے فرمایا ”معاویہ غریب اے تے ابو جہم اپنے موڈھے توں سوٹے نوں پرے نہیں کردا۔ ایسہ ایس لئی سی کہ

فاطمہ بنت قیس نون دھوکہ نہ ہووے۔

آیت نمبر 13 الف يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا
وَأَقْبَابًا لِتَعَارَفُوا

ترجمہ : اے لوگو! اسماں پیمانوں اک مرد تے اک عورت توں پیدا کیتا تے تمانوں قوموں تے
خانداناں وچ ونڈواتا تے جے کس اک دو جے نوں پچھان سکو 13 (الف)

تشریح : نبی پاک دے نور بھرے زمانے توں پہلے عرب دے لوکاں نوں ہور ناں مرضاں دے
نال نال فخر تے گھمنڈ دی بیماری وی لگی ہوئی سی۔ اوہ اپنے آپ نوں سبھ توں اعلیٰ اشرف تے برتر
سمجھدے سن۔ ایہناں ساریاں وچوں قریش دی وڈیائی دی شان ای وکھری سی جدوں مکہ فتح ہویا تے
او تھے اسلام دا جھنڈا لگ گیا تے نبی پاک نے حضرت بلال حبشی نوں حکم دتا پئی کعبے دی چھت تے
چڑھ جاؤ تے اذان دیو۔ حضرت بلال کعبے دی چھت اتے چڑھ کے اذان دینی شروع کیتی تے قریش
دے وڈکیاں اتے غم دا پہاڑ ڈھے پیا۔ اوہناں دے ملاں دا اندازہ اوہناں دی ایس گل بات تو ہوندا
اے۔

عتاب ابن اسید بولیا اللہ دا شکر اے میرا پو ایہہ سبھ کچھ دیکھن توں پہلے ای مر گیا حارث ابن ہشام
کہن اگا۔ ایس کالے کال (نعوذ باللہ) توں اڈ محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نو کوئی ہور اذان دین والا
نہیں لہیا سی۔ سہیل ابن عمرو نے کہیا جو یس اللہ دی مرضی ابو سفیان نے کہیا میں تے کچھ نہیں کہندا۔
انج نہ ہووے پئی ساڈی گل بات بارے اللہ تعالیٰ نبی پاک نوں دس دیوے اوے ویلے ایہہ آیت
نازل ہوئی جسے اوہناں دی وڈیائی دے بت نوں ٹوٹے کر کے رکھ چھڈیا۔

اپنے آپ نوں وڈا سمجھن تے ایس آپ بدری وڈیائی اتے فخر کرن دی بیماری صرف عرب دے ان
پڑھتے جاہل لوکاں وچ ای نہیں سی سگوں دنیاویاں وڈیاں وڈیاں تے پڑھیاں لکھیاں قوموں نوں وی
ایہ مرض کسے نہ کسے شکل وچ لہیا ہویا سی کدرے اوہ اپنی نسل تے قوم اتے فخر کردے تے کدرے
اوہناں دی دھرتی اوہناں دی وڈیائی داکارن سی۔ کدرے زبان تے رنگ پاروں اوہ وڈے سن۔ ایس
غلط خیال نے بہت ساریاں قوموں نوں اک دو جے دا دشمن بنا دتا سی۔ ہر قوم اپنی نسلی شرافت تے اپنی
دھرتی دی عظمت پاروں اپنا ایہہ حق سمجھدی سی کہ اوہ دو جیاں ماکاں تے حملے کرے اوہناں دی
دولت نوں لٹے او تھوں دے وینکاں نوں اپنا غلام بنائے تے اوہناں کوں چاکری کرائے۔ ایس
بہر دی سوچ پاروں جنگاں تے لڑائیاں ہوندیاں رہیاں تے پڑھے لکھے خاندانی تے شریف کھوان
والے لوک ای انسانیت دے کپڑے پھاڑ دے رہے۔ پرانسوس دی گل ایہہ اے پئی ایہہ کالے
کر توت صرف اوس زمانے وچ ای نہیں سن جنہوں جمالت دا زمانہ آکھیا جاندا اے سگوں اج وی
انسان دے کالے کر توتاں بارے پڑھ کے تے سن کے متھے تے مڑکاتے اکھاں اگے انھیر آجاندا
اے۔ دور کیوں جائے ساڈا گوانڈی ملک بھارت جیہڑا اپنے آپ نوں دنیا دا سبھ نالوں وڈا جمہوری
ملک وی اکھواندا اے او تھے اج وی براہمن ویش کھتری تے شوہرا نظام قائم اے۔ دنیا کی ویں صد
ی وچ داخل ہوندی پئی اے پر بہارت وچ دو ہزار سال پہلے وانگوں اج وی اچھوت نہ اعلیٰ ذات

دے ہندو آں دے مندر اں وچ جا کے پوجا پاٹ کر سکد اے تے نہ ای او نہاں دے کھو آں توں پانی بھر سکدے نیں امریکہ وچ اچ وی اچھے بے شمار ہوٹل ہیں جنہاں دیاں بوہیاں اتے بڑے موٹے لفظاں وچ لکھیا ہوندا اے ”ریڈ انڈین“ (امریکہ دے اصل و سنیک) تے کتے اندر نیں وڑ سکدے ”اوتھے چٹی چھڑی والے وینکاں دے سکول تے کالج وی وکھرے نیں جتھے کالی چھڑی والے وینک نیں پڑھ سکدے ایسہ اپنی قومی وڈیائی دا غرور ای سی جنہے جرمن قوم وچ ہٹلر داروپ بھریا تے کروڑاں لوکاں نوں موت دے کھوہ وچ سٹ پھڈیا۔

وطن ’قوم’ رنگ ’نسل’ تے زبان دے بتاں دی پوجا اچ وی ہو رہی اے ایس ایت پاک نے اوہ ساریاں کندھاں ڈھاد تیاں نیں جنہاں اتے بہت ساریاں قوماں نیں اپنی اپنی وڈیائی دیاں چھتاں پایاں ہوئیاں سن۔

فرمایا اے لو کو! تیں اک پیوتے اک ای ماں دی اولاد او تہاڈی نسل دی اصل اکو اے تہاڈا بہنوں والا وی اک اے تے او بنے جیہڑی شے نال تہانوں بنایا اے اوہ وی اک ای اے۔ تہاڈے ایس دنیا وچ آون دا طریقہ اک ای اے۔ ایہناں گلاں مگروں وی تہاڈا اپنے آپ نوں دو جیاں توں وڈا اکھنا فہم تے عقل دی گھاٹ اے آدم دی اولاد دا وکھرے وکھرے قبیلیاں تے خانداناں وچ وٹیا جانا ایس لئی نیں کہ اک قبیلہ دو جے قبیلے نوں گھنیا سمجھے تے اپنے آپ نوں اعلیٰ تے اشرف آکھے ’سگوں ایس لئی اے کہ تیں اک دو جے نوں پچھان سکو۔

لفظ ”شعوب“ جمع اے ایہی واحد ”شعب“ اے ایسہ اچھی اصل توں آکھدے نیں جتھوں کئی قبیلے نکلدے ہوون۔ ایہناں دی ترتیب ایسہ اے۔
شعب ’قبیلہ’ فصیلہ ’عمارہ’ بطن ’نخذ۔

آیت نمبر 13 (ب) لَنْ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰىكُمْ ؕ لَنْ اَللّٰهُ عَلَیْمٌ خَبِیْرٌ ﴿۱۳﴾
ترجمہ : بے شک تہاڈے وچوں زیادہ معزز اللہ دی بارگاہ وچ اوہ اے جیہڑا تہاڈے وچوں زیادہ پرہیزگار اے۔ بے شک رب سوہنا ہر شے دا جانو (تے) خبر رکھن والا اے۔
تشریح : کسے خاندان وچ پیدا ہونا کسے دھرتی دا وسنیک ہونا، شکل چنگی ہوون یا رنگ صاف ہوون وچ انسان دی کوئی کوشش شامل نیں ہوندی سگوں ایسہ رب سوہنے دی دین ہوندی اے ایسے لئی قرآن پاک نے ایہناں شیواں اتے فخر کرن نوں غلط آکھیا اے پر اک شے اے جدہے نال انسان دا مرتبہ دو جیاں لوکاں نالوں اچا ہوندا اے۔ تے ایہھے وچ انسان دی اپنی کوشش وی شامل ہوندی اے تے اوہ اے تقویٰ۔

تقوے پاروں جیہڑا معزز تے محترم ہووے گا اوہ فخر تے غرور توں بالکل پاک ہووے گا تے اچھے بندے دا وجود صرف اپنے ملک تے قوم لئی ای خیر تے برکت والا نہیں ہووے گا سگوں آدم دی ساری چیزیں اوہدے کولوں فیض لیندی رہوگی۔ حضور پاک نے ایس گل توں بہت ساریاں تھانواں تے بیان فرمایا اے۔

ختم ملدے دیاڑے نبی پاک نے اپنی اوٹھنی قصویٰ اتے یہہ کے طواف کیتا۔ حرم لوکاں نال ایناں

بھریا ہویا سی پٹی او ٹھنی دے بیٹھن لئی وی تھاں نہیں سی رسول پاک لوکاں دیاں بانسواں واسارا لے کے او ٹھنی توں اترے تے فرمایا۔

”ساریاں صفتاں اوس اللہ دے واسطے نیں جنے تماڑے وچوں جاہلیت دے زمانے دیاں خامیاں دور کردتیاں تے تمانوں تکبر توں پاک کردتا۔ اے لوکو! انسان دیاں بس دواکی جماتاں نیں اک تقویٰ کرن والے نیک لوک جنہاں نوں رب سوہنا محترم جاندا اے تے دوجے بدکار تے بد بخت لوک نیں جنہاں نوں رب سوہنا گھٹیا جاندا اے۔ انج سارے انسان آدم دی اولاد نیں تے رب سوہنے نے آدم نوں مٹی توں پیدا فرمایا۔ حجتہ الوداع دے موقعے تے حضور نے فرمایا۔

”اے لوکو! تماڈا رب اک اے کے عرطی نوں کے عجمی اتے تے کے عجمی نوں کے عرطی اتے کوئی وڈیائی نہیں۔ تقوے توں اڈنہ کے کالے نوں گورے اتے تے نہ کے گورے نوں کالے اتے وڈیائی اے۔ اللہ اوہنوں بہتسی عزت والا جاندا اے جیسہز ابھتا متقی اے۔ لوکو! جیسہ میں اللہ دا حکم پہنچاوتا اے۔ سبھ نے اک زبان ہو کے آکھیا اے اللہ دے رسول! بے شک تسیں پہنچاوتا اے۔ آپ نے فرمایا جیسہز ایتھے نیں اوہ ایسہ حکم اوہناں لوکاں تیک پہنچاویوں جیسہز ایتھے تسیں بیگے۔

تسیں سارے آدم دی اولاد اوتے آدم نوں مٹی توں پیدا کیتا گیا سی۔ لوک اپنے پیو دادے اتے فخر کرن توں باز آجان نہیں تے رب سوہنا اوہناں نوں گوہے دے کالے کیرے نالوں وی گھٹیا جانے گا۔

رب سوہنا قیامت دے دیھاڑے تماڑے کولوں تماڑے خاندان بارے نہیں چھپے گا۔ رب سوہنا اوہنوں بہتا محترم جانے گا جیسہز ابھتا تقویٰ کرن والا ہووے گا۔ رب سوہنا تماڈیاں شکلاں تے دو تروی نہیں ویکھدا اسگولوں اوہ تماڑے عملاں ول ویکھدا اے۔ قرآن پاک دی روشنی تے نبی پاک دے ایہناں ارشادات دے پاروں ای اک اجیسی امت بن گئی۔ جیسہز رب سوہنے کولوں ڈرن والے نوں ات وڈا جاندا اے۔

آیت نمبر 14 قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسَلْنَاكُمْ وَإِنَّمَا اتَّخَذْتُم مِّن دُونِ اللَّهِ مَنَاجِيًّا قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

ترجمہ : اعراب (عرب دے پینڈو) کہندے نیں اسیں ایمان لے آئے۔ آپ فرمادیو پٹی تسیں ایمان نہیں لیائے۔ ہاں ایسے کو پٹی اسیں اسلام قبول کیتا۔ تے ہالے تیک ایمان تماڑے دلال وچ داخل نہیں ہویا۔ تے جے تسیں (سچے دل نال) اللہ تے اوبدے رسول دی گل منو گے تے اوہ تماڑے عملاں وچوں کچھ گھٹ نہیں کرے گا۔ بے شک رب سوہنا بخشش والا رحم کرن والا اے۔

تشریح : ایس آیت دی تشریح وچ مفسر لکھدے نیں پٹی جو اسد دے قبیلے دے لوکاں نوں اک سال قحط پے گیا۔ نبی پاک کول آکے اوہناں میں زبانی اسلام قبول کر لیا پر اوہناں دے دل ایمان دے نور توں خالی ای رہے۔ اوہناں نے مدینے دیاں گلیاں نوں گند نال بھر دتا۔ اوہ نبی پاک کول آکے کہندے پٹی اسیں اپنے بال بچے لے کے تماڑے کول آگئے آں۔ دو جیاں قبیلیاں وانگ اسیں تماڑے نال جنگ نہیں کیتی ایس لئی تسیں ساہنوں ساڈی نوڑ مطابق ہر شے دیو ایسہ ال اوہ حضور پاک تے اپنا احسان جتاندا اے۔ ایہناں توں اڈ مزینہ جزئیہ تے اسلم قبیلے دے لوک وی احسان

جتان لٹی اجیہاں گایں کردے سن۔ رب سوہنے نے اپنے محبوب صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نون حکم دتا پئی ایہناں نون اکھو پئی تہاڈیاں دایاں نیں ایمان نون قبول نہیں کیتا۔ تسم تے بس دنیا دے فائدے لین لٹی تے قتل تے قید توں بچن لٹی مسلمان ہوئے اوجے کس رب سوہنے تے اوہدے رسول دی گل دلوں ہو کے منوگے تے تہانوں تہاڈے عملاں دا پورا پورا بدلہ دتا جاوے گا۔

آیت نمبر 15 **إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَٰلِكُمْ هُمُ الصَّادِقُونَ** ۞

ترجمہ : (کامل) ایماندار تے اوہ ای نیں جہیزے ایمان لے آئے اللہ تے اوہدے رسول اتے فیر (ایدھے وچ) کدے شک نہیں کیتا۔ تے اللہ دی راہ وچ اپنیاں جاناں تے اپنیاں مالاں مال جہاد کردے رہے۔ ایہ لوک سچے نیں (15)

تشریح : بنی اسد دے لوک مسلمان سن۔ ایس ایت وچ سچے مسلمان بارے دیا گیا اے۔ مفسرین لکھدے نیں پئی ہر اوہ بند اجیہڑا اپنے آپ نون مسلماناں دی جہاد وچ شامل کر لوے اوہ مومن کہو ان دا حقہ اراے۔ سگوں ایدھے لٹی ضروری اے پئی اوہ اول ہر شک تے شہجے توں پاک ہووے جدوں اسلام دا جھنڈا اچا کرن لٹی مال تے جان قربان کرن دی لوڑ ہووے تے اوہ ہر شے خوشی مال قربان کر دیوے۔

ایس ایت توں کچھ لوکاں نون ایہ غلط فہمی ہو جان دی اے پئی قرآن وچ ایمان تے اسلام دے معنی وکھرے وکھرے نیں۔ مومن اوہ ہوندا اے جہاد اول ایمان دی لوٹاں روشن ہووے تے مسلمان اوہنوں کہدے نیں جیہڑا تہ بعد اری تے کرے پر اوہ اول ایمان دی روشنی توں خالی ہووے۔ سچ تے حقی گل ایہ اے پئی انج سمجھنا بہت وڈی غلطی اے کیوں جے قرآن کریم دیاں بہت ساریاں آیتاں سا بنوں ایہود سدیاں نیں رب سوہنا فرماندا اے **إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ** یعنی بے شک رب سوہنے دے نزدیک مقبول دین صرف اسلام اے۔

حضرت ابراہیم علیہ السلام بارے **مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا** یعنی حضرت ابراہیم نہ یہودی سن تے نہ عیسائی سن سگوں صرف اللہ اول دھیان کرن والے مسلمان سن۔

نبی پاک بارے رب سوہنے دا ارشاد اے۔

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ

یعنی آپ فرما دیو مینوں حکم دتا گیا اے پئی میں سبھ توں پہلاں اسلام لے آواں۔

آیت نمبر 16 17 **قُلْ أَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ بِدِينِكُمْ**

وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝ **يَسْتَوُونَ عَلَيْكَ**

أَنْ أَسْلَمْتُمْ ۗ قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ

بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝

ترجمہ : آپ فرما دیو جیہہ کس اللہ نون اپنا دین دسدے پئے او۔ حالانکہ اللہ جاندا اے ہر اوس شے نون جیہڑی اسماناں وچ اے تے جیہڑی زمین وچ اے تے رب سوہنا ہر شے دا چنگا جانواے۔

(16) ایسہ لوک تہاڈے اتے احسان جتانڈے نہیں کہ اوہناں نے اسلام قبول کیتا۔ تسیں فرماؤ پئی تسیں میرے اتے اپنے اسلام و احسان نہ جتاؤ۔ سگوں اللہ نے تہاڈے اتے احسان فرمایا اے کہ تہانوں ایمان دی ہدایت دتی۔ جے تسیں اپنے ایمان دے دعوے وچ (سچے) او (17)

تشریح : عرب دے کجھ صحرا وچ رہن والے قبیلے اسلام قبول کردے تے فیر آکے احسان جتانڈے پئی دیکھو تسیں اپنے پیو داوے دا دین جھڈ دتا اے تے تہاڈا دین قبول کر لیا اے۔ اسیں تہاڈی خاطر غیر مسلم قبیلیاں نال اپنا تعلق توڑ لیا اے ساہنوں کنک دی لوڑاے ساہنوں اوہ دیو۔ ساہنوں سواری لئی جانور دی لوڑاے۔ اوہ دیو ایس آیت راہیں رب سوہنے نے ایس غلط فہمی نوں دور کر دتا فرمایا ایسہ تہاڈا احسان نہیں کہ تسیں اسلام قبول کیتا اے سگوں رب سوہنے نے تہاڈے اتے احسان کیتا اے جیہڑا تہانوں اسلام قبول کرن دی توفیق بخشی۔ جے اوہ تہانوں حق نوں قبول کرن دی توفیق نہ دیندا تے تسیں ایس وڈی نعمت توں بغیر ای رہندے۔ کافر ای مردے تے جہنم وچ تہاڈا ٹھکانہ بن دا ایس لئی تسیں احسان نہ جتاؤ سگوں اپنے رب دے ایس فضل تے کرم اتے شکر دا سجدہ کرو پئی اج تسیں وی مصطفیٰ علیہ السلام دے غلاماں وچ گنے جانڈے او۔

حضرت شیخ سعدی شیرازی نے ایس آیت دی بڑی سوہنی تفسیر کیتی اے فرمانڈے نہیں۔ رب سوہنے دا شکر ادا کر کہ اوہنے تینوں نیکی دی توفیق دتی اے تے اوہنے تینوں اپنے انعام تے احسان توں محروم نہیں رکھیا۔ ایس احسان نہ جتا کہ توں بادشاہ دی خدمت کر رہیا ایں۔ سگوں اوہدا احسان سمجھ کہ اوہنے تینوں اپنی خدمت دا موقع دتا اے۔

آیت نمبر 18 اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ غَيْبَ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ ، وَاِنَّ اللّٰهَ بِبَصِيْرٍۢ بِمَا تَعْمَلُوْنَ ﴿۱۸﴾
ترجمہ : بے شک رب سوہنا اسماناں تے زمین دیاں لکیاں گلاں دا چنگا جانوا اے۔ تے رب سوہنا دیکھد اپیا اے جو تسیں کردے پئے او (18)

تشریح : اے بندے! تیرا معاملہ اوں رب نال اے جنھوں کائنات دے ذرے ذرے دا علم اے۔ اسماناں تے زمیناں وچ کوئی شے اجہیلی نہیں جہیڑی اوہدے توں لگی ہووے۔ عرش دی اچھائی توں لے کے سمندر دی ڈوبھنگیائی تیک ہر شے اوہدے ساہنے اے تے فیر دل دی نکی جہی دنیا دا کوئی کونہ اوہدے توں کوئی لکیارہ سکدا اے اجہیہ علم تے بھید دے نال معاملے دی بنیاد جہیڑا مکر تے منافقت تے رکھدا اے اوہ پرلے درجے دا بے وقوف اے۔ دناتے چنگے سخت والا اوہ اے جدہا ظاہر باطن اکو جہیا اے۔ جدہی زبان وی اوہدا ذکر کردی رہندی اے تے دل وی اوہدی یاد وچ دھڑکدا رہندا اے جدہا جتاوی اوہدا فرمانبردار تے جدہی روح وی اوہدی بندگی کردی اے۔

سوال ☆ سورت الحجرات دے نال تے زمانہ نزول دے بارے تسیں کجھہ جاندا او؟ مختصر لکھو :

جواب ☆ نال : ایس مبارک سورت دا ناں الحجرات اے ایسہ لفظ ایس پاک سورت دی چوتھی آیت وچ آیا اے ایہے وچ دو "2" رکوع اٹھارہ "18" آیتاں تن سو پینتتی کلمے "335" تے اک ہزار چار سو چھتر "1476" حرف نہیں۔

زمانہ نزول : حضرت حسن بصری 'فتاویٰ عکرمہ' تے دو بے عالماں دا آکھنا اے پئی ایہ ساری سورت مدینہ پاک وچ نازل ہوئی حضرت ابن عباس دا آکھنا اے پئی ایس سورت دی صرف ایت نمبر 13 کے پاک وچ نازل ہوئی بقایا ساریاں ایٹاں مدنی میں پر بعد وچ آون والیاں محققاں دا آکھنا اے پئی پہلی گل ای بہتتی صحیح اے۔

ایس پاک سورت دی چوٹھی ایت اوس ویلے نازل ہوئی جدوں قبیلہ بنی تمیم دا اک اکھ رسول پاک نال ملن لئی مدینہ پاک آیا سی۔ دوپہر دا ویلا سی نبی پاک کچھ دیر آرام کرن لئی گھر چلے گئے سن۔ قبیلہ بنی تمیم دے اوس اکھ نے نبی پاک دی اڈیک نہ کیتی تے حجرے پاک دے باہر کھلوکے وا جاں دین لگ پئے۔ اے اللہ دے رسول باہر آو اے اللہ دے رسول باہر آو۔ اوس قبیلے دے لوکاں نوں نبی پاک دا ادب سکھان لئی ایہ آیت نازل ہوئی۔ سیرت دیاں عالماں نیں اپنیاں کتاباں وچ لکھیا اے پئی قبیلہ بنی تمیم دا اکھ 9ھ وچ مدینہ پاک آیا سی۔ ایس واقعے توں پتہ لگدا اے پئی ایہہ پاک سورت رسول پاک دی مدینہ وچ گزرن والی حیاتی دے اخیری ویلے وچ نازل ہوئی سی۔ نالے چھویں آیت وچ حمیرا واقعہ ولید بن عقبہ بن ابی معیط دا دسیا گیا اے اوہ واقعہ وی مکہ پاک دے فتح ہوون توں مگروں ہو یا سی۔

سوال نمبر 2 ☆ سورت الجرات دے مضموناں دا پروا کرو؟ یاں
سورت جرات وچ موٹیاں موٹیاں کیہڑیاں گلاں دسیاں گئیاں نیں اوہناں دا
و پروا کرو؟

جواب ☆ سورت الجرات دے موٹے موٹے مضمون۔ سورت جرات دیاں آیتاں تے انج اٹھاراں ای نیں پر ایس پاک سورت وچ بڑے اہم تے کجھن جوگ مضمون بیان ہوئے نیں جنہاں اتے 'عقیدے اخلاق' سیرت تے کردار دا محل بنایا جاسکدا اے تے جنہاں دی برکت نال معاشرے وچ انس، محبت تے ایثار نوں عام کیتا جاسکدا اے۔

ایس مبارک سورت وچ سبھ توں پہلے نبی پاک دی محفل دے ادب تے احترام بارے صاف صاف دس دتا پئی کن کھول کے سن لو پئی جے کس گستاخی نال میرے پارے حبیب صلی اللہ علیہ وسلم دی پاک بارگاہ وچ اپنی واج وی اچی کیتی تے ساری حیاتی دے نیک عمل برباد ہو جاوون گے۔ میرا پیارا رسول آرام کر داپیا ہووے تے باہر کھلوکے وا جاں نہ دیا کرو سگوں چپ بیٹھ کے اڈیکو جس ویلے نبی پاک آپوں باہر تشریف لے آون اوس ویلے اپنی گل عرض کرو وکھو وکھ طریقیاں نال رب سوہنے نے نبی پاک دی محفل دے ادب تے احترام نوں مسلماناں دے دلاں وچ بٹھایا اے تاں جے بھل نال وی کسے مومن کولوں ایہہ گستاخی نہ ہو جاوے۔

ایدھے مگروں مسلماناں نوں دسیا کہ اتھے سادے وی نہ من جایا کرو پئی کسے نے کوئی گل کردتی تے اوہنوں پلے پنھ لیا تے اودھے جواب وچ کوئی گل کر جھڈی جدوں وی کوئی بے اعتبار بندہ کوئی گل آکے دے تے پہلے پن چھان کر لیا کرو ویر کوئی پیر پٹیا کرو۔ نہیں تے بہت شرمندہ ہونا پووے گا۔ نبی پاک دیاں صحابیاں دے بارے کھول کے دس دتا پئی رب سوہنے نے ایمان نوں اوہناں دا محبوب بنا دتا اے تے ایمان دے نور نوں اوہناں دیاں اکھاں وچ انج و سادتا اے پئی اوہ ایہنوں چھڈ کے کسے

ہو رول اکھ چک کے ویکھناوی پسند نہیں کر دے۔ ایدھے نال نال کفر تے نافرمانی دی نفرت اوہناں دے دلاں وچ انج جم گئی اے پئی اوہ ایدھے ول دھیان کرن بارے سوچ وی نہیں سکدے۔ جہیزیاں لوکاں دی پاکی بارے رب سوہنے دے کلام وچ اپنے من موہنے انداز وچ دسیا گیا ہووے۔ اچھے لوکاں دے ایمان بارے شک کرنا تے اوہناں دے عمل بارے گلاں بناؤنا بد بختی نہیں تے ہو رکبہ اے۔

جتنے بدے رل مل کے رہون اوہ تھے تھوڑی بہت غصہ ناراضگی ہو جانا کوئی وڈی گل نہیں۔ جے کدے انج ہو جاوے تے مومنناں دیاں دو جماتاں آپو وچ لڑ پون تے دو جیاں مسلماناں نوں تماشا نہیں ویکھنا چاہیدا سگوں۔ اونماں نوں حکم دتا جا رہیا اے کہ اوہ اگے ودھ کے صلح کراد یوں۔ تے ایس گل لئی اپنا پورا نل لاد یوں۔ فیروی جے اک جمات صلح وال نہ آوے تے فیر مسلماناں نوں چائیدا اے پئی اوہ اوس جمات دی مدد کرن جیہڑی جمات پئی اے۔

دسویں آیت پاک وچ ایس گل نوں کھول کے دس دتا پئی مومن دھرتی دے کسے کنڈھے اتے وسدا ہووے اوہدی نسل کچھ وی ہووے جدوں اوہ ایس دین نوں قبول کر لیندا اے تے اوہ اسلامی بھائی چارے دی لڑی وچ پرویا جاندا اے کوئی اک دو جے لئی اوپر اتے بیگانا نہیں رہندا۔

رب سوہنا اسلامی رہتل بہتل نوں خوش حال تے ترقی کر دا ویکھنا چاہندا اے ایسے لئی اوہدی پاک ذات نہیں اوہناں ساریاں گلاں توں سختی نال روک دتا جیہڑیاں دلاں وچ نفرت، حقارت، حسد تے دشمنی دا بیج لاندیاں نہیں اک دو جے دامزخ اڑانا، اک دو جے دے عیب کڈھنا، نکتہ چینی کرنا، چغلیاں کھانا، اک دو جے توں ماڑیاں مانواں نال بلانا، ایسہ سبھ اوہ گلاں نہیں جنہاں پاروں دل اک دو جے نال نفرت کرن لگ پیندے نہیں ایسے لئی ایمان والیاں نوں حکم دتا گیا اے پئی اوہ ایہناں گلاں توں دور رہن۔

تیرھویں آیت پاک وچ اوہ سارے فرق ختم کردتے جیہڑے معاشرے نوں ریگ نسل زبان تے دولت دی جیاد اتے مخالف جماتاں وچ وٹد دیندے نہیں۔ بندیاں نوں دس دتا پئی کسے سارے آدم تے حوادی اولاد اتے تہاڑی وڈیائی مال دولت تے حکومت پاروں نہیں سگوں وڈیائی ہے تے تقویٰ پاروں جیہڑا رب سوہنے کولوں جتاں ڈرے گار ب سوہنے دی جناب وچ اوہدا رتبہ اونٹاں ای اچا ہووے گا۔

مفسراں نہیں ایس پاک آیت نوں اسلامی رہتل بہتل دی پہلی اٹ آکھیا اے جیہڑے فرق انج وی وڈیاں وڈیاں تے ترقی یافتہ قوماں نوں آپو وچ لڑا دیند انہیں۔ اسلام نے اپنے ایس حکم نال اوہنوں ختم کر جھڈیا اے۔

ایس سورت پاک دے اخیر وچ رب سوہنے نے دس دتا پئی ایمان والے اللہ سوہنے دی راہ وچ اپنے مالاں تے جاناں نال جہاد کر دے نہیں۔ تے جیہڑے اسلام نوں قبول کر دے نہیں۔ اوہ اسلام تے کوئی احسان نہیں کر دے۔ سگوں رب سوہنے دا اوہناں اتے احسان اے کہ اوہنے سچے دین نوں قبول کرن دی اوہناں نوں توفیق بخشی۔

سوال نمبر ☆ مولوی عبدالکریم جھنگوی دی حیاتی فکرتے فن تے چائن
پاؤ؟

نجات المؤمنین دے مصنف مولوی عبدالکریم جھنگوی دے حیاتی دے حالات وی زمانے دی
گردش پاروں محفوظ نہ رہ سکے ایسہ گل پکی تے پیڑی اے پئی مولوی صاحب داکلام ہر پکھوں سراہیا
گیا۔ ایس دا ثبوت ایسہ وی اے پئی اوہناں داکلام اج تو پئی (۲۵) ورہے پہلوں تیکر تمام مدرسیاں
مکتباں دے نصاب وچ شامل سی۔ بڑے دکھ دی گل اے کہ۔ ڈاہڈے پرکھ نال آکھنا پیند اے پئی
مولوی عبدالکریم جھنگوی عظیم شاعر دے حالات زندگی بارے پنجاہی ادب دی تاریخ چپ اے۔ کئی
مورخاں محققاں تے سو جھواناں مولوی عبدالکریم جھنگوی ہوراں دی زندگی بارے کچھ لکھیا اے
جیویں۔

عبدالغفور قریشی ہوراں اپنی کتاب 'پنجاہی ادب دی کہانی' وچ نجات المؤمنین دے مصنف بارے
لکھدے نیں۔

مولانا عبدالکریم جھنگوی

”مولوی عبدالکریم جھنگوی جھنگ دے و سنیک سن۔ ایہناں نیں ۱۰۸۶ھ مطابق ۱۶۷۵ء وچ
اک فقہی رسالہ ’اومنتوی نجات المؤمنین‘ لکھیا۔ ایسہ رسالہ اوس ویلے توں لے کے اج تیک دینی
کتباں وچوں سر اڈھو اے تے اسلامی مدرسیاں وچ پڑھایا چارہیا اے“ (ص ۲۴۱)
اک ہور لکھاری ’صحافی نے سو جھواناں بلال زبیری ہور ہون نجات المؤمنین دے مصنف بارے اپنی
کتاب ’تاریخ جھنگ و نجات المؤمنین‘ لکھیا اے

حافظ عبدالکریم نقشبندی

۱۷۵ھ میں وفات پائی۔ مزار حلیانہ جھنگ صدر میں موجود ہے۔ پنجابی کے شاعر اور عالم فاضل بزرگ تھے۔ شرعی مسائل کو عام فہم میں نظم کیا ان کی یہ کتاب 'نجات المومنین' اب بھی قدیم گھروں میں سبقت پڑھائی جاتی ہے۔

نجات المومنین مولوی عبدالکریم ہوراں دی اجیسی کتاب اے جس وچ اسلام دے ڈھلے تے نکلے نکلے مسکلیاں بارے ضروری جانکاری دتی گئی اے۔ ایہہ کتاب پنجابی تے خاص کر کے اسلامی ادب وچ بڑا اچا مقام تے مرتبہ رکھدی اے۔ پر افسوس دی گل اے پئی ایڈے وڈے شاعر بارے کسے ہور لکھاری محقق یاں مورخ کچھ نہیں لکھیا، مولوی عبدالکریم جھنگوی اپنے بارے 'نجات المومنین' وچ لکھدے نیں:-

دیرہ جھنگ مگھیانہ کول بندے دی گذاران

رکھی رب دو ہویں جہانیں ثابت نال ایمان

اپرے شعر توں پتہ چلدا اے پئی مولوی عبدالکریم ہوراں مگھیانہ دے نیڑے کسے پنڈیاں وستی وچ رہندے سن۔ اوس سے اک مشہور قصبہ ہووے گا۔ اج کل جھنگ ضلع اے تے مگھیانہ جھنگ صدر نوں آکھدے نیں۔ بلال زبیری ہوراں ایہہ وی دسیا اے پئی اوہناں دامزار حلیانہ قبرستان وچ اے۔ ایہہ قبرستان 'ٹوبہ روڈ' تے جھنگ صدر (مگھیانہ) دے تھانہ صدر دے نیڑے اے۔

تعلیم تے لسانیات دے ماہر ڈاکٹر اختر جعفری ہوراں ایہہ گویڑ لایا اے پئی مولوی صاحب دامزار جھنگ مگھیانہ (جھنگ صدر) دے حلیانہ قبرستان وچ اے۔ پر اوہناں دے جم پل بارے کوئی پکا پیڈا پتہ نہیں لگ رہا اے۔

جد کہ بلال زبیری ہوری حالانکہ پشتاں توں جھنگ دے واسی رہے پر اوہ وی ایس گتھی نوں سلجھانہ سکے۔ اوہناں وی مولوی صاحب دے اوویں صدی دے بزرگ ہون دا کوئی پکا ثبوت نہ دتا۔

مولوی صاحب ہوراں نجات المومنین دی 'تصنیف دا ورھا ۸۶ء لکھیا اے اوس کتاب دے آخر وچ 'خاتمہ کتاب دے سر نانس بیٹھاں ایہہ شعر ملدے نیں

ہجرت یک ہزار بھی اپر چھیا سی جان

ایہہ رسالہ فقہ دا کیتا رب آسان

نام نجات المومنین ایس رسالے جان

پڑھ کے کرسی عمل جو رہی وچ ایمان

فرض مسائل دین دے ہندوی کر تعلیم

کارن مرداں امیاں جوڑے عبد کریم

مولوی عبدالکریم جھنگوی ہوراں نوں عربی 'فارسی وچ مہارت حاصل سی۔ اوہ قرآن مجید 'حدیث' فقہ 'منطق' تے تفسیر دے چنگے جانو سن۔ ایس توں علاوہ مولوی صاحب اپنے سے دے مشہور عالم تے فاضل سن۔ اوہناں دیاں کتاباں توں اوہناں دے علمیت تے فاضلیت دا پتہ چلدا اے اک عظیم

بزرگ عالم دین تے شاعر ہون پاروں اوہناں دے دل وچ ہر ویلے سدھر رہندی سی پئی مسلماناں نوں پوریا کڑن لئی مولوی عبدالکریم ہورال نجات المؤمنین تے دو جیاں کتاباں تخلیق کیتیاں تاں جے لوکاں اسلام دے عقول دے مطابق اپنی حیاتی گزار کے آخرت سنوار لیں۔

نجات المؤمنین دی تصنیف داورھا ۱۰۸۶ھ مٹھیا جاندا اے۔ ایس توں پتہ چل دا اے پئی برصغیر ہندوستان وچ اوس ویلے اورنگ زیب عالمگیر داسماں سی۔ اورنگ زیب دی حکومت توں پہلوں

شہنشاہ اکبر تے اپنیاں ہندو بیویاں نوں خش کرن لئی نویں دین یعنی 'دینی الہی' دی مہیہ رکھی۔ شہنشاہ اکبر نے ایس نویں مذہب دی ضرورت دی وجہ ایہہ دی سی پئی ہزار سال توں بعد مذہب تبدیل کر دینا چاہیدا اے۔ اسلام نوں ہزار سال توں ودھ عرصہ ہو چھیا اے ایس لئی اس مذہب نوں بدلن دی لوڑ اے۔ حالانکہ اصل وجہ صرف اپنی ہندو بیویاں نوں خش کرنا چاہیدا سی۔ ایہہ مذہب دین اسلام دے بالکل الٹ سی ایس دین وچ تمام غیر شرعی کم کرن یعنی شراب پینا، حرام کھانا، اک دو جے دا حق مارنا داڑھی منڈھوان دی کھلم کھلا اجازت سی۔ شہنشاہ اکبر توں بعد اوس دے پتر جمانگیر نے حکومت سنبھالی۔ اوہ دینی معاملات وچ بالکل کوراجی۔ ایس عرصے وچ مسلماناں تے ہندو آں دیاں رسماں تے ریتاں دا بڑا اثر ہون لگ پیا۔ ایس لئی مسلمان بزرگاں تے عالماں نے اسلام دی تبلیغ وچ خاص توجہ دتی تے اجہیاں کتاباں تخلیق کیتیاں جہناں وچ اسلام دے ڈھلے تے نکلے نکلے مسلیاں نوں حل کرن دی ضرورت تے زور دتا۔ اورنگ زیب عالمگیر ہورال اپنی سلطنت دے عالماں نوں ہدایت کیتی پئی اوہ 'اسلامی فقہ' مرتب کرن۔ اورنگ زیب عالمگیر 'اسلامی فقہ' دی کتاب دے دو ور قے روزانہ سن دا ہوندا سی۔

اورنگ زیب عالمگیر نے اسلامی فقہ دی کتاب 'فتاویٰ عالمگیر مرتب کروائی پر ایہہ کتاب فارسی تے اردو لپی وچ سی۔ ضرورت ایس گل دی سی پئی ہندوستان دے مسلماناں نوں اوہناں دی اپنی پنجابی زباں وچ دین دے ڈھلے مسلیاں بارے جانکاری دلوائی جاوے۔ کیوں جے ہندے نوں اپنی ماں بولی وچ گل دی زیادہ چھپیتی سمجھ آؤندی اے۔ کیوں جے اوہ ہندہ اوس زبان توں شروع توں ای مانوس ہوندا اے ایہہ گل پئی تے پیڑی اے پی دنیا وچ اوہناں قوماں نے ای ترقی کیتی اے جنہاں اپنی ماں بولی وچ علم حاصل کیتا اے۔

کتاباں ☆ مولوی عبدالکریم جھنگوی ہورال دیاں کتاباں دا بیروانج اے۔

(۱) نجات المؤمنین (۲) نجات المسلمین (۳) ہدایت المتقین (شرح نجات المؤمنین) مولوی صاحب ہورال ایہہ ساریاں کتاباں مسلماناں نوں دین دے ڈھلے مسلیاں بارے جانکاری دلان لئی لکھیاں سن

کرامتاں ☆ مولوی عبدالکریم اک صاحب کمال تے صاحب کرامت بزرگ توں علاوہ اک عظیم شاعر وی سن اوہناں بارے اک روایت بڑی مشہور اے۔

(۱) جدوں مولوی عبدالکریم جھنگوی ہورال دا وقت نزاع قریب آیتے آپ دے نازک حالت ویکھ

کے آپ دامریرون لگ پیا۔ اوہ لگاتار روندارہیا مولوی صاحب ہوراں اپنے مرید دی حالت
کھنھی اوہ اپنے مریدوں آکھن لگے 'پترا! رونہ' میں مرن توں بعد وی تینوں پڑھاندارواں گا۔ آکھیا
اندائے پئی مولوی صاحب دی وفات توں بعد وی آپ دامرید آپ دی قبر تے جاندا تے علم
اصل کردار ہیا تے فیر مشہور عالم دین بن گیا۔

فات ☆ نجات المومنین دے خالق عبدالکریم جھنگوی دی وفات بارے وی مورخاں تے
تققاں نے کوئی کئی تاریخ دا تذکرہ نہیں کیتا اے۔

کلام دیاں خوبیاں ☆ عبدالکریم جھنگوی دے کلام وچ دین دے نکے نکے تے بڑھلے
ہتلیاں بارے دیا گیا اے۔ ایس توں علاوہ ارکان اسلام دی تفصیل بیان کیتی اے۔ وضو دے
رکان نماز دے ارکان غسل دے ارکان تے کلمے دی اہمیت بارے دیا اے ایس توں علاوہ مولوی
صاحب ہوراں فرشتیاں، الہامی کتاباں تے نبیاں تے ایمان لیاون بارے وی دیا اے۔ قربانی
صدقہ تے فطرانہ دین دی تفصیل وی بیان کیتی اے۔ مولوی صاحب نے دین دے سارے
چھوٹے چھوٹے مسئلیاں دی بڑی تفصیل بیان کیتی اے مولوی صاحب دے کلام دی زبان بڑی
سادہ عام فہم تے نزول اے مولوی صاحب دا انداز بیان بڑا من کچھواں تے من کھواں اے مولوی
صاحب دے کلام وچ عربی فارسی دے الفاظ بڑی تعداد وچ ورتے گئے نیں۔ مولوی صاحب
ہوراں تھوڑے توں تھوڑے لفظاں وچ وسیع مضمون نوں بیان کرن وچ مہارت رکھدے سن۔

کلام وچوں ونگی ایمان بارے فرماندے نیں

پچھے عقل بلوغ دے ایمان فرض پچھان
واجب ہون اطاعتاں سبھی بعد ایمان
منوں چارے یار بھی دل سچے تصدیق
اوہناں وچ بہشت تھاں جو ہون اہناں رفیق
ایمان اندر فرض ترے اول عن ذات
دوجا وحدت رب دی 'تریجا ہن صفات
ایمان آنن کھواری ایہا فرض پچھان
سنت ایہی وت بھی جان بہاوے تان

ارکان اسلام بارے

پنج بقاء اسلام دے کلمہ پنج صلوٰۃ
روزہ حج زکوٰۃ بھی کرتاں لہیں نجات

حمدیہ کلام

سبھ ثناء خدائے نوں چیدا کل جہان
بہت درود رسول نوں لتھا جنیں فرقان
کہاں درود بھی آل تے جس تے اہ خوشنود
ہودے سارے مومناں لکھ ہزار درود

پھیر اصحاب رسول دے جنہاں شرف عیاں

وت دوست جھ رسول دے جملہ مسلمان

مکدی گل اے دے پئی مولوی عبدالکریم جھنگوی واقعی اچ پدھر دے شاعر تے عظیم بزرگ نہیں
اوہ اپنے اعلیٰ اخلاق بے دماغ کردار تے علمی ادبی تے دینی خدمات پاروں ہمیشہ زندہ رہن گے انشاء اللہ

سوال نمبر 2 ☆ نجات المؤمنین نوں مکھ رکھدیاں مولوی عبدالکریم
جھنگوی دے اسلوب دا ویروا کرو؟

اسلوب توں مراد 'انداز' 'طرز' 'طریقہ' 'رنگ' 'ڈھنگ' اے۔ اسلوب نوں انگریزی وچ سٹائل
(STYLE) اکھدے نیں۔

ایسہ گل پکے تے پیڑی اے پئی جیویں تمام لوکائی دی فکر 'سوچ' خیال 'وچار' معاشی تے معاشرتی
حالات وکھرے وکھرے ہوندے نیں۔ ایسے طراں ہندیاں دی پسند ناپسند 'انداز' اسلوب 'طرز'
گفتگو 'طرز بیان' فکر خیال تے سوچ وچار وی وکھرے وکھرے ہوندے نیں۔ بلکہ ادب دی تاریخ
تے غور نال جھات پائیے تے پتہ چلد اے پئی ہر ادب تے زبان دیاں ترکیباں 'تشبہاں' روایتاں تے
ادبی مزاج تے ادبی فضا وکھری وکھری ہوندی اے۔ جیویں انگریزی ادب وچ سکسیس SEX نوں
جنناں وی کھل ڈھل کے بیان کیتا جاوے 'کے نوں کوئی اعتراض نہیں ہوند پر ایسہ گل پنجابی ادب
تے زبان وچ قابل اعتراض اے۔

مولوی عبداللہ عبدی لہوری ہوراں توں فقہی ادب وچ عبدالکریم جھنگوی ہوراں داناں بڑا نمایاں
وکھالی دیندا اے اوہناں فقہی ادب وچ نجات ایمان 'معیار ایمان' تے نجات المؤمنین ورگے معیاری
رسالے تخلیق کیتے۔ ایناں وچوں صرف نجات المؤمنین ای لکھدا اے۔

مولوی ہوراں دی علمیت تے قابلیت پاروں فارسی زبان دے الفاظ نوں اوپرے ظاہر نہیں ہون دتا
۔ فرض وضو دا اک جے لیاوے ناں بجا
عاصی ہوندا رب دا نہ وضو روا
منہ نک پانی پانا دھوہر لنگ سہہ بار
ریش انگشت خلال کر کہنی مسہ بیار

ایناں شعراں وچ عاصی 'روا' ریش 'انگشت' خلال تے سہ بار دے الفاظ فارسی دے نہیں جد کہ
فرض وضو تے رب دے الفاظ عربی نیں۔

لسانیات دے ماہر ڈاکٹر اختر جعفری ہوراں 'نجات المؤمنین' دے لہجے بارے لکھدے نیں۔
"مولوی عبدالکریم جھنگوی 'جھنگ دے و سنیک سن' ایس لئی اوہناں نے نجات المؤمنین پنجابی
دے علاقائی اہل 'شاہ پوری' وچ لکھی اے کیوں جے سرگودھا جھنگ تے میٹاوالی دی زبان شاہ پوری
اکھواندی اے گریسن نے ایس علاقے دی بولی نوں تھکیاں تھلو چاری اکھیا اے ایس بولی وچ کے
ہا سہہ مصمتے بھہ بھہ ڈھ ڈھ گھوہرہ دا تلفظ مونہ بھر کے اوکیتا جاندا اے۔ الف دی تھاں ہ دی

ور تون کیتی جانندی اے ایسے طراں اک نون ہک تے اکونوں ہکو آکھیا جاندا اے۔ ایس تون او آہاتے
 باور گے لفظاں دی بو ہتی ورتون کیتی جانندی اے۔ (ص ۱۰۱)

بعض شاعران وانگ مولوی عبدالکریم جھنگوی ہوراں مبالغہ آرائی تون کم نہیں لتاتے نہ ای کے
 مضمون یاں مفہوم وچ بلاوجہ گھاناوادھا کیتا اے۔ مکدی گل ایہہ وپئی ایہہ کتاب اپنی فقہی ادب وچ
 بہت اچا مقام رکھدی اے۔ تاہیوں ایہہ کتاب اسلامی مدرسیاں تے مکتباں وچ نصاب دا اہم حصہ
 بنی رہی اے۔

ایس کتاب دی شرح 'ہدایت المتلقین' دے نال نال مولوی مخدوم ہوراں لکھی۔ ایس شرح
 وچ مولوی ہوراں نجات المؤمنین دے سارے ڈھلے مسئلہاں نوں قرآن تے سنت دی روشنی وچ
 ثابت کیتا اے۔ ایہہ شرح زبان دی سادگی، مضمون دی پختگی تے فنی تے لسانی خوبیاں پاروں ادب
 وچ بڑا اچا مقام تے مرتبہ رکھدی اے۔ نجات المؤمنین مثنوی دی مشہور ہیئت وچ لکھی گئی اے
 ایس کتاب وچ ۲۱۸ شعر نیں۔ ایس کتاب وچ عبدالکریم جھنگوی ہوراں عشق حقیقی، محبت الہی،
 قلب دی صفائی، اسلام دی سچائی، نیک عملوں دی پرینا، خدا دی عبادت تے مخلوق خدا دی خدمت
 دے مضمونوں نوں بڑے سادہ تے سچھے انداز وچ پیش کیتا اے۔ مولوی صاحب ہوراں دین
 دے ڈھلے مسئلہاں نوں بڑے ٹھوس تے اختصار نال پیش کیتا اے۔ جیویں کہ آپ آکھدے نیں:-

لفظ تھوڑے تے معنی بہتے رکھن یاد آسان
 جے کوئی پڑھ کے عمل کریسی پھٹسی اوس جہان

اسلام دے ارکان باہر آکھدے نیں۔

پنج بنا اسلام دے کلمہ پنج صلوة
 روزہ حج زکوٰۃ وی کرنا تاہیں نجات

عبدالکریم جھنگوی ہوراں دی کتاب وچ عربی تے فارسی تے اردو دے الفاظ بڑی کثرت نال ورتے
 گئے نیں۔ ایس دی وڈی وجہ ایہہ وے پئی فارسی زبان اوس عمد دی سرکاری زبان سی۔ اوس عمد
 وچ زیادہ کتاباں فارسی وچ لکھیاں جانیاں سن۔

سوال نمبر 3 ☆ فقہی ادب دی تعریف تے تاریخ تے چائن پاؤ یاں

☆ فقہی ادب دی ابتداء تے ارتقاء بارے کسی کیہ جاندا اے او؟

☆ فقہی ادب دا مذہب کدوں تے کیویں بچھا؟

☆ پنجابی زبان وچ فقہی ادب دا مقام تعین کرو؟

☆ فقہی ادب وچ نجات المؤمنین دا کیہ مقام اے؟

☆ نجات المؤمنین دا پروا کرو؟

☆ نجات المؤمنین دی علمی ادبی خوبیاں تے چائن پاؤ

☆ نجات المؤمنین دیاں خوبیاں تے خامیاں تے بحث کرو

جواب:- ☆ تاریخ عالم تے جہات پائیے تے پتہ چلدا اے پئی مذہب تے شاعری دا آپس و
 بڑا پرانا تے گوہڑا تعلق اے۔ ہر ادب ہر زبان ہر ملک ہر قوم تے ہر خطے دے ادب وچ مذہب
 نوں خاص اچھ حاصل رہی اے۔ عالمی پدھر دے ایس کلیے دی روشنی وچ پنجابی ادب دی تاریخ
 جہات پائیے تے ایہہ گل نتر کے سامنے آؤندی اے پئی پنجابی زبان دے ڈھلے شعری تے نثر
 ادب وچ مذہبی کچھ نمایاں دکھائی دیندا اے۔ باوا فرید گنج شکر شاہ شمس سبزواری ابراہیم فرید گنج
 گورونانک مادھول لال حسین حضرت پلھے شاہ سلطان باہو خواجہ غلام فرید میاں محمد بخش ہورال
 واکلام تصوف معرفت شریعت محمدی عشق تے محبت ہجرت وچھوڑے دے مضمونان نال بھر
 ہویا اے۔ مسلمان عالماں درویشاں ولیاں تے صوفیاں کرام دے اعلیٰ اخلاق تے بے داغ کردار
 پاروں اسلام دی شمع دی روشنی دنیا دے چپے چپے تے کھل گئی۔

بابا فرید گنج شکر توں لے کے خواجہ غلام فرید سمہناں صوفی شاعراں اپنے کلام راہیں لوکائی نوں خدا
 دی عبادت تے ریاضت تے مخلوق خدا دی سیوالئی پریریا۔ اوہناں شاعری وچ تصوف معرفت
 صوفیانہ تے عارفانہ مضمونان نوں بڑے سادہ انداز نال پیش کیتا اے۔ اوہناں واکلام دنیاوی بے ثباتی
 تے ناپائیداری نوں ظاہر کردا اے اوہناں دی شاعری آخرت دی فکرنوں مکھ رکھ کے چنگے نیک عمل
 کرن دی پریرنا کردی اے۔

پنجابی ادب دا غور نال مطالعہ کریے نے ایہہ وی پتہ چلدا اے پئی نیک فقہی ولیاں صوفیاں تے
 بزرگاں دی اک وڈی جماعت نے دین دے ڈھلے مسکلیاں بارے جانکاری دی ضرورت تے زور
 دتا۔ ایہہ صوفیاں ولیاں عالماں تے بزرگاں نے اپنے کلام راہیں دین دے ڈھلے مسکلیاں بارے
 بھروسے جانکاری دتی۔ اوہناں دسیا پئی ایہہ دنیا فانی تے ناپائیدلہ اے۔ بندے نوں ایس فانی
 ناپائیدار مختصر تے محدود حیاتی نوں چنگے کماں تے نیک عملاں راہیں لافانی بناؤن دی عملی کوشش
 کرنی چاہی اے۔ ایہہ تداہی ممکن ہو سکدا اے جدوں اسیں رب تے رسول دیاں دسیاں ہویاں
 رستیاں تے عمل کریے۔ ایناں عالماں ولیاں صوفیاں تے بزرگاں نے لوکائی نوں پیار محبت
 مہر مروت ہجر فراق سوز گزار اخلاق رواداری تے اسلامی بھائی چارے دا درس دتا۔

فقہی دالفظ فقہ توں نکلیا اے جس دے معنی جاننیاں بھن دے نیں۔ کیوں جے جانن نال بندے
 وچ شعور تے آگئی پیدا ہوندی اے۔ بندہ سستی غفلت بھیرے کماں گناہواں برائیاں تے بدیاں
 توں بچ جاندا اے۔ مکدی گل ایہہ دے پئی فقہ دینی علم نوں آکھدے نیں تے فقہاوس بندے نوں
 آکھدے نیں جیہڑا دین دے مسکلیاں بارے جانکاری فراہم کرے۔
 مشہور حدیث نبوی اے۔

”رب جیدے نال بھلائی دا ارادہ کردا اے اوس نوں دین دی سمجھ دے دیندا اے۔“

علم فقہ دی ضرورت تے اہمیت ☆ علم فقہ اوہناں اصولاں ضابطیاں تے قانوناں دا ناں ایس
 جنہاں دی پالنا کر کے بندہ صراط مستقیم تے چل کے سادہ صحیح تے باوقار حیاتی گزارن دے قابل ہو
 جاندا اے۔ ایہہ قانون ضابطے تے اصول ہندے دی حیاتی نوں باوقار طریقے نال گزارن لئی
 بنائے جاندا اے نیں۔ اللہ سوہنے نے بندے نوں گمراہی توں چاؤن تے اوس نوں سدھے راہ تے

یاؤن واسطے راہنمائی کرن لئی پیغمبر نبی نے رسول بھیجے نیں۔

فقہی ادب دبا قاعدہ مذہب شہنشاہ اکبر دے دور توں بچھا۔ شہنشاہ اکبر اک ان پڑھ تے کناں داکچا بادشاہ سی۔ اوس نے اپنی ہندو بیویاں نوں خش کرن تے شیخ مبارک دے مشورے نال اسلام دے خلاف اک نواں تے سیاسی مذہب 'دین الہی قائم کیتا۔ برصغیر ہندوستان دے بے شمار مسلمان لوک ایس سیاسی مذہب دے خلاف سن۔ اوہناں نے ایس سیاسی مذہب دے خلاف تحریک چلائی۔ مفاد پرست 'مطلب پرست' خوشامدی درباریاں نے بادشاہ اکبر نوں اجھی پٹی پڑھائی پئی اوس نے مسیتاں وچ اپنا خطبہ جاری کروایا۔ بادشاہ آپوں مندر وچ پوجا پاٹ لئی جان لگ پیا۔ متھے تلک وی لان لگ پیا۔ بادشاہ اکبر نے شراب پین تے شراب داکار وبار کرن دی کھلی اجازت دے دی۔

'دین الہی' وچ اوہ سکھے عمل کرن دی کھلی اجازت سی جس نوں دین اسلام وچ منع فرمایا گیا اے۔ دین الہی موجب داڑھی منڈوان 'مغرب دل پیر کر کے سون' شراب پین پلدون دی کھلی چھٹی سی شہنشاہ اکبر نے لوکاں نوں اسلام علیکم تے وعلیکم کہن توں روکیا بلکہ ایس دی بجائے اللہ اکبر ورگے ذومعنی لفظ ورتن دا حکم دتا۔ ایس توں علاوہ بندیاں نوں سونے دے زیور تے ریشمی کپڑے پان دا حکم دتا۔ دین الہی مذہب وچ ہندومت جین مت دے عقیدے شامل سن۔ بادشاہ اکبر تے اوس دے حواری سورج دی پوجا کر دے سن تے رعایا نوں وی سورج دی پوجا کرن دا حکم سی۔ بادشاہ دے حواری بادشاہ نوں سجدے کر دے سن۔ مکدی گل ایہہ دے پئی دین الہی وچ غیر اسلامی 'غیر اخلاقی' نے غیر شرعی عقیدے شامل سن۔ ایسے حالات وچ برصغیر دے مسلماناں نے خاص طور تے مسلمان عالماں 'بزرگاں' درویشاں 'ولیاں' تے صوفیاں شہنشاہ اکبر دے ایس غیر اسلامی تے سیاسی مذہب 'دین الہی' دے خلاف زور دار تے بھروسے تحریک چلائی۔ مخدوم الملک شیخ عبدالغنی تے ملاں عبد اللہ سلطان پوری ہوراں بادشاہ اکبر دے خلاف کفر دے فتوے دتے آخر بادشاہ اکبر نوں اوس دے پتر نور الدین جمانگیر ہوراں نظر بند کر دتا۔ ایہناں حالات وچ برصغیر ہندوستان دے مسلمان عالماں تے بزرگان دین دی فقہی جماعت نے تبلیغ اسلام دے کم نوں ہور تیز کر دتا۔ انج صوفیا کرام لوکاں نوں اسلام دے ہڈھلے اصولاں بارے جانکاری دین لئی بھروسے عملی کوشش کیتی۔ ایناں صوفیاء کرام وچ بابا فرید گنج شکر 'شاہ حسین' 'پلھے شاہ' 'نوشہ گنج بخش' 'سلطان العارفین' حضرت سلطان باہو تے خواجہ غلام فرید ہوراں دے نال ذکر دے قابل نیں۔ ایناں صوفیا کرام نے لوکاں نوں دین الہی دے اثرات توں بچاؤن لئی تے محفوظ کرن لئی تبلیغ اسلام دی تحریک نوں ہور تیز کر دتا۔

لسانیات دے ماہراں تے پنجابی زبان تے ادب دے محققاں تے مورخاں عبدی کودھن نوں فقہی ادب داکامو ہڈھی شاعر قرار دتا اے۔ عبدی کودھن دے والد دا ناں محمد تے اوہ موضع باتو دے رہن والے سن۔ تے اوہناں دی ذات کودھن سی۔ ایس بارے عبدی کودھن خود لکھدے نیں:-

عبدی کارن مومناں کیتا ایہہ ایمان
نام محمد باپ دا جانس کل جمان

کو دھن ذات پچھان توں، ایہو سو مسکین
موضع باتو اوس دا مولا بھج یقین

دین اسلام دے مڈھلے مسئلے بارے عبدی کو دھن ہوراں ۸۰ اپتاں دا 'مندی رسالہ' ۱۹۹۷ء مطابق ۱۵۸۸ء کج لکھیا۔ ایس دی تصدیق وی عبدی ہوراں انج کیتی اے:-

نو سو ورہے ستانویں جاں گزرے وچ شمار

کچھے ہجرت مصطفیٰ تدن تھیا تیار

ایس رسالے نوں فٹنی گلاب سنگھ اینڈ سنز لہور نے ۱۹۱۱ء وچ 'فرائض بابو' دے ناں تال چھاپیا جد کہ ایس رسالے دا اصل ناں مندی سی۔ ایس سلسلے وچ عبدی ہوراں انج تصدیق کیتی اے:-

بھج رسالہ مندی رکھیم اس دا تانو

لکھے تس وچ بیت نی ہک سو اسی تھانو

ایہ رسالہ حمدتے نعت توں شروع ہوندا اے۔ ایس توں بعد ایمان، اسلام تے شریعت محمدی دے بیاناں توں بعد امر نہی، نماز، وضو، غسل، تیمم دے مضموناں بارے تفصیل بیان کیتی گئی اے۔ جیویں وضو بارے لکھدے نیں:-

فرض وضو دے چار نے ہتھے بھج بھرا

دھوون ون منہ دو ہتھے بھی ہے جو امر خدا

کرنا چوتھے بھائیو! سرتے مسح جان

دھوون دوویں پیروی امر کیتا رحمان

دین دے کجھ مسئلے رسالہ مندی وچ بیان کرنے رہ گئے سن ایس لئی عبدی کو دھن ہوراں رسالے دے آخر وچ باقی دینی مسئلے وی بیان کردتے جنہاں دا تعلق نماز، عید، نماز جنازہ، فطرانہ تے صدقہ، تال سی۔ ایس توں علاوہ اوہناں اسلام دی فضیلت، تے امام مندی بارے بھروسے جانکاری دتی اے۔

عبدی کو دھن توں اٹھائی ورہے بعد مولوی عبد اللہ عبدی لہوری داناں فقہی ادب وچ نمایاں طور تے دکھالی دیندا اے۔ مولوی ہوراں دا تعلق ضلع پاک پتن دے اک تاریخی پنڈ ملکہ ہانس تال سی۔ اوہ بھیڑاں چراندے ہوندے سن۔

بھیڑاں آپوں چردیاں رہندیاں تے ادہ اللہ دن یاد وچ ہر ویلے ڈبے رہندے سن۔ مولوی صاحب ہوراں دی علمی ادبی دینی خدمات نے شاعرانہ قادی کلامی بارے پنجابی دے صوفی شاعر حضرت میاں محمد بخش، ہوراں پنجاہ شعر لکھے نیں۔ مشہور روایت موجب مولوی عبد اللہ عبدی لہوری ہوراں نوں رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ہوراں دی زیارت ہوئی تے آپ نے مولوی صاحب نوں لہور جان دا حکم فرمایا مولوی صاحب لہور آگئے تے ایہہ اک درویش حسن محمد تیلی عرف بابا حسو تیلی دے ہتھے تے بعیت کیتی۔ مولوی عبد اللہ ہوراں باراں (۱۲) فقہی رسالے لکھ کے فقہی ادب وچ اہم وادھا کیتا۔ ایناں رسالیاں داناں۔ باراں انواع رکھیا جنہاں دا ویر دا انج اے۔

(۱) تحفۃ الفقہ - ۱۰۲۵ھ (۲) نص فرایض - ۱۰۳۰ھ (۳) خلاصہ معاملات ۱۰۳۲ھ (۴) انواع العلام - ۱۰۴۴ھ (۵) معرفت الہی - ۱۰۴۵ھ (۶) خیر العاشقین - ۱۰۵۴ھ (۷) فرایض شرح سراجی - ۱۰۵۸ھ (۸) خیر المؤمنین - ۱۰۶۵ھ (۹) حصار الایمان (۱۰) صقیل اول (۱۱) صقیل

دوم (۱۲) خلاصہ حمد و ثنایاں تحفہ جدید۔

مکدی گل ایسہ وے پئی مولوی عبداللہ عبدی لہوری ہوراں پنجابی نظم وچ فقہ 'حدیث تے دین دے ڈھلے مسئلیاں نوں بڑے سوہنے سادہ انداز وچ بیان کیتے نیں۔ ایس توں بعد جس عظیم فقہی شاعر داناں سامنے آوندالے اوہ نیں مولوی عبدالکریم جھنگوی لہوری۔

مولوی عبدالکریم جھنگوی ہوراں دی حیاتی دے حالات بارے تحقیقی تے تاریخی کتاباں مکمل طور تے خاموش نیں۔ مولوی ہوراں فقہی ادب وچ تن رسالے لکھے جنہاں دا ویروالج اے۔

(۱) نجات المؤمنین (۲) نجات الایمان (۳) معیار الایمان ایناں تناں رسالیاں وچوں نجات المؤمنین پاروں اوہناں دی شہرت تے مقبولیت وچ زیادہ اضافہ ہويا۔ ایس کتاب وچ ۲۱۸ شعر نیں اسلام دے احکام 'کلمہ' وضو' یتیم' نماز' روزہ' زکوٰۃ' حج' کھان پین بارے 'حلال حرام' بارے تے گناہ کبیرا دے مسلیاں بارے بیان ایں۔ ایس رسالہ ۱۰۸۶ھ بمطابق ۱۶۷۵ء وچ لکھیا گیا تے ایس دے وچ ۲۱۸ شعر نیں۔

مولوی عبدالکریم جھنگوی ہوراں دی ایس شہرہ آفاق کتاب اتے جہات پائیے تے پتہ چلداے پئی اوہ اک عظیم تے قادر الکلام شاعر نیں۔ اوہناں دے کلام وچ تھوڑے توں تھوڑے لفظاں وچ وسیع مضمون نوں سمون دی کامیاب کوشش کیتی اے۔ ایہو خوبی مولوی صاحب دی شاعرانہ عظمت دا مونہ بولد اثبوت اے۔ ایس کتاب مثنوی دی صنف وچ اے۔ زبان دی سادگی 'روانی تے نزول پن کلام نوں من کھچواں تے من کھچواں ہن ان وچ اہم کردار ادا کردالے۔

مولوی صاحب ہوراں مبالغے توں کم نہیں لتا۔ اوہناں دی ہر گل تے ہر بات حقیقت تے مبنی ایں جس دا اثبوت ایسہ وے پئی مولوی مخدوم ہوراں نجات المؤمنین دے ساریاں مسئلیاں نوں قرآن تے حدیث دی روشنی وچ ثابت کیتا اے۔ اوہناں آکھیا پئی جیکر بندے نوں پانی حاصل کرن وچ جان دا خطرہ محسوس ہووے تے اچھے موقع تے بندے نوں وضو دی بجائے تیمم کر لینا چاہیدا اے آکھدے نیں۔

ڈرے جے زحمت دشمنوں شیریا ہور بلا
پانی ہووے کوہ تے روا تیمم آ
خوف ہووس مرن دا پانی ہووس کول
روا تیمم آکھ توں 'دیکھ کتاباں کھول
وچ تیمم فرض ترے نیت دست دوبار
مارن مٹی پاک تے مل مونہ ہتھ ہنجا

مولوی عبدالکریم جھنگوی توں بعد مشہور قصہ گو شاعر حافظ بر خوردار داناں سامنے آؤندالے۔ ایناں دا تعلق ضلع سرگودھا تحصیل بھلووال دے پنڈ تخت ہزارے نال اے ایناں وی فقہی ادب وچ (۱۹) رسالے لکھ کے اہم وادھا کیتا اے۔ ایہناں وچوں ۵ رسالے نثری تے چار رسالے شعری نیں۔ لسانیات تے تعلیم دے مشہور ماہر تے سوجھوان ڈاکٹر احمد حسین قلعداری ہوراں حافظ بر خوردار ہوراں دے اک رسالے 'بوہل نماز' نوں ایڈٹ کر کے چھپوایا۔ ایہ رسالہ ۱۹۷۶ء دے نیڑے لکھیا گیا سی۔ حافظ ہوراں دی زبان سادہ 'نرول' تے ٹکسالی اے۔ ایس بارے ڈاکٹر سید اختر جعفری ہوری نجات المؤمنین وچ لکھدے نیں۔

'شاعر نے ٹکسالی زبان ورتی اتے تحریر وچ ادبی سہمن ایس لئی گھٹ اے پئی اوس نے گھٹ توں گھٹ لفظاں وچ زیادہ توں معلومات اکھیاں کرن دی کوشش کیتی اے۔ (ص۔ ۷۸)

پنجابی زبان تے ادب دے مشہور سکالرتے اور نیشنل کالج 'پنجابی یونیورسٹی دے سابقہ چیئرمین جناب ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں حافظ بر خوردار ہوراں دے اسلوب بارے 'پکی روٹی' وچ اکھیا اے گنتی سمجھاؤن دے ایس ڈھنگ نوں تے ایڈوں پہلوں پنجابی ادب وچ کسے اپنایا اے نہ ای ایڈوں بعد ایس نوں کوئی اگے نور سکھیا اے۔ ایس حساب نال ایہہ ڈھنگ حافظ بر خوردار راجھادانویکلا تے انفرادی ڈھنگ اے (ص۔ ۲۷)

'پکی روٹی خورد دے جیہڑے قلمی نسخے ملدے نیں۔ اوہناں دی قدامت گو یڈ نال لائی جاسکدی اے ایس نوں بہر حال ڈیڑھ دو سو سال پرانی لکھت تسلیم کیتی جاندی اے مطلب ایہہ دے کہ اٹھارہویں صدی دے آخر یا انہویں صدی دے شروع دی لکھت اے (ص۔ ۴۰)

حافظ بر خوردار توں بعد حبیب اللہ فقیر داناں مغلاں تے آخری دور وچ سامنے آؤندالے جس دا تعلق ضلع گجرات دے اک پنڈ چودھوال نال اے۔ اوہناں فقہ بارے دور رسالے لکھے یعنی فقہ اصغر تے اخبار الاخرت فقہ اصغر وچ ۹۹۰ شعر نیں جد کہ اخبار الاخرت دے بیتاں دی تعداد ۱۵۰۰ دے قریب اے۔ نماز دی اچھ بارے اوہناں دا کلام دیکھو۔

کرن ترک نماز تھیں ہور جماعت تھیں
اوس نوں سہل جو جان سن کافر ہون یقین
ہور عامت بچھ توں حاکم قاضی چور
کر سن ہور عداوتاں وڈھی لیسن زور

حبیب اللہ فقیر توں بعد ۱۹۰۲ء گجرات دے اک ہور شاعر خواجہ فرد فقیر داناں نمایاں دکھالی دیندا اے۔ اوہناں فقہی دے ادب حوالے نال کئی کتاباں تخلیق کیتیاں نے جس نال لوکائی نوں دین دے 'مڈھلے' مسئلیاں بارے کافی جانکاری ہوئی اے اوہناں دیاں کتاباں وچوں رسالہ روشن تے رسالہ ترتیب الصلوٰۃ بہت مشہور نیں۔ خواجہ صاحب ہوراں دے ادبی قد کاٹھ تے اوہناں دی قادر الکلام بارے پنجابی دے مشہور صوتی شاعر میاں محمد بخش ہوراں بھر وال تعارف کروایا اے۔

خواجہ فرد فقیر توں بعد ۱۱۱۲ھ وچ مولوی کمال دین ہوراں داناں سامنے آؤندالے۔ ایناں وی فقہی

مسئلیاں بارے کتاب لکھی چسہڑی اپنی علمی 'ادبی' فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی
سند حاصل کر چکی اے۔

نواجہ فرد فقیر توں بعد ۱۱۴۳ھ وچ عبدالرحمان منہاس ہوراں فقہی مسئلیاں بارے 'بحر المسائل'
کتاب تخلیق کیتی۔ ایس کتاب دے ۳۰۱ شعر نیں۔ جو عبدالرحمان منہاس ہوراں دین دے
ڈھلیاں مسئلیاں بارے سے بڑی سادگی تے تفصیل نال کلام پیش کیتا اے۔ ایمان بارے لکھدے
نیں:-

من خدا نون نال اقرار زبان
دل تھیں کر کے سچ من ایہہ دو رکن ایمان
کلمہ کافر جے پڑھے ناقص حال انجان
قتل بند نہ اوس نون نہ کر برا گمان
من خدا دے فرشتے کتب رسول دیہہ حشر
نیکی بدی مار اٹھالن جو کچھ خلقت بشر
جنت دوزخ کرسی عرش لوح قلم
ایہہ سے چیزاں نہ ہوسن خالی رہن ایہہ مسلم

اورنگ زیب عالمگیری دی وفات نگروں ملک دی سیاسی حالت خراب ہو گئی۔ ایس سہ دے مشہور
شاعراں وچ بلھے شاہ، وارث شاہ، علی حیدر ملتانی، نجات، چراغ اعوان، صدیق لالی مقبل تے حامد
شاہ، عباسی ہوراں دے نال ذکر دے قابل نیں۔

عبداللہ لہوری عرف حافظ بر خوردار ہوراں ۱۱۳۹ھ وچ 'ذبح نامہ' لکھیا۔ ایس توں بعد حاجی نور محمد
شیر گڑھی ہوراں ۱۱۴۰ھ وچ 'میت نامہ' رسالہ لکھیا ایس رسالے وچ میت دے غسل کفن دفن
تے نماز جنازہ دا بیان درج اے۔ ایس توں بعد علاول خان ولد درویش محمد ہوراں فقہی رسالہ
'مقدمہ الانوار' لکھیا، جس وچ حرام حلال نکاح تے حق مردے بیان درج نیں۔ علاول خان توں
بعد مولوی محمد عابد وزیر آبادی ہوراں داناں سامنے آؤندا اے۔ ایناں وی اپنے فقہی رسالیاں نال
فقہی ادب وچ اہم وادھا کیتا اے۔ ایناں دیاں کتاباں وچوں نجات المساکین تے رسالہ حقیقہ بہت
مشہور نیں کتاب 'جامع الوجوہاں' تخلیق کیتی۔ ایناں شاعراں توں بعد ۱۷۳۹ء وچ حامد شاہ، عباسی
ہوراں داناں سامنے آؤندا اے اوہناں اخبار حامد تے احکام الصلوٰۃ نال فقہی ادب وچ اہم وادھا کیتا
اے۔ ایس توں بعد فقہی ادب وچ حافظ محمد رمضان، فقیر محمد ولد پیر محمد، مولوی نور محمد، حافظ محمد
خاں، حافظ محمد بارک اللہ، حافظ محمد، مولوی محبوب عالم، مولوی غلام رسول قلعے والے، مولوی قادر
بخش، سید محمد حسین ہزاروی، حاجی محمد دین قادری، مولوی محمد مخدوم تے پروفیسر بہاؤ الحق، ہوراں
اپنیاں لکھتاں راہیں فقہی ادب دے بھنڈار نوں مالا مال کیتا۔

ایس ویروے توں ایہہ گل نتر کے سامنے آؤندی اے پئی پنجابی زبان وچ فقہی ادب دا بھر وال
ذخیرہ موجود اے۔

عبدی کو دھن توں لے کے پروفیسر بہاؤ الدین تیکر سمہاں شاعراں اپنیاں لکھتاں راہیں فقہی اور
 وچ بھر وال اضافہ کیتا اے پر مولوی عبد الکریم جھنگوی ہوراں دی کتاب نجات المؤمنین فقہی
 ادب تے پنجابی ادب وچ خاص مقام رکھدی اے۔ کیوں جے

(۱) 'نجات المؤمنین' ڈاٹھار فقہی ادب دیاں ڈھلیاں کتاباں وچ ہوندا اے۔

(۲) مولوی عبد الکریم جھنگوی ہوراں دا کلام روانی، سادگی، نزول پن پاروں لوکائی توں
 شہرت دی سند حاصل کر چھیا اے

(۳) مولوی ہوراں جنہاں ڈھلے مسئلیاں دا بیان اپنی کتاب نجات المؤمنین وچ کیتا اے اور
 حقیقت تے مبنی ایس۔ ایناں مسئلیاں وچ کوئی اختلاف نہیں۔

(۴) مولوی محمد مخدوم ہوراں نجات المؤمنین دے ساریاں مسئلیاں نوں قرآن تے حدیث
 نبوی دی روشنی وچ ثابت کیتا اے تے درست قرار دتا اے۔

(۵) نجات المؤمنین دے دینی مسئلیاں دی اہمیت تے افادیت دے پیش نظر ایہہ کتاب کافی
 عرصے توں اسلامی مدرسیاں تے مکتباں وچ شامل نصاب چل آرہی اے۔

(۶) مولوی محمد مخدوم ہوراں نجات المؤمنین دی تشریح 'ہدی للمتقین' دے ناں نال
 پیش کیتی۔ ایس شرح پاروں وی ایس کتاب دی اہمیت تے افادیت وچ اہم وادھا ہویا اے۔

(۷) 'نجات المؤمنین' دے بے شمار ایڈیشن چھپ کے مارکیٹ وچ آئے۔ ایس توں وی ایس
 کتاب دی اہمیت تے افادیت دا پتہ چلدا اے۔

(۸) 'نجات المؤمنین' دی شہرت دی مقبولیت دی اک وڈی وجہ ایہہ وے اے پئی مولوی
 عبد الکریم جھنگوی ہوراں دینی مسائل دے بیان وچ اختصار توں کم لتا اے۔

تاں جے کہ قاری نوں پڑھن، لکھن نے یاد کرن وچ آسانی روئے۔ اختصار بارے مولوی صاحب
 آپوں آکھدے نیں۔

لفظ تھوڑے تے معنی بہتے رکھن یاد آسان
 جے کوئی پڑھ کے عمل کریسی چھٹھی اوس جہان

(۹) 'نجات المؤمنین' دے کلام وچ عربی فارسی اردو تے پنجابی الفاظ دا خوبصورت امتزاج
 وی ایس کتاب دی مقبولیت دی وڈی وجہ اے۔ اوہناں دا ایہہ رنگ دیکھو:-

فرض وضو دا اک جے لیاوے نال ججا
 عاصی ہوندا رب دا نہ ہی وضو روا
 مونہ تک پانی پانا، دھو کر لنگ سے بار
 ریش انگشت خلال، کر کہنی مسہ بیار

ایناں شعراں وچ ججا، عاصی، روا، بار، انگشت، خلال تے بیار فارسی دے لفظ نیں جد کہ فرض، وضو
 رب عربی دے نیں۔ ایناں لفظاں دے خوبصورت امتزاج پاروں ایناں دا اوپر اپن محسوس نہیں
 ہوندا۔

(۱۰) مولوی عبدالکریم جھنگوی ہوراں دین دے ڈھلے مسکلیاں نوں میان کرن وچ مبالغہ آرائی توں کم نہیں لتا۔ بلکہ ایمانداری تے دیانداری نال پچیاں تے کھریاں کھلاں میان کیتاں نیں۔

ایس عٹ توں ایہہ ثابت ہوندا اے پئی

(۱) فقہی ادب دی تاریخ بڑی پرانی اے۔

(۲) پنجابی زبان وچ فقہی ادب نوں خاص اچھ حاصل اے۔

(۳) فقہی ادب وچ نجات المومنین نوں بڑا اچھا مقام تے مرتبہ حاصل اے۔

(۴) مولوی عبدالکریم جھنگوی اپنی علمی، ادبی، دینی، فنی تے لسانی خوبیاں پاروں پنجابی ادب تے خاص طور تے فقہی ادب وچ بڑا اچھا مقام تے مرتبہ رکھدے نیں۔

سوال نمبر 4 ☆ نجات المومنین وچ کیمڑے کیمڑے مسلے بیان کیتے گئے نیں۔ اوہناں دا ویرا کرو؟

نجات المومنین اک دینی تے مذہبی کتاب اے مولوی عبدالکریم جھنگوی ہوراں ایس کتاب وچ فقہ دے نکے نکے تے ڈھلے مسکلیاں نوں بڑے سوہنے سادہ تے نوکے انداز نال پیش کیتا اے۔ مولوی ہوراں اک عظیم بزرگ ہوندا ہویاں مسلماناں نوں دین اسلام دے ڈھلے تے نکے نکے مسکلیاں توں جانکاری دین دی بھرپور کوشش کیتی اے۔

مولوی عبدالکریم جھنگوی حنفی مسلک دے بزرگ سن ایس لئی اوہناں ایس کتاب نوں ترتیب دیندیاں اپنے مسلک نوں سامنے رکھیا اے۔ ایس سے دے شاعران نجات المومنین دا مڈھ حمد توں بھیا۔ حمد توں بعد نعت تے منقبت دے شعر پیش کیتے جویں۔

سبھ شاء خدایے نوں چندا کل جہان
بہت درود رسول نوں لتھا جین فرقان
کہاں درود بھی آل تے جس تے او خوشنود
ہووے سارے مومناں لکھ ہزار درود
پھیر اصحاب رسول دے جنہاں شرف عیاں
وت دوست جھ رسول دے جملہ مسلمان

ارکان اسلام بارے

پنج بنا اسلام دے کلمہ پنج صلوة
روزہ حج زکوٰۃ بھی کرتاں لہیں نجات

مولوی ہوراں حمد، نعت تے منقبت توں بعد ایس گل دا ویرا کیتا اے پئی اوہناں نے ایس فقہ دی کتاب وچ اچھے لفظ ورتے نیں جنہاں دے زیادہ توں زیادہ معنی نکلن۔ اوہناں نے وڈے توں وڈے

مضمون تے مفہوم نوں گھٹ توں گھٹ لفظاں وچ بیان کیتا۔ مولوی ہوراں ایس کتاب وچ اردو تے فارسی دے ڈھیر لفظ ورتے نہیں کیوں جے اوس سے وچ فارسی زبان سرکاری زبان سی تے اوس ویلے فارسی زبان وچ زیادہ کتاباں لکھیاں جاندیاں سن۔ مولوی صاحب ہوراں 'نجات المؤمنین' فارسی لفظاں تے فارسی ترکیباں نوں بڑے سوہنے سادہ تے نوپکھے انداز وچ پیش کیتا ہے۔

'نجات المؤمنین' اورگی فقہ دی کتاب وچ تشبیاں استعاریاں تے علامتاں توں کم نہیں لتا کیوں جے اذہ لوکاں نوں صرف تے صرف فقہ دے مڈھلے مسئلیاں بارے بھر نوں جانکاری دینا چاہندے سن۔ اوہناں محدود گھیرے وچ رہ کے اپنے مضمون تے مفہوم نوں سادے تے عام مفہم لفظاں وچ اپنا پیغام پچاون دی بھر پور تے کامیاب کوشش کیتی اے 'نجات المؤمنین' دے مطالعے توں پتہ چلد اے پئی مولوی عبدالکریم ہوراں محدود گھیرے وچ رہ کے شعر اں راہیں پیش کیتا۔

مولوی عبدالکریم ہوراں کتاب نوں چالی فصلاں وچ ونڈیا پہلی فعل وچ ایمان بارے مکمل جانکاری دتی اے۔ آخری فعل وچ فقہ دی فضیلت تے گناہ کبیرہ دا ویر دا پیش کیتا گیا اے۔ جس دی تفصیل انجاء ہے۔

پہلا فعل نجات المؤمنین دی ایس فعل وچ رب رسول صحابہ کرام تے خلفائے راشدین تے ایمان لیاؤن دا سبق دتا گیا اے

دو جا فعل ایس فعل وچ دسیا گیا اے پئی غیب دا علم صرف تے صرف اللہ سوہنے نوں ای پتہ اے۔ ایس توں علاوہ ایمان دیاں مڈھلیاں شرطیاں بیان کیتیاں نہیں۔ مولوی ہوراں ایہہ وی دسیا اے پئی سانوں اللہ سوہنے توں ڈرنا چاہیدا اے تے رسول اکرم ﷺ دا دلوں بجاتوں اطاعت کرن دا سبق دتا اے۔

تینجا فعل ایس فصل وچ شریعت دے حوالے نال دو جیاں دا حق مارن تے برے کماں توں منع کیتا گیا اے۔ کیوں جے دو جیاں دا حق مارن تے بھیرے کم کرن والیاں دی عبادت ضائع ہو جاندی اے۔

چوتھا فعل ایس فعل وچ لکھاری نے ایمان دی اہمیت تے افادیت تے زور دتا اے۔ ایس توں علاوہ فرشتیاں الہامی کتاباں تے انبیاء کرام تے ایمان لیاؤن دی ہدایت کیتی اے۔

پنچواں فعل ایس فصل وچ ایمان مجمل دی تفصیل بیان کیتی گئی اے۔ ایس توں علاوہ اللہ سوہنے نوں اوہدیاں صفتاں تے خوبیاں سمیت تسلیم کرن دا ذکر کیتا گیا اے۔

چھیواں فعل ایس فصل وچ لکھاری نے ایمان دیاں مڈھلیاں تن شرطیاں دی دس پائی اے یعنی (۱) ایمان لیاؤن دا ذکر (۲) ایمان جاؤن دا ذکر (۳) بندیاں تے ظلم کرن توں منع کیتا گیا ایس توں علاوہ ارکان اسلام دی دس پائی اے۔

ستواں فعل ایس فعل وچ کلمے دے اہمیت دی دس پائی گئی اے ایس توں علاوہ کلمے دے چار فرضیاں کلمے دے معنے بارے دسیا گیا اے۔ کلمے تے ساری حیاتی قائم رہن دی ہدایت کیتی گئی اے۔

اٹھواں فعل ایس فعل وچ لکھاری نے اسلام دے واجبات دی تفصیل بیان کیتی اے۔ ایس توں علاوہ رشتہ داراں دی امداد کرن، قربانی دین، صدقہ دین، فطرانہ دین، والدین تے خاوند دی

خدمت کرن دی ہدایت کیتی گئی اے۔ لکھاری نے ایس فعل وچ عمرہ کرن تک بغل بھرتے دھنی توں تھلے سیکر دے وال صاف کرن دی ہدایت وی کیتی اے۔ ایس توں اڈختنے کراون تے نو نہ کٹن بارے وی دیا اے۔

نواں فعل ایس فصل وچ نماز دی اہمیت بارے دیا گیا اے۔ پئی نماز ہر حال وچ ادا کرنی چاہیندی اے۔ بے اک نماز چھٹ جاوے تے ہندے نوں اوس نماز جھڈن پاروں اسی (۸۰) مہینے دوزخ وچ رہنا پوے گا۔ ایس دی وضاحت کردیاں لکھاری نے شیطان دی مثال دتی اے پئی اوس دے اک سجدے توں انکار کرن تے اوس دیاں ساریاں عبادتاں ضائع ہو گیاں۔ بے نماز آدمی دے کم وچ برکت نہیں ہوندی۔

دسواں فعل ایس فعل وچ شریعت دے احکام دی روشنی وچ فرض سنت تے واجب دافرق واضح کیتا گیا اے۔

پار ہواں فعل ایس فعل وچ لکھاری نے پاک تے ناپاک پانی بارے دیا اے۔ لکھاری موجب وگدا پانی پاک ہوندا اے۔ جد کہ کھلوتا تے بدبودار پانی ناپاک یاں پلیت ہوندا اے۔ جس کھوہ وچ چینی، ککڑی، بٹخ، بھری، کبوتر، ملی، چوہا یاں کوئی ہور جانور ڈگ جاوے اوس کھوہ د پانی ناپاک ہو جاوے گا۔ اوس نوں پاک کرن لئی کھوہ وچوں پانی کڈھنا پوے گا۔ کھوہ وچوں کئے بوسے پانی کڈھنا پوے گا۔ ایس بارے مولوی صاحب ہوراں جانور داناں لے لے کے بوکیاں دی تعداد دسی اے۔

بار ہواں فعل ایس فعل وچ وضو دے فرضاں سنتاں تے مستحب دا پروا کر کے دیا گیا اے۔ تیر ہواں فعل ایس فعل وچ لکھاری نے وضو ٹن دی تفصیل بیان کیتی اے۔ اوہناں دیاں پئی وضو کناں صورتاں وچ ٹٹ دا لے بے وضو نماز دی کوئی اہمیت نہیں ہوندی۔

چودھواں فعل ایس فعل وچ غسل کرن دے فرض تے سنتاں دی تفصیل دسی گئی اے۔ ایس توں علاوہ ایہہ وی دیا گیا اے پئی غسل کناں حالتاں وچ ضروری ہوندا اے مولوی صاحب ہوراں غسل دے حوالے نال ایہہ وی دیا اے پئی حیض، استحاضہ، نفاس تے منی نکلن پاروں غسل لازم ہو جاندا اے۔ غیر مسلم دے دائرہ اسلام وچ داخل ہون مگروں وی غسل لازم اے۔ ایس توں علاوہ میت تے جنابت مگروں وی غسل لازمی اے۔ جمعے دیاں اہرام بنھن اتے غسل سنت اے۔

پندرہواں فعل ایس فعل وچ دیا گیا اے پئی بے وضو لئی پانی حاصل کرن وچ کوئی جانی خطرہ ہووے یعنی جنگلی جانور یاں دشمن دے حملے دا ڈر ہووے تے ایسے موقعے تے تیمم کر کے نماز ادا کیتی جاسکدی اے ایس فعل وچ تیمم دے فرض وی دے گئے نیں۔

سولہواں فصل ایس فصل وچ موزے اتے مسح کرن دا طریقہ دیا گیا اے۔ ایس توں علاوہ لکھاری نے پائے موزے اتے مسح دیاں شرطیں بیان کیتاں نیں۔ مولوی صاحب ہوراں مسح دی مدت دی دسی اے۔

ستار ہواں فعل ایس فعل وچ دیا گیا اے پئی مائی حوانے جنت وچ کنک کھاہدی ایس پاروں سب توں پہلوں حیض اوہناں نوں شروع ہو یا۔ ایس توں علاوہ مولوی صاحب ہوراں ایہہ وی دیا

اے پی حیض تے استحاضہ وچ کیہ فرق ہوندا اے۔ اوہناں حیض 'استحاضہ' جماع 'لواطت' تے نفاس وچ نماز روزے توں منع کیتا اے۔ حیض تے نفاس دی مدت وی دسی گئی اے۔

اٹھارہواں فعل ایس فعل وچ حیض دے حوالے نال گل کیتی گئی اے۔ مولوی صاحب ہوراں دسیا اے پی حیض دی گھٹ توں گھٹ معیاد تن (۳) دن تے ودھ توں دودھ دس (۱۰) دن ہوندی اے۔ ایناں دنوں وچ عورت نوں کم کرن توں منع کیتا گیا اے۔

انہواں فعل ایس فعل وچ نماز دی اچھ بیان کردیاں دسیا گیا اے پی مریض تے حاملہ عورت تے وی نماز ادا کرنا لازم اے۔

ویہواں فعل ایس فعل وچ مسافر دیاں رعایتاں بارے تفصیل بیان کیتی گئی اے۔

اکیسواں فعل ایس فعل وچ نماز دی اچھ دے پیش نظر نماز دی فرضاں 'سنتاں' تے واجباں دی ادائیگی دی تفصیل بیان کیتی گئی اے۔ ایس توں علاوہ نماز کتناں حالتاں وچ ٹٹ جاندا اے۔ ایس بارے وی دسیا گیا اے۔

بائیواں فعل ایس فعل وچ نماز جنازہ تے فرض کفایہ بارے دس پائی گئی اے۔ ایہہ وی دسیا گیا اے پی نماز جنازہ وچ چار تکبیراں ہوندیاں نیں۔ مولوی صاحب ہوراں ایہہ وی دسیا اے پی الحمد للہ آکھن تے سلام و اجواب دینا فرض کفایہ اے۔

تیسواں فعل ایس فعل وچ روزے بارے دسیا گیا اے پی روزہ کنج کدوں تے کس طراں رکھیا جاندا اے ایس دے رکھن تے کھولن دی نیت کہہ اے۔ روزے دے فرض کیہ نیں یعنی مولوی صاحب ہوراں روزے بارے مکمل تفصیل بیان کیتی اے۔

چوہواں فعل ایس فعل وچ حج دے فرائض دا ویروا کر کے دسیا اے۔ احرام بھنا، طواف کرنا تے عرفات وچ ٹھہرنا۔ حج دے فرض نیں۔

پنجاواں فعل ایس فعل وچ زکوٰۃ بارے دسیا گیا اے پی زکوٰۃ حق دارنوں ادا کرنی چاہیدی اے۔ زکوٰۃ دی نیت کرنا تے مستحق بندے نوں زکوٰۃ دینا زکوٰۃ دے فرض نیں۔

چھٹیواں فعل مولوی عبدالکریم جھنجھوی ہوراں ایس فعل وچ دسیا اے پی رزق حلال کماونا کاروبار وچ ایمانداری کرنا، نکاح قصاص وچ اللہ تعالیٰ دیاں قائم کیتاں حدیں پالنا کرنا، سود دے کاروبار توں بچنا معشیت دے فرض نیں۔

ستائیواں فعل ایس فعل وچ دسیا گیا اے پی بندے نوں رزق حلال دی کمائی کرنی چاہیدی اے۔ پاک صاف کھانا کھانا چاہیدی اے۔ جسمانی طاقت نوں رب دی بندگی وچ خرچ کرنا چاہیدی اے۔ شرک، کفر، گناہ تے بد اخلاقی دے کماں توں بچنا چاہیدی اے۔

اٹھائیواں فعل ایس فعل وچ بیگانی عورت نوں ویٹھن توں منع کیتا گیا اے۔ ایس توں علاوہ زنا کاری چغل خوری، غیبت، رشوت خوری، چوری، چکاری، الزام تراشی تے گلاں کڈھن توں منع کیتا گیا اے۔ مولوی صاحب ہوراں رشوت خوراں، چغل خوراں تے منافع خوراں دے بھیرے انجام بارے وی دس پائی اے۔

انتہواں فعل ایس فعل وچ مولوی صاحب دسدے نیں پی گانا سننا یاں گانے توں لطف اٹھانا

حرام ایس فعل
 حسیواں فعل
 مسلمان دے مسلمان نوں گالی دین نال اوس تے جنت حرام ہو جاندی اے۔
 ایس فعل وچ زنا بارے دیا گیا اے پئی زانی ہندے دی ستر سالہ عبادت ضائع
 ہو جاندی اے۔ زانی دا ٹھکانا دوزخ اے۔ زانی عورت دا وی مندڑا حال ہووے گا۔ اوس دا اوہا جسم

باہر ہووے گا۔
 بقسواں فعل
 بے انصاف تے رشوت خور قاضی دے انجام بارے دیا گے اے پئی حشر
 دیھاڑے لوکاں رشوت خور قاضی نوں پھڑیا ہووے گا۔ اوس دے گل وچ آگ دا طوق ہووے گا
 تے لوکی اوس نوں چابک بار دے ہون گے۔

تیسواں فعل
 ایس فعل وچ بھنگ پوس تے شراب پین والے لوکاں دے بھیرے انجام
 بارے دیا گیا اے۔ مولوی صاحب آکھدے نیں۔ پئی سبھ نشتیبی دوزخ وچ جان گے۔ شرابی
 دے ہتھ وچ آگ دی پالی تے سرتے آگ دا چابک ہووے گا اوس دا مونہہ کالاتے اکھیاں بلیاں
 (مکیاں) ہون گیاں۔ بھنگ تے پوست وی حرام ایس۔

چوتیسواں فعل
 ایس فعل وچ جھوٹھے زنا تے غیبت کرن والیاں دے اخیر بارے دیا گیا اے۔
 پئی ایمان تے جوٹھ کدی اکٹھے نہیں ہوندے جھوٹھا کافر نالوں وی بدتر اے۔ اوس دی کوئی دعا قبول
 نہیں ہوندی حشر دیھاڑے جھوٹھے دے جسم تے گوشت نہیں ہووے گا۔ اوس دا حشر کافر نالوں
 وی بھیرا ہووے گا۔ جس ہندے کولوں اوس دے گوانڈھی خوش نہیں ہون گے حشر دیھاڑے
 اوس دے ہتھ پیر کٹ لیتے جان گے۔

پنستواں فعل
 ایس فعل وچ نماز دی اچھ بیان کیتی گئی اے آکھیا گیا اے پئی اک نماز چھڈن والے
 نوں چھ ہزار چار سو سال دوزخ وچ سڑنا پوے گا۔ جیہڑے لوکی باجماعت نیں پڑھدے اونیاں
 نوں دوزخ وچ الٹا تک دتا جاوے گا۔

چھتیسواں فعل
 ایس فعل وچ روزے دی اچھ دسی گئی اے اک روزہ چھڈن والے نوں نو لکھ
 سال تک دوزخ وچ سڑنا پوے گا۔ دوستی نہ بھاؤن والے نوں وی حشر دیھاڑے عذاب بھگتنا پوے
 گا۔

سینتسواں فعل
 نماز ادا کرن دا طریقہ دسدیاں آکھدے نیں پئی نماز ویلے لباس گنیاں توں اچھا
 ہونا چاہیدا اے۔

اٹھتیسواں فعل
 ایس فعل وچ دیا گیا پئی لسیاں محھاں والے بڑے بھیرے نیں۔ اوہ شیطان تے
 سور نیں۔ حشر دیھاڑے اوہناں دیاں محھاں سچاں بن جان گیاں تے اوہ لوکی سجدہ نہیں کر سکن گے۔
 اوہ لوکی اللہ سونے توں شر مندہ ہون گے۔

اننا لیسواں فعل
 ایس فعل وچ رزق حرام کھان تے کماؤن والے لوکی بھیرے اخیر بارے دس
 پائی گئی اے پئی حرام داماں کھان تے حرام دی کمائی دالباس پان والے دا ٹھکانہ دوزخ وچ ہووے گا۔
 چالیسواں فعل
 ایس فعل وچ گناہ کبیرا دی تفصیل بیان کیتی گئی اے۔ مولوی صاحب آکھدے
 نیں پئی نماز ترک کرنا رب توں نہ ڈرنا چوری چکاری کرنا شرک کرنا ماپیاں دی نافرمانی کرنا زنا

کرنا 'گالی دینا' سودا کاروبار کرناں، 'جھوٹھی شہادت دینا' جھوٹھی قسم کھانا، حرام کھاوتے کھانا، جھوٹھو لٹاتے ریگانی عورتاں نول ویکھناں کبیرا گناہ نیں۔

آخر وچ نجات المؤمنین دے مصنف مولوی عبدالکریم جھنگوی ہوراں دسیا اے پئی حدیث نبوی دے مطابق 'ایسہ دنیا آخرت دی کھیتی اے' سانوں ایس دنیا وچ چنگے کم تے نیک عمل کرنے چاہیڈے نیں کیوں جے ہمدے فیر ایس دنیا وچ پرت کے نہیں آونا ایس دنیا وچ جو کر اں گے اگلی دنیا وچ اوس دی جزایاں سزا ملے گی۔ بقول وارث شاہ:-

سہ جہیا و سچے وارثا وڈھ لئے، حکم وچ حدیث دے آیا ای

مکدی گل ایسہ وے پئی نجات المؤمنین پنجابی ادب (فقہی ادب) وچ اک خوبصورت اضافہ اے ایسہ اپنی علمی ادبی دینی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر رہی اے۔ ایسہ کتاب پنجابی ادب وچ بڑا اچا مقام تے مرتبہ رکھدی اے۔

سوال نمبر ۱۷: سلطان العارفين حضرت سلطان باہو دی حیاتی فکرتے فن تے چائن پاؤ؟

سلطان العارفين حضرت سلطان باہو ہوراں دا شمار اوہناں عظیم بزرگاں تے صوفی شاعراں وچ ہوندا اے جنہاں دی کھلی کوشش تے کاوش پاروں اسلام دی روشنی دنیا دے چپے چپے تے کھلری اے۔ دو بے مسلمان بزرگاں 'عالماں' صوفیا کرام تے اولیاء کرام وانگول، حضرت سلطان باہو دے اعلیٰ اخلاق تے بے داغ کردار پاروں بے شمار غیر مسلم دائرہ اسلام وچ داخل ہونے۔ سلطان العارفين حضرت سلطان باہو ۱۶۲۹ء بمطابق ۱۰۳۹ھ نول ضلع جھنگ، تحصیل شورکوٹ دے مشہور قصبے قہرگان (پنڈا اعوان شریف) وچ حافظ بازید محمد دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ داناں آپ دی والدہ ماجدہ علی بی راسی ہوراں رکھیا جسہڑی اپنے سے دی مشہور عابدہ زاہدہ تے عارفہ سن۔

نال بارے آکھدے نیں۔

نام باہو ماور باہو نہاد
زآنکہ باہو دائی باہو نہاد

سلطان باہو اپنی کتاب 'عین الفقر' وچ اپنے نال بارے فرماندے نیں۔

ذاتے نال جاں ذاتی رلیا۔ باہو نام سدا ہیں ہو

حضرت سلطان باہو دے والد حافظ بازیہ محمد اپنے سے دے عظیم بزرگ، متقی تے پرہیزگار انسان سن۔ اوہ مغل بادشاہ شاہجہان دے عمدہ دار سن۔ جدوں ملتان تے راجا امروت کوٹ دی لڑائی ہوئی۔ آپ نے بھرے دربار وچ تلوار نال راجہ امروت کوٹ داسر لاد تانہ مغل بادشاہ شاہجہان بڑا خوش ہويا۔ اوس نے تحصیل شور کوٹ داپورا پنڈ قہرگان (پنڈ اعوان شریف) تے پنجاہ ہزار بیگھے زمین بطور جاگیر دے دی۔ انج حافظ بازیہ محمد قہرگان (پنڈ اعوان شریف) وچ آباد ہوئے۔ اتھے ای سلطان باہو پیدا ہوئے۔ ڈاکٹر لاجونتی رام کرشن موجب 'اعوان وچ پیدا ہون کارن اوہ اعوان ای مشہور سن۔ جد کہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں اپنی کتاب 'مہکدے پھل وچ آکھدے نیں پئی سلطان باہو قوم دے اعوان زمیندار سن۔

مشہور سو جھوان 'باہر لسانیات تے ماہر تعلیم جناب ڈاکٹر احمد حسن قلعداری تے ڈاکٹر نذیر احمد ہوری سلطان باہو دے والد داناں حافظ بازیہ محمد نہیں مندے۔ حالانکہ آپ دے والد داناں حافظ بازیہ محمد ای اے 'جس دی تصدیق ڈاکٹر لاجونتی رام کرشن ہوراں وی اپنی کتاب 'پنجابی دے صوفی شاعر' عبد الغفور انظر دی کتاب 'ابیات حضرت سلطان باہو' ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی کتاب 'مہکدے پھل' مولانا بخش کشتہ ہوراں دی کتاب 'پنجابی شاعرانہ انداز' تے عبد الغفور قریشی ہوراں دی کتاب 'پنجابی ادب دی کہانی' وچ کیتی گئی اے

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو ہوراں دے حسب نسب دے سلسلے وچ وی لسانیات دے ماہراں 'مور خاں تے محققاں دا آپس وچ ایکا نہیں اے۔ جیویں کہ

ڈاکٹر لاجونتی رام کرشن مناقب سلطانی موجب آکھدے نیں پئی سلطان باہو دے بزرگ حضرت حسن تے حضرت حسین دی شہادت توں بعد عرب توں ہندوستان آئے۔ اوہناں نے پنڈ دادنخان تے احمد آباد دے اردگرد پنڈاں شہراں دے ہندو آں نوں شکست دین مگروں اوہناں دے سرداروں نوں اسلام قبول کرن اتے مجبور کردتا

(پنجابی دے صوفی شاعر۔ ص ۶۶)

بشیر حسین ناظم موجب حضرت سلطان باہو قوم دے اعوان سن تے حضرت علی دی غیر فاطمی اولاد اے (کلاسیکی ادب۔ ص ۲۸۳)

ایس سلسلے وچ عبد الغفور انظر دے وچاری سنو آپ دے وڈے وڈیرے عباسیہ راج دے آخر وچ پنجاب تے خراسان دے سرحدی علاقے وچ اٹک دریا دے کنڈھے کالاباغ پہنچے۔ او تھے اٹک تے جنجوبا قوم دے ہندو راجیاں نال مقابلہ کر کے اوہ علاقہ فتح کر لیا۔ فیروکھرے وکھرے پنڈ تے شہر وسا

لئے۔ مناقب سلطانی دے حوائے نال 'پنجابی صوفی پوٹ دے مصنف لکھدے نیں پئی سلطان باہو ہوراں دے بزرگ امام حسین دی شہادت توں مکروں ایٹھے آئے نیں۔ (ص۔ ۴)

ایس گل دی تصدیق پروفیسر حیات محمد سیال ہوراں اپنے مضمون 'باہوتے اونیاں دی شاعری' مطبوعہ لعلال دی پنڈوچ انجکیتاے۔

حضرت سلطان باہو ہوراں دی والدہ ملی ملی راستی صرف نال دی راستی نیں بن بکھ اپنے سے دی عظیم عابدہ زاہدہ تے عارفہ سن۔ اوہناں اپنے بیٹے دی تربیت دل خاص توجہ دتی پئی اوہناں اپنی حیاتی وچ مزید تعلیم تے تربیت لئی لوڑیاں تھوڑ محسوس نہ ہوئی۔

رحمت و غفران بود بر راستی
راستی از راستی آراستی

روایتاں سلطان العارفین حضرت سلطان باہو اک عظیم صاحب کمال تے صاحب کرامت بزرگ تے صوفی شاعر نے اوہ پیدا کئی ولی اللہ سن۔ اوہناں دی شخصیت تے فن بارے مختلف روایتاں مشہور نیں جنہاں دا ویرواںج اے۔

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو ہوراں دی بزرگی دے آثار عجب توں ای دکھالی دیندے سن۔ غیر مسلم بزرگاں نوں سلطان باہو دے عظیم بزرگ ہون دا پتہ لگا۔ اوہناں سلطان العارفین حضرت سلطان باہو ہوراں دے والد نوں آکھیا۔ سلطان باہو وڈا ہو کے اسلام دا بہت وڈا بزرگ بنے گا۔ ایس دے اعلیٰ اخلاق تے بے داغ کردار پاروں بے شمار غیر مسلم دائرہ اسلام وچ داخل ہون گے۔ جیکر ایس گل دا وجہاں غیر مسلم بزرگاں نوں پتہ لگ گیا۔ ہو سکد اے اوہ ایناں نوں نقصان پہچان۔ سلطان باہو دے والد حافظ بازید محمد ہوراں جواب دیندیاں آکھیا۔ ایس سارے اللہ سوہنے دی مخلوق ہاں۔ اوہ ساڈا خالق مالک تے رازق اے۔ ساڈی حیاتی تے موت اوہ دے ہتھ وچ اے سلطان باہو وی اللہ سوہنے دی دین اے۔ ایس دا اللہ ای حامی تے ناصر اے۔ اوہ نے دتا اے تے اوہو ایس دی حفاظت کرے گا انشاء اللہ۔ بہر حال حافظ بازید محمد ہوراں سلطان باہو دے گھروں باہر نکلن دا ویلا مقرر کردتا۔

☆ سلطان العارفین حضرت سلطان باہو پیدا کئی ولی اللہ تے عظیم بزرگ تے صوفی شاعر نیں۔ اوہ کھیتی باڑی کر دے سن۔ سارا سال سخت محنت تے لگن نال فصلاں دی کاشت کاری ول دھیان دیندے سن۔ جدوں پیداوار حاصل ہوندی تے گھر وچ استعمال لئی پورے سال دی کنک رکھ لیندے تے باقی پیداوار لوکاں وچ وٹد دیندے۔

☆ حضرت سلطان العارفین ۱۱۰۲ھ بمطابق ۲ مارچ ۱۶۹۱ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے اونیاں نوں اپنے آبائی پنڈی قہرگان (پنڈا عوان شریف) دے اک قلعے وچ دفناتا گیا۔ اوہ ایس قلعے وچ ۷۷ سال تک مد فون رہے ایس قلعے تے ۶۷ء وچ سکھاں نے قبضہ کرتا تے نال ای ہڑھ آ گیا۔ غیر سلطان العارفین حضرت سلطان باہو داتا پوت ایٹھوں کڈھ کے پھیل کھوہ وچ دفناتا گیا۔ ایٹھے آپ ۷۷ سال تک مد فون رہے ۱۹۱۸ء وچ ایٹھے وی اک وڈا ہڑھ آ گیا۔ جس پاروں سلطان

العارفین حضرت سلطان باہو ہورال دے تابت نوں جی بار گڑھ مہاراجہ موڑ دے نیڑے دفنانا پیا اجکل ایناں دامزار گڑھ مہاراجہ موڑ دے قریب اے جتھے ہر سال محرم دے پہلے عشرے وچ عرس مبارک بڑی عقیدت 'محبت تے چاہت نال منایا جاندا اے۔

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو دنیادی اوہ عظیم بزرگ ہستی نہیں جنہاں کسے کولوں باقاعدہ تعلیم حاصل نہیں کیتی۔ آپ دی والدہ ماجدہ ملی بی راستی ہورال آپ دی تربیت ایڈی سوہنی 'چنگلی تے بھروس کر دتی پئی حیاتی وچ اوہناں نوں ہور تعلیم تے تربیت حاصل کرن دی لوڑ تھوڑ محسوس نہ ہوئی۔ البتہ روحانی فیض لئی آپ اکثر بے چین رہندے سن۔ پہلوں آپ نے اپنی والدہ ماجدہ نوں عرض کیتی پئی اوہ آپ نوں اپنا مرید بنا لوے۔ پر آپ دی والدہ ماجدہ نے آکھیا پئی مرید بندے دا ای بنا چا سید اے آخر کار اوہ حبیب اللہ قادری ہورال کول جہیز دے راوی دے کنڈھے بغداد ناں دے پنڈ وچ رہندے سن جہیز اہیڈ سدھنائی توں تقریباً اک میل دے فاصلے تے اے ایس سلسلے وچ مشہور محقق تے سوجھوان جناب تنویر بخاری ہورال اپنی کتاب "پنجاب رس" وچ لکھیا اے پئی جدوں سلطان العارفین حضرت سلطان باہو حبیب اللہ قادری ہورال دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے اوہناں نوں بیعت کرن لئی عرض کیتی۔ اوہناں آپ نوں حافظ عبدالرحمان دہلوی کول جان دی ہدایت فرمائی۔ آپ حافظ عبدالرحمان دہلوی کول چلے گئے تے اوہناں دے مرید بن گئے۔

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو ہورال نوں عربی 'فارسی تے پنجابی تے عبور حاصل سی۔ اوہناں دے کلام وچ عشق 'محبت 'ہجر فراق 'سوز گداز 'اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دے مضموناں نال بھریا ہویا اے۔ اوہناں اپنی شاعری وچ تصوف 'معرفت 'عارفانہ تے صوفیانہ مضموناں نوں بڑے سوہنے سادہ تے سچے انداز وچ پیش کیتا اے۔ اوہناں دے کلام وچ دنیاوی ناپائیدار تے بے ثباتی دے مضمون وی پیش کیتے نیں۔ حضرت سلطان باہو ہورال عشق حقیقی لئی مرشد پاک دی لوڑ تے تھوڑ تے زور دتا اے۔ مرشد توں بناں عشق حقیقی دی منزل تے اپڑنا نہ صرف مشکل بلکہ ناممکن ایں۔ اوہناں دی شاعری دی زبان 'سادہ 'عام فہم' تے نزول اے۔ سلطان باہو ہورال دا پنجابی کلام سی حرفی رنگ وچ اے۔ سی حرفی شاعری دی بڑی مشہور تے پرانی صنف اے جہڑی فارسی شاعری راہیں پنجابی وچ داخل ہوئی اے۔ سلطان العارفین حضرت سلطان باہو پنجابی سی حرفی دے موہڈھی شاعر نیں۔

نویاں ترکیباں 'استعاریاں 'علامتاں 'مخاوریاں تے تشبہاں نے آپ دے کلام نوں چار چن لادتے نیں۔ حضرت سلطان العارفین سلطان باہو ہورال عربی فارسی تے پنجابی وچ ۱۴۰ کتاباں تخلیق کیتیاں نیں۔ انیاں کتاباں وچوں پنجابی وچ اکوسی حرفی دی کتاب اے۔

کتاباں سلطان العارفین حضرت سلطان باہو دیاں مشہور کتاباں دے ناں ایہہ نیں۔

- (۱) عین الفقر کبیر (۲) عین الفقر صغیر (۳) عقل بیدار کبیر (۴) عقل بیدار صغیر (۵) کلید التوحید کبیر (۶) کلید التوحید صغیر (۷) مجالسہ النبی (۸) حجتہ الاسرار (۹) محبت الاسرار (۱۰) گنج الاسرار (۱۱) اسرار قادری (۱۲) توفیق الہدایت (۱۳) تنبیغ ہنہ (۱۴) مجموعہ الفضل (۱۵) محک الفقر الکبیر

(۱۶) محکم الفقر الصغیر (۱۷) فضل القادر (۱۸) شمس العارفین (۱۹) رسالہ روحی اورنگ شاہی
 (۲۰) امیر الکونین (۲۱) مفتاح العاشقین (۲۲) قرب دیدار (۲۳) نور الہدای (۲۴) دیوان اردو
 (۲۵) دیوان فارسی (۲۶) مفتاح العارفین (۲۷) ابیات باہو (۲۸) کشف الاسرار (۲۹) فضل اللقا
 حضرت سلطان باہو ہوراں چار شادیاں کیتیاں تے آپ دے اٹھ پتر سن جناں دے نال ایہہ نہیں
 (۱) سلطان نور محمد (۲) سلطان ولی محمد (۳) سلطان لطیف محمد (۴) سلطان صالح محمد (۵) سلطان
 اسحاق محمد (۶) سلطان فتح محمد (۷) سلطان شریف محمد (۸) سلطان حیات محمد
 کلام وچوں ونگی سلطان العارفین حضرت سلطان باہو دی شاعری 'علمی' ادبی 'فنی' تے لسانی
 خوبیاں نال مالامال اے 'تامہیوں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر رہی اے۔
 عشق بارے

الف۔ اللہ چلے دی بوٹی، میرے من وچ مرشد لائی ہو
 نفی اثبات دا پانی ملیا ہر رگے ہر جانی ہو
 اندر ریوٹی مشک مچایا، جاں پھلن پر آئی ہو
 مچھوے مرشد کامل باہو جیس ایہہ بوٹی لائی ہو
 الف۔ ایمان سلامت ہر کوئی منگے عشق سلامت کوئی ہو
 منگن ایمان شرمائون عشقوں دل نوں غیرت ہوئی ہو
 جس منزل نوں عشق پوچا دے، ایمان نوں خبر نہ کوئی ہو
 میرا عشق سلامت رکھیں باہو، ایمانوں دیاں دھروئی ہو

مرشد بارے صوفی شاعران حیاتی دی کامیابی تے عشق حقیقی دی کامرانی لئی مرشد دی لوڑ تے
 تھوڑتے بڑا زور دتا اے۔ حضرت سلطان باہو فرماندے نیں۔

الف۔ ایہہ تن میرا چشماں ہووے میں مرشد دیکھ نہ رجاں ہو
 لوں لوں دے مڈھ لکھ لکھ چشماں ہک کھولاں ہک کجاں ہو
 اتنیاں ڈٹھیاں صبر نہ آوے ہور کتے ول نکھیاں ہو

مرشد دا دیدار ہے باہو مینوں لکھ کروڑاں مجاں ہو
 نعتیہ رنگ نعت شاعری دی مشہور تے پرانی صنف اے ایس صنف نوں عام طور تے سمجھاں
 شاعران تے خاص طور تے مسلمان شاعران اپنایا اے حضرت سلطان العارفین دی شاعری وچ وی
 نعتیہ رنگ نمایاں دکھالی دیندا اے۔

ب۔ بسم اللہ اسم اللہ دا ایہہ بھی گنا بھارا ہو
 نال شفاعت سرور عالم چھٹسی عالم سارا ہو
 حدوں بے حد درود نبی نوں جس دا ایڈ پیارا ہو
 میں قربان تنہاں توں باہو جنہاں ملیاں نبی سارا ہو

ح۔ حافظ پڑھ پڑھ کرن تکبر، ملاں کرن وڈیائی ہو
 ساون ماہ دے بدلاں وانگوں پھرن کتاباں چائی ہو
 جتھے ویکھن چنگا چوکھا، پڑھن کلام سوائی ہو
 دوہیں جہانیں مٹھے باہو، جنہاں کھادی ویچ کمائی ہو
 سپ۔ پڑھ پڑھ علم ہزار کتاباں عالم ہوئے بھارے ہو
 حرف اک عشق دا پڑھ نہ جانن بھلے پھرن و چارے ہو
 اک نگاہ جے عاشق دیکھے لکھ ہزاراں تارے ہو
 لکھ نگاہ جے عالم دیکھے کے نہ کدھی چاہڑے ہو

کلمے دی اہمیت بارے

ک۔ کلمے نال میں نہاتی دھوتی کلمے نال ویاہی ہو
 کلمے میرا بڑھیا جنازہ کلمے گور سمائی ہو
 کلمے نال بہشتیں جانا کلمے کرے صفائی ہو
 مژن محال تنہاں نوں باہو جنہاں صاحب بلائی ہو

وفات سلطان العارفین حضرت سلطان باہو حکیم جمادی الثانی ۱۱۰۲ھ بمطابق ۱۶۹۱ء وچ اللہ نوں
 پیارے ہو گئے۔ اوہناں نوں پہلوں اوہناں دے آبائی پنڈ مہترگان (پنڈ اعوان شریف) دے محل
 وچ دفنایا گیا۔ ۷ سال بعد قلعے تے سکھاں نے قبضہ کر لیا تے سیلاب وی آگیا سلطان باہو ہوراں دا
 تابوت کڈھ کے پھیل کھوہ دی محفوظ جگہ تے دفناتا گیا۔ ۱۹۱۸ء وچ ایہتھے وی رڈا سیلاب آگیا۔
 سیلاب توں پہلوں ای آپ دا تابوت کڈھ کے گڑھ مہراجہ موڑ دے قریب دفناتا گیا۔ جتھے اج
 کل اوہناں دا مزار اے ہر سال محرم دے پہلے عشرے دے دوران سالانہ عرس منایا جاندا اے۔
 لکھاں عقیدت مند عرس مبارک دی تقریبات وچ شرکت کر دے نیں۔ مزار شریف تے
 حاضری دیندے نیں تے اپنیاں جھولیاں مراداں نال بھر کے واپس پرندے نیں۔
 مکدی گل ابرہہ دے پئی سلطان العارفین حضرت سلطان باہو واقعی اچ پدھر دے بزرگ تے مشہور
 صوفی شاعر نے۔ جنہاں وی مقبولیت اے جے وی اونی ای اے جی اوہناں دے دور وچ سی۔

پنجابلی دے صوفی شاعر حضرت میاں محمد بخش ہوراں سلطان باہو بارے سچ ای لکھیا اے۔
 پھر سلطان باہو ہک ہویا، خاصا مرد حقانی
 دوہڑے پاک زبان اوہدی دے روشن دوہیں سانی

سوال نمبر ☆ کلام باہو وچ کلمے دی اہمیت تے فضیلت بیان کرو؟ یاں
حضرت سلطان باہو دی شاعری دے توحید کی رنگ دا پروا کرو۔

جواب ☆ پنجابی زبان بڑی بھاگاں والی تے بھتاں والی زبان اس کیوں ہے ایس زبان نوں اولیاد
کرام 'صوفیا کرام تے بزرگان دین نے اپنے خیالاں تے وچاراں دے اظہار لئی ورتیا اے۔ پنجابی
دے موڈھی صوفی شاعر توں لے کے حضرت میاں محمد بخش تیک سبھناں شاعراں 'اپنے کلام
راہیں تبلیغ اسلام دا پرچار کیتا۔ اوہناں دے اعلیٰ اخلاق تے بے داغ کردار پاروں بے شمار غیر مسلم
دائرہ اسلام وچ آئے۔

ایہہ گل وی کئی پیڑی اے پئی سبھناں صوفیاں شاعراں وچ سا بخھی گل اللہ سوہنے دی وحدانیت
دا درس اے تے اللہ دی وحدانیت دی بنیاد 'کلمہ توحید' اے۔ ارکان اسلام وچ کلمہ توحید نوں خاص
اچھ حاصل اے۔ پنجابی زبان دے سبھناں صوفی شاعراں کلمہ توحید دی اہمیت تے افادیت تے بڑا
زور دتا اے۔

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو اک عظیم بزرگ 'پیدائشی ولی اللہ تے اچھ پدھر دے صوفی
شاعر نیں۔ اوہناں دے کلام دے مڈھ وچ عشق نوں چنبے دی بوٹی نال تشبیہ دتی اے جد کہ
ایس بوٹی دی ودھن پھلن وچ کلمے دے وردنوں ضروری قرار دتا اے۔
سلطان باہو فرماندے نیں۔

الف۔ اللہ چھے دی بوٹی میرے من وچ مرشد لائی ہو
نہی اثبات دا پانی ملیا ہر رگے ہر جانی ہو
اندر بوٹی مشک مچایا جاں پھلن پر آئی ہو
جیوے مرشد کامل باہو جیس او بوٹی لائی ہو

حدیث نبوی اے 'جنہے سچے دل نال کلمہ پڑھ لیا اوہ بخشیا جاوے گا' سلطان العارفین حضرت سلطان
باہو موجب دلاں دے روگاں دا کامیاب علاج 'کلمہ طیبہ' داورد ضروری اے۔ دنیا تے آخرت
وچ 'کلمہ طیبہ' اک اہملی دولت اے۔ حضرت سلطان باہو فرماندے نیں۔

○ ہور دوانہ دل دی کاری کلمہ دل دی کاری ہو
کلمہ دور زنگار کریندا کلمے میل اتاری ہو
کلمہ ہیرے لعل جواہر کلمہ ہٹ پنساری ہو
ایتھے اوتھے دوہیں جہانیں باہو کلمہ دولت ساری ہو

مسلمان دے تکمیل دین لئی کلمہ طیبہ ضروری اے۔ کلمے دا پہلا حصہ اللہ دی وحدانیت دا اقرار اے
جد کہ دو با حصہ اللہ دے حبیب حضرت محمد ﷺ دی رسالت دی شہادت اے۔ کلمہ توحید دی ہر
مسلمان نوں پیر پیرتے لوڑ پیندی اے۔
حضرت سلطان باہو فرماندے نیں۔

ک۔ کلمے نال میں نہاتی دھوتی کلمے نال ویا ہی ہو
 کلمے میرا پڑھیا جنازہ کلمے گور سہائی ہو
 کلمے نال بہشتیں جاناں کلمہ کرے صفائی ہو
 مژن محال تنہاں توں باہو جنہاں آپ بلائی ہو
 اک ہو رتھانویں کلمے دی اہمیت تے فضیلت بارے اکھدے نیں۔

ک۔ کلمے لکھ کروڑاں تارے، ولی کیتے سے راہیں ہو
 کلمے نال بھائے دوزخ، جتھے اگ بے ازگاہیں ہو
 کلمے نال بہشتیں جاناں جتھے نعمت سنج صباہیں ہو
 کلمے جہی نہ نعمت کوئی باہو اندر دو ہیں سرائیں ہو
 حضرت سلطان باہو فرماندے نیں پئی صحیح کلمہ مرشد پاک ای پڑھاتے سکھاسکد اے۔ صحیح کلمے
 شریف پاروں کافراں دا خاتمہ کیتا جاسکد اے۔ جیویں کہ حضرت علیؑ نے کافراں دا صفایا کر جھڈیا
 سی۔ صحیح کلمے دی بدولت ای دل دی آلائش تے آلودگی ختم ہوندی اے۔ حضرت سلطان باہو
 فرماندے نیں۔

ک۔ کلمے دی گل تداں پیاسی جد مرشد کلمہ دسیا اے
 ساری عمر کفر وچ جالی بن مرشد دے دسیا اے
 شاہ شہسی بہادر و انگوں کلمے وڈھ کفر نوں جھڈیا ہو
 دل مانی تے ہووے باہو جاں کلمہ لوں لوں دسیا ہو
 اک ہو رتھانویں فرماندے نیں۔

۔ میں قربان تنہاں توں باہو جنہاں کلمہ صحیح کر پڑھیا ہو
 جیویں روانیتی تے دکھاوے دی نماز واثواب کڈھ ملد اے ایسے طراں زبانی کلمے پڑھن داوی
 کوئی خاص فائدہ نہیں۔ ہمدے نوں دلوں بجانوں ہو کے کلمہ شریف پڑھنا چاہیدا اے۔ ایس نوں
 غور نال سمجھنا چاہیدا اے تے فیر ایس تے عمل وی کرناں چاہیدا اے۔ ایس بارے حضرت سلطان
 باہو فرماندے نیں۔

۔ زبانی کلمہ ہر کوئی پڑھدا دل دا پڑھدا کوئی ہو
 جتھے کلمہ دل دا پڑھے اوتھے جھدے ملدی ڈھوئی ہو
 دلدا کلمہ عاشق پڑھدے کیہ جانن یار گلوئی ہو
 کلمہ یار پڑھایا باہو، میں سدا سہاگن ہوئی ہو
 مکدی گل ایہہ پئی حضرت سلطان باہو دی شاعری وچ کلمے شریف دی وڈیائی تے فضیلت بڑے
 سوہنے انداز نال پیش کیتی گئی اے۔

سوال نمبر ☆ حضرت سلطان باہو دے نظریہ عشق تے روشنی پاؤ؟

عشق بارے سلطان باہو دے وچاراں دا ویروا کرو؟

[پنجاب یونیورسٹی 1987-1989-1992-1993]

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو دا شمار اوہناں عظیم بزرگاں تے صوفی شاعراں وچ ہوندا اے جنہاں دے اعلیٰ اخلاق تے بے داغ کردار پاروں انیکاں غیر مسلم دائرہ اسلام وچ داخل ہوئے۔ پنجابی زبان نوں ایہہ فخر حاصل اے پئی ایس زبان نوں صوفیا کرام اولیاء کرام تے بزرگان دین نے اپنے خیالاں تے وچاراں لئی ورتیا اے۔ حضرت سلطان باہو نوں عربی فارسی تے پنجابی وچ مہارت حاصل سی ۱۴۰ کتاباں تخلیق کیتیاں پر اوہناں نوں سب توں زیادہ شہرت اوہناں دی شہرہ آفاق پنجابی کتاب 'لبیات باہو' توں ای حاصل ہوئی اے۔

عشق اک لازوال جذبہ اے۔ ایہہ اوہ سچاتے سچا جذبہ اے جہیزا بندے دے اندر صحیح انسانیت پیدا کردا اے جس انسان وچ ایہہ سچاتے سچا جذبہ نہ ہووے تے اوس دادل ہمدردی، پیار، محبت، مہر، مروت، رواداری تے بھائی چارے دے جذبات توں اکا خالی ہووے گا۔ عشق بناں انسان انسانیت دی معراج تے نہیں اڑسکدا بلکہ عشق توں بناں انسان انسان نہیں رہندا بلکہ حیوان ہوندا اے جس انسان وچ عشق دا جذبہ نہیں ہوندا، اوس دادل بے حس تے پتھر ہوندا اے۔ اوس وچ ہمدردی تے احساس اکا نہیں ہوندا۔

تمام شاعراں تے خاص طور تے صوفی شاعراں دا کلام فلسفہ عشق ناں بھریا ہویا اے۔ اسہ گل پکی تے پیڈی اے پئی اللہ سوہنے نے ایہہ کائنات جذبہ عشق پاروں تخلیق کیتی اے۔ اللہ تعالیٰ نے عشق پاروں ای اپنے سوہنے محبوب حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں پیدا فرمایا۔ بقول میاں محمد بخشؒ

جس دل اندر عشق نہ رچیا، کتے اوس تھیں جنگے
مالک دے گھر راکھی کر دے صابر بھکھے تنگے
جنہاں عشق قبول نہ کیتا ایوس آن بجے
عشقے باہو محمد بخشا کیا آدم کیا کتے

پنجابی زبان دے شیکسپیر وارث شاہ عشق دی اچھ بارے آکھدے نیں۔

۔ اول حمد خدا دا ورد کیجئے، عشق کیتا سو جگ دا مول میاں

پہلے آپ ای رب نے عشق کیتا، معشوق ہے نبی رسول میاں

پنجابی ادب دی تاریخ تے جہات پائیے تے ایہہ گل نتر کے سامنے آؤندی اے پئی بلبا فرید جہنج شکرؒ توں لے کے میاں محمد بخشؒ تیکر سمہناں صوفی شاعراں عشق حقیقی دی اچھ نوں بڑے سوہنے سادہ تے سچجے انداز وچ پیش کیتا اے۔ حضرت سلطان باہو رحمت اللہ علیہ ہوراں عشق دی کامیابی تے کامرانی لئی مرشدی لوڑتے تھوڑتے زور دتا اے۔

باقی صوفی شاعراں وانگلوں سلطان العارفين حضرت سلطان باہو ہوراں دا پسندیدہ موضوع عشق اے۔ سلطان باہو ہوراں دے فلسفہ عشق بارے مترجم اقبالیات تے معروف شاعر تے سوجھوان جناب عبدالغفور اظہر ہوری آکھدے نیں۔ ”آکھن نوں تاں ایمان اک لفظ اے۔ پر ایسہ کنے ای جزاں دا مرکب اے۔ عام لوکی ایمان دا مطلب صرف ایہو ای سمجھدے نہیں کہ اللہ دی ذات دا اقرار کرنا ای ایمان ایں پر حضرت سلطان باہو ایس توں اگلی منزل تے کھڑا ہو کے کوکد اے پئی ایمان دا وجود عشق توں بناں مکمل نہیں ہو سکدا۔ صرف اللہ دے وجود نوں من لیناں کوئی گل نہیں۔ جدوں تیکر انسان عشق دے نور نال اپنے آپ نوں لشکانہ لوے۔ ایہو گل اے پئی عام لوکی ایہو دعا کر دے نیں پئی اوہناں دا ایمان سلامت رہوے پر باہو دا خیال اے پئی ذات الہی نوں وی تسلیم کروناں ای نال عشق دا جذبہ وی ہووے۔ عشق ادہ جذبہ اے۔ جیدے نال انسان انسانیت توں اگانہ ودھ کے کم کر جاندا اے جہیز ارہندی دنیا تیکر بھلائییاں نہیں بھلدا اے۔ (لعلال دی پنڈی ص ۳۸۸)

مکدی گل ایسہ وے پئی عشق اوہ روشنی ایں جہیز دی ہنریاں راتاں نوں منور کر دیندی اے تے محبت دی پختگی پاروں دل وچ کے قسم دا خوف باقی نہیں رہیندا۔

سلطان العارفين حضرت سلطان باہو ہوراں دی شاعری وچ فلسفہ عشق ملاحظہ فرماؤ۔

ع۔ عشق جنہاں دے ہڈیں رچیا پھر دے چپ چپاتے ہو

لوں لوں دے وچ سوز باناں اہ کر دے گنگلی باتے ہو

اوہ کر دے وضو اسم اعظم دا جہیز دے دریا وحدت وچ نہاتے ہو

تد تھیں قبول نمازاں باہو جد یاراں یار نہ پچھاتے ہو

ع۔ عشق چلدا طرف اسماناں فرشوں عرش وکھایا ہو

واہ نی دنیا ٹھگ نہ سانوں ساڈا اگے جی گھبرایا ہو

اسیں پردیسی ساڈا وطن دورا ڈا ایویں کوڑا لالچ لایا ہو

مرن تھیں پہلاں جو مر گئے باہو تنہاں ہی رب نوں پایا ہو

عشق حقیقی لئی مرشد پاک دی لوڑ تے تھوڑ بارے سلطان باہو آکھدے نیں۔

الف۔ اللہ چھے دی بوئی میرے من وچ مرشد لائی ہو

نفی اثبات دا پانی ملیا ہر رگے ہر جانی ہو

اندر بوئی مشک مچایا جان پھلن پر آئی ہو

جیوے مرشد کامل باہو جہیں ایسہ بوئی لائی ہو

ایس بند وچ چھے دے بوئی نوں عشق الہی نال تشبیہ دتی اے۔

مترجم اقبالیات تے مشہور شاعر عبدالغفور اظہر اپنی کتاب ’اہیات حضرت سلطان باہو‘ وچ سلطان

باہو دے عشق بارے فرماندے نیں۔

”اہ اک منی پر منی گل اے پئی حضرت سلطان باہو بڑے اچے درجے دے صوفی درویش بڑے

وڈے بزرگ تے دلی اللہ ساہن۔ ہن اسماں ایسہ ویکھناں ایس پئی شاعر دی حیثت نال اوہناں دا اورج
کیڈا کو اچا سی۔ اک صوفی شاعر لئی ضروری اے پئی اوہدے کلام وچ سچے تے سچے پیار، ترفن
سڑکن، دنیا توں نفرت، آخرت دے ڈر توحید تے ایمان، مرشد دے ادب، تے خدا نال محبت دی
جھلک پوے۔

سب توں پہلی گل تے ایسہ وے پئی اوہناں دے ہر مصرعے دا اختتام اک لفظ 'ہو' تے ہوندا اے
جیدا مطلب اللہ اے۔ ایسہ اوہناں دی اپنی کاڈھ اے اوہناں دے عشق وچ رتی بھر شک نہیں رہ
جاندا۔ ایسہ اوہدے داکم ایس جیدے لوں لوں وچ اللہ دا عشق رچیا ہووے۔ جنہوں اللہ دی
ذات توں ہناں ہور کوئی چیز نظر نہ آوندی ہووے۔ یاں جنہوں ہر تھاں تے اللہ دا جلوہ دسد اہو
وے۔ سلطان باہو ہر تھاں تے ادب دا جلوہ ای نہیں ویکھدے بلکہ اوہناں نوں انج لگدا اے جیویں
دونویں اک دوجے وچ رچ رچ کے بالکل اک مک ہو جانداے نیں۔

الف۔ اندر ہوتے باہر ہو وت باہو کتھ لہیردا ہو
ہو دا داغ محبت والا دم دم نال سڑیندا ہو
جتھے ہو کرے روشنائی، او تھوں چھوڑ ہنیرا ویددا ہو
دوہیں جہان غلام اوس باہو، جہیرا ہونوں سچ کریندا ہو
حضرت سلطان باہو اللہ دی ذات نوں کسے ویلے وی اپنے آپ توں دکھریاں نہیں ہون دیندے
اک تھانویں فرماندے نیں

الف۔ اہ تن رب سچے دا حجرہ وچ پا فقیرا جھاتی ہو
نہ کر منت خواج خضر، دی تیرے اندر آب حیاتی ہو
شوق دا دیوا بال ہیرے، متاں لہے دوست کھڑاتی ہو
مرن تھیں مر رہے اگے باہو جنہاں حق دی رمز پچھاتی ہو
عاشق صادق عشق دی آخری منزل تے اپڑ کے اپنی انفرادی حیثیت نوں اپنے خالق حقیقی دی ذات
وچ گم کر دیندا اے۔ ایس کیفیت نوں سلطان العارفین سلطان باہو فرماندے نیں۔

ع۔ عاشق عشق ماہی دی کولوں نت پھرن ہمیشہ کھیوے ہو
جنہاں جنڈیاں جان ماہی نوں دتی اوہ دونویں جہانی جیوے ہو
شمع چراغ جنہاں دل روشن، اوہ کیوں بالن ڈیوے ہو
عقل فکر دی پہنچ نہ کائی، باہو اوتھے فانی فہم کھیوے ہو
عشق حقیقی دی اچھ بارے اک ہور تھانویں انج فرماندے نیں

ع۔ ایمان سلامت ہر کوئی منگے عشق سلامت کوئی ہو
منگن ایمان شر ماؤن عشقوں، دل نوں غیرت ہوئی ہو
جس منزل نوں عشق پوچا وے، ایمان نوں خبر نہ کوئی ہو
میرا عشق سلامت رکھیں باہو، ایمانوں دیاں دھروئی ہو

ایسہ گل پکی تے پیڑی اے پئی عشق دے اگے عقل دا چراغ نہیں جلد ا۔ بلکہ عشق دی حد او بھوں شروع ہوندی اے جتھوں عقل دی حد ختم ہوندی اے۔ عقل نفع نقصان دے چکر وچ رہندی اے جد کہ عشق ایناں چکراں توں اکا بے نیاز ہوندا اے۔

عشق نوں اسمانی لگے جہاز ناں تشبیہ دیندیاں آکھدے نیں
ع۔ عشق سمندر چڑھ گیا فلک تے کت ول جہاز کچھوے ہو
عقل فکر دی ڈونڈی نوں چاہلے پور بوڑ یوے ہو
کڑکن کپر اٹھن لہریں جداں وحدت وچ ڈوبیئے ہو
جس مرنے تھیں خلقت ڈر دی باہو سوئی عاشق مرنے تاں جیوے ہو
مکدی گل ایسہ دے پئی ایسہ کائنات عشق پاروں ای تخلیق ہوئی اے تے کائنات داسارا نظام عشق تے قائم ایں۔ عشق دا مقصد صرف تے صرف اللہ سوہنے دی معرفت نوں حاصل کرناں ایں۔

سوال نمبر ☆ سلطان باہو دے مرشد بارے وچ اراں تے چائن پاؤ یاں سلطان باہو دی فکر وچ مرشد نوں ڈھکی حیثیت حاصل اے۔ بحث کرو۔

[پنجاب یونیورسٹی 1991-1995]

جواب ☆ ایسہ گل پکی تے پیڑی اے پئی ہندے نوں حیاتی وچ کامیابی تے کامرانی حاصل کرن لئی دو جیاں توں رہنمائی حاصل کرنی پیندی اے۔ پڑھیار استادان توں رہنمائی حاصل کردے نیں۔ مزدور مستری توں رہنمائی حاصل کردا اے۔ کاریگر لوک اپنے استادان کولوں رہنمائی حاصل کردے نیں۔ تاریخ ادب تے جہات پائیئے تے ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی استاد مستری تے رہنمادی لوڑ ہر عہد تے ہر سے وچ محسوس کیتی گئی۔ فارسی زبان دے مشہور شاعر حافظ شیرازی ہوراں اپنے فارسی دیوان دا ڈھ مرشد دی اہمیت توں انجھیتا اے۔

بے سجادہ رنگین کن گرت پیر مغاں گوید

کہ سالک بے خبر نہ بود ز رسم و راہ منزلہا

حافظ شیرازی ایس شعر وچ آکھدے نیں پئی مرشد معلیٰ شراب وچ رنگن دا حکم دے دیوے تے مرید نوں اپنے مرشد ایسہ حکم وی من لینا چاہیدا اے کیوں جے مرشد یاں راہ دسن والڈرستے دیاں سمناں مشکلاں تے اوکڑاں توں چنگی طراں واقف ہوندا اے۔ صوفیا کرام لولیاں کرام تے بزرگان دین نے مرشد دی اہمیت تے بڑا زور دتا اے۔

مترجم اقبالیات تے معروف شاعر عبدالغفور اظہر ہوراں مرشد بارے اپنی کتاب ایہات حضرت سلطان باہو وچ لکھیا اے پئی پر عاشق بنا کوئی اوکھاوی نہیں جے کوئی کامل مرشد لبھ جاوے حضرت سلطان باہو نے اپنے پیتاں وچ مرشد دا بڑا جس گایا اے۔ اوہناں دا خیال اے پئی کامل مرشد باجھوں شرع دا سیدھا راہ وی نہیں لھدا۔ ہندہ اپنے نفس نوں نہیں مار سکدا۔ جدوں تائیں نفس نوں نہ مارے دنیا والو بھ نہیں جاندا۔ جتھے دنیا ہووے او تھے دین نہیں ہوندا ایسہ سارے راہ مرشد دے دیاں ای لھدے نیں۔ راہے پون والے توں ہناں ہندہ انھیاں وانگوں ڈنگوری کھر کاوند پھر دار ہندا

اے۔ اوہنوں اپنے آپ کوئی راہ نہیں لکھدا سگوں او جھڑپے جاندا ایس لئی مرشد پھڑنا ضروری اے۔ (ص۔ ۴۲)

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو ہوراں دے کلام تے جھاتی پائیے۔ تے پتہ چلدا اے پئی اوہناں دی عشق حقیقی دی کامیابی تے کامرانی لئی کامل انسان یاں با عمل مرشد دی لوڑ تے تھوڑتے بوازور دتا اے۔ 'ابیات باہو' دے پہلے دو ہڑے وچ مرشد پاک بارے آکھدے نیں۔

الف۔ اللہ چھبے دی بونی میرے من وچ مرشد لائی ہوئی

نفی اثبات دا پانی ملیا ہر رگے ہر جائے ہو

اندر بونی مشک مچایا جاں پھلن پر آئی ہو

جیوے مرشد کامل باہو جنیں ایسہ بونی لائی ہو

مرشد دی اچھ بارے پنجابی زبان دے شمس کپیٹر سہہ وارث شاہ ہوراں اچھ آکھیا اے۔

بنال مرشداں راہ نہ ہتھ آون۔ دوہ بائجھ نہ رجھدی کھیر سائیں۔

حکیم الدامت شاعر مشرق حضرت علامہ اقبال جلال الدین رومی نوں اپنا روحانی پیشوا منیا اے اوہ مولانا رومی بارے آکھدے نیں۔

پیر رومی خاک را اکسیر کرد۔ از غبارم جو لہ ہا تعمیر کرد

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو دے نزدیک مرشد ای بندے نوں اللہ دی پہچان کراندا اے اوہناں موجب معرفت دے اوکھے راہ تے چلن تے محبوب حقیقی دے وصال لئی انسان کامل ہادی یاں مرشد دا ہونا ت ضروری اے۔ اوہناں دے کلام وچ مرشد دی لوڑ تے تھوڑ دا ذکر پیر پیر تے مل دالے مرشد دے دیدار بارے آکھدے نیں۔

الف۔ ایسہ تن میرا چشمہ ہووے میں مرشد ویکھ نہ رجاں ہو

لوں لوں دے مڈھ لکھ لکھ چشماں ہک کھولاں ہک کجاں ہو

اتنیاں ڈٹھیاں صبر نہ آوے ہور کتے دل بھجاں ہو

مرشد دا دیدار ہے باہو مینوں لکھ کروڑاں ججاں ہو

سلطان باہو صوفی شاعر تے عظیم بزرگ ہون پاروں راہوں بھلیاں نوں بڑے پیار تے محبت نال سدھے راہ تے ٹورن دی پریرنا کردے نیں۔

ج۔ جو دم غافل سو دم کافر۔ سانوں مرشد ایسہ پڑھایا ہو

سنیا سخن گنیاں کھل اکھیں اسان چیت مولا ول لایا ہو

کیتی جان حوالے رب دے اسان ایسا عشق کمایا ہو

مرن تھیں اگے مر گئے باہو۔ تاں ایسہ مطلب پایا ہو

مرشد پاک دی وڈیائی بیان کردیاں آکھدے نیں۔

ج۔ جدا مرشد کاسہ دتا۔ تدی بے پرواہی ہو

کیہ ہو یا بے راتیں جاگیں بے مرشد جاگ نہ لائی ہو

راتیں جاگیں تے کریں عبادت مندیا کریں پرائی ہو
کوڑا تخت دنیا دا باہو تے فقر سچی بادشاہی ہو
ج۔ جیکر چاہیں وحدت رب دی مل مرشد دیاں تلیاں ہو
مرشد لطفوں کرے نظارہ گل تھیون سبھ کلیاں ہو
ایناں کلیاں وچوں اک لالہ ہو سی گل نازک کل پھلیاں ہو
دو ہیں جہانیں مٹھے باہو جنہاں سنگ کیتا دو ڈلیاں ہو

سلطان العارفین حضرت سلطان باہوؒ جعلی پیراں دی مندیاں کردے نیں
تے اک سچے تے کامل پیر دا معیار انج مقرر کردے نیں۔

پ۔ پیر ملیاں جے پیڑ نہ جاوے۔ اسنوں پیر کیہ دھرنا ہو
مرشد ملیاں ارشاد نہ من نوں 'اوہ مرشد کیہ دھرنا ہو
جے ہادی کنوں ہدایت ناہیں اوہ ہادی کیہ پھڑنا ہو
جے سردتیاں حق حاصل ہووے باہو موتوں کیہ فیر ڈرنا ہو

حضرت سلطان باہوؒ ہوراں مولوی تے مرشد وچ فرق بیان کیتا اے پئی مولوی جنت دیاں حوراں دا
لارا لاند اے جد مرشد پاک اپنے مرید دیاں مسئلیاں نوں حل کر دیندا اے۔ اوہ صرف اللہ دی راہ
ای نہیں دسد بلکہ دنیا وچ کامیاب حیاتی گزارن دا اول وی دسد اے۔ جیہڑا مرشد آخرت لئی کجھ
نہیں کردا اوس نوں ندی وچ روڑھ دنیا چائیدا اے۔ حضرت سلطان باہوؒ فرماندے نیں۔

م۔ مرشد کامل اوہ سمیرے جیہڑا دو جگ خوشی دکھاوے ہو
اول غم ٹکڑے دا میٹے 'وت رب دا راہ سمجھاوے ہو
اس کلر والی کندھی نوں چاء چاندی خاص بناوے
جس مرشد اتھے کجھ نہ کیتا' اس نوں ندی برڑھائے ہو

حضرت سلطان باہوؒ دے موجب مرشد دی رہنمائی توں بناں تصوف دیاں راہوں نوں طے کرنا نہ
صرف مشکل بلکہ ناممکن اے۔ اوہ اک کامل انسان یاں کامل مرشد دیاں نشانیاں دسدیاں آکھدے
نیں۔

ک۔ کامل مرشد ایسا ہووے جیہڑا دھوٹی وانگن چھٹے ہو
'نال نگاہ دے پاک کریند اوچ سچی صابون نہ گھتے ہو
میلیساں تھیں کر دیندا چٹا' وچ ذرا میل نہ رکھے ہو
ایسا مرشد ہووے باہو جیہڑا لوں لوں وچ وتے ہو

سلطان باہوؒ فرماندے نیں پئی کامل انسان یاں کامل مرشد دے ملن نال م مددوں دین تے دنیا توں
چھٹکارا مل جاندا اے۔ اوس نوں ذہن تے قلبی سکون حاصل ہو جاندا اے۔ تصوف دیاں منزلاں
آپوں طے ہون لگ پندیاں نیں۔ ایس سلسلے وچ فرماندے نیں

۔ جد دا مرشد کامل پھڑیا۔ چھٹے سب عذابے ہو

سلطان باہو فقر دی راہ دیاں اوکڑاں بیان کر دیاں دسدے نیں پئی ایہہ راہ ہنیری تے پر خار ہوندی اے۔ مرشد دی رہنمائی پاروں ایہہ راہ روشن ہو جاندی اے۔ مرشد توں ہنوں فقر دی راہ دارو شن ہوناں نہ صرف مشکل بلکہ ناممکن اے۔ ایس سلسلے وچ آکھدے نیں۔

م۔ مرشد باجھوں فقر کماوے، وچ کفر دے بڈے ہو
شیخ مشخ ہو بیٹھے حجرے، غوث قطب من اڈے ہو
تسہیاں نپ کے بہن میستی، چوں موش بے وڈ کھڈے ہو
رات اندھاری مشکل پینڈا سے سے آون ٹھڈے ہو

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو قادر پہ خانوادے دے بعیت سن۔ ایس سلسلہ قادر یہ دے بانی حضرت غوث الا اعظم سید عبدالقادر جیلانی بغدادی سن۔ حضرت غوث الا اعظم نال اپنی بے انت چاہت تے عقیدت دا اظہار اج فرماندے نیں۔

ب۔ بغداد شہر دی کہہ اے نشانی۔ اچیاں لسیاں چیراں ہو
تن من میرا پرزے پرزے جیوں درزی دیاں لیراں ہو
ایہناں لیراں دی گل کفنی پا کے، رساں سنگ فقیراں ہو
بغداد شہر دے ٹکڑے مگساں، باہو کرساں میراں میراں ہو

ایس بحث توں ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی حضرت سلطان باہو دی شاعری وچ مرشد دی لوڑ تے اہمیت تے زور دتا گیا اے۔ اوہناں مرشد پاک نال محبت، عقیدت، چاہت دا اظہار اپنے کلام وچ تھاں تھاں تے کیتا اے۔ کیوں جے اوہناں نوں پکا یقین ایس پئی مرشد پاک توں ہنوں فقر دیاں منزلاں طے نہیں ہو سکدیاں تے نہ ای عشق حقیقی وچ کامیابی تے محبوب ازلی دا حصول ممکن اے۔

سوال نمبر 7 ☆ دنیا تے دنیا داری بارے حضرت سلطان باہو دے وچاراں تے چائن پاؤ۔

[پنجاب یونیورسٹی 1990]

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو ہوراں دا شمار اوہناں عظیم بزرگاں تے صوفی شاعراں وچ ہوندا اے جنہاں دے اعلیٰ اخلاق تے بے داغ کردار پاروں بے شمار غیر مسلم دائرہ اسلام وچ آئے۔ اولیاء کرام، صوفیا کرام تے بزرگان دین نوں مڈھ قدیم توں ای دنیا تے دنیا داری توں نفرت رہی اے۔ صوفیا کرام تے دنیا دار بندیاں دے ذہناں سوچاں تے ورتاریاں وچ زمین آسمان دا فرق ہوندا اے۔ صوفیا کرام اولیاء کرام تے بزرگان دین اپنی حیاتی نوں اللہ تے اللہ دے رسول دی تعلیمات دے عین مطابق گزار دے نیں۔ اوہناں دی حیاتی وچ دین نوں خاص اچھ حاصل ہوندی اے۔ جد کہ دنیا دار ہندے دنیاوی خواہشاں تے سدھراں نوں اچھ دیندے نیں۔ دنیا دار لوکی ہر ویلے دنیا تے دولت پچھے سدھے رہندے نیں۔ مخلوق خدا دی دل آزاری کردے نیں۔ اک دو بے داعی مار

وے نہیں۔ ذاتی مفاد تے مطلب لئی دوجیاں تے ظلم کردے نہیں۔ ایسہ دنیا دار لوک اللہ تے اللہ
وے رسول دا دسیا ہو یا سدھارستہ بھل کے دولت کماؤن دے چکروچ پئے رہندے نہیں۔ دنیا دار
لوک اپنے مطلب تے مفادنوں حاصل کرن لئی چنگے برے کم وچ کوئی تمیز نہیں کردے۔ اوہناں
دے نزدیک حلال حرام وچ کوئی فرق نہیں ہوندا۔

لاچ تے حرص دے مارے ہوئے دنیا دار لوکاں توں تمام اولیاء کرام، صوفیا کرام تے بزرگاں دین
توں نفرت رہی۔ سلطان العارفین حضرت سلطان باہووی اک عظیم بزرگ، صوفی شاعر تے
پیدائشی ولی اللہ سن۔ اوہناں نے دنیا تے دنیا داراں نوں بڑے غور تے گوہ نال دیکھیا۔ ایہناں دیاں
کرتوتاں نوں دیکھن توں بعد اوہناں وچ دنیا تے دنیا داراں لئی نفرت پیدا ہو گئی۔

دوجیاں صوفی شاعراں وانگوں حضرت سلطان باہووی دے کلام وچ دنیا تے داراں توں نفرت دا اظہار
پیر پیر تے دکھالی دیندا اے۔ حدیث شریف وچ آیا اے 'ایسہ دنیا مردار تے ایہدے چاہن والے
کتے نہیں' ایس حدیث شریف دے مضمون تے مفہوم نوں حضرت سلطان باہووی اپنے کلام وچ اوج
فرماندے نہیں:-

دنیا ڈھونڈن والے کتے، در در پھرن حیرانی ہو

بڈی اتے ہوڑ تہاں دی تڑفدیاں عمر وہانی ہو

عقل دے کوتاہ سمجھ نہ جانن پیون لوڑن پانی ہو

باہجھوں ذکر اللہ دے باہو کوڑی رام کہانی ہو

حضرت سلطان باہو ہوراں دنیا تے دنیا داراں توں ہمیشاں نفرت کیتی۔ ایس بارے پنجابی دے مشہور
شاعر تے سوجھوان ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں پھل کلیاں کتاب وچ "سلطان باہو تے پنجابی دے سر
بانویں ہتھیاں لکھیا اے۔

'آہندے نہیں جد اوہ اپنے پنڈ شور کوٹ ضلع جھنگ سن اپنے باپ بازید صاحب کولوں اجازت لے
کے علم تے معرفت دے کھوج وچ نکلے تے اوہناں دی برادری دے کچھ اعوان چوہدری اوہناں نوں
ملن آئے تے اوہناں پچھیا۔

'تسی کتھے چلے او؟'

آپ نے کہیا 'حق دی بھال کرن' اوہناں آکھیا 'رب تے تہانوں سب کچھ دتا ہو یا اے۔ تہاڈی دنیا
دا سکھ و سیبا سارے پنڈ وچوں گنیاں چنیاں ایں۔ تہانوں رب نے سارے حق دے کے ساریاں توں
اچاتے سچا کیتا ہو یا اے۔ تسی لہیوں چھڈ کے کیمڑے حق مگر پنڈوں مڑ چلے او' آپ دی طبیعت
جماندرو فقیری ول لگدی سی تے او سے دی ایسہ اڑی سی جیزی آپ نوں حق پرست مرد دے
چہناں ول چھی لے جاندی سی۔ آپ نے جد اپنے ساکاں انگاں نوں جان توں روکن داسنیاں تے فی
البدیہ او سے ویلے جواب وچ ایسہ شعر پڑھیا۔

الف۔ ایسہ دنیا زن حیض پلیتی کئی مل مل دھوندے ہو

دنیا کارن عالم فاضل گوشے بہ بہ روندے ہو

دنیا کاران لوگ وچارے ہک پل سکھ نہ سوندے ہو
جنہاں جھڈی دنیا باہو اوہ کندھیں پڑھ کھلوندے ہو
اوہناں دا ایہہ جواب سن کے سارے جمن چپ ہو گئے۔

حقی تے سچی گل تے ایہہ دے پئی دنیاوی مال تے دولت ڈھلد اپر چھانوں اے۔ ایہہ آونی جانی شے
وے اج آندی اے کل چلی جاندی اے۔ ایس لئی ایس آون جان والی دولت تے بھروسہ نہیں
کرتاں چائیدا۔ لوکاں وچ دولت دی حرص و دھدی جاندی اے۔ ایہہ دنیا تے دولت گندگی اے۔
تاہمیوں سلطان العارفین سلطان باہو نے دولت نوں زن حیض پلیتی آکھیا اے۔
فرماندے نیں:-

الف۔ ایہہ دنیا زن حیض پلیتی ہرگز پاک نہ تھیوے ہو
جیں فقر گھر دنیا ہووے لعنت ایس دے جیوے ہو
حب دنیا وی رب تھیں موڑے ویلے فکر کھیوے ہو
سہ طلاق دنیا نوں دیئے۔ باہو سچ پھھیوے ہو

ایس بند وچ سلطان العارفین سلطان باہو دنیا نوں تن واری طلاق دین دا مشورہ دیندے نیں۔ ایس دا
ایہہ مطلب نہیں پئی بندہ 'تاریک الدنیا' ہو جائے بلکہ طلاق توں مراد اے پئی بندے نوں اپنی
دنیاوی تے نفسانی خواہشاں نوں ترک کر دینا چائیدا اے۔ حضرت سلطان باہو ہوراں دی حیاتی
ساڈے سامنے ایس اوہناں ایسے دنیا وچ حیاتی گزاراں چار شادیاں کیتیاں طلاق توں مراد دنیا داری
دے جھمیلیاں نوں نبھاؤن دے نال نال لالچ، طمع، حرص تے لوہہ نوں جھڈناں ایں۔
دو جے صوفی شاعر اں تے باعمل بزرگاں وانگوں سلطان العارفین سلطان باہو ہوراں عاجزی
انکساری وادرس دتاتے غرور تکبر دی ننڈیا کیتی اے۔ اللہ سوہنے نوں غرور تکبر کرن والا پسند
نہیں۔ اللہ تعالیٰ نوں وی عاجزی تے انکساری بہت پسند اے۔ نیک، عاجز تے مسکین بندیاں دی
عبادت تے ریاضت نال اللہ تے اللہ دے رسول نوں پیار ہوندا اے۔ جد کہ دنیا دار، منافق، حاسد
تے کافر دنیا نوں پسند کردے نیں۔ حضرت سلطان باہو فرماندے نیں۔

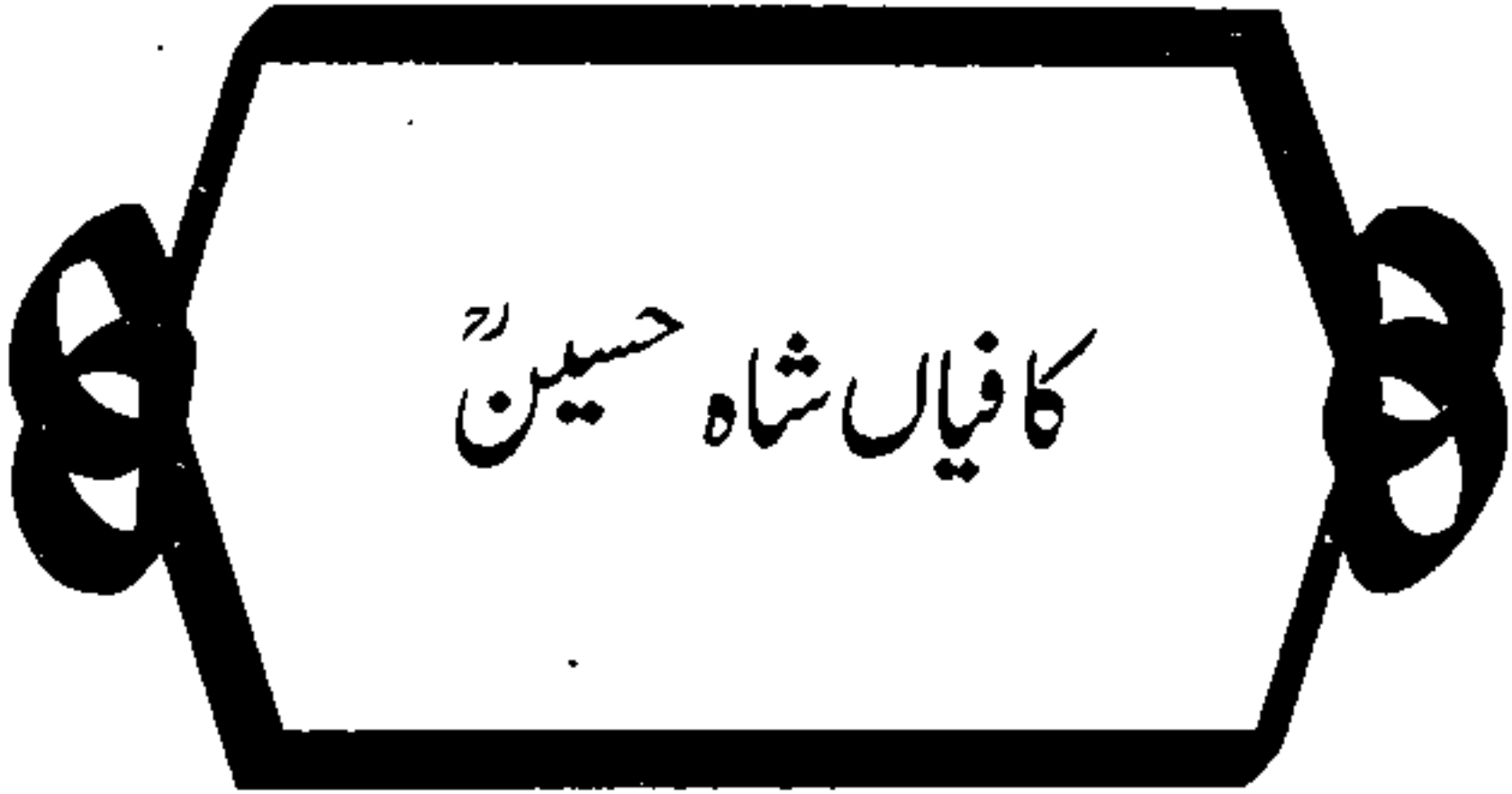
دنیا رہ گھر منافق یا گھر کفر سوہندی ہو
نقش نگار کرے ہتھیرے زن خوباں سبھ موہندی ہو
عجلی وانگوں کرے لشکارے سر دے اتوں بھوندی ہو
عیسیٰ دی سل وانگوں باہو راہے ولندیاں کوہندی ہو

اسلام مکمل ضابطہ حیات اے۔ جس بندے نوں دین دی سمجھ آچاوے۔ اوہ دین نوں اپنی حیاتی وچ
داخل کر لیندا اے۔ دین دی تعلیمات دے مطابق اپنی حیاتی گزار دا اے دنیاوی تے نفسانی
خواہشات توں نفرت کرن لگ پیندا اے۔ سلطان باہو نے دین تے دنیا نوں سکیاں بھیجاں
آکھیا اے۔ جیویں دونویں اکو ویلے اکو مرد دے نکاح وچ نہیں رہ سکدیاں ایسی طراں دین تے دنیا کو
ویلے اکو تھاں کٹھے نہیں ہو سکدے۔

دو دین تے دنیا دونویں بہناں تینوں عقل نہیں سمجھیدا ہو
دونوں وچ نکاح کئی دے شرع نہیں فرمیدا ہو
جیوں اگ تے پانی تھاں اکی وچ واسا نہیں کریدا ہو
دو ہیں جنائیں مٹھے باہو جنہاں دعویٰ کیتا نیندا ہو

ایس مختصر ویردے توں سلطان العارفین حضرت سلطان باہو ہوراں دے دنیا تے دنیا داروں بارے
وچاراں دے اظہار دا پتہ چلدا اے پئی اوہ بندے نوں لالچ، حرص، طمع تے لوہہ توں دور رہن دی
ہدایت کردے نیں۔ دنیاوی تے نفسانی خواہشاں نوں ترک کرن دی پریریا کردے نیں۔

سوال نمبر ☆ شاہ حسین دی حیاتی، فکرتے فن تے چائن پاؤ

پنجابی ادب دی تاریخ تے جہات پایے تے ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی پنجابی ادب دی
مہینہ تبلیغ اسلام تصوف تے معرفت تے رکھی گئی اے۔ بابا فرید گنج شکر ہوراں توں لے کے
حضرت خواجہ غلام فرید ہوراں تیک سھناں صوفی شاعر اں اپنے کلام راہیں اللہ تے اللہ دے رسول
دے آفاقی پیغام نوں لوکائی تیک بڑے سوہنے تے سادہ انداز وچ اپڑایا اے اوہناں اپنی شاعری راہیں
تصوف، معرفت تے صوفیانہ تے عارفانہ مضموناں نوں خاص انداز وچ پیش کیتا۔ کسے نے شلوک
دے رنگ وچ تبلیغ اسلام دا فرض ادا کیتا تے کسے نے کافیاں دے روپ وچ۔

شاہ حسین ہوراں دا شمار پنجابی دے اچ پدھر دے صوفی شاعر اں تے عظیم بزرگاں تے درویشاں
وچ ہوندا اے جنہاں دے اعلیٰ اخلاق تے بے داغ کردار پاروں اینکاں غیر مسلم دائرہ اسلام وچ
داخل ہوئے۔

بابا فرید گنج شکر ہوراں نوں پنجابی دا موہڈھی شاعر متھیا جاندا اے جنہاں شلوکاں راہیں اللہ تے اللہ
دے رسول دا آفاقی پیغام لوکائی تیک اپڑایا تے پنجابی ادب وچ صوفیانہ ریت دی مہینہ رکھی۔ بابا فرید
گنج شکر توں تقریباً پونے تن سو سال بعد شاہ حسین ہوراں ایس صوفیانہ ریت نوں اگے ٹوریا تے
لوکائی نوں اللہ تے اللہ دے رسول دا آفاقی پیغام اپڑایا۔

شاہ حسین 945ھ مطابق 1539ء وچ شیخ عثمان دے گھر لہور دے اندرونی علاقے نکسالی وچ
پیدا ہوئے۔ شاہ حسین ہوراں نوں مادھو لال حسین یاں شاہ حسین لہوری تے لال حسین وی اکھیا

جاندا اے۔ بعض سو جھوٹاں دا خیال اے پئی شاہ حسین ہوراں نوں لال (رتایاں سرخ) رنگ بڑا پسند سی تے اوہ سرخ لباس پاندے سن۔ ایس لئی اوہناں نوں لال حسین آکھدے نیں۔ جد کہ ایس گل دی کے ہور محقق یاں مورخ نے کوئی تصدیق نہیں کیتی اے۔ شاہ حسین ہوراں دے دادا دا ناں جس رائے سی جمیرا ہندوؤں مسلمان ہو یا سی پرکے مورخیاں محقق نے ایس گل دا اتارا نہیں کیتا پئی اوہناں دے وڈے وڈیرے کدوں تے کیوں مسلمان ہوئے سن۔ شاہ حسین ہوراں دا تعلق ڈھڈھی راجپوت ذات نال سی پر اوہناں دے وڈے وڈے جولاہیاں داکم کر دے سن پنجابی لسانیات دے ماہراں محققاں تے مورخاں شاہ حسین ہوراں دی پیدائش بارے اج لکھیا اے۔

(i) ڈاکٹر نذیر احمد ہوراں شاہ حسین ہوراں دا جنم ورھا 1538ء دیا اے

(ii) چوہدری محمد افضل موجب شاہ حسین ہوراں دا جنم ورھا 1528ء اے

(iii) ڈاکٹر احمد حسین قلعداری ہوراں شاہ حسین ہوراں دا جنم ورھا 954ھ لکھیا اے۔

(iv) جد کہ ”حقیقت الفقرا“ دے لکھاری پیر محمد تے پنجابی ادب دی کہانی دے لکھاری

عبد الغفور قریشی تے دو جے کئی اچ پدھر دے مورخاں تے محققاں شاہ حسین ہوراں دا جنم ورھا

945ھ مطابق 1539ء لکھیا اے۔ بہتے لکھاری ایس گل تے متفق نیں۔ ایس توں علاوہ ”حقیقت

الفقرا“ قدیم ترین کتاب اے جسہڑی شاہ حسین ہوراں دی وفات توں 63 ورھے بعد لکھی گئی

اے بقول محمد آصف خان ایہہ کتاب شاہ حسین بارے لکھی جان والی پہلی کتاب اے۔

شاہ حسین ہوراں ڈھلی تعلیم اپنے گھر توں حاصل کیتی تے فیر باقاعدہ تعلیم دا آغاز مولوی ابو بجدی

میت توں کیتا۔ شاہ حسین پچن توں ای بڑے ذہین تے فہیم سن۔ اوہناں نے ست سالوں دی عمر

وچ ست پارے حفظ کر لیتے تے باروں سالوں دی عمر وچ قرآن پاک حفظ کر لیا۔ مولوی ابو بجدی

گوہڑے ججن حضرت بہلول دریائی جنہاں دا تعلق چنیوٹ نال سی۔ اوہ اپنے سے دے عظیم بزرگ

تے درویش سن۔ اوہ اکثر مولوی ابو بجدی ہوراں نوں ملن لہور آندے سن۔ حضرت بہلول دریائی

ہوراں شاہ حسین ہوراں دی پیشانی پڑھی تے اوہناں وچ بزرگی دیاں علامتاں نظر آئیاں۔ مولوی

صاحب ہوراں نوں شاہ حسین ہوراں دی تعلیم تے تربیت ول خصوصی توجہ دین لئی آکھیا۔ اللہ

سونے دے فضل تے کرم تے حضرت بہاول دریائی ہوراں دی دعا برکت نال شاہ حسین ہوراں دا

ذہن کھل گیا تے اوہناں باروں ورھیاں دی عمر وچ قرآن مجید حفظ کر لیا۔ شاہ حسین ہوری حضرت

بہلول دریائی ہوراں دے مرید وی ہو گئے۔ مرشد پاک دے حکم مطابق شاہ ہوری فجر دی نماز داتا

دربار دے لاگے دی میت وچ پڑھدے سن۔ نماز توں بعد دربار شریف تے حاضر دی دیندے نظر

تے عصر وچ کار تفسیر دا علم سے دے عظیم عالم تے مفسر شیخ سعد اللہ ہوراں کولوں حاصل کر دے۔

مغرب توں عشاء تیک نفل پڑھدے تے رات نوں دریائے راوی دے کنڈے تے تلاوت

کردے۔

شاہ حسین ہوراں دا ایہہ معمول باروں 12 سال تیک انجامی جاری رہیا۔ ایس عرصے وچ شاہ

ہوراں قرآن حدیث فقہ تے تفسیر تے عبور حاصل کر لیا سی۔ ایس توں علاوہ اوہناں عربی فارسی

تے دو جیاں زباناں وچ جوئی مہارت حاصل کر کیتی سی۔
 شاہ حسینؒ اپنے استاد محترم شیخ سعد اللہ ہوراں کولوں تفسیر پڑھ رہے سن۔ جدوں اوہ ایس آیت تے
 اڑے و ما الحیو النیارہ لہو و لعب (دنیاوی حیاتی کھیڈ تماشا اے) شاہ حسینؒ ہوراں تے
 مجذوبیت دی کیفیت طاری ہو گئی۔ ایس کیفیت دا جدوں اوہناں دے مرشد پاک حضرت بہلول
 دریائی ہوراں نوں علم ہویا تے اوہ لہور آئے شاہ حسینؒ ہوراں نوں سمجھایا تے اچی آواز وچ قرآن
 پاک دی تلاوت کرن دا حکم دتا۔ شاہ حسینؒ ہوراں مرشد پاک دے حکم دی کئی ورھے تعمیل کیتی۔
 اک دیھاڑے شاہ ہوری آپے استاد محترم کولوں تفسیر پڑھ رہے سن۔ جدوں ایس آیت تے
 اڑے۔

”الم نشرح لک صدرک یعنی یکہہ اسماں نہیں کھول دتا تیرا سینہ“ شاہ ہوراں ایس آیت نوں
 پڑھیاں ای اپنے کپڑے پھاڑ دتے اچی اچی ہن لگ پئے تے میسوں باہر نس گئے تے فیر کدی
 مسیت وچ نہ آئے۔ اوس ویلے شاہ حسینؒ ہوراں دی عمر 36 ورھے سی۔ حضرت بہلول دریائی
 ہوراں نوں شاہ حسین دی مجذوبی کیفیت دا علم ہویا تے اوہ لہور آئے حضرت بہلول دریائی ہوراں
 شاہ ہوراں دی مجذوبی حالت نوں دیکھیا تے سمجھ گئے پئی شاہ ہوراں نوں اللہ دانور لہ گیا اے۔ شاہ
 ہوراں دی ایسہ مجذوبی کیفیت ستائی 27 ورھے رہی۔

مادھولال دی پہلی ملاقات : مادھولال ہندواں داسوہنا، سکھا، گھبر و جوان سی جمیرا اپنے ماپیاں
 نال شاہد رے پنڈ وچ رہندا سی اوس دی پہلی ملاقات شاہ حسینؒ ہوراں نال اوس ویلے ہوئی جدوں
 اوس دی اپنی عمر اٹھارہ 18 ورھے دی سی جد کہ شاہ ہوری چھوانجا (56) ورھے دے سن۔ اللہ
 سوہنے دے فضل تے کرم تے شاہ ہوراں دی نظر خاص پاروں مادھولال نوں شاہ حسینؒ ہوراں
 نال بے انت پیار ہو گیا۔ شاہ حسینؒ ہوراں دے اعلیٰ اخلاق تے بے داغ کردار پاروں اینکاں غیر
 مسلم دائرہ اسلام وچ آئے۔ مادھولال ہوری پہلوں شاہ حسینؒ ہوراں دے دوست، فیر مسلمان
 مرید تے گدی نشین بنے۔ شاہ حسینؒ ہوراں دی حیاتی وچوں مختلف روایتاں تے کرامتاں دا ویرا لکھ
 اے۔

روایتاں اکرامتاں شاہ حسینؒ ہوری مولوی ابو بکر دی مسیت وچ تعلیم حاصل کر رہے سن۔
 مولوی صاحب دے گوہڑے دوست تے عظیم بزرگ حضرت بہلول دریائی ہوری مسیت وچ
 آئے۔ اوہناں شاہ حسینؒ ہوراں نوں دریائے راوی توں وضو لئی پانی لیاؤن لئی آکھیا واپسی تے شاہ
 حسینؒ ہوراں دی ملاقات اک ہور بزرگ نال ہو گئی۔ اوہناں وی پانی منگیا شاہ حسینؒ ہوراں پانی
 پیش کردتا۔ اوہناں بزرگاں کچھ پانی پیتا تے باقی شاہ ہوراں دے مونہہ تے سٹ دتا۔ اوہناں بزرگاں
 ایسہ وی آکھیا پئی بہلول دریائی ہوراں نوں دس دینا پئی اوہناں دے پیر تے مرشد ملے سن شاہ
 حسینؒ ہوراں پانی لے کے حضرت بہلول دریائی دی خدمت وچ حاضر ہوئے تے سارا قصہ بیان کیتا
 اوہ بزرگ حضرت خواجہ خضر علیہ السلام سن۔

2- اک روایت موجب شاہ حسینؒ ہوراں تفسیر مدراک نوں کھوہ وچ سٹ دتا۔ لوکاں شاہ

حسینؑ ہورائوں برابھلا آکھیا شاہ ہورائوں حکم دتاتے تفسیر کھوہ وچوں باہر آگئی تے کمال دی گل ایسہ پئی تفسیر اکا سکلم سکی سی۔

3- ڈاکٹر لاجونتی رام کرشن ہورائوں نے شاہ حسینؑ تے مادھولال دے بے انت پیارنوں جسمانی تعلق قرار دتائے ڈاکٹر صاحبہ ”پنجابی دے صوفی شاعر“ دے صفحہ نمبر 50 تے تحقیقات چستی دے حوالے نال لکھدیاں نیں۔

”مادھولال دے رشتے داراں حسینؑ تے مادھونوں اکو بستر وچ ستیاں ویکھیا۔ اوہ دوہاں نوں قتل کرن لئی آئے پر اللہ سوہنے دے فضل دی طاقت نے اوہناں نوں انھیاں کر چھڈیا۔ اوہناں نوں بوہا ہی نہ لبھا اوہ واپس مڑ گئے۔

4- جدوں شاہ حسینؑ ہورائوں تے مجذولی کیفیت طاری ہوئی تے اوہناں تفسیر مدارک نوں کھوہ وچ سٹ دتا۔ لوکاں شاہ حسینؑ ہورائوں دی ایس حرکت دا برا منایا۔ شاہ حسینؑ ہورائوں لمی باھ کر کے تفسیر مدارک کھوہ چوں کڈھ لئی حیرانی دی گل ایسہ دے پئی ایسہ تفسیر اکا سکلم سکی سی۔

فن تے فکر ☆ شاہ حسینؑ ہورائوں دی شاعری وچ عشق محبت، ہجر فراق، دنیاوی ناپائیداری تے بے ثباتی توں علاوہ اخلاقی رواداری تے بھائی چارے دے مضموناں نال بھری ہوئی اے۔ پنجابی زبان دے موہڈھی شاعر حضرت بابا فرید گنج شکرؒ توں تقریباً پونے تن سو سال مگروں حضرت شاہ حسینؑ ہورائوں پنجابی دی صوفیانہ ریت نوں اگے ٹوریا اے شاہ حسینؑ ہورائوں دا کلام دو بے صوفی شاعر اں دے مقابلے وچ وکھراتے نو یکل اے۔ ویروانج اے۔

(i) بابا فرید گنج شکرؒ ہورائوں اللہ تے اللہ تے رسول دے آفاقی پیغام نوں ”شلو کاں“ راہیں لوکاں تیک اپڑایا اے۔ تے اوہناں نے چنگے کم تے نیک عمل کرن دی پریرنا کیتی اے۔ جد کہ شاہ حسینؑ ہورائوں پنجابی دی صوفیانہ ریت نوں ”کافی“ دے انگ وچ پیش کیتا اے۔

(ii) حضرت بلھے شاہ تے دو بے صوفی شاعر اں وچ بے باکی تے نڈر پن ایس جد کہ شاہ حسینؑ ہورائوں دا کلام عاجزی، انکساری تے حلیمی وچ ڈبیا ہوا اے۔

(iii) بابا فرید گنج شکرؒ تے دو جیاں صوفیاں شاعر اں دا کلام محاوریاں، تشبہیاں تے استعاریاں نال بھریا ہو یا اے جد کہ شاہ حسینؑ ہورائوں دے کلام وچ پنڈاں دے لوکاں دی تہذیب تے کلچر نوں علامت دے طور تے تورت کے تصوف تے معرفت دے نازک مضمون بڑے سوہنے سادہ تے سبججے انداز وچ پیش کیتے گئے نیں۔ ایس توں علاوہ لوک داستان ”ہیر رانجھے“ دے اہم کردار اں نوں وی علامت دے طور تے استعمال کر کے کلام نوں من کچھواں تے من کھبواں بنایا اے۔ شاہ حسینؑ ہورائوں پنجابی دا پہلا علامتی شاعر متھیا جاندا اے۔

(iv) بعض صوفی شاعر وحدت الوجود تے وحدت الشہود دے قائل نیں۔ جد کہ شاہ حسینؑ وحدت الوجود (ہمہ اوست) دے زبردست قائل نیں۔

(v) شاہ حسینؑ ہورائوں عورت نوں عاجزی، انکساری و فاتے عاشق دے طور تے علامت دے روپ وچ پیش کیتا اے ہندی زبان وچ وی عورت نوں عاشق دے طور تے پیش کیتا گیا اے۔

(vi) دو بے صوفی شاعران دے مقابلے وچ حضرت شاہ حسینؒ ہوراں ملا متی ٹولے وچ شرکت کر کے عاجزانہ، درویشانہ، صوفیانہ تے عارفانہ رنگ وچ تصوف تے معرفت دے بار یک تے نازک مضموناں نوں بڑے سوہنے سادہ تے سبج جیسے انداز وچ پیش کیتا اے۔

شاہ حسینؒ تے دو بے صوفی شاعران دے علمی ادبی فنی تے لسانی تقابلی جائزے توں بعد شاہ حسینؒ دے کلام تے جھاتی پائیے تے ایسہ گل نتر کے سامنے آؤندی اے پئی اوہناں واکلام تصوف تے معرفت دے مضموناں نال بھریا ہویا اے، اوہناں دی شاعری عشق، محبت، مہر مروت، ہجر، فراق، سوز، گداز، داغ و درد، عاجزی، انکساری، اخلاقی رواداری، تے بھائی چارے دادرس دیندی اے۔ اوہناں واکلام دسد اے پئی ایسہ دنیا فانی تے ناپائیدار اے انسانی حیاتی محدود تے مختصر اے۔ انسان نوں چنگے کم تے نیک عمل کرنے چاہیے، نیں تاں بے ایس محدود تے مختصر حیاتی نوں لافانی تے لاٹانی بنایا جاسکے۔ شاہ حسینؒ ہوراں نوں ایسہ وی مان ایس پئی اوہ پنجابی کافی تے پنجابی علامتی شاعری دے موہڈھی شاعر نیں۔

کلام وچوں ونگی ☆ سھناں صوفی شاعران دا اہم ترین موضوع عشق اے۔ شاہ حسینؒ ہوراں دے کلام وچ وی ایسہ رنگ بڑا نمایاں دکھالی دیندا اے۔

را بنجھن را بنجھن کوکدی میں آپے را بنجھن ہوئی
را بنجھن را بنجھن مینوں سبھ کوئی اکھو ہیر نہ اکھو کوئی
جس شوہ نوں میں ڈھونڈدی لدھا شوہ سوئی
کہے حسین سادھاں دے ملیاں نکل بھل گیوئی

یاں

اہ نس دس دی دل میرے صورت یار پیار دی اے
باغ تیرا باغچے تیرا میں بلبل تمہارے دی
اپنے شوہ نوں آپ بھھاواں حاجت نہیں پیارے دی
کہے حسین فقیر نماں تھیواں خاک دوارے دی

توحیدی رنگ

ربا میرے اوگن چت نہ دھریں
اوگن ہاری نوں گن ناہیں لوں لوں عیب بھری
جیوں بھاوے تیوں رکھ پیارے تیرے دروازے پڑی
کہے حسین فقیر نماں عدلوں فضل کریں

تصوف دادرس

اک دن تینوں سپنا تھیں گلیاں بابل والیاں دو
اڈ گئے بھور پھلاں دے کولوں سن پتراں سن ڈالیاں دو
جت تن لگے سوئی تن جانے ہور گلاں کرن سکھالیاں دو
رہ وے قاضی دل نہیوں راضی گلاں ہویاں تاں ہوون والیاں دو

سوئی راتیں لیکھے پوسن جو نال صاحب دے جالیاں دو
تاوں حسین تے ذات جلاہیا گالیاں دیندیاں تانیاں والیاں دو

یاں

مائے نی میں کہنوں آکھاں ورد وچھوڑے دا حال
دھواں دھکھے میرے مرشد والا جاں پھولاں تے لال
سولاں مار دیوانی کیتا ' برہوں پیا ساڈے خیال
دکھاں دی روئی سولاں دا سالن ' آہیں دا بالن بال
جنگل بیٹے پھراں ڈھونڈیندی اہجے نہ پائیو لال
کے حسین فقیر نماں شہ ملے تے تھیواں لال

عمل داورس

گل دو کیتی ساڈے خیال پئی گل پئی ونباہی لوڑیے
شمع دے پروانے وانگوں جلدیاں رنگ نہ موڑیے
ہاتھ عشق مہادت رانجھا انکس دے دے ہوڑیے
کے حسین فقیر سائیں دا لگڑی پریت نہ توڑیے

یاں

کیا کرسی باب نمائی دا
نہ اسان کتیا نہ اسان تنبیا کہیا حجرہ تانی دا
جمدیاں تل روون لگے یاد پو دی گھانی دا
گور نمائی وچ پوندیاں کہیاں ہو ہواکس تیریاں اتھے رہیاں
داس آیا وچ دانی دا
کے حسین فقیر مولا دا آکھے سخن حقانی دا

علامتی رنگ ☆ شاہ حسین ہوراں نوں پنجابی زبان دی کافی تے علامتی شاعری داموہڈھی شاعر
متھیا جاندا اے۔ اوہناں نے پنڈاں دے لوکاں دی تمذیب تے کلچر دے لفظاں نوں علامت دے
طور تے ورتیا اے۔ ایس توں علاوہ اوہناں نے "ہیر رانجھے" دی لوک داستان دے اہم کرداراں
نوں وی علامت دے طور تے استعمال کیتا اے جس پاروں اوہناں دی شاعری من کھویں تے من
کھویں وکھالی دیندی اے۔ جیویں

رانجھا جوگی میں جو گیانی کملی کر کر سڑی آں
ماس جھرے جھر پنجر ہویا کڑکن لگیاں ہڈیاں
میں ایانی نیو کیہہ جانا برہوں نتاواں گڈیاں
کے حسین فقیر سائیں دا من تیرے میں لگیاں

غمم چر کھڑیا غم، تیری کتن والی جیوے
 کتن والی جیوے نلیاں دشن والی جیوے
 بڈھا ہوئیوں شاہ حسینا دندیں جھیرال پیال

چرخامیرارنگ لال

جے وڈ چرخاتے وڈئے
 جے وڈ چرخا وڈ گھمائیں
 جے وڈ چرخاتے وڈ چچی
 برس بن بارال پنے
 سے آئیال سس گندا مین
 مایاں میرے سر تے رھی

ملا متی رنگ جہ شاہ حسین ہورال اپنی حقیقت تے اصلیت توں لوکانی توں نکاؤن نئی علا متی
 نوئے وچ شرکت کیتی۔ تاں جے لوکانی اوس نوں بھیرا جان کے اوس توں دور رہوے تے اوہ
 کدھرے کھے بہ کے اپنے سائیں دی یاد وچ رچھے رہن ایسہ مقام تے مرتبہ ہر جاری ساری نوں
 نہیں مل سکد اسگوں ایسہ مقام تے خاصاں توں ای سدالے۔ اللہ سوئے دافرمان ایں۔
 ”اللہ دے سچے بھلی ملامت کرن والیاں دی ملامت توں نہیں ڈر دے تے ایسہ اللہ دا فضل اے
 جنہوں چاہوے ایسہ خوبی عطا کر دیوے تے اللہ سوہتا بہت زیادہ علم وال اے“ شاہ حسین ہورال
 دے کلام وچ ملا متی رنگ دیکھو۔

بریاں بریاں وے ایس بریاں وے لوکا
 بریاں کول نہ بہوے لوکا
 دنیا دی بے ثباتی تے ناپا سیداری بارے
 ہر صوفی شاعر نے دنیا دی بے ثباتی تے ناپا سیداری دا ذکر کیتا اے۔ شاہ حسین ہورال دی بڑے
 خوبصورت تے نوپکے انداز وچ دنیا دی بے ثباتی تے ناپا سیداری دا نقشہ کھچیا اے۔ جیویں

کیا مہر وے دم دا
 اڈیا بھور تھیا پردیسی اگے راہ غم دا
 کوڑی دنیا کوڑ پھارا جیوں ہوتی شبنم دا
 کئے حسین فقیر سائیں دا چھوڑ سریر کھسم دا

اساں وت نہ دنیا آؤنا
 سدا نہ پھلے تو ریا تے سدا نہ گدے ساوناں
 سوئی کم وچار کے کیجئے جاں انت نہیں چھھاؤنا
 پوکڑے ہن چار دیھاڑے است سوہرے خادناں
 ایسہ جوہن دو چار دین دا کاہے کو جھوٹ کماؤناں
 کئے حسین سنائے کے اساں خاک دے نال ساؤنا

معاشرتی رنگ ☆ ہر شاعر داکلام اپنے سے دی سماجی، سیاسی، معاشی تے معاشرتی تصویر پیش کر دے
اے شاہ حسین ہوراں دے کلام وچ اپنے سے دی سیاسی سماجی تے معاشرتی حالت دا جھلکار املدا
اے شہنشاہ اکبر دے دور وچ ہندو، سکھ، مسلمان تے دوجیاں قوماں رل رل کے رہندیاں سن ایس
بارے شاہ حسین آکھدے نیں:-

پوتھی کھول دکھا بھائی باہنا
پیارا کدوں ملیسی ساہنا

یاں

چور کرن ننت چوریاں
عملی نون عملاں دیاں گھوڑیاں - کامی نون چننا کام دی
باتشاں نون باتشاہیاں، شاہاں نون اگرہیاں
مہر نون پنڈ گراؤں دی
چور کرن ننت چوریاں -
کامی نون چننا کام دی -
باتشاہاں نون ننت شاہیاں -
مہر نون پنڈ گراؤں دی -
اک شاہ حسین فقیراے -
تسی آکھونہ کوئی پیراے
اساں کوڑی گل نہ بھاوندی -
اساں طلب سائیں تے نام دی

غرور تکبر دی مندیا یاں عاجزی انکساری داورس ☆ اللہ سونے نون غرور تکبر، طمع، لالچ،
حرص، اکاپسند نہیں بلکہ اللہ تعالیٰ عاجزی، انکساری، نون بے انت پسند فرماندے نیں۔ صوفیاء کرام
اولیاء کرام بزرگان دین تے درویشاں وی غرور تکبر دی مندیا کیتی اے۔ تے عاجزی انکساری نون
پسند فرمایا اے۔ دو بے صوفی شاعر اں وانگ حضرت شاہ حسین ہوراں وی غرور تکبر لالچ حرص
دی مندیا کیتی اے تے عاجزی انکساری داورس دتا اے۔

چھوڑ تکبر پکڑ حلیمی کیہ ویو ای خود گمانوں
کھے حسین فقیر سائیں دا صحیح سلامت چلے جہانوں

یاں

میرے صاحب! میں تیری ہو مکی آں
منوں نہ وساریں مینوں میں ہر گلوں چکی آں
اوگنار کوگن ناہیں غش کریں تے چھٹی آں
جیویں بھاوے تیویں رکھ پارا، دامن تیرے لگی آں
جے توں نظر مز دی بھالیں چڑھ چوبارے ستی آں
کھے حسین فقیر سائیں دا، در تیرے دی کتی آں
ایس ویوے توں ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی حضرت شاہ حسین واقعی عظیم بزرگ

تھے اچ پدھرے دے صوفی شاعر نہیں تاحمیوں اوہناں دا کلام چار سو سال توں بعد وی اوہناں ای
شہور تے مقبول اے جنہاں اوس سے وچ سی۔ اوہ اپنے کلام دی علمی، ادبی، فنی تے لسانی خوبیاں
روں ہمیشہ زندہ رہن گے۔ (انشاء اللہ)

مول محتر جاوید انور۔

علم ادب دی خدمت کر کے
ایہو جہے سلکھنے پتر
اچا کر دے نانواں
ور لے جمنڈیاں مانواں

سوال نمبر ☆ شاہ حسینؒ تے تصور عشق دا ویر واکرو

ایہہ گل پکی تے پیڑی اے پئی شاعری تے مذہب دا بوا پرانا تے گوہڑا رشتہ اے۔ ہر زبان تے ہر
ملک دا ڈھلا ادب مذہب دی تبلیغ لئی ورتیا گیا اے۔

پنجابی ادب دی تاریخ تے جھات پائیے تے پتہ چلدا اے پئی پنجابی ادب دی بنیاد وی مذہبی پرچار تے
رکھی گئی اے پنجابی دا ڈھلا نثری تے شعری ادب ایس دعوے دا مونہہ بولد اثبوت اے۔ بابا فرید
گنج شکرؒ توں لے کے خواجہ غلام فریدؒ ہوراں تیک سھناں صوفی شاعر اں اپنے کلام راہیں تبلیغ اسلام
دا عملی کم کیتا۔ بابا فرید گنج شکرؒ ہوراں شلوک راہیں لوکا کئی نوں خدا دی عبادت تے ریاضت تے مخلوق
خدا دی خدمت دا درس دتا۔ ایسے طراں دو جے صوفی شاعر اں کافیاں تے سی حرفیاں راہیں اللہ تے
اللہ دے رسول دے آفاقی پیغام نوں لوکا کئی تیک اپڑایا تے اوہناں نوں پیار محبت امن، آستی، اخلاقی
رواداری تے اسلامی بھائی چارے دی فضائون قائم کرن دی ضرورت تے زور دتا۔

پنجابی ادب دی تاریخ دا غور نال مطالعہ کریے تے ایہہ گل ثابت ہوندی اے پئی سھناں صوفی
شاعر اں وچ عشق حقیقی تے محبوب ازلی دے وصال دی سک سانجھی اے صوفی شاعر اں عشق
حقیقی دے خاردار راہواں تے سفر کیتا اے عشق دیاں دو قسماں نیں۔ (1) عشق مجازی (2) عشق
حقیقی فانی دنیا تے فانی دنیا دیاں شیواں نال پیار محبت کرنا عشق مجازی اکھواندا اے ویکھیا گیا اے پئی
معرفت تے تصوف دیاں منزلاں دے سالک عام طور تے پہلوں عشق مجازی دی پوہڑی تے
چھدے نیں۔

(2) عشق حقیقی توں مراد اے محبوب حقیقی یاں محبوب ازلی نال پیار محبت کرنا، لسانیات دے ماہراں
موجب پنجابی زبان دے سھناں شاعر اں دی فطری تے فکری سانجھ وی عشق حقیقی اے بعض
ماہراں موجب تصوف دیاں منزلاں دے سالک عام طور تے پہلوں عشق مجازی دی پوہڑی تے
چھدے نیں۔ ایس گل دی تصدیق پنجابی زبان دے شکسپیر اچ کر دے نیں۔

۔ وارث عشق حقیقی دے لین لذت۔ پہلوں چکھ کے لون مجازیاں دا

عشق اک لازوال جذبہ اے بلکہ عشق اک اوہ جذبہ اے جہیز انسان تے حیوان وچ تمیز کرواندا اے
جس انسان دے دل وچ عشق دا جذبہ نہیں اوہ انسان، انسان نہیں بلکہ حیوان ڈنگریاں پشوا اے اوہ

انسان ہمدردی، قربانی، ایثار، پیار، محبت، مہر مروت، اخلاقی رواداری تے بھائی چارے دے سچے تے
سچے جذبیاں توں اکا محروم ہووے گا۔

چیویں کہ پہلوں عرض کیتا گیا اے پئی بعض لسانیات دے ماہراں تے عظیم سو جھواناں موجب
 عشق حقیقی یاں تصوف دیاں منزلاں دے سالک عام طور تے پہلوں عشق دی پوہڑی چڑھدے
 نہیں جس ول وارث شاہ ہوراں وی ارشاد کیتا۔ جدوں اسیں کافیاں دے موہڈھی صوفی شاعر
 حضرت شاہ حسین ہوراں دی حیاتی تے شاعری تے جہات پانے آں تے سانوں اوہناں وچ کوئی
 عشق مجازی والی گل نظر نہیں آؤندی۔ ایس سلسلے وچ لسانیات تے ماہر تے عظیم سو جھوان ڈاکٹر
 لاجوتی رام کرشن ہوراں تحقیقات چستی دے حوالے نال اکھیا اے ”مادھودے رشتے داراں حسین
 تے مادھونوں اکو بستر وچ ستیاں ویکھیا۔ اوہ دوہاں نوں قتل کرن لئی آئے پر اللہ سوہنے دے فضل
 تے حسین دی طاقت نے اوہناں نوں انھیاں کر چھڈیا۔ اوہناں نوں بوہا ای نہ لبھاتے اوہ واپس مڑ
 گئے۔“

شاہ حسین اک عظیم صوفی شاعر تے بزرگ نہیں۔ ایس لئی اوہناں دے کلام وچ عشق، محبت، ہجر
 فراق عارفانہ تے صوفیانہ مضمون بڑے سوہنے انداز نال ملدے نہیں شاہ حسین ہوراں دے فلسفہ
 عشق بارے کلام وچوں ونگی پیش خدمت اے مشہور کافی ملاحظہ فرماؤ۔

ربا میرے حال دا محرم توں
 اندر توں ای باہر توں ای روم روم وچ توں
 توں ہیں تانا توں ہیں بانا سبھ کجھ میرا توں
 کے حسین فقیر سائیں دا میں ناہیں سبھ توں
 اک ہور تھانویں اکھدے نہیں۔

رانجھن رانجھن کوکدی نی میں آپے رانجھن ہوئی
 رانجھن رانجھن مینوں سبھ کوئی آکھو، ہیر نہ آکھو کوئی
 جس شوہ نوں میں ڈھونڈیندی دی لدھا شوہ سوئی
 کے حسین سادھاں دے ملیاں نکل بھل گیوئی

یاں

سائیں باہجوں سبھ جھوٹی بازی
 کوڑی دنیا پھرے غمازی
 آپے اک انیک کہاوے صاحب بنے لہوں رنگی
 کے حسین ساگن سوئی جو شوہ دے رنگ رنگی

اک عاشق صادق دے وچ رب سوہناوس جاندا اے تے اوس دے روم روم اللہ سوہنا محسوس ہون
 لگ پیندا اے عاشق دی اپنی انفرادی حیثیت مک جانندی اے تے اوہ اپنے محبوب ازلی تے محبوب
 حقیقی وچ گم ہو جاندا اے ایس مقام تے اپڑ کے شاہ حسین ہوراں دی کیفیت انج ہو جانندی اے۔

میرے صاحب! میں تیری ہو کئی آں
 منوں نہ وساریں مینوں میں ہر گلوں چکی آں

او گنہاری کو گنناہیں بخش کرے تاں چھٹی آن
 جیویں بھاوے تیویں راگھ پیاریا۔ دامن تیرے لگی آن
 جے توں نظر مردی بھالیں ' چڑھ چوبارے ستی آن
 کے حسین فقیر سائیں دا' در تیرے دی کتی آن
 شاہ حسین ہوراں دنیا نالوں ناطہ توڑ کے رب نال جوڑیا تے سدالو سے دامن کے رہ گیا۔ اوہناں دی
 کافی وچ اک نواں عشقیہ رنگ دیکھو:-

تہناں نوں غم کیا سائیں جنہاں دے دل
 سوہنی صورت دلبر والی رہی اکھیں وچ گل
 اک پل جن جدا نہ تھیوے بیٹھا اندر مل
 کہیے حسین فقیر سائیں دا چلنا اج کے کل

یاں

چور کرن نت چوریاں ' عمل نوں عملاں دیاں گھوڑیاں
 کافی نوں چننا کم دی اسماں طلب سائیں دے نام دی
 بادشاہاں نوں نت شاہیاں شاہاں نوں اگرہیاں
 مر نوں پنڈ گراؤں دی اسماں طلب سائیں دے نام دی
 اک شاہ حسین فقیر اے تسی آکھو نہ کوئی پیر اے
 اسماں کوڑی گل نہ بھاوندی اسماں طلب سائیں دے نام دی
 ایس بحث تو ایسہ گل نتر کے سامنے آؤندی اے پی شاہ حسین ہوراں دا کلام واقعی عشق حقیقی تے
 محبوب ازلی دے مضموناں نال بھریا ہویا اے۔ اوہناں دا کلام عشق تے محبت مہرتے مروت ' ہجرتے
 فراق ' سوز تے گداز ' اخلاقی ربو اداری تے اسلامی بھائی چارے دا درس دیندا اے۔

سوال نمبر 4 ☆ شاہ حسین دے کلام تے جہات یاؤ
 0۔۔۔۔۔ شاہ حسین دی شاعرانہ عظمت دا محل کنناں بنیاداں تے اسریا

ہویا اے بحث کرو

(یاں)

(پنجاب یونیورسٹی 1989ء)

0۔۔۔۔۔ شاہ حسین نے شاعری دے کئی نویں امکان سامنے لیاندے

میں بحث کرو۔

(یاں)

(پنجاب یونیورسٹی 1991)

0۔۔۔۔۔ شاہ حسین ہوراں دی شاعری کیہ درس دیندی اے (یاں)

شاہ حسین دی شاعری وچ توحیدی وچار ملدے میں ثابت کرو

پنجابی زبان بوی بھاگاں والی تے بختاں والی زبان اس کیوں جے ایس زبان وچ صوفیاء کرام ' اولیا کرام
 درویشاں تے بزرگان دین نے اپنے خیالاں تے وچاراں دا اظہار کیتا پنجابی زبان دی بیاد تصوف تے

معرفت تے رکھی گئی اے پنجابی ادب دی تاریخ تے جہات پائیے تے پتہ چلدا اے پئی بابا فرید
شکر توں لے کے خواجہ غلام فرید تیکر سکھناں صوفی شاعران تصوف تے معرفت دے مضموناں
نوں بڑے سوہنے سادہ تے نوپکے انداز نال پیش کیتا۔

بابا فرید گنج شکر ہور اں شلوکاں راہیں لوکائی نون خدا دی عبادت ریاضت تے مخلوق خدا دی خدمت
نئی پر پریا۔ اوہناں دسیا پئی دنیا فانی تے ناپائیدار اے ہندے دی حیاتی محدود تے مختصر اے ہندے نون
چائید اے پئی نیک عملاں تے چنگے کماں نال ایس مختصر تے محدود حیاتی نون لاٹانی تے لافانی بنا
جاوے اوہناں اپنی شاعری راہیں اللہ تے اللہ دے رسول دا آفاقی پیغام دتا۔ اوہناں غرور تکبر
دکھاوے دی عبادت عیاری مکاری طمع حرص لالچ غیر اخلاقی غیر شریعی تے غیر اسلامی کم کرن
دی ننڈیا کیتی اے۔ اوہناں پیار محبت تے مہر مروت نال اک دو بے دے کم آون تے اک دو بے دے
دکھ درد و نڈاون داورس دتا۔ اوہناں دے کلام وچ تصوف معرفت تے شریعت محمدی توں علاوہ
عارفانہ تے صوفیانہ مضمون بڑے سوہنے تے سادہ انداز وچ پیش کیتے نیں۔

بابا فرید گنج شکر ہور اں توں بعد ایس صوفیانہ ریت نون بڑے خوبصورت انداز وچ اگے ٹوریا اوہناں
کافیاں راہیں لوکائی نون معرفت تے تصوف دی سکھیادتی۔ اوہناں دا نوپکار رنگ دیکھو :-

ربا میرے حال دا محرم توں
اندر توں نہیں باہر توں ہیں روم روم وچ توں
توں ای تانا توں ای بانا سبھ کچھ میرا توں
کے حسین فقیر نمانا میں ناہیں سبھ توں

ایہہ گل پکی تے پیڑی اے پئی ادب تے مذہب دا آپس وچ بڑا گوڑھاتے پرانا تعلق اے تاحمیوں ہر
ملک تے ہر زبان دے ادب وچ مذہب نون خاص اچھ حاصل اے۔ شاہ حسین دی ایس کافی وچ وی
رب سوہنے دے عشق دے نال نال معاشرے دا جھلکار اوکھالی دیندا اے۔ ایہہ گل وی حقی تے
پچی اے پئی لکھے شاہ وانگ لوہناں دے کلام وچ بے باکی تے جرات نہیں بلکہ عاجزی تے انکساری اے
کیوں جے اللہ سوہنے نون غرور تکبر دی بجائے عاجزی انکساری تے حلیمی بڑی پسند اے۔

چھوڑ تکبر پکڑ حلیمی کیہہ ویٹو ای خودی گمانوں
کے حسین فقیر سائیں دا صحیح سلامت چلے جمانوں

شاہ حسین ہور اں پنجابی وی صوفیانہ شاعری نون بڑے سوہنے انداز وچ اگے ٹوریا اے۔ اوہناں
تصوف تے معرفت دے مضموناں نون کافی دے رنگ وچ پیش کیتا اے۔ چنگے شعریاں چنگی شاعری
دی خوبی بارے لسانیات تے تعلیم دے ماہر تے سو جھوان پروفیسر عارف عبدالتین ہور اں دے
وچار ایہہ نیں۔ (1) شعروچ عوامی حیاتی دا جھلکارا ہونا چائیدا اے (2) شعروچ عوامی دے دلی
جذبات تے احساسات دی ترجمانی ہونی چائیدی اے (3) شعردی زبان عوامی ہونی چائیدی اے۔
ایس توں علاوہ شعری زبان وچ سادگی روانی تے نزول پن ہونا چائیدا اے۔ (4) ایہہ گل وی
ضروری اے پئی شاعری قاری دے دل تے دماغ نون متاثر کرے۔ پروفیسر صاحب ہور اں دے

متھے ہوئے اصولوں میں لکھ رکھ دیاں شاہ حسین دیاں کافیاں دا جائزہ لیئے۔

شاہ حسینؒ ہوراں دی حقیقت پسندی دا اک انگ ویکھو۔

ناؤں حسین تے ذات جو لاہا گالھیاں دیندیاں تانیاں والیاں وو

لسانیاں دے ماہراں موجب عشق دی دو قسماں نیں۔

(1) عشق حقیقی (2) عشق مجازی

خالق حقیقی، محبوب حقیقی، تے محبوب ازلی نال پیار کرن نوں عشق حقیقی اکھیا جاندا اے جد کہ فانی دنیا تے فانی دنیا دیاں شیواں نال پیار کرن نوں عشق مجازی اکھیا جاندا اے تاریخ گواہ اے پئی سھناں صوفی شاعران عشق حقیقی نوں اپنی حیاتی دا مقصد تے مسلک قرار دتا اے۔ بلا فرید گنج شکرؒ توں لے کے خواجہ غلام فریدؒ تیک سھناں صوفی شاعران اپنے کلام راہیں تصوف تے معرفت دے صوفیانہ تے عارفانہ مضموناں نوں پیش کیتا اے۔

عشق دیاں تن منزلاں ہوندیاں نیں۔ (1) فنا فی الشیخ، (2) فنا فی الرسول (3) فنا فی اللہ۔
شاہ حسینؒ ہوراں دیاں کافیاں وچ فنا فی الشیخ دارنگ ویکھو۔

مائے نی میں کہینوں آکھاں درد وچھوڑ دا حال

دھواں دھکھے میرے مرشد والا جاں پھولاں تاں لال

سولاں مار دپوانی کیتا برہوں پیا ساڈے خیال

دکھاں دی رونی سولاں دا سالن آپہں دا بالن بال

جنگل بیٹے پھراں ڈھونڈیندی اے نہ پائیو لال

کے حسین فقیر نمانا شوہ ملے تاں تھیواں نہال

شاہ حسینؒ ہوراں دیاں کافیاں وچ فنا فی الرسول بارے وی کچھ کلام ملدا اے پر فنا فی اللہ جہیز دی عشق دی اہم نے تھیجی کولی منزل ہوندی اے ایس بارے ڈھیر سارا کلام موجود اے ایسہ کافی ویکھو۔

ربا میرے حال دا محرم توں

اندر توں ہیں باہر توں ہیں روم روم وچ توں

توں ای تاں توں ای بنا سبھ کچھ میرا توں

کے حسین فقیر سائیں دا میں ناہیں سبھ توں

اک ہور تھانویں لکھدے نیں

ربا میرے اوگن چت نہ دھریں

اوگن ہاری نوں کوگن ناہیں لوں لوں عیب بھری

میرے صاحباً میں تیری ہوئی آں

ایسہ گل پکی تے پیڈی اے پئی شاہ حسینؒ اک عظیم شاعر تے معروف بزرگ سن۔ اوہ شریعت محمدیؐ نے طریقت دونواں دے پابند سن۔ اوہناں اپنے کلام راہیں توحید دا آفاقی پیغام بڑے سوہنے تے سادہ انداز نال لوکاں تیک اپڑایا اے اوہناں دیاں کافیاں وچ اوہناں دا توحیدی رنگ اج وی اوہناں

ای من کھجواں تے من کھبواں ایس جنہاں شہنشاہ اکبر دے عمد وچ سی۔ شاہ حسین ہوراں جدوں توحیدی سبق پڑھیاتے اوہناں نوں ہر پاسے خدا ای خدا نظر آوندالے۔

شاہ حسین ہوراں دی ہر کافی وچ توحیدی رنگ نمایاں دکھالی دیندالے۔ شاہ ہوری ہر ویلے توحیدی گیت گاندے رہندے سن، جس توں ثابت ہوندالے پئی اوہ اول آخر اک با عمل بزرگ تے عظیم صوفی سن۔ اوہناں اپنے کلام راہیں تبلیغ اسلام دا پرچار کیتا تے لوکاں تک اللہ تے اللہ دے رسول دا آفاقی پیغام بڑے موثر انداز نال اپڑایا اے اکھدے نیں۔

عاشق ہوویں تاں عشق کماویں
راہ عشق دا سوئی دا نکا دھاگہ ہوویں تاں جاویں
باہر پاک اندر آلودہ کیا تو شیخ کماویں
کے حسین جے فارغ تھیویں تاں خاص مراتبہ پاویں

شاہ حسین ہوراں پنجابی شاعری دے موہڈھی علامتی شاعر نیں اوہناں اپنیاں کافیاں وچ پنڈاں دی تہذیب تے کلچر دے الفاظ نوں علامت دے طور تے ورتیا اے ایناں علامتاں وچ چرخی نوں خاص اچھ حاصل اے۔ چرخی نوں انسانی جسم دے حوالے نال پیش کیتا اے۔ چرخی دے حصیاں نوں انسانی جسم دے حصیاں دے طور تے ورتیا گیا اے ایناں علامتاں راہیں نیک عمل تے چنگے کم کرن دی پریرنا کیتی گئی اے۔

دو جے صوفی شاعر اں وانگ حضرت شاہ حسین ہوراں دے کلام وچ دنیاوی بے ثباتی تے ناپائیداری دا ذکر پیر پیر تے دکھالی دیندالے اوہناں دیا اے پئی ہندے دی حیاتی بڑی مختصر تے محدود اے ایس مختصر تے محدود حیاتی نوں چنگے کماں تے نیک عملاں راہیں لاثانی تے لافانی بنایا جاسکدالے شاہ حسین ہوراں دا کلام ویکھو۔

توں آہوکت ولتی نی توں آہوکت ولتی
ساری عمر گوائی آویں پائی نہ کچھی چھلی
گلیاں وچ پھیریں لٹندی ایہہ گل نہوں بھلی
کے حسین فقیر سائیں دا داج وہونی چلی

دنیاوی ناپائیداری بے ثباتی بارے

پارے لال کیا بھروسہ دم دا
اڈیا بھور تھیا پردیسی اگے راہ ام دا
کوڑی دنیا کوڑا پارا جیوں موتی شبنم دا
جنہاں میرا شوہ رجھایا تہاں دا بھو جھم دا
کے حسین فقیر سائیں دا چھوڑ سریر بھسم دا
اک دن تینوں پنا سائیں گلایاں بابل والیاں وو

اڈ گئے بھور پھلاں دے کولوں سن پتراں سن ڈالیاں وو
 جت تن لاگے سوتن جانے ' ہور گلاں کرن سکھالیاں وو
 رہ دے قاضی دل نہیں راضی ' گلاں ہویاں ہوون والیاں وو
 سو ہی راتاں لیکھے پوسن ' جو نال صاحب دے جالیاں وو
 شاہ حسین ہوراں دیاں کافیاں بارے لسانیات دے ماہرتے معروف سو جھوان ڈاکٹر اسلم رانا ہوری
 اپنی کتاب ر مزر وایت وچ آکھدے نیں۔

شاہ حسین اپنے رانجھن نوں ملن لئی کس قدر بیقرار تے بے چین نیں اک کافی وچ ویکھو :-
 ۳ میں وی جھوک رانجھن دی جانا نال میرے کوئی چلے
 پیریں پوندی ' متاں کردی جانا تے پیار اکلے
 نیں وی ڈوہنگی تلا پرانا ' شہیاں پین ملے
 جے کوئی خبر متراں دی لیاوے ' ہتھ دے دینی آں چھلے
 راتیں درد وہیں درماندے گھاؤ متراں دے اٹھے
 رانجھن یار طبیب سنی دا میں تن درد اولے
 کسے حسین فقیر نمانا سائیں سہوڑے گھلے

یاں

لکھی لوح قلم دی قادر نیں جے سکنی اس موڑ
 ڈوبی پائے لے چلے کھیرے نہ میتھوں عذر نہ زور
 رانجھن مینوں کنڈیاں پائیاں دل وچ لگیا شور
 مچھی وانگوں میں پئی تڑفاں قادر دے ہتھ ڈور
 کسے حسی فقیر نمانا کھیریاں دا کوڑا زور

صوفی لوکاں غیر اللہ توں ہمیشہ نفرت کیتی اے۔ ایہ رنگ شاہ حسین دے کلام وچ ویکھو :-

نی مائے مینوں کھیریاں دی گل نہ آکھ
 رانجھن میرا میں رانجھن دی کھیریاں نوں کوڑی جھاک
 لوک جانے ہیر کملی ہوئی ہیر دا در چاک
 کسے حسین فقیر سائیں دا جان دا مولا آپ

اللہ سوہنے نوں غرور تکبر اکا پسند نہیں بلکہ عاجزی انکساری بے حد پسند اے اللہ دے صوفی لوک وی
 عاجزی انکساری نوں بڑی اچھ دیندے نیں شاہ حسین ہوراں اپنے آپ نوں عاجزی انکساری دا پیکر
 ثابت کرن لئی عورت داروہ دھاریا اے اک رنگ ویکھو :-

۳ میرے صاحبا میں تیری ہو کئی آں
 منوں نہ وساریں مینوں میں ہر گلوں چکی آں
 اوگنہاری کوگن ناہیں بخش کرے تاں چھٹی آں
 جیویں بھاوے تیوں راکھ پیاریا دا من تیرے کئی آں

جے توں نظر مہر دی بھالیں چڑھ چو بارے ستی آں
کے حسن فقیر سائیں دا در تیرے دی کتی آں

دو جے صوفیاء کرام وانگوں شاہ حسینؒ ہوراں لوکائی نوں نہ صرف خدا دی عبادت تے مخلوق خدا دی خدمت دادرس دتا بلکہ اوہناں نوں سدھے رستے لئے ژن دی ہدایت کیتی تے اوہناں لئی دعا کیتی اے شاہ حسینؒ ہوراں دا ایہہ رنگ دیکھو :-

نی تینوں رب نہ بھلی دعا فقیراں دی ایہا
رب نہ بھلی ہور سبھ کچھ بھلی رب نہ بھلن جہیا
سوہنا روپا سبھ چھل ویسی عشق نہ لگدا لہیا
ہور ناں نال ہمدی کھیڈ دی شوہ نال گھونگھٹ کہیا
چارے نین گڈا وڈ ہوئے وچ وچولا کہیا
عشق چوبارے پائی جھاتی ہن تینوں غم کہیا
مائے دی سونہ بابل دی سونہ گل چھیردی الہیا
کے حسین فقیر نمانا مرنا تے ماناں کہیا

سیانے اکھدے نیں پئی شاعر داکلام اپنے سے دی سیاسی سماجی معاشرتی تے معاشی تصویر نوں پیش کردا اے۔ شاہ حسین دے کلام وچ ایہہ رنگ دیکھو :-

چور کرن نت چوریاں	عمل نوں عملاں دیاں گھوڑیاں
کامی نوں چتا کم دی	اساں طلب سائیں دے نام دی
باتشاہاں نوں نت شاہیاں	شاہاں نوں اگر اہیاں
مہر نوں پنڈ گراؤں دی	اساں طلب سائیں دے نام دی
اک شاہ حسین فقیراے	تسی آکھونہ کوئی پیراے
اساں کوڑی گل نہ بھاوندی	اساں طلب سائیں دے نام دی

شہنشاہ اکبر دے دور وچ برصغیر ہند وچ سکھ مسلمان ہندو عیسائی تے دو جیاں قوماں اکھیاں رہندیاں سن شاہ حسینؒ ہوراں دے کلام وچ شہنشاہ اکبر دے سانجھے معاشرے دا جھلکار اوکھو۔
پو تھی کھول وکھا بھائی باہنا۔ پیارا کدوں ملسی ساہنا
ایس بحث توں ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی۔

- 1- شاہ حسینؒ واقعی اچ پدھر دے صاحب حال شاعر سن۔
- 2- شاہ حسینؒ ہوراں دی شاعری عشق محبت مہر مروت چنگے تے نیک کم کرن توں علاوہ دنیا دی بے ثباتی تے ناپائیداری دادرس دیندی اے۔
- 3- شاہ حسینؒ ہوراں دے کلام وچ توحیدی رنگ بڑا گڑواں وکھالی دیندا اے۔
- 4- شاہ حسینؒ ہوراں دی شاعری نے واقعی نویں امکان پیش کیتے نیں۔

5۔ شاہ حسینؒ ہوراں علامتاں راہیں بندے نوں چنگے کم تے نیک عمل کرن دی پریرنا کیتی اے۔

سوال نمبر 5 ☆ شاہ حسینؒ بطور علامتی شاعر یاں
شاہ حسینؒ دے علامتی نظام تے بھرواں مضمون لکھو۔
(پنجاب یونیورسٹی 1992، 1993، 1996، 1998)

شاہ حسینؒ ہوراں دا شمار پنجابی دے عظیم صوتی شاعر اں وچ ہوندا اے۔ اوہناں نوں ایہہ وی اعزاز حاصل اے، پئی اوہ پنجابی دے کافیاں دے پہلے شاعر نیں۔ اوہناں نوں پنجابی شاعری وچ علامتاں دا موہڈھی شاعر مٹھیا جاندا اے اوہناں اپنی شاعری وچ پنڈاں دی تہذیب تے کلچر نوں علامتاں راہیں پیش کیتا اے ایہناں علامتاں پاروں اوہناں دی شاعری بڑی من کچھویں تے من کبھویں ایں۔ ایہہ گل بڑی اچرج اے پئی بعض شاعر اپنے آپ نوں علامتی شاعری دا موہڈھی تے بانی شاعر قرار دیندے نیں۔ حالانکہ ایہہ گل پکی تے پیڈی اے پئی شاہ حسینؒ پنجابی شاعری دے موہڈھی علامتی شاعر نیں۔ ایس سلسلے وچ پنجابی دے مشہور ماہر لسانیات جناب حسین شاہ ہوراں دے وچار ویکھو:-

”علامت دے یہاں اڑوئی پان دی رسم ضرور نویں نویں ٹری اے“ انسان پہلاں دی گل سمجھان لئی علامتاں دا سہارا لیندا اسی تے اچ وی۔ علامت کل دی گل وچ جان پاندی سی۔ اچ وی علامت دی ورتوں نال گل دا اثر دگنا ہو جاندا اے۔ پر علامت لئی ضروری اے پئی اوہ ساڈے معاشرے وچوں لی گئی ہووے۔ جنہوں اسی ویندیاں سار سمجھ نہ لئے، اوہ علامت نہیں اڑوئی ہوندی اے علامت ساڈے معاشرے دی چائی وچ رڑ کے نال تر کے اتے آجاندی اے فنکار اوہدی پنی کر کے سانوں کھوادیندا اے۔ اوہ علامت نوں بوجے چوں کڈھ کے چائی وچ نہیں سٹ دا۔

(پورنے۔ ص 41)

حسین شاہ ہوراں دی گل نوں تنویر بخاری ہوراں اچ بھیرا کر کے دسیا اے۔
”ایہہ علامتاں جدید دور دیاں سینتراں (ایمجرے) وانگوں زریاں گوئے دیاں سنتراں ای نہیں جھیریاں ای اوس دی ماں ای ماں سکدی اے۔ اوہناں دیاں علامتاں عام فہم نیں تے اوہناں وچ کدھرے وی ابہام پیدا نہیں ہوندا علامتاں ورتن لئی اوہناں دا مقصد گل نوں چنگی طرحاں کھول کے سمجھاؤنا ایں۔ اوہ گل جھیرے لے چوڑے لفظاں وچ بیان کرن مگروں وی بندے دی سمجھ وچ نہ آوے اوہنوں اک کئی جیہی علامت وچ بیان کر دتا جاندا اے۔ کیوں جو لوکی اوس دا مفہوم تے پس منظر پہلاں توں جاندا ہوندا اے نیں تے اوس علامت نال تعلق رکھن والے اکثر تجربیاں وچوں گزرے ہوندا اے نیں۔ ایس لئی اوہدا مطلب جھٹ سمجھ لیندے نیں (پنجاب رس۔ ص 35)
ایہہ گل حقی تے پئی اے پئی شاہ حسینؒ ہوراں اپنیاں کافیاں وچ جھیرے الفاظ نوں علامت دے طور تے ورتیا اے اوہ بڑے سادہ تے عام فہم نیں۔ ایسے طراں اوہناں اپنے کلام وچ نویاں تے عام فہم ترکیباں، تشبہاں تے استعارے ورتے نیں جس پاروں اوہناں دا کلام چار سو سال دا عرصہ گزرن

دے باوجود لو کائی توں شہرت دی سند حاصل کر رہیا اے۔ ہمیزے عوامی الفاظ نوں اپنی شاعری وچ ور تیا اوہناں دا ویرواںج اے۔

چرخہ 'سوتر' باڑ 'پونی' منے 'گوہڑا' ترکلا 'پروٹہ' پچاہ 'کبھی' زوں 'چھکڑیاں' چھلی 'سوت' کھدر 'ان کورا' پٹ 'سوئی' دھاگہ 'جلاہا' کتنا 'تنبنا' تانا 'بانا' ائی 'تانی' چوئی 'مال' پھی 'ریٹار' رچھ 'بابل' کراہی 'رچھا' پیکڑا 'اٹیا' ڈولڑی 'بھولی' پالین 'جنج' 'سسیمج' 'مکلاوا' 'سوخ سویرا' 'کھاری' 'جوہن' 'داج' 'سالو' 'سہاگن' 'چنڑی' 'پاری' 'صاحب' 'ریت' 'پریت' 'تندور' 'بیراگن' 'حکیم' 'طیب' 'وید' 'طمع' 'کوٹھڑی' 'مسان' 'کوکر' 'کاگر' 'دامن' 'جوگی' 'جوگن' 'چھٹ' 'چھلہ' 'جگیاں' 'سیانا' 'کنڈیاری' 'ہاٹھی' 'کاگ' 'شام' 'بول' 'دانے' 'میکاری' 'مندا' 'ماڑی' 'فقیر' 'مچھی' 'کملی' 'لوئی' 'سندر' 'کنڈے' 'کنک' 'اوگنہاری' 'جھے' 'جتی' 'رانا' 'مرغیاں' 'پھوری' 'عالم' 'قاضی' 'سولاں' 'جون' 'کملی' 'مندری' 'طنبور' 'باد' 'تشاہ' 'ملاں' 'کھوہ' 'چبنا' 'ایالی' 'چبارا' 'تارا' 'سپاں' 'کھوہی' 'کھوہڑی' 'چوہڑی' 'گولی' 'ڈول' 'سکھیاں' 'ہرٹ' 'جھلی' 'بردی' 'باندی' 'کوٹھے' 'جم' 'سہلیاں' 'پانی' 'گھڑے' 'سادہ' 'وانس' 'محل' 'عزائیل' 'ننان' 'کنڑی' 'سائیں' 'مسافر' 'سراں' 'لیکھا' 'درویش' 'پن' 'گوٹڑا' 'روٹی' 'کھڈی' 'کاہی' 'پاندھی' 'سالن' 'گھڑ' 'بیل' 'ملنگ' 'دودھ' 'دیوا'۔

شاہ حسین ہوراں دی علامتی شاعری بارے پنجابی دے مشہور سو جھوان نور کشمیری ہوراں "شاہ حسین" دی علامتی شاعری دے عنوان بیٹھاں انج لکھیا اے :-

"شاہ حسین دیاں اکثر کافیاں چرخے 'سوتر' تانا 'بانا' 'گوہڑا' ائی 'چھلی' تے پونی دے ارد گرد گھمدیاں نہیں۔ اوہناں اپناں علامتاں نال اوہ جادو جگائے نہیں جے دنیا دا کوئی شاعر اوہدی بلندی نوں نہیں پہنچ سکیا۔ شاہ حسین دے تصوف تے ایناں کجھ لکھیا جا چھیا اے کہ ایہدا اشاروی مشکل نظر آوند اے جس کر کے میں ایس ول صرف اشارہ ای کراں گا 'میرا اصل موضوع تے اوہناں دی دوا می علامتی شاعری اے جیدے وچ اوہ منفرد تے کلم کلے نظر آوندے نہیں شاہ حسین دا زمانہ ساڈا اوہ دور سی جدوں شریف گھراں دیاں بیہیاں بھیناں نوں گھڑ سیانیاں سجھیا جاندا سی ایہو وچ سی جے اوہناں اپنی صوفیانہ شاعری لئی ایناں علامتاں نوں اختیار کیتا۔"

شاہ حسین ہوراں دیاں کافیاں وچ ورتیاں جان والیاں علامتاں دا بھیرہ انج اے۔

کنت	رب	بھور	روح
سراں	دنیا	ہنھیر کوٹھڑی	قبر
شوہ	رب	وچھا	نفس امارہ۔
لیکھا	حساب کتاب	مکلاوا	یاشیطان
کتنا	نیک عمل	سوہرا	موت
ڈولی	جنازہ		اگلا جہان (آخرت)
داج	عمل	پیکا	دنیا۔
دوجنہ	کریا پکا تبین	پنج ندیاں	پنج حواس
ترجمن	دنیا	سکھیاں	سہلیاں

کاک	شیطان (برے عمل) چرخہ	بدن۔ سریر جسم
دسواں دروازہ	دل	انسانی روح
سس ننان	منکر نیکر	نفسانی خواہش
مکناہ تھی	شیطان	خدا (محبوب)
پنج پونیاں	پنج نمازاں۔ پنج حواس منے	اعضا فرائض
وجد	حال	خدا
ست پونیاں	ست نمازاں تہجدتے اشراق سے تا ناں	طاقتور
اودھا پونجی	منگویں حیاتی	دنیا عزت۔ آبرو
کالا ہرن	نفس امارہ	پت
امڑی	شریعت۔ ماں	قبر
گوہڑا	عمل	عملاں دی ٹوکری

شاہ حسینؒ ہوراں دی علامتی شاعری بارے پنجابی دے مشہور سو جھوان نور کشمیری ہوری شاہ حسین دی علامتی شاعری دے عنوان پٹھان لکھدے نیں :-

شاہ حسینؒ گھٹ ودھ سوادو سولفظاں توں علاوہ کجھ خاص اصطلاحات تے محاورے وی ورتے نیں جیویں مکناہ تھی کالی مہسی کالا ہرن، جم دا بچرا، میلی ٹوپی، بہا نکر، سولاں دا سالن، سیالاں دیاں کڑیاں، تخت ہزارے دے سائیں۔ وی ورتے نیں۔

چرخہ شاہ حسینؒ ہوراں دی شاعری دی مقبول ترین علامت اے ایس بارے اسانیات دے ماہر حسین شاہؒ شاید ہوراں دے وچارے انج نیں ”علامتی ہڑھ وچ حسین دا سبھ توں وڈا کارنامہ چرخہ دی علامت سمجھیا جاسکدا اے۔ اوس دیاں سب کافیاں وچ ایہا علامت حسین فکر دے دھرے دی طراں نظر آوندی اے۔ حسین نے چرخے دی ہتھی اتے سارا فلسفہ گھما دتا اے۔ حسین دے تصوف دی ساری عمارت چرخے دیاں بنیاں تے کھلوتی ہوئی اے۔ اوس چرخے دی بیڑ وچ سارے راگ بھر دتے نیں۔ شاہ حسین نے چرخے نوں جہیز دی علامتی طاقت دتی اے اوہ ایس دعوے دی ضمانت اے پئی علامتی چرخہ مشینی تکلے تے پاور لوم کولوں کدی وی ہار نہیں سکدا۔“

شاہ حسینؒ ہوراں چرخے نوں اپنی شاعری وچ علامت دے طور تے انج ورتیا اے۔

گھم چرخیا گھم تیری کتن والی جیوے

تلیاں وٹن والی جیوے

چرخہ بولے سائیں سائیں بیڑ بولے توں

کے حسین فقیر سائیں دا میں ناہیں سبھ توں

یاں

چرخہ میرا رنگڑا لال
 جے وڈ چرخہ تے وڈ منے کہہ گیا باراں پنے
 سائیں کارن لو سیں
 چرخا میرا رنگڑا لال رنے درے ونجایا حال
 جے وڈ چرخہ تے وڈ گھمائیں سبھ آیاں سیں گندائیں
 کافی نہ آیا حال ونڈائیں ہن کافی نہ جلدی چال

شاہ حسینؒ ہوراں اپنی شاعری وچ عورت نوں وی علامت دے طور تے ورتیا اے۔ چرخے توں بعد سبھ توں زیادہ شاعری وچ آون والی علامت عورت دی اے شاہ حسینؒ ہوراں اپنے کلام وچ جنہاں انگاں ساکاں دا ذکر کیتا اے اوہناں وچ سب توں زیادہ اچھ عورت (سوانی) نوں دتی اے۔ کیوں جے معاشرے وچ عورت دا بڑا حصہ اے ایس دے کئی روپ نیں یعنی ماں، دھی، بھین، بھر جانی، سس، نناں، وغیرہ ایہہ اپنے گھر نوں آبادیاں برباد کر سکدی اے۔ ایہہ گل کئی تے پیڑی اے پئی ماں، دھی داروہ وکھرا اے، جدوں دھی ماں دے گھر وچ ہوندی اے، اوس نوں اپنے چنگے کماں پاروں سوہرے گھر جا کے عزت ملدی اے۔ نیک عملاں دی پریرنا کردیاں شاہ حسینؒ اکھدے نیں۔

ہناں عملاں دے آدمی ویندے ککھ لڑے

پیر پیغمبر اوسے درگا جاوڑے

لدا بالی درگاہ صاحب دی کہیں نہ چلدا مانا

آپو آپ جناب کچھی کے حسین فقیر نمانا

اک ہور تھانویں عورت دے روپ وچ اکھدے نیں۔

لکھی لوح قلم دی قادر

مائے موڑ سکنی ایس موڑ

ڈولی پائے لے چلے کھیرے

نہ میتھوں عذر نہ زور

دل وچ لکھیاں زور

قادر دے ہتھ ڈور

ایس ویروے توں ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے۔ پئی شاہ حسینؒ ہوراں دی شاعری وچ

عوامی علامتاں دا جھلکار اوہناں دی مقبولیت تے شہرت دا نمونہ بولد اثبوت اے۔

سوال نمبر ☆ شاہ حسینؒ تے فلسفہ وحدت الوجود تے بحث کرو

تاریخ عالم تے جہات پائے تے ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی ہر زبان تے ہر ادب وچ

مذہب دی تبلیغ نوں خاص اچھ حاصل اے ہر زبان دا مذہب دین دی تبلیغ لئی بھرواں کردار ادا

کردا دکھالی دیندالے۔

ایسہ گل پکی تے پیڈی اے پئی پنجابی زبان داڈھلی نثری تے شعری ادب وی تبلیغ اسلام لئی ورتیا گیا سی۔ پنجابی دے ڈھلے اوب نے دین اسلام دے پرچار وچ اہم کردار ادا کیتا اے۔ ایسہ گل حقی تے سچی اے پئی حضرت بابا فرید گنج شکر پنجابی دے پہلے موہڈھی صوفی شاعر سن۔ پنجابی شاعری دی بہہ تصوف تے معرفت تے رکھی گئی اے۔ پنجابی زبان دے ہر صوفی شاعر نے اپنے کلام راہیں معرفت، تصوف تے شریعت محمدی تے صوفیانہ تے عارفانہ مضموناں نوں اپنے مخصوص انداز وچ پیش کیتا اے۔ پنجابی زبان دے موہڈھی شاعر حضرت بابا فرید گنج شکر ہوراں تصوف معرفت تے

عارفانہ کلام نوں شلوک راہیں لوکائی تیک اپڑایا تے اوہنائی دی رہنمائی کیتی۔ ایس توں بعد شاہ حسین ہوراں کافی راہیں اسلام دی تبلیغ دا کم کیتا۔ اوہناں دے معرفت تے تصوف بھرے کلام اعلیٰ اخلاق تے بے داغ کردار پاروں انیکاں غیر مسلم دائرہ اسلام وچ داخل ہوئے لسانیات دے ماہراں تصوف نوں دو حصیاں وچ ونڈیا اے۔

(1) صوفیاں دا اک ٹولا فلسفہ وحدت الوجود یعنی ہمہ اوست (سب کچھ اللہ اے) دا قائل اے۔

(2) صوفیاں دی دو جی جماعت فلسفہ وحدت الشہود یعنی ہمہ از اوست (سب کچھ او سے توں اے)۔

لسانیات دے ماہراں محققاں تے مورخاں موجب محی الدین ابن عربی فلسفہ وحدت الوجود دے بانی تے حامی نیں۔ ایس عقیدے نوں انگریزی وچ "PANTHEISM" اکھیا جاندا اے۔ جس دا مطلب اے "پئی خدا تے کائنات اکو نیں۔ کائنات داسبھ کچھ اللہ دی تجلی اے تے تجلی دا کوئی وجود نہیں ہوندا"

حضرت شاہ حسین ہوراں دے کلام تے جہات پائیے تے ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی اوہ وی فلسفہ وحدت الوجود دے قائل سن۔ وحدت الوجود بارے لسانیات دے ماہراں تے سو جھوٹاں دے وچار اناج نیں۔

(i) عذر او قار موجب "ان کے فلسفے کی رو سے تمام اشیاء اسی حقیقت کا سایہ ہیں اور وہ خود ان کے پیچھے مخفی ہے یعنی ہر شے کا جوہر وہی ہے۔ لیکن انسانی عقل کے محدود ہونے کا باعث کائنات اور خالق کی یہ اکائی ہمیں دکھائی نہیں دیتی۔ اس قسم کے اتحاد کے ادراک کا واحد وسیلہ صوفیانہ وجدان یا ذوق ہے۔ چنانچہ حقیقت ایک طرف تو زمان و مکان کی تمام حدود سے ماورا ہے (ص۔ 80 تصوف کی پنجابی روایت)۔

(ii) اک ہور مشہور سو جھوٹاں علی عباس جلاپوری ہوراں شہزادہ دارالشکوہ دے حوالے نال فلسفہ وحدت الوجود بارے اپنے وچاراں دا انج اظہار کیتا اے۔

"عارف تے معروف شاہد تے مشہود محبت تے محبوب طالب تے مطلوب اکوای ذات ہن۔ ایس

(وحدت الوجود تے پنجابی شاعری ص 191)

(iii) مشہور ماہر تعلیم پروفیسر محمد اسماعیل بھٹھی فلسفہ وحدت الوجود بارے اپنے مضمون ”المن العرلی تے پنجابی صوفی شاعری“ وچ لکھدے نیں :-

”وحدت الوجود یا ہمہ اوست المن العرلی د امر کزی عقیدہ اے سادہ لفظاں وچ ایہہ تعریف انج کر سکدے آں جے خدا ای سبھ کچھ اے تے کائنات اوہدیاں صفتاں دی ظاہری تے ٹھوس شکل اے۔ فتوحات الملیحہ“ وچ لکھیا اے ”جی جے بزرگ تے برتر اے اوہ ذات جس ساریاں چیزاں نوں پیدا کیتا تے ہمیری خودایتاں دا جوہر اصلی اے۔“

(لغلاں دی پنڈ۔ ص 244)

پنجابی زبان دے سکھناں صوفی شاعراں دے کلام تے جھاتی پائیے آں تے ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی سکھناں صوفی شاعراں دا من پسند موضوع تصوف اے پنجابی زبان دے پہلے مصروف شاعر حضرت بلال فرید گنج شکر ہوراں دی فلسفہ ”وحدت الوجود“ یاں ”ہمہ اوست“ دے زبردست قائل سن۔ اک انگ ویکھو :-

فریدا خالق خلق مانہ خلق وسے رب مانہ
مندا کس نوں آکھیے جاں تس من کوئی مانہ
حضرت بلال فرید شاہ فرماندے نیں :-

آپ آہو آپے چیتا آپے مان دھایا
آپے صاحب آپے بردا آپے مل وکایا
ایسے طراں حضرت خواجہ فرید ہوراں دی شاعری وچ فلسفہ ”وحدت الوجود“ دارنگ ویکھو :-

یار فرید عین بیانے ، پنجن اقرب وچ فرقانے
ایہہ عقیدہ دین ایمانے ، توڑے پکڑ چڑھاؤن دار

باقی دو بے صوفی شاعراں وانگ حضرت شاہ حسین ہوراں دے کلام وچ دی فلسفہ وحدت الوجود دا رنگ بڑا نمایاں وکھالی دیندا اے۔ ایس سلسلے وچ تعلیم تے لسانیات دے ماہر ڈاکٹر اسلم رانا ہوری اپنی کتاب رمز روایت وچ آکھدے نیں۔

”ہندے تے ہندے دے خدا اوچکار اک فرق فیروی قائم رہندا اے جیہڑا عام صوفی شاعراں نہیں سگوں وحدت الوجود دے فن والے صوفی وی قائم رکھن اتے زور نہیں دیندے اوہناں دی منزل سدھی اتنا الحق تیکر جاندی اے۔ ایہہ نکتہ شاہ حسین نوں وحدت الوجودی شاعراں تے دو بے صوفیاں کولوں وکھرا کر دیندا اے۔ اوہ اپنی انتایاں کمال ذات وچ گم ہو جاؤن وچ نہیں سمجھدے سگوں ایس گل اتے اصرار کردے نیں کہ توحید اور اصل معیار ایہہ دے پئی ہندہ ہندے دے مقام اتے رہ کے عبدیت دا حق ادا کرے۔ (رمز روایت۔ ص 42)

ایہہ گل وی پکی تے پیڑی اے پئی حضرت شاہ حسین ہوراں دا کلام عاجزی انکساری دے بے لچ وچ

پیش کیا گیا ہے ”وحدت الوجود“ دارنگ ملاحظہ فرماؤ۔

ربا میرے حال دا محرم توں
اندر توں ہیں 'باہر توں ہیں روم روم وچ توں
توں ہیں تانا ' توں ہیں بانا' سبھ کجھ میرا توں
کے حسین فقیر سائیں دا میں ناہیں سبھ توں

یاں

رانجھن رانجھن کوکدی میں آپے رانجھن ہوئی
جس شوہ نوں میں ڈھونڈدی لدھا شوہ سوئی
کے حسین سادھاں دے ملیاں نکل بھل گیوئی

اک ہور تھانویں فلسفہ وحدت الوجود ایسہ رنگ دیکھو :-

تہاں نوں غم کہاں سائیں جنہاں دے دل
سوہنی صورت دلبر والی رہی اکھاں وچ گل
اک پل جن دا جدا نہ تھیوے بیٹھا اندر مل
کے حسین فقیر سائیں دا اج چلنا کہ کل

یاں

نی مائے مینوں کھیڑیاں دی گل نہ آکھ
رانجھن میرا' میں رانجھن دی' کھیڑیاں نوں کوڑی جھاک
لوک جانے ہیر کملی ہوئی' ہیرے دا ورچاک
کے حسین فقیر سائیں دا' جان دا مولا آپ

ایس بحث توں بعد ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی حضرت شاہ حسینؒ ہوراں دیاں کافیاں
وچ فلسفہ وحدت الوجود بڑا نمایاں دکھالی دیندا اے۔

شاہ ہوراں دلجو دوہجے صوفی شاعر اں دے مقابلے وچ زیادہ سنبھلیاتے محتاط جا پدا اے۔ جس
پاروں ایہد اول اپنے رخی نور نوں ملن دی سک وچ تڑفداتے پھڑکدا دکھالی دیندا اے۔ اوہ اپنے کل
دی اہمیت دا وی جانواں تے اپنی انفرادی حیثیت نوں وی برقرار رکھدا اے۔

مکدی گل ایسہ دے پئی سانوں لسانیات تے تعلیم دے ماہر ڈاکٹر اسلم رانا ہوراں دے وچار اں نال
اتفاق کرنا پوے گا جیہڑے شاہ حسینؒ ہوراں دے فلسفہ وحدت الوجود بارے انج آکھدے میں :-

”شعر وچ صوفی خدا نال شوخیاں کر دے آئے میں۔ اوہ اوہنوں کدھرے 'محبوب داناں دیندے
میں تے فیر اوہدے نال عاشقانہ گستاخیاں پیش کر دے میں تے کدھرے اوہدے نال عاشقانہ نیاز
مندى نال پیش آوندے میں۔ شاہ حسین دے ہاں اوہناں دے مقابلے تے خدا طریقت دا خدا
نظریں نہیں آوندے۔ اوہ شریعت دا خدا ای رہندا اے۔ خدا جیہڑا جزا تے سزا داماںک اے۔ وحدت

الوجودیاں توحید و اثرا و ہنماں کول صرف ایٹا کو ای نظریں آوند اے یعنی ”میرے روم روم وچ توں“ ایس توں شاہ حسین دے کول تصوف یا وحدت الوجود و انظر یہ شاعری دی حد تیکر سر شاری دی کیفیت پیدا نہیں کردا۔ اوہندے دے مقام تے رہ کے خدا نال اپنا تعلق قائم رکھن دی کوشش کردے نیں۔

سوال نمبر ☆ شاہ حسین صاحب حال شاعر نیں تہاؤ لکھہ خیال اے؟
(بنجاب یونیورسٹی 1985ء)

(رمز روایت۔ ص۔ 43)

ایہہ گل پکی تے پیڑی اے پئی پنجابی زبان تے ادب دی نینہ تصوف تے معرفت تے رکھی گئی اے۔ پنجابی زبان دے پہلے صوفی شاعر حضرت بابا فرید گنج شکر ہوراں نوں متھیا جاندا اے۔ بابا فرید گنج شکر ہوراں اپنی شاعری راہیں اللہ تے اللہ دے رسول دے آفاقی پیغام نوں لوکائی تیکر اپڑایا۔ اوہناں اپنے شلوکاں راہیں تبلیغ اسلام دے پرچار توں تصوف تے معرفت دے مضموناں نوں بڑے سوہنے تے سادہ انداز وچ پیش کیتا۔ اوہناں دسیا پئی ایہہ دنیا فانی تے ناپائیدار اے۔ انسانی حیاتی بڑی مختصر تے محدود اے چنگے کماں تے نیک عملاں راہیں ایس محدود تے مختصر حیاتی نوں لافانی تے لائانی بنایا جاسکدا اے۔ بابا جی ہوراں ایہہ وی دسیا پئی حیاتی دی کامیابی تے کامرانی لئی حقوق اللہ تے حقوق العباد دی پابندی ات ضروری اے۔ اوہناں ایہہ وی دسیا پئی ایہہ دنیا آخرت دی کھیتی اے اگلے جہان دی دائمی حیاتی دی کامیابی تے ناکامی دا دار و مدار ایس دنیا دے چنگے مندے کماں تے اے۔ مندے دے ایس جہان وچ کیتے ہوئے عملاں دے مطابق اگلے جہان وچ جزایاں سزا ملے گی۔

بابا فرید گنج شکر ہوراں توں پونے تن سو سال بعد شاہ حسین ہوراں پنجابی دی صوفیانہ ریت نوں اگے ٹوریا اوہناں وی اللہ تے اللہ دے رسول دے آفاقی پیغام نوں کافیاں راہیاں لوکائی تیکر اپڑایا۔ اوہناں وی اپنی شاعری راہیں تبلیغ اسلام دے پرچار توں علاوہ تصوف تے معرفت دے نازک مضموناں نوں لوکائی تیک اپڑایا اوہناں دسیا پئی ایہہ دنیا فانی تے ناپائیدار اے۔ انسانی حیاتی بڑی مختصر تے محدود اے۔ ایس محدود تے مختصر حیاتی نوں چنگے کماں تے نیک عملاں راہیں لافانی تے لائانی بنایا جاسکدا اے اوہناں دسیا پئی ایہہ دنیا آخرت دی کھیتی اے۔ اگلے جہان دی دائمی حیاتی دی کامیابی تے ناکامی دا دار و مدار ایس جہان دے چنگے مندے عملاں تے اے۔ انسان نوں ایس جہان دے عملاں مطابق جزایاں سزا ملے گی۔

شاہ حسین ہوراں اپنے صوفیانہ تے عارفانہ مضموناں نوں کافیاں راہیں پیش کیتا اے کافی شاعری دی بڑی پرانی تے مشہور صنف اے کافی دی تعریف تے تاریخ بارے لسانیات دے ماہراں تے سو جھوٹاں وچ قدر آفاقی ہوراں ”کافی تے کافیاں شاہ حسین“ دے مضمون وچ انج لکھیا اے ”کافی و الفظ عربی دی زبان کلمی نال تعلق رکھدا اے جیدے معنے کافی ہونا، بھتیرا ہونا، پورا ہونا، پوری پائیاں کفایت کرنا اے۔ قرآن وچ آوند اے ”رب دی گواہی کافی اے“ ایس لحاظ نال کافی نظمیا تو قطعہ اے جس ہونڈیاں اوس خاص تے اک سکون جہیا محسوس کرے جیویں اوہدی کوئی اندر دی بھکھ

لے گئی ہووے۔ کیوں جے کافی وچ دل دیاں پیڑاں داورد لہند اے۔ جیویں میاں محمد بخش ہوری
ہلے شاہ دیاں کافیاں بارے فرماندے نیں:-

ہلے شاہ دی کافی سن کے ٹٹ دا کفر اندر دا

وحدت دے دریادے اندر اوہ وی پیا تر دا

اک ہور سو جھوان اندر راج مخلص دی کھوج موجب ”کافی“ راگنی نوں کہندے نیں۔ جھیر دی کہ
راگ دی اک شاخ اے۔ راگ یاں موسیقی نوں فنون لطیفہ وچ شاعر توں ودھرے اثر والی نیا گیا
اے۔ کیوں جے ایس دی زبان ساری انسانیت دی سا بھھی زبان ہوندی اے جد کہ ہر ملک دے
شاعر اں دی زبان وکھری وکھری ہوندی اے۔

اے توڑی جے جہاں کافی بارے گل کت کیتی اے۔ اوہ لفظ کافی نوں کھ رکھ کے کیتی اے تے شاید
ایہو وجہ اے کہ ایہ لفظ اوج وی تشریح داتریہایا اے۔ ایس سلسلے وچ مینوں اک ہور خیال بھیا اے
جس موجب ایہ لفظ کافی نہیں بلکہ ”کہنٹی“ اے عربی وچ ”کف“ یعنی غاریاں کھوہ نوں آندے نیں۔
قرآن پاک وچ ”اصحاب کف“ دا قصہ آند اے جس وچ اک بہت وڈا معجزہ لہند اے ایس گل بات
دا مطلب ایہ وے پئی کف دا لفظ گوشہ نشین ہو کے رب نال یاری گنڈھی رکھن نال گوہڑا تعلق
رکھد اے کیوں جے سچی گوشہ نشینی رب نال پیار پالن لئی اختیار کیتی جاندی اے

اک ہور محقق ”مورخ تے سو جھوان عبدالغفور قریشی ہور اں ”اپنی کتاب“ پنجابی ادب دی تاریخ
کہانی ”وچ کافی نوں ”قوانی“ داو گڑیاں نال دسیا تے۔“

ایس بحث توں ایہہ گل ثابت ہوندی اے پئی کافی شاعری دی بڑی پرانی تے مشہور صنف اے جس
نوں صوفی شاعر اں اپنے خیالاں تے وچاراں دے اظہار لئی خاص طور تے عارفانہ تے صوفیانہ کلام
لئی ورتیا اے شاہ حسین پنجابی کافی تے علامتی شاعری دے موہڈھی شاعر متھے جاندے نیں۔ شاہ
ہور اں دے کلام تے جھاتی پائیے تے ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی اوہناں دے کلام وچ
تصوف تے معرفت دے نازک مضموناں نوں بڑے سونے تے سادے انداز وچ پیش کیتا اے
اوہناں دا کلام عشق محبت، مہر مروت، ہجر فراق، سوز و گداز، اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے
دا درس دیندا اے اوہناں دی شاعری دنیا دی بے ثباتی تے ناپائیداری دا سبق دیندی اے۔ اوہناں
دیا پئی انسانی حیاتی محدود تے مختصر اے۔ ایس مختصر تے محدود حیاتی نوں چنگے کماں تے نیک عملاں
راہیں لافانی تے لاشانی بنایا جاسکدا اے۔ شاہ حسین ہور اں دی حیاتی تے جھات پائیے تے ایہہ پتہ
چلد اے پئی جدوں اوہ اپنے استاد محترم توں تفسیر مدارک پڑھ رہے سن تے اوہناں تے مجذولی
کیفیت طاری ہو گئی۔ اوہناں نوں انج محسوس ہو یا جیویں اوہناں نوں رب دا نور لہ گیا اے۔ ایہہ
خیال آوندیاں ای اوہناں قرآن پاک نوں کھوہ وچ سٹ دتا۔ لوکاں اوہناں نوں برا بھلا آکھیا۔ شاہ
حسین ہور اں نوں اپنی ایس حرکت تے ڈانڈی پشیمانی ہوئی۔ شاہ ہور اں قرآن پاک نوں کھوہ چوں
باہر کڈیا۔ ویکھیا تے ایہہ سارا سکھ سکا سی۔

ایہہ گل وی پئی تے پنڈی اے پئی شاہ حسین ہوری مجذوبیت دی حالت وچ شعر آکھدے سن۔

ایس توں علاوہ قرآن پاک دیاں آیتاں دیاں تفسیراں وی بیان کردے رہندے سن۔ شاہ حسین دے کلام دا غور نال مطالعہ کرایئے تے پتہ چلدا اے پئی اوہناں دا کلام عشق محبت مہر مروت ہجر فراق سوز گداز توں علاوہ تصوف تے معرفت دے نازک مضموناں نال بھریا ہویا اے۔
شاہ حسین ہوراں دی شاعری نوں راگاں دے سراں نال گایا جاسکدا اے اوہناں دی شاعری کے اک خطے ملک یاں قوم لئی نہیں بلکہ اوہناں دی شاعری پوری انسانیت دی شاعری اے۔ اوہناں دے کلام وچ حضرت بلھے شاہ ہوراں وانگوں آفاقی رنگ نمایاں دکھالی دیندا اے جیویں شاہ ہوری فرماندے نیں۔

من اور ہے تن اور ہے   من کا وسیلہ پون ہے
ہندہ بنایا چاپ کوں   توں کیا بھانا پاپ کوں
تیں سہی کہہ آپ کیا کوں
اک شاہ حسین فقیر ہے   تیں نہ آکھو کوئی پیر ہے
جگ چلتا دیکھ دیر ہے

ایس خیال نوں بابا بلھے شاہ ہوراں انج آکھیا اے

ہندو	نال	نہ	میں	مسلمان
بیہ	ترنجن		تج	ابھساں
سنی	نال	نہیں	ہم	شیعا
صلح	کل	کا	مارک	لیا

شاہ حسین ہوراں اک دو جی کافی وچ آکھدے نیں

نی مائے مینوں کھیڑیاں دی گل نہ آکھ
را بنجھن میرا میں را بنجھن دی کھیڑیاں نوں کوڑی جھاک
لوک کن ہیر کملی ہوئی ہیر دا ورچاک
کے حسین فقیر سائیں دا جان دا مولا پاک

سیاں

جے تیں اپنا آپ پچھاتا   سائیں دا ملن آسان

سوئے دے کورٹ روپہرے   چھجے ہر من جاں ہسان

شاہ حسین ہوراں اپنے آپ نوں پچھانن تے بڑا زور دتا اے کیوں جے جہیز اپنے آپ نوں پچھان لیندا اے تے اوہ اپنے خالق مالک تے رازق نوں وی پچھان لیندا اے کیوں جو اپنے آپ دی پچھان توں ہناں اللہ سوئے دی پچھان نہ صرف مشکل بلکہ ناممکن اے۔
مکدی گل ایہہ دے پئی شاہ حسین ہوراں دے عشق محبت مہر مروت ہجر فراق تے سوز و گداز بھرے کلام نوں پڑھ کے دل کنب جاندا اے۔ ایس واسطے ایہہ گل یقین نال آکھی جاسکدی اے پئی اوہ صاحب حال شاعر سن۔

سوال نمبر ☆ شاہ حسین بطور ملا متی شاعر یاں

شاہ حسین دی شاعری وچ ملا متی رنگ یاں

شاہ حسین دی ملا متی شاعری

شاہ حسین دیاں کافیاں نوں مکھ رکھ کے بحث کرو

(پنجاب یونیورسٹی 1996-97)

ملا مت دے لغوی معنی بھیرا اکھنایاں اکھنایاں گالھاں کڈھناں ایں۔ رسول اکرم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی مبارک حیاتی تے جھات پائیے تے پتہ چلدا اے پئی اوہناں نوں وی کئی بد بخت لوک گالھاں کڈھدے سن اوہناں نوں مندا آکھدا اے۔ ایس توں ایسہ گل ثابت ہوندی اے پئی ملا مت عاناں دی بجائے خاصاں نوں ملدی اے حتی تے پئی گل تے ایسہ وے پئی ملا متی فرتے دے لوکی لوکاں تو دور رہن لئی ایسہ فرقہ اختیار کردے نیں تاں لوکی اہناں دیاں بھیریاں تے بریاں کر توتاں توں اللہ تے اللہ دے رسول دی یاد وچ رنجھے نیں نفرت کھان تے دور رہن تے ایسہ علامتی لوک اک پاسے کلم کلے بہہ کے رب دی یاد وچ رنجھے رہن۔

قرآن پاک وچ ملا متیاں بارے انج ارشاد ہویا اے ”یعنی اللہ دے سچے دوست ملا مت کرن والیاں دی ملا مت توں نہیں ڈر دے تے ایسہ اللہ سوہنے دا فضل اے جنہوں چاہیے ایسہ خونئی (گن) عطا کردے تے اللہ سوہنا بہت زیادہ علم والا اے“

ایس آیت توں ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی ملا مت بھاگاں والیاں تے بختاں والیاں نوں ملدی اے تے جیہڑے لوکاں دی نظر وچ بھیردے ہوندے نیں اوہ رب سوہنے دی نظر وچ چنگے ہوندے نیں۔ دو جے لفظاں وچ ملا متی لوک لوکاں دی نظر اں وچ گر کے وی اللہ سوہنے دی نظر وچ اچا مقام تے مرتبہ حاصل کر لیندے نیں تاں ہیوں اللہ سوہنا ایسہ جیہڑے بندیاں نوں اپنا ہی آکھدا اے۔

لسانیات دے ماہر تے مشہور سو جھوان ڈاکٹر اختر جعفری ہوراں حضرت داتا گنج بخش دی کتاب کشف العجب وچوں ملا مت دے حوالے نال لکھیا اے طریقت دے میدان وچ ملا مت نوں فروغ دین والے اپنے زمانے دے شیخ ابو حمدون قصاریہ سن ملا مت دی حقیقت بارے اوہناں دے بہت سارے لطیفے نیں۔ اوہناں دا قول اے پئی ملا مت سلامتی نوں ترک کرن دا ناں اے ”جدوں کوئی سلامتی نوں وکھ ہو جاندا اے اپنیاں محبوب چیزاں تے تعلقات پھڈن اتے تیار ہو جاندا اے ایسہ امید رکھدا اے پئی خداوند اجلاں دا انکشاف ہووے۔ اوہ جتاں چروئی دنیاں توں دور ہووے گا اوناں ای رب دے نیڑے ہو کے فائدہ لوے گا ایس لئی ملا متی دنیا والیاں دی محبوب چیز یعنی سلامتی توں منہ پھیر لیندے نیں۔ اوہناں دی ہمت عام آدمی دی ہمت توں مختلف ہوندی اے“

(نویں زاویے۔ ص۔ 37)

شاہ حسین ہوراں دی حیاتی تے جھات پائیے تے پتہ چلدا اے پئی اوہناں غیر شرعی کم وی کیتے لوکاں توں طبع منع وی سنے شراب وی پیتی یاں لوکاں نوں جھا کا دین لئی شراب پین دی گل کیتی۔ شراب

دے حوالے تاک اک مشہور روایت اسے پئی جدوں شہنشاہ اکبر نون پتہ چلیا پئی شاہ حسین سرمام شراب پیندا اے شاہ ہوراں نون شہنشاہ اکبر نے دربار وچ بلوایا شاہ ہوراں شہنشاہ اکبر نون اپنے منگے (صریحی) وچوں شراب پیش کیتی اوس دا اذائقہ کدی پانی ورگا کدی شربت ورگا تے کدی دوھ ورگا ہوندا سی۔ شراب دا کوئی ناں نشان نہیں سی۔ ایس سلسلے وچ لسانیات دے ماہر اور نیٹل کالج پنجاب یونیورسٹی شعبہ پنجابی دے چیئر مین ہوراں دے وچار ویکھو :-

”شاہ حسین“ نے ملاقیہ رنگ اوس ویلے اختیار کیتا جدوں اوہناں تے ایہہ حقیقت آشکار ہوئی کہ (ایہہ دنیا کھیل تماشے توں اڈکھ وی نہیں) ایس موقعے تے ظاہر ہوون والی اک کرامت پاروں شاہ حسین دی بزرگی دا چرچا جاری ہونا شروع ہو گیا۔ شاہ حسین نے جہیزے شروع توں ای الگ تھلگ جیسی زندگی گزارن دے عادی سن نے ایس گل نون پسند کیتا کہ لوک اوہناں نون پیر من کے اوہناں دے آل دوالے کھٹے ہون۔ چنانچہ اوہناں نے ملاقیہ رنگ ایس لئی اپنایا کہ لوک اوہناں توں دور رہن تے اوہ اپنی مرضی دے مطابق تہائی وچ رہ کے ربلی عبادت وچ ڈبے رہن۔

(ادب پریت۔ ص۔ 13)

اک ہور سو جھوان عذرا وقار ہوری ملامت نون چور دروازے اکھدے نیں۔ ایس سلسلے وچ لسانیات دے ماہر تنویر بخاری ہوری اکھدے نیں ”اگر ایساوی ہو یا اے پئی کے درویش نے لوکاں دے سامنے کوئی غیر شرعی فعل انجام دتاتے لوکی اوہدے توں متنفر ہو گئے۔ پر اوس درویش نے لوکاں سامنے کیتے جان والے ایس غیر شرعی فعل ولوں تہائی وچ توبہ کیتی تے اوہدا کفارہ وی ادا کیتا۔“

(پنجاب رس۔ ص۔ 32)

تنویر بخاری ہوری اپنی کتاب دے صفحہ نمبر 33 تے شاہ حسین ہوراں دے ملامتی ہون بارے لکھدے نیں پئی اک پاسے تے لکھاری شاہ حسین نون مجذوب و کھاندے نیں تے دوجے پاسے اوہنوں ملامتی اکھدے نیں مجذوب اتے تاں انج وی شرعی قانون لاگوں نہیں ہوندا ملامت باہوش بہدہ اختیار کر سگدا اے انج سانوں دو نہہ گلاں وچوں اک گل منی پوے گی یعنی یاتے اوہ مجذوب نہیں یا ملامتی نہیں“

شاہ حسین ہوراں بارے اکثر لکھاریاں اوہناں نون مجذوب وی لکھیا اے تے ملامتی وی شاہ ہوراں مادھو دی لاش دے نیڑے گئے تے اوس نون مخاطب کر کے آکھن لگے اٹھ ایہہ سون دا ویلا نہیں۔ ویکھ مینوں تیری اڈیک اے ”ایہہ آکھنا سی تے مادھو اپنے پیراں تے اٹھ کھلواتے شاہ حسین دے مگر مگر گھروں نکل آیا۔“

6۔ مادھو لال دے ماپیاں گنگا یاترا لئی جان دا پروگرام بنایا مادھو نے شاہ حسین ہوراں نال ایس پروگرام دی گل کیتی۔ اوہناں وچ ایسا پیار ہو چکیا سی پئی اوہناں دا اک دوجے توں دور رہنا ناممکن سی۔ شاہ حسین ہوراں مادھو نون آکھیا پئی اوہ اوس نون اللہ دے فضل تے کرم نال ایتھے بیٹھیاں ای گنگا یاترا کروا دیں گے۔ مادھو نے اپنے ماپیاں نون یقین دلایا تے اوہ کلم کلے گنگا یاترا لئی ہر دو وار چلے گئے۔

جدوں گنگا یاترا دا ویلا آیتے مادھو لال ہوراں شاہ حسین ہوراں نون دس دتا۔ مادھو شاہ حسین دے

قدموں تے اکھیاں میٹ کے کھلو گیا۔ گنگایا تراویاں ساریاں تقریباں وچ بھر پور شرکت کیتی۔ گنگایا تراویاں تقریباں توں فارغ ہو کے اکھاں کھول لیاں۔ کئی دنوں بعد مادھو دے ماپے وی گنگایا تراویاں فارغ ہو کے لہور پرتے۔ اوہناں ایس گل دی تصدیق کردتی پئی مادھو نے واقعی اوہناں دے نال نال رہ کے گنگایا تراویاں ساریاں تقریباں وچ بھر پور حصہ لیا۔ مادھو لال ہوراں اسلام قبول کیتا تے شاہ حسین ہوراں دامرید بن گیا۔

کتاباں ☆ شاہ حسین ہوراں دا کلام اوہناں دی وفات توں 200 سال بعد ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ ہوراں سندھ دے درویش توں حاصل کیتا تے پہلاں گورکھی اکھراں وچ تے فیر فارسی رسم الخط وچ چھاپ کے لوکاں تائیں اپڑایا۔ ایہناں کافیاں دی تعداد 138 سی۔ لسانیات تے تعلیم دے ماہر تے عظیم سوجھوان ڈاکٹر نذیر احمد ہوراں کجھ ہور کافیاں اکھیاں کیتیاں۔ اہج کافیاں دی تعداد 163 ہو گئی۔ لسانیات دے اہج پدھر دے سیوک جناب محمد آصف خان ہوراں دے آہرنال شاہ حسین ہوراں دیاں کافیاں پنجابی ادبی بورڈ ولوں چھاپے چڑھیاں ایہہ کافیاں دی کتاب اشاعت تے طباعت دے حوالے نال بڑی معیاری تے مثالی اے۔

وفات ☆ آخر ایہہ عظیم بزرگ درویش تے صوفی شاعر 1008ء بمطابق 1599ء نوں 63 سال دی عمر وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے ان اللہ وانا الیہ راجعون۔

بھس مورخاں محققاں تے سوجھواناں شاہ حسین بارے لکھیا اے پئی اوہ 53 سال دی عمر وچ فوت ہوئی نیں۔ ایہہ گل غلط اے زیادہ مورخ تے محقق ایس گل تے متفق نیں پئی شاہ حسین 63 سال دی عمر وچ فوت ہوئے نیں۔ شاہ ہوراں دی وصیت مطابق اوہناں نوں شاہدرے دے قبرستان وچ امانت دے طور دے دفنا تا گیا۔ کجھ عرصے مگروں اتھے ہڑھ آ گیا۔ شاہ ہوراں دی لاش نوں کڈھ کے بابو پورہ (موجودہ باغبانپورہ) وچ دفنا تا گیا۔ مادھو لال شاہ حسین ہوراں دا گدی نشین بیا۔ مادھو دی وفات مگروں اوس نوں وی شاہ حسین دے مزار وچ دفنا یا گیا۔

شاہ حسین ہوراں دے مزار تے ہر سال مارچ دے آخری ہفتے وچکار سالانہ عرس بڑی محبت عقیدت تے چاہت نال منایا جاندا اے۔ ایس عرس مبارک نوں ”میلہ چراغاں“ یاں ”میلہ شالا مار“ وی اکھیا جاندا اے لکھاں ہزاراں عقیدت مند شاہ حسین ہوراں دے سالانہ عرس مبارک دا کلام اوہناں نوں درویش عاجز مسکین تے نماٹاں ظاہر کردا اے جد کہ حیاتی دیاں ”ما فوق الفطرت“ حرکتاں اوہناں نوں مجذوب ظاہر کردیاں نیں۔ ایہناں ما فوق الفطرت حرکتاں دی تصدیق اوہناں دے کلام وچوں نہیں ملدی اے۔

شاہ حسین ہوراں دا ملا متی رنگ

عاشق ہوویں تاں عشق کماویں
 راہ عشق سوئی دا نکا دھاگا ہوویں تاں ہی جاویں
 باہر پاک اندر آلودہ کیا توں شیخ کماویں
 کے حسین جے فارغ تھیویں خاص مراتبہ پاویں

ۛ بریاں بریاں وے اسیں بریاں وے لوکا
بریاں کول نہ بہ وے لوکا

یاں

جناں وے اسیں موریوں لنگھ پیاسے

ۛ بھلا ہو یا گڑ کھیاں کھا ہدا
ۛ اسیں بھن بھنا توں چھٹیا سے
ۛ اسیں سرور ماہنیں دھوتیا سے
ۛ اسیں ٹین ٹپ لکھیا سے
ۛ جو نال صاحب دے جالیاں وو
ۛ گالھاں دیندیاں تالی والیاں
ۛ ناؤں حسین تے ذات جلاہا

اسیں ویر وے توں شاہ حسین ہوراں داملا متی رنگ نمایاں نظر آوند اے اسیں یقین نال اکھ سکے
آں پئی شاہ حسین واقعی ملا متی صوفی شاعر سن اوہ اپنے کلام دیاں عملی ادبی فنی تے لسانی خوبیاں
پاروں سدا زندہ رہن گے۔ انشاء اللہ۔ ۛ

کافیاں

”بلھے شاہ“

سوال نمبر. ☆ بابا بلھے شاہ دی حیاتی فکرتے چائن پاؤ
حضرت بلھے شاہ ہوراں دا شمار اوہناں عظیم بزرگاں تے صوفیاء کرام وچ ہوندا اے جنہاں دی علمی
ادبی تے دینی کوشش تے کاوش پاروں اینکاں غیر مسلم دائرہ اسلام وچ داخل ہوئے نیں۔ پنجابی
ادب ایہناں عظیم بزرگاں تے اچ پدھردے صوفی شاعراں تے سدا ماہان کرے گا۔
بلھے شاہ دا اصل ناں محمد عبداللہ اے۔ اوہ ضلع قصور دے پنڈپانڈو کے وچ 1680ء نوں نخی محمد
درویش دے گھر پیدا ہوئے نخی محمد درویش اپنے سے دے عظیم بزرگ تے باعمل درویش سن کجھ
لکھاریاں اوہناں دا جنم ورھا 1691ء لکھیا اے پر زیادہ لکھاریاں اوہناں دی پیدائش 1680ء ای
لکھی اے۔ بابا بلھے شاہ دے والد ملک وال پنڈتوں ہجرت کر کے پنڈپانڈو وچ آن آباد ہوئے۔ ایس پنڈ

دے چوہدری میں اک چھوٹی جیسی خوبصورت مسیت بنائی تے اوس دی امامت لئی سخی محمد درویش
 ہور ان نوں عرض کیتی۔ سخی محمد درویش ہور ان چوہدری ہور ان دی عرض قبول کر لتی۔ اتھے ای
 اورنگ زیب عالمگیر دے دور وچ بابا بلھے شاہ پیدا ہوئے۔ بلھے شاہ ہور ان ڈھلی تعلیم اپنے والد سخی
 محمد درویش ہور ان کولوں حاصل کیتی۔ باقاعدہ تعلیم حاصل کرن لئی اپنے عہد دے عظیم عالم
 مولوی غلام مرتضیٰ قصوری کولوں حاصل کیتی مولوی صاحب ہور ان نوں عربی فارسی ہندی تے
 پنجابی تے بڑا عبور حاصل سی۔ اوہناں نوں قرآن حدیث فقہ تے تفسیر وچ وی مہارت حاصل سی۔
 ظاہری علوم حاصل کرن مگروں بابا بلھے شاہ ہوری روحانی فیض حاصل کرن لئی لہور تشریف لے
 آئے۔ اتھے شاہ عنایت قادری شطاری ہور ان دا بڑا چرچا سی سلسلہ شطاریہ دے بانی خواجہ شطار بن
 حسام الدین سن جہیز دے حضرت شہاب الدین سروردی دی اولاد چوں سن۔ شاہ عنایت قادری
 ہوری تصوف دے بڑے چنگے جانوں سن اوہناں قرآن پاک دی تفسیر وی لکھی ایس توں علاوہ
 فارسی وچ وی کچھ کتاباں لکھیاں نیں جنہاں دا ویرواں بچا اے۔

(1) اصلاح العمل (2) لطائف عالیہ (3) ارشاد الطالین (4) جواہر خمسہ دی تشریح تے تفسیر۔
 ایس توں علاوہ وی کئی ہور کتاباں لکھیاں سن جہیزیاں بعد وچ ضائع ہو گیاں حضرت شاہ عنایت
 قادری شطاری اوس سے شالامار باغ وچ مالی سن۔ بابا بلھے پچھدے پچھاندے شالامار باغ چلے گئے تے
 اتھے اوہناں نوں مرید بناؤن لئی عرض کیتی تے اوہناں دے مرید ہو گئے۔

حضرت بلھے شاہ خاندان سادات توں تعلق رکھدے سن تے ایہناں دا شجر انصب حضرت تقی علیہ
 السلام نال رلد اے جہیز دے حضرت امام حسینؑ دی اولاد چوں سن حضرت بلھے شاہ جماندروولی اللہ
 سن۔ اوہناں دیاں بزرگی دیاں علامتاں مچن توں ای وکھالی دیندیاں سن حضرت بلھے شاہ ہوری
 جدوں مچن وچ ڈنگر چار دے سن اوہدوں اوہناں دیاں کرامتاں ظاہر ہون لگ پیاں سن۔

روایتاں اکرامتاں

1۔ مشہور روایت اے پئی بابا بلھے شاہ مچن وچ مال ڈنگر چراندے ہوندے سن۔ مال ڈنگر
 آپوں چردے رہندے تے آپ رب دی یاد وچ رجھے رہندے اک دیھاڑے مال ڈنگر کے کسان
 دے کھیت وچ گئے تے کھیت دی تباہی کردتی۔ کسان روند اکر اندا بلجاجی دے والد سخی محمد درویش
 کول آیا تے شکایت کیتی گھر اڑے تے والد صاحب نے کسان دے کھیتاں دی تباہی دی گل کیتی بلجاجی
 نے فرمایا پئی ایہہ شکایت غلط اے سخی محمد درویش نوں ایس گل تے یقین نہ آیاتے دونویں بیو پتر
 کسان دے کھیتاں ول ٹر پئے۔ کھیتاں نوں ویکھیاتے اتھے ہرپا سے ہریالی ای ہریالی سی۔ انج کسان دی
 شکایت بالکل غلط ثابت ہوئی۔ اللہ سوہنے دے فضل تے کرم تے حضرت بابا بلھے شاہ دی دعا برکت
 نال کھیتاں دیاں فصلاں ہریاں بھریاں ہو گیاں۔

2۔ حضرت بابا بلھے شاہ ہور ان ظاہری علوم حاصل کرن مگروں باطنی تعلیم دی بھال وچ لہور
 آئے۔ اوہناں وناں وچ لہور وچ حضرت شاہ عنایت قادری شطاری دا بڑا چرچہ سی اوہ اپنے سے دے
 عظیم عالم دین سن تے شالامار باغ دے مالی سن حضرت بابا بلھے شاہ شالامار باغ وچ چلے گئے۔ گرمیاں

دے دن سن۔ باغ وچ امباں دے پھلدار بوٹے بڑے سوہنے دکھالی دیندے سن۔ درختاں تے پکے امب لگے ہوئے سن باباجی ہوراں دا دل امب کھان نوں کر داسی۔ پر اوہ مالی دی اجازت توں ہناں امب توڑنایاں کھانا نہیں چاہیندے سن۔ کچھ چر ڈیک کیتی مالی نہ آیا۔ آخر باباجی نے فرمایا ”اللہ غنی“ امب درخت توں بھوئیں تے آن ڈگا۔ باباجی ”اللہ غنی“ اکھدے رہے تے امب درخت توں ڈگدے رہے۔ انج امباں دا ڈھیر لگ گیا اینے نوں باغ دا مالی شاہ عنایت قادری آگیا تے اوس نے باباجی تے چوری دا الزام لگادتا۔ باباجی نے شاہ عنایت نوں سدھا سادہ تے عام بندہ سمجھ کے اپنی کرامت دا ذکر کردتا تے آکھیا پئی ایہہ امب توڑے نہیں بلکہ آپوں ٹٹ کے گرے نیں باباجی ہوراں فیر آکھیا ”اللہ غنی“ امب درختوں ٹٹ کے اوہناں دے ہتھ وچ آن ڈگا۔ شاہ عنایت ہوراں ایہہ ویکھیا تے حیران ہو گئے۔ شاہ عنایت ہوراں آکھیا ”اللہ غنی“ درخت دے سارے امب بھوئیں تے آن ڈگے شاہ عنایت ہوراں کچھ چیر بعد فیر آکھیا ”اللہ غنی“؟ زمین دے سارے امب درختاں نال جا لگے۔ ایہہ ویکھ کے حضرت بلھے شاہ بہت زیادہ حیران ہوئے۔ باباجی ہوراں شاہ عنایت ہوراں دا مرید بن لئی عرض کیتی۔ اوہناں بلھے شاہ ہوراں نوں اپنا مرید بنا لیا۔

حضرت بلھے شاہ ہوراں دی شاعری دیاں کئی صنفوں وچ طبع آزمائی کیتی اے پر زیادہ شہرت کافی دی صنف وچ حاصل ہوئی۔ اوہناں دیاں کافیاں دی علمی ادبی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں پنجابی دے عظیم صوفی شاعر تے انج پدھر دے نقاد حضرت میاں محمد بخش ہوراں انج فرمایا اے۔

بلھے شاہ دی کافی سن کے ٹٹ دا کفر اندر دا

وحدت دے دریا دے اندر اوہ وی دتیا تر دا

وفات آخر پنجابی ادب دا ایہہ عظیم بزرگ تے صوفی شاعر 1758ء نوں اللہ نوں پیارا ہو گیا۔ ان

للہ وانا الیہ راجعون۔

حضرت بلھے شاہ دے کلام وچوں ونگی پیش خدمت اے
توحیدی رنگ

الف اللہ نال رتا دل میرا مینوں ب دی خبر نہ کافی

ب پڑھدیاں مینوں سمجھ نہ آوے۔ لذت الف دی آئی

ع تے غ نوں سمجھ نہ جاناں۔ گل الف سمجھائی

بلھیا قول الف دے پورے جہیزے دل دی کرن صفائی

فلسفہ وحدت الوجود

وہایا	مارن	آپے	چیتا	آپے	آہو	آپے
وکایا	مل	آپے	بردا	آپے	صاحب	آپے
		آپے	آدی	بن	آیا	

یاں

بلھا شہ ہے دوہیں جہانیں
نہ کوئی دسدا غیر

پہلی پوڑی پریم دی پل صراطے ڈیرا
 حاجی مکے حج کرن میں مکھ ویکھاں تیرا
 آئیں عنایت قادری ہتھ نوں پکڑیں میرا
 میں اڑیکاں کر رہی کدی آ کر ڈیرا

صوفیانہ اعارفانہ کلام

تیرے عشق نے ڈیرا میرے اندر کیتا
 بھر کے زہر پیالہ میں تے آئے پیتا
 جھبے بوہڑیں وے طیبیا نہیں تے میں مرگئی آں
 تیرے عشق نچایا کر کے تھیا تھیا
 چھپ گیا وے سورج ' باہر رہ گئی لالی
 وے میں صدقے ہوواں ' دیویں مڑ بے دکھالی
 پیرا میں بھل گئیاں تیرے نال نہ گئیاں
 تیرے عشق نچایا کر کے تھیا تھیا
 ایس عشقے دی چھٹی وچ مور بولیندا
 سانوں قبلہ تے کعبہ سوہنا یار دیندا
 سانوں گھائل کر کے پھیر خبر نہ لیا
 تیرے عشق نچایا کر کے تھیا تھیا

عشقیہ رنگ

رانجھا رانجھا کردی نی میں آپے رانجھا ہوئی
 سدوئی مینوں دھیدو رانجھا ہیر نہ آکھو کوئی
 رانجھا میں وچ میں رانجھے وچ ہور خیال نہ کوئی
 میں ناہیں اوہ آپ ہے اپنی آپ کرے دلجوئی

علامتی شاعری

کت کڑے نہ وت کڑے
 چھلی لدہ بھروے گھت کڑے
 جے پونی پونی کتیں گی
 سے ورہیاں وی جے کتیں گی
 تال ننگی مول نہ وتیں گی
 تال کانگ مارے گا جھٹ کڑے
 کت کڑے نہ وت کڑے
 تیرے نال دیاں دا ج رنگاے نی
 توں ہیر لٹے کیوں چائے نی
 اوہناں سوے سالو پائے نی
 جا اوتھے لگسی تے کڑے
 کت کڑے نہ وت کڑے

موت تے قبر دے عذاب بارے

اک روز جہانوں جانا ایس جا قبراں وچ سمانا ایس
 تیرا گوشت کیریاں کھانا ایس کر چلنا مینوں وسارنا ہیں
 اٹھ جاگ گھراڑے مار ناہیں
 توں ایس جہانوں جاں گا پھیر قدم نہ اتھے پائیں گا
 ایسہ جون روپ دنجاہیں گا تیں رہنا وچ سنسار ناہیں
 اٹھ جاگ گھراڑے مار ناہیں

نیک عملوں بارے

رانج پیکا دن چار کڑے
 نہ کھیڈو کھیڈ گزار کڑے
 نہ ہو ویہلی کر کار کڑے
 گھر بار نہ کر ویران کڑے
 کرکتن ول دھیان کڑے
 توں سدا نہ پیچے رہناں ایس
 نہ پاس امنبری دے بہناں ایس
 بھا انت وچھوڑا سنا ایس
 وس ہیں گی سس ننان کڑے
 کرکتن ول دھیان کڑے
 وس ہیں گی سس ننان کڑے

سے دے سماجی حالات بارے

لمہیا قاضی راضی رثوتے تے ملاں راضی موت
 عاشق راضی راگ تے نہ پریت گھٹ ہوت
 لمہیا وارے جائے اوہناں توں جیزے مارن گپ ٹرپ
 کوڈی لکھی دین چا تے بچے گھاؤ گھپ

یاں

علموں بس کریں اوپار
 پڑھ پڑھ علم اگاویں ڈھیر
 گردے چانن وچ ہنیر
 علموں بس کریں اوپار
 پڑھ پڑھ شیخ مشائخ کماویں
 بے عقلاں نوں لٹ لٹ کھاویں
 علموں بس کریں اوپار
 قرآن کتاباں چار چوفیر
 باجھوں راہبر خبر نہ سار
 علموں بس کریں اوپار
 اٹے مسئلے گھروں بناویں
 اٹے سدھے کریں قرار

علموں بس کریں او یار
 پڑھ پڑھ نفل نماز گزاریں
 اچیاں بانگاں چانگاں ماریں
 کیتا تینوں حرص خوار
 علموں بس کریں او یار
 پڑھ پڑھ مسئلے روز سناویں
 کھانا شک شے دا کھاویں
 اندر کھوٹ باہر پھیار
 علموں بس کریں او یار
 دسیں ہور تے ہور کماویں
 علموں بس کریں او یار
 سمدے ملکی حالات بارے

در کھلا حشر عذاب دا
 سانوں ہاویئے دوزخ ساڑیا
 برا حال ہویا پنجاب دا
 جدوں اپنی اپنی پے گئی
 منہ بارہویں صدی پاریا
 کدی آمل یار پیاریا
 دھی ماں نوں لٹ کے لے گئی
 سانوں آمل ساجن پیاریا

مغلاں زہر پیالے پیتے
 سب اشرف پھرن چپ کیتے
 بھوریاں دانے راجے کیتے
 بھلا ایہناں نوں جھاڑیا ای
 کہہ کس نوں پار اتاریا ای
 یال

ظالم ظالموں ناہیں ڈردے
 مونسوں توبہ دلوں نہ کردے
 آپے عملیں آپے مردے
 اتھے اوتھے ہون خوار
 کیسی توبہ ہے ایہہ یار
 نت پڑھنا اس استغفار
 سمدے دیاں رسماں ریتاں بارے
 کڑیاں ہتھیں چھاپاں چھلے
 سبھا ہکا چاندی آکھو
 سبھ اکو رنگ کیاہیاں دا

پانی بھر بھر گیاں
 اک بھر آئیاں اک بھر
 چلیاں اک کھلیاں بانھ پسا
 چھنکے
 چوڑا
 کوڑا
 واری
 نیلیاں پیلیاں گل وچ
 کنیں ہک ہک مچھریا لے
 یانی بھر بھر گیاں
 سبھ اپوں اپنی

ملہیا عاشق ہو یوں رب دا
تینوں کافر کافر آکھدے
ہوئی توں آہو آہو ملامت
لاکھ آکھ

ملہیا پی شراب تے کھا کباب
چوری کرتے بھن گھر رب دا
بٹھ نمازاں تے چلڑ روزے
بلھے شاہ شوہ اندروں ملیا
ملہیا کھا حرام تے پڑھ شکرانہ
چھوڑ مسیت تے پکڑ کنارہ
غدر تے تکبر دی منڈیا

کر مان نہ حسن جوانی دا
اس جھوٹھی دنیا فانی دا
پر دیس نہ رہن سیلانی دا
نہ ریشی نام نشان کڑے
کر کتن ول دھیان کڑے

ایس بحث توں حضرت بلھے شاہؒ ہوراں دی شاعری دی عظمت دا پتہ چلدا اے اوہ اپنے سدا بہر
صوفیانہ تے عارفانہ کلام دی علمی ادبی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں سدا زندہ رہوے گا۔ (انشاء اللہ)

سوال نمبر ☆ بابا بلھے شاہ دی آفاقیت بارے تفصیلی مضمون لکھو؟
(پنجاب یونیورسٹی 1995)

پنجابی ادب دی تاریخ تے جہات پائے تے پتہ چلدا اے پئی ایس دی نہینہ تصوف تے معرفت تے
رکھی گئی اے۔ حضرت بابا فرید گنج شکرؒ ہوراں نوں پنجابی زبان دا پہلا صوفی شاعر مٹھیا جاندا اے
اوہناں اپنے شلوکاں راہیں اللہ تے اللہ دے رسول دا آفاقی پیغام لوکائی تیک اپڑایا۔ اوہناں اپنے کلام
راہیں اللہ سوہنے دی وحدانیت تے زور دتا۔ اوہناں اپنی شاعری راہیں تصوف دے معرفت دے
باریک تے نازک مضمون لوکائی تیک اپڑائے۔ اوہناں دسیا پئی ایسہ دنیا فانی تے ناپائیدار اے۔ انسانی
حیاتی بڑی محدود تے مختصر اے۔ ایس محدود تے مختصر حیاتی نوں چنگے کماں تے نیک عملاں راہیں
لا فانی تے لاثانی بنایا جاسکدا اے اوہناں دسیا پئی ہندے نوں اپنی حیاتی وچ حقوق اللہ تے حقوق العباد
دی پامندی کرنی چاہیدی اے مکدی گل ایسہ دے پئی بابا فرید گنج شکرؒ نہ صرف پنجابی زبان دے
موہڈھی شاعر مٹھے جاندا اے نہیں بلکہ اوہ پنجابی دی صوفیانہ شاعری دے وی موہڈھی شاعر نہیں۔
اوہناں اپنی شاعری راہیں لوکائی دے اخلاق تے کردار نوں سدھارن وچ اہم کردار ادا کیتا اے۔
بابا فرید گنج شکرؒ توں پونے تن سو سال بعد پنجابی دی صوفیانہ ریت نوں حضرت شاہ حسینؒ ہوراں
کافیاں راہیں اگے توریاتے لوکائی دے اخلاق تے کردار نوں سدھارن وچ اہم کردار ادا کیتا اوہناں

اپنے کلامِ راہیں عشقِ محبت، مہرِ مروت، ہجرِ فراق، سوزِ گداز، تصوف، معرفت، اخلاقی رواداری تے بھائی چارے دا درس دتا۔ اوہناں دنیادی ناپائیداری تے بے ثباتی دی دس پائی۔ اوہناں دسیا پئی ایہہ دنیا آخرت دی کھیتی اے۔ موت توں بعد دائمی حیاتی د ادار و مدار چنگے کماں تے نیک عملاں تے اے۔ جے ایس دنیا وچ چنگے کم تے نیک عمل کراں گے تے اگلے جہاں اللہ سوہنا ایس دی جزا دیوے گا جے اتھے برے تے بھڑے کم کراں گے تے اگلے جہاں ایس دی سزا ملے گی بندے نوں چنگے کماں تے نیک عملاں نال ایس فانی دنیا نوں لافانی تے مثالی بناو تا چا سید اے شاہ حسینؒ ہوراں وی پہلے صوفی شاعر وانگوں چنگے کم تے نیک عمل کرن تے زور دتا۔ اوہناں اپنے کلامِ راہیں پنڈاں دے لوکاں دی تہذیب تے کچھ نوں علامت دے طور تے ورت کے لوکائی نوں اچھے عمل کرن دی پریرنا کیتی اے ”ہیر رانجھے“ دی لوک داستان دے اہم کردار ان نوں علامت دے طور تے ورت کے لوکائی دے اخلاق تے کردار نوں سدھارن وچ اہم کردار ادا کیتا اوہناں دے کلام وچ ”چرنے“ دی علامت نوں اہم حیثیت حاصل اے۔ عورت نوں عاجزی انکساری تے وفادی علامت دے طور تے پیش کیتا۔

بلابلے شاہ پنجابی زبان دے تیجے صوفی شاعر نیں۔ اوہناں اپنی شاعری راہیں اللہ تے اللہ دے رسول دے آفاقی پیغام نوں لوکائی تیک اپڑان دی بھر نوں کوشش کیتی اوہناں دی کوشش بڑی موثر ثابت ہوئی تے آون والیاں نسلاں لئی مثال ثابت ہوئی۔ حضرت بلابلےؒ ہوراں وی دو جے صوفی شاعر ان وانگ عشق نوں خاص اچھ دتی اے عشق حقیقی نوں سمجھاؤن لئی عشق مجازی داسہارا لیا۔

پردہ کس توں راکھی دا
کیوں اویلے بہہ بہہ جھاکھی دا
جیویں اک معشوق اپنے عاشق دا امتحان لید اے تے اوس نوں ہجر فراق دا غم دے کے اوس دی دلی بے چینی تے بیقراری وچ وا دھا کر دا اے محبوب دی طلب دا اپنا دکھ انداز ہوندا اے جدوں عاشق صادق اپنے محبوب ازلی نوں حاصل کرن توں بعد اظہار کرن دا ڈھنگ وی نرالا ای ہوندا اے۔ بلابلے شاہ ہوراں دا انوکھا طریقہ دیکھو:-

رانجھا رانجھا کردی نی میں آپے رانجھا ہوئی

سدونی مینوں دھیدو رانجھا ہیر نہ آکھو کوئی

دو جے صوفی شاعر ان وانگ حضرت بلابلےؒ شاہ ہوراں دا کلام عشقِ محبت، ہجرِ فراق تے سوزِ گداز تے معرفت دے مضموناں نال بھریا ہویا اے عشق دیاں منزلاں طے کرناں ہر جاری ساری بندے دے وس دی گل نہیں۔ بلابلےؒ شاہ اک بانسری جاون والا یاں تھیا تھیا کرن والا ملنگ ای نہیں سی بلکہ اوہ اپنے سے دے عظیم بزرگ تے اچ پدھر دے صوفی شاعر سن جنہاں نوں شریعت دا پورا پورا علم سی۔ شریعت دے اصولاں دی پابندی نوں خاص اچھ دیندے سن۔

ہن کس تھیں آپ چھپائی دا

کتے ماں ہو بلیندے ہو

کتے سنت فرض دیندے ہو
کتے رام دھائی دیندے ہو
کتے متھے تلک لگائی دا
ہن کس تھیں آپ چھپائی دا

اک ہو رکافی وچ آکھدے نیں

جاں میں سبق عشق دا پڑھیا
ڈیرے جا ٹھا کر دے وڑیا
ہیر رانجھے دے ہو گئے میلے
رانجھن یار بغل وچ کھیلے
وید قرآن پڑھ پڑھ تھکے
نہ رب تیر تھ نہ رب کے
بلھے شاہ دے سے بر صغیر ہندوستان بد امنی تے نفسا
عالمگیر دی وفات مگروں تخت دے حصول دی لڑائی پاروں ملک وچ قتل و غارت خود غرضی 'نفسا
'نفسی بد امنی' تے افرا تفری دی حالت سی کدھرے مسلمان تے سکھ آپس وچ لڑ رہے سن تے
کدھرے تخت دے حصول لئی لڑائی جاری سی 'ایس افرا تفری تے بد امنی دا ذکر دی بابا بلھے شاہ
ہوراں بڑے سادہ تے سوہنے انداز وچ ان کیتاے۔

اساں بھیت بجن دے پائے
الئے ہور زمانے آئے

اپنیاں وچ الفت ناہیں کیا چاچے کیا تائے
پو پتراں اتفاق نہ کائی دھیاں نال نہ مائے
اگلے جا جگالے بیٹھے پھھلیاں فرش بچھائے

اساں بھت بجن دے پائے
الئے ہور زمانے آئے

مغل شہزادے تخت دے حصول لئی اک دو بے نون قتل کر رہے سن بابا بلھے شاہ ہوراں مغلان
دے زوال تے سکھاں دے عروج نون بیان کیتاے۔

مغلان زہر پیالے پیتے بھوریاں والے راجے کیتے
سب اشراف پھرن چپ کیتے بھلاں ایہناں نون جھاڑیا ای
رہ رہ دے عشقا ماریا ای کہہ کس نون پار اتاریا ای
بابا بلھے شاہ ہوراں ظلم تے نا انصافی دا نقشہ انج وی ایکیاے۔

ظالم ظلموں ناہیں ڈردے آپے عملیں آپے مردے

مونہوں توبہ دلوں نہ کر دے
نت پڑھنا ایس استغفار
ایتھے اوتھے ہون خوار
کیسی توبہ ہے ایسہ یار
حضرت شاہ حسین ہوراں وانگ پلھے شاہ دی شاعری وچ ملامتی رنگ دیکھو:-

پھوک مصلے بھن سٹ لوٹا
ترک حلالوں کھا مردار
نہ پھڑ تسبیح عاصا سوٹا
عشق دی نویوں نویں بہار
یاں

پلھیا عاشق ہو یوں رب دا
ہوئی ملامت لاکھ
تینوں کافر کافر اکھدے توں آہو آہو آکھ
حضرت پلھے شاہ ہوری اللہ سوہنے دی وڈیائی انج کر دے نیں:-

یارب خلقت پیدا کیتی دنیا خواب خیال او یار
پاک محمد وارد ہو یا چودھاں طبقاں دا والی او یار
جو رنگ رنگیا گوہرا رنگیا، مرشد والی لالی او یار
الست بریکم نازک ہو یا قالو ملی سکھالی او یار

پلھے شاہ موجب کائنات دی تخلیق وچ فلسفہ ہمہ اوست نظر آوند اے۔ اوہناں دے نزدیک اللہ
سوہنے نے اپنی رحیمی دی شان ظاہر کرن لئی ایسہ کائنات پیدا کیتی اے۔

کن فیکونوں کن کما یو نام نبی دا وچوں بنا یو
خاطر کہدی جگت کرا یو سر تے چھتر لولاکی دا
لسانیات دے ماہر تے سو جھوان رانا محمد افضل الرحمن ہوری بابا پلھے شاہ بارے لکھدے نیں ”پلھے شاہ
دی آفاقی حیثیت دا اصل بھیت اوہناں دے جگ پیار توں اڈوی اے پئی اوہ لوکاں دا شاعر اے۔
اوہدی زبان سادہ تے سائل ہر اک دی سمجھ وچ آون والا اے۔ فیر اوہ اک بے باک تے دودھاری
تکوار اے جھیری اپنے تے غیر وچ کوئی فرق نہیں رکھدی۔ اوہدانہ تے کوئی فرقہ اے تے نہ کوئی
ذات برداری رب تے رب دے بندیاں نال پیار اوہدا ایمان ایں۔ اوہ پچھلے ویلے دا شاعر اے کل دا
مصلح تے کل دا سنہیاں دین والا اے۔ اوہ ویلے تے تھاں دیاں حداں پھلانگ داہر اک زمانے دا
ساتھ دیندا نظر آوند اے ہر اک زمانے دی علمی سطح دے ساہیواں آن کھلوندا اے تے اوہدے
آفاقی ہون دی دلیل اے۔

(لحلاں دی پنڈ۔ صفحہ نمبر 422 تے 423)

حضرت شاہ حسین ہوراں نوں پنجابی کافی تے پنجابی علامتی شاعری دا موڈھی شاعر آکھیا جاندا اے
۔ بابا پلھے شاہ ہوراں وی اپنے آئے دو آئے دے لوکاں دی تمذیب تے کچھ نوں علامت دے طور
تے ورتیا اے لوکاں دے سادہ لفظاں نوں علامتی رنگ وچ استعمال کر کے کلام نوں سادہ عام فہم تے
نرول بنایا اے۔ ہیر رانجھے، سکی پنوں، مرزا صاحبان، دیاں لوک داستاناں دے اہم کردار اں نوں
علامتی رنگ وچ پیش کر کے تصوف تے معرفت دے نازک مضموناں نوں بڑے سادے انداز نال

پیش کیتاے۔

بابا بلھے شاہ ہیر رانجھے نون عشق حقیقی دا پر چھانوواں خیال کر دے نیں۔ اوہناں دے نزدیک ہیر رانجھا محبوب دی ذات وچ فنا ہون دی اک علامت اے۔

رانجھا رانجھا کردی نی میں آپے رانجھا ہوئی
سدونی مینوں دھیدو رانجھا ہیر نہ آکھو کوئی
رانجھا میں وچ میں رانجھے وچ ہور خیال نہ کوئی
میں ناہیں اوہ آپے ہے اپنی کرے ل جوئی
ہتھ کھنڈی میرے اگے منگو موہڈھے بھورا لوئی
بھیا ہیر سلیٹی دیکھو کتھے جا کھلوی
اک ہور تھانویں آکھدے نیں

حاجی لوک مکے نون جاندے اسان جانا تخت ہزارے
جول یار اتے ول کعبہ بھاویں دیکھ کتاباں چارے
تصوف دیاں تن منزلاں میں فنا فی الشیخ 'فنا فی الرسول' تے فنا فی اللہ۔ کھناں صوفی شاعران ایہہ
منزلاں طے کیتیاں تاں اپنے عشق وچ کامیاب ہوئے ایناں منزلاں نون طے کرنا جاری ساری
بدے داکم نہیں عشق حقیقی دی کامیابی تے کامرانی وچ مرشد پاک دالہم کردار ہوندا اے بقول اختر
جعفری 'مرشد داکم مرید نون صراط مستقیم دساتے سلوک دیاں منزلاں پار کرنا ایں تے اوہدی
اجیسی روحانی تربیت کرنا ایں پی اللہ تبارک و تعالیٰ دے حسن دے جلوے اس دے من اندر لشکان
مارن لگ پین تے کشف دے بوہے اوہدے من دیاں اکھاں اگے کھل جان۔ کائنات دے سارے
بھیت شیشے وانگ وکھائی دین لگے پین۔

(ویروے۔ سید اختر جعفری)

مرشد پاک دی وڈیائی بارے:-

میں کمین کچھ جی بے گن کون وچاری
بلھے شاہ دے لائق ناہیں شاہ عنایت تاری

یاں

بلھے شاہ عنایت دے بہ بوہے
جس پہنائے سانوں ساوے تے سوہے
جاں میں ماری اڈاری مل پیاوہیا
تیرے عشق نچایا کر کے تھیا تھیا

بلھے شاہ ہور اک ہور کافی وچ اپنے مرشد شاہ عنایت دی انج وڈیائی گیتی اے

شاہ عنایت سائیں میرے ماپے چھوڑ گئی لڑ تیرے
لایاں دی لچ جان دے ویٹھے آوڑ میرے

میں تیرے قربان دے ویٹرے آوڑ میرے

پہلی پوڑی پریم دی پل صراطے ڈیرا
حاجی کے حج کرن میں مکھ ویکھاں تیرا
آئیں عنایت قادری ہتھ توں پکڑیں میرا
میں اڈیکاں کر رہی کدی آکر ڈیرا

یاں دیکھو نی شاہ عنایت سائیں
کدی آوے کدی آوے ناہیں
نام اللہ پیغام سائیں
دیکھو نی شاہ عنایت ساہیں
جد میں سبق عشق دا پڑھیا
گھسن گھیراں دے وچ اڑیا
علموں بس کریں اوپار
علموں بس کریں اوپار

عشق دی دوجی منزل فنا فی الرسول تے اپڑ کے بابا لھے شاہ آکھدے نیں۔

فضل تیرا اسانوں ہر ویلے ہر حیلے
پاک رسول محمد صاحب میرے خاص وسیلے

یاں پیارا بہن پوشاکاں آیا آدم اپنا نام دھرایا
احد اتے من احمد آیا نبیاں دا سردار
ہن میں لکھیا سوہنا یار جس دے حسن دا گرم بازار
تصوف دی سچی منزل تے اپڑ کے لھے شاہ ہوراں نوں ہر شے وچ رب دی ذات دکھالی دیندی اے
ہر پاسے اوہ آپ ای آپ نظر آوند اے جیویں۔

سراںجھا رانجھا کردی نی میں آپے رانجھا ہوئی
سدونی مینوں دھیدو رانجھا ہیر نہ آکھو کوئی
رانجھا میں وچ میں رانجھے وچ ہور خیال نہ کوئی
میں ناہیں اوہ آپ ہے اپنی آپ کرے دلجوئی
لھے شاہ دی شاعری دے آفاقی پکھاں دے ویروے توں ثابت ہوندا اے پئی بلالھے شاہ واقعی آفاقی
صوفی شاعر تے عظیم بزرگ نیں۔ اوہ اپنے سدا بہار کلام پاروں ہمیشہ زندہ رہن گے۔ انشاء اللہ

سوال نمبر ☆ بابا لھے شاہ ہوراں دے توحیدی وچاراں دا ویروا کرو
(پنجاب یونیورسٹی 1986)

پنجابی ادب دی تاریخ دا مطالعہ کر یے پتہ چلدا اے کہ پنجابی ادب دی بنیاد تصوف تے معرفت تے رکھی گئی۔ پنجابی دے پہلے صوفی شاعر حضرت بابا فرید گنج شکرؒ نوں مٹھیا جاندا اے اوہناں نے اپنے کلام راہیں اللہ تے اللہ دے رسول دے آفاقی پیغام نوں لوکائی تیک اپڑایا۔

بابا جی ہورال تصوف تے معرفت دے اہم مضموناں نوں بڑی سادگی تے خوبصورتی نال پیش کیتا اے حضرت بابا فرید گنج شکرؒ توں پونے تن سو سال بعد حضرت شاہ حسینؒ ہورال پنجابی دی صوفیانہ ریت نوں کافیاں راہیں اگے ٹوریا ایسے طراں بابے پلھے شاہ ہورال ایس پنجابی صوفیانہ ریت نوں اگے ٹورن وچ اہم کردار ادا کیتا اے۔

بابا پلھے شاہ اپنے سے دے عظیم بزرگ تے انج پدھر دے صوفی شاعر سن دو جے صوفیاء کرام وانگوں حضرت پلھے شاہ ہورال دامن پسند موضوع تصوف اے۔ ارکان اسلام دا پہلا تے بنیادی رکن توحید اے اسلام دا پہلا رکن ہون دے نال نال تصوف دا پہلا اساس وی اے عقیدہ توحید ایمان دا بنیادی عنصر اے۔ دو جے لفظاں وچ ایمان دی عمارت وچ عقیدہ توحید بنیادی اٹ دی حیثیت رکھدا اے جیکر ایہ اٹ ڈنگی یاں ونگی ہووے گی تے ایمان دی عمارت وی ڈنگی یا ونگی ہووے گی انج مسلمان دا ایمان درست نہیں ہووے گا۔

عقیدہ توحید وی اہمیت تے افادیت دے حوالے نال رسول اکرم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دا فرمان اے ”جس توحید دا اقرار کرتا پئی اللہ دے سوا کوئی عبادت دے لائق نہیں“ اوہ جنت وچ داخل ہووے گا“ عقیدہ توحید بارے قرآن پاک وچ وی بار بار ارشاد فرمایا گیا اے۔ مکدی گل ایہہ دے پئی قرآن پاک تے احادیث نبوی وچ عقیدہ توحید وی اہمیت تے افادیت تے زور دتا گیا اے عقیدہ توحید دی وضاحت سورۃ اخلاص وچ کیتی گئی اے۔ آکھیا گیا اے ”اوہ بے نیازاے نہ اوس نے کسے نوں جمیا اے نہ ای اوس نوں کسے نے جمیا اے تے اللہ دا ہم پایا دو جا کوئی نہیں“

حضرت پلھے شاہ دیاں کافیاں دا تجزیہ کردیاں لسانیات تے تعلیم دے ماہر تے سوجھوان پروفیسر عارف عبدالمتمین ہورال اپنی کتاب ”پرکھ پڑچول“ وچ اکھدے نیں۔

”اوہ توحید الہی نوں بڑی جذباتی شدت نال پیش کر دے نیں۔ اوہناں دے کلام وچ سانوں توحید دا محض نظریاتی فکری تے جامد قسم دا اظہار نہیں ملدا اسگوں ایہدے الٹ محسوس تے جذباتی سطح تے بڑا متحرک قسم دا البلاغ لہجہ اے ایہو سبب اے پئی سانوں اوہناں دے شعر پڑھدیاں ہوئیاں انج لگدا اے جیویں ساڈے دماغ نوں نہیں دل نوں ہتھ پے رہیا ہووے تے اسیں اپنے وجود نوں پگھلدا کھلدا تے کائنات تے اوہدے خالق دے وجود نال اک مک ہوندا ہو یا محسوس کر دے ہاں ایس سے روح دوئی دے ہر روپ توں آشنا ہو جاندا اے بے وحدت اک ہمہ گیر تصور اتے پوری طراں چھا جاندا اے۔“

پلھے شاہ ہورال تعلیم دا آغاز اپنے والد سخی درویش محمد ہورال کولوں کیتا جیہڑے اپنے سے دے عظیم بزرگ سن۔ ایس توں بعد اوہناں باقاعدہ تعلیم اوس سے دے انج پدھر دے بزرگ مولوی غلام مرتضیٰ قصوری کولوں حاصل کیتی۔ روحانی تعلیم لئی لہور آئے تے ایہھے شاہ عنایت کولوں روحانی

فیض حاصل کیتا تے اوس دے ہتھ تے بعیت کر لئی اللہ سوہنے دے فضل کرم تے مرشد پاک دی
دعابرکت نال روحانیت دے راز کھلے تے پتہ لگیا پئی دنیاوی تے ظاہری علوم بے کار نہیں۔ اصل علم
تے باطنی علم اے جہیز اہدے دی دنیا تے آخرت نوں سنوار دیندا اے حضرت بلھے شاہ ہوراں اکو
الف پڑھن تے زور دتا اے کیوں جے جہیز الف صحیح طور تے ادا کر لیندا اے اوس نوں ”ب“
پڑھن دی لوڑ نہیں ریندی۔ بلا جی آکھدے نیں:-

علموں بس کریں او یار علم نہ آوے وچ شمار
اکو الف تیرے درکار جاندی عمر دا نہیں اعتبار
علموں بس کریں او یار

اللہ سوہنے دی وحدانیت بارے بلا جی آکھدے نیں
الف اللہ نال رتا دل میرا مینوں ب دی خبر نہ کائی
ب پڑھدیاں مینوں سمجھ نہ آوے لذت الف دی آئی
ع تے غ نوں سمجھ نہ جانا گل الف سمجھائی
بلھیا قول الف دے پورے جہیز دے دل دی کرن صفائی
عشق دی آخری منزل تے اپڑ کے عاشق صادق محبوب حقیقی تے محبوب ازلی دی ذات وچ گم
ہو جاندے نیں ایس منزل بارے بلھے شاہ فرماندے نیں:-

سراںجھا رانجھا کردی نی میں آپے رانجھا ہوئی
سدونی مینوں دھیدو رانجھا ہیر نہ آکھو کوئی
رانجھا میں وچ میں رانجھے وچ ہور خیال نہ کوئی
میں ناہیں اوہ آپ ہے اپنی آپ کرے دلجوئی
بلھا بلھے شاہ ہوراں دا توحیدی رنگ اک ہور کافی وچ ویکھو:

جد احد اکلا سی نہ ظاہر کوئی تجلی سی
نہ رب رسول نہ اللہ سی نہ جبار تے نہ قہار
ہن میں لکھیا سوہنا یار
جس دے حسن دا گرم بازار

یاں

عیسیٰ نوں بن باپ جمایا
نوح پر طوفان منکایا
نال پیو دے پتر لڑایا
ڈوب اوہناں نوں ماریائی
رہ رہ دے عشقا مار پائی
کو کس نوں پار اتاریا ای

نمرود نے بھی خدا سدایا
 اس نے رب تیر چلایا
 چھہر توں نمرود مروایا
 قارون زمین نگھار یائی
 رہ رہ اوے عشقا مار یائی
 کہہ کس نوں پار اتار یائی
 فرعون نے جدوں خدا کہایا
 نیل ندی دے وچ آیا
 اوے نال اشلنڈ جگایا
 خودیوں کر تہ ماریائی
 رہ رہ اوے عشقا مار یائی
 کہہ کس نوں پار کے اتار یائی

ایس بحث توں ایہہ ثابت ہوندا اے پئی بابا بلھے شاہ ہوراں اپنے کلام وچ تبلیغ اسلام دے پرچار توں علاوہ اللہ سوہنے دی وحدانیت تے فلسفہ توحید تے مضموناں نوں بڑے سوہنے سادہ تے نمایاں انداز وچ پیش کیتا اے ایہہ گل یقین نال آکھی جاسکدا اے پئی بابا جی ہوراں دا شاعری وچ توحیدی رنگ بڑا نمایاں دکھالی دیندا اے۔

سوال نمبر - ☆ بابا بلھے شاہ دے عصری سماجی شعور بارے اوہناں دے شعر ال دے حوالے نال اظہار خیال کرو
 (پنجاب یونیورسٹی 1995-19985)

یاں

بابا بلھے شاہ دی شاعری اپنے زمانے دی عکاسی کردی اے
 (پنجاب یونیورسٹی 1989)

یاں

بابا بلھے شاہ دی سماج تے ڈوہنگی نظر اے
 (پنجاب یونیورسٹی 1991)

ایہہ گل پکی تے پیڑی اے پنجابی زبان دے نہینہ صوفیانہ ادب تے رکھی گئی اے۔ حضرت بابا فرید کج شکر ہوراں نوں پنجابی شاعری دا پہلا صوفی شاعر ہون دا اعزاز حاصل اے۔ اوہناں اپنی شاعری راہیں اللہ تے اللہ دے رسول دا آفاقی پیغام لوکائی تیک اپڑایا۔ اوہناں اپنے شلوکاں راہیں تصوف تے معرفت دے مضموناں نوں بڑے سوہنے تے سادہ انداز وچ پیش کیتا بابا فرید کج شکر ہوراں لوکائی نوں دسیا پئی ایہہ دنیا فانی تے ناپائیدار اے انسانی حیاتی مختصر تے محدود اے۔ بندے نوں چنگے کماں تے نیک عملاں راہیں اپنی مختصر تے محدود حیاتی نوں لافانی تے لاٹھانی بنا سکدے نیں۔ اوہناں اپنی شاعری راہیں حقوق اللہ تے حقوق العباد دی پابندی کرن تے زور دتا۔ اوہناں دسیا پئی اگلی دنیا دی جزا یاں سزا دار و مدار ایس دنیا دے چنگے مندے کماں تے اے۔ اوہناں دا کلام عشق محبت مہر مروت

ہجر فراق، سوز گداز، اخلاقی رواداری، تے اسلامی بھائی چارے داورس دیندالے۔
 بلال فرید گنج شکر توں پونے تن سو سال بعد حضرت شاہ حسینؒ ہوراں پنجابی ادب وچ صوفیانہ ریت
 نوں کافیاں راہیں اگے ٹوریا۔ اوہناں وی اپنی شاعری راہیں عشق محبت، مہر مروت، ہجر فراق، سوز
 گداز، دنیاوی ناپائیداری، چنگے کماں تے نیک عملاں، اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے داورس
 دتا۔

بلال بلھے شاہؒ پنجابی ادب دی صوفیانہ شاعری دے تیجے شاعر نیں اوہ اپنے کلام دیاں علمی، ادبی، فنی تے
 لسانی خوبیاں پاروں ادب دے ہمیشہ چمکن والے آفتاب نیں۔ بلال بلھے شاہ اک عظیم بزرگ تے اچ
 پدھر دے صوفی شاعر متھے جاندے نیں دو بے صوفی شاعر اں وانگ بلال بلھے شاہ دے کلام وچ
 سادگی، زواری تے زول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا اے بلال بلھے شاہ دی حقیقت پسندی تے بے باکی
 پاروں اوس سے دے کم علم تے بے عمل بزرگ تے عالم وی ہل جاندے سن۔ اللہ تعالیٰ دے فضل
 تے کرم نال بلھے شاہ اک سچے تے خدا ترس صوفی سن اوہناں دے دل وچ خدا دی عبادت تے مخلوق
 خدا دی سیوا دا جذبہ ہر ویلے موجود رہندا سی۔ اوہ معاشرے وچوں بے انصافی، ظلم، تشدد، جنگ،
 ذات پات، بد عنوانی، رشوت ستانی تے دو جیاں معاشرتی برائیاں ختم کرناں چاہندے سن اوہ پیار
 محبت، مہر مروت تے امن شانتی دے چاہیوان سن۔

اوہناں اپنے علم، عمل، اخلاق تے اخلاص نال معاشرے وچوں اونچ نیچ تے ذات پات نوں ختم کر کے
 مساوات محمدی داپر چار کیتا۔ اوہناں شاہ حسینؒ ہوراں دی صوفیانہ ریت نوں اگے ٹور کے صوفیانہ
 شاعری دی عظمت وچ وا دھا کیتا۔ ایس سلسلے وچ لسانیات دے ماہر تے سوجھوان امجد علی شاکر
 ہوراں اچ آکھیا اے۔

اوہ چٹ کپڑیا، دھرت توں دراڑے جا پدالے اوس دا عمل، اوس نوں انسان دشمن بنا دیندالے، بلھے
 شاہ ہوریں ایس انسان دشمن طبقے دے مقابلے وچ ننگ پیریاں تے مٹی بھریاں دا سا بٹھی سا تھی
 اے۔ جنہاں کولوں پسینے دی بو آندی اے تے مٹی دی باس وی۔“

ہر ادیب شاعر تے سوجھوان اپنے سے دا ترجمان ہوندالے۔ بلال بلھے شاہ دے کلام وچ اوس دی سماجی
 سیاسی، معاشی، معاشرتی تے اقتصادی حالت دی تصویر دکھالی دیندی اے بلال بلھے شاہ 1680ء وچ
 پیدا ہوئے تے 1758ء وچ فوت ہوئے ایہہ اوہ دور سی جدوں برصغیر ہندوستان وچ اورنگ زیب
 عالمگیر دی وفات مگروں انتشار تے بد امنی زوراں تے سی اک پاسے انگریزی تاجر سیاسی استحکام لئی
 جوڑ توڑ وچ مصروف سن دو بے پاسے سکھاں تے مسلماناں وچ کدڑا لڑائیاں شروع سن۔ ایس دے نال
 نال مغل شہزادے تخت دے حصول لئی آپس وچ لڑ مر رہے سن۔

صوفی شاعر اں دے کلام وچ برصغیر دی بد امنی، سماجی رشتیاں دی ٹٹ بچ اخلاقی قدر اں دی پامالی
 تے انتشار دے جھلکارے دکھالی دیندے نیں۔ اوس سے دے سر کڈھوئیں شاعر اں وچوں وارث
 شاہ، بلھے شاہ، فرد فقیر دے تے سچل سرمت ہوراں دے نال ذکر دے قابل نیں۔ اوہناں اپنے کلام
 وچ سماجی بد حالی، قدر اں دی ٹٹ بچ بندے دابندے نال بھیر تے سلوک، مکر فریب، چوری چکاری،

لاچ حرص، جھوٹ، بد عنوانیاں تے نا انصافیاں نوں حوالہ بنا کے انسان دوستی، پیار، محبت، مہر مروت اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دا درس دتا گل ایسہ وے پئی ایہناں شاعراں اپنے کلام راہیں اپنے سے دی علمی ادبی، سیاسی، سماجی، معاشی تے معاشرتی تاریخ مرتب کیتی اے، ایہناں شاعراں دیاں علمی ادبی خدمات نوں آون والیاں نسلاں ہمیشاں یاد رکھن گیاں (انشاء اللہ) فرد فقیر اپنے سے دے ظالم حاکماں بارے لکھدے نیں :-

ح۔ حاکم ہو کے بہیں بچے بہتا ظلم کماندے
مختاں نوں کیں آکھن خون اوہناں دے کھاندے
پھڑ وگاریں لے کے جاون خوف خدا دا ناہیں
فرد فقیر درد منداں دیاں اک دن پوسن آہیں

پنجابی زبان دے شکسپیر سید وارث شاہ ہوراں اپنے سے دا نقشہ انج ایکیا اے :-

پیا ملک دے وچ سی بڑا رولا
اشراف خراب، کین تازہ
ہر کے دے ہتھ تلوار ہوئی
زمیندار نوں وڈی بہار ہوئی

تدوں دیس دے جٹ سردار آہیں گھر وگھریں جان نویں سرکار ہوئی

بابا بلھے شاہ ہوراں وی اپنے سے دے دکھاں، درداں، سیاسی، سماجی، معاشی، معاشرتی، مذہبی تے اخلاقی قدراں دی تاریخ انج مرتب کیتی اے، بارہویں صدی دی سیاسی تے سماجی حالت بارے لکھدے نیں :-

جدوں آپو اپنی پے گئی
دھی ماں نوں لٹ کے لے گئی
مونہ بارہویں صدی پساریا
سانوں آمل یار پیاریا

”آمل یار پیاریا“ دی تا نگھ اندر دے دکھاں ورداں تے پیڑاں نوں ظاہر کردی اے :-

بابا بلھے شاہ ہوراں اک ہور کافی وچ اپنے سے دی بد حالی، بے چینی، تے انتشار بارے انج آکھدے نیں۔

مغلاں زہر پیالے پیتے
بھوریاں والے راجے کتے
بھ اشراف پھرن چپ کیتے

بابا بلھے شاہ ہوراں پرلے شعراں وچ سکھاں نوں بھوریاں والے آکھیا اے۔ سکھاں نے پنجاب وایاں دا جیونا اوکھا کردتا سی۔ اک ہور کافی وچ پنجاب تے پنجاب وایاں تے ہون والے ظلم تے ستم دی تصویر انج ایکیا اے۔

لٹے ہور زمانے آئے
کاں لگڑاں نور مارن لگے
چڑیاں جرے کھائے

329
 اٹے ہور زمانے آئے
 عراقیاں نوں پئی چابک پوندی
 گدوں خود پوائے
 اٹے ہور زمانے آئے

برصغیر ہندوستان دی سیاسی 'سماجی' معاشی تے معاشرتی بد حالی پاروں پنجاب دے واسی بد امنی تے
 انتشار و اشکار سن اوہناں وچ پیار محبت دی بجائے منافقت تے دشمنی دی زہر سی اوہ اک دوجے دے
 دشمن بن چکے سن اوہ لٹ کھسٹ مکر 'فریب' دھوکہ 'جھوٹ' بد عنوانی تے رشوت ستانی ورگیاں
 معاشرتی برائیاں وچ بری طراں نال پھسے ہوئے سن۔

اپنیاں دے وچ الفت ناہیں
 کیا چاچے کیا تائے
 پیو پتراں اتفاق نہ کائی
 دھیاں نال نہ مائے
 سچیاں نوں پئے دھکے ملدے
 جھوٹے کول بہائے
 راجیاں بھیجھ منگائے
 اٹے ہور زمانے آئے

سکھاں دیاں سازشاں 'اپنیاں دیاں غداریاں تے ایرائیاں تے افغانیاں دے ظلم ستم تے لٹ مار
 بارے لکھدے نیں:-

ظالم ظلموں ناہیں ڈردے
 اپنے عملیں آپے مردے
 مونہوں توبہ دلوں نہ کردے
 ایتھے اوتھے ہوں خوار

بلائے شاہ اپنے سے دے لوکاں دی عیاری تے 'مکاری' بارے آکھدے نیں:-

تسبا چک چک منڈی جاویں
 دھیلا لے کے چھری لیاویں
 کھانا شک شے دا کھاویں
 دسیں ہور تے ہور کھاویں
 علموں بس کریں او پار

اک ہور تھاویں آکھدے نیں:-

لمہیا قاضی راضی رشوتے تے ملاں راضی موت
 عاشق راضی راگ تے نہ پرست گھٹ ہوت
 کم علم تے بے عمل عالماں بارے لکھدے نیں:-

پڑھ پڑھ شیخ مشائخ کھاویں
 الٹے مسئلے گھروں بناویں
 بے عقلاں نوں لٹ لٹ کھاویں
 علموں بس کریں او یار
 جتھے نہ جانا اوتھے جائیں
 مال پرایا منہ دھر کھائیں
 کوڑ کتباں سر تے چائیں
 ایسہ تیرا اعتبار

دکھاوے تے ظاہری عبادت گزاراں دی منڈیا کردیاں ہویاں آکھدے نیں :-

پھوک مصلے بھن سٹ لوٹا نہ پھڑ تسبیح عاصا سوٹا
 ترک حلالوں کھا مردار عشق دی نویوں نویں بہار
 نت پڑھائیں استغفار کیسی توبہ ہے ایسہ یار
 بابا بلھے شاہ ہوراں غفلت و بچستی قوم نوں اپنے آپ نوں پچھانن تے اپنے پیراں تے کھلوون تے چنگے
 کماں تے نیک عملاں دی پریرنا کیتی اے :-

ساٹھ جاک گھاڑے مارنا ہیں
 ایسہ سون تیرے درکار ناہیں
 کرکتن ول دھیان کڑے
 کرکتن ول دھیان کڑے
 نت متیں دیندی ماں ہیا
 کیوں پھرنی ایں ایویں آدھیا
 نی شرم حیا نہ گوا دھیا
 توں کدی تے سمھ نادان کڑے
 کرکتن ول دھیان کڑے
 توں سدا نہ پیکھے رہناں ایں
 نہ پاس انبڑی دے بہناں ایں
 بھا انت وچھوڑا سہناں ایں
 وس پیں گی سس ننان کڑے
 کرکتن ول دھیان کڑے

ایس ویروے توں ایسہ ثابت ہوندا اے پئی بابا بلھے شاہ اک مست ملنگ ای نہیں سی بلکہ اوہ سماج تے
 ڈوہنگی نظر رکھدا اے۔ اوہ لوکاں دے دکھاں درداں پیراں غماں خشیاں تے سدھراں تے چاواں دا
 ترجمان سی اوس دی شاعری و بچ معرفت تے تصوف دے نازک مضمون بڑے سوہنے تے سادہ
 انداز و بچ پیش کیتے گئے نیں۔ ایس توں علاوہ اوس دے کلام و بچ اوس عہد دی سیاسی سماجی معاشی

ہوال نمبر ☆ بابا بلھے شاہؒ مست الست ہو کے وی عقل تے بیداری دا
 درس دیندے رے مثالاں نال نثار اکرو
 (پنجاب یونیورسٹی 88`1990)

تاریخ عالم تے جہات پائیے تے ایہہ گل ثابت ہوندی اے پئی ادب تے مذہب دا بڑا پرانا تے گوہڑا
 مانگ اے ہر ملک دے ادب وچ مذہب ہی رنگ نمایاں دکھالی دیندا اے۔ پنجابی ادب دی تاریخ تے
 جہات پائیے تے پتہ چلدا اے پئی پنجابی ادب دی بنیاد تصوف تے معرفت تے رکھی گئی اے۔
 حضرت بابا فرید گنج شکرؒ پنجابی دے پہلے صوفی شاعر متھے جاندا ہے جس نے جنہاں اللہ تے اللہ دے
 رسول دے آفاقی پیغام نوں لوکائی تیک اپڑایا۔ اوہناں دی شاعری عشق محبت، مہر مروت، ہجر فراق،
 سوز گداز، اخلاقی رواداری، حقوق اللہ تے حقوق العباد دی پابندی تے اسلامی بھائی چارے دا درس
 دیندی اے اوہناں دیا پئی ایہہ دنیا فانی تے ناپائیدار اے۔ انسانی حیاتی محدود تے مختصر اے۔ انسانی
 حیاتی نوں چنگے کماں تے نیک عملاں راہیں لافانی تے لاثانی بنایا جاسکدا اے۔

بابا جی ہوراں دے شلوک بدے نوں نیکی دی ہدایت دیندے نیں تے اک دو بجے نال پیار محبت
 کرن دی پرینا کردے نیں۔

بابا فرید گنج شکرؒ ہوراں توں تقریباً پونے تن سو سال بعد شاہ حسینؒ ہوراں وی اللہ تے اللہ دے
 رسول دے آفاقی پیغام نوں لوکائی تیک اپڑایا۔ اوہناں دیا پئی ایہہ دنیا فانی تے ناپائیدار اے ایہہ دنیا
 آخرت دی کھیتی اے انسانی حیاتی بڑی مختصر تے محدود اے بدہ ایس مختصر تے محدود حیاتی نوں اپنے
 چنگے کماں تے نیک عملاں راہیں لافانی تے لاثانی بنایا جاسکدا اے اوہناں ایہہ پیغام عاجزی تے
 انکساری نال پیش کیتا۔ شاہ حسینؒ ہوراں نوں پنجابی کافی تے پنجابی علامتی شاعری دا موہڈی شاعر
 اکھیا جاندا اے۔

حضرت شاہ حسینؒ دی وفات توں تقریباً 80 سال مکروں بابا بلھے شاہؒ ہوراں پنجابی دی صوفیانہ
 ریت نوں اگانہ ودھاوے وچ اہم کردار ادا کیتا۔ حضرت بلھے شاہ اک مست الست ملنگ یا درویش ای
 نہیں سن بلکہ اپنے سے دے صاحب کمال تے صاحب کرامت بزرگ تے عظیم صوفی شاعر سن
 اوہناں دی بزرگی دے آثار عین توں ای ظاہر ہون لگ پئے سن۔

حضرت بلھے شاہؒ 1680ء وچ سخی درویش محمد دے گھر پانڈو کے ضلع قصور وچ پیدا ہوئے۔ اوہناں
 دے والد علاقے دے منے پرمنے بزرگ تے پنڈوی مسیت دے عالم فاضل امام مسجد سن۔ بلھے شاہ
 ہوراں تعلیم دا آغاز اپنے والد صاحب توں کیتا تے فیر باقاعدہ تعلیم اپنے سے دے عظیم بزرگ
 مولوی غلام مرتضیٰ قصوری توں حاصل کیتی بلھے شاہ ہوراں عربی، فارسی، توں علاوہ قرآن،
 حدیث، تفسیر تے فقہ دے علوم وچ مہارت حاصل کر لیتی مولوی صاحب کولوں تعلیم مکمل کرن
 مکروں روحانی تعلیم لئی لہور چلے گئے اتھے اوہناں دی ملاقات مشہور عالم دین شاہ عنایت قادری
 ہوراں نال ہوئی بابا جی ہوراں نے اوہناں توں روحانی تعلیم حاصل کیتی تے اوہناں دے ہتھ دے

بیعت کیتی۔ شاہ عنایت دی نظر عنایت پاروں باباجی ہورائے تے روحانیت دے راز کھلن لگ پئے۔ اوہناں محسوس کیتا پئی ظاہری علم بیکار اے۔ اصل تے کار آمد علم تے باطنی علم اے باطنی علم پاروں ہندے دی ایسہ دنیا تے اگلی دنیا سنور جاندی اے۔ باباجی ہورائے دی تعلیم تے تربیت دا جھلکارا اوہناں دی شاعری وچ نمایاں نظر آوند اے۔ اہل علم موجب صوفی دیاں ایسہ نشانیاں ہون دیاں نیں۔

(1) صوفی ہر ویلے یاد الہی وچ ڈبیا رہند اے (2) صوفی مرشد پاک نال بے انت پیار کرد اے (3) صوفی نوں اللہ دے محبوب حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نال بے انت محبت ہوندی اے (4) صوفی ہر ویلے موت نوں یاد کردار ہند اے۔ فکر آخرت پاروں نیک عمل تے جگے کماں وچ رجھیا رہند اے۔ (5) صوفی دا دل نفسیاتی خواہشاں توں پاک ہوند اے اوہ حرص، طمع، تے لالچ نوں اپنے دل وچ جگہ نہیں دیندا (6) صوفی دی اپنے سماج تے ڈوہنگی نظر ہوندی اے۔

حضرت پلھے شاہ دی حیاتی تے شاعری تے جھانی پائیے تے پتہ چلد اے پئی اوہناں وچ ایسہ ساریاں خوبیاں حدوں وودھ موجود سن۔ پلھے شاہ دے اوہے کلام دی وڈی خوبی ایسہ اے پئی اوہناں دا ہر شعر تصوف تے معرفت دا سبق دیندا اے۔ خدا دی یاد، خدا دے محبوب نال پیار اپنے مرشد دی محبت تے موت دی چنا پیر پیر تے موجود اے مرشد پاک نال بے انت پیار دا جھلکارا دیکھو :-

پلھے	شاہ	دی	سنو	حکایت
ہادی	پھریا	ہوئی	ہدایت	
میرا	سامیں	شاہ	عنایت	
اوہو	لنگھاوے	پیار		
نت	پڑھنا	اسیں	استغفار	
کیسی	توبہ	ہے	ایسہ	یار

یاں

میں کمین کچھ جسی بے گن کون وچاری

پلھے شاہ دے لائق ناہیں شاہ عنایت تاری

پلھے شاہ ہورائے دی ایسہ مشہور کافی دیکھو :-

پلھیا	کیہ	جاناں	میں	کون
نہ	میں	مومن	وچ	میتاں
نہ	میں	وچ کفر	دیاں	ریتاں
نہ	میں	پاکاں	وچ	پلیتاں
نہ	میں	موسکی	نہ	فرعون
پلھیا	کیہ	جاناں	میں	کون
نہ	میں	وچ شادی	نہ	غمناکا
نہ	میں	وچ	پلیتی	پاکی

333
 نہ میں آلی نہ میں خاکی
 نہ میں آتش نہ میں پون
 بلہیا کیہہ جاناں میں کون

ایس کافی نوں پڑھ کے ہمدے نوں حیرانی ہو جانندی پئی آخر بلھے شاہ کیہہ سن ایس کافی دے آخر وچ آکھدے نیں۔

نہ میں بھیت مذہب دا پایا
 نہ میں آدم حوا جایا
 نہ میں اپنا نام دھرایا
 نہ وچ بیٹھن نہ وچ سون
 بلہیا کیہہ جاناں میں کون

ایس کافی وچ حضرت بابا بلھے شاہ ہوراں فلسفہ وحدت الوجود داسارا لے کے اپنے آپ نوں اپنے محبوب حقیقی تے محبوب ازلی دی ذات وچ گم کردتاے۔

بلہیا پی شراب تے کھا کباب
 چوری کرتے بھن گھر رب دا
 بیٹھ بال بڈاں دی آگ
 اوس ٹھگاں دے ٹھگ نوں ٹھگ

کافی دے ایس شعر وچ مست المست ہون دا پورا ثبوت ملدا اے۔ غور نال پڑھیاں پتہ چلدا اے بلہا جی ہوری عاشقاں نوں ہدایت کردے نیں پئی جیویں شراب دے خمار نال بندہ سدھ بدھ کھو بہندا اے ایسے طراں جدوں سالک یاں عاشق 'صادق' عشق وچ آگاہ نہ 'ودھ جاندا اے تے اوس نوں پچھلا سب کچھ بھل جاندا اے۔ کافی دے ایس شعر وچ شراب توں مراد اے "شوق داجام" بلہا جی آکھدے نیں پئی شوق داجام پی تے عشق دے کباب کھا کے ویکھ۔ ایہہ کباب بناؤن لئی اپنے جسم دیاں بڈیاں نوں بالنا پیندا اے۔ فیر آکھدے نیں پئی چوری کرتے رب دے گھر نوں سنھ لا یعنی رب دے گھر توں مراد اے دل جتھے رب سوئے دا ٹھکانہ اے۔ بلہا جی آکھدے نیں پئی دل وچ جھاتی مار جو کچھ لہندا اے تے حاصل کر لئے جے نہیں لہندا تے رب کولوں لے۔ بلہا جی دے ایہناں خیالاں نوں سی حرفی دے موہڈھی شاعر سلطان اہعار فین حضرت سلطان باہو ہوراں انج فرمایا اے۔

عشق دی بھاء بڈاں دا بالن عاشق بہ سکیندے ہو
 گھت کے جان جگر وچ آ رہ ویکھ کباب تلیندے ہو
 سر گرداں پھرن ہر ویلے خون جگر دا پیندے ہو
 ہوے ہزاراں عاشق باہو ہر عشق نصیب کہیندے ہو

بلہا بلھے شاہ دی حیاتی تے جھات پائیے تے اوہ بظاہر اک سادھو 'ملنگ' درویش جا پدے نیں پر جدوں اوہناں دے کلام دی ڈوہنگیائی تے گہرائی ول جھات پائیے تے پتہ چلدا اے پئی اوہ صرف اک صوفی ای نہیں سن بلکہ سماج تے وی اوہناں دی ڈوہنگی نظر سی۔ اوہناں دی ایہہ مشہور کافی سنو :-

جدوں اپنی اپنی پے گئی

334
 دھی ماں نوں لٹ کے لے گئی
 منہ بار ہویں صدی پیاریا
 سانوں آمل یار پیاریا
 در کھلا حشر عذاب دا
 برا حال ہو یا پنجاب دا
 ڈر ہادیئے دوزخ ماریا
 سانوں آمل یار پیاریا

باباجی ہوراں پنڈاں دے لوکاں دی تہذیب تے کلچر نوں علامت دے طور تے ورت کے لوکائی نوں
 نیک عمل تے چنگے کم کرن دی پریرنا کیتی اے۔ آکھدے نیں :-

اج گھر نویں کیاہ کڑے
 توں جھب جھب ویلنا ڈاہ کڑے
 روں ویل پنجاون جا کڑے
 مڑ کل نہ تیرا جان کڑے
 کرکتن ول دھیان کڑے
 توں سدا نہ پکے رہناں ایں
 نہ پاس انبزی دے بہنا ایں
 بھا انت وچھوڑا سہنا ایں
 وس پیں گی کس ننان کڑے
 کرکتن ول دھیان کڑے

لوکائی نوں خواب غفلت توں بیدار کردیاں آکھدے نیں :-

اٹھ جاگ گھراڑے مارناہیں ایہہ سون تیرے درکار ناہیں
 اک روز جہانوں جانا ایں
 جا قبر وچ سمانا ایں
 تیرا گوشت کیریاں کھانا ایں
 کرچنا مرگ وسار ناہیں
 اٹھ جاگ گھراڑے مارناہیں ایہہ سون تیرے درکار ناہیں
 جو کچھ کر سیں۔ سو کچھ پاسیں
 نہیں تے اوڑک نوں پچھوتا سیں
 سنجی کونج وانگوں کرلا سیں
 کھنباں باجھ اڈار ناہیں

اٹھ جاگ گھراڑے مار ناہیں ایہہ سون تیرے درکار ناہیں

بلھے شاہ دی حیاتی تے شاعری دے دیوے توں ایہہ گل ثابت ہوندا اے پئی باباجی بھانویں بظاہر

مست است ای سن پر اوہ عقل شعور تے فہم فراست توں عاری نہیں سن اوہ شریعت تے طریقت
دے اصولاں دی پالنا کردے سن جیویں اوہناں دا فرمان ایس :-

شریعت ساڈی مائی اے
طریقت ساڈی دائی اے

مکدی گل ایہہ وے پئی حضرت بلھے شاہؒ مست است صوفی ہون دے باوجود عقل تے میداری دا
درس دیندے رہے۔

کافیاں

خواجہ غلام فریدؒ

سوال نمبر ☆ خواجہ غلام فریدؒ ہورال دی شخصیت تے فن تے روشنی پاؤ
پنجابی زبان بڑی بھاگاں والی تے جھٹاں والی زبان ایس جنوں عظیم بزرگاں، مبلغاں، صوفیاں تے ولیاں
اپنے خیالاں تے وچاراں لئی ورتیااے پنجابی زبان تے ادب دی تاریخ تے جھات پائیے تے ایہہ گل
ثامت ہوندی اے پئی صوفیا کرام، اولیا کرام بزرگاں تے درویشاں اپنے سچے تے سچے بولاں نال
پنجابی ادب دے بھنڈار نوں بھریااے۔

خواجہ غلام فریدؒ ہورال دا شمار اوہناں بزرگاں، صوفیاں، ولیاں تے درویشاں وچ ہندااے۔ جنہاں
نے لوکاں ہمیشہ مان کر دی رہوے گی۔ خواجہ غلام فریدؒ اچ پدھر دے بزرگ، درویش تے ہفت
زبان صوفی شاعر نیں۔ شاہ حسینؒ پنجابی کافی دے موہڈھی شاعر متھے جانداے نیں۔ جد کہ خواجہ
غلام فریدؒ ہورال نوں پنجابی کافی دا امام تسلیم کیتا جاندااے اوہناں پنجابی کافی دی صنف نوں ٹیسی تے
اڑا دتااے۔

خواجہ غلام فریدؒ دا شجرہ حضرت عمر فاروقؓ نال جاملدااے۔ خواجہ صاحب دے بزرگ عرب توں
اسلامی لشکر نال پہلوں سندھ آئے۔ حضرت بہاؤ الدین زکریا دی روحانی کشش پاروں اوہ ملتان دے
نیرے مٹھن کوٹ وچ آن آباد ہوئے۔ کچھ چر پچھوں ضلع رحیم یار خان دے قصبے چاچڑاں وچ جا آباد
ہوئے۔ خواجہ صاحب ہورال دا قبیلہ نیکی پارسائی تے پرہیزگاری پاروں علاقے وچ بڑا مشہور سی
تے عزت دی نگاہ نال دیکھیا جاندااے۔ ہندوستان دے بادشاہ شاہ جہان تے خواجہ صاحب دے
بزرگاں نوں پنج ہزار بیگے زمین بطور انعام عطا کیتی سی۔ مغلیہ خاندان دے حکمران خواجہ صاحب

دے بزرگان تے خاص طور تے اوہناں دے داوا حضور تے والد بزرگوار جناب مولانا خواجہ بخش
 ہورال دی بہت عزت کر دے سن۔ ایسہ گل وی ذکر جوگ اے پئی بہادر شاہ ظفر دے پوترے
 مرزا امجد اختر ہورال خواجہ فرید دے ہتھ تے بیعت کیتی سی۔ اک روایت موجب ریاست بہاولپور
 دے نواب محمد صادق ہوری خواجہ صاحب دے والدنوں مٹھن کوٹ توں چاچڑاں لے آئے سن۔
 خواجہ غلام فرید 1841ء وچ ضلع رحیم یار خان دے پنڈ چاچڑاں وچ مولانا خدائش دے گھر پیدا
 ہوئے۔ ڈاکٹر شہباز ملک ہورال لعلال دی پنڈ وچ اپنے مضمون صوفیاں دی شاعری وچ خواجہ فرید
 واحصہ دے عنوان بیٹھاں خواجہ صاحب دی پیدائش داسن 1845ء لکھیا اے۔ (ص 531) ارشد
 اقبال ارشد ہورال وی 1841ء نوں ای خواجہ صاحب دی پیدائش داسن دیا اے جد کہ عبدالغفور
 قریشی ہورال اپنی کتاب ”پنجابی ادب دی کہانی“ وچ خواجہ صاحب دی پیدائش داسن 1841ء
 مطابق 1261ھ لکھیا اے۔ (ص 386) خواجہ صاحب دا ابتدائی تے تاریخی ناں خورشید عالم سی
 پر علمی ادبی دنیا وچ خواجہ غلام فرید دے ناں مشہور ہوئے۔ جدوں خواجہ صاحب دی عمر چار
 سال ہوئی تے اوہناں دے والد مولانا خدائش اللہ نوں پیار ہو گئے۔ فیر اوہناں دی پرورش اوہناں
 دے وڈے بھرا خواجہ غلام فخر الدین ہورال نوں کرنی پئی۔ خواجہ صاحب دے وڈے بھائی دی
 اپنے سے دے عظیم بزرگ متقی خداترس تے انسان دوست درویش سن۔

خواجہ فرید ہورال نوں اپنے وڈے بھرا ناں بے انت پیار سی۔ اوہناں چھوٹی عمر وچ ای اپنے وڈے
 بھرا دے ہتھ تے بیعت کر لیتی سی۔ فخر الدین ہورال خواجہ صاحب دی تربیت ول خاص توجہ دتی۔
 اٹھ سال دی عمر وچ خواجہ غلام فرید ہورال قرآن پاک حفظ کرتا سی۔ سولہ سالوں وی عمر وچ
 ظاہرہ علوم توں فارغ ہو کے باطنی علوم دے حصول وچ رجبہ گئے۔ خواجہ صاحب ہورال نوں
 عربی، فارسی، اردو، ہندی، مارواڑی، سندھی تے پنجابی (سرائیکی) زبانوں تے مکمل عبور سی۔ خواجہ
 صاحب ہورال بڑے تھوڑے عرصے ای وچ درس نظامی دی تعلیم مکمل کر لیتی تے حدیث تفسیر
 فقہ، علم جعفر، علم نجوم، علم رمل تے علم الانصاب وچ مہارت حاصل کر لیتی۔ اللہ سوہنے دے فضل
 تے کرم تے مرشد پاک دی دعا برکت ناں خواجہ صاحب ظاہری تے باطنی علماں وچ طاق ہو گئے
 خواجہ صاحب دنیاوی علوم توں علاوہ تاریخ جغرافیہ، حدیث، فقہ، تصوف، علم انصاب، منطق تے
 تفسیر دے بڑے جانوں سن۔ خواجہ صاحب دے ظاہری تے باطنی علماں بارے تعلیم دے ماہر تے
 مشہور سو جھوان اپنی کتاب مٹھل فرید وچ انج لکھدے نیں۔

خواجہ فرید ظاہری تے باطنی علماں دے ماہر سن۔ اوہناں دے علمی مقام دا اندازہ ایٹھوں لایا جاسکدا
 اے کہ اوہ چھبی چھبی گھنٹیاں وچ اکو موضوع تے بولدے رہندے سن نہ کدھرے اکدے تے
 کدھرے تھکدے سن۔ جیہڑے موضوع تے گل بات شروع کردے اوہدے سارے پہلو کھول
 کھول کے سنن والیاں دے اگے ایس طراں رکھ دیندے کہ ہور کوئی گل کرن دی گنجائش نہ
 رہندی۔ خواجہ فرید ہورال دی طبیعت وچ تحقیق دامادہ بے انتہاء سی۔ اوس ویلے تک اوہناں دی
 طبیعت نوں چین نہیں ملدی سی جدوں تیک کہ اوہ کسے جستجو بارے اپنی تحقیق پوری نہیں سن کر

لیدے، غورتے گہرائی تے ڈوہنگیائی دیاں ہزاراں مثالوں موجود نہیں۔ جے ارشادات فریدی نوں
 ویکھیا جاوے تے فکرتے نظر دیاں گہرائیاں سامنے آجان دیاں نہیں (ص-23)

اک ہور تھانویں اوہ لکھدے نہیں۔
 27 سال دی عمر وچ خواجہ صاحب دے دؤے بھراتے پیر و مرشد جناب فخر جہاں اللہ نوں پیارے
 ہو گئے 30 سال دی عمر وچ خواجہ صاحب اپنے 100 سچیاں ساتھیاں (مریداں) نال لہور، دلی تے
 بمبئی دے راستے حج کرن لئی پیدل گئے۔ رستے وچ تے اوتھے جا کے خواجہ صاحب ہورال
 بڑی دولت سخاوت کیتی۔ خواجہ صاحب ہورال نے سادہ تے ساد مرادی حیاتی گزارے۔ خواجہ
 صاحب شروع توں ای تنہائی پسند سن۔ اوہ اک عار وچ کئی کئی دن عبادت کرن لئی چلے جان دے۔
 شاعری ☆ خواجہ غلام فرید ہورال نوں عربی، فارسی، اردو، مارواڑی، ہندی، سندھی تے پنجابی
 (سرائیکی) زبانوں تے بڑا عبور حاصل سی۔ خواجہ صاحب ہفت زبان شاعر ہون پاروں اوہناں دی
 شاعری وچ مختلف زبانوں دے الفاظ، استعارے، محاورے، علامتاں تے ترکیباں ملدیاں نہیں۔ خواجہ
 صاحب دیاں نویاں ترکیباں، علامتاں، تشبیہاں تے استعاریاں پاروں اوہناں داکلام بڑا من کچھواں تے
 من کھواں ایں۔ عظیم بزرگ تے صوفی شاعر ہون پاروں اوہناں داکلام، عشق، محبت، سوز، گداز، ہجر،
 فراق، تصوف، معرفت، اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دے عارفانہ تے صوفیانہ مضامین
 نال بھریا ہویا اے۔

خواجہ صاحب دے زبان سادہ عام فہم تے زور اے۔ اوہناں دے کلام وچ مقامی رنگ بڑا گھڑواں
 دکھائی دیندا اے۔ خواجہ صاحب ہورال شاعری دی ہر صنف تے طبع آزمائی کیتی اے پر شہرت تے
 صرف سے صرف پنجابی کافیاں پاروں حاصل ہوئی اے۔ اوہناں کافی دی صنف نوں ٹیسی تے اپڑایا
 اے۔ خواجہ صاحب ہورال کافی دی صنف وچ کئی اہم وادھے وی کیتے نہیں۔ انج اوہناں پنجابی کافی
 دی صنف نوں ٹیسی تے اپڑایا اے، تاہمیوں اوہناں نوں پنجابی کافی دالام اکھیا جاندا اے۔

کلام دیاں خوبیاں ☆ خواجہ غلام فرید اپنے عارفانہ تے صوفیانہ کلام پاروں لوکائی نوں شہرت دی
 سند حاصل کر رہے نہیں۔ اوہناں دی شاعری، عشق، محبت، ہجر، فراق، تصوف تے ربی عشق دے
 مضموناں نال بھری ہوئی اے۔ اوہناں اپنے کلام راہیں عشق، محبت، پیار، مروت، سوز تے گداز،
 درد تے فراق، عاجزی تے انکساری، اسلامی بھائی چارے تے اخلاقی قدراں داورس دیندی اے۔
 اوہناں دسیا پئی ایہہ دنیا آخرت دی کھیتی اے۔ ایہہ دنیا عارضی تے ناپائیدار اے۔ ایتھے جو کجھ بیجاں
 گے اگلے جہان اوہ کجھ کٹاں گے۔

چنگے کم تے نیک عمل ای لوکائی نوں دونوں جہاناں وچ سرخرو کر سکدے نہیں۔ خواجہ صاحب
 ہورال حقوق اللہ تے حقوق العباد دی پابندی تے بڑا زور دتا اے۔ خواجہ غلام فرید منظر نگاری،
 جذبات نگاری، جزیات نگاری، سراپا نگاری تے مضمون نگاری دے فن وچ اپنا ثانی نہیں رکھدے۔
 اوہناں اپنے کلام وچ درد، وچھوڑے، عشق، محبت، تصوف تے معرفت دے مضموناں نوں بڑے
 سادہ تے نوپکے انداز وچ پیش کیتا اے۔ اوہناں دی شاعری فنی تے لسانی خوبیاں نال مالا مال اے۔

تاہمیوں اوہناں دا کلام ایٹاں عرصہ گزر جان دے باوجود وی اوہناں ای مشہور تے مقبول اے جناں
اوہناں دے سے وچ سی۔

کلام وچوں ونگی

عشق حقیقی دارنگ۔

عشق ہے دکھڑے دل دی شادی
عشق ہے رہبر مرشدی ہادی
عشق اساڈا پیر۔ جس کل راز سمجھایا

یاں

عشق لگا گھر دسریا۔ زر دسری در دسریا
ہر ویلے ہر یاد اسانوں۔ ہور اسان ہر دسریا

عشق مجازی دارنگ۔

وچ روہی دے رہندیاں
نازک نازو جٹیاں
راتی کرن شکار دلاں دا
دیہاں ولوڑن ٹھیاں

روہی رنگ۔

آچنوں رل یار
پیلوں پچیاں نی وے
کئی بھڑیاں، کئی ساویاں، پچلیاں، کئی بھوریاں کئی پھکڑیاں میلیاں
کئی اودیاں گل تار۔ کٹھیاں رتیاں نی وے
آچنوں ول یار
پیلوں پچیاں نی وے

یاں

فلسفہ وحدت الوجود دارنگ ویکھو

مینڈا عشق وی توں مینڈا یار وی توں
مینڈا دین وی توں ایمان وی توں
مینڈا جسم وی توں مینڈا روح وی توں
مینڈا قلب جگر جند جان وی توں
مینڈا کعبہ قبلہ مسجد مندر مصحف تے قرآن وی توں
مینڈا دکھ سکھ روون کھان وی توں
مینڈا درد وی توں درمان دی توں

یاں

واہ واہ سوہنے دا ورتارا۔ ہر صورت وچ کرے لوتارا
 ہک جا چارے عشق اجارا۔ بنی چاڈیوے حسن اودھار
 اوہ مالک ہے اونی سگدا۔ ہر صورت وچ منہنھرا لگدا
 میں کیا موہ لیلتس من جگدا۔ مایلتس ہر جاناں نقارا
 واہ واہ سوہنے دا ورتارا

یاں

ہر صورت وچ آوے یار۔ کر کے ناز ادا لکھ وار
 ہک جارنگ سنگار دکھاوے۔ ہک جا عاشق من کے آوے
 ہر منظر وچ آپ ساوے۔ اپنا آپ کرے دیدار

کلام وچ مقامی رنگ

ہر وحست بخوی روہی۔ اے دل دیوانی موہی
 نھی راہی برڈوں جلساں۔ دل راہوں مول نہ ولساں
 وچ ساتھ پریندے رلساں۔ وچ روہی کر سوں پوہی

یاں

اوتھ درد مندے دے ڈریے۔ جتھ کرڈ کنڈا بوئی ڈھیرے
 دل ہر ویلے پیا ٹانگھے۔ وچ ویکھاں مال دے لانگھے
 گنیں بھریاں بھیداں چانگھے۔ لنگھ پوندم قدم اگھیرے

کلام وچ مرشد و تصور

خاص فرید غلام فخر دا۔ باندا بردا اس دے در دا
 بھٹھ پیا آسرا علم و ہنر دا۔ تکیہ دوست دے دم دا

منظر نگاری بارے

آے مست دیہاڑے ساون دے۔ وہ ساون دے من بھاون دے
 بدلے پورب ماڑ ڈکھن دے۔ کجے بھورے سو سو دن دے
 چارے طرفوں زور پون دے۔ سارے جوڑ و ساون دے
 چکوریاں چکورے انجن لیسھے۔ کونل مور چھونے جیسھے

یاں

توں من سانوں یار ہر دم پھراں حیران
 ماہی باجھوں سول گھنیرے جیون ہے میکار
 حاتم دلی دا جانی
 دلبر جھیا ہور نہ کوئی۔ خوبی دا سردار

صورت
پینل بھڈ کے کچھ سدھلیا۔ کچھیں زار و زار
رورو
عشق روڑا پیش پوسے۔ دل نون دار مدار
تن من سو سو کانی
درد فرید ہے چیز مہانگی۔ ٹھڈے ونج وپار
جندڑی کر قربان

مکدی گل ایسہ دے پئی حضرت خواجہ غلام فرید واقعی اچ پدھر دا ہفت زبان صوفی شاعر اے
جسڈے اپنے کلام تے کلام دیاں خوبیاں پاروں ہمیشہ زندہ رہن گے۔ انشاء اللہ
وفات ☆ ادب دا ایسہ عظیم صوفی شاعر 24 جولائی 1901ء نون اللہ نون پیارا ہو گیا ان
وانا الیہ راجعون۔ لوہناں دامزار مٹھن کوٹ ونج جتھے جولائی دے آخری ہفتے ونج عرس مبارک
ہوندا اے ایس عرس مبارک دے موقعے تے لکھاں تے کروڑاں عقیدت مند مزار شریف تے
حاضری دیندے نیں تے مرادواں پاندے نیں۔

سوال نمبر۔ ☆ پنجابی دے صوفی شاعر اں دی فکری سانجھ تے چائن پاؤ؟
جواب ☆ لسانیات دے ماہراں دی متفقہ رائے موجب دنیا دے تقریباً ہر ادب تے ہر زبان
دی جیاد تصوف، معرفت تے تبلیغ دین تے رکھ گئی اے پنجاب ادب دی تاریخ تے جھات پائیے تے
ایسہ گل نتر کے سامنے آؤندی اے پئی مڈھلا پنجابی ادب تصوف، معرفت تے عارفانہ تے صوفیانہ
خیالاں نال بھریا ہویا اے۔ پنجابی دے سکھاں صوفی شاعر اں اپنے اپنے خیالاں راہیں تبلیغ اسلام دا
پرچار کیتا تے ایس توں علاوہ معرفت تے تصوف دے سچے سچے تے لافانی پیغام نون بڑے سوہنے
سادہ تے نوپکے انداز نال پیش کیتا۔

بابا فرید گنج شکر، ہور اں نون پنجابی زبان تے ادب دا موہڈھی صوفی شاعر مٹھیا جاندا اے۔ بابا فرید گنج
شکر، ہور اں شلوکاں راہیں دین اسلام دے آفاقی تے لافانی پیغام نون لوکاں میسر اپڑیا۔ لوہناں اپنے
کلام راہیں اللہ سوہنے دی وحدانیت، عشق محبت، اخلاقی قدراں تے اخوت دا درس دتا۔ بابا جی
ہور اں لوکاں نون حقوق اللہ تے حقوق العباد دی پابندی کرن دی ہدایت کیتی۔ لوہناں دا کلام پیار
محبت، مہر مروت، ہجر فراق، سوز گداز، اخلاقی رواداری، اسلامی بھائی چارے دا درس دیندا اے
لوہناں اپنے شلوکاں راہیں عارفانہ تے صوفیانہ مضموناں نون بڑے سوہنے، سادہ، تے من کھویں
تے من کھویں انداز ونج پیش کیتا اے۔

ایسہ گل پکی تے پیڈی اے پئی پنجابی زبان تے ادب دے سکھاں صوفی شاعر اں اپنے کلام راہیں
مسئلہ توحید، فلسفہ تصوف، تصور مرشد، فلسفہ عشق، مسئلہ وحدت الوجود تے معرفت دے آفاقی
رنگ نون اپنے اپنے منفرد انداز ونج پیش کیتا اے۔ سکھاں صوفی شاعر اں دی فکری سانجھ لوہناں
دی فکری ایکتا دا مونہ بولد اثبوت اے۔ بابا فرید گنج شکر، توں لے کے میاں محمد حسن میسر سکھاں

شاعران ایس فکری سانجھ تے فکری ایکتانوں برقرار رکھیا اے۔ بلا فرید گنج شکر ہوراں شلوکاں راہیں شاہ حسین، پلھے شاہ تے خواجہ غلام فرید ہوراں کافیاں راہیں تے حضرت سلطان باہو ہوراں سی حرفی راہیں اسلام دے آفاقی پیغام نوں لوکاں تیک اپڑایا۔

تصوف دی تعریف تے تفصیل بارے مشہور عالماں تے بزرگاں آکھیا اے
☆ حضرت امام غزالی موجب تصوف اوہ علم ایس جیہڑا نفس دی غلط خواہشات نوں ختم کر دیوے۔

☆ مولانا روم موجب اپنے نفس نوں اللہ دے حکم نال راضی رکھنا تصوف اے
☆ حضرت ابو سیلمان درانی موجب تصوف ایس چیز داناں کہ ساریاں تکلیفاں نوں اللہ تعالیٰ دی طرفوں خیال کیتا جاوے تے صبر کیتا جاوے اللہ توں سوا سب نوں جھڈتا جاوے۔
☆ حضرت ابو علی احمد بن محمد رودباری موجب ایٹاں دالباس پانا، نفس تے جفا کرنا دنیا نوں ترک کر دینا تے سنت نبوی دی پیروی کرنا تصوف اے۔

☆ حضرت ابو بکر شبلی ہوراں موجب اللہ تعالیٰ دے دربار وچ غماں توں بناں زندگی گزارن داناں تصوف اے

☆ حضرت ابو محمد نقشب ہوراں موجب جنگے اخلاق داناں تصوف اے
☆ حضرت بشر حافی دے مطابق جیہڑا آدمی اللہ تعالیٰ دے نال دل صاف رکھے، اوہ صوفی ہوندا اے

☆ فارسی دے مشہور شاعر موجب

صاف شوبا حق نہان و آشکار

صوفیان صاف را ایں است کار

☆ حضرت سید الطائفہ جنید بغدادی موجب
تصوف دالفظ اصطفاء مشتق اے۔ یعنی جیہڑا چونواں ہو گیا۔ اوہ صوفی ہو گیا۔ فرماندے نیں۔ صوفی اوہ دے جیہڑا غلت (دوستی) حضرت ابراہیم علیہ السلام کولوں تسلیم حضرت اسماعیل علیہ السلام ہوراں کولوں غم تے اندوہ حضرت داؤد علیہ السلام کولوں صبر حضرت ایوب علیہ السلام کولوں شوق حضرت موسیٰ علیہ السلام کولوں تے اخلاص حضرت رسول اکرم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کولوں حاصل کرے۔

☆ بزرگاں دی اک جماعت موجب

اسم صوفی لفظ صفاتوں مشتق اے تے صوفی اہل صفا وچوں ہوندے نیں۔

☆ مجدد الف ثانی موجب

تصوف کوئی اجیبی چیز نہیں جیہڑی شریعت کولوں دور کر دیوے بلکہ شریعت نال تصوف دا اوہ ای تعلق اے جیہڑا جسم داروح نال اے۔ طریقت شریعت تے تصوف اک دوجے دے بالکل مطابق نیں تے ایہناں وچ بال برابر فرق نہیں۔ شریعت دی راہ تے ٹر کے بندے نوں اللہ دے نیڑے

ہوں دا طریقہ ملدا اے۔ ایسے نوں طریقتیاں تصوف آکھدے نیں۔
 حدیث نبوی اے تسی نماز پڑھو جو یوں مینوں نماز پڑھدیاں وی کھدے ہے۔
 کدی گل ایہہ دے پئی تصوف اوہ ہدایت دی راہ اے جیدے تے چل کے بندہ اللہ تے اللہ دے
 رسول دی تعلیمات تے عمل کر سکے۔ تصوف دے پاندھی دا عمل اللہ تے اللہ دے رسول دی
 تعلیمات دے عین مطابق ہوندا اے۔

پنجابی ادب دی تاریخ تے جہات پائیے تے ایہہ گل نتر کے سامنے آؤندی اے پئی سکھناں صوفی
 شاعراں دا کلام توحیدی رنگ 'فلسفہ تصوف' 'فلسفہ عشق' 'تصور مرشد' 'فلسفہ وحدت الوجود' تے فلسفہ
 معرفت دے مضموناں نال بھریا ہویا اے۔ صوفی شاعراں دی فکری ایکتا تے فکری سانجھ اوہناں
 دے کلام دی روشنی وچ ملاحظہ فرماؤ۔

رنگ تصوف
 - فریدا بے توں عقل لطیف ہیں کالے لکھ نہ لیکھ
 اپنے گریوان میں سرنیواں کر کے دیکھ
 - اٹھ فریدا وضو ساج صبح نماز گزار
 جو سر سائیں نہ نیویں سو سر کپ اتار
 - فریدا بے نماز کتیا ایہہ نہ کھلی ریت
 کدی چل نہ آیا پنچے وقت مسیت
 (بابا فرید گنج شکر)

اللہ چھے دی بوٹی مرشد من میرے وچ لائی ہو
 نفی اثبات دا پانی ملیا ہر رگے ہر جانی ہو
 اندر بوٹی مشک مچایا جد پھلن پر آئی ہو
 جیوے مرشد کامل باہو جنیں ایہہ بوٹی لائی ہو
 بے توں چاہیں قرب حقیقی۔ ورثہ علوی تے صدیقی
 ریت جندی رسم شفیقی۔ بھٹ ہستی بھٹ سستی
 (خواجہ غلام فرید)

فریدا خالق خلق میں۔ خالق دے رب مانہ
 مندا کس نوں آکھیے۔ جاتس بن کوئی نانہ
 فلسفہ وحدت الوجود ☆ وحدت الوجود توں مراد اے پئی کائنات دی ہر شے وچ کائنات دے
 خالق مالک و اجملکار اوکھالی دیندا اے۔ ایس نظر یے دے بانی ابن العربی نیں۔ سکھناں شاعراں ایس
 نظریے نوں اپنایا اے جس دا پروا پیش خدمت اے۔

فریدا جنگل جنگل کیا بھوئیں دن کنڈا موڑ بہہ
 دے رب میالے جنگل کیا ڈھونڈ بہینہ
 (بابا فرید گنج شکر)

مرشد فخر جہان نے کیتیم ایسہ ارشاد
 عارف لکن العرلی ساڈا ہے استاد
 ٹھپ فقہ اصول عقائد نوں
 رکھ ملت ابن العرلی دی
 ملوانے دے وعظ نہ بھانے
 بے شک ساڈا دین ایمانے
 ابن العرلی دا دستور
 سکھ خلت ست غیر دی علامت
 لکن العرلی دی رکھ ملت
 آکھیوم سوہنے فخر جہان

یاں

ہر صوت وچ یار ڈھم۔ کل یار اغیار کوں یار ڈھم
 تھ پھل گل باغ بید ڈھم۔ تھ بلبیل زار زار ڈھم
 تھ خس خاشاک تے مار ڈھم۔ ہک نور دے سبھ اطوار ڈھم
 (خواجہ غلام فرید)

☆ فلسفہ عشق تصوف دادو جاناں عشق اے۔ پنجابی شاعری دی جیاد تصوف یاں عشق تے
 اے۔ سبھاں مسلمان شاعراں تے خاص طور تے صوفی شاعراں فلسفہ عشق نوں بڑے سوہنے سادہ
 تے نوپکے انداز وچ پیش کیتا اے۔ جیویں:-

فریدا خالق خلق میں۔ خلق دے رب مانہ
 مندا کس نوں آکھے۔ جاتس بن کوئی ناہہ
 (بابا فرید گنج شکر)

☆ کلمہ توحید ارکان اسلام دا پہلا تے اہم رکن ایس۔ اسلام دی عمارت کلمہ طیبہ
 تے اے۔ اللہ دی وحدانیت نوں دلوں جانوں تسلیم کرن والا بندہ بیچ معیاں وچ مسلمان اے۔
 سبھاں مسلمان شاعراں تے خاص طور تے صوفی شاعراں دے کلام وچ اللہ تعالیٰ دی وحدانیت دا
 رنگ اکڑواں دکھالی دیندا اے۔

فریدا خالق خلق میں۔ خلق دے رب مانہ
 مندا کس نوں آکھے۔ جاتس بن کوئی ناہہ
 (بابا فرید گنج شکر)

ہک ہے ہک ہے ہک ہے
 ہک دی دم دم سک ہے

ہک ہے ظاہر ہک ہے باطن
 میا سبھ ہالک ہے
 جیہڑا ہک کو ڈونہ کر جانے
 اوہ کافر مشرک ہے
 (خواجہ غلام فرید)

یاں

فخر جہان قبول کیتو سے
 واقف کل اسرار تھیوسے
 رمز حقیقی بھات اساڈی
 فخر جہاں ایسا ریت سکھائے
 (خواجہ غلام فرید)

پہلی پوڑی پریم دی پل صراطے ڈیرا
 حاجی مکے حج کرن میں مکھ ویکھاں تیرا
 آئیں عنایت قادری ہتھ توں پکڑیں میرا
 میں اڈیکاں کر رہی کدی آ کر ڈیرا
 مرشد دی اہمیت بارے ☆ ایسہ گل پکی تے پیڈی اے پئی کسے نہ کسے کم نوں سکھن لئی کسے نہ
 کسے استاد زہیر زہنمایاں بزرگ دی لوڑ ہوندی اے۔ تصوف دے پینڈے نوں طے کرن تے
 روحانی حیاتی دیاں منزلاں نوں طے کرن لئی وی کسے روحانی بزرگ زہنما زہیر پیریاں مرشد دی
 لوڑ ہوندی اے۔ مرشد پیر زہنما زہیر تے ہادی دی رہنمائی توں بغیر عشق حقیقی دی کامیابی تے
 کامرانی نہ صرف مشکل اے بلکہ ناممکن اے۔ پنجابی زبان تے ادب دے شاعران تے خاص طور
 تے صوفی شاعران مرشد دی لوڑ تے تھوڑتے بوازدوتا اے۔
 حضرت بابا فرید گنج شکر توں لے کے حضرت میاں محمد بخش ہورال تیک سکھناں صوفی شاعران
 دکھرے دکھرے اندازنال مرشد پاک دی لوڑ تے تھوڑبارے بھر نویں اندازنال بیان کیتا اے۔

پنوں ہوت نہ کھر موکل دیا
 جھڈ کلڑی کچج سدھایا
 سوہنے جان پچھان رلایا
 کوڑا عذر بنائے کھل دا

یاں

سن لیلیٰ دھانہ پکارے
 تیڈا مجنوں زار زارے

سوہنا یار تو نے ہک وارے
کڈھیں چا پردہ محمل دا

(حضرت خواجہ غلام فرید)

دنیاوی بے ثباتی بارے ☆ سبھناں شاعراں تے خاص طور تے صوفی شاعراں دنیاوی
نپا سیداری تے بے ثباتی دا ذکر کیتا اے جیویں:-

فریدانہ خاک نہ ندیئے خاکو جیڈ نہ کو
جیوندیاں پیراں تلے مویاں اپر ہو

یاں

فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں۔ ایت نہ لایئے چت
مٹی پئی اتولویں کوئی نہ ہوسی مت
(بابا فرید گنج شکر)

عارفانہ کلام ☆ سبھناں صوفی شاعراں اپنے عارفانہ کلام راہیں لوکائی نوں عشق محبت، ہجر فراق،
مہر مروت، اخلاقی قدریں تے اسلامی بھائی چارے دا درس دتا۔ اوہناں لوکائی نوں حقوق اللہ تے
حقوق العباد دی پابندی کرن دی پریرنا کیتی۔ صوفی شاعراں تصوف، معرفت تے صوفیانہ تے
عارفانہ کلام بڑے من کھجویں تے من کھجویں انداز وچ پیش کیتا۔

رکھی سکھی کھائے کے ٹھنڈا پانی پی
فریدا دیکھ پرانی چوڑی نہ ترسائیں جی

یاں

فریدا کالے مینڈے کپڑے کالا مینڈا دیس
گناہیں بھریا میں پھراں لوک کن درویش
(حضرت بابا فرید گنج شکر)

پہلی پوڑی پریم دی پل صراطے ڈیرا
حاجی مکے حج کرن میں مکھ دیکھاں تیرا
آئیں عنایت قادری ہتھ تون پکڑیں میرا
میں اڑیکاں کر رہی کد آ کر ڈیرا

ہے عشق دا جلوہ ہر ہر جا۔ سبحان اللہ سبحان اللہ
خودی عاشق خود معشوق جیا۔ سبحان اللہ سبحان اللہ

(حضرت خواجہ غلام فرید)

ایس ویرے توں ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی صوفی شاعری وچ تصوف دارنگ بڑا گھڑا

و کھالی دیندا اے۔ تے پنجابی شاعری صوفیانہ عارفانہ تے تصوف دے مضمونان نال بھری ہوئی اے۔

سوال نمبر ☆ خواجہ غلام فرید دے فکرتے فن دی کوئی نمائندہ کافی لکھو
[پنجاب یونیورسٹی 1986]

- (1) کیا حال سناواں دل دا۔ کوئی محرم راز نہ ملدا
- (2) منہ ڈھوڑ مٹی سرپائیم۔ سارا ننگ نمود و نجا نیم
کوئی پتھن نہ ویڑے آئیم۔ ہتھوں اٹا عالم کھلدا
- (3) آیا بار برہوں سر باری۔ لگی ہو ہو شر خواری
روندیں عمر گزاریم ساری۔ ناں پائیم ڈس منزل دا
- (4) دل یار کیتے کرلاوے۔ تڑپاوے تے غم کھاوے
دکھ پاوے سول بھاوے۔ ایہو طور میڈے بے دل دا
- (5) مٹی سہس طیب کماون۔ سے پڑیاں جھول پلاون
میڈے دل دا بھید نہ پاون۔ پوے فرق نہیں اک تل دا
- (6) پنوں ہوت نہ کھڑ مکلايا۔ جھڈ کلہڑی کچج سدھایا
سوئے جان پچھان رولایا۔ کوڑا عذر نبھائیم گھلدا
- (7) سن لیلی دھانہ پکارے۔ تینڈا مجنوں زار نزارے
سوہنا یار توئے کواڑے۔ کڈیں چا پردہ مھل دا
- (8) دل پریم نگرڈوں تانگھے۔ جتھاں پینڈے سخت اڑانگے
تا راہ فرید نہ لائگھے۔ ہے پندھ بیوں مشکل دا

معنی	الفاظ	معنی	الفاظ
دساں	محرم راز	سناواں	رازدار
مٹی گھٹا	و نجا نیم	دھوڑ	گنواٹا۔ ضائع کرنا
صحن	کھلا	ویڑے	ہس دا
بدنامی	شر خواری	ہو ہود	بری شہرت
فریاد کرے	تڑپاوے	کرلانڈے	تڑپاوے۔ بے چین ہونا
حکیم	کماون	پہنس	کماناں
پڑیاں پلاون	پنوں	پڑیاں جھول پلاون	سی دا معشوق
پنوں دی ذات	مکلايا	ہوت	مکلاوا
قلعہ جھڈ کے	جھل	جھڈ کلہڑ	اونگھ، سستی، غفلت
فریاد۔ رونا پٹنا	توڑے	دھانہ	فیروی
کے ویلے	پریم نگر	کڈیں	محبت دی نگری / بستنی

1- حضرت خواجہ فریدؒ پنجابی دے عظیم بزرگ تے اچ پدھر دے صوفی شاعر نیں۔ دو بے صوفی شاعر اں وانگ اوہناں دا کلام عشق محبت نمر مروت تے ہجر فراق دے مضموناں نال بھریا ہویا اے۔ اوہ اپنے محبوب حقیقی یاں محبوب ازلی دے فراق تے وچھوڑے وچ ہر ویلے بے چین تے بے قرار رہندے نیں ایس بے چینی تے بے قراری پاروں اوہ پریشان رہندے نیں۔ اوہناں نوں کوئی وی رازداریاں ہم راز نیں ملدا جس نوں اوہ اپنے دل دا حال سناون اوہ آکھدے نیں کہ ایس حقیقی عشق نے میرا اوہو حال کیتا اے جیہڑا کہ میں بیان نہیں کر سکدا۔ گلاں کہ سکدے نیں کہ ایسہ عام گلاں ہر کے نوں دسیاں جان بلکہ ایسہ گلاں خاص نیں تے خاص بندے ای سمجھ سکدے نیں تے میری دکھاں تے تکلیفاں دا بھار وٹھاسکدے نیں۔

2- حضرت خواجہ غلام فریدؒ اپنے عشق حقیقی دی راہ وچ آون والیاں اوکڑاں تے مشکلاں دا ذکر کر دیاں آکھدے نیں پئی ایس عشق دے پینڈے بڑے اوکھے ہوندے نیں۔ عشق دیاں منزلاں مشکلاں تے مصیبتاں نال بھریاں ہوندیاں نیں۔ ایس عشق پاروں میرا تن من تباہ ہو چھیا اے۔ میرے دل نوں ہر ویلے بے چینی تے بے قراری پریشان کر دی اے مینوں اپنی سدھ بدھ نہیں رہی جس پاروں سروچ مٹی گھٹاپے چھیا اے۔ میری عزت ناموس تے خاندانی تعظیم و تکریم وی مٹی وچ رل گئی اے۔ بڑے افسوس دی گل اے پئی ایس بربادی دے باوجود کوئی وی میری حالت زار تے ترس نہیں کھانداتے نہ ای کوئی میرا درد و ٹان لئی میرے گھر آندا اے۔ لوکاں دی ایس بے حس تے مینوں بڑا افسوس تے حیرانی محسوس ہوندی اے۔ درد و ٹان دی جائے لوکی میری حالت زار نوں ویکھ تے میرا مذاق اڑاندے نیں۔

3- خواجہ غلام فریدؒ اپنے عشق حقیقی دے سلسلے وچ آون والیاں اوکڑاں دا ذکر کر دیاں آکھدے نیں پئی محبوب حقیقی دے درد تے فراق پاروں میرا دل ہر ویلے بے چین تے بے قرار رہندا اے۔ تے اپنے محبوب دی بھال وچ ہر ویلے مصروف رہنا آں۔ میری ایس جدوجہد نوں ویکھ کے لوکی میرا مذاق اڑاندے نیں۔ کوئی وی میرے دل دی لگی دا احساس نہیں کرداتے نہ ای کوئی میرے نال ہمدردی کر ادا اے۔ بلکہ میرے سٹی سا تھی تے جہن متر میرے عشق تے ہمدے نیں۔ میرا محبوب وی میرے تے ترس نہیں کھانداتے۔ میں اپنے محبوب دی بھال وچ اپنی ساری حیاتی داتے لادتی اے لیکن فیروں مینوں عشق دی منزل دکھالی نہیں دیندی تے نہ ای محبوب دا دیدار نصیب ہوندا اے۔

4- خواجہ صاحب ایس بند وچ فرماندے نیں ہر عاشق صادق دی پہلی تے آخری خواہش ”وصال محبوب“ ہوندی اے۔ میں وی اپنے محبوب ازلی دے دیدار لئی ہر ویلے کوشش کردا رہناں۔ پر مینوں حالی توڑی کامیابی حاصل نہیں ہوئی۔ بلکہ دکھاں تے مصیبتاں نے مینوں ہر پاسیوں گھیریا ہویا اے۔ خواجہ صاحب اپنے محبوب حقیقی نوں اپنے دل دی کیفیت بیان کر دیاں

آکھدے نیں پئی اوس دا دل محبوب دے درد فراق تے وچھوڑے پاروں ہر ویلے پریشان تے بے قرار رہندا اے۔ ایہہ بے قراری تے بے چینی محبوب دے دیدار توں بہناں نہیں مک سکدی۔

5- خواجہ صاحب آکھدے نیں پئی دنیا دار طبیب میری ایس دل دی بے چینی تے بے قراری دا علاج کران دی کوشش کردے نیں۔ پر دنیا دار حکیمان تے طبیبان کول میرے عشق حقیقی دے روگ دا علاج نہیں ہے۔ اوہ مینوں کئی قسم دیاں پڑیاں گھول گھول کے پلانڈے نیں۔ اوہناں نوں تے میرے دل دے روگ دا علم ای نہیں اے۔ اوہ میرا علاج جیکہہ کرن گے؟ ایہناں دنیا دار حکیمان تے طبیبان کول میرے روگ دا کوئی علاج نہیں۔ ایس لئی اوہناں دے علاج دے باوجود میرے روگ وچ کوئی فرق نہیں آیا۔

6- خواجہ غلام فرید ہوراں ایس بند وچ لوک داستاناں دے کردار ان نوں تلمیح دے طور تے استعمال کیتا اے۔ کسی نوں پنوں اپنے قلعے وچوں لے کے کچھ ول ٹر جاندا اے۔ اوس دے بھائی پنوں دا پچھا کردے نیں تے آخر کچھ اپڑ جاندا اے نیں۔ پنوں اپنے بھائیاں دی خاطر تواضع کردا اے۔ رات ہو جاندا اے۔ بھائی پنوں نوں اپنے نال زبردستی لے جاندا اے نیں۔ کسی سستی رہندی اے۔ سویر ویلے کسی دی جاگ کھلدا اے۔ پتہ لگدا اے پئی پنوں نوں اوس دے بھائی زبردستی لے گئے نیں۔ اوہ وی پنوں نوں لہن لئی ٹر پیندا اے۔ تھلاں دی تپدی ریت وچ ٹردیاں ٹردیاں اپنی جان دے دیندا اے۔

خواجہ صاحب آکھدے نیں پئی میں وی عشق حقیقی وچ اپنے محبوب دی بھال وچ ایسے طراں مصروف ہاں جس طراں کسی اپنے معشوق پنوں دی بھال وچ مصروف رہی۔ میرا دل اپنے محبوب حقیقی دی فراق وچ تڑپ رہیا اے۔ ایس بھال پاروں میری سدھ بدھ ختم ہو چکی اے تے مینوں اپنا آپ وی بھل گیا اے۔ جیویں کسی نوں پنوں دی تلاش وچ اپنا آپ بھل گیا سی۔ شاعر ایس بند وچ پنوں نوں اللہ تے کسی نوں اپنے آپ نال تشبیہ دیندا اے نیں۔

8- خواجہ غلام فرید ہوراں ایس بند وچ لیلیٰ تے مجنوں دی لوک داستان دے کردار ان نوں تلمیح دے طور تے استعمال کردیاں آکھیا اے پئی اے لیلیٰ (اے میرے محبوب) میرے دل دی بے چینی تے بے قرار دا خیال کر۔ میں تیرے ہجر فراق درد تے وچھوڑے پاروں ہر ویلے بے چین تے بے قرار رہناواں تے توں اپنے حال دی مستی وچ مصروف ایں۔ میرے دل دی صرف اکوای سدھراے پئی مینوں اپنا دیدار کراوے۔ تیرے دیدار نال میرے دکھ ختم ہو جان گے۔ میرے دل دی بے چینی بے قراری مک جاوے گی۔ میری عید ہو جاوے گی۔ ایہو میری مجنوں وانگ تیرے اگے فریادا اے۔

9- خواجہ غلام فرید عشق دیاں اوکڑاں مشکلاں تے مصیبتاں دا ذکر کردیاں آکھدے نیں پئی عشق دی پوڑی تے چڑھنا ہر جاری ساری بندے دا کم نہیں۔ عشق دی بیڑی وچ ہر عام آدمی پیر نہیں رکھ سکدا۔ ایس عشق نے بے شمار لوکاں نوں ایس دنیا وچ تباہ برباد تے ذلیل و خوار کیتا اے۔ عشق دیاں منزلاں ہر جاری ساری بندہ طے نہیں کر سکدا۔ عشق وچ بھکھ ننگ ذلالت تے خواری

ہندی اے۔ دل ہر ویلے محبوب دے وچھوڑے تے جدائی وچ پریشان تے بے چین رہندا اے۔
دل دی ایس بے چینی نوں کوئی نہ کوئی بندہ ای برداشت کر سکدا اے۔ عشق وچ زمانے دے طعنے مہنے
وی برداشت کرنے پیندے تے اپنے تے غیر ویری دشمن بن جاندا اے۔ شاعر اکھدا اے پئی
عشق دی بستھی وچ اڑنا نہ صرف مشکل بلکہ ناممکن اے۔ عشق دی راہ وچ آون والیاں اوکڑاں
عام آدمی دی برداشت توں باہر نیں۔

مکدی گل ایسہ وے پئی شاعر نے ایس کافی وچ عشق دی اہمیت تے زور دیندیاں ہویاں عشق دی راہ
وچ آون والیاں اوکڑاں تے مشکلاں دی تفصیل پیش کیتی اے۔

سوال نمبر 5 ☆ (i) خواجہ غلام فرید دی منظر نگاری تے اظہار کرو۔

[پنجاب یونیورسٹی 1984]

(ii) خواجہ غلام فرید روہی رنگ رنگیلی دامصورتا تے مضمون لکھو۔

[پنجاب یونیورسٹی 1985 '87' 92' 93' 1995]

(iii) خواجہ غلام فرید دی شاعری دیکھد اپلو تہانوں بہتا متاثر کردا اے۔

[پنجاب یونیورسٹی 1989]

(iv) خواجہ غلام فرید نے کسی دی علامت راہیں اپنے باطن تے خارج
دوواں دی عکاسی کیتی۔ دلیلاں نال اتفاق یا اختلاف کرو۔

[پنجاب یونیورسٹی 1990]

(v) خواجہ غلام فرید ہوراں دی شاعری دا تہانوں کیہڑا پہلو زیادہ متاثر
کردا اے

عربی زبان دی مشہور ضرب المثل اے پئی وطن دا پیارا ایمان دا حصہ اے۔ وطن ہر کسے نوں پیارا
ہوندا اے۔

جمن بھونکیں ہر بندے نوں پیاری لگدی اے۔ جدوں بندہ پیدا ہوندا اے۔ اوس
دھرتی دی مٹی اوس دے سریر وچ شامل ہو جاندا اے اوس دھرتی دا خون خمیر اوس دے صے دا
حصہ بن جاندا اے۔ قدرتی طور تے جس درتے دیوار وچ بندہ حیاتی یاد اکھ حصہ گزار دیندا اے یاں
جنہاں بازاراں گلیاں تے راہواں تے بندہ ٹردا پھر دار ہندا اے۔ اوہناں گلیاں 'محمیاں' بازاراں تے
ماحول دا بندے دے دل تے دماغ تے اجہیا اثر ہو جاندا اے پئی اوہ دنیا دے کسے وی خطے تے چلا
جاوے پر اوس تے اپنا وطن اپنا ملک اپنا دیس اپنے دیس دی مٹی دی یاد ہر ویلے موجود رہندی تے
اوس نوں اپنے وطن تے وطن دیاں سبھی شیواں دی یاد ستاندی رہندی اے۔ وطن تے وطن دیاں
سبھناں شیواں نال پیارا اک فطری تے قدرتی امر اے۔

شاعر ہووے یاں ادیب یاں سو جھوان اوس نوں اپنے وطن تے وطن دی مٹی نال بے انت پیارا اوس
نوں لکھتاں وچ بیان کرن تے مجبور کردا اے شاعر اپنے شعر اں وچ اپنے وطن اپنے ماحول تے اپنے
آلے دوالے نوں بڑے سوہنے سادہ تے خوبصورت انداز وچ پیش کردا اے۔ شاعر نوں اپنے دیس

دیاں گلیاں بازار راہوں تے کھیت دنیا دے خوبصورت ترین تے بارونق ترین لگدے نیں۔ ایسے
طراں دیں دیاں دوجیاں شیواں وی دنیا دیاں خوبصورت ترین شیواں لگدیاں نیں۔ انگریزی دی
اک ضرب المثل وی وطن پرستی دی اچھ نوں اچھ ظاہری کر دی اے۔

East or West home is the best

سیانیاں آکھیا اے پئی گھر گھونسلے یاں آٹنے تے پنچھیاں تے پکھیر و آن نوں وی عزیز ہوندے نیں۔
حضرت خواجہ غلام فرید ہورال نوں اپنے دیں تے دیں دے اوس علاقے نال خاص پیاری جتھے
اوہناں دا جم پل ہو یا سی۔ خواجہ صاحب ہورال نوں روہی دا علاقہ بے حد پسند سی۔ روہی دے معنی
پھاڑ دے نیں۔ ایس علاقے وچ چھوٹے چھوٹے پھاڑ نیں ایس لئی ایس علاقے نوں روہی دا علاقہ
آکھیا جاندا اے۔ ایس علاقہ دریائے سندھ دے کنارے دے نال نال اوہ علاقہ اے جسہذا جملیر
توں لے کے میکانیر تک کھلریا ہو یا اے۔ ایس علاقے نوں چولستان دا علاقہ وی آکھیا جاندا اے۔
حضرت خواجہ غلام فرید ہورال دے وڈے وڈیرے ریاست بہاولپور دے علاقے وچ رہندے
رہے تے خواجہ غلام فرید چاچڑال دے علاقے وچ پیدا ہوئے۔

خواجہ صاحب ایسے علاقے وچ جتھے پلے جوان ہوئے تانہیوں اوہناں نوں روہی نال بے انت پیار ہو
گیا جس دا اظہار اوہناں دی شاعری وچ پیر پیر تے دکھالی دیندا اے۔

خواجہ غلام فرید ہورال دا شمار اوہناں صوفی شاعراں وچ ہوندا اے۔ جسہذا نظر یہ وحدت الوجود
دے زبردست پیروکار نیں۔ اوہناں دے مطابق کائنات دی ہر چھوٹی وڈی شے وچ اللہ سوہنے دی
ذات اقدس موجود اے۔ تانہیوں اوہناں اپنے دیں دی ہر شے تے خاص طور تے روہی دی ہر کئی
وڈی شے وچ اللہ سوہنے دی ذات دکھالی دیندی اے۔ تانہیوں اوہناں دے کلام وچ روہی دی ہر
شے نوں خوبصورت انداز وچ پیش کیتا اے۔

روہی پھاڑی تے ریگستانی علاقہ اے جتھے بھیاں بھیاں پھاڑیاں تے ریت ای ریت اے۔ ایس علاقہ
ریت دے چمکدار ذریاں نال سجیا ہو یا اے۔

روہی یاں چولستان دار ریگستانی علاقہ ٹوٹیاں، ٹییاں، رکھاں، کھنڈراں، جھاڑیاں تے خود روٹیاں نال
بھریا ہو یا اے۔ پانی دی قلت ہون پاروں ایتھوں دے وسنیک پانی دی تلاش وچ ایدھر اودھر دے
علاقیاں ول چلے جانداں نیں۔ جدوں برسات دا موسم شروع ہوندا اے ایتھوں دے لوکی پانی دا
ذخیرہ کر لیندے نیں تے ٹوٹیاں وچ پانی بھر جاندا اے۔ ایدھر اودھر کھلے ہوئے لوکی فیر ایتھے آن
کے آباد ہو جانداں نیں۔ زمین بارش نال اپنی تریرہ مچھالیندی تے باقی پانی جمع کرتا جاندا اے۔
موسم برسات دی آمد پاروں روہی دے علاقے وچ رونق آجاندی اے۔ سکیاں جھاڑیاں تے رکھاں
تے نویں پتر لگ جانداں نیں۔

روہی دے علاقے نال خواجہ صاحب دے پیار بارے ایسہ وی روایت مشہور اے پئی خواجہ صاحب
ہورال روہی تے مشہور قبیلے ”لدڑ“ دی خوبصورت اہل ہنر نال عشق ہو گیا سی۔ خواجہ غلام فرید
ہورال لدڑ قبیلے دا ذکر وی اپنے کلام وچ کیتا اے۔

خواجہ غلام فرید ہوراں اپنے کلام وچ لدڑ قبیلے دے سردار لئی ٹوبھا تعمیر کران دی وی فرمائش کیتی اے۔ جیویں کہ آکھدے نیں۔

ٹوبہ ہوا ڈے پکا تڑ تڑتے۔ سندھڑوں دور اتاڑتے
صبح سحوریں کھوہکن ٹیاں۔ جو پھڑدے اگواڑ دے
روہی رات روہیں دھماں۔ ہوک پودے ونج ماڑتے
پھلوڈے تے منت لیسوں۔ تھوڑا چڑھیوں دینے لدڑتے

خواجہ غلام فرید دے پسندیدہ علاقے بارے تعلیم تے لسانیات دے مشہور ماہر تے معروف سوجھوان جناب مسعود حسن شہباز اپنی کتاب خواجہ غلام فرید وچ آکھدے نیں یہ ریگستانی علاقہ جو سابقہ ریاست یہلوپور کی حدود میں تقریباً تیرہ ہزار مربع میل رقبہ پر مشتمل ہے کسی زمانے میں تہذیب و تمدن کا گوارہ تھا۔ یہاں عالی شان عمارتیں اور مضبوط قلعے تھے۔ لوگوں کو آرام و آسائش کی تمام سہولتیں حاصل تھیں کاروباری اعتبار سے اس جگہ کی اہمیت کا اندازہ اس بات سے لگایا جاتا ہے کہ یہاں دریائے سندھ سے مال و اسباب سے لدی ہوئی کشتیاں آتی تھیں اور یہاں سے خام مال لے کر حیرہ عرب کو روانہ ہوتی تھیں۔ کہتے ہیں کہ مغلوں کے ابتدائی دور میں یہ علاقہ مکمل طور پر آباد تھا۔ لیکن بعد میں سیلاب کی تباہ کاریوں نے اسے تباہ کر دیا اور یہاں کی پر رونق اور گنجان بستیاں ویرانوں میں تبدیل ہو گئیں ایس تبدیلی بارے خواجہ غلام فرید ہوراں اپنے کلام وچ اچ اشارہ کیتا اے:-

جھ تھلوا جھ دایوں ہیں یار

اوتھ ہر ویلے لایوں ہے یار

خواجہ غلام فرید ہوراں روہی دی منظر کشی بڑے سونے تے سچ جے انداز وچ کیتی اے۔ روہی دے رکھاں، ٹوٹیاں، ٹویاں پھلاں تے پھلاں دا ذکر ایسے علاقے تال بے انت چار دامونہ بولدا ثبوت اے۔ صوفی شاعر ہون پاروں لوہتاں نوں روہی دی ہر شے وچ اپنا محبوب دکھالی دیندا اے۔ خواجہ صاحب بے قرار روح وانگوں اپنے محبوب دی تلاش وچ بے چین دکھالی دیندے نیں۔ لوہتاں دی بے چینی تے بے قراری دا اک رنگ دیکھو۔

توں بن سانوں یار۔ ہر دم پھراں حیران

ماہی بانجھوں سول گھنیرے۔ جیون ہے بے کار

حاتم دل دا جانی

دلبر جما ہور نہ کوئی۔ خولی دا سردار

صورت وچ لائمانی

مٹل جھڈ کے کچ سدھایا۔ کتل زار و نزار

رو رو دہلایا۔ کتل زار و نزار

دیوانی

عشق اولڑا پیش پوسے۔ دل نچوں دار مدار
 تن من سو سو کانی
 درد فرید ہے چیز مہانگی۔ ٹھڈے ونج و پار
 جندری کر قربان

جدوں روہی وچ بہار آندی اے۔ ہر شے تے نکھار آجاندی اے۔ روہی دے ہر منظر وچ خوبصورتی
 دکھالی دین لگ پیندے نیں۔ روہی وچ سبزہ ای سبزہ دکھالی دین لگ پیندے اے۔ رکھاں نوں پھل تے
 پھل لگ پیندے نیں۔ پھلدار جھاڑیاں نوں پھل لگ جاندا اے۔ ایس موسم وچ الھڑٹیاں پھلاں
 تے پھلاں نوں چن دیاں نیں۔ ایس خوبصورت منظر نوں خواجہ صاحب بڑے خوبصورت انداز وچ
 پیش کردے نیں۔

آچنوں رل پار پیلوں پچیاں نی وے
 کئی بھڑیاں کئی ساویاں پیلیاں
 کئی بھوریاں کئی پھکڑیاں نیلیاں
 کئی ادویاں گلنار کٹوریاں رتیاں نی وے
 سار تھئی ہے رشک اوم دی
 سک سڑ گئی جڑ دکھ تے غم دی
 کئی لایٹھیاں پار بھر بھر پچھیاں نی وے
 جال جلوئیں تھئی آبادی
 پل پل خوشیاں ہر دم شادی
 لوکی سنیں ہزار تکی نے پھکیاں نی وے
 حوراں پریاں ٹولے ٹولے
 حسن دیاں پیلیاں برہوں دے جھولے
 راتیں ٹھنڈیاں ٹھار گویلیں تمیاں نی وے

خواجہ غلام فرید ہوراں موسم خزاں دا منظر ادا سی دے رنگ وچ پیش کیتا اے تے او تھے ای بہار
 دے خوشی دے موسم نوں بڑے سونے تے خوبصورت انداز وچ انج پیش کیتا اے۔
 بہار یہ موسم دی منظر کشی دا اک رنگ دیکھو۔

روہی رنگ رنگیلی۔ چک کھپ ہار حملیاں پاوے
 بوٹے بوٹے گھنڈ ساگوں۔ گیت پر م دے گاوے
 کیسر بھڑھی ہولی چنڑی۔ دل دل مینہ پوساوے
 پورب مار ڈکھن دے بادل۔ کوئی آوے کوئی جاوے

سانوں میں برسات دی واری۔ پھوگ پھلی کھپ پھلے
 گا جاں چکن جلیاں لہکن۔ ذوقوں دلڑی چلے
 روہی ڈٹھری بیگھ یلہاراں۔ بوٹے بوٹے تھیاں گلزاراں
 شالا موڑم دوست مہاراں۔ بھاگ ساگ دے موسم آسیم
 خواجہ غلام فرید ہوراں روہی دے مناظر قدرت تے مظاہر قدرت نوں جتھے خوبصورتی نال پیش کیتا
 اے او تھے اتھے دے وسکیاں بارے بڑے سوہنے تے خوبصورت و چاراں دا اظہار کیتا اے۔ اکھدے
 نہیں۔

وچ روہی دے رہندیاں۔ نازک نازو جلیاں
 راتیں کرن شکر دیندے۔ ڈیہنہ ولوژن نیاں
 کر کر درد منداں کوں زخمی۔ ہے ہے بدھن نہ پٹیاں
 کئی مسکین مسافر پھاتھے۔ چوڑ کتوں تریاں
 دھوئیں درد فقیر تھیوے۔ فخر وڈایاں سٹیاں
 ساون دے موسم وچ روہی دی منظر کسی خواجہ صاحب انج کر دے نہیں۔
 روہی ڈٹھری بیگھ ملہاراں۔ بوٹے بوٹے تھیاں گلزاراں
 شالا موڑم دوست مہاراں۔ بھاگ ساگ دی موسم آسیم
 آئے محنت دیہاڑے ساون دے۔ واہ ساون دے من بھاون دے
 بدلے پورب مار ڈکھن دے
 کچلے بھورے سو سوون دے۔ چاروں طرفوں زور پون دے
 سارے جوڑ و ساون دے۔ آئے مست دیہاڑے ساون دے
 چکویاں چکویاں چکویاں۔ شاعل گیت سناون دے
 بدلے پورب مار ڈکھن دے

خواجہ غلام فرید ہوراں دی شاعری تے زبان بارے تعلیم دے ماہر تے مشہور سو جھوان حمید اللہ
 ہاشمی ہوراں پیر فرید وچ لکھدے نہیں۔

خواجہ فرید دی زبان عوام دی زبان اے۔ اوہناں دے عشق دی پہلی مثال زبان دے انتخاب تے
 فیر زمین دی جھلیکیاں میں جیڑیاں خواجہ فرید نے ہر ہر مصرعے وچ دکھایاں نہیں تے انہیاں
 جھلکیاں نال اوہ پورا لینڈ سکیپ ساہنے آجاندا اے جیہڑا جھناں توں لے کے مکران دے ساحل
 تائیں تے ادھر جیسلمیر دے تھلاں تائیں وچھیا ہویا اے۔ ایس لینڈ سکیپ وچ ٹوبھے وی نہیں تے
 روہی وی تھل وی تے باغ بہاراں وی۔ خواجہ فرید دی روہی عشق دا وڈا سہل اے روہی نال مارو
 تھل وی آوند اے جتھے کیدو تے کھیڑے آباد نہیں تے اتھے پنوں نوں کسی توں جدا کر کے لے جان

والے ویری ایہو مارو تھل سوہنی تے مہوال دے وچکار جھناں بن جاندا اے۔ جھناں دیاں لہراں تے تھل دے وادور ولے اک مک ہو جاندا ہے نہیں فرید نے فراق دے ایہہ مرحلے کسے عزیز مصریاں شریں تے فرہاد دے حوالے نال نہیں بیان کیتے۔ اوہناں ایسے زمین دے عشق دیاں ریتاں عاشقی تے حسن دے سہل یاں فراق توں وصال تک میلے کر دے کردار ہیر رانجھا سوہنی مہوال تے کسی پنوں میں جیہڑے ایس زمین دی پیداوار نہیں تے اتھے ای اوہناں دی آب و تاب لوکاں دے دلاں وچ دسی سی۔“

ایس بحث توں ثابت ہوندا اے پئی حضرت خواجہ غلام فرید ہوراں اپنے کلام راہیں روہی دی گنتام تھال نوں اپنے بے انت پیار پاروں زندہ جاوید بنا دتا اے۔ جیویں ہیر دی گل کرے تے وارث شاہ دا ناں زبان تے آجاندا اے ایسے طراں روہی دا خیال آوے تے حضرت خواجہ غلام فرید ہوراں دا نام نامی ذہن وچ آجاندا اے جنہاں ایس ریگستانی علاقے نوں باغ بہار نے گلزار بنا کے ظاہر کیتا اے۔ پنجابی کافی دے امام حضرت خواجہ غلام فرید ہوراں دی مقامی شاعری تے مختصر جھات پاؤن مگروں ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی

- 1- حضرت خواجہ غلام فرید ہوراں دی شاعری وچ مقامی رنگ بڑا اگھڑواں وکھالی دیندا اے۔
- 2- حضرت خواجہ غلام فرید ہوراں دی شاعری دے مقامی رنگ نوں ویکھ تے اوہناں نوں رز ہی رنگ رنگیلی دا مصور اگھیا جاسکدا اے۔
- 3- حضرت غلام فرید ہوراں کسی دی علامت راہیں باطن تے خارج دوواں دی عکاسی کیتی اے۔

سوال نمبر ☆ پنجابی صوفی شاعراں عشق بارے کہہ وچار پیش کیتے نہیں۔
نصاب وچ شامل صوفی شاعراں دے کلام دے حوالیاں نال ویروا کرو
(پنجاب یونیورسٹی 1991ء)

تصوف دا دو جاناں عشق اے صوفی شاعراں دا پسندیدہ موضوع وی عشق اے۔ عشق دیاں دو قسماں نیں۔ عشق حقیقی تے عشق مجازی عشق اک لازوال جذبہ اے۔ سیانیاں دے کسں موجب جیہڑے لوکی عشق دے جذبے توں محروم نیں اوہناں دا دل جذبہ ایثار، جذبہ حب الوطنی، جذبہ محبت تے جذبہ احساس توں محروم ہوندا اے۔ جذبہ عشق پاروں بندے دا دل ایثار، قربانی، محبت، مروت، رواداری تے بھائی چارے دے سچے تے سچے جذبات توں لبریز ہوندا اے۔ عشق دی وڈیاکی بیان کر دیاں مشہور مترجم اقبالیات تے معروف شاعر عبدالغفور اظہر ہوراں اپنے مضمون وچ بیان فرمایا اے۔ ”آکھن نوں تاں ایمان اک لفظ اے پر ایہہ کسے ای جزاں دا مرکب اے۔ عام لوکی ایمان دا مطلب صرف ایہو ای سمجھدے نیں کہ اللہ دی ذات دا اقرار کرنا ای ایمان اے۔ پر حضرت سلطان باہو ایس توں اگلی منزل تے کھڑا ہو کے کوکد اے پئی ایمان دا وجود عشق توں بناں مکمل نہیں ہو سکدا۔ صرف اللہ دے وجود نوں من لیناں کوئی گل نہیں جدوں میجر انسان عشق دے نور نال اپنے آپ نوں نہ لشکاوے۔ ایہو گل اے پئی عام لوکی صرف ایہو دعا کر دے نیں پئی اوہناں دا ایمان سلامت روے پر باہو دا خیال اے کہ ذات الہی نوں وی تسلیم کروناں ای نال

عشق دا جذبہ وی ہووے۔ عشق اوہ جذبہ اے جیدے نال انسان انسانیت توں اکا نہ ودھ کے کم کر

جاندا اے۔ جیسہڑے رہندی دینا تیکر بھلائیاں نہیں بھلدے۔ (لحلاں دی پنڈ صفحہ 388)

جیویں کہ پہلوں عرض کیتا گیا اے۔ پی عشق دیاں دو قسماں نیں یعنی عشق حقیقی تے عشق مجازی۔

بعض شاعراں عشق مجازی نوں عشق حقیقی دی پوہڑی قرار دتے اے۔ بقول سید وارث شاہ

وارث عشق حقیقی دی لین لذت

پہلوں چکھ کے لون مجازیاں دا

صوفیا اکرام دے موجب عشق مجازی عشق حقیقی دا پل اے۔ جدوں تیکر مخلوق خدا نال عشق نہ کیتا

جاوے۔ اوہدے نال پیار دا اظہار نیں ہو سکدا۔ عشق بندے دے غرور تکبر نوں عاجزی انکساری

وچ بدل دیندا اے۔ اللہ سوہنے نے پیار دی خاطر اپنے محبوب نوں پیدا کیتا تے فیر کائنات نوں تخلیق

کیتا۔ حقیقی تے سچی گل تے ایہہ دے پی جے رب سوہنے نوں اپنے محبوب حضرت محمد صلی اللہ علیہ

وآلہ وسلم نال عشق نہ ہوندا تے ایہہ کائنات نہ ہوندی بقول وارث شاہ:-

اول حمد خدا دا ورد کیجئے عشق کیتا سو جگ دا مول میاں

پہلاں آپ ہے رب نے عشق کیتا۔ تے معشوق ہے نبی رسول میاں

پنجابی دے صوفی شاعراں فلسفہ عشق نوں اپنے اپنے وچاراں دا اظہار اپنے اپنے مخصوص انداز نال

کیتا اے۔ بابا فرید گنج شکر پنجابی دے پہلے صوفی شاعر متھے جاندا اے نیں جنہاں دا دور 1176ء نوں

1265ء داسی۔ اوہناں دا کلام عشق محبت مہر مروت ہجر فراق سوز گداز اخلاقی رواداری تے

اسلامی بھائی چارے دے مضموناں نال بھریا ہویا اے جیویں:-

فریدا خالق خلق میں۔ خلق دے رب مانہ

مندا کس نوں آکھیے۔ جاتس بن کوئی مانہ

حضرت بابا فرید گنج شکر ہوراں توں تقریباً پونے تن سو سال بعد پنجابی دے دو بے مشہور صوفی

شاعر حضرت شاہ حسین ہوری (1539ء-1599ء) دے سے وچ سامنے آوندے نیں۔ اوہناں

کافی راہیں اسلام دے آفاقی تے لافانی پیغام نوں لوکائی تیک اپڑایا۔ اوہناں دی شاعری عشق محبت

مہر مروت ہجر فراق سوز گداز اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دا درس دیندی اے شاہ

حسین ہوراں نوں پنجابی کافی تے علامتی شاعری دا موہڈھی شاعری آکھیا جاندا اے۔

میرے صاحب! میں تیری ہو مکی آن

منوں نہ دساریں مینوں میں ہر گلوں چکی آن

اوگنہاری کوگن ناہیں بخش کریں تے چھمتی آن

جیویں بھاویں تیویں راکھ پیاریا۔ دامن تیرے لمکی آن

جے تون نظر مردی بھالیں چڑھ چوبارے ستی آن

کے حسین فقیر سائیں دا در تیرے دی کتی آن

1629ء توں لے کے 1691ء وچکار حضرت سلطان باہو عظیم صوفی شاعر تے معروف بزرگ

دی حیثیت نال سامنے آوندے نیں۔ اوہناں نوں پنجابی سی حرنی دا موہڈھی شاعر آکھیا جاندا اے۔

اوہناں اپنیاں سی حرفیاں راہیں لوکائی نوں چنگے کم تے 'نیک عمل کرن دی پریرنا کیتی اوہناں دا کلام
تصوف، معرفت، عشق، محبت، اخلاقی رواداری اسلامی بھائی چارے تے دنیا دی ناپیداری تے بے ثباتی
دے مضموناں نال بھری ہوئی اے۔

ع۔ عشق جنہاں دے ہڈیں رچیا۔ رہن اوہ حب چپاتے ہو
لوں لوں دے اڈھ لکھ زباناں۔ کر دے گنگلی باتے ہو
کر دے وضو اسم دا جیہڑے۔ دریا وحدت نہاتے ہو
تدوں قبول نمازاں باہو۔ جدیاراں یار پچھاتے ہو

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو ہوراں توں بعد 1692-1758ء دے سے وچکار حضرت
پلے شاہ عظیم بزرگ تے نڈر صوفی شاعری دی حیثیت نال سامنے آوندے نیں۔ اوہناں کاغیاں
راہیں۔ دنیاوی ناپائیداری تے بے ثباتی دا ذکر بڑے سوہنے انداز نال پیش کیتا۔ اوہناں عشق، محبت،
تصوف، معرفت، اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دے مضموناں نوں نوپکے انداز وچ پیش
کیتا اے:-

عشق دی نویوں نویں بہار

جاں میں سبق عشق دا پڑھیا۔ مسجد کولوں جیوڑا ڈریا
ڈیرے جا ٹھا کر دے وڑیا۔ جتھے وجدے ناد ہزار
عشق دی نویوں نویں بہار

عشق بھلایا سجدہ تیرا۔ ہن کیوں پاویں ایویں جھیرا
بھلا ہندا حب بیتر۔ عشق کریندا امارو مار
عشق دی نویوں نویں بہار

سید وارث شاہ ہوراں دا سماں 1722ء توں 1798ء تیک دامتھیا گیا اے۔ انج تے اوہناں بے شمار
کتباں لکھیاں پر اوہناں نوں شہرت صرف "ہیر رانجھے" دے منظوم قصے پاروں حاصل ہوئی اے۔
عشق بارے فرماندے نیں:-

اول حمد خدا دا ورد کیجئے۔ عشق کیتا سو جگ دا مول میاں
پہلاں آپ ہے رب نے عشق کیتا۔ تے معشوق ہے رب رسول میاں

سچل سرمست نوں ہفت زبان شاعر مٹھیا جاندا اے۔ اوہناں دا تعلق (1740ء توں 1826ء)
دے سے دا اے۔ اوہناں دا کلام وی عشق، محبت، مہر مروت، تصوف تے معرفت دے مضموناں نال
بھریا ہویا اے۔ فرماندے نیں:-

لوک کنوں لج مول نہ آوے عشق گھمایاں گھمایاں
طعنے تنکے تنہاں دی زینت مول نہ تھیوں کھٹیاں
چھوڑ گھراں نوں گھدیاں ورتیاں دشت جبل تے پٹیاں
پتیاں جنہاں خبر انہاں کوں۔ ہور نہ جانن جلیاں
پاند اڑا کے خلق لکھ کے، ہو کے ڈیوں ہٹیاں

پہل اوہ کیا سکھ نبھے سن 357 جیسہ دیاں فراق دیاں پھیاں
 پہل سرمت توں بعد پنجابی دے عظیم صوفی شاعر حضرت میاں محمد بخش ہوراں داسماں 1830ء
 توں 1904ء تیکر سامنے آؤندالے اوہناں داکلام وی اعلیٰ اخلاق، معرفت، تصوف، عشق تے محبت
 تے ہجرتے فراق دے مضموناں نال بھریا ہویا ہے۔

میاں محمد بخش ہوراں دے کلام چوں وگنی پیش خدمت اے:-
 جس دل اندر عشق نہ رچیا۔ کتے اوس تھیں چنگے
 مالک دے گھر راکھی کر دے۔ صابر بھکھے چنگے
 جنہاں عشق قبول نہ کیتا۔ آیوں آ بجے
 عشقے باجھ محمد بخشا۔ کیا آدم کیا کتے

یاں

عاشق دا جو وارو دے۔ باجھ میلاپ جمن دے
 اوہ سیاناں جان ایاناں۔ روگ نہ جانے من دے
 خواجہ غلام فرید ہوراں دا شمار پنجابی دے عظیم صوفی شاعراں وچ ہوندا اے۔ اوہناں کافی دی
 صنف نوں ٹیسی تے اپڑان وچ بھرتواں کردار ادا کیتا اے۔ اوہناں دیاں علمی ادبی قومی تے دینی
 خدمات پاروں اوہناں نوں پنجابی کافی دا امام اکھیا جاندا اے۔ اوہناں داسماں 1841ء توں 1901ء
 تیک متھیا جاندا اے۔ نویاں ترکیباں، علامتاں، تشبہاں تے استعاریاں اوہناں دے کلام نوں من
 کچھواں تے من کھبواں بنادتا اے۔ تاںہیوں اوہناں داکلام آج دی اوٹاں ای مقبول تے مشہور اے
 جنہاں اوہناں دے سے وچ سی۔ اوہناں دے کلام عشق، محبت، مہر، مروت، تصوف، معرفت، اخلاقی
 رواداری تے اسلامی بھائی چارے دا مضموناں نال بھریا ہویا اے۔
 خواجہ صاحب ہوراں دارنگ ویکھو:-

میڈا عشق وی توں میرا یار وی توں
 میڈا دین وی توں ایمان وی توں
 میڈا جسم وی توں میڈا روح وی توں
 میڈا قلب، جگر، جند، جان وی توں
 میڈا اول، آخر، اندر، باہر
 ظاہر تے پنہاں وی توں
 میڈا کعبہ، قلبہ، مسجد، مندر
 مصحف تے قرآن وی توں
 میڈا ذکر وی توں میڈا فکر وی توں
 میڈا ذوق وی توں وجدان وی توں
 ایس ویر دے توں ایہہ گل نتر کے سامنے آؤندی اے پئی پنجابی شاعری فلسفہ عشق دے مضموناں
 نال بھری ہوئی اے۔

خواجہ غلام فریدؒ

دیال

چونویاں کافیاں دا

ترجمہ تے تشریح

کافی

بن دلبر شکل جہان آیا۔ ہر صورت عین عیاں آیا

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
دلبر	محبوب	جہان	دنیا، عالم، جگ
ہر صورت	ہر شکل	عین عیاں	فخر جہاں (پیر و مرشد)

ترجمہ ☆ میرا محبوب مناظر قدرت تے مظاہر قدرت دی ہر شے وچ دکھالی دیندا اے۔

تشریح ☆ حضرت خواجہ غلام فرید ہوری فلسفہ وحدت الوجود دے زبردست قائل نہیں۔ ایس شعر وچ خواجہ صاحب فرماندے نیں پئی میرا محبوب حقیقی ہر جگہ تے ہر تھاں موجود اے۔ کائنات دی ہر شے وچ میرے محبوب ازلی و اجہلکار اوکھالی دیندا اے۔ قرآن پاک وچ ارشاد ربانی اے ”ہر چہرہ اللہ دا اے“ خواجہ صاحب آکھدے نیں پئی محبوب کدی دلبر دی شکل وچ ظاہر ہوند اے تے کدھرے میرے پیر و مرشد فخر جہان دی صورت وچ ظاہر ہوند اے۔ کائنات دی ہر کئی وڈی شے وچ اللہ سوہنے دانور ظہور ای وکھالی دیندا اے۔ کائنات دی کوئی ایسی تھاں نہیں جتھے اللہ سوہنے دا وجود موجود نہیں اے۔

کتھے آدم تے کتھے ثیست نبی۔ کتھے نوح کتھاں طوفان آیا

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
آدم	حضرت آدم علیہ السلام	ثیست نبی	حضرت آدم علیہ السلام
نوح	حضرت نوح علیہ السلام	-	داپتر
کتھے	کتھے۔ کدھرے	کتھاں	کدھرے۔ کتھاں

ترجمہ ☆ میرا مالک حقیقی کدھرنے حضرت ابراہیم علیہ السلام دی صورت وچ ظاہر ہویا۔ کدھرے حضرت یوسف علیہ السلام دے روپ وچ کنعان وچ ظاہر ہوئے۔

تشریح ☆ خواجہ غلام فرید فلسفہ وحدت الوجود تے مانی ہون پاروں آکھدے نیں پئی میرا محبوب ہر تھاں تے ہر شے وچ موجود اے۔ کائنات دی کوئی تھاں یاں جگہ نہیں جتھے اوہ موجود نہیں۔ ایس شعر وچ آکھدے نیں پئی میرا محبوب کدی حضرت آدم علیہ السلام دے روپ وچ ظاہر ہوئے تے کدی اوہناں دے پتر ثیست نبی دا روپ دھار کے۔ ایس جگہ وچ آئے۔ کدھرے حضرت نوح علیہ السلام دی صورت وچ ایس جہان وچ آئے۔ جنہاں لوکائی نوں اسلام دا آفاقی پیغام دتا پر زیادہ تر لوکاں اوہناں دی مخالفت کیتی۔ اللہ تعالیٰ اسلام دے مخالفان لئی طوفان نوح دے روپ وچ ظاہر ہویا۔ حضرت نوح علیہ السلام دے اپنے پتر نے وی اسلام نہ قبولیا۔ حضرت نوح اسلام کشتی بنا لئی ایس کشتی وچ اللہ دے آفاقی پیغام نوں من والے بہہ گے تے محفوظ رہے۔ مکدی گل اے وے پئی حضرت نوح علیہ السلام لئی کشتی دے روپ وچ اللہ سوہنا ظاہر ہویا، اسلام دے مخالفان لئی وی طوفان نوح دی شکل وچ اللہ تعالیٰ ای ظاہر ہویا۔

کتھے ابراہیم حلیل نبی۔ کتھے یوسف وچ کنعان آیا

الفاظ ابراہیم کتھے
معنی حضرت ابراہیم علیہ السلام
الفاظ غلیل کنعان
معنی دوست
مصر داپراناٹاں

ترجمہ ☆ میرا محبوب (محبوب ازلی) کدھرے حضرت عیسیٰ علیہ السلام دے روپ وچ ظاہر ہوئے۔ کدھرے حضرت الیاس علیہ السلام دی شکل وچ کدھرے اوہ کچھن رام تے کدھرے کان (کمان) دی صورت وچ ظاہر ہوئے۔
تشریح حضرت خواجہ غلام فرید ہوری ایس شعروچ آکھدے نیں پئی میرا محبوب (محبوب ازلی) کائنات دی ہر نکی وڈی شے توں ظاہر ہوندا اے۔ کائنات دی کوئی شے وی اوس (خالق حقیقی) دے وجود توں بناں نہیں اے۔ خواجہ صاحب آکھدے نیں پئی خالق حقیقی حضرت ابراہیم علیہ السلام دی شکل وچ دنیا وچ ظاہر ہوئے نمرود بادشاہ تے اوہناں نوں اگ وچ سٹ دتا۔ پر اللہ سوہنے اپنے دوست نوں چاؤن لئی اگ نوں گلزار بنا دتا۔ انج حضرت ابراہیم علیہ السلام اوس اگ توں بچ گئے۔ اوہناں نوں اگ توں چاؤن والا وی اللہ سوہنا ای سی۔ ایسے طراں حضرت یوسف علیہ السلام دی شکل وچ محبوب ازلی ظاہر ہويا۔ حضرت یوسف دے بھائیوں اوہناں نوں کھوہ وچ سٹ دتا۔ بعد وچ قافلے والیاں اوس نوں لے جا کے بازار حسن وچ وچ دتا۔ تے بعد وچ اوہو حضرت یوسف علیہ السلام مصر دے بادشاہ بنے۔ خواجہ صاحب فرماندے نیں پئی ایہہ سب اللہ سوہنے دے ون سونے روپ نیں

کتھے عیسیٰ تے الیاس نبی۔ کتھے کچھن رام تے کان آیا

الفاظ عیسیٰ کچھن رام
معنی حضرت عیسیٰ علیہ السلام
الفاظ الیاس کان
معنی حضرت الیاس علیہ السلام
ایہہ وی نیک بندے
نوں آکھدے نیں

ترجمہ ☆ میرا محبوب (محبوب ازلی) کدھرے حضرت عیسیٰ علیہ السلام دے روپ وچ ظاہر ہوندا اے تے کدھرے حضرت الیاس علیہ السلام دے صورت وچ کدھرے نیک انسان کچھن رام یاں کان دی شکل وچ ظاہر ہوندا اے۔

تشریح فلسفہ وحدت الوجود دے فن والیاں موجب اللہ سوہنا کائنات دی ہر چھوٹی وڈی شے وچ موجود اے۔ دنیا دی ہر شے وچ اوس دانور ظہور و کھالی دیندا اے۔ خواجہ صاحب فلسفہ وحدت الوجود دے زبردست قائل تے مانی نیں۔ ایس لئی اوہ ایس شعروچ فرماندے نیں پئی اللہ سوہنا کدھرے حضرت عیسیٰ علیہ السلام دی شکل وچ ظاہر ہوئے تے کدی اوہناں حضرت الیاس علیہ السلام داروپ دھاریا۔ ہندوؤں دے عقیدے موجب کچھن رام تے کان وی نیک انسان سن۔ خواجہ صاحب فرماندے نیں پئی اوہناں دا محبوب حقیقی کچھن رام تے کاہن (کان) دی شکل وچ دنیا وچ ظاہر ہوئے کیوں جے دنیا دی ہر شے وچ اللہ سوہنے داروپ ہوندا اے تے دنیا دی کوئی شے ایسی نہیں جس وچ رب سوہنے دا جھلکار اوکھالی نہ دیوے۔

کتھے زکریا کتھے یحییٰ ہے۔ کتھے موسیٰ ابن عمران آیا

حضرت یحییٰ علیہ السلام

حضرت زکریا علیہ السلام یحییٰ

زکریا

حضرت موسیٰ علیہ السلام بن عمران

موسیٰ

ترجمہ میرا محبوب (محبوب حقیقی) کدھرے حضرت زکریا علیہ السلام تے کدھرے حضرت یحییٰ علیہ السلام دی شکل وچ تے کدھرے حضرت موسیٰ علیہ السلام بن عمران دی صورت وچ ظاہر ہوئے۔

تشریح خواجہ غلام فرید فلسفہ وحدت الوجود دے زبردست قائل نہیں۔ اوہناں موجب کائنات دی ہر شے تے ہر چیز وچ اللہ دا وجود ظاہر اے۔ دنیا دی کوئی تھان تے کوئی چیز اجہی نہیں۔ جتھے اللہ سوہنا موجود نہ ہووے یعنی ہر تھان اوس (اللہ تعالیٰ) دانور ظہور اے۔ خواجہ صاحب آکھدے نہیں پئی اوس دا محبوب کدی حضرت زکریا علیہ السلام دی شکل وچ ظاہر ہوئے تے کدی حضرت یحییٰ علیہ السلام دی صورت وچ نمودار ہوئے۔ خواجہ غلام فرید موجب اللہ سوہنا کدی حضرت موسیٰ علیہ السلام دی شکل وچ تے کدی عمران دے بیٹے دی صورت وچ ظاہر ہوئے۔ حضرت زکریا علیہ السلام مخلوق خدا نوں اللہ تعالیٰ دا آفاقی پیغام دتا۔ لوکی اوہناں دے خلاف ہو گئے اوہناں حضرت زکریا نوں ہلاک کرنا چاہیا۔ حضرت زکریا علیہ السلام جنگل ول نس گئے تے اک درخت وچ پناہ لئی۔ لوکاں نے اوس درخت نوں چیر دتا اچ حضرت زکریا شہید ہو گئے۔ خواجہ صاحب فرماندے نہیں پئی چیریا جان والاتے چیرن والا اللہ سوہنا آپ ای سی۔ ایسے طراں حضرت موسیٰ بن عمران وی اللہ دا ای روپ اے کیوں جے کائنات دی ہر شے وچ اللہ سوہنے دانور ظہور و کھالی دیندا اے۔

یو بکر عثمان کتھاں۔ کتھے اسد اللہ ذیشان آیا

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
یو بکر	حضرت ابو بکر صدیق	عثمان	حضرت عثمان غنی
اسد اللہ	حضرت علی	ذیشان	وڈی شان والا

ترجمہ ☆ میرا محبوب (محبوب ازلی) کدھرے حضرت ابو بکر صدیق دے روپ وچ کدھرے حضرت عثمان غنی دی شکل وچ ظاہر ہوئے تے کدھرے حضرت علی دے روپ شاندار انداز ناں نمودار ہوئے۔

تشریح فلسفہ وحدت الوجود دے فن والیاں صوفی شاعراں وانگ حضرت خواجہ غلام فرید ہوراں دی واضح لفظاں وچ آکھیا اے۔ اوہناں (اللہ تعالیٰ) دے نور ظہور دا جھلکارا ہر نکی وڈی شے توں ظاہر ہوندا اے۔ ایس شعر وچ خواجہ صاحب فرماندے نہیں پئی اللہ سوہنا مختلف روپ دھار کے ایس کائنات وچ ظاہر ہوندا اے۔ کدھرے مسلماناں دے پہلے خلیفہ تے رسول اکرم دے یار غار دی حیثیت ناں کدھرے حضرت عمر فاروق دی شکل وچ تے کدھرے حضرت عثمان غنی دی صورت وچ تے کدھرے حضرت علی (شیر خدا) دے روپ وچ۔ مکدی گل ایسہ دے پئی اللہ سوہنا آپ ای ایساں صورتاں وچ اپنا بھیس ونا کے ظاہر ہوندا رہیا اے۔

کتھے حسنؑ حسینؑ شہید بنے۔ کتھے مرشد فخر جہاں آیا

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
حسنؑ	حضرت امام حسنؑ	حسینؑ	حضرت امام حسینؑ
فخر جہاں	خواجہ غلام فریدؒ		

دے پیر و مرشد تے وڈے بھرا

ترجمہ ☆ میرا محبوب (محبوب ازلی) کدی حضرت امام حسنؑ تے کدی حضرت امام حسینؑ دے شکل وچ ظاہر ہوئے۔ کدھرے پیر و مرشد حضرت فخر جہاںؒ دے روپ وچ ظاہر ہوئے۔ تشریح خواجہ غلام فریدؒ ایس شعر وچ آکھدے نیں پئی اللہ تعالیٰ ایس کائنات وچ ون سونے روپ دھار کے آپوں ظاہر ہوندا اے۔ دنیا جہاں دی ہر کئی وڈی شے وچ اللہ سوہنے دانور ظہور و کھالی دیندا اے۔ کدھرے اللہ سوہنا حضرت امام حسنؑ (نواسہ رسولؐ) دی شکل وچ ظاہر ہوئے تے کدھرے حضرت امام حسینؑ (نواسہ رسولؐ) دی صورت وچ۔ حضرت امام حسینؑ اللہ سوہنے دے روپ وچ اپنے کنبے سمیت آپ ای شہید ہویا تے آپ ای خواجہ غلام فریدؒ دے وڈے بھائی تے پیر و مرشد دی شکل وچ آئے تے میری تعلیم تے تربیت وی آپوں ای کر دے رہے۔

کتھے احمد شاہ رسولاں دا۔ محبوب کھے مقبولاں دا
استاد نفوس عقولاں دا۔ سلطاناں سر سلطان آیا

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
نفوس	جمع نفس دی	عقولاں	جمع عقل دی
سلطان	بادشاہ	کھے	سارے۔ تمام

ترجمہ میرا محبوب (اللہ سوہنا) کدھرے رسولاں دے شہنشاہ ہر مقبول دے محبوب تے ارواح تے فرشتیاں دے استاد نبی آخر الزماں احمد (محمدؐ) صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے روپ وچ تشریف لیاے۔ جیہرے سلطان دے سلطان تے بادشاہاں دے بادشاہ بنیں۔

تشریح خواجہ غلام فریدؒ اللہ سوہنے دے ون سونے روپاں دا ویرا کر دیاں ہویاں آکھدے نیں پئی اللہ سوہنا اپنے محبوب حضرت محمدؐ صلی اللہ علیہ وسلم و آلہ وسلم دی شکل وچ ظاہر ہوئے تے اوہ مقام تے مرتبہ حاصل کیتا۔ جیہڑا اج تیک کے ہور نون نصیب نہیں ہو یا اے تے نہ ای ہووے گا۔ اوہ سکھناں مقبول لوکاں توں ودھ مقبول سن۔ کائنات دے کھے استاد اوہناں دے شاگرد ہون وچ فخر تے مان محسوس کر دے سن۔ اوہ ان پڑھ ہون دے باوجود استادان دے استاد تے عاقلان توں زیادہ عاقل متھے جاندے نیں۔ اوہ سلطاناں دے سلطان تے بادشاہاں دے بادشاہ منے جاندے نیں۔ اوہناں ورگاں ج توڑی نہ کوئی بشر آیا اے تے نہ ای آوے گا۔

تنزیل کتھاں جبریل کتھاں۔ توریت زبور انجیل کتھاں
آیات کتھاں ترسیل کتھاں۔ حق باطل دا فرقان آیا

معنی	لفاظ	363	معنی	لفاظ
جمع آیت دی	آیات		قرآن پاک و انازل ہونا	تزیل
جھوٹ	باطل		قرآن پاک نون صحیح تے	تزیل
				چنگی آواز نال پڑھنا

ترجمہ کدھرے وحی تے کدھرے حضرت جبریل علیہ السلام کدھرے توریث زبور تے انجیل کدھرے آیتاں نہیں تے کدھرے خوش خوانی اے۔ کدھرے قرآن دے روپ وچ جیہڑا حق تے باطل وچ فرق کرن آیا اے۔

تشریح اللہ سوہنے دے ون سونے روپ دسدیاں ہویاں حضرت خواجہ غلام فرید ہوری آکھدے نیں پئی اوہ آپ ای حضرت جبریل دے روپ وچ قرآن پاک لیاند اے تے آپ ای دوجیاں الہامی کتبلاں یعنی توریث زبور تے انجیل لے کے حاضر ہوندا رہیا اے قرآن پاک دیاں آیتاں وچ وی اللہ سوہنا آپ ای نازل ہوندا (اتردا) رہیا۔ ایس توں علاوہ قرآن آیتاں نوں ٹھہر ٹھہر کے تے سمجھ سمجھ کے پڑھن والی وی اللہ سوہنے دی ای ذات مبارک اے۔ جیہڑے لوکی قرآن پاک نوں آہستہ آہستہ تے پورے آداب نال پڑھدے نیں اوہناں دی زبان وچ تے اوہ (اللہ سوہنا) آپ ای بولد اہوندا اے۔ قرآن پاک دی صورت وچ جھوٹ سچ و انتار کرن والی وی تے اللہ سوہنے دی اپنی ای ہستی ہوندی اے مکدی گل ایہہ وے پئی قرآن پاک اللہ تعالیٰ دی کلام ای نہیں بلکہ لوہدے وچ وی اوہ آپ ای موجود اے۔

کل وچ کل شی ظاہر ہے۔ سو نرھا ظاہر عین مظاہر ہے
کتھے ناز نیاز دا ماہر ہے۔ کتھے درد کتھاں درمان آیا

معنی	لفاظ	معنی	لفاظ
علاج دوا	درمان	مظہر دی جمع	مظاہر
محبوب، معشوق	ناز و نیاز	خوبصورت	سونرھا

ترجمہ ہر شے وچ اوس (محبوب ازلی) دا جلوہ دکھالی دیندا اے بلکہ جلوہ فرمائی دی انتہاء اے وے پئی کائنات دی ہر شے وچ اوس دانور ظہور نظر آوند اے۔ کدی اوہ ناز تے ادا کرن والا معشوق بن کے آوند اے تے کدی درد تے دوا دے روپ وچ سامنے آوند اے۔

تشریح فلسفہ وحدت الوجود دے من والیاں دا عقیدہ اے پئی اللہ سوہنا ہر شے تے ہر تھاں وچ موجود اے۔ کائنات دی کوئی شے اجہی نہیں جتھے اللہ تعالیٰ دی ذات مبارکہ دکھالی نہیں دیندی۔ جن سورج بدل آسمان چرند پرند حیوان تے جاندار بھے اللہ سوہنے دی تخلیق نہیں تے ایٹاں کھناں شیواں وچ اللہ سوہنے دا جھلکار دکھالی دیندا اے اللہ سوہنا ہندیاں نال ناز تے نیاز دا ماہر اے۔ اللہ تعالیٰ کھناں شیواں تے چیزاں وچ موجود ہوندا اے پر عام لوکاں نوں دکھالی نہیں دیندا۔ اللہ دے نیک بندے تے صوفی لوک ہر ویلے محبوب حق دے درد فراق وچ تڑفدے رہندے نیں تے لوک دی بھال وچ رجھے رہندے نیں۔ اللہ سوہنا اپنے عاشقاں نوں اپنے ای درد فراق دی آگ وچ سٹ والے۔ اوہناں نوں ہجرت تے فراق تے دکھ دیندا اے۔ آپوں ای دید کرا کے اوہناں دے

دکھیا دلاں نوں سکون پہنچا دالے دو جے لفظاں وچ اللہ سوہنا آپ ای بندے نوں روگ وچ مبتلا کر داتے آپ ای شفا دیندالے۔

کتھے ریت پریت دا ویس کرے۔ کتھے عاشق تھی پردیس پھرے
کھلے گلوچ مارو کیس دھرے۔ لٹ دھاری تھی مستان آیا

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
ریت	رسم	ویس	لباس۔ پوشاک
پردیس	بدیس	گل وچ	گرون وچ
مارو	ظالم۔ جابر	لٹ دھاری	بندوں دا آل فرقہ

ترجمہ میرا محبوب (محبوب حقیقی) کدی رسم تے رواج تے کدی محبت دے بھیس وچ دکھالی دیندالے۔ کدی عاشق دے روپ وچ دیس بدیس پھر دا دکھالی دیندالے۔ کدی گل وچ کھلے وال چھد کے لٹ دھاریاں دے روپ وچ دکھالی دیندالے۔

تشریح حضرت خواجہ غلام فرید ایس بند وچ آکھدے نیں پئی اللہ سوہنا ون سونے روپ دھار کے ایس کائنات وچ آوندالے۔ فلسفہ وحدت الوجود دی گل نوں اگانہ ودھانڈیاں خواجہ صاحب آکھدے نیں پئی تو ماں وچ رسماں ایناں نوں قائم کرن والا اللہ تعالیٰ آپ ای اے تے ایناں رسماں تے زبردستی عمل کراون والی وی اللہ دی ذات ای اے۔ ایناں رسماں دی پہنڈیاں پاروں عاشق مجبور ہو کے جنگل بیلے دل مونہ کر لیندے نیں تھلاں 'صحراواں' ٹھیاں تے جنگل بیلیاں وچ دیس پردیس دھکے کھان والے عاشق دے روپ وچ اوہ آپوں ای ہوندالے ایس توں علاوہ گل وچ زہری ناگن زلفاں کھلار کے عاشق نوں پٹھر کرن والا محبوب وی اللہ سوہنا ای ہوندالے۔ ایس توں علاوہ لسیاں لسیاں والاں والا تھلاں بیلیاں وچ گھسن والا جوگی (لٹ دھاری) وی کوئی ہو رہی نہیں ہوندالے۔ اوہ وی اللہ سوہنا آپ ای ہوندالے۔ مکدی گل ایسہ وے پئی ایسہ سب روپ اللہ سوہنے دے ای نیں۔

کتھے پنڈت جوسی جوگی ہے۔ کتھے سامی تے کتھے بھوگی ہے
کتھے مصر براگی روگی ہے۔ کتھے مید بیاس گیان آیا

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
پنڈت	سکرت دا عالم	جوسی	ستاریاں دے علم دا ماہر
جوگی	اوہ لوگ جمیڑے اپنے	سامی	سوامی دا مخفف یعنی بڑی عزت والا
براگی	آپ نوں عبادت تے ریاضت لئی وقف کر دیندے نیں۔	روگی	مریض
	صاحب درد	مید بیاس	بیاس دے عالم

ترجمہ کدھرے میرا محبوب پنڈت 'جوسی' جوگی 'سامی' بھوگی 'براگی' تے روگی وچ دکھالی دیندالے تے کدھرے مید بیاس تے گیانی (عالم) دے شکل وچ دکھالی دیندالے۔

تشریح خواجہ غلام فریدؒ فلسفہ وحدت الوجود دے زبردست قائل تے مانی سن اوہ آکھدے نیں
پئی ایس کائنات دی ہر نکی وڈی شے وچ اللہ سوہنے دانور ظہور اے۔ ہندوؤں عقیدے نال تعلق
رکھن والے کردار اں بارے آکھدے نیں پئی پنڈت تے نجومی دے روپ وچ وی اوہ آپے ای آوندا
اے۔ تے کدھرے ہندوؤں دے گردے روپ وچ عبادت کرن والا وی اوہ آپے ای اے۔ گرویاں
سوامی، آپ بندے اللہ تعالیٰ باہمن دے روپ وچ وی آپے ای وکھالی دیندا اے تے تارک الدنیا ہو
کے اکورب دی عبادت کرن والا وی اوہ آپے ای اے۔ خواجہ صاحب فرماندے نیں پئی ہندوؤں
دی مقدس کتاب وید وچ وی اوہ آپے موجود اے تے اوس کتاب دے لکھاری بیاس وچ وی اوہ آپے
ظاہر ہوندا تے وکھالی دیندا اے گیان دین تے گیان لین والا وی اوہ آپے ای اے۔ مکدی گل اے
وے پئی ایس جگ وچ اوہے دانور ظہور اے۔ اوہ مختلف روپاں وچ آپے ای موجود اے۔

خاموش فرید اسرار کنوں۔ چپ بے ہودہ گفتار کنوں
پر غافل نہ تھی یاد کنوں۔ ایہو لاریبی فرمان آیا

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
خاموش	چپ	اسرار	بھید۔ راز
کنوں	ولوں	گفتار	گل بات

غافل ست۔ لاپرواہ لاریبی اللہ ولوں، قرآن دافرمان

ترجمہ ☆ خواجہ غلام فرید آکھدے نیں پئی اے فرید اللہ تعالیٰ دے مخصوص رازاں دا ذکر عام
لوکاں اگے کرن توں پرہیز کرتے چپ رہ پر اپنے محبوب دے ذکر فکر توں ہرگز غافل نہ رہ ایہو
رب سوہنے دا قرآن پاک وچ حکم اے۔

تشریح خواجہ غلام فریدؒ فلسفہ الوجود دے زبردست قائل تے مانی ہون پاروں آکھدے نیں پئی
اللہ سوہنا کائنات ای ہر شے وچ موجود اے۔ دنیاوی کوئی وی چیز اجہی نہیں جیدے وچ اوس دا
جھلکار اوکھالی نہیں دیندا۔ خواجہ صاحب آکھدے نیں پئی تصوف تے معرفت دیاں منزلاں بڑیاں
ڈونگیاں تے اوکھیاں ہون دیاں نیں۔ ایٹاں منزلاں نوں طے کرنا ہاری ساری بندے داکم نہیں۔
عاشق صادق دے دل دی کیفیت نوں سمجھنا تے عشق دے بھیداں نوں جاننا ہاری ساری بندے
دا کم نہیں۔ لوکی جمالت تے کم علمی پاروں شاہ شمس تبریز ور گیاں دی کھل لاہ دیندے نیں تے
منصور ور گیاں نوں سولی چڑھا تھڈ دے نیں۔ دنیا دار مولوی عشق، تصوف تے معرفت دے
معاملے نوں شریعت دے خلاف قرار دے دیندے نیں۔ تے کفر دے فتوے لا تھڈ دے نیں
کیوں جے اوہ عشق دیاں اصل رمزاں توں واقف نہیں ہوندے۔ خواجہ صاحب اپنے آپ نوں
مخاطب کر کے آکھدے نیں پئی تینوں چپ ہو جانا چاہیدا اے پر اپنے محبوب دے ذکر فکر توں
غافل نہیں رہنا چاہیدا ایہو اللہ سوہنے دا قرآن پاک وچ فرمان اے۔

کافی

کیا حال سنا واں دل دل کوئی محرم راز نہ ملدا

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
ملدا	ملدا	سناداں	دساں
محرم راز	رازدار		
	ہم راز		

ترجمہ میں دل داکیہ حال سناواں۔ مینوں کوئی محرم راز (رازدار) نہیں ملدا۔

تشریح خواجہ غلام فرید ہوراں دا شمار پنجابی دے اچ پدھر دے صوتی شاعر اں وچ ہوندا اے۔ صوتی شاعر اں اپنی شاعری وچ عشق حقیقی دی اہمیت تے افادیت تے زور دتا اے۔ تے اوہناں عشق دیاں منزلاں طے کرن وچ آون والیاں مشکلاں تے اوکڑاں دا ذکر وی کیتا اے۔ عشق دیاں منزلاں نوں ہرہاری ساری بندہ طے نہیں کر سکا۔

عشق وچ حالوں بے حال ہونا پیندا اے۔ گھر پار عزت آبرو تے خاندانی وڈیائی ختم ہو جاندی اے۔ عاشق صادق ہر ویلے اپنے محبوب دی یاد وچ کم رہندا اے۔ اوس نوں ایس دنیا دی سدھ بدھ نہیں رہندی۔

خواجہ غلام فرید ایس شعروچ آکھدے نیں پئی عشق پاروں میں ہر ویلے بے چین تے بے قرار رہتا اے۔ آں محبوب حقیقی دے فراق وچ میں اپنی سدھ بدھ گنواٹھا ہاں میں اپنے دل دی بے چینی تے بے قرار دی کتھا کہانی نوں کس اگے بیان کراں۔ کوئی میرا ہم راز تے محرم راز نہیں۔ ایس خیال نوں مولانا حالی انج آکھدے نیں۔

کوئی محرم نہیں ملتا جہاں میں مجھے کہنا ہے کچھ اپنی زباں میں

منہ دھوڑ مٹی سر پائیم۔ سارا ننگ نمود و نجائیم
کوئی پچھن نہ ویڑے آئیم۔ ہتھوں انا عالم کھلدا

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
دھوڑ مٹی	مٹی گھٹا	سر پائیم	سروچ پے گئی
ننگ نمود	عزت آو	ونجائیم	تباہ برباد کرنا
ہتھوں	سگوں	عالم	دنیا۔ جگ
کھلدا	ہس دا		

ترجمہ میرے سروچ مٹی تے مونہ وچ دھوڑ پئی ہوئی اے۔ میری عزت تے آبرو وی مٹی وچ رل چکی اے۔ میرا حال پچھن لئی میرے کوئی نہیں آیا اے بلکہ میری حالت زار نوں ویکھ کے لوکی مذاق کردے نیں۔

تشریح خواجہ غلام فرید پنجابی شاعری دے مشہور صوتی شاعر متھے جاندے نیں۔ اوہناں دا کلام

عشق محبت ہجر فراق سوز گرازتے اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دے مضموناں نال بھریا
 ہے۔ خواجہ صاحب آکھدے نیں پئی محبوب دے ہجر فراق پاروں میں حالوں بے حال ہو چکیاں
 ہیں۔ اپنے محبوب دی بھال وچ تھلاں بیلیاں وچ گھدا پھر رہیا ہاں۔ جس پاروں میں اپنی سدھ بدھ
 تو ایتھھا ہاں۔ اللہ سوہنے دے عشق پاروں مونہ سر وچ مٹی گھٹاپے چھیا اے۔ تھان تھان پھرن نال
 عزت آبرو مٹی وچ مل چکی اے۔ لوک اظہار ہمدردی کرن دی بجائے مذاق کردے نیں۔ کوئی وی
 ہمدردی دے دوہول کہن دی ہمت نہیں کردا۔ ایس دل دی بے چینی تے حالت نوں کس اگے بیان
 لہتا جاوے۔ کوئی وی ایس بیقرار دل دی کیفیت نوں نہیں جاندا تے کوئی وی رازدار تے محرم راز
 دکھالی نہیں دیندا۔ ایس خیال نوں اردو دے مشہور شاعر میر تقی میر نے انج آکھیا اے۔

پھرتے ہیں میر خوار کوئی پوچھتا نہیں
 اس عاشقی میں عزت سادات بھی گئی
 آیا بد بر ہوں سر باری۔ لگی ہو ہو شہر خواری
 روندیں عمر گزاریم ساری۔ نال پائیم ڈس منزل دا

معنی	الفاظ	معنی	الفاظ
بر ہوں	جدائی۔ وچھوڑا	ہو ہو	رسوئی۔ بدنامی
شہر خواری	بر کی شہرت۔ بدنامی	پائیم	پایا۔ پائی
ڈس نشان۔	سراغ		

ترجمہ ☆ ہجرتے فراق پاروں بڑی مشکل تے اوکڑو سا منا کرنا پیا اے شہر وچ ذلیل و خوار ہو چکیا
 ساں۔ ایس بے چینی تے بیقراری وچ ساری عمر گزر چکی اے۔ مینوں حالی توڑی منزل دا پتہ نہیں چلیا۔
 تشریح ☆ خواجہ غلام فرید ہواراں آکھیا اے پئی ہجر فراق تے عشق پاروں دل دی بے چینی تے
 بے قراری وچ دن بدن وادھا ہوندا جا رہیا اے۔ ایس درد وچھوڑے نے شہر وچ ذلیل و خوار کر
 جھڈیا اے تے عاشق لئی ایسہ منزل ڈانڈی اوکھی تے مشکل ہوندی اے۔ جدوں عاشق صادق
 وصال نصیب نہیں ہوندا اے منزل وی نہیں لھدی۔ ہر پاسیوں طعنے مہنے ملن لگ پیندے نیں
 ایس صورت حال وچ عاشق صادق دیاں اکھاں خون دے اتھر دو گاؤن لگ پیندیاں نیں۔ ایسہ وقت
 عاشق صادق دے صبر تحمل دی آزمائش دا وقت ہوندا اے۔ خواجہ صاحب ہوری ایسے صبر تحمل تے
 آزمائش دے ویلے دا ذکر کر دیاں آکھدے نیں۔ پئی ایس گردش وچ ساری حیاتی گزار جھڈی اے
 پر منزل دا پتہ نہیں لگا۔

دل یار کتے کر لاوے۔ تڑپاوے تے غم کھاوے
 ڈکھ پاوے سول بھاوے۔ ایہو طور تیزے میدل دا

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
کر لاوے	دکھ تکلیف نال رونا پٹنا	تڑپاوے	تڑپاوے
بھاوے	بھاوے	طریقہ	طریقہ

سول دکھ۔ تکلیف ڈکھ دکھ
 ترجمہ ☆ دل یار لئی ہر ویلے تڑنڈار ہندا اے۔ غم کھاندا اے تے دکھ پاندا اے۔ تے مصیبتاں تے اوکڑاں جھلدے نیں اے دوست تہاڈا میدل عاشق دا ہمیشہ ایہو حال اے۔
 تشریح ☆ خواجہ غلام فرید اپنے محبوب دے ہجرتے فراق پاروں ہر ویلے بے چین تے مقرر رہندا اے۔ اوہ اپنی دلی کیفیت نوں بیان کردیاں آکھدے نیں پئی محبوب (اللہ سوہنے) دے وصال دی تاہنگ لگی رہندی اے۔ ہجر فراق دے دکھ درد تے مشکلاں تے مصیبتاں پاروں دن رات بڑے اوکھے گزر دے نیں۔ پر اوہناں نوں ایہہ دکھ درد محبوب دے وصال دی آپس پاروں زیادہ محسوس نہیں ہوندے۔ خواجہ صاحب اپنے محبوب نوں عشق وچ آون والیاں اوکڑاں تے مصیبتاں دا ذکر کر دے نیں تاں جے محبوب نوں اوس دی وفاتے سچائی دا اعتبار ہو سکے۔

کئی سہنس طبیب کماون۔ سے پڑیاں جھول پلاون
 میڈے دل دا بھید نہ پاون۔ پوے فرق نہیں ہک تل دا

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
سہنس	سو۔ سینکڑے	طبیب	وید۔ حکیم
جھول پلاونا	بے شمار	بھید	راز
ہک	گھول پلاؤنا	تل	ذرا بھروی

ترجمہ ☆ تہاڈے روگ دے علاج لئی بے شمار معالج (طبیب حکیم) کر جھے ہوئے نیں۔ سینکڑے دوائیاں دی پڑیاں گھول گھول پلانداں نیں۔ پر اوہناں دیاں پڑیاں نال مینوں کچھ فرق نہیں پایا۔ اوہ میرے دل دے راز نوں نہیں جاندے۔

تشریح ☆ خواجہ صاحب فرماندے نیں پئی دنیا دار لوکی حکیم وید طبیب توں عشق دے روگی دا علاج دنیا داری طریقے نال کر دے نیں پر عشق داروگ بڑا اولا ہوندا اے ایس دا علاج سوائے وصال دے ہو ر کوئی نہیں۔ عشق داروگی صرف محبوب دے دیدار دا بھکھا ہوندا اے جدوں اوس نوں محبوب دا وصال ہو جاند اے تے اوس دے سارے دکھ درد روگ مک جاندے نیں۔ دنیا دار طبیب عشق دے روگی نوں سو قسم دیاں پڑیاں گھول کے پلانداں نیں۔ پر انیاں پڑیاں دا اوس تے کوئی اثر نہیں ہوندا۔ اوس نوں اکا ای فرق نہیں پیندا۔ دنیا دار لوکاں نوں مریض عشق دے روگ دا کیہ پتہ لگ سکدا اے؟ کیوں جے اوہناں نوں عاشق صادق دے قلبی روگ دا علم نہیں ہو سکدا۔

پنوں ہوت نہ کھر مکلایا۔ چھڈ کلہڑی کچج سدھایا
 سوہنے جان پچھان رولایا۔ کوڑا عذر نبھائیم گھلدا

الفاظ	معنی	الفاظ	معنی
ہوت	پنوں دی ذات	موکلایا	وداع کرنا
چھڈ کلہڑی	کلی چھڈ کے	گھل	غفلت۔ سستی

ترجمہ ☆ ہوت ہنل نے مینوں کھلو کے وداع وی نہ کیتا۔ اوہ مینوں کلیاں جھڈ کے کچھ ول ٹرپا۔ میرے محبوب نے مینوں جان جھ کے ذلیل تے خوار کیتا اے۔ تے جھوٹی موٹی نیندر دا بہانہ بنایا اے۔

تشریح ☆ ایس بند شعر خواجہ غلام فرید ہوراں پنوں توں مر او اللہ سوہنے دی ذات مبارک تے خود نوں کسی اکھیا اے۔ کسی پنوں دے مجازی قصے نوں اپنے حقیقی عشق وچ علامت دے طور تے بیان کیتا اے۔ پنوں کسی نوں اپنے نال اپنے دیس توں دور لے گیا۔ پنوں دے بھر اواں اوہناں دا پچھا کیتا تے اوہناں نوں لہ لیا۔ بھر اواں کسی تے پنوں نال وعدہ کیتا پئی اوہناں دا باقاعدہ ویاہ کیتا جاوے گا۔ راتی کسی نوں ستیاں جھڈ کے پنوں تے اوس دے بھر اواپس اپنے دیس اپڑ گئے۔ جدوں سویر ویلے کسی نوں پتہ چلیا تے اوہ وی پنوں نوں لہدیاں لہدیاں تھلاں وچ اپنی جان توں ہتھ دھو بیٹھی۔ خواجہ صاحب فرماندے نیں پئی رب سوہنے نے ایس دنیا تے پیدا کرن ویلے وصال دا وعدہ کیتا اے تے ایس دنیا وچ وچھوڑا دتا اے۔ خواجہ صاحب شکوہ کر دے نیں اللہ سوہنا سانوں چھیتی وصال نہیں کراند اوہناں دی حالت کسی وانگ ہو چکی اے۔

سن لیلیٰ دھانہ پکارے۔ میڈا مجنوں زار نزارے
سوہنا یار توڑے ہوارے۔ کڈیں چا پردہ محمل دا

معنی

الفاظ

معنی

الفاظ

بوتارونا

زار نزارے

فریاد دا ویلا

دھانہ

کے ویلے

کڈیں

بھاویں۔ اگرچہ

توڑے

ترجمہ ☆ اے لیلیٰ! فریاد سن کے تیرا محبوب بہت اداس تے پریشان ہو گیا اے۔ اے محبوب کدی اک داری محمل دا پردہ چک دے۔

تشریح ☆ ایس شعر وچ وی خواجہ غلام فرید ہوری مجازی عشق نوں حقیقی عشق وچ علامت دے طور تے پیش کر دے نیں تے اکھ دے نیں پئی میں محبوب دے وچھوڑے دی آگ وچ سڑ سڑ کے کمزور ہو گیا واں۔ جیکر اللہ سوہنا مجاز دے پردے چک کے اپنے وصال توں نواز دیوے تے میرے دل دی کلی کھڑ پوے گی تے میرے دکھی دل نوں سکون نصیب ہو جاوے گا۔

دل پریم نگر ڈوں تانگھے۔ جتھاں پینڈے سخت اڑانگے

نہ راہ فرید نہ لاہنگھے۔ ہے پندھ بہوں مشکل دا

معنی

الفاظ

معنی

الفاظ

اڈیک کرے

تاہیے

پیاردی دستی

پریم نگر

مشکل۔ تکلیف

اڑانگے

سفر

پینڈے

دہ

سفر

پندھ

راستے

لاہنگھے

ترجمہ دل پریم نگر دل کھچیا جا رہا اے۔ جتھے سفر بڑے سخت تے اوکھے نیں۔ اوس پیاردی دستی

دیاں نہ راہواں نے تے نہ ای رستے۔ او تھے داسفر بڑا مشکل تے او کھا اے۔

تشریح خواجہ غلام فرید ہوری عشق دی منزلان وچ آون والیاں او کڑاں تے مشکلاں دا ذکر کر دیاں آکھدے نیں پئی عشق دی گھائی کوئی کوئی چڑھ سکدا اے۔ عشق دیاں او کڑاں تے مشکلاں بارے صوفی غلام مصطفیٰ تبسم آکھدے نیں۔

دیاں	دھاگے	نمانے	عشق	ایس
سن	گنچھلاں	اولیاں	ایڈ	کچھ
گیاں	کھل	پندیاں	پندیاں	کچھ
پاں	ہور	کھلدیاں	کھلدیاں	کچھ

خواجہ غلام فرید ہوری آکھدے نیں۔ پئی عشق دی نگری وچ اپڑنا سوکھاتے سوکھالا کم نہیں۔ لکھاں عاشقاں ایس نگری وچ اپڑدے اپڑدے اللہ کول اپڑ گئے۔ بہت گھٹ عاشق صادق عشق دے پینڈے طے کرن وچ کامیاب ہوندے نیں۔ ایہہ حتی تے سچی گل اے پئی عشق دی نگری دیاں راہواں تے رستے بڑے مشکل کولے تے اوکھے ہوندے نیں۔ ہرہاری ساری عاشق ایٹاں راہواں تے نہیں ٹرسکدا۔

چوتھا پرچہ

(وارث شاہ دا خصوصی مطالعہ)

وارث شاہ سخن دا وارث

از ابو البقا قدر آفاقی ایم اے

(صدارتی ایوارڈ یافتہ)

سوال نمبر ☆ وارث شاہ دی حیاتی بارے چائن پاؤ۔ نالے دسو کہ وارث شاہ توں علاوہ ہور ناں شاعر اں کیمہڑی کیمہڑی زبان وچ ایہہ قصہ لکھیا اے۔ وارث شاہ دیاں لکھتاں بارے ویروے نلیں دسو؟

جواب ☆ وارث شاہ دی حیاتی وغیرہ دا تفصیلی جائزہ سید وارث شاہ دے بزرگان دا تعلق بھکر نال دسیا جاندا اے۔ آپ امام نقی علیہ السلام دی اولاد وچوں سید علی اصغر دے بیٹے سید اسماعیل دی آٹھویں پشت وچوں سید سلطان محمد مکی دے بیٹے سید صدر الدین دی اولاد وچوں سن۔ 1260ء وچ سلطان محمد مکی ایران توں آکے بھکر وچ آں دے سن۔ (پنجاب رس صفحہ 90 از تنویر عاری)

وارث شاہ جتڑیاں شیر خاں (ضلع شیخوپورہ) وچ پیدا ہوئے پ دی پیدائش بارے۔۔۔ پار کھاں نے ٹیوے انجلائے نیں :-

1-1150ھ دے قریب۔۔۔۔۔ مقصود ناصر چوہدری مرحوم

2-1126ھ تا 1140ھ دے وچکار۔۔۔۔۔ بابلدہ سنگھ

3-1135ھ تا 1140ھ دے وچکار۔۔۔۔۔ مولا بخش کشتہ مرحوم پنجابی شاعر اں دا تذکرہ

4-1130ھ تا 1140ھ دے وچکار۔۔۔۔۔ چودھری محمد افضل خاں مرحوم ایڈیٹر پنج دریا

5-1149ھ۔۔۔۔۔ (خوشونت سنگھ تے ایس ایس امول)

6-1148ھ۔۔۔۔۔ (ایس ایس کوہلی)

7-1730ء یا 1144ھ دے قریب (ڈاکٹر اختر جعفری)

8-1133ھ تا 1210ھ (1720ء تا 1797ء) ڈاکٹر جیت سنگھ ستیل۔

9-1134ھ تا 1215ھ (1722ء تا 1798ء) شریف صابر مرتب ہیر 1986ء (حوالہ

پنجاب رس صفحہ 91)

10-1122ھ۔۔۔۔۔ حفیظ تائب حوالہ کھوج شمارہ 15-16۔

ایہہ سارے ٹیوے گویٹریاں اندازے ہیر وارث شاہ دی لکھت تاریخ 1180ھ نوں ساہنے رکھ کے لگائے گئے نیں۔ یعنی :

سن یاراں سو اسی آبی ہجری

لے دیں دے وچ تیار ہوئی

ایس دا مطلب ایہہ ہویا کہ وارث شاہ دی ٹھیک ٹھیک تاریخ یا سال پیدائش دا کسے نوں پتہ نیں۔

پروفیسر عصمت اللہ زاہد نے ماہنامہ لہراں لاہور وچ اک مضمون راہیں وارث شاہ دا جنم ورھا

1122ھ دے قریب ظاہر کیتا اے واللہ اعلم

ولدیت : ولدیت بارے ہیر وارث شاہ نوں سامنے رکھ کے کچھ ہیلیاں دا خیال اے کہ آپ دے

والد صاحب دا نام قطب دین سی۔ حوالہ شعر

ہاں عمل دے نہیں نجات تیری
ماریا جائیں گا قطب دیا بیٹیا اوئے

پر تنویر بخاری نے جدید تحقیق کیتی تو وارث شاہ دے خاندان دے موجودہ وارثاں تے بزرگاں نال ملاقات کر کے ایہ نتیجہ کڈھیا اے کہ اوہناں دے شجرہ نسب موجب۔ آپ دے والد بزرگوار دانا م "سید گل شیر شاہ" سی۔

میرا تعلق وی جنڈیالہ شیر خاں دے نال والے پنڈ کڑیاں کلاں ضلع گوجرانوالہ نال اے تے میرا وی خیال ایہہ ہے کہ تنویر بخاری وی تحقیق درست تے قابل اعتماد اے کیوں جے "قطب دیا بیٹیا" والی شہادت یقینی نہیں مہیگی بلکہ ایہہ غوث قطب ابدال تے اوتاد وغیرہ نال محاوراتی تعلق وی دس پاؤندی اے (قدر آفاتی) تنویر بخاری ہوراں وارث نمبر ماہ نامہ پنج دریا۔ لاہور ماہ اکتوبر نومبر 1969ء وچ سید وارث شاہ دے جنڈیالہ شیر خاں وچ وسدے رسدے اک بزرگ سید خیرات شاہ ہوراں وی معرفت وارث شاہ دا شجرہ نسب انج میان کیتا اے :-

وڈے گزرگ۔۔۔۔۔ سید گل شیر شاہ

اہناں دے تن بیٹے سن :

1- سید وارث شاہ (روایت اے کہ وارث شاہ صرف اک بیٹی دے باپ سن)
(حوالہ یادگار وارث از ضیا محمد ضیا)

2- سید قاسم شاہ

3- سید بہادر شاہ

اہناں وچوں سید قاسم شاہ دے دو بیٹے سن :

1- سید بہادر شاہ

2- سید قادر شاہ

سید بہادر شاہ دے بیٹے حسن شاہ سن

سید حسن شاہ دے چار بیٹے سن

1- سید گلاب شاہ (سید گلاب شاہ تے ولایت شاہ دا ذکر میں اپنے پنڈ کڑیاں کلاں دے بعض میراٹی بزرگاں تو سنیا ہویا اے جدوں میں تہی چو تھی واطالب علم ساں) (قدر آفاتی)

1- سید ولایت شاہ

2- سید جیون شاہ

3- سید نادر شاہ

سید گلاب شاہ دے بیٹے سید عنایت شاہ سن

سید عنایت شاہ دے بیٹے سید خیرات شاہ سن

ہمزے اوہناں دنال وچ 1969ء وچ گدی نشین سن

صادق (5) امام موسیٰ کاظم (6) امام موسیٰ رضا (7) امام محمد تقی (8) امام محمد تقی (9) سید جعفر ثانی قطب بخاری سیدال (10) سید علی اصغر (11) سید اسماعیل (12) سید عقیل (13) سید عبدالوہاب (14) سید ہارون (15) سید زید (16) سید جعفر (17) سید ابو القاسم (18) سید محمد شجاع (19) سید سلطان محمود کی (سید محمد کی) (20) سید بدر الدین (سید بدر الدین بن محمد کی بن سید شجاع بن سید ابراہیم بن سید امیر قاسم بن سید البر لکارم بن سید حمزہ بن سید امیر ہارون بن سید عقیل ملک بن سید اسماعیل بن سید علی اصغر بن سید جعفر ثانی بن حضرت امام علی تقی (اک فارسی قلمی نسخہ) ”جہانیاں خاندان“ ص ۲۶ مرتبہ دو سو نکل)

سید بدر الدین صاحب دے والد سید محمد کی ۱۲۶۰ء وچ ایران توں ہجرت کر کے بھکر (بکھر) آئے سن۔ سندھ وچ اوہناں دی اولاد ”رضوی سید“ سداندی اے تے روہڑی نصر پوری، ٹنڈی الایار، ٹنڈا وغیرہ وچ آباد اے۔ پنجاب وچ اوہناں دی اولاد بھکاری (بھاکھری) آتے ”بخاری“ اکھواندی اے۔

(سید بدر الدین دے دو بھرا اوہناں سید صدر الدین سی)

بقول تنویر بخاری وارث شاہ ہوراں واکوئی مستند شجرہ نسب اے تاہیں سامنے نہیں آیا۔ اوہ لکھدے نیں کہ جنہاں دناں میں تے جناب مقصود ناصر چوہدری رل کے وارث شاہ ہوراں بارے کم کر رہے ساں، اسیں بھیری کوشش کیتی پی سانوں کوئی مستند شجرہ لہجہ جائے۔ سید خیرات شاہ ہوراں نال وی رابطہ قائم کیتا، اوہ وی کوئی مواد پیش نہ کر سکے۔ کئی ملوگاں نے سانوں جیسڑے شجرے سنائے اوہ یقین دے قابل نہیں سن۔ اک دیاں دسیاں پڑھیاں ”دو بے دے بیان نال نہیں سن رلدیاں بہر حال اسیں اوہ شجرے کٹھے کر لئے۔ بد قسمتی نال کچھ چر مگروں ساڈا اوہ سانجھا مسودہ ای کم ہو گیا۔

میاں پیراں داتا گڑنے وارث شاہ ہوراں دا شجرہ نسب انجمن کیتا اے۔

(۱) وارث شاہ (۲) گلپور شاہ (۳) گھٹے شاہ (۴) آہڈے شاہ (۵) احمد شاہ (۶) تاج محمد شاہ (۷) یعقوب شاہ (۸) رحمت شاہ (۹) حسن شاہ (۱۰) محسن شاہ (۱۱) نصیر الدین شاہ (۱۲) رجا الدین شاہ (۱۳) مرتضیٰ شاہ (۱۴) بدر الدین شاہ (۱۵) سلطان صدر الدین شاہ (۱۶) دیوان محمد خطیب (۱۷) سلطان محمود کی (۱۸) محمد شجاع شاہ (۱۹) ابراہیم شاہ (۲۰) قائم دین شاہ (۲۱) حمزہ شاہ (۲۲) زین العابدین شاہ (۲۳) برہان الدین شاہ (۲۴) عاقل شاہ (۲۵) اسماعیل کرخی (۲۶) علی اصغر شاہ (۲۷) جعفر نواب شاہ (۲۸) امام علی تقی (۲۹) امام محمد تقی (۳۰) امام موسیٰ رضا (۳۱) امام موسیٰ کاظم (۳۲) امام جعفر صادق (۳۳) امام محمد باقر (۳۴) امام زین العابدین (۳۵) حضرت امام حسین علیہ السلام

بقول تنویر بخاری ایس شجرے وچ ان گنت غلطیاں نیں۔ سب توں ودی غلطی ایہہ کہ سید بدر الدین نوں سلطان صدر الدین دا بیٹا ظاہر کیتا گیا اے جدوں کہ ایہہ دونوں آپو وچ بھرا سن۔ (سید صدر الدین ہوراں نوں شعبان الملت اتے شیخ صحرائی وی اکھیا جاند اے..... ایس شجرے وچ

”بدرالدین“ ہورال دے وڈکیاں دے نالواں تے پیڑھیاں وچ وی گڑبڑاے۔ یقین نال نہیں کہیا جا سکدا کہ سید وارث شاہ توں لیکے سید بدرالدین (پیکر دیاں پیڑھیاں دے نام صحیح نہیں۔) حضرت وارث شاہ ہورال دی اپنی کوئی اولاد نہیں سی۔ اوہناں دے بھرا قاسم شاہ دی اولاد موجود اے شجرہ انج اے۔

(ایہہ شجرہ غلام حسین شاہ ولد سید سرور شاہ ساکن ٹھٹھا قادر شاہ ہورال کولوں دستیاب ہویا اے جسہذا شجرہ میں ماہنامہ مجد ریا لاہور دے ”وارث نمبر“ (ص ۲۶) وچ دتاسی لوہدے نالوں اہدے وچ دو پیڑھیاں ودھ نہیں۔) (تویر حارثی)

(الف) سید گل شیر شاہ دے پیڑے

۱۔ سید وارث شاہ
۲۔ سید قاسم شاہ
۳۔ سید بہادر شاہ
(ب) قاسم شاہ دے پیڑے:-

سید باغ شاہ
سید رحم شاہ
سید ولی شاہ
(ج) سید باغ شاہ دے پیڑے
سید مہر شاہ
(د) مہر شاہ دے پیڑے:-

(۱) سید قادر شاہ
(۲) سید بہادر شاہ
سید حسن شاہ (سید بہادر شاہ دے پیڑے سن)

(ھ) سید حسن شاہ دے پیڑے:-
سید گلاب شاہ
سید ولایت شاہ
سید جیون شاہ
تے سید نادر شاہ

(و) سید گلاب شاہ دے پیڑے:-
سید عنایت شاہ

(ز) سید عنایت شاہ دے پیڑے:-
سید خیرات شاہ

چوہدری محمد افضل خان ہوری کدھرے ”مخدوم قصور“ مولوی غلام محی الدین ہورال نوں متھدے نہیں تے کدھرے مولوی غلام مرتضیٰ ہورال نوں۔ اوہناں ماہنامہ ”مجد ریا“ دے وچ ”وارث شاہ قصور وچ“ دے عنوان تھلے، خلیل آتش ہورال دیاں میا کیتیاں، جسہذا تن تصویراں لایاں نہیں، اوہناں وچ اک اتے صاف لکھیا ہویا اے۔

مزار پر انوار حافظ (حضرت) مولانا غلام مرتضیٰ قصوری

ایتھوں جا پدا اے کہ چوہدری صاحب ”حافظ مرتضیٰ“ نوں مخدوم قصور من دے حق وچ نہیں۔ ایہہ تصویراں خلیل آتش (قصور) ہورال چوہدری صاحب نوں ۱۹۶۹ء وچ دیتاں سن..... ایڈوں پہلاں اوہناں دی مرتبہ کیتی ہیر چھپ چکی سی۔ ایڈوں اڈا وہ کئی مضموناں وچ مولوی غلام محی الدین ہورال نوں آپدا استاد متھ چکے سن۔ اوہناں دے والد مولانا شمس کشتہ ہورال دا مرتبہ کیتا شاعرال داند کرہ ڈھیر چہ پہلاں چھپ چکا سی، جسہذا وچ حاجی غلام محی الدین تے حافظ غلام مرتضیٰ نوں ”مخدوم قصور“ دسیا گیا اے۔

چوہدری محمد افضل خاں ہوراں دونہ مولویاں وچ "یا" دالفظ ورت کے شک ظاہر کیتا اے یعنی وارث شاہ جی دے استاداناں مولوی غلام محی الدین سی نہیں تاں مولوی غلام مرتضیٰ ہونا اے۔ ایہدے مقابلے وچ کشتہ ہوری دونالواں وچکارتے دالفظ ورت کے دو مخدوم ہنادیندے نیں۔ یعنی آپ دو استادان (۱) مخدوم حاجی مولوی غلام محی الدین (۲) حافظ غلام مرتضیٰ کولوں پڑھدے رہے۔ (حوالہ پورا ادب دامتہ میاں ظفر مقبول صفحہ 300 تا 303 تلخیص)

گلے شاہ تے وارث شاہ بھلا ہم استاد سن؟ ☆ سندھ یونیورسٹی دے پروفیسر احمد بشیر داد عوی اے کہ وارث شاہ نوں غلام مرتضیٰ قصوری دی شاگردی دالشراف حاصل نہیں سی لیکن مشہور عوامی روایت ایہہ ہے کہ مخدوم قصور اوہی بزرگ سن جنہ دے گلے شاہ دے وی استاد سن۔ ایس دی شہادت اوہ واقعہ دیندا اے کہ جدوں وارث شاہ نے ہیر لکھ کے استاد ہوراں دی خدمت وچ پیش کیتی تاں اوہناں آکھیا کہ گلے شاہ نوں پڑھایا تاں اوہنے سارگی پھڑلئی تے توں ہیر رانجھے دا قصہ چھیڑ بیٹھا ایں (مفہوم) بہر حال جہڑی بیستی گزری گل دا کوئی ودھیرا پکا ثبوت نہ مل سکے اوس بارے مشہور روایت نوں ترجیح دینی چاہیدی (لہدی آوازاں صفحہ 12 از بشیر حسین ناظم) پروفیسر ضیاء محمد ضیاء نے یادگار وارث (چھپن ورہا۔ ۱۹۳۵ء) وچ لکھیا اے کہ ایہہ گل بڑی مشہور اے کہ گلے شاہ داتے وارث شاہ ہم درس سن۔ ایہہ علیحدہ گل اے کہ نہ وارث شاہ نے گلے کدھرے ذکر کیتا ہے تے نہ گلے شاہ نے وارث شاہ دا بھلا پاپا اے اوہ لکھدے نیں کہ گلے شاہ دی وفات ۱۷۱۱ء وچ ہوئی جد کہ وارث شاہ نے ہیر ۱۱۸۰ء وچ لکھی۔ بہر حال ضیاء ہوراں وارث شاہ تے گلے شاہ نوں ہم عصر تے ہم درس نہیا اے۔ میرا خیال اے کہ جے اوہ ہم درس نہیں وی سن تاں ہم مدرسہ یعنی سکول فیلو ضروری سن۔ تعلیمی میدان وچ اگلیاں پھلیاں جماعتاں وچ اگر بالفرض کئی سالوں دے فرق نال اگر پھیر ہون تاں ایہہ وی امکان موجود اے تے ایس کیفیت نوں "استاد بھرا" ضرور آکھیا جاسکدا

۱۔ تکمیل تعلیم ☆ وارث شاہ نے اسلامی تعلیم تصوروں مکمل کیتی تے روحانی منزلوں لئی ہوا فرید گنج شکر دے اوس سے دے سجادہ نشین دی بیعت کیتی تے ایس توں بعد جد اوہ ملکہ ہانس (ضلع ساہیوال) پنچے تاں اوہنے عشق دی آگ نے بھانبر چائے ایسے قصے دے مجازی تے حقیقی کرداراں دی وضاحت واسطے ۸ آٹھ شعروی لکھے تاں جے لوک کراہے نہ پئے رہن۔

وفات داسال ☆ تاریخ وفات بارے چوہدری افضل حق ہوراں اپنی کتاب معشوقہ پنجاب وچ وارث شاہ دالوصالی سال ۱۲۳۳ء لکھیا اے۔ (جہدا کوئی حوالہ نہیں دتا)

تصنیفات ☆ (۱) ہیر رانجھا۔ اوہ قصہ اے جس پاروں وارث شاہ نوں ہمیش دی حیاتی نصیب ہو گئی تے نالے ہیر وارث شاہ نوں وی ہمیشہ دا جیون دان ہو گیا۔ حالانکہ وارث شاہ توں پہلاں ہور لوکاں نے وی ہیر رانجھے دا قصہ لکھیا سی معراج نامہ تے عبرت نامہ میاں ہدایت العددی ہیر دے آخر وچ شامل نہیں لیکن میاں ہیراں دے تڑگڑدی مرتبہ کیتی ہیر وچ عبرت نامہ دی جگہ اشتر نامہ تے کچھ دوہڑے موجود نیں۔ لیکن ایہہ سارے نامے اتہہ لکھتی پہلیاں ہیراں وچ اکا اکا ملدے۔ (لہدی آوازاں صفحہ ۸) اشتر نامہ وچ صوفی نوں اک اوٹھ فرض کر کے تصوف دے بھیت

کھولے نہیں۔ کسی وارث شاہ بارے ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ نے ذکر کیا ہے۔ ایسے طراں نصیحت نامہ اسے بنانے چوہڑی نامہ وی وارث شاہ لکھی سی۔

پنجابی نظم و نثر ہیر دی داستان لکھن والا دمودر داس دمودر پہلا شاعر ہے۔ اوہ لکھدا اے کہ میں چھوٹا جیہا ساں کہ چوچک دے پنڈ آیا۔ چوچک تے اوہدی ووہٹی نے مینوں دلا سادتا۔ تے مینوں او تھے ہٹی کر ادتی تے نالے ہیر تے رانجھے دا عشق دے واقعہ میرے سامنے ہویا میں اوہ سب کچھ اکھیں ڈٹھا۔

چنانچہ اوہ بار بار اکھدا اے:-

آکھ دمودر اکھیں ڈٹھا جو سر سلیٹی دے آئی

آکھ دمودر اکھیں ڈٹھا لگی ہون لڑائی

تے دمودر اخیر وچ لکھدا اے:

پندرہ سے انتر آہا سمت و کرم رائے

ہیر تے رانجھا ہوئے اکٹھے جھیرے رب چکائے

بادشاہی جو اکبر سندی دن دن تیج سوائے

آکھ دمودر کوٹ قبولے اسیں شہروں باہر آئے

ایس دا مطلب ایہہ ہویا کہ رانجھا جدوں ہیر نوں کھیریاں چوں کڈھ کے کوٹ قبولے پہنچیا۔ تے او تھوں دے حاکم ابوالفتح نے اوس نوں مڑ کھیریاں کولوں ہیر کھوہ کے دتی۔ او دوں بحری سمت ۱۵۶۹ء مطابق ۶ ۷۱۳ء سی۔

بہلول لودھی ۱۴۵۰ء وچ گدی تے بیٹھا تے ۱۴۶۸ء وچ مر گیا اہدے مرن تے ابراہیم لودھی تخت تے بیٹھا ایس طرح دمودر دے مطابق ہیر تے رانجھا داملاپ ۱۵۶۹ء بحرما مطابق ۶ ۷۱۳ء وچ ہویا۔ تے ایہو سال اہناں دی موت دا اے۔

سیالوں دی تاریخ کتاب احسن المقال وچ ہیر ادا مرن سال ۱۴۵۶ء لکھیا گیا ہے۔ ہو سکدا اے کہ ۷ دی تھاں ۵ لکھ ہو گیا ہووے تے اوہ وی اصل وچ ۶ ۷۱۳ء ای ہووے (ہیر مرتبہ محمد افضل خاں) ہیر دی موت مقبل تے وارث توں پہلاں دے شاعر ہیر یار رانجھے دی موت بارے خموش ہن یا دمودر وانگ اہناں داکے چلے جانا بیان کردے ہن۔ جویں سر رچرڈ ٹمپل اپنی کتاب ”لیجنڈز آف دی پنجاب“ دے دو ج حصے دے صفحہ نمبر ۷۷ اے تے لکھدے ہن۔

بلوچی زبان وچ اک سید عبداللہ شاہ بیان کردے ہن کہ ”میں حج کرن گیا۔ رستے وچ میرا جہاز طوفان وچ پھس گیا۔ پر کنارے جاگا۔ او تھوں میں پینڈے پے گیا۔ رستے وچ اک جھگی نظر آئی۔ جتھے اک بڈھے جوڑے دے درشن ہوئے ایہہ ہیر تے رانجھا سن۔ دوہاں میری خاطر کیتی۔ تے ہیر آکھیا ساڈے پنڈ جا کے آکھیں اسوں تہاڈ لکھہ لتا اے۔ جو سانوں انج بریاد دے رہنے او (بریادنا) برے لفظاں وچ یاری دا طعنہ دینا) سر رچرڈ ٹمپل ایسے جلد وچ جھنگ دے اک مرانی دی دی ہوئی کہانی وی بیان کیتی اے جو ایس نال ملدی جلدی اے۔

دمودر لکھدا اے ہیر تے رانجھا جد عدلی راجہ (ابوالفتح) دی کچھری وچوں نکلے تاں اوہ لہندے پاسے

احمد کوئی لکھدالے لوکاں یا حاجیاں دیکھیاں ہیراوتھے چوری و نڈدی سی تے رانجھا مچھیاں چار داسی۔
 ہیرا سید وارث شاہ لکھدے ہن۔ کہ ایہہ کوٹ قبولہ توں وداع ہو کے جھنگ آئے۔ اودھروں
 کھیریاں دانائی وی آگیا۔ چوچک نے نائی نون نکلے جیہا کوراجواب دے کے موڑ گھلایا۔ تے رانجھے نون
 کھیا گھر جا کے توں بھر اواں نال جج بنا کے آتے ہیرا نون سریاں نال ویاہ کے لے جا۔ اوہ راضی خوشی
 گھر گیا۔ مگروں چوچک سیالاں یا شریکے برادری نال صلاح کر کے ہیرا نون زہر دے دتا۔ تے آٹھ
 پہر پچھوں رانجھے ول لاگی ہتھ چٹھی گھل دتی۔ رانجھے جد ہیرا د امرنا سنیا۔ اوہ ہو کا بھر کے ٹھنڈا ہو
 گیا۔

ہیرا دی قبر ☆ افضل خاں موجب ہیرا دی قبر مگھیا نہ (جھنگ) توں ڈیڑھ کوہ پرے چڑھدے پاسے
 اک کوٹھے وچ موجوداے۔ ایس نون ”ہیرا ماہی دا مقبرہ“ وی آکھرے ہن۔ تے ایتھے ہر سال دو
 واری میلا لگدا اے۔ ایہہ کوٹھاتے قبر ہن تک کچے سن پر ہن ایس تے سینٹ دا پلستر کر دتا گیا
 اے۔ ایس توں ثابت ہندا اے کہ ہیرا تے رانجھے دی عشق دی داستان سچی اے۔ قبر دیکھن دا مینوں
 (قدر آفاتی نون) وی اتفاق ہو یا اے۔ اوہدا قبر جتنا حصہ چھت دے بغیر اے باقی اسے پاسے چھت
 پئی ہوئی اے۔

دمودر دے بیان مطابق ایہہ واقعہ ابراہیم لودھی دے سے واپریا۔ پر ایس نون شہرت ہنجاہ ورھے
 بعد اکبر بادشاہ دے سے مل سکی دمودر لکھدالے۔

بادشاہی جو اکبر سن دی دن دن تیج سوائے
 چنانچہ اکبر بادشاہ دے راج سے ایس قصے نون چنگی چو کھی شہر مل چکی سی۔ اوس سے ہوئے بھائی گور
 داس اپنی اک وار وچ لکھدے ہن:-

لیلیٰ مجنوں عاشقی چکی جاتی

رانجھا ہیرا بھائی اے پر م پراتی

اوس سے ہوئے شاہ حسین اپنی کافیاں وچ لکھدے ہن

رانجھن رانجھن پھراں کو کیدی رانجھن میرے نال

رانجھن میرا میں رانجھن دی کھیریاں نون کوری جھاک

ماہی ماہی کوک دی نیں میں آپے رانجھن ہوئی

رانجھن رانجھن مینوں سب کوئی آکھو ہیرا نہ آکھو کوئی

تے اکبر بادشاہ دے سے اکبر دے اک درباری شاعر گنگ بھٹ نے ایس نون ہندی کبتاں وچ نظم
 کیتا۔ جس تے ہندی شاعری دے چاہوان عبدالرحیم خان خاناں نے اوس نون چوکھا انعام دتا۔ گنگ
 بھٹ ہیرا تے رانجھے دا مکالمہ انج لکھدالے۔

قاضی جی اک دل میرا سو تو رانجھن دے ہتھ آیا

دوسرا نہ دل ہے جو تو کھیریاں کو دوا دیں گا

کریں گا بتاؤں کیا دیکھتی ہوں قاضی جی

کئے بن راضی کیسے خطبہ پڑھا دیں گا
 پار سے وچھوڑ کے مخالف سوں جوڑ نائیں
 اپنا کیا توں خدا ہی سوں پانویں گا
 کہے کوئی گنگ جی توں دل ہی میں سمجھ ویکھ
 ایسا انیا نوں کہیں شرع نہ فرما دیں گا

داستان دے لکھاری پنج دریا دے ایڈیٹر محمد افضل خاں موجب عشق و محبت دے ایس روپ
 نوں مختلف زبانوں وچ لکھیا گیا۔ مثلاً۔

۱۔ ہندی وچ ☆ کنگ بھٹ نے ۱۵۶۵ء وچ گوردو گوہند سنگھ نے (تربا چتر) دے روپ وچ
 تے گورداس مل کھتری نے ۱۷۰۶ء وچ لکھیا۔

۲۔ فارسی وچ ☆ میتا پسر حکیم درویش چنابی نے ۱۱۱۰ھ وچ علی بیگ نے ۱۱۲۳ھ وچ فقیران
 آفریں نے ۱۱۲۳ھ وچ۔ نواب احمد یار خاں گورگانی نے ۱۱۴۲ھ وچ۔ لائق نے ۱۱۵۷ھ فسار
 خوشابی نے ۱۱۵۷ھ وچ۔ فشی سندرداس آرام نے ۱۱۷۴ھ وچ میر قمر الدین منت و ہلوی
 ۱۱۹۶ھ وچ غلام سرور نے ۱۲۳۹ھ وچ نظم وچ تے عبرتی عظیم آبادی نے ۱۲۵۲ھ وچ فارسی
 وچ لکھیا۔

۳۔ انگریزی وچ ☆ ایسے قصہ سررچر ڈٹھیل، مسٹر جی سی آسبورن ڈپٹی کمشنر صاحب جھنگ
 مسٹر سوزرن تے مسٹر آفندی نے لکھیا۔

۴۔ عربی وچ ☆ ڈاکٹر موہن سنگھ جی ایم اے موجب ”مس ڈلو آکھدی اے میں عربی و
 ہیردا قلمی نسخہ ویکھیا۔

۵۔ اردو وچ ☆ رونق نے ڈرامہ لکھیا۔ دلگیر نے ڈرامہ لکھیا چوہدری افضل حق نے معشوق
 پنجاب تے ایم ایم اسلم نے ناول ہیردا لکھیا۔

۶۔ پنجابی وچ ☆ دمور نے (اکبر دے راج سے) میاں چراغ نے ۱۱۴۰ھ وچ احمد کوی نے
 ۱۱۳۰ھ وچ، مقبل نے ۱۱۴۰ھ وچ وارث شاہ نے ۱۱۸۰ھ وچ، بہبل نے (بار ہویں صدی ہجری

وچ حامد شاہ نے ۱۲۲۰ھ وچ حامد باگا قادری، ہاشم شاہ، احمد یار، محمد شاہ، شاہ اشرف، سید فضل شاہ،
 حسین، علی حیدر، مولا بخش کشتہ، سائیں مولا شاہ، سوختہ امرتسری، کرن سنگھ، جوگ سنگھ، بھوان

سنگھ، لاہور سنگھ، گوپال سنگھ، میراں شاہ، ایس ایس امول، ہزارہ سنگھ، گوکل چند شرما، زائن سنگھ
 تے ہوران گنت نے پنجابی شعراں وچ لکھیا لالہ امر ناتھ منصف جالندھری تے فیروز دین شرف

نے نانک پنجابی دے روپ وچ لکھیا۔

ہیر سید وارث شاہ، ہول افضل خاں مرحوم سید وارث شاہ ہوراں عشق دی ایس داستان نو
 چھڑا عشق عاشقی دا ای جھیرا نہیں رہن دتا سگول ایس وچ پنجاب دی سیاسی سماجی حالت تے زند

دا ہو بہو نقشہ کھچ کے لوکاں دے سامنے رکھیا۔ تے ایس دے نال محاوریاں آکھیاں مثلاً، ’تلمیحاں
 تشبیہاں تے استعاریاں دی ایہہ مینا کاری تے جڑت کیتی اے‘ تے معلومات دا اہ بھریا بھڑار

معمول خزانہ پیش کیتا اے جیسے اپنی مثال آپ اے۔ تے جس نوں اپنے پرانے چھوٹے وڈھے سبھ
 ہی صلاح دے تے دڈیاں دے نیں۔ تے حقی گل ایسہ اے کہ ہور بے شمار لکھاریاں اہ قصہ لکھن دی
 کوشش تے کیتی اے پر کوئی بھی وارث شاہ دے مقام نوں نہیں پہنچ سکیا۔ ایس دی وڈی وجہ ایسہ
 اے کہ وارث نے ہر بات ضرورت تے موقعہ محل دے مطابق آکھی اے کوئی غیر ضروری گل
 ہمیں کیتی تے کوئی ضروری بات کہن توں کھنچے نہیں۔ ایس توں سوا ہر بات کردار دے علم عمر تے
 ماحول دے مطابق آکھی اے۔ کسے نکال وی بے ضرورت بولن یا لفظاں دی بھرتی بھرن توں کم
 نہیں لیا۔ (حوالہ ہیر وارث شاہ مرتبہ محمد افضل خاں صفحہ ۸-۱۵)

ہیر توں علاوہ وارث شاہ دی تصنیفات (1) کسی وارث شاہ ☆ موہن سنگھ دیوانہ نے اپنی
 مرتب کیتی ہیر وارث شاہ دے دیباچہ دج کسی وارث شاہ داز کر کیتا اے جس نوں مدرسہ تعلیم
 القرآن انارکلی لاہور دے اک استاد حکیم عبدالقادر نے چھپوایا سی۔ حکیم صاحب نے ایس وچ لکھیا
 کہ کسی وارث شاہ دے مسودہ اوہناں دے بزرگاں کول ۲۲۱ دج آیاتے ساڈے جدی پشتی کتب
 خانے وچ محفوظ سی۔ چنانچہ اوہناں نے ایہ قصہ چھپوایا۔ جہڑا دہڑیاں تے سی حرفیاں دی شکل وچ
 اے ایس قصے وچ احمد شاہ لبدالی تا شاہ نواز دے حملیاں داز کر اے۔
 ۲۔ معراج نامہ ☆ معراج نامہ چھوٹی عروج اے جسدا پہلا سداںج اے۔

حم الہی آکھ زبانوں ثلثت ہو کے دلون جانوں
 تاں کجھ بحرہ (حصہ) ملے ایمانوں شمرہ شکر گزاری دا
 بعد دروز سید لدرال آل اتے اصحاباں یاراں
 رحمت اپر نیکو کاراں راہ ایسہ تابعداری دا

معراج نامے دج ترنہ مقطعات تے قرآنی الفاظ و استعمال وی کافی نظر آؤند اے۔

نصیحت نامہ ☆ ایسہ وی معراج نامہ وانگوں چھوٹی عروج اے۔ تے نصیحتاں دارنگ انج اگھڑا دا

۱۔ اللہ باقی عالم فانی سرور عالم یار حقانی
 چھوڑ گئے فرقان نشانی باغ رہیا گلزاری دا
 بھانویں سے رساں کون جیوے اوڑک موت پیالہ پیوے
 لکھ کروڑ ہزاراں تھیوے بے وارث کر ماری دا
 وارث عمل نہ کیتے چنگے بے پرواہی کولوں سنگے
 نت دعا فضل دی منگے رحم کریں میں تاری دا

3۔ چوہڑ لیڈی نامہ ☆ چوہڑی پنجاب دے پنڈاں شرال وچ صفائی کرن والا پیشہ ور کردار
 اے۔ چنانچہ صوفیا کرام نے تکبر تے غرور توں بچن لئی تے نفس امارہ یاں شرارتاں توں محفوظ
 رہن لئی اپنے آپ نوں اللہ تعالیٰ تے محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم دے درباری دی چوہڑی۔ صفائی
 کرن والی جھاڑو دین والی نکھد زبانی دے روپ وچ پیش کیتا ہے۔ وارث شاہ نے دی اپنی "میں" اللہ
 تعالیٰ دی عظمت تے رسول اکرم دی۔ اچی سچی شان دے مقابلے وچ نکھد تے پنا۔ ظاہر رکھن لئی

چوہڑی۔ توں اسم تصغیر۔ چوہڑ لیٹری نامہ لکھیا۔ ایس وچ وی سب لوکاں واسطے غرور تکبر جھونھی شان داماں تران کرن تون پگن واسبق اے۔

لفظ چوہڑی۔ وچ جہڑی معاشرتی کراہت سی۔ ایس نوں ”چوہڑ لیٹری“ کرن نال اوہ کراہت ختم گئی تے کراہت دی جگہ اک محبت دے جذبے نے لے لئی۔ تے چوہڑی دا کردار معاشرے و کراہتی کردار نہ رہیا۔ وارث شاہ نے ایہہ لفظ اختیار کر کے انسانی عظمت نوں اجاگر کیتا کیوں۔ قرآن مجید وچ ارشاد اے۔ ایس بنی آدم نوں عزت بخشی اے۔

چوہڑ لیٹری نامہ دانمونہ ☆

اللہ پاک محمد ہاوی بخش ہار گناہاں
ابو بکرؓ عمرؓ عثمانؓ علیؓ خدمت گار چواہاں
میں میں کر دی کٹھی بھری الٹی کھل لہائی
عزازیل نوں خودیوں گل وچ لعنت طوق پہنائی

وارث مینا ”میں نہ“ آکھے شاہاں دست ہٹھائی۔

4- بارال ماہ ☆ بعض نقاداں دا خیال اے کہ ایہہ بارال ماہ سید وارث شاہ جہڑا موضع لوریہ ضلع گوجرانولہ داو سنیک سی اوہدے لکھے ہوئے نیں۔ لیکن بشیر حسین ناظم ہورال دا خیال ایہہ توں مختلف اے کیوں جے ناظم موجب وارث شاہ جنڈیالوی دے بارال ماہ وچ ساون ماہ دا ذکر اے آوند اے۔

ساون:

چڑھیا ساون ماہ عذاب والا ہنھ ماپیاں نے ڈولی پائیاں میں
رو رو ہیرڑے شور کیتے قاضی کھیریاں ہتھ دوائیاں میں
میرا دس نہ چلدا اک رتی رانجھے پار تھیں جدا ہوئی آئی آں میں
وارث شاہ تقدیر ایہہ زبدي اے کونج کال دے ہتھ سونپائی آں نیں
(وارث نمبر ۶۹، صفحہ ۴۸۴)

5- شرح قصیدہ بردہ شریف ☆ امام ابو میری رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۶۹۴ھ) دا لکھیا ہویا عربی زبان وچ قصیدہ بردہ شریف بڑی بابرکت چیز اے۔ کیوں جے ایس قصیدے دی برکت نال قانج زدہ شاعر نوں حضور دی زیارت دا شرف وی ملیا۔ اک چادر مبارک وی خواب وچ حضور نے عطا کیتی جس دے اثر نال ہمساری دور ہو گئی۔ قصیدے دے ترجمے فارسی اردو تے پنجابی تے انگریزی وغیرہ وچ ہوئے نیں۔ تے وارث شاہ دا ترجمہ وی بڑا من کھچواں تے نگھا اے۔ سز ممتاز سلیم (پشاور یونیورسٹی) نے وارث شاہ نمبر ۶۹ء وچ (صفحہ ۷۷) لکھیا اے کہ اوہناں کول وارث شاہ دا قصیدہ بردہ شریف ۱۱۵۲ھ دا لکھیا ہویا اے جس وچ عربی متن دے بیٹھ فارسی نظم وچ ترجمہ (۹۹۹ھ وچ) علامہ جمال الدین چنابی داکتیا ہویا اے تے فارسی دے تھلے پنجابی شعراں وچ ترجمہ اے۔ تے آخر وچ پنجابی شعراں راہیں انج تعارف کروایا گیا اے۔

تال ایسہ بیت جواہر موتی لڑی کتاب پروئے
حضرت میاں جمال چٹالی جہڑی شرح بھائی
جہڑا شیر خان غازی بدھا بھو کو اوتھے دے
کائی آفت پوے نہ اس تے دے نت سوکھالا

یاراں سے (۱۱۵۲ھ) یونجہ ہجری ظاہری ہوئے
ایسہ ترجمہ راست کیتا میں اس شرح تھیں بھائی
نالون مصنف سید وارث وچ جنڈالے دے
با روز قیامت تیک و سائیں شر جنڈالا
قصیدہ بردہ شریف واپنجالی نمونہ ☆

نال محبت اپنی خالق کیتا اس نوں شامل
حسن ملاحت جواحمد اندر خالق آکھ سنائی
ہو مخدوم سدھارے حضرت پچھے مرسل لگے
صاحب نیزہ حضرت آہی ہور سبھی بے چارے
تاہیں جائی بلندی پنچا ساس بزرگی وڈی
جاں آسماناں اتے کھڑیا اوتھے بہن سرداری
اپر "ساس بزرگی وڈی" وچ لفظ "ساس" ضلع گوجرانوالہ۔ شیخوپورہ خصوصاً جنڈیالہ شیر خاں دے
علاقہ وچ فعل ناقص متعلقہ ماضی بعید یا قریب واسطے بولیا جاندا اے۔ مثلاً سا۔ سو، آکھیا سو۔ آیا سو
یعنی سو بمعنی تھا۔ یعنی اتنی زیادہ بلندی پر حضور پہنچے تھے اسی لئے انہوں نے اتنی بڑی بزرگی والا

ہور شریک نہ کوئی حضرت وچ خوبی زیبائی
حضرت بیت مقدس چلے سبھ نبیاں تھیں اگے
آسماناں تھیں گزرے حضرت نالے مرسل سارے
زینت قدر قرب تھیں حضرت کے نبی نہ جھڈی
سبھ نبیاں دے بہت نکانے قرب حضرت دا بھاری
رتبہ پایا)

6- ڈوہڑے ☆ (حوالہ پنچ دریا وارث نمبر ۶۹، صفحہ ۷۶-۷۷)

(الف) امبڑی بابل مول نہ بھاواں تے جھڑکن بھیناں بھائی
تیا ہے دل تائے (ساڑے) میرا تے تائی دیسی (جسم) تائی
چاچا مینوں "چا چا" مارے تے سکھناں مندی چائی
وارث ویراں ویرن کر کے میں وچ آتش پائی
(ب) میرا گھڑا گھڑولی والا حوض کوثر تھیں بھریا
کر کے سون سوپت (ہار سنگار) عرشاں تے ہوراں سی سردھریا
جہڑے جوں پنیمبراں کھاہدے مینوں اوہ وٹنا انگ چڑھیا
وارث دے غسل ہیرے نوں پھر رانجھن ول کھڑیا
(ج) بانہوں پکڑ بھالی ساں میں سرور عالم کھارے
چارے یار کھلوتے پھڑکے سالو دے لڑ چارے
دیں پھٹی سر حوراں پائی سو سو شگن و چارے
وارث شاہ وت عقد بدھو میں میرا رانجھن نال پیارے
(د) روز الست دے دست اساڈے ملیا سی جاں ماہی
لو سے روز دیاہی آہی رانجھے دے نال آہی
شرع ایجاب دتا سی ملاں (فرشتیاں) حضرت کول گواہی

وارث شاہ اودہ کون جو مینوں آکھن باجھ نکاحی

(ہ)۔ دو نین تیرے خوزیز، خنجر تھیں تیز، قیامت خیز، ظلم انگیز، نیریز، شمس تبریز جیسے پکار دے اور مست سدا خمار زہن پہمار، ہون دو چار، موہن سسار ویکھن، ہکوار پکڑ تلوار، موپاں نوں مار دے۔

(و)۔ ایہہ کھبے ترے دو نین، مولے ہن داہے چین، جگل لوں ویہن تے ڈاہ لہین، چھوڑا ہنا سین رلن وچ بار دے۔

(ز)۔ ٹک پردہ مونہہ تھیں لہا، ایہہ وارث شاہ درس دی چاہ، کھلوتے راہ تے کرین نگاہ بھکے دیدار دے۔

(پنج دریا وارث شاہ نمبر ۱۹۶۹ء صفحہ ۲۸۳/۵۰۴)

7- عبرت نامہ دانمونہ ☆

اک روز جہاں تھیں جانا ہے وچ قبر اندھیاری پانا ہے
تیرا گوشت کیریاں کھانا ہے اے غافل تینوں سار نہیں
اے جاگ کڑے کیوں ستی اس اس نیندر غفلت لٹی اس
توں تاہن کھری وگتی اس ایہہ سونا ترے درکار نہیں
توں ستیاں عمر و نجاکی اے بہ چرخے تند نہ پائی اے
تری ساعت نیرے آئی اے کیہ کر سیں۔ داج تیار نہیں
اج ہے تیرا مکلاوا نی۔ کیوں ستی اس کر دعویٰ نی
ان ڈٹھیاں نال ملاوانی لے جاگ۔ گھراڑے مار نہیں
وارث شاہ کچھ کر لے توشہ جان ہووے گا پوشہ پوشہ
وت نہ پائیں گا اک خوشہ نت تھے خروار نہیں

(حوالہ پنج دریا وارث نمبر ۶۹ء صفحہ ۲۸۳/۲۸۱)

ایس توں انج لگدا اے کہ وارث شاہ نے ملھے شاہ دی اوس کافی نوں سامنے رکھ کے ایہہ عبرت نامہ لکھیا اے۔ جس دے بول انج نہیں۔

اٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں ایہہ سون ترے درکار نہیں
اک روز جہانوں جانا اے جا قبرے وچ سمانا اے
تیرا جٹا کیریاں کھانا اے کر چیتا مرگ و سار نہیں
اٹھ جاگ گھراڑے مارنا نہیں
ایہہ سون ترے درکار نہیں

8- وارث شاہ سیاسی شاعری: (حوالہ پنج دریا وارث نمبر ۶۹ء صفحہ ۲۸۵)

الف۔ الہی توں اپنا فضل کر بادشاہ محمد شاہ ہووے
تب لگ چو غطیاں راج ہووے جب لگ تائیں مرد ماہ ہووے
جو راضی نہ ہووے چو غطیاں تے پیر نیلے تے مکھ سیاہ ہووے
وارث شاہ مبارک مبارک شاہ کو شالا سلامت شاہ ہووے

ب یارب توں مریاں ہوویں تہوں پھیر چوٹے دا راج ہویا
 توں ہی دتی شکست قندھاریاں نوں دلی والیاں دے سر تاج ہویا
 ج۔ حاکم لاہور (وچ رہن) والے کتیل جھڈ کے گئے حویلیاں نوں
 رب کرے چوٹے دی بادشاہی شیشہ قہر پٹھاناں دا چور ہووے
 وارث شاہ دی سیاسی شاعری توں ایسہ بات بڑے زور نال نکھر دی اے کہ اوس سے پنجاب دے
 لوک مغلان دی حکومت دی سلامتی دلوں جانوں چاہندے سن۔ جے ایسہ گل نہ ہندی تاں وارث
 شاہ جیہا عظیم شاعر تے وقت داماہر نفسیات جہڑا عوام دی نبض اتے ہتھ رکھن داوی ماہر سی کدی وی
 عوامی سدھر دی انج ترجمانی نہ کردا۔ ساڈے اوہ ہلی جہڑے ہندتے پنجاب نوں اسلامی یکجہتی والی نظر
 دی جائے ہندتے پنجاب نوں دکھ دکھ نظر اں نال دیکھ دے نیں اوہ ایس میدان وچ گھٹ توں گھٹ
 وارث شاہ نوں اپنا جانتی نہیں پاون گے اہدی وجہ غالبہ ایسہ ہے کہ عالمگیر دے زمانے نوں بعد
 اسلامی تحریک نوں علمی تے اخلاقی پدھرتے ایسے صورت وچ تحفظ مل سکدا اسی جے کر سکھاں یا
 مرہٹہ حکومت دے مقابلے وچ جو غلیاں دی حکومت قائم رہوے۔ ورنہ مسلماناں واسطے ہر آؤن
 والادن کالک وناں سی۔ (قدر آفاتی)

9- سید وارث شاہ دا معراج نامہ (نمونہ)

(حوالہ پنج دریا وارث نمبر ۶۹ صفحہ نمبر ۷۰ تا ۷۵)

حم الہی آکھ زبانون ثابت ہو کے دلوں جانوں
 تاں کچھ بڑہ ملے ایمانوں شمرہ شکر گزاری دا
 بعد درود سید ابراہاں آل اتے اصحاب کباراں
 رحمت اپر نیکو کاراں ایسہ راہ تہا بعداری دا
 صفت تہاڑی مولا کردا میں عاجز کیا گولا بردا
 سخن کریندا ڈر دا ڈر دا دل نہیں گفتاری دا
 اول سین تو احمد سرور پچھوں ہوویں دھرتی انبر
 نور تیرے تمہیں سبھ پنخیر تینوں بخش ستاری دا
 ناؤں تیرا جاں احمد آہا ہرگز آدم دا دم ناہا
 تینوں ہے رب دتا راہا عالم دی سرداری دا
 جاں توں آویں نہ جن تارے سبھ تیرے نال پارے
 ہر دم تین لبیک پکارے خالق خلقت ساری دا
 سبھ پنخیر تیرے پرے تہے پار اتارے کرنے
 سکھاں سر تیں اگے دھرنے توں محتاج نہ پاری دا
 تاں جن بدر منیر کہایا داغی ہو در تیرے آیا
 تاں اوس پایا نور سویا خلقت خدمت گاری دا

خلعت پایا توں لولاکی ہور پیغمبر سن وچ خاکی
 تیرے نال اوہناں نوں پاکی توں محبوب غفاری دا
 توں جان مہر نبوت پائی آدم دا دم کچھ نہ سائی
 ایسہ رونق تے پیشوائی شملہ برخورداری دا
 لوح محفوظ قلم وی تاہی جان توں آیوں نور الہی
 تیں خاطر ایسہ سبھ اوپاہی نہ آہا شور شراری دا
 کرسی عرش نہ آہا مولے جھنڈے حکم تیرے دے جھولے
 تاں اسلام ہو یا ات روئے بہناں کفر کفاری دا
 تیرے سنگوں سنگ نہ باہر تاں اس اندر لعل جواہر
 تیں وچ در یتیم ہے ظاہر توں دریا دینداری دا
 طاہا تے یسین منزل ایسہ سبھ تیرے ہن تجمل
 کامل اکمل توں مکمل صدقہ شب بیداری دا
 تیں وچ خلق حیا حلیسی فاقہ فقر سخا کریمی
 رحمت تیری صفت قدیمی کرم تینوں غفاری دا
 جس دن تھیں توں ظاہر ہو یا بے دیناں نے دست سنگویا
 دفتر کفر شرک دا دھویا دینوں دین پکاری دا
 جاں تیں حضرت جرم لیا سے زور وراں دا زور گیا سے
 شر نو شیرواں غل پیا سے تیرا نام چتاری دا
 اوگن لکھ نہیں گن کوئی کونت نہ دیندا کچھ ڈھوئی
 جو بھجھدی سی سوئی ہوئی رونا عمراں ساری دا
 جس خاوند دی مرضی منی سوئی جانو چنگی ونی
 نہیں تاں روئی سولاں سنی عذر نہ او گنہاری دا
 پڑھنے والے مومن خاصے وچ بہشتاں ہون واسے
 فاتحہ آکھو نال دلا سے یاراں یار ونگاری
 بھانویں سے برساں کوئی جیوے اوڑک موت پیالا پیوے
 لکھ کروڑ ہزاری تھیوے بے وارث کر ماری دا
 وارث عمل نہ کیتے چنگے بے پرواہی کولوں سنگے
 نت دعا فضل دی منگے رحم کریں میں تاری دا

☆ ال ہیر وارث شاہ دیاں شعری خوبیاں تے فن بارے وضاحت نال
ن پاؤ؟

☆ اب وارث شاہ دی شاعری: وارث شاہ نے بڑی اچی تے بھروس شاعری کیتی۔
اپنی شاعری اتے اوس نوں بڑا مان سی۔

پرکھ شعر دی آپ کر لین شاعر
گھوڑا پھیریا وچ نخاس دے میں

ارث شاہ دی شہرت داکارن آپ دی کتاب ”ہیر“ بنی۔ ایہہ کتاب کیہ اے۔ اصل وچ عورتاں
دے حقوق دی حفاظت کارن ایہہ کتاب لکھی گئی جس دے کچھے ہر انسان دی زندگی دی کہانی لہراں
لے رہی اے۔ تے ایس کتاب دے اندر اینیاں صفتاں سمودیتاں گئیاں نیں کہ اوہناں دا احاطہ کرنا
ک چھوٹے جہے لیکھ وچ بہت مشکل اے۔ ایس کتاب وچ اٹھارہویں صدی دا پنجاب جھلکارے
دیا اے۔ گویا ایہہ اپنے لکھت سے یعنی ۱۸۰ھ دے آلے دوالے دی سیاسی مذہبی تے ثقافتی
دستاویز اے۔ بعض حضرات ہیر وارث شاہ نوں دیوان پنجاب آکھدے نیں۔ وارث شاہ آپو۔ ایس
نوں ”ہیر روح تے چاک قلبوت“ دے حوالے نال وی بھد اے تے انج ایہ کہانی انسان دے عالم عدم
توں عالم وجود وچ آون تے فیرا گلے جمان دی حیاتی ول چلانا کرن بارے چائن پاؤندی اے۔
ارث شاہ دے بقول ایس کتاب دے شعر قرآنی مقاصد دے موتیاں دیاں لڑیاں نیں۔

ایہہ قرآن مجید دے معنی نیں

ہم دے شعر مگں وارث شاہ دے نیں

بعض لوک ہیر رانجھے دے قصے نوں اک ڈرامہ کہندے نیں کیوں جے اہدے وچ ڈرامے والیاں
صفتاں موجود نیں۔ جے کروارث شاہ دے فکری پہلو آں دا احاطہ کریئے تاں ایہہ تصوف وچ
وحدت الوجود دی ترجمان اے۔ دنیا داری تے سماجی لحاظ نال ایہ عورتاں دے حقوق غصب کرن
دے خلاف اک آواز اے۔ جہنے بے زبان عورتاں دے مونسہ وچ زبان پائی تے ویاہ بارے اپنی رائے
ظاہر کرن دی مقصدیت نوں اگھیریا۔ ایہ انسان دی رواجی تے سماجی زندگی وچ جھوٹھے رسم و رواج
تے جھوٹھی انادے مقابلے وچ حق سچ دیاں قدراں تے وعدہ نبھان دی اہمیت نوں اجاگر کر دی
اے۔ (ادب پھوار صفحہ ۱۶۳)

☆ منظر نگاری

تخیل دی اک قسم منظر نگاری اے وارث دے کلام وچ اہڈھیراے مثلاً صبح دا منظر:

چڑی چوہہ دی نال جاں ترلے پاندھی پیاں ددھ دے وچ مدھانیاں نیں
ہوئی صبح صادق جدوں آن روشن تدوں لالیاں آن ہچلاناں نیں
اٹھ غسل دے واسطے جان دوڑے بجاں رات نوں جنہاں نے مانیاں نیں
اکناں اٹھ کے ریڑکا پا دتا اک ڈھونڈ دیاں پھرن مدھانیاں نیں
اک اٹھ کے بلیں تیار ہوئے اک ڈھونڈ دے پھرن پرانیاں نیں

لیاں کڈھ ہر نالیاں ہالیاں نے سیساں بھوئیں نوں جنہاں نے لائیاں نہیں
پانی لان نوں کامیاں کھوہ جتے بیٹھے گاڈھی تے لین جھانیاں نہیں
وضو ساز دے زاہداں پھڑی تسبیح بانگاں مسجدیں کہیاں ملوانیاں نہیں
شروع حافظاں دور قرآن کیتا جنہاں منزلاں ست مکائیاں نہیں

2- جوگی ہون داسین ☆

بالناتھ نے ساہنے سدوہیدو جوگ دین نوں پاس بہا لیا سو
کن پاڑ کے جھاڑ کے حرم حسرت اک پلک وچ من دکھا لیا سو
جیسی پتراں تے باپ مہر کر دے جوئیں ددھ پیا کے پالیا سو
سواہ اتک رما سر من کے تے گھت مندرائیں نیر نہوا لیا سو
دھماں کل جہان وچ کھنڈ پیاں رانجھا جوگڑا ساز دکھا لیا سو
وارث شاہ میاں سنیاں وانگوں جٹ پھیر مڑ پن کے گالیا سو

مثنوی دے شاعر لئی ایہہ وی ضروری اے کہ ایہہ اپنے قصے دے ہر پارے (کردار) دی عمر لیا
تے ماحول واپور اندازہ کر کے اہدے مطابق گل کر اوے تے کوئی بے موقع بے ربط تے بے
گل نہ کر جائے تے فالتویاواد ہو گلاں وی نہ کرے۔ وارث شاہ ایس وچ بڑا کامیاب اے۔

3- ہیر دے حسن دی تعریف ☆

ہیر دی کرے تعریف شاعر متھے چمکدا حسن متاب دا جی
خونیں چونڈیاں رات جیوں چند دوالے سرخ رنگ جیوں رنگ شہاب دا جی
نین زنگی مست مولڑے دے گھماں لہکیاں پھل گلاب دا جی
بھواں وانگ کمان لاہور دس کوئی حسن نہ انت حساب دا جی
چہرے سوہنے تے خط و خال سوہندے خوش خط جیوں حرف کتاب دا جی
4- بانہاں ویلنے ویلیاں گھن کھن چھاتی سنگ مرمر گنگ دھار وچوں
سرخی ہونٹھاں دی لوہڑ دندا سڑے دا کھوہے کھتری قتل بازار وچوں

5- ہیر دا اپنے بارے خیال:-

جوانی کملی راج اے جو چکے دا اوسے کسے دی کیمہ پرواہ مینوں
اہدے جیہے ہزار غلام متھے اتے ایس دی نہیں ہے چاہ مینوں
خواجہ فرید مٹھن کوئی وی روہی دا منظر انج پیش کر دے نہیں

روہی	گڈی	ہے	سالونی	ترت	ولا	ہورت	سہاراں
کھنیاں	کھمن	رہیلویاں	رم	کینھی	جھم	بارش	باراں
ڈسدا	یار	پروہرا	کینھی	کانگ	کانگ	اڈاراں	
کوئل	اغن	پہیہڑے	دردوں	کڈھن	کڈھن	پکاراں	
میڈے	باجھ	فرید	لوں	ڈکھڑے	تار	تاراں	

وارث شاہ شاعری ہارے مختصر گل بات ☆ قصہ گوئی دے لحاظ نال ایہ اک قصہ
 ہے 'اک کہانی' 'اک ڈرامہ' 'اک داستان' 'اک حقیقت' 'اک افسانہ' 'عشق دا بھانبر
 ہے' 'ہوس دی آگ' 'ظاہر دا شکار' 'باطن دا شکار' 'بدن دی ظلمت' 'روح دی
 روشنائی' 'اکھیاں دا نور' 'دلاں دا سرور' 'حسن دے غرور' 'عشق دی مجبوری' 'دا
 باپ بھر یا جوڑا' 'قلم دے خلاف آواز' 'عورتاں دے حق حقوق لئی تگ و تازا' 'میان دا
 سن' 'زبان دا چکا' 'صعوتاں دا بھنڈار' 'شوخی دا تے مزاج' 'داسوہنا امتزاج' 'سادگی
 تے بے ساختہ پن' 'دی صاف ستھری آواز' 'حقیقت تے مقصدیت' 'دی جان' 'حقائق تے
 عارف داسر چشمہ' 'فطرت شناسی' 'سائیکالوجی' 'دی جند جان' 'تخیل دی بلندی' 'اشارات'
 'جاہل عارفانہ' 'منظر نگاری' 'کردار نویسی' 'سر اپا نگاری' 'جو گوئی' 'وعظ و نصیحت' 'گل کیہ جی ایہہ کتاب
 لیا ہے۔ انسان حیاتی دی مکمل داستان ہے۔ جمہوری ایس حیاتی دے نال نال مرن توں بعد والی حیاتی
 واسطے وی توشہ تیار کرن دا سبق دیندی ہے۔ تے فیر ہقول وارث شاہ ایہہ کشمیلی رنگ دی کہانی
 ہے۔ ہیر روح تے چاک قلبوت دے حوالے نال انسانی حیاتی دی مقصدیت نوں بہترین طریقے
 نال اجاگر کرن والی کتاب ہے۔ تے اہدے شعر ال ہارے وارث شاہ داد عوے ہے۔

ع ایہہ قرآن مجید دے معنی نہیں جمڑے شعر میں وارث شاہ دے نہیں۔
 مولانا روم دی مثنوی ہارے مشہور شعر ہے۔

مثنوی مولوی معنوی۔ ہست قرآن در زبان پہلوی۔

تے وارث شاہ دی ہیر دی قرآنی مقاصد دی حقیقی سچی تفسیر ہے۔
 حقیقت نگاری تے دانائی:

- الف۔ عدل بناں سردار ہے رکھ اپھل رن گدھی ہے جو وفادار ناہیں
 بناں آدمیت انسان ناہیں بناں آب قاتل تلوار ناہیں
 صبر ذکر عبادتاں باجھ جوگی دماں باجھ جیون درکار ناہیں
 ہمت باجھ جوان' بن حسن دلبر' لون باجھ طعام سنوار ناہیں
 (ب) (۱) بناں مرشداں راہ نہ ہتھ آوے ددھ باجھ نہ رجھدی کھیر سائیں
 (۲) وارث رن فقیر' تلوار' گھوڑا چارے تھوک ایہہ کسے دے یار ناہیں
 (۳) اک بیج دے کسے نہ لب کھاہدے' فیر دانہ شہوت نہ لایا ای
 (۴) بھائیاں باجھ نہ مجلساں سوہندیاں نہیں اتے بھائیں باجھ بہار ناہیں
 (۵) بھائی مرن تے پندیاں بیج بانسواں' بناں بھائیاں بھرے پروار ناہیں
 (۶) وارث شاہ اوہ سدا ای جیوندے نہیں' جنہاں کیتیاں نیک کمائیاں جی
 (۷) وارث شاہ محبوب نوں تڈوں پائیے۔ جدوں اپنا آپ گوا لئیے
 (۸) جٹ' سنڈھے' سنسار نوں بھکھ چنگی تے رنج کے گال دے ٹھہری دے

مرد باجھ مہری کے کم ناہیں ویر مہری دا جوگی کیوں چایا ای
رناں باجھ توں دس کھاں کیوں آیوں ہور جگ جہان بنایا ای
کیتا اپنے تھیں نور پیدا اوہ باجھ نہ آیا ای
ہویا ختم ہے اولیا انبیاء دا اوہدے حق لولاک فرمایا ای

حکمت و معرفت ☆

جہڑیاں لین اڈاریاں نال بازاں اوہ بلبلاں تھک مریندیاں نہیں
اہناں ہرنیاں دی عمر ہو چکی پانی شیر دی جوہ جو پیندیاں نہیں
من ضک ضک حکم ہو یا گل فقر دی نوں ناہیں ہسے نی
صلح کیتیاں فتح جے ہتھ آوے کمر جنگ تے مول نہ کسے نی
بالنا تھ دے چیلے رانجھے نوں جوگی بن دادیکھ کے بڑے غصہ وچ آگئے۔ رانجھا تھ کہہ والے۔
اساں جوگ نوں گل نہ منھ بہناں تساں کاہنوں ایڈ بیزار ہندے
وارث شاہ میاں جیندا کوئی ناہیں بیڑے تہاں دے انت نوں پار ہندے
اسلام دی تبلیغ تے تعلیمات دا ذکر:

(۱) وارث جنہاں نے آکھیا پاک کلمہ بیڑی تہاں دی عاقبت پار ہوئی

(۲) روز حشر دے پیر دے طالبان نوں ہتھ سچے ملن گیاں چیریاں نی

(۳) جدوں صفاں ہوترن گے طرف جنت وارث شاہ دی واگ نہ موڑیو جے

(۴) اساں فقہ اصول نوں صحیح کیتا غیر شرع مردود نوں مارناں ای

انساں وسنے کم عبادتاں دے پل صراط تون پار اتارنا ای

فرض، سنتاں، واجباں، نفل و تراں، نال جائزاں سچ متارنا ای

وارث شاہ جماعت دے تارکاں نوں تازیانیاں، دریاں مارنا ای

ہوس کار ملوانیاں دی مندیاں بزبان رانجھاباس حلویاں دی، خبر مردیاں دی، نال دعائیں دی

جیوندے مار دے او کھلی رات جاں بھجھدے دا وقت ہندا حال حال ای پئے پکار دے او شرع چاسر پو

بنایا جے زواداروڈے گناہ گاردے او وارث شاہ مسافراں آیاں نوں چلو چل ای پئے پکار دے او تھو

محمد افضل جاں مرحوم فن دے ماہر آکھدے نہیں پئی اچھے شعر دی خوبی ایہہ اے کہ اوس

سادگی، صفائی جوش بیان تے حقیقت ہووے تے ایہہ سب خوبیاں وارث دے کلام وچ رجو

روپ وچ موجود ہن۔

پرگوئی دے لحاظ نال ☆ وارث زندگی دے کسے نکلے جہئے واقعہ نوں لے کے انجہان کردالے

تے اوس وچ نصیحت تے حقیقت نوں انج سمو کے پیش کردالے کہ پڑھن سنن والے دی حسرت

پوری ہو جاندی اے

قادر الکلامی پکھوں ☆ قدرت نے وارث نوں قلم تے ایہہ حاکمانہ قدرت بخشی اے کہ

محاورے تے اصطلاحاں انج بر جتہ موقعہ محل دے مطابق تے بے ساختہ بیان کردا چلا جاندا اے۔
کہ انج شاید ای کے ہور شاعر نے ورتے ہون گے۔ ہندش دی چستی تے محاوریاں دی جڑت نویاں
ترکیباں نادر تشبیہاں تے استعارے سواد دے رہے ہن

حسن بیان ☆ ہر پاتر (کردار) دے منہ تھیں جو کجھ اکھولیا اے اوس پاتر دی عمر لیاقت تے ماحول
دے مطابق اکھولیا پھیر عشق نون عشق دے مقام توں اگے نہیں ودھن دتا۔ اوس نون حرص یا
ہوس یا نفسانی خواہش دا چولا نہیں پہنایا
قصہ گوئی ☆ وارث توں پہلوں د مودر چراغ احمد تے مقبل دے قصے ملدے ہن براہیہ مقابلتا
چھوٹے ہن۔ د مودر دی ہیر وڈی ضرور اے تے اہتاں وچ د مودر دے سوا اوہ ربط اوہ تسلسل تے اوہ
خوبی موجود نہیں جو قصہ گوئی دی بیادی شرط اے وارث دی قصہ گوئی دا کمال ایہہ اے کہ اوہ جس
واقعہ یا حالت دا نقشہ کچھ اے اوس نون ہو بہو انج بیان کردیندا اے کہ سارا سین اکھاں سامنے
پھرن لگ پیندا اے جو یں رانجھے دا جوگی بن کے بھیجھ مگن رنگ پور آؤنا پنڈ وچ آؤناں پنڈ دی چہل
پہل دیکھنا سردار واناں پچھتاں عورتاں دا ہم ہما کے آؤناں اپنیاں حاجتاں لوڑاں بارے پچھناں سستی
دا جوگی بارے ہیر دے نال ذکر کرنا۔ ہیر دا کڑیاں نون سد کے جوگی دل بھیجنا وغیرہ
تھیں رنگ ☆ وارث نے ایس عشق دی داستان بارے لکھیا اے کہ میں روح تے مت دا قصہ
تمثیل دے رنگ وچ پیش کیتا اے۔

ایہہ روح قلبوت دا ذکر سارا نال عقل دے میل ملایا ای

وارث شاہ میاں لوکاں کملیاں نون قصہ جوڑ ہشید سنایا ای

صعتاں دی ورتوں بارے محمد افضل خاں مرحوم لکھدے نیں کہ وارث نے دو بے شاعر اں وانگ
صعتاں بھرتی بھرن لئی نہیں ورتیاں سگوں اہتاں توں زندگی دے بعض مسلیاں دی تشریح تے
وضاحت کیتی اے۔ تشبیہاں تے محاورے بڑے زور دار رنگ وچ ہن۔ چوچک رانجھے نون کم توں
ہٹا دیندا اے کیوں جے اہدا عشق بد نام ہو گیا اے تے ایہہ شریکے توں ڈر رہیا اے۔

رانجھا سٹ کھونڈی اتے لاه بھورا جھڈ چلیا سبھ منگواڑ میاں

جو یں چور نون کھرے دا کھرک پنچے جھڈ ٹردا اے سبھ دا پاڑ میاں

کیدو ہیر دا پتہ لین لئی پیلے جاندا اے تے شہ لا کے بیٹھ جاندا اے۔

وارث شاہ جیوں مرچے بیٹھ ملی ساہ گھٹ جاندی نہیں کسک دی اے

مقولہ شاعر دی ورتوں تے وارث شاہ

مقولہ شاعر ☆ بقول محمد افضل خان مقولہ شاعر قصے دے ڈرامائی روپ نون پورا کرن لئی وارث

شاہ دی من کچویں کاہدا اے۔ انج تے ہر شاعر لوڑ مطابق کجھ نہ کجھ جوڑ میل کرن لئی مونہوں آکھدا

اے پروارث شاہ نے ایس نون مستقل روپ دے کے قصے دی گھاٹ نون سوہنی طرح پورا کر لیا

اے۔ جیہڑی گل ایہہ کے کردار پاتر دے منہ توں کھلوانی مناسب نہیں سمجھدا ایہہ مقولہ شاعر

دے روپ وچ بیان کردیندا اے ما منظر کشی تے قصے دے جوڑ میل لئی ایس نون ورت دا اے۔

جویں ناتھہ رانجھے دیاں باہاں تے پہنچ کے جد اوس نوں جوگ دین لئی تیار ہو جاندا اے۔ تے ناتھہ
دے چیلے حسد کر دے ہن۔

جوگی ہو لاچار جاں مہر کیتی تدوں چیلیاں بولیاں ماریاں نہیں
چھہاں سان چڑھا کے گرد ہوئے جویں مٹھیاں تیز کٹاریاں نہیں
جدوں رانجھا مٹھیاں لے کے پیلے دل جاندا اے۔ تاں ہیر بھتہ لے کے آوندی اے۔ وارث ایس
منظر نوں انجھیاں کر دالے۔

ہیرا چا بھتہ ددھ کھنڈ مکھن میں رانجھے دے پاس لے دھانڈی اے
ڈھونڈھ بھال کے جوہ سبھ جھل ہیلارت پاس رانجھے دے آوندی اے
تیرے واسطے جوہ میں بھال تھکی رد رو کے حال سٹونڈی اے
میں اپنے رانجھے نوں ہیر جٹی چوری مہر دے نال کھو اوندی اے
ہیر رانجھے لئی پانی لین گئی۔ کپڑوں نے رانجھے کولوں خیر منگی۔ اوس لپ چوری دی دتی۔ ہیر آئی رانجھے
دسیاتے ہیر چوری کھو ہن مگر گئی۔

ملی راہ وچ دوڑ کے جانڈھی پہلے نال فریب دے چٹیا سو
نیڑے آن کی شیرنی وانگ کجی اکھیں روہ دا نیر پلٹیا سو
وارث شاہ دے قافیہ تے ردیف دی ماہرانہ کجی تے ڈھکویں ورتوں دیاں مثالاں نکو۔
ردیف جے نی

جیدا چند پتر سواہ لا بیٹھا دتا رب دا ماں سہ گئی جے نی
جسدا باپ تے ماں نہ بھین بھائی کون کرے گا اوس دی سعی جے نی
مس بھنے دا تاں جو لیدیاں او جند سندیاں ای رڑھ گئی جے نی
کویں دیکھے اوس مستانڑے نوں جسدی دھم ترنجیں پئی جے نی
ردیف (نی)

گھر آنان نے گل کیتی ہیرے اک جوگی نواں آیا نی
کنیں اوسدے درشنی مندرال نے گل ہیکلا عجب سہلیا نی
ردیف (سو)

رب جھوٹھ نہ کرے تے ہوئے رانجھا میں تاں چوڑ ہوئی مینوں پٹیا سو
اگے اک فراق دی ساڑسٹیا سڑی ملی نوں فیر کیوں پھٹیا سو
نالے رن گئی نالے کن پائے اکھ عشق تھیں نفع سمبھ کھٹیا سو
نکل وچ چوری چوری ہیر رو دے گھڑا نیر دا چا پلٹیا سو
ایسے طرح وارث نے قافیہ ہدی وچ کمال کر دکھایا اے۔ تے اچھے سنگین قافیے ورتے نہیں اتے
قافیہ ہدی دے سنگلاخ میدان وچ قلم دے اوہ گھوڑے دوڑائے ہن کہ سولہ آگیا اے۔

چاول نعمتاں کک توں آپ کھائیں خیر دین تے کیتا ای کھنچ رنے
کمز دیرہ چینا گمر خاوندان دے نہیں مار کے کروں گا منج رنے
سر پھاڑی مار کے دند جھاڑاں شنگاں بہن کے کرواں گا لنج رنے
ہتھ چاء مترے کڑ کیا اے تینوں آوند جگ سبھ سنج رنے

قافیہ ملاوڑا

جھاٹا پٹ کے مینڈھیاں کھوہ شاں گتوں پکڑ کے دیاں ولاوڑا نہیں
تیرا اساں دے نال مد پڑا اے نہیں ہونناں سنج ملاوڑا نہیں

قافیہ گٹھ بھٹھ

چکی ہانیاں وچ وچار پوندی اہدی دھم تندور تے بھٹھ ہے نی
کمزات کو پورا ڈھڈ کنجر ڈلی پورے دے نال دی چٹھ ہے نی
گدوں لدیا سنے اوہ چھٹ ہے نی بھانویں دینے دی ایہہ تاں لٹھ ہے نی
وارث شاہ نہ الیسا رس مٹھا ایہہ تاں کاٹھے کما دی گٹھ ہے نی

قافیہ ترک دی

راہ رسم قدیم اے جو گیاں دی اوہنوں مار دے نے جھیری ترک دی اے
خیر منگن آئے فقیر تائیں آگوں اکے دے وانگ گھرک دی اے
ایہہ خصم نوں کھان نوں کویں دیندی جھیرے خیر دیندی پئی جھرک دی اے
اکے پیرنی اک پہلوانی اے اکے کنجری ایہہ کے ترک دی اے
لنڈی ویٹر نوں کھیری ہتھ آئی پئی اپروں اپروں مرکدی اے
تیرے مور لونڈے پھاٹ کھاوے نوں سوامنی مطری پئی پھر کدی اے

شوخی مزاج' بے ساختہ پن احمد یارتے موور نے اپنے قصہ داننت الیہ روپ وچ پیش
نہیں کیتا پروارث نے ایس قصے دا انجام الیہ پیش کیتا اے سارا قصہ سوزتے درد دا بھریا ہویا اے پر
ایس قصے وچ موقعہ موقعہ بے ساختہ پن تے لطافت بھرن لئی اہناں مزاج بذلہ سخی تے شوخی
توں کم لین توں گریز نہیں کیتا وارث دے کلام وچ ایہہ شوخی بے ساختہ پن تے مزاج عجیب تاثر
تے سواد پیدا کردے نہیں۔

مثلاً رانجھا پار جان لئی لڈن دیاں منتاں کردا اے تے ایہہ آگوں آکھدا اے۔ پیسہ کھول کے ہتھ
جے دیویں میرے گودی چاہڑ کے پار اتارناہاں اتے ڈھیکیا مفت جے کن کھائیں چاہیڑ یوں زمیں تے
مارناہاں جوگی سستی نوں کہہدا اے۔

آگوارے لوہڑے مارے نہیں دھکا دے نہ ہک دے زور دانیں
آگوں سستی کہہدی اے۔

گدوں آن وڑیوں وچ چھوہریاں دے کہیاں شامتاں آن پھائیوں دے

چوہنڈی دکھیاں وچ اہ وڈھ لیدیا پچھوں اپنی وار پھر چیک دا اے
 اکے خیر ہتھا نہیں ایہہ راول اکے چیلوا کے پلپت دا اے
 باپو نگیں پورا تینوں کوئی ملیا اے ٹوہناں اس بکلاں مائیاں دیاں
 چتر سواہ پھرے پھرے مگر لگا جویں کتیاں ہون قصائیاں دیاں
 جوگی سستی نون کہندالے:

کہیاں آن پنچائیاں جوڑیاں نہیں اسیں رن نون ریوڑی جاندے ہاں
 پھڑیے چتھ کے لئے لنگھاپل وچ تنبو ویر دے نت نہ تاندے ہاں
 اگوں سستی اوس نون طنز و تمسخر کردی کہندی اے:

دارو نہ کتاب نہ ہتھ شیشی آکھ کا سدوید سدا ونا اس
 اٹ سٹ تے بھکھرا کوار گندل ایہہ بوٹیاں کڈھ دکھانا اس
 چور چوہڑے وانگ اے نیڈھ تیری پئی جا پدی سری پھماونا اس
 سادگی فن کاری دی دلیل اے۔ وارث دے شعراں وچ سادگی وی بہت اے۔ رانجھا ہیر نون
 آکھدا اے۔

تساں جیہیاں پیاریاں ایہہ لازم آئے گئے مسافراں پالے نہیں
 ایڈا حسن دا نہ گمان کیجئے اہے پنگ تے سنے نہالے نہیں
 ہیر اپنے پوچو چک نون رانجھے نون کاماں رکھن لئی کہندی اے اگوں:

باپ ہس کے پھندا کون ہندا ایہہ منڈراکت سرکار دا ای
 ہتھ لایاں پنڈے تے داغ پیندا اہے تاں مہیں دے ناہیں کار دا ای
 رانجھا جوگی ہو کے آوندالے سستی نال جھگڑدا اے تے ہیر کہندی اے:

ہیر آکھیا جو گیا جوٹھ بولیں کون رٹھڑے یار مناوندا ای
 ایسا کوئی نہ ملیا ڈھونڈھ تھکی چہڑا گیاں نون موڑ لیا وندا ای
 ساڈے چم دیاں جتیاں کرے کوئی جہڑا جیو دا روگ گواوندی ای

بھلا دوس کہاں چریں و جھنیاں نون کدوں رب سچا گھر لیاندا ای
 اصلیت محمد افضل خاں لکھدے نہیں کہ عربی دا اک مقولہ اے جس دا مطلب اے کہ شعروچ
 جتنا جھوٹھ تے مبالغہ ہووے ایہہ شعرا اتنا ہی زیادہ سوہنا لگدا اے۔ بقول حالی۔ شعردی اصلیت اتے
 مبنی ہون توں ایہہ مراد نہیں کہ شعردا مضمون حقیقت نفس الامری تے مبنی ہووے۔ بلکہ ایس
 توں مراد اہے کہ اہ حقیقت وچ لوکاں دے خیالی ذہنی یا عقیدہ مطابق سچ پایا جائے۔

ایس اصلیت دے دورنگ نہیں ایسی اصلیت جو حقیقت تے مبنی ہووے تے ایسی اصلیت جو فرضی
 ہووے پر بیان انج کیتی جائے کہ پڑھن سنن والے نون ایہہ جھوٹھ نہ جانے۔ وارث دے شعراں
 وچ دونوں رنگ موجود نہیں۔

مثلاً رانجھا جھناں لنگھ کے بیڑی وچ پیئے ہیر دے پنگ تے سوں جاندالے۔ ہیر نون خبر ہندی اے اہ

انھیں ستیا بیج اساڑی توں لہاں سری وانگ کیمہ پائیں وے
کتے رات انینڈرا کٹیو ای ایڈی نیند والا رڑھ گیا ہیں وے
سجی دیکھ نخصمزی بیج میری کوئی آہلکی آن ڈھیہ پیا ہیں وے
اوے اٹھ کے دیرہ جواب مینوں کہیا نکھڑا بوڑھو گیا ہیں وے

اگوں۔

راجھے اٹھ کے اکھیاواہ جن ہیر ہس کے تے مہربان ہوئی تے آکھن لگی۔
بھلا ہویا میں تینوں نہ مار پیٹھی کائی نہیں سی گل بے شان ہوئی
اکھاں چار ہویاں دونوں اک دوسرے نون دل دے پٹھے فیر ہیر نے کہیا:
منگو با بے داتے توں چاک میرا اہ فند لگے جے توں لاونا ایں

اگوں راجھے نے کہیا

تساں جیہے معشوق جے تھیں راضی منگو نیناں دی دھار وچ چاریے نیں
نینان تیریاں دے اسی چاک ہوئے جویں جو منے تویں ساریے نیں
تے اصلیت دا دوسرا رنگ فرضی رنگ اے۔ حقیقت کچھ نہیں پر شاعر نے گل نون ایسا روپ دے
دتا کہ اوہ حقیقت تے اصلیت ای جا پدی اے۔

ہیر تے سہتی دونوں عاشق نیں اک راجھے دی دوسری مراد بلوچ دی دونویں آپس وچ سر میل دیاں
نیں کہ ہیر نون سب لڑن دا بہانہ بنایا جائے راجھے توں گھر لیا یا جائے۔ وارث ایہہ واقعہ فرضی مندا
اے۔ تے اہ راز دی بات دس کے اوس نون اصلیت دا ایہہ روپ دیندا اے کہ کسے نون اہدے
فرضی ہون دا شبہ نہیں ہوندا۔

توڑ گکروں سول دادنڈا کنڈا پیر چوہھ کے خون پلٹیا نیں تے اہ کنڈا چھن دے بعد ہیر
دند میٹ گھیٹ اہ ہڈ گوڈے رو رو کرے زاری برے حیلیاں جے
نک چاہڑ دند یکڑاں وٹ روئے کڈھ اکھیاں میلیاں میلیاں جے
تھر تھر کنبے آکھے موئی لوکا کوئی کرو جھاڑا برے حیلیاں جے
ہیر میٹ کے۔ دند بے سرت پئی سہتی حال تے شور پکاریا جے
کالے ناگ نے پھن پھلا وڈا ڈنگ وڈی دے پیر تے ماریا جے
تے سب لوکاں عورتاں مرداں نون بیج بیج یقین آگیا کہ داچی سب لڑ گیا اے۔

کلام وارث وچ جوش بیان وی بے مثال اے۔ مثلاً۔

رب جھوٹ نہ کرے جے ہوئے رانجھاتاں میں چوڑھوئی مینوں پٹیا سو
اگے آگ فراق دی ساڑھی سڑی ملی نون ہور کیوں پٹیا سو
نالے رن گئی نالے کن پائے آکھ عشق تھیں نفع کیمہ کھٹیا سو
ہویا خاک پنڈے ملی سواہ رانجھے لاه ننگ ناموس نون سٹیا سو
رانجھا بالنا تھ کول جوگ لین آؤندا اے۔ اہ راضی ہو کے جوگ دے دیندا اے فیر نصیحت کردا

اے۔ ایسے تے راجھا کہہ دالے۔

ثامت ہوئے لنگوڑی سنیں ناتھا کا ہے جھگڑا چا اجاڑ دا میں
چپھ عشق توں رہندی چپ میری ایڈے پاڑے کا سنوں پاڑ دا میں
جیو مار کے جے رہن ہوئے میتھوں ایڈے معاملے کا سنوں ہار دا میں
جے میں ہوئے کے مست اجاڑ بہدا مہین سیال دیاں کا سنوں چار دایں
حقائق و معارف وارث نے اپنے شعراں وچ حقیقت تے معرفت دیاں باتاں وی ہیاں کیتیاں
نیں:-

۱۔ بھائیاں باجھ نہ مجلساں سوہندیاں نہیں اتے بھائیاں باجھ بہار ناہیں
بھائی مرن تے پوندیاں بچ باہاں بناں بھائیاں مہرے پروار ناہیں
لکھ اوٹ ہے کول وسندیاں دی بھائیاں گیاں جیڑی کوئی ہار ناہیں
بھائی ڈھاوندے بھائی اسار دے نہیں بھائیاں باجھ کوئی ہلی یار ناہیں
۲۔ عدل بناں سردار ہے رکھ اپھل رن گدھی ہے جو وفادار ناہیں
بناں آدمیت انسان ناہیں بناں آب قاتل تلوار ناہیں
صبر ذکر عبادتاں باجھ جوگی دماں باجھ جیون درکار ناہیں
وارث رن فقیر تلوار گھوڑا چارے تھوک ایسہ کسے دے یار ناہیں
۳۔ دوست سوئی جو پت وچ بھیر کئے یار سوئی جو جان قربان ہووے
شاہ سوئی جو کال وچ دکھ کئے ہر بات دا جو نگہبان ہووے
کنواری سوئی جو کرے حیا بوہتا نیویں نظر تے باجھ زبان ہووے
سید سوئی جو شوم نہ ہووے کاذب زانی سیاہ تے نہ قر وان ہووے
جیٹھ مینہ تے سیال وچ وا مندی کتک ماہ وچ منع ہیریاں نہیں
رونا ویاہ وچ گاؤناں وچ سیاپے ستر مجلساں کرن مندیریاں نہیں

حضور دی حدیث اے خیر الناس من ینفع الناس نیک آدمی اوہ ہے جو دوجیاں دا بھلا کرے۔ پر
لیکچو چک لوکاں دے طعنیاں تے کیدو دے غیرت دلاں تے راجھے نوں جواب دے دیندالے۔ پر
راجھے بغیر گائیاں مھیاں قابو نہیں آوندیاں اوہ خراب کردیاں نہیں چنانچہ چو چک افسوس کردالے۔
وارث شاہ چو چک ہچھوں تاوندالے منگوناں چرے اسیں ہار رہے۔

اہ صورت حال دیکھ کے ہیر ماں نوں رب دے غضب توں ڈراندی اے:-
مائے چاک نوں تراہیا چاہل ایس گل اتے بہت خوشی ہے نہیں
رب اوس نوں رزق ہے دین ہارا کوئی اوس دے رب نہ تسی ہے نہیں
ججھیں ہون خراب وچ ہیلیاں دے وچ کھویاں دے مہسو پھسی ہے نہیں
وارث شاہ اولاد نہ مال رہ سی چیدا حق کھتھا ایسہ تاں دکھی ہے نہیں
آئینہ سین کے تے ملکی چو چک نوں کہندی اے:-

ملکی گل سناوندی چوچکے نوں چاک بہت دیندا بددعا میاں
باراں برس مہیں اس چاریاں نیں کیتی نہیں سی چوں چرا میاں
ہیریں لگ کے جامنا اوس نوں آہ فقر دی بری پے جا میاں
چنانچہ چوچک ملکی نوں کہہد اے کہ جاتوں اوس نوں منا کے لے آ:-

ملکی آکھدی لڑیوں جینال چوچک کوئی خن نہ جیو وچ لیا ونا ایں
کہیا مایاں پتراں لڑن ہندا تساں کھٹناں تے اساں کھاوناں ایں
چمڑ مال دے نال میں گھول گھنتی مال سانجھ راتیں گھر لیا وناں ایں
کڑی کل دی تیرے توں رس پٹھی توہیں لوس نوں آمانا ونا ایں سورا نجھا آکھدا ہیر نوں مان تیری
سانوں پھیر مڑراتی دی چڑی اے تے ہیر نے کہیا:-

میاں من لے اوس دا آکھیا توں تیری ہیر پیاری دی امڑا اے
کیا جانے اونٹھ کس کڑے بھسی اے ویاہ دی بات تے لڑی اے
رانجھا گھروں نکل کے جنگ جان لئی دریا تے آیا تے اوس لڈن نوں آکھیا
رانجھے آکھیا پار لنگھا بالامینوں چاہڑ لے رب دے واسطے تے پر لڈن نے دو ٹوک جواب دتا:-
اسیں رب کہہ جانے ڈھیبیا او بیڑا ٹھہل دے لب دے واسطے تے
اساں رزق کھاوناں نال خیلے بیڑا کھج دے ڈب دے واسطے تے
پیہ کھول کے ہتھ بے دھریں میر نے گودی چاہڑ کے پار اتارنا ہاں
اتے ڈھیبیا مفت بے کن کھائیں چار بیڑیوں زمین تے مارنا ہاں

پورے دامصنف ایس شعروچ ترقی پسندی دے جھلکارے دیکھد اے تے کہہد اے؟
”کئی ویلے اجیہ وی آئے جدوں میں چناریا پئی میرے اج دے عقیدے لئی وارث شاہ دے پلیوں
کوئی امداد نہیں مل سکدی۔ مثلاً جدوں میں ایس نتیجے تے اپڑیا پئی کارل مارکس دا فلسفہ سارے
فلسفیاں داسر داراے تے کائنات اوہدے دے ہونے دھرے تے چل دی پئی اے تے اک واری
میرے ہیرا می بھوئیں توں چکے گئے۔ نویں عقیدے نال نکاح ہووے تے بندہ ہو چھی کڑی وانگوں
اپنے آپ وچ نہیں میوندا۔ میں وی ہر پرانی شے نوں صرف اوہدے پرانیاں ہون ہتھوں
”رجعت“ دی علامت سمجھن لگ پیا۔ میں سوچیا پئی وارث شاہ نوں اوہ ”اقتصادی شعور“ نہیں سی ہو
سکدا اجیہہ اج دے میرے درگے پڑھے لکھے نوں ہو سکدا اے۔ ایس لئی وارث شاہ ”ترقی پسند“
طافاں داسا تھ نہیں بھاسکدا۔ ایسے حال وچ اک دن میں شغلو شغلی ”ہیر“ کھول بیٹھاتاں بے
اپنے ”جہالت“ والے زمانے داسواد لے سکاں۔ پر ”ہیر“ دیاں صلحیاں میرے ڈھڈھ وچ جیہہ اسو
اکھویا اوہ میریاں آندراں باہر لے آیا۔ شاہ ہوراں دی شبیہ ورقیاں تے اکھری تے آکھن لگے۔ تھاں
تے گن گوجے نہیں پر توں ونگی لئی اوہ تھاں ای ویکھ لے جتھے رانجھا دریا پار کرن لئی لڈن کول اوندا
اے۔ اوچھے میں لڈن دی زبانی دو مصرعیاں وچ تیرے کارل مارکس دی پوری ”کپٹیل“ ہمد کردتی

اے راجھا لڈن دا ترلا کر دالے۔

راجھے آکھیا پار لنگھا با میکوں چاہڑے رب دے واسطے تے
 ویکھواک تاں راجھے نے لوڑ ویلے کھوتے نوں پوہناں والی گل کیتی اے۔
 تے دو جاوس نے واسطیاں وچوں سب توں وڈا یعنی رب دا واسطہ دتا اے۔ پر لڈن جواب دیندا
 اے۔

اسیں رب کہہ جان دے ڈھیکیا اوئے پیرا ٹھہلدے لب دے واسطے تے
 اسوں رزق کماونا نال حیلے پیرا کھج دے ڈب دے واسطے تے
 تک (ردیف قافیے) دی قید ہوندیاں ہویاں وی وارث شاہ نے جسہڑے دو اکھرب تے ڈب ورتے
 نہیں ہو نہیں سکھ اپنی مار کسی فلسفے دے رکھ دی کوئی پر انھل وی ایہناں دے وگنوں باہر ہووے
 گی۔ خاص کر کے جدوں ایہہ دونویں اکھرب دے مقابلے وچ آئے نہیں۔ (حوالہ پورنے از حسین
 شاید صفحہ ۹۸-۹۹)

صانع و بدائع افضل خاں مرحوم دا خیال اے کہ پنجابی وچ سید فضل شاہ ہوراں فیر استاد ہدم
 نے لفظی تے معنوی صفتاں نوں سوہناور تیا اے اگرچہ سید فضل شاہ ہوراں دے شعر صفتاں
 دے چکر وچ پھنس کے عام لوکاں دی فہم سمجھ توں دور چلے گئے لیکن وارث شاہ ہوراں وی
 صنعتاں، تشبیہاں استعاریاں توں کم لیا۔ اے تے ایہناں ڈھکیاں پھدیاں تے لوڑ مطابق صنعتاں
 ورتیاں جویں ہانڈی وچ لون۔ صانع بدائع تشبیہہ، استعارہ، تلخیص یا لفظی رعایت دا استعمال ہٹھلے
 مصرعیاں دیکھو۔

- ۱۔ وارث شاہ جیوں مورچے بیٹھ ملی ساہ گھٹ جاندی نہیں کک دی اے
  - ۲۔ ہنان مرشداں راہ نہ ہتھ آون دوہ باجھ نہ رجھدی کھیر سائیں
  - ۳۔ اک پیچ کے کسے نہ امب کھاہدے پھر واہنہ شہوت نہ لایا ای
  - ۴۔ جٹ سنڈھے سنسار نوں بھکھ چنگی تنے رنج کے گال دے ٹاری دے
  - ۵۔ وارث رن فقیر تلوار گھوڑا چارے تھوک کے دے یارنا ہیں
  - ۶۔ وارث شاہ اہ صد ای جیوندے نے جنہاں کیتیاں نیک کمایاں نہیں
  - ۷۔ کسی جام جلالی نے روہڑتی کئی ڈوم دھاڈی پیے گاؤندے نہیں
  - ۸۔ جویں لوک نگاہے تے رتن گھن ڈھولے گاوندیاں تے رنگ لاؤندیاں نہیں
  - ۹۔ جدوں مشرکاں آن سوال کیتا تہوں چن دو کھن رسول کیتا
  - ۱۰۔ یعقوب دیاں پتراں ظلم کیتا سنیا ہوسیاں یوسف دیاں بھائیاں نوں
  - ۱۱۔ شداو بہشت تھیں رہیا باہر نمرود پچھر پریشان کیتا
- صنعت مبالغہ دی مثالیں

۱۔ چہرے سوہنے تے خد خال سوہندے خوش خط جیوں حرف کتاب دا جی
 چلو لیلۃ القدر دی کرو زیارت وارث شاہ ایہہ کم ثواب دا جی

(ہیر دے حسن نون لیلۃ القدر دی زیارت آکھنا سوہنا مبالغہ اے)

۲۔ چینا چوگ چوئیاں خیر پائیو من چلی ایس گولے دا ہڑیاں نیں
جس تے نبی دا روا درود ناہیں اکھیں پھیر نہ مول اکھاڑیاں نیں

(چنے دا ہلکا پن کئے سوہنے روپ وچ پیش کیتا اے)

۳۔ اتے کے کتاب وچ نہیں پڑھیا جیہا خچریاں خچر پاریا ای
وارث آن شیطان سلام کیتا تاں جیتا تے اسال ہاریا ای

(سہتی دے ہیر دے پیر وچ کنڈا چوہن تے سب دا ڈنگ بہان اتھے شیطان دا سلام کرنا سوہنا مبالغہ
اے)

اشارہ لٹاریہ دی مثال

۱۔ توں چھتیاں نال ایہہ مس بہناں تدوں دوہاں دا جی رل گیا سی نیں
اوہ وچھلی نال توں نال لٹکاں جیو دوہاں دا دوہاں نے لیا سی نیں
ایہہ آس کر کے جھمک چار دا سی تیرا ویاہ ہویا لٹھ گیا سی نیں
ہن کن پڑا فقیر ہویا نال جو گیاں دے رل گیا سی نیں
اج پنڈ تساڈڑے آن وڑیا اے لٹکھ کے اکھاں نہ گیا سی نیں

۲۔ بھلے تھماں دے نیک نصیب ہوون جن آن پیٹھن کول یار دے نیں

تجار بل عارفانہ دی مثال

راجھا جوگی بن کے رنگ پور آؤندا اے۔ پنڈوے منڈے کڑیاں اوہدیاں گلاں اپنے گھراں وچ جا کے
کردے نیں ہیر سمجھ لیدی اے پر بھمکی بن کے کڑیاں نون کہدی اے۔

گلیں لائے کے کوں لیاؤ اس نون رل چھئے کیمہدی تھاؤن دا نہیں
کھیہہ لا کے دیس وچ پھرے یا ندا تے پھیا منگ کے کھاؤندا نیں

تلمیحی اشعار وارث شاہ نے اپنے شعر اں وچ تھان تھان اپنے ویلے دے سیاسی تے تاریخی
حالات ول اشارہ کیتا اے۔ اوہناں وچوں کجھ واقعات اوہناں دی پیدائش توں تھوڑے ورہے پہلے
کجھ چمن سے تے کجھ عین جوانی وچ ہتے۔ بعض واقعات دے تاں اوہ عینی شاہد نیں۔ مثلاً۔

۱۔ جویں ساڈ قصورتے کھڑیاں نون اکاں خالصے پھوک وکھایاں نیں۔

۲۔ فوجاں شاہ دیاں وارثاں مٹھرا، ہن فیر لاہور نون دکھایاں نیں

۳۔ پھرے تھنھدی چادے نال جٹی چڑھیا غضب دا کٹک قندھار وچوں

۴۔ قزلباش جند و سوار خونی نکل دوڑیا درو بازار وچوں

۵۔ سارے ملک خراب پنجاب وچوں مینوں بڑا فسوس قصور دا ای

۶۔ نواب حسین خاں نال لڑیا جویں ابو صمد وچ چوئیاں دے

۷۔ وارث شاہ جیوں دلاں پنجاب لٹی توں جوگی نون لٹیا ڈاریاں نے

۸۔ جدوں دیس تے جٹ سردار آہے گھر و گھری جاں نویں سرکار ہوئی

۹۔ نادر شاہ توں ہند پنجاب گھر کے میرے باب داندھ بھونچال کیتو

۱۰۔ فتح آباد چاد تیا کھیریاں نوں بھارا بھنے دے ویر و وال کیتو

۱۱۔ دینہ بیگ دے مگر جیوں پے خلمی ڈیر الٹ کے چاکنگال کیتو

۱۲۔ حکم ہور داہور راج ہو گیا بچ ملی پنجاب قندھاریاں نوں

۱۳۔ احمد شاہ از غیب تھیں ان پوسی زب رکھ جنڈیا لے لےیاوے

۱۴۔ وارث شاہ فرنگی دے باغ وڑ کے اوس کلا دے کھوہ نوں گیزیا سو

نوٹ ایس سے مغل حکومت تباہی تے بربادی ول جارہی سی..... محمد فرخ شیر ۱۷۱۳ء توں

۱۷۱۹ء تک بادشاہ رہیا رفیع الدرجات تے رفیع الدولہ (۱۷۱۹ء) مگروں محمد شاہ ۱۷۲۰ء توں

۱۷۴۸ء تک حکومت کیتی۔ احمد شاہ بن محمد شاہ ۱۷۴۸ء توں ۱۷۵۴ء تک حکومت کیتی۔

عالمگیر ثانی ۱۷۵۴ء توں ۱۷۵۹ء تیکر رہیا۔ فیروز شاہ عالم دوم حکمران رہیا۔ پر وارث شاہ نے جمہوری

سیاسی شاعری کیتی اے اوس توں پتہ لگدا اے کہ اوہ مغل حکومت دا حامی سی۔

ہیر رانجھا دے ہور لکھاری

۱۔ بقول محمد افضل خان دموردی ہیر چھوٹی بحر تے ہندی بولی وچ اے۔ ہندی لفظاں دارلا ڈھیر

اے۔ ایس لحاظ نال کہ دموردی ساہنے کوئی ہیر دا قصہ نہیں سی تے پنجابی وچ اہدی لکھت پہلی اے۔

ایہہ قابل تعریف اے۔ شعر دی برے نہیں سوہنے ہن بعض تھاں بیان وچ بڑا زور اے۔

۲۔ احمد کوی دی ہیر وارث شاہ والے بحر وچ اے۔

۳۔ مقبل دی ہیر احمد یارث والے بحر وچ اے۔ چوکلہا بند ہن قصہ بو تالما نہیں کیتا۔ زبان بیان وچ

رس اے۔

۴۔ حامد شاہ عباسی دی ہیر بقول ڈاکٹر موہن سنگھ ایم اے جسکی بولی دا سوہنا نمونہ اے۔ ہندی

کدھرے کدھرے سوار دے گئی اے۔

۵۔ کاہن سنگھ دی ہیر وچ بڑا کھلار اے۔ میاں مولا بخش کشتہ دی ہیر بقول ڈاکٹر موہن سنگھ اپنی

تھاں خوب اے۔ بڑا بچم (روانی) والا شخص اے۔

۶۔ سید فضل شاہ دی نوانکوٹی ہیر کافی چنگی اے خاص خوبی سینکڑے لفظاں دا لگدے ڈھکدے

معدیاں وچ کھیاں استعمال اے۔ لغت دے لکھاریاں لئی اک وڈا خزانہ اے

۷۔ لاہور سنگھ دی ہیر تے مولا شاہ دی ہیر کافی چنگی اے۔

محمد افضل خان موجب :- دموردی ذات دا اگلائی جھنگ وچ ہی پیدا سی۔ ایس نے اکبر بادشاہ دے

زمانے اہ قصہ لکھیا۔ اہدا قصہ وارث توں کچھ فرق والا اے۔ اہ آکھد لا اے۔ رانجھے دے تن بھر اسن

ظاہر۔ ظاہر تے جیون۔ ہیر دی ماں دا نام کنڈی سی۔ نور خان چد ہڑدی بیڑی رہڑ کے آگئی۔ ہیر نے

پھڑ کے لڈن نوں دے دتی۔ نور خاں بندے لے کے آیا ہیر سہیلیاں نال مرداں وانگوں لڑی تے نور

خاں بھانج کھا کے ٹھس گیا۔

ستی بیوہ سی تے اہدی دوستی راموں برہمن نالی سی۔ رانجھا ہیر نوں ادھال کے لئے آیا۔ رستے وچ پھڑیا گیا۔ جد ہیر عدلی راجہ (ابوالفتح) نے دلادتی اہ لے کے مکے ول چلا گیا۔ اک حاجی گیتے اوس نوں اوتھے اک کٹیا وچ ہیر تے رانجھا لے۔

سوال نمبر ☆ وارث شاہ دی ہیر وچ اٹھارویں صدی دا پنجاب جھلکارے ماردا نظریں آوندالے۔ کس ایس بارے بحث کرو۔ ۱۹۸۵ء

۲۔ وارث شاہ دی ہیر اصل وچ وارث شاہ دے دور دی اک سیاسی مذہبی تے ثقافتی دستاویز ہے کس ہیر وچوں مثالوں دے کے ایس حوالے نال بحث کرو ۱۹۸۷ء

۳۔ ہیر وارث شاہ نوں بھیاں شاعراں نے دیوان پنجاب اکھیا اے۔ تہاڈا کیہ خیال اے۔ ۱۹۸۷ء

۴۔ وارث شاہ دی ہیر وچ اوس عہد دا پنجاب پوری آن بان تے شان نال جیوند اجاگدا نظریں آوندالے مثالوں دے کے بحث کرو۔ ۱۹۸۸ء

۵۔ وارث شاہ دے عہد وچ پنجاب دی سیاسی تے سماجی صورت حال بارے جھلکارے ہیر وارث شاہ وچ مل جاندا ہے۔ ایس بارے بحث کرو (۱۹۸۴ء)

جواب :- ☆ وارث شاہ نے ہیر دا لکھت سماں ۱۱۸۰ھ دیا اے تے (۱۸۳۳ بھری ۶۷-۶۶-۶۵ء ۱۱۸۰ھ ۹ جون ۱۷۶۶ء توں ۲۹ مئی ۱۷۶۷ء تک)

سن یاراں سو اسی آبی بھری لے دیس دے وچ تیار ہوئی اٹھاراں سے تے تیتی آسمتاں دارا جے بکر ماجیت دی سار ہوئی جدوں دیس تے جٹ سردار آہے گھر وگھری جاں نویں بہار ہوئی اشرف خراب کین تازہ زمیندار نوں وڈی بہار ہوئی چور ”چودھری“ یارنی ”پاک دامن“ بھوت منڈلی اک تھیں چار ہوئی وارث جنہاں نے اکھیا پاک کلمہ بیڑی تنہاں دی عاقبت پار ہوئی

سیاسی حالات اوس سے شمالی ہندوستان افراتفری نفا نفسی تے دھکے شاہی داسکار سی۔ مغلاں دی حکومت دنوں دن ڈھلی پے رہی سی۔ جس اتے قبضے واسطے اک پاسے ہندو مرہٹے تے دوجے پاسے سکھ حضرات پرہیے تولدے سن ۱۷۶۱ء وچ پانی پت دی تیجی لڑائی ہوئی جس وچ ہندو مرہٹے شکست کھا گئے تے انج ہندواں دی حکومت دا خواب کھلر پلر گیا۔ پر پنجاب وچ سکھاں دی طاقت بگڑی ہو کے ابھری۔ ایہہ لوک پہلاں صرف لٹ ما کر دے سن پر ہولی ہولی اک لڑاکا فوج دی شکل دھار گئے۔ ۱۷۳۹ء وچ خالصہ فوج جسا سنگھ دی اگوائی ہیٹھ اک پکی پیڑی فوجی تنظیم بن گئی۔ ۱۷۶۲ء وچ لدھیانے وچ سکھاں نے پٹھاناں ہتھوں مار کھا ہدی۔ جہداناں ”گھلو گھارا رکھیا۔ پر اگلے سال ۱۷۶۳ء وچ سکھاں نے پٹھاناں کولوں اپنی شکست دابدلہ لے لیا۔ ایہہ جنگ سر ہند

شریف دے مقام تے ہوئی سی۔ ۶۴ء وچ پٹھاناں نے اک ہور ناکام حملہ کیتا تے لوڑک سکھ لاہور اتے قابض ہو گئے۔۔۔ ساری سکھ فوج تقریباً ستر اسی ہزار سی۔ پر ایہہ فوج دکھو دکھ سرداران دے ماتحت سی۔ ایس کر کے سکھ سردار آپو وچ وی لڑدے بھڑدے رہندے سن۔ پر جد کدی مشترکہ دشمن نال مقابلہ ہو جاندا تاں سارے اک مک ہو جاندے سن۔ ایس افراتفری تے تباہی نے عوام دا جیونا حرام کر دتا سی۔ کسے دی عزت محفوظ نہیں سی۔ جمدی لاشھی اوہدی مجھ والا اصول سی۔ تے اپر دتے ہند وچ وارث شاہ نے ایس سنے دا مختصر تے بھرواں نقشہ ایجیالے پنجاب دا حال بہت مند اسی۔ قصور پٹھاناں دا شہر سی تے وارث شاہ دے استاد دا مسکن سی اوہدی تباہی وارث شاہ توں نہ جری گئی۔

سارے ملک خراب پنجاب وچوں مینوں بڑا افسوس قصور دا ای۔ ہری سنگھ بھجی جمدی توپ بھجیاں دی توپ دے نال نال مشہور تے عجائب گھر لاہور دے باہر رکھی ہوئی اے۔ (دے مرن چکھوں جھنڈا سنگھ جانشین ہو یا۔ اوہنے ۷۰ء وچ جموں دا علاقہ فتح کر لیا۔ تے فیر قصور دے پٹھاناں نوں شکست دتی۔ پر ایس لڑائی وچ کدی معاملہ الٹ وی ہو جاندا سی۔ جس پاروں وارث شاہ بڑا خوش ہو جاندا سی۔ ایہو جہیے اک موقعے اتے اوہ کہند اے۔

ڈیرہ خشکی داماد کے لٹ لٹاپائی فتح پٹھان قصور دے نیں

ایسے طراں احمد شاہ ابدالی (درانی) نے وی پنجاب تے ہندوستان اتے کافی حملے کیتے تے لٹ مار وی کیتی۔ چنانچہ ۶۷ء وچ احمد شاہ ابدالی کابل جان توں پہلاں سر ہند شریف دی فوجداری تے مہاراجے دا خطاب امر سنگھ نوں دے گیا۔ جہدا نتیجہ ایہہ ہو یا کہ مسلمان دی حالت ہور پتلی ہو گئی تے بر چھاگر دی تے سکھا شاہی دا زور ہر پاسے ہو گیا۔

وارث شاہ جیوں دلاں پنجاب لٹی تیوں جوگی نوں لٹیا ڈاریاں، نیں

ایسے طراں اک ہور مصرع توں احمد شاہ ابدالی دی تعریف دا پہلو نکلد اے جمدی ویلے سرمد اخلت پاروں جنڈیالہ شیر خاں میدان جنگ بن توں محفوظ رہیا۔

احمد شاہ از غیب تھیں آن پوسی رب رکھ جنڈیالے نوں جاسیا نیں

۷۰ء وچ جھنڈا سنگھ نے جموں توں بعد قصور تے آسے پاسے جہڑی تباہی مچائی اوہدا لشکار اذرا دیکھو:

جیوں ساڑ قصور تے کھڈیاں نوں اگاں خالصے پھوک دکھایاں نیں

ہن احمد شاہ دیاں فوجاں دی فتح داسین وی ذرا دیکھو:

فوجاں شاہیاں وارثا مار مٹھرا مٹھیر لاہور نوں آئیاں نیں

مذہبی حالات وارث شاہ دے زمانے وچ اسلامی تعلیم ول دھیان دتا جا رہیا سی۔ جہدا آغاز اورنگ زیب دے سے اندر ہو یا سی۔ تے فیر مذہبی تعلیم واسطے معراجنامے۔ نورنامے، حلیہ شریف پکی روٹی وغیرہ قسم دیاں کتاباں دے نال نال اسلامی جنگ نامے وی پڑھے سنے جاندے سن۔ فارسی تے عربی پڑھن پڑھان دا عام رواج سی۔ مسجدوں وچ مدرسے قائم سن جتھے طالب علم اچیاں اچیاں

کتاباں پڑھدے ہندے سن۔ مسجد اوج تعلیم دے معیار واک لشکار اوزر او لکھو:
 مسجد بیت العتیق مثال آ ہی خانے کعبیوں ڈول اتاری آنے
 گویا اقصیٰ دے نال دی بھین دوجی شاید صندلی نور اساری آنے
 پڑھن فاضل درس درویش مفتی خوب کڈھ الحان پرکاری آنے
 تغلیل میزان تے صرف یہائی صرف میر بھی یاد پکاری آنے
 قاضی قطب تے کنز، انواع باراں سو دیاں جلد سواری آنے
 خانی نال مجموعہ سلطانیہ دے اتے حیرة الفقہ زواری آنے
 فتاویٰ برہنہ تے منظوم شاہ نامہ نال زبدياں حفظ کراری آنے
 معارج النبوة خلاصیاں تے روضہ نال اخلاق پساری آنے
 گلستان بوستاں اتے بہار دانش طوطی نامہ تے رازق باری آنے
 قلمدان جزدان دوات پھٹی، نانویں عالمی ویکھ دے لڑکیاں دے
 لکھن نال مسودے سیاق خسرے سیاہی نال جے لکھدے ورقیاں تے
 اک بھل کے عین داغبین واچن ملاں جن دکڈھے نال کڑکیاں دے
 اک آوندے شوق جزدان لے کے وچ مکتباں دے نال تڑکیاں دے
 لوک ملاں حضرات نوں کدی کدی مخول کرنوں وی نہیں سی مڑدے۔ ایہو گل رانجھاملاں نوں
 کہندالے۔

باس حلویاں دی خبر مردیاں دی نال دعائیں دے جیوندے مار دے او
 چھلی رات بھکھ دا وقت ہندا حال حال ای پئے پکار دے او
 شرع چاسر پوش بنایا، جے، روا دار وڈے گنگھار دے او
 وارث شاہ مسافراں آیاں نوں چلو چل ای پئے پکار دے او
 نماز روزہ اسلام وچ بڑے اہم نہیں۔ وارث شاہ اہناں دی ایچ ایچ بیان کردالے
 وارث شاہ نماز دا قرض وڈا سروں لاه اوہ دلبرا واسطہ ای
 وارث صوم صلوة دی چھری کپے اہناں دین ایمان دیاں پھایاں نوں
 توحیدی کلمہ اسلام داجیاد رکھن اے۔ اہدی اہمیت وارث شاہ ایچ ایچ بیان کردالے۔
 وارث جنہاں نے آکھیا پاک کلمہ بیڑی تنہاں دی عاقبت پار ہوئی
 لہو و لعب تے غفلت انسان نوں لے بہندی اے۔ وارث شاہ اپنے زمانے دے لوکاں تے اپنے
 قارئین نوں غفلت توں بچن لئی بڑے طریقے نال کہندالے۔
 وارث قول بھلا کے کھیل ردھوں کہا نواں مخول بنایا ای
 زندگی امانت اے ایس وچ کچھ کرن دا سبق وارث شاہ ایچ دیندالے۔
 وارث شاہ جوانی وچ مست رہیا وقت گئے تاں ہن پچھو تاؤندا اے
 وارث شاہ وساہ کینہ زندگی دا ساڈی عمر ہے نقش پتا سیاں تے

ہیر وارث شاہ و بیچ قرآنی تعلیم داز کر وی سو بنے ڈھنگ نال کیتا گیا اے جس توں ظاہر ہندا اے کہ اوس سے اندر تبلیغ داکم اپنے جو بن تے سی حتیٰ کہ ہیر دی کتاب نوں قرآنی تعلیم دی حامل قرار دتا گیا اے۔

۱۔ اہرہ قرآن مجید دے معنی میں جہڑے شعر میں وارث شاہ دے نہیں

۲۔ وارث شاہ کر بندگی رب دی توں جس واسطے رب بنایا ایں

۳۔ وارث بندگی واسطے گھلایا ایں آبیٹھا ایں پنہنے کھاوے نوں

۴۔ وارث شاہ نکوئی تے بندگی کروت نہیں جہان تے آوٹاں اوئے

۵۔ عملاں باجھ درگاہ و بیچ پون پو لے لوکاں و بیچ میاں وارث شاہ ہويا

۶۔ جد رب اعمال دی خبر کچھی ہتھ پیر گواہیاں دین گے اوئے

۷۔ وارث شاہ جو گئے سو نہیں مڑ دے لوک اسان تھیں آوٹا بھال دے نی

۸۔ کھلے تنہاں دے باغ قلوب اندر جہناں کیتا ہے عشق قبول میاں

۹۔ وارث شاہ نماز دا قرض و ڈاسرون لہا اوئے دلبر واسطای

۱۰۔ وارث شاہ میاں پیر دے پار تیرے کلمہ پاک زبان تے آیا ای

سماجی تے معاشرتی حالات رشوت دازور سی۔ رانجھے دا پو مر گیا تاں بھرانواں نے زمین و نڈن لئی پنچائت سدی تے فیصلہ اپنے حق و بیچ کرا لیا:

حضرت قاضی تے پیچ سدا سارے بھائیاں زمین نوں کچھ پوائی آہی
وڈھی دے کے بھوئیں دے بنے وارث بنج زمین رانجھے نوں آئی آہی
کچھاں مار (بغلاں بجا کے) شریک مذاق کر دے بھائیاں رانجھے دے باب بنائی آہی
گل بھائیاں دی ایہی بنا چھدی مگر جٹ دے پھکوی لائی..... آہی
(۲) ہیر نوں سیدے نال دیا ہن دی گل کپی ہو گئی تاں اوس ویلے قاضی ہیر نوں سمجھاندا اے:

کھیڑا حق حلال قبول کرتوں.....

پر ہیر قاضی نوں یاد دلا ندی اے: جہڑے وڈھیاں کھا کے حق روڑھن.....

وارث شاہ نے پنجاب دے معاشرتی حالات دے نال نال سیاسی تے سماجی حالات وی لیکے نہیں:

پیا ملک دے و بیچ ہے بڑا رولا ہر کسے دے ہتھ تلواری ہوئی

تدوں دیس تے جٹ سردار آہے گھر و گھری جاں نوں بہار ہوئی

جھوٹھے تے فریبی فقیراں نے سدھے سادے لوکاں نوں اپنا سیر بنایا ہو یا سی اوہ بڑے رعب نال

دعوے کر دے سن کہ۔

ست جنم کے ہمیں فقیر جوگی نہیں نال جہان دے سیر میاں

اساں سہیلیاں کچھراں نال ورتن بھیکھ کھا کے ہووٹا دھیر میاں

پرھاں جا جٹا سانوں چاک آکھیں، اسیں فقر ہاں ظاہرا پیر میاں

تاؤں مہریاں دے سانوں ڈرن اوئے رانجھا کون تے کون ہے ہیر میاں

جٹا چاک بناؤٹا ایں جوگیاں نوں، ایہا جیو اوئے سٹاں چیر میاں

ایسے طراں جعلی ویدیاں حکیمان نے وی اپنا چکر چلایا ہویا سی۔ اک نقشہ ذرا دیکھو:-
راجھا حکیم ہون دا دعویٰ کر دیاں آکھدے اے۔

کھنگ کھرک تے ساہ تے اکھ آئے سول دند دی پیڑ گواناں ہاں
قونج تپ دق تے محرقہ تپ، اونوں کاڑھیاں نال مٹاوناں ہاں
سرسام سودا زکام نزلہ ایسہ شربتیاں نال ہٹاوناں ہاں
جھولا مار جائے جھڑے روگیاں نوں سوئی تیل سہانجناں لاوناں ہاں
تے انج ہیر وارث شاہ اپنے اندر پنجاب دے وسیب تے معاشرتی حالات دے سگوس نظارے
رکھدی اے۔ پنجاب وچ جاگیر دارانہ نظام دا صدقہ ہیر گویا اک شہزادی اے۔ اوہدے ذرا خیالات
دیکھو کہ اونوں اپنے پیو دے راج بھاگ دا کتنا مان اے۔

جوانی کملی راج ہے چوچکے دا اوے کسے دی کیہ پرواہ مینوں
میں تان دھرو کے پنگ تون چاء سٹاں آیا کدھروں دا باشاہ مینوں
قبائلی نظام وچ بھائی نال بہاراں ہندے میں پنجاب تے پینڈو وسیب اندر وچ خاص کر کے بھرانواں
دا بڑا آسرا نیا جاندا اے۔

بھائیاں باجھ نہ مجلساں سو ہندیاں میں اتے بھائیاں باجھ بہار ناہیں
بھائی مرن تے پوندیاں بھج بانہاں ہناں بھائیاں بھرے پروار ناہیں
لکھ اوٹ ہے کول دیندیاں دی بھائیاں گیاں جیڈی کوئی ہار ناہیں
بھائی ڈھانڈے بھائی اسار دے میں بھائیاں باجھ ہلی کوئی یار ناہیں
چوچک اک سردار اے جاگیر دار اے انہوں مفت وچ راجھے کی شکل وچ اک کاماں مل گیا۔ راجھے
دے بھرانواں نے خط لکھیا کہ راجھے نوں واپس بھیج دیو۔ چوچک مطلبی جٹ بن کے جواب دیندا
اے۔

(۱) چوچک سیال نے اکھیار اٹھیاں نوں نڈھی ہیر دے پاس اوہ ہنڈرا بے
سارا پنڈ ڈرے اوس ماہیڑے توں سرماہیاں دے اوس دا کنڈڑا بے
اساں جٹ ای جان کے چاک لایا دیئے تراہ بے جانے گنڈڑا بے
ایڈا گھبرو گھروں کیوں گھلیا بے لنڈا نہیں کم چور نہ ٹنڈڑا بے
وارث شاہ نہ کسے نوں جان دا بے پاس ہیر دے رات دن ہنڈرا بے
(۲) گھر آئیاں دولت کون موڑے کسے ہنھ پنڈوں نہیں ٹوریا ای
اسیں جیوندیاں نہیں جواب دینا ساڈا رب نے جوڑنا جوڑنا ای
کسے چٹھیاں خط سیمہاں تے مال لٹیا ناہیوں موڑیا ای
جائے بھائیاں بھائیاں پاس جم جم کسے نہیں اس ہنچیا ہوڑیا ای
وارث شاہ ہزارے دے باغ وچوں اساں پھل گلاب دا توڑیا ای
گویا اپنے مطلب وچ اک جاگیر دار سردار اعتراف کردا اے کہ راجھا صرف رات دن ہیر کول رہندا

اے تے بڑے مان نال اہنوں گلاب دا پھل قرار دیندا اے تے اہنوں نو کر رکھنا چونکہ فائدہ مند اے ایس لئی رانجھے نوں واپس بھیجن توں صاف انکار کر دیندا اے تے دلیل ایہہ دیندا کہ بھلا خط پتہ وصول کر کے کے نے لٹیا ہویا۔ مال وی کدی واپس کیتا اے۔ گویا اوس سے وچ رسہ گیری دی ہون تے اوہدے اصولاں دی دس پائی گئی اے۔ کہ پرہیا پنجائت راہیں تاں لٹیا مال واپس ہو سکدا اے۔ خطاں راہیں لٹیا مال کون موڑدا اے۔

سمھلا جٹ تے رب نوں لے گئے چور ایسے طراں جٹاں دے اک ہور وصف ول توجہ دلائی گئی اے۔ کھیڑے ہیر نوں ویاہن آئے۔ پر ہیر نے ریز کا پاد تا۔ تے سارے پنڈ وچ گل مشہور ہو گئی پئی ہیر کھیڑیاں نال جاؤن لئی اکا تیار نہیں لیکن کھیڑے گھوئیں بن گئے تے چپ کر کے ہیر نوں دھکے نال لے کے رخصت ہو گئے۔ ایہہ ورتار صرف ایک ہیر نال نہیں بلکہ ہزاراں ہیراں نال ورتیا جاندا اے۔ جاگیر داری نظام وچ عورت دی کوئی اہمیت نہیں سی۔ ہندو معاشرے وچ عورت نوں پیر دی جتی منیا جاندا اے۔ اوہنوں نکاح بارے بولن دا کوئی حق نہیں سی۔ اوس معاشرے دی دیکھا دیکھی نوں مسلمان قبیلے وی اپنی پرانی ڈگراتے چلے آ رہے سن۔ وارث شاہ نے مسلمان عورتاں دی نمائندگی کر دیاں اوہناں دے مونہہ وچ زبان پائی۔ تے ہیر دی زبان راہیں احتجاج کروایا۔ پر جاگیر دارانہ نظام اندر مسلمان قاضی ہیر دا پانچھی ہون دی جائے اوہندا مخالف ہونے کے جہاں پارٹ ادا کر دالے اوہ اوہدی حق گوئی تے بے باکی نوں وٹالاؤن والی گل اے۔ چنانچہ وارث شاہ نے ہیر دے دھکوزوری دے نکاح دا نقشہ اناج کھچیا اے۔

قاضی آکھیا ایہہ جے روڑ پکا ہیر جھگڑیاں نال نہ ہار دی اے

لیاؤ پڑھو نکاح مونہہ ہنھ اس دا قصہ کوئی فساد گزار دی اے

چنانچہ ایس اتے عمل کیتا گیا لیکن ہیر دی کیفیت دی وارث شاہ نے ظاہر کیتی تے نال ای کھیڑیاں دی بے غیرتی ول وی اشارہ کیتا۔ ذرا غور کرو۔

قاضی ہنھ نکاح تے گھت ڈولی نال کھیڑیاں دے دتی ٹور میاں

تیور بیوراں نال جڑاؤ گنا دم دولتان نعمتاں ہور میاں

ٹمک مہیں تے گھوڑیاں اوٹھ دتے گنا کپڑا تے ڈنگر ڈھور میاں

ہیر کھیڑیاں نال نہ ٹرے مولے پیا پنڈ دے وچ ہے شور میاں

کھیڑے ہیر نوں گھن کے رواں ہوئے جوں مال نوں لے وگے چور میاں

ظاہر اے کہ ہیر نوں داج چو کھا ملیا سی۔ کھیڑے ہیر نوں جھڈ کے جاناں اپنی شکست سمجھدے سن۔

تے جج دا خالی ہتھ واپس جانا۔ لہج وی مہنا گنیا جاندا اے تے اناج کل وی پنڈاں وچ تقریباً ایہو حال اے۔

ایس توں اوس سے دی سماجی حالت اگھر کے سامنے آ گئی اے۔ اوس سے اندر جٹاں دی بے زبانی

بے وفائی وعدہ خلافی عام شہرت رکھ دی سی مقولہ شاعر وچ وارث شاہ نے ایس کچھجی ریت دا

بھیڑا اناج کیتا اے۔

یارو جٹاں دا قول منظور ناہیں گوز (پد) شتر دا قول روستائیاں (پنڈواں) دا

پتاں ہون اکی جس جٹ تائیں سوئی اصل بھرا ہے بھائیاں دا

جدوں مہین اروڑی تے، عقل آوے، جیویں کترا ہووے قصائیاں دا
 سروں لاه کے چتراں بیٹھ دیندے مزہ آؤندا تداں صفائیاں دا
 جٹی جٹ دے ساگ تے ہون راضی چالا دیکھ لہوا ہناں خفتائیاں دا
 مونہوں اکھ کڑمائیاں کھوہ لیدے کالا مونہہ کراوندے نائیاں دا
 وارث شاہ ایہہ ترے ہی جھوٹھ جانوں قول جٹ سنیار قصائیاں دا
 کھیزے ہیر نون لے کے رنگ پورا پڑ گئے۔ اوہناں نون پکا پتہ لگ گیا سی کہ ہیر نال دھکا کیتا گیا اے۔
 چنانچہ اوہ سمھلے جٹ بن کے ہیر نون نال لے آئے تے اتھے آکے پنجاب دی ریت تے روایت دے
 خلاف صلاح ایہہ کیتی۔

مصلحت ہیر دیاں ساہوریاں ایہہ کیتی مڑ ایہہ نہ پیکڑے گھلنی بے
 متاں چاک مڑ چمبڑے وچ سیالاں ایہہ گل کساک دی ہنی بے
 آخر رن دی ذات بے وفا ہندی جا پیرے گھریں ایہہ ہنی بے
 وارث شاہ دے نال نہ ملن دینی پھر ایہہ گل نہ کے اتھلنی بے

اہناں مثالوں توں علاوہ وارث شاہ دی ہیر وچ پنجاب دی زرعی، سماجی، سیاسی تہذیبی ثقافتی حالت
 تے روز مرہ پیش آون والے واقعات دے لشکارے عام لکھدے نیں۔ دو بے لفظاں وچ ہیر وارث
 شاہ وچ اپنے عہد دا پنجاب پوری شان و شوکت نال جلوہ گراے ہیر پنجاب دا دیوان اے۔ ہیر پنجاب
 دی سیاسی تے سماجی صورت حال دی دس پاؤندی اے۔ ایس وچ اوس سے داتے کافی حد تاں اجداد
 پنجاب وی جھلکارے ماردا سد اے ہیر دی کتاب اپنے دور دی اک سیاسی مذہبی تے ثقافتی دستاویز
 اے جس وچ اٹھارہویں صدی دا پنجاب جھلکارے ماردا اے تے ہر پہلو بارے ہور مثالوں دیوں
 دی ایس تھاں گنجائش نہیں۔

سوال ☆ ہیر روح تے چاک قلبوت دے حوالے نال وارث شاہ
 نے ہیر واقصہ انسانی زندگی دی مقصدیت اکھاڑن لئی لکھیا اے۔ بھر رواں
 چان پاؤ۔

سوال (12) ☆ ہیر وارث شاہ اک عارفانہ قصہ اے جس نوں سید وارث
 شاہ نے اپنی فنی کمال ریاضی دنیا داری تے عارفانہ مقصدیت دا شہکار بنا کے
 پیش کیتا اے۔ قدر آفاقی دے شمارخانہ خیالات دی روسی وچ بھر اواں جائز
 لہو؟

جواب ☆،، وارث شاہ دا بولنا بھیت اندر،، وچ قدر آفاقی ہوری لکھ دے
 نیں :-

ایہہ قصہ حمدی باری تعالیٰ تے نعت رسول مقبول ﷺ توں شروع ہوندا اے خلفائے راشدین۔
 پیران پیر حضرت غوث اعظمؒ تے بلوا فرید گنج شکر دی تعریف توں بعد راجھے دے پو موجود چوہدری
 دی شان راجھے دے بھر انواں دی راجھے نال کھندک تے فیر موجودی وفات دا ذکر دالے۔ جس

توں بعد مہر انواں دی دشمنی اکھڑ کے سامنے آجاندی اے۔ تخت ہزارے دی تعریف توں
ظاہر ہندا اے کہ اوہی ہمیشہ یا "عدم" اے جتھے انساناں دیاں روحاں وجود وچ اکون توں پہلاں
موجاں ملن دیاں نیں۔

ایس توں پہلاں جو تحریر اے ایہہ قصے دے مجازی رنگ دا انگ اے تے ایس توں بعد زمین دی بوٹی
تے بھایاں دے طعنے حقیقی تے مجازی رنگ دے دوہرے جھلکارے نیں۔

تخت ہزارہ تخت ہزارے دا بیان عارفانہ گل بات دا اڈھلا انگ اے۔ تخت ہزارہ ملک عدم دی
علامت اے جتھوں انسان آوند اتے مرن توں بعد جاندا اے سب مخلوقاں وچوں انسان اجیسی مخلوق
اے جہڑی اشرف ترین گنی جاندی اے گویا ایہہ :-

وارث شاہ ہزارے دے باغ وچوں اساں پھل گلاب دا توڑیا ای

والی سوغات اے ایہہ دنیا اوہ منگواہ جھل تے پہلے انسان واسطے عالم اسباب تے آخرت دی کھیتی اے
جتھے انسان اپنی روحانیت نے نورانیت نوں چمکا کے تے پاکیزہ ۸ زہ کر کے اوڑک "تخت ہزارے"
نوں واپس چلا جائے گا۔ جیویں :-

منگواہ جھڈ کے جھل وچ میاں وارث آساں تخت ہزارے نوں جاؤناں ایس

انسان دنیا وچ تاں صرف عمل کر کے اپنی آخرت سوارن لئی آوند اے تے اوڑک ایس نے "تخت
ہزارے" جاٹ ہی جانا اے کیوں جے ایہہ دنیا تھوڑے دناں دا کھیل اے :-

وارث شاہ نہ سویں ادھال جٹی نہیں اپیاں دے گھر لنگھنی ایس

رانجھے دا بھایاں نال لڑکے گھروں نکل ترنا۔ گویا عدم توں وجود وچ سفر اے بھایاں شہوت دی
علامت تے انسان ایس دنیا وچ شہوت دے نتیجے وچ ای جنم لید اے ایہہ سین وارث شاہ نے انج
کھچیا اے :-

بھالی تے رانجھا

کیا بھیز مچائیو ای کچیا دے متھاڈا ہیو ای سو نکناں وانگ کہا

جا سجا کم گو ناہیں ہو جا سیا جو بناں پھیرہ ہما

رانجھے کھا غصہ سردھول ماری ویکھاں چڑی ان نوں جیویں لیہا

کس دس رکھو اسیں جھڈ چلے لاه بھائے جھکڑا گل ایہا

ہتھ پگڑ کے جتیاں مار بکل رانجھا ہوڑیا وارث شاہ جیہا

نوٹ = کچیا بارے قرآن کہند اے کہ انسان اتے اک اجیہا ویلا

وی آیا کہ اوہ کوئی قابل ذکر شے نہیں سی۔ (قرآن سورہ دھر ۱)

ایہہ سفر گویا عدم توں وجود وچ اے "مقولہ شاعر" راہیں وارث شاہ ایس حالت نوں انج بیان کردا
اے

روح جھڈ قلبوت جیویں وداع ہندا توں ایہہ درویش سدھاریا ای

ان پانی ہزارے "دا قسم کر کے قصد جھنگ سیال" دا دھاریا ای

کیا رزق نے کن لو اس رانجھا چلو چل ہی چوپکریا ای
کچھ ونجلی مار کے رواں ہویا وارث وطن تے دیس وساریا ای
بھایاں نے رانجھے نوں دیس نہ جھڈن بارے عرض کیتی تاں لوں آگوں آکھیا :-

رانجھے آکھیا اٹھیا "رزق" میرا میتھوں بھائیوں کسں کیہ معھدے لو
وٹ لیا جے باپ دا ملک سارا کسں ساک نہ سین نہ انگ دے لو
وس لگے جے تاں منصور و انگوں مینوں چاسولی اتے تنگ دے لو
وچوں خوش ہو اسوں دے نکلنے تے مونہوں آکھدے گل پر سنگدے لو
بھایاں نے رانجھے نوں روکن دی کوشش کیتی تاں وی "رزق" والا مسئلہ سامنے آیا۔
بھالی رزق اداس جاں ہو چلیا ہن کاسنوں گھیر کے ٹھھکریاں ہو

تے اخیر رانجھا ہزاریوں نکل کے رات ویلے ایک "میتے" ڈیرا لایدا اے ایہہ میت عام میت
نہیں بلکہ وارث شاہ موجب مال دی ککھ اے جس وچ انسان ٹھھلی منزل پوری کردا اے۔

نوٹ (1) اپنی قسمت دارزق ایس دنیا وچ ہر کے نوں ضرور کھانا پیندا اے۔ ایس کر کے انسان
عدم توں وجود وچ آون تے مجبور ہندا اے کوئی اپنی مرضی نال نہیں آوندا۔ رزق توں مراد نزاروٹی
نکر ای نہیں بلکہ ساری ضروریات زندگی جھڑیاں کے نوں اللہ تعالیٰ عطا کردا اے رزق دے
زمرے وچ آوندیاں نیں۔ رزق دے معنی رب دیاں عطاواں "نیں جیویں دعا: ترجمہ۔ وچ رزق
دے معنی عطا کر ای نیں یعنی یا اللہ سانوں قیامت والے دن رسول اکرم دی شفاعت عطا کریں :-

(وَرَزَقْنَا شَفَاعَتَهُ)

نوٹ (2) وٹھلی: بولن دی قوت۔ وسیع معنیاں وچ وٹھلی توں مراد روح والا توشہ اے جہڑا اللہ
تعالیٰ ولوں ہر انسان نوں دان کیتا جاندا اے تے نالے نفس ناطقہ مولانا روم انہوں نے "نال تشبیہ
دیندے نیں۔

بشو انہ نے،، چوں حکایت می کند
وزجدائی ہاشکات می کند

نوٹ (3) انسان دا (بلا آدم دا) اصلی وطن دیس بہشت سی۔ جتھے ایہہ تے اماں حوار ہندے
ہندے سن۔ جنہوں وارث شاہ "تخت ہزارے" دے تشبیلی رنگ وچ بیان کردا اے۔ روح او تھوں
ای ایس دنیا وچ آوندی اے تے عملاں دی پٹاری بھر کے او تھے ای چلانا کر جاندا اے :

لوہ میت ہے مال دا شکم ہندے رانجھا تخت ہزاریوں نکل کے راتیں اک مسجد وچ آوند اے
آدمی رات ہندی اے تے مرلی و جاندا اے پنڈ دے لوک میت دے دوالے اکٹھے ہو جاندا نیں
پھر مولوی صاحب وئی آوندے نیں۔ مکالمہ ہندا اے۔ اخیر مولوی صاحب رانجھے نوں رات گزار
کے تڑکے سار نکلن لئی کہہ کر چلے جاندا نیں۔ وارث شاہ نے ایس میت نوں مال دا شکم آکھ کے
ہیر دے عارفانہ رنگ ول انج اشارہ کیتا ہے۔

اوہ مسیت ہے ماں دا شکم بندے جس وچ شب روز لنگھایا ای
شہوت بھالی تے بھجھ رامیل باندی جنہاں جنتوں مار کڈھایا ای
جہڑا بولدا ناطقہ و نچھلی دا جس ہوش دا راگ سنایا ای
کچھ لوک آہندے نیں کہ ہیر نزا مجازی رنگ دا شاہکار ای سی۔ پروارث شاہ نے چالاکی نال استاد
صاحب دی ناراضگی توں ڈردیاں کتاب دے اخیر وچ کچھ شعر لکھ کے کتاب نوں تصوف دے
کھاتے پادتا سی جے اوہناں دی گل ہیر دی داغلی شہادت دی روشنی وچ پرکھیے تے غلط ثابت ہندی
اے اتے صحیح گل اوہ ای بن دی اے جہڑی عارفانہ رنگ والی اے۔

بھابھیاں بھابھیاں توں تنگ آکے تے اک بھالی (شہوت) دے ”ستان“ پاروں ”را بھاجدوں و نچھلی
پکڑ کے ٹریا تاں راتیں“ اک مسیے آن وڑیا۔ وارث شاہ کہند اے۔

بھجھ ننگ نوں جھاک کے پنڈھ کر کے راتیں وچ مسیت دے آیا ای

ہتھ و نچلی پکڑ کے رات ادھی راتھے مزہ تاں خوب بنایا ای

رن مرد نہ پنڈ وچ رہیا کوئی بھے گرد مسیت دے آیا ای

وارث شاہ میاں پنڈ جھگڑیاں دی پچھوں ملاں مسیت دا کیا ای

جے ایہہ اک عام مسیت سی تے سوال ایہہ وے کہ بھجھ راتھے نے آوندیاں سار بھجھ مٹان دی فکر
کیوں نہ کیتی تے لوکاں وچوں کے نوں (جے اوہ سوں گئے سن) جگایا کیوں نہیں کہ مینوں روٹی دیہو۔
اوہ زمانہ ایسا سی کہ لوگ مسیتاں تے سر انواں وچ رات گزار دے سن۔ ایہہ کوئی عیب والی گل نہیں
سی فیرو را بھاجپ چپتا کیوں مسیے وڑ گیا۔ جے اوہ ڈردا سی تے فیرو سوال ایہہ اٹھدا ادھی راتیں اوہنے
و نچھلی و جا کے لوکاں نوں کیوں جگایا۔۔۔؟ شاید آکھو کہ را بھاجپ قوف جٹ سی پر اوہدی بھجھ ننگ
نوں کدھر سنو گے؟ بھلا بھکھا ننگا تھکا ٹٹارا ہی ادھی راتیں و نچھلی و جا کے لوکاں نوں مسیت دے
دوالے اکھیاں کر سکد اے؟ فیرو ایہہ وی غور کرو کہ پنڈ دے سارے سیانے مرد تے عورتاں و نچلی
دی واج سن کے مسیت دے دوالے اکٹھے ہو گئے سن سوال ایہہ وے کہ بھجھ کیوں نہ جاگ پئے؟
ہور گل ایہہ وے پئی اوہناں وچوں کوئی بندہ مسیت دے اندر کیوں نہ وڑیا کہہ راتھے نے بوہے
ڈھو کے اندروں کنڈی ماری ہوئی سی؟ چلو جے انج وی سی تے فیرو ڈھپیاں بوہیاں تے اوہدی و نچلی دی
واج تے گھوک (ادھی رات داسماں دھیان وچ رکھو) لوکاں نوں جگان وچ کیوں کامیاب ہو سکدی
سی؟

فیرو ایہہ سوچو کہ جدوں مولوی صاحب آئے اوہناں وی مسیے پیر کیوں نہ پایا؟ اوہوی باہر کھلو کے ای
سوال کیوں کرن لگ پئے؟ کیہ بھلا مولوی صاحب مسیت دے اندر جا کے راتھے نال گل بات
نیں سن کر سکدے؟ ہو سکد اے کہ اوہ و نچلی و جان والے نوں روکن گئے ہوں پر جدوں اوہ پنچے تے
اوہناں ”راتھے“ نوں و نچلی و جان توں اکا منع نہ کیتا۔ شاید ایس کارن کہ و نچلی دی سریلی واج نال اوہ
مست ہو گئے سن؟ چلو جھڈو پر ایہہ سوچو کہ جدوں مولوی صاحب تشریف لیائے تے اوہناں وی
و نچلی و جان دی شکایت اکا نہیں کیتی۔ کیوں؟ بلکہ اوہناں ایہو پر کھن دی کوشش کیتی کہ آیا ”راتھے“
دا مسیت وچ قیام شرعی لحاظ نال درست اے یا نہیں۔ اوہناں پیندی سنے آکھیا:-

ملاں آکھیا چونڈیاں وی بھدیاں ای غیر شرع توں کون ہیں دور ہو اوئے
 ایٹھے لچیاں دی نہیں تھاں کائی پٹے دور کر حق منظور ہو اوئے
 انا الحق توں کہنا ایس کبر کر کے نگ مریزگا منصور ہو اوئے
 وارث شاہ نہ ہنگ دی باس چھپ دی بھانویں رکھے وچ کافور ہ اوئے
 مولوی صاحب نے مرلی و جان دی شکایت نہ گیتی سگوں دبا مار دیاں چھپیا توں شرع داد شمن کون
 ایس؟ چل ایٹھوں دور ہوتے ہالے آکھیا مسیت وچ لچیاں لئی کوئی تھاں نہیں۔ توں مغرور یا ہویا
 لگنا ایس۔؟ تے اخیر وارث شاہ نے گل مکادتی کہ ہنگ دی باس اوہنوں کافور وچ رکھیاں وی چھپ
 نہیں سکدی۔

جس طراں مولوی صاحب نے رانجھے نوں ”غیر شرع“ سمجھ کے دھتکار یارا بھھاوی اگوں مولوی
 صاحب نوں کوئی ”زاملان“ سمجھ کے اچیے مولویاں دیاں بریاں گنواں لگ پیندا اے تے فیر آہندا
 اے مولوی جی ”شرع گواہیاں نوں“ ایس جانے آں البتہ سانوں :-

اس پلینت تے پاک داکر و واقف ایس جان دے شرع گواہیاں نوں

جہڑی تھاں پلینت وچ لے وڑیوں شکر ربدیاں بے پرواہیاں نوں

ہن ذرا سوچو کہ رانجھا مسجد نوں ”پلینت تھاں“ کیوں آہندا اے جے اوہ اک سچی مچی دی مسجد سی تے
 اوہنوں ”پلینت تھاں“ کیوں آکھنا بے قونی دی گل اے۔ تے فیر رانجھے دا ”پلینت جگہ وچ“ رہ کے صبر
 شکر کرنا تے ربدی بے پروائی اگے نیوں جانا۔ وی غور طلب اے۔!

جواب وچ مولوی صاحب وچوں بڑی رمزناں (تے اتوں انج لگدا اے جو ایس مولوی صاحب نے
 اجڈ نہیں رانجھے نوں ای نہیں سارے اکھٹے ہوئے لوکاں نوں سمجھاندے نے آکھ دے نیں :-

گھر ربدے مسجد اں ہندیاں نیں ایٹھے غیر شرع ناہیں واڑیے اوئے

کتا اتے فقیر پلینت ہوئے نال دریاں بھ کے ماریے اوئے

تارک ہو صلوة دا پٹے رکھے لبیاں والیاں پکڑ پچھاڑیے اوئے

جہڑا فقہ دے عمل دا نہیں واقف اوہنوں چا سولی اتے چاڑھے اوئے

وارث شاہ خدا دے دشمنان نوں دروں کتیاں وانگ درکاریے اوئے

گویا مولوی صاحب نے اعتراض نہیں کیتا کہ توں ”مسیت“ نوں پلینت کیوں آکھیا اے نہ

اوہناں آپ ”مسجد“ نوں پاک آکھیا۔ بلکہ گل گول مول جہی آکھی۔ ”گھر ربدے مسجد اں ہندیاں نیں“
 جو ایس کوئی آکھے۔

”دل کعبہ دل گھر ہے“

ہزاراں کعبہ یک دل کعبہ است

گویا مولوی صاحب رانجھے نال متفق نہیں کہ واقعی توں پلینت جگہ وچ ایس پر ایس جگہ دے آداب
 ضرور دسدے نیں۔ جہڑے آداب مولوی ہوراں دے اوہ کے عام مسیت بارے نہیں ہو سکدے
 مثلاً اوہ کہدے نیں :-

1- مسیت غیر شرع نوں آون دی اجازت نہیں کیوں جے ایہ ربد آگرا اے۔

پتہ لگن ڈیہہ پیا کہ یکہہ گل بات اے۔ وارث شاہ نے جہڑا لوکاں نوں "میت دے گرد" جمع ہندیاں دیا اے ایس دا مطلب ایہہ اے کہ "میت" کوئی عام میت نہیں سی لوک گرد جمع کیوں ہوئے؟ ایس لئی کہ ہر کوئی جاننا چاہندا اے کہ آیا "راجھے" دا "میت" وڑنا غیر شرعی ذریعہ دا نتیجہ تے نہیں؟

بچے کیوں نہ جاگ پئے؟ ایسی لئی کہ اوہ اوہناں گلاں "ونجلی دی سر" دے جانوای نہیں سن "رن مردنہ پنڈوچ رہیا کوئی" دی رمز و سدی اے کہ سیانے لوگ سارے ای جاننا چاہندے سن۔ لیکن پنڈ دے لوک "شرعی مسلیاں" دے پھتے جانو نہیں سن۔ ایس کر کے چپ سن تے مولوی صاحب دا انتظار سی "مولوی صاحب آئے تے اوہ وی لوکاں وانگ "میت" دے باہر کھلوتے" راہی نوں پھدے دسدے رہے تے جہڑے مسئلے اوہناں "مسجد" بارے بیان کیتے۔ اوہناں دی وضاحت انج اے۔

"راجھے" پچھیا پاکی پلیتی دا حکم سانوں دسو۔ ایہہ "ناپاک" تھاں تے ربدی شان۔۔ شکر اے اوہدی ذات دا۔

مولوی ہوراں آکھیا: "میتاں" ربد اگھر ہوندىاں نیں۔ ایہہ "غیر شرع" لوکاں نوں آن دی اجازت نیں۔۔ کتا (زنا کار۔ در در دا بھکاری یا فقیر (شہوت پرست) پلیت ہوندے نیں اجے لوک "میت" دے نیڑے دھارے پھڑے جان تے اوہناں دی سر اورے ہے زانی دی سزا شرع شریف وچ درے ای مقرر اے تارک الصلوٰۃ (نکاح داتارک) جے "پٹے رکھے" حالانکہ پٹے رکھنے نا جائز نہیں یعنی نکاح توں بغیر "صحبت" دہر تکب ہووے تے اوہنوں اجازت نیں جہڑا شرعی احکام نہ جان دا ہووے تے اپنی "مرضی" کرے یعنی شادی شدہ شخص زنا د امر تکب ہووے تے اوہدی سزا "سولی" (سنگسار کرنا) مقرر اے۔

راجھا "تارک الصلوٰۃ" دا مطلب پھد اے.....

سانوں دس نماز ہے کاس دی جی؟ کچھ لوک سمجھدے نیں کہ ارکان اسلام دی توہین ہونگی۔ اوہناں بھانے مولوی صاحب وی اجڈتے معاذ اللہ ہو قوف سن سے رانجھاوی۔ تے پنڈ دے سارے لوک وی۔ حالانکہ نہ تے مولوی صاحب "ملاں" سن بلکہ میرے نزدیک اوہ اک عالمہا عمل تے عارف کامل سن۔ نہ "راجھا" بے قوف سی تے نہ ای پنڈ دے لوک پاگل سن ایہ سارے اپنی اپنی تھاں بڑے سیانے تے سکھڑی۔

رسالہ بومل نماز وارث شاہ دے نزدیک زمانے دی لکھت اے اوس وچ رکعتاں دی گنتی پائیاں ٹوپا پڑوپی وغیرہ دے نال لے کے سمجھائی گئی اے رانجھے دی نماز دی وضاحت اوہدیاں رکعتاں تے اوس بارے دو جھے مسائل رمز یہ انداز وچ پچھے نیں۔ ایہہ وی پچھیا کہ ایہہ کیمہناں دے متھے ماری جاندی اے وغیرہ وغیرہ شریعت دا مسئلہ اے کہ جہڑے لوک نماز چنگی طراں دھیان نال نہیں پڑھدے۔ اوہناں دی نماز اوہناں دے منہہ تے ماری جاوے گی

اجہیاں رمز دار گلاں رانجھے پچھیاں تے بظاہر مولوی صاحب نے "عام نماز" دا مسئلہ وی دیا۔ پر زیادہ تراوہ مرادی نماز یعنی "عقدہ نکاح" نوں سامنے رکھ کے وضاحتاں کرن لگ پیندے نیں:-

اساں فقہ اصول نوں صحیح کیتا غیر شرع مردود نوں مارنا ای
 اساں دے کم عبادتاں دے پل صراط توں پار اتارنا ای
 فرض سنتاں واجہاں نفل و تراں نال جائزاں سچ متارنا ای
 وارث شاہ جماعت دے سارکاں نوں تازیانیاں مارنا ای
 مقطوع وچ ساری گل صاف کردتی گئی اے یعنی شادی خانہ لبادی دا عمل لوکاں دے سامنے وچ گج کے
 (نماز باجماعت وانگوں) ہووے۔ جے عام معنیاں وچ ایہہ گل پرکھیے تے جماعت دے تارکاں نوں
 ”تازیانیاں“ دی سزا انصاف توں دور اے۔ مطلب ایہہ پئی شادی توں بغیر (پٹے رکھنا) جہود اکم
 حرام اے شادی توں بعد (پٹے رکھنا) حلال اے۔ جس ویلے مولوی صاحب نے یقین نال جان لیا
 کہ رانجھے دا ”مسیت“ وچ قیام جائز اے تے اوہ رانجھے کوں آکھدے نیں :-

ملاں آکھیا او نا معقول جٹا فرض کج کے رات گزار جائیں
 فجر ہندی توں آگوں ای اٹھ ایٹھوں سر کج کے مسجدوں نکل جائیں

”رانجھا“ مسیت وڑیا تاں وی رات دے ہنیرے وچ نکلن دا حکم ہو رہیا اے تاں اوہ وی فجر ہون توں
 پہلاں پہلاں (تڑکے سار منہ ہنیرے) عام مسیت ہندی تے مولوی صاحب فجر دی نماز پڑھن
 توں بغیر اک مسافر توں جان لئی کیوں کہ سجدے سن؟ اصل گل اوہ ای سی کہ وضع حمل دا کم دی
 ہنیرے وچ انجام پاند اے ہنہ مولوی صاحب ”جماعت دے تارکاں“ نوں دریاں نال مارن دا
 آکھدے پئے سن تے اوہ وی اک مسافر نوں۔۔۔ تے ہن اک دم اوہ مسافر نوں جماعت ترک
 کرن دی گل اک پاسے۔۔۔ نماز وی مسیت نہیں پڑھن دے رہے۔ سگوں آہندے نیں کہ فجر توں
 پہلاں ہی چھپ چھپا کے نکل جائیں۔ جو یں اوہ مسافر نہیں کوئی چور سی؟ جے ایہہ گل بات عام
 مسیت بارے ہندی تے مولوی صاحب نال رانجھے نوں جھگڑ دیاں ویکھ کے پنڈا کوئی جوان تے
 غیرت کھاندا کہ اک مسافر اوہناں دے امام مسجد دی ”درگت“ بنا رہیا اے جے ایہہ کہئے کہ لوک
 مولوی صاحب دیاں ”بریاںیاں“ توں واقف سن ایس کر کے چپ رہے تاں سوال ایہہ وے کہ
 اک برے مولوی نوں اوہناں امام کیوں بنایا ہو یا سی جے آکھیے کہ لوک وی کہہ اچنگے سن تے فیر سوال
 ایہہ وے کہ۔۔۔ بھلا! بھیرے لوکی کسے بدکار مولوی نوں اپنا امام بنالیدے نیں؟ پنڈاں دے غیرت
 مند لوک کنے وی بھیرے ہون۔۔۔ دین دے معاملے وچ اوہ کسے غلط بندے نوں اپنا امام نہیں
 بناندے۔۔۔ فیر مولوی صاحب تے رانجھے دے مکالمیاں دے دوران پنڈاں اک بندہ وی نہیں بولیا۔۔۔
 کیوں۔۔۔؟۔۔۔ ایس کر کے کہ اتھے بولن دی جا کوئی نہیں سی کہ سارے اوہ راہوں لنگھ کے آئے
 ہوئے سن۔۔۔ مولوی صاحب دی اپنا فرض ادا کر رہے سن۔ حلال حرام دی تمیز سکھانا اوہناں دا فرض
 سی جائز تے ناجائز دانتار کرنا سی۔۔۔ سوجدوں گل نتر گئی۔ مولوی صاحب لوکاں توں چھٹیوں بغیر
 ای۔۔۔ (حالانکہ اوں سے پنڈے مولوی صاحب دا درجہ عام طور تے اک ”کمی“ دا درجہ ہندا
 سی۔۔۔ کیوں جے سارے زمیندار مولوی صاحب نوں وی ہر فصل تے ”سیپ“ دے دانے
 دیندے ہوندے سن انج کل وی بعض پنڈاں وچ ایہو حال اے) رانجھے نوں نصیحت کر کے نکل

جاندا ہے نہیں۔ ایس توں ثابت ہو یا کہ مولوی صاحب ”پپی“ نہیں سن اوہ اللہ والے مولوی سن۔
 اوہ لوکاں توں بے پرواہ سن۔۔۔ سچی گل آکھی پن چھان کیتی تے سچ نتار کے اگانہ ہوئے۔ بے کوئی
 آکھے کہ مولوی ہوراں پنڈ والیاں توں ڈردیاں رانجھے نوں مونہ ہنیرے کھسکن لئی آکھیا سی کہ سویر
 نوں بے عزتی نہ ہووے۔ اتے ایہہ غلط اے۔۔ کیوں بے ’رن مرد سبھے“ مسیت ”دے دوالے جمع
 ہو چکے سن اوہناں دے سامنے جہڑی ”بے عزتی“ ہونی سی اوہ ہو چکی سی سویر نوں ہوراں پدوں ودھ
 کیہہ ہونا سی؟۔۔۔ ایس توں ثابت ہو یا کہ مولوی صاحب دے سچ نتار نال لوکاں وی تسلی ہو گئی
 تے اوہ چپ کر کے گھراں نوں چلے گئے تے ”رانجھا“ فجر توں پہلاں ای ”سرج کے“ نکل جاندا
 اے۔

بقول وارث شاہ :-

”چڑی چوہکدی نال جاں ترے پاہندی پیاں دودھ دے وچ مدھانیاں نہیں۔“
 رانجھے دامسیوں کوچ جدوں صبح صادق ہوئی تاں رانجھے نے مسیوں چھوٹ وئی یعنی جدوں
 حمل دی مدت پگ گئی تاں رانجھے نوں ”مسیوں“ نکلنا پیا۔

وارث شاہ موجب :-

چڑی چوہکدی نال جاں ترے پاہندی پیاں دودھ دے وچ مدھانیاں نہیں
 ہوئی صبح صادق جدوں آن روشن مندوں لالیاں آن مچلاناں نہیں
 رانجھے کوچ کیتا آیا ندی اتے ساتھ لدا پار مہانیاں نہیں
 وارث شاہ میاں لڈن وڈا گین کیا شہد دا لدا بانیاں نہیں
 اہناں چونہ مصر عیاں وچوں پہلے دو مصرے سادے نقاداں لئی بڑی اہمیت رکھ دے نہیں۔ جنہاں
 موجب وارث شاہ نے اہناں وچ صبح دا نظارہ کرا دتا اے۔ واقعہ ایہہ صبح صادق دا سین چنگی طراں
 پیش کیتا اے تے نال ای لڈن تے ندی دا ذکر اے لفظ ”ک پن“ دے معنی نہیں ”ثواب سمجھ کر کے
 نیک کم نوں انجام نہ دین والا (بلکہ ہر نیک یا بد کم دی مزدوری کھنٹن والا) یعنی بے مروت :-
 (پن : ثواب گین۔ ابدی ضد جو لیس : اہ کراہ پتا کپتا کپن : ایہہ منفی معنیاں والا اسم فاعل ہے)
 ندی ”جدوں“ صبح صادق ہو گئی ”مسافر نے کوچ لئی لک نہیا۔ یعنی رانجھے دی پیدائش دا وقت آیا
 تاں اوس کیفیت نوں وارث نے ندی دے تشبیلی انداز وچ بیان کیتا اے۔ یعنی ماں دے پیٹ توں
 باہر آون دا مرحلہ۔ ندی دا تشبیلی روپ دھار کے سامنے آیا اے۔

رانجھے دی پیدائش حمدے چے کول کچھ نہیں ہندا نہ پیسہ دھیلا نہ کپڑا تانہ کوئی ہور شے
 پیدائش ویلے ایہہ ننگ دھڑنگ دو جیاں دا محتاج ہندا اے۔ ایہو حال رانجھے دا اے ایہہ پیدائش دی
 منزل طے کر کے دنیا وچ آنا چاہندا اے۔

رانجھے آکھیا لڈن ملاج نوں :-

رانجھے آکھیا پار لنگھا بامینوں چا ہڑلے رب دے واسطے تے

اسیں رب کہیہ جان دے ڈھیکیا اوائے سیرا ٹھیہلدے ڈب دے واسطے تے
راجھا بولیا:-

ہتھ جوڑ کے منتاں کر کے رانجھا ترے کزاں میں جھپ دے واسطے تے
تسک چاہڑھ لکو مینوں وچ بیری چو دھکماں رب دے واسطے تے
وارث شاہ رس آیا نال بھائییاں منت کراں "سبب" دے واسطے تے
یعنی رانجھا کہند اے کہ میں ایہہ "ندی" جلدی پار کرن خاطر ترے منتاں پیا کرناواں۔ تسک مینوں
بیری تے چاہڑھ لکو میں چو دھکماں گا۔ (در روزہ ول اشارہ اے) اخیر آکھیا کہ بھائییاں نال رس کے آیا
ہاں تے میرا واہ ہن سبب (عالم اسباب) نال اے لیکن لڈن نمیں۔ من دا: بقول وارث شاہ آخر
"راجھا" دریا دے کنڈے تے اک پاسے جا کے بہ گیا۔ تے اپنا کھرا راک چھوہ دتا:-
گا دے سد فراق دے نال رو وے اتے دھلی شہد سنا بیٹھا
جو کوئی آدمی ترمیت مرد بیسی پتن چھڈ کے اوس ول جا بیٹھا
رناں لڈن جھیل دیاں بھرن ٹھگ پیرد وہاں دے وچ نکا بیٹھا
غصہ کھا کے لئے جھیل جھیاں اتے دوہاں نوں ہاک بلا بیٹھا
پنڈا باہوڑیاں جٹ لیجاگ رناں کہیا شغل ہے آن جگا بیٹھا
وارث شاہ اس موہے نیں مرد رناں نہیں جان دے کون بلا بیٹھا
ایہہ وی اک کیفیت اے جدوں بچے نوں تک کے اس پاس دے لوک تے رشتے دار قدرتی طور تے
ہمدردی کے آگاہہ دھدے نیں تے اپنی محبت دا اظہار کر دے نیں حتی کہ اپناں دی حالت اہ
ہو جان دی اے:-

(100) سیں و نجھیں جھناں دانت ناہیں ڈب مریں کا ٹھل نہ بجاں او
چاہڑھ موڈھیاں تے تینوں اسیں ٹھلاں کوئی پلک دی ڈھل نہ بجاں او
ساڈا عقل شعور تیں کھس لٹا رہیا کھو کھڑا بل نہ بجاں او
ساڈیاں اکھیاں دے وچ وانگ دھیری ڈیرہ گھت بوہ ہل نہ بجاں او
وارث شاہ میاں تیرے چوکھے ہاں ساڈا کالج سل نہ بجاں او

راجھا دنیا وچ آوند اے

بقول سید وارث شاہ:-

دو نہاں باہاں توں پکڑ رنجھیر دے نوں مڑ آن بیری وچ چاڑھیا نیں
تقصیر معاف کر آدمی دی مڑ آن بہشت وچ واڑیا نیں
گویا خواب دے وچ عزازیل ڈٹھا اہنوں پھیر مڑ رش تے چاہڑیا نیں
وارث شاہ نوں تر ت نہوا کے تے نڈھی ہیر دے پنگ تے چاہڑیا نیں
یعنی رانجھا "ندی" والا مرحلہ طے کر کے ایس دنیا وچ آیا تاں گویا آدمی دی غلطی معاف کر کے اہنوں

پڑے کے بہشت وچ رہن دا اجازت نامہ مل گیا۔
 تفصیر معاف کر آدمی دی کہہ دے میں کہ جدوں بابے آدم تے مائی حوانے عزازیل (شیطان)
 دے کہن نال غلطی کھاہدی تاں رب نے اہتاں نوں زمین تے سٹیا۔ آدم علیہ السلام لنگادے پہاڑ تے
 ڈگے تے مائی حوا سعودی عرب وچ جدہ دے مقام تے تے فیر اپنی غلطی دی معافی منگدے تے ایک
 دوچے نوں لھدے رہے تے تن سو سال تک روندے پھر دے رہے۔ آخر جدوں ملاقات ہو گئی
 تے تفصیر وی معاف ہو گئی۔ تے فیر اللہ تعالیٰ نے دو نماں نوں مڑ کے بہشت وچ کچھ عرصہ رکھیاتے
 بعد وچ زمین تے نائب بنا کے بھیجا۔

حمد دے پچے کئی بہشت جمن توں پہلاں نو مہینے تک پچے داماں دے پیٹ وچ رہنا تے ہر
 طراں دیاں تکلیفاں جرنیاں تمشیلی رنگ وچ گویا اہ مدت اے جہڑی بابے آدم تے اماں حوانے بھلیکھا
 کھان مگروں وچھوڑے وچ گزاری سی تے جمن توں بعد ہوش سمکھالن تک دی مدت گویا ایسہ زمانہ
 اے جد اہتاں دی تفصیر معاف کر کے اہ مڑ کے بہشت وچ لے جائے گئے۔ پچے واسطے بہشت دا
 قائم مقام ایسہ معصومیت دا زمانہ ایس جس وچ پچہ نیک بد توں واقف نہیں ہندا۔ ایسہ نماز روزہ حج
 زکوٰۃ وغیرہ لئی مکلف نہیں ہندا ایسہ گناہاں تو پاکیزہ ہندا اے اس پاکیزگی تے معصومیت نوں وارث
 شاہ نے ”ہیر دا پنگ“ کہہ کے گل اگانہ توری اے۔

ہیر سلیٹی ”رانجھا“ جد دنیا وچ آیا تاں اہنوں نہوادھوا کے ہیر سلیٹی دے پنگ تے چاہڑ دتا۔
 بقول وارث شاہ :-

رانجھے پچھیا :-

یارو پنگ کہا نے تیج اتھے؟
 لوکاں آکھیا ”ہیر سلیٹی دا“

کون ہیر؟ بقول سید وارث شاہ!

بادشاہ سیالاں دے ترنجناں دی مہر چو چک خان دی بیڑی دا
 شاہ پری نت اے پناہ اس توں اہ تھاں اس مشک لپیڑی دا
 اسیں سبھ جھبیل تے گھاٹ پتن سھو حکم ہے اوس سلیٹی دا
 یعنی ہر شے دی مالک اہ ”ہیر“ اے جہڑی چو چک خان دی لاڈلی اے۔

بیڑی : دنیا دا میللا جداک پچہ دنیا وچ آؤندا اے تاں اھدی معصومیت دے سامنے ایس دنیا دی
 کوئی وقعت نہیں ہندی پر اوہ وسدی رسدی دنیا زلاں توں چلدی آرہی اے۔ دنیاوی وسوں دا نقشہ
 رانجھا (نومولود پچہ) دے حوالے نال وارث شاہ نے ”بیڑی“ دے تمشیلی روپ وچ انج پچھیا اے :-

بیڑی نہیں ایسہ انج دی بنی بیٹھک جو کوئی آوے سو سدا بہاؤندا اے
 بڈھا وڈا میر فقیر بیٹھے کون پچھارا اے کہڑی تھاؤں دا اے
 جویں شمع نے زگن پنگ دھڑ دھڑ توں نہیں مہیشن لنگھ آؤندا اے
 گویا خضر دا باکا آن لتھا اے حناں کھناں شیر پیاں لیا وندا

1۔ اتھے ہر طرح دے لوک وسدے میں۔ کوئی کسے نوں اہمیت نہیں دیندا۔

2۔ میں : ندی مہین : جھنڈا گروہ یعنی جویں شمع اتے پروانے مسلسل ڈگدے میں انج ای ایس دنیا
وچ نویاں روحاں ملک عدم وچوں دھڑا دھڑا آرہیاں نیں۔

3۔ چے دی پیدائش اتے خوشی پاروں ہر کوئی مونہہ مٹھا کرن کران و اچا ہوان ایں۔
اتھے جج و الفظ بڑا اہم اے جویں اکو بندے دی نت نت جج نہیں چڑھ دی۔ انج ای کوئی بندہ روز روز
نہیں جمد لبکہ اکواری حمد اے۔

ندی پار کر کے رانجا بیٹھا ای سی کہ :-

لوکاں پچھیا میاں توں کون ہندا ایں ان کے نہ آن کھوایا ای
تیری صورت بہت ملوک دے ایڈا جفر توں کاسنوں جالیا ای
انگ ساک توں جھڈ کے نس آیوں بڈھی ماں تے باپ نوں گالیا ای
اوبے اکھیاں دے تینوں کیوں کیتا کہناں دو تیاں دا قول پالیا ای
یعنی اے انسان! توں بڑا سوبل ایں توں کسے دشمن دا قول پورا کرن تے ایس دنیا وچ نہیں کیا؟۔
رانجھے دسیا کہ :-

گھر ماپیاں دے رہیا لاڈلا میں دیکھو سائیں نے کھیڈ دکھایا ای
وارث رب دے باجھ نہ تاگھ کوئی بانا فقر دا اساں دٹایا ای

یعنی میں اپنی مرضی نال ایس دنیا وچ نہیں آیا سگوں اللہ نے اپنی مرضی نال
گھلایا اے تے مینوں صرف ربد آسر اے کہ عدم وچوں وجود وچ آکے فقیر بننا پے گیا اے۔ ارشاد
باری تعالیٰ اے وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَاَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ (قرآن) (اللہ غنی اے تے نس محتاج او) یعنی انسان
ایس دنیا وچ آکے محتاج ہو جاندا اے۔ رانجھے نے فقر و ابانا و مان و اجو کہیا تاں اہد ا مطلب ایسی اے
ورنہ عام معنیاں وچ تاں اک مسافر فقیر نہیں ہندا البتہ دیس والیاں دا محتاج ضرور ہندا اے۔

بیڑی وچ ہیر دا پٹنگ ”رانجھا“ اگے ودھیا تاں بیڑی وچ اک پٹنگ اتے بیج و چھی ہوئی سی۔ اہ
پٹنگ ہیر سلیٹی داسی۔ رانجھا بیڑی (نو مولود لئی نوں دنیا) والے (روحانی) پٹنگ تے چڑھ کے و نجلی
و جان لگ پیا۔ جہوں سن کے لوک خوش ہو گئے (پے نوں روندیاں یا ہسندیاں دیکھ کے) اہ چے دی
معصومیت دا زمانہ اے۔ تے ہن روحانیت جہڑی کہ بچے دے نال نال رہندی اے اہد اسواگت
ڈرامائی انداز وچ کردی اے۔ جنہوں وارث شاہ ”ہیر“ دا مشیلی روپ دتا اے اہ غصے نال رانجھے نوں
جھمکاں مار کے جگاندی اے۔

رانجھے اٹھ کے اکھیا واہ جن

ہیر ہس کے تے مہربان ہوئی

معصومیت (روحانیت) بچے دے نال نال ست سال تک گوڑھے انداز وچ رہندی اے، فیر
گیارہویں سال تک ذرا مٹھی پے جاندی اے تے جدوں بچہ بارہاں سال دا ہندا اے تاں اہنوں نیکی
بدی دی پچھان ہو جاندی اے۔ ہن بچہ جے کر روحانیت ول دھیان کرے تاں اہ اہدے نال
رہوے گی۔ ورنہ وچھڑ جائے گی کیوں جے ایس عمر وچ انسان اتے نفسانی خواہشاں دی تکمیل دا

شاہد و اکمال ایسے دے کہ ہیرنوں بھانویں مجازی رنگ و بنا پڑھے تے بھانویں عارفانہ انداز وچ
نوں لحاظ نال ٹھیک ٹھاک جا پدی اے پر دو نماں پر تاں موجب سلامی تعلیمات دے منافی
اور کوئی گل نظر نہیں آؤندی جنے کے نوں آؤندی اے تے اوہدی اپنی سمجھ و اقصور اے۔

خمن بیٹاس نہ ای دلبر اخطا ایں جاست

ناتہ رنگ بارے ہور چانن پان توں پہلاں میں ہیر دے مجازی رنگ نوں سامنے رکھ کے گل تھ

ہاں گا۔

مجازی لحاظ نال ہیر اک اجہی جوان جہان کڑی واقصہ اے جمدے ماپے عزت آور
لے تے خوش حال نیں۔ اوہ لڑکی دے وربارے اوہدی مرضی و اخیال رکھن والے جا پدے نیں۔

چنچہ ہیر جدوں رانجھے نوں چاکری لٹی راضی کر کے پیو کول لیا نوندی اے اوس ویلے رانجھے دا
رف کراندیاں جس اہم بات ول اوہنے اشارہ کیتا اوہ اوہدی اپنی ”پسند“ دا اظہار وی اے
میری جان ”بابل جیویں“ ڈھول راجہ“ ماہی مہیں داڑھوٹھ لیا یاں میں
جدوں ماں نال رانجھے بارے گل کیتی اوتھے وی اجہی سینت مار گئی۔

مائے کرم جاگے ساڈے منگوآں دے ساو اصل جلیڈا گھیریا میں
چوچک نے پن چھان کرن مگروں ہیر دی سفارش من لٹی :-

میرا کھنا اسان منظور کیتا مگ ویرہ سمھال کے ساریاں نیں یعنی ہیر نے اپنی پسند دا ہون والا خاوند
جن کے ویاہ لٹی راہ پدھری کرنی شروع کردتی۔ کیوں جے رانجھا اوس ویلے نرا کنگلار اہی سی۔ رانجھے
نے ہیرنوں ٹوہیا پئی متاں میرے نال دھرو ہو جاوے ہیر نے یقین دلا ندیاں آکھیا۔

مینوں باپے دی قسم رانجھا وے مرے ماں جے تھ تھیں مکھ موڑاں
تیرے باجھ طعام حرام مینوں تیرے باجھ نہ کے نال انگ جوڑاں
خواجہ خضر تے بیٹھ کے قسم کھا ہدی تھیواں سورجے پریت دی ریت توڑاں
کوہڑی ہو کے نین پر ان جاون تیرے باجھ جے کنت میں ہور لوڑاں
قرآن موجب موحی بارے حضرت شعیب دی ایک بیٹی نے پیونوں آکھیا سی :-

”بللا! اہوں نو کر رکھ لے چنگانو کر جہوار کھنا چاہی اے اوہی اے طاقت ورتے امانت دار (القصص

(27)

چنانچہ جدوں حضرت موسیٰ نے مدت پوری کردتی تاں آپ نوں اک لڑکی دارشتہ مل گیا جس نوں
لے کے آپ ”مصر ذل ترپے۔“

حضرت موسیٰ دا واہ ایک نبی نال سی۔ ایس کر کے وعدہ خلائی نہ ہوئی پر رانجھا اک عام مسلمان سی
جدواواہ اک جٹ مسلمان گمراہ نال سی۔ چنانچہ کیدو دیاں شرارتاں پاروں بارہ سال دی مقررہ
مدت پچھوں جدوں چوچک نے رانجھے نوں چھٹی کر ادتی۔ اوس ویلے ہیر دی ماں نے جہڑے لفظ
آکھے۔ اوہتاں توں ایسہ گل ہور کھڑو کے سامنے آؤندی اے کہ رانجھے نال ہیر دا ویاہ کرن دی گل
کوئی کئی کئی گل نیں سی بلکہ ہوی کئی پیڈی گل سی۔

ملکی گل سناؤندی چوچکے نوں چاک بہت ویندا بددعا میاں
باراں برس مہینا اوس چاریاں نیں کیتی نہیں سوچوں چرامیاں
”حق“ کھوہ کے چا جواب دتا ”میں جھڈ کے گھراں نوں جامیاں“
پیریں لگ کے جامنا اس نوں آہ فقر دی بری پے جامیاں
وارث شاہ فقیر نے چپ کیتی اوہدی چپ ہی دیوگ رڑھا میاں

کیدو دیاں شرارتاں پاروں چوچک نے راجھے نوں جواب چا دتا تے برادری نال صلاح کر کے اپنی
مرضی نال اوہداویاہ سیدے کھیڑے نال کرن دامتاپکایا۔ ہیر نے پہلاں وی قاضی چوچک دیر سلطان
تے ماں ملکی نال جھیرے بھدیاں آکھیا سی کہ راجھا میری پسند اے ویاہ اوہدے نال ای کر اواں گی پر
ظالماں نے اوہدی پیش نہ جان دتی ہن نکاح سے وی ہیر نے انکار کر دتا اللہ جانے اوہ لوک جہڑے
ہیر نوں اک صندل کڑی کہہ کے اوہدی بھیدی کردے نیں تے باراں برس والے معاہدے نوں
اوہ کیوں بھل جاندے نیں۔ تے نالے اوہ کہڑے منہ نال ایک جوان جہان کڑی نوں اوہدی پسند
خاوند جھڈ کے ”اپنی مرضی دا“ خصم کران دے حق وچ نیں؟ حالانکہ چاکر کھن ویلے ہیر نے
ڈھول راجہ ”وغیرہ دے کھلے ڈھلے لفظاں نال اپنی پسند دا اظہار پیو دے سامنے کر دتا سی۔ پراک
لڑکی دا زور اک پاسے تے سارا پنڈ اک پاسے دے ہوئے قاضی ہوری وی ہیر دے خلاف نیں۔
جدوں کوئی واہ پیش نہیں جاندی تے آکھیو نیں:-

قاضی آکھیا ایہہ جے روڑ پکا ہیر جھگڑیاں نال نہ ہار دی اے

لیاؤ پڑھو نکاح مونہہ بھہ اس دا قصہ کوئی فساد گزار دی اے

ہیر نال ”نکاح“ دے نال تے جہڑا ظلم کیتا گیا اوہدی دھم سارے پنڈ وچ پے گئی۔ کھیڑیاں نوں وی
علم ہو گیا کہ ہیر ایس نکاح بارے رضامند نہیں پر جھوٹھی انا پاروں کھیڑے ہیر نوں لے کے نس
ترے

ہیر کھیڑیاں نال نہ ترے مولے پیا پنڈ دے وچ ہے شور میاں

کھیڑے ہیر نوں کھن کے رواں ہوئے جو یں مال نوں لے دگے چور میاں

جہڑا کم مولانا روم نے اپنی مثنوی توں لیا سی اوہی کم وارث شاہ نے ہیر راجھے دے قصے توں لیا اے
تے کتاب دے آخر وچ۔۔۔۔۔ وضاحت وی کر جھڈی اے

اسلامی تعلیمات دی روشنی وچ دیکھئے تاں ایہہ قصہ غیر اسلامی ہرگز نہیں۔ شرع شریف وچ نکاح
واسطے لڑکی دی رضامندی اشد ضروری اے جدوں لڑکی رولا پاکے کسے نکاح توں انکاری ہو رہی
ہوے۔ ایسی صورت وچ دھکوزور دی دے ”نکاح“ نوں ٹھیک ٹھیک من لینا کتھوں دا انصاف اے
ہیر دا ”ویاہ“ شریعت دی رونال ظلم تے ودھیکی سی پر جتھے ظالماں نے ظلم اتے لگ بھیا ہووے او تھے
اک بے وس لڑکی دی جرات قابل دا اوہوں دے باوجود اوہدی شکست دا منظر ایساں دردناک اے کہ
ایس قصے نوں پڑھن والا ہیر تے راجھے دا ہمدرد بن جاندا اے۔ ہیر دے قصے راہیں وارث شاہ نے
اسلامی تعلیم دا پرچار کیتا تے معاشرے وچ عورتاں دے حقوق دی جنگ لڑیاں اوہناں دی حفاظت
تے سمجھال کیتی۔ وارث شاہ نے عورتاں دے حقوق دی پامالی نوں روکن لئی ایہہ قصہ لکھیا جینے

لوہناں دے حقوق دی بحالی وچ مثبت کردار ادا کیتا وارث شاہ نے رسم و رواج وچ کجے مسلماناں نوں پیغام دتا کہ لڑکیاں دا نکاح اوہناں دی مرضی دے خلاف کرنا شرع دے خلاف اے تے ظلم دے خلاف آواز بلند کرنا عین اسلام اے ظلم دے خلاف چالاں چلنا اسلامی روح دے عین مطابق اے ظلم نوں روکن لئی تن من دھن دی بازی لادینا رسم شبیری اے۔ دشمن توں بچن لئی بھیس وٹانا اسلامی تعلیمات دے خلاف نہیں تے اپنے مقصد دا گوہر ہتھوں نہ گوانا اسلام دا اصل تقاضا اے وعدہ اسلام وچ بڑی اہمیت رکھدا اے جان جائے تے جائے پر وعدہ خلافی نہ ہو جائے۔ حضور دی زندگی وچ وعدے دی اہمیت کے توں چھپی ہوئے نہیں پر جھوٹی انا نوں وقار دا مسئلہ ہناں والے کوڑھے حق تے انصاف دا خون کر چھڈ دے نیں ایس ریت نوں رکھن لئی وارث شاہ نے ہیر لکھ کے حقیقت دا پرچار کیتا اے۔ جے علامہ اقبال ور گیاں دے آرنڈ جے استاد ہو سکدے نیں تے اوہ پی ایچ ڈی لئی جرمنی جاسکدے نیں تے فیروی اوہ نہ صرف آپوں کجے مسلمان رہے بلکہ اوہناں دنیا دے مسلماناں نوں جگا کے اگانہ ودھایا۔ تے میں سجد آں کہ جے رانجھا اپنے مقصد کارن کے بالنا تھ دے کتب وچ جاوڑے تے او تھوں ”جوگ“ دی ڈگری لے کے ظلم دے خلاف لک بنھ ترے تے ایہہ گل اوہدے اسلام دے قطعاً خلاف نہیں جاندی کیوں جے جدوں رانجھا ہیر نوں حاصل کرن وچ کامیاب ہو گیا تاں او دوں

”لاہ مندر اں جٹاں مناسٹیاں سر سوہنی پگ بھنھایو نیں“

والہ مرحلہ آگیا۔ گویا مجازی لحاظ نال وی ایہہ قصہ غیر اسلامی ہرگز نہیں۔
کشف المجوب تے ہیر دا قصہ بن ذرا ہیر دے عارفانہ رنگ ول جھاتی مار ڈوارث شاہ نے لکھیا اے۔

ایہہ روح قلبوت دا ذکر سارا نال عقل دے میل ملایا ای

وارث شاہ موجب ”ہیر“: روح اے ”رانجھا: قلبوت یعنی جسم پنج پیر: پنج حواس
کید و لنگا: شیطان۔ سید اکھیرا: عزرائیل۔ عیالی۔ منکر نکیر۔ بھائی شہوت
، سہتی۔ موجوگ۔ عورت۔ میت ماں دا شکم۔ بالنا تھ۔ پیر استاد۔ جھنگ۔ پکے تے دنیا۔ ترنجبن۔ بد

اعمالیاں۔ وغیرہ

پیری (قدر آفاقی) تحقیق موجب وارث شاہ نے اپنے تمثیلی قصے دے عارفانہ رنگ دی جیاد کشف
المجوب (مصنفہ حضرت داتا گنج بخش ہجویری) دے ”کامل ترانسان“ اتے رکھی اے ثبوت کارن
کامل ترانسان دے متعلقہ اقتباس دا اردو ترجمہ من و عن دتا جا رہیا اے۔

کامل ترانسان ”واضح رہنا چاہیے کہ محققین کے نزدیک باعتبار ترکیب کامل ترانسان تین معنی
سے ہے۔ ایک روح۔ دوسرے نفس اور تیسرے جسم۔ اور اس کے ہر ذات وجود کے لئے ایک
صفت ہوتی ہے جو اس کے ساتھ قائم ہوتی ہے روح کے لئے عقل۔ نفس کے لئے خواہش اور
جسم کے لئے احساس۔

”انسان سارے عالم کا نمونہ ہے اور عالم دونوں جہان کا نام ہے۔ انسان میں دونوں جہان کی علامت و
”نشانی“ ہے۔ اس جہان کی نشانی پانی مٹی ہو اور آگ ہے۔ اسی سے بلغم خون صفر اور سودا کی ترکیب

ہے۔ اور اس جہان کی نشانی جنت و دوزخ اور میدان قیامت ہے۔ انسان میں بہشت کی لطافت مقام روح ہے۔ دوزخ کی آفت کا قائم مقام نفس ہے اور عرصات یعنی میدان قیامت کے قائم جسم ہے ان دونوں معنی کا جمال قہر و محبت ہے لہذا جنت خدا کی رضا کی تاثیر اور دوزخ اس کی تباہی کا نتیجہ اسی طرح مومن کی روح معرفت کی راحت اور اس کا نفس حجاب و ضلالت سے ہے جب مومن قیامت (فانی جسم) میں دوزخ (نفس) سے نجات حاصل کر کے جنت (رضائے الہی) نہ پہنچے۔ وہ دیدار الہی کی حقیقت سے بہرہ ور نہیں ہو سکتا اور مراد کی تحقیق میں نہیں پہنچتا اور حقیقت قرمت و معرفت جو کہ روح کی اصل ہے حاصل نہیں کر سکتا۔ لہذا جو شخص دنیا میں اپنا بچا ہوتا ہے اور دوسروں سے منہ موڑ کر راہ شریعت پر قائم رہتا ہے وہ قیامت میں دوزخ اور پل کونہ دیکھے گا۔

”خلاصہ یہ کہ مومن کی روح اسے جنت کی طرف بلانے والی ہوتی ہے کیونکہ دنیا میں وہ جنت نمونہ ہے اور نفس دوزخ کی طرف لے جانے والا ہوتا ہے کیونکہ وہ دنیا میں دوزخ کا نمونہ ہے۔ مومن و عارف ربانی کے لئے عقل۔ مدبر کامل ہے اور جاہل و نادان کے لئے نفس کی خواہش ناقص قائد ہے۔ عارف کی عقل کی تدبیر درست و صواب اور دوسرے (جاہل و نادان) کی (خواہش کی تدبیر) خطا لہذا اطالہ بان حق پر واجب ہے کہ ہمیشہ نفس کی مخالفت پر جسے رہیں تاکہ اسکی مخالفت پر عقل و روح مدد کرتی رہے کیونکہ وہ اسرار الہی کا مقام ہے و اللہ اعلم بالصواب ترجمہ منہ از کشف المحجوب ص 269 نسخہ سمرقند مترجم علامہ مفتی غلام معین الدین نعیمی طبع اول 1978 ناشر نوری بک ڈپو بازار داتا گنج بخش لاہور)

وارث شاہ داعار فائز رنگ داشاریہ۔ تے کشف المحجوب دی اپر دتی عبارت وچ جہوی ممانکت ملدے اے اوہ میری تحقیق دی تصدیق واسطے بیادی مواد مہیا کردی اے۔ دو بے لفظاں وچ قصہ وارث شاہ وچ انسان نوں کامل تر انسان بن لئی پر پریا گیا اے پر نال ای ایسہ وی دسیا گیا اے کہ ایسے مادی دنیا وچ قدم قدم تے نفس دی خواہش انسان دا پچھا کھدی اے۔ ایس کارن نفسانی جہلاں اوہنوں قرمت تے معرفت توں دور رکھدے نیں۔ اللہ پاک دارشاد اے وَاَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ”تے جہڑے اپنے رب دے مقام توں ڈر دے نیں تے نفسانی خواہشاں توں چھڈے نیں۔ بے شک اہٹاں دا ٹھکانا جنت اے“ حضور علیہ السلام دارشاد اے ”میری امت واسطے سب توں ودھ خوفناک چیز نفس دی پیروی۔ لیاں امیدیں نیں“

کشف المحجوب مذکور (ص 281) وچ داتا صاحب فرمادے نیں :-

اردو ترجمہ :- جسکی حرکات خواہش کی پیروی میں ہوں اور وہ اس سے راضی ہو وہ حق تعالیٰ سے دور ہے اگرچہ تمہارے ساتھ مسجد میں ہو اور جس کی حرکات خواہش سے پاک ہوں اور وہ اس کی (نفس کی) پیروی سے نفرت کرے وہ حق تعالیٰ کے نزدیک (قریب) ہے اگرچہ کلیسا میں ہو۔ ایس سلسلے وچ داتا صاحب بیان کردے نیں۔ کہ لہر اہیم خواص ایک راہب نوں طن گئے جہڑا 10 سال توں زہد وچ مشغول سی۔ حالانکہ رہبانیت دی مدت چالی سال توں ودھ نہیں ہندی لہر اہیم

خواص" جدوں راہب دے گرجے کول اپڑے تے راہب نے اپنے آپ گرجے دی کھڑکی کھولی تے آکھیا "میںوں پتہ اے توں کھڑی گلے اتھے آیا ایں؟۔۔ میں اتھے رہبانیت کارن ستر سال توں نہیں بیٹھا۔ بلکہ میرے نال اک کتا اے جہڑا خواہش دے لحاظ نال بڑا باغی تے زور آور اے میں اوہدی راکھی پیا کرناواں تاں جے لوک اہدی ہدیائی توں پئے رہن۔"

ابراہیم خواص" ہوراں راہب دیاں گلاں سنیاں تے اللہ پاک اگے عرض کیتی۔ "مولا توں بڑا قادر ایں کہ کھلی گمراہی وچ پئے ہوئے بندے نوں وی صحیح طریقے تے راہ راست نال نوازدا ایں"

(وارث شاہ دا ابو لنامہ بیت اندر صفحہ ۷۷۷ تے ۷۷۸)

سوال 13 ☆ وارث شاہ دی ہیر وچ روح داکیہ مقام اے۔ ہیر وارث شاہ دے حوالے نال بھرواں ویروا کرو؟

جواب ☆۔ وارث شاہ دے عارفانہ رنگ وچ ہیر۔؟ روح کیہ اے ایسا اویر و اجہ تک نہ ہووے۔ گل ہکانہ نہیں چل سکی۔

ہیر دے حسن وغیرہ دی تعریف کر دیاں وارث شاہ نے کجھ اشارے کیتے نیں۔

(1) جہڑے دیکھنے دے رتھوان آہے وڈا وعدہ تہاں دے باب دا جی

(2) چلو لیلۃ القدر وی کرو زیارت وارث شاہ اہرہ کم ثواب دا جی

(کے کڑی دا حسن حکما ثواب واکم نہیں ہو سکا)

(3) ہونٹھ سرخ باقوت جیوں لعل چمکن، ٹھوڑی سیب و لاتی سارو چوں

(4) شاہ پری دی ہمن پنج پھل رانی بھی رہے نہ ہیر ہزارو چوں

(5) لنگ باغ دی پری کہ اندر رانی حور نکلی چند دی دھارو چوں

(6) ایویں آوندی سرکدی قہر لٹی جویں کوچ تر نکدی ڈارو چوں

(7) کوکے مارو ماروہ پگڑ چمک پری آدمی تے قہروان ہوئی

آکھل وچ بیٹھ کے کر گلاں جویں وچ قرآن کمان ہوئی

"کشف الجوب" موجب :-

1- انسان میں بہشت کی لطافت کے قائم مقام روح ہے۔

2- لہذا جنت خدا کی رضا کی تاثیر اور دوزخ اس کی ناراضگی کا نتیجہ ہے۔

3- مومن کی روح معرفت کی پرجت ہے۔

4- جب تک مومن قیامت (فانی جسم) میں دوزخ (نفس) سے نجات حاصل کر کے جنت (رضاء

الہی) میں نہ پہنچے وہ دیدار الہی کی حقیقت سے بہرہ ور نہیں ہو سکتا اور مراد کے تحقیق میں نہیں پہنچ

سکتا اور حقیقت فرمت و معرفت جو کہ روح کی اصل ہے۔ حاصل نہیں کر سکتا۔

5- لہذا جو شخص دنیا میں خدا کو پہچانتا ہے اور دوسروں سے منہ موڑ کر راہ شریعت پر قائم رہتا ہے وہ

قیامت میں دوزخ اور پل صراط کو نہ دیکھے گا۔

6- خلاصہ یہ کہ مومن کی روح اسے جنت کی طرف بلانے والی ہوتی ہے کیونکہ دنیا میں وہ جنت کا

نمونہ ہے۔

7- اس مومن و عارف ربانی کے لئے عقل (جو کہ روح کی صفت ہے) مدبر کامل ہے اور جاہل کے لئے نفس ناقص قائد۔

8- طالبان حق پر واجب ہے کہ وہ نفس کی مخالفت پر جمے رہیں تاکہ اس کی مخالفت پر عقل و روح مدد کرتی رہے کیونکہ وہ (روح) اسرار الہی کا مقام ہے۔

ہن روح بارے وارث شاہدے خیالاں تے اشاریاں دی وضاحت کیتی جاندى اے۔

مصرع (1) دیکھنے دے ر مجھوان آہے۔ ایہہ گل داتا صاحب نے ”دیدار الہی کی حقیقت“ داناں لے کے کیتی اے

مصرع (2) چلو لیلۃ القدر کی کرو زیارت۔۔ ایس توں صاف لھدا

اے کہ ایہہ ہیر کوئی زبانی نہیں بلکہ لوہ روح اے جس دا وارث شاہ نے دعوے کیتا اے (ہیر = روح) تے جس دا ذکر سورت قدر وچ آج آیا اے تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَتَلَوْنَ داتا صاحب نے روح دی حقیقت تے اصل جو دسیبی اے اوہ ”رضائے الہی۔ دیدار الہی“ تے حقیقت قرب و معرفت اے۔ (کشف العجب نمبر 4 پر دیکھو)۔

مصرع (3) ولانتی سار وچوں۔۔ ہیر بارے ایہہ تن لفظ بڑے اہم نہیں۔ اہناں وچوں ولانتی تے سار۔۔ دونوں لفظ زیادہ اہمیت رکھ دے نیں۔ ولانت : وساوری۔ غیر ملکی۔۔ کوئی ہور مملکت۔۔ باہر دی دنیا۔۔ یا ملک عدم جتھوں کوئی شے (روح) عالم وجود (دنیا) وچ آوندی اے۔ سار = خبر۔ علم۔ پتہ۔ وغیرہ

ہیر وارث شاہدے محقق ”سار“ دے لفظ نوں رنگ برنگے معنی پہنان تے زور دیندے نیں۔ تے لڑی ہیر دے حسن تھوڑی سیب ”نال جوڑن دی کوشش کردے نیں۔ اہناں دا مطلب ایہہ ہندا اے کہ ولانتی سار دا تعلق سیب نال اے تے سیب تھوڑی واسطے بطور تشبیہ آیا اے یعنی ولانتی قسم دا کوئی سیب جس وچ (چاہ زرخدان) بہت سوہناجیاں ہوند اے۔ وارث شاہ اوس سیب نال تھوڑی نوں تشبیہ دتی اے لیکن گل انج نہیں بن دی۔

اصل گل انج اے کہ وارث شاہ جس ہیر دی تعریف کر رہیا اے بظاہر اوہ اک سیالاں دی سوہنی کڑی اے۔ پر اصل وچ (اوپدے دعوے موجب) اوہ روح اے روح ایس دنیاوی شے تے نہیں اوہ تے کسے ہور جہان دی شے ہے۔ وارث شاہ نے ہور جہان واسطے لفظ ”ولانتی“ ورتیا اے بظاہر شے اوہ ہندی اے جہدا کوئی ظاہری وجود وی ہوے پر روح دا ظاہری وجود تے کوئی نہیں بلکہ اہدی صرف خبر ملی اے کہ روح وی کوئی شے ہندی اے۔ قرآن موجب :

وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

اے نبی۔ اوہ تمہارے توں روح بارے سوال کردے نیں فرمادیو۔ روح میرے رب دے امر وچوں (اک امر) اے تے تمہانوں اوس بارے خبر نہیں دتی گئی پر تھوڑی جہٹی۔

ہن ”ولانتی سار وچوں دا مطلب سوچو۔ یعنی جس ہیر (روح) دی وارث شاہ گل پا کر دا اے اوپدے بارے دو جہان دیاں خبراں دین والے نبیاں نے خبر دتی اے۔ یعنی اوس دا تعلق صرف

خبر نال اے۔ اوہ کسے نے ہنس نفیس ڈنھی تکی نہیں تے داتا صاحب "اوس نوں" دیدار الہی "جنت
رضائے الہی ربدی قربت تے نیز پیا وغیرہ دے نال لے کے ظاہر کردے نہیں۔
ہیر (روح) دے "ولایتی سارو چوں" ہون بارے وارث شاہ کئی تھاں اشارے کردے جارہے
نیں۔ کدی اوہ حور کہہ کے اوہدا منبع چند (نوں اللہ نوز السموات و الارض تی و نفتح فیہ
من روضی) کدی دھار قرار دیندے نہیں۔ کدی اوہ "ڈارو چوں نکل
دل غور کروتے مصرعے دا مطلب آپ لہو۔

تری "کونج آکھ کے اوہدا تعارف کراندے نہیں۔ یعنی عالم ارواح و چوں اوہ اکل آکے رانجھے (جسم)
وچ ساگئی اے۔ تے کدی اوہ "ہیر" نوں "پری" کہہ کے اودی اصلیت ول اشارہ کردے نہیں۔ تے
رانجھے نوں آدمی کہہ کے ایس دنیا دی مخلوق ظاہر کردے نہیں (پری آدمی تے قروان ہوئی) تے
آخر وچ اوہ رانجھے تے ہیر نوں اک مک ہندیاں دس کے بڑے بلخ انداز وچ "قاب قوسین" آو "دا
حوالہ دے کے مقصدیت دی حد مکادیندے نہیں۔

روح (ہیر) بارے گل بات بڑی لمی چوڑی بحث دا تقاضا کردی اے۔ تے مختصر ایہہ کہواں گے کہ
ہیر یعنی روح کوئی حیوانی روح نہیں جہڑی ہر جاندار وچ ملدی اے بلکہ روح توں مراد اوہ انسانی
روح اے جس بارے اللہ پاک قرآن وچ کہند اے :-

وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (یعنی میں اپنی روح اوہدے اندر پھوماری)۔ ایہہ روح اک امانت ہے
جس بارے قرآن وچ آیا کہ اساں پہاڑاں نوں اپنی امانت پیش کیتی پر اہناں نہ چکی تے انسان نے ایہہ
بھار چک لیا۔

غور طلب معاملہ اللہ پاک نے لکھاں قسم دی مخلوق پیدا فرمائی۔ جن فرشتے حور اں ہر طرح دے
جانور۔ پر کسے وی مخلوق بارے ایہہ نہیں فرمایا کہ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي ایہہ شرف صرف
انسان نوں عطا کیتا کہ اوس دی پیدائش ویلے (جدوں آدم نوں بنایا تے فیر) اعلان کیتا کہ میں اوس وچ
اپنی روح پھوکی تے وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي ایہہ شرف ہر انسان نوں عطا فرمایا کہ اوس وچ اللہ
پاک دا امر (روح) پھوکیا گیا اے چاہے اوس دا تعلق کسے دی دین یا مذہب نال ہووے۔

سوال نمبر 14 ☆ ہیر وارث شاہ وچ کیدو نوں شیطان آکھیا گیا اے کیوں؟
وضاحت کردو کیدو اصل وچ ہیر داعاشق سی تھاڈا کیہ خیال اے؟
جواب ☆ کیدو نوں وارث شاہ نے شیطان آکھیا اے۔ ایس بارے بھروسے مگلی بات ذرا اگے
کہہ دے آئے گی۔ ایہہ اہلیس تے انسان بارے کجھ چائن پاواں گا۔

قرآن موجب صرف دو مخلوقاں (جن تے انسان) نوں رب نے اپنی عبادت واسطے پیدا فرمایا جنہاں
نوں پہلاں پیدا کیتا۔ اوہناں وچ عزازیل اک جن سی بڑا سیانا تے رمزی۔ اوہنے رب دی رمزیائی تے
عبادت والی حد کر چھڈی تے اندر و اندر اپنی عبادت دا غرور کردار ہیا۔ رب نے بناں آزمایوں

اوہنوں کچھ نہ آکھیا۔ سگوں اوہنوں فرشتیاں واسر دار بنادتا۔ اصل وچ اوہدی ایسہ سدھری ک امانت والا شرف مینوں ملے۔ فیر جدوں رب نے فرشتیاں نوں دسیا کہ میں زمین وچ اک خلیفہ بن گیاں لگاواں تے فرشتیاں نے انسان بارے گوہ کردیاں کچھ فکر مندی ظاہر کیتی۔ پر ابلیس اکا نہیں بولیا۔ جدوں رب نے آدم دی عظمت نوں سجدہ کرن لئی آکھیا اوہوں اوس رمزی نے رمز پچھانی کہ اے تے اوہی دولت اے جس دی امید میں صدیاں توں لائی بیٹھاں ساں آدم نوں دان کیتی جا رہی ہے اوس ویلے اوہنے ر پھڑیادتا تے اپنی برتری ظاہر کردیاں آدم دی عظمت نوں سلام نہ کیتا بلکہ ہم واسطے اوہداویری جن دی رب توں مہلت لے لئی۔ جس نوں قیامت تک ایسہ بھائے گا ایس وچ اوہنے مردود بنا قبول کیتا۔

مطلب ایسہ پئی ابلیس تے آدم داویر اوس ربی دات ”امانت“ یا روح وغیرہ پاروں پیا ہویا اے۔ نال انسان ”اشرف المخلوقات“ دارتہہ پا گیا۔ وارث شاہ نے ہیر داناں لے کے عارفانہ رنگ جس عملی کو بخش دا پیغام دتا اوہ ہر انسان واسطے بڑی فائدے والی گل اے۔ کیدو تے پھر رانجھا جدوں ہیر نے رانجھے نوں چاک رکھا دتا۔ اوس ویلے کیدو کتھے سی؟ اوہ بالکل نہیں بولیا۔ ایس گل نہیں جدوں گیاراں یا باراں سال ہو گئے تاں کیدو نوں یاد آیا کہ ساڈے پنڈو ”عزت و اجنازہ“ نکل رہیا اے ہو اوہنے بھنڈی پادتی ایسہ گیاراں باراں سال چپ کر کے لنگھ جیویں ہیر رانجھے دیاں بھایاں نوں جواب دیندی اے۔

چوچک سیال توں لکھ کے نال چوری ہیر سیال نے نہ کی تیت ہے نہیں ساڈھی خیر تہا خیر چاہاں جہڑی خط دے لکھن دی ریت ہے نہیں ہور رانجھے دی گل جو لکھیا جے ایسہ بات بڑی اتانیت ہے نہیں رکھیا جا کے مصحف قرآن اس نوں قسم کھا کے وچ مسیت ہے نہیں تیس مگر کیوں اسدے اٹھ پیاں اہدی اسان دے نال پریت ہے نہیں اسان جا تر بنجاں وچ لہناں سانوں گاؤناں ایس دا گیت ہے نہیں

دیں چھیڑ ٹھس وڑے جھل پیلے ایس سنڈھے دی ایہوریت ہے نہیں راتیں آن اللہ توں یاد کروا وارث شاہ دے نال پریت ہے نہیں

الا اللہ دیاں جلیاں پاؤندا اے ذکر حی لا یموت ہے نہیں نی میں گھول گھتی اہدے مکھڑے توں پاء دودھ چوری اہدی قوت ہے نہیں سونپ پیراں نوں جھل وچ چھیڑنی ہاں اہدی مدد نوں خضر تے لوٹ ہے نہیں وارث شاہ پھراں اہدے مگر لگی اج تیک ایسہ رہیا اچھوت ہے نہیں نی میں جیوندیاں ایس بن رہاں کیوں گھول گھتی ان رانجھے یار اتوں جھلاں پھلیاں وچ ایسہ پھرے بھوندا سر وچدا میں گنکار اتوں

میرے واسطے کلا کہا تھا اے میری جند گھولی اسدی کار اتوں
تدوں بھایاں ساک نہ بن دیاں سلا جد سٹیا پگڑ پہاڑ اتوں
نڈھی آکھن جھگڑ دی نال لوکاں ایس سوہنے بھڑے یار اتوں
وارث شاہ سمجھا توں بھایاں نوں ہن مڑے نہ لکھ ہزار اتوں
اپردتے چونویں شعراں توں ایہہ ثابت اے کہ رانجھا (چہ۔ نو مولودتے معصوم) ایس دنیا وچ جد آیا
تاں اوہنوں کوئی سمجھ نہیں سی۔ اوہیدے اپر نماز فرض سی نہ روزہ۔ اوہ روحانی دنیا (معصومیت) وچ
گٹ سی۔ ہیر اوہنوں پیلے دل ضرور ٹور دیندی سی۔ پر ایس عرصہ وچ اوہدے لئی چوری دا چھناں تے
لکھن دا بیڑا کدی وئی نہیں سی لے کے گئی کیوں بے بے اوس نوں ہیر (روح) دے وچھوڑے دا
خطرہ نہیں سی۔

شرعی مسئلہ حضور دی حدیث اے کہ چہ جدوں ست سال دا ہو جائے اوس نوں نماز دا حکم دیو
تے جدوں گیارہ سال دا ہو جائے او دوں بے نماز نہ پڑھے تاں اوہنوں مار کے نماز پڑھاؤ۔۔۔ شرع دا
مسئلہ اے کہ پچھ لئی بارہ سال دی عمر وچ نماز پڑھنی واجب ہو جاندی اے۔ کیوں بے ایہہ بلوغت
دے مڈھلے دور دی عمر اے تے ایس عمر وچ انسان نیک و بد دی پہچان کر سکد اے۔ ایس عمر وچ اوہ
غلط راہ تے وی چل سکد اے تے نیک رستہ وی پھڑ سکد اے **فَالْهَمَّهَا فُجُورَهَا وَ تَقْوَاهَا** موجب
انسان وچ نیکی تے بدی کرن دی طاقت رکھ دیتی گئی اے۔ تے جدوں اہناں کماں دی طاقت پاندا
اے تاں اپنے رجحان موجب عمل کردا اے۔ سورانجھاوی جدوں گیارہاں بارہاں سال دا ہو گیا تاں
نیکی والی جبلت اوہنوں نیکی دا پیغام دین جاندی اے۔ بقول وارث شاہ

ہیر چاہتے دودھ کھنڈ لکھن مگن رانجھے دے پاس لے دھاوندی اے
ڈھونڈ بھال کے جوہ سبھ جھل پھلا ترت پاس رانجھے دے آوندی اے
تیرے واسطے جوہ میں بھال تھکی رو رو کے حال سناوندی اے
تھمگ آئیں رانجھے نوں ہیر جٹی چوری مر دے نال کھولوندی اے

جدوں "ہیر" لے رانجھے نوں (نیکی دی) چوری کھوان دا جتن کیتا تے کیدو (شیطان) وی اپنے شکار
دل کھوج کڈھ دلا پڑ گیا ایہہ "فجورھا" والی طاقت اہدراہ ڈکدی اے :-
کیدو ڈھونڈ دا کھوج نوں پھرے بھوندا پاس چوری وی ملیوں آوندی اے
وارث شاہ میاں دیکھو ننگ لنگی شیطان دی کلا جگاوندی اے

قرآن موجب شیطان انسان دا ازلی تے ظاہر دشمن اے۔ کیدو نے فریب نال رانجھے توں چوری
لے لئی۔ ہیر نوں پتہ لگاتے لکھیا :-

ہیر آکھیا رانجھا برا کیتو ساڈا کم سی نال ویرایاں دے
ساڈھے کھوج نوں تک کے کرے چغلی دن رات ہیوچ برایاں دے

ملے سراں نوں ایہہ وچھوڑ دیندا بھنگ گھندا وچ کڑمائیاں دے

بابل انبڑی تے جائھہ کرسی جا آکھ سی وچ بھر جائیاں دے

چھیکو اوہی گل بنی جس دا ڈر سی۔ شیطان دا زور چل گیا۔ نیکی والی جبلت اوس توں وچھوڑ دتی گئی۔

ہن صرف بدی والی جبلت رہ گئی "ہیر" توں کھیرے لئے گئے۔ انسان (رانجھا) اوہنوں حاصل کرن

لئی بڑے پاڑو ویلدا اے۔ پر اوہدی پیش نہیں جاندی۔ اخیر ہیر نے رانجھے نوں بھیس دتا کے تے جوگی

بن کے آؤن دی صلاح دتی۔

ابلیس تے کیدو جس طرح ابلیس ربی عبادت ایسے لئی کردار ہیا کہ کے طرح مینوں "اشرفیت"

دا تاج مل جائے۔ یعنی "رب دی رضا" حاصل ہو جائے۔ ایس طرح کیدو وی اصل وچ "ہیر" دا

عاشق سی او دھر جد تک آدم تے حوادی پیدائش نہیں سی ہوئی۔ ابلیس عزازیل بن کے بہشتاں وچ

رہندا سی اوہنوں امید سی کہ اک دن "روحانیت" مینوں دان ہو کے رہوے گی پر جدوں آدم

نوں اوہنے ویکھیا تے فیر سجدے والا واقعہ پیش آیا۔ تاں اوہنے تاڑ لیا کہ "رب دی رضا" والا توشہ

تاں آدم لے گیا۔ اوہ اوس دن تو آدم تے حوادی دشمن ہو گیا۔ تے مکرناں اوہتاں نوں بہشتوں کڈھا

بس کیتی۔۔ ایدھر کیدو اوہناں چر بڑا خوش سی۔ جد تک ہیر نے رانجھے نوں چاک نہیں سی رکھیا۔

جدوں چاک رکھیاں کئی سال بیت گئے۔ تے اوہنے پانی سروں چڑھ دا ویکھیا تاں فریب نال دونساں

وچ پھٹ پو ادتی آدم تے حواز میں اتے ڈگے تاں وکھرے ہو کے تے فیر مدتاں بعد ملاپ ہو یا رانجھا

تے ہیر ہن وچھڑے تے رب جانے کدوں ملاپ ہو سی۔

کیدو ہیر دا عاشق اپریاں سطران وچ کیدو نوں ہیر دا عاشق دسیا اے تے ایہہ گل بڑی ندھری

اے اج تک کے نے ایہہ جسارت نہیں کیتی۔ ہر کوئی کیدو نوں ہیر دا چاچا ہی سمجھدا اے۔ ہیر وی

اہنوں چاچا ہی کہندی اے جیویں

ہیر ڈھاہ کے آکھیا میاں چاچا چوری دیہہ جے جیونا لوڑنا ایس

پر وارث شاہ نے ایس بارے جہڑے اشارے کیتے نیں۔ اوہ صاف دسدے نہیں کہ "کیدو" ہیر دا

عاشق سی بھانویں اوہنوں ایہہ جرات نہیں سی ہوئی کہ اوہ زبانی کلامی اپنے عشق دا اظہار کرے۔ پر

اندرواندری اوہنوں چواتی لگی ہوئی سی۔

ہ آگ بھھی بھھی نہ جان آگ دلی دلی سمجھ

پر چاچا اکھوان پاروں اظہار نہیں سی کر سگدا۔ ایہہ عشق اوہدی بے وقوفی سی۔ اجیہے عشق نوں وارث

شاہ احقناہ عشق آکھدا اے تے نالے سینتاں پاردا جا رہیا اے۔

کیدو آئیے آکھدا سوہریو اے! میتھوں کون چنگی مت دسیا او؟ ایتھے "سوہریو اے" دے دو مطلب

نیں۔ اک تاں محاورے موجب جس دا مطلب ایہہ کہ تکیہ کلام سمجھ کے معاف کیتا جا سگدا اے۔

پر کیدو نے محاورے وچ اپنی سدھر چھپا کے دل خوش کیتا اے۔

(2) سیالاں اوہدی گل نال چھڈی تاں اوہ چیتا کراندا ہو یا آکھدا اے

جدوں چاک اوهال لے جاگ نڈھی تدوں جھور سو بازیاں ہاریاں نوں
 وارث شاہ میاں جنہاں لائیاں نیں سوئی جانڈے گوہڑیاں یاریاں نوں
 اتھے کیدو ہیر دا انجام وی دسد اے کہ چاک اہنوں اوهال کے لے جائے گا۔ تے وارث شاہ گل
 صاف کر دیندا اے کہ جنہاں لائیاں ہوں اوہناں نوں ای گوڑہیاں یاریاں بارے علم ہو سکدا اے۔
 دو جا کوئی کیہ جانے۔۔؟ ایس توں ایہہ ثابت ہو یا کہ کیدو ”یاری لان“ دی ریت توں واقف سی
 اوہنے کدوں یاری والی ریت سکھی؟ ہیر وچ کدھرے وی کوئی شہادت نہیں ملدی۔ اوہ جس ویلے
 ساڈے سامنے آوند اے تاں ہیر دا چاچا پن کے آوند اے۔ ایس توں پہلاں وی اہدی حیاتی بارے
 عشق یا یاری والا کدھرے ذکر نہیں ملدا۔ ظاہر اے کہ ایہہ عشق ہیر دے حسن پاروں اندر گتی
 صرف ہیر نال متعلق سی۔ پر مجبوری پاروں اظہار نہیں سی کر سکدا۔ جیویں ”عزازیل اوس شرف“
 دا چاہوان سی۔ جہڑا اوڑک آدم دے حصے آیا۔

(3) جدوں کیدو ہیر نو بھنڈا پھر رہیا سی۔ اہدیاں۔۔۔ ہیلیاں نے ہیر نوں صلاح دتی کہ کیدو وی
 مرمت کرے۔ ہیر نے۔۔۔ ہیلیاں نال رل کے کیدو وی چنگی بھلی مرمت کیتی۔ وارث شاہ اکھدا
 اے۔۔۔

(ا) چور ماریدا کیھنے چلو سادھو! وارث شاہ ایہہ ضبط سرکار دی اے
 (ب) پاڑ ستھناں کڑتیاں چنیاں نوں چک وڈھ کے چیکدا چور وانگوں
 کڑیاں پھرن پر وار جیوں چند دوالے گرد پائیاں پاندیاں مور وانگوں
 ساہوکار دامل جیوں وچ کوئاں دوالے چوکیاں پھرن لاہور وانگوں
 وارث شاہ انگیا ریاں بھدیاں نیں اہدی پریت اے چند چکور وانگوں

پر (ا) وچ ”چور ماریدا“ تے (ب) وچ ”پاڑ ستھناں کڑتیاں چنیاں نوں چک وڈھ کے چیکدا چور
 وانگوں“ تے

(ب) دے آخری مصرے وچ ہیر تے کڑیاں دے حسن نوں ”انگیا ریاں بھدیاں نیں“ کہہ کے تے
 اگے چل کے کیدو دے ناکام عشق دا بھانڈا الجھنیا نیں۔ اہدی پریت اے چند چکور وانگوں ”یعنی
 کیدو دا عشق چوراں والا عشق اے نالے جیویں چند تے چکور دا عشق ہندا اے کہ اوہ کدی وی وصل
 وی دولت نہیں پاسکدا۔“

(4) کیدو ڈاھڈی مار کھا کے جد پنچایت وچ آ کے فریاد کردا اے۔ اتھے دو مصرے گوہ گوچرے
 نیں۔

ا۔ میں تال بولنوں ماریا سچ پچھے شیریں ماریا جیویں فرہاد میاں

ب۔ وارث احمقاں نوں ہناں پھاٹ کھا دے نہیں آوند عشق سواد میاں

اتھے ”ا“ وچ شیریں تے فرہاد نال لے کے کیدو اپنے گچھے عشق دی کہانی ول اشارہ کر گیا کہ جس
 طرح شیریں خسرو دے قابو جا چڑھی تے اوہدا سچا عاشق فرہاد مار کھا گیا۔ اوہ سے طرح ہیر رانجھے
 دے ڈھارٹے چڑھ گئی تے مار مینوں کہانی پئی۔ (ایہہ وکھری گل اے کہ خسرو نے شیریں پاروں
 فرہاد نال دھکی کیتی سی تے اتھے ہیر نے رانجھے پاروں گچھے عاشق کیدو نال دھکا کیتا۔

تے ”ب“ وچ وارث شاہ نے گل بالکل صاف کر دتی کہ بے وقوف عاشق ڈانڈی مار کھا ہدے مٹاں مزہ نہیں پاندے یعنی بھلیکھے وچوں نہیں نکل دے۔ ایتھے وارث شاہ جس بے وقوف عاشق ول اشارہ کر دالے اوہ صاف کید وای ہو سکدالے۔ کیوں جیے ماراوسے نوں پئی اے۔

(5) پنج کڑیاں نوں بلاندے نیں کہ کمڑی وجہوں تسیں کید و نوں کٹیا نیں

وارث شاہ ایتھے وی کید و دے عشق ول اشارہ کر جاندا لے۔

وارث شاہ میاں پچھو چھو ہریاں نوں اگ لا فقیر کیوں ساڑیا جے

گل ایتھے وی اوہی اے یعنی ”وارث شاہ“ انگیا ریاں بھدیاں نیں۔ یعنی کڑیاں دے حسن نے کید و دے اگ اگ اندر اگ بالی ہوئی اے جس نال اوہ سڑ کے سواہ ہو یا پیا اے۔ تے ظاہری رمز جھگی ساڑن ول اے۔

(6) کڑیاں نے پنجاں نوں جہز اجواب دتا اوہ وی ایس بات دا ثبوت اے کہ کید و ہیر دے عشق وچ بے شرمی دی حد تا نہیں انھا ہو گیا سی۔

منہ انگلاں گھت کے کہن سکھے کارے کرن توں ایسہ نہ سنگدالے۔

تے اخیر جدوں کید و نے دکھیا کہ ہیر مینوں تال مل نہیں سکدی اوہ رانجھے نوں وی کیوں ملے۔ ایس رقابتی جذبے نے انہوں مجبور کیتا کہ دو نہاں نوں وچھوڑ گھتے۔

وارث شاہ پرائیاں جھگیاں نوں اگ لنگے ہو ری سکدے نیں

جدوں آدم نوں ایسہ وڈیائی مل گئی جس دی جھاک لا کے ابلیس بیٹھا ہو یا سی تال ابلیس رب نال آکڑیا اتے قیامت تک لئی بنی آدم نوں گمراہ کرن دی مہلت منگی۔ اوس نوں مہلت مل گئی پر نال ہی اللہ پاک نیفر مایا کہ میرے مخلص بندیاں اپر تیرا داء نہیں پھرے گا۔ (وارث شاہ دا ابو لانا مہیت اندر صفحہ ۹۱ بعد)

سوال 15 ☆ رانجھا قلبوت توں یکہہ مراد اے؟ پنج پیر = پنج حواس دے حوالے نال پنج پیراں دا کردار زیر بحث لیاؤ کہ اوہ ہیر جی نوں ادھالن دا مشورہ کیوں دیندے نیں۔

جواب ☆ ہیر تال اوہ روح اے جنہوں انسانی روح کنا چاہیدا۔ جس دا ذکر کشف الجوب دے حوالے نال تسیں پچھے پڑھ آئے او۔ ایتھے دنا صرف ایسہ ہے۔ رانجھا یا قلبوت انسانی بدن اے جس وچ حیوانی روح موجود اے حیوانی روح ہر جاندار وچ ہندی اے اوہ نکل جائی تال اوہ جسمانی طور تے مر جاندا لے۔ ایسہ وضاحت ایس لئی ضروری سی کہ متال کوئی ایسہ کہوے کہ جد ہیر نوں کھیرے لے گئے تال رانجھا کیوں زندہ رہیا؟ مطلب ایہ ہ پئی ہیر (روحانیت) نوں کھیرے لے گئے سی جنہوں حاصل کرن لئی رانجھا (حیوانی روح نال) زندہ سی۔ چنانچہ لوہ جوگی داروپ دھار کے اگے آیا تال جے گواچی ہوئی روحانیت (ہیر) نوں حاصل کر سکے۔

پنج پیر۔ پنج حواس کشف الجوب دے حوالے نال پچھے تسیں پڑھ بیٹھے او کہ روح دی صفت عقل اے۔ عقل دا تعلق علم نال اے۔ علم پنج طریقیاں نال حاصل ہندا لے۔ لوہ پنج طریقے یا ذریعے

و اس خرمہ "اکھواندے" میں۔ داتا صاحب فرماتے ہیں :-

مومن و عارف ربانی کے لئے عقل مدبر کامل ہے اور جاہل و نادان کے لئے نفس کی خواہش ناقص ہے۔ عارف (جس کا تعلق روحانیت نال ہووے) جہڑا روح دی حقیقت نوں پہچان لوے یعنی (نوں پالوے) کی عقل کی تدبیر درست و صواب اور دوسرے (جاہل) کی (خواہش پر مبنی تدبیر) ناکام ہوتی ہے۔ لہذا طالبان حق پر واجب ہے کہ ہمیشہ نفس کی مخالفت پر جھے رہیں تاکہ اس کی طاقت پر عقل و روح ان کی مدد کرتی رہے کیونکہ وہ اسرار الہی کا مقام ہے

ان وچ عقل استعمال نہ کرن والیاں بارے سوالیہ انداز وچ آؤند اَفَلَا يَعْقِلُونَ؟ مطلب ایہہ پئی انسان نوں عقل سلیم توں کم لینا چاہیے ایساں جے کراہے نہ بچے سکے۔ پنج پیر پنج حواس انسان دی عقل نوں "عقل سلیم" بنائی رکھن دا کردار ادا کر دے نہیں۔ یعنی جے اک دو حواس غلطی کھا جان ان باتیاں دی مدد نال پن چھان کر کے سلامتی داراہ اختیار کیتا جائے۔

وارث شاہ نہ سویں ادھال جٹی" دا مطلب پنج پیر رانجھے نوں ہیر دے ملاپ دی خوشخبری دے کے اک نصیحت کر دے نہیں

وارث شاہ نہ سویں ادھال جٹی

نہیں ماپیاں دے گھر یعنی اس

ایس مصرعے وچ انسان نوں غفلت توں بچ کے ہر ویلے عبادت تے نیکی وچ جھے رہن دا سبق اے۔ بظاہر ایہ لگدا اے کہ پیراں نے رانجھے نوں ایہہ کہیا کہ ہیر نوں ادھال کے لئے جا۔۔۔ پر ایس مصرعے وچ گوہ گوچرے لفظ دو نہیں۔ اک "ادھال" "تے دو جا" جٹی۔۔۔ یعنی ایس دنیا (جنگ پے) وچ نیکی تے عبادت راہیں رب دا قرب ہر ویلے حاصل کرن وچ لگا رہ۔ یعنی روحانیت (ہیر جٹی) دے چٹھے توں ہر ویلے سیراب ہندارہ۔ کیوں جے ایہہ دنیا چار دناں دا کھیل اے۔ اتھے ہمیشہ نہیں بہہ رہند۔ ایس کر کے غفلت دا شکار نہ ہون تے۔ رب دے قرب والی راہ طے کر دے جا۔

"ادھال" وچ مدامی امر پایا جاندا اے۔ پروارے وارے جائے شاہ جی دے کہ مجازی رنگ وچ وی ایہہ لفظ اپنے پھبویں معنی دیندا اے پر ذرا سوچو کہ پیراں دا اپنے اک مرید نوں کسے کڑی نوں لوہا لہن بارے حکم دینا شرعی تے اخلاقی حساب نال بڑا بھیرا اے۔ تے اوہ پیراں کہہ ہوئے جہڑے مرید ان نوں کراہے پان۔۔۔ تے پیروی بقول وارث شاہ بلا فرید شکر گنج خواجہ خضر لال شہباز سید جلال حدرٹی تے یہاؤ الدین زکریا ملتانی جیسے اچ اچ سہرے بزرگ نہیں۔ ظاہر اے کہ اچھیا حکم اچھے بزرگاں جو داتا تاں ایس وچ کوئی رمز اے۔ اوہ رمز وارث شاہ موجب ہیر یعنی روح نو حاصل کر دیاں رو کے اپنے آپ نوں اپنے اندر نوں اپنے دل نوں اچ لشکانا اوس وچ رملی نور جھلکارے مارن لگ پڑے۔ تاں جے انسان دنیا دی ہمتھی وچوں جدوں نکلے تاں اوہ نجات دیدار تے قرب الہی دی دولت نال رنج کے ہمیشہ دی حیاتی وچ موجاں مانے۔

جسم تے روح ایس توں پہلاں میں روح حیوانی تے روح انسانی دا پیراں آیاں اتھے صرف ایہہ

دسنا ضروری اے کہ روح حیوانی ہر جاندار روح موجود اے ایسے روح دا تعلق عالم بالا نال اکا نہیں ہیکا۔ عالم بالادی شے شے صرف روح انسانی اے۔ جنہوں وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوْحِي وَيَ قَرَأْنِي سُنْدُوِي حَاصِل اے۔ ایسہ روح فرشتیاں جناں تے ہور کسے وی مخلوق وچ موجود نہیں۔ ایسہ وجہ اے کہ ایسے روح توں وانجی ہوئی کوئی مخلوق ترقی نہیں کر سکی۔ فرشتے جتھے جتھے تے جس حالت وچ وی نہیں اوس وچ اوہ اپنی کوشش نال کوئی وادھا نہیں کر سکہے۔

انسان انگ جناں نوں وی عبادت کارن پیدا کیتا اے۔۔ اوہ عبادت راہیں عزازیل وانگوں اک حد تائیں ترقی کر سکہے نہیں۔ پراگے جا کے اہناں وی عقل وی جواب دے جاندی اے۔ اوہ شیاں دی حقیقت نوں نہیں اپڑ سکہے۔ ایسہ وجہ اے کہ ابلیس نے آدم نوں مریدا تے ہیٹھا کجھیا۔ مٹی نوں اگ نالوں گھٹیا جانا۔ ایسہ فرشتیاں و احال ہو یا جدوں اوہناں انسان بارے آکھیا کہ ایسہ دھرتی وچ خون خرابہ تے فساد کھنڈائے گا۔ وغیرہ یعنی اہناں دا علم وی جواب دے گیا رہ گئی عقل۔! تاں ہاروت تے ماروت دے قہے توں اوہناں وی عقل تے سیانف ظاہر ہندی اے۔۔ یعنی ایہتھے وی اور مار کھا گئے

(نوٹ : ایہناں دو فرشتیاں نوں انسانی و صفاں نال متصف کر کے دنیا تے بھیجا گیا سی۔) ایسے طراں دوجی ہر مخلوق وی ترقی نہیں کر سکی (ویسے ہر شے اللہ دی تسبیح ضرور کرداے بھانویں کوئی سمجھے یا نہ سمجھے 1۔) ڈارون دی ایسہ تھیوری ردن جوگ اے کہ انسان باندر توں ترقی کر کے بنے نہیں۔ کیوں جے کسے باندر نوں لکھ و رہیاں توڑی وی جے قرآنی تعلیم (جس دا تعلق ”عالم بالا“ نال اے۔) دتی جاوے تاں وی ابدے پلے کچھ نہ پوے گا۔ کیوں جے اوس وچ ”عالم بالا“ نال تعلق رکھن والی روح موجود نہیں۔ جہڑی انسانی بدن وچ ”نفخ“ فرماتی جاندی اے۔

اک ہور وضاحت قرآن موجب كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ یعنی ات گمراہ انساناں توں باندر بنے نہیں۔ ات گمراہ انساناں دی روحانیت جدوں بالکل مر جاندی سی۔ تاں اہناں اپر اللہ دا عذاب آجاندا سی۔ چنانچہ ایسہ باندر بن جانا وی اک ربی عذاب سی جہڑا کافراں دی قوم اتے شکلاں و گڑن داروپ دھار کے نازل ہو یا اج کل ات گمراہ انساناں اتے اجہیا عذاب صرف حضرت محمد ﷺ رحمتہ اللعالمین دا صدقہ نہیں آؤندا جس بارے حضور نے دعائنگی سی تے رب نے قبول کر لئی سی کوئی اعتراض کر سکہا اے کہ جد باندری دی اور یجن (origin) انسان اے تاں فیر باندر اپنی اصلیت ول (کہ ہر شے اپنے اصلے ول لوئدی اے) کیوں نہیں لوٹ سکہا؟ ایہد اجواب ایسہ ہے کہ چونکہ باندر وی انسانی روح مر چکی سی۔ صرف حیوانی روح زندہ رہ گئی سی ایسے کر کے ای اوہ باندر (حیوان) بن گیا سی تے حیوان ترقی نہیں کر سکہے ایسے کر کے باندر دوبارہ انسان نہیں بن سکہے۔

بشری بدن دی پیدائش دا مقصد قرآن موجب انساناں نوں چیکنی مٹی توں بنایا (وَالصَّفَاتِ ۱۴) تے اپنے دست قدرت نال بنایا۔ اجہنی مٹی توں تخلیقی کرن دا مقصد ایسہ سی کہ انسان ہر طراں دیاں خبراں۔ آوازاں۔ بولیاں۔ علم تے نکتے دیاں باریک مگلاں سمجھ

سمجھان دے قابل ہو سکے۔ انسان بطور ”حیوان ناطق“ وی اک سب توں اچا جانور اے۔ جس توں سب حیوان کانپ کھاندے نیں۔۔ روحانی معاملہ وکھرا اے۔۔ قرآن وچ آوند اے۔۔
 ”تے جدوں تیرے رب نے فرشتیاں نوں آکھیا کہ میں بھرنوں بہان والا ہاں وجدی مٹی تے سڑے ہوئے گارے توں۔۔ سو جدوں میں اہنوں ٹھیک بنا لوں تے اوہدے اندر اپنی روح پھوک دیاں۔۔
 تاں تسیں اوہنوں سجدہ کر دینا۔ (الحجر۔ ع 3)

اسلامی کتاباں وچ لکھیا اے کہ جدوں بندے دا پتلا بنان دا اللہ پاک نے ارادہ فرمایا۔ تاں مٹی نوں پانی وچ بھیسوں کے خمیر اٹھایا۔ ایتھوں تک کہ اوہ سڑیا گارا بن گئی تے وچوں بدبو آون لگ گئی۔ ایس گارے توں انسانی پتلا بنایا۔ جدوں پتلا سک گیا تاں اوہدے وچ ہو جان پاروں و اج پیدا ہو گئی۔ فیر اوہ سورج دی تپش نال پکا پیڑا ہو گیا۔ فیر اوہدے وچ حیوانی روح پیدا کیتی جس نال اوہ زندہ ہو گیا۔ (نسوئتہ سویت ”ٹھیک بنا لوں توں یہی مراد اے) فیر اس وچ اللہ پاک نے اپنی روح پھوکی تے فرشتیاں نوں سجدے دا حکم اس روحانی عظمت نوں سلام کارن ہو یا سی۔ ورنہ سجدہ خدا توں سوا کسے نوں جائز نہیں ایس گل نوں وارث شاہانج بیان کر دالے۔۔

اک ونجلی پنج ست چھیک اس نوں پھوک ماریاں بولدا پیاسی نی
 خاکی جسم نرا اک خول اے جہڑا عالم بالا توں نازل ہون والے نورانی تے روحانی وجوداں واسطے
 قالب داکم دیندا اے ایس توں ودھ اہدی کوئی قدر و قیمت یا اہمیت نہیں۔ سوا یہہ عنصری جسم ہر
 اوس آسمانی تے نورانی وجود (روح) واسطے غلام جیا ہندا اے۔ جہڑا پرلی دنیا توں اوس وچ اتارا کر دیا
 اے۔

علامہ اقبال ایس بارے فرمادے نیں:

یہ عالم یہ ہنگامہ رنگ و صوت یہ عالم کہ ہے زیر فرمان موت

یہ عالم یہ بت خانہ چشم و گوش
 خودی کی ہے یہ منزل اولیں
 جہاں زندگی ہے فقط خورد و نوش
 مسافر! یہ تیرا نشیمن نہیں
 جہاں تجھ سے ہے تو جہاں سے نہیں

ایس دنیا وچ انساناں نال گل بات کرن یا اوہناں نوں کجھ دسن یا سمجھان واسطے فرشتے وی جدوں آوندے نیں تے اوہناں نوں انسانی وجود وچ آونا پیندا اے۔ مثلاً حضرت عیسیٰ علیہ السلام دی پیدائش دی خبر دین حضرت مریم کول جہڑا فرشتہ آیا سی اوہ قرآن موجب انسانی شکل وچ سی (سورۃ مریم) جنہوں تہائی وچ دیکھ کے حضرت مریم نے خدا دا واسطہ دے کہ اوہنوں کسے برے ارادے توں باز رہن لئی آکھیا سی۔ ایسے طرحاں لوط علیہ السلام دے گھر آپ دی نافرمان امت دی تباہی کارن آون والے فرشتے دوی انسانی قالب وچ آئے سن (سورۃ ہود رکوع 7) حضور علیہ السلام کول شق صدر اول توں آخری وحی تک جبرئیل امین عموماً انسانی شکل وچ آوند اسی۔ مطلب ایہہ وے پئی مادی دنیا وچ رہن والیاں نال ملن ورتن لئی مادی قالب دا ہونا ضروری اے تے ہر آونوالے دی حیثیت ایتھے مسافرانہ ہندی اے۔ تے ایہو گل پنج پیراں آکھی سی۔۔ راجھے نوں۔۔

وارث شاہؒ نہ سویں ادھال جٹی نہیں ماپیاں دے گھر لنگھنی ایں۔
3۔ مولانا احمد رضا خاں فرماندے میں :-

سو تپاس ہے سونا بن ہے سونا زہر ہے اٹھ پیارے
تو کہتا ہے ٹیٹھی نیند ہے تیری مت ہی زالی ہے
کیوں۔۔؟۔۔ ایں واسطے کہ اصل ذات انسان دابھری بدن نہیں ہند بلکہ آسمانی تے نورانی وجود
یعنی روح اے۔ جہز اہندہ ایں دنیاوی بدن نوں ای ساری اچھ دے جھڈ دا اے۔ اوہ اندر لا وجود اٹھا
ہو جاندا اے۔ قرآن وچ لہجے دل دے اٹھیاں بارے آوند اے کہ اوہ آخرت وچ اٹھنے ہو کے اٹھن
گے تے آکھن گے۔ یا اللہ! دنیا وچ تاں اسیں سجا کھے ساں۔ ہن کیوں اٹھنے ہو گئے آں۔؟
ایسہ وی چیتار ہوے کہ نرے بھری بدن اتے شریعت دے حکماں دی پابندی ضروری نہیں کیوں
پئی جے ایسہ گل ہندی تاں منافقاں دیاں نمازاں ردیاں نہہ جاندیاں۔ حضورؐ وارشاداے کہ عملاں
دی بیاد نیت اتے ہے۔ جہز ابر ای غلط کم بھل بھلیکھے ہو جائے اوہدی معافی اے جو یں روزے وچ بھل
کے کھان پین نال روزہ نہیں ملدا۔ پر بد نیتی نال کیتا کوئی کم بظاہر نیک نتیجہ وی دیوے تاں اوہدا کوئی
فائدہ یا ثواب نہیں۔ سگوں بد نیتی دی سزا ملے گی۔ خاکی وجود تاں نورانی تے آسمانی وجود (روح) دا
غلام ہندا اے۔ جو کجھ روح ولوں اوہنوں حکم ملدا اے اوہ اوس تے عمل کردا اے۔ رانجھا ایویں تے
نہیں آکھدا :-

تساں جہئے معشوق جے تھن راضی منگو نیناں دی دھار وچ چار یے نی!

نیناں تیریاں دے اسیں چاک ہوئے جو یں جو منے تپویں ساریے نی!

جے انسانی روح ربلی نور توں روشنی لینی جھڈ دیوے تے اوہ نفس شیطانی دے ٹیٹھے چڑھ جائے تاں اوہ
گمراہ ہو کے انسانی بدن نوں غلط حکم دین لگ پیندی اے۔ اصل سزاتے جزاوی روح نوں ملے
گی۔ مادی بدن تاں ایں دنیاوی چیز اے۔ جہز ایتھے ای رہ جاند اے۔۔۔ اوہ جہز بدن سانوں ملے گا
اوس دی خبر خدا یا اوس دار سول بہتر جان دے میں

(۱) بخاری تے مسلم وچ ابو ہریرہؓ توں مروی اے کہ جنت وچ ہر بندہ بابے آدمؑ دی صورت اتے
ہووے گاتے اوہا قد سٹھ گز ہووے گا (مشکوٰۃ 5377/8) حضور علیہ السلام کولوں اک مائی بڈھی
پچھیا سی ”یا رسول اللہ! بڈھیاں وی جنت وچ جان گئیاں؟“ آپؐ ہوراں مذاق نال فرمایا ”کوئی بڈھی
مائی جنت وچ نہیں ہووے گی“ ایسہ سن کے اوہ مائی رون لگ پئی۔۔۔ آپؐ مسکرا پئے تے فرمایا ”اوہ تھے
جنتی بڈھی۔ جو ان بن کے جائے گی۔“

وارث شاہؒ کہند اے۔

”رانجھے پیراں نوں بہت خوشحال کیتا دعا دیتا نیں جا ”ہیر تیری!“

تیرے سب مقصود ہو رہے حاصل مدد ہو گئے پنچ پیر (1) تیری!

جاگوں توں وچ منگواڑ ٹٹھا تھشی رب نے سب تقصیر تیری (2)

وارث شاہؒ میاں پیراں کا ملاں نیکر جھڈی اے نیک تیر تیری“

(1) پنج پیر یعنی پنج حواس انسانی ہنمائی واسطے ہر ویلے تیار رہندے ہیں۔ پر قسمت والے صرف اوہ لوک نہیں جہڑے سچی مچی اوہناں دی اگوائی نون من کے عمل کردے نہیں۔ نہیں تے بہتے لوک ضد تے اڑی پارہں رملی رحمت تے نور توں وانجے رہ جاندے نہیں۔

(2) ایسے اشارہ بابے آدم ول اے۔ جدوں دھرتی اتے سٹے جان پچھوں ایہناں دی توبہ قبول ہوئی۔ جہڑی کہ انسان دی پہلی توبہ سی۔ اوس توں بعد ہر انسان دی سچی توبہ قبول ہندی آئی اے۔ ہن انسان دی اوس عمر داوارا پھرہ اے۔ جدا ہنوں ہوش آجاندی اے چنگے مندے دی پچھان ہو جاندی اے۔ تے اوہ کوشش کردا اے کہ ودھ توں ودھ نیکی کھٹے تے اپنے اندر لے وجود نون رملی نور تے روحانیت نال لشکے پر ایسے گل انسان دے ازلی دشمن (ابلیس) نون پسند نہیں ایسے ابلیس کیدو دی شکل وچ موجود اے۔ اوہ روح دا اصل چاہوان ایں پر محرومی پاروں انسان داودیری ہو گیا اے۔ تے اوہدی کوشش ایسے وے کہ جے روح ”میںوں نہیں کھسی تاں انسان وی ایسوں کیوں لے جائے۔ ایہو ساڑا ہنوں انسان دا دشمن بنا گیا۔

فیر ہیر تے رانجھا (روح تے قلوبت) مٹھی نائن دے گھر ”موجاں“ کردے نہیں مٹھی سچ و چھائے کے پھل پورے پر آوند اقدم خدایاں دا

دونویں ہیر رانجھا تے کرن موجاں کھڑیاں کھان بھگ سرسائیاں دا گھڑی رات رہندی ہیر گھر جاوے رانجھا چھیڑ چھیڑے بھگ گائیاں دا

آپو اپنی کار وچ رجبہ جاندے بوہا پھیر نہ دیکھ دے نائیاں دا

فیر دوپہر توں بعد ہیر تے رانجھا کٹھے ہندے نہیں۔ نال سہیلیاں نہیں تے ”موجاں“ مان دے نہیں۔ ہن ابلیس ”روح انسانی“ نون انھی دنیا ول دھکن لئی زور ماردا اے۔

کیدو آکھدا ملے بھیرے نی تیری دھی وڈا چنر چائیا ای جا کے نین تے چاک دے نال گھدی ایس ملک 2۔ دا ارتھ گواٹیا ای

جدوں بندہ نرا ”مولوی“ ہو جائے تاں اوہدے ماں پوہیناں بھر آنگ ساک سبھے فکر مند ہو جاندے نہیں۔ ایہو حال ملکی (ہیر دی ماں) دا اے۔ اوہ کیاں داناں لے کے ہیر دی بھال کارن جان لئی رولا پاندی اے اوہ سب ہیر نون جاملے نہیں تے سمجھاندے نہیں تے گھرس لیاوندے نہیں۔ ملکی اوہنوں برا بھلا کہہ کے سمجھاندی اے پر ہیر ”سوہتھ رسہ تے سرے تے گنڈھ“ موجب اکو گل کر کے اپنا فیصلہ سنا دیندی اے۔

وارث شاہ نہ مڑاں رنجھیرے توں بھاویں باپ دے باپ دا باپ۔ آوے

ہن چوچک صلاح کردا اے کہ ہیر داویاہ رانجھے نال ای کردیاں تاں جے نت دا جھگڑا کئے۔ پر اوہدے بھائیاں ”نانہ“ کردتی تے کھیڑیاں ول نائی گھل کے رشتے دی پیش کش کیتی۔ ہیر نون پتہ لگا۔ اوہ ڈٹ گئی۔ تے ایس رشتے نون نامنظور کیتا۔ پر اوہدی کون سن داسی۔ آخر ہیر نے اوہی صلاح رانجھے نون دتی۔ جہڑی پنج پیراں نے دتی سی :

سوال نمبر 16 ☆ ہیر نے رانجھے نوں آکھیا سی ”مینوں اودھال کے لے چل۔ کیہ بھلا ہیر بد کردار سی بحث کرو؟

جواب ☆ دراصل ہیر نے رانجھے نوں ہجرت کر جان دا مشورہ دتا سی۔ تے آکھیا سی :-

ہیر آکھیا رانجھیا قہر ہویا ای تھوں اٹھ کے چل جے چلناں ایں
دونوں اٹھ کے لڑے راہ پیئے کوئی اسان ایہ دیس نہ ملنا ایں
جدوں جھگڑے وڑی میں کھیڑیاں دے کسے موڑ نہ اسان نوں گلنا ایں
ماں باپ نے جدوں ویاہ دتی کوئی اسان دا زور نہ چلنا ایں
اسیں عشق دے آن میدان رنجھے برا سورے نوں رنوں ہلناں ایں
وارث شاہ جے عشق فراق دوڑے ایہہ کٹک پھر آکھ کس جھلناں ایں

روحانیت وچ ایہہ اوہ مقام اے جدوں سچائی دی خاطر گھر بار تے وطن چھڈنا پیندا اے۔ جے بندہ
روح دی گل من کے ہجرت کر جائے تاں اوہ دے واسطے بڑی کھل ڈلھ اے نے جے نہ منے تاں
ساری عمر دے ٹھیکے ہندے نیں یا موت۔ رانجھا ای تھے ”اڑج“ راہ دیندا اے۔

ہیر عشق نہ مول سواد دیندا تاں چوریاں اتے ادھالیاں 1۔ دے

سورۃ النساء (دی آیت 100) وچ آیا اے :- جہڑا وطن چھڈے اللہ دے رستے وچ اوہ دھرتی وچ
کھلی جگہ پاوے تے نالے کھل ڈلھ۔ تے جہڑا گھر چھڈ جائے اللہ تے رسول دا مہاجرین کے تاں
اوہنوں موت آجاوے تاں اوہدا اجر اللہ دیوے گاتے اللہ بخشہ ماراے مہربان۔

ہیر دا ویاہ ہیر نوں ویاہن دی تیاری مکمل ہو گئی۔ تاں ہیر دی سہیلیاں رانجھے نوں مل کے کہندیاں
نیں۔

تیری گل کیکوں ہن رانجھیاوے توں تاں رات دن مہیں چرائیاں نیں
تینوں ویاہ دے ہار سنگار ہوئے اتے کھیڑیاں گھریں ودھائیاں نیں 2۔
تے رانجھا آکھدا اے :-

میرے صبر دی داو جے رب دتی کھیڑیں ہیر سیال نہ جیونا ایں
یَوْمَ تَشْفَقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ۔ سارے دیس دے وچ ایہہ تھیونا ایں
یَوْمَ تُبَدِّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ۔ انہر پائڑے نوں کس سیوناں ایں
صبر دلاں دے مار جہان پٹن اچا کاس نوں اسان بلیوناں ایں
تسں کھلیاں عشق تھیں نہیں واقف نیو نہ لاوناں تم دا پیوناں ایں 3۔
وارث شاہ چپ کیتیاں کم پائیے اچی بولیاں نہیں ودھیوناں ایں

1۔ یعنی اپنے ایمان تے سچائی نوں چھپانا مزے دی گل نیں۔ ایہہ بزدلاں دا کم اے کہ اوہ اپنا ایمان
چھپا کے رکھدے نیں :

2۔ یعنی اوہ روحانیت جہڑی تینوں دان ہوئی سی۔ اج ابلیس دے کاریاں پاروں نیتوں دکھ کیتی
جار ہئی اے ہن تیر کہہ پروگرام اے ؟

3۔ ایتھے امانت رخی دا بھار چکن ول اشارہ اے۔ کہ ہر مخلوق نے انکار چھڈیا تے انسان نے حامی بھر لئی۔ ایہہ کم کوئی سوکھا نہیں۔ بقول شخصے۔

بجویم چوں مسلمانم بلرز م کہ داتم مشکلات لالہ را
یعنی میں اپنے آپ نوں مسلمان کہن ویلے کنب جاناں کیوں جے مینوں پتہ اے کہ ”سورۃ زمر (آیت 10) وچ آیا اے۔ اے نبی فرمادے اے میرے غلامو! جنہاں ایمان لیا ند اے! تمیں اپنے رب تون ڈردے رہ کے حیاتی نبھاؤ جنہاں نیکاں نے ایس دنیا وچ نیکی کمائی اوہ نیکی کھٹ گئے تے اللہ دی دھرتی بڑی کھلی ڈھلی اے اتے جہڑے (سچ دے رستے وچ وچ جھوٹھ دے خلاف) ڈٹ گئے ہوں اوہناں واسطے بے حساب اجر اے۔“ دے اقرار دکہہہ مطلب اے؟

اوس ویلے تے رانجھے کول وی صرف صبر دا گھوڑا رہ جاندا اے تے آس دی ڈوری تے واگ جنہوں پکڑ کے اوہ اندر واندری وودھ الگا جاندا اے۔ وارث شاہ موجب ایہہ جوانی دا عالم ہندا اے مرد ہو وے یا عورت جوانی وارے صرف رب دی خاص رحمت راہیں کوئی بند اسدھاڑ سکدا اے نہیں تاں دنیا دے جنجال اوہنوں اک مدت لئی ضرور بکھیر کے اپنے دل کھچ لیندے نیں۔ مشہور اکھان ایں۔ نکلے ہندے کوڈ کبڈی۔۔ وڈے ہو کے بل واہیا بڈھے ہو کے سبج پھڑ کے۔۔ رب والا ہمہہ لایا۔

انسان نوں یقین اے کہ اوہدی روح دا شیطان تے اوہدے ساتھیاں نال گزارہ کدی نہیں ہو سکدا اوہ تاں دشمنی پاروں روح نال جھونھی محبت جتان دے پئے نیں۔ جو یں یوسف نوں پو کولوں بکھیر دیا سی۔ تے فیرانھے کھوہ وچ تے جاسٹیا سی۔۔ قرآن وچ اے اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصّٰبِرِیْنَ یعنی رب صبر کرن والیاں دے نال اے۔۔ نالے اللہ فرماندا اِیْمٰنٌ یَّتَوَكَّلْ عَلٰی اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ اِنَّ اللّٰهَ بِالْعٰمِرِیْنَ اَمْرٍہٗ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَیْءٍ قَدْرًا۔ یعنی جہڑا اللہ تے بھروسہ کروالے اوہنوں اللہ کافی اے بے شک اللہ اپنے امراتے کچھن والا اے تے اوہنے ہر شے دا اک اندازہ متھیا ہویا اے۔

(سورۃ طلاق آیت۔ 3)

انسانی ضمیر جدہندہ اللہ دارستہ بھلاند اے تاں اوہدی اندر لی سچائی اوہنوں ٹھنڈی اے۔ پر کدی اوہ خدادا گلہ کردا اے۔ کدی قسمت داتے کدی زمانے دا۔۔ کڑیاں رانجھے کولوں ہو کے ہیر کول جان دیاں نیں تے رانجھے دے رونے روندیاں نیں۔ ہیر کہندی اے کہ اوہنوں کڑی بنا کے میرے

کول لیاؤ۔۔۔ رانجھا آیا تاں۔۔۔ ع

ہیر اکھیا شکر ہے بسم اللہ اج دولتاں میں گھر آئیاں نیں پر رانجھا ایس گل بات نوں فراڈ سمجھدا اے تے کھریاں کھریاں سنا کے ساری گل بات رب دے سپرد کر کے رخصت ہو جاندا اے۔ کھیریاں دی جنج آوندی اے نکاح ویلے قاضی آوند اے۔ ہیر ویاہ لئی راضی نہیں ہندی قاضی دھکے نال ہیر نوں کھیریاں نال ٹورن دا حکم سنا دے۔ وارث شاہ موجب قاضی = حق اے تے کھیرا = عزرائیل۔ یعنی موت دا فرشتہ۔

قاضی بارے گل بات ظاہری لحاظ نال قاضی اک اجیہا مولوی اے جہڑا شرعی حکماں دی غلط

Application کر دالے۔ اوہ گل بات وچ حوالے درست دیندالے۔ پر ”درست قانون“ توں غلط جگہ لاگو کرن لئی ضد کر دالے مثلاً اوہ کہندالے۔

نبی حکم نکاح فرما دتا رب فاتحوا من لئے جٹئے نی کدے دین ایمان دے راہ ٹریئے جڑھ کفر دی دل توں پٹئے نی جہڑے جھڈ حلال حرام تگن وچ ہاویئے دوزخ سٹئے نی اکھیس میٹ کے وقت لنگھا موئے ایسہ جو بناں بدلاں چھاں ہیرے جہڑے خودی تکبر تے کرن آکڑ وانگ بحرے عید دے ڈھا نہیں گے وارث شاہ پھر آسرا ربدالے جدوں وٹرے باپ نے ماں ہیرے پر ظاہری لحاظ نوں سامنیر کھیئے تاں ایسہ حوالے دے کے جہڑی گل لوہ ہیر توں منواندالے اوہ غلط اے یعنی۔۔ کھیڑا حق حلال قبول کر توں.....“

اوپرے مقابلے وچ ہیر جو بیان کر دی اے۔ یا حوالے دیندی اے اوہ سب درست نیں۔ تے نالے اہدی ”Application of law“ والی مدوی بالکل ٹھیک اے جو یں اوہ آکھدی اے۔ قلوب المؤمنین عرش اللہ تعالیٰ قاضی! عرش اللہ دا ڈھانا ہیں کس جیو نے کارن ایمان و سچک ایسا کون جو انت فنا ہا نہیں وارث شاہ میاں قاضی شرع دے نوں نال اہل طریق دے راہ ہا نہیں جہڑے رب دے نام تے محو ہوئے منظور خدا دے راہ دے نیں جنہاں صدق یقین تحقیق کیتا مقبول درگاہ اللہ دے نیں جنہاں اک دا راہ درست کیتا اوہناں فکر اندیشوے کاہ دے نیں جہڑے وڈھیاں کھا کے حق روہڑن وہ چور اچکڑے راہ دے نیں تے جدوں قاضی نہیں مڑا داتاں آکھیا نیں :-

دھی اپنی پادے وچ ڈولے جے کر ترس تیرے من آیا ای تے ایسہ گل بالکل ٹھیک اے۔ شرع موجب لڑکی دی مرضی تے ”ہاں“ توں بناں نکاح نہیں ہو سکدا۔

قاضی بارے عارفانہ گل وارث شاہ موجب قاضی حق اے تے کھیڑا عزرائیل اے جدوں موت دا وقت آوندالے بندے دامن نوں جی نہیں کردا۔ ایسے ہیر مرن توں چنا چاہندی اے۔ پر قاضی اوہوں حق دارستہ سمجھاندالے کہ مرنا برحق اے۔ تے ایہو گل ایس مصرعے وچ مل دی اے۔۔

کھیڑا حق حلال قبول کر توں وارث شاہ بن پٹئے ڈٹئے نی قرآن موجب کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ يَا كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَان یعنی ہر جاندار لئی موت اے یا ہر کوئی قانی ایں۔ پر انسان موت لئی۔۔ سامان تیار نہ کیتا ہوں و جہوں گھبراندالے۔ گنہگاروں دی موت بارے قرآن وچ آوند ایوا اللزعت غرقاً قسم اے گھسیٹ لیان والیان (فرشیاں) دی کھب کے (ڈب کے بدن اندر) (قرآن 1:79)

جان کڈھن دی ایہہ حالت گنہگار تے کافر واسطے ہے۔ جد کہ مومن دی جان نکلن داہیان ایسے سورت دی دو جی آیت وچ اچ اے۔

وَالنَّشِيطِ النَّشْطَاتِ (قسم اے) نبھ کھولن والیاں دی آزادی کارن۔ یعنی نیک تے مقبول بندے دی روح بڑی خوشی نال اپنے رب ول نس دی اے جو یں کسے قیدی دیاں بیڑیاں کھول دتیاں جان۔ (2:79)

نوٹ :- بدن نوں تکلیف ہونا (مرن ویلے) ایہ سب لئی تقریباً اکو جھٹی ہندی اے بھانویں انسان ہووے یا حیوان مومن ہووے یا کافر الا ماشاء اللہ۔

اک ٹکھیرا وارث شاہ نے عارفانہ حساب نال ایٹھے ہیر نوں اک عام انسان متھ کے گل کیتی اے کہ انسان موت توں کنال ڈردا اے تے قاضی اک واعظ اے۔ جہڑا انسان نوں سمجھاند اے کہ مرنا برحق اے ایس توں کوئی نہیں بچ سکدا تے سارے انگ ساک عاجز آکے مرن والے نوں رخصت کر دیندے نیں جو یں ہیر نال ہوئی۔

ہیر دا عارفانہ پرت ہن اوہ ہیر دے روحانی تے نورانی کردار ول جھاتی مارے جد اوہ انسان توں وچھوڑتی جاندی اے۔ تے اوہدی ایہہ خواہش ہندی اے۔ کہ کسے طراں انسان دے بدن وچ رہن لئی ملی ہوئی مدت دے اندر اندر انسان اپنی انسانیت نوں چکا کے رعی قرب نے دیدار دی دولت پا جاوے۔ چنانچہ اوہ بندے نوں جہڑا کہ دنیا وچ پھسیا ہندا اے اپنے ول پر پردی اے۔ پر بندہ دنیا دے سوا داں وچ رجھن نوں زیادہ بہتر سمجھدا اے۔ کیوں جے اوہدی فطرت داوی ایہہ تقاضہ ہندا اے۔ آخر روح اوس نوں ایس فطری ضرورت توں روکن دی بجائے آکھدی اے کہ توں فطرت دے اصولاں تے چلدا چلدا میرے ول ڈھکدا آ۔

سوال ☆ بال ناتھ نوں اک مسلمان دا پیر کہہ کے وارث شاہ نے اسلام دے پکھوں بھلا جرم نہیں کیتا؟ ٹکھیرا کرو۔

جواب ☆ وارث شاہ نے بال ناتھ نوں ”پیر و مرشد“ آکھیا اے۔ اعتراض ایس بارے ایہہ ہے کہ اک مسلمان دا مرشد غیر مسلم کیوں ہو سکدا اے؟ پہلی نظر وچ ایہہ اعتراض بڑا وزنی لگدا اے پر جیوں جیوں گوہ کریئے۔ تاں پڑتے پاتھ دے جاندے نیں۔ انھیر اک جاند اے تے روشنی ساڈا ساتھ دین کارن سامنے آکھلوندی اے۔

یاد رکھو! پیر خدا نہیں ہندا۔ اوہ خدا دارستہ دین والا ہندا اے رستہ پچھنا گناہ نہیں۔ جے کوئی مسلمان پیر رستہ دین والا موجود نہ ہوئے تاں ابد اطلب ایہہ نہیں کہ بندہ کڑوچ آکے کراہے ای پیا رہوے۔۔۔ پر سوال ایہہ وے کہ جہڑا آپ گمراہ ہووے اوہ کسے نوں کیہ رستہ دے گا۔۔۔؟

ایہہ بڑا نازک مسئلہ اے۔ ایٹاں نازک جو یں تلواردی دھار۔۔۔۔۔

ایٹھے بولن دی نہیں جا اڑیا

پر ایس مسئلے نوں سمجھن لئی پہلاں دنیا داری دے لحاظ نال گل کیتی جا رہی اے۔

دنیاوی علم حاصل کرن لئی مسلم تے غیر مسلم دی کوئی قید نہیں حضور علیہ السلام دا

ارشاد اے ”وانائی یا حکمت مومن دی گواچی ہوئی دولت اے۔ اوہ جتھوں ملے حاصل کر لیں۔“ علم بارے حضور دا حکم اے کہ علم حاصل کرو بھانویں ایس کارن تہانوں چین جانا پوے۔ جنگ بدر وچ بہت سارے کافر قید ہوئے سن کجھناں کول جرمانے واسطے رقم نہیں سی حضور علیہ السلام نے اوہناں وچوں پڑھے لکھے قیدیاں نوں آکھیا کہ جے تمیں مسلماناں نوں پڑھنا لکھنا سکھا دیو۔ تاں تہاڈا جرمانہ معاف کر دیاں گے۔ چنانچہ اوہناں انج ای کیتا تے آڑا دی کھئی۔

اسلامی وراثت بارے پنڈت آنند نرائن ملادی اک کتاب بر صغیر وچ مستند تے چالور ہئی اے تے ہندوستانی عدالتاں ایس کتاب وچ بیان کیتے مسکیاں موجب فیصلے کر دیاں سن تے پاکستان وچ وی غالباً جے تیکر اہدی پذیرائی اے کیہ بھلا ایس نال وراثت دا مسئلہ بھیا جاندا اے؟ بالکل نہیں بات صرف اپنی اے کہ دیانت داری پہلی شرط اے ساڈھے مسلماناں نوں یاد ہوئے گا کہ اسلامی کتاباں مکتبہ ”نول کشور“ توں بڑی دھوم دھام نال چھپ دیاں ہندیاں سن جہڑا کہ غیر مسلم ادارہ سی ایسے طراں ملکی ونڈ توں پہلا کئی ہندو تے سکھ پبلشر قرآن پاک چھاپدے سن تے لوک اوہناں کولوں خرید کے پڑھدے ہندے سن۔ امید اے کہ قاری حضرات میرا مطلب سمجھ گئے ہون گے

ہن دینی لحاظ نال ایس بارے گل کتھہ کیتی جاندی اے

(1) حضور علیہ السلام کول بعض یہودی مسئلے چھن آوندے ہندے سن۔ آپ اوہناں دے مسئلے اوہناں دی کتاب موجب حل تے فیصلہ فرماندے سن بعض مسکیاں بارے تورات وچ تحریف ہون پاروں قرآن گواہی دیندا اے کہ اصل بات کیہ سی۔ یہودی حضور علیہ السلام نوں دیانت دار سمجھ کے ای مسئلے چھدے سن حالانکہ اوہ آپ دے دشمن وی سن۔ ایس توں ثابت ہو یا کہ غیر مذہب دا عالم جے دیانت دار ہووے تاں اوہدے کولوں رہنمائی حاصل کرنا گناہ نہیں تے جے اپنے مذہب دا عالم بد دیانت ہووے تاں اوس توں رہنمائی گھنا گمراہی اے۔

(2) کوئی مسلمان شاستری یا گیانی دی ڈگری حاصل کرن توں بعد جے کسے ہندو یا سکھ دی دینی رہنمائی (دیانتداری نال) کر دیوے تاں ایسہ کوئی بری گل نہیں۔

(3) کشف الحجب (اردو ترجمہ ص 281) وچ حضرت داتا گنج بخشؒ فرماندے نیں

”جس کے حرکات خواہش کی پیروی میں ہوں اور وہ اس سے راضی ہو تو وہ حق تعالیٰ سے دور رہے گا۔ اگرچہ مسجد میں ہو۔ اور جس کی حرکات خواہش سے پاک ہوں اور وہ نفس کی پیروی سے نفرت کرے وہ حق تعالیٰ کے نزدیک ہے اگرچہ کلیسا میں ہو۔“

(4) حضرت داتا صاحبؒ دے مزاراتے تقسیم توں پہلاں فیض حاصل کرن ہندو تے دو جے غیر مسلم وی آوندے ہندے سن۔ ایس طراں ہندوستان وچ خواجہ غریب نواز معین الدین چشتی دے مزار تے بلا تفریق مذہب لوک فیض پاند جاندے نیں۔ کیوں جے تصوف وچ اک ٹولا ”ہمہ اوست“ والیاں دا اے جہڑے وحدۃ الوجود دے قائل نیں۔

(5) خزینہ معرفت وچ لکھیا اے کہ کئی واری ہندو تے سکھ حضرات میاں شیر محمد صاحب شرق پوری رحمتہ اللہ علیہ دی خدمت وچ حاضر ہندے تے اوہناں نوں انج جا پدا جو یں آپ اوہناں دے گورو (وغیرہ) ہون میاں صاحب وی اوہناں دی بڑی عزت نے خاطر کر دے (کیوں جے آپ سنت

رسول دے بڑے عاشق سن تے حضور علیہ السلام دی یهودیاں تے نصرانیاں نال بڑا چنگا ورتاؤ ورتدے ہندے سن) غیر مسلم حضرات میاں صاحب توں فیض پا کے جدوں رنج جاندے تاں شرق پوروں رخصت ہندے۔ حالانکہ میاں صاحب مرحوم نقش بندی سلسلے دے بزرگ سن۔ جہڑے وحدۃ الشہود دے قائل تے سنت دے وڈے پیروکار نیں۔

ایس طرح دیاں ہزاراں مثالیں دتیاں جاسکدیاں نیں۔ سوال ایہہ وے کہ رانجھابال ناتھ کول کیوں گیا بھلا کوئی مسلمان بزرگ اوہدی رہبری کرن والا موجود نہیں سی۔

ظاہری رنگ موجب جد مسلمان قاضی نے زیادتی کر کے ہیر نوں دھکے نال کھیڑیاں دے پلے ہنھ دتاتے ہو روی چار چو فیڑے ایہنا دوہاں دا کوئی حمیتی یا ہمدرد نہیں سی ہیر و چاری کھیڑیاں دی قیدی ہو گئی رانجھاد کھاں درداں داماریا۔ جاوے تے کدھر جاوے۔ اپنیاں ظلم دی حد کر چھڈی۔ پرایاں نوں اپنان لئی کچھ نہ کچھ ضرور کرنا چاہیدا سی۔ ہیر نے مشورہ دتاتے رانجھے نے جوگی داروپ دھار کے اپنے مقصد نوں حاصل کرن دا بیڑا اٹھایا۔

دینی انگ نوں سامنے رکھے تاں وی کے اچھے مقصد کارن کے غیر مسلم توں جہڑا اوس فن دا واقف ہوئے رہنمائی حاصل کرنا کوئی بری گل نہیں جو یں ایس دیاں مثالیں پچھے دے آیاواں۔ سید غوث علی شاہ قادری قلندر پانی پٹی بارے تذکرہ غوثیہ (مولفہ شاہ گل حسن قادری) وچ لکھیا اے کہ اوہناں دے والد آپ نوں مختلف مسلمان بزرگاں تے ہندو مسیاناں کول لے جاندے تے بیعت کرا دیندے چنانچہ آپ نے انی بزرگاں دے ہتھ تے بیعت کیتی سی جنھاں وچ گیارہ مسلمان تے اٹھ ہندو سن۔

وارث شاہ نے جوگ دے سلسلے وچ جہڑے شعر لکھے نیں اوہ تصوف دی رونال جوگی تے فقیر دوہاں واسطے اکوجہ معنی دیندے نیں۔ رانجھے دا یقین ایہہ سی۔

رہپاک تے پیروی مہربا جھوں کئے کون مصیبتاں ساریاں لوئے

یعنی اوہنوں پیروی مددی ضرورت سی گل صرف راہ پھمن دی سی۔ اپنا دین تے مذہب تبدیل نہیں سی کرنا۔ راہ کاہدے لئی پچھنا سی۔؟

1- رانجھے آکھیا لٹ دی ہیر دولت جنم گالئے تے او تھے جالئے

2- اوہ رب دے نور دا خوان یغما شدے ہو کے جنم وٹا لیتے

3- اک ہونا رہیا فقیر میتھے ذرا ایٹناں وی وس لالئے

یعنی رانجھا فقیر ہو کے رملی نور دے ”خوان نغے“ نوں حاصل کرنا چاہندا سی۔ ایس کر کے اوہنے جوگی کول جاند ارادہ کیتا۔

کے جوگی توں سکھئے سحر کوئی چیلہہو کے کن پڑا لیتے

2- کسے ایسے گوردیودی نمل کرئے سحر سکھئے رن کسکاو نے دا

رانجھابال ناتھ نال جدوں گل بات کردالے تاں اوہ اسلامی تصوف تے تھیوری موجب اسلامی اصطلاح حوالا ورتدالے مثلاً :-

- (1) سانوں اپنا کرو فقیر سائیں۔ (2) اسیں چیلوے تے تیں پیر سائیں
- (3) بادشاہ سچارب عالماں دا فقر اوس دے ہین وزیر سائیں
- (4) فقر کل جہان داسرا لے تابع فقر دے پیرتے میر سائیں
- (5) ہناں مرشدوں راہ نہ ہتھ آوے دودھ باجھ نہ رتھدی کھیر سائیں
- (6) تینوں چھڈ کے جائے ہور کس تے وارث دسنا ایں ظاہر اپیر سائیں
- (7) چھال بدلاں دی عمر بندیاں دی عزرا کیل نے پاڑنہ سیونا ایں
- (8) جوگی چھڈ جہان فقیر ہوئے
- (9) وارث شاہ جو رب دے رنگ رتے

گوہڑ آب ہے رب دے رنگیاں دا

تے جدوں رانجھے دے مقصد دی گل ہتھوں نکل دی نظر آئی۔ اوہ فوراً بال ناتھ نال کھیرن لگ پیا۔

رانجھے آکھیا مگر نہ پوو میرے ذرا قہر دی نظر ہٹائیے جی
اکوار جو دسنا دس چھڈ وگھڑی گھڑی نہ گوروا کائیے جی
کرتوت بے ایہوسی بھ تیری چھوہر ٹھگ کے لیک نہ لائیے جی
یعنی بال ناتھ اوہنوں جوگ بارے تعلیم دیندا لے۔ پر رانجھے نوں جوگ نال کیہ لگے۔ اوہدے
سائیں تال اک مقصد سی۔۔۔

ہور کم ناہیں فقر ہوونے دا وارث رکھنا ہاں غم یار دائیں
ایہہ گل سن کے بال ناتھ جوگ دے سارے چکر بھل گیا۔ اوہ سمجھ گیا کہ ایہہ کس مقصد کارن
لے پر ابے گل نہیں کھول دا۔ ہن اسلامی انداز دیاں نصیحتاں کردا لے۔
(1) کھارزق حلال تے سچ بولیں

(2) چھڈ چوریاں یاریاں دغا جٹا بہت اوکھیاں ایہہ فقیریاں نیں
تے اخیر جدوں رانجھا ہیر داناں لے کے اپنا مقصد بیان کردا لے۔ تال بال ناتھ اوہدے واسطے دعا
کردا لے۔ جھڑی قبول ہو جان دی اے تے رانجھا اک جوگی کولوں فیض یاب ہو کے اپنے راہ پیندا
لے۔

وارث شاہ جان ناتھ نے حکم کیتا لہندا ٹلیوں پترا ہویا ای
قرآن مجید وچ ارشاد اے۔ **فُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا** یعنی لوکاں نال سوہنے ڈھنگ نال گل بات کیتا کرو
ناس دے وچ مسلمان تے غیر مسلم سارے جان دے نیں۔ جویں ارشاد باری اے **يَا أَيُّهَا النَّاسُ
اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ** (بقرہ 21)
اے سارے زمانے دے لوکو! اپنے رب دی عبادت کرو جہنے تہانوں تے تہا تھوں پہلے لوکاں نوں
پیدا کیتا۔ تال بے کس متقی بن جاؤ۔

سارے لوکاں نوں مخاطب کرن دی وجہ کیہ سی؟ قرآن موجب وجہ ایہہ سی کہ: **الَّذِينَ يَنْقُضُونَ
عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ**

بڑی پتلی سی۔ ملک وچ انہی پئی ہوئی سی۔ بقول وارث شاہ۔۔ حالات اوس ویلے انج دے سن :-

سن یاراں سواسیا نبی ہجری لمے دیس دے وچ تیار ہوئی
جدوں دیس تے جٹ سردار آہے گھر وگھری جان نویں بہار ہوئی
اشراف خراب کمیٹازہ زمیندار نوں وڈی بہار ہوئی
چور چودھری یارنی پاکد امن بھوت منڈلی اک دو چار ہوئی
وارث جنھاں نے آکھیا پاک کلمہ بڑی تہاندی عاقب پار ہوئی

اجے حالات جدوں وی پیش آئے قرآن نے امن قائم رکھن لئی نال لگ دے وسکیاں نوں ”امن سینہا“ دتا۔ جویں ارشاد اے :

”اے نبی! آکھ دے اے اہل کتاب! آواک اجھی گل اتے ایکا کر یے جہڑی ساڈے تے تہاڈے وچکارا کو جھی اے یعنی اسمیں اللہ دے سوا کے دی بندگی نہ کر یے۔ اوہدے نال کے نوں شریک نہ بنا یے۔ تے ساڈے وچوں کوئی وی اللہ توں سوا کے نوں اپنار ب نہ بناوے“ (قرآن 3: 64) عام لوکاں نوں دعوت سورہ کافرون وچ اے۔ اتھے اہل کتاب نوں مخاطب کیتا اے۔ مطلب ایہہ لئی اسلام امن دے مقابلے وچ فساد نہیں چاہندا۔ بھانویں مسلماناں دا کے وی قوم نال واہ ہووے۔

وارث شاہ نے سیاسی افرا تفری تے مسلماناں دی پتلی حالت دیکھدیاں جس انداز نال پیارتے محبت دا پرچار کیتا اوہدی مثال سر سید دیاں کوششاں وچ مل سکدی اے کیوں جے سر سید احمد خاں نوں دنیا اچے بھلی نہیں جنھے 1857ء دی جنگ آزادی وچ مسلماناں دی شکست کھان توں بعد انگریز دے دل وچوں مسلماناں دے خلاف نفرت دا جذبہ مکان لئی تن من دھن دی بازی لادتی سی۔ وارث شاہ نے مسلماناں دے خلاف سکھاں تے ہندواں دی نفرت ختم کرن لئی ”ہیرتے رانجھے“ واقعہ منظوم کیتا۔ جس وچ دوہری کاٹ رکھی۔ اک پاسے ایہہ قصہ اسلامی لحاظ نال انسان دی آپ بیعتی اے جس راہیں نیکی دا جذبہ جاگد اے تے بد عملیاں دے باوجود انسان دے اندر نیکی دی سک پیدا کردا اے دوسری قوماں دے سرداراں دی عزت آور کرنا۔ ساڈے رسول دے ارشاد دے عین مطابق اے پر اہد ا مطلب ایہہ کدی نہیں ہو یا کہ اہ عزت کرنا اپنا دین چھڈن دے برابر اے۔ دین بارے اوہی فار مولا اے لکم دینکم وکی دین تہاڈا دین تہانوں مبارک ساڈا سانوں مبارک

ہیر وارث شاہ وچ اللہ پاک دی خاص مہربانی نال ایہہ کمال کیتا گیا ملد اے کہ ایہوں ہندو پڑھدا اے تاں او سمجھدا اے کہ میری گل کتھ اے۔ مسلمان پڑھدا اے تاں اوہ اوہنوں اپنی کتھا سمجھدا اے۔ تے جے کوئی ہو پڑھدا اے تاں اوہ اپنی کتھا کہانی سمجھ کے ایہوں سینے نال لالیندا اے۔ پر وارث شاہ اپنے رب دا پکا پجاری اے تے دین اسلام اچیان وچ واہ لگدی نوں ڈھل نہیں کردا :-

(1) وارث جنھاں نے آکھیا پاک کلمہ بڑی تہاندی عاقبت پار ہوئی۔

(2) سانوں دھرم تے شرع دا خوف رہندا جویں موسیٰ نوں خوف کوہ طور دا ای

(3) وارث شاہ تے جملہ مومناں نوں حصہ بخشنا اپنے نور دا ای

(4) وارث شاہ تمامیاں مومناں نوں دین ایمان لقانیاں

چنانچہ وارث شاہ دی ہیر پڑھ کے علاقے دے لوک اک مک ہونا شروع ہو گئے۔ فیر سیاسی حالات نے پلٹا کھاواتے نادر شاہ تے احمد شاہ بدالی دے حملیاں توں بعد۔ انگریزاں دے پیر ہور مضبوط ہونے شروع ہو گئے ایدھر رنجیت سنگھ احمد شاہ دی ”رضامندی“ نال حاکم بن بیٹھا۔ تے اوہنے انگریزاں نال ویر سہیدن دی تھاں پیار دی پالیسی اپنائی۔ پر اوہدے آکھیاں میٹن توں بعد بڑی چالاکی نال انگریزاں نے پنجاب اتے قبضہ کر کے سکھاں کولوں حکومت کھوہ لئی۔ تے امن دادورہ شروع ہو یاہن ہر پاسے انگریز بہادر دی حکومت سی لوک امن نال رہندے سن۔ قتل تے غارت گری نہ ہون دے برابر سی۔ اجہے حالات وچ ہیر دا چرچا ہر مذہب تے ملت دے لوکاں لئی کھج دا سبب بنیا۔ داریاں تے سکھیاں وچ جٹ دے جٹ بہہ کے بہیر سن دے۔ تے وارث شاہ دے گن گاؤندے۔ ہر اک دے دل وچ وارث شاہ دیاں گلاں دی عظمت نکھر دی جاندی سی۔ اوڑک سھناں آکھیا۔ وارث شاہ صرف مسلماناں دا ای نہیں ساڈاوی اے کیوں نہ کہندے۔ وارث شاہ نے پیغام ای اجیہا دتا سی۔ جہڑا قرآنی تے صوفیانہ تعلیم دے بالکل مطابق سی۔ جس وچ ”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اٰہل ایمان“ دے نال نال ”يَا أَيُّهَا النَّاسُ“ غیر مسلم حضرات نوں وی مخاطب کیتا گیا سی۔ کیوں جے ہیر رانجھے دی عارفانہ کہانی کے یہودی، عیسائی، مسلمان، ہندو یا سکھ دی کہانی نہیں سی۔ سگوں ایہہ تاں بابے آدم توں لے کے قیامت تک ہر انسان دی کہانی اے جس توں آون والے ہر دور دا ہر بندہ چانتا لے بہند اے۔ (وارث شاہ دا بولنا بھیت اندر قدر آفاقی صفحہ ۱۲۶ تا ۱۳)

سوال نمبر 19 ☆ وارث شاہ عیالی نوں منکر نکیر کہہ کے رانجھے واقصہ اگے ٹور دالے کیہ بھلا عیالی دا کردار منکر نکیر دی ترجمانی کر دالے؟ بحث کرو۔

جواب ☆ وارث شاہ عیالی نوں ”منکر نکیر“ قرار دیند اے۔ ایہہ اوس دی نونکی انکل اے جو یں ہیر (روح) نوں۔ کھیڑا (عزرائیل) لے گیا سی۔ اوتھے روح (اکلی روح) دا معاملہ سی ایتھے ہن رانجھا (قلبوت + بدن) دی آجاندا اے مقصد وارث شاہ دا صرف ایہہ ہے کہ اوہ قبر دے عذاب دا چیتا کر اویے۔ تاں جے انسان رب نوں بھلا کے کھیڑ تماشے وچ ای نہ رجھار ہیا کرے کیوں جے دنیا وچ انسان کہند اے ایہہ جگ منھا اگلا کس نے ڈٹھا؟

کدی اوہ کہند اے کہ رب میرے کولوں حساب کتاب کچھے گا۔ تاں میں انج کہواں گا۔ انج کہواں گا وغیرہ۔ پیر وارث شاہ دسد اے کہ اوتھے جھوٹھ بولن دی جزا ای نہیں پئی۔

یوں کہتے کہ یوں کہتے گر سامنے آجاتا سب کہنے کی باتیں ہیں کچھ بھی نہ کہا جاتا رانجھا کہند اے

ہمیں لنک باشی چلے کھھ میلے ہمیں پنچھی سمندروں پار دے جی

باراں برس پھر دے باراں برس بہندے ملن والیاں دی کل تار دے جی

وارث شاہ میاں چارے جگ بھوندے اسیں قدر تاں کو دید مار دے جی

عیالی اوہدی کھر وندی دا بھانڈا انج بھن دالے :

توں تاں چاک سیالاں دا ناں دھیدو جھڈ کھر پوہ گل نہجار دے جی

مہیں چوچک دیاں جدوں چادہ اسیں نڈھی مان دا اسیں وچ بارے دے جی

کیتی اے کہ تسلیت پر ستاں دے ہتاں نوں برانہ آکھو۔ متاں اوہ غصے وچ تماڈے اللہ نوں برا کھن لگ پین 1۔ بر صغیر دے مشترکہ دسکیاں دے مذہبی حالات نوں سامنے رکھدیاں وارث نے وی کسے دی دل زاری نہیں کیتی۔ صرف اپنی گل کیتی اے تے اوہی سدھی پدھری۔ اللہ رسول دے دین دی گل جویں آکھیا تیں

(1) وارث شاہ نماز دافرض وڈاسروں لاء اوہ دلبر اواسطہ ای (نماز دی تعلیم)

(2) اک صرف اللہ دارکھ تقویٰ ہو رڈھا پٹھسی سبھے ڈھیریاں میں۔ (توحید تے لوکل)

(3) نے تسمیہ پڑھ اخلاص سورت جڑھاں ویردیاں پٹ دکھاوے آں

(بسم اللہ تے سورۃ اخلاص دا ذکر)

(4) تیرے باجو طعام حرام مینوں تھیواں سورجے پریت دی ریت توڑاں (سورتوں نفرت)

(5) سھو جگ فانی اکورب باقی حکم آیا ہے وچ قرآن میاں۔ (توحید)

(6) وارث شاہ لوه سدای جیوندے نیں جنھاں کیتیاں نیک کمانیاں نیں۔ (ابدی حیاتی دا پیغام)

ایس شعروچ اک حدیث ول اشارہ اے

إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا يَمُوتُونَ بَلْ يَنْتَقِلُونَ مِنْ دَارِ الْإِلٰهِ إِلَى دَارٍ - یعنی اولیا اللہ دی موت تاں بس انج

ہندی اے جیویں اوہ (موت دی پاکی وچ بیٹھ کے) اک گھروں دو جے گھر ول چلے جان ایس گل

نوں سلطان باہو انج بیان کردے نیں۔

نام فقیر تہاں دا باہو قبر جنھاں دی جیوے ہو

ایس موضوع بارے ویروے نال تے کھل کے اگے جا کے کدھرے چانن پاواں گا۔ اتھے ایٹاں ای

کافی اے آوہن مڑ کے عیالی تے رانجھے بارے گل بات کریئے۔

رانجھا۔ عیالی دیاں کھریاں گلاں سن کے مکران دی کوشش کردا اے تے آہندا اے۔

اجڑ چار نام پنہیراں دا کیا عمل شیطان دا تو لیا ای

بھیڈاں چار کے جہتاں جوڑنا میں کیا غضب فقیر تے بولیا ای

تے عیالی اگوں آہندا اے کہ مکریاں گزارہ نہیں ہوناں پر رانجھا فیروی چکر دین دی کوشش کردا

اے۔ قبر دا سین اتھے ختم ہو جاندا اے اگوں جہڑی گل بات ہندی اے اوہ دو انسان وچ ہون والی

گل بات اے۔

پرھاں جا جٹا سانوں چاک آکھیں اسیں فقیرھاں ظاہرا پیر میاں

نام مہریاں دے سانوں ڈرن آوے رانجھا کون تے کون ہے ہیر میاں

جٹا چاک بناؤناں اسں جو گیاں نوں ایہا ہو آوے سٹاں چیر میاں

تھر تھر کنبے غصے نال جوگی آکھیں روہ دا پلٹیا نیر میاں

تے اگوں عیالی (مذاق نال) آہندا اے :-

پتھ جوڑ عیالی نے پیر پکڑے بھل گیا چیلّا خشو پیر میاں!

تسلیں پار سمندروں رہن والے ساڈی بخش لکھو ایہہ تقصیر میاں

وارث شاہ دی عرض جناب اندر سن ہونا نہیں دلیگیر میاں

تے فیر رانجھے نوں ہیر دے پیگھاں جھوٹن توں لے کے اوہدے ”ویاہ“ تک ساریاں گلاں بڑے
و قارتے آدرنال دسد اے۔

پرھاں جا جٹا مار سنیں گے نہیں چھپدے یار کوریاں دے

(عشق تے مشک چھپے نہیں رہندے) ہن رانجھا مٹھاپے جاندا اے تاں جے ایس جھکڑے پاروں
کدھرے اوہدار از فاش نہ ہو جائے تے منت کردا اے کہ۔

وارث شاہ نہ بھیت صندوق کھلے بھانویں جاندا جنڈراٹھ جائے تے فیر عیالی ترس کھا کے آہندا اے۔

اساں ہس کے رانجھنا گل کیتی جلاء لے واہ جے لگدا ای

لاٹ رہے نہ جیوے وچ لکی ایہہ عشق انبروا اک دا ای

جاہ دیکھ معشوق دے نین خونی تینوں نت الاہڑا جگ دا ای

لے کے نڈھڑی نوں کھسک جا چاکا سیدا چاک نہ ساڈڑا لگدا ای

وارث کن پائے جگ چار موویوں ابجے تیک الاہڑا جگ دا ای

رنگپور کھیڑا آخر دونہاں وچ (compromise) ہو جاندا اے۔ رانجھا (بدن) اپنی

ہیر (روحانیت) نوں حاصل کرن لئی اگانہ دھدا اے جسے کن اک انسان دنیا وچ رہندیاں ازلی

محبوب نوں راضی کرن لئی ہتھ پیر ماردا اے۔ رانجھا وی انج ای کردارنگ پورا پڑ جاندا اے۔ رنگ پور

وچ کھوہ تے کڑیاں پانی بھر رہیاں سن۔ رانجھے نوں دیکھ کے کچھ رمز والیاں وچے وچ سمجھ گئیاں

پئی۔

یار ہیر دا بھانویں تے ایہہ جوگی کے لھیاتے نہیں دسیا ای

فیر اوہنے پن چھان کیتی کہ واقعی (اوہ ہیر دے پنڈا آگیا اے۔ جدوں تصدیق ہو گئی تاں بڑا خوش ہويا

پسلاں جوان منڈے تے فیر کڑیاں اوہدے دوالے اکٹھے ہو کے بہہ گئے تے رانجھا گل ہلان کارن

منفی انداز وچ (تے مثبت نتیجے لئی کہندا اے)۔

ماہی منڈیو گھریں نہ جا کنا اک مست کلا جوگی آوڑیا

کنیں اوسدے درستی مندریاں نیں دا ہڑھی پئے سر بھواں منا وڑیا

کڑیاں گھر آ کے جوگی بارے گلاں کردیاں نیں۔

کڑیاں دیکھ کے جوگی دی طرح ساری گھریں ہس دیاں ہس دیاں لیاں نیں

مائے اک جوگی ساڈے نگر آیا کنیں اوس نے مندریاں پائیاں نیں

پریم تیاں اکھیاں رنگ بھریاں سدا گوہڑیاں لال سوائیاں نیں

خونین بانجیاں نشے دے نال بھریاں نیناں کھیویاں سان چڑھائیاں نیں

اٹھے پھر اللہ نوں یاد کردا خیر اوس نوں پاؤندیاں مائیاں نیں

نہ کوئی ماریا نہ کسے نال لڑیا نیناں اوس دے چھبیراں لایاں نیں

تے سستی وی اپنی ”بھرجائی“ ہیر نال گل کردی اے۔

گمراہان نے گل کیتی ہیرے اک جوگی نواں آیا نہیں

کنیں اوسدی درشنی مندران نیں گل ہیکلا عجب سوہایا نیں
نالے گاؤندا تے نالے رووندا اے وڈا اوس نے رنگ مچایا نیں
ہیرے کس رجو دا اوہ پتر روپ تہہ توں دون سوایا نیں
تے اپنے وچ کڑیاں وی ہیر کول پہنچ کے رانجھے بارے دس لگدیاں نیں۔

پھرے ڈھونڈ دا وچ حویلیاں دے کوئی اوس نے لعل گویا نیں
کائی آکھدی پریم دی چاٹ لگی تاہیوں اوس نے سیس منایا نیں
کائی آکھدی کسے دے عشق پچھے بندے لاه کے کن پڑویا نیں
وارث شاہ فقیرتاں نیں خانی کسے کار نے دے اتے آیا نیں
ہیر پہلاں ای اہدی اڈیکوان سی سہتی تے کڑیاں توں "جوگی" بارے سن کے اہدے دل نوں کھچ پے
گئی۔

تساں ایہہ جدو کنی گل کیتی کھلی تلی ہی میں لڑھ گئی جے نی
مئے ٹٹ تران تے عقل ڈلی میرے دھو کھجڑے پئی جے نی
کیویں کن پڑا کے جیوندا اے گلاں سن دیاں ای جند گئی جے نی
اوبدا دکھڑا روونتاں جدوں سنیاں مٹھ میٹ کے میں بہہ گئی جے نی
جس دے سوہنے پار دے کن پائے اوہ تاں نڈھڑی چوڑ ہو گئی جے نی
وارث شاہ پھرے دکھاں نال بھریا خلقت اوسدے مگر کیوں پئی جے نی
ہیر..... نوں رانجھے تے ترس آؤندا اے کیوں جے اوہنے صرف ایہدی خاطر انے دکھ جھلے
نیں۔۔۔ رانجھا کون اے۔۔؟ آدمی۔ انسان۔۔ تے ہیر۔۔؟ روح۔۔ روحانیت۔ رب دی رضا۔ رب
دی محبت۔ رب دا قرب۔ تے اخیر رب دا دیدار جہدے اگے کائنات دی ہر شے نکھدا اے۔ محبوب
نوں حاصل کرن لئی اپنی جان دی قربانی دینی پوے تاں معمولی گل اے۔۔

وارث شاہ محبوب نوں تہوں پاپے جدوں اپنا آپ گوالے

انجیل برناباس دا اقتباس نمبر امڑ کے پڑھو جس وچ اک کھیت خریدن دا ذکر اے جس وچ خزانہ دفن
اے جے بندہ اپنے "کرتے" دے عوض اوہ کھیت خرید لوے۔ تاں اوہوں منگا نہیں سمجھنا چاہیدا
کرتے کہہ اے۔؟ ایہہ فانی بدن جنھے اوڑک فنا ہونا اے۔ موت شہادت راہیں وی آؤندی اے۔ تے
منجی اتے اڈیاں رگڑ دیاں وی۔ پر شہادت دی موت بارے رب فرماندا اے وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ يَشْعُرُونَ جہڑے رب دے رستے وچ لڑ دیاں جان
ہار بہن اوہناں نوں کسیں مردے نہ آکھو۔ سگوں اوہ جیوندے نیں پر اوہناں دی زندگی تہاڑی سمجھ
توں باہراے۔

ایہہ زندگی تلواریں جہاد کرن والیاں نوں مل دی اے جدھی سند قرآن توں مل دی اے۔ حضور
علیہ السلام فرماندے کہ جہاد دو طرح دا اے۔ اک جہاد اصغر دو جہاد اکبر۔

جہاد اصغر تلوار نال اللہ تے رسول دے منکراں دے خلاف جنگ کرن نوں آہندے نہیں۔ تے اپنے نفس امارہ نال لڑ کے اوہنوں زیر کرنا تے اللہ تے اوہدے رسول دے حکماں مطابق زندگی گزارنا تے متقی تے پرہیزگار بن کے جیون تے مرنا جہاد اکبر اکھواندا اے۔ ہن غور کرو جے جہاد اصغر والے رب دے حساب وچ بل اُختیاء یعنی جیوندے نہیں تاں۔ جہاد اکبر والے گروہ جنہاں وچ اولیاء کرام صوفیا تے صالح لوک شامل نہیں کیوں ”موتے“ گئے جاسکدے نہیں ظاہر اے کہ اللہ دے دربار وچ اوہ وی حیات نہیں۔ جے جہاد اصغر والیاں نوں (قرآن موجب) رزق ملدا اے تاں ایہہ وی ضرور رزق دتے جاندے نہیں۔
بقول وارث شاہ۔

وارث شاہ سدا ای جیوندے نہیں جنہاں کیتیاں نیک کمائیاں نہیں
(نوٹ) چیتار ہوے کہ جہاد اصغر دے ”شہیداں“ دیاں بیوگاں نوں عدت نوں بعد شریعت وچ (جے اوہ چاہن نکاح) شادی دی اجازت اے۔ اہد ا مطلب ایہہ ہو یا کہ شہید وی موت عام موت دا حکم وی رکھدی اے بھانویں شہادت ہمیشہ وی حیاتی داسبب وی بن دی اے
سوال 20 ☆ وارث شاہ نے سہتی نوں موت اکھ کے قصہ ہیر رانجھے نوں اک نواں موڑ دتا اے۔ سہتی دے کردار بارے بھر وال چائن پاؤ
جواب ☆ ہیر دی عارفانہ شرع موجب رانجھا چاہندا اے کہ میں ہیر نوں حاصل کر کے ہمیشہ وی حیاتی تے نجات پا جاواں ہیر وی چاہندی اے کہ ایہہ (انسان) میرے نال جزیارہ کے نجات تے رخی دیدار دی دولت نال مالا مال ہو جائے۔ پر دنیا وچ دو ہستیاں نہیں جہڑیاں ایس نوں ہر ویلے چکر وچ رکھدیاں نہیں۔ اک ابلیس۔ جہد ا کردار کیدو نے ادا کیتا۔ تے دو جا کردار۔ موت اے جنہوں ہیر دی ننان سہتی ادا کر رہی اے۔ موت توں بندہ ہر ویلے ڈردار ہندا اے کیوں جے زندگی تے موت دے وچکار فاصلہ بالکل تھوڑا جھیا اے یعنی زندگی تے موت احد ہماں آپو وچ ملیا ہو یا اے۔ جے بندہ عقل توں کم نہ لوے۔ یا کسے ویلے ذرا وی گھیسلا ہو جائے تاں اچانک موت اہد ا مقدر ہو جاندی اے جدھا نقصان ایہہ ہندا ہندا اے کہ اوہ جس مقصد کارن ایس دنیا وچ آیا اے اوس توں وانجیارہ کے دنیا جھڈ جاند اے ایس کر کے حکم ایہہ ہے کہ انسانی جان دی ”رکھیا“ ہر حالت وچ فرض اے۔ سوائے جہاد دے کہ ایس وچ کنڈ دکھانی مرن توں وی بھیری گل اے۔ ایس کر کے حضرت علیؑ فرماندے نہیں کہ بندے (مومن) دی سب توں وڈی محافظ موت اے۔ یعنی جہاد تے نیکی دے پرچار وچ موت توں نہیں ڈرنا چاہیدا۔ کیوں جے نہ ڈرنا وی زندگی اے۔ شیراں والی زندگی تے ایس وچ مرن توں پہلاں ہمیشہ وی حیاتی (شہید نوں) مل جاندی اے ایس کر کے گھبران وی لوڑ نہیں۔

اودھر رانجھے دی اکھیاں چھیراں لاندیاں نہیں تے ایدھر
بکل وچ چوری چوری ہیر رووے گھڑا نیر دا جا پلٹیا سو
دونویں اک دو جے نوں حاصل کرنا چاہندے نہیں پر دنیا دیاں آلا نکشاں راہ وچ رکاوٹ بن جاندیاں

۔۔۔ رنگ پور دیاں کڑیاں رانجھے نوں ٹھٹھ کرنا چاہندیاں نیں۔ اوہ کہندیاں نیں کہ اہدے بھان
اہنوں پچھانیاں نہیں۔۔۔ حالانکہ ایہی اہدی بھل اے۔

ایہہ جان دا کسے نہ چاک لدھا دیو سد کے ایس نوں جھاڑیے نی
ہیر کھیریاں نال پیار ڈاہڈا لہیوں لا کے اگ ایہہ ساڑے نی
اوہ ہیر دے گھر لے جان دی کوشش کردیاں نیں۔

اجو کھیرے دے ویڑے نوں کرو پھیرا ذرا ہیر دی طرف دھیان کجے
ویڑا مر دا چلوؤ کھا لیاے سستی سوہنی تے نظراں آن کجے
رانجھا انجان بن کے دھپے بیٹھار ہندا اے فیر اوہ کڑیاں تے اک ٹولا۔ ہور اہدے دوالے دھپ وچ
اکھلون دیاں نیں تے اوس واحد ودار بعد پچھدیاں نیں۔ رانجھا کہندا اے۔۔۔

جوگی آکھیا خیال نہ پوو میرے سب شینہ ' فقیر دا دیس کیا
جہوا وطن تے ذات دا دھیان رکھے دنیا دار ہے اوہ درویش کیا
اہتاں دے آکھے تاں نہ لگا پر اپنی مرضی نال مگن دے بہانے ہیر نوں ڈھونڈن ترپا۔ کڑیاں وی
پچھانہ جھڈیا۔ کڑیاں کون؟ (انسان دا گھربار۔ دنیا داری) اوہ رانجھے نوں اپنے ول پر دیاں نیں۔
کائی مکھ رنجھے دے نال جوڑے تیری طبع کیا جو گیا چاہو ندی اے؟

اے وچ سستی نے رانجھے دیاں "سہلیاں" لاہ دتیاں۔ رانجھے پچھیا۔ ایہہ کون ایس؟۔۔۔ جواب ملیا۔
جو دی دھی۔ رانجھا غصے نال بولیا۔۔۔ اجو پجو بھو پجو تے گجو کون ہندا اے؟ "تاں گل ایہی کھلی کہ ایہہ
ڈھڑی ہیر دی ننان سستی اے۔ جنھوں وارث شاہ" موت" کہندا اے۔ اوہ وی رانجھے دیاں غصے
مہریاں گلاں دے جواب وچ بڑے تاء نال کہندی اے :-

ہتھ لگیں تاں پکڑ "پچھاڑ شاں تیرے نال کر ساں سو توں جان سیں وے
وکھو وکھ کر ساں بہن لنگ تیرے تدوں رب توں اک پچھان سیں وے
تے ایہہ گل چھی اے کہ دنیا وچ بندہ پتہ نہیں کئے کو خداواں نوں پوجدا اے پر اوس اک اللہ دی
تھوہتی تاں اودوں ای ہندی اے جدوں موت دا پہالہ چکھ کے اگلے پار ڈیرا لانا پیندا اے سورۃ تکاثر
وچ آؤندا اے۔ "تہانوں کثرت دی طلب ڈاہڈی غفلت وچ رکھیا حتی کہ موت آگئی"
تے کلا لو تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْبَقِيۡنِ دو جے مصرعے دا ایہو مطلب اے۔

فطرت تے انسان گل ایہہ چل رہی سی کہ انسان ہوش سمھال کے شادی وغیرہ کروان توں
بعد جدوں صحیح معنیاں وچ سکھرتے سمجھدار ہو جاندا اے تاں اوہ اپنے اصلے (روحانیت) ول پلٹ دا
اے۔ پر دنیا دیاں کشمکشیاں اہدا پچھا نہیں جھڈ دیاں تے سبھ توں وڈی مصیبت ایہہ کہ قدم قدم تے
موت اہدا سوا گت کردی اے موت اہدے نال متھالاندی اے۔ اوہ اوہدا پچھا جھڈن لئی تیار نہیں۔
تے انسان دی کوشش ایہہ ہندی اے کہ اوہ کسے طرحاں گوہر مقصود یعنی رب دی رضا والا شرف
حاصل کر کے ای ایس دنیا توں جاوے۔ "کھیرے پنڈ" دیاں کڑیاں دنیاوی آلاکشاں دی مثال
نیں۔ ہیر (روح) روحانیت دی تمثیل اے روح تاں اک ای اے یعنی اپنی (origin) دے لحاظ

نال البتہ بدن مختلف علاقیاں نال متعلق ہو سکدے نیں۔ ایہو گل ہیر کڑیاں راہیں انج کھدی اے۔
 گلے لایجے کویں لیاؤ اوس نوں رل کچھے کھدی تھاؤں دا نی؟
 دیکھاں کھڑے دیس دا چوہدری اے اتے ذات دا کون ساؤندانی
 دیکھاں 'ماٹھیوں روہیوں بیٹ وں راوی میاس دا اتے جھناؤندانی
 پھرے ترنجناں وچ خوار ہندا کوئی اوس دا بھیت نہ پاؤندانی
 وارث شاہ کھو جی ایہہ کاسدا اے کوئی انت نہ ایس دا اوئدانی

یعنی انسان کسے شے دا متلاشی اے تے اہدی شان دا انت کوئی نہیں ڈھیری ڈھاہوے تاں گلا گو
 ادم کرے تاں فولادی لوہا۔ تے اوہ کسے چیز دی تلاش وچ ایس سنسار اندر خوار ہندا پھر رہیا اے۔
 اوہ کیہ شے اے؟ ایس دنیا دی ہر شے بے جان تے بے زبان ہندیاں وی اوس توں واقف اے۔
 "کڑیاں" وی جان دیاں نیں کہ "رانجھے نوں شاید بھلیکھا اے کہ اسماں اوہنوں پچھنا نیں۔ حالانکہ
 ایس اوہدی کہہ توں وی واقف آں ایہہ جان دا چاک نہ کسے نہ لداھاڑیوسد کے ایس نوں جھاڑے
 نی کڑیاں دنیاوی موہ پیار دا سہل دنیا داری تے مادہ پرستی دی علامت اوہ فقیر رانجھے نوں ان
 ستاندیاں نیں۔

یہ ہکاں کھول کے بکلاں مار یونیں چک دھوڑا تیت تے ڈاریا نیں (اتیت = فقیر)
 تے فیر اوہنوں بھر ماندیاں ہوئیاں کھندیاں نیں۔

رسم جگ دی کرو اتیت سائیں ساڈی صورتاں ول دھیان کجے
 اجو کھڑے دے ویٹھے نوں کرو پھیرا ذرا ہیر دی طرف دھیان کجے

یعنی دنیاوی ہر شے انسان دی حقیقت توں واقف اے پر اوہ ازبان نہیں رکھدی۔ صرف زبان حال
 نال پکار دی اے بیوقوف نوں اوہ اپنے دل کھج دی اے تے سمجھدار انسان نوں رب دی قدرت
 نظارہ تکاندی ہوئی خالق کائنات دی وس پاندی اے فطرت دا حسن من کھچواں وی اے تے رب
 دی یاد تازہ کران والا وی۔ دل دیاں اکھیاں ہر شے وچ رملی ذات دے لشکارے تکدیاں نیں۔ تے دل
 دے مناکھے اکھیاں دی لوناں رے جے ہندیاں وی دھر دے اٹھے گئے جاندے نیں۔ چنانچہ
 فطرت (کڑیاں کی شکل وچ) انسان (رانجھے) نوں کھدی اے کہ اجودے ویڑے جا کے ذرا ہیر دا
 نظارہ کرو۔ نالے اوتھے سوہنی سہتی اے ہیر (روح) تے سہتی (موت) آپو وچ اک مک نیں۔
 سورۃ ملک وچ اے کہ اللہ تعالیٰ نے موت تے زندگی نوں پیدا فرمایا۔ تاں جے دیکھے کہ تماڑے وچ
 سبھ نوں اچھا عمل کون کر دالے (سورۃ ملک) اہ اچھا عمل "ہیر" اے جس راہیں رانجھے نوں حیاتی ملی
 تے ہن موت (سہتی) اوہدا مقابلہ کر دی اے۔ جے ہیر حاصل کرن دا شوق اے تاں سہتی دی
 پرواہ نہ کرے اوس توں ڈر دار ہویں گا تاں ہیر والا گوہر مقصود ہتھوں نکل جاسی تے "رانجھا
 کڑیاں نال لڑا بھردا اپنے آپ پنڈا دورہ کرن نکل جاندالے کیوں جے اہنوں حکم ای ایہہ اے کہ
 سیروا فی الارض (قران) زمین دی سیر کرو فطرت رملی ذات دی رازدار اے اہا بھیت پچھنا ایں
 تاں مظاہر فطرت توں پچھ جیوں جیوں اوہناں نال واہ پوے گارملی بھیت آپو کھل کھل جاوے گا
 رانجھا کھری پکڑ گدا چڑھیا سگی دوار بہ دوارو جاؤندانی

کوئی دیرہ سیرا کوئی دیرہ سحر، کوئی تھالیاں پروس لیاؤندا ای
 کوئی جوڑ کے ہتھ تے کرے غتاں سانوں آسرا فقروے ناؤندا ای
 وارث شاہ رنجھوا چند چڑھیا گھر وگھری مبارکاں لیاؤندا ای
 وارث شاہ نے صرف اک رانجھے دے روپ وچ ای۔ ہر قسم دے انسان دیاں سدھراں نیاں نیں۔
 اک انسان دی خواہش اے کہ اوہ دنیا داری دے لحاظ نال عیش کرے۔ اجھیا انسان کہند اے
 آوڑے ہاں اجڑے پنڈ اندر کوئی کڑی نہ ترنجیں گاؤندی اے
 نہیں کھلی پاؤندی نہیں کمی پبھی پانہ دھرت کباؤندی اے
 نہیں چوڑے داگیت گاؤندی اے گدھارہ راہ وچ کوئی نہ پاؤندی اے
 وارث شاہ چھڈ چلیے ایہہ نگری ایہہ طبع فقیر دی آؤندی اے
 تے مظاہر فطرت وچوں (جہدا بہترین اظہار "کڑیاں" نیں) آواز آؤندی اے۔
 چل جو گیا اسیں دکھایا لیاے جتھے دوہیاں چھو پ رل پاؤندیاں نیں
 کہدے نیں کہ مجازی عشق حقیقی عشق دی پہلی پوڑی اے انسانی بدن دا عمل روح لئی ترقی یا تنزل دا
 باعث بن دا اے۔ بقول اقبالؒ۔

عمل سے زندگی بنتی ہے جنت بھی جہنم بھی
 یہ خاک اپنی فطرت میں نہ نوری ہے نہ تاری ہے

قرآن وچ آؤندا اے :-

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا ☆ فَالْهَمَّا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا ☆

تے جان دی قسم کہ اساں اوہنوں سواہر انسان نوں بنایا۔۔ تے فیر اہدے اندر الہام کیتی فستق و فنجور
 تے پرہیزگاری دی صلاحیت۔ (شمس پ 30)

انسان کولوں حساب کتاب صرف ایس کر کے لتا جانا ایس کہ اہنوں نیکی تے بدی دی صلاحیت تے
 اختیار دے کے دنیا وچ گھلایا گیا اے اہدے اندر اک نور (روح جہدا تعلق اللہ تعالیٰ نال اے یعنی
 رب نال تے رب کیہ اے "نور" جیویں اللہ وارشاد ایا اللہ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ یعنی اللہ
 زمین تے آسمان دا نور اے) رکھیا گیا اے جس راہیں اوہ نیکی تے بدی دی پھان کر سکد اے۔ اگے
 اوہدی مرضی اے کہ بھانویں سدھارہ اپنائے یا پٹھا چالا پھڑے اللہ حکم ایس اے کہ: لَا إِكْرَاهَ
 فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ۔ (پارہ 3۔ رکوع 1) ذین دے معاملے وچ زبردستی نہیں
 جدوں تر جاوے سچ تے جھوٹھ۔

تے فیر انسان جدھر مرضی رخ کر لوے۔ اپنے کیتے دی سزا یا جزا ضرور پائے گا جزاء بما كانوا
 يعمَلُونَ کدی ایس ہند اے کہ دنیاوی حویلی وچ بھلا فیر ذرا انسان فطرت وچ رلی جھلکارے وکھ کے
 سدھے رستے آن پیند اے۔

پھر اے ڈھونڈ دا وچ حویلیاں دے کوئی اوس نے لعل گنویا نہیں
 چنانچہ کڑیاں رانجھے نوں اوس تھاں دی دس پانڈیاں نیں:-

جتنے ترنجاں دے گھمگار پیندی اتن بھٹیاں لکھ مہریاں نہیں
 کھترییاں اتے برہمنیاں نہیں ترکھیاں اتے جٹییاں نہیں
 سندر کواریاں روپ سنگاریاں نہیں اتے ووہیاں مشک لیٹیاں نہیں
 منہاریاں تے پکھیواریاں نہیں سندر تیلناں نال چھریٹیاں نہیں
 سید زاویاں تے شیخ زاویاں نہیں ترکاناں نال ککریٹیاں نہیں
 بانکیاں گجریاں نہ چھیل ٹیار کڑیاں راج و نسان راجیاں دیاں بیٹیاں نہیں

ایس بند وچ وارث شاہ نے تقریباً چر اسی (84) قسم دیاں عورتاں گنوادتیاں نہیں تے انسان
 پیٹھے یا مذاق نال تعلق رکھدا ہووے اوہ ”اپنا سا تھی“ ڈھونڈن وچ اوکڑ محسوس نہیں کرے گا۔
 بسی چوڑی ”عورت نگری وچ گوہر مقصود (ہیر) وی اے جنہوں لہنا ہیر رانجھے دی سدھراے
 اے اوہ جہڑا لہمن وچ کامیاب ہو جاندا اے۔ کدی غازی بن کے تے کدی شہادت پا کے۔
 یہ شہادت گمہ الفت میں قدم رکھنا ہے۔ لوگ آسان سمجھتے ہیں مسلمان ہونا
 وارث شاہ داکمال وارث شاہ اک اک تیر نال کئی کئی شکار کردا اے جے رانجھا کھبوت اے
 اک انسان وی اے اوہ کواراوی اے اوہ دیا ہیاوی اے۔ اوہ نیک پاک وی اے اوہ ہر لوی اے
 لوی اے۔ تے علی ہذا القیاس

سہتی موت وی اے تے نال نال اک عورت وی اے جہڑی مرداں دے مقابلے وچ عورتاں دے
 حقوق دی محافظ بن کے ساڈے سامنے آؤندی اے۔

سہتی بطور عورت نویں روشنی دے جھلکاریاں دے مارے ایج عورت دی جس آزادی وی
 بات کردے نہیں تھک دے اوس توں بہتر آزادی تے عورتاں دے حقوق دی منگ وارث
 نے ہیر تے سہتی دے روپ وچ کوئی سوادو سوسال پہلاں کر کے کھادتی سی عارفانہ رنگ دی رو
 رانجھا جدوں گوہر مقصود نوں حاصل کرن لئی سردھڑ دی بازی لاند اے تاں موت ابدے سا
 کھلوتی ابدے نال دوگلاں کرن لئی ہر ویلے تیار نظر آؤندی اے۔ اوہ اے۔ سہتی۔ لیکن نال
 نال وارث شاہ نے قصے نوں من کھچواں تے ہمہ گیر بنان لئی رانجھے نوں مرداں دانا منندہ تے
 نوں زنانیاں دی نما منندہ بنا کے عورتاں تے مرداں داجہڑا ”ناکرہ“ پیش کیتا اے۔ اوہ صرف
 ادب وچ ہیر وارث شاہ دالی حصہ اے۔

سوال نمبر 21 ☆ وارث شاہ نے پنجابی کہانی ہیر رانجھا راہیں عورتاں
 دے حقوق واسطے آواز بلند کیتی اے۔ تماڈا کیہ خیال اے۔

جواب ☆ 1180ھ داسماں سامنے رکھدیاں جے کسے ہور زبان دے ادب ول جھاتی مارے
 تاں عورتاں دے حقوق واسطے لڑی جان والی اہ جنگ جہڑی ہیر وارث شاہ وچ مل دی اے کسے
 ادب وچ ایس جج وچ نال تاں اک پاسے ’نڈھوں اوہدا وجود ہی نظر نہیں آوے گا۔ وارث شاہ
 پہلاں ہیر دے روپ وچ عورتاں دی نما منندگی کراندیاں کڑیاں نوں ویاہ بارے اپنی پسند دے
 دا بھرواں موقع دتاتے فیرا ہنوں المیہ دارنگ دے کے معاملے دی سنگینی نوں ہور اکھیر دتا۔ بعد
 سہتی توں عورتاں دی نما منندگی کرائی تے مرد عورت داتا کر کے دسیا۔

ایس موضوع نوں وارث شاہ نے اپنی اہمیت کیوں دتی۔؟ ایس لئی کہ ایسہ دو ہستیاں خالق فطرت
دا شاہکار نیں۔ اہتاں نال ای ایسہ دنیا تے کائنات بھی اے۔ بقول اقبال۔

اسی کوکب کی تابانی سے ہے تیرا جہان روشن
زوال آدم خاکی۔ زیاں تیرا ہے یا میرا

ہیرا کردار صرف شادی ویاہ بارے عورتاں دی نمائندگی کردا اے۔ لیکن سہتی دا کردار عورتاں
دے ہر قسم دے حق حقوق دا محافظ تے پاکھی (حامی) اے جد کہ جوگی یعنی راجھا مرداں دے عام
تے خاص حقوق لئی نمائندہ بن کے مقابلہ کردا اے۔ وارث شاہ نے وی کوشش کیتی اے کہ دو نہاں
دھراں دے وصف تے حقوق زیادہ تراوہ ہی دے جان جہڑے اسلامی شریعت تے قرآن حدیث
دی زونال ڈھکویں تے جائز نیں۔ مرداں تے عورتاں بارے ایسہ بحث جے صرف سہتی تے جوگی
والے حصے نوں سامنے رکھیے تاں قریباً ستر اسی (80) صفحیاں اتے پھیلی ہوئی اے۔ جس وچ قرآن
حدیث تفسیر، فقہ، فلسفہ، تاریخ اسلام عالمی تاریخ تے نالے بر صغیر دی تاریخ دے حوالے نال کھلی
گل بات مل دی اے۔

مرد تے عورت دا اکرا نمونے دے طور تے میں مرداں تے زنانیاں بارے دو طرفہ وچاراں دی
دس پارہیاں ذرا دھیان کرو:-
سہتی :-

عدل بناں سردار ہے رکھ اپھل رن گدھی سے جو وفادار ناہیں
نازناں ہے پچنی بانجھ جہی گدھا مرد جو عقل دا یار ناہیں
بناں آدمیت نہ انسان جاپے بناں آب قاتل تلوار ناہیں
شرم باجھ مچھاں بناں عمل داڑھی طلب (تنخواہ) باجھ فوجاں بھرم بھار ناہیں
وارث رن فقیر، تلوار، گھوڑا چارے تھوک کسے دے یار ناہیں
جوگی (راجھا)

مرد کرم دے نقد ہن سہتی رنیاں دشمنان نیک کمائیاں دیاں
کس ایس جہان وچ ہور ہیاں پنج سیریاں گھٹ دھڑولیاں دیاں
(گھٹ دھڑولیاں۔ کم تولنے والے)

مرد ہن جہاز جو نیکیاں دے رنیاں بیڑیاں ہن بریاں دیاں
ماں باپ دا نام ناموس ڈوبن پتاں لاه سٹن بھلیاں بھائیاں دیاں
ہڈ ماس حرام حلال کپن اہ کھاڑیاں ہین قصائیاں دیاں
لباں لیندیاں صاف کردیہن داڑھی جویں قپچیاں احمقاں نائیاں دیاں
سہتی :-

بے شرم دی مچھ جویں پوچھ پدی جویں منجراں بیٹ دیاں دھائیاں دیاں
جہڑیاں سون اجاڑ وچ وانگ نخر قدر اہ اوہ کیہ جانڈیاں دائیاں دیاں
اہ عشق کیہ جان دے چاک چوبر خبراں جان دے روٹیاں ڈھائیاں دیاں

وارث شاہ نہ بیٹیاں جنہاں جنیاں قدر اں جان دے نہیں جوایاں دیاں
جوگی (راجھا)

کہیاں آن پنچائیاں جوڑیاں نہیں اسیں رن نوں ریوڑی جان دے ہاں
لوک جاگدے مہریاں نال پرچن اسیں خواب اندر موجاں مان دے ہاں
رناں کرن ودھا یا جوج والا اسیں پلک وچ صاف کر جان دے ہاں
سہتی :-

مرد باجھ مہری کسے کم ناہی ویر مہری جوگی کیوں چایا ای؟
رناں باجھ توں دس کھاں کوں آیوں ہور جگ جمان بنایا ای؟
کیتا اپنے نور تھیں نور پیدا ایہہ وی ترسمتاں باجھ نہ آیا ای؟
ہویا ختم ہے اولیاء انبیاء دا اہدے حق لولاک فرمایا ای؟
جوگی

خضم ناں برابری کرے عورت بھلے مرد نوں ایہہ بے غیریاں نہیں
وارث شاہ اساں نال جادو واں دے کئی رانیاں کیتیاں چیریاں نہیں
سہتی :-

اساں جادوڑے گھول کے سب پتے کراں باورے جادواں والیاں نوں
راہے بھوج جھیے کیتے چا گھوڑے نہیں جان دا ساں دے چالیاں نوں
جوگی :-

کنجر سوئی جو غیر توں باجھ ہووے جویں بھار بڑا ہماں اشان ہووے
چاکر عورتاں سدا بے عذر ہوون اتے آدمی بے نقصان ہووے
سہتی :- کار ساز ہے رب اتے پیر، دولت سب محتال پیٹ دے کار نے نہیں
نیک مرد تے نیک ہی ہوئے عورت ایہناں دوہاں دے کم سنوار نے نہیں
پیٹ واسطے فقر تسلیم توڑن سمجھ لے ایہہ رنے گوار نے نہیں
ایس زمین نوں واہندا ملک مکا اتے ہو چکے وڈے کار نے نہیں
گاہون ہور تے راہک ہور اہدے، جاوند ہور، دم ہور ناں مار نے نہیں
گویا (میں حبیب ہوں کسی اور کا مجھے تانگتا کوئی اور ہے)
سہتی :-

چھیڑ کھنڈراں بھیر مچاوناں ایس سیکاں لنگ تیرے نال سوٹیاں دے
اسیں جٹیاں مشک پلٹیاں ہاں تک پارٹے جنہاں جھوٹیاں دے
اسیں بھوتاں دی عقل گوا دیئے سانوں لا بھوت ڈرلونا ایس
اساں بلغم باعور دا دین کھوہیا وارث شاہ توں کون سدا ونا ایس
جھڑیاں لین لڑاریاں نال بازاں اہ بلبلاں تھک مریندیاں نہیں

اہناں ہرنیاں دی عمر ہو چکی پانی شیر دی جوہ جو پندیاں نہیں
تھوڑیاں کرن سہاگ دیاں اوہ آساں جہڑیاں دھاڑویاں نال مگندیاں
دل مال دے لکھ کجھدی نوں پر دلوں محبوب نہ تھیدیاں نہیں
اک دن پکڑیاں جان گنیاں حاکماں تے پرانی بیج جونت چڑھندیاں نہیں
سستی گج کے آکھدی جھڈ جٹا سبھ کھوہ نوالیاں سٹیاں نہیں
ہور سبھ ذاتاں ٹھگ کھاہدیاں نہیں پر ایس ویٹھے وچ جلیاں نہیں

جوگی :-

اساں اتنی گل معلوم کیتی ایہہ جلیاں ملک دیاں ڈٹیاں نہیں
ڈوماں راولاں کتیاں جلیاں دیاں جھپھاں دھروں شیطان نے چٹیاں نہیں
پولے ڈھڈتے عقل دی مار بوہتی چھاہ پن تہیاں کھٹیاں نہیں
جنھاں ڈہیاں پاپے سریں چایاں رتاں تنہاں دیاں مول نہ سکیاں نہیں
نالے ڈھڈ کھر کن نالے ددھ رڑکن اتے چاٹیاں کتیاں لکیاں نہیں
ایہہ مثل مشہور جہان اندر جٹی چارے ای تھوک سوار دی اے
ان عہدی چھاتی تے بال لیسڑے چڑیاں ہاکرے لیلڑے چار دی اے
نبھ جھیرے فقیراں دے نال لڑدی گھر سانہ دی لوکاں نوں مار دی اے

سستی :-

گورو ایس دے نوں نہیں پہنچ اتھے جتھے عقلاں اساڈیاں دوڑیاں نہیں
جن بھوت تے دیو دی عقل جاوے جدوں مار کے اٹھے چھوڑیاں نہیں
بھالی ایس جاں گدھے دی اڑی بدھی اسیں رتاں وی چنچل ہاریاں ہاں
ایہہ ماریا ایس جہان تازہ اسیں روز میثاق دیاں ماریاں ہاں
جے ایہہ ضد دی چھیڑنی چھوہ زہیا اسیں رتاں وی چنچل ہاریاں ہاں
جے ایہہ گنڈیاں وچ ہے ہیر دھروا اسیں بائیاں خچریاں ڈاریاں ہاں
مرد رنگ محل نہیں عشرتاں دے اسیں ذوق تے مزے دیاں ماڑیاں ہاں
ایس چاک دی کیا مجال ہے نہیں راجے بھوج تھیں اسیں نہ ہاریاں ہاں
وارث شاہ وچ حق سفید پوشاں اسیں ہولی دیاں رنگ پککاریاں ہاں

جوگی :- (مرداں دی فضیلت)

جدوں خلق پیدا کیتی رب سچے ہندیاں واسطے کہتے نہیں سب پارے
رتاں چھوکرے جن شیطان راول کتا ککڑی بگری اونٹھ سارے
ایہا مول فٹاڈا ہوئے پیدا جنھاں سبھ ہی جگت دے مول مارے
آدم کڈھ بہشت تھیں خوار کیتا اہ ڈانٹاں دھروں ہی کرن کارے

ایسہ کرن فقیر چارا جیاں نوں ایہناں رانے تے راجے نیں سبھ مارے
وارث شاہ جو ہنر سبھ وچ مرداں اتے مہریاں وچ نیں عیب بھارے
سہتی :-

سہتی آکھیا پیٹ نے خوار کیتا کنک کھا کے بہشت تھیں کڈھیا ای
آئی میل تاں جنتوں توں ملے دھکے رسا آس امید دا وڈھیا ای
آکھ رہے فرشتے کنک دانہ نہیں کھاؤناں حکم کر پھڈیا ای
اوہ ویکھ شیطان مردود ہويا نام رنان وا برا کر چھڈیا ای
مرد جھوٹھے تے ٹھگ جوارے نیں ساتھ بریاں دا بریاں منے لڈیا ای
وارث ایسہ ترسمتاں خوان رحمت پیدا جنھاں جہان کر چھڈیا ای
جوگی :-

رناں دھنرے نال کیہ گھاو کیتا راجے بھوج نوں دیکھن لگا میاں نہیں
سرکپ تے نال سلوانہ دے ویکھ رناں نے کیتیاں خامیاں نہیں
سہتی :-

جس مردنوں شرم نہ ہوئے غیرت اوس مرد توں چنگیاں تیویاں نہیں
گھر وسدے عورتاں نال سوہندے شرم وندتے ستر دیاں بیویاں نہیں
اک حال وچ مست گھر بار اندر اک ہار سنگھار وچ کھنویاں نہیں
وارث شاہ حیا دے نال اکناں اکھیں نال زمین دے سینویاں نہیں
جوگی :-

وقار دار نہ رن جہان اتے لادی شیر دے تک وچ نتھ ناہیں
گدھا نہیں کولڈ مکھٹ خوجہ آتے خسریاں دی کائی کتھ ناہیں
یاری سوہندی نہیں سوہانگناں نوں رنڈی رن توں سوہندی نتھ ناہیں
سہتی :-

میاں ترسمتاں نال ویاہ سوہن اتے مرن دے سوہندے وین میاں
گھر بار دی زیب تے ہین زینت نال ترسمتاں ساک تے سگن میاں
ایسہ ترسمتاں تیج دیاں وارثی ہن اتے دلاں دیاں دین تے لین میاں
وارث شاہ ایسہ جوڑناں جوڑیاں نین اتے مہریاں مردیاں چین میاں
ہمیر :-

شیطان دیاں اسیں استاد رناں کوئی آخان مکر پھیلائے نہیں
باغ جانڈیاں اسان نہ سوہندیاں ہاں کویں یارنوں گھریں لیاہئے نہیں

سوال نمبر 22 ☆ قصہ ہیر رانجھاویچ 459 مرد "نوں کائنات و امر کزی کردار ثابت کیتا اے تے باقی ہر شے اوسدی مددگار یا مخالف اے۔ تماڈا کیہ خیال اے۔ بھروسہ کل بات کرو۔

جواب ☆ ابرے صلیاں وچ مرداں تے عورتاں بارے وارث شاہ دی گل بات بڑے ای اختصار نال پیش کیتی گئی اے تفصیل دے رتجھواں ہیر و امطالعہ کر سکدے نیں۔ خوشبودے خواہش منداں نوں اتنے پھل کلیاں ای کافی نیں۔ اک گل وارث شاہ نے بڑی نوٹکی تے اچھی آکھی اے جس دل ساڈا دھیان عام کر کے نہیں جاندا اوہ گل اے انسانی پیدائش دی۔ جس وچ انسان (مرد) نوں مرکزی کردار دیا اے تے باقی سب کردار اطرائی کردار نیں۔ جو رانجھا ہندا اے :-

جدوں خلق کیتی پیدار ب سچے ہندیاں واسطے کیتے نیں سب پارے رتاں چھو کرے جن شیطان راول کتا ککڑی بکری اونٹھ سارے گو پوارث شاہ نے مردنوں کائنات و امر کزی کردار تسلیم کر کے عورتاں دے حقوق واسطے آواز بلند کیتی اے

کتباں وچ آوند اے کہ آدم علیہ السلام جدوں سوں کے اٹھے تاں اوہناں مائی حوانوں اپنے کول کھلوتیاں ویکھیا تے بڑے خوش ہوئے یعنی رب نے اپنے ہتھ نال جہڑے انسان نوں پیدا فرمایا اوہ آدم۔ (سورۃ ص۔ ۷۵) مرد سی تے اوس توں پہلاں یا بعد وچ اپنی قدرت دے تقاضیاں نوں سامنے رکھ کے مرد دی ضرورت تے خوشی کارن اللہ پاک نے دو جیاں چیزاں پیدا فرمایاں جنھاں وچ مائی حوا (تے حوا جیاں) تے دنیا دی ہر شے شامل اے۔ ایہہ کائنات ایہہ چند سورج ایہہ ستارے ایہہ زمین اسماں ایہہ ہوا آگ پانی وغیرہ غرض ہر مخلوق جاندار تے بے جان سمجھدار تے سمجھ صرف تے صرف انسان واسطے بنائی اے یعنی مرد واسطے لیکن چونکہ مرد تے عورت دا چولی دامن دا ساتھ اے۔ ایس لئی مرداں نال عورتاں نوں وی نال لگدے شرف تے وڈیائی توں مشرف فرمایا۔

قرآن موجب الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ مرد عورتاں دے حاکم نیں پر ایہہ مسئلہ صرف میاں بیوی دی حد تک اے جتھے عورت ماں اے او تھے اوبدا درجہ باپ توں ودھ اے۔ حدیث شریف موجب مال دے پیراں پٹھ جنت اے یعنی مرتبے موجب جہڑی کسر بطور بیوی عورت نوں لگدی سی اوہ بطور "والدہ" پوری ہو جاندی اے۔ ایس دے باوجود حدیث شریف وچ آیا اے کہ رسول اللہ نے فرمایا کہ میں معراج دی رات عورتاں نوں زیادہ گنتی وچ دوزخ وچ ویکھیا۔ عورت فطری طور تے کمزور اے نالے حَرِّثَ لَكُمْ یعنی قرآن موجب عورت مرداں دی کھیتی اے تے کھیتی قابل قبضہ ہندی اے جہڑا کھیتی پر قابض ہو جائے۔ اوہ اوہنوں واہ کڈھد اے۔ جائز یا ناجائز والی گل دا فیصلہ بعد دا معاملہ اے تے شریعت دے فیصلے توں کون انکار کر سکد اے؟ دعا اے کہ اللہ تعالیٰ ہر اک دانگ پر وہ رکھے۔ آمین

تاریخ تے دینی کتباں توں ایہہ ثابت اے کہ کوئی عورت پیغمبر نہیں بنائی گئی۔ ایہہ کم صرف مرداں نوں ای سونپیا گیا۔ تے اوہناں اللہ دی مہربانی نال سوہنا کر کے نبھایا۔ ابدی وجہ وی شاید ایہو

اے کہ عورت کے مرد دے زیر سایہ تے زیر کفالت ہندی اے۔ دو بے لفظاں وچ ایہہ تحفظ دی محتاج ہندی اے۔ ایس کر کے اللہ پاک نے اجہی ہستی جہڑی فطر تا دوجیاں دی محتاج ہووے۔ انہوں پیغامبری واسطے مکلف نہیں ٹھہرایا ایک ہو روڈی کمزوری عورت دی لوہ اے جس ول وارث شاہ نے کھلے لفظاں وچ اشارہ کیتا اے یعنی وارث شاہ جان رن مہربان ہووے۔

ایس مصرے نوں فحاشی دا ترجمان کہہ کے مندا اپنی تھاں اچھی گل اے۔ غیر مسلم حضرات انہوں "اشلیتا" وچ گن دے نیں پر شرع وچ کاہدی شرم؟ حقیقت ایہہ وے کہ عورت کول ہندی کچھ نہیں کہ ایہہ کے نوں عطا کر سکے کیوں جے ایہہ دوجیاں دے زیر کفالت ہندی اے تے شادی توں بعد وی اہدی کفالت دا ذمہ شریعت نے مرد اتے رکھیا اے۔ دوجی گل ایہہ پئی حوث لکم ہون وجہوں ایہہ اپنا بدن کے دے حوالے کر سکدی اے۔ بظاہر ایہہ اہدی مہربانی تے عطا دا ثبوت اے۔ پر (وارث شاہ موجب) حقیقت وچ ایہہ کچھ لیندی اے۔ دیندی نہیں کیوں جے ٹھوٹھے وچ پہلاں کچھ نہیں ہندا تے فیر "ام نسیاں" دا صدقہ اک گوہر پیدا ہندا اے۔ وڈا گوہر۔ گویا عورت دے کچھ نہیں سکدی۔ البتہ کے شے دے حصول دا وسیلہ ضرور بن سکدی اے۔ گویا عورت دی مہربانی وی اک طراں دا احتیاج اے جس ول وارث شاہ نے اشارہ کیتا اے سو عورت نوں شریعت نے جو حق حقوق دتے نیں انہاں دے اندر رہندیاں عورتاں نال ورت ورتا کرنا چاہیدا اے۔

حضور علیہ السلام داری عورت بارے ارشاد اے کہ انہوں پیار نال ای سمجھاؤ۔ جے مار کٹ کے سدھا کرن دی کوشش کرو گے تاں ہو سکدا اے کہ اہٹ جائے۔ کیوں جے اہ فطر تا ونگی ہندی اے تے اہدی پیدائش پہلی توں ہوئی اے صحابہ نے "ٹن" دا مطلب پچھیا۔ تاں آپ ہوراں فرمایا "طلاق" یعنی سختی کرو گے تاں عورت تہانوں جھڈ جائے گی۔ موقع دی مناسبت نال عورت تے مرد بارے راقم اپنی اک اردو نظم دے رہیا اے۔ شاید ایہہ وی مسئلہ حل کرن وچ کچھ مددگار ثابت ہووے۔

وارث شاہ نے جوگی تے سہتی دے مکالیاں راہیں پوری انسانی زندگی نوں (discuss) کر کے رکھ دتا اے۔ عارفانہ رنگ موجب سہتی موت اے تے موت انسان نوں اپنی ہوند دا چیتا کراندی رہندی اے مثلاً ایہہ کہندی اے

- 1- میرے ہتھ لوندے تیرا لوہیں ٹوٹن کوئی مارے گا نال مہلیاں دے
اسیں گھڑاں گے وانگ قلبوت موچی کریں چاوڑاں نال توں رہلیاں دے
مار اک چھوڑتے دند بھوں سوار آوسی جہلیاں بہلیاں دے
وارث ہڈ تیرے کھاٹ وانگ گھڑی ایس نال تمہیاں موہلیاں کھلیاں دے
- 2- مار مہلیاں تے ٹنگاں بھن شاہ پھرے ڈھونڈا دا کاٹھ کٹھوریاں نیں

پر رانجھا موت توں نہیں ڈردا۔ کیوں جے انہوں "ہیر" دی تلاش اے تاں جے ایہہ "ایمان" دی دولت کھٹ کے مرے یا اہدے حصول دی کوشش وچ مر کے شہید د امر تبہ پایا جائے محبوب ولوں منہ موڑ کے مرنا ڈراکھاں ہارتے بھگل ہو کے مرن برابر اے تے رانجھا اپنا سب کچھ گوا سکدا اے پر محبوب نوں گناہ دے لئی ناکملن اے۔ لہذا وارث شاہ مرحوم دی ہشیاری دیکھو کہ اوہ کیوں اسلام

مطلب میں ایسہ کڈھیا کہ ”انشاء اللہ میں ہیر دی عار قائمہ شرح لکھن و اشرف پاواں گا۔“

ایس تمہید و مطلب ایسہ دستاوی کہ جنڈیالہ شیر خاں جہڑا وارث شاہ دا پنڈاے میر اسکول پنڈی۔
 لوس سے میں کچھ پرانے تے وڈیرے بزرگاں وچوں اک کولوں اپر دتے مصرے دی تشریح اپنے
 کنیں سنی سی۔ اوہ بزرگ فرماندے سن کہ وارث شاہ دے سے اندراک واری ہندو مسلم یا سکھ مسلم
 فساد دا خطرہ پیدا ہو گیا جہڑا گڑھ جنڈیالہ شیر خاں بن لگا سی۔ کئی دن تک اک پاسے غیر مسلم
 حضرات تے دوجے پاسے مسلم حضرات جتھیاں دی شکل وچ اکٹھے ہندے رہے تے اوس وقت
 دے لڈیکوان سن جہڑا فیصلہ کن جنگ واسطے مقرر کیتا گیا سی۔ دونوں دھراں پوری تیاری وچ سن۔
 جے تلوار کھڑک پیندی تاں جنڈیالے دی اٹ اٹ نال اٹ وچ جانی سی۔ یعنی میدان جنگ ہون پاروں
 جنڈیالے دی تباہی لازمی سی۔ پر رب دی قدرت کہ احمد شاہ بدالی نوں ایس فتنے بارے پتہ لگ گیا۔
 جہڑی فوج غالباً ایدھروں لنگھ رہی سی۔ چنانچہ اوہ جنڈیالے ول اچانک ودھیاتے غیر مسلم فوجاں
 نوں پتہ لگا تاں اوہ جنگ چھڑن توں پہلاں ای تتر بتر ہو گئیاں۔ تے انج جنڈیالہ شیر خاں تباہ ہندا ہندا
 رہ گیا جس دا ذکر وارث شاہ نے ایس مصرعے وچ کیتا اے۔

تاریخی لحاظ نال میں ایس واقعے دی پڑتال کیتی تاں پتہ لگا کہ احمد شاہ درانی یا احمد شاہ بدالی داسماں
 1724ء تا 1773ء مطابق 1184ھ تک اے (1) حوالے لئی ویکھو اردو دائرہ معارف اسلامیہ
 لاہور جلد نمبر 2 ص 135 (131) 1160ھ 1727ء وچ نادر شاہ درانی قتل ہو پاتے احمد شاہ در
 دران والقب اختیار کر کے قندھار وچ اپنی بادشاہت اختیار کر لئی تے احمد شاہ درانی یا بدالی مشہور
 ہو یا۔ احمد شاہ درانی نے 1747ء تا 1769ء 1180ھ دے دوران ہندوستان اتے نو حملے کیتے۔
 اہدی وفات 1773ء 1184ھ وچ ہوئی۔ وارث شاہ نے ہیر دا لکھت سن 1180ھ دسیا اے تے
 احمد شاہ نے 1180ھ وچ نواں تے آخری حملہ کیتا۔ وارث شاہ نے جنڈیالہ شیر خاں بارے جہڑا
 مصرعے لکھیا اے معلوم ہندا اے کہ ایسہ مصرعے ایویں نہیں لکھیا۔ بلکہ اہد او واقعی کوئی ہچھو کڑ سی
 تے جہڑا واقعہ میں اپریاں کیتا اے۔ یقیناً اوہ واقعہ 1180ء دے لاگے لاگے یا 1180ھ وچ واپریا
 سی۔ جہڑے چشم دید گواہ خود وارث شاہ سن۔ ہوسکدا اے کہ ایسہ واقعہ 1180ھ توں پہلاں
 واپریا ہووے تے وارث شاہ نے اہد اتذکرہ کر دتا ہووے۔ پر گل سنان والے بزرگ نے واقعہ انج
 بیانایا سی۔ جویں وارث شاہ نے ایسہ واقعہ ہون توں پہلاں ای ایسوں کشف دے طور تے ہیر وچ
 لکھد تے اصل واقعہ کچھ عرصہ (چند ہفتے یا مہینے) بعد (بطور پیشین گوئی) واپریا۔ جس توں وارث شاہ
 دی بزرگی ظاہر کرنا مقصود سی۔

ویسے مصرعے ول گوہ کر یے تاں پتہ لگدا اے کہ ایسہ واقعہ وارث شاہ نے کشف دے طور تے ای
 لکھیا سی۔ کیوں جے ”آن پوسی“ فعل مستقبل دی نشان دہی کردا اے تے ”جاسی آئی“ وچ وی
 مستقبل دا جھلکارا پکی پیڈی گل اے تے ایس پورے ہند وچ ہیر سہتی نوں فقیر نال جھیرا کرن توں
 روکدی اے تاں جے کدھرے کوئی مصیبت نہ بن جاوے ایسہ وی مستقبل نال متعلق اے۔ لہذا
 کشف والی گل زیادہ دل نوں لگدی اے تے بزرگاں نوں کشف ہو جانا کوئی وڈی گل نہیں نالے
 وارث شاہ موجب ہیر ملکہ ہانس وچ لکھی گئی۔ ملکہ ہانس وچ بیٹھیاں جنڈیالے دی بربادی بارے شاہ

صاحب نول کشف ہو گیا ہووے گا۔ تے نال ای احمد شاہ دا بیچ پینا جس وجہوں اوڑک ج چاہوں دی خوش خبری لکھی تے وارث شاہ نے مصرعہ سدھ کر دتا۔ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالصّٰوَابِ

2- اک ہور مصرعے دی وضاحت جدوں سہتی تے ہیرا کو کو ہو جانیاں نیں۔ تے سہتی اپنی ماں آگے ہیرا نول باہر جان لئی اجازت دین بارے سفارش کر دی اے او تھے وارث شاہ نے بطور شاعر اک سدا ج آکھیا اے۔

(1) دیکھو ماں نول دھی ولا ونڈی اے کبھیماں پھو کیاں رمیاں لا ونڈی اے

(2) تلی بیٹھ انگار نکا ونڈی اے اتوں بہت پیار کر آ ونڈی اے (رمیاں دا مطلب ایہہ مولانا روم دی مثنوی دے جھوٹھے حوالے دے کے چکر چلانا)۔

(3) شیخ سعدی دے فلک نول خبر ناہیں جیہوں رو کے فند چلا ونڈی اے۔

آخری مصرعے وچ وارث شاہ نے اک واقعے ول اشارہ کیتا اے جہڑا شیخ سعدی نال واپریا سی۔ گل انج ہوئی کہ شیخ سعدی کدھرے جا رہے سن۔ اک پنڈ مقام کیتا۔ او تھے دی اک زانی نے پچھیا۔ شیخ صاحب! بغل وچ کبہہ اے؟ شیخ ہورال بڑے مان نال آکھیا۔ ایہہ زانیاں دے مکرال بارے کتاب اے اوہنے کہا پڑھ کے سناؤ شیخ ہورال نانہہ کیتی۔ زانی نول عورت ذات بارے کتاب لکھن دا بڑا غصہ آیا۔ اوہنے دل وچ دھار لئی کہ میں انج انہوں ضرور سزا دیاں گی۔ تے نالے کتاب لکھن توں منع کراں گی۔ چنانچہ اوہنے شیخ ہورال دی روئی ورجی بڑا اہتمام کیتا۔ سچ دھج دے نال نال زانی نے آپوی سوہنے کپڑے پائے تے سنگار کیتا۔ جدوں شیخ دعوت کھان آئے تے کلی نے آپ دا استقبال کیتا۔ پنڈ تھاں سی۔ رات دا وقت سی اگے ودھ کے شیخ ہورال نول جھپپی پالٹی تے نالے چیخ چھاڑا پان لگ پئی جو یں کے زانی نال خدا نخواستہ کوئی بندہ زبردستی چھیڑ خانی کر دا ہووے۔ شیخ ہورال شور سنیا تاں گھبرائے تے آکھن لگے ایہہ کیہ؟۔۔۔ کھن لگی توں زانیاں دے مکرال بارے جو لکھ رہیا ایں۔ میری وی ایک ”مکرولی“ اہدے وچ لکھ لکھیں پر لوکاں تے بنے مینوں تڑفا کڈھنا ایں تے ہو سکد اے کہ ماراں جھڈن۔۔۔“ شیخ سعدی نے آکھیا۔ ”آکھن لگی“ اک طرح گل مک سعدی اے ”پچھیا کیویں؟“ آکھیا ”جے توں زانیاں بارے ایہہ کتاب ساڑ جھڈیں تاں میں تینوں واہر توں بچا سکئی آں۔“ شیخ ہورال دیکھیا کہ عورت دا شور سن کے لوگ ڈانگاں تے ہلماں چکی نے آرہے نیں۔ خطرہ محسوس کر دیاں شیخ صاحب نے وعدہ کیتا۔ کہ جے توں مینوں انج دی مصیبت توں بچا جھڈیں تاں میں ایہہ کتاب پاڑشاں گا ”زانی نے آکھیا ”جے ایہہ گل اے تاں ہنے دیکھ تماشا۔“

اینے وچ لوک نیڑے ڈھک آئے سن زانی نے ہن شور پان دی تھاں گل لگ کے زور نال رونا شروع کر دتا جو یں اوہ چریں وچھنے بھرا نال مل کے روندی ہووے تے اہ آکھ رہی سی ”ویرا توں ایناں دسہاں کتھے رہیوں میرا پیتا ای بھلا جھڈیا۔۔۔۔۔ وغیرہ وغیرہ“ لوکاں کول آکے نقشہ بدلیا دیکھیا تاں کھمبہ گئے پچی ہون دی تھاں زانی لوکاں دے گل پے گئی کہ کس کیوں ڈانگاں چک کے آئے اوہناں شور دا پیتا کر لیا۔ تاں کھن لگی ”میرا بھرا کئی سالوں پچھوں مینوں ملیا سی۔ میں اہدے گل لگ کے گلے شکوے پئی کر دی ساں چلو دفعہ ہو جاؤ آگئے وڈے حماکتی میرے دادے داڑھی گونے :-“ ایہہ مکرولی (نکا جہیا مکر) سی جس نال شیخ سعدی نول واہ پاتے وارث شاہ نے جہدا ذکر

سہی دے فلک نوں خبر ناہیں جیکوں روکے قند چلاؤندی اے
 اعتراض و اجواب جد کوئی عالمی سطح و اسیا تا بندہ گل کردا اے تاں اوہ اپنی گل نوں اچی سچی
 کرن لئی عالمی سطح دے واقعات دے حوالے دیندا اے۔ تاں جے ہر قوم اہدی گل نوں سچی
 سچی تسلیم کرے۔ وارث شاہ بھانویں جنڈیالے داوسنیک اے۔ پر عالمی پدھر دا اچا سچا انسان
 ان پاروں اوہ اپنی گل بات دی سپورٹ وچ جتھے عرب شام مصر، ایران تے افغانستان وغیرہ دے
 ب فلسفہ تے مذہب وغیرہ دے حوالے نال گل کردا اے اوتھے چین دا ذکر وی کردا اے پیکھنے
 (بیکنگ) دا ذکر وی سونے انداز نال کردا اے۔ دیوار قفقہ یعنی دیوار چین وغیرہ دا وی۔ مطلب
 ہس کہ وارث شاہ نے عالمی سطح دی گل کیتی۔ جس وجہوں کوئی انہوں پنجاب دا شیخ پھرتے کوئی کچھ
 ورنجمن لگ پیا۔ پر اک گل بارے سبھ دی سوچ سا بھھی اے۔ یعنی ہر کوئی کہندا اے کہ وارث میرا
 وارث اے۔ پر کچھ تنگ نظر وارث شاہ نوں الزام دیندے نیں کہ اوہ ہندوانہ یا مشرکانہ خیالات دا
 پرچارک سی ایس کر کے اہدی کوئی اہمیت نہیں۔ پر چن ول تھکیاں اہدی شان نہیں گھٹ
 سکدی۔ البتہ انج اہناں دے اپنے دلی روگ دا پتہ ضرور چل جاندا اے۔
 بیرونی نے وی سنسکرت تے ہندی علوم سکھے سن پر انہوں تاں نہیں کسے آکھیا کہ اوہ ہندو متھالو جی ہوا
 پر چارک سی۔ وارث شاہ نما ناخبرے کیوں اوہناں دیاں اکھیاں وچ کندے ہار چھدا اے۔ حالانکہ
 لوہنے کچھ وی تاں نہیں آکھیا جے آکھیا بس ایناں کہ سہتی نے پچھیا۔

جوگ دس ہے کدھروں ہو یا پیدا کتھوں ہو یا سنیاں سیراگ ہے دے
 راہ جوگ دے دس کہاں ہین کتھوں نکھیا جوگ دا ساگ ہے دے
 ایہہ کھپری سہلیاں نا کتھوں کس بدھی آجٹاں دی پاگ ہے دے
 وارث شاہ بھھوت کس کڈھیا ای کتھوں نکلی پوجنی آگ ہے دے

تے وارث شاہ نے جوگی راہیں جواب دتا۔

مہادیوتوں جوگ دا پنتھ بجا دیوت ہے گورو سنیاں دا
 راما نندتوں سبھ سیراگ ہو یا پریم جوت ہے گورو اوسیاں دا
 ستھرا ستھریاں دا ناک واسیاں دا شاہمن منڈا بھاسیاں دا
 برہما براہمنان دا رام ہندواں دا اتے بشن مہیش سبھ راسیاں دا
 وشٹ سیراگ سیراگیاں دا سری کرشن بھگوان اہاسیاں دا
 وارث شاہ جیوں رام ہے ہنداں دا تے رحمان ہے مومناں خاصیاں دا
 نام دیو جو گورو ہے چھینیاں دا لقمان لوہار ترکھاسیاں دا
 راجہ تل ہے گورو جواریاں دا شاہ شمس نیاریاں تاسیاں دا
 ایہہ کل ساڈھے چھہ مصرعے نیں جہناں وچ ہندوستان دی مذہبی تاریخ دی جھلک مل دی اے۔
 پر وارث شاہ نے اپنے اسلامی پیار دا ثبوت دیندیاں پوری اسلامی تاریخ دا پچھوا کڑا ایس بند وچ دھکے
 نال سودتا اے مثلاً

دستگیر دا قادری سلسلہ ہے تے فرید ہے چشت عباسیاں دا
خواجه خضر ہے پیر مہانیاں دا نقشبند مغلان چغتال سیاں دا
حضرت سید جلال جلالیاں دا تے اولیں قرنی کھج کھاسیاں دا

تے انج وارث شاہ نے باراں چوداں مصرعے اسلامی حقائق بارے وی لکھ مارے حالانکہ اصولی طور تے اوہنوں صرف اوئی گل دا جواب ای دینا چاہیدا سی جتنی کچھی گئی سی۔ ایہہ واوہو گل والا جواب شاید اوہنے قرآن وچوں حضرت موسیٰ دے واقعے توں اخذ کیتا ہووے۔ کہ رب نے موسیٰ توں (طور پہاڑا تے) پچھیا۔ تیرے ہتھ وچ کیہ اے؟ تے موسیٰ علیہ السلام نے آکھیا کہ ایہہ ڈانگ اے۔ میں اہدے نال بحریاں وغیرہ لئی پتر جھاڑن دا تے کئی دو بے کم لینداں۔ چنانچہ جس طرح مولوی غلام رسول عالمپوری واہ لگدی نوں اسلامی تبلیغ توں ویلا نہیں ہندا انج ای وارث شاہ وی گنڈھ دا پکا اے الزام دھرن والیاں نوں آپوکھ خیال کرنا چاہیدا اے۔ انصاف بڑی چیز اے و لا تُخسِرُ الْمِيزَانَ ایس توں اندازہ ہو سکد اے کہ وارث شاہ نے ہیر دے اندر پنجاب دی تہذیب ثقافت تے بعض تاریخی واقعات سمون دی سگوس کوشش کیتی اے

سوال 25 ☆ وارث شاہ اک صوفی شاعر سی پادنیادار تے ڈھکسلے باز تک بندی کرن والا لیکھک سی۔ ہیر دے حوالے نال چائن پاؤ۔

وارث شاہ تے تصوف صوفی بزرگاں ہار وارث شاہ دا عقیدہ سی کہ تصوف انسان نوں عملی طور تے نجات تے قرب الہی دارستہ دکھاندا اے علم غلط وی ہو سکد اے کیوں جے جد تیک کوئی علم تجربے دی رونال صحیح ثابت نہ ہو جائے اوہ صحیح علم نہیں اکھواسکد انج (غلط) علم اکھوائے تاں پیا اکھوائے۔ زبانی جمع خرچ نال کیمیاگری کرنا ہو ر گل اے تے تجرباتی حساب نال دوسری گل تجربہ کیہ اے عمل۔ تے نرا عمل اساں اجے بجلی تے مشنری وغیرہ دے کارگر دیکھے نہیں۔ جہڑے ان پڑھ نہیں پر بڑے بڑے پڑھے لکھیاں توں تجرباتی تے عملی لحاظ نال ودھیرے سیانے تے کم دے جانو ہندے نہیں۔ اکواری دی گل اے کہ ایک ٹیوب ویل دا بور بیٹھ گیا۔ بڑے پیسے لاکے ایہہ کم کرایا گیا سی کوشش ایہہ سی کہ کے طرحاں ایہو بور کم دے جائے۔ بڑے بڑے ڈگری یافتہ حضرات نوں تکلیف دتی۔ پر سبھ ایہو کہیا کہ دو جی وار بور کرنا ت ضروری اے۔ آخر اک چٹے ان پڑھ کاری گرنوں پتہ لگا۔ اوہنے آکے پکوائیشن تکی تے فیر نوں بودی دلاگت دا چوتھا حصہ ”مزدوری“ دے طور تے منگیا۔ اجازت توں بعد اوہنے دو چار گھنٹے دی محنت نال ٹیوب ویل چالو کر دتا۔ ڈگری ہولڈر منہ تکر دے رہ گئے تے اوہ اپنی مزدوری لے کے پتر اہویا۔ سنیا اے کہ اوہ ٹیوب ویل کئی سالوں توں ہن تائیں کم دے رہیا اے۔

سجنو! علم بڑی چیز اے۔ پر عمل توں بناں علم وی کوئی وقعت نہیں۔ وارث شاہ وی ہیر دے مخالفان وچ سب توں اگے اگے اوہ ٹولا اے۔ جہڑا عام طور تے تصوف نوں غیر اسلامی متھ کے صرف قرآن حدیث دے ظاہری علم اتے زور دیندا اے۔ پر عملی لحاظ نال ایہہ سب توں کچھے رہ جاندا تصوف دی بنیاد تصوف کہہ اے؟ ایس بارے بڑے بڑے مقالے تے کتاباں لکھیاں گئیاں نہیں۔

لکھ گھتا۔ (کشف المحجوب ص 69 مطبوعہ نوری بک ڈپولہ ہور۔ اردو ترجمہ طبع 1978ء)

صوفی :- صوف (پشمینہ) پہن والا۔ صوفی صف اول وچ کھلون والا صوفی = اصحاب صفہ و اجائزین صوفی = صفا والا وغیرہ لفظ صوفی بارے اہ مختلف نظریے نیس۔ کچھ وی ہووے۔ صوفی و امطلب ظاہر تے باطن دی صفائی اختیار کرن والا متھیا گیا اے۔ کیوں جے صفائی ضد کدر (کدورت اسی) اے حضور اکرم صلی اللہ علیہ والہ وسلم و ارشاد اے ذَهَبَ صُفُو الدُّنْيَا وَ كِدْرُهَا۔ یعنی دنیاوی پاکیزگی جاندی رہئی تے اوہدی کدورت یا کثافت یا گندگی باقی رہ گئی۔ صوفی حضرات اپنے اخلاق تے معاملات نوں پاکیزہ تے ستھرا بنا لیدے نیس۔ ایس کر کے اوہناں نوں اصطلاحی نام نال پکاریا جاند اے۔

پہلے صوفی صدیق اکبرؑ سب توں پہلے صوفی حضرت ابو بکر صدیقؓ یعنی صدیق اکبرؑ گنے جاندے نیس۔

ان الصفات صفت الصديق ان اردت صوفيا علي لتتحقيق يعني حق سچ دی راہ وچ جے توں صوفی ہونا چاہیں (تاں ہو جا۔ کیوں جے) بیشک صوفی ہونا حضرت صدیق دی صفت اے کیوں جے صفا باطن دی اصل تے شاخ اے اصل و امطلب دل نوں غیراں توں وکھ کرنا تے فرع و امطلب مکران فریباں ہتھی دنیا توں دل نوں خالی کرنا سو صدیق اکبرؑ وچ اوہ دونوں صفتاں جمع سن جدوں وفات رسول اللہ توں فوراً بعد حضرت عمر خطابؓ تلوار لے کے کھلو گئے تے آکھیا۔ جہڑا رسول اللہ نوں "وفات پاگئے" آکھے گا میں اوہدا سرا لہا دیاں گا۔ اوس ویلے صدیق اکبرؑ ہور اں فرمایا "خبردار ہو جاؤ جہڑا محمدؐ دی عبادت کرد اسی اوہ جان لوے کہ محمدؐ فوت ہو گئے نیس۔ تے جہڑا محمدؐ دے رب دی عبادت کرد اے تاں اوہ بے شک زندہ اے ہمیشہ جیون ہارا" "من نظر الخلق هلك ومن رجع الي الحق ملك" یعنی جہنے مخلوق ول دیکھیا ماریا گیا۔ تے جہنے حق (خدا) ول پلٹا کھا ہد اوہ مالک ہو گیا۔ تے دوجی گل اوہ اے جدوں صدیق اکبرؑ گھر داسار اثنا عشر بار گاہ نبوت وچ پیش کر کے کسبل اوڑھ کے سامنے آئے۔ رسول خدا نے پچھیا گھر واسطے کیہ کچھ چھڈ آیا ایس؟ عرض کیتی اللہ ورسولہ بقول اقبال۔

پروانے کو چراغ ہے بلبل کو پھول بس

صدیق کے لئے ہے خدا کا رسول بس

داتا گنج بخش علی جویریؒ "تم لاہوری فرماندے نیس۔" "جدوں ہمدے دا دل دنیاوی صفتاں توں آزاد ہو جاند اے تاں اللہ پاک اہدے دل نوں دنیاویاں کدورتاں توں پاک فرما دیندا اے۔ ایہہ سب اک سچے صوفی دیاں صفتاں نیس۔ اہناں صفتاں دا انکار اک طراں حق تعالیٰ دا انکار تے اوس نال متحالان والی گل اے۔۔ ہن میں آکھناں کہ "صفا" "کدورت" دی ضد اے تے کدورت بشری صفات وچوں ہے۔ تے اصل وچ صوفی ایہہ اے جہڑا بشری کدورتاں توں پار لنگھ جائے۔ جویں مصری زانیاں کہ جد اہناں یوسف علیہ السلام نوں بھیا تاں آپ دے جمال دے لطائف وچ غرق ہو گئیاں تے اوہناں پر بشریت دا غلبہ ہو گیا۔ پھر جد اوس غلبے دا عکس پلٹیا تے اہدے والی حد ہو گئی تاں اوس ویلے اہناں دی نظر اپنی فنا پر پئی تاں آکھیا ماہذا بشر ایہہ بشر تاں نہیں ہیگا!" حالانکہ اوہ

(یوسفؑ) بھڑای سی۔ پر ایسہ سب کچھ تاں دراصل زمانیاں دی اپنی حالت واسطہ سی۔ چنانچہ راہ طریقت دے بزرگ فرماندے نہیں۔

لَيْسَ الصَّافِي مِنَ صِفَاتِ الْبَشَرِ لِأَنَّ الْبَشَرَ مَدْرَ وَالْمَدْرَ لَا يَخْلُو مِنَ الْكَذْرِ يَعْنِي حَالَتِ صَفَا بَعْرِي صِفَاتِ وَجُوهٍ نَحِيْبٍ۔ کیوں جے بھڑ تاں مٹی دا اک دھوڑا اے۔ تے مٹی دے دھوڑے وچ کدورت ہندی اے تے انج گویا بھڑی حالت وچ رہندیاں کدورت توں خلاصی نہیں ہوسکدی۔ سو صفادی مثال فعلاں نال نہ ہوسی۔ تے نرے مجاہدے تے ریاضت نال بھڑیت نہیں مٹ سکدی کیوں جے صفادی صفت افعال تے احوال نال منسوب نہیں ہیگی تے نہ اہداناں تے لقب نال کوئی تعلق اے۔ ایس لئی کہ الصَّفَا صِفَةُ الْأَحْبَابِ وَهُمْ شَمُوسٌ بِلَا سَحَابٍ يَعْنِي "صفا" تاں محبوباں دی صفت اے۔ ایسہ سورج اے جس اتے کوئی بدل نہیں گو "صفا" دوستاں دی صفت اے ایسہ دوست اہ نہیں جہڑے اپنی صفت فنا کر کے "دوست" یعنی اللہ تعالیٰ دی صفت نال "باقی" ہو گئے نہیں..... جو یں حضرت رسول اکرمؐ توں صحابہؓ نے حضرت حارثہؓ بارے پچھیا۔ آپؐ ہوراں فرمایا عِبْدُ نُورٍ اللَّهُ قَلْبُهُ بِالْإِيْمَانِ یعنی ایسا بندہ جہدا دل رب نے ایمان دیکے نور و نور کردتا ہویا اے۔ ایتھوں تک کہ اہد اچرہ ایمان دے نور دی تاثیر تے رملی نور دے لشکاریاں نال نور و نور دسدا پیا اے" (کشف المحجوب اردو ترجمہ مذکورہ ص 71-73)

چنانچہ جدوں حضرت حارثہ بارگاہ نبویؐ وچ حاضر ہوئے تاں آپؐ ہوراں پچھیا۔ "حارثہ! توں سو پر کج کیتی؟" عرض کیتی "یا رسول اللہ! میں رب دی حقانیت اتے ایمان رکھدیاں سو پر کیتی" آپؐ ہوراں آکھیا "حارثہ! پتہ ای کیہ پیا آہنا ایس؟ کیوں جے ہر شے واسطے اک حقیقت ہندی اے۔ تاں تیرے ایمان دی حقیقت تے دلیل کیہ اے؟" عرض کیتی یا رسول اللہ! میں دنیا وچوں اپنی جان الگ کر کے رب نوں پچھانیا۔ اس دی نشانی ایسہ کہ ہتھر، سونا چاندی تے مٹی میرے بھانے اکو جھیے میں کیوں پئی میں دنیا توں اک کے عاقبت نال پیار پالیا اے۔ ہن راتاں نوں جاگدار ہناں تے دن نوں ترہایا۔ ایتھوں تک کہ ہن میری ایسہ حالت ہو گئی اے کہ اپنے رب دے عرش نوں بغیر شک و شبہ دے دیکھ رہیا ہناں تے نالے دوزخیاں نوں آگ دے اندر آکدو جے نال کستی لڑدے تے (اک روایت موجب) شرمسار ہندیاں تک رہیا ہناں" (الحدیث کشف المحجوب مذکور صفحہ 74)

ایسہ سن کے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے فرمایا۔ "حارثہ! توں پچھان لیا اے ایس اتے قائم رہنا (ایسہ لفظ تن وار فرمائے) دا تاج بخش" فرماندے نہیں :- "کاملین اولیا اور محققین عرفا کا نام صوفی ہے یہ گروہ با صفا اسی نام سے پکارا جاتا ہے ایک بزرگ نے فرمایا مَنْ صَفَا الْحُبَّ فَهُوَ صَافٍ وَمَنْ صَفَا الْحَبِيْبَ فَهُوَ صُوفِي۔ یعنی جس کی محبت مصفہ ہوگی وہ صافی ہے اور جو دوست میں مستغرق ہو گیا اور دوست کے غیر سے بری ہو اوہ صوفی ہے" مولانا روم فرماندے نہیں۔

زندگی دید است باقی پوست است

دید آں باشد کہ دید دوست است

یعنی زندگی دیدار اے تے باقی کھلوی اے۔ دیدار دامطلب ایسہ کہ دوست (حق تعالیٰ) دا دیدار ہو جائے الصَّفَا وَلايَةٌ وَلَهَا آيَةٌ وَرَوَايَةٌ وَتَصَوُّفٌ حِكَايَةٌ لِلصَّفَا بِلا شِكَايَةٍ یعنی صفا ولایت دی

منزل اے جہدے لئی نشانیاں تے روایاں نہیں۔ جد کہ تصوف صفادی اجہمی حکایت تے تعبیر اے جس وچ شکوہ شکایت نہ ہووے۔۔۔۔ (کشف المحجوب ص 75)

اہل صفادی تن قسماں :-

(1) صوفی۔ (2) متصوف۔ (3) مستصوف۔

(1) صوفی ایہہ اے جہد خودنوں فنا کر کے حق تعالیٰ نال باقی ہو جائے تے نفسانی خواہش توں الگ ہو کے حقیقت نال جڑ جائے۔

(2) متصوف ایہہ اے جہد مجاہدے تے ریاضت راہیں ایس مقام نوں ڈھونڈے تے اپنی طلب وچ سچا ہووے۔

(3) مستصوف ایہہ اے جہد اعزت شان گمان تے دنیاوی مال و دولت کارن ایہناں داروپ دھار لوے۔ تے اوہنوں ایہناں دونہاں مقاماں دی کوئی سار نہہووے۔ اجھے نقلی صوفیاں بارے عارفان دا کھان ایس الْمُصْتَوِفُ عِنْدَ الصُّوفِيَّةِ كَمَا الذُّبَابُ وَ عِنْدَهُمْ غَيْرَ كَمَا لِلذُّبَابِ يَعْنِي صُوفِيَاں دے نزدیک اوہ نقلی صوفی (المستصوف) کھیاں ہار حقیر تے کمینہ اے کیوں جے اہد اہر فعل نفسانی خواہشاں پاروں اے تے دو جے لوکاں دے نزدیک اوہ ایک بگھیڑے جہد اپنی ہر طاقت مردار نوں حاصل کرن لئی خرچ کر دالے۔ (کشف المحجوب ص 75-76)۔

تصوف بارے مشہور صوفیاں دے اقوال الصُّوفِيُّ إِذَا نَطَقَ بَانَ نَطْقَهُ عَنِ الْحَقَائِقِ وَإِنْ سَكَتَ نَطَقَتْ عَنْهُ الْجَوَارِحُ بِقَطْعِ الْعَلَاتِقِ يَعْنِي صُوفِيَاں ایہہ اے جہد ابولے تاں اہد ایمان اپنے حال دی حقیقت دس والا ہووے تے جے چپ رہوے تاں وی اہد حال آپے ظاہر ہووے تے تعلقات توں الگ ہونا ہدے حال دا اظہار اے۔ (ذوالنون مصری رحمۃ اللہ علیہ) التَّصَوُّفُ تَرَكَ كُلَّ حَظٍّ لِلنَّفْسِ يَعْنِي تَصَوُّفٌ سَبَّ لَذَائِقَاتِ تَوَلَّى دَسْتِ بَرْدِ دَارِي دَانَامِ اے۔ (ابو الحسن نوری)

(3) صوفیاں دا ٹولہ ایہہ ٹولہ اے جنہاں دیاں جاناں بشری کدورتاں توں آزاد تے نفسانی آفتاں توں پاک صاف ہو کے تمنادی خواہش توں بے نیاز ہو گئیاں نیں۔ حتی کہ رب دے حضور اچے درجے اتے پہلی صف وچ آرام کر دیاں پیاں نیں۔ تے ماسوا توں مکمل طور تے دکھ ہو چھیاں نیں۔ (ایضاً)

4- الصُّوفِيُّ لَا يَمْلِكُ وَلَا يَمْلِكُ يَعْنِي صُوفِيَاں ایہہ اے جس دے قبضے وچ کچھ نہ ہووے تے تاں نہ ایہہ خود کے دے قبضے وچ ہووے (ابو الحسن نوری) ایس قول بارے داتا گنج بخش فرماندے نیں "یہ عبارت عین فنا کی ہے کہ فانی الصفت نہ مالک ہو تا ہے نہ مملوک" (کشف المحجوب ص 78)

(5) التَّصَوُّفُ خُلُقٌ فَمَنْ ذَا وَ غَلِيكَ فِي الْخُلُقِ زَادَ عَلَيْكَ فِي التَّصَوُّفِ يَعْنِي تَصَوُّفٌ بِاِكْبَرِهِ خَلَقٌ دَانَامِ اے سو جہد اخلاق و دھیر اپا کیزہ ہووے اوہ اونال وڈا صوفی اے (حضرت محمد بن علی بن امام حسین بن علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہم)

(6) التَّصَوُّفُ اسْقَاطًا لِرُؤْيَا لِلْحَقِّ ظَاهِرًا وَ بَاطِنًا يَعْنِي تَصَوُّفٌ اے کہ صوفی اپنے ظاہر تے باطن نوں نہ دیکھے بلکہ سراسر حق نوں دیکھے (حضرت علی بن پندار میرنی نیشاپوری)۔

(7) التَّصَوُّفُ اسْتِقَامَةُ الْاَحْوَالِ مَعَ الْحَقِّ اَحْوَالِ اے حق نال قائم رہن داناں تصوف اے۔

(محمد بن احمد الفرغی)

(8) التصوف سراسر ادب اے یعنی ہر ویلے ہر تھاں تے ہر حال واسطے ادب اے جہنے آداب نوں اہدے اوقات تے تھاں موجب لازم پھڑیا اور مردان خدا اور جہ پا گیا۔ جہنے آداب نوں ضائع کیتا ایہہ قرب دے خیال توں دور ہویا تے قبول حق دے گمان توں باہر ہو کے رویا گیا۔ (حضرت ابو حفص حداد نیشاپوری)

(9) التصوف حسن الخلق۔ تصوف نیک خصلتاں دا نام اے۔ (حضرت مرتضیٰ) یعنی رب دے حکماں نوں سچے دل نال (من) من کے عمل کرنا۔

(10) لوکاں نال مل ورتا رکھیاں وڈیاں دی عزت تے چھوٹیاں سنگ محبت نال پیش آنا۔

(11) اپنی ذات بارے شیطان تے نفس دی پیروی نہ کرنا۔

تصوف شریعت اے حضرت مرتضیٰ فرماندے نیں۔ ایہہ تصوف دا نکھریا ہویا رستہ اے۔ ایس وچ فضولیات نہ بلاؤ۔ یعنی نقلی صوفیاں توں دور رہو۔ حضرت داتا گنج بخشؒ فرماندے نیں کہ ”تصوف“ دے منکر جے صرف نام دا انکار کردے نیں تاں کوئی ہرج نہیں کیوں جے اہ نام دی حقیقت تے لوہدے معنیاں توں واقف نہیں پر جے ایہہ خاص کر کے تصوف دا معنوی لحاظ نال انکار کرن تاں ایہہ انکار شریعت اسلامیہ تے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام دے اخلاق و خصائل تے آپ دے اسوہ حسنہ دا انکار اے... میں ایس کتاب (کشف الحجب) راہیں وصیت کرناں کہ سچے صوفیاں بارے حق سچ انصاف تے رعایت توں کم لینا ایہوں تک کہ دعویٰ گھٹ کرنا تے اہناں اللہ والیاں نال حسن اعتقاد زیادہ رکھنا۔ وباللہ التوفیق (کشف الحجب)

اپریاں سطرں توں تصوف بارے نکھیرا ہندا اے تے داتا گنج بخشؒ دا آخری ارشاد تصوف بارے ایہہ ہے کہ تصوف اصل وچ شریعت اسلامیہ تے حضور دے اسوہ حسنہ دا (لحاظ معنی) نام ہے جھوٹھا (جعلی) پیر ہووے یا صوفی سپاہی ہووے یا مجسٹریٹ سبھ نندن جوگ نیں۔

اک وضاحت ایس توں پہلیاں لکھتاں وچ میں دیسی کہ سید وارث شاہؒ نے ”ہیر“ دے عارفانہ رنگ دی بنیاد کشف الحجب دے ”مرد کامل تر“ اتے رکھی اے تے ”کامل تر انسان“ وارث شاہ دا سچ نظر اے۔ چنانچہ تصوف بارے وی صرف کشف الحجب نوں ای ماخذ من کے گل بات کر رہیاں کیوں جے ایہہ اک ایسی کتاب اے جس دا مصنف اک سچا صوفی سی تے جنھوں ساری دنیا (سوائے جاہلاں دے) صوفی من دی اے۔ حضرت داتا گنج بخشؒ ایہہ ہستی اے جس بارے علامہ اقبالؒ جیہ نویں دور دے مفکر تے محقق نے بڑی عقیدت دا اظہار کیتا اے فرماندے نیں :-

مرقد او پیر سحر را حرم

ور زمین ہند تخم سجدہ رنخت

حق ز حرف او بلند آوازہ شد

از نگاہش خانہ باطل خراب

صبح ما از مہر او تابندہ گشت

از جنبش آشکار اسرار عشق

1- سید ہجویر مخدوم ام

2- ہند ہائے کوہسار آساں گنخت

3- عمد قاروق از جمالش تازہ شد

4- پاسبان عزت ام الکتاب

5- خاک پنجاب از دم لوز زندہ گشت

6- عاشق و ہم قاصد طیار عشق

1- سید علی ہجویری امتاں دامخوم جہدامزار معین الدین چشتی اجمیری دیاں۔ نظراں وچ اینا معزز سی جویں حرم شریف۔

2- اوہنے پہاڑاں جہمیاں گنڈھاں سوکھائی نال کھول گھتیاں تے پاک و ہندی دھرتی وچ اللہ وحدہ دی عبادت (سجدہ) دلچ بویا +

3- اہدے جمال راہیں فاروق اعظمؓ دی یاد تازہ ہو گئی اہدے حرفاں دی تائید نال حق سچ دانام اچا ہو گیا۔

4- ایہہ قرآن دی عزت دار کھولا اے۔ اہدی نظر نال باطل دا گھرا جڑ پھڑ جاندا اے۔

5- پنجاب دی سر زمین اہدے وجود نال زندہ ہو گئی اے۔ ساڈی سویر (اہدے وجود دے) سورج نال روشن تر اے۔

6- ایہہ آپو وی عاشق سی نالے عشق اڈاری دا پیغمبر۔ اہدے متھے توں عشق دے بھیت ظاہر تھیدے پئے نیں۔

وارث شاہ نے وی ”ہیر“ لکھن توں پہلاں (یقین اے) کشف الحجب تے تصوف دیاں دو جیاں کتاباں ضرور پڑھیاں سن۔ تے سب توں زیادہ اوہ ایسے کتاب توں متاثر سن علامہ اقبالؒ وی عشق دے بڑے مداح سن تے وارث شاہ وی عشق نوں عملی زندگی دا ”ست“ تسلیم کردے نیں ہیر دا مطلع ای عشق نال ابھر دا اے۔

اول حمد خدا دا ورد کیجئے عشق کیتا سو جگ دا مول میاں
پہلاں آپ ہے رب نے عشق کیتا تے مہشوق ہے نبی رسول میاں
عشق پیر فقیر دا مرتبہ ای مرد عشق دا بھلا رنجول میاں
کھلے تنہاں دے باغ قلوب اندر جنہاں کیتا ہے عشق قبول میاں
حافظ شیرازی کہندے نیں :-

در ازل پر تو حسنت تجلی دم زد
عشق پیدا شد و آتش بہم عالم زد
جلوہ کرو رخس دید ملک عشق نہ داشت
عین آتش شد ازیں غیرت بر آدم زد

ترجمہ :- (1) ازل وچ تیرے حسن دے جلویاں پاروں عشق پیدا ہويا تے کل عالم نوں گویا لگ گئی۔

(2) اوہنے لشکارا سٹیا۔ فرشتے نے حسن دا نظار اکیتا۔ پر عشق توں محرومی پاروں اوہنے قدر نہ کیتی۔ حسن ایس غیرت پاروں نری اگ (عشق) بن گیا تے اوہ اگ آدم نوں دان کردتی۔ عشق تصوف دی جند جان اے۔ تصوف بارے اپر کافی چاننا پادا گیا اے۔ اصل شے ”ہیر = روح“ اے جنہوں حاصل کرنا تصوف دا مقصد ہندا اے۔

راجھے آکھیا لٹ دی ہیر دولت جنم گائے تے اوتھے جائے

اوہ رب وے نور دا خوان نغمہ شدے ہو کے جنم وٹا لے
 اوتھے خودی گمان منظور ناہیں سروپئے تاں بھیت پالے
 وارث شاہ محبوب نوں تہوں پائیے جدوں اپنا آپ گوالے
 2۔ تھی عشق دی آگ نوں واگی سماں آیا اے شوق جگا ونے دا
 وارث شاہ میاں ایہناں عاشقاں نوں فکر ذرا نہ جند گوانے دا
 تے عشق دی آگ بچھ جان دا اقبال آج افسوس کردا اے :-

”تھی عشق کی آگ اندھیر ہے
 مسلمان نہیں خاک کا ڈھیر ہے“

جعلی صوفیاں دی نشان دہی ”مستحوف“ راہیں اپر کیتی جا چکی اے اجہ لوکاں دا ذکر وارث شاہ آج
 کردا اے۔

ہو کا پھرے دیندا پنڈ وچ سارے آؤ کے فقر جے ہوناں جے
 منگ کھاونا کم نہ کاج کرنا نہ کچھ چارنا تے نہ کچھ چووناں جے
 ذرا کن پڑا کے سواہ ملنی گرو سارے جگت دا ہوناں جے
 نہ دیہاڑی نہ کسب روز گار کرنا نا ڈھو شاہ پھر مفت دا ہوناں جے
 نالے سنگناں تے نالے گھورناں بے دین دار نہ کسے دا ہوناں جے
 خوشی اپنی اٹھناں میاں وارث اتے اپنی نیندرے سووناں جے

ایہناں تاں شعراں وچ جعلی صوفیاں دا پورا عکس مل دا اے۔ آخری مصرع نفسانی خواہشاں دی
 غلامی دی دس پاند اے ”ناڈھو شاہ“ تے سارے جگت دا گورو ”ہون وچ جو تھی شان گمان دی طلب
 والی رمز لہ دی اے۔ ”ذرا کن پڑا“ کے ”سواہ ملنا“ وچ بھیس بدلن دا اشارہ اے یعنی جعلی روپ
 دھارن دا چکر۔ تے جہڑا ایس چکرنوں چلاوے اوہ چکر باز۔ ہویا ”منگ کھاونا کم نہ کاج کرنا۔ نہ
 دیہاڑی نہ کسب روز گار کرنا“ وچ وہلیاں کھان دی رمز اے۔ ویہلا بندہ شیطانی چرخہ ہندا اے تے
 جہڑا شیطان دا پیرو کار ہووے اوہ (جلساز) کناں وی من بن بہوے۔ اوڑک مار کھاوے ای کھاوے
 کیوں کہ جے آج نہیں تاں اک سچ نوں نہیں ایہہ ایس لئی کہ سچ دا تعلق اللہ نال اے۔ اللہ باقی اے
 ایس کر کے سچ وی باقی اے تے سچے وی باقی نیں۔ اوہ مر کے وی نہیں مر سکدے۔

ہناں مرشداں راہ نہ ہتھ آوے کوئی وی کم سکھنا ہووے استاد دی لوڑ ضرور پیندی اے۔ عالم
 جن لئی کسے وڈے عالم دی سیوا کرنی پیندی اے۔ لوہار جن لئی لوہار کم کسے کولوں سکھنا پیندا اے پر
 بد قسمتی اے اوہناں لوکاں دی جہڑے اخلاق تے دین دے معاملے وچ کسے نوں مہری ہونا ضروری
 نہیں سمجھدے۔ سگوں ایہہ رولاپا کے لوکاں نوں وی ایس توں منع کردے۔ نیں تے دلیل ایہہ
 دیندے نیں کہ جعلی لوک بہت ہو گئے نیں ایس کر کے اہناں دا پچھایا جھڈو؟

جعلی سکے عام ہو جان تاں کاروبار بند نہیں کیتا جاسکدہ البتہ جلسازاں نوں پکڑن دی لوڑ ہندی اے۔
 آنا ملاوٹی ملے تاں بھکھے بہ رہنا ایہہ علاج نہیں تے نہ آٹے دی ضرورت توں بے نیاز ہون نال ای
 عمر لنگھ سکدی اے بات ایہہ ای اے کہ بریاں دے خلاف جہاد کرو۔ کھوٹے نوں بھجاؤ نہ کہ کھوٹے

نال کھرے دی ضرورت توں وی بے نیازی اپناؤتے جتنی صوفی یا پیر جھے اجاڑن واسبب من وے
 نہیں تاں اہد مطلب ایہہ نہیں کہ حقیقی صوفیاء دی ہوندتے ضرورت توں انکاری ای ہو جاؤ
 فقیر صوفی بارے کس پچھے کافی کچھ پڑھ آئے او۔ آؤ ذرا ادا تاج شمس ہوراں کولوں ای پچھے کہ فقیر
 واکہ مرتبہ اے؟ اللہ تعالیٰ نے حضور علیہ السلام نوں فرمایا: وَلَا تَطْرُدُ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ
 بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ (پ 7 ع 12) اے نبی اوہناں نوں دور نہ کر جھڑے پکار دے
 میں اپنے رب نوں شام سویرے اہدی رضا حاصل کرن لئی! نالے فرمایا وَلَا تَعْدُ عَيْنُكَ عَنْهُمْ
 تُرِيدُ زِينَةَ الدُّنْيَا اے تہاڈیاں اکھیاں اوہناں نوں جھڑ کے ہور تھے نہ پین کیہ بھلا کس دنیا
 داسنکار چاہو گے (پ 15 ع 16)

ایتھوں تک کہ رسول اکرم اپناں وچوں جتھے وی کے نوں دیکھ لیندے تاں آکھدے میرے مال
 باپ تہا تھوں قربان تہاڈے بارے اللہ نے مینوں خاص تاکید فرمائی اے "حضور دارشاد اے کہ
 قیامت نوں اللہ پاک فرمائے گا اُدْنُوا مِنِّي اَجْبَاتِي میرے محبوباں توں میرے کول کول کرو
 فرشتے آکھن گئے "اے مولا! کہڑے محبوب؟" رب تعالیٰ فرمائے گا۔ "میرے محبوب فقرا تے
 مساکین میں" حضور پاک نے خود فقر نوں اختیار فرمایا تے دعا مانگی۔

اللَّهُمَّ اَحْبِبْنِي مِسْكِينًا وَاَحْسُرْنِي فِي زَمْرَةِ الْمَسَاكِينِ یعنی یا اللہ! مینوں
 مسکین کر کے زندہ رکھ مسکین کر کے دکات دے تے مسکیناں نال میرا حشر کریں۔

فقیر ایہہ اے کہ اہدے کول کچھ نہ ہووے نہ کوئی شے اہنوں چھیڑے یا چیرے۔ نہ ایہہ دنیاوی
 اسباب دے ہون نال غنی ہووے۔ تے نہ ایہہ اسباب دنی انہوں پاروں محتاج ہووے۔ مال و دولت
 دا ہونا یا نہ ہونا فقیر لئی اکوجہیا اے سگوں فقیر کول مال وغیرہ نہ ہووے تاں ودغیرا خوش ہندا اے۔
 رسول اللہ جد تک گھر آئی دولت (مال غنیمت وغیرہ وچوں حصہ) وٹنڈ نہ دیندے آپ نوں چین نہ
 آؤندا۔

حکایت اک درویش نوں بادشاہ ملیا تے آکھیا کوئی شے لوڑی دی اے تاں منگ لے۔ فقیر بولیا میں
 اپنے غلاماں دے غلام کولوں کچھ نہیں مہر اہندا۔ "بادشاہ نے آکھیا کیہ مطلب؟۔ جواب دتا "حرم
 تے ہوس (امید تے تمنا) میرے دو غلام میں۔ جو تیرے آقا میں۔ سو توں میرے غلاماں دا غلام
 ہو یوں" اللہ تعالیٰ فرماندا اے۔ لو کو! اللہ تعالیٰ غنی تے حمید اے تے کس اہدے دردے فقیر
 (قرآن 15:35) سو غنی آکھوان دی حق دار اک رب دی ذات اے۔ باقی ہر کوئی محتاج تے فقیر
 اے۔ کہندے میں کہ ظلم من سَمِي ابْنِ آدَمَ اَمِيْرًا وَاَقْدَسَمَاهُ رَبُّهُ لَقَبِيْرًا یعنی اپنے ظلم کیتا جس
 آدم جائے داناں "امیر" رکھیا۔ حالانکہ اہدے رب نے اہداناں "فقیر" رکھیا اے۔ اک بزرگ
 فرماندے میں :-

لَيْسَ الْفَقِيْرُ مَنْ خَلَا مِنَ الزَّادِ اِنَّمَا الْفَقِيْرُ مَنْ خَلَا مِنَ الْمُرَادِ یعنی فقیر ایہہ نہیں جس کو مال
 نہ ہووے۔ بلکہ فقیر ایہہ اے۔ جہاں دل آرزواں تے حسرتاں توں خالی ہووے۔ رویم بن محمد
 فرماندے میں من تعريف الفقير احفظ سيرة و صيانة نفسه و اذاع لغيره ليعني فقير
 تعريف ايہہ ہے کہ اپنے اسرار (مہیت) 1۔ دی راکھی کرے۔ کس نوں چائے تے اپنے فرضاں

سوال نمبر ☆ ہیر وارث شاہ دے متن بارے تشریحات؟

- 1- اول حمد خدا کیدا ورد کیجئے عشق کیتا سو جگ دامول میاں
- 2- پہلے آپ ہی رب نے عشق کیتا معشوق ہے نبی رسول میاں
- عشق پیر فقیر دا مرتبہ ہے مرد عشق دا بھلا رنجول میاں
- کھلے تنہاں ہی دے بلغ قلوب اندر جنہاں کیتا ہے عشق قبول میاں

تشریح

- 1- پہلے اللہ پاک دی تعریف کر یے تاں اوسدی برکت نال ساڈے کم سنور جاون اوہرب جس نے عشق یعنی "انتہائی محبت" اتے ایس دنیا دی بنیاد رکھی اے۔
- 2- پہلے پہل عشق رب نے آپ کو کیتا تے اوس ڈے محبوب حضرت محمد مصطفیٰ میں جو اہدے رسول وی نہیں۔
- 3- عشق نال ای اہل حق دی عزت اے تے اصلی مرد اوہ ای اے جنہوں عشق داروگ لگا ہووے۔
- 4- عشق نال اہل حق دے دلاں اندر باغات کھڑے ہوئے نہیں۔ کیوں جے اہناں نے عشق دا رستہ اختیار کر لیا اے۔

نوٹ۔ محمد شریف صابر دی ایڈٹ کیتی ہیر وچ چوتھا مصرع انج دتا گیا اے :-

کھلے تنہاں دے باب قلوب اندر جنہاں کیتا ہے عشق قبول میاں
جدا مطلب ایہہ ہویا کہ اہل حق دے دلاں وچ عشق پاروں ربدی رحمتاں دے دروازے ہمیش لئی
کھل جاندے نہیں۔

متن

- 1 دوئی نعت رسول مقبول والی چیندے حق نزول لولاک کیتا
- 2- خاکی آکھ کے مرتبہ وڈا دتا سبھ غلط دے عیب تھیں پاک کیتا
- 3- سرور ہوئے کے اولیاں انبیاء والگے حق دے آپ نوں خاک کیتا
- 4- کرے امتی امتی روز قیامت خوشی جھڈ کے جو نمناک کیتا

تشریح

- 1- حمد توں بعد اوس ہستی دی نعت آکھن دا ویلا اے جس دے حق وچ اللہ تعالیٰ نے حدیث قدسی راہیں ارشاد فرمایا "لولاک لما خلقت الا فلاک" یعنی اے محمد! جے میں تینوں پیدا نہ کردا تاں کائنات نوں وی پیدا نہیں سی کرنا۔ دو جے لفظاں وچ حضور سید لولاک دی شان بہت اچیری اے۔
- 2- محمد شریف صابر دی ہیر وچ مصرع نمبر 2 وچ "خاکی آکھ کے مرتبہ بدادتا" دے الفاظ میں تے میرے (قدر آفاقی دے) خیال وچ شریف صابر دی پرکھ پڑچول درست اے۔ بداء خالص عربی لفظ اے جدا مطلب لغات القرآن (مطبوعہ لاہور صفحہ 301) وچ انج لکھیا گیا ملدا اے :-
بَدَاءُ بِهٖ بَدَءٌ وَ اِبْتَدَاءُ کَسْ چیز کے ساتھ شروع کرنا بَدَاءُ الشَّيْءِ کا مطلب ہے پہلے پہل اس چیز

کو شروع کیا۔ اس نے پہل کیا لہذا سر دار اول کو کہتے ہیں البداء و الابداء یعنی کسی چیز کو اس کے غیر پر مقدم کرنا۔ تخلیق کائنات کے متعلق قرآن مجید میں یئذ الخلق کے الفاظ آئے ہیں یعنی اللہ ہی تخلیق کی ابتدا کرتا ہے۔ (4-10)

دو بے لفظاں وچ حضور دی عالی ذات اقدس تخلیق کائنات و نقطہ آغاز اے تے ایٹھے وارث شاہ نے اپنی علیست دی بلند ترین گل کیتی اے کہ حضور دی ذات اگرچہ تخلیق دے نقطہ آغاز دی وجہ توں مخلوق وچ شامل اے لیکن آپ دی شان اتنی بلند اے کہ آپ دی ذات اہناں عیباں توں پاک رکھی گئی اے جو ہاری ساری مخلوق وچ پائے جاندے نیں۔ ایس گل نوں حضرت مجدد الف ثانی شیخ احمد سرہندی نے اپنے مکتوبات وچ وضاحت نال بیان کیتا اے چنانچہ اوہ لکھدے نیں :-

جاننا چاہیے کہ محمد مصطفیٰ کی پیدائش پیدائش صفت میں تمام انسانی افراد کی طرح نہیں ہے بلکہ تمام جہان کے افراد میں سے کسی ایک فرد کے ساتھ بھی آپ کی پیدائش مناسبت نہیں رکھتی کیونکہ آپ باوجود عنصری پیدائش کے اللہ کے نور سے پیدا ہوئے ہیں جیسا کہ آپ کا ارشاد ہے کہ میں اللہ کے نور سے پیدا کیا گیا ہوں اور یہ دولت دوسروں کو حاصل نہیں ہوئی ہے۔ (مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی مکتوب نمبر 100 دفتر سوم حصہ دوم اردو ترجمہ مطبوعہ کراچی صفحہ 191) چنانچہ حضرت مجدد الف ثانی اس نکتہ کی وضاحت یوں کرتے ہیں :-

اس بار یک نکتہ کا بیان یہ ہے کہ اللہ تعالیٰ کی آٹھ حقیقی صفات اگرچہ دائرہ وجوب میں داخل ہیں لیکن اس احتیاج کی وجہ سے جو ان کو اللہ تعالیٰ کی ذات سے ہے امکان کی بوان سے ثابت ہے اور جب اللہ تعالیٰ کی حقیقی صفات میں امکان کی گنجائش ہوئی تو اللہ تعالیٰ کی صفات اضافیہ میں تو امکان کا ثبوت بطریق اولیٰ ہوگا اور ان کا قدیم نہ ہونا ان کے امکان پر بڑی دلیل ہے اور مجھے کشف صریح سے معلوم ہوا ہے کہ رسول اللہ کی پیدائش اس امکان سے ہوئی ہے جو اللہ تعالیٰ کی صفات اضافیہ سے تعلق رکھتا ہے نہ کہ وہ امکان جو تمام ممکنات عالم میں ثابت ہے..... اور جب رسول اللہ کا وجود عالم ممکنات میں نہ ہوگا بلکہ اس سے اوپر ہوگا تو لازماً اس کا سایہ نہ ہوگا..... (اسی لئے حضور کا سایہ نہ تھا)

(ایضاً صفحہ 191-192)

تے ایسی گل قصیدہ بردہ شریف دے مترجم مولانا محمد شاہ نیک عالم نے آکھی اے :-

ذات نبی دی ماہر دے اس امکان حدوٹوں
ذوقی حالت دے وچ یارو حاجت زیر نہ ہم دی
برزخ کبریٰ دے جد قائل ہوئے سب ایمانی
طعنہ مار نہ آکھو عالم تیری گل بھرم دی

بہر حال میری رائے ایہہ ہے کہ دو بے مصرعے وچ وڈادی جگہ بداد الفظ درست اتے ایٹھے ایس دی جزت وارث شاہ دی اچی علیست دی عکاسی کردی اے تے حضور دے اچے مرتبے دی دس پاؤندی اے۔ (سیرت سید لولاک از قدر فاتی صفحہ 6۳4)

لیکن شریف صابر دا "بدا" نوں ہندی لفظ مناد درست نہیں کیوں جے ایہہ عربی لفظ اے۔ (قدر آفاتی)

3- حضور انبیاء اور اولیاء اللہ دے سردار نہیں لیکن پ نے فخر نہیں کیا بلکہ اللہ دی ذات دے اگے اپنی عبدیت تے ادھیگی دا اظہار کیا کیوں جے شکر دا ایہو تقاضا سی۔

4- چنانچہ حضور علیہ السلام اپنی امت نوں بخشان لئی بڑے عاجز ہو کے قیامت والے دن رب اگے شفاعت کرن گے۔ آپ نوں اپنی امت دا غم کھل کے ہن وی نہیں سی دیندا۔

متن

1- حکم من کے ججاں پیاریاں دا قصہ عجب بہار دا جوڑیا اے

2- فقرہ جوڑ کے خوب درست کیتا نوں پھل گلاب دا توڑیا اے

3- بہت جیو دے وچ تدبیر کر کے فرہاد پہاڑ نوں پھوڑیا اے

4 - سجاوٹھ کے زیب بنا دتا جیہا عطر گلاب نچوڑیا اے

سیاق سباق = ہیر کتاب دے شروع وچ ایہہ مقولہ شاعر اے جس وچ قصہ ہیر رانجھے بارے وارث شاہ نے اپنے وچارد سے نیں۔

1- یاراں دے آکھن پاروں میں (وارث شاہ کہند اے) ہیر رانجھے دا قصہ بڑے پر بہار طریقے نال جوڑیا اے

2- علم عروض تے شاعری دے سارے گناں نوں سامنے رکھ کے ایہہ قصہ ایس طراں رچیا گیا اے جیویں کوئی مالی اپنی پھلاں دی فصل کاشت کر کے اک نواں گلاب دا پھل حاصل کرن وچ کامیاب ہو جاندا اے ایسے طراں میں ایس پرانے قصے نوں نواں تے سوہنا انداز دین وچ کامیاب ہو گیاواں۔

3- ایس طراں سمجھو کہ جیویں فرہاد نے اپنے مقصد دی کامیابی لئی پہاڑ تراش کے دودھ دی نہر بنا دتی سی ایسے طراں میں اک مشکل کم نوں نبھایا اے۔

4- تے ایس قصے وچ کردار اں نوں ایس طراں رچیا اے کہ اوہناں دیاں خوبیاں تے خامیاں وکھو وکھ کر کے اپنے مقصد دے گلاب دا عطر نچوڑ کے رکھد تا اے جیویں عطر نچوڑن ویلے سترے پھل استعمال کیتے جانداں نیں میں وی کردار اں نوں سترے انداز وچ ڈھال کے اوہناں توں مقصد حاصل کیتا اے۔

1 - مان تے روپ گمان مہریے اٹھکیئے رنگ رھیلے نی

2- عاشق 'بھور فقیر تے ناگ کالے باجھ منتروں مول نہ کیلے نی

3- ایہہ جوہنا ٹھگ بازار دا اے ٹو نہیں ہارے چھیل چھیلے نی

4- تیرے پنگ دارنگ نہ روپ گھٹیا نا کر شدیاں نال ٹھیلے نی

5- وارث شاہ بن کاروون ذبح کرے بول نال زبان رسیلے نی

سیاق سباق = ایہہ ہیر رانجھے نے ہیر دے جارحانہ رویے دے خلاف پہلی ملاقات ویلے نبھایا سی۔ جس وچ اپنی انا ظاہر کیتی اے۔ نالے دلیلاں دے پچھی اڈا کے سمجھایا اے۔

تشریح

1- جدوں ہیر نے پنگ اتے اک اجنبی نوں دوروں بیٹھا سمجیا تاں غصے والی حد مکاوتی تے رانجھا

او ہنوں مخاطب کر کے کہہ دالے کہ تینوں اپنے آپ اتے بڑا مان لے تے حسن دا گمان وی گھن نہیں۔ بے وئی بے رنگ رہیجئے! تیری کیا بات اے!

2- لیکن تینوں پتہ ہونا چاہیدا اے کہ عاشقاں بھوراں (کالے ڈہموں) فقیراں تے کالے ناگاں لوں جے کیلنا پے جائے تاں منتر وی سکھنے چاہی دے۔

3- تینوں منتر اتاں کوئی آؤندا نہیں تینوں صرف اپنے حسن تے جوانی اتے نازاے۔ جم دی اہمیت اگے کوئی اہمیت نہیں۔

4- جے اسیں تیرے پلنگ تے بیٹھ ای گئے آں تاں اہدے کیمہرا پھل جھڑ گئے نیں! توں ایویں شہدیاں تے ٹھیلیاں کیوں پئی کرنی ایں؟

5- بلکہ زندگی دا اگر تاں ایسہ ہے کہ مٹھی زبان دی چھری نال مٹھی تے رسی گل کر کے دو جے دل موہ لینا چاہیدا اے۔ تے ایہو چنگے سبھاتے اخلاق دی نشانی اے۔

متن

1- لائی ہو کے معاملے دس دیندا منصف ہووڈے پھائی پھیڑیاں دے

2- واہو گھت کے کھی دی پار لائے ستھوں کڈھ دیندا کھوج جھیریاں دے

3- دھار دھار دی مرد یو آؤندا اے ہنڈ پاؤندا اوچ بکھیریاں دے

4- سبھار ہی رونی نوں سانجھ لیاوے اکھیں وچ رکھے وانگ ہیڑیاں دے

5- سیناں جو ناں دا بھلا ہے چاک را بنجھا جتھے نت پوندے لکھ پھیڑیاں دے

سیاق و سباق = ہیر را بچھے دیاں صفتاں کر کے اپنے ماپیاں نوں پریدی اے کہ اوہ را بچھے نوں نوں رکھ لین۔

فرہنگ۔ لائی = فراستی واہو۔ جریب۔ رسی زمین ناپن دا آلہ ستھ۔ پنچائت ہنڈھ، تجربے سچائی نوں پرکھنا تے گویڑنا بکھیرا جھگڑا مسئلہ رہی رونی پچھے رہ گئی یا بھل گئی ماڑی گاں یا مجھ ہیڑ ڈنگراں دا چرواہا۔ پھیڑے۔ جھگڑے۔

1- را بنجھا اپنی خدا داد فراست نال معاملے دی تہہ تک پہنچ کے وڈے وڈے جھگڑیاں دی کر سکا اے۔

2- زمینی ونڈ دا حاصلی وی اوہ کمال دا اے۔ کہ پنچائت اوسدی منصفی دی قائل ہو جاندی اے۔

3- دھار دھار دی نوں بعض جگہ دادھاڑا دھاڑوی لکھیا اے۔ تے ”مرد یو آؤندا“ دی جگہ

لیاؤندا اے تے ”ہنڈھ دی“ ٹھنڈا اے (دیکھو ہیر مرتبہ شریف صابر ہند نمبر 77) جد کہ تنازعہ ہو گیا تاں مطلب دی تنازعہ ہی برآمد ہوبے گا۔ یعنی را بنجھا بکھیریاں نوں ستھرا تجزیہ کر نیڑ سکا اے۔

4- تے جتھوں تک اوس دے چرواہا یا مہوال (واگی) ہون دا تعلق اے تاں ایس میدان وچ

بڑا ہشیار تے سمجھدار تے مقصد دا پکا اے جے کر کوئی مریدی گاں مجھ وگ توں پچھے رہ جائے کے دور نکل جائے تاں اوہ اچھے ڈنگراں نوں وی پوری سہال نال گمر لے کے آؤندا اے جس

ہیشارے ذمہ دار واگیاں داسیوہ اے۔

را بھائیڈا منصف تے دانہندہ اے کہ سو (۱۰۰) جوان وی ابدے مقابلے وچ نکھد نہیں کیوں جے
نچھے کول نت نویں جھگڑے بھیرے فیصلے واسطے آئے ای رہندے نہیں تے ایہہ اہناں دا فیصلہ
ی سو جھتے عقلمندی نال کر کے ستھال دیا ستھال (جتھے) نوں مطمئن کر دیندا اے۔

تشن

1- مینوں مار کے اودھلاں منج کپتا جھگی لا مواتڑے ساڑیا نہیں
2- دور بھن کے ستھے ساڑ میرے 'پیوند جلیاں پھول کے پاڑیا نہیں
3- سکڑا کتیاں بھنگ ' ایم لئی میری بانوئی چاء اجاڑیا نہیں
4- دھڑویل دھاڑے مار ملک لٹن میرا دیس لٹیا ایہناں لاڑیاں نہیں
سیاق و سباق = ایہہ سین اوہ اے جدوں ہیر دیاں سہیلیاں کیدو نوں چنگی طراں کٹ چاڑھ دیاں
نیں تے اوہ پرھیوچ جا کے شکایت کر دالے۔

فرہنگ۔ اودھلاں اودھل جانیاں۔ (گالی اے) منج کرنا۔ کانیاں دی منج نوں رسی وٹن لئی مونگی نالی
کٹ کے ریشے نوں رسی وٹن دے قابل تے نرم ہٹا جلی = تاکیاں جوڑ کے ہٹائی ہوئی رضائی جھنٹی
یاوچھوئی (نڈ کر جلا)

بانوئی = تلمیسی اشارہ اے بو نچہ پنڈاں دا پرگنہ یا جاگیر "بانوئی" صوبہ سرہند وچ اک مشہور جاگیر سی۔
دھڑویل۔ ڈاکو۔ دھاڑے مارن والے وڈے لیٹرے تے ڈاکو۔

1- مینوں (جھنگ سیال دیاں) جوان جمان اودھل جانیاں کڑیاں نے مار مار کے چکنا چور کر دتا اے
تے میری جھگی (کلی، جھونپڑی) اگ لاکے ساڑ گھتتی نہیں۔

2- میرا بھنگ گھوشن والا دورا (کوٹھا) توڑ دتا اے ستھے ساڑ دتے نہیں تے میریاں وچھونیاں دیاں
لیراں کر کے پاڑستیاں نہیں۔

3- میرے جانور بھنگ تے ایم ہر شے لٹ لئی اے انج سمجھ لئی میری بو نچہ پنڈاں دی جاگیر "اجاڑ
کے رکھ دتی اے۔

4- جویں ڈاکو تے دھاڑے مارن والے ملک لٹ دے پھر دے نہیں او سے طراں اہناں سوہنیاں
تے دل موہ لین والیاں کڑیاں نے میرا دیس (ملک) لٹ لیا اے۔ جے دیس دی جگہ ویس ہووے
تاں ابد مطلب ایہہ ہووے گا کہ اہناں کڑیاں نے میری غریبی دعوے دی عزت تے بھرم بھا
سار لکھ ای لٹ لیا اے۔

نوٹ۔ لاڑیاں دا لفظ بلحاظ قافیہ اتھے چھدا نہیں۔ شریف صابر دا خیال کہ ایہ لفظ "لاڑھیا" اے۔
لاڑھنا دا مطلب اے حسن تے ناز ادا نال کسے نوں موہنا تے ٹھگنا تے آخری مصرع دو جے لفظاں وچ
کیدو چونکہ "ہیر دا عاشق سی چنانچہ کچھے دتا ایہہ پوریشن فیر پڑھو کہ جدید پرکھ راہیں وی ایہہ گل
ثابت ہندی اے تے اگلے بند وچ ایہہ مصرع وی ایہہ گواہی دیندا اے :-

وارث شاہ میاں پچھو لڑکیاں نوں اگ لا فقیر کیوں ساڑیا جے۔ (قدر آفاقی)

راجھے ہتھ اٹھایے دعا منگی ربا میلناں یار گوارنی دا
ایس حب دے نال ہے کم کیتا بیڑا یار کرنا کم سارنی دا
ہنجاں پیراں دی ترت آواز آئی ربا یار میلیں ایس یارنی دا
فضل رب کیتا یار آئے ملیا اوس شاہ مراد پکارنی دا

سیاق و سباق سہتی دے پرسدھ ہون توں بعد جدوں اوہ رانجھے تے ہیر دی مددگار ہو گئی تاں
رانجھا ہدے واسطے وی دعا کرداے

فرہنگ = کم سارنی = کم سارن والی۔ مددگار عورت۔

1- رانجھے نے ہتھ اٹھا کے رب اگے دعا منگی کہ مولا! ساڈی ایس مددگار سدھی عورت دا دوست
ایس نوں ملا دے

2- (کیوں جے) ایس نے ساڈی مدد بڑے خلوص نال کیتی اے۔ ایس لئی توں وی اہد اہیڑا پار
کردے۔

3- ہنجاں پیراں نے وی ایس توں بعد تائیدی دعا منگی کہ مولا۔ ایس محبت کرن والی دلیار ملا دے۔

4- چنانچہ اتنے وچ شاہ مراد آگیا تے اوس محبت دی دیوی دلیار اوہنوں اوسے ویلے کن ملیا۔

1- کھاہ رزق حلال تے سچ بولیں جھڈ دیرہ توں یاریاں چوریاں وو

2- توبہ کریں تقصیر معاف تیری جہڑیاں پھیلیاں صفاں نگھوریاں وو

3- اوہ جھڈ چالے گوار پنیں (پنے) والے چنی پاڑ کے گھٹیوں موریاں وو

4- پچھا جھڈ جٹالیاں سانہہ خصماں جہڑیاں پاڑیوں کھنڈ دیاں پوریاں وو

5- وارث شاہ نہ عاداتاں جانڈیاں نیں بھانویں کٹیے پوریاں پوریاں وو

سیاق و سباق = رانجھا بالنا تھ کولوں اپنے حق وچ دعا کرواندا اے تے اوہدی منظوری توں بعد
بالنا تھ رانجھے نوں نصیحت کرداے۔

فرہنگ = نگھوریاں۔ زمین وچ غرق کیتیاں۔ چالے گوار پننے والے = جہالت دے زمانے دیاں
کرتوتاں۔

پوریاں پوریاں = انسانی بدن دے بھانویں ٹوٹے کر دتے جاوے اوہ بری عادت توں آسانی نال باز
کسیں آسکدا۔

1- رانجھا جی! اج تیری توبہ قبول ہو گئی اے۔ ایس لئی اج توں بعد توں سچ بول حلال کھاتے برائیاں
جھڈ دے۔

2- تیرے توبہ کرن توں بعد تیرے پچھلے گناہ سارے معاف ہو گئے نیں۔ پچھلے گناہواں بارے
چٹانہ کریں۔

3- جہالت سے دے چالے جھڈ کے اج توں بعد سدھر جاں۔ جو کیتا کتریا سی اوہ سب معاف ہو چھیا

اے۔
4- کچھے جووی توں کر تو تاں کیتیاں نیں اوہناں نوں بھل جا۔ اوہناں پاٹیاں بوریاں بارے ہن کوئی نہیں پتھن لگا۔

5- وارث شاہ! انسان دی فطرت اے کہ جے اوہ چور ہووے تاں چوری توں جاوے گا لیکن ہیرا پھیری توں نہیں جاوے گا۔

یعنی انسان دی پختہ عادت توں چھیتی کر کے خلاصی نہیں ہو سکدی۔ بھانویں اوہنوں کتنی سزا دتی جاوے۔ ایس بند وچ بالنا تھ نے رانجھے نوں اہدی توبہ قبول ہون مگروں خوشخبری دتی تے نصیحت کیتی کہ اگے توں برے چالے جھڈدیں۔

متن

1- رانجھا سٹ کھونڈی اتوں لاه بھورا جھڈ چلیا سب منگواڑ میاں
2- جیہا چور نوں کھرے دا کھرک پنچے جھڈ چلدا اسنھ دا پاڑ میاں
3- دل چایا دیس تے ملک اتوں اسدے بھاؤ دا بولیا ہاڑ میاں
4- تیریاں کھولیاں تھوں ہمیں نفع کوئی کھرے کتیاں نوں کائی دھاڑ میاں
سیاق و سباق = کیدو دیاں شرارتاں دی کامیابی توں بعد ہیر دے ماپے رانجھے نوں کم توں جواب دے جھڈ دے نیں۔ اوس ویلے رانجھا ایہہ کردار نبھاندا اے۔

فرہنگ = کھونڈی = ڈنگرھکن والی ہاکی ورگی خمدار لاشی یا سوئی منگواڑ = مویشیاں دا واڑا
سنھ = دیوار پاڑن دا عمل سنھ لانا نقب لگانا۔

دھاڑ = ڈاکہ زنی ڈاکو وال دا جتھہ۔ مویشی چور جتھہ

کھولیاں = دودھ توں نسیاں ہویاں مجھاں کھرے = لے جائے۔ کھرنا۔ لے جانا۔

(اوہ نال نہ کھرے اوہ موڈھیاں تے چڑھے یعنی نال لے جان والا ایجاون لئی راضی نہیں تے جاون والا آکھے کہ میں موڈھیاں تے چڑھ کے جانا اے)

1- رانجھا کھونڈی سٹ کے تے اپنی موٹی چادر یا کمبل جھیلا لہ کے پرھاں سٹ دیندا اے تے مویشی واڑے وچوں غصے نال باہر نکل جاندا اے۔ تے دل وچ ایہہ دھار لید اے کہ ہن میں مڑ کے چاگری نہیں کرنی۔

2- رانجھے دا حال انج سی کہ ہیر نال اوہدی چوری دی محبت دا بھانڈا بھج گیا سی ایس لئی اوہ شر مندہ سی تے اپنے دل دے چور وچوں اوہ اپری و گیا۔ جو یں کسے چور نوں پتہ لگ جائے کہ گھر والے جاگ پئے نیں۔ چنانچہ اوہ نقب لگی لگائی جھڈ کے چھوٹ وٹ جاندا اے۔

3- رانجھا بے عزتی توں ڈردا چاگری جھڈ کے چلا گیا تے جھنگ وچ اوہدا اول اکا نہیں سی لگدا۔

4- اوہنے دل وچ چوچک نوں آہیا کہ تیریاں ”بے دودھ“ مجھاں دی خدمت کر کے مینوں کیہ نفع ہو سکدا اے۔ میرے دلوں مجھاں تے اہناں دے کتیاں کئے بھانویں ڈاکو لے جاون مینوں کیہ؟

متن

مودود دا لاڈلا پیر چشتی شکر گنج مسعود بھر پور ہے جی
خاندان وچ چشت دے کاملیت شہر فقر دا پٹن معمور ہے جی
بائیس ہی قطباں وچ پیر کامل جیندی عاجزی زہد منظور ہے جی
شکر گنج نے ان مکان کیتا دکھ درد پنجاب دا دور ہے جی

وارث شاہ دا پیر خانہ فرید الدین مسعود گنج شکر دا شہر پاک پٹن شریف سی تے برکت حاصل کرن لئی
وارث شاہ نے اپنے مرشد خانے دے وڈے بزرگ دی مدح تے شان بیان کیتی اے۔ کہ جدوں بلبا
فرید نے پنجاب دی دھرتی وچ ڈیرا لایا پنجاب دے سارے دکھ دور ہو گئے نیں ایسے طراں دی گل
علامہ اقبال نے وی داتا گنج بخش بارے آکھی اے۔

سید ہجویر مخدوم امم۔ مرقد او پیر سجدہ حرم

خاک پنجاب از دم او زندہ گشت..... دی یعنی سید ہجویر دی برکت نال پنجاب دھرتی نوں
زندگی مل گئی۔

بائیس قطب :- ایہ نیں

(2) ابن عطا

(1) ابراہیم شیبانی

(4) ابو اسحاق ابراہیم

(3) ابو اسحاق ابراہیم احمد

(6) ابو تراب تھشی

(5) ابو بکر واسطی

(8) ابو حفص حداد

(7) ابو الحسن خرقانی

(10) ابو العباس

(9) ابو سعید فراد

(12) ابو القام نصیر آبادی

(11) ابو علی رفاق

(14) احمد طوسی

(13) احمد حواری

(16) بایزید بسطامی

(15) معین الدین چشتی

(18) بابا فرید شکر گنج

(17) جنید بغدادی

(20) عون قطب شاہ

(19) عبد اللہ خفیف

(22) ابو یوسف بن الحسین رحمۃ اللہ علیہم اجمعین

(21) معرف کرخی

(ہیر مرتبہ محمد افضل خاں مرحوم حوالہ تذکرۃ الاولیاء)

مودود دا مطلب اے خواجہ محمد قطب مودود (متوفی 547ء)

متن

ساڈا حسن پسند نہ لیاونا ایں جاہ ہیر سیال ویاہ لیاویں
واہ و بجلی پریم دی گھت جالی کاکئی نڈھی سیالاں دی پھاہ لیاویں
تیقھے ول ہے رتاں والاو نے دا رانی کو کلاں محل توں لاہ لیاویں
دنے بوہیوں کڈھنی ملے ناہیں راتیں کندھ پچھوڑیوں ڈھا لیاویں

وارث شاہ نون نال لیجاچکے تے جیویں دا لگے تیویں لا لیاویں

فرہنگ = واہو بھلی = بانسری و جا کے۔ ٹڈھی = نوجوان کڑی نول طریقہ۔

سیاق و سباق تے تشریح بھالی رانجھے نون کہندی اے کہ تینوں ساڈا حسن پسند نہیں۔ تاں فیر ایتھوں نکل جاتے ہیر سیال نون ویاہ کے لے آ۔ کیوں جے تینوں و بھلی و جان دی جاچ اے۔ تے تالے توں زانیاں نون مگر لاؤن گھیا ہو یا ایں۔ جا کے کوئی رانی کوکلاں (راجہ سرکپ دی بیٹی جسوں جوا کھیڈ کے راجہ رسالو نے جت لیا سی تے فیر اہدے نال ویاہ کیتا۔ لیکن رانی کوکلاں دی یاری کے ہور نال سی چنانچہ اوہ پچھوں کندھپ کے محل توں اتری تے یار نال چلی گئی۔ راجہ رسالو نے ایس توں بعد عورتاں دا اعتبار نہ کیتا تے پورن بھمت وانگ فقیر ہو گیا) محل توں لاہ کے لے آویں۔ مطلب ایہہ پئی ادھال کے لئے آویں۔ جے کردن دے وقت داعنہ لگے تاں رات نون کڈھ لیاویں۔ جس طرح وی ہو سکے۔ اپنا داعنہ چھڈیں۔

متن

(1) رانجھے آکھیا لئی دی ہیر دولت جرم گالیے تاں اوتھے جالیے

(2) اوہ رب دے نور دا خوان یغما شدے ہوئے جرم وٹالیے

(3) اک ہو وٹاں رہیا فقیر میتھوں رہیا ایتاں وس سولا لئیے

(4) مکھن پالیا چیکنا نرم پنڈا ذرہ خاک دے وچ رلا لئیے

(5) کسے جوگی تھیں سکھے سحر کوئی چیلے ہوئے کن پڑوا لئیے

(6) اگے لوکاں دے جھکڑے بال سے ذرہ اپنے نون چنگ لالیے

(7) اگے جھنجھیا لاں دا سیر کیتا ذرہ کھیڑیاں نون جھوک لالیے

(8) اوتھے خودی گمان منظور ناہیں سرو پتھے تاں بھیت جالیے

(9) وارث شاہ محبوب نون تدوں پائیے جدوں اپنا آپ گوالیے

سیاق و سباق = جدوں ہیر نے رانجھے نون خط لکھوایا کہ جوگی بن کے آجاتے مینوں حاصل کر۔

لیکن رانجھا گلے شکوے ای کردا اے۔ فیر اوہنے دل وچ گہری سوچ سوچی تے غور کیتا اے :-

(1) رانجھے آکھیا۔ ہیر والی دولت (روحانیت والی متاع) دی لٹ پئی ہوئی اے۔ جنہوں حاصل

کرن لئی سردھڑدی بازی لاؤنی پیندی اے۔ لہذا کڑتے تکبر چھڈ کے اوس نون پایا جاسکدا اے۔

لہذا ڈی نہ بھتے کامیالی کھٹ۔

(2) اوس نون حاصل کرن لئی ظاہری عزت دی پرواہ نہیں کرنی چاہی دی۔ کیوں جے ہیر اللہ دی

رحمت تے اہدے نور دی "ناکھی چھک" اے۔

(3) اہنوں حاصل کرن لئی میرے سامنے ایہو ای سوال اے کہ میں فقیر ہو کے اوس نون پا

سکناں۔ چلو ایہہ کم کر کے اپنے ولوں کسرنہ چھڈیے۔

(4) مکھن پالیا نرم گداز بدن کہہہ کرنا اے ہیر دولت اے تاں سبھ کچھ اے جے اوہ نہیں تاں کچھ

دی نہیں۔ چلو خاک وچ رل کے ہیر نون حاصل کرن دی کوشش کر دیکھئے۔

- (5) کے جوگی نال یاری لا کے عقل دی گل سکھئے تے کن پڑوا کے جوگی ہو جائیے۔
 (6) اگے لوکاں دا تماشا تکدے رہے کن۔ ہن ذرا آپووی تماشا کن کے دیکھئے۔
 (7) اگے جھنگ سیالاں دی زندگی نبھائی۔ ہن کھیڑیاں وچ رہ کے ایس حیاتی دامنہ وی چکھئے۔
 (8) اللہ دی درگاہ وچ غرور تکبر لئی کوئی جگہ نہیں۔ لہذا سرنیواں کر کے رب دی رضا والا توشہ تے بہیت پالیئے۔
 (9) وارث شاہ! محبوب نوں پاؤنا ہووے تاں اپنا آپ گواؤنا پیندا اے بقول اقبال :
- مٹا دے اپنی ہستی کو اگر کچھ مرتبہ چاہے
 کہ دانہ خاک میں مل کر گل و گلزار ہوتا ہے

متن

- (1) ہیر جان حق تسلیم ہوئی سیالاں دفن کر کے خط لکھایائی
 (2) ولی غوث نے قطب سبھ ختم ہوئے موت سچ ہے رب فرمایائی
 (3) کل شی ہالک الاوجہ حکم وچ قرآن دے آئی
 (4) اسماں صبر کیتا تاں صبر کرنا ایسی دھروں ہی ہنڈرا آئی
 (5) اسماں ہور امید سی ہور ہوئی خالی جائیے امید فرمایائی
 (6) ایہہ رضا قطعی نہ ٹلے ہر گز لکھ آدمی ترت بھجایائی
 (7) ڈیرا پچھ کے دھیدو دا جائے وڑیا خط روپیے ہتھ پھڑایائی
 (8) ایہہ رووناں خبر کیہ لیا پائی منہ کاہنوں برا بنایائی
- فرہنگ = کل شی ہالک = قرآنی آیت کہ ہر شے نے فنا ہونا اے۔

دھروں = از لوں۔ روونا = ناعی۔ موت دی خبر سنان والا
 شعراں دی تشریح

- (1) ہیر دی موت توں بعد اوس نوں دفن کر کے سیالاں نے رانچھے نوں خط لکھیا۔
 (2) موت سر پر کھڑی اے ولی غوث قطب سبھیاں نے موت دامنہ چکھنا اے۔
 (3) اللہ توں سوا ہر شے نے ہلاک ہونا ایس ایہہ حکم قرآن وچ آیا اے۔
 (4) اسیں صبر کیتا۔ تاں وی صبر کرنا۔ ہیر مر گئی اے۔ ایہہ ہمیشہ توں ہندی آر ہی اے۔
 (5) ساڈا خیال کچھ ہور سی۔ لیکن اللہ دا بھانا ہور طراں ورت گیا۔ ساریاں آساں کے دیاں وی پوریاں نہیں ہوندیاں۔
 (6) ایہہ قضا ہیر اتے وی ورت گئی۔
 (7) قاصد تخت ہزارے پہنچاتے دھیدو دا ڈیرہ پچھ کے اوہنوں خط چا دتا تے نالے ڈیپکن لگ پیا۔
 (8) رانچھا پو لیا ایس رووناں والے کول کھڑی بری خبر اے جس نے انہوں ر لایا اے۔

متن

- (1) رانجھے جاییے گھریں آرام کیتا گنڈھ پھیری آسو وچ بھایاں دے
- (2) سارو کوڑماں آپیے گرد ہویا بیٹھا پنچ ہو وچ بھر جایاں دے
- (3) چلو بھایو ویاہ کے سیال لایے ہیر لئی ہے نال دعایاں دے
- (4) جنج جوڑ کے رانجھے تیار کیتی تو تک جائے بدھے مگر نایاں دے
- (5) وا بے دکھنی دھر گاں دے نال و جن لگے رنگ چمن سر نایاں دے
- (6) وارث شاہ وساہ کیہ زندگی دا بندہ بجا ہتھ قصایاں دے

فرہنگ = گنڈھ پھیرنا = شادی، اسدا دینا کوڑما = خاندان سر نایاں شہنایاں۔
سیاق و سباق = ہیر تے رانجھا کامیالی نال اکٹھے جھنگ سیالیں آئے۔ تے او تھوں سیالاں نے رانجھے
نوں کہیا کہ توں جنج منا کے لے آ:

- (1) چنانچہ رانجھے نے تخت ہزارے جا کے بھر انواں وچ ویاہ لئی گنڈھ پھیری۔
- (2) سارے رشتہ دار اکٹھے ہو گئے تے رانجھا بھر جایاں دے وچکار پنچ من کے بیٹھا۔
- (3) تے بھر انواں نوں آکھیا کہ دعاواں نال ہیر ملی اے چلو او ہنوں ویاہ کے لیائے۔
- (4) رانجھے نے جنج اکٹھی کیتی تے نایاں نوں سامان بھلایا۔
- (5) وا بے گاہے تے ہور توتیاں توتیاں و جن لگ پیاں۔
- (6) وارث شاہ! انسان دی زندگی انج اے جو یں بجا قصایاں دے گھر بھیا ہووے نے جدوں اوہ
چاہوں تاں اوس نوں ذبح کر لین۔ یعنی انسانی زندگی موت دی امانت اے۔

متن

- (1) جوگی رکھ کے انکھ تے نال غیرت کڈھ اکھیاں روہ تھیں پھٹیائی
- (2) ایسہ ہیر دا وارثی ہو بیٹھا چائے ڈیریوں سواہ وچ سٹیائی
- (3) سنیں جتیاں چونکے وچ آوڑیوں ساڈا دھرم تے نیم سبھ پٹیائی
- (4) لٹ پٹ کے نال بھٹیائی کٹ پھاٹ کے کھوہ وچ سٹیائی
- (5) برا بولدا نیر پلٹ اھیں جیہا بانیا شہر وچ لٹیائی
- (6) پکڑ سیدے نوں نال پیوڑیاں دے چور یار وانگوں ڈھائے کٹیائی
- (7) کھڑتاں پیوڑیاں خوب جٹیاں دھون سیچیا نال غریٹیائی
- (8) دونوں بھہ باہاں سروں لاه ٹیکا گنگار وانگوں اٹھ جٹیائی
- (9) شانہ آمینہ کٹ چچور کیتا لنگ تہن کے سنگھ نوں گھٹیائی
- (10) وارث شاہ خدا دے خوف کولوں ساڈا روندیاں نیر بھٹیائی

فرہنگ = انکھ = انا۔ غیرت۔

سنے = سمیت

دھرم تے نیم = دین ایمان

پھوڑیاں = لکڑی دالہ جس نال گوہا اکٹھا کر دے نیں۔

سیاق و سباق = سید اکھنڑا ہیر نوں سب لڑن توں بعد رانجھے نوں ماندری سمجھ کے کالا باغ وچ لین جاندا اے۔

(1) جوگی نے یقین کرن توں بعد سیدھے کھنڑے نوں فیروی ڈرایا تے غیرت پاروں غصے نال اکھاں کڈھ کے اہدے دوچار جڑ تیاں۔

(2) دل وچ انہوں ہیر دمالک سمجھ کے چک کے سواہ وچ ماریا۔

(3) تے بہانہ ایسہ کینا کہ توں جتیاں سمیت چبوترے اتے کیوں کن چڑھیا ایں جس نال ساڈا دین تے دھرم بھنیا گیا اے۔

(4) لٹ پٹ کے اوس نال بری کیتی نالے کٹ چاڑھ کے کھوہی وچ سٹ دتا۔

(5) سیدھے نوں مند ابول کے غصے نال اکھاں کڈھیاں تے اوس نال انج کیتی جو یں شہر وچ کوئی بٹی والا ہندو لٹیا گیا ہووے۔

(6) رانجھے نے سید نوں پھاوڑے نال چوریاوانگوں چنگی بھلی کٹ چاڑھی۔

(7) کھلوتے کھلوتے لتاں تے پھاوڑیاں نال سیدے نوں چنگیاں لایاں۔ تے نال دھون نوں وی سیکا لایا تے سید امار کھا کے آواز نال دکھ دا اظہار کر کے بے اختیار یوں یوں کرن لگ پیا۔

(8) دونوں بانہاں بندھ کے (سیدے نوں) تے سردا پٹکالاہ کے رانجھے نے سیدے نوں انج رگڑا دتا جو یں اوٹھ کے نوں ہک دے بیٹھ لے کے لتاڑا ہووے۔

(9) موہڈے بھن کے چور کر دتے لنگ بھن سٹے تے گچی وچ نو نہ دے کے سنگھ گھٹ دتا۔

(10) وارثا! اللہ دے عذاب دا خوف سانوں ایٹا ڈراندا اے کہ ساڈیاں اکھیاں دانیرو رو کے ختم ہو گیا اے۔

متن

(1) بھئی عشق دی آگ نوں او لگی سماں آیا ہے شوق جگا نہیں دا

(2) بالناتھ دے ٹلہ دا راہ پھڑیا جا گیا کن پڑوانیں دا

(3) پٹے پال ملائیاں نال رکھے وقت آیا اے رگڑ مناو نہیں دا

(4) جرم کرتیاگ کے تھاپ بیٹھا کے جوگی دے ہتھ وکاونیں دا

(5) ہندے سوئیں دے لہا کے چاء چڑھیا کن پاڑ کے مندر اں پاونیں دا

(6) کے ایسے گردیودی ٹھل کر یے سحر دس دے رن کھسکاو نہیں دا

(7) وارث شاہ میاں انہاں عاشقاں نوں فکر ذرہ نہ جند گواو نہیں دا۔

فرہنگ = پٹے = زلفاں۔ بندے۔ ڈالے۔ مردانہ والیاں کناں دیاں

سحر = جادو رن کھسکانے دا = کسی عورت کو رضامند کر کے لے جانا اور غلامانا۔

سیاق و سباق = ہیر نے جدوں رانجھے نوں جوگی بن کے آون دا کھیا تاں ایہہ سین اوس ویلے دا

اے۔
تشریح = (1) رانجھا پوسی وچوں نکل کے اپنے عشق دی چنگاری نوں شوق دی ہوانال سلگان لگ پیا۔

(2) تے جوگی بن لئی لوہنے بالناتھ دے ٹلے نوں جان والارستہ پھڑ لیا۔

(3) جہڑے وال اوہنے رانجھاں نال پالے ہوئے سن ہن محبوب دی خاطر اوہناں نوں صاف کراون دا وقت آگیا۔

(4) جنم تے کرم جھڈ کے کسے جوگی دے ہتھ وکن دا ارادہ کر لیا۔

(5) سونے دے ہندے لاہ دتے تے مندر اں پان لئی کن پڑوائے لتے۔

(6) خیال ایہہ کیتا کہ عورت حاصل کرن لئی کسے بزرگ دی خدمت کرنی چاہیدی اے۔

(7) وارث شاہ میاں عاشق لوگ دنیاوی زندگی دی پرواہ آخرت دی زندگی دے مقابلے وچ ذرا نہیں کر دے۔

متن

(1) ناتھ کھول اکھیں کیہا رانجھنے نوں چہ جاہ تیرا کم ہویائی

(2) پھل آن لگا اوس بوڑے نوں جیہڑا وچ درگاہ دے ہویائی

(3) ہیر غش دتی بچے رب تینوں موتی لعل دے نال پرویائی

(4) چڑھ دوڑ کے جت لے کھیڑیاں نوں چہ سون تینوں بھلا ہویائی

(5) کمر کس اودا سیاں بنھ لیاں جوگی تر ت تیار بھی ہویائی

(6) خوشی ہو پچے کرو وداع مینوں ہتھ بنھ کے آن کھلویائی

(7) وارث شاہ جاں ناتھ نے وداع کیتا تلیوں اترا پترا ہویائی

فرہنگ = بوڑا = درخت۔ تر ت = فوراً پترا ہویا ای = تیزی نال منزل ول چھوٹ وئی۔

سیاق و سباق = رانجھے نے ہیر دا مطالبہ کیتا تاں بالناتھ نے دعا منگی جہڑی قبول ہو گئی۔ تے ہن اوہ

رانجھے نوں دلاسا دے رہیا اے :-

(1) ناتھ نے دعادی قبولیت دی خوشخبری توں بعد رانجھے نوں کہیا۔ کہ جاہ اللہ دے حوالے۔

تیری مراد پوری ہو جائے گی۔

(2) اللہ دی بارگاہ وچ توں آس امید دا جہڑا بوٹا لایا سی اج اللہ دی مر بانی نال اوس بوٹے نوں پھل لگ

گئے میں۔

(3) رب تعالیٰ دی مر نال تینوں ہیر عطا ہو گئی اے تے تہاڑی جوڑی موتی تے لعل والی جوڑی

وانگ بڑی سوہنی سج پھب گئی اے۔

(4) جا کے کھیڑیاں نال متھالا کے کامیابی حاصل کر۔ تینوں ساون دا فائدہ ایہہ ہو یا کیہ تینوں آرام

کرن و جہوں تازگی حاصل ہو گئی اے۔

(5) جوگی نے بالنا تھ توں کامیابی دی خوشخبری سن کے لک بھہ لیا تے او اسی تیاگ کے جھٹ پٹ اپنے مقصد دے حاصل کرن لئی تیاری پھڑ لئی۔

(6) تے عرض کیتی کہ بزرگو! میریاں کھنیاں مٹھیاں گلاں بھلا کے تے دلوں خوشی نال مینوں رخصت کرو۔ میں تماڑے اگے نیوں کے ہتھ بھہ رہیاں۔

(7) چنانچہ بالنا تھ نے جدوں رانجھے نوں خوشی نال وداع کردتا تاں اوہ ٹلے توں لہندیاں سار۔ رنگ پورول چھوٹ وٹ تریا۔

متن

- (1) سیالاں بیٹھ کیستھ وچار کیتی بھلے آدمی غیرتاں پال دے نی
- (2) یار و گل مشہور جہان اتے سانوں مہنیں ہیر سیال دے نی
- (3) پت رہے گی ناہ جے تو ردتی نڈھی نال منڈے مہینوال دے نی
- (4) پھٹ جیہہ دے کالکاں بیٹیاں دیاں عیب جوانی تے مہنیں گال دے نی
- (5) جتھوں کھانوناں تھوں دا برا مگن دغا کرن ہوئے محرم حال دے نی
- (6) قبر وچ دیوٹ خنزیر ہو سن اولاد سبھ کرندہین رال دے نی
- (7) عورت اپنی کول جے غیر دیکھن غیرت کرن نہ اوس دے حال دے نی
- (8) منہ تہاں دا دیکھاں خوک وانگوں قتل کرو ریتق جو نال دے نی
- (9) سید شیخ نوں پیر نہ جانائیں عمل کرے جے اوہ چندال دے نی
- (10) ہوئے چوڑا ترک حرام مسلم مسلمان سبھ اوس دے نال دے نی
- (11) دو لہند دیوٹ دی ترک صحبت مگر لگنے نیک کنگال دے نی
- (12) کوئی کچکڑا کعل نہ ہو جاندا جے پروئے نال اوہ لعل دے نی
- (13) زہر دے کے ماریئے نڈھڑی نوں گنگار ہو جل جلال دے نی
- (14) مارشیا ہیر نوں ماپیاں نے ایہہ پیکھنیں اوس دے خیال دے نی
- (15) بد عملیاں جنہاں تھوں کریں چوری محرم حال تیرے وال وال دے نی
- (16) سانوں جنتی ساتھ رلانوں تائیں اسان آسرے فضل کمال دے نی
- (17) جیہڑے دوزخاں نوں نبھ تو ر کینگے وارث شاہ فقیر دے نال دے نی

فرہنگ = وچار = مشورہ پت = عزت۔ چندال = بد کردار چوہڑا = شور دیوٹ بے غیرت

پھٹ جیہہ دے = زبان درازی یعنی طعنوں کے زخم +

سیاق و سباق = سیالاں نے ہیر نوں قتل کرن دامتار پگایا۔ ایہہ سین ہیر وارث شاہ دے آخر وچ آیا۔

تشریح =

(1) سیالاں نے مشورہ کر کے کہیا کہ شریف آدمی غیرت مند ہندے نیں۔

(2) ہیر سیال دے طعنے سانوں لے بیٹھے نیں۔

- (3) جے رانجھے نال ہیر نوں ٹور داتاں ساڈی عزت نہیں رہنی۔
- (4) زبان داز خم بیٹیاں دی کالک داداغ جوانی نوں عیب تے غریبی سے دے مہنے بڑے کاری ہندے نیں۔
- (5) جتھوں کھانا او سے دلبر اسنگنا۔ حال دے محرماں والا بہرہ ورتاواو نغے بازاں والا اور تاوالے۔
- (6) جہڑے بے غیرت عزت دے مقابلے وچ روپے پیسے دے ہلی ہون اوہ دیوٹ لوک مرن توں بعد سو رہن گے۔
- (7) جہڑے لوک اپنی زبانی کول غیر نوں دیکھن تے برداشت کر لین تاں اوہ وی دیوٹ ور گے ای نیں۔
- (8) اجے لوکاں نوں دیکھنا نچ اے جویں سور نوں دیکھ لے ایسے بے غیرتاں نوں اوہناں دے ساتھ ضرور قتل کر جھڈن۔
- (9) سید تے شیخ جہڑا چنڈالان والے عمل کرے اوس نوں پیرو مرشد کدی نہ بناؤ۔
- (10) جہڑا چوہڑا مسلمان حرام شے نوں ورتے دو نہاں وچ کوئی فرق نہیں۔
- (11) بے غیرت دو لہندی وی یاری جھڈ کے نیک نخت کنگال داسا تھی ہو جانا بہت بہتر اے۔
- (12) کچے منکے نوں جے کر لعل دے نال پروگھو تاں اوس نے سچ لعل نہیں ہو جانا ہندا۔
- (13) اللہ معاف کرے ہیر دا کردار تقاضا کردالے کہ اوس نوں زہر دے کے مار سٹے۔
- (14) چنانچہ سیالاں نے ہیر نوں قتل کر دتاتے اپنے خیال وچ بڑا چنگا کم کیتا۔
- (15) خدا توں لک چھپ بدیاں تے کرتوتاں پیا کرنا ایں حالانکہ اوہ تیرے سبھ حالات دا تکھا شاہد۔
- (16) حشر دیمائے جنت جاں لکھیاں سانوں وی نال رکھیں سانوں رب دے فضل دا ہوا آسراتے آس امید اے۔
- (17) تے جہڑے دوزخاں نوں جاون گے وارث شاہ اوہ فقیر دے نال دے ہون گے۔

متن

وارث دا تخت ہزارا

اک تخت ہزاریوں گل کیجئے جتھے رانجھیاں رنگ مچایا اے
 چھیل گھبرو مست اریلوے نیں سندراگ تھیں اک سویا اے
 والے کوکے مندرے، مجھ لئی نواں ٹھاٹھ تے ٹھاٹھ چڑھایا اے
 کیمبی صفت ہزارے دی آکھ سکاں گویا بہشت زمین تے آیا اے

فرہنگ = سندری۔ خوبصورت۔ والے = بالیاں (مراد اے کناں دازیور)

تخت ہزارہ دی تاریخ: چودھری علی محمد خاں صاحب نارور پٹانڈا انسپکٹر کو اریٹو لاکل پور
 (لیصل آباد) لکھدے نیں (حوالہ پنچ دریا وارث نمبر 1969ء صفحہ 491)

کہ مینوں اک واری سرکاری کم دے سلسلے وچ تخت ہزارہ جان دا اتفاق ہو یا سی تخت ہزارہ ضلع شاہ

پور دی تحصیل بھلوال وچ دریا جھناں دے کنارے قصبہ بھلوال توں دکھن (جنوب) ول 26 میل دور واقع ہے (ایہہ اسی قصبہ اے جنہوں وارث شاہ تے دو جے شاعر اں نے رانجھے واجدی پنڈ قرار دتاے)

تخت ہزارہ اک پرانی بسستی اے۔ جس دے کھنڈراں دا غور ناں مطالعہ کرن توں معلوم ہندا اے کہ پرانے زمانے وچ ایہہ ایک جنگی بسستی تے مرکزی قصبہ سی پرانے وقتاں دے قہہ زمینی فرش تے ٹے پھٹے وڈے وڈے چار دروازے جو موجودہ آبادی توں کوئی میل میل دور باہر واقع نیں تے ایک شاہی زمانے دی مسجد اے تک متوسط حالت وچ موجود اے۔ جس دے حمام تالاب تے پانی دی سپلائی دا شاہانہ انتظام ایس دلیل دا بین ثبوت اے جے ایہہ قصبہ بادشاہی نوازشاں توں مستفید ہندار ہیا اے ایس وچ پرانے زمانے دے بزرگاں دے بوہت سارے مقبرے وی نیں جنہاں دی لوک ہن وی عزت تے تعظیم کردے ہن (تخت ہزارہ یا بہشت بریں جس دی سندرتا دا کوئی انت نہیں عارفانہ رنگ موجب عالم ارواح اے)۔ اجکل ایہہ اک ”جوگیاں دا ڈیرا وی اے۔ جو زیادہ تر ہندواں لئی کشش دا مقام رہیا اے۔

کہندے نیں شہنشاہ جمانگیر نے اپنے شہزادگی دے دن اں وچ ایس پنڈنوں دسایا سی تے ایہہ اوہنے ایہہ مسجد تعمیر کرائی سی۔ تے ایس پنڈا وہ شکار کھیڈن لئی آیا کردا سی۔

انگریزاں دے زمانے وچ ایہہ پنڈ دکھتری ہندواں دی ملکیت ہو گیا سی۔ مسلمان زمین دے مالک نہیں سن رہے تے ایہہ وسن والے مسلماناں دی اکثریت پر اچہ قوم دے شیخ تے ملاح نیں جو عام طور تے تجارت پیشہ نیں۔

تشریح = وارث شاہ نے تخت ہزارے دے نوجواناں تے اوہناں دے ٹھاٹھ باٹھ دی تعریف کیتی اے۔ تے عارفانہ رنگ وچ تخت ہزارہ انسان اول (آدم علیہ السلام) دا بہشت تے عدم وچ رہن دا مقام اے جنہوں انسانی روحاں دینا وچ آوندیاں نیں۔

متن

- (1) کہیا بھیر مچاپوئی کچیا وے متھا ڈا پیوای سوکناں وانگ کیما
- (2) جا بھرا کم گواء ناہیں ہو جا سیا جو بناں پھیر یہا
- (3) رانجھے کھا غصہ سردھول ماری کیمہی چنبری ان نوں جویں لیہا
- (4) تسیں دیس رکھو اسیں جھڈ چلے لاه جھکڑا بھائی گل ایہا
- (5) ہتھ پکڑ کے جتیاں مار بکل رانجھا ہو ثریا وارث شاہ جیہا

فرہنگ = بھیر = ڈنگراں وانگ لڑائی کرنا۔ مقابلہ بازی

دھول = دھچکا۔ ان = اون (wool)

سیاق و سباق = ایہہ تخت ہزارے وچ رہن سے واقف اے
تشریح =

(1) بھالی کہندی اے رانجھیا کیہہ رپھڑا پیٹھا ایں۔ تے سوکناں وانگ آہڈالا کھلوتا ایں۔

- (2) جاہ ویلے نال کسی نے لگ نہیں تاں تیری جوانی بیت جائے گی۔
 (3) رانجھے نے غصہ کھا کے اک جھڈی تے آکھیا کہ توں تاں انج چمبہر گئی ایں۔
 (4) جس طراں ان (اون WOOL) نوں لیہا (کیڑا) چمبہر جاندا اے۔ تیرا مقصد تاں ایہ ای اے۔
 تیں سانوں ایہ تھوں کڈھ کے راضی ہے۔
 (5) چنانچہ ایہ آکھ کے رانجھے نے بکل ماری تے جتی ہتھ پھڑی تے چلن لئی تیار ہو گیا۔
 (عارفانہ رنگ واسطے ہتھلی کتاب وچ ہیر دا ہیشلی روپ والا مضمون دیکھو)

متن

- (1) ثابت ہو لنگوڑی سنی ناتھا کا ہے جھکڑا چاء اجاڑ دا میں
 (2) چپ عشق توں رہے جے جھپھ میری کا ہے ایڈڑے پاڑنیں پاڑ دا میں
 (3) جیو مار کے رہن جے ہوئے میرا ایڈے معاملے کاہنوں ہار دا میں
 (4) جیتاں مست اجاڑ وچ جاہندا میں سیالاں دیاں کاہنوں چار دا میں
 (6) جے میں جان دا کن توں پاڑ ماریں ایہہ مندر اں مول نہ سادا میں
 (7) جے میں جان داہسنوں منع کر سیں تیرے ٹلے تے دھار نہ مار دا میں
 (8) اکے کن سوار دیہہ پھیر میرے نہیں گھنوں ڈھلیت سرکار دا میں
 فرہنگ = لنگوڑی = لنگوٹا۔ لنگوٹی ثابت ہون دا مطلب اے شہوت توں مغلوب ہو کے برائی وچ نہ
 پھسنا۔

ناتھا = اے بالنا تھ۔ پاڑ نے پاڑنا = پاڑ ویلنا۔ مصیبت جھلنا۔
 جیو مار کے = نفسانی خواہشاں توں بچ کے پرہیزگار بن کے۔
 کبر ہنکار = غرور تے تکبر۔ مندر اں = جوگ ملن دی نشانی۔ کناں دے والے۔
 مندر اں سارنا = پورا اترتا۔ کم ہو جانا۔ (لیکن بعض جگہ ساڑ دا لفظ اے۔ مندر اں ساڑنا وچ اک
 کاٹا اے تے طنز اے۔

تیرے ٹلے تے دھار نہ مار دا میں = یعنی میں تیرے ٹلے تے حاضری دی کھچل کدی نہ کر دا
 دھار نہ مارنا کھلو کے وی پیشاب نہ کرنا۔ (بے نیازی لئی ایہہ محاورہ ورتیا جاندا اے)
 سباق و سباق = رانجھے نوں جوگ مل گیا تاں بالنا تھ نے جوگ دے آداب سکھائے تے نیکی
 دیاں نصیحتاں کیتیاں۔ چنانچہ بالنا تھ دی نصیحت سن کے رانجھا کہہ دیا اے کہ :

- (1) جے میں لنگوڑی دا ایڈا صابر تے ثابت قدم ہندا تاں ایس حال نوں کیوں پہنچدا۔
 (2) جیکر عشق بارے میں دڑوٹ سکھ اتاں اتیناں تکلیفاں کیوں جردا۔
 (3) جے میں من مار کے رہن جوگا ہندا تاں ایڈے معاملے میں کیوں ہاردا۔
 (4) جیکر میں اجاڑ وچ بیٹھ کے گزارا کر سکھ اتاں سیالاں دی مجھیاں کیوں چاردا۔

(5) جیکر میں ایڈا ای ادھن تے عاجز ہو کے رہن والا ہندا تاں سر کیوں منانداتے کن کیوں پڑواندا۔ کیوں جے ایہہ سار لکھ تاں جٹی ہیر دی خاطر کیتاے۔

(6) بالنا تھ جی۔ جیکر مینوں پتہ ہندا کہ تیتھوں کن پڑوا کے وی مراد نہیں ملنی تاں مینوں مندرالہ پان دی کہہ لوڑی۔

(7) جے مینوں پتہ ہندا کہ توں ہن کھیڈن توں منع کرنا ایس تاں تیرے ٹلے تے آون دی کہہ لوڑی۔ (ٹلے تے دھار نہ ماروا میں۔ وچ پنچالی محاورے دی ڈاہڈی کاٹاے)

(8) توں جے میری مراد پوری نہیں کر سکھ اتاں میرے کن مڑ کے درست کردے نہیں تاں میں سرکارے جاد عی کر دیاں گا۔

متن

(1) وہٹی آن کے ساہورے وڑی جس دن پچھے چاک سیالاں دیکھوانی۔

(2) منگو چار داسی جیہڑا چوچکے دا منڈا تخت ہزارے دا جیہڑا نی

(3) جیہڑا عاشقاں وچ مشہور رانجھا سر اوس دے عشق دا سہرا نی

(4) کتے دائرے کتے مسیت ہندا کوئی اوس دا کتے ہے ڈیرا نی

(5) عشق پٹ کے ترٹیاں گالیاں نیں اجڑ گیاں دا ویہڑا کھوانی

فرہنگ = عشق دا ترٹیاں گالنا = عشق دا تباہ کاریاں مچانا

سیاق و سباق : ہیر دے ساہورے پنڈ دی ایک لڑکی جھنگ وچ ساہورے گئی تے ہیر نے اہدے ہتھ رانجھے نوں پیغام بھجوایا۔ چنانچہ اوس وہٹی نے جھنگ جا کے بڑے طریقے سلیقے نال رانجھے دا پتہ دیتا تے آکھیا :-

(1) کھیڑے پنڈ دی کڑی جس دن وہٹی من کے اپنے ساہورے جھنگ گئی تاں موقع کڈھ کے اونے سیالاں دے چاک دا پتہ کیتا۔

(2) جیہڑا اوہناں دا منگو چار داسی تے پچھوں اوہ تخت ہزارے دار ہن والا سی۔

(3) جیہڑا عاشقاں وچ رانجھا کر کے مشہور سی تے جس دے سر عشق دا سہرا سجایا ہویاے۔

(4) اجکل اوہ کے دائرے وچ رہندا اے یا کے مسیت رہندا اے اوہ ڈیرا ج کل کھدی جگہ اے۔

(5) جنہوں عشق نے تباہ تے خوار کر تھڈیا تے اوس اجڑ پجڑ گئے دا گھر کتھے آ۔

متن

(1) کڑیاں آکھیا چھیل بے مس بھناں تھڈ بیٹھا ہے جگ دے سب جھیرے

(2) سٹ و پھلی اہل فقیر ہویا جس روز دے ہیر لے گئے کھیڑے

(3) وچ بیلیاں کو کدا پھرے کلا جتھے باگھ جھیلے تے شینہ پیڑے

(4) کوئی اوس دے نال نہ گل بکڑا باجھ منتروں نانگ نوں کون چھیڑے۔

(5) کڑی آکھیا جاہ ولاڈ اوس نوں کوں گھیر کے ماندری کرو نیڑے

فرہنگ = مس بھنا = نوجوان لڑکا جس کی مونچھیں ابھی نکل رہی ہوں۔

تھیرے = ر پھڑ۔ جھکڑے

پیلے = جنگل۔ ڈنگراں دے چرن تے پھرن دی جگہ۔

باگھ بھگھیلے = درندے۔ شیر، بھگیاڑ وغیرہ۔

ولاؤ = ولادے کے لیاؤ اوہدا اعتماد بحال کر کے لیاؤ۔

ماندری = سب دامنتر جانن والا۔

سیاق و سباق = ہیر دے ساہورے پنڈوں (کھیریاں توں آئی دوہٹی نے جھنگ وچ رانجھے دبارے کڑیاں نے اوہنوں دسیاکہ :

(1) اوہ اک چھیل تے مس بھناں جوان ہے تے سبھی اچ کل اوہنے سارے تھیرے جھانجے جھڈ دتے ہیں۔ تے نراس ہو کے وقت لنگھار رہیاے۔

(2) جس دن دے کھڑے اوس دی محبوبہ نوں لے گئے نیں۔ او سے دن توں اوہ ونجھلی والیاں خوشیاں تیاگ کے فقیری مل بیٹھاے۔

(3) اوہ اچ کل بیلیاں وچ کملیاں ہار کوکدا پھر دار ہنداے جتھے باگھ بھگھیلے تے شیراں دا پھیراٹورا اے۔

(4) اوس نال اچ کل تاں کوئی بندہ بھر گل وی نہیں کردا کیوں جے اوہ اکیا سویار ہنداے تے اچھے زہری بندے نوں اوہ ہتھ پاوے جس کول اہدا کوئی دوادار ہووے۔

(5) دوہٹی نے سن کے اٹھیا۔ جاؤ کڑیو! اوس نوں کے طراں ول ولا کے میرے کول لیاؤ۔ میں اہدا کوئی پا کرنی آں۔

متن

(1) کھیرے نشادتی اگے جو گیزے دے سانوں قسم ہے پیر فقیر دی جی

(2) مراں ہوئے ایس جہان کوڑھا کدی صورت ڈنھی جے میں ہیر دی جی

(3) سانوں ہیر جٹی دھولی دھار دے کوہ قاف تے دھار کشمیر دی جی

(4) لنکا کوٹ پہاڑ دا پار دے فرہاد نوں نہر جیوں شیر دی جی

(5) دوروں دیکھ کے فاتحہ آکھ جھڈاں گور پیر پنجال دے پیر دی جی

(6) سانوں قبہ ایس دیوار دے ڈھکاں جائے تاں کالجا چیر دی جی

(7) اوس دی جھال نہ اسان تھوں جائے جھلی جھال کون جھلے چھٹے تیر دی جی

(8) بھینس مار کے سنگ نہ دے ڈھوئی اینویں ہونس کیمبی دودھ کھیر دی جی

(9) لوک آکھ دے پری ہے ہیر جٹی اسان ڈنھی نہ صورت ہیر دی جی

(10) وارث جھوٹ نہ بولے جو گیاں تھے خیانت نہ کرے چیز ہیر دی جی

فرہنگ = نشادتی = یقین دہلایا

دھولی دھار = صبح یا شام کے وقت گاؤں وغیرہ میں گردوغبار یا روشنی وغیرہ سے افق پر نظر آنے والی

لکیری۔

قہقہہ ایسہ دیوار دے = دنیا وچ مشہور دیوار قہقہہ ول اشارہ اے۔
جھال جھلنا = جلوہ برداشت کرنا۔ دباؤ برداشت کرنا۔ ساہمنا کرنا۔
ہوس = ہوس لالچ امید۔

سیاق و سباق : ہیر دے جھوٹھی موٹھی داسپ لڑ گیا۔ کھیڑا رانجھے نوں بلان جاندا اے کہ آکے
ہیر نوں دم کرو۔ رانجھا سیدے کھیڑے توں قسم ایس بہانے لید اے کہ میرا منتر صرف کواری
کڑی واسطے ہے۔ ویاء ہی رن اتے اثر نہیں کردا۔ کھیڑا کہند اے جناب ہیر وی اے کواری اے کیوں
جے اوہنے مینوں کدی نیڑے ای نہیں لگن دتا۔

(1) کھیڑے نے جوگی نوں یقین دلایا کہ سانوں پیر فقیر سو نہ میں سچ آکھناں۔

(2) میں جھوٹھ بولاں تاں کوڑھی ہو کے مراں۔ میں تاں ہیر دی کدی شکل وی نہیں ڈھی۔

(3) ساڈے بھاء دی ہیر جٹی کوئی ہو ر ای مخلوق اے جس طراں کوہ قاف اتے کشمیر دے حسن دی

لکیر عکس پاندی ہووے یعنی اوہ میری اپروچ توں بالکل باہر رہی اے۔

(4) ایسہ لڑکا کوٹ دے پہاڑ توں پار دی کوئی چیز اے۔ جس طراں فرہاد واسطے دودھ دی نر کڈھن

دی شرط بعد ماپ دا وعدہ سی۔ لیکن اوڑک اوہ ناکام رہیا اوہ سے طراں مینوں ہیر دا وصال اچ تیکر

تاں نصیب نہیں ہو سکيا۔

(5) میں ہیر نوں دوروں تک کے ای چپ کر کے وقت گزار رہیا اوں۔ جو میں کوئی فاتحہ خوانی لئی

دور بنی ہوئی قبر ول مونہ کر کے فاتحہ پڑھ چھڈے۔

(6) اوہ سانوں قہقہہ دیوار وانگ اے۔ جدوں اہدے کول جاواں تاں کلیجہ چیر کے غماں تے دکھاں

دے وکس پادیندی اے۔

(7) اہدی جھال میری برداشت توں باہر اے بھلا چھٹے تیر دی جھال جھلنا آسان کم اے؟

(8) جس طراں مارن کھنڈی مجھ ڈھڈ مار کے ٹھس جاندی اے تے ہتھ نہیں آوندی۔ ایس حال

میرے نال ہو یا۔ میں دودھ تے کھیر دی ہوس وچ مفت دی مصیبت سپرد بیٹھواں۔

(9) لوکاں توں سنیا اے کہ ہیر جٹی پری چہرہ اے۔ میں تاں اے تک اہدی صورت وی نہیں

دیکھی۔

(10) کھیڑا کہند اے کہ میں جھوٹھ نہیں بولد ا کیوں جے میرا ایمان اے کہ اللہ والیاں کو اپنا

جھوٹھ نہیں بولی داتے پیر و مرشد دی چیز وچ بددیانتی وی نہیں کری دی۔

متن

(1) ٹلے جائیجے جوگی تھے ہتھ جوڑے سانوں اپناں کرو فقیر میاں

(2) تیرے درس دیدار دے دیکھنیں نوں آیا دیس پردیس نوں چیر میاں

(3) صدق دھار کے نال یقین آیا ایس چیلوے تے کسیں پیر میاں

(4) بادشاہ سچا رب عالماں دا فقر اوس دے ہن وزیر میاں

- (5) ہماں مرشداں راہ نہ ہتھ آوے ددھ باجھ نہ رجھدی کھیر میاں
 (6) یاد حق دی صبر تسلیم نہ چا تاں جگ دے نال کبہہ سیر میاں
 (7) فقر کل جمان دا آسرا ہے تابع فقر دے پیرتے میر میاں
 (8) میرا مانوں تے باپ نہ ساک کوئی چاچا تیا نہ بھین نہ ویر میاں
 (9) دنیا وچ ہاں بہت حیران ہویا پیروں ساڈیوں لاه زنجیر میاں
 (10) تینوں جھڈ کے جاں میں ہور کس تے نظر آوناں ایں ظاہر پیر میاں

فرہنگ = صدق دھارنا = پورے یقین نال آگے ودھنا۔ خلوص نبھانا

چیلرا = چیلرا۔ مرید۔ عقیدہ تمند

فقر کل جمان دا آسرا اے = اہل نظر اور ولی کامل تے غوٹاں قطباں دے دم نال سارے جمان دا سلسلہ چالواے۔

سیاق و سباق : رانجھا ہیر دے آکھن وجہوں بالنا تھ کول گیا تے عرض کیتی :-
 تشریح =

- (1) جوگی ٹلے پہنچ گیا تے سلام کر کے ادب نال بیعت دی درخواست کیتی۔
 (2) بزرگوار! میں تہاڈے دیدار دی خاطر جوہ در جوہ چیر کے تہاڈے کول اپڑیا ہاں۔
 (3) سچے دل نال میں تہانوں اپنا مرشد تے اپنے آپ نوں تہاڈا مرید سمجھناواں۔
 (4) کیوں جے میری جاچے کل عالماں دا سچا بادشاہ اللہ تعالیٰ اے تے اللہ والے اوس دے وزیر نہیں۔
 (5) مینوں پتہ اے کہ بغیر مرشد توں رستہ ہتھ نہیں آسکدا۔ جسطراں ددھ توں بغیر کھیر نہیں پک سکدی۔
 (6) تسیں اللہ والے اوہرویلے رب دا ذکر کر دے اوچنانچہ تہاڈا دنیا داری دے جھانجھیاں نال کوئی تعلق نہیں۔
 (7) اللہ والے اوہ ہستیاں نہیں جنہاں دے سر صدقے دنیا آباد اے تے اللہ والیاں دے خدمت گزار بزرگ تے رہنما قسم دے سارے لوگ نہیں۔
 (8) میرا ماں پیدرشتہ دلزا چاچا تیا تے بھین بھرا کوئی نہیں ہیگا۔
 (9) میں دنیا وچ بڑی پریشانی تے حیرانی دا شکار آں۔ میری مشکل آسان کرو۔
 (10) تینوں جھڈ کے ہور کتھے جاواں۔ کیوں جے میری جاچے توں ظاہر روحانی بزرگ تے رہنما لائیاں۔

متن

- (1) مار عاشقاں دی بچ لاہیائی یاری لائے کے گھن لے جاوئی سی
 (2) انت کھیریاں ویاہ لے جاوئی سی یاری اوسدے نال کبہہ لاوئی سی
 (3) لے گئے سن ویاہ کے جیوند ا توں مر جاوئاں لیک نہ لاوئی سی

(4) ہمیں یاری ہی مول نہ لاوئی سی ایڈی دھم کیوں مور کھا پاونی سی

(5) وارث شاہ بے منگ لے گئے کھیڑے داڑھی پر ہے دے وچ منانوی سی

سیاق و سباق : رنگ پور دے رستے وچ عیالی رانجھے نوں ملیا۔ تاں اوہنے رانجھے نوں پچھان کے اکھیا:

(1) توں عاشق ہو کے ہیر نوں کھیڑیاں دے وس پادتا۔ بہتر ایہہ سی بے توں ہیر نوں اہدی صلاح نال کدھرے لے جاندا تے اوہ وچاری کھیڑیاں دے وس نہ پیندی۔

(2) بے اوڑک اہنوں کھیڑیاں لئی چھڈ دینا سی تاں پہلاں اوس نال عشق کیوں کیتا۔ یعنی بے عشق کیتا سی تاں اہنوں کھیڑیاں دے وس نہیں سی پین دینا۔

(3) بے کھیڑے ہیر نوں تیرے سامنے جیوندیاں جاگدیاں لے گئے تاں بڑی بے عزتی والی گل سی۔ چنگا تاں ایہہ سی کہ توں اہدے نالوں مر جاندا تاں بے تیرے عشق نوں لیک نہ لگدی۔

(4) بے اینا کچھ کرن جوگا نہیں سیں تاں یاری لا کے اہدیاں دھماں کاہنوں پایاں سن۔

(5) بے کھیڑے تیری منگ ویاہ کے لے گئے سن تاں داڑھی لوکاں دے سامنے منالینی سی یعنی اپنی شکست دا اعتراف کر لینا سی۔

متن

(1) کڑیاں جا ولایا رانجھے نوں پھرے دکھ تے درد دا لدیائی

(2) آء گھن سنیہڑا بجاں دا تینوں ہیر سیال نے سدیائی

(3) تیرے واسطے ماپیاں گھروں کڈھی اسان ساہورا پڑا تجیائی

(4) تده باجھ نہ جیوناں ہور میرا وچ سیالاں دے جیو کیوں گڈیائی

(5) جھب ہو فقیر تے پہنچ میتھے اوتھے جھنڈرا کاہ نوں اڈیائی

(6) وارث شاہ اس عشق دی نوکری نیں دماں باجھ غلام کر چھڈیائی

فرہنگ = ولایا = ہمدردی جتائی۔ اعتماد وچ لیا۔

تجیائی = چھڈ دتاے۔

جھب = فوراً۔

دم۔ دماں = نقدی۔ نقد روکڑاں۔ تنخواہ۔ درہم و دینار دام۔

سیاق و سباق : ہیر نے رنگ پور دی بیٹی نوں سیالاں وچ ویاہی جان ویلے رانجھے واسطے پیغام

داتے اوہنے رانجھے نوں پیغام کڑیاں راہیں انج پچایا۔

(1) کڑیاں نے رانجھے دکھے نوں پار نال ولا کے اکھیا۔

(2) تیرا اک سنیہڑا آیاے۔ تینوں ہیر سیال نے اپنے کول سدیاے۔

(3) ہیر نے اکھوا گھلیاے کہ مینوں تیری وجہ توں پیکا چھڈ کے کھیڑیاں دے وس پینا پیا۔ تے نتیجہ

اہدالیہ ہے کہ نہ میرے ماپے رہے نہ ساہورے۔

(4) ہیر نے اکھوا گھلیاے کہ میری زندگی تیتھوں بغیر نہیں نبھ سکدی۔

- (5) چھیتی کر کے فقیر داروپ دھارتے میری کول پہنچ جا۔
 (6) وارث شاہ کہند اے کہ عشق دی نوکری ایسی ہندی اے کہ اہدے نوکرنوں تنخواہ نہ دی ملے
 ہاں اوہ نوکری کرن لئی راضی ہو جاندا اے۔

متن

- (1) میں رانجھے میں ملاں نوں جا کہیا چھٹی لکھو جی سجاں پیاریاں نوں
 (2) تساں ساہورے جا آرام کیتا اسیں ڈھوئے ہاں سول انگیاریاں نوں
 (3) اگ لگ کے زمین آسمان ساڑے چا لکھاں جے دکھریاں ساریاں نوں
 (4) میتھوں ٹھک کے مہیں چرالیوں رناں سچ میں توڑ دیاں تاریاں نوں
 فرہنگ = ڈھوئے یعنی وس پے گئے سول۔ درد دکھ تارے توڑنا۔ انوکھے کم کرنا۔
 سیاق و سباق : ہیر دا پیغام رانجھے نوں ملیا تاں اوہنے جواب وچ ہیر نوں خط لکھو لیا تے پیغام لیاں
 والی ووہٹی دے ہتھ بھجوا یا :

- (1) رانجھے نے ملاں کولوں پیارے سجاں ول چھٹی لکھوائی۔ تے ہیر نوں اکھیا۔
 (2) تساں ساہورے جا کے آرام کر رہے اوتے سانوں دردی اگ دے وس پا گئے او۔
 (3) جیکر میں (اے ہیر!) اپنے سارے دکھڑے تینوں کھول سناواں تاں اوہناں دے
 تاء (حدت) نال زمین تے آسمان توں اگ لگ جاوے۔
 (4) توں میتھوں ٹھگی کر کے بارہاں سال مجھاں چرالیاں تے آپو ساہورے بیٹھ گئی۔ سچ آہندے
 لوکی۔۔۔ پئی عورتاں مکر نال آسمان دے تارے وی توڑ لیاں دیاں نہیں۔

متن

- (1) مہتر نوح دیاں بیٹیاں ضد کیتی ڈب موئے میں جھڈ نکانیاں نوں
 (2) یعقوب دیاں پتراں ظلم کیتا سنیاں ہوسیا یوسف وانیاں نوں
 (3) ہاہیل قابیل دی جنگ ہوئی جھڈ گئے میں قطب نکانیاں نوں
 (4) جے میں جان دی ماپاں بندھ دینی جھڈ چل دی جھنگ سامنیاں نوں
 (5) خواہش حق دی قلم تقدیر وگی موڑے کون اللہ دیاں بھانیاں نوں
 (6) کسے تہرے وقت سی نہوں اگا تساں بجیا بھنیاں دانسیاں نوں
 (7) ساہڈے تن ہتھ ملک ہے زمیں تیری ویس کاس نوں ایڈولانیاں نوں
 (8) گنگا نہیں قرآن دا ہوئے حافظ انھاں وکھ دا نہیں مٹا بنیاں نوں
 (9) وارث شاہ اللہ بن کون پچھے پچھا نیاں اتے اتانیاں نوں

فرہنگ = مہتر نوح = حضرت نوح علیہ السلام
 ہاہیل قابیل = حضرت آدم علیہ السلام دے بیٹے قابیل نے ہاہیل نوں سوہنی زانیہ حاصل کرن لئی
 قتل کر دتا سی تے قتل دی ریت داموڈھی بجا۔

رب دابھانا رب دی رضا۔ تتر اوقت = نخس گھڑی۔ ساڈھے تن ہتھ ملک = قبر جتنی زمین دے برابر
جائید او
مٹا بنے = جگنو

پچھاٹھیاں = اجسی ویاہی ہوئی عورت جمدے ماپے کمزور یا بے وس یا مر گئے۔ ہون تے اوہ اپنی دھی
دی کوئی خبر سار نہ لے سکدے ہون۔

سیاق و سباق : پھر جمن کے رانجھے نون کالے باغ جا کے ملی تاں رانجھا گلے شکوے کر دالے کہ
توں ساڈھے نال چنلی نہیں کیتی۔ اوہ آگوں مثالوں دے سمجھاندی اے کہ میرا کوئی قصور نہیں بلکہ
تیری کیتی تیرے اگے آئی اے۔

(1) نوح دے بیٹے کنعان نے ضد کیتی تے کشتی وچ نہ آیا چنانچہ اوہ ڈب کے مر گیا۔

(2) یعقوب دے بیٹیاں نے یوسف نال ظلم کمایا تے فیر او سے یوسف کول دانے مگن لئی جانا پیا۔
یوسف واقصہ تاں سنیا ای ہووے گا؟

(3) ہامیل تے قابیل نے اک زانی پاروں جنگ کیتی تے باوجود ایک پیغمبر داپنا ہون دے قابیل نے
سدھارستہ ترک کر دتا۔

(4) جے مینوں پتہ ہندا کہ ماپیاں نے میرے نال ظلم کرنا اے تاں میں وقت نال جھنگ جھڈ کے
سامنے (سامانہ) دل ہجرت کر جانندی جتھے سلطان دی حکومت سی۔ جد کہ جھنگ وچ چوچک دی
حکومت سی۔

(5) جدوں ہندہ حرص داسکار ہندا اے تاں سچے بادشاہ دی تقدیر وی اپنا فیصلہ کر دی اے تے اہدی
تقدیر یعنی ہونی ہو کے رہندی اے کیوں جے اللہ ہر شے پر قادر اے۔

(6) انج لگدا اے کہ رانجھاتے ہیر دی محبت جس ویلے شروع ہوئی سی تاں اوہ کوئی منحوس گھڑی
سی جے سعد گھڑی ہندی تاں ساڈھے نال انج نہ ہندی یا تسیں کچے دی جائے بھجے دانے کاشت کیتے
سن ایس واسطے اوہ آگ نہ سکے۔

(7) اے انسان! اوڑک قبر دے حوالے نال جے رب عطا کرے تاں صرف ساڈھے تن ہتھ زمین
تیری ملکیت اے۔ لیکن دنیا وچ کھب کے توں بڑے لمے چوڑے ولانے ولن لگ پیندا ایس۔

(8) ساڈی تہاڈی مثال مگھے تے نا پینے والی مثال اے کہ گنگا قرآن داحافظ نہیں ہو سکداتے اٹھا ہندہ
جگنو "مٹا بنے" نہیں دیکھ سکدا۔ مطلب ایہہ پئی اسیں انھے مگھے ربدیاں رمزاں تے اوہدے بھیتاں
نون کیہ جانے۔

(9) وارث شاہ! سچی بات تاں ایہہ وے کہ یتیم یا غریب ماپیاں دیاں ویاہیاں دھیاں دالہ اللہ ای مدد
کاراے۔

متن

(1) تیرے ماپیاں ساک کتھاں کیتا ایس رلد ڈے رہہ گئے پاسیاں تے

(2) آپ رپ گئیں نال کھیریاں دے ساڈی گل گوائی آہا ہسیاں تے

- (3) سانوں مار کے حال بھال کیتو آپ ہوئی ہیں دابیاں دھاسیاں تے
 (4) ساڈے تن من دیکی میں فد اکیتی نت ہوئی ہے تولیاں ماسیاں تے
 (5) شش پنج باراں دساں تن کانے لکھے ایس زمانے دے پاسیاں تے
 (6) وارث شاہ وساہ کیہ زندگی دا ساڈی عمر ہے نقش پتاسیاں تے
- سیاق و سباق : ہیر جدوں سستی نوں ہمر ازمنا کے رانجھے نوں ملدی اے تاں اوس ویلے رانجھا ہیر نال گلے شکوے کردا اے۔

فرہنگ = کتھاں۔ غلط جگہ = دابے دھاسے = دب در یڑے = ساڈے تن من دیکی = مردانہ جسم جو موٹا تازہ تے تندرست ہووے۔ تاں اوسدا اوسط وزن ساڈے تن من ہندا اسی۔ کیوں جے اوس سے دے لوک بڑے گھبروتے طاقتور ہندے سن۔ پاسے = پانسے = شطرنج وغیرہ دے (نمبر دلان والے) دانے۔ یعنی ساڈی تقدیر نوں شطرنج دا کھیل سمجھ کے ”پاسیاں“ دے وس پادتا۔ حالانکہ ساڈا تیرے نال معاہدہ ہو چکا سی۔ تے تینوں اپنے وعدے دا لحاظ کرنا چاہیدا سی +
 نقش پتاسیاں تے = پتاسے کھنڈ دے پھلوں پیڑے۔ جہڑے نازک تے پانی وچ فوراً کھر سکدے نہیں۔

شعراں دی تشریح =

- (1) ہیرے! تیرے ماپیاں نے وعدہ خلافی کیتی تے تیرا ساک کسے ہور نال کیتا تے میں پاسے تے رلن لئی رہ گیا۔ ایسہ کیہ انصاف ہو یا؟
 (2) آپوتوں کھیریاں نال گل مل گئی تے ساڈی گل ہاسے نھنھے ریزھی جھڈی۔
 (3) سانوں حالوں بے حال کر جھڈیا تے آپو حاکم بن کے دابے شاہے مار رہی ایں۔
 (4) میرا بدن ساڈھے تن من وزنی سی۔ لیکن تیرے عشق دی قربان گاہ وچ پہنچ کے ساڈے تن من دی بجائے میرا وزن سک کے تولیاں ماشیاں تے آگیا اے۔
 (5) ایس زمانے دے پاسیاں (کھیل وچ نمبر لین لئی سٹیا جان والا آلہ) اتے لوکاں واسطے چھکا پنجا تے باراں دانے وی ہی گے نہیں۔ پر ساڈے باب وچ تن کانے ای لکھے ہوئے سن ایس کر کے ساڈی قسمت ساڈے نال۔ ہوراں دی ہوراں نال تیرا ساڈے نال ایسہ سلوک چنگی گل نہیں۔
 (6) وارث شاہ ایس زندگی دا کیہ بھروسہ؟ ساڈی عمر تاں انج اے جو یں پانی وچ کھر دے پتاسے اتے کوئی نقش بیا ہووے یعنی زندگی دا کوئی وساہ نہیں۔

پنجواں پرچہ

پنجابی ادب تے تاریخ

نصاب دی ونڈ

از عبد الغفور قریشی	(i) پنجابی ادب دی کہانی
از مولا بخش کشتہ	(ii) پنجابی شاعران دا تذکرہ
از ڈاکٹر احمد حسین قلعداری	(iii) پنجابی ادب کی مختصر تاریخ
از کیفی جامپوری	(iv) سرائیکی پنجابی

پنجابی ادب دی کہانی

از عبد الغفور قریشی

سوال نمبر 1 ☆ پنجابی ادب دی تاریخ و تعارف تے تبصرہ

پنجابی ادب دی تاریخ نوں عبد الغفور قریشی ہوراں لکھی اے۔ جیہڑی پہلی واری علامہ اقبال صلاح الدین ہوراں دی نگرانی پٹھاں نومبر 1972ء نوں عزیز بک ڈپوار دو بازار لہور دے آہرنال چھاپے گئی۔ ایس کتاب دے صفیاں دی تعداد 648 اے۔ ایس کتاب دا سائز 36x23/16 اے۔ ایس کتاب دا انتساب ڈاکٹر الطاف رانا ہوراں دے ناں کیتا گیا اے۔ قریشی ہوراں ایس کتاب نوں مختلف مضموناں دے حوالے ناں انج و نڈیا اے۔ یعنی پنجاب تے پنجابی زبان نوں 186 صفیاں وچ بیان کیتا اے۔ لکھاریاں دے فکر تے فن بارے 453 صفیاں تے جانکاری دتی گئی اے۔ قریشی ہوری ایس توں بعد اوہناں کتاباں دی فہرست پیش کیتی اے جنہاں توں ایس کتاب دا مواد اکٹھا کرن وچ مدد لیتی اے۔ ایس توں بعد عبد الغفور قریشی ہوراں کتابیات دے سرناووس پٹھاں اردو پنجابی تے ہندی دیاں مطبوعہ غیر مطبوعہ تے ہتھ لکھتاں دا ذکر کیتا۔ پنجابی ادب دی تاریخ وچ عبد الغفور قریشی ہوراں پنجابی دے معروف تے فیر معروف شاعران ادیباں سو جھواں تے لکھاریاں دا تذکرہ گھور کھ ناتھ توں شروع کر کے عبد الغفور درشن تے مکایا اے ایٹاں لکھاریاں دی تعداد 347 اے۔

پنجابی دے انج پدھر دے محقق 'مورخ' لکھاری 'شاعر' تے سو جھوان جناب اقبال صلاح الدین ہوراں پنجابی ادب دی کہانی دا پیش لفظ صفحہ نمبر 13 تے انج لکھیا اے۔

"باوا بدھ سنگھ ہوراں نے 1913ء ہنس جوگ لکھ کے پنجابی ادبی تذکریاں دا مذہ نہیا۔ فیر ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ نے اپنی انگریزی کتاب تاریخ ادب پنجابی (HISTORY OF PUNJABI LITERATURE)

1932ء وچ چھاپ کے پنجابی ادب وچ نویں کھوج کیتی 'اوس توں بعد مولا بخش کشتہ ہوراں نے پنجابی شاعران دا تذکرہ لکھ کے پنجابی تذکریاں وچ اک املاوا داہا کیتا۔ انج تماڈے سامنے عبد الغفور قریشی ہوراں دی پنجابی ادب دی کہانی اے جس دے بارے آکھیا جاسکدا اے کہ ایہہ کتاب انج تیکر چھین والیاں ساہتک تذکریاں وچوں سبھ تھیں چنگی کتاب اے۔

جناب عبد الغفور قریشی ہوراں۔ ایس میدان دے پرانے تے منے پر منے گھلانٹے نیں۔ ایس موضوع تے انج توں کئی ورھے پہلوں اک کتاب لکھ چکے نیں۔ قریشی ہوراں دی نویں کوشش 'سچی تے پہلی نالوں کدھرے اگے تے کار آمد اے۔ کیوں جو جتھے اوہناں کتاب وچ بہت سارے تحقیقی تے تنقیدی واہے کیتے نیں اوہنے اپنی لکھت پرکھ تے پڑچول دے معیار نوں وی اوہناں اچا سچا کر کے ایہہ کتاب لکھی اے۔

عبد الغفور قریشی ہوراں بڑے زور دار لفظاں تے دوستی دے دعویاں دار عب دے کے مینوں آکھیا پی میں ایس کتاب تے نظر ثانی دی رسم وی ادا کراں۔ میں اپنی مصروفیت تے رجھاپے دے لکھ بہانے کیتے پر اوہناں اک نہ منی 'قریشی ہوراں دی لکھی خواہش دا احترام کردیاں ہوریاں مسودہ میں اپنے کول رکھ لیا تے کجھ دیھاڑے مسودے اتے مانوس مانوس نظر ماری تے فیر بھٹھی جاہڑ چھڈیا۔

اک دن قریشی ہوری تشریف لائیاں تے مسودہ لے کے خوش خوش واپس مڑ گئے۔ حتیٰ کل ایسے دے کہ پنجابی ادب دی کہانی توں خود قریشی ہوراں دے جگرے تے دماغ دیاں قوتاں دا اظہار ہوندا اے۔

خاک دا ایہہ پتلا بہر صورت بھلن ہارے تے مخلوق ہون پاروں ایس دیاں قوتاں نوں ایسں کامل تے اکمل نہیں آکھ سکدے۔ ایہہ کجھ بھل جاندا اے تے کجھ کر نہیں سکداتے جو کجھ کر سکدا اے اوس دے کرن دا ایس نوں موقع وی گھٹ ای دتا جاندا اے کیوں جے کدی تے کوئی ہونی ورت جاندا اے تے کدی لعلے کاہلیاں دے پچھے نماز نیتنی پے جاندا اے۔ قریشی صاحب نوں وی ایہناں ساریاں روکاں نال واہ پیا تے رج رج پیا۔ ایس کر کے حرفاں دے واہے گھاٹے اوہناں دی قلم چوں وی نکل سکدے نیں۔

تشکر عبدالغفور قریشی ہوراں اپنی کتاب ”پنجابی ادب دی کہانی“ دے صفحے نمبر 15 تے تشکر دے عنوان پٹھاں اوہناں لکھاریاں اوہیاں سو جھوٹاں دا شکر یہ اوکیتا اے جنہاں ایس کتاب دے مواد اکٹھا کرن تے کتاب نوں تخلیق کرن وچ کے نہ کے صورت نال اوہناں دی مدد کیتی سی۔ اوہ لکھدے نیں۔ ”اللہ تعالیٰ دا لکھ لکھ شکر اے کہ پنجابی ادب دی کہانی سرے چڑھ گئی اے۔ کئی سالوں توں میں ایس بارے سوچ رہیاں پر اپنی مجبوریاں دے سبب دیر ہندی گئی۔ آخر جناب چوہدری اقبال صلاح الدین ہوراں دی ہلاشیری تے شیخ محمد بشیر ہوراں دے اصرار نے سالوں دا کم میٹھوں دنوں وچ کرالیا۔

چوہدری اقبال صلاح الدین ڈاکٹر الطاف رانا تے شہباز ملک ہوراں مینوں اپنیاں لاہریاں توں فائدہ اٹھان تے کتاب دی ترتیب تے مسودے دی صحیح وچ وی مدد دتی۔ چوہدری اقبال صلاح الدین ہوراں نے مہربانی فرما کے نظر ثانی دی تکلیف وی اٹھائی۔ چوہدری عبدالغفور اظہر نے مواد اکٹھا کرن وچ میری مدد کیتی۔ شریف صابر ہوری وی نال نس بھج کر دے رہے۔ میں اپنے برادر عزیز سردار خاں تے اوہناں دی والدہ صاحبہ داوی ممنون آن کہ جنہاں میرے آرام دا خیال رکھیا۔ میں پروفیسر اصغر سلیم ہوراں داوی شکر یا دا کرناں کہ اوہناں وی میری بڑی مدد فرمائی۔ امید اے کہ ایہ کوشش پنجابی زبان دی تاریخ وچ اک منارہ ثابت ہووے گی۔ انشاء اللہ

عبدالغفور قریشی

لاہور

61- ایم اہل بھکر ضلع میانوالی

25 ستمبر 1972ء

عبدالغفور قریشی ہوراں ”پنجابی ادب دی کہانی“ دی ونڈاںج کیتی اے۔

- (1) دیس پنجابی دی کہانی (2) پنجابی زبان دی کتھا (3) پنجاب دے لوک گیت (4) پنجابی شاعری دا ویروا (5) بھگتی لہری کتھا (6) پنجابی ادب دی دور و نڈ (7) پنجابی دیاں سیاسی تے سماجی تحریکاں (8) پنجابی قصہ کاری (9) پاکستانی دور ادب دا فکری جائزہ (10) پنجابی ادب وچ پرکھ پڑچول تے کھوج (11) لکھاریاں دا تذکرہ (12) کتابیات۔

1- دیس پنجاب دی کہانی (ص-17 توں ص-51)

عبدالغفور قریشی ہوراں دیس پنجاب دی کہانی دے ایس باب وچ پنجاب دی مختصر تاریخ بارے

جانکاری دتی اے اوہ لکھدے نیں کہ بادشاہ جہانگیر دے سے وچ پہلی واری ”پنجاب“ دالفظ ترکی جہانگیر وچ لکھیا گیا سی اوہناں بر صغیر ہندوستان وچ آؤن والیاں حملہ آور اں تے توہاں دا ذکر وی کیتا۔ قریشی ہوراں آریا قوم دے بر صغیر ہندوستان وچ آؤن دا ذکر وی تفصیل نال کیتا۔ ایس توں علاوہ قدیم پنجاب واسیاں دا ذکر کر دیاں مغلاں، سکھاں تے انگریزاں دی تاریخ بیان کیتی اے۔ ایہہ ساری تفصیل بیان کرن توں بعد اوہناں پاکستان بن یعنی 1947ء تے گل مکا دتی اے۔

2- پنجابی زبان دی کتھا

ایس باب وچ عبد الغفور قریشی ہوراں پنجابی زبان دے مڈھ بارے جانکاری دتی اے۔ اوہناں آکھیا پہلوں ایس خطے دی زبان نوں انڈویاں انڈو کالفاظ دی وجہ پاروں ہندی یاں ہندی آکھیا جاندا سی۔ وقت دے نال ایس وچ تبدیلی آندی گئی۔ بعض مورخاں تے محققاں ایس زبان نوں لاہوری زبان دیاں مختلف شاخاں دا ذکر وی کیتا۔ اوہناں دسیا پئی پنجابی زبان ناگراپ بھرنش توں نکلی اے ایس توں علاوہ عبد الغفور قریشی ہوراں پنجابی زبان دیاں مختلف بولیاں دا ویروا کر کے دسیا یعنی سنسکرت، پالا، پیساجی، پراکرت، سوریسینی، اپ بھرنش وغیرہ ایس توں علاوہ پوادھی، دواہی، ماجھی، بھٹیانی، لہندی، مالوی، دھنی، دا ذکر وی تفصیل نال کیتا۔ قریشی ہوراں اخیر وچ مختلف زباناں دے لفظاں دا تقابلی جائزہ وی پیش کیتا اے۔

3- پنجاب دے لوک گیت (ص 54 توں 66)

عبد الغفور قریشی ہوراں پنجابی ادب دی کہانی وچ لوک ادب دی تفصیل بیان کر دیاں ایس دیاں مشہور صفناں بارے بھروسہ جانکاری دتی اے۔ لوک صفناں دا ذکر کر دیاں لوری، تھال، گلگی، گدھا، ماہیا، بولی ڈھولا، جھمر، ابیتی، چھلا، دوہڑا، ارادھاں، گھوڑی، سہاگ، سٹھنی، چھند کامن، سد، جھوک، کٹی، چوبولا، الاہنیاں، سیلیاں، وین بارے مکمل جانکاری دتی اے۔

4- پنجابی شاعری دا ویروا (ص 70 توں 119)

عبد الغفور قریشی ہوراں پنجابی شاعری دا ویروا عنوان بیٹھاں پنجابی دیاں شعری صفناں بارے مکمل جانکاری دتی اے۔ لکھاری نے شاعری نوں چھ حصیاں وچ تقسیم کیتا اے یعنی (1) مذہبی شاعری (2) صوفیانہ شاعری (3) رومانی شاعری (4) رزمیہ شاعری (5) جدید شاعری (6) مزاحیہ شاعری شعری صفناں دی تفصیل بیان کر دیاں قریشی ہوراں حمد، نعت، منقبت، معراج، نامے، نور نامے، اشتر نامے، چوہڑی نامے، جوگی نامے، فقر نامے، حلیہ شریف، اسلام، گلزار، چرخہ نامہ، پوڑی، مرثیہ، نوحہ، مثنوی، چندڑی بارے جانکاری دتی اے۔

عبد الغفور قریشی ہوراں پنجابی اصناف سخن دی تفصیل بیان کر دیاں سی حرفی، بیت، چومصرعہ، فرد، ڈیوڑھ، مستراد، سویا، دوہا، دوہڑا، کافی، پاراں، ماہ اٹھوارے، ست وارے، شلوک، بٹن، پدے، کوڑا، چھند، کنڈلی، چھند، بکت، قطعہ، مثلث، خمس، مسدس، وار سر، کھنڈی، رباعی، غزل، ترجیع، ہمد، ترکیب، ہمد، نظم، آزاد، نظم، بلیک، ورس، مانجھ، وائی، علم شاعری، پنگل، چھند، کنک، چھند، ماترک، چھند، ورنک، چھند، علم عروض، بھر، پروسدی بارے مکمل جانکاری دتی۔ اخیر وچ شاعری دے اوزان تے عروض دی تفصیل بیان کیتی تے چنگے شعر دیاں خوبیاں وی دسیاں۔

5- بھگتی لہری کتھا (ص 119 توں 125)

عبد الغفور قریشی ہورال بھگتی لہری کتھا دے عنوان پٹھاں بھگتی لہرتے اسلامی تصوف بارے تفصیل بیان کیتی تے ایس دے اثر تے بھر وال چائن پایا اے۔

6- پنجابی ادب دی دور و نڈ (ص 126 توں 146)

عبد الغفور قریشی ہورال پنجابی ادب نوں پنج (5) دوراں وچ ونڈیا اے یعنی صوفیاں دا دور، اسلامی مذہبی دور وارث شاہ دا دور، نواں پنجابی ادب تے پنجابی ادب دیا کستانی دور قریشی ہورال ہر دور دے حوالے نال تخلیق ہون والے ادب تے بھر وال چائن پایا اے۔

7- پنجاب دیاں سیاسی تے سماجی تحریکاں (ص 146 توں 151)

ایس باب وچ عبد الغفور قریشی ہورال پنجاب دیاں سیاسی تے سماجی تحریکاں دا ویرا کیتا اے یعنی سنگھ سبھا تحریک انڈین نیشنل کانگریس، آل انڈیا مسلم لیگ، کسان تحریک، تحریک خلافت، غدر پارٹی، اکالی لہر، سینٹراں پنجابی سبھا تحریک، عدم تشدد تحریک، تے ہندوستان جھڈو تحریک۔

8- پنجابی قصہ کاری (152 توں 163)

عبد الغفور قریشی ہورال مشہور قصیاں دا ذکر کیتا اے مثال دے طور تے شریں فرہاد، یوسف زلیخا، روپ بسنت، لیلیٰ مجنوں، سوہنی مہینوال، ہیر رانجھا، کسی پنوں وغیرہ۔ لکھاری نے قصے دیاں خوبیاں بارے وی جانکاری دتی اے۔

9- پاکستانی دور دے ادب دا فکری جائزہ (ص 164 توں 169)

لکھاری نے پاکستان بن مگروں تخلیق ہون والے پنجابی ادب دی تفصیل بیان کیتی اے۔

10- پنجابی ادب وچ پرکھ پڑچول تے کھوج (ص 169 توں 184)

ایس باب وچ پرکھ پڑچول دے پڑچول چھپیاں تنقیدی کتاباں بارے عبد الغفور قریشی ہورال تنقید کیتی اے۔ اوہناں جیسہ دیاں کتاباں نوں زیر بحث لیاندالے اوہناں دے نال ایہہ نیں۔

(1) پریم کہانی از بدھ سنگھ۔

(2) پنجابی ادب دی مختصر تاریخ از موہن سنگھ دیوانہ۔

(3) پنجاب میں اردو از حافظ محمود خان شیرانی۔

(4) پنجابی زبان تے اوہدالٹریچر از ہمارسی داس جین۔

(5) پنجابی ادب از محمد سرور۔

(6) مہکدے پھل از ڈاکٹر فقیر محمد فقیر۔

(7) پنجابی شاعراں دا تذکرہ از موالا بخش کشتہ۔

(8) پنجابی ادب و تاریخ از شمیم چوہدری۔

(9) پنجابی ادب کی مختصر تاریخ از احمد حسین قلعداری۔

(10) تاریخ مسلماناں پاک و ہند (پنجاب یونیورسٹی)۔

11- لکھاری و تعارف

عبد الغفور قریشی 28 اپریل 1928ء نوں ریاست پٹیالہ دے مشہور قصبے چوندے وچ عبد الرب میر ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ ڈھلی تعلیم اپنے پنڈتوں حاصل کیتی۔ ملی اے پاس کرن مگروں ”انڈین ایئر فورس“ وچ بھرتی ہو گئے۔ ملکی ونڈ توں بعد ”پاک فوج“ وچ آ گئے۔ 1968ء وچ فوج توں ریٹائر ہو گئے۔ اج کل چک نمبر 61- ایم ایل بھکر ضلع میانوالی وچ ریٹائر منٹ دی حیاتی گزار رہے نیں۔ اج کل تصنیف تالیف نہیں کر دے کیوں جو اوہناں دی نظر کافی کمزور ہو چکی اے۔

کتاباں

(1) کو سادا اوتار (موہن سنگھ دی شاعری دی چون)

(2) پنجابی زبان ادب تے تاریخ۔

(3) پنجابی ادب دی کہانی۔

12- پنجابی زبان دی کہانی تے تبصرہ

ایہہ گل پکی تے پیڑی اے پئی عبد الغفور قریشی ہوراں نوں تحقیق دا شوق بے انت اے۔ تانہوں اوہناں دا شمار اج پدھر دے محققاں، مورخاں تے نقاداں وچ ہوندا اے۔ ”پنجابی ادب دی کہانی“ دی تخلیق دی سلسلے وچ اوہناں دی کوشش تے کاوش سلاہن جوگ اے۔ جس دا ذکر مشہور ماہر لسانیات محقق تے سوجھوان جناب اقبال صلاح الدین ہوراں ایس کتاب دے دیباچے (پیش لفظ) وچ (ص 13-14) انجکیتا اے۔

”جتنے اوہناں کتاب وچ بہت سارے تحقیقی تنقیدی دادھے کیتے نیں، اوتھے لکھت پرکھتے پڑچول دے معیار نوں وی اچا سچا کر کے ایہ کتاب لکھی اے“

اج تماڈے سامنے عبد الغفور قریشی ہوراں دی ”پنجابی ادب دی کہانی“ اے، جس دے بارے آکھیا جاسکدا اے کہ ایہہ کتاب اج تیک چھپن والیاں ساہتک تذکریاں وچوں سبھ تھیں جنگی کتاب اے۔“ (ص 13)

”پنجابی ادب دی کہانی“ دے لکھاری عبد الغفور قریشی ہوراں جنہاں تنقیدی کتاباں تے تنقید کیتی اے۔ اوہناں دی تنقید، تنقیدی اصولاں دے بالکل خلاف جا پدی اے۔ اوہناں تنقیدی کتاب تے منفی تنقید کیتی اے۔ جس توں معلوم ہوندا اے پئی اوہناں دی نظر وچ ایہہ ساریاں کتاباں غیر معیاری تے غلطیاں نال بھریاں ہوئیاں نیں۔ قریشی ہوراں باوا بد حد سنگھ توں لے کے احمد حسین قلعداری تیکر دے سھناں اج پدھر دے محققاں، مورخاں تے سوجھواناں دیاں لکھتاں وچ کیڑے پائے نیں۔ حالانکہ اوہ تنقیدگی نال وی تنقید کر سکدے سن۔ ایہہ گل حقی تے سچی اے پئی تنقیدی کتاباں وچ املاء دیاں غلطیاں توں علاوہ ہور وی کئی غلطیاں نیں پر غلطی کرناں انسان دا خاصہ تے بندہ بھلن ہار اے۔ غلطی دی نشان دہی پارتے محبت نال وی کیتی جاسکدی سی کیوں جو بندہ بھلن ہار اے۔

عبد الغفور قریشی ہوراں دی کتاب ”پنجابی ادب دی تاریخ“ وچ وی ڈھیر ساریاں غلطیاں نیں۔

مثال دے طور تے بعض 'شاعران' ادبیاں 'لکھاریاں' تے سوجھواناں داسن پیدائش تے جنم بھونئیں۔

غلط درج کیتی گئی اے۔ جیوس

(1) قریشی ہوراں بابا فرید گنج شکر ہوراں دی پیدائش 569ھ مطابق 1174ء لکھی اے (ص) جد کہ اوہناں صحیح پیدائش 584ھ مطابق 1188ء۔

(2) بابا فرید گنج شکر ہوراں دا جنم بھونئیں کھو تو ال کھئی اے جد کہ اجو کی تحقیق مطابق اوہ کو ٹھوال (کوٹھے وال) وچ پیدا ہوئے سن۔ (ص۔۔۔۔۔)

(3) قریشی صاحب ہوراں دی کتاب وچ ایس طراں دیاں ہور وی چھوٹیاں چھوٹیاں غلطیاں نیں۔

13- لکھاریاں دا تذکرہ

عبد الغفور قریشی ہوراں اپنی کتاب "پنجابی ادب دی کہانی" وچ "لکھاریاں دا تذکرہ" دے عنوان پٹھاں ادبیاں 'شاعران' تے سوجھواناں دا تعارف تے اوہناں دی علمی ادبی تے قومی خدمات دے ویروے نال پیش کیتا اے۔ ایس باب دا شروع گھور کھ نا تھ توں کیتا گیا اے تے چھیکر دلا شاعر عبد الغفور قرار دتا گیا۔ قریشی ہوراں ایس باب وچ 347 شاعران دے حالات تے کلام پیش کیتا اے۔ ایس کتاب دے مختصر جائزے توں ایہہ گل نتر کے سامنے آندی اے پئی عبد الغفور قریشی ہوراں دی کتاب "پنجابی ادب دی کہانی" ادب وچ اہم وادھا اے جس توں اجو کے دور تے آوے والے دور دے مورخ تے محقق لاکھ اٹھاؤن گے۔ مکدی گل ایہہ دے پئی ایہہ کتاب مورخان 'محققان' تے پڑھیاراں لئی نور منارہ ثابت ہووے گی۔ انشا اللہ

سوال نمبر 2 ☆ عبد الغفور قریشی ہوراں دی کتاب "پنجابی ادب دی کہانی" دے حوالے نال "دیس پنجاب دی کہانی" تے روشنی پاؤ

عبد الغفور قریشی ہوراں دیس پنجاب دی کہانی دے سرنا نویں پٹھاں پنجاب دا ویروا پیش کیتا اے اوہ آکھدے نیں۔

جواب۔ "ڈاکٹر محمد باقر سدے نیں کہ مغل شہنشاہ جہانگیر پہلا شخص اے جس نے اپنی کتاب توڑک جہانگیر (جلد دوم) دے صفحہ 183 تے پہلی واری پنجاب داناں لکھیا پر عباس خان سردانی دی تاریخ شیر شاہ جیہڑی 1580..... 1581ء دی لکھت اے وچ دسیا گیا اے کہ اک راہ قبیلے توں پنجاب دے دیس نوں دو صوبیاں وچ ونڈیاں دسیا گیا اے۔ اک صوبہ لاہور تے دو جا صوبہ ملتان۔ انج آئین اکبری دی جلد دوم دے صفحہ 161 اتے وی اک فصل دے عنوان وچ پنجاب دا نال درج اے۔ جس توں ثابت ہوندا اے کہ شہنشاہ اکبر اعظم دے ویلے پنجاب دا ایہوناں موجود سی۔

پنجاب دے علاقے دیاں حدواں پاکستان تے ہند دے مشرق مغرب وچ انبالہ ڈویژن نوں اٹک تیک تے شمال جنوب وچ راولپنڈی توں بہاولپور تیک پھیلیاں ہویاں نیں۔ 1900ء تیک دے پنجاب دے نقشے اتے جہات ماریاں دلی توں نوشہرہ تیک تے بہاولپور توں ہزارے تیک سارا پنجاب ای

سی۔ 1947ء وچ پاکستان دے وجود وچ آون نال پنجاب دی کٹ وڈھ ہوئی تے ایس دیاں حدال سکڑ کے رہ گیاں۔ کوئی ڈھائی ہزار سال زرتشت مذہب دی مقدس کتاب اوستا (560-230 ق م) دے اک جز وچ اہورامزدا اک قول مسپت ہندو بارے ملدا اے جس توں قابل سندھ، 'جہلم'، پنجاب، راوی، ستلج تے بیاس ست دریاواں دی دھرتی دا نشان ملدا اے۔ انج ای 516 ق م پچھوں ایران دے ہجاشٹی بادشاہاں نے سندھ دریادے نیڑے دے علاقے داناں ہندوکار کھیا سی یونانیاں نے وی ہندوکاراں گوں ایس علاقے داناں انڈیکا جاں ہندہ یکار کھیا۔ انڈیا تے ہندو دے لفظ ہندوکاراں چوں نکلے جا پدے نیں۔

انج تاں پنجاب جاں ستاں دریاواں دی ایس دھرتی وچ آبادی دے نشان قریباً تن لاکھ سال پرانے لکھدے نیں جنہاں دا ثبوت سیوان وچوں ملے پتھر دے ہتھیاراں توں مل جاندا اے۔ پر ایہتھوں دے اوس آبادی دے لوکاں دی وسوں کو جہی سی؟ اوہناں دے رسم و رواج دین مذہب، آوا جائی بارے بہت گھٹ گواہی ملدی اے۔ کدھروں ہور ویراوی نہیں ملدا پر ایس توں پچھوں وی آبادی دی پنج ہزار سال پہلوں دی تہذیب دا پتہ لکھیا اے جس توں وادی سندھ دی تہذیب آکھیا گیا اے۔ تے ایس دے نشان ہڑپہ (ساہیوال) پنجاب تے موجود اروسندھ وچوں ملے نیں۔ ہن تیک دیاں کوشھیاں نال ایس تہذیب دیاں اک سو آبادیاں لکھ چھیاں نیں۔ ایہہ تہذیب ترقی یافتہ لوکاں دی تہذیب جا پدی اے۔ ایہناں کھنڈراں توں آریاں توں ڈھیر پہلوں دے پنجاب باسیاں دی وسوں دس دی اے کہ اوہ لوک پچیاں اٹاں دے مکاناں وچ رہندے سن۔ حمام سن، زمین تھلے وگدیاں پچیاں نالیاں سن۔ پچیاں گلایاں سن۔ کنک تے جو بجدے سن۔ گوشت تے مچھلی کھاندے سن۔ گاواں مجھاں ہرن ہاتھی تے اونٹ پالدے سن۔ ہاتھی دند، سونے چاندی، پتھر تے کوڈیاں وے زیور پاندے سن۔ روئی تے ان دے کپڑے ہنڈاوندے سن۔

اوہناں دی تجارت دا دائرہ میسوپوٹھیا تے ہور دور نیڑے دے ملکاں نال قائم سی۔

قریباً ڈیڑھ ہزار قبل مسیح وچ شمال مغربی دریاواں راہیں آریہ لوک ایہتھے آئے۔ اوہناں دا ایہتھوں دی سانولی رنگت چھوٹے قد دی جنگجو قوم نال واہ پایا۔ ایہہ قوم دراوڑی نسل دی سی ایہنوں توں وی بہت پہلوں ایہتھے منڈا قبیلے دس دے سن۔ وادی سندھ دے پرانے کھنڈراں توں ایہہ پتہ لگدا اے کہ حضرت یسوع مسیح توں پنج ہزار ورھے پہلوں ایہتھے دراوڑی نسل آبادی سی جیسوی بے حد سو جھو بو جھ والی سی۔ اوہ لوک تصویر والارسم الخط استعمال کردے سن۔ دراوڑ نسل نوں بھٹے تاریخ دان ایٹائیے کو چک توں آئی ہوئی اک قوم وی من دے نیں۔ پنجاب تے شمالی ہندو دے اوہ لوک جیسوی ڈیل ڈول وچہ چھوٹے مدھرے قد کالارنگ تے بیھوی نک والے نیں دراوڑ نسل وچوں ای گنے سمجھے جاندے نیں چوں کول۔ بھیل، ساہسی، صفلی، گرنازی، گرنا، وچ نہ اوڈسر بڑے مذہ قدیم دے ٹہری واس دراوڑی نسل وچوں نیں۔

آریہ نسل دے لوک افغانستان دے شمال مغربی دریائی رستیاں راہیں ایدھر آئے۔ پنجاب وچ کجھ دیر آرام کر کے فیر دراوڑاں نوں ایہتھوں۔ کڈھ دتا، آریہ قافلے سالہا سال ایہتھے آوندے رہے تے اپنے توں پہلوں آئے قافلیاں نوں اگے دھکدے رہے۔ انج آریہ نسل گنگا جمنادے کنارے

کنارے شمالی ہندوچ چھاگئی جنوب وچ اوہ زہداتیک ای پھیلے جو آریہ قبیلے میسو پویمیا فارس تے ایشیائے کوچک وچ گئے۔ اوتھے اپنا قبضہ جمالیا۔ اوہناں وچوں اک قبیلہ یورپ وچ وی گیا۔ اوہناں وا ای اک قافلہ مصر تے بے ملی لونیادی تاریخ وچ مٹانی ناں توں مشہور اے جسہڑے آریہ قبیلے مشرق ول گئے اوہ دو حصیاں وچ مٹ گئے۔ اک اوہ جیزے فارس دی طرف گئے دوہے اوہ جیسہڑے پنجاب وچ آباد ہو گئے۔ فارس وچ جدوں اسلام دے دین دے جھنڈے پٹھ قرون اولی دے اسلامی لشکراں نے حملے کیتے تاں بہت سارے آریہ قبیلے فارس جھنڈے کے ایدھر چلے آئے۔ جنہاں نوں پارس اکھیا گیا۔

آریہ لوکاں نے سندھ وادی دے قدیم دستیاں دے آپس وچ میل جول عقیدے تے زبان دا وٹاندرا ہون لگا۔ آریاں نے گائے ہیل تے شیوپو جاسندھ وادی دے باسیاں توں لیتی۔ واڑھی رکھن دا رواج وی آریاں نے پنجاب دے ڈھلے باسیاں توں لیا۔ آریاں دا پہلا گرتھ رگ وید پنجاب وچ ای رچیا تے ایس خطے دا ناں آریہ ورت رکھیا۔

عبدالغفور قریشی موجب سکندر اعظم نے پنجاب تے محلہ 334 ق م وچ کیتا۔ واپسی تے اوس دا مقابلہ باری دواب دے علاقے دی ملی یاں مالوی قوم ہال ہو یا جس دا صدر مقام ستھان یاں ملتان سی۔ ایس جنگ وچ سکندر اعظم نوں کافی جانی تے مالی نقصان ہو یا ایس توں بعد پنجاب تے کجھ عرصہ یونانی سرداراں دا قبضہ وی رہیا۔ فیر چندر گپت موریانے یونانی سرداراں توں ایٹھوں کڈھ دتا تے ایٹھے موریہ خاندان دی حکومت ڈیڑھ دو سال تیک رہی۔ ایس خاندان دا مشہور حکمران راجا اشوک سی۔ ایس خاندان دی حکومت 185 ق م وچ ختم ہو گئی۔ ایس توں بعد 182 ق م وچ یونانی حکمران ڈیوسٹری یوس نے ایس علاقے تے حملہ کیتا۔ اوہ وی 187 ق م وچ واپس چلا گیا۔ اوس دے جرنیل نے 155 ق م وچ سپت سندھواتے حملہ کر دتا تے سیالکوٹ نوں اپنا صدر مقام بنایا۔ اوس دی حکومت 145 ق م وچ مک گئی ایس توں بعد سک نسل (سیٹھین) ایٹھے آئی انج پنجاب وچ کشاں قبیلے دی حکومت قائم ہو گئی اوس نے اپنی سلطنت دا دار الخلافہ شاہ پور (پشاور) بنایا۔

پاکستان دے مغربی علاقیاں وچ ایران دے ساسانی بادشاہاں داراج وی رہیا۔ ایس توں بعد 320ء وچ گپت خاندان دی حکومت قائم ہوئی۔ آخر سفید ہن قوم دے سردار طومان ہن نے گپت خاندان دیاں جڑاں نوں بری طراں کمزور کر دتا تے اوس دے پتر مرگل نے سیالکوٹ تے قبضہ کر لیا۔ ایس توں بعد راجا ہرش نے پنجاب تے قبضہ کر لیا۔

تاریخ دسی اے پئی 711ء وچ محمد بن قاسم نے راجا داہرنوں شکست دے کے سندھ تے قبضہ کیتا۔ ایس توں بعد 871ء وچ عباسی خلیفے مصتمد باللہ توں یعقوب بن ایٹ صفاری نے امارت سنبھال لئی۔ ایسے طراں 10 ویں صدی عیسوی وچ قراچیہ فرتے نے ملتان تے قبضہ کر لیا۔ اوہناں دا قبضہ 1010ء تیک رہیا۔ 10 ویں صدی دے آخر وچ پنجاب تے غزنوی خاندان نے قبضہ کر لیا۔ غزنوی لشکر وچ اوس عہد دے مشہور بزرگ عالم تے جرنیل وی پنجاب وچ آگئے جنہاں وچوں ایاز داناں ذکر دے قابل اے۔ اوہناں دامتزار وی لہور وچ اے۔ خسرو ملک لہور وچ تخت نشین ہو یا غزنوی خاندان توں بعد غوری خاندان پنجاب وچ آیا۔

آریہ توں علاوہ اک ہور نسل منگول وسط ایشیا توں ایہہ داخل ہوئی۔ ایہہ لوگ داڑھی نہیں رکھدے سن۔ رنگ پیلا زرد تک چھوٹا پر چوڑا تے چہرہ کھلھا ہندا سی ایہہ نسل وی آریاں نال مل کے ایتھے رہن لگی۔ ایس نسل دے قبیلے وی پنجاب بنگال تے آسام وچ ملدے نیں۔

کہدے نیں سوسا دے ایلمد میاں نے وی کچھمی پنجاب جاں سندھ اتے اپنا قبضہ جما لیا سی۔ تے ایہہ وی سچ اے کہ کیانی خاندان دابانی تے پہلے راجا سیا یوش سارس تے 530-558 ق م وچ سپت سندھواتے حملہ کیتاتے کابل دے قریب گنہباندی دے قریب مشہور شہر کسپانوں تباہ کیتاتے سندھ دے مغربی حصے نوں اپنے زیر کر لیا۔ ایس راجا توں علاوہ سکائی لیکس دے حکم نال ملاحاں دے اک فوجی دستے راجپوتانے داوی کچھ حصہ قابو کر لیا سی۔

ٹھیک طور تے پنجاب اتے ایرانیاں دا قبضہ دار اگتاسپ دے زمانے 516 ق م وچ ہو یا۔ 516 ق م توں کچھ دیر پچھوں ایران دے ہنجاشی حکمران داریوس کبیر نے اٹک دے کچھمی علاقے نوں اپنے قبضے وچ کیتا۔ ایس توں پہلوں شمالی علاقہ گندھارا اسلامی سلطنت وچ شامل ہو چکیا سی۔ گندھارے دے علاقے دی راجدھانی ٹیکسلا سی (ص 17 توں ص 21 تیک) ایس توں بعد پنجاب وچ خاندان غلاماں خلجی تے تعلق تے مغلیہ وارواری آئے تے ایتھے دے حکمران بنے۔

تاریخ دسویں اے پئی بابر نے پنجاب تے 1524ء نوں قبضہ کیتاتے انج مغلیہ حکومت دی بنیاد رکھی گئی بلکہ توں بعد اوس دا پتر ہمایوں 1530ء نوں تخت نشین ہو یا۔ جنوں شیر شاہ سوری نے شکست دی شیر شاہ سوری نے 14 سال بعد دوبارہ پنجاب تے قبضہ کرتا تے پورے ملک (ہندوستان) دا حکمران بن گیا۔ انج مغلاں دی حکومت 1759ء تیک قائم رہی۔ احمد شاہ ابدانی نے 1759ء وچ پنجاب تے حملہ کیتاتے کریم دادنوں لہور دا حاکم مقرر کر دتا۔ ایس توں بعد سکھاں نے 1768ء نوں لہور تے قبضہ کرتا سکھاں دا پہلا حکمران رنجیت سنگھ 1799ء وچ پنجاب دا راجہ بنیا۔ سکھاں دے زوال توں بعد انگریزاں پنجاب تے قبضہ کیتا۔ ایس توں بعد مسلمان آگواں دی نیک نیتی مسلماناں دے اتفاق تے اتحاد نال انگریزاں توں نجات ملی تے مسلماناں نوں وکھراتے آزاد وطن نصیب ہو یا۔ انج 14 اگست 1947ء نوں پاکستان اک آزاد وطن دی حیثیت نال دنیا دے نقشے تے اہریا تے پاکستان وچ پنجاب نوں صوبے دی حیثیت حاصل ہوئی۔

سوال نمبر 3 ☆ پنجابی زبان دی ابتدا تے ارتقاء بارے کسی کیہ جاندے او؟
(یاں) پنجابی دا قدیم ناں کیہ سی۔ ایس دا موجودہ ناں کدوں تے کیوں پایا؟ (یاں)
پنجابی زبان دے مختلف ناواں دا ویرا کرو؟

جواب - پنجابی زبان تے ادب دی تاریخ تے جھات پائیے تے ایہہ گل نتر کے ساہنے آندی اے پئی پنجابی اپنی ای پرانی زبان ایس جتاں پنجاب پرانا ایس۔ جیویں پنجاب دا لفظ مختلف ادوار وچ مختلف رہیا اے ایسے طراں پنجابی نوں وی مختلف ناواں نال پکاریا جاندا رہیا۔

ایہہ گل کئی تے پیڑی اے پئی پنجاب دیاں جڑاں تاریخ وچ بہت ڈھونڈیاں تے پرانیاں نیں قدیم سے وچ سچ بیاس، راوی، جھناں، کابل، اٹک، جہلم یاں سندھ دریا، دلیں نوں سپت ہندویاں

سپت سندھو آکھیا جاندا سی۔ جیویں مختلف ادوار وچ پنجاب نوں مختلف لفظاں دے نال دتے گئے سن ایسے طراں پنجابی نوں وی مختلف ناناں نال پکاریا جاندا رہیا۔ جس دا مختصر ویروانج اے۔

1- 516 ق م دے وچ ایران ہنجامشی حکمراناں نے سندھ دریا دے نیڑے دے علاقے نوں ہندوکا آکھیا یونانیاں نے وی ہندوستان دے علاقے نوں انڈیکا یا ہندو یکا دیا اے۔ انڈیا تے ہندو دے لفظ دی انڈوکا جاں ہندوکا وچوں نکلے نیں۔ ایس لحاظ نال ایس خطے دی زبان نوں ہندی یا ہندوی کہیا گیا۔

2- فیر ایس دی دھرتی وچوں اٹک تے سندھ دریا کڈھ دتے گئے انج پست سندھو دی بجائے پنجندیاں پنجاب ہو گیا تے ایس دی بولی پنجابی دسی گئی۔

3- اسلامی لشکراں تے مسلمان بادشاہاں نے ایس نوں ہندی، ہندوی، ملتانی تے لاہوری دیا جیویں ابو الفصل آئین اکبری وچ ایس دی زبان نوں ملتانی دسد اے۔

4- انج ای چوتھی صدی عیسوی (976ء) دا عرب سیاح ابن حوقل اپنے سفر نامے ”الحمالک و المسالک“ وچ ملتان دی زبان نوں ملتانی تے سندھ وچ عربی تے ہندی زبانوں بولیاں جانیاں دسد اے۔

5- امیر خسرو پنجابی نوں لاہوری زبان لکھدے نیں۔

ایس سلسلے وچ پرانی گواہی محمد عوفی دی کتاب لباب الالباب دی جلد دوم صفحہ 228 اتے خواجہ سعد سلمان دے پتر خواجہ مسعود سعد سلمان لاہوری شاعری دا ذکر اے۔ (پنجابی ادب دی کہانی ص۔ 28)

6- مکدی گل ایہہ دے پئی پنجابی زبان نوں کدی پالی، کدی ہندوی یا ہندی آکھیا گیا۔ شاعراں اپنے شعر اں وچ پنجابی زبان دے لفظ نوں انج ورتیا اے۔

1- شاہ بہان الدین جانم ارشاد نامے وچ لکھدے، نیں (990ھ)

عیب نہ آکھیں ہندی بول۔ معنی توں چک ویکھ ڈھنڈول

2- عبدالکریم جھنجھوی ”نجات المؤمنین“ وچ لکھدے نیں (1086ء)

فرض مسائل فقہ دے ہندی کر تعلیم۔ کاراں مرداں امیاں جوڑے عبدالکریم

3- حافظ معظم دین (1089ء)

ایس عربی تمہیں ہندی کیجئے۔ سھے خلق سوکھلی لیجئے

4- مولوی محمد اسلم گلزار آدم (1250ھ)

اک دن دل وچ گزریا میرے او خیال

ہندی وچ پیغمبران دا کجھ آکھاں حال

5- لطف علی بہاولپوری ہوراں پنجابی نوں ہندی داناں انج ورتیا اے (1716ء توں 1794ء)

لطف علی دے بیت ہندی دے۔ خم مارن نال نظم دے

6- حمل فقیر سندھی ہوری انج آکھدی نیں۔

ہندی بیت حمل دے یارو۔ عالم وچ اظہار ہوے

7- آخر کار پنجابی نون پنجابی ای آکھیا جانا شروع ہويا۔ ایس نون شاعران اپنے کلام وچ بیجاں فرمایا جیوں۔ قاضی امام بخش شیروئی ہوری آکھدے نیں۔

بعد ازاں وچ اردو تھیے۔ تالیف حکم صاحب صاحبانے

ہن پنجابی جوڑیم قصے۔ بہت پرانے

8- حاجی اللہ بخش ملتانی "ہیر رانجھا" وچ لکھدے نیں۔

ہے تصحیح ترجیح کنندہ۔ حاجی بر خوردارے

بلبل بستان شعر پنجابی۔ شیر شکر اسارے

9- پنجابی دے شیکسپئر سید وارث شاہ آکھدے نیں (1722ء توں 1798ء)

سارے دیس خراب پنجاب وچوں۔ مینوں بڑا افسوس قصور دا لے

10- حضرت لہے شاہ ہورں دا کلام ملاحظہ فرماؤ (1692ء توں 1758ء)

در کھلا حشر عذاب دا

برا حال ہويا پنجاب دا

بعض لسانیات دے ماہراں دی کھوج موجب پنجابی داسب تون پہلوں لفظ نوشہ گنج بخش ہوراں 1552ء وچ ورتیا تے ایس تون بعد حافظ بر خوردار ہوراں ایس لفظ دی ورتوں اپنی کتاب "مفتاح اللہ" وچ کیتی اے۔

سوال نمبر 4 ☆ پنجابی زبان دا تعلق کس کنبے نال اے یاں

پنجابی غیر آریائی دراوڑی کنبے وچوں اے۔ تماڈا کیہ خیال اے یاں

تماڈے خیال وچ پنجابی کیڑے کنبے دی زبان ایں ویروا کر کے دسو؟

پنجابی زبان دے مڈھ بارے مختلف نظریئے کیہ نیں؟

جواب۔ پنجابی زبان دی تاریخ تے جہات پائیے تے ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی پنجابی

زبان بڑی پرانی زبان ایں۔ ایس زبان دے مڈھ بارے لسانیات دے مشہور ماہراں اپنے اپنے مختلف

تے مستند وچاراں (نظریئے) دا اظہار کیتا۔ لسانیات دے ماہراں دے نظریاں نون دو حصیاں وچ

ونڈیا جاسکد اے۔ یعنی

(1) پرانا نظریہ (2) نواں نظریہ

پہلے نظریئے دے حامی پنجابی زبان نون آریائی زبان کہندے نیں تے ایس نون سنسکرت دی دھی

متھدے نیں جد کہ دوجے نظریئے دے حامی پنجابی زبان نون غیر آریائی زبان کہندے نیں تے ایس

نون دراوڑی زبانان دے کنبے دی سرکڈھویں زبان من دے نیں۔

پرانا نظریہ۔ پنجابی زبان نون آریائی کنبے دی زبان من والیاں دا خیال اے بر صغیر ہندوستان دی

تاریخ دا آغاز آریہ تون شروع ہوندا اے۔ آریہ دی زبان سنسکرت سی ایس لئی ایہہ زبان وی

سنسکرت چوں نکلی اے تے ایہہ آریہ زبانان دے کنبے تون تعلق رکھدی اے۔ ایس نظریئے نون

من والیاں وچ ہندواں دا زیادہ ہتھ اے کیوں جو اوہ وی آریہ نسل نال تعلق رکھدے نیں تے ہر

معاملے وچ اپنی وڈیائی ظاہر کر دے نیں۔ ایس نظر یے دے من والیاں چوں ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ ڈاکٹر بناری داس جین تے پریم پرکاش سنگھ دے نال ذکر دے قابل نیں۔

☆ ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ موجب ”ہر کوئی یقین نال کہہ سکد اے کہ پنجابی اک سنسکرت جانی بولی اے“

☆ ڈاکٹر بناری داس جین آکھدے نیں ”آریاں دے آون توں پہلوں پنجاب دے لوکاں دی زبان دراوڑی سی جس دی اک بولی داناں براہوی سی۔ ایہہ بولی ارجوی صوبہ بلوچستان وچ بولی جاندی اے۔ ایس دے باوجود ڈاکٹر صاحب آکھدے نیں پئی جدوں آریہ لوک انڈویور چین کنبے دیاں بولیاں لے کے پنجاب وچ داخل ہوئے تے ایہہ کافی عرصہ رہے۔ پنجاب وچ قیام دے دوران اوہناں اپنی مذہبی کتاب ”رگ وید“ تخلیق کیتی۔ ایس توں بعد ایہہ لوک مشرق ول ودھدے گئے۔ ارج آریہ تہذیب تے سنسکرت زبان وی آلے دوالے دے علاقیاں وچ پھیلدی گئی۔ سنسکرت زبان نے ایہہ دی مقامی زبان یعنی دراوڑی تے غلبہ پایا تے ارج سنسکرت ایہہ دی مقامی زبان بن گئی ڈاکٹر صاحب دے کہن موجب رگ وید دی زبان تے ایہہ دی مقامی زبان وچ بہت تھوڑا فرق اے بعد وچ علمی زبان نوں سنسکرت داناں دتا گیا تے مقامی زبان ”عام آریہ بولی“ دے نال مشہور ہوئی۔

☆ لسانیات دے ماہر پریم پرکاش سنگھ ہوراں پرانے نظریے دی حمایت وچ کھوج در پن شمارے وچ ”پنجابی بھاشا آریہ کہ اتاریہ؟“ دے عنوان ہتھیاں لکھیاں۔ پہلوں تے اوہناں پروفیسر پر اثر دے قول نال اتفاق کر دیاں ایس نوں نقل کیتا اے ”اوس پرانے سس وچ اوہی بھاشا جس نوں ارج ویدک یا سنسکرت آکھدے ہاں پنجاب دی ہی بھاشا تھات یعنی اوس ویلے دی پنجابی ہی سی اتے اجوکی پنجابی اوسے داہی وکست ارتقاء شدہ روپ ہے سواجوکی پنجابی دا اوہو پرانا سنسکرت والا تھوڑے ہیر پھیر نال اوہی ڈھانچہ تے سروپ ہے“ ایس توں بعد لکھاری نے پروفیسر ہوراں دے وچاراں نوں اپنے لفظاں وچ ارج بیان کیتا اے کہ ”ویراں دی بولی نوں پنجابی کہہ سکدے ہاں بھادیس اوس دا وگیا نال ویدک بھاشا پر کھم پر اکر ت ویدک سنسکرت یاں ویدکی اولیا جاند اے“

مکدی گل ایہہ دے پئی ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ ڈاکٹر بناری داس جین تے پروفیسر پر اثر تے پریم پرکاش سنگھ ہوراں پرانے نظریے دی نہ صرف حمایت کیتی اے بلکہ زبردست حمایت کیتی اے۔ نوواں نظریہ۔ نوواں نظریے دے حامیاں پنجابی زبان نوں غیر آریائی زبان قرار دتا اے تے ایس نوں برصغیر ہندوستان دی قدیم زبان دراوڑی دی کنبے دی زبان قرار دتا اے۔

ایس نظریے دے حامیاں برصغیر ہندوستان وچ آریہ قوم دے آون توں پہلوں اک بہادر، جنگجو تے مہذب قوم ”دراوڑ تے منڈا قبیلے دے لوکی آباد سن ایناں لوکاں دیاں زباناں بڑیاں مہذب تے اعلیٰ کھیاں جاندیاں سن۔ جدوں آریہ لوک پنجاب وچ داخل ہوئے۔ اوہناں ایہہ دیاں مقامی زباناں یعنی دراوڑی تے منڈا قبیلے دیاں زباناں دا اثر قبولیا مقامی زبان دے کافی الفاظ اپنی زبان وچ ورتنے شروع کر دتے۔ ارج مقامی زبان دا آریہ قوم دی زبان تے ڈھیر اثر ہویا۔ ایہہ وکھری گل اے پئی صرف و نحو تے مقامی زبان دا زیادہ اثر نہ پے سکیا۔ ایناں مقامی زباناں نوں پرانی پر اکر ت زبان وی آکھیا جاند اسی لسانیات دے ماہراں موجب پرانی پر اکر ت زبان اجو کے دور دی پنجابی زبان دا چشمہ یاں

سومانیں نوں نظر یے دے جامیاں وچوں عین الحق فرید کوئی سہیل بخاری ڈاکٹر وزیر آغا تے ڈاکٹر
مر عبدالحق دے نال ذکر دے قابل نہیں۔

☆ سہیل بخاری موجب بر صغیر دیاں ساریاں زباناں دراوڑی یعنی ہندوستانی نہیں۔

☆ بر صغیر ہندوستان وچ بولیاں جان والیاں ساریاں زباناں آریہ دے ایٹھے آون تون پہلوں بولیاں
جان والیاں زباناں دے کنبے وچوں نہیں۔ ایٹاں بارے ایہہ آکھنا غلط اے پئی ایہہ زباناں سنسکرت
دی وگڑی ہوئی شکل نہیں۔

☆ مشہور ماہر لسانیات ڈاکٹر مر عبدالحق ہوراں موجب ”قدیم بولیاں یاں پراکرتاں نہ سنسکرت
تون نکھیاں نہیں تے نہ ای ایہدیاں وگڑیاں ہویاں شکلاں نہیں۔ سگوں ایہہ اک اجہٹھی پرانی زبان
دی دس پاؤندیاں نہیں جیسہ دی سنسکرت بلکہ ویراں دی زبان تون وی چوکھی پرانی سی تے اجہی بول
چال دی زبان سی جیسہ دے تون نویاں تے پرانیاں بولیاں یعنی پراکرتاں تے سنسکرت دونوں اکے
ویلے پیدا ہوياں۔

☆ عین الحق فرید کوئی موجب ”آریہ تون پہلوں بر صغیر ہندوستان وچ دراوڑی تے منڈا قبیلے
دے لوکی آباد سن جنہاں دی مقامی زبان بڑی اعلیٰ تے ارفع سی۔ آریہ قوم نے ایٹھوں دی مقامی زبان
تون اثر قبولیا مقامی زبان دا ڈھیر لفظی اثر آریہ قوم دے زبان تے پیا۔ مقامی زبان دے ڈھیر لفظ آریہ
قوم دی زبان وچ ورتے جان لگ پئے۔ اوس ویلے ایہناں مقامی زباناں نوں پرانی پراکرت آکھیا جاندا
سی ایہہ پرانی پراکرت سندھی وادی دیاں اجوکیاں زباناں دی جڑھیاں سماں اے۔

عین الحق فرید کوئی ہوراں آکھیا پئی اجوکیاں زباناں سنسکرت دے کنبے وچوں اکا نہیں۔ بلکہ ایہہ
دراوڑی کنبے نال تعلق رکھدیاں نہیں۔ اوہناں اپنے دعوے نوں ثابت کرن لئی منڈا تے دراوڑی
زبان تے موجودہ پنجابی زبان دے لفظاں دی سانجھ و احوال دتا اے۔ جس دا بیرواں آج اے۔

دراوڑی تے پنجابی زبان دے لفظاں دی سانجھ

دراوڑی	پنجابی	دراوڑی	پنجابی
کننا	کننا	اڑیے	آل
کاگد (کٹھنڈ)	کاگد	واٹ	باٹ
کنک	کنک	باہلا (بوہت)	باہلا
کنڈا	کرنٹ	چٹی	چٹی
کونل	کیکل	پھل	پل
گھوڑا	گڑھا	ٹپا	ٹپا
گدھا	کلورائے	راتری (رات)	راتری
کھ	کھ	نیر	نیر
		سیک	سیک
		سندھ	سول
		ساڑو (جلاؤ)	ساڑو

منڈا	پنجابی	منڈا	پنجابی
اناج	اناج	تاگی	تاہنگھ
ان پانی	ان پانی	تسلہ	تسلہ
بارو	بھانبر	چاٹو	چائی
باٹھا	بھٹ	چولا	چلھا
پسراؤ	پسرا	دال	دال
پیڑتی	پیڑھی	دھتورہ	دھتورہ
پیتا	پیتا	کنڈ	کنڈ
کھری	کھر	گڑ	گڑ

دراوڑی منڈا قبلے دیاں زباناں دا پنجابی زبان دے لفظاں دا تقابلی جائزہ لین مگروں ایہہ گل یقین نال آکھی جاسکدی اے پئی۔ پنجابی زبان دا تعلق سنسکرت یاں ویدک نال اکا نہیں بلکہ ایہہ غیر آریائی کنبے نال تعلق رکھدی اے۔ جیہڑی آریہ دے آون توں پہلوں ایہوں دے وسیکاں دیاں بولیاں ہوندىاں سن۔

سوال نمبر 5 ☆ لوک گیت کیہ ہوندے نیں؟
 لوک گیتاں بارے کسی کیہ جاندے او؟
 لوک گیت فطرت دے نیڑے ہوندے نیں۔ تماڈا کیہ خیال اے یاں
 لوک گیتاں دیاں مشہور صنفال دا پروا کرو؟

لوک گیتاں توں مراد لوکاں دے گیت یاں لوکاں دے گیت نیں۔ لوک گیت ہر ادب ہر زبان وچ ہر ملک تے ہر قوم وچ پائے جاندے نیں۔ فرق صرف ایٹاں ہوندا اے پئی ایٹاں دی زبان بہتر یاں بناوٹ وکھری وکھری ہوندی اے ایس توں علاوہ ایٹاں دا اسلوب تے انداز وچ وی اختلاف ہوندا اے۔ ایہہ گل وی پئی تے پیڑی اے پئی میدانی علاقیاں دے رہن والیاں لوکاں دے لوک گیتاں وچ بساں، گڈیاں، پھلاں، پھلاں، رکھاں، سبزیاں، جانوریاں، زیوراں، شہراں، سڑکاں، تاریاں، فصلاں، مکاناں، دوکاناں، پرندیاں، جنگلاں تے ہیلیاں ذکر آوند اے جد کہ دریاواں دے کنڈیاں تے آباد لوکاں دے لوک گیتاں وچ پانیاں، مچھیاں، ڈڈواں، مگر مچھاں، میڑیاں، کشتیاں، طوقاناں، چھلاں، ملاحاں تے چپوآں دا ذکر آوند اے۔

لوک گیت کے شاعر دی تخلیق نہیں ہوندے۔ بلکہ ایہہ دلاں چوں آپ ہمارے ہو کے زبان راہیں باہر نکلدے نیں۔ لوک گیت سچے سچے جذبیاں دا اظہار کردے نیں۔ لوک گیتاں وچ جیہڑیاں شیواں تے چیزاں دا ذکر ہوندا اے۔ اوہ چیزاں تے شیواں اوس سے وچ اپنی ہوند دا ثبوت دیندیاں نیں۔ مثال دے طور تے اک سے ریل گڈیاں دھوئیں والے انجن نال چلدیاں سن۔ اوس ویلے ڈیزل یاں نعلی نال انجن نہیں چلدے سن۔ لوک گیت وچ دھوئیں والے انجن دا ذکر ملاحظہ فرماؤ۔

ڈبہ ڈبہ ویکھ بیٹھی کیمڑے ڈبے وچ توں ماہیا
 جیویں قدرت تے فطرت دے مناظر تے مظاہر ملاوٹ تے بناوٹ توں پاک ہوندے نیں ایس
 طراں لوک گیتاں دے بول دی ہر قسم دی ملاوٹ تے بناوٹ توں پاک ہوندے نیں۔ تانہوں آکھیا
 جاندا اے پئی لوک گیت فطرت دے عین نیڑے ہوندے نیں۔ ملک دے اک حصے اک خطے تے
 اک صوبے دے لوک گیتاں وچ جغرافیائی تے ماحولیاتی تبدیلیاں پاروں کجھ فرق ہوندا رہندا اے
 ایسہ لوک گیت سینہ بہ سینہ اک پیڑھی توں دوجی پیڑھی وچ منتقل ہوندے رہندے نیں۔ ایسہ پئی
 تے پیڑھی اے پئی لوک گیت ساڈی حیاتی دے سھناں خشیاں غمیاں دے واقعات دا احاطہ کر دے
 نیں۔ دوجے لفظاں وچ لوک گیت ساڈے جمن توں لے کے مرن تیک دے تمام حالات تے
 واقعات دا احاطہ کر دے نیں۔

لوک گیتاں دیاں صفحاں لوک گیتاں دیاں صفحاں ایسہ نیں۔

- (1) لوری (2) تھال (3) بولیاں (4) ماہیا (5) گدا (6) سمی (7) جھوک (8)
 چھلا (9) دوہڑا (10) ڈھولا (11) کلکی (12) جگنی (13) مہندی (14) سٹھنیاں
 (15) گھوڑیاں (16) سیپا (17) ٹپا

لوری - بالیاں بالڑی نوں اڑی کرن توں ہٹاؤن 'چپ کران تے سلان لئی لوری دتی جاندا
 اے۔ لوری دے بولاں وچ نیک سدھراں تے روش تے خوشحال مستقبل دیاں خواہشاں دا
 اظہار کیتا جاندا اے۔ لوری دے بول سر تے تال تال بولے جاندا نیں جس نوں سن کے بچہ چپ
 ہو جاندا اے تے سوں جاندا اے لوری دار وراج شہراں وچ گھٹ ہوندا جارہیا اے پر پنڈاں تھانواں
 وچ لوری دار وراج حالی وی موجود اے لوری دے بولاں وچ اللہ اللہ دے رسول دی وڈیائی توں بعد
 بچے تے گھر دے وڈے وڈیریاں دے روشن تے خوشحال مستقبل دے سدھراں دا اظہار کیتا جاندا
 اے تے بچے لئی نیک سدھراں دی تمنا کیتی جاندا اے۔ ایناں بولاں وچ انگاں ساکاں یعنی بہن
 بھرا اماں 'با' چاچا 'چاچی' ماسی ماسی 'نانا نانی تے دادا دادی دے پاکیزہ رشتیاں دا ذکر وی کیتا جاندا اے۔
 جیویں:-

اللہ اللہ باوے دا
 باوا کنک لیاوے گا
 باوی بہہ کے چھٹے گی
 سو روپیہ دے گی
 اک روپیہ کھوٹا
 لوس دا لیاندا لوٹا
 لوٹے وچ پانی
 ماں میری رانی
 پو میرا راجا

سونے 516- دا دروازہ

چاندیاں دیاں پوڑیاں
ستے دھیاں گوریاں
اک دھی کالی
اوہ کرماں والی

یاں

لورم لوری
دوہ دی کٹوری
پی لے منے
کا کے توں چوری

یاں

اللہ توں والی توں
دتا ای تے پالیں توں

تھال - تھال الہڑ ٹیاراں دامن پسند لوک گیت اے الٹھر ٹیاراں ایہہ گیت چن چاننی رات وچ
گیند نوں یاں ٹھیکری نوں زمین تے مار کے بولدیاں نیں۔ تھال دے آخر وچ عام طور تے ایہہ بول
آوندے نیں ”آل مال پورا ہو یا تھال“ تھال دے بولاں وچ سچے تے سچے دلی جذبیاں دی عکاسی کیتی
جاندی اے۔ زبان وچ سادگی زروانی تے زول پن کٹ کٹ کے بھریا ہوندا اے۔
جیویں

کوٹھے اتے گنا دیرا میرا لما
بھابھو میری پتی جدھے تک مچھلی
میں تے مچھلی نہاون گیاں، لنڈے پیل پیٹھ
لنڈا پیل ڈھ پیا، مچھلی آ گنی پیٹھ
مچھلی دے دو مامے آئے تیجا آیا جیٹھ
جیٹھ دی میں روٹی پکی، اتے پایاں توریاں
جیون دیراں دیاں گھوڑیاں
آل مال پورا ہو یا تھال

ماہیا - ماہیا لوک گیتاں دی سب تون پرانی تے مشہور صنف اے مامے والفظ ماہ تون لکھیا اے جیہڑا
فارسی زبان والفظ اے جس دے معنی ”چن“ دے نیں۔ ایس صنف راہیں الہڑ ٹیاراں اپنے چن
جئے محبوب نوں اپنے سچے تے سچے دلی جذبات دا اظہار کردیاں نیں۔ مامے دے بولاں وچ عام طور
تے پیار محبت، مہر مروت، ہجر فراق، سوز گداز تے جدائی دے مضمون بڑے سادہ تے خوبصورت
انداز وچ پیش کیتے جاندے نیں۔ ماہیا ڈیڑھ مصرعے دا ہوندا اے۔ پہلا ادھا مصرعے قافیہ ردیف
نوں قائم کرن لئی بولیا جاند اے جد کہ اصل گل دو بے پورے مصرعے وچ ہوندی اے۔

کنیں	کانٹے	پائے	ہوئے	نی	جیویں
(i)	وٹ وٹ	پار وینساں	کیمڑے پیسے	لائے ہوئے	نی
(ii)	چٹا	رنگ	وے	دوانی	وا
(i)	آری	تے	آری	اے	اے
(iv)	کوئی	اونٹھ	قطارے	نیں	اے
(v)	دو	پتر	اناراں	وے	اے
	ساڈا دکھ	سن کے	چناں روندے	پتھر پہاڑاں	دے

بولیاں۔

بولیاں بولی دی جمع اے جیہڑا بول توں نکھیا اے بول دے معنی نہیں آکھناں یاں دسناں۔ ایہہ لوک گیتاں دی بڑی پرانی تے مشہور صنف اے۔ الہڑ ٹیاراں تے گھبر و جوان ایس صنف راہیں اپنے سچے تے سچے دلی جذبات دی عکاسی کر دے نیں۔ بولیاں دے بولاں وچ سماجی معاشی تے معاشرتی مضموناں توں علاوہ پیار محبت، ہجر فراق سوز گداز تے جدائی دے مضمون وی سادہ تے خوبصورت انداز وچ پیش کیتے جاندے نیں۔

جوگی	اتر	پہاڑوں	آیا	جیویں
(i)	دی	گھوک	سن کے	
(ii)	اوتھے	سرو	وا	
(iii)	جتنے	گوری	دھر	
(iv)	جدوں	کڈھیا	جلوس	غیریاں
(v)	شرچ	چٹالی	لگ	گنی
(vi)	تیری	میری	اک	جندڑی
(v)	تینوں	تاپ	چڑھے	ہونگاں
(vi)	کاہنوں	مارنا	ایس	روڑیاں
(v)	جن	نوں	تے	دے
(vi)	میریاں	نوں	بور	گئے
(v)	تینوں	کچھ	نہ	ٹیارے
(vi)	تینوں	پین	گے	والے
(v)	تاہے	دیئے	بند	بوتلے

جھوک - جھوک نوں بعض علاقیاں وچ ڈھوک وی آکھیا جاندا اے۔ جھوک / ڈھوک دے معنی نگری وستی یاں آبادی دے نیں۔ لوک گیتاں دی ایس مشہور صنف وچ مرشد پاک یاں محبوب نال بے انت محبت، عقیدت تے چاہت دا اظہار بڑے سوہنے تے سادہ انداز وچ کیتا جاندا اے۔

جیویں

جھوک میرے رانجھن والی۔ کتنی کو دور اے
اکھیاں توں نیڑے نیڑے قدماں توں دور اے

یاں

جھوک میرے مولا والی۔ وسے ہمیش وے
چلے دی کلیاں وانگوں سے ہمیش وے

چھلا - چھلا سادہ مندری نوں وی آکھیا جاندا اے تے ایہہ لوک گیتاں دی مشہور صنف وی اے۔ سندھی زبان وچ ایس نوں "چھلو" آکھدے نیں۔ ایہہ صنف نوں وکھرے وکھرے علاقیاں وچ وکھرے وکھرے انداز نال پیش کیتا جاندا اے۔ چھلے دے بولاں وچ عشق، محبت، پیار دے مضموناں توں علاوہ حیاتی دے سکھناں موضوعاں نوں زیر بحث لیاندا جاندا اے۔

جیویں

چھلیا	میرے	شاوا
چلیا	پانی	دانہ
تے	کھوہ	چھلا
تے	مونہ	گلاں
پھیرے	ایں	کاہنوں
میرے	مہیوں	وس
دے	ماں	وس
دے	جاں	گھلے

گدا - گدا لوک گیتاں دی مشہور تے پرانی صنف اے۔ الہڑ ٹیاراں کم کاج توں فارغ ہو کے رل کے ایہہ گیت گاندیاں نیں۔ گدے دے بولاں وچ تیزی دے نال نال ایس ہانچ وی تیزی آجاندا اے۔ ایہہ صنف الہڑ ٹیاراں دی من پسند صنف اے۔ گدے دے بولاں وچ پیار، محبت، ہجر، فراق توں علاوہ معاشی، معاشرتی تے سماجی مضموناں نوں بڑے سوہنے تے سادہ انداز وچ پیش کیتا جاندا اے۔

جیویں

س	میری	نے	سر	کرایا
اتے	پے	گئی		ریت

ہن	کیوں	رونی	ایں
شیشہ	پھڑ	کے	وکھ
ہن	کیوں	رونی	ایں

جگنی۔ جگنی لوک گیتاں دی مشہور صنف تے سوائیاں دے من پسند زیور داناں وی اے۔ لسانیات دے ماہر افضل پرویز ہوراں موجب خانہ بدوش عورت نوں جو گنیاں جگنی اکھدے نیں۔ جگنی دے بولاں وچ عشق محبت مہر مروت، حمد، نعت تے منقبت دے مضموناں نوں بڑے سوجھے سادہ انداز وچ پیش کیتا جاند اے۔ ایس صنف راہیں طنز مزاح توں علاوہ سنجیدہ مضموناں نوں وی پیش کیتا جاند اے۔ جدوں لہڑھیاراں تے گھبر و جوان ایس نوں سرتے تال نال پیش کردے نیں تے سماں بچھ جاند اے۔ ایس صنف نوں سازاں نال تے سازاں توں ہناں وی گایا جاند اے۔ ایہہ گیت ہنداں دے انگ وچ ہوندے نیں۔ ونگی پیش خدمت اے۔

میری	جگنی	دے	دھاگے	بچ
لی	لی	زہرا	دے	فرزند
جنہاں	کر بل	کیتا	جنگ	
او پیر	میریا	جگنی	کہدی	اے
جیہڑی	نام	علی	دا	لہندی

جگنی	جاوڑی	ملتان
اوتھے	وڈے	پہلوان
کھاندے	گریاں	باوام
مارن	مکی	کڈھن
جان	جگنی	کہدی
اوپیر	میریا	جگنی
جیہڑی	نام	علی
	دا	لہندی

سٹھیاں۔ سٹھیاں لوک گیتاں دی بڑی پرانی تے مشہور صنف اے۔ سٹھیاں والفظ سٹھن توں نکلیا اے جس دے معنی ننڈیا کرن، برا بھلا کہن یاں بھڈن دے نیں۔ لہڑادی جنج جدوں کڑی والیاں دے گھر جاندی اے۔ اوتھے ووہٹی دے گھر دیاں سواہناں تے ووہٹی دیاں سکھیاں سہیلیاں مزاحیہ گیتاں نال جنج نوں جی آیاں نوں اکھدیاں نیں۔ ایناں مزاحیہ گیتاں نوں سٹھیاں اکھدے نیں۔ ایس صنف راہیں لاڑے لاڑے دے ماں پوتے جانجیاں نوں مزاحیہ انداز وچ بھڈیا جاند اے ونگی دے طور پیش خدمت اے:-

ساڈے	تے	ویہڑے	مڈھ	کئی	دا
دانے	تے	مکھا	اوهل	گئی	دا
پھٹھی	تے	تپدی	تاہیں		
تجیو!	لج	تہانوں	تاہیں		

جنگ تے جاندی آ چھیڑ دے کنڈے
 ڈڈیاں نوں ویکھ کے جانجی نے کنبے
 اسال جھڈوانا ناہیں
 تلجیو! لنج تہانوں ناہیں

لوک گیتاں دے ایس ویروے توں ایہہ گل ثابت ہوندی اے پئی پنجابی زبان واقعی لوک گیتاں دی
 اسملی دولت نال مال مال اے۔

سوال نمبر 6 ☆ بیٹھ لکھیاں زباناں تے مختصر نوٹ لکھو؟

(1) سنسکرت (2) پراکرت (3) اپ بھرنش (4) پالی (5) پشاپچی
 (i) سنسکرت - سنسکرت، سنس تے کرت دے مجموعے دا ناں اے۔ سنسکرت دے لفظاں دی
 تشریح تے تفصیل بیان کردیاں لسانیات تے تعلیم دے مشہور ماہر مولوی سید احمد دہلوی ہور اں اپنی
 کتاب ”فرہنگ آصفہ“ وچ انج آکھدے نیں۔
 ”سنس تے معنی مقدس، پاکیزہ، پوتر تے پاک دے نیں جد کہ کرت توں مراد کرن دے نیں، انج
 سنسکرت توں مراد اے پاک صاف تے مقدس کیتی ہوئی زبان۔ اوہ پاک تے مقدس زبان جنہوں
 ہندو لوک دیوتیاں دی زبان آکھدے نیں تے جیہدے وچ اوہناں دیاں مقدس کتاباں لکھیاں ہویاں
 نیں۔“

سنسکرت دے لغوی معنی مقدس، شایستہ، عمدہ، اعلیٰ ارفع تے مقدس زبان دے نیں۔
 ایہہ گل پکی تے پڈی اے پئی سنسکرت آریہ قوم دی اصلی زبان سی جس وچ اوہناں اپنی مقدس
 کتاب ”رگ وید“ تخلیق کیتی۔ اس پاروں ایس زبان نوں اچا، اعلیٰ ارفع تے مقدس مقام تے مرتبہ
 حاصل ہويا۔ ویلے دے نال نال ایس زبان دے کلیے قاعدے بن گئے تے گرامر وی تخلیق ہو گئی۔
 لسانیات دے ماہر تے مشہور نقاد تے مورخ جناب عبدالغفور قریشی ہوری اپنی کتاب ”پنجابی ادب
 دی کہانی“ وچ سنسکرت دے عنوان بیٹھاں لکھدے نیں۔

”ہر زبان دوو ڈیاں شاخاں وچ ونڈی ہوندی اے۔ اک عالمانہ علمی، ادبی جاں کتابی، دوجی عام لوکاں
 دی بول چال دی زبان ہندی اے۔ ایہہ عام لوک جاں عوام گنتی وچ بھتے ہندے نیں۔ ایناں دا ڈھیر
 سارا طبقہ ان پڑھ ہند اے۔ ایناں دے مقابلے وچ عالماں جاں پنڈتاں دی گنتی بہت گھٹ ہوندی
 اے ایس سچائی نوں سامنے رکھ کے زباناں دے ماہراں نے ایہہ ثابت کر دتا اے کہ سنسکرت
 اصلوں کوئی وکھری زبان نہیں سی سگوں اہ کسے ہور زبان جاں پراکرت بولیاندی نکھری، ماجھی،
 دھوتی، سنواری جاں شدھ (صاف) کر کے لشکائی شکل دا ناں اے۔ شدھ واوی دی تن لکھ سال
 پرانی آبادی دے نشان تے پنج ہزار سال پہلوں دی تہذیب نوں دیکھیاں ایہہ کہنا وھیکی نہیں
 ہووے گی۔ کہ آریاں دا مقابلہ سپت سندھو جاں آریہ ورش دے مقامی لوکاں نال ای ہويا تے اوہناں
 دی زبان توں متاثر ہووے بغیر نہ رہ سکے۔ آریاں نے اوس ویلے ای عوامی زبان دراوڑی جاں منڈا
 نوں ای شدھ کر کے اوس وچ اپنے وید رچے۔ ایہہ قدیمی زبان خود رو بوئے وانگوں جیوندی جاگدی

اپنے امیر ذخیرہ الفاظ سخت جان ہون کر کے دو جیاں زباناں دے مقابلے تے کھلوتی دکھائی دیندی اے۔ (ص۔ 31 تے 32)

(ii) پراکرت - پراکرت دا شمار قدیم زباناں وچ ہوندا اے۔ پراکرت دے معنے نیں پر اے لوکاں دی زبان / بولی۔ لسانیات دے بعض ماہراں موجب پراکرت سنسکرت دی وگڑی ہوئی شکل اے۔ پر لسانیات دے اکثر ماہرین ایس خیال نوں غلط آکھدے نیں۔

لسانیات دے مشہور ماہر جناب ڈاکٹر مہر عبدالحق تے کئی ہور ناں سو جھوٹاں ایس دعوے نوں غلط قرار دتا اے پئی پراکرت 'سنسکرت دی وگڑی ہوئی شکل اے۔ آریہ سو جھوٹاں مقامی لجیاں تے بولیاں نوں حقارت تے نفرت نال ان پڑھ تے پینڈو لوکاں دی زبان نوں پراکرت داناں دتا سی۔ پراکرت توں مراد غیر شائستہ تے پینڈو بولی اے۔

لسانیات دے مشہور ماہر تے ممتاز نقاد تے مورخ عبدالغفور قریشی ہوراں "پراکرت" بارے اپنی کتاب پنجابی ادب دی تاریخ وچ بیان کیتا اے۔ "ایس دے معنے اک لوک بولی 'قدرتی آپ مہاری' ان مانجی بولی اے۔ ایس لحاظ نال ہر اک علاقے دی لوک بولی نوں پراکرت آکھیا جاندا اے۔ پڑھے تے ان پڑھے لوکاں دی زبان وچ جیہڑا تھوڑا بہتا فرق ہوندا اے۔ ایہو فرق سنسکرت تے پراکرتاں دا بنیادی فرق اے مشہور پراکرتاں دے ناں ایہہ نیں۔

(1) شورسینی پراکرت (2) ماگھدی پراکرت (3) اردھ ماگھدی پراکرت (4) مہار اٹھوی پراکرت (5) پشاپچی پراکرت

پراکرتاں دا دیوانہ کر دیاں لسانیات دے مشہور ماہر جناب ڈاکٹر مہر عبدالحق ہوراں اپنے مضمون "پراکرتوں کا ارتقاء" دے عنوان پٹھال انج بیان کیتا اے۔

"ویداں دی تصنیف دے زمانے وچ عام بول چال دی زبان الہیہ پراکرتاں سن۔ نہ کہ سنسکرت" ایناں پراکرتاں نوں ڈھلیاں پراکرتاں آکھنا چاہیدا اے تے اوہناں پراکرتاں نوں جیہڑیاں ایناں ڈھلیاں پراکرتاں توں نکھیاں تے سنسکرت دے نال نال ترقی کر کے موجودہ سنسکرتی ہند آریائی بولیاں دی شکل اختیار کر گیاں "ٹانوی پراکرتاں" آکھنا چاہیدا اے تے ایناں دی آخری ترقی یافتہ شکل نوں تیجے درجے دی پراکرت کہنا چاہیدا اے۔ تاں فساں دیاں پراکرتاں وچ کوئی حد فاصل قائم نہیں کیتی جاسکدی۔ لسانی اعتبار نال ایناں دیاں خصوصیتاں ایہہ نیں کہ ابتدائی حالت وچ پراکرت زباناں ترکیبی (SYNTHETIC) سن کے (CONSONANTS) صحیح دے سخت جوڑاں اتے ایناں نوں کوئی اعتراض نہیں سی ٹانوی حالت وچ ایہہ زباناں اے ترکیبی ای سن پر (DEPTHONGS) حروف علت دیاں ملیاں ہویاں آوازاں تے (CONSONANTS) حروف صحیح دیاں کرخت بناوٹاں غائب ہو گیاں۔ ایتھوں تیک کہ آخری ترقی دے دوران ایہہ زباناں بالکل رواں بن گیاں تے محض حروف علت دا مجموعہ بن کے رہ گیاں۔ ایس کمزوری نے اپنا انحطاط خود پیدا کر لیا تے ایہہ پراکرتاں تیجے درجے تے اک ہور موڑ مڑ گیاں۔ یعنی حروف علت گھٹ ہو گئے تے ایناں دی جگہ (DIPHTHONGS) طے ہوئے حروف علت نے لے لئی فیر اک نویں قسم دی زبان وچ آئی جیہڑی "ترکیبی" دی تھاں تخلیقی (ANALYTIC) بن گئی سی۔

ایس نوین شکل وچ (CONSONANTS) حروف صحیح دیاں بناوٹاں دوبارہ داخل ہوئیاں۔
پراکرت دیاں دو شاخاں میں مشرقی پراکرت تے مغربی پراکرت۔ ثانوی پراکرت بدھ مت توں
متاثر ہوئی جسہڑی ترقی یافتہ ہو کے پالی زبان بن گئی۔

(iii) اپ بھرنش - اپ بھرنش بارے لسانیات دے ماہراں مختلف خیالات دا اظہار کیتا اے۔
☆ بعض ماہراں موجب اپ بھرنش پنجاب تے افغانستان دے وسیکاں دے میل جول نال پیدا
ہون والی زبان نوں آکھیا جاندا اے۔

☆ لسانیات دے بعض ماہراں جاہلاں گنواراں تے ان پڑھ لوکاں دی ناپاک زبان نوں اب بھرنش
داناں دتا اے۔

☆ عبدالغفور قریشی ہوراں اپنی کتاب ”پنجابی ادب دی تاریخ وچ اپ بھرنش“ دے عنوان
پٹھاں لکھیا اے پئی۔

”اپ بھرنش افغانستان تے پنجاب دے لوکاں دے میل جول توں پیدا ہوئی۔ سنسکرت پنڈتاں
دی بولی وچ ایس نوں ان پڑھ غیر مہذب لوکاں دی ناپاک زبان آکھیا گیا اے۔ اپ بھرنش تے
پنجابی وچ حرف علت دا فرق اے جیویں پنجابی ہتھ توں ہاتھ، پھگن توں پھاگن جھگ توں جھاگ
چھن توں چھانج تے جٹ توں جاٹ بناتے گئے نیں۔ (ص 33)

اپ بھرنش تے پنجابی زبان دے لفظاں دا تقابلی جائزہ

اپ بھرنش	پنجابی	اپ بھرنش	پنجابی
اجو	اج	سپو	سپ
چمو	چم	کنو	کن
دوھو	دھ	رچھو	رچھ
ہتھو	ہتھ	سو	سس
دھبو	ڈبھو		

پالی - پالی دا لفظ پال توں لکھیا اے جس دے معنی سطر یاں صف دے نیں۔ ایسہ لفظ انج وی عام ورتیا
جاندا اے۔ محققاں تے مورخاں موجب پالی زبان مہاراجہ اشوک دے سے عام بولی جاندی سی۔
ایسہ زبان دیسی زباناں دا مجموعہ سی جس نوں بدھ مت دی مقدس تے پاکیزہ زبان مٹھیا جاندا سی۔ بدھ
مت دے مقدس صحیفے ایس زبان (پالی) وچ لکھے گئے۔ پالی بارے مختلف سو جھوٹاں انج ہیان فرمایا
اے۔

☆ لسانیات دے ماہر تے سو جھوٹاں ڈاکٹر مر عبدالحق موجب پالی ’ثانوی پراکرتاں وچوں پیدا
ہون والی زبان ایس مہاراجہ اشوک ویلے زبان دیاں دووڈیاں شاخاں بن یعنی مشرقی پراکرت تے
مغربی پراکرت ’ثانوی پراکرت بدھ مت توں متاثر ہوئی تے ترقی کر کے پالی زبان اکھوائی۔

☆ عبدالغفور قریشی ہوراں پالی زبان بارے لکھیا اے ”مہاتما گوتم بدھ نے اپنی تبلیغ عام
لوکاں وچ پھیلاؤن خاطر مقامی دیسی زباناں دا منصوبہ جیسا بنائے کے اک نوین زبان پیدا کیتی جو پالی
کہلائی۔ بدھ مت والے نہ سناتن دھرم نوں من دے سن تے نہ ای ویدک مذہب نوں من دے

ن۔ سنسکرت پنڈتاں دی زبان سی۔ پالی بدھ مت دی پوتر زبان سی۔
بھکشو اپنا مذہبی ادب اس وچ ای محفوظ کر کے سنبھال دے سن۔ ایہہ زبان ٹیکسلا وچ خوب
دوسی پھلی اشوک دے زمانے وچ پالی عام بولی جاندی سی ایہہ ان پڑھ لوکاں دی بولی سی۔ (ص)۔

(32)

(v) پشاپچی پشاپچی پالی دی اک شاخ اے۔ پشاپچی دے لغوی معنی گوشت خوردے نہیں جد کہ
ایس دے مجازی معنی جن بھوت تے پریت دے میں۔

بعض محققاں تے مورخاں موجب آریہ بدھ صغیر دے پرانے وسکیاں نوں نفرت تے حقارت پاروں
جن بھوت شیطان نال تشبیہ دیندے سن۔ ایس مناسبت نال اوہناں دی زبان ”پشاپچی“ آکھیا جاند ا
سی۔ ایس توں ایہہ گل ثابت ہوندی اے پئی پشاپچی کے خاص زبان داناں نہیں بلکہ ایس وچ اوہ
ساریاں زباناں تے پراکرتاں شامل نہیں جنہاں نوں غیر آریائی کنبے دیاں زباناں آکھیا جاند اے۔

عبد الغفور قریشی ہوراں اپنی کتاب ”پنجابی ادب دی کہانی“ وچ ”پشاپچی“ دے سرنا نوں بیٹھاں آکھیا
اے ”پالی دی اک شاخ اے۔ ایس نوں گورما گوجرتے وادی سندھ دے پھیرے بولدے سن۔ ایس

داسرا نیگی سندھی وچ ڈھیر عنصر اے۔ ایس نوں پچادھی وی آکھیا جاند اے (ص۔ 32 تے 33)
ایس لسانی بیروے توں ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی پنجابی زبان واقعی پرانی تے نگھر زبان

ایں سوال نمبر 7 ☆ مغربی بولیاں دا ویروا کرو (پنجاب یونیورسٹی
1986ء) (یاں)

پنجابی زبان دے تھلے دتے گئے لجیاں تے نوٹ لکھیں
(الف) دواہلی (ب) ملتان (ج) پوٹھوہاری (د) لہندی (پنجابی یونیورسٹی
1987ء) (یاں)

پنجابی زبان دیاں علاقائی بولیاں وچوں کسے پنج تے نوٹ لکھو؟
(1) ہندکو (2) پوٹھوہاری (3) شاہ پوری (4) ریاستی (5) ملتان
یاں پنجابی دیاں علاقائی بولیاں تے نوٹ لکھو؟

جواب۔ سیانیاں دا قول اے پئی ”ہر باراں کوہاں تے زبان وچ تبدیلی آجاندی اے“ ایس دا ایہہ
مطلب نہیں ہی ہر باراں کوہاں تے اک نویں زبان بن جاندی اے بلکہ ایس دا مطلب اے پئی
بعض جغرافیائی تے ماحولیاتی اثرات پاروں زباناں دے لفظاں وچ تبدیلی دا آوٹاں اک فطری تے
قدرتی امر اے۔ دور نہیں جاندے۔ لہوردی گل اے۔ پئی اندرون لہوردے علاقیاں تے بیرون
لہوردے علاقیاں دی زبان وچ ڈھیر فرق اے حالانکہ شہر اکو اے تے فاصلہ وی کوئی زیادہ نہیں۔
مثال دے طور تے بھائی دے علاقے دی لوکی آکھدے نیں ”میں گھرے نوں وٹا ماریا چری پھر کر
کے ارگئی“ جد کہ لہوردے دو بے علاقیاں دے لوکی آکھدے نیں ”میں گھرے تے وٹا ماریا چڑی
پھر کر کے لڑگئی۔ زبان وچ لفظاں دی تبدیلی دا معاملہ صرف پنجابی زبان وچ ای نہیں بلکہ ہر زبان وچ
ایہہ معاملہ پایا جاند اے۔ انگریزی زبان بین الاقوامی زبان ایں۔ ایس وچ وی ایہہ فرق واضح طور

تے دکھالی دیندا اے۔ مکدی گل ایسہ وے پئی جغرافیائی فرق مقامی رسم و رواج تے تعلیم وچ گھاتا
وادھازبان دے الفاظ وچ تبدیلی د باعث بن والے۔ انج کوئی نویں زبان ہوند وچ نہیں آوندی بلکہ
جیویں جیویں مرکز توں دور ہوندے جائے زبان دے لجیاں وچ فرق آندا جاندا اے ایس طرح
زبان دے کئی لہجے من جانداں نیں۔

لسانیات دے ماہراں پنجابی دیاں علاقائی بولیاں لجیاں نوں دو حصیاں وچ تقسیم کیتا اے
(1) مشرقی بولیاں (2) مغربی بولیاں

مشرقی بولیاں - ایہناں وچ ایسہ بولیاں آندیاں نیں۔

(1) بھٹیانی (2) پوادھی (3) رانھی (4) فالومی (5) دواہلی

مغربی بولیاں - ایہناں وچ ایسہ بولیاں آندیاں نیں۔

(1) پوٹھوہاری (2) دھنی (3) چھاچھی (4) شاہ پوری (5) ریاستی (6) مٹانی (7)
جانگلو

بھٹیانی - ایسہ بولی بیکانیر تے حصار دے علاقے وچ رانھی تے باگڑی لوک بولدے نیں۔ ایس
علاقے دیاں حدواں ہندی بولن والے علاقیاں نال ملدیاں نیں۔ ایس پاروں ایس بولی وچ ہندی
لفظاں دی رلت وی دکھالی دیندی اے۔ ایسہ بولی فیروز پور تے فاضلکھ ممدوٹ دے علاقیاں وچ وی
بولی جانندی اے۔ ایس بولی وچ جاسوں 'میرا تیرا تے جاواں ورگے لفظ بولدے نیں
لسانیات دے ماہر جارج گریسن نے بھٹیانی نوں تن حصیاں وچ ونڈیا اے۔

(1) بھٹیانی رانھی (2) بھٹیانی باگڑی (3) بھٹیانی رانھوری

بھٹیانی رانھی - ایسہ بولی صرف ریاست بیکانیر وچ بولی جانندی اے جیویں "ہیک آدمی دے دوے
پت پاس دے چھوٹے پت پونوں آکھیا ہے پیو مال وچ جیہڑا حصہ ہووے مینوں دے۔

بھٹیانی باگڑی - ایسہ بولی تحصیل فاضلکھ تے فیروز پور وچ بولی جانندی اے۔ جیویں "ایک مانس دا
دے پٹا ہاواں میاں چیمور و بیٹو باب نے کہو۔ اوباپ مال دا حصا چکا آوے می نے دے۔

بھٹیانی رانھوری - ایسہ بولی ضلع فیروز پور وچ بولی جانندی اے۔ جیویں اکے کوارے دی پٹا سین
اون مالے چھوٹے بیٹا باب کہیو۔

(ii) پوادھی - پوادھی نوں مراد پورٹی ادھ یعنی پنجاب دا مشرقی علاقہ ایسہ بولی انبالہ، چٹالہ، رڑکی
حصار دے علاقیاں وچ بولی جانندی اے ایس بولی تے ہندی بولی تے باگڑی بولی دا اثر وی دکھالی دیندا

اے۔ ایس بولی وچ تینوں توں تے تے مینوں توں منے دے لفظ بولے جانداں نیں۔

(iii) رانھی - رانھی بولی بارے لسانیات دے ماہراں انج آکھیا اے۔

(1) عبدالغفور قریشی ہوری اپنی کتاب پنجابی ادب دی تاریخ وچ ایس بولی نوں بھٹیانی دا حصہ قرار
دتا اے۔

(2) گیانی ہیر سنگھ وردھوراں موجب رانھی بولی اک دکھری بولی / لہجہ اے۔

(3) پروفیسر جوگندر سنگھ ہوراں آکھیا پئی پوادھی والے علاقے وچ رانھی دا علاقہ وی آجاندا اے۔

ایسہ بولی ضلع حصار تے گھگر دریا دے کناریاں تے رہن والے لوک بولدے نیں۔

مالوی۔ ایسہ بولی پینالہ، ناہمہ، لدھیانہ فرید کوٹ تے فیروز پور دے ضلعیاں وچ بولی جاندی اے ایس بولی بارے عبد الغفور قریشی ہوراں اپنی کتاب ”پنجابی ادب دی کہانی“ وچ انج آکھیا۔ ایسہ ستلج دے مشرقی علاقہ دی بولی اے۔ خاص کر کے فیروز پور، لدھیانہ، تلونڈی، فرید کوٹ، دھنولہ، بھینڈا، پینالہ، کھنہ، رائے کوٹ، ماچھو واڑے دے دیس وچ بولی جاندی اے۔ ایسے ال دو جے نوں بھائی کہہ کے بلاون دار و اج اے لفظاں نوں گھٹا کے بولن داعام رواج اے جیویں۔ ”میں آکھیا“ نوں ”کھیا“ و ”دی تھاں“ ”ب“ تے میم ودھرے بولے جاندے نیں۔ جیویں ویرا توں ”بیرا“ ویاہ توں بیاہ وغیرہ (ص۔ 34)

(v) دواہلی۔ ایسہ بولی ستلج تے دریا ئے بیاس دے درمیانی علاقے وچ بولی جاندی اے عبد الغفور قریشی موجب ”دیس پنجاب دے علاقے جالندھر بہت دو آب نوں دواہلی آکھیا جاند اے۔ ایسہ علاقہ ضلع جالندھر تے ہوشیار پور توں اپر ریاست کپور تھلے نوں وی اپنے گھیرے وچ لے آوندا اے۔ ایس حصے دی بولی نوں دواہلی سدیا جاند اے۔

ایس دامالوی بولی تال ودھیرا فرق نیں۔ ایسے ونوں ب کر کے زیادہ بولیا جاند اے۔ جیویں ویڈ توں بید وچ توں پچ ویاہ توں بیاہ ویر توں بیر تے وچار توں چار وغیرہ (ص۔ 35)

مغربی بولیاں

پوٹھوہاری۔ پوٹھوہار اوس علاقے نوں آکھیا جاند اے جیہڑا عام پدھر توں تھوڑا جما چا ہووے۔ ایس بولی بارے لسانیات دے ماہراں وکھرے وکھرے وچاراں دا اظہار کیتا اے۔

1- عبد الغفور قریشی ہوراں موجب ”دیس پنجاب دے علاقے وچ پوٹھوہار دی بولی اے۔ جیہڑا ساوے دیاں پہاڑیاں دے پچھم ولوں، تحصیل گوجر خاں، تحصیل کہوڑے تے راولپنڈی تے درہ مارگلا اتے مشتمل اے۔ ایس وچ مگھی مگھی، اچھنا گھنڈا دے لفظ ودھیرے بولے جاندے نیں۔ دا دے“ دی دے لفظاں نوں تانی نے کر کے سدیاں جاند اے (ص۔ 36)

2- لسانیات دے ماہر جارج گریسن ہوراں پوٹھوہاری بولی نوں دو حصیاں وچ تقسیم کیتا اے۔ پہلی قسم اوہ اے جیہڑی راولپنڈی تے اوہدے آلے دوالے بولی جاندی اے جد کہ دوجی قسم دی بولی مری تے اوہدے آلے دوالے دے علاقیاں وچ بولی جاندی اے۔ ایس لہجے وچ ضلع گجرات دی تحصیل پھالیہ، ضلع جہلم، میر پور، آزاد کشمیر، ضلع چکوال، اٹک، میانوالی تے سرگودھے دا کجھ علاقہ شامل اے۔ ایس لہجے والے لوکی اک نوں ہک تے آوے گا نوں آسی وغیرہ بولدے نیں۔

دھنی۔ دھنی لہجے / بولی بارے لسانیات دے ماہراں وکھرے وکھرے وچاراں دا اظہار کیتا اے

1- انور بیگ اعوان ہوراں موجب ضلع جہلم دی تحصیل چکوال دے اوس علاقے جیہڑا ہند دے وچ میرا تھر چک توں لے کے چڑھدے وچ سرکال مائل تائیں تے شمال وچ نیلا دھینہ توں لے کے جنوب وچ ڈھوک ٹاہلیاں تائیں پھیلیا ہویا اے بولی جاندی اے۔

2- ارشاد پنجابی موجب سون سکیسر دے مکن توں بعد دھنی دا علاقہ شروع ہو جاند اے۔ ایس وچ تحصیل چکوال تلہ گنگ دے اپر لے پاسے داتے وچکار لا علاقہ شامل اے۔ ایہدے اتے پوٹھوہاری تے ہندی دا اترا اے۔

3- ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں دھنی نون پوٹھوہاری دی اک شاخ آکھیا اے۔

4- جارج گریسن نے دھنی نون ضلع جہلم دی بولی آکھیا اے۔

نمونہ - ”ہکی جنے دے دوپتر آہے۔ ایہناں وچوں کٹڑے پیونوں آکھیا پوگھرے باہرے دا جیہڑا حصہ ماٹھ نون آوند اہ توں ماٹھ نون چا دیہ۔

چھا چھی - اٹک کھمبل پور دے علاقہ نون چھا چھو آکھیا جاندا اے۔ ایس علاقے وچ ایہٹ آباد راہ لینڈی توں لے کے اٹک تیک تے ہزارہ تے پشاور دے کچھ علاقہ شامل نیں۔ ایس علاقے دے لکھے نون چھا چھی لکھ آکھیا جاندا اے۔ چھا چھی لکھ ڈوگری نال رلد اے۔ لسانیات دے ماہر گیانی ہیر سنگھ ہوراں ایس لکھے نون پہاڑی لکھ قرار دتا اے تے ایس وچ ایہٹ آباد کوہ مری تے پونچھ دے علاقے نون وی شامل کیتا اے۔ جارج گریسن ہوراں ضلع اٹک دی بولی نون اونکاری بولی تے ضلع جہلم دی بولی نون دھنی آکھیا اے۔ چھا چھی ایٹاں دونواں بولیاں وچکار دی بولی داتاں اے۔

شاہ پوری یاں لہند ارنگ - ایہہ بارے دے علاقہ دی بولی اے جس وچ جھنگ سرگودھا ڈیرہ اسماعیل خان فیصل آباد تے میانوالی دے علاقے نیں۔ شاہ پوری لکھ واقعی لہندے دا لکھ اے کیوں جو ایہہ لکھ نہ تے ملتان نال ملدا اے تے نہ ای پوٹھوہاری نال رلد اے۔ جارج گریسن نے ایس بولی نون ”تھلی لکھے“ داتاں دیندے نیں۔ ایس بولی / لکھے نون میانوالی تے ہوں دے لوک ہند کو آکھدے نیں جد کہ جھنگ دے و سنیک ایس نون ”تھلو چاری“ آکھدے نیں۔

ریاستی - رحیم یار خان تے ریاست بہاولپور وچ بولی جان والی بولی اے۔ ایہہ ملتان نال ملدی جلدی اے لسانیات دے مطابق ملتان تے سرائیکی الگ الگ لکھے نیں۔ ریاستی تے سرائیکی تے سندھ دا ودھیرا تے اے۔ جارج گریسن ہوراں ریاستی نون ملتان وچ شامل کیتا اے۔ اج کل دے محقق تے مورخ ریاستی نون سرائیکی وچ مدغم کرن دی بھر نویں کوشش کر رہے نیں۔

ملتان - برصغیر ہندوستان دی تاریخ تے جھات پائیے تے پتہ چلدا اے پئی ملتان کسے دور وچ مشہور صوبہ تو علاوہ صوبہ پنجاب د ادارہ حکومت وی سی۔ ملتان تے ملتان دے آلے دوالے وچ بولی جان والی زبان نون ملتان آکھیا جاندا اے۔ ایس بولی دا شمار لہندی بولیاں وچ ہوندا اے۔ ایہہ بولی ملتان توں علاوہ ڈیرہ غازی خان دے علاقیاں وچ وی بولی جاندا اے۔

جارج گریسن موجب ملتان نون کدھرے ملتان بولی تے کدھر ملتان زبان متھیا جاندا اے۔ جارج گریسن ہوراں ملتان زبان دیاں ڈھیر ساریاں شاخاں وی دیاں نیں۔

اجو کے دور دے بعض محقق تے مورخ ملتان نون سرائیکی آکھدے نیں تے ایس نون پنجابی نالوں کوئی دکھری زبان ثابت کرن دی کوشش کردے نیں۔ ملتان بولی / زبان وچ اک نون ہک تے دونوں ڈھوں آکھیا جاندا اے یعنی دونوں ”د“ ”ڈ“ نال بدل دتا جاندا اے جیویں دس نون ڈس تے تینوں نون تیکوں تے ہووے گا توں ہوسی وغیرہ۔

جانگھویا جانگھی - نیلی بار تے گنجی بار دے علاقہ وچ بولی جان والی بولی / لکھے نون جانگھویا جانگھی آکھیا جاندا اے ایس وچ کمالیہ ساہیوال دے کچھ علاقے شامل نیں ایہہ علاقہ کچھ عرصہ پہلوں ویران تے جنگل سی ایس پاروں ایس علاقہ دی بولی نون جانگھویا جانگھی آکھیا جان لگ پیا۔ ایس بولی وچ

اک نوں ہک تے دس نوں ڈس آکھیا جاندا اے ایسے طراں ہالی توں ہالڑی تے بالی توں ہالڑی وی آکھیا جاندا اے۔

بولیاں / لہجیاں دے ایس ویروے توں ایہہ گل یقین نال آکھی جاسکدی اے پئی ایہہ سب بولڑیاں تے لہجے پنجابی نہیں جیوں جز کل توں وکھرا نہیں ہو سکدا ایسے طراں ایہہ بولیاں / لہجے پنجابی توں وکھرے نہیں۔ مغربی لسانیات دے ماہر ایہناں بولیاں نوں پنجابی زبان دیاں شاخاں سمجھدے نہیں۔ اوہناں دا ایہہ خیال درست نہیں۔ حتیٰ تے سچی گل تے ایہہ دے پئی۔ ایہہ مرکزی پنجابی زبان دی ترقی دا ثبوت اے پئی ایس دے وکھ وکھ لہجیاں نوں دور دور دے علاقیاں دے لوک وی سمجھدے نہیں تے بولدے نہیں۔ ایہو وجہ اے پئی بابا فرید گنج شکر ہوراں دے شلوک 'شاہ حسین ہوراں دیاں کافیاں وارث شاہ دی ہیر تے سلطان باہو ہوراں دیاں سی حرفیاں ہر تھاں پڑھیاں' سنیاں تے سمجھیاں جانیاں نہیں۔ جیکر ایٹاں دی تخلیق مقامی لہجے وچ ہوندی تے شاید ایٹاں مشہور تے مقبول نہ ہونداں۔

سوال نمبر 8 ☆ پنجابوں باہر دی پنجابی بولیاں ذوا ویرا کرو؟ یاں ہند کو-ڈوگری تے گو جری بارے نوٹ لکھو؟

ہند کو ہند کو تے پنجابی زبان وچ بہت تھوڑا فرق اے ایٹاں وچ ڈھلا فرق صرف لہجے دا اے۔ لفظ بدلی ہوئی شکل وچ ورتے جاندا اے نہیں۔ ایس بولی نوں ہند کو آکھن دی وجہ اے وے پئی ماضی وچ سندھ دریا دے کنڈے دے آلے دوالے دے علاقیاں نوں ہندو علاقہ آکھیا جاندا سی تے ایسے مناسبت نال ایتھے دی بولی نوں ہند کو آکھیا جاندا سی۔ ایہہ بولی / زبان نوشہرہ ہری پور ایبٹ آباد مانسہرہ مردان کوہاٹ ہون تے ڈیرہ اسماعیل خان وچ بولی جاندا سی۔

ہند کو بارے لسانیات دے ماہر جناب عبدالغفور قریشی ہوراں اپنی کتاب پنجابی ادب دی کہانی وچ انج لکھیا اے "پئی ایران دے بادشاہاں ہنجا فشی ہوراں دریائے سندھ دے کنارے دے آلے دوالے دے علاقے نوں ہندو کا آکھیا جاندا سی۔ ایس پاروں ایتھے دی بولی داناں ہند کو یاں اند کو یاں ہند کی پے گیا۔ ایس زبان تے پشتو تے پوٹھوہاری دا گرا اثر اے۔

ایس زبان نوں جارج گریسن نے "ہند کو" آکھیا اے۔ تے انج نمونہ پیش کیتا اے۔

"ہک جنے نہیں دو پتر ہائے۔ نگرے پتر پیونوں آکھیا پیو ماٹھ ناں جیہڑا حصہ ماٹھ ناں آناں ماٹھ و نڈ دیہ" جارج گریسن ہوراں ایس زبان / بولی نوں کوہاٹ دی بولی آکھیا اے جد کہ ضلع ہزارہ دی بولی نوں ہند کی بولی داناں دتا اے تے ہند کو توں وکھرا نمونہ انج پیش کیتا اے۔

"ہک آدمی دے دو پتر آں۔ ایہناں وچوں نکلے پیواں آکھیا کہ اے پیو مانے دا جیہڑا حصہ مہاں مجد اہا مہاں دے۔

ڈوگری یاں پہاڑی۔ گیانی ہیر سنگھ موجب ڈوگری دا مطلب اے پہاڑ جد کہ پنجابی شد کوش وچ ایس دا مطلب گجر دسیا گیا اے۔ عام طور تے جموں تے کانگڑے دی بولی نوں "ڈوگری" آکھیا جاندا اے۔

جارج گریسن ہوراں ”ڈوگری“ نوں ریاست جموں دی بولی آکھیا اے۔ ڈاکٹر بنارس داس جین ہوراں وی ایس زبان / بولی نوں جموں دی بولی ای آکھیا اے۔ اوہناں ایس بولی دا نمونہ انج پیش کیتا اے۔

”پھیر سیں کہ دکھیا کہ بڑا جینا کالا شیا بھوت بس کیتا داجی تے اٹھے پچھے جیتا ساڑیاں چھنن بدھی دیاں جی۔ ساڑے کولا اک شتا کیے جنے اے باوئے نے دو آریے چ کھولے پیسے منگی لی۔

مکدی گل ایسہ وے پئی ایسہ بولی وی پنجابی نال بہت ملدی جلدی اے۔ ایسہ بولی سیالکوٹ تے گورداسپور دے علاقیاں وچ بولن والی پنجابی دے نال بہت سانجھ رکھدی اے۔ ایس دامر کزی پنجابی نالوں بہت گھٹ فرق اے جیویں گیا ہویا دی بجائے گیا داور تیا جاند اے۔ ایسے طراں ”و“ نوں ”ب“ نال بدل دتا جاند اے جیویں۔ ”ویروا“ توں بیر واتے ویرھے توں بیرھے وغیرہ۔

گوجری۔ ایسہ بولی راجستھان توں لے کے ہمالیہ دی گودی دے علاقہ لدراچ تائیں بولی جاندی اے۔ لسانیات دے بعض ماہراں ایس بولی نوں گجراں دی بولی وی لکھیا اے۔ بعض مورخاں تے محققاں دا خیال اے پئی ایسہ بولی پری واس قبیلیاں دے لوکی بولدے نیں۔ ایسہ بولی ڈوگری توں زیادہ علاقیاں وچ بولی جاندی اے۔ ایس بولی تے میکانیری بولی دا اثر زیادہ نمایاں وکھالی دیندا اے۔ ایس لئی ایسہ ڈوگری توں علیحدہ شکل اختیار کر گئی اے۔ ایس بولی لفظ ”و“ تے مکدے نیں۔ جیویں پچھا توں پھیرے تے کھڑے توں کھڑو وغیرہ۔

ڈاکٹر صابر آفاقی ہوراں دے کلام وچ گوجری رنگ ملاحظہ فرماؤ۔

صابر بے نوا میر و مال یو ہجر ماں ہوؤ
پل مناں اک دن کو لگے دن مناں سال کودے

سوال نمبر 9 ☆ پنجابی ادب دی دور و ٹڈبارے تسی کیہ جاندے لو؟ یاں

پنجابی ادب دے ارتقاء دا جائزہ پیش کرو؟

یاں اٹھارویں صدی دے پنجابی ادب تے روشنی پاؤ؟

یاں بلافریدنج شکر توں لے کے 1947ء میکر دے پنجابی ادب دی تاریخ بیان کرو؟

جواب۔ ایسہ گلی پکی تے پیڈی اے پئی دو جیاں زبانناں آکر پنجابی زبان وچ وی نظم نثر نالوں پہلوں ہوند وچ آئی اے۔ پنجابی زبان دی تاریخ اپنی پرانی ایس جی ہند دے دی حیاتی دی تاریخ پرانی ایس۔ پنجاب دے خطے دا جدوں پنجاب نال نہیں سی اوووں وی اتھے ہند دے رہندے سن تے اپنے سچے تے سچے جذبیاں دا اظہار زبان راہیں کر دے سن۔ ایسہ سچے تے سچے جذبے لوک گیتاں راہیں اک نسل توں دوجی نسل تیکر منتقل ہوندے رہے سن مکدی گل ایسہ وے پئی پنجابی زبان بڑی پرانی زبان ایس جیہڑی زمانے دی اولاد بلی دیاں شاں کھاندی انج دی شکل وچ ساڑے سامنے ایس۔

مڈھلا پنجابی ادب۔ پنجابی ادب دی تاریخ تے جھات پائیے تے پتہ چلد اے پئی ماضی وچ جدوں باقاعدہ سکول یاں مدرسے نہیں سن اوووں وی مانویں مانویں لوکی لکھن پڑھن دا اول سکھدے

ہوندے سن۔ تاریخ دسویں صدی اے پی بر صغیر ہندوستان وچ مسلماناں دی آمد توں پہلوں وی ایسے
پنجابی زباں بولتے تھے جی جاندی سی۔ بھانویں ایس داناں سنسکرت یاں دراوڑی یاں منڈاڑی سی۔
لسانیات دے ماہر ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ ہوراں اپنی کتاب ”پنجابی ادب دی مختصر تاریخ“ وچ
پنجابی ادب دے مڈھلے بانیاں وچ ناتھ جوگیاں دا ذکر کیتا اے ایناں داسماں 850ء توں 1450ء
متھیا جاند اے۔ جنہاں ناتھ جوگیاں نوں بطور شاعر پیش کیتا اے۔ اوہناں دا ویرا راج اے۔

(1) گوردگورکھ ناتھ (940ء توں 1031ء)

گوردگورکھ ناتھ جہلم دے ضلع نال تعلق رکھ اسی لے اپنے علاقے دا مشہور جوگی متھیا جاند اسی۔
عبدالغفور قریشی موجب گورکھ ناتھ کسے نیویں ذات چوں سن جیہڑے مچھندر ناتھ دے وڈے
چیلے سن جنہاں بارال ساں چلہ کھیاتے جوگ پنڈھ نوں سنواریا نکھاریاتے کھلاریا۔ (ص 188)

نمونہ کلام
شلوک

کال دکالے جو نرتی۔ بالے جو بن جو نرتی
پھرتے جو بن الپ اہار۔ کسے گورکھ دے کا یا ہمار

یاں

(2) چرپٹ ناتھ (890ء توں 990ء)

چرپٹ ناتھ اپنے سے دا مشہور جوگی سی ایناں دے مریداں وچوں راجہ ساہل ورمادی سی جیہڑا
ریاست چنڈے تے راج کرن مگرون ایس دا چیلہ بن گیا۔ چرپٹ ناتھ ہوراں وی گورکھ ناتھ وانگوں
لنگوٹی دا دھنی تے حق سچ دا پرچارک سی۔ ایناں دا کلام شلوکاں وچ موجود اے۔ نمونہ کلام ونگی دے
طور تے پیش خدمت اے۔

کلام چوں ونگی

سن سکھ ونا ہنس پت ونا۔ اس جگ میں کیسے رہناں
اکھیں ویکھناں کنیں سناں۔ مکھ سوں کچھ ناں کہناں

یاں

ندر گندا باہر گندا۔ توں کیوں بھولیو چرپٹ اندھا

(3) پورن بھکت (970ء توں 1070ء)

پورن بھکت چورنگی ناتھ دے ناں نال وی مشہور نہیں پورن ناتھ نوں اوس دے پوسالماہن نے
انھے کھوہ وچ سٹھو اوساں جھتوں اوس نوں مچھندر ناتھ جی ہوراں کڈھو لیا سی۔

پورن بھکت بلجے کئی قصے کہانیاں تے لوک گیت ملدے نیں۔ کچھ پیش خدمت اے۔
کلام چوں ونگی

درویش سوئی جو درد پچھانے۔ قدرت ویکھ رہیا چرانے
قدرت تے ہی اللہ جا پے۔ جاں کا وزن جنہیں کچھ ناہیں بنھاپے
اللہ عالم سچ سلایا۔ بولت دینے پروان چھپایا
درد وند ہونے دور سے ڈیٹھا۔ سو درویش درلدگا بیٹھا

(4) رتن ناتھ (1000ء توں 1120ء تک)

ایسہ وی اپنے سے دے مشہور جوگی / ناتھ متھے جانندے نیں۔

اپناں جوگیاں / ناتھاں دا کلام خالص پنجابی وچ نظر نہیں آوند اپر پنجابی دے ڈھلے ادب وچ ایس قسم دی پنجابی ای بولی تے سمجھی جاندی سی۔

لسانیات دے ماہر سے دے مشہور محقق تے مورخ ایس گل تے متفق نیں پئی پنجابی ادب دباقاعدہ آغاز حضرت بابا فرید گنج شکر ہورال توں ہوندا اے تے اوہناں نوں پنجابی زبان تے ادب دابوہڈھی شاعر متھیا جاندا اے۔ عبدالغفور قریشی ہورال پنجابی ادب دور و نڈانج کیتی اے۔

1- صوفیاں دا دور (500ء توں 1000ء تیکر)

2- اسلامی مذہبی دور (5000ء توں 1150ء تیکر)

3- وراث شاہی دور (1150ء توں 1200ء تیکر)

4- نواں پنجابی ادب (1872ء توں 1947ء تیکر)

5- پنجابی ادب داپاکستانی دور (1947ء توں بعد دا دور)

عبدالغفور قریشی ہورال اپنی کتاب ”پنجابی ادب دی کہانی“ وچ ہر دور دیاں کچھ گن خوبیاں بیان کیتیاں نیں مثال دے طور تے پہلے دور دی خصوصیت ایسہ سی پئی ایس دور دی شاعری وچ تصوف تے معرفت دارنگ زیادہ نمایاں دکھالی دیندا اے۔ دوجے دور دی شاعری وچ مذہبی رنگ زیادہ واضح دکھالی دیندا اے۔ تانہوں ایس دور وچ فقہ حدیث دیاں کتاباں دے ترجمے ہوئے تے اسلامی رسالے وی شائع ہوئے۔

وارث شاہی دور وچ عشقیہ قصے کہانیاں لکھیاں گیاں جد کہ نویں پنجابی ادبی دور وچ پنجابی ادب نے انگریزی اثر قبول کیتا، نثری تے شعری ادب وچ کئی نویاں صفحیاں داخل ہوياں۔ پنجابی ادب دتی تاریخ دا ویروالج اے۔

غوری تے غلاماں خاندان دا دور۔ لسانیات دے ماہراں تے مشہور محققاں تے مورخاں حضرت بابا فرید گنج شکر ہورال نوں پنجابی زبان دا پہلا صوفی شاعر متھیا اے۔ ایسہ بڑے افسوس دی گل اے پئی ایڈے وڈے صوفی شاعر دی پیدائش بارے کوئی پکی پیڈی تحقیق نہیں ہوئی عبدالغفور قریشی ہورال اپنی کتاب ”پنجابی ادب دی کہانی“ وچ باباجی دا جنم 1174ء لکھیا اے جد کہ لسانیات دے دوجے ماہراں باباجی دا جنم 584ء بمطابق 1188ء دسیا اے۔ محمد غوری ہورال لہور تے 1183ء نوں حملہ کیتا تے ایتھے غزنی دے آخری حکمران خسرو ملک نوں شکست دتی۔ ایس توں ثابت ہويا پئی بابا فرید گنج شکر غوری خاندان دے سے پیدا ہوئے۔ باباجی دی وفات بارے وی لسانیات دے ماہراں تے محققاں نے مورخاں وچکار ایکا نہیں۔ عبدالغفور قریشی موجب باباجی 1265ء وچ اللہ نوں پیارے ہوئے جد کہ دوجے مورخاں تے محققاں موجب باباجی 1270ء متھیا جاوے تے ایسہ غلاماں خاندان دے آخری حکمران ناصر الدین محمود داعمہ بن دالے جیکر باباجی دی وفات داسن سمجھتے تے فیر غلاماں خاندان دے حکمران غیاث الدین بلبن وازمانہ بن دالے ایس

دیروے توں ثابت ہوندا اے پئی بلباچی ہوراں قطب الدین ایک 'التمش' الکن الدین فیروز رضیہ سلطانہ ناصر الدین محمود تے بلبن دے عہد وچ حیاتی گزارے۔
ایہہ گل وی حقیقی تے سچی اے پئی ایس دور وچ بلبا فرید گنج شکر ہوراں توں اڈ کوئی ہور پنجابی شاعر سامنے نہیں آوندا۔ ہوسکدا اے پئی ایس دور وچ کوئی ہور شاعر وی ہو یا ہووے گا پر اوس واکلام موجود نہیں۔ ایس لئے بلبا فرید گنج شکر ہوراں نوں ای پنجابی زبان دا پہلا عظیم صوفی شاعر مٹھلیا جاندا اے۔

حضرت بلبا فرید گنج شکر 1188ء نوں قاضی جمال الدین ہوراں دے گھر کھو توں / کوٹھے وال ضلع ملتان وچ پیدا ہوئے۔ اوہناں چشتیہ سلسلے دے عظیم بزرگ حضرت قطب الدین بختار کاکی ہوراں دے ہتھ تے بیعت کیتی۔ اللہ سوہنے دے فضل تے کرم تے مرشد پاک دی دعابرکت نال بلبا فرید گنج شکر ہوراں آسانی نال سلوک دیاں منزلاں طے کر لیاں۔ حضرت نظام الدین اولیاء بلباچی ہوراں دے مرید سن حضرت بلبا فرید گنج شکر باکمل صوفی شاعر تے اپنے سے دے عظیم بزرگ سن۔ بلباچی ہوراں نوں عربی فارسی تے پنجابی زبان تے عبور حاصل سی۔ فارسی وچ اوہناں دیاں تن کتاباں بڑیاں مشہور نیں۔ پنجابی زبان وچ آپ دے شلوک (دوہڑے) نیں۔

بلباچی واکلام عشق محبت 'مہر مروت' 'ہجر فراق' سوز گداز 'اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دا درس دیندا اے۔ بلباچی ہوراں دی شاعری وچ دنیاوی ناپائیداری تے بے ثباتی دے مضمون بڑے سوہنے تے سادہ انداز وچ پیش کیے گئے نیں۔ بلباچی ہوراں حقوق اللہ تے حقوق العباد دی پابندی تے زور دتا اے۔

بلباچی ہوراں واکلام چنگے کماں تے نیک عملاں دی پریرنا تے زور دیندا اے۔ حضرت بلبا فرید گنج شکر ہوراں دے کلام چوں ونگی پیش خدمت اے۔

نماز بارے

- (i) اٹھ فریدا وضو ساچ۔ صبح نماز گزار
جو میسر سائیں نہ نیویں۔ سو سرکپ اتار
(ii) اٹھ فریدا! ستیا جھاڑو دے مسیت
توں سزا رب جاگدا تیری ڈاھڈے نال پریت
(iii) فریدا! بے نمازا کتیا ایہہ نہ بھلی ریت
کبھی چل نہ آیا پنچے وقت مسیت

عاجزی انکساری بارے

- (i) فریدا! خاک نہ نندیے خاکوں جیڈنہ کو
جیوندیاں پیراں تلے مویاں اپر ہو
(ii) فریدا! کالے مینڈے کپڑے کالا مینڈا ویس
گناہیں بھریا میں پھراں لوک کسن درویش

فریدا ہے توں عقل لطیف ہیں کالے لکھ نہ لیکھ
اپنے گریوان میں۔ سرنیواں کر ویکھ

سادگی بارے

رکھی سکھی کھا کے ٹھنڈا پانی پی
ویکھ فریدا! چوپڑی نہ ترسا ویں جی

بابا فرید گنج شکر ہوراں دلکھ کلام گرنتھ صاحب وچ شامل اے جس بارے کچھ لکھاریاں، مورخاں تے محققاں آکھیا اے پئی ایہہ کلام ابراہیم فرید ثانی والے جد کہ اوہناں والیہ خیال اکا ای غلط اے۔ لسانیات دے ماہر تے مشہور مورخ تے محقق محمد آصف خان ہوراں دلیلاں نال ثابت کیتا اے پئی بابا فرید گنج شکر ہوراں دے شلوک ای گرنتھ صاحب وچ شامل نیں۔

غلاماں خاندان تے تعلق عہد۔ بابا فرید گنج شکر ہوراں توں بعد 1253ء توں 1325ء وچکار دے دور وچ خواجہ میر خسرو مشہور شاعر دی حیثیت نال سامنے آوندے نیں۔ عبدالغفور قریشی ہوراں موجب اوہ فارسی تے پنجابی و اشاعر سی تے اوس نے بھارتاں راہیں کلام پیش کیتا اے۔ ایہہ گل پکی تے پیڑی اے پئی خواجہ میر خسرو خاندان غلاماں دے عہد وچ پیدا ہوئے تے خاندان تعلق دے آخری بادشاہ محمد تغلق دے عہد وچ اللہ نول پیارے ہو گئے۔

لودھی خاندان دا دور۔ لودھی خاندان دے دور دے پنجابی شاعر اں دا ذکر کر دیاں عبدالغفور قریشی ہوراں شاہ میراں جیہڑے دس پائی اے۔ جیہڑے کمال الدین ہیلانی دے مرید سن اوہناں دا تعلق بجاپور (دکن) نال سی۔ اوہ سکندر لودھی دے عہد وچ 1496ء وچ فوت ہو گئے سن۔ عبدالغفور قریشی موجب شاہ میراں ہوراں دی زبان سراہیکی نال رلدی و کھالی دیندی اے۔ شاہ میراں جی ہوراں دا کلام ونگی دے طور تے پیش کیتا جاندا اے۔

صفت کروں میں اللہ کیری جو پوری پورن پور
قادر قدرت رنگی کاروں نہ نیڑے نہ دور
نہ اس روپ نہ اس ریکھا نہ اس تھاں مکان
زرگنا گن و نسا کردا کس لکھ کروں بکھان

عبدالغفور قریشی موجب شاہ میراں جی توں بعد گرونانک دیوجی داناں سامنے آوند اے جیہڑے سکھاں دے پہلے گرو نیں۔ قریشی ہوراں موجب ایہہ 1469ء نوں بھلول لودھی دے دور وچ پیدا ہوئے تے 1539ء نوں مغل بادشاہ نصیر الدین ہمایوں دے دور وچ فوت ہو گئے۔ گرونانک دیوجی درویش ملس تے نیک سیرت انسان سن گرونانک جی بابا فرید تحریک توں بے حد متاثر سن۔ تانہوں اوہناں دے کلام وچ وی بابا فرید گنج شکر ہوراں دارنگ و کھالی دیندا اے۔ اوہناں وکھرا فرقہ سکھ پنڈھ بنایا۔ گرونانک دیوجی ہوراں دے کلام وچ عشق محبت، مہر مروت، ہجر فراق، سوز گداز، اخلاقی رواداری دے مضموناں توں علاوہ رہی حمد تے نیک عملوں دی پریرنا دوسر ملدا اے۔ اوہناں دا کلام شلوکاں دے رنگ وچ گرو گرنتھ وچ شامل اے۔

باواگرونانک دیوہوراں دا کلام ونگی دے طور تے پیش خدمت اے۔

اللہ دی وڈیائی

۔ اول اللہ نور اوپایا۔ قدرت کے سب بندے
ایک نور سے۔ سب جگ اجسیا، کنو بھلے کنو مندے
اللہ الکہ اگم قادر کرن ہار کریم
سب دنیا آون جاوئی۔ مقام ایک رحیم
مر میت صدق مصلیٰ حق حلال قرآن
صوم۔ سنت میل روزہ ہوے مسلمان

لودھی خاندان دے دور اک ہور مشہور شاعر شیخ فرید الدین ابراہیم ثانی سامنے آوندے نیں۔ عبد
الغفور قریشی موجب شیخ فرید الدین ابراہیم ثانی ہوراں دا زمانہ 1450ء توں 1575ء دسیا اے
یعنی اوہ لودھی دور وچ پیدا ہوئے مغلیہ دور دے بادشاہ اکبر اعظم دے عہد وچ فوت ہوئے۔ جیسہ
نمونہ کلام قریشی ہوراں پیش کیتا ونگی دے طور تے پیش خدمت اے۔

۔ فریدا میں بھلا واگپ دا۔ مت میلی ہو جائے
گھلا روچ نہ جان دا۔ سروی مٹی کھائے
برہا برہا آکھے۔ برہا توں سلطان
فرید جت تن برہانہ اتجے۔ سوتن جان مسان

مغلاں دا دور (1528ء توں 1875ء)

مغلاں دا دور 1528ء توں 1875ء تیک رہیا اے۔ ایس دور وچ پنجابی ادب وچ کافی پیش رفت
ہوئی۔ عبد الغفور قریشی ہوراں مغلیہ دور دے پہلے حصے نوں ”اسلامی مذہبی دور“ داناں دتا اے
ایس دور وچ بے شمار پنجابی شاعر تے لکھاری سامنے آوندے نیں۔ ایس دور دی تخلیق تے صوفیانہ
رنگ دی گھاٹ تے مذہبی رنگ دا زور و کھالی دیندا اے۔ شاعراں تے لکھاریاں حقوق اللہ تے حقوق
العباد دی پابندی دی ضرورت تے زور دتا اے۔ ایساں شاعراں تبلیغ اسلام دے پرچار ناں فقہ دے
بیادی مضموناں بارے دس پائی اے۔ شاہ جہان تے اورنگ زیب عالمگیر دا دور پنجابی ادب وچ اسلام
دی تبلیغ لئی خاص اہمیت رکھدا اے۔

ایس دور وچ فقہ، تفسیر، حدیث تے سیرت پاک بارے بے شمار کتاباں لکھیاں گیاں۔ پچیاں نوں
اسلامی تعلیم دیاں بیادی گلاں بارے جانکاری دین لئی پچیاں بھیاں مذہبی کتاباں تخلیق کیتیاں گیاں
جنہاں وچوں کچی روٹی، مسی روٹی تے مٹھی روٹی ور گیاں کتاباں دے ناں ذکر دے قابل نیں۔ ایس
دور دے لکھاریاں وچوں مولانا عبد اللہ عبدی تے عبد الوہاب دے ناں ذکر دے قابل نیں۔ ایس
دور دیاں ہور مشہور کتاباں وچوں ایزد باری، اللہ باری، رازق باری تے واحد باری دے ناں ذکر دے
قابل نیں۔ ایس دے مشہور شاعراں شاعری دیاں مشہور صفحاں جنی حمد، نعت، منقبت، سلام، حلیہ
نامہ، مولود نامہ، معراج نامہ، نور نامہ، بیت، بارہ ماہ، سی حرنی تے گیت نوں اپنایا مکدی گل ایسہ دے
پچی مغلیہ دور دے ایس پہلے حصے وچ پنجابی لکھاریاں تے شاعراں فقہ و ل خصوصی توجہ دتی تے

اپنے کلام راہیں مذہبی واقعات سے بزرگال دے حالات نوں سادہ سے سوہنے انداز وچ پیش کیتا اے۔

مغلیہ دور دے دو بے حصے نوں عبد الغفور قریشی ہوراں ”پنجابی ادب دا تاج دور“ دسیا اے۔ ایس دور نوں وارث شاہ دادوری آکھیا جاندا اے۔ ایہ دور 1150ھ توں 1200ھ یعنی 1737ء توں 1785ء تیک کھلریا ہویا اے۔ ایس دور وچ فارسی نوں درباری زبان دی حیثیت حاصل سی ایس لئی ایس دور دے پنجابی لکھاریاں دیاں لکھتاں تے فارسی زبان دا اثر واضح و کھالی دیندا اے۔ 12 ویں صدی ہجری وچ محمد شاہ داعمد سی۔ پنجابی شاعری مثنوی توں ڈھیر متاثر و کھالی دیندی اے۔ فارسی زبان دے مشہور شاعر اے یعنی فردوسی ’عمر خیام دے کلام نوں سامنے رکھدیاں ایس دور دے پنجابی شاعر اے پنجابی قصے لکھنے شروع کیتے۔ ایہناں قصیاں کہانیاں تے فارسی زبان اثر و کھالی دیندا اے۔ ایس دور دیاں مشہور تخلیقاں وچ ہیر رانجھا، کسی پنوں، سوہنی مہوال تے یوسف زلیخا دے ناں ذکر دے قابل نیں۔ ایس دور دے عظیم شاعر اے وچ وارث شاہ تے پلھے شاہ دے ناں ذکر جوگ نیں۔ لسانیات دے ماہر اے موجب شاہ برہان الدین جانم بجاپوری مغلیہ دور دا پہلا شاعر مٹھیا جاندا اے۔ جس دا وفات ورھا عبد الغفور قریشی ہوراں 1882ء لکھیا اے۔ دو بے لفظاں وچ شاہ برہان الدین شہنشاہ اکبر دے دور دا شاعر سی۔ ایس شاعر نے اینکاں نظماں لکھیاں جنہاں وچوں ارشاد نامہ، نسیم الکام، وصیت الہادی، منقبت الایمان تے بھارت الذاکر ذکر دے قابل نیں نمونہ کلام ونگی دے طور تے پیش خدمت اے۔

الف ایمان پر لیاؤ ان سب جگت بنایا

ایسی قدرت بہو بھانت رچیا آپس میں چھپیا

مغلیہ دور دا دو جاہم شاعر دمورداس دمودار اے۔ جس نے ہیر رانجھے دے قصے نوں سب توں پہلوں نظمیا ایس شاعر دی حیاتی بارے سارے مورخ، محقق تے تذکرہ نگار چپ نیں۔ اجو کے دور دے مہان محقق مورخ تے لسانیات دے ماہر جناب محمد آصف خان ہوراں موجب دمورداس ہوراں اکبر تے جمانگیر داعمد ضرور ویکھیا ہووے گا۔

مغلیہ دور دا مشہور صوفی شاعر شاہ حسین اے۔ شاہ حسین 1539ء وچ لہور وچ پیدا ہویا تے 1599ء وچ لہور وچ ای فوت ہو گیا۔ شاہ حسین ہوراں نوں کافیاں دا موہڈھی شاعر مٹھیا جاندا اے۔ اوہناں دا کلام عشق محبت، مہر مروت، ہجر فراق، اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دا درس دیندا اے۔ اوہناں دی زبان وچ سادگی، روانی تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا اے۔ اوہناں دا نمونہ کلام ونگی دے طور تے پیش کیتا جاندا اے۔

من اٹکیا بے پرواہ نال، اوس دین دنی دے شہ نال

قاضی ملاں متیں دیندے کھرے سیانے راہ دیندے عشق کی لگے راہ نال

ندیوں پار رانجھن دا ڈیرہ کیتا قول ضرور ہے جانا نتاں کراں ملاح نال

کے حسین فقیر نمانا دنیا چھوڑ آخر مر جانا اوڑک کم اللہ نال

ایس دور دے دو جیاں مشہور شاعر اے وچ بلانو شہ، منج بخش، چیلو، مولوی عبداللہ لہوری حکیم درویش،

مولوی عبدالکریم جھنگوی، حافظ بر خوردار سائیں نظام دین ہزاروی، حافظ معظم دین، حضرت سلطان باہو شاہ مردان، شاہ شرف احمد گوجر، علی حیدر ملتانی تے چراغ اعواندے ناں ذکر دے قابل نہیں۔

ایس دور دے کچھ شاعران واکلام نمونے دے طور پیش خدمت اے حضرت سلطان باہو (1629ء توں 1692ء)

(بچ) چڑھ چناں توں کر رشنائی ذکر کریندے تارے ہو
گلیاں دے وچ پھرن نماں لعلان دے و نجرے ہو
شالا مسافر کوئی نہ تھیوے، کچھ جنہاں تھیں بھارے ہو
تاڑی مار اڈانا باہو اسیں آپے اڈن ہارے ہو
چراغ اعوان (1121 بمطابق 1707ء) ہیر چوں اقتباس

پہنوتی ہیر بلوغت کوں جاں آئی وچ جوانی
حورآں دست تعجب آوے لب تے ڈکھ بری مستانی
زلف سیاہ ڈن خوشی پکاں ابرو مثل کمانی
چسماں خوب فراغ منور بہت کشاد پیشانی

مغلیہ دور وازوال تے پنجابی ادب - لسانیات دے ماہر جناب عبدالغفور قریشی ہور اں اپنی کتاب ”پنجابی ادب دی کہانی“ وچ مغلیہ دور دے زوال دے دور نوں وارث شاہ دادور آکھیا اے ایس دور دے پنجابی ادب وچ لوک ریتاں تے سماجی قانون دے خلاف احتجاج کیتا گیا اے۔ ایس توں علاوہ ایس دور دے لکھاریاں قصہ نگاری ول ودھیرے توجہ دتی اے۔

اورنگ زیب عالمگیر دے دور وچ حضرت پلے شاہ داناں سامنے آوند اے۔ حضرت پلے شاہ 1692ء وچ اورنگ زیب دے عہد وچ پیدا ہوئے تے 1758ء وچ عالمگیر ثانی دے عہد وچ فوت ہو گئے۔ اوہناں واکلام کافیاں وچ اے۔ اوہناں کافی دی صنف نوں کمال دے درجے تیک اپڑا دتا اے۔ اوس دے کلام دی وڈیائی بارے پنجابی دے صوفی شاعر حضرت میاں محمد بخش آکھدے نہیں۔

پلے شاہ دی کافی سن کے۔ ہدا کفر اندر دا

وحدت دے دریا دے اندر۔ اوہ وی وتیا تر دا

حضرت پلے شاہ واکلام عشق محبت، مہر مروت، ہجر فراق، سوز گداز، اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دے مضموناں ناں بھریا ہو یا اے۔ پلے شاہ عظیم بزرگ تے نڈر شاعر متھے جان دے نہیں۔ اوہ وحدت الوجود دے حامی سن ایس لئی اوہناں دے کلام وچ تصوف معرفت دے مضموناں وچ وحدت الوجود دارنگ زیادہ واضح دکھالی دیندا اے۔

ایس دور دے شاعران وچ پلے شاہ وارث شاہ حامد شاہ عباسی تے ہاشم شاہ، مولانا عبدالکلیم اچوی مولوی احمد یار مالوی توں علاوہ ہور ناں کئی شاعران دے ناں ذکر دے قابل نہیں۔ مغلیہ دور دے زوال تے سکھی دور دے سے پنجابی ادب دے فروغ لئی بڑا کم ہو یا اے۔ ایس دور وچ انیکاں مثنویاں

لوک داستاناں تخلیق ہوئیاں۔ ایس توں علاوہ ایس دور وچ قرآن پاک دیاں تفسیراں تے ترجمے وی ہوئے بارک اللہ لکھوی (1786ء۔ 1871ء) نے فقہ بارے ”انواع بارک“ ناں دی کتاب لکھی۔ ایسے طراں حافظ محمد بن حافظ محمد بارک ہور اں قرآن مجید دی تفسیر پنجابی وچ لکھی۔ تے فحشی غلام حسین گامن (1791ء توں 1848ء) نے کافیاں تے غزلاں لکھیاں۔

انگریز دور تے پنجابی ادب۔ برصغیر ہندوستان وچ انگریزاں دی آمد پاروں عیسائی مشنریاں سکولاں دا قیام عمل وچ آیا۔ عیسائی پادریاں تبلیغ لئی دو جیاں زباناں دے نال نال پنجابی زبان نوں وی ذریعہ تبلیغ بنایا۔ چھاپے خانے لگ گئے۔ انج پنجابی کتاباں لکھیاں جان لگ پیاں کئی کتاباں دے پنجابی ترجمے ہوئے۔ لوکاں نے مشاعریاں ول توجہ دینی شروع کر دتی۔ مشاعرے ہون لگ پئے۔ نواں پنجابی ادب رچیا جان لگیا جیہڑا انگریزی ادب توں زیادہ متاثر سی انگریزاں دی آمد پاروں پنجابی ادب وچ افسانہ نگاری تے ڈرامہ نگاری جہیاں مشہور تے قدیم صنعاں ہوند وچ آئیاں۔ نثری تے شعری رومانوی ادب تخلیق ہون لگ پیا۔ ادب وچ روائتی رنگ گھٹ گیا تے ہاس رس تے محول دے نال نال تحقیق دارنگ زیادہ نمایاں ہو گیا۔

انگریز پادریاں پنجابی وچ گرائمر تے ڈکشنری تخلیق کیتی۔ 1873ء وچ اخبار ہندو پرکاش امرتسر توں شائع ہون لگا۔ بعد وچ خالصہ اخبار تے خالصہ گزٹ وی شائع ہوئے۔ پنجابی دا پہلا فارسی رسم الخط وچ اخبار 1896ء نوں جالندھر توں شائع ہویا۔ مکدی گل ایسہ دے پئی ایس دور وچ پنجابی ادب دے فروغ لئی کافی کم ہویا۔ مشہور شاعراں دا کلام ونگی دے طور تے پیش خدمت اے۔

پہلے شاہ (جنم 1680ء وفات 1757ء)

۔ رانجھا رانجھا کر دی میں آپے رانجھا ہوئی
سدونی مینوں دھیدونی رانجھا ہیر نہ آکھے کوئی
رانجھا میں وچ میں رانجھے وچ ہور خیال نہ کوئی
میں نہیں اوہ آپ ہے اپنی آپ کرے دلجوئی

وارث شاہ (1722ء۔ 1798ء)

ہیر روح تے چاک قلبوت جانو۔ بالنا تھ ایسہ پیر بنایا ای
بچ پیر تے پنج حواس تیرے۔ جناں تھاپناں تھ نوں لایا ای

ہاشم شاہ (1752ء۔ 1821ء)

نازک ہیر ملوک کسی دے مہندی نال شکارے
بالوریت تے وچ تھل دے جیوں جوں بھنسن بھینارے
سورج بچ وڑیا وچ بدلی ڈردا لھک نہ مارے
ہاشم ویکھ یقینی کسی دا صدقوں مول نہ ہارے

شاہ محمد (1789ء۔ 1862ء)

مینوں آن چو فیروں گھور دے نی لیدے مفت انعام روپے باراں
جٹی ہوواں تے کراں پنجاب رنڈی سارے دیس دے وچ جاترن واراں

537
 چھڈاں نہیں لہور وچ وژن جوگے سنے وڈیاں افسراں جمعداراں
 بے رن گے وچ پردیس مردے شاہ محمدا مارنی ایس ماراں
 قادریار (1802ء-1892ء)

(ذ) ذرا نہ رہی تن وچ طاقت رانی گاوندی غماں دے گیت لوکو
 میں بھلی ساں تیں نہ کوئی لایو جو گیاں نال پریت لوکو
 جنگل گئے نہ بوہڑے سندرراں نوں جوگی جو کے دے مت لوکو
 قادریار پچھے کیرا دکھ میرا اس وقت ہویا پتھر چت لوکو
 میاں محمد بخش (جنم 1830ء وفات 1907ء)

۔ رحمت دا دریا الہی ہر دم وگدا تیرا
 اک قطرہ جے مینوں بخشیں۔ کم بن جاوے میرا
 خواجہ غلام فرید (1841ء-1901ء)

۔ ہک ہے ہک ہے ہک دی دم دم سک ہے
 ہک ہے ظاہر ہک ہے باطن، بیا سب کچھ ہالک ہے
 جیوا ہک کوں ڈوں کر جانے اوہ کافر مشرک ہے
 ایس دور دے مشہور لکھاریاں تے شاعران دنی ادبی خدمات دا بیروانج اے۔

قادریار (1802ء توں 1892ء)

کتاباں (1) معراج نامہ (2) سوہنی مہوال (3) پورن بھمت۔
 مولوی محمد موسیٰ (جنم 1805ء)

کتاباں (1) گلزار موسیٰ (2) گلزار محمدی (3) گلزار سکندری۔

میراں شاہ ظہری (1809ء توں 1900ء)

کتاباں (1) قصہ ہیرا رانجا (2) سی حرفیاں۔

پیر محمد

کتاباں چھٹیاں دی وار (1925ء)۔

غلام رسول اعوان (جنم 1228ھ)

کتاباں (1) علیہ شریف (2) سی حرفی (3) تفسیر سورت فاتحہ (4) قصہ کسی پنوں (5) پکی روٹی

مولوی عبدالستار (1823ء توں 1913ء)

کتاباں (1) اکرام محمدی (2) قصہ یوسف زلیخا (3) عبرت نامہ (4) چرخہ رنگ رنگیلا۔

فضل شاہ نواں کوئی (1244ء توں 1307ء)

کتاباں (1) کسی پنوں (2) سوہنی مہوال (3) یوسف زلیخا (4) تحفہ فضل شاہ (5) لیلیٰ مجنوں

میاں محمد بخش (1830ء توں 1907ء)

کتاباں (1) قصہ سخی خواص خان (2) شاہ منصور (3) تحفہ رسولیا (4) مرزا صاحبان (5) گلزار

نیرنگ عشق (6) شریں فرہاد (7) سیف الملوک (8) ہدایت المسلمین (9) سوہنی مہوال۔

سائیں احمد علی (1836ء توں 1937ء)

میراں شاہ (1839ء توں 1925ء) بیت سائیں احمد علی

کتاباں کافیاں میراں شاہ

خواجہ غلام فرید (1841ء توں 1901ء)

کتاباں کافیاں خواجہ غلام فرید

مولوی غلام رسول عالمپوری (جنم 1849ء)

کتاباں (1) چوپٹ نامہ (2) سی حرنی کسی پنوں (3) داستان امیر حمزہ (4) احسن القصص (5) چھٹیاں۔

محمد یوٹا گجراتی (1851ء توں 1930ء)

کتاباں (1) سی حرنی محمد یوٹا (2) قصہ یوسف زلیخا (3) پنج گنج (4) چند ربدن (5) مرزا صاحبان ایناں مشہور شاعران توں علاوہ استاد کریم محمد بخش نوروز، پیر مر علی شاہ، دائم اقبال، دائم، حکیم گاموں خان، سر شہاب الدین، مولوی دلپسند، مولوی شاہ دین، مولا بخش کشتہ، استاد ہدم، محمد دین سوختہ، استاد عشق لہر، عبد الجید سالک، پیر فضل گجراتی، فیروز دین شرف، ڈاکٹر فقیر محمد فقیرتے عبد الغفور انظر ہوراں دے ناں ذکر دے قابل نہیں۔

سوال نمبر 10 ☆ پاکستانی پنجابی ادب تے روشنی پاؤ؟
یاں
پاکستان بن مگروں رچے جان والے پنجابی ادب تے جہات پاؤ؟
یاں
پاکستان بن مگروں رچے جان والے پنجابی ادب دا جائزہ پیش کرو؟
یاں
پاکستان بن مگروں رچے جان والے پنجابی ادب تے روشنی پاؤ؟

جواب ☆ پنجابی ادب دی تاریخ تے جہات پائیے تے ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی دنیا دیاں باقی زباناں آر پنجابی زبان تے ادب وچ وی نثر نالوں نظم پہلوں ہوند وچ آئی اے۔ پاکستان بن مگروں رچے جان والے ادب دا جائزہ لیے تے ایسہ گل سامنے آوندی اے پئی نظم نثر نالوں پہلوں ہوند وچ آئی۔ مڈھلی نظم وچ زیادہ تراوہ مضمون نظمائے گئے جنہاں وچ اوہناں دکھاں درداں، مصیبتاں مشکلاں دی تفصیل بیان کیتی گئی جیہڑی لوکائی نوں ملکی ونڈ ویلے سہنی پئی۔ شاعران عام طور تے روایتی شاعری نوں چھڈ کے ملکی ونڈ دے واقعات نوں اپنی شاعری دا موضوع بنایا۔ ایسہ گل وی حقیقی تے سچی اے پئی آگواں دی نیک نیتی لوکائی دے اتفاق تے اتحاد تے اللہ سوہنے دے خصوصی فضل تے کرم نال پاکستان 14 اگست 1947ء نوں ہوند وچ آیا۔ پاکستان دے حصول وچ لکھاں لوکی شہید ہوئے لکھاں جاناں دا نذرانہ دتا گیا تے لکھاں بچے یتیم ہوئے لکھاں عورتاں دے سہاگ لٹے گئے تے لکھاں عورتاں دیاں عزتاں لٹیاں گیاں۔ پاکستان بن مگروں رچے جان والے ادب وچ ایناں تمام واقعات نوں خاص طور تے بیان کیتا گیا۔ مڈھلی شاعران وچوں عبد الجید بیٹھی، پیر فضل گجراتی، ڈاکٹر فقیر محمد فقیرتے احمد راہی ہوراں دے ناں ذکر دے قابل نہیں۔ ایس سلسلے وچ احمد راہی ہوراں دا اک شعر ملاحظہ فرماؤ۔

کھلے رکھیں یو ہے سدا بللا
خورے کدی پرت آئے

ہر راہی ہوراں دے شعری مجموعہ ”ترنجن“ قیام پاکستان توں مگروں پہلی واری چھاپے چڑھیا۔
ہر راہی ہوراں دے ایس شعری مجموعے وچ رومانوی رنگ زیادہ نمایاں دکھالی دیندا اے۔ بعض
گیتاں وچ لوک گیتاں دا جھولاوی پیندا اے۔ ایس توں علاوہ پیر فضل گجراتی تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر
ہوراں دے کلام وچ وی ملکی ونڈ ویلے دے دکھاں درداں بھریاں نظماں ملدیاں نیں۔
رف کجیہی ہوراں دا نظماں دا مجموعہ ”جگراتے“ وی چھاپے چڑھیا۔

ہر شعری مجموعے دیاں بعض نظماں لوکاں دے دکھاں درداں دا جھلکارا پیش کردیاں نیں شریف
ہی ہوراں دی شاعری حقیقت پسندی صاف گوئی تے سچائی دی اسی پیش کردی اے۔ شریف
ہی ہوراں دے ہم عصر عبداللہ پر رشک ہوراں دا پنجابی نظماں دا مجموعہ ”من ترنگ“ سامنے
دندا اے۔ ایس شعری مجموعے دا شمار قیام پاکستان مگروں تخلیق ہون والیاں مڈھلیاں کتاباں وچ
دندا اے۔

جال دے منے پر منے سو جھوان عبدالمجید سالک ہوراں عبد القدیر رشک ہوراں دی کتاب ”من
رنگ“ دے دیباچے وچ عبداللہ رشک ہوراں نوں باغی شاعر قرار دتا اے۔

قیام پاکستان مگروں پہلے پہل پابند نظماں لکھن دارواج سی پر بعد وچ آزاد نظماں لکھیاں جان لگ
یاں۔ ایس توں علاوہ بھیاں نظماں دارواج وی عام ہو گیا۔ نظم دی ایس صنف نوں اپنان والے
شاعران چوں اقبال صلاح الدین منیر نیازی تے شریف کجیہی ہوراں دے ناں ذکر دے قابل
ہند۔ منیر نیازی ہوراں دی نظم ”اللہ دی مخلوق“

اپے اپے محل بنا کے شیشیاں اوہلے ہمدے وی

اپنے دل دا بھیت نہ دسدیاں واواں پچھے نسدے وی

استان جن مگروں پنجابی رسالیاں وی پنجابی زبان تے ادب دے فروغ وچ بھرواں کردار ادا کیتا
اے۔ ایساں مہینے وار رسالیاں پاروں پنج دریا تے پنجابی ادب دے ناں ذکر دے قابل نیں۔ ایساں
رسالیاں وچ نثری تے شعری ادب وچ واوہا ہویا۔ لکھاریاں تے شاعران پنجابی غزلاں ’نظماں وچ
دیں نویں تجربے کیتے۔ انج بھرواں ادب تخلیق ہون لگا۔ شاعران غزل دی صنف نوں چار چن
لائے۔ مڈھلے غزل گو شاعران وچوں تنویر بخاری، شریف کجیہی، سلیم کاشغر، پیر فضل گجراتی ڈاکٹر
فقیر محمد فقیر، عبد القدیر رشک، اکبر لاہوری، عارف عبدالمتین، شیر افضل جعفری، عبدالغفور اظہر،
میر قادری، غلام یعقوب انور، طالب جالندھری، عارف عبدالمتین تے صحرائی گورداسپوری دے
ناں ذکر دے قابل نیں۔

استان جن مگروں پنجاب دی دہائی وچ چھین والے رسالیاں وچ چوہدری محمد افضل خاں ہوراں دا مہینے
”پنج دریا“ تے محمد آصف خاں ہوراں دا مہینے وار ”پنجابی ادب“ ذکر دے قابل نیں۔ ایس دور
دے مشہور شاعران دے ناں ایہہ نیں۔

شریف کنجاہی، سلیم کاشغر، صوفی غلام تبسم، عبدالغفور اظہر، معراج دین اختر، حفیظ تائب، عبدالحامید امر، منظور وزیر آبادی، یونس احقر، بشیر منذر، اقبال صلاح الدین، شفقت، تنویر مرزا، صفدر میر، منیر نیازی، نادر جاجوی، سعیدہ تصدق ہاشمی، اقبال زخمی، تنویر بخاری، اسماعیل قلندر، شیر افضل جعفری، انور مسعود، صحرائی گورداسپوری، جاتے شاہین نازلی دے نال ذکر دے قابل نہیں۔ سٹھ دے دہاکے وچ چھپن والیاں شاعری دیاں کتاباں دا ویراںج اے۔

شاعر داناں	کتاب داناں	چھپن ورہا
تنویر بخاری	ولکنیاں	1962ء
سلیم کاشغر	تتیاں چھاواں	1963ء
شیر افضل گجراتی	ڈوہنگے پنڈے	1963ء
ماجد صدیقی	وتھاں ناپدے ہتھ	1964ء
تنویر بخاری	نک سک	1965ء
تنویر بخاری / اقبال زخمی	کوٹے لوٹے	1970ء

ویلے دے گذرن دے نال پنجابی لکھاریاں تے شاعران وچ واوہا ہویا۔ پنجابی نثر تے پنجابی شاعری وچ نویاں نویاں صفتاں تے نویں نویں تجربے ہوند وچ آئے۔ نویاں لکھاریاں وچوں عصمت اللہ زاہد، اشرف پال، انور اداس، غلام مصطفیٰ البھل، امین خیال، عبدالغفور درشن، مشتاق صوفی، عبدالستار سید، اسلم رانا، ناصر بلوچ، صابر نوید، اختر حسین، اختر الفت، تنویر بخاری، قدر آفاقی، میاں ظفر مقبول، اشفاق احمد، مختار جاوید انور (راقم)، یونس احقر، عاشق رحیل، ججویری بھٹی، نیلم سرور، اسلام شاہ، امین راہی، اقبال نجفی، ریاض احمد شاد، نذیر چوہدری، راجا رسالو، حسین شاد، محمد آصف خان، ارشد اقبال ارشد، شوکت علی، قبر تے اقبال قیصر دے نال ذکر دے قابل نہیں 1970ء توں بعد چھپن والیاں شعری کتاباں دا ویراںج اے۔

شاعر داناں	کتاب داناں	چھپن ورہا
روف شیخ	بلد اشہر	1971ء
حکیم ناصر	غزلاں	1974ء
تنویر بخاری	غزلاں	1974ء
نادر جاجوی	ہتھ نول ہتھ نہیں دسدا	1975ء
مظہر چوہدری	جاگدے سفنے	1975ء
تنویر بخاری	پیشروا بوٹا	1975ء
غلام یعقوب انور	چن دی کھاری	1975ء
امین خیال	شر لائے	1975ء
رشید انور	یاداں	1975ء
احسان رانا	ٹوٹے ونگاں دے	1976ء
منظور وزیر آبادی	ویلے ہتھ نیاں	1978ء

1978ء	کالے روڈ چٹی برف	اقبال سوکڑی
1978ء	سرگی داتا	سلیم کاشر
1979ء	ریرا	مخلص وجدانی
1979ء	سوچ واسفر	یونس احقر
1979ء	ساجھے روگ	رفاقت حسین مختار
1980ء	بیلا پٹیراں دا	غلام مصطفیٰ بسمل
1980ء	ارداس	قیس آفریدی
1980ء	شیشہ	تنویر بخاری
1981ء توں بعد وچ چھپن والیاں شعری کتاباں دا ویرا لکھیاں۔		
1981ء	کتاب داناں	شاعر داناں
1981ء	درد سمندر	امجد حمید حسن
1981ء	پھل و نڈن خوشبو	محمد سلیم آسی
1981ء	کشکول وچ سمندر	ممتاز حمید ڈاہر
1982ء	نگے پیر	شا کر سروردی
1983ء	عمروں وڈھے دکھ	محمد اقبال جمعی
1983ء	چپ دا زہر	روف شیخ
1983ء	پیالی وچ آسمان	افضل احسن رندھاوا
1984ء	ساہواں دی خوشبو	انور اداس
1984ء	تے داروگ	اکرام مجید
1985ء	توں وی جن اچھاں کوئی	منظور وزیر آبادی
1985ء	بکل	عارف بخاری
1985ء	تریل ہنواں دی	بشیر عابد
1985ء	کستوری	امین راہی
1985ء	شاعری	تنویر بخاری
1985ء	بھڑکی ہور پیاس	عبد الغفور شاہد
1985ء	پالے ٹھردے چھٹی	عادل صدیقی
1985ء	تھی عشق دی آگ نوں واہگی	تنویر بخاری
1986ء	سولاں اتے پتھر	صابر نوید
1987ء	بچے محل پنجال وچ چائن	شارب
1987ء	دھمیوں لے	صابر نوید
1987ء	میرے اکھر میرے سورج	احسان رانا
1987ء	تبی اکھ واسفنا	یراجی

1988ء	موتی سوچ سمندر دے	اقبال شیدا
1988ء	پیلے پتر	ابو سلمان رشیدی
1988ء	اکھیاں ہن جو بھریاں	محمد سلیم آسی
1988ء	ناد	سرفراز علی حسین
1989ء	پتھر وچ تریل	زیارت حسین جمیل
1989ء	جیون چکی	انور ملک
1989ء	ڈبدا سورج	عبدالستار چن
1989ء	ست زمیناں ست آسمان	ہمایوں پرویز شاہد
1989ء	بولدے پتھر	زین العابدین
1989ء	تن وستی وچ درد بلاواں	محمد اقبال نجفی
1989ء	اولھا	محمد عبداللہ دیاسن
1989ء	سدھراں دین الاہے	محمد حسین عارف
1989ء	مور مچل دیاں سوچاں	علی محمد ملوک
1990ء	ڈاروں وچھڑی	کوثر صدیقی
1990ء	چانن بھرے سویرے	محمد اشرف شرفی
1990ء	پانگل پنچھی سوچاں دے	عمران سلیم
1990ء	گواچے سفنے	امجد حمید محسن
1990ء	چپ داموسم	طفیل فلش
1990ء	قطب ستارا	سراج القادری
1990ء	غزلاں دی چادر	خاور راجا
1991ء	سوچ سویر	منیر شاد
1991ء	خوشبوواں داسفر	عارف عبدالمتین
1991ء	پلک بنیرے	کلیم شہزاد
1991ء	روندیاں رتاں	اصغر فہیم
1991ء	کاٹھے نیر	ویر سپاہی
1991ء	چن دے مسحمل پچھو کڑ	اقبال زخمی
1991ء	سینے اندر شور پیا	عمران سلیم
1991ء	ساوی رت دے سننے	انور اداس
1991ء	گونگیاں چکیاں	عبدالرزاق شاہد
1992ء	بسنتی چولا	منیر عصری
1992ء	دکھ دا صدقہ جاری اے	منظور وزیر آبادی
1992ء	کردے پھل	ابو سلمان

1992ء	غزلاں اولھے دین	محمد اختر خاں حافظ آبادی
1992ء	فکراں قد توں وڈیاں نیں	آغا نثار
1992ء	فیر شاخاں تے پور آیا	عمران سلیم
1992ء	کیسری شاماں	خاور راجا
1992ء	شکر دوپہر	روف شیخ
1993ء	بد لوہے	زین العابدین عابد
1993ء	پچیاں بیٹھکاں	ابو سلمان رشید
1993ء	تلیاں اتے اکھاں	غلام مصطفیٰ السمل
1993ء	سولاں سر سرداری	امین خیال
1993ء	درداں دا کھریا موتیا	سلیم کاشر
1993ء	تریل داسیک	میراجی
1993ء	کن من کن من سوچاں	سابی کجراتی
1994ء	سوچاں وچ سمندر	بابا جمی
1994ء	اپنے ساہ داسیک	حاجی بشیر احمد
1994ء	منظر منظر سفنا	منظر الحق اطہر
1994ء	ساہواں دا درد سمندر پینا	علی محمد ملوک
1994ء	ہرے انھرے	ظفر اقبال
1995ء	اکھراں وچ جہان	بابا جمی
1995ء	ہرج	الفت تنویر بخاری
1995ء	پٹوہے	ویر سپاہی
1995ء	رنگ رت تے ہوا	سلیم احمد سلیم

شعری کتاباں دے ایس ویروے توں پتہ چلدا اے پنجابی ادب شعری صنف دے حوالے نال بڑا مال مال اے۔ ایس ویروے توں ثابت ہوندا اے پئی 1995ء تیکر تقریباً ہزار کو شاعر اں اپنے خیالاں تے وچاراں دا اظہار شاعری راہیں کیتا اے۔ ایس توں بعد وی ایس پڑوچ بڑا بھر واں وادھا ہویا اے۔ اجو کے دور دے مشہور شاعر اں دا نمونہ کلام ونگی دے طور تے حاضر خدمت اے۔

مولانا بخش کشتہ

۔ اللہ اک تے نبی کریم اکو۔ کعبہ اک تو اکو قرآن مائے

رانجھن اک دی ہیر سیال ہندی۔ رانجھا ہیر دا دین ایمان مائے

عبدالحمید سالک (جنم 1895ء۔ وفات 1959ء)

رب سنواری رب بنائی۔ وچ الیدے سب خلق ایائی

لو بھی ہندیاں نوں نہ بھائی۔ نکھرن لگے کرن لڑائی

پیر فضل گجراتی (1897-1972ء)

کیہ ہویا جے تیرے نین نین کھیوے۔ اکھاں میریاں وی گھٹ رہندیاں نین
زمیرے کول سوہے سوہے اتھرو نین جے توں رکھناں ایں سرخ شراب ساتی
فیروز دین شرف (1901ء-1955ء)

سوہنا دسیاں اندر دیس پنجاب لی سیو
جیویں پھلاں اندر۔ پھل گلاب لی سیو
صوفی غلام مصطفیٰ تبسم (1899ء-1970ء)

دکھ نون سکھ دا روپ دتا اے۔ ہس ہس نیر چھپائے
اک اک راز ماہی دی خاطر۔ اساں سو سو جتن کمائے
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر (1900ء-1974ء)

رکھیں لوکاں وچ فقیر۔ ایسا بہن کھلون
توں ہوویں تے لوکی ہن۔ نہ ہوویں تے رون
غلام یعقوب انور (جنم 1915ء وفات)

اکواری کتے شیشہ دل ہوا۔ چن نون آیا ساواں
اج تک مینوں لوکی بچھن۔ اوہدا ای پرچھاواں
عبدالغفور اظہر (1918ء-1977ء)

اظہر مینوں تے انج پیا جا پدا اے۔ دنیا ج وی انکھ توں سکھنی ایں
جتنے بھائی نون بھائی دا درد نہیوں۔ اوتھے ہور امید کیہہ رکھنی ایں
رشید انور (جنم 1923ء-وفات 1992ء)

انوکھی دنیا دی کھیڈ مولا۔ انوکھے دیکھے نین بھیت تیرے
کے لئی خوشیاں دا چن چڑھدا۔ کسے دے لکھیاں دے وچ ہنھیرے
حفیظ تائب (جنم 1934ء)

مان میں کس تے کراں تے تیرے مان
کون اے میرا سائیاں! تیرے مان
نادر جاجوی (جنم 1934ء)

اک برکی اک سکی برکی جنہوں کاں نہ کھائے
پر دیاں وچ وسدی دھی تے ٹٹے دل دا مان
ماجد صدیقی (جنم 1938ء)

موسم وگدے کھوہ دے چکر۔ اکو گل ویران
سدھراں پھل مخبر دے ماجد۔ شام پیاں مرجھان
قدر آفاتی (جنم 1938ء)

مینوں جیہے کوڑ چڑھائی۔ پچھ نہ اوہدیاں صفتاں

مشعل بولتے ات رسیلا۔ جیوں گئے دی پوری

مختار جاوید انور (راٹم) 1940ء

غیر تے بدن کدی کدائیں۔ راہوں چا کے پتھر

اپنے رکمن جھولی دے وچ۔ سدا نکا کے پتھر

پاکستان بن مگروں پنجابی نثر وچ وی چوکھا کم ہو یا نثری لوہ دیاں ساریاں صفحاں وچ لکھیا گیا۔ ڈرامے، ناول، کہانیاں، تے افسانے تخلیق ہوئے ویلے دے نال نال تنقید، تحقیق تے سفر نامے تے انشائے وی لکھے گئے پر زیادہ توجہ افسانیاں، کہانیاں، ڈرامیاں تے ناولاں ول رہی۔ پنجابی دے پہلے ناول نگار جو شوا افضل ہوری نیں جنہاں دا پہلا ناول برکتے 1960ء وچ چھاپے چڑھیا۔

پنجابی وچ تحقیق تے تنقید دھیان دین والیاں جنہاں لکھاریاں تے سوجھو اتاں زیادہ کم کیتا اوہناں چوں ڈاکٹر شہباز ملک، ڈاکٹر اسلم رانا، ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد توں علاوہ قدر آفاقی، پیر فضل گجراتی، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، پروفیسر حفیظ تائب، ڈاکٹر اختر جعفری، تنویر بخاری تے سرفراز قاضی دے نال ذکر دے قابل نیں۔ نثری ادب دیاں دکھریاں دکھریاں صفحاں دا ویرواں کج اے۔

کہانی - پنجابی ادب دے فروغ لئی بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں پنجابی رسالہ ”پنجابی“ کڈھیا۔ ایس رسالے وچ پرانے تے نویاں لکھاریاں ون سونیاں کہانیاں پیش کیتیاں۔ ایہہ کہانیاں ڈاکٹر صاحب ہوراں ”لہراں“ وچ کتابی صورت وچ چھاپ دتیاں۔ ڈھلے پنجابی کہانی کاراں چوں وقار انہالوی، صادق قریشی، شفیع عقیل، نور کشمیری، اکبر لاہوری، صوفی غلام مصطفیٰ تبسم، عبد المجید سالک، حنیف باوا، تاج محمد خیال، بلبا عالم سیاہ پوش، سجاد حیدر، نذر فاطمہ، تے فرخندہ لودھی، انور سجاد، بانو قدسیہ، رضیہ ناہید، سلمیٰ جبین، چیف چوہدری، نظام الدین توکل، ستنام محمود، رفعت رشیدہ، سلیم نسیم، زاہد مسرت تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دے نال ذکر دے قابل نیں۔

1970ء تک پنجابی نثری ادب دیاں ایہہ کتاباں چھپ چکیاں سن۔

کتاب داناں

لکھاری داناں

ڈوہنگیاں شاماں

نواز

دل دیاں باریاں

عبد المجید بھٹلی

اک لوہری کڑی

رلعت

کچ دی گڈی

حنیف چوہدری

اجوکی کہانی

محمد آصف خان

لسیاں اڑیکاں

اختر سلیمی

مہنڈری

ڈاکٹر حسن معھیانہ
ویلے دے نال نال پنجابی زبان تے ادب دے فروغ لئی کئی پنجابی رسالے وی نکلن لگ پئے جنہاں چوں پنج دریا پنجابی ادب تے لہراں تے ماہنامہ حق اللہ دے نال ذکر دے قابل نیں۔ ایس توں علاوہ پنجابی زبان تے ادب دے فروغ لئی کئی تنظیمیں وی ہوند وچ آئیاں جنہاں چوں پنجابی ادب سنگت، پنجابی ادبی مجلس، پنجابی ادبی پرھیاد وغیرہ ایس توں علاوہ روزنامہ ”امروز“ نے اپنے اخبار وچ

پنجابی ادبی صفحہ وی شروع کر دتا۔ ریڈیو پاکستانی لہور توں وی کئی پنجابی پروگرام شروع ہون لگ پئے
1970ء تیک دے مشہور کہانی کاراں چوں باغ حسین کمال، عبدالغفور اظہر، سلیم خان گمی، کنول
مشتاق، عاشق رحیل کھکشاں ملک، محمد آصف خاں، الطاف قریشی، شمیم چوہدری، اعجاز احمد بھٹی،
رشیدہ سلیم سمیں، انور علی، ماجد صدیقی، ارشد میر، شفقت تنویر، مرزا استنام محمود تے افضل احسن
رندھاوا دے ناں ذکر دے قابل نیں۔

1980ء تیک کہانیاں دے ایہہ مجموعے چھاپے چڑھے

کتاب داناں لکھاری داناں

رن تلوار تے گھوڑا افضل احسن رندھاوا

کالیاں اٹاں کالے روڑ انور علی

کچیاں کندھاں مشتاق باسط

لہودی خوشبو سلیم خان گمی

کانغدی زنجیر نذر فاطمہ

چانٹی اک دیوا آغا شرف

اکبر کہانیاں اکبر لاہوری

زلفاں چھلے چھلے خالدہ ملک

دل اک دیوا آغا شرف

کونج کہانی قبال صلاح الدین

سانوی دھب اسلم رسول پوری

منزلاں تے پنڈھڑے فرحت نواز

لد پریت حسین شاد

ڈرامہ - جیویں کہ پہلوں عرض کیتا گیا اے پئی نظم وی بجائے نثر ول بہت گھٹ توجہ دتی گئی پہلا
پنجابی ڈرامہ ”ہوانے ہو کے“ 1957ء وچ چھاپے چڑھیا جس نوں سجاد حیدر ہوراں لکھیا سی۔
اوہناں دے بے شمار ڈرامے ریڈیو توں نشر ہوئے۔ ایس توں بعد جیہڑے ڈرامہ نگار داناں پنجابی نثر
وچ زیادہ نمایاں دکھالی دیندا دے اوہ نیں آغا شرف ایس توں بعد اشفاق احمد ہوراں ڈرامے لکھے
جیہڑے ریڈیو پاکستان لہور توں ”ناہلی دے تھلے“ دے ناں نال نشر ہوئے تے بعد وچ کتابی شکل وچ
شائع وی ہوئے۔ ویلے دے نال نال کئی ہور ڈرامہ نگاراں وی ڈرامے لکھے جیہڑے کتابی شکل وچ
شائع وی ہوئے تے ریڈیو تے ٹی وی توں نشر وی ہوئے۔ ایساں ڈرامہ نگاراں وچ ڈاکٹر طارق عزیز،
اشفاق احمد، منو بھائی، اصغر ندیم سید، نواز، حسین شاد، فخر زمان، یونس جاوید، بانو قدیہ، ناصر بلوچ تے
منشایا دے ناں ذکر دے قابل نیں۔

ناول - پنجابی نثر وچ ناول وی بہت گھٹ دھیان دتا گیا۔ پہلا پنجابی ناول 1950ء وچ چھاپے
چڑھیا جنہوں جو شوا افضل دین ہوراں لکھیا سی۔ ایس توں بعد عبد المجید بھٹی ہوراں دا پنجابی ناول
”ٹھڈا“ 1960ء وچ چھاپے چڑھیا تے افضل احسن رندھاوا ہوراں دا ناول ”دیواتے دریا“ پہلی

واری ”پنجابی ادب“ وچ 1961ء وچ چھاپے چڑھیا۔ ویلے دے نال نال ناول نگاراں دی تعداد وچ واوہا ہوندا گیا۔ ایج 1971ء توں 1994ء تیک دے عرصے وچ کار تقریباً 23 ناول چھاپے چڑھے۔ پنجابی ناول تے ناول نگاراں دا ویرا پیش خدمت اے۔

کتاب داناں	لکھاری داناں
ٹھیدا	عبدالمجید بھٹھی
دیواتے دریا سورج گرہن	افضل احسن رندھاوا
دولہ	سلیم خان گمی
سانجھ جن عربوں چڑھیا	
رتے ریتا	
بولدے پھر	انور قریشی
پہاچ نازو	ظفر لشاری
ہٹھ	ڈاکٹر محمد باقر
دل اک دیوا	آغا شرف
پکھیرو	مستنصر حسین تارڑ
بلدے دیوے	رضیہ نور محمد
نال میرے کوئی چلے	احمد سلیم
کھیز مقدر اں دی	راجا محمد احمد
ست گواچے لوک اک مرے	فخر زمان
ہندے دی کہانی ہندی وان	
بے وطن	
سکے بانی	اعجاز الحق
چکڑ رنگی مورتی	کھکشاں ملک
شام رنگی کڑی	نواز
چیر باغ	سجاد حیدر
اتوں ڈگی	تنویر خٹاری

شعری تے نثری پنجابی ادب دے ویروے توں ایہہ گل یقین نال آکھی جاسکدی اے پئی پنجابی زبان دو جیاں زباناں نال موہڈھے نال موہڈھا جوڑ کے کھلون جوگی ہو چکی اے۔ مستقبل قریب وچ ایہہ زبان ہو رو دھے پلے گی انشاء اللہ۔

سوال نمبر 11 ☆ پنجابی نعت دی ٹور بارے کسی کیہ جاندے لو؟ یاں

○ پنجابی نعت دی ابتداء تے ارتقا ہمارے کسی کیہ جاندے لو؟ یاں

○ پنجابی نعت دی تعریف تے تاریخ بیان کرو؟

جواب ☆ نعت پنجابی شاعری دی پرانی تے مشہور صنف اے پنجابی ادب دی تاریخ تے جہات پائیے تے ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی نعت پنجابی کلاسیکی ادب توں لے کے اجو کے دور تیک لکھی جا رہی اے۔ پنجابی نعت بارے لسانیات دے ماہراں اپنے اپنے انداز وچ ایس دی تاریخ بارے اناج لکھی اے۔

☆ ”پنجابی ادب دی تاریخ“ دے خالق عبدالغفور قریشی ہوراں موجب ”نعت اجہی نظم ایس جس وچ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی تعریف بیان کیتی جاوے تے تقریباً ہر پنجابی دے مسلمان شاعر نے نعتاں لکھیاں نیں (ص۔ 71)

☆ راجا رشید محمود ہوراں ”پنجابی نعت“ دے مضمون پٹھاں لکدھے نیں۔
”حضور سر و کائنات“ داسم گرامی محمد اے جس دا مطلب تعریف کیتا گیا اے۔ حضور پر نور دے نام نامی توں ایہہ ظاہر ہوندا اے کہ سرکار دی تعریف اول توں لے لہ آباد تیک روے گی۔ جدوں کجھ نہیں سی آپ دے نام دی تعریف ہو رہی سی۔ جدوں کجھ نہ ہوے گا۔ ایہہ ہو رہی ہووے گی کیونکہ حضور دی تعریف خود خالق و مالک فرماندا اے۔ اوس نے حضور دا ذکر پاک حضور دی خاطر اچا کرن دا اعلان کیتا اے۔

اللہ تعالیٰ تے اوہدے فرشتے حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی تعریف کردے نیں تے ایس لئی اہل ایمان نوں وی ایہہ اشغل رکھن دی مت دتی اے۔

ایدا مطلب اک پاسے تے ایہہ اے کہ ہر مسلمان اپنے آقا و مولادے حضور درود و سلام دیاں ڈالیاں پیش کردار ہے ایہناں دی تعریف وچ تر زبان رہوے تے اک مطلب ایہہ وے پئی مسلمان ایس مدوچ اپنے عجز و اعتراف دی کردار وے کیوں جے حضور دے مرتبے توں واقف تے صرف ذات خداوندی ای اے تے ثنائے خواجہ آخر کار اوہدے تے ای جھڈنی پیندی اے۔

اہل ایمان نے اپنے عجز تے اعتراف نال مذہبوں حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی تعریف کیتی اے تے نثر راہیں وی تے نظم راہیں وی۔ ہر زبان دے شاعر اں اپنے آقا حضور دی بارگاہ وچ ہدیہ عقیدت و ارادت پیش کردے آئے نیں۔ پنجابی زبان داتے خمیر ای تصوف وی گاہا اے غیر پنجابی دا زیادہ تر ذخیرہ ادب شعر اں وچ اے۔ چنانچہ تقریباً ہر قابل ذکر پنجابی شاعر نے اپنے آقا و مولادے دربار وچ منظوم ہدیہ عقیدت پیش کیتا اے۔ پنجابی وچ کجھ نعتیہ اشعار بابا نانک دے نیں۔ پنجابی وچ ایس توں پہلوں نعت دا کوئی شعر نہیں ملدا۔ (سانجھ ادب دی۔ ص۔ 167)

مکدی گل ایہہ وے پئی نعت اوس نظم نوں آکھیا جاند اے جس وچ اللہ سوہنے دے حبیب حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی بڑائی تے وڈیائی بیان کیتی جاوے۔ نعت شریف دے شعر اں وچ رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دے اخلاق اسوۂ حسنہ تے سیرت پاک نوں بیان کیتا جاند اے پنجابی

دے کلاسیکی ادب تے جہات پائیے تے ایسہ گل ثابت ہوندی اے پئی کلاسیکی ادب دے سمہاں لکھاریاں تے شاعران نثر تے نظم و نثر حمد توں بعد نعت شریف لکھی اے۔ ماضی وچ قصے کہانیاں دیاں نثری تے شعری کتاباں دائرہ حمد یہ کلام تے نعتیہ کلام توں بھد اسی جد کہ اجو کے دور وچ نعت دیاں وکھریاں کتاباں وچ چھپن لگ پیاں نیاں بعض لکھاریاں تے شاعران اپنی حیاتی نوں نعتیہ کلام لئی وقف کر چھڈیا اے۔ اللہ سوہنے دے فضل تے کرم نال اجے لکھاریاں تے شاعران واناں نعت دے حوالے نال بڑا مستند سمجھیا جاندا اے۔ مثال دے طور تے اعظم چشتی۔ پروفیسر عارف عبدالتین، پروفیسر حفیظ تائب، پروفیسر آفتاب احمد نقوی شہید، محمد علی ظہوری تے پیر مر علی شاہ وغیرہ۔ ایس توں علاوہ سر کڈھویں نعت گو شاعران وچ عبدی کو دھمن، شاہ حسین، سلطان باہو، علی شاہ، حافظ بر خوردار، عبد اللہ لاہوری، علی حیدر، سید وارث شاہ، سچل سرمست، احمد یار مولوی، مولوی غلام رسول، مولوی عبدالستار، میاں محمد بخش، خواجہ غلام فرید، مولوی غلام رسول عالم پوری، سید مر علی شاہ، معراج دین اختر، راقب قصوری، پیر فضل گجراتی، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، روف بیخ، سلیم کاشر، منظور وزیر آبادی، یونس احقر، فقیر قادری، حمید صابری، طالب چشتی، اعظم چشتی، محمد علی ظہوری، صائم چشتی، مختار جاوید انور، طارق گجر، طاہر لہوری تے عبدالرشید نیازی دے نال ذکر دے قابل نیں۔

ایسہ گل پئی تے پیڑی اے پئی نعت دی صنف نوں سمہاں شاعران تے خاص طور تے مسلمان شاعران اپنایا اے۔ چونویں نعت گو شاعران دا کلام ونگی دے طور تے پیش خدمت اے۔

بلائی تک (1469ء ___ 1539ء)

محمد من توں من کتاباں چار
من خدائے رسول نوں سچا ای دربار

عبدی کو دھمن

پہلوں حمد خدائے نوں تس تھیں بعد صلوة
آکھاں خاصی روح نوں بہت تحت ساتھ
جو آئے دج پنیراں سمہاں دا سردار
نوس محمد نام ہے خالق دا مخد

شاہ حسین (1539ء ___ 1599ء)

عشق نیا سرور دے مینوں ڈا دھا چنک لایا جے
زلفاں کھول ہیرا گن ہویاں گھر گھر الگ جگایا جے
زلف والیل تے کھ دا شمس مینوں سوہنا نظراں آیا جے

حافظ خوردار (1620ء ___ 1653ء)

حضرت حکم کریمے نیکی صبح کرن بہاوی
حضرت جمیہ سجانہ کوئی اوہناں کہاں دج بہاوی

جاں دنیا تے حضرت آیا۔ اول ایسہ نشانی
جوہت دنیا اتے آہے ہوئے کل فانی

سلطان باہو (1629ء__1691ء)

الف اندر وچ نماز اساڈی کئے جانیتوے ہو
نال قیام رکوع سجود کر تکرار پڑھیوے ہو
ایسہ دل ہجر فراقوں سزا ایسہ دم مرے نہ جیوے ہو
سچا راہ محمد والا باہو جیس وچ رب لکھیوے ہو

علی حیدر (1690ء__1788ء)

الف احد وچ میم دا گھنگھٹ چھپن چھوٹ دراز تھیا
اک نقطہ وحدت والا جنبش کھا دراز تھیا
اساں راگ پریم دا سنیا سوسازاں دا ہن ساز تھیا
وحدت دے دریا اندر علی حیدر میم دراز تھیا

حضرت پلے شاہ (1692ء__1758ء)

کن کہا فیکون کہلیا۔ بے چونی سے چون بنایا
احد دے وچ میم ولدیا۔ تاں کیتا ایڈپار
پیر پھنمیر اوس دے سردے۔ اس ملائیک سجدہ کر دے
سر قدماں دے اتے دھر دے۔ سب سے وڈی اوہ سرکار

سید وارث شاہ (1766ء__1798ء)

قصیدہ بردہ شریف دے منظوم پنجابی ترجمے دا نمونہ پیش خدمت اے۔

حضرت سرور دونہاں جہاناں نالے جن آدم دا
ساری خلقت وچوں چنیا مرعرب عجم دا
حضرت وچ مٹھا سے خلقت سبھ نبیاں تھیں خالق
علم عمل وچ ثانی نہ کو نہ صفتاں وچ لائق

پچل سرمست (1740ء__1826ء)

کل نبیاں دا سردار محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
بحر عرف معراج محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
قاب قوسین قوسین محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
شرف قوسین معراج محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

احمد یار مرالوی (1768ء__1845ء)

والی وارث اول آخر ہیں دو نہاں جہاناں دا
کل طفیل ترے وچ آیا باعث زمیں آسماناں دا

جبرائیل نقیب سدا وے محرم نہیں مقاماں دا
مولوی غلام رسول غلام (قلعہ میاں سنگھ والے)

صبا روضے رسول جائیں
مرا احوال رو رو کے سنا میں
اٹے عشق دے جل بل گیا جی
کو اس درد دا دارو کراں کیہ

مولوی عبدالستار (1823ء-1913ء)

کفروں رات بہیری آہی۔ چند مبارک آیا
جلوہ نوروں طبق زمین پر۔ گمر گمر چائن لایا
غنت بلندی حمدیاں دے رحمت بے اندازہ
رہبر آپ وکھاوں آیا رحمت دا دروازہ

میاں محمد بخش (1830ء-1907ء)

واہ کریم امت دا والی مہر شفاعت کردا
جبرائیل جیے جس چاکر نبیاں دا سر کردہ

خواجہ غلام فرید (1841ء-1901ء)

عرب شریف ہے سوہنی ساری۔ نازک نازو تے متواری
تھیواں واری لکھ لکھ واری۔ دار نبی مختار دی ہے
آنگن نہ بھاوے تے گمر کھاوے۔ ساڈے توں نہالی تاوے
کائی شے اصلوں محض نہ بھاوے۔ سک ہک سانول پار دی ہے

مولوی غلام رسول عالم پوری (1849ء-1892ء)

جوہر عرض وجود خلاق۔ اصل اصول کمالی
امت خیر ام دا والی۔ نام محمد عالی
رحمت عالم سایہ عالی۔ کلامت سایوں خالی
تے محمود مقامی معطلی۔ خاص عطا نرالی

سید مہر علی شاہ (وفات 1937ء)

اج سک متراں دی ودھیری اے
کیوں جنڈری اداس گھنیری اے
لوں لوں وچ شوق چنگیری اے۔ اج نناں لائیاں کیوں جھڑیاں
سبحان اللہ ما اہملک۔ ما رحمتک ما اہملک
کتھے مہر علی کتھے تیری ثناء۔ گستاخ اکھیں کتھے جاڑیاں

مولوی نبی بخش حلوانی (جنم ۱۸۵۰ء۔ وفات ۱۹۳۵ء)

صاحب تاج معراج براتے خاص نشانیاں والا
قحط بلا طاعون مٹائے دور کرے دکھ پالا
سورج خاص ہدایت والا فضلوں رب چکایا
وج ظلمات ہنریاں دے اس چنے نور کھنڈلایا

معراج دین اختر (جنم 1909ء وفات 1970ء)

اوہنوں مولا مدینے وا گل لاوے۔ تھاں تھتھانہ کوئی جسوے نتھاویں داہاں
اختر اوہناں دی نازکی دسناں ایں۔ بھار چچیا جنھاں پرچھاویں وا

راقب قصوری (1883ء۔ 1936ء)

یا محمدؐ یا محمدؐ آکھدی کر پھیریاں
تیری بندی چنگی مندی در تیرے دی چیریاں
برہوں جلیاں لاناں بلیاں، گلیاں گلیاں کوکدی
بوہڑ سائیاں کہیاں سائیاں سانوں لوڑاں تیریاں

پیر فضل گجراتی (1897ء۔ 1972ء)

سی جن تڑٹے ہوے دے چاہویں سوتے نکلے جوڑ دیو
کہہ آکھاں کیوں دل مرے نوں پیوند لگایا نہیں جاندا
کچھ دیدیاں مشتاقاں نوں لوڑاں نیں نویں حیات دیاں
کیوں پلہ کر برویمانی در اج توں سرکایا نہیں جاندا

عبدالغفور اظہر (1918ء۔ 1977ء)

جسہ کنبد اکالہ ڈولداے۔ ناں کچھ بولیاتے ناں کچھ کہیا جاندا

جدوں عشق رسول نے کھج پائی۔ مونہوں بولیاں باجھ نہ رہیا جاندا
کلمہ پاک پڑھیاں پتہ لگ جاندا۔ کیدڑا شان اوس پاک رسول دا اے
دونویں ہونٹھ اک دوہے نوں حمدے نیں۔ جدوں ناں محمدؐ والیا جاندا

پروفیسر حفیظ تائب (جنم 1934ء)

اوبدی سیرت سیدھا رستہ دے گی، حشر سے تک آون والیاں نسلاں نوں
اوبدا اسوہ کافی ہر دور لئی۔ ہن نہیں لوڑ کے رہبر دی لوکاں نوں

مختار جاوید انور (جنم 1940ء)

مینوں جے بلاوا آ جاوے۔ اک وار مدینے والے دا
میں اکھیاں وج اتار لوواں۔ دربار مدینے والے دا
میں کیڑی شے تے مان کراں۔ میں کیڑی شے قربان کراں
جند جان مدینے والے دی گھر بار مدینے والے دا

کوئی سوچ مدنیوں گانہ نہ گئی لکھاں سوچاں وماغ دے ول آئیاں
ایس کھوجی پخیر ڈے ہیر دے ساں بڑیاں بھلاں سراغ دے ول آئیاں
سانوں جگ نے جن دے راہ لایا پر ایہہ نظر اں میداغ دے ول آئیاں
لو گھٹی نہ طیبہ دی لاٹ والی بڑیاں پھوکاں چراغ دے ول آئیاں
نعت شریف دے ڈھتے ٹور دے ایس ویر دے توں ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی نعت
واقعی شاعری دی اک پرانی تے مشہور صنف اے تے ایس دامستقبل دی روشن دکھالی دیندا

سوال نمبر 12 ☆ کافی دی ٹور بارے کسی کیہ جاندے او؟ یاں

کافی دی پنداء تے ارتقاء بارے کسی کیہ جاندے او؟ یاں

کافی دی تعریف تے تاریخ تے چائن باؤ؟

جواب۔ کافی پنجابی شاعری دی پرانی تے مشہور صنف اے۔ کافی عربی و الفظ اے جیہڑا کھی توں نکھیا
اے۔ ایس دے معنے کافی بوہتا پورا یاں کفایت کرن دے نیں۔ لسانیات دے ماہراں موجب کافی
والفظ کف توں بنیا اے جس دامطلب عباریاں کھوہ دے نیں۔ کجھ سیانیاں کافی نوں اصحاب کف نال
جوڑیا اے جنہاں دا ذکر قرآن مجید وچ درج اے ایہاں اللہ دے نیک بندیاں غار وچ رہ کے اللہ تے
اللہ دے رسول دی عبادت کیتی۔ ایہاں دی نیکی پارسائی پرہیزگاری تے عبادت ریاضت پاروں
ایہاں نوں اصحاب کف آکھیا جاند اے۔

کافی دی تعریف تے تاریخ بارے لسانیات تے تعلیم دے ماہراں و کھوہ و چار اں دا اظہار کیتا اے۔
جنہاں دلو پر واپیش خدمت اے۔

○ عبدالغفور قریشی ہور اں اپنی کتاب ”پنجابی ادب دی تاریخ“ وچ آکھدے نیں۔ پئی کافی اصل
وچ عربی قوال دا بکریا ہو یا روپ اے۔ عربی نعتیں وچ کفایت کرن والی منظوم بندش نوں کافی آکھیا گیا
اے پر عربی شاعراں وچ کافی عنوان دی کوئی مثال نہیں ملدی۔ سگوں منکوت کافی دی ترکیب
لفظی نوں ایہہ قوالی دے میل نال پوری کیتی گئی نعتیہ و سنیہ استعمال کر لیکر اے نیں۔ پنجابی وچ کافی
اک بہ شکل صنف اے جیہڑی مقبول عام دے درجے تک پہنچی ہوئی اے۔ ایس وچ تن تن چار
چار مصرعیاں ہونداں۔

آخری مصرعہ بار بار آوند ا۔ جس توں دہرائیا جاند اے کیونکہ کافی وچ ٹیپ دا بند جاں کافیہ اکثر اک
مطلع اک مصرعہ یاں پورا شعر اپنی تھاں کافی ہندا اے۔ (ص 79)

○ قدر آفاقی ہوری کافی تے کافیاں شاہ حسین دے عنوان بیٹھاں آکھدے نیں۔

لفظ کافی بارے بہت سارے علمی کھوجیاں مختلف خیال ظاہر کیتے نیں۔ کافی دے لفظی معنے کجھ وی
ہوں اصطلاح وچ کافی اوہ قطعہ اے جس وچ سر تال نوں مکھ رکھ کے گھٹ توں گھٹ لفظاں وچ
انگریزی دی نظم ”سانیت“ وانگوں اک مکمل تے پوری گل بڑے ڈھکویں پھویں تے سگویں
ڈھنک نال بیان کیتی جاندی اے تے لوہدے وچ شاعری دیاں ظاہری پابندیاں نوں وی ایہاں سامنے

نہیں رکھیا جاندا۔ سگوں موسیقی جیسوی کہ شاعری دی بھن اے۔ نوں زیادہ اہمیت دتی جاندی اے۔ کافی وچ عشق محبت پیار، ہجر وچھوڑا، وصال تے ازلی محبوب دی سک کھچ تے تڑپ بارے مضمون سموئے جاندے نیں۔

○ کافی دالفظ عربی دے کلمی نال تعلق رکھدا اے جیدے معنی کافی ہونا، تھیرا ہونا، پورا کرنا، پوری پانا، کفایت کرنا ایں۔ قرآن پاک وچ آوند اے ”رب دی گواہی کافی اے“ ایس لحاظ نال کافی لفظ نظمیا جہیا قطعہ اے جس دے ہندیاں اوس خاص موقع تے کسے ہور شے دی سک محسوس نہ ہووے تے کافی سن کے بعدہ اک سکون جہیا محسوس کرے جیویں اوہدی کوئی اندرلی بھکھ نہ گئی ہووے کیوں جو کافی وچ دل دیاں پیڑاں دا درد لھدا اے۔ (ص 363 لعلیاں دی پنڈ)

○ وارث سر ہندی ہوراں ”کافی“ نوں اک قسم دی راگنی قرار دتا اے۔

○ محمد غوثی مانڈوی ہوراں ”کافی“ نوں سندھ دے مشہور راگاں وچ اک راگ مندے نیں۔

○ لسانیات تے تعلیم دے ماہر جناب میاں ظفر مقبول ہوراں اپنے مضمون ”کافی دی نور“ وچ

لکھدے نیں مخدوم محمد زمان طالب المولیٰ آکھدے نیں۔ دراصل ایہ لفظ قافیہ اے جس وچوں

لفظ کافی بمعنی ”الكلام المقضی“ اے یعنی قافیہ والا کلام بیت شعر وغیرہ۔ ڈاکٹر نبی بخش بلوچ

اپنی ساریاں کتاباں وچ اکو گل دوہرائی اے ”سندھی نظم وی تاریخ وچ کافی جس نوں غلطی نال

کافی لکھیا جاندا اے۔ عربی نظم ”قافیہ“ قصیدہ نظم داسو سندھی نال اے۔ ایہ نظم قصیدے دی

بیت والی تے ایس پاروں ایس وچ تعریف (صفت تے ثناء) توں لکے پروفیسر کلا پنچوی ایس نوں

انگریزی دی لیرک (LYRIC) نال جوڑدے نیں۔

○ لسانیات دے ماہر جناب محمد آصف خان ہوراں موجب ”شاہ حسین“ ہوراں توں پہلوں کافی

گرہ گرنتھ صاحب وچ گروناک دیاں تن کافیاں ملدیاں نیں جنہاں دا تعلق راگ آس، راگ سوہی

تے راگ ماروا نال اے۔

○ ڈاکٹر میمن عبد الجید ہوراں موجب کافی سندھی شاعری دی مشہور صنف اے جیویں کہ غزل

نظم، گیت وغیرہ نیں۔

○ ڈاکٹر شہباز ملک ہوری کافی نوں فقیرانہ گیت آکھدے نیں۔

کافی دی تعریف تے تاریخ دے ویروے توں ایہہ گل یقین نال آکھی جاسکدی اے کافی واقعی پنجابی

شاعری دی بڑی پرانی تے مشہور صنف اے۔ تے شاہ حسین“ ہوراں نوں ”پنجابی کافی“ دا موہڈھی

شاعر متھیا جاندا اے۔

کافی وچ عشق محبت، ہجر فراق، سوز گداز، دنیاوی بے ثباتی تے ناپائیداری، نیک عمل تے چنگے کم کرن

دی پریرنا کیتی جاندی اے۔ ایس توں علاوہ حقوق اللہ تے حقوق العباد دی پابندیاں دی ہدایت وی

کیتی گئی اے۔

پنجابی کافی نگاراں دے ناں پیش خدمت نیں کیفی جام پوری ہوراں موجب مولوی عبدالکریم، علی

حیدر، سچل سرمست، منشی غلام حسن شہید، فرید سرور دیہ جوگی، عمر خان شاہد، حاجی اللہ بخش خادم

مولانا حافظ نصیر الدین، محرم بہاولپوری، غلام رسول، خان، جاناہ تے سید غلام رسول عاصم اچوی

دلشاد کلاچوی موجب صالح محمد ولد ار بلوچ غلام حسین غلام زائر اقبال سوکڑی، نقوی احمد پوری، صدیق طاہر سرور کربلائی تے سفیر لاشاری۔
سیٹھ عبدالرحمان ہوراں دیاں کتاباں چون کچھ ہور کافی نگاراں دی دس پئی اے جنہاں دا ویروا انج اے۔

شاعر داناں	کافی دی کتابی داناں	شاعر داناں	کافی دی کتاب داناں
حافظ غلام محمد بلوچ	عاشق پریشان	کرم ڈیراوری	فسانہ عشق المعروف گلزار کرم
محمد بخش ممدن	فراق عشق مجموعہ	حقیظ اللہ عاجز	افغان عاشق
حافظ محمد خان	کافی بہاول خان		کافی بہاول خانہ جمو مولود شریف
سائیں شہباز	کافیاں	فضل فقیر الہی طالب	کافی
عاشق محمد	کافیاں اردو ہندی	کمال خان	چناوڑیاں والی جدید
اللہ بخش شائق	گلہن عشق مولود	اللہ ڈیو ایانوں پر جوش	کافیاں کمال خان
محمد کمال نان	شریف گلزار سخن	گلاستہ الہی	کلام پر جوش
		مسکن خان ملتانی	مجمونہ کافیاں
			المے بہ بحر
			افراق
خواجہ غلام فرید	مجموعہ کافیاں	عبدالغفور طالب	مجمونہ کافیاں دوڑہ جات
مخدوم ولایت حسین	معہ غزلیاں کلاں	مولیٰ فیروالدین صابر	پادگار صابر
احمد بار احمد	نار گل	(مجار الفراق)	
سید جہاں شاہ مجروح	بحر الفراق معہ ایات	عبدالکریم ملتانی	بے درد داتیر
	وکافیاں مجروح شاہ	فیض محمد دلچسپ	ٹھڈرے ساہ
غلام رسول حسرت	تیر فرقت سوہنی تے	محمد یار بیگ	سانول دی نگری
	گھڑا	گل محمد زائر	خمار العاشقین
محمد عظیم افغان	چمن عشق	شیخ اللہ وسایا سنوں	خیال عشق
مولوی نصیر الدین (مرحوم)	خیلیاں خرم	سید مبارک شاہ	داغ جگر
غلام حیدر خان	در یتیم	فیض غلام نبی عطر	دل بہار
قیصر ملک	دھیان نمائیاں	بیمین شاہ ساجد	ڈکھاں دی پنڈ
دلدار بلوچ	ڈکھاں دی چھاں	صادق بشیر	رت دیاں ہنجواں
دلدار حسین بلوچ	شب ہجران	محمد بخش نورور	شعلہ دلسوز
محمد الیاس مسافر	رموزا لطیفیق	مولوی پیر بخش	رہنمائے عشق

محمد عبدالرحمان شاطرہا نثران 556 بیگم انجم گیلانی شان شان آسودہ طوفان
بہاولپوری

ماہر لسانیات جناب ڈاکٹر شہباز ملک تے سبط الحسن فخریم دی کھوج موجب حشمت شاہ مجید تے
حسین نظامی ہوراں وی کافیاں لکھیاں نیں۔ مشہور کافی نگار شاعران دا کلام و مکی دے طور تے پیش
خدمت اے۔

پہل سر مست (1740ء__1826ء)

چھوڑ کے جھنگ سیالیں دا میاں میں ویساں تخت ہزار
بابل ویڑے ماتوں بھینوں حیلے کرن ہزار
میں تاں شرم حیا کنوں کھیاں وے
لوکاں دا کوئی غرض نہ مینوں روواں زار و زار
رنگ پور میرے روح نہ بھاوے وے کھیڑے سکھے خوار

سید اکبر شاہ (وفات 1858ء)

دھولی مینوں دھوے دوپٹہ پار دا
پریم نگریا کھچھ چڑھائیں
دنکالیں نیں عشق دی کھاردا
نیناں دی ٹوہنی فوج درواں دا
پانی صابن ملیں استغفار دا

احمد شاہ سید (1838ء-1900ء)

تیری واحد ذات نیاری اے
واہ واہ سوہنی کھیل کھلا اے
توں سلطان بڑا سلطاناں دا۔ تو رازق رزق پہچون دا
توں مالک دوہاں جہاں دا۔ تیرا قاعدہ فضل کھان دا
ہر اک نوں تیری یاری اے۔ سانوں مدد تیری بھاری اے
تیری واحد ذات نیاری اے۔ تیری واحد ذات نیاری اے

میراں شاہ سید (1839ء-1926ء)

واہ واہ عشق پیارا زور۔ میں دل کر کے آیا شور
ٹٹی عقل فکر دی ڈور۔ باجھوں یار نہ سمجھدا ہور
برہوں لال لال ^{بھجھو کا}
میرا تن من چھوک چلا
کہیا گجوا تیر چلایا۔ باجھوں پیار طلب نہ ہور
دیکھو ایس عشق وے کدے کھلے علم کتابیں سارے
سکھے کر جزائی ہارے۔ ہج تیل دے رہندا پھور

557
واہ واہ عشق پیارا زور۔ میں دل کر کے آیا زور
لکھو شاہ (1865ء-1947ء) (نظریہ وحدت الوجود)

ہر ہر وچ نور الہی۔ دل پر ویکھن بہت صفائی وا
پر کتے نہ آئی جانی۔ کتے غیر نہ نظری آیا ہے
جد مرشد کرم کمایا ہے، یکتائی وا سبق پڑھایا ہے
ہر ہر وچ ہر دکھلائی وا اسماں ہر نون ہر جا پایا ہے
کتے پہیل۔ قابل ہو لڑا ہے کہ آپ چخا چڑھ سڑا ہے
اتے چھری حلق اتے دھردا ہے۔ کتے مصر بازار وکایا ہے
کتے ہجر اندر نبور ہویا کے آرئی کہ محمود ہویا

مولانا بخش کشتہ (1876-1955ء)

نت	عاشق	رہن	نرالے	جی
جن	پیتے	پریم	پیالے	جی
جن	پریت	پیا	لائی	ہے
اون	رمز	حقیقی	پائی	ہے
سب	اک	وجود	خدائی	ہے
نہیں	دوسرے	وچ	خیالے	جی

حیدر شاہ سائیں (1901-1972ء)

کونتاں	والیاں	لے	گل	ستیاں
پاپن	ویاں	تھک	کھیاں	آکھیاں
ہاں	ری	سکھی	ری	ری
نیاں	دے	پڑت	پھوہار	پھوہار
کہ	کب	گمر	آوندے	آوندے
حیدر	شاہ	تیرے	بھاگ	چنگیرے
شاہ	جیلان	نے	پائے	پھیرے
ہاں	ری	سکھی	ری	ری
جاگے	ہم	رے	بھاگ	بھاگ
کہ	کب	گمر	آوندے	آوندے

سائیں مولانا شاہ (1876-1944ء)

نوشہ	مانی	رمزاں	والا
قدرت	تے	اسرار	ہے
ہر	دے	ڈیرا	کے
کہ	کہ	مچا	گیا

مولانا بیٹھا شاہ
 لنبو بیٹھا شاہ
 جیوں کہ بیٹھا شاہ
 سورج چا بیٹھا شاہ
 عبدالرحیم (1906-1982ء)

ایسہ دنیا گھورکھ دھندا
 سبھ وہم خیال دا پھندا
 جنہے توڑیا وہم دا پھندا
 جو اس دنیا تے اندھا ہے۔ اوہ آخر نوں وی اندھا ہے
 عالم شاہ نوشاہی بابا (جنم 1909ء)

سیونی مینوں دیو مبارک پچیار میرے گھر آیا
 کی کے ایسہ نور الہی وچ محمد آیا
 احد مہم دا برقع پا کے اپنا بھیس وٹایا
 مل گیانی مینوں مرشد کامل۔ احمد نام دھرایا
 مرشد والی میم دے وچوں راز نیارا پایا
 دائم اقبال دائم (جنم 1909-1983ء)

انج ستیاں سب کچھ کھونا ایں۔ مڑ داغ تیرا کس دھونا ایں
 توں دن چڑھیا تے رونا ایں۔ جد ہونا سانج سویرا ای
 اٹھ دیوا
 کیوں لمبڑے پیر پارے نی۔ ساہ تیرے ڈھگ و نجاہے نی
 پے تھر تھر کنبے تارے نی۔ ایس نگری اکو پھیرا ای
 اٹھ دیوا

محمد اسماعیل منظر (جنم 1910ء)

کیوں پھر نی اے انجھول کڑے
 تیرا مولا تیرے کول کڑے
 اکو الف اکیلا واحد اے
 نہ اوہ مولوی ملاں زاہد اے
 نہ اوہ بندہ عبد تے عابد اے
 اوہوی جان توں جند اپنی گھول کڑے
 نجم حسین سید (جنم 1927ء)

ہوے مار کے سو جاؤ
 جس ویلے رات آوے سگی

559
 اسیں گھر نہیں ہونا
 بھاریں ست خدائیاں لنگھ کے آوے
 بوہے بوہے آن صور و جائے
 گلی گلی وچ پلصر الجوں ڈھاوے
 انین گھر نہیں ہونا

سید اصغر علی (جنم 1929ء)

کدی نظر تال نظر ملاوندے نہیں۔ کدی رس رس یار مناوندے نہیں
 کدی یار وے وچ سماندے نہیں۔ کدی یار نون وچ سماندے نہیں
 کلی عاشق راہ وچ پاوندے نہیں
 اک دنیا نویں وساوندے نہیں

منظور احمد (جنم 1934ء)

موت پنکھوڑے دے وچ لیتی۔ جنڈری مانے لوری
 موت دی نیندر نے لے جانا۔ روح نون زورا زوری
 تن پنکھوڑا تے سادہ ڈوری۔ تے جنڈری لورم لوری
 ذکر بناں عملاں دی لوری۔ کاغذ وانگوں کوری
 لوری ورد وصل دا رستہ۔ صدق صفا دی منزل
 عشق حسین وا سر نیزے تے تے دے شہادت لوری
 اکھوں میسٹی نندر سوندا مار کے حرص ہوس نون
 جس دے تن پنکھوڑے والی مرشد دے ہتھ ڈوری

تنویر حقاری (جنم 1939ء)

مینوں بوجھے دے وچ پا لے
 ماہی دے میں مٹھی چچی مینوں کھیاں کنوں چا لے
 مینوں بوجھے دے وچ پا لے
 ماہی دے جگ بویت ندیدا۔ مشری ویکھ نہ کوئی کھائے
 مینوں بوجھے دے وچ پا لے
 بھاری لگدی اے مٹی پھر کے ہولا پھل بنا کے
 مینوں بوجھے دے وچ پا لے

اشرف پال (جنم 1939ء)

بچے جند ملنگی
 تھیا تھیا تھیا
 ویکھ سائیں دی رہنئی
 تھیا تھیا تھیا

لوں لوں 560 جھمر پاوے
 پل پل حال کھڑا وے
 برہوں کلچہ ڈگنی
 تھیا تھیا تھیا
 جند ملنگنی
 تھیا تھیا تھیا
 پھر تھیا تھیا
 بن تھیا تھیا
 گھڑی تھیا تھیا
 تھیا تھیا تھیا
 جند ملنگنی
 تھیا تھیا تھیا

مختار جاوید انور (جنم 1940ء)

مینڈے سترے لیکھ جگا سائیں۔ مینڈی اجڑی جھوک وسا سائیں
 ہجو آں نے جھڑیاں لائیاں ہن
 ڈکھاں نے گھیریاں پائیاں ہن
 انور تے کرم کما سائیں
 مینڈے سترے لیکھ جگا سائیں۔ مینڈی اجڑی جھوک وسا سائیں
 رحمت دی بدلی چھائی ہے
 آساں نے جان مکانی ہے
 کر کرم تے جھاتی پائیاں سائیں
 مینڈے سترے لیکھ جگا سائیں۔ مینڈی اجڑی جھوک وسا سائیں

لطیف قریشی (جنم 1940ء)

رانجھے مچھیاں چرائیاں باراں سال
 تے ہیر کیویں کھیریاں دی
 تخت ہزار وں ٹرکے آیا
 چودھر جھڈی چاک سراپا
 جھمک چرائیاں باراں سال
 تے ہیر کیویں کھیریاں دی

مشتاق صوفی (جنم 1949ء)

چھیڑو کوئی آن چھڑایا راگ
 ڈوریاں جس دیاں اندر جاشن۔ ساہ دے پیر دے جاگ

چھڑو	کوئی	آن	چھڑایا	راگ
گلیاں	دے ہتھاں	تے رکھورت	چانن ڈے	لاگ
چھڑو	کوئی	آن	چھڑایا	راگ

شہزاد قیصر (جنم 1950ء)

بڑے	اوکھے	نیں	سدھے	پینڈے
آوندے	رستے	دے	وچ	غار
ربا	نہ	ساتوں	واجاں	مار
اساں	کتھے	ہاں	بھاگاں	والے
کون	لاوے	گاسانوں	پار	پار
ربا	نہ	ساتوں	واجاں	مار

میاں ظفر مقبول (جنم 1954ء)

جوگی	ٹال	دھالاں	پاواں
وکھے	کل	زمانہ	میرا
جوگی	ٹال	یارانہ	پارانہ
جوگی	ٹال	پارانہ	پارانہ

ایس ویروے توں ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی کافی پنجابی شاعری دی واقعی پرانی تے مشہور صنف اے۔

سوال نمبر 13 ☆ سی حرفی دی ٹوریا رے کسی کیہ جاندے او؟ یاں
سی حرفی دی ابتداء تے ارتقاء بارے کسی کیہ جاندے او؟

سی حرفی شاعری دی بڑی پرانی تے مشہور صنف اے۔ ایہہ صنف فارسی ادب راہیں اردو تے فیر پنجابی زبان وچ داخل ہوئی اے۔ سی حرفی دے لفظ تے غور کر لئے تے پتہ چلدا اے پئی سی فارسی زبان دا لفظ اے جس دے معنی تہیہ (۳۰) دے نہیں جد کہ حرف عربی دا لفظ اے جس دا مطلب اے لفظیاں اکھر۔ ایس توں ثابت ہو یا پئی سی حرفی شاعری دی اوہ صنف اے جیدے تہیہ لفظ / حرف ہوں شعری اصطلاح موجب سی حرفی اوس نظم نوں آکھدے نہیں جیدا پہلا مصرعہ حروف ابجدیاں حروف صحیحی توں شروع ہوندا ہووے۔

سی حرفی عام طور تے چار مصرعیاں یاں چھ مصرعیاں دی ہوندی اے۔

لسانیات دے ماہراں موجب عربی زبان وچ حروف صحیحی دی تعداد صرف اٹھائی (۲۸) اے ایٹاں حرفاں وچ "لد" تے دے داوا دھا کرتا جاوے تے ایٹاں دی تعداد تہیہ (۳۰) بن جاندی اے۔
یعنی

۱ ب ۲ پ ۳ ت ۴ ٹ ۵ ث ۶ ج ۷ چ ۸ ح ۹ خ ۱۰ ذ ۱۱ ز ۱۲ س ۱۳ ش ۱۴ ص ۱۵
ض ۱۶ ط ۱۷ ظ ۱۸ ع ۱۹ غ ۲۰ ف ۲۱ ق ۲۲ ک ۲۳ گ ۲۴ ل ۲۵ م ۲۶ ن ۲۷ و ۲۸

سی حرفی دی تاریخ بارے مشہور سوجھوان قدر آفاقی ہوراں اپنے مضمون ”حضرت سلطان باہودی حیاتی تے شاعری“ وچ لکھدے نیں سی فارسی وچ تہیہ (۳۰) نوں آکھدے نیں قرآن حکیم دے اک جز (اک پارے) سی پارہ ایس لئی آکھیا جاندا اے کیوں جوں ایہہ قرآن مجید دے تہیہ (۳۰) جز متھے گئے نیں تے انج تہیہ (۳۰) پارے بن دے نیں۔ سی حرفی توں مراد ایسے چو مصرعے ہندے نیں جنہاں دا آغاز کسے حرف جی توں ہووے۔ سی حرفی وچ عام طور تے عارفانہ گل بات کیتی جاندی اے۔ جیویں محمد یونان گجراتی ہوراں دیاں سی حرفیاں یاں سلطان باہودیاں سی حرفیاں۔ کدی کدی سی حرفی وچ اک کہانی بیان کیتی جاندی اے تے کدی کدی سی حرفی کسے خاص مقصد نوں حاصل کرن لئی وی لکھی گئی۔ مثال دے طور تے قادر یار ہوراں اپنے سی حرفیاں وچ پورن بھکت واقصہ لکھیا اے۔ پارے صاحب ہوراں ایس توں مزاحیہ شاعری دا کم لتا اے۔ استاد شادی ہوراں سوال جواب دے رنگ وچ سی حرفیاں پیش کیتاں نیں۔

عام طور تے سی حرفی دے تہیہ (۳۰) حرفاں نوں سامنے رکھ کے لکھی جاندی اے۔ پنجابی زبان وچ سی حرفیاں ملدیاں نیں تے فیر قادر یار نے ایس نوں درباری رنگ لئی ورتیا تے قصہ پورن بھکت لکھیا۔

ایس مختصر بحث توں ایہہ ثابت ہویا پئی سی حرفی چاربتیاں والی رباعی یاں چو مصرعے نوں آکھدے نیں جس دا آغاز حروف جی توں کیتا جاوے۔ سی حرفی دے ڈھ بارے لسانیاں دے ماہراں انج آکھدے نیں۔

○ ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ ہوری اپنی کتاب ہسٹری آف پنجاب لٹریچر HISTORY OF PUNJABI LITERATURE گورونانک (1469-1538ء) ہوراں نوں پنجابی سی حرفی دا موہڈھی شاعر متھیا اے۔ اوہناں دے کہن موجب اوس ویلے ایس صنف نوں 35 اکھری 52 اکھری تے 34 اکھری صنف آکھیا جاندا اے۔

○ عبدالغفور قریشی ہوراں اپنی کتاب ”پنجابی ادب دی کہانی“ وچ میراں شاہ (1900ء) ہوراں نوں پنجابی سی حرفی دا موہڈھی شاعر آکھدے نیں۔

○ غفران سید ہوراں وی سلطان العارفین حضرت سلطان باہو ہوراں نوں پنجابی سی حرفی دا موہڈھی شاعر قرار دتا اے۔

○ لسانیات دے ماہر مشہور محقق تے مورخ عین الحق فرید کوئی ہوراں شاہ برہان الدین جانم (1591ء) نوں پنجابی سی حرفی دا پہلا شاعر آکھیا اے۔

مکدی گل ایہہ وے پئی زیادہ محققاں مورخاں تے سوجھواناں حضرت سلطان باہو ہوراں نوں ای پنجابی سی حرفی دا موہڈھی شاعر قرار دتا اے۔

سی حرفی وچ عشق محبت، ہجر فراق، سوز گداز، اخلاقی رواداری، تصوف، معرفت، دنیاوی بے ثباتی تے ناپائیداری حقوق اللہ تے حقوق العباد دی پابندی توں علاوہ اسلامی بھائی چارے دے مضمون بڑے سونے سادہ نوپکے تے سبب جے انداز وچ پیش کیتے جاندے نیں۔ ایٹاں سی حرفیاں وچ نیک

عمل تے چنگے کم کرن دی پریرناوی کیتی جان دی اے۔

سی حرفیاں دیاں قسماں سی حرفیاں دیاں کئی قسماں نیں۔

(1) کلاسیکی سی حرفیاں (2) رومانی سی حرفیاں (3) اخلاقی سی حرفیاں (4) تاریخی سی حرفیاں (5) مذہبی سی حرفیاں۔

پنجابی سی حرفیاں دے مشہور شاعران بارے جناب پروفیسر مرزا مقبول بیگ بدخشانی اپنے مضمون ”سی حرفی دا فکرتے فن“ وچ لکھدے نیں پئی جیہڑیاں سی حرفیاں اسی ویلے تیک سانوں معلوم ہوئیاں نیں۔ اوہناں وچوں سب توں پرانی سی حرفی سلطان باہو (1620ء توں 1690ء) دی اے۔ سلطان باہو ہور ان دیاں سی حرفیاں وچ تصوف، معرفت دے مضمون بڑے سوہنے تے سادہ انداز نال پیش کیتے گئے نیں۔

آخری مغل بادشاہاں دے زمانے وچ سی حرفی والے شاعر علی حیدر (1689ء توں 1777ء) لکھے شاہ (1691ء توں 1756ء) وارث شاہ خواجہ فرید (جنم 1704ء) سید غلام قادر (جنم 1695ء) رنجیت سنگھ دے زمانے وچ سی حرفی لکھن والے شاعران وچ دیال سنگھ غلام۔ گوپال سنگھ، مہر سنگھ، سندرداس آرام، ہاشم شاہ (1752ء توں 1821ء) امام بخش (1778ء توں 1863ء) تے بہل (جنم 1751ء) دے نال ذکر دے قابل نیں۔

ایں توں بعد قادر یاد (1802ء توں 1891ء) شاہ محمد (1789ء توں 1862ء) سائیں داس تے نمل سنگھ وی ایسے زمانے دے سی حرفی دے مشہور شاعر متھے جان دے نیں۔

انگریزاں دی بادشاہی وچ سی حرفی لکھن والے شاعر بہت سارے نیں۔ اوہناں وچ بعض داناں ایس لینے آں

اروڑارے (1818ء توں 1880ء) ہاشم شاہ مخلص (1820ء توں 1895ء) نور احمد چشتی (1822ء توں 1858ء) رمضان علی رمھو (1816ء توں 1898ء) مولوی عبدالستار (1823ء توں 1913ء) بدھ سنگھ، اشرف درویش، گیان داس، ہدایت اللہ (1838ء توں 1929ء) بہر دا پٹھان (1827ء توں 1897ء) سید فضل شاہ (1827ء توں 1890ء) غلام نبی، احمد علی، جان محمد خیر دین، عبدالرحمان خلدی، محمد بوٹا گجراتی، رحیم یار، گھیسٹال، غمناک، خلیفہ قمر، نواب حسن خان عرف حکیم گاموں، نیک عالم، محمد استاد گام، بھائی خان شہداتے، ہوروی سمجھ لوو کہ سی حرفی باہر دے زمانے وچ ٹری تے ہن تیک شاعر اوہدے تے طبو آزمائی کرے ہے نیں تے نویں نویں رنگ دکھا رہے نیں۔

کچھ چھپیاں ہوئیاں سی حرفیاں۔ سی حرفی سلطان باہو، سی حرفی لکھے شاہ، محمد بوٹا دی سی حرفی، پنج گنج، طرح سازتے روشن ضمیر، لاہر سنگھ دی حال سینہ شکاف مظفر الدین دی شعلہ فراق، بہل دی سی حرفی، ہیر، سی حرفی بردا، سی حرفی نوری، سی حرفی مکھڑ والا، تارا چند گجراتی دی سی حرفیاں تے میری نظر وچوں گزریاں نیں۔ باقی چھپیاں سی حرفیاں واسطے ڈاکٹر شہباز ملک ہور ان دا مقالہ ایم اے 1972ء ویکھو۔

پنجابی سی حرفی دے ہور شاعران وچوں میاں محمد بخش، سید غلام قادر احمد علی سائیں، سید محمد شاہ،

سائیں گوہر، عبدالکریم ہمسر، ساقی نائی نذر حسین شاہ مظفر، محمد خاں ذاکر، عنایت حسین اسیر۔ الہ
داد چنگی، گل پشاوری، خانوڑ حب علی جوہر، سائیں فیروز باقی صدیقی، مولوی عبدالستار، شاہ ظریف،
عشق لہر، جان محمد، رحیم بخش، عیسیٰ، عبدقیصر شاہی، حافظ اللہ بخش نیارا، شادہ محمد مظہر حیدری،
عنایت درویش عیسیٰ، حکیم عبدالطیف، محکم الدین، دائم اقبال، دائم، منیر احمد منیر، تنویر خاری، جلال
الدین جلال، غلام مصطفیٰ بسمل، سائیں مولا بخش، نظام دین، محمد علی، محمد سلیمان قادری، غلام
حسین، فقیر قادری تے حفیظ تائب دے ناں ذکر دے قابل نیں۔

ونگی دے طور تے کجھ سی حرفیاں دا نمونہ پیش خدمت اے:-

بلیاتک (1469ء توں 1538ء)

ل۔ لعنت برسر تنہاں جو ترک نماز کریں
تھوڑا بہت کھٹیا ہتھو ہتھ گرہن

یاں

م۔ محمد من توں، من کتاباں چار
من خدائے رسول توں، سچا ای دربار

شاہ حبیب (1669ء)

ب۔ باقی دن چار دیہاڑے، پھوکیا پھریں سندارا
مغز کنوں مفروز پھریں، میڈے اندر وچ اندھارا
سمجھ حبیب صحیح کر سمجھیں۔ گزر گیو دن سارا

سلطان باہو (1629ء۔ 1691ء)

ج۔ چڑھ چناں توں کر روشنائی ذکر کریندے تار ہو
گلیاں دے وچ پھرن نماں لعل دے و نجارے ہو
شالا مسافر کوئی نہ تھیوے کجھ جنہاں تھیں بھارے ہو
تاڑی مار اڈا نہیں باہو اسیں آپے اڈن ہارے ہو

بہل لاہوری (جنم 1752ء دے نیڑے)

ن۔ نظر کر دیکھیں میرا رانجھا وچ سیالاں شاہ جمالاں
ماریاں ورد فراقاں ساڈے پھرتی آں کھلیاں والاں سندیاں مالاں
رنا وعد اللہ کن قول ساڈے پالاں جنگل بھالاں
ماں پو ہیر وسارے بہل وانگوں خواب خیالاں پیاں خجالاں

علی حیدر ملتانئی (وفات 1774ء)

ک۔ کن فیکون تھیں اگے پو اتھ وعظ کرینڈا کون آہا
جڈاں ملی ہی بانگ الست والی، اتھ تہو بلنڈا کون آہا
نہ اے زمین آہی، نہ اسمان آہا، اتھاں صرف لکھنڈا کون آہا
علی حیدر عشق حقیقی اندر اتھا خاک کرینڈا کون آہا

پیارے صاحب (وفات 1860ء)

الف۔ اسان دتا تیرے ہتھ پیسا۔ اوہدیاں لیا نہیں کھاں چیزاں توں چار لیاں
کھنھول تے ککڑی پان بیڑا نالے لیاویں کھاں پھلاں دے ہار میاں
پیسا موڑ لیاویں نالے دوہ لیاویں اتے کریں نہ مول ادھار میاں
پیارے یار نوں دیویں جواب اسلہ نہیں تے نکل جائیں پڑوں باہر میاں

شاہ محمد فریسی (وفات 1862ء)

خ۔ خودی گمان نہ رہیا کائی میں تاں ڈلی وچ عشق دی لہر مائے
میری پریت چکور پتنگ والی سہاں سرتے اپنے مہتر مائے
چشماں آب حیات دا ہوت پنوں ہور سب جہاں ہے زہر مائے
شاہ محمد رب جے مہر کرسی چل دیکھساں پنوں دا شہر مائے

قادریار (1802ء توں 1892ء)

ز۔ ذرا نہ رہی تن وچ طاقت رانی گاوندی غماں دے گیت لہ کو
میں بھلی ساں تسی نہ کوئی لائیو جوگیاں نال پریت لوو
جنگل گئے نہ بوہڑے سندراں نوں جوگی نہیں جے کسے دے میت لوکو
قادریار چچھے کہدا دکھ میرا اس وقت ہويا پتھر چت لہ کو

حاجی امام بخش (1778ء توں 1863ء)

ع۔ علم دے نال جے حلم ہووے سب دور تکبر ہو جاوے
جس دا ڈولدا نت ایمان رہے اوہ ویکھ یقین کھلو جاوے
نفس رجدا تے پیار گجدا۔ بھکھار ہے تاں چپ کھنھو جاوے
امام بخش بہ بڑا اوس جگہ جیہدا ایس جہان تے رہ جاوے

میراں شاہ عطاری (وفات 1900ء)

الف اولڑا عشق لگاوت روواں آہ وزاری درواں ماری
ڈانڈھی جامبت لائے دو جا یار وساری کرے نہ کاری
میں تتی دے سر آگیا بھار بر ہوں دا بھاری ہے اقراری
میرن نہ ہوں اٹھائیں نگا جس تھاں زور نہ زاری میں بے چاری

مولوی عبدالستار (وفات 1913ء)

الف اکھیاں کسے نہ رکھیاں نہیں۔ اکھیں رکھیاں مول نہ جانڈیاں نہیں
آپوں ڈانڈیاں نال پیار پاون آپے رونڈیاں تے پچھو تانڈیاں نہیں
کھ یار دے ویکھ کے رہن راضی کچھ پنڈیاں تے کچھ کھانڈیاں نہیں
ستار بخش اس مال نوں جان دے نہیں اکھیں پیش جنہاں دے آنڈیاں نہیں

م۔ مرتبے لین گے چل اگے جیہڑے نبی دے تابعدا ہوسن
 کلمہ حج زکوٰۃ نماز روزہ امر نئی اندر خبردار ہوسن
 حوراں اتے غلمان بہشت نہراں میوے کھان نوں لکھ ہزار ہوسن
 واہ واہ نیک نصیب ہدایت اللہ کارن مومنناں حق دیدار ہوسن
 محمد یونس گجراتی (1851ء تا 1930ء)

الف۔ اسم اسلام دا بہت چنگا اے پر عشق دا شان کچھ ہور سنیا
 متھے مومنناں نیک محراب چنگا اے پر تلک لگان کچھ ہور سنیا
 دوہاں عالماں وچ ایمان چنگا اے پر عشق میان کچھ ہور سنیا
 کرن بوٹیا وعظ علما چنگے اے پر یاد دا پان کچھ ہو سنیا
 تنویر بخاری (جنم 1939ء)

ک کہہ اے کم جو نہیں ہوندا ہمت شرط اے پر تنویر میاں
 کاہنوں گلہ نصیباں دا کریں ایویں آپے لکھ کے اٹھ تقدیر میاں
 کون کہہ اے کچھ نہیں وس تیرے پکی نیتوں کر تدبیر میاں
 کسے ہمتی دے ہتھیں بھت کر کے بن جاتوں جگ دا پیر میاں
 سی حرفی دے ویروے توں ایہہ گل یقین نال آکھی جاسکدی اے پئی سی حرفی واقعی پنجابی شاعری
 دی پرانی تے مشہور صنف اے جس وچ عشق محبت، ہجر فراق، سوز گداز، معرفت، تصوف، دنیاوی
 بے ثباتی تے ناپائیداری، نیک کم تے چنگے عمل کرن دی پریرنا کیتی جاندی اے۔ ایس صنف راہیں
 اخلاقی، سماجی، معاشی، معاشرتی تے تاریخی حالات تے واقعات نوں وی بڑے سونے سادہ تے نوپکے
 انداز نال پیش کیتا جاسکدا اے۔

سوال نمبر 14 ☆ پنجابی غزل دی ابتداء تے ارتقاء تے روشنی پاؤ یاں
 پنجابی غزل دی ٹیور بارے کسی کیہ جاندے او؟
 پنجابی غزل دی تعریف تے تاریخ تے چائن پاؤ؟

جواب:- ☆ غزل پنجابی شاعری دی بڑی پرانی تے مشہور صنف اے۔ غزل عربی والفظ
 اے۔ غزل دے لغوی معنی عورتاں نال پیار محبت دیاں گلاں کرن دے نیں۔ بعض سو جھناں
 موجب غزل والفظ غزال یاں غزالہ توں لکھیا اے جس دے معنی ہرنی دے نیں۔ لسانیات دے
 ماہراں موجب غزل اوس کر لاث نوں آکھدے نیں۔ جیڑی ہرنی دے گلے چوں اوس ویلے نکدی
 اے جدوں کوئی شکاری اوس تے وار کردا اے۔ ایس توں ثابت ہوندا اے پئی غزل اوس کلام نوں
 آکھدے نیں جس وچ ہجر فراق، سوز گداز وی ہووے تے درد تے تڑپ وی۔

لسانیات دے ماہراں غزل دی تعریف تے تاریخ بارے مختلف دچاراں دا اظہار کیتا اے۔ جس دا
 ویرواں ج اے

○ عبدالغفور قریشی ہوراں اپنی کتاب پنجابی ادب دی تاریخ وچ غزل بارے اوج لکھیا اے۔

”غزل فارسی شاعری دی پیداوار اے۔ فارسی توں اردو تے فیر پنجابی وچ آئی۔ ایہہ اک نازک گلدستے وانگ ہندی اے۔ جس وچ عاشقانہ صوفیانہ تے فلسفیانہ رنگ دے خیال ہندے نیں۔ ایس وچ ہر طراں دے مضمون سما جان دے نیں۔ ایس دا پہلا شعر بیت تے باقی شعر فرد ہندے نیں پر ہر اک شعر اپنی تھاں تے مکمل ہوندا اے۔

غزل کہن واسطے کسے خاص تولیاں، خردی قید نیں تے نہ ای غزل کسے بحر داناں اے۔ سگوں غزل اک رنگ اے جیز اکسے وی بحر تے وزن وچ سمویا جاسکدا اے۔ سوز تے لطافت غزل دی جند جان ہندے نیں (ص 93 تے 94)

○ لسانت دے ماہر تے مشہور شاعر تے سوجھوان تنویر مخاری ہوراں اپنے مضمون ”غزل“ وچ انج فرمایا اے شاعری دی اصطلاح وچ غزل اوس صنف نوں آکھدے نیں جیدے وچ دل تے ہوئی بیستی واردات نوں بیان کیتا جاوے۔ ایہدی تحریک پیار پریم دے جذبیاں نال ہندی اے۔ ایہدے وچ روپ کہن دے احساس توں پیچر ن والے جذبیاں دا دکھالا پایا جاندا اے۔ پیار بھادویں مجازی ہووے تے بھادویں حقیقی غزل دا لوژینڈا انگ اے۔ غزل اک طراں بے چین روح دی تڑپ اے۔ (سانجھ ادب دی۔ ص۔ 227)

غزل دی مختصر تاریخ غزل ایران دی پیداوار اے۔ عربی شاعری وچ قصیدہ پردھان اے۔ قصیدے دے پہلے حصے (تشیب) وچ حسن عشق جوین جوانی تے مونہ زور جذبیاں دا بیان ہوندا اے ایس نوں فارسی شاعران نے قصیدے دے باقی حصیاں نالوں کٹ کے دکھرا کر لیا اے تے لوہاناں غزل دھر دتا۔ قصیدے وچ عام طور تے مطلع نہیں ہوندا۔ غزل وچ مطلع ضروری شرط متھیا گیا اے۔ قصیدے وچ کسے بادشاہ یا امیر وزیر دی صفت ہندی اے تے اوہدی بہادری جرات نیاں انصاف اتے سخاوت دیاں گلاں کر کے اوہنوں بچھ تڑایا وڈایا جاندا اے۔ غزل وچ بادشاہ یا امیر وزیر دی تھاں شاعر دا معشوق اپنی پوری سچ دھج نال روپ کہن دے تخت اتے آن بیٹھاتے اوہدیاں تعریفاں شروع ہو گیاں۔ کتے شاعر اوہدے نال پیار دا اظہار کر رہیا اے تے کتے اوہوں ظالم بے وفا کہہ کے اوہدے شکوے کر رہیا اے یاد رہوے پئی فارسی شاعری وچ معشوق ”مذکر“ اے۔ تے ظاہر اے کہ عاشق (شاعر) وی مذکر اے۔ یعنی مرد مرد نال عشق دا اظہار کردا اے۔ ایہدے الٹ ایرانی مصوری وچ جیز دیاں مورتاں دکھائیاں گئیاں نیں اوہناں وچ ساقی گری کرن والی کوئی الہٰی مہیار نظر آندی اے۔ ایہدا مطلب ایہہ وے پئی محبوب نوں مذکر تصور کرنا فارسی شاعری دی اک ریت اے۔ محبوب بھادویں عورت ای کیوں نہ ہووے کسں دیکھیا ہونا پئی فارسی شعراں وچ محبوب دے سرخ لب زلفاں تے چھاتیاں دا ذکر محبوب دے عورت پنے (مونٹ ہون) نوں ظاہر کردا اے پر شاعر اوس نوں مذکر دے طور تے مخاطب کر رہیا اے۔ انج جیویں عاشق اپنی معشوقہ نوں لکواں چھواں خط لکھدا ہووے۔ اوہدے لئی مذکر داصینڈہ ورتدا اے تاں جو خط پھڑیانہ جاوے۔ تاں ایہہ ظاہر نہ ہووے پئی ایہہ خط کسے منڈے نے کسے کڑی نوں لکھیا اے۔

فیر جدوں اگے جا کے غزل صوفی شاعران دے ہتھ آئی تاں اوہ مجاز دے پردے وچ حقیقت دیاں گلاں کرن لگ پئے۔ ہمہ اوسنت دا عقیدہ رکھن والے صوفیاں دا محبوب رب بن گیا اوہناں نوں ہر

سہمن وچ محبوب داسہمن نظری آیاتے انج تصوف دے مسلے غزل داموضوع بن گئے۔ فارسی واپسلا
غزل گو شاعر رود کی نوں متھیا جاندا اے جیرا 304ھ (914ء) وچ فوت ہو یا اے۔ رود کی توں بعد
فارسی وچ ان گنت شاعران غزل آکھی جنہاں وچوں کچھ اک دے ناں انج نیں۔

دقیقی، حکیم سنائی، واحدی، فرید الدین عطار، مولانا روم، عراقی، سعدی شیرازی،
خسرو، حسن، سلمان، خواجو، خواجہ حافظ شیرازی، شفقائی، فغانی، عرفی، نظیری، محتشم کاشی، ولی، علی قلی،
وحشی یزدی، ظہوری، جلال اسیر، طالب عالمی، ناصر علی، بیدل، سلیم فیضی۔

غزل ایرانوں ٹر کے ہندوستان دے مغل بادشاہواں دے درباروں ہوندی ہوئی پرہیا پرہیا جا
اپڑی۔ تے فیر جدوں اردو زبان وچ آئی تاں اوہدے وچ دی ”غزل“ نے اپنی نو یگی تھاں بنا لئی۔
اردو وچ امیر خسرو نوں غزل دابانی آکھیا جاندا اے ایوں مگروں غزل آکھن والے ایہناں شاعران
دے ناں سامنے آوندے نیں۔

محمد علی قطب شاہ، محمد قطب شاہ، عبداللہ قطب شاہ، غواصی، ابن نشاطی، علی عادل شاہ شاہی، نصرتی،
حسن شوقی، طبعی، ولی، سراج داؤد، میر تقی میر، میر درد، سودا، میر سوز، قائم، یقین تاباں، اشرف
علی، فغان، بیدار، جرات امیر حسن، مصحفی، آتش، ناسخ، زند، صبا، بحر، برق، وزیر، رشک، گویا، تعشق، دیا
شکر نسیم، بہادر شاہ ظفر، شاد نصیر، ذوق، غالب، شیفتہ، داغ، مساکل، آرزو، حسن بریلوی، نوح
ناوری، ولی شاہ جہانپوری، امیر مینائی، ریاض خیر آبادی تے جلیل وغیرہ۔

پنجابی غزل کئی لکھاریاں نے پنجابی غزل دارنگ ڈھنگ بدلن تے اوہنوں پرانیاں ثابت کرن لئی
کوستاں کیتاں نیں جیوں بعض لوکاں نے شاہ حسین دی کافیاں وچ ”متران دی بجمانی خاطر لہو جگر دا
چھانی دا“ والی کافی نوں غزل دادر جہ دین دی کوشش کیتی اے تے وارث شاہ دے مقولیاں اتے ہیر
دی تعریف والے شعران نوں غزل مسلسل آکھیا اے پر ایہہ روند مارن والی گل اے۔ ایہہ چیزاں
غزل دی تعریف تے پوریاں نیں اتر دیاں بھاویں ایناں وچ غزل داموضوع موجود اے۔

لسانیات دے ماہراں نے مشہور محققان تے مورخاں دی متفقہ رائے موجب شاہ مراد ہوراں نوں
پنجابی غزل داموہڈی شاعر متھیا جاندا اے جنہاں دا تعلق ضلع جہلم نال سی تے جیرا 1702ء
وچ فوت ہوے سن۔ ایہناں توں بعد پنجابی دے غزل گو شاعران وچ میاں محمد بخش
(1830-1904ء) گاموں خاں (1820-1930ء) مولانا بخش کشتہ (1876-1955ء)
تے بابو عبدالغنی (1887-1924ء) ہوراں دے ناں ذکر دے قابل نیں

پنجابی غزل نوں چار دوراں وچ ونڈیاں جاسکدا اے یعنی

پہلا دور قیام پاکستان تیک دور

دو جا دور 1947ء توں لے کے 1970ء

تین جا دور 1971ء توں لے کے 1980ء

چوتھا دور 1981ء توں لے کے 1995ء

پہلے دور دے مشہور شاعران وچوں میاں محمد بخش گاموں خاں، مولانا بخش کشتہ تے بابو عبدالغنی
ہوراں دے ناں ذکر دے قابل نیں۔

دوسرے دور دے پنجابی غزال گو شاعر اں وچ روؤف شیخ، عبد الغفور اطہر، تنویر بخاری، علامہ یعقوب انور، اکبر لاہوری، نذیر چوہدری، برکت علی خورشید، محمد دین فانی، حکیم محمد علی فائق، اقبال زخمی، صوفی عبداللہ یاسین، سیٹھ اسحاق احمد، حسن قلعداری، پیر فضل گجراتی، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، آزاد باجوہ، انصر علی انصر، راجا رسالو، غلام فرید جعفری، منشی محمد لطیف گجراتی، شیر افضل جعفری، تیسرے دور دے شاعر اں وچوں یونس احقر، کبیر انور، روؤف شیخ، رفاقت حسین مختار، تنویر بخاری، ڈاکٹر رشید انور، غلام مصطفیٰ ہمل، حکیم شیر محمد ناصر، قیس آفریدی، اسماعیل متوال، امین خیال، مخلص وجدانی، نادر جاوی، شوق عرفانی، صوفی تبسم، پروفیسر شوکت علی قمر، معین تابش، شارب انصاری، مظہر چوہدری، سلیم کاشر، احسان رانا، صحرائی گورداسپوری، تے اقبال سوکڑی دے ناں ذکر دے قابل نہیں۔

چوتھے دور دے سرکڈھویں غزل گو شاعر اں وچوں تنویر بخاری، علامہ یعقوب انور، اختر کاشمیری، پیر فضل گجراتی، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، نذیر چوہدری، روؤف شیخ، جازب بخاری، بشیر مندر، حفیظ تائب، ساقی گجراتی، عباس تابش، شاہین نازی، سلیم کاشر، ماجد صدیقی، غلام مصطفیٰ ہمل، رمضان شاکر، اطہر نظامی، امین خیال، شیر افضل جعفری، سعیدہ تصدق ہاشمی، حسین شاہد، اقبال نجمی، صابر نوید، اقبال زخمی، اکبر کاشمیری، منظور وزیر آبادی، پروفیسر عاشق اخیل، سلطان محمود آشفقہ، جمیر ابوذری، احمد ظفر، اقبال صلاح الدین، مشتاق کنول، اجمل نیازی، عبدالحمید امر، تائب رضوی، طفیل خلش، یونس احقر، اسماعیل قلندر، فقیر قادری، طالب چستی، طاہر لاہوری، عبدالرشید نیازی، یونس حسرت، ناہید رضی، مختار جاوید انور، افضل پال، اقبال صلاح الدین، پروفیسر شارب، ظفر اقبال، بیراجی، تنویر ظہور، افضل پرویز، اقبال قیصر، ہمایوں پرویز شاہد، افضل باقی، طالب جالندھری، تے ماجد صدیقی دے ناں ذکر دے قابل نہیں۔

پنجابی غزلاں دیاں کتاباں دا ویرا پیش خدمت اے

شاعر داناں	کتاب داناں	چھپن داسال
تنویر بخاری	ولکھیاں	1962ء
پیر فضل گجراتی	ڈوہے پینڈے	1963ء
ماجد صدیقی	وتھاں ناپدے ہتھ	1964ء
تنویر بخاری	نک سک	1965ء
تنویر بخاری	لوئے لوئے	1970ء

اقبال زخمی

(ب)	شاعر داناں	کتاب داناں	چھپن داسن
1	روؤف شیخ	بلد اشہر	1971ء
2	تنویر بخاری	غزلاں	1974ء
3	حکیم شیر محمد ناصر	حکیم ناصر دیاں غزلاں	1974ء
4	تنویر بخاری	پشیر داہوتا	1975ء

570	ایش ٹرے	تویر بخاری	5
1975ء	شرلانے	امین خیال	6
1975ء	یاداں	رشید انور	7
1975ء	چن دی کھاری	علامہ یعقوب انور	8
1975ء	جاگدے سفنے	مظہر چوہدری	9
1976ء	ٹوٹے ونگاں دے	احسان رانا	10
1978ء	کالے روچی برف	اقبال سوکڑی	11
1978ء	سرگی داتارا	سلیم کاشر	12
1978ء	دیلے ہتھ نیاں	منظور وزیر آبادی	13
1979ء	ساہجے روگ	احمد سعید سانول	14
		منزل ساجد رانا	
		رفاقت حسین مختار	
1979ء	سوچ دا سفر	یونس احقر	15
1979ء	ریرا	مخلص وجدانی	16
1980ء	شیشہ	تویر بخاری	17
1980ء	ارداس	قیس آفریدی	18
1980ء	ہیلد پیٹراں دا	غلام مصطفیٰ ہمل	19
	کتاب داناں	شاعر داناں	(ج)
1981ء	پھل ونڈن خوشبو	احمد سلیم آسی	1
1981ء	کشکول وچ سمندر	ممتاز احمد ڈاہر	2
1981ء	درد سمندر	امجد حمید محسن	3
1982ء	نگے پیر	شا کر سوری	4
1983ء	چپ دا زہر	رؤف شیخ	5
1983ء	پیالی وچ سمندر	افضل احسن رندھاوا	6
1983ء	عمروں وڈے دکھ	محمد اقبال	7
1984ء	تنے داروگ	اکرام مجید	8
1984ء	ساہواں دی خوشبو	انور اداس	9
1985ء	توں وی چن اچھاں کوئی	منظور وزیر آبادی	10
1985ء	تریل ہنجواں دی	بشیر عابد	11
1985ء	شاعری	تویر بخاری	12
1985ء	تجھی عشق دی آگ نوں واہ لگی	تویر بخاری	13
1985ء	یالے ٹھردے پتھی	عادل صدیقی	14

571			
1985ء	بھڑکی ہو رہا پار	عبدالغفور شاہد	15
1985ء	کستوری	امین راہی	16
1985ء	بکل	عارف بکاری	17
1986ء	سولاں اتے پتھر	صابر نوید	18
1987ء	دھمیوں پہلے	صابر نوید	19
1987ء	میرے اکھ میرے سورج	احسان رانا	20
1987ء	بہی اکھ داسفنا	بیراجی	21
1987ء	چنچے محل پنجال وچ چائن	شارب	22
1988ء	پیلے پتر	ابو سلمان رشیدی	23
1988ء	اکھیاں پنجواں بھریاں	محمد اسلم آسی	24
1988ء	یاد	سرفراز علی حسین	25
1988ء	موتی سورج سمندر دے	اقبال شیدا	26
1989ء	جیون چکی	انور ملک	27
1989ء	ست زمیناں ست آسمان	ہمایوں پرویز شاہد	28
1989ء	تن وستی وچ درد بلاواں	محمد اقبال نجمی	29
1989ء	سدھراں دین الاہیے	محمد حسین عارف	30
1989ء	مچلایاں سوچاں	علی محمد ملوک	31
1989ء	اولھا	محمد عبداللہ دیالسن	32
1989ء	رلدے پتھر	زین العابدین	33
1989ء	ڈبدا سورج	عبدالستار چن	34
1989ء	پتھر وچ تریل		
1990ء	نویاں زمیناں	زیارت حسین جمیل	35
1990ء	نویاں زمیناں	اکرام مجید	36
1990ء	گلو کڑی	اشرف پال	37
1990ء	لیراں	اشرف پال	38
1990ء	چائن بھرے سویرے	محمد اشرف شرنی	39
1990ء	گواچے سفنے	امجد حمید محسن	40
1990ء	غزلاں دی چادر	خاور راجا	41
1990ء	قطب ستار	سراج القادری	42
1990ء	حب داموسم	طفیل خلش	43
1990ء	پاگل پنچھی سوچاں دے	عمران سلیم	44
1990ء	ڈاروں وچ پھڑی	کوثر صدیقی	45

ایس فہرست توں پتہ چلدا اے۔ پئی پاکستان جن مگروں پہلے دور وچ (1947-1970ء) پنجابی غزلاں دیاں صرف پنج (۵) کتاباں چھاپے چڑھیاں جد کہ دو جے دور وچ (1971-1980ء) پنجابی غزلاں دیاں 19 کتاباں چھاپے چڑھیاں تے آخری دور (1991-1995ء) وچ 45 کتاباں چھپیاں۔ ایس ویروے توں ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی ویلے دے نال نال لوکائی دور پنجابی غزل ول مہاڑودھدا جا رہیا اے تے آس کیتی جاندی اے پئی مستقبل قریب وچ ایہہ مہاڑودھدھے گا۔ انشاء اللہ چونویں غزل گو شاعران دے کلام دی ونگی پیش خدمت اے۔

میاں محمد بخش (1830-1904ء)

جے محبوب پیار اک دن دے نال اساڈے
جاناں اج ہما پکھیرو پھاتھا جال اساڈے
مثل حباب سروں سٹ ٹوپی جل خوشیاں دے ڈوباں
پئے پچھاواں اسدا جے وچ جام زلال اساڈے
چڑھ چنا اتے کر روشنائی کالی رات بھر دی
شمع جمال کمال جن دی آ گھر بال اساڈے

نواب غلام حسین عرف گاموں خان (1860-1916ء)

لوک کہن کافر مالدار ہويا۔ دیکھ خال سنہری رخسار اتے
یاں ایہہ حکم خدا دے نال بیٹھا۔ شاہ جش تخت زر نگارتے
اوبدے دیکھ رخسار رقیب سڑیا۔ میری روح رخسار توں ہوئی صدقے
اودھر آگ اے پئی آگ بے ایدھر نور چمکے پیار نار اتے

مولانا بخش کشتہ (1876-1955ء)

میرا پتہ نشانی تے مرض میری۔ گھڑی مڑی کیہ پرھیا وچ پھدے او
ارے ہو کے پچھوتے میں دساں۔ کچھ ہے سرکار دے نال مطلب

یاں

اگا عشق دادل نون روگ کیوں۔ آئی سمجھ وچ ایہہ نہیں وات اج تک
رہیا کلہدا پیا غریب ماندا کچھی کیوں نہیں کسے نے وات اج تک

بیا عبدالعنی وفا (1887-1924ء)

مڑھکا یارو متھے اتے جیوں۔ شیشے اتے موتی
لالدڑاں وچ جن وی جھولی چڑھ بیٹھے نیں تارے

پیر فضل گجراتی (1897ء-1972ء)

کیہ ہويا سینہ وجھ گیا یاں جگر اساڈا چیر گیا
ایہہ خوشی اسانوں تھوڑی اے نیں خالی تیرا تیر گیا

ماجد صدیقی (1938ء)

نھیرے دے وچ بیٹھاں کنھے ہتھ مروڑیا
کنھے اوہدی چپ دا کنگن شیشہ توڑیا

تنویر بخاری (1939ء)

لنگھ چل ایس جھناں چوں اڑیے۔ پیر نہ ہوون گلے
کویں کے نوں پیار اپڑاون گھرے ایہہ کچے پلے

روف شیخ (1934ء)

دور دور تک نظر نہیں آوندا اک وی رکھ ہن آساں دا
پیراں دے بیٹھ بلدی ریت اے۔ سرتے دھپاں متہردیاں

یاں

دیے دی بے درد ہوانے چک لے بھار ضمیراں دے
چیک پئے قلماں دے خنجر بن گئے سب لکیراں دے

ڈاکٹر رشید انور (1923ء-1982ء)

ساری عمراں ویر دی آگ وچ سڑ دے رہے
لوکی سمجھے پیار کتاباں پڑھدے رہے

غلام یعقوب انور (1915ء-1974ء)

جیردی ونگ نوں بھن اک چھوہری پیار کے دا بھیا سی
دل دے پھٹ وچ اوہو ٹوٹا رڑک پیار اج فیر

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر (1900ء-1972ء)

اجے وی ہنساں کدی کدی میں سدھراں دیاں براتاں تے
گل مد کے تقدیر میری نوں روندی اے تدبیر اجے

منظور وزیر آبادی (1936ء-1998ء)

اپنا جن منظور میں اوہنوں کج کھواں
جیرے جن دے تھاں تھاں تے لشکارے نیں
ہن تے توں وی پرت کے آجا کتھے جا کے بیٹھاں ایں
مینوں گھر دیاں کندھاں دتا طعنہ اج تہائی دا

یاں

جنگل دے وسنیک بدل کے آگئے بھیس انساں دے
اج توں بوہے ہن ای رکھنا شہر دے سبھ مکاں دے

عبد الغفور اظہر (1918ء-1977ء)

اظہر مینوں تے اج پیار جا پدا اے۔ دنیا اج وی انکھ توں سکھنی ایں
جتھے بھائی نوں بھائی دا درد مہیوں۔ اوتھے ہورا امید کیہ رکھنی ایں

میں چبٹاں فجراں لھدا ساں۔ مینوں گھب ہیرے لھے نیں
مینوں دل دا محرم نہ لھدا۔ انج یار بٹھڑے لھے نیں۔

پروفیسر شارب

رات دی ڈین نے سورج دے متھے تے نوندھر ماری
لہندے کوٹوں پتھر پئی اک رتے لہو دی دھاری

افضل احسن رندھاوا

مگدر ورگے پٹ تے بیٹھاں پتھر ورگیاں پنیاں نیں
جٹ دی لت نہیں پاڑی جانی دکھ دی ایس کتوری تون

محمد اقبال زخمی

ہر اک سانجھ دا رشتہ ہویا کچے دھاگے وانگ
ٹٹ دی دیکھی دھیاں نالوں ہن ماواں دی سانجھ

غلام مصطفیٰ بسمل

کدے کدائیں چڑیاں ہتھوں باز وی نیں مر جاندے
ایہ نہ آکھو اسی اپنا حق دی کھوہ نہیں سکدے

طفیل خلش

پیر فقیر تے انور ورگے ہاواں بھر دے ٹر گئے نیں
کون کرے گا قدراں خلش جے فنکار دیاں

مولوی عبدالستار (جنم 1823ء۔ 1913ء)

چڑھ گیا کفر طوفان چھیروں ہر دل ٹھاٹھاں مارے
چڑھو جہاز محمدی اندر جس نوں جان پیاری

فیروز الدین شرف (1901ء۔ 1955ء)

دیکھیا نہیں سی اے موندھ رج کے گلزار دا
گھر گیا اے جلیاں وچ الھنا دکھیار دا

صوفی غلام مصطفیٰ تبسم (1899ء۔ 1970ء)

ساڈے عشق دے چمکدے لیکھاں تے غم دیاں سیاہیاں ڈلھ گیاں
جیزیاں حسن تیرے چمکایاں سن ایہہ چانناں راتاں رل گیاں

حکیم شیر محمد ناصر (1972ء۔ 1980ء)

آپو اپنی پئی اے سب نوں۔ کوئی کسے دا ہتھ نہ وٹدے
کدی پھلیرے سب نہیں پھڑدے کدی نہ کھوسن سپیرے پھل

محمد دین فانی

ایسہ ہے کس راجے دی واڑی
لنڈاں ہتھ اثر اقاں داڑھی

عبدالحمید امر

کیہ دساں کیوں ڈب گیا وچ شوہ دے پور حیاتی دا
ہر چھل جھناں دی اٹھے جو وچ میری بیری آ پیٹھے
عبدالحمید بھٹھی (جنم 1902ء وفات)

مین تکینے رب دے سپنے جنہے الفت نال نہ تے
ریشی لب تے سرخی ملاں تے اکھ وچ کجلاں پاواں

عبدالحمید سالک (جنم 1895ء۔ وفات 1959ء)

جیون دے شوہ دریاواں وچ کیہ کم اے عقل دے ہانجی دا
رب چاہے تے اک دن ڈوبے گا ایسہ وچ منجھدار سفینے نوں

طالب جالندھری

پیار دی بیڑی منزل منزل اوکھے پنڈھ مکاوندی جاوے
ہن نہ ڈکو ڈولے کھانڈی ہن نہ بھوراں وچ کھلووے

کبیر انور جعفری

ڈھلدی رت دے۔ بستر اتے پنوں ڈھول دی خاطر
اوپنے کاشیوں کی جا لینا تے کی جالھناں کے

اکبر کاظمی

خور کنے یار دے مارے
اکبر جے دیوانے جاگے

امین خیال

نکر میں لگا رہوے خیال
توں دی کدھرے مک چھپ جا

ساقی سبجراتی

سبجرات دی زمین دا ساقی ایسہ فیض اے
پائی تیرے قلم نے روانی چناب دی

سیٹھ اسحاق

اوپدی اکھ مستانی دا اسحاق تصور آیا
پچوں ددھ خمار جے آوے کویں نہ لکھئے غزلاں

صحرائی گورداسپوری

میں انہوں مسافر بندہ صحرائی دس کدھرے جاواں
قدم قدم تے نال مرے ہن جن کر دے چھل گئے

تنویر ظہور

میرے اوہدے دوہاں دے وچ اکا فرق نہ کوئی
دونویں اک دوجے تے مردے پر نہ کھاندے مات

شوکت علی قمر

یار قمر جی راہواں دے وچ چکڑ کھوہے نھیرے نیں
نہ ای جن تے سورج تارے نہ کوئی نور نمانا

قدر آفاقی

ویلا کے دا سکا مہیوں کر لے جو کچھ کرنا
قدر! مڑ مڑ جھات نہیں پاوندا ایہہ دھرتی دا پھیر

علامہ اقبال صلاح الدین (1933ء)

ہندے نوں تقدیر دی رانی
ازلاں توں از موندی پئی اے

یونس حسرت

درد کے دا ونے حسرت کیہہ ونڈیا
جنہوں خبراں ہون نہ اپنے مال دیاں

اثر اغاری

الفت دی اسیں بازی جتی
جو وی اثر گیا اے ہر کے

خالد شفیق

اس جن نے خالد میرے لوں لوں نوں زخمیا اے
جسدے نال دی رات ونے میں مالا چپدا رہناں

فقیر قادری

جیرا ٹوآ بھکھ نے دتا اوہ تے بھر گیاں سارا
جیرا ٹوآ عشق نے دتا اوہ خورے کد بھرنا ایں

نادر جاجوی

تھیہ وچ دہیاں ٹھیکریاں دے موناں اتوں
تاریخاں دے پلے میں سرکا جاواں گا

اجمل نیازی

اچے کولوں آپ وی اجمل پچھیا لکھاں واری
اج تائیں نہ پتا لکھا کیری میری منگ

اسلم کولسری

جنگلاں دے وچ لکدی پھر دی میری پھنڑ کوک
جان نہ جھڈن فیروی کالی سوچ دے کالے روڈ

اکرام مجید (1940ء)

آپ ای اساں دھرتی دا سریر اوہ دتا
آپ ای دھرے جتے کولیاں تے چھانواں دے

مختار جاوید انور (راقم) (1940ء)

غیر تے مارن کدی کدائیں راہوں چا کے پتھر
اپنے رکھن جھولی دے وچ سدا لکا کے پتھر

ویر سپاہی

کتیاں واسے ایئر کنڈیشنڈ کمرہ اے
جھگیاں وچ انسان میں سڑ دے دیکھے نہیں

ہمایوں پرویز شاہد

جیڑے دن دا سحیا مینوں اس نے مٹھیاں نظراں نال
اوسے دن دی شاہد میری ڈاڈی شامت آئی اے

انور اداس

اوبدے کولوں دھوکے کھا کے وی اداس
لوسے داناں جپدے حالی پھرنے آں

الفت تنویر بخاری

بھ لے الفت بستہ اپنا
ایڈیاں پاڑھو نہیں سرکاراں

پنجابی غزل دے ایس بھرویں ویروے توں ایہہ گل یقین نال آکھی جاسکدی اے پئی اللہ سوہنے
دے فضل تے کرم نال ایس دامستقبل ودھیرا چمکدار ہووے گا انشاء اللہ

سوال نمبر 15 ☆ پنجابی شاعری دیاں صفحاں بیان کرو؟ یاں
پنجابی شاعری دیاں مشہور صفحاں کیہڑیاں کہیڑیاں نہیں۔ ہر صنف دا مختصر لفظاں وچ
تعارف کراؤ؟

پنجابی زبان بڑی بھاگاں والی تے جتیاں والی زبان اے کیوں جے ایس نوں عالماں بزرگاں درویشاں
صوفیاں تے ولیاں اپنے وچاراں دے اظہار لئی ورتیا۔ کس نے اپنے خیالاں دا اظہار شلوکاں راہیں

کیتا، کسے نے کافی راہیں بتے کسے نے سی حرفی راہیں۔ مکدی گل ایسہ دے پئی پنجابی شاعری دا بھنڈار بڑا موکلدا اے۔ پنجابی شاعری دیاں صفحاں دا او پروا کر دیاں مشہور محقق، مورخ تے سوجھوان عبد الغفور قریشی ہوراں ”اپنی کتاب پنجابی ادب دی کہانی“ وچ اچھیان فرمایا اے اوہناں موجب پنجابی شاعری دیاں صفحاں ایسہ نیں:-

(1) حمد (2) نعت (3) معراج نامہ (4) نور نامہ (5) اشتر نامہ (6) چوہڑی نامہ (7) جوگی نامہ (8) جنگ نامہ (9) فقر نامہ (10) حلیہ شریف (11) سلام (12) گلزار (13) چرخہ نامہ (14) پوڑی (15) مرثیہ (16) نوحہ (17) مثنوی (18) جندڑی (19) سی حرفی (20) بیت (21) دوہا چھند یا چو مصرعہ (22) فرد (23) ڈیوڑھ یا مستراد (24) سویا (25) دوہڑا (26) کافی (27) بارہ ماہ (28) اٹھوار (29) ستوارا (30) شلوک (31) بشو (32) کواڑا چھند (33) کنڈلی چھند (34) گیت (35) قطعہ (36) چوپائی (37) مثلث (38) خمس (39) وار (40) سرکھنڈی (41) ترجیح بند (42) ترکیب بند (43) نظم (44) بلیک ورس (45) غزل (46) مانجھ (47) وائی (48) جوگی نامہ ایناں صفحاں وچوں اہم تے چو نوپاں صفحاں دا او پروا درج ذیل اے۔

حمد اوس نظم نوں آکھدے نیں جس وچ اللہ سوہنے دی بڑائی، وڈیائی تے تعریف کیتی جاوے شاعر ایس صنف راہیں اپنے گناہواں تے اظہار افسوس کر دیاں اللہ تعالیٰ کولوں رحم کرم تے فضل دی دعا کردا اے تے اپنی بخش لئی بیینتی کردا اے۔ ماضی وچ ہر قصے کہانی دا ٹڈھ حمدیہ کلام توں کیتا جاندا اے پر ہن ایسہ ریت مکدی جاندا اے۔ ایس دی بجائے حمدیہ کلام دیاں دکھریاں کتاباں چھن لگ پیاں نیں، تنویر بخاری ہوراں دے حمدیہ کلام دا مجموعہ ”رہنا“ 1980ء چھپیا اے۔ ایسے طراں ریڈیو پاکستان لہور دے سنیر پروڈیوسر مدثر شریف ہوری ”اللہ سوہنا“ دے نال نال حمدیہ کلام دے مجموعے نوں ترتیب دے رہے نیں۔ اللہ سوہنے دے وصفی ناناں دی مناسبت نال ایس کتاب وچ 99 حمدیں ہون گیاں۔ حمد وچ بہر تے وزن دی کوئی قید نہیں ہندی یعنی حمد ہر بحر وچ لکھی جا سکتی اے۔ شعراں دی وی کوئی قید نہیں ہندی۔ مشہور حمد گو شعراں وچ شاہ حسینؒ، علی شاہ سلطان باہو، وارث شاہ، خوجہ غلام فرید، میاں محمد بخش، پیر مر علی شاہ، مولوی غلام رسول عالم پوری، علی حیدر ملتانی، راقب قصوری، دائم اقبال، دائم، مسلم اویسی، مولوی لطف علی بہاول پوری، امیر صابری، فقیر قادری، صائم چشتی، حافظ محمد حسین حافظ، امیر وارثی، محمد علی ظہوری، اعظم چشتی، حفیظ تائب، راجا رشید محمود، عبدالرشید نیازی، عبدالغفور اظہر، رؤف شیخ، سلیم کاشغر، طالب چشتی، تنویر بخاری، سیدہ عارفہ بصیر، نملہ سرور، ہجوری بھٹی، بشیر باوا حمید صابری، منظور وزیر آبادی، مختار جاوید انور (راقم)، عاشق راجیل، طاہر لہوری تے اکرم قلندری دے نال ذکر دے قابل نیں۔ حمدیہ کلام دی ونگی پیش خدمت اے۔

سید وارث شاہ

اول حمد خدا اے داورد کیجئے عشق کیتا سو جگ دا مول میاں
پہلاں آپ ہی رب نے عشق کیتا، معشوق ہے نبی رسول میاں

مولوی غلام رسول عالم پوری

عشق بھنا اخلاص نہلایا رنگیا رنگ شہودی
صدق صفائیں آپ ہوائیں پلپل وچ خوشنودی
برگو برگ ارادت ازلی نور رچایا ہویا
محویت دے خمر طہوروں نشہ پلایا ہویا

میاں محمد بخش (1830ء-1904ء)

اول حمد ثناء الہی جو مالک ہر ہر دا
ماں دا نام چترن والا کے میدان نہ ہر دا
کام تمام میسر ہوندے نام اوہدا چت دھریاں
رحمیں سکے ساوے کراں متھروں ساڑے ہریاں

مولوی لطف علی بہاولپوری (1716ء-1794ء)

جمل جہاں مکان اتے تھیا روشن نور خدائی
کن فیكون کنوں جیوں قادر بنا جہاں بنائی
شاہد ہے اوں واحد تے دھر توڑ کنوں پکڑائی
تھیں باجھ کھڑا ایس محکم گنبد صاف سمائی

نعت اوس نظم نوں آکھدے نیں جس وچ اللہ سوہنے دے محبوب حضرت محمد صلی علیہ وآلہ وسلم دی بڑائی وڈیائی تے تعریف کردا اے۔ شاعر ایس صنف راہیں اپنے گناہواں غلطیاں تے گستاخیاں تے اظہارِ ندامت کردیاں ہویاں آپ توں رحم کرم تے فضل دی دعا کردا اے تے دینی دنیاوی نعتاں وچ وادھے لئی تے آخرت وچ بخش لئی بیینتی کردا اے۔ ایس صنف نوں ہر شاعر تے خاص طور تے مسلمان شاعراں نے اپنایا اے۔ جدید دور دے تقاضیاں نوں مکھ رکھ کے پنجابی نعت وچ پروفیسر حفظ تائب ہوراں جدید مہاڑ پیدا کیتے نیں۔ مشہور غیر مسلم نعت گو شاعراں وچ بابائیک کالی داس، ملکھی رام دے ناں ذکر دے قابل نیں جد کہ مسلمان نعت گو شاعراں وچ شاہ حسین خواجہ غلام فرید، میاں محمد بخش، پیر مر علی شاہ، علی حیدر ملتانی، راقب قصوری، دائم اقبال، دائم، مسلم لویسی، امیر صابری، فقیر قادری، اعظم چشتی، صائم چشتی، حافظ محمد حسین حافظ، انبر وارثی، محمد علی ظہوری، حفیظ تائب، راجا رشید محمود زوف، شیخ سلیم کاشر، آفتاب احمد نقوی، طالب چشتی، محمد صدیق صابر، قادری، عاشق رحیل، بشیر باوا، سلطان کھاروی، نیراجی، ہجویری، بھٹسی، نسلہ سرور، سیدہ عارفہ، بھیر، حمید صابری، مختار جاوید انور، طاہر لہوری تے عبدالرشید نیازی دے ناں ذکر دے قابل نیں۔

بلانک (1469-1539ء)

محمد من توں من کتباں چار
من خداے رسول نوں۔ سچا ای دربار

پہلوں حمد خدائے توں تیں تھیں بعد صلوات
 آکھاں خاصی روح نوں بہت تھیٹ ساتھ
 جو آئے وچ پغمبراں سنبھال دا سردار
 اوس محمد نام ہے خالق دا مختار

شاہ حسین (1539-1599ء)

عشق نبی سرور دے مینوں ڈاڈھا چنگ لایا ہے
 زلفاں کھول بیراگن ہویاں گھر گھر الگہ جگایا ہے
 زلف وایل تے کھ دا شمس مینوں سونہا نظریں آیا ہے

حافظہ خوردار (1620-1658ء)

حضرت حکم کریندے نیکی، منع کرن برہائی
 حضرت جہیا سچا نہ کوئی اوہناں کماں وچ بھائی

سلطان باہو (1629-1691ء)

الف۔ اندر وچ نماز اساڈی کے جانیوے ہو
 نال قیام رکوع سجود کر تکرار پڑھیو ہو
 ایہہ دل ہجر فراقوں سڑدا۔ ایہہ دم مرے نہ جیوے ہو
 سچا راہ محمد والا باہو۔ جیہیں وچ رب لہیوے ہو

علی حیدر (1690-1788ء)

الف۔ احد وچ میم دا گھنٹھ چھین چھوت دراز تھیا
 اک نقطہ وحدت والا جنبش کھا دراز تھیا
 اسان راگ پریم دا سنیا سو سزاں داہن ساز تھیا
 وحدت دے دریا اندر علی حیدر میم دراز تھیا

حضرت علی شاہ (1692-1758ء)

کن کہا فیكون کہا۔ بے چونی سے چون بنایا
 احد دے وچ میم د لایا۔ تاں کیتا ایڈ پارا
 پیر پغمبر اوس دے سردے۔ اس ملائیک سجدہ کر دے
 سر قدمال دے اتے دھردے۔ سب توں وڈی اوہ سرکار

پہل سرمست (1740-1826ء)

کل	بچاں	دا	سردار	محمد
بحر	عرف		معراج	محمد
قاب	قوسین		او	اولی
شرف	توین		معراج	محمد

میاں محمد بخش (1830-1907ء)

واہ کریم امت دا والی مر شفاعت کردا

جبرائیل جیسے جس چاکر نبیاں دا سر کردہ

مولوی غلام رسول عالم پوری (1849-1892ء)

جوہر عرض وجود خلاق۔ اصل اصول کمالی

امت خیر احم دا والی۔ نام محمد عالی

رحمت عالم سایہ عالی۔ قامت سایوں خالی

تے محمود مقام معلیٰ۔ خاص عطا نرالی

سید مر علی شاہ (وفات 1937ء)

اج سک متراں دی ودھیری اے۔ کیوں جنڈری اداس گھنیری اے

لوں لوں وچ شوق چنگیری اے۔ اج نیٹاں لائیاں کیوں جھڑیاں

سجائے اللہ ما اہلک۔ ما رحمتک ما اہلک

کتھے مر علی کتھے تیری ثناء۔ گستاخ اکھیں کتھے جا لڑیاں

راقب قصوری (1833-1936ء)

یا محمد یا محمد آکھدی کر پھیریاں

تیری ہدی چنگی مندی در تیرے دی چیریاں

برہوں جلیاں لاناں بلیاں۔ گلیاں گلیاں کوکدی

بوہڑ سائیں کہیاں سائیں۔ سانوں لوڑاں تیریاں

عبدالغفور اظہر (1918-1977ء)

جشہ کنبدہ کالجہ ڈولدا اے۔ ناں کچھ بولیا تے ناں کچھ کہیا جاندا

جدوں عشق رسول نے کھج پائی۔ موتوں بولیاں باجھ نہ رہیا جاندا

کلمہ پاک پڑھیاں پتہ لگ جاندا۔ کیڈاشان اوس پاک رسول دا اے

دونوں ہوتھ اکدو جے نوں حمدے نیں۔ جدوں نا محمد دالیا جاندا

پروفیسر حفیظ تائب (جنم 1934ء)

اوبدی سیرت سدھارستہ دے گی۔ حشر سے تک آون والیاں نسلاں نوں

اوبدا اسوہ کافی اے ہر دور لئی۔ ہن نہیں لوڑ کے رہبر دی لوکاں نوں

مختار جاوید انور (جنم 1940ء)

مینوں جے بلاوا آجاوے۔ اک وار مدینے والے دا

میں اکھیاں وچ اتار لوواں۔ دربار مدینے والے دا

میں کھیری شے تے مان کراں۔ میں کھیری شے قربان کراں

جان جاں مدینے والے دی۔ گھر بار مدینے والے دا

کوئی سوچ مدنیوں گانہ نہ گئی۔ لکھاں سوچاں دماغ دے ول آیاں

اسیں کھوجی پکیر ڈے پیر دے ساں۔ بڑیاں بھلاں سراغ دے ول آیاں

منقبت اجہی نظم نوں آکھدے نیں جس وچ رسول اکرم صلی اللہ وآلہ وسلم دے صحابہ کرامؓ اولیاء کرامؓ صوفیا کرامؓ تے بزرگان دین دی بڑائی وڈیائی تے تعریف بیان کیتی جاوے۔ منقبت لئی کے خاص اسلوب اندازیاں ہیئت دی لوڑ تھیں ہوندی ماضی وچ کلاسیکی قصیاں دیاں کتاباں دائرہ حمد یہ کلام توں بھدا سی۔ ایس توں بعد نعتیہ کلام تے فیر منقبت بیان کیتی جاندی سی پر ہن ایہہ ریت مگدی جارہی اے۔ قصیاں توں علاوہ منقبت، نظم دیاں مختلف پیتاں وچ لکھی جارہی اے اکثر شاعران خلفاء راشدین توں علاوہ سید عبدالقادر جیلانی توں علاوہ ہور ناں اولیاء کرام دی شان وچ بڑے سوہنے تے سادہ انداز وچ منقبت لکھی اے۔ پنجابی زبان دے شیکسپیر منقبت لکھی اے۔ اوہناں دی منقبت دارنگ ملاحظہ فرماؤ۔

چارے یار رسول دے چار گوہر سبھا اک تھیں اک چڑھید ڈے نیں

ابو بکرؓ تے عمرؓ عثمانؓ علیؓ آپو اپنے گنیں سو بھید ڈے نیں

جنہاں صدق یقین تحقیق کیتا راہ سب دے سیس وکینڈ ڈے نیں

ذوق جھڈ کے جنہاں نے زہد کیتا واہ وا اوہ رب دے بھڈ ڈے نیں

منقبت لکھن والے شاعران چوں بلا بلھے شاہ، حضرت سلطان باہو، میاں محمد بخش، خواجہ غلام فرید دائم اقبال دائم، اعظم چشتی تے حفیظ تائب ہور ان دے ناں ذکر دے قابل نیں۔

حلیہ شریف ایس صنف راہیں اللہ سوہنے دے محبوب حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے

انھن پٹھن، چلن پھرن، کھان پین، آون جان غرض آپ دی ہر ادبارے بڑے سوہنے تے سادہ

انداز وچ بیان کیتا جاندا اے۔ آپ دے حلیہ مبارک، زلف مبارک، دند شریف تے حضور دے

مسکراون دے انداز نوں بیان کیتا جاندا اے۔ شاعری دی ایس صنف نوں بے شمار شاعران اپنایا اے

پر مشہور شاعران وچوں مولوی احمد یار مرالوی، مولوی غلام رسول عالم پوری تے محمد علی فائق دے

ناں زیادہ مشہور نیں۔

نور نامہ شاعری دی ایس صنف راہیں اللہ سوہنے دے محبوب حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ

وسلم دی ولادت مبارک بارے تعریفی کلام بیان کیتا جاندا اے۔ ایس نوں ”مولود شریف“ دی

آکھدے نیں۔ نور نامے لکھن والے شاعران وچ شمس الدین، عمر الدین، حافظ مراد، رحیم بخش،

دولت علی تے غلام رسول ہور ان دے ناں ذکر جوگ نیں۔

معراج نامے معراج نامے وچ اللہ دے حبیب حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے معراج

شریف دے واقعے نوں تفصیل نال بیان کیتا جاندا اے پنجابی دے بے شمار شاعران معراج نامے لکھے

نیں پر قادر یار نور محمد تے محمد دل پذیر ہور ان دے ناں ذکر دے قابل نیں۔

اشتر نامہ ایس صنف راہیں تصوف تے معرفت دے صوفیانہ مضموناں نوں بڑے سوہنے تے

سادہ انداز وچ پیش کیتا جاندا اے۔ انسانی حیاتی نوں شتر (اٹھ) وانگر بر دبار سمجھ کے عشق محبت تے

ہجر فراق دے صدے برداشت کرن دی پر پرناسکتی جاندی اے۔

جوگی نامہ ہندی تے پنجابی زبان، وچ جوگی یاں جوگن نوں ہجر فراق تے درد و چھوڑے دی علامت مٹھیا جاند اے۔ شاعر ایس صنف راہیں عشق محبت، ہجر فراق، درد و چھوڑے تے صوفیانہ جذبات دا اظہار کردا اے تے اپنے آپ نوں جوگی یاں جوگن تصور کردا اے۔

فقیر نامہ شاعری دی اوہ صنف اے جس وچ تصوف، معرفت تے سلوک دیاں رمزاں سادہ تے خوبصورت انداز نال پیش کیتاں گیاں ہوں۔

چوہڑی نامے شاعری دی ایس صنف وچ شاعر اپنے آپ نوں جوہڑا (بھنگی یاں بھنگن) دی مثال دے کے انتہائی عاجزی تے انکساری دا پیکر ظاہر کردا اے تے اللہ سوہنے دے وصال دی سک کردا اے۔

چرخہ نامہ شاعری دی ایس صنف وچ شاعر اپنے آپ نوں چرخے نال تشبیہ دے کے سوت کتن یعنی چنگے کم تے نیک عمل کرن دی پریرنا کردا اے۔

جنگ نامہ کسے لڑائی یاں جنگ دے منظر نوں تفصیل نال پیش کرناں جنگ نامہ کہلاندا اے۔

بعض جنگ نامیاں وچ رسول اکرم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی ولادت مبارک دے ویلے مکے دے حالات نوں بیان کیتا گیا اے۔ بعض وچ معرکہ کربلا دے واقعے تے خاص طور تے شہادت امام حسینؑ

دے مناظر نوں بڑے سوہنے انداز نال پیش کیتا گیا اے۔ اجوکی تحقیق موجب پیر محمد کاسی نوں جنگ نامے دا پہلا شاعر مٹھیا جاند اے۔ جنگ نامے دے مشہور شاعر اں وچوں حامد شاہ عباسی، احمد یار،

شاہ جہاں متقبل، گھیسٹا کاسی، محمد بوٹا گجراتی، حافظ بر خوردار، مولوی محمد حسین احمد آبادی تے دائم اقبال دائم دے ناں ذکر دے قابل نیں۔ محمد بوٹا گجراتی ہور اں دا کلام ونگی دے طور تے پیش خدمت

اے۔

کھا غصہ پھیر امام نے ہتھ دھریا چا تلوار تے

جا پیندا سید کد کے اس فوج بے دین کفار تے

پیار وڈھ وڈھ لدندا ڈھیریاں اوہ غازی مرد خدا دا

آموزی پھڑے عذاب نوں جیوں آیا روز جزا دا

سلام شاعری دی اوہ مخصوص صنف جس وچ شاعر اللہ سوہنے دے پیارے محبوب حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے حضور انتہائی عقیدت تے احترام نال درد و سلام پیش کردا اے۔ ایس

صنف نوں ہر مسلمان شاعر خاص طور تے اپنایا اے۔ سلام لکھن والیاں شاعر اں وچ خواجہ غلام فرید، میاں محمد حش، پیر مر علی شاہ، دائم اقبال، دائم، اعظم چشتی، صائم چشتی، محمد علی ظہوری، حفیظ

تائب دے ناں خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔

مرثیہ مرثیہ دالفظ ”ورثا“ توں نکلیا اے جس دے معنی کسے مرن والے نوں پیار محبت نال یاد کرنا ایں۔ ایہ لفظ عربی زبان دا اے شاعری دی ایہ صنف عربی، فارسی، اردو تے پھیر پنجابی زبان وچ

داخل ہوئی اے۔ لسانیات دے ماہر اں مرثیہ نوں تن حصیاں وچ ونڈیا اے (1) شخصی مرثیہ (2) قومی مرثیہ (3) مذہبی مرثیہ۔ (1) شخصی مرثیہ کے عام ہندے دی وفات تے اکھیا جاند اے۔

(2) قومی مرثیہ قومی لیڈریاں قومی راہنما دے انتقال تے کہیا جاندا اے مذہبی مرثیہ کسے مذہبی آگے دی شہادت تے آکھیا جاندا اے۔ پنجابی ادب دی تاریخ تے جہات پائیے تے پتہ چلدا اے پئی پنجابی وچ زیادہ تر مرثیہ معرکہ کربلا دے حوالے نال لکھے گئے نیں 'مرثیہ دی کوئی خاص ہیئت نہیں ہوندی بلکہ ایہہ ہر صنف وچ لکھیا جاندا اے۔ بعض مرثیہ مثنوی وچ بعض مسدس تے بعض سی حرفی دے انگ وچ لکھے گئے نیں۔ مشہور مرثیہ نگاراں وچ حافظہ بر خوردار 'مولوی عبداللہ لاہوری' مولوی حبیب اللہ 'حشمت شاہ بہار ملتانی' غلام حیدر فدا 'دائم اقبال' دائم تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دے نال ذکر دے قابل نیں۔

نوحہ مرثیہ نوں مخصوص سوز دے انداز وچ لکھے گئے کلام نوں پڑھن نوں نوحہ آکھدے نیں۔ ایس صنف وچ معرکہ کربلا دے واقعات نوں انتہائی سوز تے کرب نال مخصوص انداز وچ پیش کیتا جاندا اے۔

مثنوی شاعری دی ایہہ مشہور صنف فارسی راہیں اردو تے پنجابی وچ داخل ہوئی اے۔ ایس صنف وچ تصوف 'معرفت پیار محبت' ہجر فراق 'اخلاق تے تاریخ دے قصے کہانیاں پیش کیتاں جاندیاں نیں۔

گلزار شاعری دی جنگ نامے دی طرز دی ایس صنف وچ انبیاء کرام تے اولیاء کرام دے حالات نوں بڑے سونے تے سادہ انداز وچ پیش کیتا جاندا اے۔ ایس صنف نوں عام طور تے مسلمان شاعراں اپنایا اے جنہاں چوں مولانا محمد مسلم 'مولوی غلام رسول' محمد دین فاضل ساہپوری 'چوہدری فضل الحق' ہوراں دیاں لکھیاں ہویاں گلزاراں ذکر دے قابل نیں۔

دوہا۔ دوہڑا۔ دوہایاں دوہڑا ہندی تے سنسکرت دی مشہور صنف اے جس وچ دوہایاں چار مصرعے ہوندے نیں۔ پہلے مصرعے دا مضمون / مفہوم دوہے مصرعے وچ واضح کیتا جاندا اے۔ ایس دیاں بے شمار بحر ال نہیں جنہاں چوں □ 23 بڑیاں مشہور نیں۔ دوہڑیاں وچ پنجابی دی بیانیہ شاعری ودھری ملدی اے۔ ایس صنف وچ اپنے خیالات نوں بڑی آسانی نال پیش کیتا جاندا اے۔

پنجابی دے کلاسیکی شاعراں تے صوفی شاعراں ایس صنف نوں اپنایا اے۔ جنہاں چوں بلا فرید تے دمودردے نال ذکر دے قابل نیں۔

رِزْقِ نَہِ پِلے بھ دے پچھی تے درویش
 جنہاں نوں تھوی رب دا تہاں نوں رِزْقِ ہمیش
 مائے نی میں چاک لاهوئی نت اٹھ مجھ چارے
 برکت جنیدی گھاہ نہ مجھ نہ کئی ہارے
 روڑا مول نہ لگے کدائیں ساون و سن پھوہارے
 اجھیا چاک لاهوئی مائے اگے سخت تہارے
 (ہیر و نمودر)

غزل۔ غزل پنجابی شاعری دی بڑی پرانی تے مشہور صنف اے جیڑی فارسی تے اردو راہیں پنجابی زبان وچ داخل ہوئی اے غزل دے لغوی معنی عورتاں نال پیار دی گھاں کرن دے نیں بعض

سوجھواناں موجب غزل اوس کراٹ نوں آکھدے نیں۔ جیڑی ہر نی دے گلے چوں اوس ویلے نکلی اے جدوں کوئی شکاری اوس تے وار کردا اے۔ ایس توں ثابت ہوندا اے پئی غزل اوس کلام نوں آکھیا جاندا اے جس وچ پیار محبت، ہجر فراق، سوز گداز درد تڑپ موجود ہووے۔ غزل دے پہلے شعر نوں مطلع تے آخری شعر نوں مقطع آکھن آں۔ غزل دا ہر شعر وکھرا مضمون تے مفہوم ظاہر کردا اے۔ غزل دے شعراں دی تعداد متھی نہیں گئی۔ گھٹ توں گھٹ چھ شعر ہوندے۔

لسانیات دے ماہر تے سوجھواناں تنویر بخاری ہوراں اپنے مضمون ”غزل“ وچ اچ فرمایا اے۔ شاعری دی اصطلاح وچ غزل اوس صنف نوں آکھدے نیں جیدے وچ دل تے ہوئی بیستی واردات نوں بیان کیتا جاوے۔ ایہدی تحریک پیار پریم دے جذباں توں ہوندی اے الہدے وچ روپ سمین دے احساس توں پھرن والے جذباں دا دکھالاپایا جاندا اے۔ پیار بھادیں مجازی ہووے تے بھادیں حقیقی غزل دا لوڑیندا انگ اے غزل اک طرح بے چین روح دی تڑپ اے۔

(سانجھ ادب دی۔ ص۔ 227)

مشہور محقق، مورخ تے سوجھواناں عبدالغفور قریشی موجب غزل فارسی شاعری دی پیداوار اے۔ فارسی توں اردو تے فیر پنجابی وچ آئی۔ ایہہ اک نازک گلدستے وانگ ہندی اے۔ جس وچ عاشقانہ، صوفیانہ تے فلسفیانہ رنگ دے خیال ہندے نیں۔ ایس وچ ہر طراں دے مضمون سمونے جان دے نیں۔ ایس دے ہر شعر دا مضمون یاں خیال وکھرا اوکھرا ہوندا اے۔ ایس دا پہلا شعر بیت تے باقی شعر فرد ہندے نیں۔ پر ہر اک شعر اپنی تھاں تے کھل ہوندا اے۔

غزل کہن واسطے کسے خاص قول یاں بحر دی قید نہیں تے نہ ای غزل کسے بحر داناں اے۔ سگوں غزل اک رنگ اے جیڑا کسے وی بحر تے وزن وچ سمویا جاسکدا اے۔ سوز تے لطافت غزل دی جند تے جان ایں۔

(پنجابی ادب دی تاریخ۔ ص۔ 93 تے 94)

لسانیات دے ماہراں تے مشہور محققان تے مورخاں دی متفقہ رائے موجب شاہ مراد ہوراں نوں پنجابی غزل دا موڈھی شاعر متھیا جاندا اے۔ جنہاں دا تعلق ضلع جہلم نال سی جیڑے 1702ء وچ فوت ہوئے۔ ایس توں بعد پنجابی دے غزل گو شاعر اں وچ میاں محمد بخش گاموں خان، مولا بخش کشتہ، بابو عبدالغنی، علامہ یعقوب انور، نذیر چوہدری، اکبر لاہوری، برکت علی خورشید، محمد دین فانی، حکیم محمد علی فائق، اقبال زخمی، عبدالغفور اظہر، نادر جاجوی، محمد انور بھٹھی، احمد حسین قریشی، پیر فضل گجراتی، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، ڈاکٹر رشید انور، غلام فرید، جعفری، راجا سالو، رؤف، شیخ، سلیم کاشغر، منشی محمد لطیف گجراتی، شیر افضل جعفری، اسماعیل متوال، اسماعیل قلندر، امین خیال، صوفی غلام مصطفیٰ تبسم، پروفیسر شوکت علی قمر، سانی گجراتی، بشیر مندر، ماجد صدیقی، غلام مصطفیٰ بسمل، سعیدہ تصدق ہاشمی، اقبال جمی، تنویر بخاری، منظور وزیر آبادی، سلطان محمود آشفق، عاشق راجیل، رمضان شاکر، حسین شاہد، ڈاکٹر یونس احقر، مشتاق کنول، اجمل نیازی، عبدالحمید امر، میراجی اقبال قیصر، ظفر اقبال، اقبال صلاح الدین، افضل باقی، پروفیسر شارب، عبدالرشید نیازی، طفیل خلش، مختار جاوید انور (رائم)، طارق گجر، لطیف فتح پوری، افضل پال، طالب چشتی، طاہر لاہوری دے نال ذکر دے قابل

میر پتہ نشانی تے غرض میری۔ گھڑی مڑی کیہ پرھیا وچ پھدے او
ارے ہو کے پچھوتے میں دساں۔ کچھ ہے سرکار دے نال و مطلب
(مولا بخش کشتہ)

کہہ ہویا سینہ و منہ گیایاں جگرا اساڈا چیر گیا
ایہہ خوشی اسانوں تھوڑی اے نہیں خالی تیرا تیر گیا
(پیر فضل گجراتی)

رکھیں لوکاں وچ فقیرا۔ ایسا بہن کھلون
توں ہوویں تے لوکی بہن نہ ہوویں تے روون
(ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

لنگھ چل ایس جھناں چوں اڑیے۔ پیر نہ ہوون گلے
کوئیں کے نوں پار اڑاون، گھرے ایہہ کچے پلے
(روف بیخ)

ساری عمراں ویر دی آگ وچ سڑ دے رہے
لوکی سمجھے چار کتاباں پڑھدے رہے
(ڈاکٹر رشید انور)

جنگل دے وسنیک بدل کے آگے بھیس انساں دے
اج توں بوہے ہمدای رکھنا۔ شہر دے سبھ مکاناں دے
(منظور وزیر آبادی)

میں چٹیاں فجرال لہدا ساں۔ مینوں گھپ ہنیرے لہے نیں
مینوں دل دا محرم نہ لہا۔ اج یار بیتھرے لہے نیں
(عبدالغفور اظہر)

ساڈے عشق دے چمکدے لیکھاں تے۔ غم دیاں سیاہیاں ڈھل گیاں
جیزیاں حسن تیرے چکائیاں سن۔ اوہ چاننی راتاں رل گیاں
(صوفی غلام مصطفیٰ تبسم)

گجرات دی زمین دا ساتی ایہہ فیض اے
پائی تیرے قلم نے روانی چناب دی
(ساتی گجراتی)

غیر تے مارن کدی کدائیں راہوں چاکے پتھر
اپنے رکھن جھولی دے وچ سدا لکا کے پتھر
(مختار جاوید انور)

جیڑا ٹوآ بھکھ نے دتا۔ اوہ تے بھر گیا سارا
جیڑا ٹوآ عشق نے دتا اوہ خورے کد بھرنا ایس
(فقیر قادری)

اس جہن نے خالد میرے لوں لوں نوں زخمیا اے
جسدے نال دی رات دے میں مالا جیڑا رہناں ہاں
(خالد شفیق)

جیڑے ون دا مکیا مینوں۔ اس نے مٹھیاں نظراں نال
اوسے دن دی شاہد میری ڈاڈی شامت آئی اے
(ہمایوں پرویز شاہد)

ہر اک سانجھ دا رشتہ ہویا کچے دھاگے وانگ
مدھی دیکھی دھیاں نالوں ہن ماواں دی سانجھ
(محمد اقبال زخمی)

سی حرفی سی حرفی شاعری دی پرانی تے مشہور صنف اے۔ ایہہ صنف فارسی زبان راہیں اردو
تے پنجابی زبان وچ داخل ہوئی اے۔ سی حرفی دے لفظ تے غور کریئے تے پتہ چلدا اے پئی سی
فارسی والفظ اے جس دے معنی تہہ (۳۰) دے نیں جد کہ حرفی یاں حرف عربی زبان والفظ اے
جس دا مطلب اکھریاں لفظ اے ایس توں ثابت ہویا پئی سی حرفی شاعری دی اوہ صنف اے جیدے
تہہ (۳۰) لفظ / حرف ہون۔ شعری اصطلاح موجب سی حرفی اوس نظم نوں آکھدے نیں جیڑا
پہلا مصرعہ حروف ابجد یاں حروف حجبی توں شروع ہوندا اے۔ سی حرفی عام طور تے چار یاں
مصرعیاں دی ہوندی اے کدی گل ایہہ دے پئی سی حرفی اوس چار مصرعیاں والی رباعی نوں
آکھدے نیں جس دا آغاز حروف حجبی یاں حروف ابجد توں ہوندا اے۔ ایس صنف وچ عشق محبت
ہجر فراق، سوز گداز، تصوف معرفت دنیاوی بے ثباتی تے ناپائیداری توں علاوہ اخلاقی رواداری تے
اسلامی بھائی چارے دے مضموناں نوں بڑے سونے سادہ تے نوکے انداز نال پیش کیتا جاندا اے۔
ایس صنف راہیں نیک کم تے چنگے عمل کرن توں علاوہ حقوق اللہ تے حقوق العباد دی پابندی کرن
دی پر پناہ کیتی جاندی اے۔

سی حرفی دے ڈھ بارے لسانیات دے ماہراں تے مشہور محققاں تے مورخاں انج فرمایا اے۔

○ ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ ہوراں اپنی کتاب ”ہسٹری آف پنجابی لٹریچر وچ گورونانک ہوراں نوں
سی حرفی دا موہڈھی شاعری قرار دتا اے۔ لوہناں دے مطابق ایس صنف نوں اوس ویلے (۳۵)
اکھری (۵۲) اکھریاں (۳۳) اکھری صنف آکھیا جاندا اے۔

○ عبدالغفور قریشی ہوراں اپنی کتاب ”پنجابی ادب دی کہانی“ وچ میراں شاہ (1900ء)
ہوراں نوں سی حرفی دا موہڈھی شاعر قرار دتا اے۔

○ غفران سید ہوراں سلطان العارفین حضرت سلطان باہو ہوراں نوں سی حرفی دا موہڈھی
شاعری قرار دتا اے۔

o عین الحق فرید کوٹی ہوراں شاہ برہان الدین خانم ہوراں نون سی حرفی داموہڈھی شاعر قرار دتا اے۔

مکدی گل ایسہ دے پئی لسانیات دے ماہراں تے مشہور محققاں تے مورخاں نے متفقہ طور تے سلطان باہو ہوراں نون ای سی حرفی داموہڈھی شاعر قرار دتا اے۔ مشہور سی حرفیاں دے شاعر ایں وچوں بلبانک، سلطان باہو، بہل لاہوری، علی حیدر ملتانی، پیارے صاحب، شاہ محمد قریشی، قادر پیار، حاجی امام بخش، میراں شاہ نظاری، مولوی عبدالستار، میاں ہدایت اللہ، محمد بوٹا گجراتی تے تنویر نظاری دے نال ذکر دے قابل نہیں۔

سلطان باہو (1629-1691ء)

(ج) چڑھ چناں توں کر روشنائی ذکر کریندے تارے ہو
گلیاں دے وچ پھرن نمانے لعلوں دے ونجارے ہو
شالا مسافر کوئی نہ تھیوے کجھ جنہاں تھیں بھارے ہو
تاڑی مار اڈانا لہیں باہو، اسیں آپے اڈن ہارے ہو

پیارے صاحب (وفات 1860ء)

(الف) اسوں دتا تیرے ہتھ پیسا۔ اوہدیاں لیائیں کھاں چیزاں توں چار میاں
کھنھول تے ککڑی بیڑا۔ نالے لیاویں کھاں پھلاں دے ہار میاں
پیسو موڑ لیاویں نالے دوہ لیاویں اتے کریں نہ مول اوجار میاں
پیارے یار نون دیویں جواب اسدا۔ نہیں تے نکل جاویں پڑوں باہر میاں

قادر پیار (1802-1892ء)

(ذ) ذرا نہ رہی تن وچ طاقت۔ رانی گاوندی غماں دے گیت لوکو
میں بھلی ساں تسی نہ کوئی لائیو، جوگیاں نال پریت لوکو
جنگل گئے نہ بوہڑے سندر اں نون، جوگی نہیں جے کسے دے مسیت لوکو
قادر یار پچھے کیڑا دکھ میرا۔ اس وقت ہویا پتھر چت لوکو

حاجی امام بخش (1778-1836ء)

(ع) علم دے نال جے حلم ہووے۔ سب دور تکبر ہو جاوے
جس دا ڈولدا نت ایمان رہے۔ اوہ وکھ یقین کھلو جاوے
نفس رجدا تے پیار گدا اے۔ بھکھار دے تال چپ کر سو جاوے
ارم بخش رہے بڑا اوس جگہ۔ جیڑا ایس جمان تے رہ جاوے

مولوی عبدالستار (وفات 1913ء)

(الف) اکھیاں کسے نہ رکھیاں نہیں۔ اکھیاں رکھیاں مول نہ چاندیاں نہیں
آپوں ڈانڈیاں نال پیار پاون۔ آپے روندیاں تے پھوٹا ندیاں نہیں
کھ پار دے وکھ کے رہن راضی۔ کجھ پنڈیاں تے کجھ کھاندیاں نہیں
ستار بخش ایس حال نون جان دے نہیں۔ اکھیں پیش جنہاں دے آوندیاں نہیں

(م) مرتبہ لین کے چل اگے۔ جیڑے نبی دے تا بعد او ہوسن
کلمہ حج زکوٰۃ نماز روزہ امر نبی اندر خبروار ہوسن
وران اتے غلمان بہشت نہراں میوے کھان نوں لکھ ہزار ہوسن
واہ واہ نیک نصیب ہدایت اللہ۔ کارن مومنناں حق دیدار ہوسن

محمد یونس بکرائی (1851-1930ء)

(الف) اسم اسلام وا بہت چنگا اے۔ پر عشق دا شان کجھ ہور سنیا
متھے مومنناں نیک محراب چنگا اے۔ پر تلک لگاؤن کجھ ہور سنیا
دوہاں عالماں وچ ایمان چنگا اے۔ پر عشق میان کجھ ہور سنیا
کرن بوٹیا وعظ علما چنگے اے۔ پر یار دا پان کجھ ہور سنیا

کافی کافی پنجابی شاعری دی پرانی تے مشہور صنف اے کافی 'عربی' والفظ اے۔ جیڑ کافی توں نکلیا
اے۔ ایس دے معنی کافی 'بوتیا' پورا یاں کفایت کرن دے نہیں لسانیات دے ماہراں موجب کافی دا
لفظ کف توں نکلیا اے جس دے معنی غاریاں کھوہ دے نہیں کجھ سیانیاں کافی نوں اصحاب کف تال
جوڑیا اے جنہاں دا ذکر قرآن مجید وچ آوند اے۔ ایٹاں اللہ دے نیک بندیاں غار وچ رہ کے اللہ تے
اللہ رسول دی عبادت کیتی۔ ایٹاں دی نیکی تے پارسائی پرہیزگاری تے عبادت ریاضت پاروں ایٹاں
نوں اصحاب کف آکھیا جاند اے۔

کافی دی تاریخ تے تعریف بارے لسانیات تے تعلیم دے ماہراں وکھو دکھ وچاراں دا اظہار کیتا اے۔
مثال دے طور تے۔

○ عبدالغفور قریشی ہوراں اپنی کتاب "پنجابی ادب دی تاریخ" وچ آکھدے نہیں پی کافی اصل
وچ عربی قوافی دا بچو یا ہو یا روپ اے۔ عربی لغت وچ کفایت کرن والی منظوم ہندش نوں کافی آکھیا گیا
اے پر عربی شاعراں وچ کافی عنوان دی کوئی مثال نہیں ملدی سگوں منکوت کافی دی ترکیب لفظی
نوں قوافی دے میل تال پوری کیتی گئی نظم واسطے استعمال کر لیدے نہیں۔ پنجابی وچ کافی اک بے
مثل صنف اے۔ جیڑی قبول عام دے درجے تیک پہنچی ہوئی اے۔

ایس وچ تن تن چار چار مصرعیاں دا اک بند ہوند اے۔ آخری مصرعہ بار بار آوند اے۔ جس نوں
دہر لیا جاند اے کیونکہ کافی وچ شیب دا بند جاں قافیہ اکثر اک مطلع اک مصرعہ یاں پورا شعر اپنی تھاں
کافی بند اے۔ (ص۔ 79)

○ قدر آقائی ہوری کافی تے کافیاں شاہ حسین دے عنوان بیٹھاں آکھدے نہیں۔

"لفظ کافی بارے بہت سارے علمی کھوجیاں مختلف خیال ظاہر کیتے نہیں۔ کافی دے لفظی معنی کجھ وی
ہون اصطلاح وچ کافی لوہ قطع اے جس وچ سر تال نوں کھ رکھ کے گھٹ توں گھٹ لفظاں وچ
انگریزی دی "سانیت" وانگوں اک کھل تے پوری گل بوے ڈھکویں 'پھبویں تے سگویں ڈھنگ
تال بیان کیتی جاندی اے تے اوہدے وچ شاعری دیاں ظاہری پابندیاں نوں وی ایٹاں سامنے نہیں
رکھیا جاند اسگوں موسیقی جیڑی کہ شاعری دی ہمیں اے نوں زیادہ اہمیت دتی جاندی اے۔ کافی وچ

عشق محبت، مہر مروت، ہجر و چھوڑا، وصال تے ازلی محبوب وی سک کھج تے تڑپ بارے مضمون
سموئے جاندے نیں۔

(لعلال وی پنڈ۔ ص۔ 363)

○ وارث سرہندی ہوراں کافی لوں اک قسم دی راگنی قرار دتاے۔

○ محمد غوثی مانڈوی ہوراں کافی نوں سندھ دے مشہور راگاں وچ اک راگ مندے نیں۔

○ محمد آصف خان ہوراں وی کافی دا تعلق راگ نال جوڑیاے۔

○ ڈاکٹر میمن عبد الجبید ہوراں کافی نوں سندھی شاعری دی مشہور صنف قرار دتاے۔ لسانیات

دے ماہراں تے مشہور مورخاں تے محققاں شاہ حسین ہوراں نوں پنجابی کافی دا موڈھی شاعر قرار

دتاے۔ کافیاں دے مشہور شاعر اچوں حضرت شاہ حسین، شاہ عبدالطیف بھٹائی، حضرت لہے

شاہ، سید اکبر شاہ، احمد شاہ سید، میراں شاہ سید، لہو شاہ، مولا بخش کشتہ، حیدر شاہ سائیں، سائیں مولا

شاہ، عبد الرحیم، عالم شاہ نوشاہی، دائم اقبال، دائم، محمد اسماعیل منظر، نجم حسین سید، سید اصغر علی،

منظور احمر، تنویر بخاری، اشرف پال، لطیف قریشی، مشتاق صوفی، شنزاد قیصر تے میاں ظفر مقبول

دے ناں ذکر دے قابل نیں۔ کافی دی ونکی پیش خدمت اے۔

شاہ حسین

ربا میرے حال دا محرم توں

اندر توں ہیں باہر توں ہیں روم روم وچ توں

توں ہیں تانا توں ہیں بنا میرا سبھ کچھ توں

کے حسین فقیر نماں میں ناہیں سبھ توں

حضرت لہے شاہ

اک نکتے وچ گل مکدی اے

پھڑ نکتہ چھوڑا حسباں نوں۔ کر دور کفر دیاں بلباں توں

لاہ دوزخ گور غدلباں نوں۔ کر صاف دلے دیاں خولباں نوں

گل ایسے گھر وچ ڈھکدی اے

اک نکتے وچ گل مکدی اے

مولا بخش کشتہ

نت عاشق رہن نرالے جی

جن پیتے پریم پیالے جی

جن پریت پیا سنگ لائی ہے

اوں رمز حقیقی پائی ہے

سب اک وجود خدائی ہے

نہیں دوسرے وچ خیالے جی

ایسہ دنیا گھورکھ دھندا اے سبھ وہم خیال دا پھندا اے
جینے توڑیا وہم دا پھندا اے۔ اونیں ویکھ لیا اوہ بندہ اے
جو ایس دنیا تے اندھا ہے۔ اوہ آخر نوں وی اندھا ہے

دائِم اقبال دائِم

انج مستیاں سب کچھ کھونا ایس۔ مڑ داغ تیرا کس دھونا ایس
توں دن چڑھیا تے رونا ایس۔ جد ہونا سانج سویرا ای
اٹھ دیوالبال

کیوں لمڑے پیر پارے نی۔ ساہ تیرے ڈھگ و نجا رے نی
پے تھر تھر کنبدے تارے نی۔ ایس نگری اکو پھیرا ای
اٹھ دیوالبال

نجم حسین سید

جو ہے ماد کے سو جاؤ
جس ولے رات آوے گی
اسیں گھر نہیں ہونا
بھاویں ست خدائیاں لنگھ کے آوے
ہو ہے ہو ہے آن صور و جائے
کلی کلی وچ پل صراطوں ڈھاوے
اسیں گھر نہیں ہونا

سید اصغر علی

کدی نظر نال نظر ملاوندے نہیں۔ کدی ہس ہس یار مناوندے نہیں
کدی یار دے وچ سماوندے نہیں۔ کدی یار نوں وچ سماوندے نہیں
کلی عاشق راہ وچ پاوندے نہیں
اک دنیا نوں وساوندے نہیں

تنویر حقاری

میںوں بو جھے دے وچ پالے
ماہی دے میں میٹھی چچی۔ میںوں کھیاں کولوں چالے
میںوں بو جھے دے وچ پالے
ماہی دے جگ بوہت ندید۔ مشری ویکھ نہ کوئی کھائے
میںوں بو جھے دے وچ پالے

اشرف پال

نچے جند ملنگنی

تے معاشرتی علوم توں علاوہ کئی ہور موضوع شامل نہیں جنہاں دا تعلق حیاتی نال ہوندا اے۔ ایہہ تقریر تے نشر اشاعت وچ ورتی جاندی اے۔

اولی نثر۔ اولی نثر دی تحریر وچ لکھاری اپنے اپر واپرن والے واقعات نوں فنی ڈھنگ نال بڑے سوہنے انداز نال پیش کردا اے تاں جو قاری ایس تحریر توں چنگا تے چوکھالابھ لے سکے لکھاری اپنی اولی نثری تحریر نوں استعاریاں، محاوریاں تے تشبیاں نال بڑا من کھچواں تے من کھواں بناؤندا اے۔

بیانیہ نثر۔ افسانے، کہانیاں، ناول، سفر نامے تے تاریخ ایس تحریر دے اعلیٰ نمونہ نہیں۔ ایہہ تحریر ہر لحاظ نال ٹھوس، جامع تے بھر دین ہوندی اے۔ لکھاری ایس تحریر دی ترتیب تے تفصیل ول خاص دھیان دیندا اے تاں جو ایہہ موثر تے مفید ثابت ہووے۔

وصفیہ نثر۔ وصفیہ تحریر وچ کردار دیاں خوبیاں تے گناں دی تفصیل بیان کیتی جاندی اے۔ ایہہ نثر عام طور تے ناول نگاری، جذبات نگاری، منظر نگاری، کردار نگاری تے افسانہ نگاری لئی ورتی جاندی اے۔ وصفیہ نثر تخلیق نوں زور دارتے جان دار بناؤن وچ اہم کردار ادا کردی اے۔

توہنی نثر۔ ایس نثر وچ گل نوں صاف صاف تے واضح طور تے بیان کیتا جاند اے۔ کسے قسم دا اوہلا پردہ نہیں رکھی دابلکہ ہر گل نوں صاف صاف بیان کردتا جاند اے توہنی نثر راہیں فلسفے، سائنس تے مذہبی مسائل دے اہم نکات دی وضاحت کیتی جاندی اے ایس توں علاوہ ہور کئی قسم دے مضمون وی ایس نثر راہیں پیش کیتے جاندے نیں۔

استدلالیہ نثر۔ استدلال و لفظ دلیل توں لکھیا اے۔ ایس توں مراد اچھی نثر اے جس وچ گل نوں پکے تے پیڑے ثبوت یاں دلیل نال ثابت کیتا جاوے۔ تحقیقی تنقیدی تے مکالیاں لئی عام طور تے استدلالیہ نثر ورتی جاندی اے۔ مکدی گل ایہہ دے پی استدلالیہ نثر مصدقہ، مستند تے مدلل ہوندی اے۔

پنجابی ادب دی تاریخ تے جہات پائیے تے ایہہ گل نثر کے سامنے آوندی اے۔ پی پنجابی نثر دیاں بعض صفحاں بڑیاں پرانیاں نیں پر بعض صفحاں انگریزاں دے بر صغیر ہندوستان وچ آون مگروں ہوند وچ آئیاں نیں۔ پنجابی نثر دیاں صفحاں دا ویر وائج اے۔

(1) کہانی (2) ڈرامہ (3) ناول (4) افسانہ (5) سفر نامہ (6) طنز تے مزاح (7) انشائیہ (8) تحقیق (9) تنقید

1- کہانی۔ کہانی و لفظ کہن توں لکھیا اے جس دے معنی آکھنایاں کہناں نیں۔ ایہہ صنف فارسی، اردو، انگریزی راہیں پنجابی ادب وچ داخل ہوئی اے۔ افسانے دی مختصر شکل نوں کہانی آکھیا جاند اے۔ انگلستان دے صنعتی انقلاب مگروں انسانی حیاتی بے حد مصروف ہو چکی سی ذہنی تے قلبی سکون لئی مختصر کہانی دی لوڑ محسوس کیتی گئی۔ ایج کہانی دی صنف ہوند وچ آئی۔ معیاری کہانی لئی ضروری اے پی ایس واپلاٹ تے زبان سادہ، جان دار تے زور دار ہونی چاہیدی۔ کہانی لکھن دا خاص مقصد ہونا چاہیدی اے۔ مڈھلیاں پنجابی کہانیاں اخلاق سدھارن تے کردار سنوارن لئی لکھیاں گیاں سن۔ مشہور کہانی کاراں وچوں جو شوا افضل دین، میراں بخش منہاس، کاموں خان، عبد المجید سالک،

امر تاہم 'حنیف باوا' عبد المجید بھٹکی 'اکبر لاہوری' کنول مشتاق 'رفعت عبد القادر' رضیہ نور محمد 'تے عاشق رحیل دے ناں ذکر دے قابل نہیں۔

2- ڈرامہ - ڈرامہ یونانی زبان دے لفظ ڈراما توں نکلیا اے۔ جس دے معنی کر کے دکھاؤن دے نہیں۔ ڈرامہ عمل تے قول نوں ظاہر کردا اے پنجابی ڈرامہ انگریزی زبان راہیں پنجابی ادب وچ داخل ہو یا اے۔ ویلے دے ناں ناں ایس صنف نے ترقی دیاں منزلوں طے کیتاں نہیں۔ پہلا پنجابی ڈرامہ رفیع پیرزادہ ہوراں 1938ء وچ تحریر کیتا۔ معیاری ڈرامے دے جیادی عناصر وچ پلاٹ 'مرکزی خیال' کردار نگاری 'جذبات نگاری' 'جزئیات نگاری' 'منظر نگاری' تے مکالمہ نگاری خاص اچھ رکھ دے نہیں۔ اچھے مثالی تے منفرد تے مفید ڈرامے لئی ایٹاں خوبیاں دا ہونا بے حد ضروری اے ڈرامے نوں دو حصیاں وچ تقسیم کیتا جاسکدا اے۔ (۱) طریہ ڈرامہ (۲) المیہ ڈرامہ۔ پنجابی دے مشہور ڈرامہ نگاراں وچوں رفیع پیرزادہ 'صوفی نثار' سلطان کھوسٹ 'سجاد حیدر' 'شیخ اقبال' 'آغا اشرف' 'انور سجاد' 'بانو قدسیہ' 'اشفاق احمد نواز' 'میجر اسحاق محمد' 'منو بھائی' 'سرور بھائی' 'مسرت کلا نجوی' 'ڈاکٹر طارق عزیز' اختر کشمیری تے منیر نیازی دے ناں ذکر دے قابل نہیں۔

3- ناول - ناول دا لفظ اطالوی زبان دے لفظ (NOVELLA) توں نکلیا اے۔ جس دے معنی (NEW) نویں دے نہیں۔ ناول دی صنف دی ہوند توں پہلوں پنجابی نثر وچ داستان دار و اج سی جس وچ غیر فطری واقعات تے غیر فطری کرداراں دی حرکات و سکنات تے گفتگو ہوندی سی۔ جد کہ ناول وچ انسانی حیاتی دے مسائل تے کرداراں دا ذکر کیتا جاندا اے۔ ایس اعتبار ناں ایہہ صنف اپنی بناوٹ (ہنر) اسلوب تے انداز دے حوالے ناں نویں جا پدی سی۔

لسانیات دے ماہراں ناول دی اپنے اپنے انداز ناں تعریف کیتی اے۔

○ چارلس ریوز دے مطابق ناول حقیقی حیاتی تے اوہدے طور طریقاں تے اپنے ماحول تے زمانے دی تصویر ہوندا اے۔

○ ناول وچ داستان و انگ طوالت ہوندی اے پر ایس وچ انسانی حیاتی دے مسائل نوں کھل ڈھل کے بیان کیتا جاندا اے۔ ناول نگار حیاتی بارے اپنا فلسفہ وی دسد اے تے حیاتی وچ آؤن والیاں اوکڑاں 'مشکلاں تے مصیبتاں بارے اپنا حل وی پیش کردا اے۔ بعض نقاداں موجب ناول وسیب نوں بدلن وچ بھرواں کردار ادا کردا اے۔

لسانیات دے ماہراں دے مطابق معیاری منفرد تے مثالی ناولاں لئی کہانی 'پلاٹ' کردار 'مکالمہ' زبان 'ماحول تے حیاتی دافن ورگے اہمے رنگ ات ضروری نہیں۔ ایہہ گل وی پکی تے پیڑی اے پنجابی ناول دا مذہ 20 ویں صدی توں ہو یا اے تے ہن تیکر بے شمار معیاری مثالی 'مفید تے منفرد ناول چھاپے چکے نہیں۔ جنہاں وچوں جو شوا فضل دین دا (پتی ورتا مکلا) پر بھائی کتے 'منڈے دا مل' میراں بخش منہاس دا (جٹ دی کرتوت) عبد المجید بھٹکی دا (ٹھیڈا) 'افضل احسن رندھاوا ہوراں (دواہ تے دیواتے دریا) سلیم خان گمی (سانجھ جن عربوں چڑھیا) ظفر لاشاری دا (نازو) 'ڈاکٹر باقر دا (ہٹھ) 'آغا اشرف دا (دل اک دیوا) 'اعجاز الحق دا (سکے پانی) 'فخر زمان دا (ست گواچے لوک' اک مرے آدمی دی کہانی) مستنصر حسین تارڑ دا (پکھرو) 'راجا محمد احمد دا (کھیڈ مقدر اں دی)

4- افسانہ - انگریزی ادب دی صنف SHORT STORY یا STORY نوں پنجابی وچ افسانہ آکھدے نیں۔ ایہہ صنف انگریزی ادب راہیں اردو تے پنجابی ادب وچ داخل ہوئی ہے۔ لسانیات دے ماہراں ایس صنف دی تعریف تے تاریخ وکھرے وکھرے انداز نال انج پیش کیتی ہے۔

o آیزین وین موجب افسانہ اجہی فکری داستان داناں ایں جیدے وچ کسے اک واقعے دے کسے اک خاص کردار دا عمل یاں رد عمل جذباتی انداز وچ بیان کیتا گیا ہووے۔ اوس افسانے دی ترتیب تے تفصیل انج بیان کیتی گئی ہووے پئی پڑھیاں اوس دے چنگ تے مند توں متاثر ہوئے بغیر نہ رہ سکے۔ ایڈ گرائین پو مودے مطابق افسانہ اجہی نثری کہانی نوں آکھدے نیں جس نوں پڑھن لئی گھٹ تون گھٹ اکیاں دو گھنٹے لگن۔

مکدی گل ایہہ وے پئی افسانہ مختصر 'جامع' تے ٹھوس ہونا چاہیدا ہے۔ دو جے لفظاں وچ افسانہ اوہ کئی کہانی ایں جیدے وچ حیاتی دے اک کچھ دی بھر ویں عکاسی کیتی گئی ہووے۔ افسانہ پلاٹ 'کردار' منظر کشی 'جزئیات نگاری' تے موضوع دے اعتبار نال معیاری ہونا چاہیدا ہے۔ افسانے دی صنف پنجابی ادب وچ 20 ویں صدی دی پہلی چوتھائی وچ آئی ہے۔ ویلے دے نال نال افسانے وچ کئی تبدیلیاں ہویاں نیں۔ ڈھلے افسانے نگاراں وچ جو شوا فضل دین 'عبدالحمید سالک' امرتا پر تیم دے نال ذکر دے قابل نیں۔ ملکی ونڈ توں بعد نواز دے افسانیاں دا مجموعہ ڈوہنگیاں شاماں سب توں پہلے چھاپے چڑھیا۔ ویلے دے نال نال ایس صنف نے بڑی ترقی کیتی۔ مشہور افسانہ نگاراں وچ اکبر لاہوری 'آغا شرف' میراں شمس منہاس 'کھکشاں ملک' آغا شرف 'حنیف چوہدری' رفعت رشید سلیم سمیں 'فرخندہ لودھی' کنول مشتاق 'اقتدار واجد' عاشق راہیل 'ریاض شاہد' شہباز خاور تے غلام مصطفیٰ بسمل دے نال ذکر دے قابل نیں۔

5- سفر نامہ - سفر نامے توں مراد 'سفر دے حالات' اوکڑاں مشکلاں تے مصیبتاں نوں ویروے نال بیان کرناں ایں۔ ایہہ صنف زیادہ پرانی نہیں۔ ایس صنف لئی ضروری ہے پئی سفر نامہ لکھن والا پہلے آپوں سفر کرے۔ حالات تے واقعات نوں غور تے گوہ نال دیکھے پرکھے تے فیر پچیاں 'پچیاں تے کھریاں گھاں نوں بیان کرے۔ ایہہ صنف بڑی مہنگی صنف ہے کیوں جو اج دے دور وچ دور دراز دے ملکاں دا سفر کرناں کوئی سوکھاتے سوکھالا کم نہیں۔

اک چنگ تے معیاری سفر نامے لئی حالات تے واقعات دی سچائی تے صداقت بہت ضروری ہے ایس توں او فکرا انگیز خیالات تے افسانوی رنگ دا ہونا وی ضروری ہے۔ پنجابی ادب وچ دو قسم دے سفر نامے موجود نیں (۱) شعری سفر نامہ (۲) نثری سفر نامہ۔ شعری یاں منظوم سفر نامیاں وچوں گلزار مکہ تے گلزار مدینہ زیادہ مشہور نیں۔

نثری سفر نامیاں وچوں سب توں پہلا سفر نامہ لال سنگھ کھلا (اکالی ہوراں دا) "میرا اولائیتی سفر نامہ" سی جیہدا 1933ء نوں چھاپے چڑھیا۔ پاکستان جن مگروں اعجاز الحق دا سفر نامہ یورپ توں چوگم دے نال نال چھاپے چڑھیا۔ ایس توں علاوہ سلیم خان گمی ہوراں دا "دلیس پردیس" تے سجاد

حیدر پرویز، ممتاز ڈاہر نعیم ثاقب تے ارشد میر ہوراں نے کئی معیاری تے اولی سفر نامے تحریر کیتے۔ جیہڑے فنی تے لسانی خوبیاں پاروں من کھویں تے من کھویں نہیں۔

6- طنز و مزاح۔ شاعری وچ طنز و مزاح صنف دے طور تے نہیں بلکہ موضوع دے طور تے جانی پچھانی جاندی اے۔ ادب وچ مزاح دی حیثیت اوہ دے جیہڑی کھانے وچ لون (نمک) دی اے۔ دو جے لفظاں وچ جیویں کھانا نمک (لون) توں بناں لذیز تے سوادا نہیں لگدا ایسے طراں مزاح توں بناں ادب وی پھیکا پھیکا تے پھوکا پھوکا کھالی دیندا اے۔ مزاح نال ہمدے دی ذہنی تے جسمانی تھکان دور ہو جاندی اے۔ ہمدہ اپنے آپ نوں تازہ دم تے خوش خوش و کھالی دین لگ پیندا اے اوس دا جسم تے دماغ نوں تازگی محسوس ہون لگ پیندی اے۔ ایہہ گل کئی تے پیڈی اے پئی طنز و مزاح بھریا کلام تخلیق کرنا نہ صرف مشکل بلکہ ناممکن ایں۔

کلام وچ طنز تے مزاح پیدا کرن لئی جیہڑے طریقے اپنائے جاندے نیں۔ اوہناں وچوں خاکہ نگاری واقعاتی مزاح لطیفہ گوئی تے لفظی بازی گری دے طریقے ذکر دے قابل نیں۔

پنجابی ادب دی تاریخ تے جہات پائیے تے پتہ چلدا اے پئی طنز و مزاح دا ہفتے وار رسالہ مخلویا۔ 1913ء وچ چھپیا سی۔ ایس صنف نوں جیہڑیاں لکھاریاں اپنایا اوہناں وچوں ارشد میر، انور علی، اسلم قریشی، اقبال قیصر، سجاد حیدر پرویز دے نال ذکر دے قابل نیں۔ منظوم مزاحیہ کلام لکھن والیاں وچ عبید ابوزری، ضمیر جعفری، ڈاکٹر انعام الحق جاوید، انور مسعود، اقبال دیوانہ، حامد غازی آبادی، حکیم شیر محمد ناصر، سائین اختر حسین اختر تے طالب چستی دے نال ذکر دے قابل نیں۔

7- انشائیہ۔ انشائیہ دالفظ انشا پر درازی توں نکلیا اے۔ انشائیہ اک اجہی نثری تحریر ہوندی اے جس وچ انشاء پر دازیاں انشائیہ نگار اپنی ذات دے حوالے نال اپنے تجربات تے مشاہدیاں نوں اجیے طریقے نال پیش کردا اے پئی قاری نوں آسودگی تے شگفتگی محسوس ہوندی اے۔ ایس صنف وچ لکھاری نوں اپنی ذات نوں واضح تے نمایاں طور تے ظاہر کرن دا موقع ملدا اے۔ ایس لئی لسانیات دے ماہراں ایس صنف نوں داخلی صنف قرار دتا اے۔ ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد موجب کہانی چوں کہانی کڈھنا انشائیہ ہوندا اے۔ راجار شید محمود مطابق گل چوں گل تے کڈھنا انشائیہ کہلاند اے عین الحق فرید کوئی موجب ہلکی پھلکی تحریر نوں انشائیہ آکھدے نیں۔ انشائیہ دی تحریر بڑی سادہ عام فہم تے ہلکی پھلکی ہوندی اے۔ مشہور انشائیہ نگاراں وچوں ارشد میر، قیوم نظر، حسین شاد دے نال ذکر دے قابل نیں۔

8- تنقید۔ پنجابی ادب وچ تنقید نوں خاص اچھ حاصل اے۔ تنقید دالفظ نقد توں نکلیا اے جس دے معنی پرکھن، جانچن تے پڑتال کرن دے نیں۔ ایس صنف نوں انگریزی ادب وچ CRITIC آکھدے نیں۔ ایہہ صنف انگریزی ادب راہیں اردو تے پنجابی ادب وچ داخل ہويا اے۔ تنقید نوں پنجابی ادب وچ پرکھ تے تنقید کرن والے نوں پارکھ آکھیا جاند اے تنقیدیاں پرکھ دا مقصد ادب نوں معیار، مثالی تے منفرد بناوناں ایں تاں جو قاری ایس توں ودھ توں ودھ لایھ حاصل کر سکن۔ نقاد (پارکھ) ادب پارے تے بڑی ایمانداری تے فرض شناسی نال تنقید پیش کردا اے۔ ایس دے

کمرے کھوٹے ہون بارے اپنے وچاراں دا ایمانداری نال اظہار کردا اے تے کمرے کھوٹے نوں
وکھریاں وکھریاں کرو کھاند اے۔ تنقید نوں ایس دی اہمیت تے افادیت پاروں ہن فن دی حیثیت
حاصل ہو چکی اے لسانیات دے ماہراں تنقید نوں دو قسماں وچ وٹڈیا اے۔

(۱) نظری تنقید (۲) عملی تنقید

1- نظری تنقید۔ کسی ادب پارے نوں تنقیدی اصولوں دی روشنی وچ پرکھنا نظری تنقید کہلاند ا

اے۔
2- عملی تنقید۔ کسے ادب پارے نوں تنقیدی اصولوں دی روشنی وچ پرکھنا تے ایس دیاں خوبیاں
خامیاں دا اوپروا کرنا عملی تنقید کہلاند اے پنجابی نثر دے ویروے توں ایسہ گل ثابت ہوندی اے
پئی پنجابی ادب اپنی صفاں پاروں ایس صنف وچ خاص تے اہم مسائل نوں زیر بحث نہیں لیاندا
جاندا یعنی ریاضی، فلسفہ، منطق، سیاست وغیرہ دے مضمون ایس صنف راہیں پیش نہیں کیتے جاندا
بلکہ بڑے عام، سادہ تے ہلکے پھلکے مضمون ایس صنف وچ پیش کیتے جاندا اے۔ ایس صنف دی
اہم خوبی ایسہ وے پئی ایس صنف دی تحریر سادہ، عام، رواں تے زول ہوندی اے۔ ایس توں
علاوہ انشائی وچ لکھاری دیاں سدھراں دی ہواڑ، سچائی، خلوص، کشش تے شوخی توں علاوہ بیان
دی بے تکلفی اختصار تے جامعیت ورگیاں خوبیاں دا ہونا بہت ضروری اے۔ ایسہ صنف اردو
راہیں پنجابی ادب وچ داخل ہوئی اے پنجابی دے مشہور انشائی نگاراں وچوں عبد المجید سالک، نظام
الدین توکلی، قیوم نظر، عبدالغفور قریشی، ارشد میر، ڈاکٹر وحید قریشی، انور علی توں علاوہ ریاض شاہد،
ظفر مقبول تے عاشق راہیل دے نال ذکر دے قابل نہیں۔

تحقیق۔ تحقیق توں مراد کھوج لانا، تلاش کرنا ایس لسانیات دے ماہراں تحقیق نوں چار حصیاں
وچ وٹڈیا اے۔ یعنی (۱) نویاں کاڈھال کڈھناں (۲) پرانیاں نسخیاں نوں لکھنا (۳) پرانیاں تے نایاب
کتباں نوں ترتیب دینا (۴) لوک گیتاں نوں ترتیب دینا۔ ایس صنف دیاں قسماں ایس صنف دے
مالدار ہون دا ثبوت نہیں تحقیقی کلام تحریر کرن والیاں وچ ڈاکٹر شہباز ملک، ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد،
پروفیسر حفیظ تائب ناصر رانا اقبال صلاح الدین تے تنویر حفاری ہوراں دے نال ذکر دے قابل
نہیں۔

پنجابی شاعران دا تذکرہ

مولا بخش کشتہ

سوال نمبر 1 ☆ ”پنجابی شاعراں دا تذکرہ“ بارے تسی کجھہ جاندے او؟ یاں ”پنجابی شاعراں دا تذکرہ“ دا تعارف کر لو تے ایس دا فنی تے فکری جائزہ پیش کرو

جواب۔ میاں مولا بخش کشتہ ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے اوہناں اچ پدھر دے ڈھلے شاعراں لکھاریاں تے سوجھواناں وچ ہوندا اے جنہاں دی عملی کوشش تے کاوش نال پنجابی زبان تے ادب نوں فروغ حاصل ہو یا اے۔ کشتہ ہوراں دا شمار پنجابی دے ڈھلے شاعراں اوہناں تے سوجھواناں وچ ہوندا اے۔

میاں مولا بخش کشتہ ہوراں دا دیوان ”دیوانہ کشتہ“ 1903ء وچ چھاپے چڑھیا۔ اوہناں دا لکھیا قصہ ہیر رانجھا 1913ء چھاپے چڑھیا جد کہ اوہناں دی مشہور لکھت ”پنجابی شاعراں دا تذکرہ“ اوہناں دی وفات مگروں اوہناں دے پتر محمد افضل خاں ہوراں 1960ء وچ میاں مولا بخش کشتہ اینڈ سنز تاجران و ناشران کتب لہور ولوں چھپوائی۔ ایہہ کتاب ایم اے پنجابی دے کورس وچ شامل نصاب کیتی گئی تے اچ وی کورس وچ شامل اے۔ ایہہ کتاب دو جی واری عزیز بک ڈپو اردو بازار لہور نے چھپوائی اے۔

”پنجابی شاعراں دا تذکرہ“ دے پہلے ایڈیشن دا سائز 30x20/8 اے ایس دے 520 صفحے نیں۔ ایس دی لکھائی چھپائی تے ٹائٹل بڑا خوبصورت اے۔

کتاب دا آغاز فرست توں کیتا گیا اے۔ کتاب دے 348 عنوان نیں جنہاں وچوں چھ عنوان پنجابی زبان دے ڈھ بارے نیں جد کہ باقی 342 عنواناں وچ پنجابی زبان دے شاعراں دا تذکرہ کیتا گیا اے۔ میاں مولا بخش کشتہ ہوراں پنجابی شاعراں دے تذکرے دا آغاز بلا فرید گنج شکر ہوراں توں کیتا تے احمد رانی نوں آخری شاعر قرار دتا۔

اپنی کتھا۔ میاں مولا بخش کشتہ ہوراں فرست توں بعد ”اپنی کتھا“ دے عنوان پٹھال تن صفیاں تے جانکاری دتی اے۔ ایس جانکاری وچ دسدے نیں پئی جدوں اوہ امرتسر وچ سبھی جماعت وچ پڑھدے سن اوہناں دے والد نوں کسے بزرگ ایہہ پیش گوئی کیتی سی پئی تہاڈا پتر (مولا بخش کشتہ) وڈا ہو کے چنگاناں پیدا کرے گا۔ لوہ دسدے نیں پئی سبھی جماعت مگروں اوہناں دا پو اوہناں نوں لہور لے آیتے اتھے کاتبی تے سنگساز دی دافن سکھیاتے گلزار ہند پرپس وچ سنگساز دی ڈاکم شروع کیتا۔ کشتہ ہوراں دیس پئی کم دے نال نال اوہ پڑھدے وی رہے۔ اچ اوہناں نوں فارسی اردو تے پنجابی وچ عبور حاصل ہو یا۔ لہور دے ادبی ماحول پاروں اوہ اکثر شاعریاں وچ جاندے رہندے سن جس پاروں اوہناں نوں شاعری دا شوق ہو یا اوہناں اردو تے پنجابی دونوں زبان وچ نثری تے شعری طبع آزمائی کیتی۔ کشتہ ہوراں پہلوں استاد خلیفہ قمر دی شاگردی کیتی تے اوہناں دی وفات مگروں اوہناں دے جانشین مقرر ہوئے۔ بعد وچ اوہناں حکیم فیروز الدین احمد طغرائی ہوراں دی شاگردی کیتی۔ کجھ عرصہ لہور وچ گزارن مگروں کشتہ جی 1898ء وچ امرتسر پرت گئے تے اوہ تھے جا کے فروری 1902ء وچ اک اشتہار چھاپا کہ ”میں پنجابی وچ سب توں سوہنے تے چھیتی شعر لکھن دا دعویٰ کردا ہوں۔ جے کوئی مقابلہ کرنا چاہو تے اوہنوں ورھے بھر دی کھل اے۔“

میاں مولا بخش کشتہ ہوراں اردو وچ صبح الملک نال دار سالہ وی جاری کیتا جس دا ناں بعد وچ مسیحا

رکھیا گیا۔ کشتہ ہوراں ”ہیر رانجھا“ واقعہ 1913ء وچ نظمیا ایس قصے دیاں فنی تے لسانیاں خوبیاں پاروں لوکائی وچ اوہناں دی شہرت ہو رو دھ گئی۔ ریاست حیدر آباد دے نواب سر کرشن پرشاد نے قصہ ہیر رانجھا تے کشتہ ہوراں نو دو پونڈ انعام دتا۔ ایس رقم نل کشتہ ہوراں کتاباں دی دوکان بنائی۔ کشتہ ہوراں ایس توں بعد ”پنجابی شاعراں دا تذکرہ“ کتاب لکھنی شروع کیتی پر اکھاں دی نظردن بدن کمزور ہوندی گئی۔ کشتہ ہوراں اپنے سپتر محمد افضل ہوراں دی مدد نال کتاب تے مکمل کر لیتی پر نظر اکا ختم ہو گئی۔

کشتہ ہوراں ایسہ وی دسیا اے پئی نظر ختم ہون پاروں اوہ ایسہ کتاب اپنے سپتر محمد افضل ہوراں توں لکھاندے رہندے تے اوہ جیون جوگا لکھدار ہندا۔ اوہناں ایسہ کتھا 1955ء وچ لکھی سی۔

ایڈیٹر ولوں - کشتہ ہوراں دے سپتر محمد افضل خاں ہوراں ایڈیٹر ولوں دے سر نانویں بیٹھ ایسی کتاب تے کتاب دے لکھاری یعنی اپنے والد میاں مولا بخش کشتہ ہوراں بارے جانکاری دئی اے۔ افضل خاں موجب اوہناں دے والد اوہناں نوں سرگھبی توں لے کے نماشاں ویلے میکرے لکھن دی ہدایت کر دے سن۔ اوہ (محمد افضل خاں) ایسہ کم ختم کر کے اپنے والد نوں سنا دیندے۔ ایس وچ کوئی وادھا ہوندا تے اوہ کرواد پندے۔ انج ایسہ تذکرہ مکمل ہویا تے اوہناں (کشتہ ہوراں) دی وفات مگروں چھاپے چڑھایا۔ محمد افضل خاں ہوراں اپنے والد صاحب بارے ایسہ وی دسیا اے پئی جدوں اوہ ڈھاپ کھٹکاں وچ رہندے سن۔ اوہناں دے گوانڈھ وچ اک عیسائی ڈاکرنی مس آربا جپانی تے اوہدی ماتحت رہندی سی۔

فسادیاں اوہناں تے ہلہ بول دتا۔ کشتہ ہوراں اوہناں نوں اپنے گھر وچ پناہ دتی۔ بعد وچ حالات کجھ ٹھیک ہو گئے۔ گورنر نوں کشتہ ہوراں دی ایس انسانی ہمدردی دا پتہ لگا۔ اوہناں ڈاکٹر ہوراں دی جان بچاؤن دے صلے وچ سنہری سند تے نقد انعام دتا۔ محمد افضل خاں ہوراں ایس تذکرے بارے آکھیا اے کہ ”ایس کتاب وچ اوہناں شاعراں دے حالات اوہناں دی دھرتی تے پیر رکھن مطابق لکھے ہن تے انج سے دی ونڈریوں ہو گئی اے۔ میں ایہدے وچ اپنے ولوں ایساں وادھا کیتا اے کہ اوہناں چوں بعض دے شعر ہن تک دے کلام وچوں دتے نیں، افضل خاں ہوراں دے ایساں لفظاں تو ایسہ ثابت ہوندا اے پئی جیہڑے شاعر اوہناں سامنے نہیں سن، اوہناں دا ذکر تے اوہناں دا کلام ”پنجابی شاعراں دا تذکرہ“ وچ موجود نہیں ہیگا۔

پنجابی بولی - میاں مولا بخش کشتہ ہوراں ”پنجابی بولی“ دے عنوان پٹھال پنجابی زبان دے مڈھ تے نور بارے بڑی بھر نویں جانکاری دئی اے۔ ایسہ مضمون چوداں صفیاں دا اے۔ ایس مضمون دیاں چوٹیاں سرخیاں ایسہ نیں۔

پنجابی دا مڈھ - مسلماناں دا آونہ - ہندی پنجابی گور کھی دا مڈھ۔۔۔ پنجابی تے مسلمان۔۔۔ پنجابی تے سکھ۔۔۔ پنجابی تے ہندو۔۔۔ پنجابی تے عیسائی یاں انگریز۔۔۔ پنجابی ذریعہ تعلیم۔۔۔ پنجابی لکھائی دا پہلا جھگڑا۔۔۔ بولی دا فرق۔۔۔ پنجابی دی سرپرستی۔۔۔ پنجابی اخباروں۔۔۔ رسالے۔۔۔ کتاباں چھاپن والے۔۔۔ مرکزی بولی۔۔۔ لپی دا جھگڑا۔۔۔ پنجابی وچ وادھا۔۔۔ مشاعرے۔

پنجابی شاعری - پنجابی شاعران دے عنوان بیٹھاں میاں مولا بخش کشتہ ہوراں شاعری دیاں صفحاں ہیاں کیتیاں نیں۔ ایس توں علاوہ لوک صفحاں دا ذکر وی بڑے سوہنے تے سادہ انداز نال کیتا اے۔ ایس مضمون راہیں نویاں تے پرانیاں شعری صفحاں دا ویرواوی کیتا اے۔ ایس عنوان دیاں چو نویاں سرخیاں ایہہ نیں۔

سراں۔۔۔ گھوڑیاں۔۔۔ چھند۔۔۔ سٹھہنی۔۔۔ کلکی۔۔۔ گدا، بھنگوا۔۔۔ تھال۔۔۔ لوری۔۔۔
 لدہنیاں۔۔۔ وین۔۔۔ سیاہ۔۔۔ جھوک۔۔۔ پیہ۔۔۔ باتاں۔۔۔ اکھان۔۔۔ بولیاں۔۔۔
 گیت۔۔۔ ڈھولا۔۔۔ کامن۔۔۔ کافی۔۔۔ وار۔۔۔ شلوک۔۔۔ گیت۔۔۔ چرخہ۔۔۔
 پچھی۔۔۔ بالو۔۔۔ سویا ڈیوڑ۔۔۔ جندڑی۔۔۔ جوگن۔۔۔ پنوں۔۔۔ رانجھا ہیر۔۔۔
 سوہنی۔۔۔ کسی۔۔۔ تھی اکھری۔۔۔ باون اکھری سی حرفی۔۔۔ بارہ ماہ۔۔۔ دوہڑا۔۔۔
 ڈھولے ٹپے۔۔۔ اٹھوارا۔۔۔ ست وارے۔۔۔ وار۔۔۔ کافی تے غزل وغیرہ

پنجابی ادب دی تاریخ - مولا بخش کشتہ ہوراں ”پنجابی ادب دی تاریخ“ دے عنوان بیٹھاں پنجابی شاعری دے مڈھ تے ٹور بارے بھرتنویں جانکاری دتی اے۔ ایہہ مضمون چار صفحاں تے مشتمل اے۔ کشتہ موجب پنجابی شاعری دا مڈھ بابا فرید گنج شکر ہوراں توں کافی چر پہلوں مجھ چھیا سی۔ پر اوہناں شاعران دا کلام زمانے دی ناقدری دا شکر ہون پاروں موجود نہیں۔ ایس لئی لسانیات دے ماہراں، مشہور مورخاں تے محققاں دی محنتہ راے موجب بابا فرید گنج شکر ای پنجابی دے موہڈھی شاعر متھے جاندے نیں۔ ایس عنوان دیاں چو نویاں سرخیاں ایہہ نیں۔ صوفی مت۔۔۔ رومالچک کوتا۔۔۔ مذہبی تبلیغ۔۔۔ ہاس رس۔۔۔ لڑیاں تے تاریخ گوئی وغیرہ

شاعران دا تذکرہ - کشتہ ہوراں ”شاعران، اذکرہ“ دے عنوان بیٹھاں 1173ء توں لے کے 1923ء میکرے دے عرصے وچکار جنم تے مرن والے شاعران دے حالات زندگی تے کلام توں درج کیتا اے۔ یعنی کشتہ ہوراں پنجابی دے موہڈھی شاعر حضرت بابا فرید گنج شکر توں لے کے احمد راہی تیک دے شاعران دا کلام درج فرمایا اے۔ اوہناں نے 1923ء توں بعد وچ جنم والیاں کجھ شاعران دا ذکر وی کیتا اے۔ ایس سلسلے وچ کشتہ ہوراں کجھ شاعران دے حالات زندگی تے کلام وچ وارھا گھانا وی کیتا اے۔ جس بارے اوہناں ”ایڈیٹر مولوی“ دے عنوان بیٹھاں آپوی لکھیا اے۔ ”ایس کتاب وچ اوہناں شاعران دے حالات اوہناں دی دھرتی تے پیر رکھن مطابق لکھے ہن تے انج سے وی ونڈریوں ہو گئی اے۔ میں ایڈے وچ اپنے ولوں ایٹاں واوہا کیتا اے کہ اوہناں چوں بعض دے شعر ہن تک دے کلام وچوں دتے گئے نیں۔“

تجزیہ - ”پنجابی شاعران دا تذکرہ“ دا شمار پنجابی ادب دیاں لکھیاں گیاں مڈھلیاں کتاباں وچ ہوندا اے ایس دی اہمیت تے افادیت توں انکار نہیں کیتا جاسکدا بعد وچ آون والے مورخاں تے محققاں ایس کتاب توں بھر وال لاہہ چھیا کیوں جو پنجابی ادب وچ اپنی نوعیت دی ایہہ مڈھلی کتاب اے۔ ایس کتاب دے مسودے دا مواد اکٹھا کرن تے ایس نوں سوڈے کے کتابی شکل دین وچ کشتہ ہوراں تے لوہناں دے پتر محمد افضل خاں ہوراں دی کوشش تے کاوش سلاہن جوگ اے۔ ایس کتاب وچ دتے گئے حالات توں ثابت ہوندا اے پئی کشتہ ہوراں دی نقلہ ختم ہون پاروں ایس کتاب دے

مسودے نوں کتابی شکل وچ پیش کرن لئی اوہناں دے سپتر محمد افضل خاں ہوراں نوں سخت سخت کرنی پئی۔ افضل خاں ہوراں مسودے وچ کجھ وادھا گھناتا پئی کیتا اے جس دا اقرار اوہناں ”ایڈیٹر ولوں“ دے لیکھ وچ کیتا اے۔

جتنوں تیک ایس کتاب دیاں غلطیاں دا تعلق اے۔ ہر لکھاری بندہ ای ہوندا اے تے بندے توں غلطی ہو ای جاندی اے۔

کئی بندیاں توں چھوٹیاں غلطیاں ہو جاندیاں نیں تے کہیاں کولوں وڈیاں۔ بہر حال انسان خطا دا پتلا اے تے غلطی کرنا بندے دا خاصا اے۔ ایہہ کوئی اچر ج کجھ نہیں۔ بندہ خطا کاروی اے تے بھلن ہار وی۔ ایس لئی لکھاری دیاں بھلاں تے غلطیاں ول توجہ دین دی جائے اوس دی بھر نویں کوشش نوں سلا ہونا چاہیدا اے۔

عبد الغفور قریشی ہوراں ”پنجابی شاعراں دا تذکرہ“ کتاب تے تبصرہ کر دیاں اپنی کتاب ”پنجابی ادب کہانی“ وچ بڑی کرڑی تنقید کیتی اے۔

آکھدے نیں پنجابی شاعراں دا تذکرہ کہن نوں تاں کشتہ مرحوم دی ای تصنیف اے جنوں انہماں دے پتر چوہدری محمد افضل خاں ایڈیٹر رسالہ ”مخدریا (لاہور)“ تے پر پبل انٹیکلو پنجابی کالج نے مرتب کیتا اے۔ ایس تذکرے نوں مصنف نے اپریل 1955ء وچ اپنی کتھا لکھوا کے ختم کروادتا تے مصنف 19 جون 1955ء نوں اللہ نوں پیارا ہو یا مرتب نے جنوری 1960ء وچ اپنا پیش لفظ لکھ کے ایس تذکرے نوں چھوادتا۔ (پنجابی ادب دی کہانی۔ ص 175)

عبد الغفور قریشی ہوری آکھدے نیں۔

”تذکرے دی اندر لی گواہی توں پتہ لگدا اے کہ اپریل 1955ء توں جنوری 1960ء وچ چکارے سے توڑی ایس وچ کجھ وادھے ہوندے رہے۔ جنہاں دی ذمہ داری نہ تاں مرحوم مصنف اتے عاید کیتی جاسکدی اے تے نہ ای فاضل مرتب نے قبول کیتی اے مرتب نے صرف الہیہ لکھیا اے۔ کہ اوس نے اپنے ولوں ایہہ وادھا کیتا اے کہ بعض شاعراں دے شعر ہن تیک دے کلام وچوں دتے نیں۔ دو جے پاسے کشتہ مرحوم نے ”اپنی کتھا“ وچ ایہہ دسیا اے کہ میں افضل نوں کول بٹھا کے لکھوائی جانا تے ایس جیون جو گے لکھدے جاناں۔“ (پنجابی ادب دی کہانی۔ ص 175)

عبد الغفور قریشی ہوراں اک ہور تھاں تے آکھدے نیں۔

”تذکرہ تحقیق دے پکھوں ناقص تے ناکارہ اے۔ تاریخی پن چھان نہیں کیتی گئی۔ شاعراں دے حالات بارے ایویں گویڑای لایا گیا اے۔ کجھ حالات پر انیاں تاریخاں وچوں بغیر حوالہ لئے گنڈھ ترپ کے جوڑدے گئے نیں۔ ایہہ ترپے بڑے غلط تے کونجھے لگدے نیں۔“ (پنجابی ادب دی کہانی۔ ص 176)

”پنجابی شاعراں دا تذکرہ“ دے تعارف تے تجزیے توں ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی ایہہ اک مستند کتاب اے جس دا شمار پنجابی ادب دیاں مڈھلیاں کتاباں وچ ہوندا اے۔ ایس دی لئی لسانی تے علمی ادبی خوبیاں نوں کجھ کے ایس دی اہمیت تے افادیت نوں تسلیم کر دیاں ایس نوں ایم اے پنجابی دے کورس وچ شامل نصاب کیتا گیا اے۔ ایہہ گل وی حقی تے پئی اے ایس کتاب

توں نہ صرف پڑھیار لایہ چھدے نیں سگوں استاد تے سوجھوان وی ایس توں رہنمائی حاصل کر دے نیں۔

سوال نمبر 2 ☆ میاں مولا بخش کشتہ دی شخصیت فن تے فکرتے چائن پاؤ؟ یاں
پنجابی شاعران دا تذکرہ دے لکھاری دی شخصیت فکرتے فن تے روسنی پاؤ؟
یاں میاں مولا بخش کشتہ دی حیاتی تے فن تے بھر نواں مضمون لکھو؟

جواب۔ اصل ناں مولا بخش تے تخلص کشتہ اے۔ مولا بخش کشتہ 1876ء نوں امرتسر وچ میاں سلطان بخش دے گھر پیدا ہوئے۔ اوہناں دا تعلق راجپورت قوم نال سی۔ کشتہ ہوراں اپنی تعلیم دا آغاز محلے دی میسٹ توں کیتا۔ عربی قاعدہ پڑھن مگروں قرآن پاک ناظرہ پڑھیاتے سکول وچ داخل ہو گئے۔ پرائمری پاس کرن مگروں 1890ء وچ لہور آ گئے۔ تے ایتھے آکے کاتبی دافن سکھیاتے کجھ عرصہ کثمت کردے رہے تے فیر امرتسر پرت گئے۔ کشتہ ہوراں امرتسر توں اپنا اخبار کڈھیا۔ ایس توں بعد اردو داسینے وار رسالہ فصیح الملک کڈھیا۔ ایس توں بعد اوہناں مسیحا خاں دا پرچہ وی کڈھیا۔ کجھ عرصہ امرتسر وچ گزارن مگروں کشتہ ہوری لہور وچ دوبارہ آ گئے۔ لہور وچ قیام دے دوران کشتہ ہوری جیون بخش بسمل دے۔ مشاعریاں وچ جان دے ہوندے سن۔

شاعری۔ انج کشتہ ہوراں نوں شاعری دا شوق ہو یا تے خلیفہ قمر دے شاگرد ہو گئے۔ طبیعت دی روانی پاروں بہت تھوڑے عرصے وچ ٹھیک ٹھاک شاعر بن گئے۔ 1903ء وچ استاد خلیفہ قمر فوت ہو گئے۔ اوہناں دی وفات مگروں مولا بخش کشتہ ہوراں نوں اوہناں دا جانشین مقرر کیتا گیا کشتہ ہوراں فیر حکیم فیروز الدین احمد طغرانی ہوراں دے شاگرد ہو گئے۔

میاں مولا بخش کشتہ ہوراں پنجابی زبان تے ادب دی چوکھی خدمت کیتی۔ اوہناں دی علمی ادبی تے قومی خدمت نوں بھلایا نہیں جاسکدا۔ کشتہ ہوراں پنجابی دیاں کئی کتاباں لکھیاں پر اوہناں نوں سب توں زیادہ شہرت غزل دے دیوان توں حاصل ہوئی اے۔ کشتہ جی ہوراں توں پہلوں دی پنجابی غزل دا وجود موجود سی پر غزل دا کوئی دیوان چھپیا نہیں سی۔ ایس پاروں مولا بخش کشتہ ہوراں نوں پہلا ”صاحب دیوان“ شاعر ہون دا اعزاز حاصل اے۔ صاحب دیوان ہون دا دعویٰ کشتہ ہوراں انج کیتا اے۔

کوئی لکھے تاریخ تے یاد رکھے
بخشی رب نے عزت اے خاص مینوں
شعراں وچ پنجابی دے سب کولوں
پہلے پہل چھپیا ہے دیوان میرا

مولا بخش کشتہ دے کلام وچ سادگی، روانی تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا اے۔ اوہناں دی شاعری اخلاق، شوخی، جوش تے سادگی دا درس دیندی اے۔ اوہناں دے کلام وچ عشق، محبت، مہر، مروت، ہجر، فراق، سوز، گداز، اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دے مضموناں نال بھریا ہویا اے۔ نویاں ترکیباں، علامتاں، تشبیاں تے استعاریاں اوہناں دے کلام نوں چار چن لادتے نیں۔

کشتہ ہوراں دی شاعری اپنے سے دی سیاسی سماجی تے تاریخی تصویر پیش کر دی اے۔ مکدی گل ایہہ وے پئی میاں مولا بخش کشتہ ہوراں دا کلام اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چھیا اے تے کر رہیا اے۔

کتباں

دیوان کشتہ..... 1903ء وچ چھاپے چڑھی

قصہ ہیر رانجھا..... ایہ قصہ 1913ء وچ لکھیا گیا۔

پنجاب دے ہیرے..... ایہہ نثری کتاب 1932ء وچ لکھی گئی

پنجابی رسالہ پنج دریا..... پاکستان جن مگروں ایہہ رسالہ شائع ہويا

پنجابی شاعراں دا تذکرہ..... ایہہ کتاب 1960ء وچ کشتہ ہوراں دے پتر محمد افضل خاں ہوراں

چھپوائی۔ ایس کتاب نوں دوجی واری عزیز بک ڈپو لہور نے وی چھاپیا۔

کلام چوں ونگی
رنگ نغزل

میرا پتہ نشانی تے غرض میری
گھڑی مڑی کہہ پرھیا وچ پھدے او
ارے ہو کے سنوتے میں دساں
کچھ ہے سرکار دے نال مطلب

سادگی

رب سبھی بچناں دے ناکرے اج ہو گئے
حال اوہناں نے پچھیا تے نین ساڈے روپے

سماجی سچائی

پکا	ردھا	موٹا	ماڑا
نال	تندری	ہے	سونا
کشتہ	ہووے	نہ	جنتا
لاہ	آوے	میرے	نظر
ورتوں	دی		اکھاں

رہ جوانی والی بازی انت ہونی مات اے
چار دن دی چاننی پھر اندھیری رات اے

تشبیہ

جویں ملی نوں دیکھ کے لکے چوہا قرض خواتوں لکے مقروض ایویں

ابھ والٹر شیر بن صاف لومڑ رکھے قرض توں رب رحمان فارغ

وفات - مولا بخش کشتہ ہوری ملکی وٹڈ ویلے ہجرت کر کے لہور آباد ہو گئے۔ علم ادب والا ایہہ عظیم

سیوک 19 جون 1955ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ انا للہ وانا الیہ راجعون

سوال نمبر 3 ☆ محمد افضل خاں دی شخصیت، فکرتے فن تے روشنی پاؤ؟

محمد افضل امرتسر (بھارت) وچ میاں مولا بخش کشتہ ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم امرتسر توں حاصل کیتی۔ گھریلو ماحول علمی ادبی ہون پاروں، چھن توں ای ادب نال دلچسپی سی۔ اوہناں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے اچ پدھر دے سیوکاں وچ ہوندا ہے۔

ملکی ونڈ ویلے امرتسر توں ہجرت کر کے لہور آن آباد ہوئے۔ لہور آن مگروں افضل خاں ہوراں اپنی ادبی حیاتی دا آغاز صحافت توں کیتا تے روزنامہ غالب کڈھیا۔ ایہہ روزنامہ زیادہ چر نہ چل سکیا۔ غیر اوہناں راجپوت رسالہ کڈھیا۔ ایہہ رسالہ کافی چر تیک چلدا رہیا۔

افضل خاں ہوراں ٹمپل روڈ تے اینگلو پنجابی کالج قائم کیتا جتھوں بے شمار پڑھیاریں فیض حاصل کیتا۔ پنجابی زبان تے ادب وچ افضل خاں ہوراں بھر نواں کردار ادا کیتا۔ کالج دے نال نال افضل خاں ہور پنجابی زبان تے ادب دے فروغ لئی ”پنج دریا“ رسالہ کڈھیا۔ پنجابی دے پرانیوں تے نویاں لکھاریاں نوں پنجابی لکھن لئی تحریک ملی انج بے شمار نویاں لکھاریاں پنجابی ادب دے بھنڈار نوں اپنے شعری تے نثری موتیاں نال بھریا۔

پنجابی زبان تے ادب دے اچ پدھر دے شاعران تے لکھاریاں دی ادبی خدمات نوں مکھ رکھ دیاں پنج دریا دے خصوصی نمبر کڈھے گئے۔ جیویں وارث شاہ نمبر تے۔ شاہ حسین نمبر وغیرہ۔ پنج دریا رسالہ قیام پاکستان توں بعد چھپن والا پنجابی دایہلار رسالہ سی ایس رسالے راہیں نویں لکھاریاں نوں متعارف ہون دا موقع ملیا جنہاں وچوں پیر افضل گجراتی، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، احمد حسین قلعدری، نذیر چوہدری، نادر جاجوی، عبد الحمید امر، معراج دین اختر، عبدالغفور قریشی، سعید جعفری، ڈاکٹر شہباز ملک، ڈاکٹر وحید قریشی، اقبال زخمی، تنویر بخاری، شیر افضل جعفری، عبدالغفور اظہر، علامہ یعقوب انور تے ڈاکٹر محمد باقر دے نال ذکر دے قابل نیں۔ آخر وچ ایہہ رسالہ ”پنج دریا ڈائجسٹ“ دے نال ڈائجسٹ سائز تے شائع ہون لگ پیا۔

محمد افضل خاں ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب تے اوہناں سیوکاں وچ ہوندا ہے جنہاں دی عملی کوشش تے کاوش پنجابی ادب نوں فروغ حاصل ہو یا اے۔ افضل خاں ہوراں فاضل پنجابی دیاں نصابی کتاباں دے معیاری نوٹس شائع کیتے تے ایس توں علاوہ گائیداں دی تیار کیتیاں۔

محمد افضل خاں ہوراں اپنے والد میاں مولا بخش کشتہ ہوراں دی کتاب ”پنجابی شاعران دا تذکرہ“ نوں چھان پھٹک کر کے 1960ء وچ شائع کر لیا۔ جسہ دی انج کل ایم اے پنجابی دے کورس وچ شامل نصاب اے۔ ایس کتاب دا شمار پنجابی دیاں معیاری تے مڈھلیاں کتاباں وچ ہوندا ہے۔

مکدی گل ایہہ دے پئی محمد افضل خاں پنجابی دے اچ پدھر دے لکھاری تے سوجھوان نیں جنہاں دیاں علمی ادبی تے قومی خدمات نوں سرکاری نیم سرکاری تے غیر سرکاری پدھرتے سراہیا گیا اے۔ اوہناں دی خدمات بارے پنجاب یونیورسٹی لہور نے ایم اے پنجابی دی پڑھیاری ”طاہرہ خاتون“ توں ڈاکٹر خالد ہمایوں دی نگرانی بیٹھاں مقالہ لکھوایا۔

وفات۔ علم ادب دا ایہہ عظیم سیوک تے میاں مولا بخش کشتہ ہوراں واسپتر 10 اپریل 1974ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ انا للہ وانا الیہ راجعون

سوال نمبر 4 ☆ پنجابی شاعراں / لکھاریاں تے حیاتی تے ادبی خدمات دا ویروا

پنجابی شاعراں / لکھیاریاں دا تذکرہ

ایتھے اجھے مشہور لکھیاریاں (ادبی شخصیتاں) دا مختصر تعارف پیش کیتا جاندا اے جنہاں دا ذکر عبدالغفور قریشی ہوراں دی کتاب ”پنجابی ادب دی کہانی“ تے میاں مولا بخش کشتہ ہوراں دی کتاب ”پنجابی شاعراں دا تذکرہ“ وچ کیتا گیا اے۔

1 بابا فرید گنج شکر (پیدائش 1188ء، وفات 1280ء)

باباجی دا پورا ناں فرید الدین مسعود گنج شکر اے۔ گنج شکر اوہناں دا لقب اے جس بارے کئی مستند روایتاں موجود نیں۔ باباجی 1188ء وچ ملتان دے نیڑے پنڈ کھو توں وال وچ قاضی جمال الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ مشہور ماہر لسانیات محمد آصف خان ہوراں دی تحقیق موجب باباجی کوٹھے وال وچ پیدا ہوئے نیں۔ جس دا پہلا ناں کھو تھوال سی۔ باباجی ہوراں اپنی والدہ ماجدہ قاسم علی بی بی ہوراں کولوں ڈھلی تعلیم حاصل کیتی جہیزیاں اپنے سے دیاں مشہور عابدہ زاہدہ تے عارفہ سن۔ فیر منہاج الدین ترمذی دے سکول چوں باقاعدہ تعلیم حاصل کیتی۔ باباجی ہوراں دی ایس سکول وچ ملاقات اوس سے دے عظیم بزرگاں تے درویشاں نال ہوئی جنہاں چوں قطب الدین عتیق کاکئی تے حضرت بہاؤ الدین زکریا دے نال ذکر دے قابل نیں۔ باباجی ہوری حضرت قطب الدین عتیق کاکئی ہوراں دے مرید ہو گئے۔ باباجی ہوراں داویاہ سلطان غیاث الدین بلبن دی دھی نال ہویا۔ اوہناں دے چھ پترتے دودھیال سن حضرت خواجہ نظام الدین باباجی ہوراں دے مرید تے جو ائی سن جد کہ حضرت علی احمد صابر کلیر شریف والے باباجی ہوراں دے شاگرد تے بھانجے سن۔

حضرت بابا فرید گنج شکر ہوراں نوں عربی فارسی تے پنجابی تے کھل عبور سی۔ لسانیات دے ماہراں تے مشہور مورخاں تے محققاں باباجی ہوراں نوں پنجابی دا موہڈھی صوفی شاعر قرار دتا اے۔ باباجی ہوراں دا کلام تصوف تے معرفت دے عارفانہ تے صوفیانہ مضموناں نال بھریا ہویا اے۔ اوہناں دے کلام وچ عشق محبت، مہر مروت، ہجر فراق، سوز گداز، اخلاقی رواداری تے۔ اسلامی بھائی چارے دا درس دیندا اے باباجی دی شاعری اسلامی تصوف، سچائی تے اللہ نال محبت، عمل تے خلوص، عاجزی تے انکساری، واسبق دیندی اے۔

باباجی ہوراں دا نصیحت بھریا کلام ونگی دے طور تے پیش خدمت اے۔
نماز بارے

اٹھ فریدا وضو وچ صبح نماز گزار
جو سر سائیں نہ نیویں سو سر کپ اتار
فریدا بے نماز کیتا ایہہ بھلی نہ ریت

کدے چل نہ آیا پنجے وقت میت

عاجزی بارے

فریدا خاک نہ نندیے خاک جیڈ نہ کو
جیوندیاں ہیراں تھلے مویاں پر ہو

نیک عملاں دی ہدایت

فریدا اچے توں عقل لطیف ہیں کالے لکھ نہ لیکھ
انپڑیے رگریواں میں سرانیواں کر کے دیکھ
غرور تے تکبر دی مندیا

فریدا جن لوئیں جگ موہیا سے لوئیں میں ڈٹھ
کچل رکھ نہ سہندیاں سے پنکھی سوئے پیٹھ

دنیا دی بے ثباتی تے ناپائیداری بارے

بڈھا ہویا شیخ فرید کننن گلی دیرہ
جے سو ورھیاں جیونا بھی تن ہوسی کھیرہ
جے جانا مہر جائے گم نہ آئے
جھوٹھی دنیا لگ نہ آپ ونجائے
فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں ات نہ لایے چت
مٹی پئی اتولویں کوئی نہ دے مت

سادگی بارے

رکھی سکھی کھاء کے ٹھنڈا پانی پی
فریدا دیکھ پرانی چوپڑی نہ تر سا میں جی

وفات حضرت بابا فرید الدین گنج شکر 5 محرم 1280ء نوں پاک پتن شریف وچ اللہ نوں پیارے
ہو گئے۔ انا اللہ وانا الیہ راجعون

ہر سال پنج محرم نوں اہم تاراں وچ مزار تے سالانہ عرس مبارک منایا جاندا اے

2 دمودر داس دمودر

اصل ناں دمودر داس تے تخلص دمودر سی انج ادلی دنیا وچ دمودر داس دمودر دے ناں ناں مشہور
ہوئے۔ دمودر داس دی پیدائش تے وفات بارے ساریاں تاریخاں چپ نہیں۔ سر رچرڈ ٹیمپل
ہوراں دمودر داس نوں پنواری لکھیا اے۔ عبد الغفور قریشی ہوراں اپنی کتاب پنجابی ادب دی کہانی
وچ دسیا اے پئی اوہ ذات دارمڑہ گھلائی سی جھنگ شہر وچ ہئی کرداسی۔ دمودر داس دمودر ہوراں
دیاں لکھتاں وچ ”ہیر رانجھا“ بڑے مشہور اے۔ ہیر رانجھے دا قصہ دمودر ہوراں کدوں لکھیا ایس
بارے وی تاریخاں چپ نہیں۔ بہر حال دمودر ہیر رانجھے دے قصے نوں اکھیں ڈٹھا اکھدے نہیں۔
جیویں

آکھ دمودر میں اکھیں ڈٹھا۔ گئی ہون لڑائی

آکھ دموور میں اکھیں ڈٹھا جو سر سلیٹی دے آئی

دموور اپنے ناں تے ذات بارے انج لکھدے نیں۔

ناؤں دموور ذات گلائی آیا سک سیالیں

اپنے من وچ مصلحت کیتی بہہ کے اتھائیں چالیں

وڑیا ونج چوچک دے ویٹھے سیال بدالیں

ویکھ دموور خوشی ہوئی انہاں دی چالیں

دموور داس دموور دا کلام ونگی دے طور تے پیش خدمت اے :-

ہیر دی ودائی دا منظر

روندے آتن روندے ویٹھے جیوں جیوں وداع کریندی

رون ون برکھ بنول پکھیرو سے سییاں واری ویندی

رووے ماؤل نا مونہوں الائے پھر وی پیٹ کھہیندی

آکھ دموور آکھ مرے میں رانجھے تائیں وینا دی

جدید تحقیق موجب دموور داس دموور ہیر رانجھے دے قصے نوں اپنے اکھیں نہیں ڈٹھاسی۔ ”آکھ

دموور میں اکھیں ڈٹھا“ اوہناں دا اک تکیہ کلام اے۔ کیوں جو بعض لسانیات دے ماہراں تے مشہور

مورخاں تے محققاں موجب دموور داس دموور لودھی عہد وچ پیدا ہويا تے اکبر سے فوت ہو

اے۔

مکدی گل ایسہ دے پئی دموور داس دموور دا شمار پنجابی ادب تے زبان دے ڈھلے لکھاریاں تے

داستان نگاراں وچ ہوندا اے۔

3 شاہ حسین (جنم 1539ء وفات 1599ء)

شاہ حسین ہوراں دا شمار پنجابی دے ڈھلے صوفی شاعر اں وچ ہوندا اے۔ اوہ علامتاں تے کافیاں

دے موہڈھی شاعر متھے جاندے نیں۔ شاہ حسین 1539ء نوں شیخ عثمان دے گھر نکلا

دروازے لہور وچ پیدا ہوئے۔ ڈھلی تعلیم حافظ ابو بکردی مسیت چوں حاصل کیتی۔ حضرت بھلول

دریائی دے مرید سن۔ عمر دے آخری حصے وچ فرقہ ملاقیہ نال رل گئے۔

شاہ حسین ہوراں دا کلام عشق محبت ’مہر مروت‘ ہجر فراق ’سوز گداز‘ اخلاقی رواداری تے اسلام

بھائی چارے دے مضموناں نال بھریا ہويا اے۔ اوہناں دی شاعری حقوق اللہ تے حقوق العباد و

پابندی تے زور دیندی اے۔ اوہناں دے کلام وچ دنیا دی بے ثباتی تے ناپائیداری دا ذکر ملدا اے

اوہناں دے کلام وچ سادگی روانی تے زول پن کٹ کٹ کے بھریا ہويا اے۔

کتباں شاہ حسین دا کلام کافیاں دے رنگ وچ موجود اے اوہناں دا سارا کلام کافیاں شاہ حسین

دے ناں نال چھاپے چڑھ چیا اے۔

ماہی ماہی کوکدی میں آئے رانجھا ہوئی
 رانجھو رانجھن مینوں سب کوئی آکھے ہیر نہ آکھو کوئی
 ربا میرے حال دا محرم توں
 اندر توں باہر توں ہیں۔ روم روم وچ توں
 توں ہیں تانا توں ہیں بانا سبھ کجھ میرا توں
 کے حسین فقیر نما۔ میں ناہیں سبھ توں

وفات شاہ حسین 1599ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ اوہناں دامزار شالامار باغ دے نیڑے
 اے جتھے ہر سال مارچ دے آخری عشرے وچ سالانہ عرس منایا جاندا اے۔ ایس نوں میلہ چرائیاں

وی آکھیا جاندا اے۔
 4 نوشہ گنج بخش

اصل ناں حاجی محمد دین پر ادلی دنیا وچ نوشہ گنج بخش ہو راں دے ناں نال مشہور نہیں۔ نوشہ گنج بخش
 1552ء نوں گھگانوالی پھالیہ ضلع گجرات وچ علاؤ الدین حسین غازی دے گھر پیدا ہوئے۔ اوہ
 سادات خاندان نال تعلق رکھدے سن۔ نوشہ گنج بخش ہو راں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے
 قدیم شاعران وچ ہوندا اے۔

کتاباں (1) گنج اسرار (2) مواعظ (و عظام) (3) کلیات نوشہ
 نمونہ کلام

نوشہ دین نہ جھڈیے۔ جھڈیے ویرہ پران
 اگے کچھے مرناں کیوں جھڈیے ایمان

نثری نمونہ

بلاسائیں والیاں فرمایا اے۔ جو سائیں خود مختار اے جو من دا ایس سو بندہ بیس۔ اوہ جو یں رکھے تو یں
 رہے تے کسے دا حکم ناہیں۔ اوہ سب دا حاکم ہے۔ کون سائیں نوں آکھے ایوں نکل تے ایوں
 کرتے کون سائیں نوں کچھے جو ایوں کیوں کیتا۔ سائیں دا حکم ڈاھڈا اے۔

(وعظ پہلا)

5 پہلو

پہلو 1580ء دے نیڑے ضلع امرتسر تحصیل ترن تارن دے اک پنڈ وچ پیدا ہوئے۔ اوہ سندھو
 جٹ سن تے کوی پہلو قوم نال تعلق رکھدے سن۔ جوانی وچ اوہناں دی محبت مسلمان درویشاں نال
 ہو گئی تے درویشی رنگ وچ رنگے گئے تے اپنے سے دے مشہور صوفی مشہور ہوئے۔ اوہناں نوں
 سیردا شوق سی۔ اوہ پھر دے پھر اندے علاقہ دھنی وچ چلے گئے تے اک تھاں جا کے ڈیرالیا جیڑا
 اج کل مہرو پیلو دے ناں نال مشہور اے۔ ایس پنڈ بارے اچ آکھدے نیں۔

۔ مہرو پیلو انگلی تے بادشاہاں دی جا
 گھو بہتا دوہ تھوڑا پانی شہر دریا

پیلو دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے قدیم تے سرکڑھویں شاعراں وچ ہوندا اے۔ اوہناں دا کلام نمونہ دے طور تے پیش خدمت اے۔

کڈھ کلیجہ لے گئی خاں کھیوے دی دھی
جے دیوے پیالہ زہر دا مرزا لیند اپنی
گزر گزلیاں میڈھیاں رنگ جو گور اسی
جے مارے بر چھی کس کے۔ کدی نہ کرد اسی
پیلو دی قادر الکلامی بارے پنجابی دے مشہور صوفی شاعر حضرت میاں محمد بخش ہوراں انج اکھیا
اے۔

چھڑی چھڑی گل آکھی لیکن جو آکھی سو پچھی
پیلو ستھرا پہلے ہوے بہت زمیں جد کچھی
کتاباں پیلو ہوراں سب توں پہلوں ”مرزا صاحبان“ دا قصہ تخلیق کیتا۔ ایہو قصہ ایٹاں دی
شہرت دلباعث بنا۔

وفات پیلو ہوراں 95 سال دی عمر وچ 1675ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

6 مولوی عبداللہ عبدی

مولوی عبداللہ عبدی ہوراں دا اصل ناں محمد عبداللہ تے عبدی تخلص سی۔ شہنشاہ اکبر دے عہد
وچ مولوی عبداللہ عبدی تحصیل پاکپتن دے مشہور قصبے ملکہ ہانس وچ میاں جان محمد دے گھر پیدا
ہوئے۔ جوانی وچ لہور آن آباد ہوئے تے ایتھے ای ساری حیاتی گزاری۔ اوہناں دینی مسلیاں بارے کئی
کتاباں لکھیاں نیں جہیزیاں فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چیاں
نیں۔ آپ دی زیادہ شہرت ”انواع“ پاروں ہوئی اے۔

کتاباں (1) تھتہ الفقہ (1616ء) (2) نص الفرائض (1622ء) (3) خلاصہ معاملات
(1633ء) (4) انواع العلوم (1634ء) (5) معرفت الہی (1635ء) (6) خیر العالمین
(1644ء) (7) فرائض شرح سراہی (1648ء) (8) خیر المؤمنین (1654ء) (9) حصار
الایمان (10) صیقل اول (11) صیقل دوم (12) حمد و ثناء
کلام چوں ونگی

اے ایس عشق رب دا ہتھ نہ آوے کر کر تھلے زاری
جدھر کدھر دھکے مکے تھیے نال خواری
موت عبد اللہ نیڑے آئی ساعت گھڑی نکانا
جو فرمایا پاک منزہ عزار نیل دکھانا

7 حافظ بر خوردار

حافظ بر خوردار 1620ء نوں ضلع سرگودھا تحصیل بھلووال دے پنڈ مسلمانیاں والا وچ پیدا ہوئے۔
قرآنی پاک حفظ کیتا تے انج حافظ بر خوردار کہلائے۔ حافظ بر خوردار ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے
ادب دے موہڈھی شاعراں وچ ہوندا اے۔

کتاباں (1) مرزا صاحبان (2) سسی پنوں (3) یوسف زلیخا (4) شیریں فرہاد (5) نثر العلوم
(6) بحر العلوم (7) رسالہ نماز (8) شمس العلوم (9) مفتاح المصلی (10) فقہ اجمال (11) نجات

المسلمین (12) بیان سایہ اصلی سی حرفی (13) مفتاح السعادت (14) میزان شریعت (15)
منیہ المفسدین (16) شرف النکاح (17) سراج المعاملات (18) فرائض ہندی (19) ترجمہ
قصیدہ غوثیہ (20) سالہ بے نمازاں
کلام چوں ونگی

۔ نین یوسف دے بلن مثالاں جہات زینجا پائی
جل جل خاک ہوئیاں سب رناں تاپش رہی نہ کائی
اکناں چولی کپڑے پاڑے اکنان ململ کھاسے
اک گئیاں در تک مجذوبہ اک کرن چیاں سے
حافظ بر خوردار دی قادر الکلامی بارے پنجابی دے صوفی شاعر حضرت میاں محمد بخش ہوراں انج فرمایا

اے۔

۔ رانجھا بر خوردار سیدا بلبل باغ سخن دی
شعر اوہدا جیوں واؤ فجر دی آئے باس جمن دی
رانجھا بر خوردار مصنف گور جنہاں دی چٹی
ہر ہر بیت اوہدا مٹھا جیوں مصری دی کٹھی

8 سلطان باہو (1631ء.....1697ء)

اصل ناں باہو تے لقب سلطان۔ اپنے ناں بارے حضرت سلطان العارفین سلطان باہو اپنی کتاب
”عین الفقر“ وچ لکھدے نیں۔

۔ ذاتے ناں جاں ذاتی رلیبا ہونا نام سدا ہیں ہو

سلطان باہو 1631ء وچ ضلع جھنگ دی تحصیل شورکوٹ دے پنڈ قمرگان (پنڈ اعوان) وچ حافظ
محمد بازید دے گھر پیدا ہوئے۔ حافظ صاحب اپنے سے دے عظیم بزرگ تے اہل درد انسان سن۔ اوہ
بادشاہ شاہ جہان دے منصب دار سن۔ بادشاہ نے حافظ ہوراں دی بہادری دلیری تے فرض شناسی
پاروں پنڈ قمرگان دی جاگیر اوہناں نوں عطیے دے طور تے دے دی۔ سلطان العارفین حضرت
سلطان باہو جماند روولی اللہ سن۔ اوہناں ڈھلی تعلیم تے تربیت اپنی والدہ بی بی راستی کولوں حاصل
کیتی۔ اوہاں دی والدہ نے اوہناں دی تعلیم بڑے سوہنے طریقے نال کیتی پئی اوہناں نوں مزید تعلیم
لئی کسے ہور استاد دی لوڑ محسوس نہ ہوئی۔ سلطان باہو ہوراں نوں عربی فارسی تے پنجابی تے بڑا عبور
حاصل سی۔

روحانی تعلیم دے حصول لئی سلطان العارفین حضرت سلطان باہو ہوراں پہلوں حبیب اللہ قادری
ہوراں دے ہتھ تے بیعت کیتی تے فیر حافظ عبدالرحمان دہلوی ہوراں دے مرید ہو گئے۔ اللہ تعالیٰ
دے خصوصی فضل تے کرم تے مرشد پاک دی دعا برکت نال سلطان باہو ہوراں بڑے جلدی
سلوک دیاں منزلاں طے کیتیاں۔

حضرت سلطان باہو واپسی دا کم کر دے سن۔ جدوں فصلاں دی پیداوار آوندی تے اوہ صرف اپنے
گھر وچ کھان جوگی پیداوار رکھ لیندے تے باقی غریباں وچ وٹو دیندے۔ حضرت سلطان باہو ہوراں

دا شجرہ حضرت علیؑ نال جاملدا اے تے اوہ قادریہ سلسلے نال تعلق رکھوے نیس۔ اوہناں نوں حضرت غوث اعظم و سنگیر نال بے انت عقیدت سی جیذا کر اوہناں اپنے کلام وچ کیتا اے۔
 حضرت سلطان باہو جماندرو ولی اللہ تے صوفی شاعر سن۔ اوہناں کلام وچ عشق محبت ہجر فراق مہر مروت سوز گداز اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دے مضمون بڑے سوئے تے سادہ انداز وچ پیش کیتے نیس۔ اوہناں مرشد دی لوڑ تے تھوڑ تے زور دتا اے۔ سلطان باہو ہوراں دا کلام تشبیاں تملیاں علامتاں تے استعاریاں نال بھریا ہویا اے اوہناں دا کلام لوکائی نوں دنیا دی بے ثباتی تے ناپائیداری تے چنگے تے نیک کم کرن دی ہدایت کردا اے۔

وفات حضرت سلطان باہو ہوراں 1697ء وچ وفات پائی۔ انا اللہ وانا الیہ راجعون
 وفات ویلے اوہناں دی عمر 63 سال سی۔ ہر سال 5 محرم الحرام نوں اوہناں دا سالانہ عرس انتہائی عقیدت چاہتے تے محبت نال منایا جاندا اے۔

کلام چوں ونگی
 مرشد دی وڈیائی

الف۔ اللہ چھے دی بوئی مرشد من وچ لائی ہو
 نفی اثبات دا پانی مل سی ہر رگے ہر جائی ہو
 اندر بوئی مشک مچایا جاں پھلن تے آئی ہو
 جیوے مرشد کامل باہو جیس ایہہ بوئی لائی ہو
 (الف) ایہہ تن میرا چشمہ ہووے۔ میں مرشد ویکھ نہ رجاں ہو
 لوں لوں دے مڈھ لکھ لکھ چشماں اک کھولاں اک کجاں ہو
 اتنیاں ڈٹھیاں صبر نہ آوے ہو رکتے دل بھجاں ہو
 مرشد دا دیدار ہے باہو مینون لکھ کروڑاں ججاں ہو

اخلاقی درس

(ن) نال کنگی سنگ نہ کریئے کل نوں لاج نہ لایئے ہو
 تے تریوز مول نہ ہوندے توڑ توڑ کئے لے جائیے ہو
 کانوں دے بچے ہنس نہ تھیدے توڑے موتی چوگ چگایئے ہو
 کوڑے کھوہ کدی مٹھے نہ ہوندے باہو توڑے سے مناں گڑ پائیے ہو
 سلطان العارفین حضرت سلطان باہو بارے میاں محمد بخش ہوراں سچ ای آکھیا اے سلطان باہو ہک ہویا
 خاصا مرد حقانی۔ دوہڑے پاک زبان اوہدی دے روشن دوہیں جہانی
 9 شاہ مراد (1702ء)

شاہ مراد دی حیاتی دے حالات ویلے دی کہروچ لکے ہوئے نیس۔ میاں مولا بخش کشتہ ہوراں شاہ مراد نوں 12 ویں صدی دا شاعر دسیا اے۔ شاہ مراد تحصیل چکوال دے اک پنڈ خانپور وچ قاضی جان محمد دے گھر پیدا ہوئے۔ اوہناں دا تعلق قریشی صدیقی خاندان نال سی۔ اوہناں دا سلسلہ نسب حضرت ابو بکر صدیقؓ نال ملدا اے تے روحانی مسلک پاروں قادری درویش سن۔

613
 شاہ مردہوراں داکلام عشق محبت مہر مردت ہجر فراق سوز گداز اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی
 چارے دے مضمون پیش کیتے گئے نیں۔ شاہ مراد دی شاعری دنیا دی ناپائیداری تے بے ثباتی دا
 درس دیندی اے۔

کلام چوں ونگی
 مدح غوث پاک

۔ کرم کریو کرم یا غوث اعظم شاہ محی الدین
 مراد اپنی کہیں پاواں ملے مجھے دولت ایمانی

رنگ تغزل

۔ خدا وندا ملا مینوں جن اتنا اڑیکاں کیوں
 اڑیکاں تے گناں تارے تے سرنوں لایاں لیکاں کیوں
 مکی گل ایسہ دے پئی شاہ مراد واقعی اچ پدھر دا شاعر اے۔ تانہوں پنجابی دے صوفی شاعر
 حضرت میاں محمد بخش ہوراں اوہناں دی وڈیائی انج کیتی اے۔
 ۔ شاہ مراد جنے دے کتھے سخن مرا داں والے
 محبوباں دے جھنڈ لہاون۔ واہ مستان دے چالے

10 احمد کوی

احمد گجر (احمد کوی) دے حالات زندگی بارے پکے تے پڈے ثبوت تے نہیں ملدے۔ بہر حال
 لسانیات دے مشہور ماہر محقق عبدالغفور قریشی موجب احمد گجر دا جم پل اورنگ زیب دے عہد وچ
 ہو یا ہمز 1658ء وچ تخت تے بیٹھا۔ احمد گجر ہوراں ہیر رانجھے دی کہانی 1692ء وچ مکمل کیتی۔
 جس بارے اوہ آپ لکھدے نیں۔

سن چارتے تہیہ اورنگ زیب شاہی کتھا ہیر تے رانجھے دی ہوئی پوری
 احمد گجر ہوراں دا شمار پنجابی ادب تے زبان دے اچ پدھر دے شاعر اں وچ ہوندا اے۔ اوہ اک قادر
 الکلام شاعر متھے جاندے نیں۔ اوہناں دی ہیر دے شعر وارث شاہ دے کلام نال لگا کھاندے
 و کھالی دیندے نیں۔

کلام چوں ونگی

تینوں کہے ننان توں سنیں ہیرے نواں شر ساڈے جوگی آیا اے
 تک سہلیاں تے محراب متھے گل ہکلا عجب بنایا اے
 اکھیں نال صاحب دے رتیاں نی متھے چمکدا نور سوایا اے
 درد نال پکار دا میل سائیں کوئی حو افقوں یارو نجایا اے

11 علی حیدر ملتان (جنم 1690ء۔ وفات 1777ء)

اصل ناں علی تے تخلص حیدر سی۔ علی حیدر 1690ء وچ چونترہ ضلع ملتان وچ سید محمد امین گیلانی
 دے گھر پیدا ہوئے۔ علی حیدر ہوراں ڈھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ بعد وچ باقاعدہ
 تعلیم لئی ملتان چلے گئے ہمز اوس سے علمی ادبی مرکز سمجھیا جاندا سی۔

علی حیدر ہورال نون شعر و ادب و اشروع تون ای شوق سی۔ طبیعت درویشانہ ہون پاروں کلام وچ عشق محبت مہر مروت، تصوف، معرفت تے رملی عشق دیاں پچیاں تے پچیاں رمزاں بڑے سوہنے تے سادہ انداز وچ پیش کیتیاں۔ اوہناں واکلام اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی تون شہرت دی سند حاصل کر چھیا اے۔ اوہناں دی شاعری اپنے سے دی سیاسی، سماجی، معاشی تے معاشرتی تصویر پیش کر دی اے۔ اوہناں واز زیادہ کلام سی حرفی دی طرز وچ اے۔

کتاباں پنچالی اولی بورڈ نے علی حیدر ہورال واکلام کلیات، علی صیدت دے نال نال چھاپا اے۔
کلام چوں ونگی
سوز تے ترف

ش۔ شوق جنہاں نون تن یاردی ای سوئی جان دے راہ حبیب دے نون
جنہاں وچ تاں درد نہ اک رتی یکہہ جانن قدر طبیب دے نون
جنہاں عشق دی لذت چکھی سوئی روندے وقت نصیب دے نون
اوتھے میں جہیاں کئی لکھ دے حیدر، کون بھدا نام غریب دے نون

منظر نگاری

(الف) اٹھ سوانی تے گھت مدھانی ویلوا پچھلی رات دائی
اتوں ہوئی دھمی تے دہی نہ جی رڑکناں بھی کے ذات دائی
جٹ نہ بٹے ددھ نہ پھٹے میلد وقت برات دائی
جیویں دودھ تھیں دہی مکھن دے حیدر توں فرق نہ رب دی ذات دائی

12 چراغ اعوان

چراغ اعوان دی حیاتی دے حالات ویلے دی کہروچ لکے ہوئے نیں۔ ضرورت ایس امر دی پئی کوئی محقق ایس عظیم شاعر دی شخصیت، فکر تے فن بارے اپنی کھوج وادھارا موڑے۔ لسانیات دے ماہر تے مشہور محقق تے مورخ عبدالغفور قریشی موجب چراغ اعوان 11 ویں صدی ہجری وچ پیدا ہويا۔

چراغ اعوان ہورال نون ہیر رانجھے دی کہانی نظماؤں تے شہرت حاصل ہوئی۔ اوہناں واطعلق ضلع میانوالی نال سی اوہناں ہیر رانجھے دی کہانی نون 1121ھ وچ لکھیا۔
کلام چوں ونگی

۔ بھالی لال پلان کچاوے شتر شکار مہریندے
جت جھلے کر ہتھ مہاراں خوب سنبھال چھکیندے
بانگی چال دن سب کھیرے سواراں خال ویہندے
ڈنگی ہچ بدھن دستاراں کمر بند چکیندے

13 سید لعل شاہ (جنم 1692ء۔ وفات 1758ء)

اصلی ناں عبداللہ شاہ پراولی دنیا وچ لعل شاہ دے نال مشہور نیں۔ حضرت لعل شاہ 1680ء وچ سخی محمد درویش دے گھر پانڈو کے ضلع قصور وچ پیدا ہوئے۔ ابتدائی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل

کہتی۔ باقاعدہ تعلیم لئی مولوی غلام مرتضیٰ تے مولانا غلام محی الدین قصوری دی شاگردی کہتی۔
ظاہری علوم توں بعد روحانی تعلیم حاصل کرن دا خیال آیا تے لہور دے مشہور تے صاحب بصیرت
درویش عنایت شاہ شطاری دے بیعت ہو گئے۔ اللہ سوہنے دے فضل کرم تے مرشد پاک دی دعا
برکت نال سید لے شاہ ہوراں بڑے چھیتی نال سلوک دیاں منزلاں طے کر لیاں۔

سید لے شاہ ہوراں دا شمار پنجابی زبان دے اچ پدھر دے شاعر اں وچ ہوندا اے۔ لوہ اک عظیم نڈر
تے نہ ہرک صوفی شاعر متھے جاندا اے۔ سید لے شاہ دا کلام صوفی ہون پاروں، 'عشق محبت' مہر
مروت، 'بہر فراق' سوز گداز، 'معرفت' تصوف تے رملی عشق دیاں رمز اں نال بھریا ہویا اے۔ نوپاں
ترکیباں، 'تشہیاں' علامتاں تے محاوریاں دے کلام نوں چار چن لاوتے نیں۔ اوہناں دا کلام اپنی فنی
تے لسانی خوبیاں پاروں لوکاں توں شہرت دی سند حاصل کر چکیا اے جس دا ثبوت ایہہ دے پئی دو
سوسال دا عرصہ گزر جان دے باوجود اوہناں دا کلام اچ وی اوہناں ای مشہور اے جتاں اوس سے وچ

مشہور سی۔
کلام چوں ونگی

سوز تے ترف

بھانویں جان نہ جان وے ویڑے آوڑ میرے

مرشد پاک دی وڈیائی

میں اڑیاں کر رہی کدی آ کر پھیرا
پہلی پوڑی پریم دی پل صراطے ڈیرہ
حاجی کے حج کرن ہیں مکھ دیکھاں تیرا
آو عنایت قادری ہتھ پکڑیں میرا

معاشرتی جھلکارا

دور کھلا حشر عذاب دا

برا حال ہویا پنجاب دا

وفات حضرت لے شاہ 1757ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ اوہناں دا مزار قصور وچ اے جتھے
ہر سال انتہائی عقیدت، چاہت تے محبت نال سالانہ عرس منایا جاندا اے۔ عرس مبارک دے
موقع تے بے شمار عقیدت مند مزار تے حاضری دیندے نیں تے اپنیاں جھولیاں مراداں نال بھر
کے لے جاندا اے۔ بقول وارث شاہ

وارث شاہ لوہ سدای جیوندے نیں جنہاں کیتیاں نیک کمائیاں نیں

14 حافظ شاہ جہان مقبل

حافظ شاہ جہان مقبل ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے اچ پدھر دے شاعر اں وچ ہوندا
اے۔ پر بڑے افسوس نال آکھنا پیندا اے پئی ایٹاں دے حالات زندگی وی ویلے دی کھر ہتھوں
مخفوظ نہ رہ سکے۔

لسانیات دے ماہر تے مشہور محقق تے مورخ عبدالغفور قریشی موجب مقبل دا جم پل محمد شاہ دے

عمد وچ ہو یاے۔ جہڑے 1748ء نوں فوت ہونے کن۔ حافظ صاحب اکھوں تہینا کن۔
کتاباں حافظ شاہ جہان مقبل ہوراں دیاں مشہور کتاباں دا ویرواںج اے۔

1- ہیر رانجھا (1747ء)

2- جنگ نامہ امام حسین (1159ء)

3- سی حرفی حضرت عبدالقدر جیلانی

حافظ شاہ جہان ہوراں دا کلام اپنے سے دی سماجی، سیاسی، معاشی تے معاشرتی تصویر پیش کردا اے
اوہناں دے کلام وچ سوز ترف، ہجر فراق، عشق محبت روائی، سادگی تے نزول پن کٹ کٹ کے
بھریا ہو یاے۔

کلام چوں ونگی

(ہیر چوں)

رانجھا آکھدا آکھیا من ساں لیں۔ ہیرے آکھ جو آوند ا جی تیرے
ہیر آکھدی پیو کے بھیج مینوں۔ توں بھی رانجھا اپنے جاڈ تیرے
جج جوڑ ویاہ لے جا مینوں۔ جی رکھنا ماں تے باپ تیرے
نہیں سدن لوک اوہال مینوں
تقدیر خدا دی کون پھیرے

15 سید وارث شاہ (جنم 1730ء۔ وفات 1790ء)

سید وارث شاہ ضلع شیخوپورہ دے مشہور قصبے جنڈیالہ جنڈیالہ خاں وچ قطب شاہ دے گھر پیدا
ہوئے۔ جدید تحقیق موجب اوہناں دے والد داناں گل شیر شاہ اے وارث شاہ ہوراں ڈھلی تعلیم
اپنے پنڈ توں حاصل کیتی تے اوس توں بعد عظیم بزرگ تے مشہور عالم دین مولوی غلام مرتضیٰ
کولوں حاصل کیتی۔ مولوی صاحب ہوراں توں دنیاوی علم سکھے۔ وارث شاہ ہوراں قرآن، حدیث،
فقہ، تفسیر توں علاوہ عربی فارسی، سنسکرت تے دو جیاں زباناں دی سکھیاں وارث شاہ ہوراں اپنی
جنم بھونیں دی انج تصدیق کیتی اے۔

وارث شاہ و سنیک جنڈیالہ دے دا تے شاگرد مخدوم قصور داے

دنیاوی علوم مکمل کرن مگروں سید وارث شاہ ہوراں روحانی تعلیم لئی بابا فرید گنج شکر ہوراں دے
جانشین دے ہتھ تے بیعت کیتی۔ اللہ سوہنے دے فضل و کرم تے مرشد پاک دی دعا برکت نال
بڑی چھیتی سلوک دیاں منزلاں طے کیتیاں۔

مرشد پاک دی اجازت نال سید وارث شاہ ہوری ملکہ ہانس چلے گئے۔ اوتھے دی مسیت دے امام بن
گئے امامت دے نال نال پنڈ دے منڈے کڑیاں نوں دینی تعلیم وی دیندے رہے۔ حضرت وارث
شاہ ہوراں ایہھے ای 1180ھ بمطابق 1766ء وچ ہیر رانجھے دا عظیم شاہکار تخلیق کیتا۔ وارث شاہ
ہوراں دیاں علمی تے ادبی خدمات پاروں اوہناں نوں پنجابی دا ویکیسیر آکھیا جاندا اے۔

کتاباں وارث شاہ ہوراں انیکاں کتاباں تخلیق کیتاں نیں جنہاں دا ویرواںج اے۔

(1) چوٹیڑی نامہ (2) معراج نامہ (3) قصیدہ بردہ شریف دا منظوم پنجابی ترجمہ (4) چرخہ نامہ

وارث شاہ ہوراں نوں سب توں زیادہ شہرت قصہ ہیر رانجھا توں حاصل ہوئی اے۔ اوہناں دا کلام ترکیباں، تشبیاں، تلمہیاں تے محاوریاں نال بھریا ہویا اے۔ اوہناں دا کلام اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکاں توں شہرت دی سند حاصل کر چیا اے۔

کلام چوں ونگی
سادگی

۔ گھر آناں نے گل کیتی ہیرے اک جوگی نوں آیا ای
کنیں اوس دے درشنی مندریاں نہیں۔ گل ہیکلا عجب سہایا اے

تصوف

۔ سھو جگ فانی، اکورب باقی، حکم آیا اے وچ قرآن میاں

یاں

۔ وارث شاہ سراں دی رات وانگوں، دنیا خواب خیال ای جانیا جے

علامتی رنگ

۔ ہیر روح تے چاک قلبوت جانو۔ بالنا تھ ایسہ ہیر بنایا ای
پنج پیر تے پنج حواس تیرے۔ جناں تھاپناں تھ نوں لایا ای
مکدی گل ایسہ وے پئی وارث شاہ واقعی اچ پدھڑا شاعر اے۔ جنہاں دی فنی تے لسانی خوبیاں
بارے پنجابی دے عظیم صوفی شاعر حضرت میاں محمد عیش ہوراں سچ ای آکھیا۔
وارث شاہ سخن دا وارث۔ نیندے کون اوہناں نوں
حرف اوہناں تے انگل دھرنی۔ نہیں مجال اسانوں
وقات پنجابی زبان دامن تران سید وارث شاہ 1790ء وچ اللہ نوں پیارا ہو گیا اللہ وانا الیہ راجعون
اوہناں دامنزار جنڈیالے شیر خان وچ اے۔ جتھے ہر سال عرس انتہائی عقیدت محبت تے چاہت نال
منایا جاندا اے۔

16 نجات کوی

نجات کوی دا شمار پنجابی دے عظیم شاعراں وچ ہوندا اے پر اوہناں دے حالات زندگی ویلے دی
دھوڑ تھوں محفوظ نہیں رہ سکے۔ لسانیات دے ماہر اہا موجب ایٹاں دا جم پل 19 ویں صدی عیسوی
وچ ہویا اے۔ نجات کوی قوم داہرل راجپوت ٹیلاہرالاں ضلع شاہ پور دا وسنیک اے۔ نجات
ہوراں نادر دی وار لکھی اے جہڑی اوہناں دی قادر الکلامی دی موندی بولدی تصویر اے۔

کلام چوں ونگی

۔ میں نرجاں کسے ولایتیں تیری ستاکی
اگے نادر شاہ جاویاں دہائی
لو تھوں لشکر چڑھن ایران نہیں کرسی دہائی
آکے ہندوستان وچ کرن جدھ لڑائی

17 حامد شاہ عباسی (جنم 1748ء)

حامد شاہ عباسی ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے انچ پدھر دے شاعران وچ ہوندا اے۔ حامد شاہ عباسی 1161ھ بمطابق 1748ء وچ سید عطا اللہ دے گھر پنڈ چوغلہ پرگند پٹھان کوٹ ضلع گورداسپور وچ پیدا ہوئے اوہناں دے دادا داناں سید اعظم شاہ سی جیسے بلیغ اسلام دے سلسلے وچ بغداد توں برصغیر ہندوستان وچ آئے سن۔

کتباں حامد شاہ عباسی ہوراں دیاں کتباں دلویر والیج اے۔

(1) جنگ نامہ حامد ایہہ کتاب 1181ھ وچ لکھنی شروع کیتی گئی تے 1191ھ وچ ختم کیتی گئی۔

(2) اخبار حامد ایہہ کتاب 1782ء وچ لکھی گئی
(3) ہیر حامد ایہہ کتاب 1805ء وچ لکھی گئی اے۔
کلام چوں ونگی

۔ ہیگی عربی فارسی خاصاں نوں مطلوب
عاماں لوکاں واسطے ہے پنجابی خوب

18 ہاشم شاہ (جنم 1752ء۔ وفات 1821ء)

ہاشم شاہ ہوراں دا شمار اوہناں شاعران وچ ہوندا اے جنہاں عربی فارسی ہندی تے پنجابی وچ ادبی ورثہ چھڈیا اے ہاشم ہوراں دی سیان شاعر توں علاوہ حکیم درویش تے صاحب کمال تے صاحب نظر بزرگ دی حیثیت نال وی اے۔

ہاشم شاہ 1752ء وچ ضلع امرتسر دی تحصیل انبالے دے پنڈ جھک یوگلاں وچ حاجی محمد شریف ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ حاجی محمد شریف ہوراں دا شمار اپنے علاقے دے باعمل نیک تے متقی بزرگاں تے عظیم حکیمان وچ ہوندا اسی اوہناں دے آبائی پیشہ حکمت سی۔ اوہناں بارے ایہہ وی روایت اے پئی اوہناں چالیج کیتے سن۔ ہاشم شاہ ہوراں دے چلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ حکمت اپنے چاچے کولوں سکھی۔ ایس توں علاوہ عربی فارسی رمل نجوم دے علوم میاں امیر اللہ بٹالوی توں حاصل کیتی ہاشم شاہ ہوراں روحانی فیض اوس سے دے عظیم بزرگ پیر نعت جمال ہوراں کولوں حاصل کیتا۔ اللہ سونے دے فضل و کرم تے مرشد پاک دی دعا و برکت نال سلوک دیاں منزلاں بڑے چھیتی طے کر لیتیاں تے معرفت دے اچے درجے تے فائز ہو گئے۔

ہاشم شاہ ہوراں دے کلام وچ عشق محبت مہر مروت ہجر فراق سوز گداز اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دے مضموناں توں علاوہ تصوف معرفت تے ربی عشق دیاں رمزاں پیش کیتاں گیاں نیں۔ اوہناں دے کلام وچ جوش روانی سادگی تے نزول پن کٹ کٹ کے مہریا ہویا اے۔

کتباں ہاشم شاہ ہوراں دیاں کتباں دلویر والیج اے

(1) لیلی مجنوں (2) سوہنی مہوال (3) شیریں فرہاد (4) ہیر رانجھا (5) کسی پنوں (6) دیوان ہاشم (7) مثنوی ہاشم (8) قصہ محمود شاہ غزنوی
(9) ڈیوڑھے (10) چہار یار (11) گیان مالا (12) کارے (13) گیان پرکاش (14) سی حرفی

سنی آواز کسی اٹھ بیٹھی سرت سریر سنبھالی
مثل انار ہوئے رخسارے فیر پھری لب لالی

سدا بہار کلام

نازک پیر ملوک کسی دے مہندی نال شکارے
بالو ریت تے وچ تھل دے جیوں جوں بھن بھیارے

19 مولوی احمد یار مرالوی (جنم 1768ء۔ وفات 1845ء)

احمد یار ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادیب دے اچ پدھر دے شاعر اں وچ ہوندا اے۔ احمد یار 1768ء وچ ضلع گوجرانوالہ تحصیل وزیر آباد دے مشہور قصبے سوہدرہ وچ پیدا ہوئے۔ پنجابی وچ احمد یار تے فارسی وچ مولوی تخلص کردے سن۔ 1840ء وچ مہاراجہ گلاب سنگھ ہوراں مولوی صاحب نوں لہور بلایا تے سکھاں دی تاریخ فارسی لکھن واکم دتا ایس تاریخ داناں فتوحات خالصہ اے۔ ایس توں ثابت ہوندا اے پئی مولوی احمد یار عربی فارسی تے پنجابی زبانوں تے عبور رکھدے سن۔ مولوی صاحب دے کلام وچ ہجر فراق، عشق محبت، اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دے مضمونان توں علاوہ تصوف تے معرفت دیاں رمزاں بڑے سوہنے تے سادہ انداز وچ پیش کیتیاں گئیاں نیں۔

کتباں (1) قصہ چند بدن (2) کسی پنوں (3) لیلیٰ مجنوں (4) قصہ کام روپ (5) قصہ راج ملی (6) سوہنی مہوال (7) حاتم نامہ (8) جنگ بدر (9) جنگ احد (10) تولد نامہ (11) وفات نامہ (12) یوسف زلیخا (13) کام لتا (14) قصہ تتر (15) طب احمد یار (16) کسب نامہ (17) مدد گراں رلد ریاں (18) دھومیاں (19) درزیاں تے محکم الفقرا (20) منظوم ترجمہ محکم الفقرا حضرت سلطان باہو

وفات مولوی احمد یار مرالوی ہوراں 1845ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ اناللہ وانا الیہ راجعون
کلام چوں ونگی

عاشق دل کے راج ملی ملی نون ویکھن آئے سارے
پہلوں مت زلیخا دتی سن کڑیے ٹیارے
مہوں لا کے کی شرم کے داںج پالے کوڑ پالے
احمد یار نکمیاں لافاں بیٹھیاں محل چو بارے

20 شاہ محمد (جنم 1789ء۔ وفات 1862ء)

شاہ محمد 1789ء وچ ضلع امرتسر پنڈوڈالہ وچ پیدا ہوئے۔ اوہ قریشی قوم نال تعلق رکھدے سن شاہ محمد ہوراں دے بوڈے بوڈیرے مغلان دے عمد وچ قاضی تے کاردار رہے سن۔ شاہ محمد ہوری اچ پدھر دے شاعر متھے جاندے نیں۔

کتاباں (1) قصہ کسی پنوں (2) بیت شاہ محمد کلام چوں ونگی

(خ) خودی گمان نہ رہیا کائی میں تاں ڈلی وچ عشق دی لہر مائے
میری پریت چکور پتنگ والی سماں سرتے اپنے قہر مائے
چشماں آب حیات دا ہوت پنوں ہور سبھ جہاں ہے زہر مائے
شاہ محمد رب بے مہر کر سی چل دیکھ ساں پنوں دا شہر مائے

21 قادر پار (جنم 1802ء۔ وفات 1892ء)

قادر پار ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے اچ پدھر شاعراں وچ ہوندا اے۔ اوہ قوم دے
سندھو جٹ سن تے ضلع گوجرانوالے دے پنڈا ماچھی کے ایمن آباد دے واسی سن۔ تھوڑے جملے
پڑھے ہون دے باوجود کلام وچ جوش و ولولہ، روانی، سادگی تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا
سی۔ نویاں ترکیباں، استعاریاں تے تشبیہاں کلام نوں چار چہن لادتے نیں۔ تانہوں لوہتاں دا کلام
لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چھیا اے۔

کتاباں (1) راجہ رسالو (2) قصہ پورن بھکت (3) معراج نامہ (4) روزہ نامہ
(5) سوہنی مہوال (6) قصہ ہری سنگھ
کلام چوں ونگی

(ذ) ذرا نہ رہی تین وچ طاقت رانی گاوندی غماں دے گیت لوکو
میں بھلی ساں کسی نہ کوئی لائیو جو گیاں نال پریت لوکو
جنگل گئے نہ بہڑ دے سنداں نوں جوگی نیں جو کسے دے مسیت لوکو
قادر یار پچھے کیہڑا دکھ میرا اس وقت ہویا پتھر چیت لوکو

(22) پیر محمد

پیر محمد ضلع گجرات دے پنڈ نوناں والی دے وسنیک سن۔ پیر محمد ہوراں دا شمار پنجابی دے رچ پدھر
دے شاعراں اچ ہوندا اے۔ پرافسوس نال آکھنا پیندا اے پئی اوہتاں دی حیاتی دے حالات ویلے
دی دھوڑ توں محفوظ نہیں رہے۔

پیر محمد اک قادر اکلام شاعر سن۔ اوہتاں دا کلام اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت
دی سند حاصل کر چھیا اے۔

کتاباں شاہ محمد ہوراں دی لکھی ہوئی چٹھیاں دی وار ملدی اے جس وچ 1764ء توں لے کے
1797ء تیکر دے واقعات درج نیں۔ ایس کتاب نوں گورنمنٹ کالج لہور دے پروفیسر قاضی
فضل حق مرحوم نے ترتیب دتا سی جیہڑی اچ کل ایم اے پنجابی دے کورس وچ شامل نصاب
اے۔

23 مولوی غلام رسول اعوان (جنم 1228ھ۔ وفات 1291ھ)

مولوی غلام رسول اعوان ہوری 1228ھ وچ مولوی رحیم بخش دے گھر قلعہ مہیاں سنگھ
گوجرانوالہ وچ پیدا ہوئے۔ اوہناں دا تعلق اعوان قوم نال سی اوہتاں مذہبی تعلیم گوجرانوالہ توں

حاصل کیتی تے باقاعدہ تعلیم لئی لہور آگئے جتھے مولوی غلام محی الدین کولوں صرف تے نحودی تعلیم حاصل کیتی۔ تعلیم حاصل کرن مگروں مولوی عبداللہ نال دلی چلے گئے تے او تھوں شیخ نذیر حسین محدث کولوں حدیث تفسیر پڑھی تے حج کرن گئے مدینے شریف چوں مولوی عبدالغنی کولوں سند حاصل کیتی واپس وطن پر تے پندھاں شہراں وچ وعظ تے نصیحت کردے رہے۔
مولوی غلام رسول اعوان اپنے سے دے مشہور مبلغ مقرر تے شاعر سن۔
کتاباں مولوی غلام رسول اعوان دیاں کتاباں چوں کسی پنوں اک عظیم شاہکار اے۔ جس پاروں اوہناں توں زیادہ شہرت تے مشہوری ملی اے۔
کلام چوں ونگی

العبے عشق سے جل بل گیا جی۔ کہو ایس دا دارو کراں کی

جیاتی ہو چکی برباد میری۔ کرو مقبول ایہہ فریاد میری

24 حافظ محمد (جنم 1804ء۔ وفات 1894ء)

حافظ محمد 1804ء نوں لکھو کے ضلع فیروز پور وچ حافظ محمد بارک اللہ دے گھر پیدا ہوئے۔ گھریلو ماحول دینی ہون پاروں دینی طبع پائی۔ دینی تے دنیاوی علوم وچ مہارت حاصل کیتی۔
کتاباں (1) تفسیر محمدی (2) زینت الاسلام (3) انواع محمدی (4) احوال الآخرت (5) قوانین الصرف (6) خوجہ نامہ (7) سیف السنہ (8) عقائد محمدی
کلام چوں ونگی

اچا چیت صبح دے ویلے سن سن نغمہ صور

روز جمعہ دا ہوسی نالے دہواں روز عاشور

آپو اپنیاں کماں اندر شاعلی ہوس سارے

کوئی دتھے کوئی لیوے سودا بھی کوئی ڈنگر چارے

ہول عظیم پوے وچ خلقت ہر جا شہر گرائیں

چھوڑن شہر جنگل نوں دوڑن سن کے وہم نہ کھائیں

25 مولوی عبدالستار (جنم 1823ء۔ وفات 1913ء)

مولوی عبدالستار ہوراں دا شمار پنجابی دے اچ پدھر دے شاعر اں وچ ہوندا اے۔ مولوی صاحب 1823ء نوں ضلع شیخوپورہ دے پنڈ کھاریاں والے وچ میاں مردان دے گھر پیدا ہوئے۔
مولوی صاحب ہوراں چالی (۴۰) ورہیاں دی عمر وچ پڑھائی شروع کیتی۔ عربی فارسی دی تعلیم حاصل کرن مگروں شاعری کرنی شروع کیتی۔ مولوی عبدالستار ہوراں دے وڈے جلاہیاں واکم کر دے سن۔ مولوی ہوراں دی اولاد ضلع شیخوپورہ وچ آباد اے۔ مولوی عبدالستار ہوری اپنے کلام دی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چکے نیں۔

کتاباں (1) اکرام محمدی (2) یوسف زلیخا (3) چرخہ رنگ رنگیلا (4) عبرت نامہ (5) بارہ ماہ (6)

ی حرفیاں (7) مدح نبی کریم (8) مدح پیران پیر

مولوی عبدالستار ہوراں نوں زیادہ شہرت اوہناں دی کتاب یوسف زلیخا توں حاصل ہوئی سی۔

اوہناں دے قصے یوسف زلیخا توں خوش ہو کے میاں شمس الدین ہوراں مولوی صاحب نوں اپنا مکان ہدیہ کر دتاسی۔ ایہہ کتاب 1894ء وچ پہلی واری چھاپے چڑھی۔
کلام چوں ونگی

عشق زور اور لہر غماں دی وڑیا وچ سینے
سفر مصیبت سر پرچالی خاطر یار نگینے
پناہ خدا دی درد جدائی شالا پیش نہ آوے
قدر معلوم ہووے ایس گھرنوں جس گھر پھوک چائے
آ پچھیا کے عاشق کولوں کیہہ ہے چیز جدائی
عاشق آکھیا ایہہ کیہہ جانے جس نہیں پریت لگائی
شریں عجب محبت میوہ جو کوئی اسنوں کھاوے
جیوں کر مزا جدائیاں والا ساری لذت پاوے

وفات مولوی غلام رسول 21 مارچ 1913ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ اناللہ وانا الیہ راجعون
26 فضل شاہ (جنم 1828ء۔ وفات 1890ء)

فضل شاہ ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے انچ پد ہر دے شاعر اں وچ ہوندا اے۔ فضل شاہ
ہوری 1828ء نوں نواں کوٹ لہور وچ سید قطب شاہ دے گھر پیدا ہوئے۔ اوہ جماندر و شاعر سن
تے سید امام علی نقی دی لڑی وچوں سن۔ اوہناں مڈھلی تعلیم دا آغاز گھروں کیتا تے فیر باقاعدہ تعلیم
لئی وڈے میاں دے درس وچ داخل ہو گئے۔ تے عربی فارسی نے پنجابی زبان اں وچ مہارت حاصل
کر لئی دنیاوی علم حاصل کرن مگروں روحانی تعلیم حاصل کرن لئی حضرت غلام محی الدین قصوری
ہوراں دے ہتھ تے بیعت کیتی

- کتاباں (1) سوہنی مہنوال (1265ھ) (2) کسی پنوں (1302ھ)
(3) لیلی مجنوں (1288ھ) (4) قصہ یوسف زلیخا (1302ھ)
(5) تحفہ فضل شاہ (1260ھ) (6) سی حرفیاں کسی
(7) سوہنی مہنوال (8) ہیر رانجھا (1284ھ)

فضل شاہ ہوراں دا کلام اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چیا
اے۔ فضل شاعر ہوراں دے کلام وچ جوش و ولولہ روانی سادگی تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا
ہویا اے۔

کلام چوں ونگی

(الف) الہی میل ماہی نوں ہجر ماہی دے تلیاں پھاٹاں تلیاں
اک ماہی نوں لے گل لاون اک اٹھ ڈھونڈن گلیاں اس غم گلیاں
میں نہ بھلیاں ماہی پچھے لکھ ہزاراں بھلیاں بھلیاں
اک ترفن فضل پیارے باجھوں جیوں بن پانی ملیاں ورداں ملیاں

وفات فضل شاہ 1890ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ اناللہ وانا الیہ راجعون

27 محمد بخش (جنم 1830ء۔ وفات 1907ء)

میاں محمد بخش ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے اچ پد ہر دے صوفی شاعراں وچ ہوندا اے۔
میاں محمد بخش کھڑی شریف ضلع میرپور وچ میاں شمس الدین ہوراں دے گھر 1830ء وچ پیدا
ہوئے میاں شمس الدین اپنے سے دے مشہور عالم دین تے پیر دمڑی والی سرکاری دے گدی نشین
سن۔ مڈھلی تعلیم اپنے والا کولوں حاصل کیتی۔ فیر سوال شریف دے حافظ محمد علی تے محمد صادق
کولوں دنیوی علوم حاصل کیتے۔ اوہناں نوں عربی فارسی تے پنجابی تے مکمل عبور سی۔

میاں محمد بخش ہوراں نوں شروع توں ای شعر و ادب نال دلچسپی سی۔ اوہناں دا کلام عشق محبت مر
مروت، ہجر فراق، سوز گداز، اخلاقی رواداری کے اسلامی بھائی چارے دے مضموناں توں علاوہ
تصوف نے معرفت دیاں رمزاں نوں سوہنے تے سادہ انداز وچ پیش کیتا اے۔

کتباں میاں محمد بخش ہوراں (17) کتباں تصنیف کیتیاں نیں جنہاں وچوں ایہہ کتباں بڑیاں
مشہور نیں۔

(1) قصہ نخی خواص خان (2) مرزا صاحبان (3) ہدایت المسلمین (4) سوہنی مہوال (5) شاہ
منصور (6) شیریں فرہاد (7) تحفہ رسولیہ (8) تحفہ میراں (9) گلزار نیرنگ عشق (10) سیف
الملوک

میاں محمد بخش ہوراں (17) کتباں لکھیاں نیں پر اوہناں نوں سبھ توں زیادہ شہرت سیف الملوک
توں حاصل ہوئی اے۔ اوہناں دا کلام علامتاں، محاوریاں، تلمہیاں، تشبہیاں تے استعاریاں نال پھریا
ہویا اے۔

کلام چوں ہوگی ۔ نیچاں دی اشنائی کولوں فیض کسے نہ پایا
مگر تے انگور چڑھایا ہر گچھا زخمایا
۔ لے اویار حوالے رب دے میلے چار دناں دے
اوس روز عید مبارک ہوسی جس روز فیر ملاں گے
۔ رحمت داد ریا الہی ہر دم وگدا تیرا
اک قطرہ جے مینوں بخشیں کم بن جاوے میرا
۔ دشمن مریاں خشی نہ کریئے بجاں وی مر جانا
ڈیگرتے دن گیا محمد اوڈک نوں ڈب جانا

وفات میاں محمد بخش ہوراں 1907ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے اوہناں دامزار کھڑی شریف
ضلع میرپور وچ اے۔

28 خواجہ غلام فرید (جنم 1841ء۔ وفات 1901ء)

خواجہ غلام فرید 1841ء نوں چاچڑاں ضلع رحیم یار خان وچ مولوی خدابخش دے گھر پیدا ہوئے۔
خواجہ صاحب دے والد صاحب اپنے سے دے عظیم بزرگ تے عالم دین سن۔ خواجہ غلام فرید

ہوراء والہدائی ناں خورشید عالم سی پر ادبی دنیا وچ غلام فرید دے ناں ناں مشہور نیں۔ چمن وچ آپ دے والد فوت ہو گئے ایس لئی اوہناں دی تعلیم تے تربیت اوہناں دے وڈے بھائی حضرت خواجہ غلام فخر الدین ہوراء کیتی۔ خواجہ صاحب ہوراء اپنے وڈے بھرا خواجہ فخر الدین ہوراء دے ہتھ تے بیعت کیتی۔ خواجہ ہوراء نوں اپنے وڈے بھرا تے مرشد ناں بے انت پیار تے عقیدت سی۔ اللہ سوہنے دے فضل کرم تے وڈے بھرا دی دعا برکت ناں خواجہ غلام فرید ہوراء سلوک دیاں منزلاں بڑی آسانی تے تیزی ناں طے کیتیاں خواجہ غلام فرید ہوراء دے کلام وچ عشق محبت مہر مروت، ہجر فراق، سوز گداز، اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دے مضمون بڑے سوہنے تے سادہ انداز وچ پیش کیتے گئے نیں۔

نویاں ترکیباں، استعاریاں، تشبہاں، علامتاں تے محاوریاں خواجہ صاحب ہوراء دے کلام نوں چار جن لاوتے نیں۔ تانہوں اوہناں دے لوکاں توں شہرت دی سند حاصل کر چھیا اے۔ کتاباں خواجہ صاحب ہوراء دے کلام دیوان خواجہ غلام فرید دے ناں ناں چھپ چھیا اے۔

کلام چوں ونگی

ہے ہک ہے ہک دی ہک ہے ہر دم سک ہے
ہک ہے ظاہر ہک ہے باطن بیا سب کچھ ہالک ہے
جیرا ہک کوں ڈوں کر جانے او کافر مشرک ہے

وفات حضرت خواجہ غلام فرید 1901ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے اوہناں دے مزار مٹھن کوٹ وچ اے جتھے سالانہ عرس انتہائی عقیدت چاہت تے محبت ناں منایا جاندا اے۔ عرس مبارک دے موقع تے لکھاں عقیدت مند مزار شریف تے حاضری دیندے نیں تے مراد ناں جھولیاں بھر کے گھر پر دے نیں۔

نوٹ خواجہ غلام فرید ہوراء بارے بھر نوں مضمون صفحہ نمبر تے دیکھو

29 مولوی غلام رسول عالم پوری (جنم 1849ء۔ وفات 1892ء)

مولوی غلام رسول عالم پوری ہوراء دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے اچ پدھر دے شاعراں وچ ہوندا اے۔ مولوی غلام رسول 1849ء وچ ضلع ہوشیار پور دے مشہور پنڈ عالم پور وچ میاں مراد بخش گوجر دے گھر پیدا ہوئے۔ اڈھلی تعلیم اپنے پنڈ توں حاصل کیتی فیربا قاعدہ تعلیم حاصل کیتی۔ اوہناں نوں عربی فارسی تے پنجابی تے عبور حاصل سی۔ دنیاوی علوم حاصل کرن مگروں اوہ کچھ دیر مدرس رہے پر چھیتی نوکری چھڈتی مسیت دی امامت شروع کردتی۔

مولوی غلام رسول عالم پوری ہوراء نوں چمن توں ای شعر و ادب ناں دلچسپی سی۔ اوہناں دی شاعری وچ عشق محبت، مہر مروت، ہجر فراق، سوز گداز، اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دے مضموناں توں علاوہ تصوف، معرفت تے ربی عشق دیاں رمزاں بڑے سوہنے انداز وچ پیش کیتیاں نیں۔ نویاں ترکیباں، علامتاں، محاوریاں تے تشبہاں پاروں اوہناں دا کلام بڑا من کچھواں تے من کچھواں ایس تانہوں لوکاں توں شہرت دی سند حاصل کر چھیا اے۔

کلام چوں ونگی ۔ عشق کرم وا قطرہ ازلی۔ میں تیں دے وس ناہیں
اکناں لمھدیاں ہتھ نہ آوے۔ اکناں دے وچ راہیں

وفات مولوی غلام رسول عالم پوری 1892ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ اوہناں دامزار عالم پور
وچ اے۔ جتھے ہر سال سالانہ عرس بڑی عقیدت، محبت تے چاہت نال منایا جاندا اے۔ عرس دے
موتے تے لکھاں عقیدت مند اوہناں دے مزار تے حاضری دیندے نیں تے مراداں نال جھولیاں
بھر کے پرت دے نیں۔

نوٹ مولوی غلام رسول عالم پوری دی شخصیت فن تے فکر بارے بھر نواں مضمون صفحہ نمبر تے
دیکھو

30 محمد یوٹا گجراتی (جنم 1851ء وفات 1930ء)

محمد یوٹا گجراتی کنڑہ شال بافاں گجرات وچ 1851ء نوں پیدا ہوئے۔ اوہ قوم دے کشمیری سن پر شال
بانی واکم کر دے سن۔ محمد یوٹا گجراتی ہوراں نوں چچن توں ای شعر تے ادب دا شوق سی۔ اوہناں
شاعری وچ عشق، محبت، بھر فراق، مہر مروت، سوز گداز توں علاوہ تصوف تے معرفت دے
مضمون بڑے ساداندا وچ پیش کیتے۔

کتباں (1) چندر بدن (1887ء) (2) پنج گنج (1874ء) (3) قصہ شیریں فرہاد (1872ء)
(4) روڈ جلالی (5) مرزا صاحبان (1898ء) (6) سیر بہشت (1905ء) (7) جنگ اماہین
(1911ء) (8) سلطان محمود (9) وفات نامہ (10) شہزادی بلییس (1916ء) (11) قصہ
یوسف زلیخا (1918ء)

کلام چوں ونگی

(الف) اسم اسلام دا بست چنگا اے پر عشق دا شان کچھ ہور سنیا
متھے مومناں نیک محراب چنگا اے پر تلک لگان کچھ ہور سنیا
دوہاں عالماں وچ ایمان چنگا اے پر عشق بیان مجھ ہور سنیا
کرن بوٹیا و عظ علما چنگے اے پر یار دا پان کچھ ہور سنیا
وفات محمد یوٹا گجرات 1930ء نوں اللہ پیارے ہو گئے۔ انا اللہ وانا الیہ راجعون

31 حکیم گاموں خاں (جنم 1860ء وفات 1916ء)

اصل ناں غلام حسین پر ادلی دنیا وچ حکیم گاموں خاں دے ناں نال مشہور نیں۔ حکیم گاموں خاں
1860ء نوں نواب قابل خاں دے گھرا لاہور وچ پیدا ہوئے۔ حکیم صاحب ہوری بیت بازی دے
حوالے نال بڑے مشہور ہوئے۔ شاعری وچ اوہ میاں کریم بخش دے شاگرد سن۔ حکیم گاموں خاں
ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے مشہور شاعراں وچ ہوندا اے۔

حکیم گاموں خاں ہوراں غزل تے سی حرفیاں وچ کلام تخلیق کیتا اے۔ اوہناں نوں تاریخ گوئی وچ
مہارت حاصل سی۔

کلام چوں ونگی

کدی مسند کدی گاؤ تکیے کدی خاک تے بسترا لا بیٹھے
 کدی کسے دی یاد وچ محو ہو کے جتھے جی کیتا اوتھے جا بیٹھے
 کدی آ بیٹھے وچ دیوان شاہی کدی سڑک تے جھکی پا بیٹھے
 گاموں کدی مسند کدی یوریا اے کدی خاک تے بسترا لا بیٹھے
 وفات حکیم گاموں خاں 1916ء وچ اللہ نون پیارے ہو گئے۔ ان اللہ وانا الیہ راجعون

32 سر شہاب الدین (جنم 1865ء وفات 1949ء)

شہاب الدین موضع ننگل ضلع سیالکوٹ وچ 1865ء نون اک پٹواری دے گھر پیدا ہوئے۔ تعلیم
 دا آغاز پنڈ دی مسیت توں کیتا۔ ملی اے کرن مگروں لہور وچ ماسٹر لگ گئے۔ فیر پویس دی نوکری
 کیتی۔ نوکری دے نال نال ایل ایل ایل دی تیاری کیتی تے چنگے نمبر اں تے پاس ہو گئے۔ 1899ء
 وچ وکالت شروع کیتی۔ 1924ء وچ لاہور میونسپل کمیٹی دے ممبر بنے تے بعد وچ پنجاب کونسل
 دے ممبر بنے۔ 1924ء وچ سرکار ولوں خان بہادر دا خطاب ملیا تے بعد وچ سردار خطاب دتا گیا۔
 سر شہاب الدین ہوراں دی مشہوری اوہناں دی نظم آباد کاراں تے فتح نامہ پاروں ہوئی۔ زیادہ
 شہرت تے مسدس حالی دے ترجمے پاروں ہوئی۔

کتاباں - سر شہاب الدین ہوراں نون مسدس حالی دے منظوم پنجابی ترجمے پاروں مقبولیت
 حاصل ہوئی اے۔

کلام چوں ونگی - ترجمہ مسدس حالی وچوں

جدوں تیک اسلام تے رہے قائم سدھ پدھرے رہے دیندار سارے
 رلی میل نہ شہد رہیا خالص چاندی وچ نہ کھوٹ بازار سارے
 موہری کوئی نہ دین اسلام دا سی جھنڈا اک سی وچ سنسار سارے
 وفات سر شہاب الدین 1949ء نون اللہ نون پیارے ہو گئے ان اللہ وانا الیہ راجعون

33 سائیں مولا شاہ (جنم 1867ء وفات نامعلوم)

سائیں مولا شاہ 1867ء نون قصبہ جیٹھ ضلع امرتسر وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم تے تربیت پنڈ
 دھرم کوٹ جھیاں توں حاصل کیتی۔ سائیں مولا شاہ ہوراں دا تعلق قصائی قوم نال سی۔ بچن وچ
 اوہ آجڑی داکم کر دے سن۔ بچن توں ای درویش تے اللہ لوک سن۔ پندرہ سال مجذوبیت وچ
 گزارے قبر وانگوں ٹویا کڈھ کے چلہ کشی کر دے رہے۔ کلام وچ عاجزی انکساری 'جوش' 'ولولہ'
 سادگی زروانی تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا اے۔ اوہ مشہور بزرگ غلام محی الدین دے مرید
 سن۔

کتاباں (۱) قصہ سکی پنوں (۲) قصہ ہیرا پنجا (۳) قصہ مزرہ اصحاباں (۴) آری نامہ (۵)
 بگامل بشنو (۶) سی حرفیاں (۷) باراں ماہ (۸) بارہ امام -

کلام چوں ونگی سکی پنوں وچوں

سکی کھونے تے بیٹھ کے پئی رو دے کھوج والا یار ملا اللہ
 میں تال چار چو فیروڈے بھال تھکی کھوج دوسرا نظر نہ آ اللہ

میں تاج راج نہ دیکھیا تھوڑی نے مکھ یار دا مرلتا اللہ
مولا شاہ سائیں دکھ درد اندر آخر چلی اے عمر دہا اللہ

وفات - سائیں مولا شاہ

34 مولا بخش کشتہ جنم 1876ء وفات 19 جون 1955ء

مولا بخش کشتہ ہوری 1876ء نوں امر تسر وچ میاں سلطان بخش دے گھر پیدا ہوئے۔ مذہلی
تعلیم سمیت توں حاصل کیتی۔ واجبی تعلیم حاصل کرن مگروں 1890ء وچ لہور آئے تے ایتھے
کتابت تے سنگسازی دے فن سکھے۔ فیر امر تسر پرت گئے تے اخبار نویسی داکم سیکھا۔ ملکی ونڈ ویلے فیر
پاکستان پرتے تے ایتھ دے ای ہو کے رہ گئے۔

شاعری وچ پہلوں خلیفہ قمر دے شاگرد ہوئے۔ اوہناں دی وفات تے اوہناں دے جانشین مقرر
ہوئے۔ میاں مولا بخش کشتہ ہوراں دا شمار اوہناں قلمکاراں وچ ہوندا اے جنہاں پنجابی زبان دے
ادب دی بھر نویں خدمت کیتی اے۔

کتباں (۱) ہیر کشتہ (1331ھ) (۲) پنجاب دے ہیرے (1932ء) (۳) پنجابی شاعراں دا
مذکرہ (1960ء)

میاں مولا بخش کشتہ ہوراں دے کلام وچ عشق محبت، مہر مروت، ہجر فراق، سوز گداز اخلاقی روا
داری تے اسلامی بھائی چارے دے مضموناں نال بھریا ہویا اے۔ نویاں ترکیباں، استعاریاں، محاوریاں
تے علامتاں پاروں کشتہ ہوراں داکلام لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چھیا اے۔
کلام چوں ونگی

اللہ اک تے نبی کریم اکو کعبہ اکو تے اکو قرآن مائے
رانجمن اک دی ہیر سیال بندی رانجھا ہیر دا دین ایمان مائے
میرا ہور تھاں کریں سنبدھ ناہیں خبردار رکھیں اہ دھیان مائے
ملے دوزخیں تہاں سزا شالا۔ کر کے قول جیز دے مکر جان مائے

وفات میاں مولا بخش کشتہ ہوری 19 جون 1955ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ اوہناں دی
قبر میانی صاحب لاہور وچ اے۔

35 استاد ہدم (وفات 29 نومبر 1954ء)

استاد ہدم ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے عظیم قلم کاراں وچ ہوندا اے۔ اصل ناں محمد
رمضان تے تخلص ہدم کر دے سن۔ محمد رمضان ہدم اکبری منڈی لہور وچ شیخ اللہ بخش دے گھر
پیدا ہوئے۔ واجبی تعلیم حاصل کرن مگروں مصوری دا پیشہ اپنایا۔ پنجابی مشاعریاں وچ آؤن جان
پارے شاعری ول توجہ ہو گئی۔ شاعری وچ میاں مراد بخش لوہار دے شاگرد ہو گئے پہلوں ریلوے
ویج ایس ٹی ای بنے نوکری دے نال نال پڑھائی دا سلسلہ وی جاری رکھیا۔

کتباں سر محمد رمضان ہدم ہوراں انج تے کئی کتاباں لکھیاں نیں پر زیادہ شہرت ہیریاں دی کان
توں حاصل ہوئی اے۔

محمد رمضان ہدم داکلام عشق محبت، مہر مروت، ہجر فراق، سوز گداز دے مضموناں نال بھریا ہویا

اے اوہناں واکلام سادگی جوش زوانی تے نرول پن دا اعلیٰ نمونہ پیش کر دالے۔
کلام چوں ونگی۔

پھل ڈٹھا میں جو بن بھریا سوہنا رنگ گلابی
بلبل گردے لوے بھوالی دل نوں سخت پیتالی
ہتھ ودھایا توڑن کارن پھل زبان چلائی
ہدم مینوں ویکھ نہ سکیوں۔ تیری دھن نوالی

وفات - استاد محمد رمضان ہدم ہورال 29 نومبر 1954ء نوں لہور وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

35 عبدالمجید سالک (جنم 13 دسمبر 1895ء وفات 27 ستمبر 1959ء)

اصل ناں عبدالمجید تے سالک تخلص کر دے سن۔ عبدالمجید سالک 13 دسمبر 1895ء نوں ہنالہ ضلع گورداسپور وچ پیدا ہوئے۔ تعلیم توں فارغ ہون مگروں صحافت دا پیشہ اختیار کیتا۔ پہلوں پرچہ فانوس تے فیر پھول تہذیب نسواں کہکشاں تے گمنام وچ کم کر دے رہے۔ 1920ء وچ روزنامہ زمیندار وچ آگئے۔ مارچ 1927ء نوں روزنامہ زمیندار چھڈ کے 1927ء نوں انقلاب جاری کیتا۔ عبدالمجید سالک ہورال دا شمار اچ پد ہر دے قلم کاراں وچ ہوندا اے جنہاں پنجابی زبان تے ادب دی بھر نویں تے عملی جدوجہد کیتی اے۔

عبدالمجید ہورال جو شوا فضل دین ہورال نال مل کے ”پنجابی دربار“ جاری کیتا۔ فیر بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہورال نال رل کے پنجابی دے فروغ لئی بھر نویں کوشش کیتی۔

کتاباں - مولانا صاحب دے کلام نوں اوہناں دے پتر ڈاکٹر عبد السلام خورشید ہورال پنجابی ادب تے سالک نال نال چھپوایا۔

کلام چوں ونگی دھرتی رب دی وچوں

رب سنواری رب بنائی۔ وچ ایہدے سب خلق اپائی
لو بھی ہمدیاں نوں نہ بھائی۔ نکھرن لگے کرن لڑائی
دھرتی رب دی۔ سا بھجھی سب دی

وفات - عبدالمجید سالک ہوری 27 ستمبر 1959ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ ان لہ وانا الیہ راجعون

37 پیر فضل گجراتی (جنم 1896ء وفات 22 اگست 1972ء)

پیر فضل گجراتی ہورال دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے اچ پد ہر شاعر اں وچ ہوندا اے۔ پیر فضل گجراتی ہورال دا اصل ناں فضل حسین فضل پر ادبی دنیا وچ فضل گجراتی دے ناں نال مشہور نیں۔ فضل حسین فضل 1896ء نوں پیر مقبول حسین شاہ سجاد نشین دربار شاہ دولہ دریائی گجرات دے گھر پیدا ہوئے دینی تعلیم گھروں حاصل کیتی۔ باقاعدہ تعلیم لئی سکول وچ داخل ہو گئے میٹرک پاس کرن مگروں اسلامیہ کالج گجرات وچ داخلہ لیا۔ گھروں کی مجبوریاں پاروں تعلیم جاری نہ رکھ سکے۔ میونسپل کمیٹی گجرات وچ ملازم ہو گئے۔ سچی لگن تے سخت محنت پاروں ترقی کر دے کر دے پرنٹنگ ڈپارٹمنٹ دے عہدے تے اپڑ گئے۔ آخر 30 سال نوکری کرن مگروں ریٹائر ہو گئے۔

شعر و شاعری دا چمن توں ای شوق سی۔ پہلوں اردو وچ شاعری کر دے رہے۔ شاعری وچ مرزا حسین مبصر دہلوی دے شاگرد ہوئے۔ پیر ہوراں اردو شاعری جھڈ کے پنجابی وچ شعر آکھنے شروع کردتے۔ انج تے اوہناں شاعری دی ہر صنف وچ طبع ازما کییتی اے پر اوہناں نوں پنجابی غزل وچ

خاص مقام تے مرتبہ حاصل اے۔ پیر فضل گجراتی ہوراں دا کلام عشق محبت، ہجر فراق، سوز گداز، اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دے مضموناں نال بھری ہوئی اے۔ پیر فضل گجراتی ہوراں دے کلام وچ جوش، ولولہ، روانی، سادگی تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا اے پیر ہوراں دیاں نویاں ترکیباں، استعاریاں تے محاوریاں کلام نوں چار چن لادتے نین، تانہوں پیر ہوراں دا کلام اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر رہیا اے۔ پیر فضل گجراتی ہوراں نوں پنجابی غزل دا حافظ آکھیا

جاندا۔ کتباں۔ پیر فضل گجراتی ہوراں دیاں کتباں دا ویرا انج اے۔ ایٹاں دو نواں کتباں تے رائیٹرز گلڈ ولوں کیش ایوارڈ وی ملیا سی۔ (۱) ڈونگھے پینڈے (۱۹۶۳ء) (۲) نکوراں (۱۹۷۰ء) (۳) پنجابی نعتاں دا مجموعہ قطبی تارا پیر ہوراں دی وفات مکروں پروفیسر حفیظ تائب ہوراں چھپوایا۔

کلام چوں ونکی غزل دارنگ
ڈھل مٹھ تیری ہو جاندا اے پیدا دلاں دے اندر اضطراب ساتی
چلی چلی وی ہووے تے ہرج کوئی نہیں سھے پی شتاب شتاب ساتی

یاں

اکھاں وچ ڈورے مستی دے۔ خوشیاں وچ لورے آون پئے
اک جھٹ کھلوتا کول جدے۔ اوہ بدل اوہدی تقدیر گیا
رہ سمدی اے کنج اوہنوں بھلا میری وفا یاد
نہ موت جنہوں یاد نہ محشر نہ خدا یادے

رنگ معرفت

میں ٹریا جنگل ہیلے نوں۔ اوہ جبل وریڈوں نیڑے نہیں
کے پانے والے پائیاں سن۔ کچھ پٹھیاں دساں کیہ دساں
سھے حافظ پنجابی دا گھن اختر۔ پیر فضل نوں یکھدا جاندا نہیں
وفات پیر فضل گجراتی ہوری 22 اگست 1972ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے انا اللہ وانا الیہ
راجعون۔ فیروز دین شرف ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے عظیم شاعر ال وچ ہوندا اے۔

38 فیروز دین شرف (جنم 1898ء وفات 1955ء)

اصل ناں فیروز دین بے تے گلکھ شرف کر دے سن۔ فیروز دین شرف 1898ء نوں امرتسر دے
پنڈ تولا نکل (راجہ سانسی) کوچ پیدا ہوئے۔ واجبی تعلیم حاصل کرن مکروں شاعری ول دھیان دتا۔
شاعری وچ استاد محمد رمضان ہمد دے شاگرد سن۔

فیروز دین شرف ہوراں دے کلام وچ روانی، سادگی، جوش تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا

اے۔ نویاں ترکیباں، علامتاں، تلمہیاں تے تشہیاں شرف ہوراں دے کلام نوں چار جن لادے
نیں۔ شرف ہوراں دیاں علمی ادبی خدمات پاروں اوہناں نوں پنجابی بلیبل آکھیا جاندا اے۔
کتاباں۔ فیروز دین شرف ہوراں بے شمار کتاباں لکھیاں نہیں جنہاں چوکھ دے ناں ایسہ نہیں۔
(۱) نورانی کرناں (۲) شرف نشانی (۳) دکھاں دے کیرنے (۴) لالاں دیاں لڑیاں (۵) نوری
درشن (۶) شردھادے پھل (۷) شرف دے گیت (۸) پریم شن ہلارے (۹) سی حرنی فیروز
(۱۰) جوگن۔ فیروز دین ہوراں اک لمی کٹم سوہنیاں دسیاں چوں دیس پنجاب نی سیووی لکھی جیسہڑی
بڑی مشہور ہوئی۔

کلام چوں ونگی سوہنیاں دسیاں چوں دیس پنجاب نی سیو

سوہنیاں دسیاں چوں دیس پنجاب نی سیو۔ جیویں پھلاں اندر پھل گلاب نی سیو
موج لائی دریاواں سوہنی باغ زمیاں پھلدے۔ شرف پنجابی دھرتی اتے ٹھک ٹھک پئے پلدے
ستلج روای جہلم انک پنجاب نی سیو
سوہنیاں دسیاں چوں دیس پنجاب نی سیو

وفات۔ فیروز دین شرف نوں فوج دا حملہ جان لیوا ثابت ہويا۔ اوہ 13 مارچ 1955ء نوں اللہ نوں
پیارے ہو گئے۔ اوہناں دی قبر بدھودے آوے جی ٹی روڈ لہور دے قبرستان وچ اے۔

39 صوفی غلام مصطفیٰ تبسم (جنم 1899ء وفات 1979ء)

صوفی غلام مصطفیٰ تبسم ہوراں دا شمار اچ پدھردے شاعراں تے سوجھواناں وچ ہوندا اے۔ صوفی
صاحب 1899ء وچ امرتسر وچ پیدا ہوئے۔ خالصہ کالج امرتسر تے مشن کالج لہور توں تعلیم
مکمل کیتی تے اسٹنٹ انسپکٹر آف سکولز لگ گئے۔ جی لگن تے سخت محنت پاروں ترقی کیتی تے
1955ء وچ گورنمنٹ کالج لہور وچ پروفیسر ہو گئے کئی پرچیاں دے ایڈیٹر وی رہے۔ صوفی
ہوراں نوں فارسی اردو تے پنجابی تے عبور حاصل سی۔ اوہناں دے کلام وچ جوش و ولولہ 'سادگی'
روانی تے زول پن کٹ کٹ کے بھریا ہويا اے۔ اوہ شاعری وچ حکیم فیروز الدین طغرائی دے
شاگرد سن۔

کتاباں۔ فارسی اردو تے پنجابی کلام دا مجموعہ "انجمن" چھپیا۔ ایس توں علاوہ اوہناں دیاں بے شمار
نظماں تے ترانے بے حد مشہور ہوئے نہیں۔

کلام چوں ونگی۔ رنگ تغزل

ساڈے عشق دے چمکدے لیکھاں اتے۔ غم دیاں سیاہیاں ڈلھ گیاں

جہڑیاں حسن تیرے چمکایاں سن، اوہ چانیناں راتاں رل گیاں

ایس عشق نماںے دھاگے دیاں کجھ ایڈ اولیاں کھنجاں سن

کجھ کھلداں کھلداں ہور پیاں، کجھ پیندیاں پیندیاں کھل گیاں

وفات۔ صوفی غلام مصطفیٰ تبسم ہوراں نوں دل دا دورہ جان لیوا ثابت ہويا تے اوہ 1979ء وچ
فوت ہو گئے۔

40 ڈاکٹر فقیر محمد فقیر (جنم 5 جون 1900ء وفات 11 ستمبر 1974ء)

اصل نام فقیر محمد تے مخلص فقیر کردے سن۔ ڈاکٹر صاحب 5 جون 1900ء نوں تکیہ معصوم شاہ حکیمان والی مگلی گوجرانوالے وچ حکیم لال دین دے گھر پیدا ہوئے۔ ڈاکٹر صاحب ہوراں دے بزرگ کشمیر توں ہجرت کر کے گوجرانوالے وچ آن آباد ہوئے سن۔ اوہناں داجدی پشتی پیشہ حکمت سی۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں مڈھلی تعلیم مولوی محمد رمضان کولوں حاصل کیتی۔ بعد وچ منطق، فلسفہ تے دوجے علماں دی تعلیم قاضی نذیر کولوں حاصل کیتی۔ ایس توں اڈکٹی ہورناں استادواں کولوں وی فیض حاصل کیتا۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں نوں عربی فارسی اردو تے پنجابی زبانوں تے عبور حاصل سی۔ ڈاکٹر ہوراں پہلی نظم اپنے والد دی وفات تے آکھی سی۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں نوں چمن توں ای شاعری دا شوق سی عبدالجید سالک ہوراں رل کے ڈاکٹر ہوراں پہلا پنجابی رسالہ ”پنجابی زبان“ کڈھیا۔ 1958ء وچ پنجابی ادبی اکیڈمی قائم کیتی۔ ایس اکیڈمی راہیں کلاسیکی ادب دیاں کتاباں نوں نویں سرے توں چھپوان دا آہر کیتا۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دا شمار پنجابی دے عظیم سیوکاں وچ ہوندا اے۔ اوہ اپنی حیاتی دے آخری دہاڑے تیکر۔ پنجابی زبان تے ادب دی خدمت کردے رہے۔ اوہناں پنجابی دی ہر صنف وچ طبع آزمائی کیتی اے پر زیادہ شہرت پنجابی غزل تے رباعیاں توں حاصل ہوئی اے۔ اوہناں نوں پنجابی رباعی دا عمر خیام آکھیا جاندا اے۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دیاں علمی ادبی تے قومی خدمات پاروں پنجابی دا بابائے پنجابی آکھدے نیں۔

کتاباں (۱) مہکدے پھل (۲) مواتے (۳) رباعیات فقیر (۴) صدائے فقیر (۵) پائے گلے (۶) ستاراں دن (۷) لہراں (۸) نیلے تارے (۹) انگلی نامہ (۱۰) غزلیات فقیر (۱۱) دیوے تھلے (۱۲) تاریخ گوجرانوالا۔

کلام چوں ونکی

دل دی وسدی وستی اجاڑ میری۔ وای آپ تے کدھرے سدھار چلے
رونا دے چلے میریاں اکھیاں نوں، لیکے دل دا صبر قرار چلے
عمل بدے

آکھے رب وی اپنے آپ میں نہیں۔ اوہدیاں حالتاں کدی تبدیل کردا
دنیا عمل دی وچ جو قوم غافل۔ آپ اپنا آپ سنوار دی نہیں

اخلاقی درس

رکھیں لوکاں وچ فقیر۔ ایسا بہن کھلون

توں ہوویں تے لوکی ہمن۔ نہ ہوویں تے رون

وفات - پنجابی زبان تے ادب دا ایہہ عظیم سیوک تے شاعر اوڑک 11 ستمبر 1974ء نوں اللہ
نوں پیار ہو گیا۔ ان اللہ وانا الیہ راجعون

41 عبدالمجید بھٹی (جنم 1902ء وفات 16 ستمبر 1976ء)

عبدالمجید بھٹی 24 فروری 1902ء نون میاں چراغ دین دے گھر پنڈا لکھ ضلع گوجرانوالا وچ پیدا ہوئے۔ بھٹی ہوراں واجبی تعلیم حاصل کرن مگروں لاہور آگئے۔ پہلوں مہنے وار پرچے دے ایڈیٹر نے فیر محکمہ تعلیم وچ نوکر ہو گئے۔ محکمہ تعلیم دی نوکری چھڈ کے صحافی بن گئے۔ کسان رہبر پنچائت پنچ دریا تے حمايت اسلام وچ کم کیتا۔ اوہناں دیاں تخلیقاں بے حد پسند کیتیاں گیاں۔ پہلوں اردو وچ شاعری کیتی تے فیر پنچابی نثر تے نظم لکھن لگ پئے عبدالمجید بھٹی ہوری اک مشہور نقاد ایڈیٹر شاعر تے نثر نگار نیں۔

کتاباں (۱) دل دریا (۲) ٹھنڈا (۳) آکٹرا (۴) دل دیاں باریاں (۵) جھولا کلام چوں ونکی

سیاں بیٹھیاں دل دا بوہا کھڑک گیا اج پھیر
اکھیاں دے وچ پیار پرانا اڑک پیا اج پھیر
متھے تے مڑ گھوری دسی یار میندا جا پے
سوہنیاں دی ایس اٹکل تے دل پھڑک پیا اج پھیر

وفات عبدالمجید بھٹی 16 ستمبر 1976ء نون فوت ہو گئے

42 جو شوا فضل دین (جنم 1903ء وفات نامعلوم)

جو شوا فضل دین ہوراں دا شمار پنچابی زبان تے ادب دے عظیم تے قدیم قلم کاراں وچ ہوندا اے۔ جو شوا فضل دین 1903ء نون جہلم وچ پیدا ہوئے۔ عیسائی برادری وچوں پہلے آدمی نیں جنہاں پنچابی پرچار لئی ودھ چڑھ کے عملی حصہ لیا اے۔ جو شوا صاحب دے والد راج پوت سن۔ جو شوا ہوراں ابتدائی تعلیم جہلم توں حاصل کیتی 1926ء نون ایف سی کالج لہور توں بی اے دا امتحان پاس کیتا 1933ء نون ایل ایل بی دا امتحان پاس کیتا تے لالپور وچ وکالت شروع کیتی۔ 1951ء وچ عیسائی حلقے چوں پنجاب اسمبلی دے ممبر چنے گئے تے 24 اگست 1957ء نون نائب وزیر قانون بنے۔ جو شوا فضل دین ہوراں لالپور توں پنچابی رسالہ پنچابی دربار کڈھیا۔ جو شوا ہوراں زیادہ نثر لکھی تے نظم ول بہت گھٹ دھیان دتا۔ اوہناں دیاں لکھتاں عوام وچ شہرت دی سند حاصل کر چیاں نیں۔

کتاباں - (۱) ادبی افسانے (۲) دیہاتی تلوار (۳) پنڈ دے ویری (۴) منڈے داخل (۵) حضرت یسوع مسیح دی زندگی (۶) اخلاقی کہانیاں (۷) بھیاں کہانیاں (۸) اردو ڈرامہ (۹) تارے (شعری مجموعہ) (۱۰) تپتی ورتا کھلا (۱۱) پر بھا۔

کلام چوں ونکی

جن دھر واس مٹی تے کیتا اوہدے دھروں نصیب بھئے
سگھ سیانف رہی اکارت اتے پانے پے گئے پٹھے
کیہ مٹی تے کیہ بت اس دے۔ چہڑے بن دے تے ٹٹ جاندے
اکو ذات سائیں دی محکم جیدا سنگ کدی نہ چھئے

43 استاد دامن (جنم 1907ء وفات 23 دسمبر 1984ء)

استاد دامن ۱۹۰۷ء نون مستی گیٹ لہور وچ میان میراں بخش دے گھر پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم لاهور وں ای حاصل کیتی۔ میٹرک دا امتحان پاس کرن مگرون کالج وچ داخلہ لتا پر بھرادی موت پاروں تعلیم جاری نہ رکھ سکے۔

شعر و شاعری دا شوق بچن توں ای سی۔ شاعری وچ استاد محمد رمضان ہمدن ہور اں دے شاگرد سن۔ استاد دامن ہور اں انگریزاں دے خلاف بڑیاں زور دار نظماں لکھیاں تے جلسیاں وچ پڑھیاں۔ اوہناں دے کلام وچ جوش 'ولولہ' ساوگی 'روانی' تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا سی۔ اوہناں نوں فارسی 'اردو' گورکھی 'ہندی' سنسکرت 'نگالی' تے انگریزی تے عبور حاصل سی نظماں غزلاں توں علاوہ استاد ہور اں فلمی تے قومی گیت وی لکھے نیں جسہڑے بڑے مشہور ہوئے نیں۔

کلام چوں ونگی

مینوں پاگل پن درکار اے۔ اوے مینوں پاگل پن درکار اے
سب دسدے نیں دن سونے۔ کول جاواں تے خالی چھنے
من منے تے کیہ نہ منے 'گل نہیں ہوندی ہنے ہنے
ایویں من مینویں کاہدے اندر کھوٹ تے باہر پھیار
مینوں پاگل پن درکار' اوے مینوں پاگل پن درکار

وفات استاد دامن ۲۳ دسمبر ۱۹۸۴ء نون فوت ہو گئے ان اللہ وانا الیہ راجعون

44 حکیم ناصر شیر محمد ناصر (جنم ۱۹۰۸ء وفات ۴ جنوری ۱۹۷۴ء)

حکیم شیر محمد ہور اں دا شمار اوہناں شاعراں وچ ہوندا اے جنہاں نہ صرف آپوں ماں بولی پنجابی زبان وچ شاعری کیتی اے بلکہ دو جیاں نوں وی ایس زبان وچ شعر آکھن دی ہدایت کیتی۔ اوہناں اپنے آپ نوں پنجابی زبان دے پرچار لئی وقف کیتا ہویا سی۔

اصل ناں شیر محمد تے تخلص ناصر کر دے سن۔ اوہ ۲۶ دسمبر ۱۹۰۸ء نون حکیم ال دین سندھو دے گھر لہور وچ پیدا ہوئے مڈھلی تعلیم اپنے محلے دی مسیت توں حاصل کیتی۔ قرآن شریف ناظرہ پڑھیا تے ۱۲ سالوں دی عمر وچ قرآن پاک حفظ کر لتا۔ طبیہ کالج لہور وچ داخلہ لتا۔ لگن محبت تے ذہانت پاروں حکمت دا امتحان چنگے نمبر اں نال پاس کیتا۔ مزنگ وچ اپنا مطب کھولیا تے حیاتی دے آخری ساہ سیکر لوکاں دی سیوا کر دے رہے۔

حکیم شیر محمد ناصر ہور اں نوں شاعری دا شوق بچن توں ای سی 'شاعری وچ استاد فیروز دے شاگرد سن شوق محبت تے ذہانت پاروں بڑی چھیتی معیاری شاعری کرن لگ پئے۔ اوہناں دے کلام وچ ساوگی 'روانی' تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا اے۔

کتباں (۱) سحر سورج (۲) اپنی بولی اپنا اصلا (۳) حکیم ناصر دیاں غزلاں۔

کلام چوں ونگی

کل نوں کھوے نہ کوئی زبان والا
بے زبانیا! تیری زبان کوئی نہیں

یاں

اردو میری قومی بولی تے پنجابی جدی
دونویں اتھے جمیاں پلیاں کوئی نہ باہروں سدی

دیس پیار دارنگ

میری قوم دے دیس دیا بھراوا۔ تیرے دیس جما نہیں جگ تے ہونا
تیرے دیس دا پانی چاندی اے خالص۔ تیرے دیس دی مٹی پاسے واسونا

وفات اوڑک ۳ جنوری ۱۹۷۲ء نوں پنجابی بولی دا ایہہ مان جوگ سیوک اللہ نوں پیارا ہو گیا
اللہ وانا الیہ راجعون

45 دائم اقبال دائم (جنم ۱۹۰۹ء وفات ۱۳ اکتوبر ۱۹۸۳ء)

اصل ناں دائم اقبال تے دائم تخلص کردے سن دائم اقبال دائم ۱۹۰۹ء نوں ضلع گجرات تے تحصیل
منڈی بہاؤ الدین (موجودہ ضلع منڈی بہاؤ الدین) دے مشہور قصبہ پنڈو اسودج غلام محمد دے گھر
پیدا ہوئے۔ اوہ ذات دے مغل سن تے اوہناں دے والد کھوہ کڈھن دائم کردے ہوندے سن۔
مڈھلی تعلیم پنڈو دے سکول توں حاصل کیتی۔ پرائمری پاس کرن مگروں گھرو کے حالات پاروں
پڑھائی چھڈنی پئی۔ اپنے والد نال کھوہ کڈھن دائم کرناں شروع کردتا۔ شروع توں ای ذہین سن
ایس لئی چھن توں ای شاعری کرن لگ پئے۔ شاعری وچ کسے دی شاگردی نہ کیتی۔ مولانا روم تے
حضرت علامہ اقبال ہوراں توں بے حد متاثر سن۔

دائم اقبال دائم ہوراں دے کلام وچ عشق محبت مہر مروت، ہجر فراق تے سوز گداز دے مضمون
بڑے سوہنے تے سادہ انداز وچ پیش کیتے نیں۔ اوہناں دے کلام وچ روانی، سادگی تے نزول پن کٹ
کٹ کے بھریا ہویاے۔

کتاباں - دائم اقبال دائم ہوراں بے شمار کتاباں لکھیاں نیں جنہاں وچوں ایہہ کتاباں زیادہ مشہور
نیں۔ (۱) حال مست (۲) شاہنامہ کربلا (۳) ابراہیم اوہم (۴) دل دریاں دیاں موجاں (۵) آئینہ
معرفت (۶) کبل پوش (۷) پکینڈ پوتے قلندر (۸) سوہنی سرکار (۹) ہیر سیال (۱۰) شہنشاہ بغداد
(۱۱) یتیم سسی (۱۲) شکوہ پاکستانی جواب اسمانی (۱۳) میں جاناں میں کوں (۱۴) لیلیٰ مجنوں (۱۵)
سیف الملوک (۱۶) شاہ پری (۱۷) پاک شمشیر

کلام چوں ونگی

کھیریاں نیں گلزاراں مسلم لیگ دیاں
حق دا چائن لا کے چھڈنا کفر اندھیرا مٹا کے چھڈنا
پاکستان بنا کے چھڈنا۔ دیکھو پاک قطاراں مسلم لیگ دیاں
کھیریاں نیں گلزاراں مسلم لیگ دیاں

وفات - دائم اقبال دائم ہوری ۱۳ اکتوبر ۱۹۸۳ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ انا اللہ وانا الیہ
راجعون

46 اکبر لاہوری (جنم ۱۹۱۰ء وفات ۱۹۷۶ء)

اکبر لاہوری دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے عظیم قلم کاراں وچ ہوندا اے۔ اکبر لاہوری ۵ جولائی ۱۹۱۰ء نوں شاہدرہ لاہور وچ چوہدری محمد ابراہیم دے گھر پیدا ہوئے۔ اوہناں دے والد پنجابی دے عظیم شاعر تے چنگے فاضل سن تے پولیس دے ریٹائرڈ انسپکٹر سن۔ اکبر لاہوری ہوراں دیال سنگھ کالج توں بی اے پاس کر کے ایل ایل بی دا امتحان چنگے نمبر اں نال پاس کیتا۔ ۱۹۳۱ء وچ اسمبلی وچ اردور پور ٹرے مترجم لگ گئے۔ جی لگن محنت تے ذہانت پاروں ترقی کر دے کر دے ڈپٹی ڈائریکٹر وینچ ایڈمن گئے۔

اکبر لاہوری ہوراں نوں شروع توں ای شاعری دا شوق سی۔ اوہناں نثر تے نظم وچ اپنی ذہانت تے علیت والو ہامنوایا۔ اکبر لاہوری ہوراں دا کلام اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چھیا اے۔

کتباں۔ اکبر لاہوری دیاں کہانیاں دا مجموعہ ”اکبر کہانیاں“ چھپیاں۔

کلام چوں ونگی

اک بندہ سی نموں جھانا منڈی وچ کھلوتا۔ آکھے مینوں لوڑیدا اے اک بندہ اک کھوتا
کے کہیا لے یاد اتینوں ایسی چیز دوائے۔ جو بندے دا بندہ ہووے تے کھوتے دا کھوتا
اکبر لاہوری ہوراں دا اک گیت بڑا مشہور اے جدوں یاد اتینوں میری آوے۔ اودوں مینوں خط
لکھنا۔

وفات۔ اوڑک پنجابی زبان تے ادب دا سیوک ۱۹۷۶ء نوں اللہ نوں پیارا ہو گیا انا اللہ وانا الیہ
راجعون

47 شریف کنجاہی (جنم ۱۱۳ اکتوبر ۱۹۱۳ء)

اصل ناں محمد شریف برادلی دینا وچ شریف کنجاہی دے ناں نال مشہور نیں۔ شریف کنجاہی ہوراں دا
شہر اوہناں قدیم تے عظیم قلم کاراں وچ ہوندا اے جنہاں نہ صرف آپوں پنجابی زبان وچ نثری تے
شعری تخلیقات پیش کیتیاں بلکہ دو جیاں نوں وی پنجابی وچ شعر آکھن دی پریرنا کیتی اے۔
شریف کنجاہی ہوری ۱۱۳ اکتوبر ۱۹۱۵ء نوں ضلع گجرات دے مشہور قصبے کنجاہی وچ مولانا غلام محی
الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ مولانا صاحب اپنے سے دے عظیم بزرگ تے مشہور استاد سن۔
شریف کنجاہی ہوراں نے ہلی تعلیم اپنے والد صاحب کولوں حاصل کیتی۔ میٹرک دا امتحان اپنے قصبے
دے سکول توں پاس کیتا۔ ایف اے دا امتحان گورنمنٹ کالج گجرات توں پاس کیتا۔ اسلامیہ ہائی
سکول کنجاہی وچ استاد مقرر ہو گئے۔ ملازمت دے نال نال تعلیم وی جاری رکھی۔ بی اے دا امتحان چنگے
نمبر اں نال پاس کیتا۔ ۱۹۳۱ء وچ بی اے دا امتحان پاس کیتا تے فیر ایم اے فارسی دا امتحان پاس کیتا۔ کنجاہی
صاحب پہلوں لیکچرار مقرر ہوئے فیر پروفیسر لگ گئے۔ ۱۹۷۳ء وچ ریٹائر ہو گئے۔ ریٹائرمنٹ
توں بعد اورنٹیل کالج پنجاب یونیورسٹی شعبہ پنجابی وچ پنجابی پڑھاندے رہے۔ ایتموں فارغ ہو کے
مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد وچ ملازم ہو گئے۔ اج کل اپنے پنڈ وچ ریٹائرمنٹ دی حیاتی گزار رہے
نیں۔ شریف کنجاہی ہوراں نثر تے نظم وچ طبع آزمائی کیتی تے لوکائی کولوں شہرت دی سند حاصل کر

رہے ہیں۔ اوہناں دے کلام وچ روانی، سادگی، جوش، ولولہ تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا اے۔ ترکیبیاں، استعاریاں، محاوریاں تے تشبیاں نے کلام نوں من کچھواں تے من کھبواں بنا دتا اے۔ کتاباں - (۱) جگر اتے (نظمیں دا پر اگا) (۲) جھاتیاں (تنقیدی مضموناں دا پر اگا) (۳) ترجمہ جاوید نامہ (منظوم پنجابی ترجمہ) (۴) ترجمہ خطبات اقبال (۵) ترجمہ علم الاقتصاد (۶) قرآن پاک دیاں پنج سورتاں دا منظوم پنجابی ترجمہ (۷) ادڑک ہندی لو (۸) پنجاب یونیورسٹی لٹریچر تیار کیتی (۹) اکادمی ادبیات پاکستان دے پنجابی شاعران دے کلام دا اردو ترجمہ کیتا (۱۰) ہیر وارث شاہ دا اردو نثری ترجمہ کیتا۔

ادنی مقام - شریف کجاہی ہوراں دی تحقیقی، تخلیقی تے تنقیدی خدمات اتے سرکاری نیم سرکاری تے غیر سرکاری اداریاں ولوں کئی واری انعام تے ایوارڈ مل چھیا اے۔ اوہناں دی ادنی خدمات نوں مکھ رکھ دیاں اوہناں نوں تمنغہ امتیاز توں نوازا گیا۔ اوہ کجھ چر صدر پاکستان دے ادنی مشیر وی رہے ہیں۔

کلام چوں ونگی

پُ اوہ ویلا آؤنا ایس
 اج کیوں چننا کریئے
 اج کیوں ہو کے بھریئے

48 علامہ یعقوب انور (جنم ۱۹۱۵ء وقات ۱۹۷۴ء)

یعقوب انور ۱۹۱۵ء نوں پنجابی زبان دے استاد شاعر بابو عبدالغنی دے گھر گوجرانوالے وچ پیدا ہوئے۔ مڈھل تعلیم گوجرانوالے توں حاصل کیتی۔ بی اے دا امتحان ۱۹۳۴ء وچ گورنمنٹ کالج لاہور توں پاس کیتا۔ ایس توں بعد ایل ایل بی دا امتحان چنگے نمران نال پاس کیتا۔ تے محکمہ ایکسٹرنل اینڈ ٹیکس وچ ملازم ہو گئے۔ ملازمت توں بعد ہائی کورٹ وچ وکالت کیتی۔

علامہ یعقوب انور ہوراں نوں انگریزی، فارسی، اردو تے پنجابی زبانان تے عبور حاصل سی۔ اوہناں نظم تے نثر دونوں وچ اپنا لوہا منوایا۔

کتاباں - علامہ یعقوب انور ہوراں کافیاں مادھولال حسین ایہات باہوتے کافیاں ملھے شاہ دا انگریزی ترجمہ کیتا۔ اوہناں دی اک لمی نظم ”رانی دیس پنجاب دی“ نوں پنجابی ادنی لیگ نے چھپوایا۔ ایس توں علاوہ بول توں (علم عروض) تے چن دی کھاری کتاباں وی چھاپے چڑھ چھیاں ہیں۔

کلام چوں ونگی

اک واری کتے شیشہ بیل دا چن نوں آیا ساواں
 اج تک مینوں لوکی بھن اوہدا ای پر چھانواں

وقات - علامہ یعقوب انور ۱۹۷۴ء نوں فوت ہو گئے انا اللہ وانا الیہ راجعون

49 افضل پرویز (جنم ۲ مارچ ۱۹۱۷ء وقات نامعلوم)

افضل پرویز ۲ مارچ ۱۹۱۷ء نوں راولپنڈی وچ پیدا ہوئے۔ میٹرک پاس کیتا۔ ایس توں بعد عربی فارسی انگریزی گورکھی تے پنجابی فلسفہ تے نفسیات دی تعلیم آپوں حاصل کیتی۔ اوہناں دا تعلق

قریشی خاندان نال سی۔
افضل پرویز ہورال حیاتی دی گڈی نوں ٹورن لئی کئی پیسے اختیار کیتے کدی مزدوری کیتی تے کدی
ملازمت کدی رپورٹری کیتی تے کدی صحافت۔ کدی گیت لکھے تے کدی ڈرامے وغیرہ۔
افضل پرویز ہورال نوں شاعری دا شوق بچپن توں ای سی۔ اوہناں دے کلام وچ سادگی، روانی، جوش
تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا سی۔

کتاباں - افضل پرویز ہورال دا شعری مجموعہ کسکراں دی چھاں چھپ چھیا اے۔ اوہناں پوٹھوہار
لوک گیتاں تے وی کم کیتا اے۔
کلام چوں ونکی

پپلاں پانی ایں۔ گوری میرے جانی ایں
نے اتے بک پھلا ہی۔ اتھے اڈیکے ڈھول سپاہی
گوری آئی ایں۔ گوری میرے جانی ایں
سرتے رنگی کھاری جانی۔ سویل گھڑول کچھاں لائی
بھتے لیانی ایں۔ گوری میرے جانی ایں

50 عبد الغفور اظہر (جنم ۱۸ اگست ۱۹۱۸ء، وفات ۱۶ نومبر ۱۹۷۷ء)

عبد الغفور اظہر ہورال دا شمار پنجابی دے عظیم تے قدیم شاعراں تے سوجھواناں وچ ہوندا اے۔
عبد الغفور اظہر ضلع لودھانہ دے مشہور قصبے سوڈی وچ ۱۸ اگست ۱۹۱۸ء نوں ماسٹر عبدالرحمان دے
گھر پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم اپنے پنڈتوں حاصل کیتی۔

میٹرک دا امتحان چنگے نمبروں نال پاس کیتا تے لودھانے کالج وچ داخل ہو گئے۔ والد صاحب دی
علاقت تے وفات پاروں تعلیم جاری نہ رکھ سکے۔ عبد الغفور اظہر اپنے والدین دے اکلوتے پتر سن۔
اظہر ہورال نوں ایسہ وی مان ایں پئی جدوں اوہ عالم شباب وچ سن تے تحریک پاکستان زورال تے
سی۔ اوہناں تحریک پاکستان وچ بطور کارکن تے شاعر شرکت کیتی۔

عبد الغفور اظہر تحریک پاکستان / مسلم لیگ دے جلیساں وچ شرکت کردے تے لوکائی نوں اپنیاں
نظمیاں راہیں آزادی دی اہمیت تے آزاد دیس دی منگ بارے پریردے سن۔ اظہر ہورال دی علمی
ادبی تے قومی خدمات نوں مکھ رکھ دیاں اوہناں نوں مسلم لیگ گارڈ بنایا گیا مسلم لیگ نال وابستگی دی
اوہناں نوں ڈاڈی سزا ملی اوہناں تے کئی واری حملہ ہو یا پر اوہ بال بال بچ گئے آخر ملکی ونڈ ویلے اپنے
خاندان دے کئی بندیاں نوں شہید کروا کے قافلے راہیں پیدل سر زمین پاک وچ داخل ہوئے۔ کجھ
دن اپنے عزیز پروفیسر غلام محمد اعجاز دے سوہریاں دے گھر اوکاڑے رہے تے فیر عاشقاں صادقان
دے خطے جھنگ آن آباد ہوئے۔

عبد الغفور اظہر ہورال کجھ عرصہ پرائیویٹ نوکری کیتی۔ ملازمت دے نال نال تعلیم وی جاری
رکھی۔ فاضل اردو، فاضل فارسی، فاضل پنجابی کرن مگروں ایف اے تے بی اے دے امتحان چنگے
نمبروں نال پاس کیتے۔ اظہر ہورال پرائیویٹ کالج ”فارورڈ کالج“ کھولیا۔ جتھے میٹرک تے پنجابی
فاضل دیاں جماعتاں دی تعلیم دتی جاندی سی۔ عبد الغفور اظہر ہورال نوں ایسہ وی مان ایں پئی

اوہناں نوں شیر افضل جعفری، پبلن جعفر طاہر بلال زبیری، مہر جمال خاں بلوچ، چوہدری محمد حسین ڈوگر، معین تائبش، صاحبزادہ رفعت سلطان تے خان محمد بھروانہ ورگے عظیم لوکاں دی محبت حاصل ہوئی۔

عبد الغفور اظہر ہوراں دا کلام عشق محبت، ہجر فراق، سوز گداز، اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دا درس دیندا اے۔ اوہناں دے کلام وچ جوش، روانی، سادگی تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا اے۔ عبد الغفور اظہر ہوراں کلام سعدی تے کلام اقبال دے نثری تے شعری ترجمے وی تخلیق کیتے نیں جیہڑے لوکاں توں شہرت دی سند حاصل کر رہے نیں۔ نویاں ترکیباں، استعاریاں تے محاوریاں اظہر ہوراں دے کلام نوں من کھچواں تے من کھبواں بنایا اے۔ اوہناں نوں لٹ کھسٹ، معاشرتی بد عنوانی تے سماجی نا انصافی توں نفرت سی۔ اوہ اک خوبصورت خوشحال تے پرامن معاشرے دے چائیواں سن۔

کتاباں عبد الغفور اظہر ہوراں دیاں کتاباں دا ویرواںج اے۔

☆	منظوم پنجابی ترجمہ ارفغان مجاز	رائیٹرز گلڈ توں انعام یافتہ کتاب
☆	منظوم پنجابی ترجمہ مثنوی پس چہ باید کرد	۱۹۹۱ء وچ چھپیا
☆	منظوم پنجابی ترجمہ جاوید نامہ	۱۹۹۱ء وچ چھپیا
☆	پنجابی ترجمہ گلستان سعدی	زیر طبع (سنگ میلز)
☆	ابیات باہو	ایسہ کتاب ۱۹۶۰ء وچ
☆	سوغات باہو	ترتیب دئی گئی تے چھاپے چڑھی
☆	چٹیاں فجراں	ابیات باہودی اردو شرح (زیر طبع)
☆	سانجھے اتھرو	شعری مجموعہ (زیر طبع)
☆	گلمائے اظہر	شعری مجموعہ (زیر طبع)
☆	تکینے	اردو شعری مجموعہ (زیر طبع)
		پنجابی اکھاناں دی کتاب
		۱۹۹۰ء وچ چھاپے چڑھی

کلام چوں ونگی ولس پیار دارنگ

تیرا پاکستان ای بلا ساڈی اصل حیاتی اے

ایسہ زندہ تے اظہر زندہ تیرا ناں وی باقی اے

معاشرتی رنگ

میں چٹیاں فجراں لہدا ساں مینوں گھپ ہنیرے لیھے نیں

مینوں دل دا محرم نہ لہدا۔ انج یار اتھرے لیھے نیں

اظہر مینوں تے انج پیا جا پدا اے۔ دنیا ج وی انکھ توں سسکھنی ایں
جتھے بھائی نوں بھائی دا درد مہیوں ہوں۔ اوتھے ہور امیدیکہہ رکھنی ایں

یاں ایں بے درد زمانے دے وچ۔ کون کے دا درد وٹھا وے
بدل بہاں مار کے رووے۔ مچلی کول کھڑی مسکاوے
ادلی مقام عبدالغفور اظہر ہوراں دی علمی ادلی تے قومی خدمات نوں سرکاری نیم سرکاری تے
غیر سرکاری پدھرتے سراہیا گیا اے۔

☆ اظہر ہوراں دا کلام مختلف جماعتاں دے کورساں وچ شامل نصاب اے
☆ اظہر ہوراں دیاں علمی ادلی تے قومی خدمات تے ایم اے پنجابی دی پڑھیا تے مقالہ وی
لکھیا اے۔

☆ اظہر ہوراں دے ناں تے اک سڑک داناں وی عبدالغفور اظہر روڈ رکھیا گیا اے۔
وفات - علم ادب دا ایہہ عظیم سیوک شاعر تے سوجھوان ۶ نومبر ۱۹۷۷ء نوں لہور وچ فوت
ہو گیا۔ اوہناں دی قبر بدھو دے آوے جی ٹی روڈ لہور دے قبرستان وچ اے۔

علم ادب دی خدمت کر کے۔ اچا کر دے ناناں
ایہو جہے سلکھنے پتر۔ ورلے جمنڈیاں مانواں

مختار جاوید انور (راقم)

51 اسحاق محمد (جنم ۴ اپریل ۱۹۲۱ء وفات نامعلوم)

اسحاق محمد ۴ اپریل ۱۹۲۱ء نوں موضع اکھاڑہ ضلع جالندھر وچ چوہدری نور محمد ہوراں دے گھر پیدا
ہوئے۔ ملی اے دا امتحان ایم اے اوکاں لکھیا۔ امرتسر توں پاس کیتا۔ ۱۹۴۲ء وچ فوج وچ بھرتی ہو گئے۔
پنڈی سازش کیس وچ قید ہو گئے۔ بعد وچ ملکی سیاست وچ حصہ لین لگ پئے۔ اوہ مزدور کسان پارٹی
دے پہلے صدر مقرر ہوئے۔

اسحاق محمد ہوراں اردو تے پنجابی وچ پنجاب دے کلچر بارے کئی مضمون لکھے۔ اوہناں دا پنجابی ڈرامہ
مصلی بہت مشہور ہويا۔ اوہ اک خوبصورت خوشحال تے پرامن معاشرے دے چاہیواں سن۔

52 آغا اشرف

آغا اشرف ہوری بھائی گیٹ لاہور وچ آغا ارشد حسین جاگیر دار دے گھر پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم
دیال سنگھ ہائی سکول توں حاصل کیتی۔ بمبئی توں سینئر کیسیرج دا امتحان چنگے نمبر اں توں حاصل
کیتا۔ کافی عرصہ ڈاکٹر امدر ناتھ ٹیگور کول ٹھہرے رہے آل انڈیا ریڈیو وچ ملازم ہو گئے۔ بڑے
خوبصورت ڈرامے تے ناول لکھدے رہے۔ ایہہ نوکری چھڈ کے فلماں وچ کم کرن لگ پئے۔ فلمی
کہانیاں تے مکالمے لکھے۔ ملکی وٹڈ توں کچھ چر پہلوں لاہور پرتے۔ ریڈیو ٹی وی تے فلم لئی ڈرامے
کہانیاں تے فیچر لکھدے رہے۔

کتاباں (۱) نماں نماں دیوا پے (۲) دھرتی دیاں ریکھاں (۳) بدلاں دی چھاں۔

آغا شرف ایچ پدھر دے افسانہ نگار کہانی کار تے ڈرامہ نگار مٹھیا جاندا اے۔

53 عارف عبدالمتمین (جنم یکم مارچ ۱۹۲۳ء)

عارف عبدالمتمین یکم مارچ ۱۹۲۳ء نوں کوچہ وکیلاں امرتسر وچ خواجہ عبدالحمد دے گھر پیدا ہوئے۔ اوہناں دا تعلق کشمیری خاندان نال اے۔ عارف عبدالمتمین ہوراں ڈھلی تعلیم امرتسر توں حاصل کیتی۔ ملکی ونڈ ویلے ہجرت کر کے لہور آن آباد ہوئے۔ چشتیہ ہائی سکول کرشن نگر وچ استاد مقرر ہو گئے ملازمت دے نال نال تعلیم جاری رکھی ایم اے اسلامیات دا امتحان چنگے نمبر اں نال پاس کیتا۔ کچھ چر رسالہ ”ادب لطیف“ تے رسالہ سویرا دے ایڈیٹر مقرر ہوئے۔ بعد وچ اسلامیات دے لیکچرار مقرر ہو گئے۔ ۱۹۸۳ء وچ ملازمت توں ریٹائر ہو گئے۔ انج کل ریٹائرمنٹ دی حیاتی گزار رہے نیں۔

عارف عبدالمتمین ہوراں نوں شروع توں ای شاعری دا شوق سی۔ پہلوں اردو شاعری کیتی تے بعد وچ پنجابی شاعری وی کرن لگ پئے۔ اوہناں کلام وچ عشق محبت، ہجر فراق، سوز گداز، جوش جذبہ، اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دے مضمون پیش کیتے نیں۔ اوہناں دے کلام وچ سادگی روانی تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا اے۔

کتاباں - (۱) پرکھ پڑچول (تنقیدی مضموناں دا پراگا) (۲) انبر تیری چھاں (لعتاں دا مجموعہ ایس کتاب تے صیدارنی ایوارڈ مل چھیا اے) (۳) اکلاپے داسفر (۴) خوشبوداسفر (پنجابی غزلاں دا پراگا) کلام چوں ونگی معاشرتی رنگ

اس جگ دی ہر چیز دا جیویں روپ گواچا ہویا اے
سورج لہھے چانن اپنا تارے ڈھونڈن اپنی لو
لوکی مینوں چرے اتے خول چڑھا کے ملدے نیں
منہ دے کئے مٹھے سارے کئے کوڑے دل دے نیں

سد ابھار کلام

پلکاں وی چک ہولی ہولی بول وی دھیرے دھیرے بول
جے پھٹ پین داں اندر۔ قیامت تیک نہ سل دے نیں

54 رشید انور (جنم ۷ ستمبر ۱۹۲۳ء وفات ۱۹۸۸ء)

رشیدناں تے انور تخلص کر دے سن۔ اوہ ۷ ستمبر ۱۹۲۳ء نوں نوشہرہ پنوآں ضلع امرتسر وچ میاں کرم دین سندھو دے گھر پیدا ہوئے میٹرک دا امتحان ۱۹۴۲ء وچ میانوالی توں پاس کیتا۔ ۱۹۴۷ء وچ اریجن ڈی نوکری کیتی تے فیر ۱۹۴۸ء وچ فوج وچ بھرتی ہو گئے۔ ۱۹۵۴ء وچ لہور آن دے۔ ایف اے کیتا۔ ہو میو پیتھک دا کورس کیتا۔ انج ادلی دنیا وچ ڈاکٹر رشید انور دے نال مشہور ہو گئے۔

ڈاکٹر رشید انور ہوراں شاعری دی ساریاں صغفاں تے طبع آزمائی کیتی پر غزل وچ خاص مقام حاصل کیتا۔

کتابیں۔ ڈاکٹر شید انور ہوراں دیاں کتاباں دا پروانج اے۔

(1) منزلاں (2) اڈاریاں

کلام چھوں ونگی ”14 اگست“

چڑھیا چوداں اگست نوں نواں سورج
سانوں منزلاں ہس کے راہ دتی
پنڈے سگڑے اوکڑاں واج ماری
اساں کندھ ہیرے دی ڈھا، دتی

ڈاکٹر صاحب ہوراں دا ایہہ ترانہ بڑا مشہور اے۔

۔ مہاراج ایہہ کھیڈ تلواری دی اے

جنگ کھیڈ نہیں ہندی زنانیاں دی

وفات۔ اوڑک پنجابی زبان تے ادب دی ایہہ عظیم سیوک 1988ء وچ فوت ہو گیا۔

55 بشیر منڈر (جنم 1965ء وفات 13 جون 1990ء)

اصل ناں بشیر احمد پر ادبی دنیا وچ بشیر منڈر دے ناں نال مشہور نہیں۔ بشیر منڈر جنوری 1965ء نوں ملک حسن محمد دیے گھر ضلع گجرات دے پنڈلا ہوریاں وچ پیدا ہوئے۔ بشیر منڈر ہوراں دے والد بھاویں ان پڑھ سن پر اوہناں نوں پنجابی دیاں لوک داستان تقریباً پاد سن۔ اوہ بڑی اچی آواز نال ایہہ لوک داستان سناندے ہوندے سن۔ بشیر منڈر ہوراں مڈھلی تعلیم پنڈتوں ای حاصل کیتی۔ اوہناں نوں پنجابی پڑھن لکھن دا چہن توں ای شوق سی۔ بشیر منڈر ہوراں میٹرک دا امتحان گجرات توں پاس کیتا۔ کچھ چر زمیندار ہائی سکول وچ ٹیچر لگے رہے۔ ملازمت دے نال نال تعلیم جاری رکھی۔ 1953ء وچ لاہور آگئے۔ قطب مینار ادارہ قائم کیتا۔ 1963ء وچ پریس وی لالتا۔ 1966ء وچ ایم اے دا امتحان پاس کیتا۔ بعد وچ ایم اے پنجابی دا امتحان وی پاس کرتا۔

بشیر منڈر ہوراں نوں چہن توں ای شاعری دا شوق سی۔ پہلوں اردو وچ شاعری شروع کیتی بعد وچ پنجابی وی کیتی۔ اوہناں دے کلام وچ روانی سادگی تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا اے۔ اوہناں دی شاعری جوش، محبت، مہر مروت ایثار داورس دیندی اے۔ بشیر منڈر ہوراں دا شمار اچ پدھر دے شاعران وچ ہوند اے۔

کتاباں (1) کلارکھ (2) اھڑ پھرباوے دا (بالاں لئی نظماں)

کلام چوں ونگی

سوہل جہی کڑی سی۔ ملوک جہارنگ سی

بوٹا جہیا قد سی۔ چٹا ددھ رنگ سی

56 اشفاق احمد (جنم 22 اگست 1965ء)

اشفاق احمد ہوراں دا شمار پنجابی زبان دے ادب دے اچ پدھر دے ڈرامہ نگاراں، افسانہ نگاراں، کہانی کاراں دا نشوراں وچ ہوند اے۔

اشفاق احمد ہوری ضلع فیروز پور دے پنڈ مکسٹر وچ ڈاکٹر محمد خان دے گھر 22 اگست 1965ء نوں

پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم اپنے پنڈتے فیروز پور توں حاصل کیتی۔ ملک و نڈویلے ہجرت کر کے لاہور آن آباد ہوئے۔ ۱۹۵۰ء وچ اشفاق احمد ہورال گورنمنٹ کالج لاہور توں ایم اے اردو امتحان چنگے نمبرال نال پاس کیتا۔ فیر دیال سنگھ لاہور وچ لیکچرار مقرر ہو گئے۔ ۱۹۵۲ء نوں اٹلی روم وچ اردو دے لیکچرار بنے۔ بعد وچ ریڈیوروم توں اردو پروگرام وی پیش کر دے رہے۔ واپس پاکستان پر تے ہفتے وار ”لیل و نہار“ دے ایڈیٹر بنے۔ ایس توں علاوہ اپنا رسالہ داستان گو جاری کیتا۔ مرکزی اردو سائنس بورڈ دے ڈائریکٹر بنے۔ اج کل ریٹائرمنٹ دی حیاتی گزار رہے نیں۔

اشفاق احمد ہورال دا طویل ترین ڈرامہ تلقین شاہ ریڈیو پاکستان لاہور توں نشر ہو رہیا اے ٹی وی توں وی اوہناں دے کئی ڈرامہ سیریل چل چکے نیں۔ جنہاں وچ شہر محبت، قلعہ کہانی، سر اے کاررواں اجلے پھول تے حیرت کدہ ذکر دے قابل نیں۔ اج کل وی اوہناں دے کئی ڈرامے ٹی وی توں نشر کیتے جاندے نیں۔

کتاباں اشفاق احمد ہورال دیاں ایہہ کتاباں چھپ چیاں نیں (۱) تلقین شاہ (۲) اچے برج لہور دے (۳) کھٹیاوینا

اشفاق احمد ہورال دے کلام وچ روانی سادگی تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہو یا اے اوہناں نوں اپنی دھرتی نال انتال دا پیار اے۔ ایہہ پیار اوہناں دے ڈرامیاں تے شاعری دی اساس اے اوہناں دے ڈرامیاں وچ معاشی، معاشرتی تے سماجی قدرال دی عکاسی توں علاوہ مٹھیاں مٹھیاں ٹکوراں تے مت دیاں گلاں وی دسدے نیں۔

مکدی گل ایہہ وے پئی اشفاق احمد ہوری واقعی اچ پدھر دے لکھاری تے سوجھوان نیں۔ اللہ سوہنا اپنے حبیب دے صدقے اوہناں لمیری حیاتی دیوے تاں جو اوہ ادب دی ودھیری خدمت کر دے رہن۔ آمین ٹھی آمین

57 مقصود ناصر چوہدری

مقصود ناصر چوہدری دا شمار اچ پدھر دے نقاداں، محققاں تے شاعرال وچ ہوندا اے مقصود ناصر چوہدری ہوری شیخوپورہ شہر وچ چوہدری محمد ابراہیم دے گھر پیدا ہوئے۔ تعلیم مکمل کرن مگروں اوہناں نثر تے شاعری وچ اپنی علیست تے فن دا لوہا منوایا۔ اوہ مجلس وارث شاہ شیخوپورہ دے بانی نیں۔ اوہ پنجابی دے سرکڈھویں نقاد، محقق تے شاعر نیں۔

کتاباں (۱) پنجاب دے لوک گیت (۲) گانا تے مہندی (۳) لوک کھیڈاں
58 سید اختر حسین اختر (جنم ۳ مئی ۱۹۳۷ء)

اصل ناں اختر حسین تخلص اختر کر دے نیں۔ سید خاندان نال تعلق رکھدے نیں۔ سید اختر حسین اختر ۳ مئی ۱۹۳۷ء نوں مالاکنڈ ڈویژن دے ضلع دیر دی تحصیل اچ دے اک قصبے دی گراں وچ سید برکت علی شاہ دے گھر پیدا ہوئے۔ سید اختر حسین اختر ہورال مڈھلی تعلیم اپنے پنڈتوں حاصل کیتی۔ میٹرک دا امتحان پشاور توں پاس کیتا تے نھر دے محکمے وچ ملازم ہو گئے۔ ۱۹۵۸ء وچ لہور آ گئے۔ بی اے بی ٹی دے امتحان پرائیویٹ طور تے پاس کیتے تے ٹیچر لگ گئے۔ ملازمت دے نال تعلیم وی جاری رکھی۔ ایم اے کیتا تے پی ایم ڈی دی ڈگری حاصل کیتی۔ سید اختر حسین اختر

ہو راں دی مادری زبان پشتور ہون دے باوجود پنجابی زبان دی بے انت سیوا کر رہے نیں۔ تے ۳۲ ورہیاں توں مہینے وار پنجابی رسالہ ”لہراں“ کڈھ رہے نیں۔ اختر حسین اختر ۱۹۹۷ء وچ ڈاکٹریٹ کیتی ای ایچ اوہ اختر حسین اختر توں ڈاکٹر اختر حسین اختر بن گئے نیں۔

کتاباں (۱) دل دیاں پیڑاں (شعری مجموعہ) (۲) پنجابی کمپوزیشن مگدی گل ایسہ دے پئی سید اختر حسین اختر اچ پدھر دا شعر لکھاری سو جھوان تے ماہر تعلیم مٹھیا جاند اے۔ اوہناں دے کلام دیاں فنی تے لسانی خوبیاں پاروں اوہناں نوں سرکاری نیم سرکاری تے غیر سرکاری تنظیمیاں نے انعام تے ایوارڈ توں نوازیالے۔

اللہ سوہنا اپنے حبیب دے صدقے اوہناں نوں لمیری حیاتی دیوے تاں جو اوہ ملک قوم تے علم ادب دی ودھیری سیوا کر سکن آمین، شہی آمین

59 نجم حسین (جنم ۱۹۲۷ء)

نجم حسین ۱۲ اکتوبر ۱۹۲۷ء نوں پیراں پوری ہٹالے وچ پیدا ہوئے۔ ۱۹۵۸ء وچ ایم اے انگلش دا امتحان ایف سی کالج لاہور توں پاس کیتا تے پروفیسر لگ گئے۔ فیر پاکستان آڈٹ اینڈ اکاؤنٹ سروس وچ چلے گئے۔

شاہ صاحب دا شمار اوہناں عظیم تے قدیم شاعراں نقاداں، محققاں تے سو جھواناں وچ ہوندا اے جنہاں دی کوشش تے کاوش نال پنجابی زبان نوں ایس دا حق ملیا اے۔ نجم حسین سید ہوری انوکھے تے زرا لے شاعر اوہناں دا کلام اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چیا اے۔

کتاباں۔ (۱) سیدھاں (۲) واری دی وار (۳) چندن رکھ تے ویٹرا (۴) کافیاں (۵) جنگل دا اکھا ڈرامہ چھپ چکے نیں۔
کلام چوں ونکی

جس و پلے آن کے چڑھیاں کانگاں
اساں لندے ول مونہہ کر کر دتیاں بانگاں
ہن وکھ کے جائیں سکیاں صفاں وچھائیے
تے رات لنگھائیے نیت کفل شکرانے دے

60 منیر نیازی (جنم ۱۹۲۸ء)

منیر نیازی ہو راں دا شمار کئی نظم تے علماتی نظم دے موہڈھی شاعراں وچ ہوندا اے۔ اصل ناں منیر احمد خان برادری دنیا وچ منیر نیازی دے ناں نال مشہور اے۔ منیر نیازی ۱۹ اپریل ۱۹۲۸ء نوں خان پور ضلع ہوشیار پور وچ فتح محمد خاں ہو راں دے گھر پیدا ہوئے۔ ٹی اے دا امتحان امر سنگھ کالج سری نگر توں پاس کیتا۔ ملکی ونڈ ویلے ہجرت کر کے ساہیوال آن آباد ہوئے تے اک ہفتے وار اردو پرچہ سات رنگ کڈھیا۔

فیر ساہیوال توں لاہور آگئے۔ اج کل لاہور وچ ای آباد نیں۔ فیر نیازی ہوری ایبکسٹ (ایمائی) شاعر نیں۔ اوہناں دا کلام روانی، سادگی تے نزول پن پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چیا

کتاباں - (۱) اردو کلام تیز ہو اور تنہا پھول چھپ چھپا اے (۲) پنجابی کلام "سفر دی رات وچ
چھپ چھپا اے"
کلام چوں ونگی

سارے لوکی ٹر گئے لے گئی نال قضا۔ گلیاں ہو کے بھر دیاں روندی پھرے ہوا
کندھاں سنج منجیاں کوٹھے وانگ بلا
کوکاں دیون ہو یلیاں ساڈے ول نہ آ۔ اجڑے پیئے تھمیدان وچ بادشاہاں دے رت
قبراں دے وچ سوں گئے مہندیاں والے ہتھ
61 شریف صابر (جنم ۱۹۲۸ء)

شریف صابر کالا شاہ کا کوڈے نیڑے پنڈ پکی سراں وچ ۱۸ مئی ۱۹۲۸ء نوں شیخ معراج دین دے گھر
پیدا ہوئے میٹرک دا امتحان پسرور توں پاس کیتا۔ ایف اے دیال سنگھ کالج توں پاس کیتا تے سی ٹی دا
امتحان پاس کرن مگروں محکمہ تعلیم وچ ملازم ہو گئے۔ ملازمت دے نال نال تعلیم وی جاری رکھی
ہن اوہ ایم اے ایم ای ڈی نیں۔ اوہناں کچھ عرصہ ریلوے ورکشاپ وچ وی کم کیتا۔ اوہناں پنجابی
فاضل تے ایم اے پنجابی دا امتحان پاس کیتا۔

شریف صابر ہوری خوبصورت خوشحال تے پر امن معاشرے دے چائیواں نیں۔ اوہناں دے
کلام وچ غریباں دید دکھڑے تے کافی دے خلاف احتجاج وکھالی دیندا اے۔
کتاباں (۱) شریف صابر ہوراں دا شعری مجموعہ ہنکورے چھاپے چڑھ چھپا اے (۲) تنویر عطاری
ہوراں نال رل کے اٹھویں جماعت لئی نصابی کتاب ترتیب دتی (۳) اوہناں وارث شاہ دی کتاب
ایڈٹ کیتی جنہوں حکومت نے چھاپا اے۔
کلام چوں ونگی

کر گیا اج برباد اوہ دلداوسد ار سد اشہر۔ دھرتی اتے پے گیا ادڑک اسماناں دا قہر
میں منصور نہیں سولی تے لنگیاں ہویاں۔ میں سقراط نہیں پر مینوں پینا پے گیا زہر
62 راجا رسالو (جنم ۱۹۲۸ء)

اصل ناں محمد صادق پر ادلی دنیا وچ راجا رسالو دے ناں نال مشہور نیں۔ راجا صاحب (۱۱) جولائی
۱۹۲۸ء نوں چک نمبر ۵۹۔ واربرٹن ضلع شیخوپورہ وچ حاجی میاں سلطان محمد دے گھر پیدا ہوئے۔
مڈھلی تعلیم ڈی ٹی ہائی سکول واربرٹن توں حاصل کیتی۔ میٹرک دا امتحان پاس کرن مگروں ۱۹۴۵ء
وچ فاضل پنجابی تے ۱۹۵۹ء وچ ایف اے دا امتحان پاس کیتا۔

راجا رسالو نوں شروع توں ای شاعری دا شوق سی۔ اوہناں پنجابی نثر تے نظم وچ اپنی علیست والوہا
منوایا۔ اوہناں دے کلام وچ روانی سادگی تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا اے۔ اوہناں دا شمار
انج پدھر دے شاعراں تے سو جھواناں وچ ہوندا اے اوہناں دا کلام پنجابی دے مشہور رسالیاں وچ
چھپدا اے تے اوہناں دے گیت ریڈیو پاکستان لہور توں اکثر نشر ہوندے نیں۔ اوہناں اپنے آپ
نوں پنجابی دے فروغ لئی وقف کیتا ہویا اے۔ اوہ پنجابی دے عظیم سیوک متھے جانندے نیں۔

اللہ سوہنا اوہناں نوں بسی حیاتی دیوے تاں جو اوہ علم ادب دی ودھیری خدمت کر سکتا امین۔

63 افضل احسن

افضل احسن ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے عظیم کہانی کاراں افسانہ نگاراں ڈرامہ نگاراں تے شاعران وچ ہوندا اے۔ اوہ اپنے علاقے دے عظیم سیاست دان تے معروف وکیل نہیں۔ اوہناں وانٹری تے شعری کلام اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر رہیا اے۔ اوہناں دے کلام وچ روانی سادگی تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا اے۔

کتاباں افضل احسن ہوراں دیاں نثری تے شعری کتاباں وانٹری کتاباں ویروالیہ دے۔

(۱) دیوان تے دریا (۲) دو آہ (ناول) (۳) منہا کوہ لہور (کہانیاں دا مجموعہ)

شعری لکھتیاں (۱) پیالی وچ آسمان (۲) شیشہ اک لشکارے دو

کلام چوں ونکی

میں دریاواں دا پانی ساں۔ ترنے پے گئے کھال نی مائے

64 محمد آصف خان (جنم ۱۹۲۹ء)

محمد آصف خان ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے قدیم تے عظیم نثر نگاراں وچ ہوندا اے۔ محمد آصف خان ہوری دستی دانش منداں جالندھری وچ ۲۹ نومبر ۱۹۲۹ء نوں محمد عبداللہ خان ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم جالندھری توں ای حاصل کیتی۔ ملکی ونڈ ویلے ہجرت کر کے لاہور آن آباد ہوئے لہور آن کے سرکاری ملازمت کیتی۔ ملازمت دے نال نال تعلیم جاری رکھی ایف اے فی اے ایم اے دے امتحان چنگے نمبروں نال پاس کیتا۔ پہلوں اردو نثر لکھدے سن تے فیر پنجابی لکھنی شروع کیتی۔ اوہناں اپنے آپ نوں پنجابی زبان دے فروغ لئی وقف کیتا ہویا اے۔ محمد آصف خان ہوراں دا شمار اوہناں نثر نگاراں تے سوجھواناں وچ ہوندا اے جنہاں پنجابی ادب دی سیوالٹی اپنا من دھن تے تن وقف کیتا ہویا اے۔ سبھ توں پہلوں اوہ پنجابی مجلس دے سیکٹری بنے۔

اج کل پنجابی ادبی بورڈ دے سیکٹری نہیں۔

کتاباں (۱) ۱۹۶۰ء وچ پنجابی رسالہ پنجابی ادب دے نال نال کڈھیا (۲) اجو کی کہانی (۳) آکھیاں فرید (۴) آکھیاں شاہ (۵) لفظالی (۶) تک سک (۱۹۹۲ء) (۷) ہیر دمودر توں علاوہ ہور کئی نثر دیاں کتاباں وی لکھیاں نہیں۔

65 حافظ سرشار (جنم ۱۹۳۰ء)

اصل ناں عبدالمجید سرشار پر ادبی دنیا وچ حافظ سرشار دے ناں نال مشہور نہیں۔ حافظ سرشار ۱۶ نومبر ۱۹۳۰ء نوں گورداسپور وچ چوہدری عبدالغنی دے گھر پیدا ہوئے۔ سرشار ہوری پنجی جماعت وچ سن جدوں ماتا لکھن پاروں اکھاں دی لو جاندی رہی۔ اوہناں حافظ اسلام الدین گینوی ہوراں کولوں قرآن شریف حفظ کیتا تے عربی فارسی تے صرف نحو پڑھیا۔ ملکی ونڈ ویلے ہجرت کر کے لاہور آن آباد ہوئے۔ اوہناں ۱۹۳۳ء توں لے کے ۱۹۳۳ء تیکر ایم اے فارسی تک دے امتحان چنگے نمبروں نال پاس کر لے۔ ۱۹۵۳ء وچ اپنا پرائیویٹ کالج سرشار کالج قائم کیتا جہڑا جے توڑی اللہ دے فضل نال قائم ایس تے اوہ باقاعدگی نال ایہتھے عربی فارسی تے پنجابی پڑھا رہے نہیں۔

کتاباں (۱) بچے موتی (۲) ادلی رشاں (۳) ادلی چھلاں چھپ چھیاں نیں۔
کلام چوں ونگی

دکھاں مہری حیاتی دے پنڈیاں وچ۔ کدی راہ پئے کدی بھلدے رہے
دیوا ٹمکدا رہیا امید والا۔ بھاویں جھکھر ہنیری دے جھلدے رہے
پت جھڑے دے جھڑے ہوئے پیتاں وانگ۔ اسیں تیرے جہان وچ رلدے رہے
اے پر ساتھ تدیر دا جھڈیانہ۔ سدا نال تقدیر دے گھلدے رہے۔
مکدی گل ایہہ دے پئی حافظ عبد الجید سرشار ہوری واقعی اچ پدھر دے شاعر تے سوجھوان نیں۔
66 حفیظ تائب دی شخصیت تے فن تے روشنی پاؤ

اصل نال عبد الحفیظ پر ادلی دنیا وچ حفیظ تائب دے نال نال مشہور نیں۔ حفیظ تائب گوجرانوالے
دے اک پنڈ احمد نگر وچ حاجی چراغ دین دے گھر ۱۴ فروری ۱۹۳۱ء نوں پیدا ہوئے۔ اوہناں ٹڈھلی
تعلیم اپنے والد توں حاصل کیتی۔ میٹرک دا امتحان ۱۹۴۷ء نوں چنگے نمبر اں نال پاس کیتا۔ تے واپڈا
دے محکمے وچ ملازمت اختیار کر لیتی۔ تعلیم دا شروع توں ای شوق سی۔ ایس لئی ملازمت دے نال
نال تعلیم وی جاری رکھی۔ ایف اے ملی تے ایم اے دے امتحان پر ایویٹ طور تے چنگے نمبر اں نال
پاس کیتے۔ محکمہ واپڈا توں ریٹائر ہون توں بعد ۱۹۷۸ء وچ پنجاب یونیورسٹی اور نیٹل کالج شعبہ
پنجابی وچ پروفیسر لگ گئے۔ کافی عرصہ پڑھان مگر ایتھوں وی ریٹائر ہو گئے۔ پرنسٹن یونیورسٹی
Contract Bais تے حالی وی اور نیٹل کالج نال رابطہ اے۔

عبد الحفیظ یعنی پروفیسر حفیظ تائب ہوراں نوں چھین توں ای شاعری دا شوق سی۔ اوہناں اپنے ادلی
سفر دا آغاز اردو توں کیتا پر بعد وچ پنجابی وچ شاعری کرنی شروع کردتی۔ پروفیسر صاحب ہوراں
نوں حج بیت اللہ دی سعادت حاصل ہوئی۔ اوہناں اپنی توجہ صرف تے صرف نعت ول کر لیتی۔
پروفیسر حفیظ تائب ہوراں نعت دی صنف نوں عیسیٰ تے اپڑایا۔ نویاں نویاں تجریاں پاروں حفیظ
تائب ہوراں نعتیہ کلام لوکائی توں شہرت دی سن حاصل کر چھیا اے۔ نعت دے حوالے نال
اوہناں نوں سبھ لوکی چنگی طراں نال جان دے نیں۔ پروفیسر حفیظ تائب ہوراں نعت دی صنف وچ
اہم وادھے کیتے۔ اوہناں نعتاں لکھ کے اک پاسے آخرت وچ اپنی نجات دا وسیلہ بنایا تے دوجے پاسے
نعت دی صنف وچ اہم وادھا کیتا۔ پروفیسر حفیظ تائب ہوراں نثری شعری کلام تے خاص طور تے
نعتیہ تے عارفانہ کلام تخلیق کیتا اے۔ اوہناں دا شمار پنجابی زبان تے ادب تے اچ پدھر دے شاعر اں
ادیباں 'لکھاریاں' نقاداں تے سوجھواناں وچ ہوندا اے۔ اوہناں دا کلام اپنے فنی تے لسانی خوبیاں
پاروں بڑا من کھچواں تے من کھبواں اے۔ اوہناں اپنے کلام راہیں مشکلاں اوکڑاں تے مسلیاں دا
ذکر کر کے رسول اکرمؐ کو لوں نجات تے شفاعت دی درخواست کیتی اے۔ اوہ عشق ربی وچ ڈب
کے نعت لکھدے نیں۔ اوہناں دا کلام بڑا موثر تے انداز بڑا نوکلا اے۔

کتاباں (۱) صلوة علیہ وآلہ..... (اردو نعتاں دا پراگا)

(۱) منک قرآن دی..... (پنجابی نعتاں دا پراگا)

(۳) پن چھان..... (تنقیدی مضمون)

- (۴) سک مترال دی ..... (پنجابی نعتاں دا پر اگا)
 (۵) پنجابی نعت ..... (پنجابی نعتاں دی چون)
 (۶) قطبی تارا ..... (پیر فضل گجراتی ہوراں دیاں نعتاں
 نوں مرتب کر کے چھپوایا)

اولی مقام پروفیسر حفیظ تائب ہوراں دا کلام سرکاری نیم سرکاری تے غیر سرکاری پدھرتے
 سراہیا گیا اے جو یں۔

(۱) صلوا علیہ وآلہ تے پاکستان رائیٹرز گلڈ ولوں انعام مل چھیا اے۔

(۲) نعت گو شاعری دی حیثیت نال اوہناں دی تاجپوشی وی ہو چکی اے۔

(۳) حفیظ تائب ہوراں صدارتی ایوارڈ نال وی نوازا جا چھیا اے۔

کلام چوں ونگی

(۱) مہک اچیرے خلق تیری دی خلق نوں پچھے لاندی

جگمگ جگمگ راہ تیردا۔ کرو کرو پیا کردا

(۲) پیار نبی دے پر لائے نہیں شعراں نہیں

عشقی نویس حیاتی۔ میریاں سوچاں نوں

(۳) بدل خوشیاں والے دے۔ غم دے جنگل بیٹے ہسے

کھڑیاں صدق صفادیاں کلیاں۔ مہکیاں دل دیاں سنجیاں گلیاں

مکدی گل ایسہ دے پئی پروفیسر حفیظ تائب واقعی اچ پدھرتے نقاد شاعر تے سوجھوان نہیں۔

دعا اے پئی اللہ سوہنا اپنے صیب دے صدقے اوہناں نوں لمیری حیاتی عطا فرمائے تاں جے اوہ

ملک تے قوم تے علم تے ادب دی ودھیری خدمت کر سکن۔ آمین تمی آمین۔

67 ارشد میر (جنم ۱۹۳۲ء و وفات ۱۵ اکتوبر ۱۹۹۱ء)

اصلی ناں ارشد حسین پر اولی دنیا وچ ارشد میر دے ناں نال مشہور نہیں۔ ارشد میر دے وڈے

وڈیرے کشمیر توں ہجرت کر کے گوجرانوالے وچ آن آباد ہوئے۔ ارشد میر گوجرانوالے وچ میر

عطا محمد دے گھر ۱۹۳۲ء وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم گوجرانوالے توں حاصل کیتی تے فیر ایف

اے تے بی اے دے امتحان گورنمنٹ اسلامیہ کالج توں پاس کیتا تے لہور چلے گئے۔ ۱۹۵۶ء وچ

ایل ایل بی دا امتحان پاس کرن مگروں وکالت دا سلسلہ گوجرانوالے وچ شروع کیتا۔

ارشد میر ہوراں ۲۰ سالوں وی عمر توں اولی سفر شروع کیتا۔ پنجابی ادب تے خاص طور تے مزاحیہ

ادب وچ اوہناں دا جواب نہیں۔ اوہناں دا کلام اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی

سند حاصل کر چھیا اے۔ اوہناں دیاں علمی اولی تے قومی خدمتاں پاروں اوہناں نوں پاکستان رائیٹرز

گلڈ وائیکٹری چھیا گیا۔ اوہناں دا کلام اپنے سبب دے سماجی سیاسی تے معاشرتی تصویر پیش کردا اے۔

مکدی گل اے پئی اوہ اچ پدھرتے افسانہ نگار کہانی کار تے انشائیہ نگار متھے جانندے نہیں۔

(۱) سگ بیستی (اردو مضموناں دا مجموعہ)

(۲) مجھ میرا مجھا (پنجابی بھاننا تاں دا پراگا)

(۳) چونڈھیاں (مزاحیہ مضموناں تے انشائراں دا پراگا)

(۴) چونڈھراں (ایہہ کتاب ایم اے پنجابی دے کورس وچ شامل نصاب اے)

(۵) جھلتر اں (مزاحیہ مضموناں تے انشائیاں دا پراگا)

وفات ارشد میر ۱۵ اکتوبر ۱۹۹۱ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ انا اللہ وانا الیہ راجعون۔ اوہناں دی قبر گوجرانوالے دے قبرستان وچ اے۔

68 سلیم خان گمی (جنم ۲۹ جون ۱۹۳۲ء)

سلیم خان گمی ۲ جون ۱۹۳۲ء نوں ضلع گورداسپور وچ کریم داد خاں دے گھر پیدا ہوئے۔ اوہناں دے والد چٹھی رساں سن۔ گمی ہوراں اسلامیہ ہائی سکول سیالکوٹ توں ۱۹۱۹ء وچ میٹرک پاس کیتا۔ ملی اے دا امتحان اسلامیہ کالج لاہور ۱۹۵۳ء وچ پاس کیتا۔ پہلے ٹیچر رہے فیر اخباراں رسالیاں دی پروف ریڈنگ کیتی۔ فیر اسٹنٹ ایڈیٹر بنے۔ ۱۹۵۸ء وچ ریڈیو پاکستان وچ ملازمت کیتی۔ ملازمت پوری کرن مگروں ریٹائر ہوئے۔ ریٹائر منٹ مگروں اخبار وچ ملازمت اختیار کر لئی۔ سلیم خان گمی ہوراں نوں عین توں ای شعر تے ادب دا شوق سی۔ اوہناں نوں عربی، فارسی، انگریزی تے اردو پنجابی تے عبور حاصل اے۔ گمی ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے اچ پدھر دے کہانی کاراں، افسانہ نگاراں تے ناول نگاراں وچ ہوندا اے۔

کتاباں سلیم خان گمی ہوراں دے مشہور ناولاں دے ایہہ ناں نیں۔

(۱) سانجھ (ایس ناول تے رائیٹر زگلڈولوں انعام مل چھیا اے) (۲) چن عربوں چڑھیا۔

(۳) گمی ہوراں دے بے شمار مضموناں اخباراں تے رسالیاں وچ چھپ چکے نیں۔

(۴) دیس پردیس (سفر نامہ)

69 نادر جاجوی (جنم ۱۹۳۲ء)

اصل ناں امانت علی تے تخلص نادر اے پر ادبی دنیا وچ نادر جاجوی دے ناں نال مشہور نیں۔ نادر جاجوی ۱۹۳۲ء نوں تحصیل ٹوبہ دے پنڈ جاجہ وچ چوہدری غلام محمد دے گھر پیدا ہوئے۔ اوہناں ایف اے کر کے فاضل فارسی تے فاضل پنجابی دے امتحان پاس چنگے نمبر اں نال پاس کیتے تے محکمہ تعلیم وچ نوکری کر لئی اچ کل ریٹائر منٹ دی حیاتی گزار رہے نیں۔ اوہناں دا شمار مشہور نقاداں تے شاعراں وچ ہوندا اے۔

70 سید سبط الحسن فیغم (جنم ۱۹۳۲ء)

سید سبط الحسن فیغم ۱۹۳۲ء وچ آلو مہار ضلع سیالکوٹ وچ پیدا ہوئے۔ ۱۹۵۲ء وچ ملی اے پاس کیتا۔ سید سبط الحسن فیغم ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے اچ پدھر دے نثر نگاراں تے نقاداں وچ ہوندا اے۔ اوہناں دا کلام سادگی، روانی تے نزول پن پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چھیا اے۔ سید سبط الحسن اپنے تنقیدی تے تحقیقی مضموناں پاروں ادب وچ اچا سچا مقام تے مرتبہ

رکھ دے تھیں۔

71 اقبال صلاح الدین جنم ۱۹۳۳ء

اقبال صلاح الدین پنجابی دے مشہور تے عظیم کہانی کار، محقق، نقاد تے شاعر نہیں۔ اقبال صلاح الدین قلعہ ونور ضلع اوکاڑہ وچ ۲۸ اکتوبر ۱۹۳۳ء نوں حکیم چوہدری فتح الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ اقبال صلاح الدین ہوراں نے میٹرک دا امتحان اوکاڑہ توں پاس کیتا۔ نوکری دی تلاش وچ لہور آئے۔ ۱۹۲۷ء وچ ایم اے اردو تے ۱۹۲۸ء وچ ایم اے فارسی دا امتحان پاس کیتا۔ کچھ چر لئی پنجاب یونیورسٹی اور نیٹل کالج وچ ریسرچ سکالروی رہے۔

کچھ دیر مہینے وار رسالے لہراں دے ایڈیٹروی رہے۔ آج کل کتاباں لکھ رہے نہیں۔ پاکستان رائیٹرز گلڈ دے سیکری نہیں۔

کتاباں (۱) سنگی نامہ (۲) لعلوں دی پنڈ (۳) لکڑ کنڈیالی (۴) باروی سار (۵) فہرست مقالات (۶) کرب قبیلہ (۷) سیف الملوک (۸) احسن القصص

(۹) کوچ کہانی (۱۰) غزلیات امیر خسرو (۱۱) شریں فرہاد

اقبال صلاح الدین دے کلام وچ روانی سادگی تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا ہے۔

کلام چوں ونکی

سکے	پاڑ
عیب	درختاں
بک	کھاون
بھونیں	اتے ڈھیدے جاون
خاک	ساون
عیبوں	سداون
	پاک

مکدی گل ایسہ دے پئی اقبال صلاح الدین واقعی آج پدھر دے محقق، نقاد، کہانی کار تے شاعر نہیں۔ اللہ سوہنا اوہناں دی حیاتی لمیری کرے تاں جو اوہ ملک قوم تے علم ادب دی ودھیری خدمت کر سکن۔

72 رؤف شیخ (جنم ۱۹۳۳ء)

اصل ناں عبدالرؤف پراولی و نیا وچ رؤف شیخ دے ناں نال مشہور ہے۔ رؤف شیخ ہوری ۱۲ اگست ۱۹۳۳ء نوں حافظ آباد ضلع گوجرانوالہ وچ شیخ محمد شریف ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک دا امتحان ۱۹۵۲ء وچ حافظ آباد توں پاس کیتا تے لاہور آگئے۔ ایستھ آکے ہارڈویئر دے کم وچ رجھ گئے۔ اے توڑی اوہو کم کر رہے نہیں۔ کاروبار دے نال نال تعلیم وی جاری رکھی ایف اے، بی اے دے امتحان چنگے نمبر اں نال پاس کرتے نہیں۔ رؤف شیخ ادارہ پنجابی رنگ دے چیئرمین بنے۔ رؤف شیخ مشاعر اں دی جند جان میں۔ رؤف شیخ دے کلام وچ روانی سادگی تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا ہے۔ نوپاں ترکیباں استعاریاں تے علامتاں نے اوہناں دے کلام نوں چار چن لادتے نہیں۔ اوہناں دا کلام فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چھیا ہے۔ اوہناں کئی

فلماں دے گیت وی لکھے نیں جنہاں وچوں ”دکھ بچاں دے“ فلم دے گیتاں نے اوہناں دی شہرت وچ اہم واوہا کیتا اے۔

کتاباں روف شیخ ہوراں دیاں مشہور کتاباں دے ایسہ ناں نیں۔ (۱) کرناں ۱۹۶۵ء (۲) واہاں ۱۹۶۸ء (۳) بلد اشہر ۱۹۷۲ء (۴) چپ دازہر (۵) شکر دوپہر (۶) سی حرفی کلام چوں ونگی

اودوں تیک سراں تے خوف ہنھریاں جھلیاں رہن گیاں
انساناں نوں جد تیک اپنیاں قدراں بھلیاں رہن گیاں
اللہ سوہنا روف شیخ ہوراں نوں لمیری عمر عطا فرمائے تاں جو ملک تے قوم تے علم ادب دی ودھیری
سیوا کر سکن آمین می آمین

73 سلیم کاشر (جنم ۱۹۳۴ء)

اصل ناں محمد سلیم تے تخلص کاشر کردے نیں۔ پراڈی دنیا وچ سلیم کاشر دے ناں ناں مشہور نیں۔ سلیم کاشر ۱۹۳۴ء نوں انڈناگ (اسلام آباد) کشمیر وچ محمد دین بٹ دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک پاس کرن مگروں فاضل فارسی دا امتحان پاس کیتا بعد وچ ایف اے تے بی اے دے امتحان پاس کیتے۔ کچھ چر روزنامہ کوہستان وچ ملازم رہے۔ بعد وچ نیشنل بینک وچ ملازم ہوئے۔ سچی لگن، سخت محنت تے ذہانت پاروں ترقی کردے کردے بینک میجر تے فیر اسٹنٹ پریذیڈنٹ بن گئے تے ایس عہدے توں ۱۹۸۳ء وچ ریٹائر ہو گئے۔ آج کل ریٹائرمنٹ دی حیاتی گزار رہے نیں۔ اوہناں دا کلام اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر رہیا اے۔

کتاباں (۱) تتیاں چھانواں (انعام یافتہ) (۲) سرگی دا تارا (۳) ہوادی سولی (انعام یافتہ) (۴) درداں دا کھڑیا موتی (انعام یافتہ) (۵) چھلیاں جام خیام دا (منظوم پنجابی ترجمہ) کلام چوں ونگی

جہوا بول زباناں نکل گیا
اوہ تیر کمانوں نکل گیا
ایس دنیا تے بھلے پھر دے میں توں دونویں پاگل ہوئے
ایسہ دنیا نیگ تیری میری ایسہ دنیا جاگیر خدا دی

74 منو بھائی

اصلی ناں منیر احمد قریشی پراڈی دنیا وچ منو بھائی دے ناں ناں مشہور نیں۔ اوہ وزیر آباد وچ پیدا ہوئے۔ اوہناں دے والد ریلوے ملازم سن۔ میٹرک دا امتحان وزیر آباد توں پاس کر کے گورنمنٹ کالج کیمپلپور وچ داخل ہوئے۔

منو بھائی نے اوہی سفر اردو توں شروع کیتا۔ داوا جی دیاں پنجابی دیاں کتاباں نوں ویکھ کے پنجابی ول مہاراں موڑیاں کالج میگرین دے ایڈیٹری رہے۔ تعلیم مکمل کرن مگروں کچھ چر ریلوے وچ ہیڈ (Head) مسٹری وی بنے۔ اخبار وچ نوکر ہوئے تے اے توڑی صحافتی حیاتی گزار رہے نیں۔ منو بھائی لکھاری شاعری محقق تے صحافی متھے جانندے نیں۔

کلام چوں ونگی

رب سائیں جے کرم کرے تے اوہدی رحمت سے
 اج دی اکھ چوں سمیا اتھرو۔ کل دے سون دی بدلی ہن کے پرسوں ویٹھے دے
 رب سائیں جے کرم کرے تے کھڑن دلاں دے خنے
 وٹاں وچ پنیریاں لاواں۔ بانکے پھل تروژن لگیاں۔ ہنیری دا ہتھ کنبے
 رب سائیں جے کرم کرے تے سب دی آس پچاوے
 تیرا پیار کدی نہ وسچاں۔ اپنا پیار جے دتھن نکلاں کوئی مل نہ پاوے
 رب سائیں جے کرم کرے تے اوہدے ہتھ وچ واگاں
 اج دی رات میں سفنے تکاں۔ کل دی رات دی اکھ نہ میٹاں پرسوں رات اوہدے جاگاں

75 نواز (جنم ۱۹۳۵ء وفات ۱۹۹۲ء)

نواز ہوراں دا شمار پنجابی دے عظیم تے قدیم نثر نگاراں وچ ہوندا اے۔ نواز ۳ ستمبر ۱۹۳۵ء نوں
 امرتسر وچ نور محمد دے گھر پیدا ہوئے۔ ۱۹۴۹ء وچ میٹرک دا امتحان اسلامیہ ہائی سکول خزانہ گیٹ
 توں پاس کیتا۔

نواز ہوراں اپنا ادبی سفر اردو توں کیتا تے بعد وچ پنجابی لکھن لگ پئے۔ اوہ مشہور کہانی کار تے افسانہ
 نگار نہیں اوہناں سکھ دا سپنا فلم دی کہانی لکھی۔

کتاباں نواز ہوراں دی کہانیاں دے مجموعہ ڈونگھیاں شاماں تے شام رنگی کری چھپ چکے نہیں۔
 وفات پنجابی زبان تے ادب دا ایہ عظیم سیوک ۱۹۹۲ء نوں اللہ نوں پیارا ہو گیا۔

76 انور مسعود (جنم نومبر ۱۹۳۵ء)

انور مسعود ہوراں دا شمار اوہناں شاعراں وچ ہوندا اے جیزے اپس دکھاں درداں بھری دنیا وچ
 ہاسے تخلیق کردے نہیں تاں جو لوکائی دکھاں درداں توں نجات حاصل کر سکے۔ اوہ اپنے کالم تے
 مخصوص انداز بیان پاروں بے حد مشہور نہیں۔

اصل ناں محمد انور تے مسعود تخلص کردے نہیں ادلی دنیا وچ انور مسعود دے ناں نال مشہور نہیں۔ اوہ
 ۸ نومبر ۱۹۳۵ء نوں محمد عظیم دے گھر گجرات وچ پیدا ہوئے۔

۱۹۴۱ء وچ ایم اے فارسی دا امتحان اول درجے وچ پاس کیتا تے گولڈ میڈل حاصل کیتا۔ انور مسعود
 ہوراں نوں شاعری ورثے وچ ملی اے۔ اوہناں دی نانی جان تے تایاجی اپنے سے دے عظیم شاعر
 سن۔ اوہ اردو تے پنجابی دونوں زبانوں وچ شاعری کردے نہیں۔ اوہناں دی شاعری وچ مزاح دے
 نال نال طنز دے ڈوپھے تے ترکھے نشتر وی موجود نہیں جیزے ہندے دے دل تے دماغ تے اثر کر
 دے نہیں۔

کتاباں انور مسعود ہوراں "شعری مجموعہ نیلہ اکھیاں دا" ۱۹۷۳ء وچ چھپیا۔ ایہ کتاب لوکائی
 توں شہرت دی سند حاصل کر چکی اے۔

کلام چوں ونگی

ہس ہس تئیاں رتیاں جر دے
دھن دھن مکی دے دانے
جیوں جیوں بھانبر بلدا جاوے
بن دے جان کھانے

77 ڈاکٹر شہباز ملک (جنم ۱۳ اپریل ۱۹۳۷ء)

شہباز ملک ۱۳ اپریل ۱۹۳۷ء نوں شاد باغ وچ ملک محمد دین دے گھر پیدا ہوئے۔ اوہناں دے بزرگ پسرور ضلع سیالکوٹ توں ہجرت کر کے لاہور وچ آن آباد ہوئے۔ میٹرک کرن مگروں پنجابی فاضل دا امتحان پاس کیتا۔ فیر ایف اے اے اے اے تے ایم اے پنجابی دا امتحان اول درجے وچ پاس کیتا تے گولڈ میڈل حاصل کیتا۔ بعد وچ پی ایچ ڈی دی ڈگری حاصل کیتی۔
ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں پہلوں برائڈر تھ دی اک دوکان تے نوکری کیتی۔ فیر ریڈیو پاکستان لاہور وچ ملازم ہو گئے۔ فیر شعبہ پنجابی اور نیشنل کالج وچ لیکچرار بنے۔ ذہانت تے محنت پاروں ترقی کر دے کر دے چیئر مین شعبہ پنجابی بنے۔ اہج کل ریٹائرمنٹ دی حیاتی گزار رہے نیں۔ ڈاکٹر صاحب کجھ چہرہ مہینے وار لہراں دے مدیر رہے۔ کجھ عرصہ سہ ماہی کھوج دے مدیروی رہے۔

کتاباں ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں انیکاں کتاباں لکھیاں نیں۔ قابل ذکر کتاباں دے ناں ایسہ نیں۔
(۱) سوینا اکومت (۲) مکی روٹی (۳) جنگ نامہ متقبل تے مرثیہ (۴) منہ آئی گل (۵) پنجابی لسانیات (۶) پنجابی کہاوتیں (۷) ساڈے اکھان (۸) نتارے (۹) آزادی دے مجاہد لکھاری (۱۰) پنجابی ادب تے تحریک پاکستان (۱۱) پنجابی ادب تے منزل پاکستان
ڈاکٹر شہباز ملک اپنے تحقیقی تے تنقیدی ادبی کم پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چکے اے۔ اوہناں دیاں تقریباں دیاں کتاباں تے سرکاری نیم سرکاری تے غیر سرکاری تنظیمیں ولوں انعام تے ایوارڈ ملے نیں اوہناں نوں ایسہ وی مان ایس پی اوہ پنجابی دے پہلے ڈاکٹر بنے تے شعبہ پنجابی دا پہلا چیئر مین ہون دا اعزاز اے۔

78 ماجد صدیقی (جنم ۸ اپریل ۱۹۳۸ء)

اصل ناں عاشق حسین پر ادبی دنیا وچ ماجد صدیقی دے ناں ناں مشہور نیں۔ ماجد صدیقی نور پور سہتی وچ ۸ اپریل ۱۹۳۸ء وچ پیدا ہوئے۔ مذہبی تعلیم نور پور توں حاصل کیتی۔ بی اے دا امتحان راولپنڈی توں پاس کیتا۔ ۱۹۵۹ء وچ ایم اے اردو دا امتحان پاس کیتا تے سرکاری ملازم ہو گئے۔ ماجد صدیقی دا کلام اپنی روانی سادگی تے نرول پن پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چکیا اے۔
کتاباں ماجد صدیقی دیاں دو کتاباں چھاپے چڑھ چکیاں نیں۔ (۱) دتھال ناپدے ہتھ (۲) سونہاں

لیدی اکھ
کلام چوں ونگی

موسم دگدے کھوہ دے چکر
اکو گل دھراں

دھراں پھل نجر دے ماجد
شام پٹیاں مر جھان
کل داکھڑا لج لج کردا
بھدا تہدا ہاڑ

79 خلیل آتش (جنم ۱۴ اگست ۱۹۳۸ء وفات ۱۹۸۸ء)
خلیل آتش ۱۴ اگست ۱۹۳۸ء نوں قصور وچ پیدا ہوئے۔ ڈھلی تعلیم قصور توں حاصل کیتی تعلیم
کھل کرن مگروں محکمہ تعلیم وچ استاد مقرر ہو گئے۔

شاعری دا شوق شروع توں ای سی۔ اوہناں دے کلام وچ روانی، سادگی، جوش تے نزول پن کٹ
کٹ کے بھریا ہویا اے۔ اوہناں دا شمار مشہور شاعراں تے ترجمہ نگاراں وچ ہوندا اے۔ اوہناں دا
شہر مجلس لہے شاہ دے بانی ارکان وچ ہوندا اے۔

کتاباں: خلیل آتش ہوراں دا انعام یافتہ شعری مجموعہ بھانہ بھڑ چھاپے چڑھ چھیا اے خلیل آتش
ہوراں شاعر مشرق حضرت علامہ اقبال دے فارسی کلام اسرارور موزدا منظوم پنجابی ترجمہ وی کیتا
اے جیرا بزم اقبال نے ۱۹۷۷ء وچ چھاپیا اے۔ علامہ اقبال دیاں لسیاں نظماں دا ترجمہ وی کیتا
اے۔ ایس توں علاوہ نثری کتاب ”مہاند رے“ وی چھپ چکی اے۔

مکدی گل ایہہ دے پئی خلیل آتش ذاتی اچ پدھر دے لکھاری شاعر تے سوجھواں سن جہڑے اپنی
علمی ادبی تے قومی خدمت پاروں سدا زندہ رہن گے انشا اللہ
کلام چوں وگئی

آتش جہاں رولیا انج مینوں
جوہں کے جواری دی تاش ہاں میں

80 تنویر بخاری (جنم ۱۹۳۹ء)

تنویر بخاری ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے اچ پدھر دے محقق، نقاد، مصور، لکھاری افسانہ
نگار شاعر تے سوجھواں نہیں۔ تنویر بخاری ہوری ۱۹۳۹ء وچ بھیکھی ونڈ ہٹھیار تحصیل قصور ضلع
لہور وچ علامہ عبدالرحمان شاہ مبشر دے گھر پیدا ہوئے۔ اصل ناں فقیر محمد تنویر بخاری اے پر ادبی
دنیا وچ تنویر بخاری دے ناں ناں مشہور نہیں۔ اوہناں ڈھلی تعلیم قصور توں حاصل کیتی۔ ایم اے
پنجابی دا امتحان پنجاب یونیورسٹی توں پاس کیتا۔ بخاری ہوری اپنے کلام دیاں فنی تے لسانی خوبیاں
پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر رہے نہیں۔ اوہناں دے تنقیدی تے تحقیقی مضمون فنی
تے لسانی خوبیاں پاروں بڑے من کھویں تے من کھویں نہیں۔

کتاباں: تنویر بخاری ہوراں تقریباً ۷۰ کتاباں لکھیاں نہیں۔

(۱) گن لیکھا (۲) ماہیا (فن تے ہنر) (۳) کسداں تے سراں (۴) پنجاب کے نوک کھیل

(۵) پنجاب میں موت اور پیدائش کی رسمیں اردو (پنجابی) (۶) ولکیاں (شعری مجموعہ)

(۷) شیشہ (۸) ایش ٹرے (۹) پشیر دا بوٹا (۱۰) تک سک (غزلاں)

(۱۱) لوئے لوئے (غزلاں) (۱۲) غزلاں (۱۳) جھی عشق دی آگ نوں واہ لگی

(۱۴) دین (۱۵) کڑتیاں (۱۶) میخانہ (۱۷) وارث نامہ (۱۸) نذر وارث
(۱۹) نوک پوردے موضوعاتے (۲۰) تحقیقی مقالے (۲۱) بے شمار تحقیقی کتاباں (غیر مطبوعہ)
کلام چوں ونگی

حسن امن محبت تے ایتنا دا۔ سدا بجاں تیک اپڑیا ہے
میری گل دے مگر ضرور لگنا۔ میرے پچھے بے سک نہ آویا ہے
81 فخر زمان (جنم ۱۹۳۰ء)

فخر زمان ہوراں دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے عظیم لکھاریاں، کہانی کاراں، افسانہ نگاراں، ناول
نگاراں، شاعراں، سیاست داناں، صحافیاں تے سوجھواناں وچ ہوندا اے۔
فخر زمان ۲۱ جنوری ۱۹۳۰ء نوں گجرات وچ پیدا ہوئے۔ مذہبی تعلیم گجرات توں حاصل کیتی۔ بی
اے دا امتحان زمیندارہ کالج گجرات توں پاس کیتا۔ ایم اے دا امتحان پنجابی یونیورسٹی توں پاس کیتا۔
تے فیر ایل ایل بی دا امتحان پاس کیتا تے فیر اعلیٰ تعلیم لئی یورپ چلے گئے۔
فخر زمان ہوراں دے مضمون اخباراں تے رسالیاں وچ چھپدے رہے نیں۔ تے اج کل وی چھپ
رہے نیں۔ اوہناں دا کلام اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر رہیا
اے۔

کتاباں (۱) چڑیاں دا چمبا (۲) ہندی وان (۳) ون دا بوٹا (۴) ست گواچے لوک (۵) ونکار رسالہ
کڈھ رہے نیں۔

82 قدر آفاقی (جنم ۱۹۳۸ء)

اصل ناں بشیر احمد تے تخلص قدر آفاقی پر ادبی دنیا وچ قدر آفاقی دے ناں نال جانا جاندا اے۔ قدر
آفاقی ۳ نومبر ۱۹۳۸ء نوں ضلع جالندھر دے اک پنڈر سول پور کلاں وچ چوہدری محمد علی دے
گھر پیدا ہوئے۔ ملکی ونڈ ویلے ضلع گوجرانوالے دے موضع کڑیاں کلاں وچ آباد ہوئے تے اج کل
لاہور چھاؤنی وچ رہندے نیں۔

قدر آفاقی چوتھی جماعت توں شعر کہہ رہے نیں۔ پہلوں اردو وچ شاری کردے رہے تے بعد وچ
پنجابی لکھنا شروع کیتا۔ اوہ عظیم لکھاری شاعر تے سوجھوان نیں۔ اوہناں فاضل پنجابی تے ایم اے
اردو دے امتحان چنگے نمبر اں نال پاس کیتے۔

کتاباں (۱) پنجابی گرائمر (۲) سیرت حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یعنی مکی مدنی
قدر آفاقی ہوراں دا شمار پنجابی زبان دے عظیم تے قدیم لوکاں وچ ہوندا اے۔ رب سوہنا اپنے
حبیب دے صدقے اوہناں نوں لمیری حیاتی عطا کرے تاں جو اوہ ملک قوم تے علم ادب دی
ودھیری سیوا کر سکن۔ آمین مکی آمین۔

کلام چوں ونگی

لک چھپ حسن نظارے لینا میری اے کمزوری
سچ پچھیں تے تیرے ای جلوے دیکھاں چوری چوری
لشکاں مارے جد کوئی سوہنا لوں چیتک لگے

اکھیاں اوہنوں تیرے بھانے تکن زورا ازوری

83 مختار جاوید انور (جنم ۱۹ جنوری ۱۹۴۰ء)

اصل نام مختار احمد جاوید پر ادبی دنیا وچ مختار جاوید انور دے نام نال پچھانے جاندے نیں۔ مختار جاوید انور ۱۹ جنوری ۱۹۴۰ء نوں ضلع لودھانہ دے مشہور قصبے سوہی وچ عبدالغفور اظہر دے گھر پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم اپنے قصبے توں شروع کیتی۔ ملکی ونڈ ویلے ہجرت کر کے قافلے راہیں پیدل قصور آئے تے فیر ایتموں عاشقاں صادقان دے خطے جھنگ وچ آن آباد ہوئے۔ مڈل میٹرک ایف اے جھنگ توں پاس کیتا۔ لاہور وچ ملازم ہو گئے ملازمت دے نام نال تعلیم وی جاری رکھی۔ ملی اے تے ایم اے پنجابی چنگے نمبروں نال پاس کیتے۔ ۳۱ مئی ۱۹۸۳ء نوں ریلوے توں ریٹائر ہوئے۔ اج کل ریٹائرمنٹ دی حیاتی گزار رہے نیں۔ شاعری ورثے وچ ملی اے۔ کلام وچ سادگی روانی تے نزول پن کٹ کٹ کے بھریا ہویا اے۔ شاعری وچ صحرائی گورداسپوری دے شاگرد نیں۔ نویاں ترکیباں علامتاں تے محاوریاں نے کلام نوں چار چمن لادتے نیں۔

کتباں مختار جاوید انور دیاں کتباروں دا پروا اے۔

۱۔ سحریاں پیڑاں شعری مجموعہ (زیر طبع)

مختار جاوید انور ہورال دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے اچ پدھر دے لکھاریاں شاعراں تے سو جھواناں وچ ہویا۔

کلام چوں ونکی

غیر تے مارن کدی کدائیں راہوں چا کے پتھر

اپنے رکھن جھولی دے وچ سدا کا کے پتھر

84 احمد سلیم (جنم ۶ جنوری ۱۹۴۶ء)

اصل نام محمد سلیم پر ادبی دنیا وچ احمد سلیم دے نام نال مشہور نیں۔ احمد سلیم ۶ جنوری ۱۹۴۶ء نوں میانہ گوندل پھالیہ ضلع گجرات وچ پیدا ہوئے۔ ملی اے پاس کرن مگروں نیشنل بینک وچ ملازمت کیتی۔ محنت توں ای شاعری کردے نیں۔ اوہناں دا کلام سادگی روانی تے نزول پن پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر رہیا اے۔

کتباں (۱) نال میری کوئی چلے (۲) دلے دی وار (۳) تن تہور (۴) بھگت سنگھ

(۵) جیوے پنجاب (۶) بھارت دا سفر نامہ

پنجابی ادب : مختصر تاریخ

از

ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعہ داری

سوال نمبر 1 ☆ احمد حسین قلعداری دی شخصیت فن تے فکرتے چائن پاو؟
 احمد حسین قلعداری دا شمار پنجابی زبان تے ادب دے اچ پدھر دے محققاں، نقاداں، مورخاں،
 شاعراں، سوجھواناں تے تعلیم دے ماہراں وچ ہوندا اے۔ اوہناں دیاں تنقیدی، تحقیقی تے تاریخ
 لکھتاں اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر رہیاں نیں۔

احمد حسین قلعداری ۱۹۶۲ء نوں ضلع گجرات دے پنڈ قلعدار وچ محمد عبدالکریم دے گھر پیدا
 ہوئے۔ محمد عبدالکریم مولوی فضل احمد دے پتر سن۔ احمد حسین قلعداری ہوری ہفتے وار ”غازی“
 گجرات دے مدیر کپٹن محمد رمضان تبسم ہور اں دے سکے بھائی تے مولوی محمد عالم قلعداری دے
 بچے نیں۔ احمد حسین قلعداری ہور اں تعلیم دا آغاز اپنے پنڈ توں کیتا۔ احمد حسین ہور اں دا تعلق
 قریشی خاندان نال اے۔ احمد حسین قلعداری ہور اں ایم عربی، ایم اے فارسی تے ایم اے اردو
 دے امتحان پنجاب یونیورسٹی توں پاس کیتے۔ عربی تے اردو وچ پی ایچ ڈی دی دوہری ڈگری حاصل
 کیتی۔ احمد حسین قلعداری عظیم عالم فاضل ماہر لسانیات تے ماہر تعلیم متھے جاندے نیں۔ اوہناں
 دیاں تاریخی تنقیدی تحقیقی تے تخلیقی کتاباں دی گتری بہت زیادہ اے۔

کتاباں - احمد حسین قلعداری ہور اں دیاں کجھ مشہور کتاباں دے ناں ایہہ نیں۔

(۱) تذکرہ شعرائے عربی (۲) تذکرہ علمائے قلعدار (۳) تذکرہ علمائے گجرات (۴) تذکرہ ہائے
 علمائے کرام (۵) طبقات الاصفاف (۶) گویان پاکستان (۷) پنجابی ترجمہ بردہ شریف (۸) تاریخ
 ادبیات (۹) منظوم پنجابی ترجمہ اسرار خودی (۱۰) ترجمہ شکوہ (۱۱) بوبل نماز (۱۲) تاریخ ادبیات
 پنجابی (۱۳) عربی تذکرہ شعرائے پنجابی (۱۴) پنجابی ادب کی مختصر تاریخ (۱۵) زبور عجم دا پھٹکل
 ترجمہ

احمد حسین قلعداری ہور اں دیاں تحقیقی تنقیدی تے تخلیقی کتاباں اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں
 ادب وچ اچا مقام تے مرتبہ رکھ دیاں نیں۔ ایناں کتاباں توں نہ صرف پڑھیاں فائدہ اٹھاندے نیں
 بلکہ آؤن والے محقق تے مورخ وی رہنمائی حاصل کردے نیں تے کردے رہن گے۔ قریشی
 ہور اں دیاں ایناں لکھتاں نے پنجابی ادب دے بھنڈار وچ اہم واوہا کیتا اے۔ قریشی ہور اں دیاں
 علمی ادبی تے قومی خدمات سلاہن جوگ نیں۔

احمد حسین قلعداری ہور اں شاعر مشرق، حلیم الامت حضرت علامہ اقبال ہور اں دی مشہور فارسی
 کتاب ”اسرار خودی“ دا منظوم پنجابی ترجمہ کیتا اے۔ ترجمہ کرناں کوئی سوکھاتے سوکھالاکم نہیں
 تے فیر شاعر مشرق حضرت علامہ جے عظیم فلسفی تے مفکر دے کلام نوں ترجمہ اونا تے بوہت ای اوکھا
 تے مشکل کم ایں۔ پر احمد حسین قلعداری ہور اں اپنی علمیت تے ذہانت پاروں، شاعر مشرق
 حضرت علامہ اقبال دے حکمت تے دانش بھرے کلام نوں بڑے خوبصورت تے سادہ انداز وچ
 پیش کر کے ترجمے وی فن نوں ٹیسی تے پوچایا اے۔ قریشی ہور اں ترجمہ کردیاں ترجمے دے ڈھلے
 اصولاں دی پابندی کیتی اے۔ تاںہوں اوہناں دا منظوم پنجابی ترجمہ اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں
 ادب وچ خاص مقام تے مرتبہ رکھدا اے۔

(۱) ترجمہ نگاری اک فن اے تے ایس فن دی جائکاری ہاری ساری دے وس دی گل نہیں ترجمہ صرف اوہ بندہ کر سکا اے جسہ اوہ نواں زبانوں یعنی (جس زبان دے اوہ داترجمہ کیتا جاندا اے تے جس زبان وچ ترجمہ کیتا جاندا اے تے عبور حاصل ہووے۔

(۲) ترجمہ نگاری ضروری اے پئی اوہ دونوں زبانوں دے محاوریاں تے سبھاوا چنگا جانو ہووے۔

(۳) ترجمہ نگاری ایماندار تے دیانت دار ہونا چاہیدا اے۔ تاں جو اوہ ترجمہ دا صحیح حق ادا کر سکے۔

(۴) مترجم نوں غیر جانب دار ہونا چاہیدا اے۔

(۵) مترجم نوں چاہیدا اے پئی اوہ اپنی علمیت، قابلیت تے ذہانت ظاہر کرن دی جائے سادہ عام فہم تے بامحاورہ ترجمہ کرے۔ کچھواں سادہ تے بامحاورہ ترجمہ ای مثالی تے منفرد متھیا جاندا اے۔

(۶) ترجمہ دلچسپ من کچھواں تے من کھواں ہونا چاہیدا اے۔ خشک تے رکھا ترجمہ لوکائی توں شہرت دی سند حاصل نہیں کر سکا۔

(۷) مترجم دا مطالعہ، تجربہ تے مشاہدہ وسیع تے ڈوہنگھا ہونا چاہیدا اے۔

(۸) اصل زبان دے ماحول سبھا تے فضائوں تبدیل کیتاں بغیر ترجمہ کرنا چاہیدا اے۔ یعنی اصل مضمون تے مفہوم وچ رتی بھر فرق نہیں آؤنا چاہیدا۔

(۹) ترجمہ طبع زاد ہونا چاہیدا اے۔

شاعر مشرق حضرت علامہ اقبال دے فارسی کلام (اسرار خودی) دے منظوم پنجابی ترجمے دارنگ ویکھو۔

اسرار خودی (فارسی کلام) از علامہ اقبال تمہید

راہ شب چوں مہر عالم تاب زد
گریہ من بر رخ گل آب زد
اشک من از چشم زگس خوب شست
سبزہ از ہنگامہ ام بیدار است
باغبان زور کلام آزمودہ
مصرعے کارید و شمشیرے درود
در چمن جز دانہ اشکم بکشت
تار افشا نم ہود باغ رشت
ذره ام مہر میز آل من است
صدر سحر اندر گریبان من است
خاک من روشن تراز جام جم است
محرم از ناز اوہائے عالم است
محرم آل آہو سر فتراک بست
کو ہوز نیسی بروں نجست

سبزہ ماروئیدہ زیب گلشتم
گل بشاخ اندر نہاں در وا منم
محفل رامش گری برہم زدم
زخمہ بر تار رگ عالم زدم

منظوم پنجابی ترجمہ "اسرارِ خودی" مترجم احمد حسین قلعداری

رات ہیری دا جد قصہ سورج آن مکایا
میں پھلاں دے موناں اتے رو رو پانی پایا
زرگس وی اکھ وچوں میریاں اتھراں نیند گوانی
میرے رونے نے ایسہ ستی دھرتی چھون جگائی
زور کلام میرے نوں مالی باگاں دے ازمایا
مصرعہ بچیا تے پھل اوس توں تلواراں دے پایا
میریاں اتھرواں دے ایس بچے گلشن دے وچ دانے
پٹے نئے چمن دے گوشے میریاں کوکاں تانے
ہاں اک ذرہ پر میں رکھاں سورج والیاں شاناں
سے چوبھا تاں جھولی وچوں ظاہر کر دکھلاناں
بھڑنا ایس بھیر نصیباں کیمہرا خبر نہ بھیداں تائیں
اجن چیت اوہناں تے نازل ہویاں آن بلائیں
شیر مریلے اک دن جنگل چوں باہر آئے
آ بھیداں دے اجڑ اتے اوہناں غلبے پائے
ڈھوں پٹ جڑاں توں یساں طاقت کان دوہائیاں
سودے پچھے ہر ڈاڈھے نوں ست ولہیاں ہتھ آئیاں
چیرن والیاں شیراں نعرہ شیراں والا لایا
بھیداں دی آزادی والا بوٹا پٹ وگایا
بھیداں تائیں چیرن پھاڑن لگ پئے شیر شکاری
لالو لال ہوئی رت ہتھوں جوہ ہیلے دی ساری
اک سیانی بھید پرانی چالوں پاؤن والی
مکر فریوں چڑھ اسانیں ٹاکی لاؤن والی

اسرارِ خودی (فارسی کلام) از علامہ اقبال

سینہ عصر من از دل خالی است
می تپد مجنوں کہ محل خالی است
شمع را تما تپیدن سهل نیست
آؤ یک پروانہ من اہل نیست

انتظار ر غم غسارے تاکجا
 جستجوے راز دارے تاکجا
 اے زر ویت ماہ انجم مستنیر
 آتش خود راز جانم باز گیر
 اے امانت باز گیر از سینہ ام
 خار جوہر برکش از آئینہ ام
 یا مرا یک ہدم دیرینہ وہ
 عشق عالم سوز را آئینہ وہ
 موج در دہر است ہم پہلوے موج
 ہست باہم دم تپیدن خونے موج
 بر فلک کوکب ندیم کوکب است
 ماہ تاباں سر بزائوے شب است

منظوم پنجابی ترجمہ "اسرار خودی" مترجم احمد حسین قلعداری

سینہ عصر میرے دا جاپے بالکل دل توں خالی
 مجنوں رو دے محل اندر شے نہیں دیکھن والی
 دیوے تائیں کلا سڑنا۔ ایہہ کم سوکھا ناہیں
 اف! پروانے دے دل اندر ہوندا سوز کدائیں
 غم خواراں دیاں دل دے اندر کد تک رہن اڑیکاں
 مجرم رازاں دے راہ تک کد تک ماراں چیرکاں
 اے رخ تیرے کو لوں پاندے، نور ایہہ چن تارے
 جان میری تھیں اگ اپنی نوں کڈھے یار پارے
 ایہہ امانت سینوں میریوں کڈھ نے کرم کما کے
 جوہر دے ایہہ کڈھے چن کے آئینے توں آ کے
 یا دیہہ مینوں کوئی اجہیا ساتھ یار پرانا
 ساژن والے عشق نوں بن شیشہ آپ و کھانا
 موج سمندر اندر موجاں نال ای موجاں مانے
 ساتھی نال ای اٹھنا عادت اپنی فوج پچھانے
 اما ناں تے تاریاں ساتھی تارے ہسین بنائے
 سورج دی رشنائی شب دے زانو تے سرلائے

سوال نمبر 2 ☆ پنجابی ادب کی مختصر تاریخ و احوال تعارف تے ویروا
 پنجابی ادب کی مختصر تاریخ "احمد حسین قلعداری" ہوراں دی لکھت اے۔ احمد حسین قلعداری

ہورال و اشہار پنجابی زبان تے ادب دے عظیم لکھاریاں، محققاں، مورخاں، سوجھواناں، لسانیات تے تعلیم دے ماہراں وچ ہوندا اے۔ اوہ اپنے تحقیقی، تنقیدی تے تخلیقی کماں پاروں لوکائی وچ شہرت دی سند حاصل کر رہے نیں۔

پنجابی ادب کی مختصر تاریخ احمد حسین قلعداری ہورال و امستند تاریخی شاہکار اے۔ قریشی ہورال ایس کتاب نوں کئی سالوں وچ مکمل کیتا۔ ایہ کتاب ”مکتبہ میری لائبریری“ لہور نے ۱۹۶۲ء وچ چھاپی ایس واسائز ۱۶/۲۰x۳۰ اے تے ایس کتاب دے ۳۲۲ صفحے نیں۔ ایس کتاب دی نگرانی تے نظر ثانی ڈاکٹر وحید قریشی ہورال کیتی اے جیہڑے پنجابی زبان تے ادب وچ اچ پدھر دے محقق نقاد تے لسانیات تے تعلیم دے ماہر تے عظیم سوجھوان متھے جان دے نیں۔

پنجابی ادب کی مختصر تاریخ لکھائی چھپائی دے اعتبار نال اک معیاری تے مثالی کتاب جا پدی اے۔ احمد حسین قلعداری ہورال ایس کتاب نوں چار حصیاں وچ تقسیم کیتا اے جنہاں دی ونڈانج اے۔

○ کتاب دے پہلے حصے وچ زبان دے پچھو کڑے تے رسم الخط دے عنوان ہنھیاں گل تھ کیتی اے۔

○ کتاب دے دو جے حصے وچ لکھاری نے اقسام سخن، اصاف سخن، ابتدائی عمد (لودھی دور) اورنگ زیب دور مغلیہ دور، سکھاں دا دور، انگریزی دور، پاکستان عمد تے مشرقی پنجاب دے پنجابی ادب دا پروا کر کے دیا اے۔

○ کتاب دے تیجے دور وچ احمد حسین قلعدار ہورال لوک ادب تے پنجابی زبان دے رومانی قصیاں دا تذکرہ کیتا اے۔ جیویں قصہ ہیر رانجھا، قصہ سوہنی مہوال، قصہ سسی پنوں، قصہ مرزا صاحبان، قصہ یوسف زلیخا، قصہ لیلیٰ مجنوں، قصہ دل خورشید، قصہ پورن بھمت توں علاوہ مذہبی قصے بیان کیتے نیں۔ ایس حصے وچ آخرت دے احوال توں علاوہ جنگ نامہ سیرت النبی تے معراج نامے بارے جانکاری وی دتی گئی اے۔

○ کتاب دے چوتھے تے آخری حصے وچ احمد حسین قلعداری ہورال مذہب، شریعت، ناول، کہانی، ڈرامہ، مقالے، تاریخ تنقید فنون لطیفہ، متفرق کتاباں، اخبار تے رسالیاں دا بھر پور ذکر کیتا اے۔

ایہ کتاب زبان تے بیان دے اعتبار نال اک معیاری مثالی تے مستند کتاب جا پدی اے۔ پر عبد الغفور قریشی ہورال ایسی کتاب دے لکھاری بارے کجھ اعتراض کیتے نیں۔ عبد الغفور قریشی اپنی کتاب دے صفحہ نمبر ۱۸۱ تے اکھدے نیں۔

”پنجابی زبان دی تاریخ وچ قلعداری صاحب نے ایویں اٹکل پچوگلاں کر کے جھٹ ٹپایا اے تے اپنیاں ڈگریاں دس کے اک چنگے بھلے پبلشر نوں بھر مایا اے۔ پنجابی زبان دی تاریخ دسویں اے کہ پنجابی ویراں دے زمانے توں وی بہت پہلوں دی زبان اے تے ایس دی گواہی دے نشان موجود نیں۔ قلعداری ہوری نہ من نہ ویکھن تاں کسے نے اوہناں دا کیہ وگاڑ دینا ایس؟ کوئی جیویں چاہے تے جتا چاہے لکھ سکدا اے۔“

عبد الغفور قریشی ہورال اگے چل کے قلعداری بارے لکھدے نیں۔

حصہ دوئم وچ اوہناں گورو گوہند سنگھ دی اک جنڈی دی وار تے ویر جو دی وار دا ذکر کیتا اے۔ جیہڑا

اصولوں غلط اے گورو گوہند سنگھ وی ای چنڈی دی وار اے نہ کہ جنڈی دی وار۔ انج ای گورو وار دی
دیوجی نے کوئی چنڈی دی وار نہیں لکھی۔ نہ ہی ویر جو دی کوئی وار اے۔ سکھاں دیاں واراں دا
مذہبی واراں وچ چاہید اے نہ کہ رزمیہ شاعری وچ۔ قلعداری ہوراں اگے ہور میدان ماریاں
پنجابی زبان دی تحریری صورت دی ابتدا گورو نانک جی توں ہوئی دسی اے۔ جھٹ ای مکروں انکھری
ہو کے۔ اہ آکھدے نیں کہ ایس دور دی زبان خالص پنجابی نہیں سی۔ آگوں ارشاد ہندا اے کہ گر
صاحب وچ پنجابی توں علاوہ دوسرے علاقیاں دیاں زبانوں وی پایاں جاندیاں نیں۔“ (ص۔ ۱۸۱-۱۸۲)

ایس وچ شک نہیں پئی ایس کتاب وچ کجھ غلطیاں تے خامیاں نیں پر ایہہ غلطیاں تے بھلاں
ہندے توں ہو جاندیاں نیں کیوں جو ہندہ بھلن ہارتے خطا کار اے جے قلعداری صاحب کولوں بھل
یا غلطی ہو گئی اے تے کوئی قیامت نہیں آگئی۔

مکدی گل ایہہ وے پئی باوجود خامیاں تے غلطیاں دے پنجابی ادب کی مختصر تاریخ اپنی فنی تے لسالی
خوبیاں پاروں اک معیاری تے مستند کتاب اے جس توں نہ صرف پڑھیار بلکہ مستقبل دے استاد
مورخ تے محقق رہنمائی حاصل کرن گے ایہہ کتاب پنجابی ادب وچ اچا مقام تے مرتبہ رکھدی
اے۔

سوال نمبر 3 ☆ پنجابی شاعری دیاں صنفیاں؟

سوال نمبر 4 ☆ پنجابی زبان دی ابتدا تے ارتقاء بارے تسی کیہ جاندے؟

سوال نمبر 5 ☆ لوک گیتاں تے بھر نواں مضمون لکھو؟

سوال نمبر 6 ☆ پنجابی نثر دیاں قسماں تے تفصیلی نوٹ لکھو؟

سوال نمبر 7 ☆ لوک داستاناں دا تعارف تے ویر واکر کے دکھاؤ یاں

پنجابی قصہ کاری و ادب وچ کیہ مقام ایں۔ کھل کے بیان کرو؟

جواب۔ پنجابی زبان تے ادب دی تاریخ تے جہات پائیے تے ایہہ گل نتر کے سامنے آؤندی
اے پئی پنجابی ادب دا آغاز اللہ تے اللہ دے رسول دے آفاقی پیغام دے پرچار لئی کیتا گیا سی۔ پنجابی
شاعری وچ صوفی شاعر اں اپنے کلام راہیں تصوف تے معرفت دے اہم مضموناں نوں بڑے
سوہنے تے سادہ انداز وچ پیش کیتا اے۔ اوہناں دی شاعری عشق محبت، مہر مروت، ہجر فراق، سوہ
گداز، اخلاقی رواداری تے اسلامی بھائی چارے دا درس دیندی اے۔

پنجابی نثر وچ وی ہجر فراق، اخلاقی رواداری، عشق محبت تے بھائی چارے توں علاوہ معاشرتی مسائل
نوں سوہنے سادہ تے نوپکے انداز وچ پیش کیتا گیا اے۔ پنجابی نثر وچ سماجی تے معاشرتی مسائل نوں
بڑے سادہ تے سوہنے انداز نال پیش کیتا گیا اے۔ پنجابی نثر دیاں قسماں وچ کہانی نوں خاص اہمیت

حاصل اے۔
کہانی والفظ کہن توں لکھیا اے۔ جس دے معنی آکھن بولن دے نیں۔ ایس نوں فارسی وچ حکایت
آکھدے نیں۔ جد کہ عربی وچ قصہ آکھدے نیں۔ جس دا مطلب اے کہ گل نوں کھول کے
پوری تفصیل نال بیان کرناں ایں۔ ایس ویروے توں ایہہ گل ثابت ہوندی اے پئی کہانی 'قصہ'
حکایت 'داستان' افسانہ تذکرہ تے سُوری وغیرہ مطلب دے حوالے نال اکو نیں۔ لسانیات دے
ماہراں قصے دی تعریف انج کیتی اے۔

۱۔ قصہ اوس کہانی نوں آکھدے نیں جیہڑی نظم وچ بیان کیتی گئی ہووے
۲۔ کہے چھوٹے کتابچے نوں وی قصہ آکھدے نیں۔ بھانویں ایس دا موضوع نعتیہ ہووے
بھانویں عشقیہ پر ایس دا منظوم ہونا ضروری اے۔
مکدی گل ایہہ دے پئی قصے توں مراد منظوم کہانی 'داستان' حکایت 'افسانہ' سُوری اے۔ لسانیات
دے مشہور ماہر عبدالغفور قریشی ہوراں قصیاں دیاں ونڈ اپنی کتاب "پنجابی ادب دی کہانی" وچ انج
کیتی اے۔

(۱) بدیشی قصے (۲) بھارتی قصے (۳) پنجابی قصے (۴) بین الاقوامی قصے۔

(۱) بدیشی قصے شریں فرہاد، لیلیٰ مجنوں، یوسف زلیخا، سیف الملوک تے بدیع اہمال۔

(۲) بھارتی قصے روپ بسنت، مادھواکل، کام کندلا، تل ویننتی، حقیقت رائے۔

(۳) پنجابی قصے سوہنی منہوال، ہیر رانجھا، مرزا صاحبان یورن بھمت۔

(۴) بین الاقوامی قصے کسی پنوں 'الف لیلی' (ص۔ ۱۶۳)۔

قصے دی زبان سادہ رواں تے زول ہوندی اے۔ تاں جو لوکی ایس نوں پڑھتے سمجھ سکے۔ قصیاں
دی سادہ تے زول زبان بارے عبدالغفور قریشی آکھدے نیں۔

"قصیاں دی زبان پنجابی قصے کار عام طور تے لوک شاعر نیں۔ اوہناں دا کم خالی قصے لکھنا ای

نہیں رہیا سگوں مجلساں وچ جا کے آپوں پڑھدے وی ہندے سن۔ ایس لئی اوہناں دی زبان دی عام

فہم ہونی چاہیدی اے۔ عام طور تے سارے قصہ کاراں دی زبان کیدری۔ ماجھی، نکسالی اے

کدھرے کدھرے ہندی تے پوٹھوہاری انگ وی ملدے نیں۔ عربی فارسی لفظاں دی بھر مار

اے۔ ایس دی وجہ ایہو اے کہ پنجابی قصہ کاری مفلان دی حکومت وچ شروع ہوئی جدوں فارسی

دفتری زبان سی تے قصیاں وچ آے۔ عربی فارسی لفظ عام بول چال وچ آگئے سن۔ فارسی دا ایسواثر

سکھ گورو صاحبان دی بانی وچ وی دیکھیا جاسکدا اے سنسکرت برج بھاشا جاں ہندی دیاں قصیاں وچ

بہت گھٹ ور توں ہوئی اے۔ جیکر کدھرے ہوئی وی اے تے اوہ انگریزاں دے راج وچ کے ہندو

شاعر دے قصے وچ فنی نکتہ نگاہ توں پیلو تے دمودور وچ کہانی نوں بڑی سادہ رکھیا گیا اے۔ وارث تے

ہاشم دے قصیاں وچ خاص طور تے فن دے سارے جوہر ملدے نیں۔ امام بخش، قادر پار، محمد بخش،

توں پچھوں دولت رام کالی داس گوجرانوالیہ کشور چند تے آکے فن قصہ کاری دا سلسلہ ختم ہو گیا۔

۱۹۔ ویں صدی دے ادھواڑے دے قصہ کاراں نے ودیاتے ہیبت نوں چھڈ کے کواڑا، سویا، چوپائی،
کبت کافی، ہمن پدے ڈیوڑھ دا تجربہ وی کیتا اے۔ (ص۔ ۶۶۳)

پنجابی ادب دی بنیاد اوہناں قدیم لوک داستاناں تے روایتیاں تے اے جیہڑیاں ماضی وچ لوکائی وچ
 بڑی مشہور تے مقبول سن۔ رومانی داستاناں / عشقیہ داستاناں / لوک داستاناں پنجاب ادب تے
 خاص طور تے لوک ادب وچ خاص اہمیت رکھ دیاں نیں۔ ایناں داستاناں نوں لوک نہ صرف
 پڑھدے سن۔ بلکہ ڈیریاں تے چوپالاں وچ گا کے سنایاں جاندیاں سن۔ ایہہ طریقہ زمانہ قدیم توں
 چلیا آ رہا اے۔ زیادہ مشہور تے مقبول لوک داستاناں وچ ہیر رانجھا، سوہنی مہنوال مرزا صاحبان
 پورن بھگت، سسی پنوں تے یوسف زلیخا ذکر دے قابل نیں۔

ایہہ لوک داستان عام طور تے نظمایاں گیاں نیں۔ تے ایناں نوں پنجابی دے مشہور شاعراں اپنے
 مخصوص انداز نال نظمایا اے۔ بے شمار شاعراں دے نظماؤں توں ایناں عشقیہ داستاناں دی اہمیت
 دا پتہ چلدا اے۔ ایناں تمام عشقیہ تے لوک داستاناں وچ ہیر رانجھے دے قصے نوں بڑی اہمیت
 شہرت تے مقبولیت حاصل اے۔

ہیر رانجھے دی لوک داستان نوں فارسی وچ شہنشاہ اکبر دے دور وچ دیات خاں کولائی ہوراں لکھیا۔
 ایس توں بعد ایس قصے نوں اکبر دور دے اک ہور شاعر دمودر داس دمودار نے پنجابی وچ لکھیا۔ بعد
 وچ فارسی دے مشہور شاعر سعیدی ہوراں فارسی وچ لکھیا۔ پنجابی زبان وچ ایس قصے نوں نظماؤں
 والیاں وچ احمد کوی، مقبل، وارث شاہ، احمد یار، محمد شاہ، چراغ اعوان، فضل شاہ، مولا بخش کشتہ، سائیں
 اللہ دین، محمد دین سوختہ، جوگ سنگھ تے دائم اقبال دائم دے ناں ذکر دے قابل نیں۔ پر سب
 توں زیادہ شہرت تے مقبولیت ہیر وارث شاہ نوں نصیب ہوئی اے۔ چونویاں قصیاں دا ویرا پیش
 خدمت اے۔

قصہ ہیر رانجھا:- ہیر تے رانجھے دے قصے دا دور مغلیہ دور توں کچھ سال پہلوں دا اے ایہہ قصہ
 جھنگ دے سردار چوچک دی دھی ہیر (اصل ناں عزت ملی ملی) تے تخت ہزارے (ضلع سرگودھا)
 دے چوہدری موجودے چھوٹے پتر دھیدور رانجھا دے عشق دی داستان ایں۔ باپ دا لاڈلا پتر ہون
 پاروں رانجھا واپسی وچ دے کم توں اکا واقف نہیں سی۔ جدوں والد فوت ہو گیا تے بھانیاں دے حسد
 تے بھر جائیاں دے طعنیاں توں تنگ آ کے گھر نوں چھڈ دتا۔ ہیر دے حسن جمال دی تعریف سن
 کے جھنگ ول ٹر پیا۔ رستے دیاں مشکلاں تے اوکڑاں جھل کے ہیر دے وطن اپڑیا۔ پچھدا پچھاندا ہیر
 دیاں۔ میلیاں تیک اپڑیا۔ پیلے وچ ہیر نال ملاقات ہوئی۔ دونوں پہلی نظر وچ ای اک دوجے دے
 عشق دے جال وچ پھس گئے۔ ہیر نے اپنے پیونوں آکھ کے رانجھے نوں مجھاں دی دیکھ بھال لئی
 گھر وچ ملازم رکھوایا۔ ہیر تے رانجھا اک دوجے دے نیڑے نیڑے ہوندے گئے۔ سیانیاں آکھیاں
 پی عشق تے مشک چھپایاں نہیں چھپدے اوہناں دے عشق دی گل وی لگی نہ رہی۔ جدوں عشق
 دی گل عام ہو گئی۔ ہیر دیاں ماپیاں مزید بدنامی توں بچن لئی رانجھے نوں گھروں کڈھ دتا تے ہیر دی
 شادی رنگ پور دے سردار سیدے کھیڑے نال زبردستی کردتی۔ رانجھا جوگی دا بھیس وٹا کے رنگ پور
 چلا جاندا اے۔ رانجھے دی ملاقات ہیر نال ہو جاندی اے۔ سیدے کھیڑے دی کنواری بہن سستی
 ہیر تے رانجھے دی رازدار بن جاندی اے۔ سستی آپوں وی مراد دے عشق وچ پھسی ہوئی سی تے
 اوس نوں حاصل کرن لئی بے چین تے بے قرار رہندی سی۔ ہیر نوں جھوٹھی موٹی واسپ لڑایا جاندا

اے۔ رانجھے نوں ہیر دے علاج لئی گھربلایا جاندا اے علاج دے سلسلے وچ رانجھے ہیر تے سہتی اک ہیر کمرے وچ رہندے نیں۔ رانجھے کندھ وچ سنھ لائی اوہر مراد بلوچ آگیا۔ سہتی مراد نال ٹر گئی تے رانجھا ہیر نوں لے کے نس گیار تے وچ ہیر تے رانجھا پھڑے گئے۔ اوہناں دا قصہ قاضی دی عدالت وچ پیش کیتا گیا۔ ہیر نوں کھیڑیاں دے حوالے کر دتا گیا۔ تھوری دیر بعد راجہ عدلی دی نگری وچ آگ لگ گئی۔ قاضی محسوس کیتا پئی ہیر رانجھے دے مقدمے دا فیصلہ غلط ہون پاروں نگری تے عذاب آگیا اے۔ قاضی نے دوبارہ ہیر نوں رانجھے دے نال جان دی اجازت دے دتی۔ ہیر دے وارثاں رانجھے نوں برات لیاؤن لئی آکھیا۔ رانجھا ہیر دے وارثاں دے چکر وچ آگیا اوہ برات لیاؤن لئی تخت ہزارے چلیا گیا۔ بعد وچ ہیر نوں زہر دے دتی گئی۔ جدوں رانجھے نوں ایسی گل دا پتہ چلیا تے ہیر دے غم وچ اللہ نوں پیارا ہو گیا۔ انج دونوں عشق وچ سچے عاشقاں صادقان آراپنی جان دانڈراندے کے عشق دانوں اچا کیتا۔

قصہ مرزا صاحبان - پنجابی قصیاں تے لوک داستاناں وچ ”مرزا صاحبان“ دے قصے نوں وی بڑی اہمیت تے شہرت حاصل اے۔

مرزا ضلع فیصل آباد تحصیل جڑانوالے دے پنڈا ناہاد دے کھل خانداں دے زمیندار دا پتر سی۔ اوہ اپنے پانچیاں دے گھر رہندا سی۔ مہن وچ پنڈ دی مسیت وچ پڑھدا ہوندا سی۔ ایتھے اوس نوں اپنی ماہی دی دھی صاحبان نال پیار ہو گیا۔ صاحبان کھیواخان (کھیوا ضلع جھنگ دا مشہور پنڈا اے) دی لاڈلی دھی اے۔ صاحبان دے ماپیاں نوں جدوں مرزا صاحبان دے پیار دا پتہ چلیا تے اوہناں نے صاحبان نوں مکتب توں اٹھالتا تے مرزے نوں اپنے ماپیاں دے گھر دا ناہاد وچ بھیج دتا۔ صاحبان جدوں جوان ہو گئی، صاحبان دے ماپیاں نے اوس دی منگنی چدھڑ قبیلے دے اک گھبرو جوان طاہر خان نال کر دتی۔ جدوں صاحبان داویاہ ہون لگاتے مرزے نوں ویاہ بارے پتہ لگ گیا۔ مرزا اپنی بہن چھتی دے ویاہ دی تقریب نوں وچکار چھڈ کے اپنی تیز رفتار تے سوہنی گھوڑی ”بکی“ تے سوار ہو کے کھیوے اڑیا۔ مرزے نے اپنی پھوہی بیو دے گھر قیام کیتا۔ جدوں صاحبان دی برات پنڈ وچ اڑ گئی مرزا ویاہ دی رات نوں صاحبان نوں اپنی گھوڑی تے بٹھا کے نس گیا۔ رستے دیاں اوکڑاں مشکلاں تے بے آرامی پاروں نیندر نے اوہناں تے غلبہ پالیا۔ اوہ ویران تھاں تے اک جنڈ دے رکھ بیٹھاں بیٹھ گئے۔ مرزا صاحبان دے پٹاں تے سر رکھ کے سو گیا۔ اینوں نوں صاحبان دے ویرتے باپ اوتھے اڑ گئے۔ صاحبان نے مرزے دے تیر کمان ایس ڈر پاروں لکا چھڈے پئی کدھرے اوہ اوس دے والد تے بھراواں نوں مار نہ زبویے۔ صاحبان نے مرزے دے تیر کمان نوں جنڈ دے رکھ تے لٹکا دتا۔ اینے نوں صاحبان دے باپ تے ویراں نے مرزے تے صاحبان تے حملہ کر دتا۔ صاحبان دیاں ویراں تے انگاں ساکاں نے نتے مرزے تے زبردست حملہ کیتا تے اوس نوں تھاں تے ای مار دیتا صاحبان مرزے نوں بچاندی ہوئی آپ دی مر گئی۔

مرزا صاحبان دے ایسی عشقیہ قصے / لوک داستان نوں سب توں پہلوں پہلوں لکھیا۔ ایس توں بعد انیکاں شاعراں نظمایا جنہاں وچوں حافظ بر خوردار، محمد بوٹا، میاں محمد شمس، چراغ دین، منشی خواہش علی، میاں محمد دین دلاوری، حشمت شاہ، جیون خان مخدوم، میراں شاہ، ہری، محمد شاہ

مستری مولا بخش، میاں شیر محمد، مولا شاہ مجیٹھوی، بھگوان سنگھ معراجیا، دائم اقبال، دائم، مرنا نڈ پر احمد اختر، صوفی شیر محمد، حکیم اللہ بخش، محمد الدین حکیم، چراغ دین تے استاد مولا بخش ہورال دے نال ذکر دے قابل نہیں۔

قصہ سوہنی مینہوال سوہنی مینہوال قصے دا شمار پنجابی ادب دے مشہور قصیاں / لوک داستاناں وچ ہوندا اے۔ ایس دی مشہوری تے مقبولیت دا اندازہ ایس گل توں وی لایا جاسکدا اے پئی پنجابی زبان تے ادب دے انیکاں مشہور شاعران ایس قصے نوں بڑے سوہنے سادہ تے اپنے مخصوص تے نوپکے انداز وچ پیش کیتا اے۔ ایس عشقیہ داستان / لوک داستان / قصے نوں انیکاں شاعران نظمایا جنہاں چوں ہاشم شاہ، احمد یار، قادریار، میاں محمد بخش، محمد یوٹا گجراتی، چراغ دین، خیر محمد تے دائم اقبال دائم دے نال ذکر دے قابل نہیں۔ ایس قصے دے حوالے نال سب توں زیادہ شہرت سید فضل شاہ (۱۸۲۷ء توں ۱۸۹۰ء تک) ہورال نوں حاصل ہوئی اے۔ پنجابی دے بعض لکھاریاں ایس قصے نوں شاہ جہاں دے دور دا قصہ قرار دتا اے پر ۶ویں صدی دے مشہور شاعر دی کافی توں پتہ چلدا اے پئی ایہہ قصہ شاہ جہاں دے دور توں بوہت پہلوں دا اے۔

بھوردے حکمران آدم جام نوں اوس دے دربار دے نجو میاں وسیا اوہناں دی دھی کسی دی موت عشق دے ہتھوں حجر اوچ واقع ہووے گئی۔ آدم جام ہورال بدنامی توں بچن لئی اپنی دھی نوں صندوق وچ پا کے قیمتی زیورات نال دربار دے دربار وچ تر داتا آ رہیا سی۔ دربار دے کنڈے تے دھوئی عطا محمد تے اوس دی بیوی کپڑے دھورے سن۔ اوہناں صندوق نوں ڈکیا تے کھولیا۔ دھوئی دے گھر اپنا کوئی دھی پتر نہیں سی۔ اوہناں کسی نوں اپنی دھی بنا لیا۔ دھوئی نے کسی دی پرورش بڑی امیرانہ انداز وچ کیتی۔ جدوں کسی جوان ہوئی اوس نے اک خوبصورت تصویر دیکھی تے اوس تے عاشق ہو گئی۔ پنوں (کیچ دا شہزادہ) دی ملاقات کسی نال ہو گئی تے اوہ وی اوس دے پیار وچ پھس گیا۔ آدم جام نے وی کسی نال ویاہ کرن دا اظہار کیتا پر اوس نوں جلدی پتہ چل گیا پئی ایہہ کسی اوہو کڑی اے جس نوں اوس نے بدنامی توں بچن لئی دربار دے کیتا سی۔ آدم جام نے کسی نوں لاکھی باغ عطیے دے طور تے دتا۔ کسی دی پنوں نال شادی ہو گئی۔ جدوں پنوں دے بھر انواں تے ماپیاں نوں پنوں وی کسی نال شادی دا علم ہویا تے اوہناں سخت ناراضگی دا اظہار کیتا۔ بھر اپنوں نوں لہدے لہدے مکران اپڑ گئے۔ پنوں نوں رجا کے شراب پلا دتی۔ جدوں پنوں شراب وچ مدہوش ہو گیا تے اوہناں پنوں نوں کیچ لے آندا۔ کسی نوں پنوں دے چلے جان دا جدوں پتہ چلیا تے اوہ وی مکران توں لٹھن لٹی ٹر پئی۔ تھلاں دی تتی تے ظالم ریت تے سفر دیاں مشکلاں تے اوکڑاں پاہوں جان دی بازی ہار گئی۔ ادھر پنوں نوں جدوں شراب دا نشہ لٹھاتے اوہ وی کسی لٹی مکران ول ٹریا۔ راہ وچ کسی دی قبر دیکھ کے اوہ وی اپنی جان دی بازی ہار گیا۔ انج دونوں نوں دائمی وصال نصیب ہويا۔

پورن بھکت پورن بھکت دے قصے دا شمار پنجابی دے قدیم طویل تے مشہور قصیاں وچ ہوندا اے۔ پورن بھکت دا قصہ ہند آنہ مت دی عکاسی کردا اے۔ ایہہ داستان کئی شاعران نظمایا اے جنہاں چوں قادریار، کالی داس، بالک رام، تے دولت رام دے نال ذکر دے قابل نہیں۔ ایناں

لکھاریاں چوں ایس قصے دے حوالے نال سب توں زیادہ شہرت قادر یار نوں نصیب ہوئی اے۔ قادر یار واقصہ پورن بھگت اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں عوام توں شہرت دی سند حاصل کر چکیا اے۔ سیالکوٹ دے راجہ سالباہن دے گھر چن جہا پتر جمیاں۔ اوس داناں پورن رکھیا گیا۔ نجومیاں دے کسں موجب پورن دی پرورش ماہیاں توں دور اک وکھری تھاں تے ہوندی رہی باراں ورھیاں توں بعد پورن نوں جشن دی شکل وچ بڑیاں واجیاں گاجیاں تے ڈھول ڈھمکے نال دربار وچ لیاند گیا۔ بادشاہ وی سدھر دے مطابق پورن نوں اپنی ماں نال ملایا جاندا اے پورن دی مترنثیسی ماں (لوناں) اوس تے عاشق ہو جاندی اے۔ مترنثیسی ماں لوناں اوس توں گناہ دی دعوت دیندی اے۔ پر پورن انکار کردیندا اے۔ مترنثیسی ماں (لوناں) بدلہ لین لئی پورن تے دست درازی والی لادیندی اے۔ پورن دے ہتھ پیر کٹ کے کھوپڑی سٹ دتا جاندا اے۔ باراں ورھیاں توں بعد اچن چیتی گرو ناتھ جی ہوراں والو دھروں گزر ہوندا اے اوہناں دی برکت نال پورن بھلا چنگا ہو جاندا اے۔ اوس نوں کھوہ چوں کڈھ لتا جاندا اے۔

پورن بھگت گوروناتھ دا چیلہ (مرید) بن جاندا تے اوہناں نال ای رہن لگ پیندا اے۔ گوروناتھ اپنے چیلے (مرید) پورن بھگت نوں ازماون لئی رانی سندراں کول مگن لئی بھیج جھڈا اے۔ رانی سندراں اوس تے عاشق ہو جاندی اے۔ رانی سندراں خود گوروناتھ کول پورن بھگت نوں مگن لئی جاندی اے۔ گوروناتھ سندراں دی مراد پوری کردیندا اے تے پورن نوں اوس نوں دے دیندا اے۔ پر پورن بھگت سندراں رانی نوں دلوں نہیں چاہندا۔ پورن بھگت رانی سندراں نوں جھڈ کے اپنے گوروناتھ کول واپس پرت جاندا اے۔ رانی سندراں پورن بھگت دے فراق تے پیار وچ ناکامی پاروں محل توں چھال مار کے اپنی جان دی بازی ہار دیندی اے۔ گوروناتھ پورن بھگت توں ناراض ہو جاندا اے تے اوس نوں سیالکوٹ بھیج دیندا اے پورن بھگت اپنی کرامات پاروں علا تے وچ بڑا مشہور ہو جاندا اے اوس دی شہرت سن کے اوس دا والد تے مترنثیسی ماں (لوناں) اولاد لئی دعا کروان لوتے آؤندی اے۔ پورن بھگت گلاں گلاں وچ لوناں کولوں اوس دے گناہ دا اقرار کروالیندا اے۔ پورن بھگت لوناں نوں پتر دی خوشخبری دیندا اے کچھ عرصہ بعد لوناں دے پتر پیدا ہوندا اے۔ جس داناں راجہ رسالور رکھیا جاندا اے۔ پورن بھگت دی انھی ماں رانی اچھراں وی اوس پتر پورن نوں دیکھن آؤندی اے۔ پورن بھگت دسد اے پئی اوہ اوس دا گواچیا ہو یا پتر اے۔ پورن بھگت ایس توں بعد اپنے ماہیاں کول چلا جاندا اے۔ پر تخت تاج توں لا تعلق رہندا اے۔ اوہ ہمیشہ درویشانہ حیاتی ای گزاردا اے۔

سیف الملوک پنجابی ادب وچ سیف الملوک دے قصے نوں خاص اچھ ایس لئی حاصل اے کیوں جو ایہ تصوف تے معرفت وچ پیش کیتا گیا اے۔ سیف الملوک دا اصل ناں سرفراہ عشق وی ایس نظر یے ثابت دیندا اے۔ پنجابی زبان تے ادب دے مشہور صوفی شاعر میاں محمد بخش ہوراں ایس قصے نوں ۱۲۷۲ھ مطابق ۱۸۵۵ء وچ لکھیا۔ ایسے طراں حضرت یوسف زلیخا واقصہ وی تصوف وچ اے۔ مولوی غلام رسول عالم پوری ہوراں احسن القصص دے نال ایس قصے نوں لکھ کے ادب وچ بڑا اچا مقام تے مرتبہ حاصل کیتا اے۔

ملک شہارستان دے باغ ارم وچ پریاں رہندیاں سن اتھے بادشاہ داناں شہپال سی جیہڑا حضرت سلیمان
 دا جانشین سی۔ اوہناں دی دھی بدیع الجہال خوبصورتی وچ بے مثال تے بے نظیر سی۔ مصر دا اک
 شہزادہ بدیع الجہال تے عاشق ہو گیا۔ اوس دی بھال وچ دیسوں پر دیس جاندا اے۔ سمندری سفرو وچ
 بے شمار اوکڑاں مشکلاں تے مصیبتاں جھلدا جھلدا اگے ودھدا جاندا اے۔ اوڑک پانی دیاں ظالم چھلاں
 اوس دی کشتی نوں تباہ کر دیندیاں نیں اوس دے کچھ وفادار ساتھی سمندری سفردیاں مشکلاں وچ
 فوت ہو جانداں نیں۔ سیف الملوک اپنے کچھ سجیاں ساتھیاں سمیت پھر دا پھر اندا اک جزیرے وچ
 اپردا اے اتھے دے حکمران داناں بہرام دیو ہوندا اے۔ بدیع الجہال دی موندہ بولی بہن ملکہ خاتون
 ایس بہرام دیو دی قید وچ ہوندی اے۔ سیف الملوک ملکہ خاتون دی مدد نال بہرام دیو نوں ختم کرن
 وچ کامیاب ہو جاندا اے۔ ملکہ خاتون آزاد ہو جاندی اے۔ ملکہ خاتون سیف الملوک نوں اپنی ماں
 سراندیب کول لے جاندی اے۔ اتھے اوس دی ملاقات بدیع الجہال نال ہوندی اے۔ بدیع الجہال
 سیف الملوک نوں ویکھ کے اوس تے عاشق ہو جاندا اے۔ بدیع الجہال اپنی داوی مہر افروز نوں اپنے
 والد شہپال نوں سیف الملوک نال ویاہ کرن تے رضامند کرن لئی درخواست کر دی اے اوہ کچھ چر
 بعد رضامند ہو جاندا اے۔ ایسے نوں بہرام دیو دے سنگی ساتھی دیو بہرام دیو دے بدلہ لین لئی سیف
 الملوک کول قلعہ اسفندباش وچ اپردا جاندا اے۔ ایسے دیو سیف الملوک نوں قلعے چوں گرفتار کر کے
 بہرام دیو دے باپ ہاشم دیو کول لے جاندا اے۔ جیہڑا اوس نوں اٹھے کھوہ وچ قید کر لیندا اے۔
 بدیع الجہال دے والد شہپال نوں جدوں سیف الملوک دی قید دا پتہ چلیا تے اوس نے وڈے لشکر نال
 قلعہ تے حملہ کر دتا تے ہاشم نوں گرفتار کر لیا۔ انج سیف الملوک نوں اٹھے کھوہ چوں رہائی مل جاندی
 اے۔ سیف الملوک شہپال دے ساریاں سوالاں دا صحیح جواب دیندا اے۔ ایس توں بعد شہپال
 دونوں نوں باغ ارم وچ لے آوندا اے تے اتھے ویاہ کر دیندا اے۔ سیف الملوک تے بدیع الجہال دو
 نویں راضی خشی شہارستان آجانداں نیں تے خوشی تے خوشحالی نال حیاتی گزار دے نیں۔
 احمد حسین قلعداری، ہوراں دی شخصیت، فن تے فکر دے ویروے تے اوہناں دے کلام دی ونگی
 توں ایسہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پئی اوہ پنجابی زبان تے ادب دے اچ پدھر دے لکھاری
 محقق، مورخ، نقاد، مترجم نیں۔ اوہناں دیاں علمی ادبی تے قومی خدمات سلاہن جوگ تے مان
 جوگ نیں۔ اللہ سوہنا اوہناں نوں لمیری حیاتی عطا فرمائے۔ تاں جو اوہ ملک قوم تے علم ادب دی ہور
 وہیری خدمت کر سکن آمین می آمین۔

سرائیکی شاعری

از

کیفی جامپوری

سوال نمبر 1 ☆ ”سرائیکی شاعری“ دے مصنف کیفی دی شخصیت فکرتے
فن تے بھر نواں مضمون لکھو؟

جواب - ”سرائیکی شاعری“ دے مصنف کیفی جامپوری د ا شمار ادب دے اچ پدھر دے شاعران
لسانیات دے ماہر ان تے سوجھو اناں وچ ہوندا اے۔ اوہناں دا کلام اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں
لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چھیا اے۔ اوہناں دا کلام نویاں ترکیباں استعاریاں ’تشبہیاں‘
علامتاں تے محاوریاں پاروں بڑا من کچھواں تے من کھبواں اے۔

کیفی جامپوری دا اصلی ناں محمد دلشاد اے پر ادنی دنیا وچ کیفی جامپوری دے ناں نال مشہور نہیں محمد
دلشاد (کیفی جامپوری) ۱۹۲۶ء نوں جامپور (راجن پور) وچ پیدا ہوئے۔ ایسے پاروں اوہناں نوں
کیفی جامپوری آکھیا جاندا اے۔ تعلیم مکمل کرن مگروں اوہناں شعر و ادب ول توجہ کیتی۔ مزاج تے
طبیعت موزوں ہون پاروں شاعری وچ جلدی مہارت حاصل کر لیتی۔ کیفی جامپوری ہور ان اپنا ادنی
سفر اردو توں شروع کیتا پر بعد وچ اردو دے نال نال پنجابی (سرائیکی) وچ وی طبع آزمائی کرنی شروع
کردتی۔

کیفی جامپوری اپنی تحقیقی تے تخلیقی لکھتاں پاروں ادب وچ بڑا اچا مقام تے مرتبہ رکھدے
نیں۔ اوہ اچ پدھر دے نقاد، لکھاری، شاعر، لسانیات تے تعلیم دے ماہر متھے جاندا اے نہیں۔ سب
توں زیادہ شہرت اوہناں نوں شاعر دی حیثیت نال حاصل ہوئی۔ کیفی جامپوری ہور ان دی شخصیت
فکرتے فن بارے لسانیات تے تعلیم دے ماہر ڈاکٹر مہر عبدالحق ہور ان کیفی ہور ان دی کتاب
”سرائیکی شاعری“ دے پیش لفظ دے عنوان بیٹھاں اچ لکھیا اے۔ کیفی جامپوری کسی تعارف کے
محتاج نہیں۔ وہ آج شعراے اردو کی صف اول میں شمار ہوتے ہیں۔ ان کی ساری عمر شعر و ادب کی
خدمت میں گزری ہے۔ دریائے سندھ کے پار کے علاقوں میں جہاں اب بھی اردو کو غیر ملکی زبان
سمجھا جاتا ہے اور اس زبان کو اس طرح طوعاً کرعاً پڑھا پڑھایا جاتا ہے۔ جیسے کہ یہ ہم پر جبراً ٹھوس
گئی ہے۔ کیفی صاحب نے اپنی عمر عزیز کا بیشتر حصہ اس زبان کی ترویج و اشاعت اور تدریس و تعلیم
میں گزارا اور اپنی ہمت اور پیہم کو ششوں سے گنوار اور اجڑ لوگوں کے دلوں میں اردو زبان کا وہ صحیح
ذوق پیدا کر دیا کہ آج ان پتھر ملی زمینوں میں جگہ جگہ گلستان ادب پھوٹ چکے ہیں اور علاقے بھر کی
فضائیں اردو کے شعر و نغمہ کی موسیقیت سے معمور ہیں شعر و ادب کے میدان میں حضرت کیفی
نے اپنے پاکیزہ اور حسین جذبات اور قلبی واردات کو تخیل کے لطیف پردوں میں ملبوس کر کے وہ
رنگ جمایا کہ محفلیں عیش عیش کراٹھیں۔ جس نے بھی آپ کا کلام سنا۔ سبحانہ اللہ پکار اٹھا اور جس
نے بھی آپ کا کلام پڑھا جذباتی طور پر تاثر لئے بغیر نہ رہ سکا۔ آپ نے ندرت خیال آفرینی سادہ درد
و محبت اور واردات قلبی کی صحیح تصویر کشی کر کے شعر و نغمہ میں وہ رنگ بھر دیا کہ شاعری جزو پست
از پیغمبری کا حق ادا کر دیا اور اس دور افتادہ سنگلاخ علاقے کی لاج رکھ لی۔ اب آپ ہی بتائیے کہ اردو
کے ایسے دل دادہ ادیب کو جس کے کان تک دوسری زبانوں سے نا آشنا ہو چکے تھے اس بات پر آمادہ
کرنا کہ وہ سرائیکی زبان کے شعراء کا تذکرہ ترتیب دے کس قدر مشکل تھا۔

لیکن یہاں بھی ان کی اردو کی فریفتگی اور وارفتگی کام آئی۔ میں نے دلائل کے زور سے انہیں اس بات

کا قائل کر لیا کہ اردو زبان ایک موج در موج دریا کی مانند ہے۔ جس کے ماخذ وہ چھوٹے چھوٹے ندی نالے ہیں جنہیں علاقائی بولیوں کا نام دیا جاتا ہے اگر یہ چشمے اور سوتے جو ہر مل کر ندی نالے بنتے ہیں حوادث زمانہ کے ہاتھوں سوکھ گئے تو دریا کس طرح اپنی روانی قائم رکھ سکے گا۔ اردو ہماری قومی اور ملی زبان ہے۔ علاقائی زبانوں کی ترقی ہماری اس قومی اور ملی زبان کی مضبوطی کی دلیل ہے۔ اس لئے سرانیکسی، پنجابی، پشتو اور سندھی وغیرہ کی ترویج و اشاعت در حقیقت اردو ہی کی خدمت ہے اور اس کی پابندی کی ضامن ہے۔ کیفی صاحب قائل ہو گئے اور اس وادی پر خار میں اس انہماک سے کود پڑے کہ پورے نو سال تک اہل اردو کو ان کی خبر تک نہ مل سکی۔ اللہ تعالیٰ کا ہزار ہزار شکر ہے کہ باوجود لاکھوں دشواریوں کے وہ کامیاب اور کامران ہو کر واپس آئے ہیں اور اپنے دامن میں سرانیکسی علم و ادب کے ایسے گوہر نایاب بھر کر لائے ہیں جن کی مثال نہیں مل سکتی۔ ان کی بے لوث خدمت اور بے معاوضہ محنت کی بدولت سرانیکسی زبان کا وہ ادب جو اب تک حیط تحریر میں نہ آیا تھا وہ صرف سینوں میں محفوظ تھا، صفحہ قرطاس پر منتقل ہو کر حیات جاوداں حاصل کر رہا ہے“ (ص

۱۳ سے ۱۶)

کیفی جامپوری ہوراء دی شخصیت فکرتے فن دے ایس مختصر جائزے توں ایسہ گل یقین نال آکھی جاسکدی اے پئی کیفی جامپوری واقعی ارج پد ہر دی اولی شخصیت نیں۔ جنہاں پنجابی (سرانیکسی) ادب دے بھڑانوں اپنی انہلی تخلیقات نال بھر کے پنجابی ادب دامن ودھایا اے۔ وفات - پنجابی (سرانیکسی) زبان تے ادب دا ایسہ عظیم سیوک ۷ اکتوبر ۱۹۷۱ء نوں اللہ نوں پیارا ہو گیا۔ ان اللہ وانا الیہ راجعون

سوال نمبر 2 ☆ سرانیکسی شاعری و تعارف کراؤتے تبصرہ کرو

جواب - ”سرانیکسی شاعری“ کیفی جامپوری دی تخلیق اے جیہڑی بزم ثقافت ملتان نے شائع کیتی اے۔ ایسہ کتاب ۳۶۸ صفحیاں دی اے تے ایس داسائز ۱۶x۲۶x۳۳ ایسہ کتاب ”اردو“ زبان وچ اے۔ کتاب دی لکھائی تے چھپائی خوبصورت اے۔

سرانیکسی شاعری دے مواد اکٹھا کرن تے ایس نوں پیش کرن وچ لکھاری نوں بے شمار مشکلاں تے اوکڑاں نال دوچار ہونا پیا جس دا ذکر عرض حال (ص ۹ توں ص ۱۲) وچ کیتا اے۔ عرض حال توں بعد لسانیات تے تعلیم دے ماہر ڈاکٹر مر عبدالحق ہوراء کتاب تے صاحب کتاب بارے بڑی تفصیلی گل بات کیتی اے۔ کیفی جامپوری ہوراء کتاب دی تخلیق دوران آون والیاں اوکڑاں مشکلاں دلویر والنج کیتا اے۔ کیفی ہوراء دی کہانی اوہناں دے زبانی سنو۔

”یہ ایک حقیقت ہے کہ آج سے نو سال پہلے جب میں نے یہ کتاب لکھنا شروع کی تھی۔ سرانیکسی شاعری پر کوئی تحقیقی کام نہیں ہوا تھا۔ صرف ڈاکٹر صاحب نے ہی ”ملتان کی زبان اور اس کا اردو تے تعلق“ کے نام سے ایک گراں قدر مقالہ لکھا تھا۔ جسے وہ اپنی مستقل تصنیف قرار نہیں دیتے ان کا کہنا ہے کہ وہ تو پی ایچ ڈی کی ڈگری حاصل کرنے کے لئے ایک تحقیقی مقالہ لکھا گیا تھا۔ یہ مقالہ ۵۰۰ صفحات پر پھیلا ہوا ہے۔ اس میں ڈاکٹر نے زبان کا صرف لسانیاتی حیثیت سے جائزہ لیا ہے۔

اس کی شاعری پر انہوں نے ایک اچلتی سی نظر ڈالی ہے۔

انہی ڈاکٹر صاحب نے اس خاردار قدم رکھنے کا مشورہ دیا۔ شروع میں تو انہوں نے صرف شعر کا تذکرہ لکھنے کو کہا پھر اس زبان کے ادب، موضوعات اور اصناف سخن پر بھی روشنی ڈالنے کا مشورہ دیا۔ چونکہ چین ہی سے ایسے بزرگوں کی صحبتیں نصیب رہیں جو صحیح مذاق سخن رکھتے تھے اور سرائیکی شاعری سے بے حد محبت تھی۔

ان لوگوں کے فیض محبت سے مجھے بھی ملتان سرائیکی سے ایک لگاؤ سا پیدا ہو گیا۔ میں نے ڈاکٹر صاحب کے فرمان کو ذوق طبع سے مناسب پا کر سر تسلیم خم کر دیا۔

میں اس غلط فہمی میں مبتلا تھا کہ اس کام کو بڑی آسانی سے سرانجام دے سکوں گا مگر جب تلاش و جستجو کے میدان میں قدم رکھا تو معلوم ہوا کہ میں اس کا اہل نہیں ہوں کیونکہ تحقیق کے لئے ایسے مزاج کی ضرورت ہے جو اس سے مناسبت رکھتا ہو۔ جو شخص پچپن (۵۵) سال کی عمر تک صرف شعر ہی کہتا رہا ہو۔ ایسے شخص کو جستجو اور تلاش سے کیا واسطہ لیکن بات سر پر آ پڑی تھی اسے نبھانے کے لئے اٹھ کھڑا ہوا اس راہ میں جو دشواریاں پیش آئیں ان کا سرسری ذکر کیئے دیتا ہوں۔ تفصیل میں جانے سے آپ کو بھی کوئی فائدہ نہ ہو گا اور میرے دل کے زخم بھی پھر ہرے ہو جائیں گے خیر سنئے۔

اس زبان کا قدیم شعری سرمایہ نایاب ہو چکا ہے۔ چند مطبوعہ نسخے مل جاتے ہیں۔ ان کی تلاش میں میں نے ملتان کے تمام قدیم کتب فروشوں کی دوکانیں چھان ماریں۔ جب ان نسخوں کے قدردان نہ رہے اور ان کی بکری مند ہو گئی تو کتب فروشوں نے ان کو بے کار سمجھ کر دکانوں کے کونوں کھدروں میں پھینک دیا۔ بڑی حفاظت کی تو گھٹھری باندھ کر علیحدہ رکھ دیا۔ میں جب کسی دوکان پر گیا تو دوکاندار نے ان کونوں کھدروں کی شانہ ہی کر دی یا گھٹھری لا کر سامنے رکھ دی اور کہا کہ صاحب جو کتاب درکار ہے تلاش کر لیجئے کتابوں کا کاغذ اتنا بوسیدہ ہو چکا تھا کہ ورق الٹنا مشکل ہو جاتا۔ ان کے گرد جھاڑنے سے میرا حلیہ بگڑ جاتا۔ گھنٹوں نہیں دنوں عرق ریزی کے بعد کوئی ایک آدھ نسخہ مل جاتا۔ جس کی قیمت چار آنے لکھی ہوئی تھی دوکاندار نے اس کے دو روپے وصول کئے۔

جو قدیم مطبوعہ نسخے مل جاتے ہیں ان کے ناشر اگرچہ ملتان کے رہنے والے تھے لیکن ان کی کتابت اور طباعت آج سے سو سو سال پہلے کانپور اور آگرہ میں ہوئی تھی۔ وہاں کے کاتب اس زبان سے یکسر ناواقف تھے۔ اس لئے کتابت کی اس قدر غلطیاں پائی جاتی ہیں کہ ان کا پڑھنا مشکل ہو جاتا۔

یہاں صدیوں تک فارسی زبان کا سکہ چلتا رہا۔ ہمارے بزرگان سلف نے شعر و ادب، طب، تصوف اور کیمیاگری کے سراسر اور موز پر جو کچھ لکھا فارسی میں لکھا۔ ان موضوعات پر دو تین سو برس پہلے کسی لکھے ہوئے قلمی نسخے تو مل جاتے ہیں۔ مگر سرائیکی میں ان کی تعداد نہ ہونے کے برابر ہے۔ ان کی تلاش میں مجھے جن مشکلات کا سامنا کرنا پڑا۔ ان کا ذکر بڑا دلخراش ہے۔ مجھے ایسے ان پڑھ اور نیم خواندہ لوگوں کے پاس جا کر ان کی خوشامدیں کرنا پڑیں جن کے پاس کسی مخطوطہ کی نشان دہی کی گئی

تھی۔ ان میں سے بعض نے تو کتاب دکھانے سے ہی انکار کر دیا۔ اگر کسی نے کوئی کتاب دکھا بھی دی تو اس سے استفاد کرنے کی اجازت نہ دی گویا میں ان سے کوئی خزانہ چھین کر لے جاؤں گا۔ ان ناقد و دانوں نے کتابوں کو جس بے پروائی سے سنبھال کر رکھا ہے۔ وہ میں ہی جانتا ہوں۔ یقین ہے یہ نوادرات ایک دن اسی حالت میں گل سڑ جائیں گے اور کوئی بھی ان سے فائدہ نہ اٹھا سکے گا۔ بعض تعلیم یافتہ اصحاب کے پاس۔ ایسی کتابیں ہیں جو نایاب تو نہیں کیا اب ضرور ہیں لیکن وہ ان کو اتنی اہمیت دیتے ہیں جیسے یہ کتابیاں صرف ان ہی کے پاس ہیں۔ کسی دوسری جگہ مل ہی نہیں سکتیں۔ ان حضرات میں سے بعض یہ جواب دیتے ہیں کہ کتاب کبھی ان کے پاس تھی لیکن اب نہیں ہے۔ چند حضرات نے اتنا اعتراف تو کیا کہ کتاب ہمارے پاس ہے لیکن صاحب اپنے تلخ تجربات کی بناء پر قسم کھالی ہے۔ کہ آئندہ کتاب کسی کو نہ دوں گا۔ اس باب میں مجھے اپنی ناکامی کا اعتراف ہے۔ بڑے بڑے شہروں، قریہ قریہ اور گاؤں گاؤں پھرنے کے بعد بھی میں کوئی قابل ذکر مخطوطہ حاصل نہ کر سکا۔

یہ تو سنی سرمایہ شعری کی تلاش و جستجو کی بات اب تذکرہ شعر اکاذ کر بھی سن لیجئے آج تک ہماری زبان کے شعراء کا کوئی تذکرہ نہیں لکھا گیا۔ انفرادی طور پر بھی بہت کم شعراء کے سوانح حیات لکھے گئے ہیں۔ میں نے اہل علم اور صاحب ذوق حضرات کی خدمت میں بے شمار خطوط لکھے لیکن کسی نے جواب دینے کی تکلیف گوارا نہ کی۔ بعض شعراء کے پسماندگان اور جانشینوں سے جا کر ملا۔ ان میں سے اکثر نے لا علمی کا اظہار کیا۔ ایک شاعر کے حالات دریافت کرنے کے لئے اس پیرانہ سری میں سڑک سے دور پانچ چھ میل پیدل چل کر گیا۔ اس کے لڑکے ہل جوت رہے تھے۔ پہلے تو انہوں نے میری طرف کوئی دھیان نہ کیا۔ پھر میرے سوالوں کا جواب دیتے ہوئے کہا کہ ہاں وہ ہمارے والد تھے۔ لیکن کوئی شعری سرمایہ ہمارے پاس نہیں۔ میں نے پوچھا۔

آپ کے والد کا کب انتقال ہوا۔ جواب دیا یاد نہیں۔ میں نے کہا پھر بھی پاکستان بننے سے کتنے سال پہلے فوت ہوئے تھے۔ کہنے لگے۔ یاد نہیں ایک مقام پر پہنچا شاعری کے ورثا کچھ سمجھ دار تھے بڑے تپاک سے ملے۔ میں جب سر مطلب آیا تو چند بوسیدہ کاغذ لے آئے جو گرد میں اٹے ہوئے تھے اور اکثر دیمک خوردہ تھے۔ بعض شعراء بفضل خدا بقید حیات ہیں ان میں سے میں نے اکثر حضرات کو بار بار لکھا کہ اپنے حالات و کوائف اور کلام لکھ کر ارسال کریں۔ لیکن صدائے برنحاست 'الاما شائلا اللہ گنتی کے چند شعراء نے ازراہ مہربانی اپنے حالات لکھ بھیجے اور کلام بھی ارسال کیا، بعض نے وعدوں پر نالے رکھا۔ جن حضرات کے حضور میں جا کر حاضری دی ان میں سے بعض کا رویہ کچھ اس اندازہ کا تھا کہ میرے سوالات کا جواب دے کر مجھ پر احسان عظیم فرما رہے ہیں۔

(صفحہ ۹ توں صفحہ ۱۲ تیک)

عرض حال توں بعد ڈاکٹر مہر عبدالحق ہوراں کتاب تے صاحب کتاب بارے پیش لفظ دے عنوان پڑھاں مہر نویں خیالات دا اظہار کیتا اے۔ اوہناں اکھیا پئی کینی جا پوری بیادی طور تے اردو دے شاعر نہیں۔ اوہناں اوس نوں سرا نیگی دل پر ریاتے سرا نیگی شاعری دل قلم چکن دی ہدایت کیتی۔ اوہناں دسیا پئی کینی ہوراں اوہناں دی گل من تے لئی پر سرا نیگی شاعری دا مواد اکھٹا کرن تے ایس

نوں پیش کرن وچ بڑیاں اوکڑاں تے مشکلاں داسا منا کرنا پیا جس دا ذکر اوہناں عرض حال وچ کیتا۔
ڈاکٹر صاحب ہورال سرانیکی زبان نوں پنجابی زبان نالوں دکھری کرن دی پوری پوری کوشش کیتی
اے۔

کیفی جامپوری ہورال کتاب نوں چار حصیاں وچ تقسیم کیتا اے۔

(۱) سرانیکی زبان (۲) آسودگان منزل (۳) ایک نیاموڑ (۴) ہمسفران غم۔ پہلے باب (حصے) وچ
جیہڑیاں موضوعاں تے بحث کیتی اے اوہناں دا ویرا اناج اے۔ دکنی سرانیکی، سکندر اعظم، قدیم
ادب، موضوع سخن مرثیہ، منظر نگاری، اضاف سخن کافی، مثنوی، باغ و بہار ملتان، عشقیہ مثنویاں،
سیف الملوک، یوسف زلیخا، کسی پنوں، لیلیٰ مجنوں، مرزا صاحبان، گاڈر نامہ، سی حرفی، سی حرفی
ڈھولا بارہ ماہ، ہفت روز، ہشت پاس لوک گیت مزاحیہ لوک گیت۔ آسودگان منزل دے باب وچ
جیہڑے موضوعاں تے بحث کیتی اے۔ اوہناں دی تفصیل اناج اے۔ بابا فرید شکر گنج، مادھو لال
حسین، دامودر داس، پیارے لال، عبری، طبیب شکوہی، نعمتی، سکندر خاں، مولوی عبدالکریم،
علی حیدر، چراغ اعوان، لطف علی، جمل خاں لغاری، سچل سرمست، حافظ جمال اللہ، فشی غلام حسن
شہید، سید اکبر شاہ، شادہ مراد، خواجہ فرید، مولوی گل محمد چشتی، تاج، جوگی، شاہد، احمد یار، سید
نازک، گداز، تیجے باب وچ جیہڑے موضوع لکھے گئے نیں اوہناں دے نال ایسے نیں۔ نوروز امام،
مضطر ملتان، فدا، عاشق ملتان، بہار ملتان، جندن ملتان، خادم ملتان، خرم بہاؤ پوری، فوق، اسد ملتان
شفیق، چوتھے تے آخری باب (حصے) ہم سفران غم دے سرنا نویں بیٹھاں جیہڑیاں۔ لکھاریاں دے
نال ایسے نیں۔ شوق، یتیم، نسیم ملک، ساکن، خلیق ملتان، غلام رسول ڈوڈا، جانباز جتوئی، ریاض
رضوی، عاصم اچوی، صدیق طاہر، طالب، نقوی احمد صوری، سرور کربلائی، سحر رومانی، سرانیکی
شاعری دی ایس کتاب تے چھپن داسال نہیں لکھیا ہویا۔ پر کیفی جامپوری ہورال عرض حال تے
ڈاکٹر مر عبدالحق ہورال پیش لفظ وچ ۳۰ جون ۱۹۶۸ء دی تاریخ لکھی اے جس توں ایسے گوہڑ لایا
جاسکدا اے پئی ایسے کتاب ۳۰ جون ۱۹۶۸ء توں بعد ای چھپی اے۔ صاحب کتاب نے ایس
کتاب دا انتساب سرانیکی دے عظیم صوفی شاعر حضرت خواجہ غلام فرید دے نال کیتا اے۔

سوال نمبر 3 ☆ قدیم سرانیکی ادب تے نوٹ لکھو؟
کیفی جامپوری دی کتاب سرانیکی شاعری دے حوالے نال سرانیکی ادب اتے روشنی
پاؤ؟

جواب۔ کیفی جامپوری ہورال سرانیکی دے قدیم ادب بارے اپنی کتاب ”سرانیکی شاعری“ وچ
لکھیا اے پئی۔

”مسلماناں دے آون توں پہلوں سرانیکی زبان تے اوس دے ادب دا کوئی نمونہ دستیاب نہیں۔
ایس وچ شک نہیں کہ اس زمانے دے لوکاں کول کوئی نہ کوئی رسم الخط ضرور ہوندا ہووے گا۔ پر
زمانے دی تبدیلی پاروں ایس عہد دا کوئی تحریری نمونہ ساڈے تیکر نہیں اپڑسکیا۔ مسلماناں دے
پہلے یاں مڈھلے دور دی وی کوئی تحریر محفوظ نہیں رہ سکی جیکر اوس عہد دا ادبی سرمایہ زمانے دی اولاد

بدلی توں چ گیا تے اوس دا زیادہ حصہ انگریز لے گئے آکھیا جاندا اے پئی لندن دی انڈیا آفس لائبریری تے ایفرو ایشن لائبریری وچ سر ایٹکی ادب دیاں دو بڑیاں الماریاں بھریاں ہویاں نیں جنہاں نوں اج تک کسے نہ کھول کے وی نہیں دیکھیا۔ پرفیروی تلاش تے جستجو نال جیسوڑے نمونے مل سکے نیں پیش خدمت کہتے جاندے نیں۔

سلطان التارکین شیخ حمید الدین حاکم دا پنڈولہرداہن جیسوڑا بکھر کے دے نیڑے سی۔ قاضی کبیر دے زیر کاشت سی۔ سلطان التارکین دے حواریاں مقررہ نرخ توں ودھ محصول حاصل کرن دی کوشش کیتی قاضی صاحب فکر مند ہوئے تے حضرت غوث بہاوالدین ملتانی (جنم ۵۶۲ھ وفات ۶۶۱ھ) دی خدمت وچ پہنچے تے صورت حال بیان کیتی۔ حضرت نے سفارش لئی شیخ حمید الدین حاکم کول ایہ شعر لکھ کھلے۔

حاکم آپ ہیں حاکم آپ وچار

جے دن گاؤں سے کئی دلدرد

جے دن لدھیا مندے بچھ زہار

جیں تانگ نہ قولھا کویں لنگھی پار

ایس قصے دے جواب وچ شیخ حمید الدین حاکم ہوراں معذرت دے طور تے ایہ لکھیا۔

حاکم آپ ہیں حکم کراہیں وچار

جنہاں اللہ نیا تے محمد نبی وچار

جنہاں تانگ نہ تو لبھا سی بھی لنگن پار

نور نامہ سر ایٹکی شاعری دے مصنف کینھی جامپوری ہوراں دسیا پئی۔ ”نور نامہ“ قدیم سر ایٹکی ادب دی مشہور نظم اے۔ جس نوں حافظ محمود شیرانی ہوراں ۱۰۵۴ھ دی تصنیف آکھیا اے پرا ایس دے متن توں پتہ چلدا اے پئی ایہ نظم بڑی پرانی ایس جس بارے اشارہ انجملہ اے۔

پنج سے سال جو گزرے آئے ہجرت باجھ رسولوں

ملاں کے غریب وچارا کم علماواں کولوں

نیکی عمل نہ کیتیم کوئی شامت نفس جہولوں

عمر گزری توں پھوں تاواں بہر لیا قبولوں

جیکر شاعر دے بیان نوں سچ من لٹا جاوے تے نور نامے واسنہ تصنیف ۶۰۰ھ توں بعد دازمانہ ثابت ہندا اے تے اک لحاظ نال ایہ قابل قبول وی اے کیوں جو ۷۰۷ھ دے نیڑے تیزے ہو روی کئی نمونے لہجہ جاندے نیں پر نور نامے دی زبان (جیسوڑی صورت وچ ساڈے سامنے آوندی اے) اجوکی زبان توں وکھری اے۔ ایس ویلے یعنی ۶۶۰ھ دی زبان نہیں۔ بعد دے لوکاں خاص طور تے مطابح والیاں نے زبان دا اپنے رنگ وچ رنگیا اے۔ پرا ایس گل شبہ اے پئی۔

بلیا فرید وچ شکر حضرت مخدوم بہاؤ الدین زکریا ملتانی حضرت فرید الدین گنج شکر ہوراں نوں ہر سال تحفے دے طور تے گاجراں گھلاے سن تے حضرت گنج شکر مخدوم دی خدمت وچ موسم بہار دے ہر گھلے سن۔ کئی ورھے میکر ایہ سلسلہ جاری رہیا۔ اک سال مخدوم ہوراں گاجراں نہ

گھلیاں تے حضرت شہابا فریدین شکر ہوریاں بیر نہ گھلے۔ موسم بہار گزر جان مگروں مخدوم ہوریاں شکوہ
کیتا تے حضور ببا فریدین شکر ہوریاں فرمایا

ہتھڑیں وٹوں ہتھڑے پیریں وٹوں پیر

تساں نہ قیاں گاجراں اساں نہ متے بیر

ایس توں بعد ایس علاقے دی زبان دے دو نمونے ملدے نیں ریاست بہاولپور وچ صادق آباد دی
کار داری وچ اک پرانے شہر دے تھہر "تن منارے" دے ناں ناں مشہور نیں۔ ایس شہر دا ناں
پتن پور سی۔ ایہہ سمر اوواں دادار الخلفہ سی تے سمر واں دے آخری راجہ ہمسیر (امر الاکل) ایس تے
حکومت کر داسی اوس دا بھتیجا جس دا ناں سکھاسی تے اوہ پھل وڈا (رحیم پار خاں) دا حاکم سی تے اپنی
سخاوت پاروں بڑا مشہور سی۔ اوس نے اک چرن نوں جیدا ناں سوامی سی کجھ گھوڑے انعام دے طور
تے دتے جسہڑے پتن توں چوری ہو گئے سن چرن نے اوس دی ہجودے کجھ شعر لکھے جیوں۔

دھاری دھوڑا راسے جیس چرن ساکھیا

پتن ہٹھیو تھیو تیج وٹاپو راہ

ہمسیر پورا راج نہ کسد المر

فیروز شاہی تاریخ چوں ونگی ہمسیر دی تاریخ وفات ۱۷۵۲ء ہے۔ ایس توں ثابت ہندا ہے پی
ایہہ شعر ۱۷۵۲ء توں پہلاں دے نیں اک ہور نمونہ جسہڑا شمس سراج حنیف نے تاریخ فیروز
شاہی وچ لکھیا ہے۔

برکت شیخ پٹھا۔ ہک مٹھا ہک کٹھالے

یاں

برکت شیخ تھیو۔ ہک مویا ہک مہسالے

حالانکہ ایہہ دونویں فقرے ملتان دی زبان دے نیں۔ پر پہلا فقرہ زیادہ صحیح معلوم ہوندا ہے۔ ایہہ
اوس واقعے ول اشارہ ہے جدوں سلطان محمد تغلق نے ٹھٹھہ تے حملہ کیتا سی پر ہمار ہون پاروں واپس
پرت گیا سی۔

مخدوم جہانیاں دی ونگی

حضرت جہانیاں جہاں گشت (جنم ۱۷۷۰ء) نے اپنے بھائی راجہ قتال دے حق وچ فرمایا۔

اساں خوبے تساں راجے

ایہہ ملتان دی زبان دا ابتدائی دور ۱۶۰۰ء توں ۱۸۰۰ء تک۔

شاہر کن الدین عالم دے عہد دے حوالے نال کلام

کینی جامپوری موجب شاہر کن الدین عالم دی وفات تے ایہہ شعر آکھیا گیا سی۔

ست سو پختہ (775) سن بارہ جمادی الاول 'چلونی سیواں ڈھکن چلیوں سا شاہ جلولہ شاہر کن الدین
عالم دے دادا حضور نوں پیار نال جلولہ آکھیا جاندا سی۔

سرائیکی کتاباں کینی جامپوری جسہڑیاں کتاباں دا ذکر کیتا ہے اوہناں دا ویر وانیج ہے۔

(۱) تحفہ (۱۰۳۲ء) (۲) نص فرائض (۱۰۳۲ء) (۳) انواع العلوم (۱۰۳۳ء) (۴) معرفت

۶۷۷
 الہی (۱۰۳۵ھ) (۵) خیر العاشقین کلاں (۱۰۵۳ھ) (۶) سراجی (۱۰۵۸ھ) (۷) خیر العاشقین
 کیفی جامپوری ہوراں موجب ایسہ کتاباں شیخ عبد اللہ لکھیاں نیں۔ ایہاں دی زبان پنجابی پر ملتانی
 لفظاں دا پوہتا لائے۔ انج گلدائے جیویں اوہناں دی زبان تے ملتانی دا چوکھا اثر دکھالی دیندائے۔
 نص فراغش توں ونگی

(۱) صفت میسی ناں سے دیوے نہ رج کھاوے ناں
 گھٹ کر اکھنی دینا گھن دیسی ارمان
 (۲) ایسہ مقصود کر لئے نہ اپنا دیوے ہور دلا
 اے غرق نہ ہوسی اس ناں سڑ سی بھابھ
 (۳) کو جھی رن نہ کیجئے کالی لہی کالی چھوٹی
 عشق برا جس اندھی کانٹریں لسی لڑنی موٹی
 (۴) کو سو گندے کرے کوڑی یا ماہو تھی
 ہور الا اندر شرک آنے کوڑی گواہی ڈیسی
 (۵) آکھ فقیر اکو روڈا لسن کیا عذاب
 ماس انہاندا گل گل پوسی اندر زمین خراب

انواع العلوم چوں ونگی

(۶) غلام دی مس بھاری ہو سی خون شہیداں نالوں
 پیش بے ادلی انہاں نہ کیجئے انہاں قرب کمالوں
 (۷) کھوٹی جیڈ اٹویا کھن حکم بھجئے فرما
 ٹویا کھسٹ تھری پانی پاک ہوے کل ما
 (۸) جے متفرق پانی کڈھن صالح دو فرما
 تراسی بوکھا نکھتا ہوسی پھر پاکی پانی آ

سرائیکی شاعری دے مصنف کیفی جامپوری ہوراں مولوی عبدالکریم تھکوی ہوراں دا ذکر کیتا
 اے۔ مولوی صاحب ہوراں دی شہرت اوہناں دی شہرہ آفاق کتاب نجات المؤمنین پاروں ہوئی
 اے۔ مولوی صاحب ہوراں معیار الایمان تے نجات دے ناں نال دو متنویاں لکھیاں نیں۔
 جیہویاں ہن لکھیاں نہیں یعنی نایاب نیں۔ کیفی ہوراں دسیا اے پئی مولوی صاحب ہوراں دی
 کتاب نجات المؤمنین دی کتابت عبد اللہ ہوراں ۱۲۸۸ھ وچ کیتی اے۔ ایسہ کتاب ملتانی زبان وچ
 اے۔ ایس کتاب دے اہم تے ڈھلیاں مسلیاں بارے تفصیل بیان کیتی گئی اے۔ ایسی کتاب نوں
 پنجابی دی قدیم مثنوی قرار دتا جاسدا اے ایس کتاب وچ فقہ حنفیہ دے دینی مسائل نوں بڑے
 سوہنے تے سادہ انداز وچ پیش کیتا گیا اے۔

مولوی عبدالکریم تھکوی ہوراں دا نمونہ کلام ونگی دے طور تے پیش خدمت اے۔

لول ارکان اسلام دے۔ نال زبان اقرار
 اللہ واحد حق نبی دل تھیں کر اعتبار

فرض مسائل فقہ دے ہندی کر تعلیم

کارن مرواں امیاں جوڑے عبدالکریم

خش الہی اوس نوں رحمت نال ایمان

وچ بہشت لقاء بھی دوزخ کنوں اماں

کیفی جامپوری ہوراں ایسہ وی دس پائی اے پئی ڈاکٹر مر عبدالحق ہوراں کول مولوی عبدالکریم جھنگوی ہوراں دی کتاب نجات المؤمنین موجود اے۔ ایس توں علاوہ اوہناں کول دو بے دینی رسالے وی موجود نیں جنہاں نوں اکو کاتب نے تحریر کیتا پر زبان وچ کجھ کجھ فرق اے۔ کدھرے کدھرے ٹٹے رنوں ٹٹے ک نوں گ کر کے ظاہر کیتا گیا اے۔ ایناں رسالیاں وچ حفظ الایمان 'درود ماہی' 'سبج تراویح' ختم خواجگان 'زکوٰۃ ایمان' شرک نامہ 'ارشاد المجالس' تے پکی روٹی دے نال ذکر دے قابل نیں۔ حفظ الایمان چوں ونگی دے طور تے کجھ کلام پیش خدمت اے۔

تمای صفتاں چنگیاں جو کامل جل جلال

اسم جمیل تے اجم صفتاں محبت حبیب کمال

کل حامد جو حمد کر بندے از لوں ابد ہمیشاں

جو خالق نے مخلوقاں کینیاں غنیاں کل درویشاں

اسمان کل پہاڑوں نالوں میں وڈے گناہ کر پیدا

بزرگ خش تحمل بدا مول نہیں پکڑ پیدا

عجب تکبر مان نہ کیجئے کر کے نیک کمائی

کئی بلعم باغور پر بساؤ گئے کئی ایمان کھڑائی

نسخہ حفظ ایمان دا کیتا رب تمام

برکت کلمے پاک دی دوزخ بھا حرام

مسیّت نامہ کیفی جامپوری ہوراں مزید حاجی نور محمد بارے دس پائی اے پئی اوہناں رسالہ مسیّت نامہ ۱۱۴۰ھ وچ تخلیق کیتا حاجی صاحب دا تعلق سکھر نال سی۔ اوہناں دا پورا پورا نسخہ علامہ عتیق فکری ملتانی کول موجود اے۔ حاجی صاحب دے کہن موجب پنڈاں دے مولوی دین دیاں ڈھلیاں مسلیاں توں چنگی طراں واقف نہیں ہوندے ایس لئی بعض مولویاں نوں تے کفن دفن دے مسلیاں توں وی واقف نہیں ہوندی۔ اوہناں رسالے دی معہ تحریر ایہو ای دسی اے۔ تاں جو کم علم مولوی دین دے تیج مسلیاں توں چنگی طراں جانکاری حاصل کر لین تے لوکائی دی صحیح رہنمائی کر سکن۔

مسیّت نامہ چوں ونگی پیش خدمت اے:-

وچ مسیتاں ملاں رہندے

گھن خلقت نوں ٹھگاں کھاندے

نہ جانن حیلہ نہ اسقاط

نہ جانن غسل کفن دی بات

لیکھا چوکھا سب کچھ جانن
پر مسلے تے دل نہ آنن
ملاں قاضی بن کر بہندے
نال معزوری جاہل رہندے

نامہ ۱۱۴۰ھ وچ تخلیق کیتا حاجی صاحب دا تعلق سکھر نال سی۔ اوہناں دا بڑا پرانا نسخہ علامہ عتیق
فکری ملتان کول موجود اے۔ حاجی صاحب دے کہن موجب پنڈاں دے مولوی دین دیاں
ڈھلیاں مسلیاں توں چنگی طراں واقف نہیں ہوندے ایس لئی بعض مولویاں نوں تے کفن دفن
دے مسلیاں توں وی واقف نہیں ہوندی۔ اوہناں رسالے دی معہ تحریر ایہو وی دسی اے۔ تاں جو
کم علم مولوی دین دے صحیح مسلیاں توں چنگی طراں جانکاری حاصل کر لین تے لوکائی دی صحیح
رہنمائی کر سگن۔

میت نامہ چوں ونگی پیش خدمت اے:-

وچ مسیتاں ملاں رہندے
گھن خلقت نوں ٹھگاں کھاندے
نہ جانن حیلہ نہ اسقاط
نہ جانن غسل کفن دی بات
لیکھا چوکھا سب کچھ جانن
پر مسلے تے دل نہ آنن
ملاں قاضی بن کر بہندے
نال معزوری جاہل رہندے

سوال نمبر 4 ☆ تہاڈے خیال موجب کیہ سرانیکھی پنجاہی زبان توں وکھری زبان ایس
یاں ایہہ اظہار اے؟

یاں

سرانیکھی زبان دے قدیم تے جدیدی نظر بے بیان کرو؟

پنجاہی ادب دی تاریخ تے جھاتی پائیے تے ایہہ گل نتر کے سامنے آوندی اے پی سرانیکھی قدیم
تے مشہور زبان اے۔ ایس دی تاریخ بارے لسانیات دے ماہراں تے مشہور محققاں تے مورخاں
دے مختلف خیال نیں۔ جنہاں دا ویروالج اے۔

اک دھڑے دے مورخ تے محقق سرانیکھی نوں پنجاہی زبان دی اک بولی قرار دیندے نیں۔ ایس
نوں قدیم نظریہ آکھیا جاندا۔

دوجے دھڑے دے مورخ تے محقق سرانیکھی نوں پنجاہی زبان توں وکھری زبان قرار دیندے
نیں۔ ایہہ جدید تے نواں نظریہ آکھواندا اے۔

سرانیکھی زبان بارے ہر دھڑے دے مورخ تے محقق اپنے آپ نوں بالکل درست تے صحیح آکھدے
نیں تے اپنے موقف تے ڈٹے ہوئے نیں۔ سرانیکھی دی تاریخ تے ہچھو کڑ بارے لسانیات دے

مورخاں تے محققاں دے خیالاں تے وچاراں دا ویرواںج اے۔
لسانیات دے ماہر مشہور مورخ تے محقق عبدالغفور قریشی ہوراں اپنی کتاب ”پنجابی ادب دی کہانی“ وچ پنجابی زبان دی کتھا دے عنوان بیٹھاں اکھ دے نیں۔

ہندی لہندی بولی دیس پنجابی دے راوی پاروں شروع ہو کے شمال وچ پوٹھوہار دے علاقے تیک تے اتر پچھم ول ڈیرہ اسماعیل خاں تے کوہاٹ تیک تے جنوب ولوں ریاست بہاولپور تے ڈیرہ غازی خاں تیک بولی جاندی اے۔ ملتان، مظفر گڑھ، ڈیرہ غازی خاں تے بہاولپور دے علاقے وچ لہندی بولی دے اتے سندھی دا اثر پینا شروع ہو جاند اے تے ایہہ اثر ریاست خیرپور وچ جا کے گوڑھا ہو جاند اے۔ ایس خطے دی زبان نوں ملتان بولی آکھیا جاند اے۔

اج کل ملتان بولی نوں سرانیکی آکھن دا رواج ودھ رہیا اے۔ ایس کر کے ایس ایٹھے ایس لفظ دی وضاحت کرنا ضروری سمجھدے ہاں۔

سرانیکی دا لفظ سرو توں بنایا گیا اے سرو سندھی زبان وچ شمال نوں آکھیا جاند اے۔ جس توں ایہہ مراد اے کہ شمال دی زبان نوں سندھی والیاں نے سرانیکی آکھیا اے سرو یعنی شمالی دیس کیرا اے جو ایس دی وضاحت مرزا علی بیگ ہوراں نے اچ کیتی اے۔

سرو :- سندھ جی اتر جو ملک پنجاب

حقی کل ایہہ ہے کہ جیویں جیویں پنج دریاواں دی دھرتی دا ناں تاریخ وچ بدل دار ہیا اوس دی مناسبت نال لوکاں نے ایٹھوں دی زبان دا ناں وی رکھیا جدوں ایس دھرتی نوں پست سندھو جاں ہفت ہندو آکھیا جاند اسی تاں ایس دی زبان نوں ہندو جاں ہندوی آکھیا گیا۔ فصل راج ویلے ایس دھرتی دا ناں پنجاب پے گیا تے ایٹھے دی زبان نوں پنجابی کہن لگ پئے۔ دیس پنجاب دے لکھاری اپنی زبان نوں ہندوی ہندی جاں پنجابی ای آکھ دے رہے جویں۔

(۱) فرض مسائل دین دے ہندی وی کر تعلیم
کارن مرداں امراں جوڑے عبد الکریم
(نجات المؤمنین مصنفہ عبد الکریم)

(۲) لطف علی دے بیت ہندی دے خم مارن نال نظم دے
(سنیل نامہ مصنفہ مولوی لطف علی بہاولپوری)

(۳) ہندی بیت حمل دے یارو عالم وچ اظہار ہوے
(حمل فقیر سندھی)

(۴) بعد ازاں وچ اردو تھیے تالیف حکم صاحب صاحبانے
من بولی پنجابی جو ریم قصے بہت پرانے
(باغ و بہار ملتان مصنفہ قاضی امام بخش شیروی)

(۵) ہے تصحیح ترجیح کندہ حاجی برخوردارے
بلبل بستان شعر پنجابی شیر شکر اسارے
(ہیر رانجھا مصنفہ حاجی اللہ بخش ملتان)

اج دنیا وچ جنیاں وی زباناں بولیاں جا رہیاں اتنے ای بھاسائی سماج تے دیس نہیں۔ زبان دا ویس نال سندھ ایس گل توں ای ظاہر ہے کہ اوہداناں اوہدے دیس اتے رکھیا جاند اے۔ جیویں پنجاب دی پنجابی نکال دی نکالی عرب دی عربی چھین تے چھینی وغیرہ نہیں۔ جدوں پنجاب نوں سندھی لوک سرو ویس آکھن لگ پئے۔ تدوں اوہناں نے اتھے دی زبان نوں وی سرو کی یاں سرائیکی آکھیا کیونکہ پنجاب دی دھرتی سندھ واوی دے شمالی تکرے اتے مشتمل اے۔ سندھ واوی کشمیر دے پہاڑاں دے دامن توں سمندر دے ساحل تیک پھیلی ہوئی اے۔ اہدے پٹھ لکھے ایہہ حصے کہتے جاندے نیں۔

۱۔ سرو یعنی شمالی حصہ جمیز کشمیر دیاں پہاڑیاں توں لے کے خیر پور ڈویژن دی آخری برجی تیک جاند اے۔ ایس علاقے توں ای پنج دریاواں دی دھرتی یعنی پنجاب کہندے نیں۔ تے ایس دا دو جاناں مرزا علی بیگ نے سرو دیا اے۔

۲۔ وچولا یعنی درمیانی خطہ ایہہ شمالی حصے توں بعد شروع ہو کے حیدر آباد ڈویژن تیک جاند اے۔ ایس خطے دی زبان نوں وچولی کہندے نیں۔ وچولی زبان ای۔ اج کل سندھی اکھواندی اے۔

۳۔ لدڑ یعنی جنوبی خطہ۔ ایہہ علاقہ حیدر آباد ڈویژن دے جنوبی حصے توں لے کے کراچی سمندر دے ساحل تیک اے ایس خطے دی زبان نوں لاڑی آکھدے نیں۔

ساڈی ایس گل نال ایہہ گل صاف ہو جاندی اے کہ پنجابی زبان دا ای دو جاناں سرائیکی اے (ص ۳۶ توں ۳۹)

تعلیم تے لسانیات دے ماہر پروفیسر عاشق رحیل ہوری پنجابی لسانیات وچ سرائیکی دے عنوان پٹھاں لکھدے نیں۔ سروا مطلب ہوندا اے شمال چنانچہ سندھ والے شمال یعنی پنجاب ول بولی جان والی زبان نوں سرائیکی آکھدے نیں ایسے لئی ڈاکٹر ٹرپ نے اپنی سندھی گرامر وچ لکھیا اے کہ سندھی زبان نوں سرائیکی کہیا جاند اے۔ زبان دے لحاظ نال سندھ نوں تان حصیاں وچ ونڈیا گیا اے ایہہ ونڈاں ای۔ پہلا حصہ سرو (اتلا) یاں شمالی دو جاو چلا تے تینالڈ (پٹھلا حصہ) اتلے حصے وچ خیر پور ڈویژن آوند اے۔ ڈاکٹر ٹرپ مطابق سرو والے سارے علاقے دی بولی سرائیکی نہیں ایہہ بولی اوہناں قبلیاں دی اے جمیز سرو دے علاقے وچ کھلے ہوئے نیں۔ ایس علاقے دی اپنی زبان تے سندھی ای اے پر اتھے دو جے نمبر تے بولی جاؤن والی زبان سرائیکی اے۔ اینوں سرائیکی ہند کی یاں سرائیکی لہندا آکھیا جاند اے۔ ایہہ بولی حیدر آباد شکار پور تھرپا کر کرتے سندھ دے اتلے پاسے دی سرحدی۔ علاقیاں وچ بولی جاندی اے۔ سرائیکی تے کراچی ول وی بولی جاندی اے۔ سرائیکی دی سانجھ ملتان تے ریاستی نال جڑی اے۔ (ص ۱۷۲)

سرائیکی زبان بارے کینی جامپوری ہوراں دی کتاب سرائیکی شاعری وچ پیش لفظ دے سرنا نوں پٹھاں ڈاکٹر مر عبدالحق ہوری ایج آکھدے نیں۔

ملتان زبان جھونپڑوں سے اٹھتے ہوئے دھوئیں اور گندم کے آنے کی سوندھی سوندھی خوشبوؤں میں لپٹی ہوئی ہے۔ یہ زبان مشرقی ہندوستان کی مصنوعی اور جکڑی ہوئی زبانوں کی نسبت لامحدود طور پر قدرتی اور دلکش ہے۔ یہ ایک زبان ہے جو اپنی خاردار راہ گزاروں سے محبت کرتی ہے لیکن

اس کی فضا اس سحر سے معمور ہیں جو جھاڑیوں میں اگے ہوئے صحرائی پھول پیش کرتے ہیں۔ ایسے پھول جن کا سادہ اور غیر ملوث شدہ حسن بناوٹی گلدستوں کی شان و شوکت سے زیادہ و لقریب ہوتا ہے۔ اس زبان میں شعر و نغمہ 'قصہ کہانی' چیتانوں بھارتوں اور محاوروں کا بہت وسیع ذخیرہ ہے۔ جسے ضبط تحریر میں نہیں لایا گیا۔ ملتانی زبان کا بہت بڑا خزانہ اس کے ضرب الامثال میں شامل ہے۔ اے گلدستہ آف دی ملتانی لیچو میچ' اور ان مسٹر اور ان کے مندرجہ بالا الفاظ میں جہاں سرائیکی (ملتانی زبان کی وسعت' جازمیت اور ہمہ گیر جامعیت کا ذکر ہے وہاں اس دشوری کا بھی بعد تاسف اشارہ ملتا ہے۔ کہ اس زبان کے ادبی کارنامے ضبط تحریر میں نہ لائے جاسکیں اور اس کے شعر و ادب کا تمام تر سرمایہ حوادث روزگار کی زد میں رہا۔ ایسے حالات میں کوئی شخص اس کے شعر اور ادب کا تذکرہ لکھے تو کیونکر لکھے اور ماضی کے دبیر پردوں کو تاریخ کے چہرے سے ہٹانے کی کوشش کرے تو کس خاص طرح پر ذہنی انحطاط کے ایسے دور میں جب لوگوں کے دلوں میں اپنی ہی زبان اپنے ہی معاشرے اور اپنے ہی شعر و ادب سے بجائے محبت کے نفرت پیدا ہو چکی ہو۔ اور غیروں کی زبان' غیروں کی ثقافت اور غیروں کے ادب سے اس درجہ لگاؤ پیدا ہو چکا ہو کہ اسے تہذیب یا فنی کا معیار اور علم کی کسوٹی سمجھا جانے لگا ہو۔ جو شخص بھی اس قسم کی جرات کرے گا دیوانہ اور قدامت پسند کہلائے گا اور حذف تنقید نے گا۔ آفرین اور صد آفرین کہ قابل ہیں وہ چند دیوانے جو یہ سب کچھ جانتے ہوئے بھی اپنی ڈگر پر مستقل مزاجی سے چلتے جا رہے ہیں اور علم و ادب کی خدمت میں کسی طعن و تشنیع کی پرواہ نہیں کرتے۔ کیفی جامپوری ان ہی چند دیوانوں میں سے ہیں۔ جو تیز و تند آندھیوں کے باوجود اپنا چراغ جلائے رکھنے میں لگے ہوئے ہیں اور اسے بھیننے نہ دینے کا تہیہ کیئے ہوئے ہیں۔ (ص ۱۳ اور ۱۴)

ڈاکٹر مر عبدالحق ہورال اگے چل کے آکھدے نیں پی سرائیکی قدیم وادی سندھ کی زبان ہے اور سندھی سے اس کا چولی دامن کا ساتھ ہے۔ وادی سندھ عہد عتیق ہی سے ہند سے بالکل علیحدہ ملک کا نام ہے۔ مہابھارت کے زمانے میں بھی اس کی انفرادیت مسلم تھی۔ سیکھیہ کی سلطنت جو موجودہ سرائیکی زبان کے خطے میں قائم تھی اور سوڈ پر اوں کی حکومت زیریں سندھ میں تھی۔ مہاتما بدھ کے تھوڑے عرصے بعد جب دلدار شاہ ایرانی نے یہ علاقہ فتح کیا تو اس نے دو صوبہ داریوں میں تقسیم کر دیا۔ دوسری صوبہ داری یہی وادی سندھ تھی۔ جس کے باشندوں نے اپنے آپ ایک الگ صوبہ داری بنا ڈالی۔ گویا اس وقت بھی وادی سندھ کا کوئی تعلق ہند سے نہیں تھا۔ بلکہ یہ اس سے الگ تھلک ایک علیحدہ ملک تھا۔ اس کے بعد کھن اقوام اسی علاقے میں داخل ہوئیں تو وہ یہیں کی ہو کر رہ گئیں۔ پارکھن آئے آریہ آئے دردی لوگ آئے۔ کشن اور ہن اقوام آئیں تو وہ بھی اسی وادی میں قیام پذیر ہو گئیں اور پھر سے ہندوستان کے باقی حصوں میں پہنچیں راجہ داہر کہ عہد حکومت میں سرائیکی زبان کا علاقہ مشرقی پنجاب اور ہند سے قطعاً الگ رہا یہاں تک کہ لاہور کا صوبہ بھی اس سرزمین سے باہر رہا اور لاہور کی حکومت کی سرحدیں تقریباً وہی تھیں جو قدیم زمانے میں گندھارا حکومت کی تھیں۔ محمد بن قاسم کی فتح سندھ سے لے کر محمود غزنوی کے زمانے تک جو تقریباً سوا تین سو سال کا عرصہ ہے۔ یہ علاقہ عربی اور فارسی بولنے والوں کے زیر اثر رہا۔ اور یہاں کی زبان نے

ایک نئی کروٹ لی اور ایک پر بیچ قسم کی زبان وجود میں آگئی جس میں فارسی اور عربی کے الفاظ بجز تھے۔ اس زبان کو مختلف اوقات میں مختلف ناموں سے موسوم کیا جاتا رہا ہے۔ ملتان اور اس کے نواح میں اسے ملتان کا نام دیا گیا ہے بہاولپور کے علاقہ میں اسے بہاولپوری کہا گیا اور ج میں دارالعلوم قائم ہوا تو اس زبان کو اچھی کا لقب دیا گیا۔ بلوچی اور پشتو بولنے والی اقوام نے اسے ہندو کو کہہ کر پکرا جانوں کی زبان ہونے کے لحاظ سے اسے جسکی، جھکی اور پیھانی کہا گیا۔ نازو (سنوب) کے لوگوں کے نزدیک سرداروں اور شمال والوں کی تہذیب یافتہ زبان تھی۔ اس لئے انہوں نے اسے سرائی اور سرائیکی کا نام دیا۔ ملتان کا لفظ سب سے پہلے آئین اکبری میں استعمال ہوا۔ ابو الغضن نے ہندوستان کی مختلف تیرہ زبانوں کا ذکر اس طرح کیا ہے۔

دہلوی، مگھلی، ملتان، مارواڑی، گجراتی، تہنگی، ہرشی، کرناٹکی، سندھی، افغانی، شمال بلوچستانی اور کشمیری اس فہرست میں جہاں بلوچستانی کے نام سے بلوچی زبان کا ذکر ملتا ہے جو آج بھی پورے چال کی زبان سے آگے نہیں بڑھی وہاں پنجابی کے نام کی کوئی بولی نہیں گنوائی گئی گویا پنجابی کا لفظ جس زبان کے لئے استعمال ہوا ہے۔ وہ اکبر کے زمانے سے بھی بہت بعد کا حادثہ ہے اور سرائیکی (ملتان) سے بالکل الگ تھلگ اور مختلف زبان ہے

(ص ۷۱ سے ۱۹ تک)

کنفی جاپوری ہور اں اپنی کتاب سرائیکی شاعری وچ ”سرائیکی زبان“ دے عنوان بیٹھاں انج لکھیا اے یہ بہت قدیم زبان ہے۔ اس قدیم زبان کا نام کیا تھا؟ ہم اس کے متعلق کچھ نہیں جانتے۔ آریاؤں کے یہاں آنے کے بعد کسی نے اسے ”سین دب“ کہا۔ کسی نے درچڈا (اپ بھرنش) اور کسی نے اس کا نام ”ادھ ناگری“ رکھا۔ مسلمانوں کی آمد پر اس زبان کا موجودہ علاقہ حکومت سندھ کے ماتحت رہا۔ مسلمان مورخین اور سیاحوں نے اسے سندھی سمجھا چنانچہ بھاری مقدسی ۱۵۷۵ھ کے قریب ملتان آیا تو یہاں فارسی کو مروج پایا مشہور مورخ مسعودی لکھتا ہے کہ سندھ میں ایک خاص زبان بولی جاتی ہے۔ جو ہندوستان کی دوسری زبانوں سے جدا ہے۔ منصورہ کے تاجر سندھی اور عربی میں اپنا کاروبار چلاتے ہیں۔ اصطخری کا بیان ہے کہ ملتان کے لوگ فارسی اور سندھی زبان بولتے ہیں۔ اسی طرح کی زبان منصورہ میں بولی جاتی ہے لکن حوقل نے لکھا ہے کہ منصورہ ملتان اور دوسرے؟ شہروں میں عربی اور سندھی بولی جاتی ہے۔

پیر حسام الدین راشدی سندھی ادب میں لکھتے ہیں جہاں تک سندھ کا تعلق ہے۔ یہاں کی عام بول چال کا نام درچڈا بتایا جاتا ہے اس سے چار بولیاں پیدا ہوئیں۔

(۱) وچولی..... جو وسط سندھ میں بولی جاتی ہے۔

(۲) سرائیکی یا سریلی..... جو سندھ کے مشرقی حصے میں بولی جاتی ہے جس میں بہاولپور کا علاقہ بھی شامل ہے۔

(۳) تھریلی..... جو تھرپارکر کے علاقہ میں بولی جاتی ہے۔

(۴) مگھلی..... جو کچھ لور کا ٹھیاواڑ کے علاقہ میں رائج ہے۔

۱۱ویں اور ۱۲ویں صدی کے شعرا نے اسے ہندی کا نام دیا ہے۔ چنانچہ مولوی عبدالکریم نے اپنی

مثنوی "نجات المؤمنین" (سن تصنیف ۱۰۸۰ء) میں لکھا ہے۔

۔ فرض مسائل فقہ دے ہندی کر تعلیم

کارن مرداں مواں جوڑے عبد الکریم

مولوی لطف علی اپنی مشہور مثنوی (سیف الملوک) سن تصنیف ۱۱۹۵ھ میں کہتے ہیں۔

۔ ہندی بیت حمل دے یارو عالم وچ اظہار ہوے

ابوالفضل حلای نے اس کا نام ملتانی لکھا ہے۔ ملاحظہ ہوا مین اکبری 'مطبوعہ مطبع نولٹور لکھنؤ ص ۴۹

زبانہا موجودہ دور کے محقق سید سلیمان ندوی مرحوم اپنے ایک مضمون میں جو سہ ماہی رسالہ

"ہندوستانی" اگرہ میں شائع ہوا تھا لکھتے ہیں۔

معاصرانہ شہادتوں کی بناء پر ماننا پڑے گا کہ عربی اور فارسی کا میل جول بھاشاؤں کے ساتھ ملک

کے جس حصے میں پہلے ہوا وہ سندھ تھا جس کی حدود اس زمانے میں ملتان سے لے کر بھکر اور ٹھٹھہ

کے ساحل تک پھیلی ہوئی تھیں۔ اس زمانے میں ایران ترکستان اور خراسان سے آنے والا صرف

یہی ایک راستہ تھا۔

سید صاحب مرحوم ایک اور جگہ پر فرماتے ہیں کہ عربی اور فارسی سب سے پہلے ہندوستان کی جن

زبانوں سے مخلوط ہوئی وہ سندھی اور ملتانی تھیں۔ اس کے بعد پنجابی اور پھر اس کے بعد دہلوی

کریرین سے لے کر دور حاضر کے تمام ماہرین لسانیات مثلاً ڈاکٹر سدھیشور ورما، ڈاکٹر شوکت سبزی

واری، عین الحق فرید کوٹی، ڈاکٹر سہیل حاری اور دوسرے حضرات اپنے لسانیاتی اور تحقیقی مضامین

میں اسے ملتانی زبان کے نام سے یاد کرتے ہیں۔ خود اس زبان کے محقق ڈاکٹر مر عبدالحق نے اردو

زبان اور ملتانی زبان کا تعلق کے عنوان سے مقالہ لکھ کر پی ایچ ڈی کی ڈگری حاصل کی ہے اور اپنی

تحقیق سے ثابت کیا ہے کہ موجودہ اردو سے سالہا سال پہلے مقامی 'علاقائی زبان عربی فارسی اور

دوسری زبانوں سے متاثر ہو کر اپنی ہیئت بدل چکی تھی جسے مسلمان حکمرانوں نے اپنا لیا تھا اور ایک

وقت ملتانی زبان دکن تک پھیل چکی تھی۔

ملتانی کے علاوہ اس کے اور بھی بہت سے نام ہیں کسی زمانہ میں اسے اوچی کہتے تھے بہاولپور کے لوگ

اسے بہاولپوری کہتے ہیں۔ سندھ کے بالائی حصے میں اس کا نام سرائیکی ہے۔ جاتکی 'جگلدالی' ہندکو'

ویرے وال بھی اس کے نام ہیں۔ علاقائی قید سے آزاد کرانے کے لئے بزم ثقافت نے اس کا نام

سرائیکی مقرر کیا اور آج یہ زبان اسی نام سے مشہور ہے۔ ہر پڑھا لکھا اسے سرائیکی کہتا ہے۔ مغربی

پاکستان کی حکومت نے بھی سرائیکی کو ایک علیحدہ علاقائی زبان تسلیم کر لیا ہے۔ آج کل یہ زبان

پاکستان کے اضلاع ملتان، مظفر گڑھ، ڈیرہ اسماعیل خاں، ڈیرہ غازی خاں، سابق ریاست بہاولپور اور

سندھ کے بالائی حصے میں بولی جاتی ہے۔ بلوچستان اور افغانستان میں بسنے والے ہندو بھی یہی زبان

بولتے ہیں تازہ اعداد و شمار کی رو سے یہ ایک کروڑ ستر لاکھ آدمیوں کی مادری زبان ہے۔ اس حیثیت

سے یہ آج بھی مغربی پاکستان کی علاقائی زبانوں میں سب سے بڑی زبان ہے۔

اس زبان کی موجودہ شکل و صورت وہ نہیں جو ابتدا میں تھی۔ یہ صدیوں کی منازل طے کر کے ہم

تک پہنچی ہے۔ اگرچہ اس کے قدیم خدو خال ہماری نظروں سے اوچھل ہیں۔ تاہم آج بھی اس کے

بہت سے الفاظ در اوڑی نسل کی زبانوں مثلاً در اوڑی 'سٹھو' 'ملیالم' 'تامل' حساب کہ عین الحق فرید کوئی نے اپنے مضمون وادی سندھ میں در اوڑی کے اثرات میں لکھا ہے۔ ملاحظہ فرمائیں:-

”برصغیر پاک و ہند کی قدیم زبانوں کی تجزیہ سے معلوم ہوتا ہے کہ آریوں کی آمد سے پہلے اس ملک میں تین زبانیں موجود تھیں 'اول پہاری جسے تبتی اور برمی کہتے ہیں یہ لداخ سے شروع ہو کر برصغیر کے شمالی سلسلہ کوہ کے ساتھ ساتھ ہوتی ہوئی برما، سیام اور ہند چین تک چلی جاتی ہے اس میں لارخ، گماؤں، نیپال اور ناگا قبائل کے علاقہ شامل ہیں۔ زبانوں کے اس گروہ نے زیر غور زبانوں پر کوئی اثر نہیں ڈالا۔ گو لغوی سرمایہ میں کوئی کوئی لفظ اس زمرہ کا بھی آجاتا ہے لیکن لسانیاتی مطالعہ میں اسے کوئی اہمیت نہیں دی جاسکتی۔ دوسری زبان منڈا گروپ سے تعلق رکھتی ہے۔ یہ وسطی ہند میں بننے والے کول سلطہ اور پھیل در اوڑوں کی آمد سے بھی پہلے برصغیر میں آباد تھے۔ آج تک یہ لوگ جنگلوں اور ویرانوں میں رہتے ہیں ان کی زبان پر کسی غیر زبان کا اثر نہیں بڑا سلطہ 'منڈاری زبان بولتے ہیں اس زبان کے درج ذیل الفاظ آج بھی سرانیکی میں مروج اور مستعمل ہیں۔

رشتے نانا، نانی، پھوپھا، پھوپھی، سالا، سالا، ساٹھ، مو، موسی، یاما

جباتات بول، کھائن، بوہڑ، دھتورا، نم، پانیم

لباس چادر، دھسا، منگا

(صفحہ ۲۳ سے صفحہ ۲۸ تک)

کینی جامپوری ہوراں اگے چل کے اپنی کتاب سرانیکی شاعری وچ دکنی اور سرانیکی دے عنوان پٹھیاں لکھدے نیں۔

جب ہم دکنی زبان کے قدیم سرمایہ الفاظ پر نظر ڈالتے ہیں اور اس میں سرانیکی کے بے شمار ایسے الفاظ ملتے ہیں جو اگرچہ آج دکنی اردو میں مروج نہیں مگر سرانیکی میں آج تک مستعمل ہیں تو مندرجہ بالا نظریے کو بڑی تقویت ملتی ہے (صفحہ نمبر ۳۳)

کینی جامپوری فیر اکھدے نیں پئی

”آب و ہوا اور طرز معاشرت کے اختلاف اور لہجے کی تبدیلیوں سے اس زبان نے مختلف علاقوں میں مختلف صورتیں اختیار کر لیں۔ لوگوں نے ان صورتوں کو سندھی، ملتان، سرانیکی، پنجابی، ہریانوی اور برج کے علاقائی نام دے دیئے۔ اقد اور زمانہ سے یہ زبانیں ایک دوسرے سے دور ہوتی چلی گئیں اور آج ان سب کی اپنی اپنی جگہ ایک علیحدہ لسانی حیثیت قائم ہو گئی ہے البتہ سرمایہ الفاظ 'آہنگ اور مزاج کے اعتبار سے سندھی اور سرانیکی میں بہت گہرا ربط پایا جاتا ہے“

(صفحہ ۷ اور ۳۸)

کینی جامپوری ہوراں موجب سرانیکی زبانوں ایسہ وی وڈیائی حاصل اے پئی ایس دے لفظاں تے زیر 'زد تے پیش بدلن نال لفظاں دے معنے اکا بدل جاندے نیں جو یں رسن (رونق ہونا) رسن (رسنا) تے رسن (رٹھ جانا) وغیرہ وغیرہ سرانیکی زبان دار سم الخط وی وکھرا لے جس وچ سندھی زبان نالوں چھ حرف وادھو نیں جو یں ب۔ ج۔ ج۔ ڈ۔ ک۔ گ۔

سرانیکی زبان دے ایس ویروے توں ایسہ گل نتر کے سامنے آؤندی اے پئی ایس زبان بارے

مورخاں تے محققاں دے دو نظریے نے اک نوں قدیم تے دو جے نوں جدید نظریہ آکھیا جاندا اے۔ دونویں نظریاں دے حامی اپنے اپنے موقف تے ڈٹے ہوئے نیں۔ مورخاں دی بھاری اکثریت سرائیکی نوں پنجابی داک لہجہ قرار دیندی اے۔

اجو کے دور دے مورخاں تے محققاں دا فرض اے پئی ایس سلسلے وچ مزید تحقیق کرن تاں جے ایس لسانی جھگڑے دا حتمی فیصلہ کیتا جاسکے پئی ایہہ زبان پنجابی زبان توں وکھری اے یاں پنجابی زبان دا لہجہ اے۔

سوال نمبر 5 ☆ سرائیکی شاعری دے حوالے نال مرثیے تے چائن پاوؤ؟

ادب دی تاریخ تے جھات پائیے تے ایہہ گل ثابت ہوندی اے پئی ”مرثیہ“ ادب دی مشہور تے قدیم صنف اے۔ سرائیکی شاعری وچ کیفی جامپوری ہوراں ”مرثیہ“ دی تعریف تے تاریخ بارے اپنے خیالاں تے وچاراں دا اظہار انجکیتا اے۔

مرثیہ مشرق تے مغرب دی ہر زبان وچ کیا گیا اے تے ہر زبان وچ ایس نوں خاص اچھ حاصل اے۔ پر اسلامی مکاں وچ مرثیہ بڑی حد تیکر شہیدان کربلا دے نال مخصوص ہو کے رہ گیا اے۔ ایہو وجہ اے کہ ساڈا مرثیہ ایناں ساریاں اصناف مرثیہ توں وکھرا اے جیہڑا ایشیا تے یورپ دے مکاں وچ جاری تے ساری اے ایس دا تعلق اک پوری قوم تے ایس دے مذہبی جذبیاں نال اے۔ انج ایہہ پوری قوم دی ہر من پسند صنف بن چکی اے۔ جس دی عزت ایہہ قوم مذہبی تبرک دی طراں کردی اے۔ ایس پاروں ایس نوں اوہ روحانی حیثیت حاصل اے۔ جیڑی دنیا وچ کے مرثیے دی صنف نوں حاصل نہیں۔

شہدائے کربلا دیاں مصیبتاں بارے سب توں پہلوں مرثیہ حضرت زین العابدین ہوراں آکھیا اے۔ کیوں جے اوہ ایناں واقعات وچ برابر دے شریک سن۔ ایس لئی اوہناں دے مرثیے وچ بھر پور اثر تے جذبہ پایا جاندا اے۔ ایناں توں بعد بنو امیہ دی حکومت دی پابندی دے باوجود بہت سارے عرب شاعراں نے ایس عظیم سانحہ تے مرثیے کہے ’ابوالاسود دؤکلی سلمان بن قہہ‘ کیت ’ابو ذہب‘ ’الجبعتی‘ ’فرزدق‘ تے ’دعبل‘ وغیرہ نے بڑے بڑے اکٹھاں وچ مرثیے پڑھے تے اہل بیت نے سن کے آہ و زاری کیتی تے شاعراں نوں انعام اکرام توں نوازیا۔

ایران وچ سب توں پہلوں محتشم کاکی نے مرثیہ کہیا۔ ایس توں بعد تقریباً ہر اک شاعر نے مرثیہ لکھیا پر محتشم دے ”ہفت ہند“ دا جواب نہیں۔

تیسری تے چوتھی صدی ہجری وچ فاطمین مصر دے داعی سندھ توں ہوندا ہونے ملتان پہنچتے اوس شہر نوں اوہناں اپنی دعوت د امر کزہنالتا۔ فرشتہ نے لکھیا اے پئی امام باقر دے زمانے وچ ملتان وچ شعبیہ کافی تعداد وچ موجود سن۔ ۶ ویں تے ۷ ویں صدی ہجری وچ جدوں تاتاریاں نے حملے شروع کیتے تے بغداد نوں تباہ برباد کر دتا تے او تھوں وچ کے لکھن والے عالم فاضل شرفا تے سید حضرات نے ملتان آن کے پناہ لئی۔ ایناں وچ زیادہ لوکی شعبیہ عقیدے دے سن جنہاں دے مذہبی عقیدیاں تے ریتل نے ملتان واسیاں تے بڑا اثر کیتا۔ انج وی ملتان وچ اجے گھرانے موجود نیں۔

جنہاں دے وڈے وڈیریاں اوس زمانے وچ شعیہ ازم نوں قبولیاسی۔ ایناں وچ اکثریت عشریاں دی سی۔ اسامیعی شعیہ وی لکھے زیادہ اکثریت وچ سن۔

برصغیر پاک و ہند وچ ارج میکر دو شہر نشع دے مرکز سمجھے جاندے نیں اک لکھنوتے دو جاملتان ملتان۔ دے وڈے شعیہ عالم اکثر ملتان آندے رہندے سن۔ ملکی ونڈ توں پہلوں ملتان دے شعیہ عالماں نوں لکھنوتے دعوت تے بلایا جانداسی۔ عقائد دی سانجھ تے آؤن جان نال ایناں دونوں شہراں دیاں رسماں ریتاں رواجاں تے ریتل دا بڑا چوکھا اثر ہويا۔ جیکر ارج وی ملتان دے قدیم گھرانیاں دی تہذیب ثقافت تے رسماں ریتاں دا غور نال جائزہ لینے تے سانوں لکھنوتے تہذیب تے ثقافت تے ریتل دے اثرات نمایاں دکھالی دین گے۔ سب توں وڈی گل ایہہ دے پئی لکھنوتے سوز خوانی دی اہمیت ملتان واسیاں ای شروع کیتی سی۔ میر سودا دے زمانے وچ مرثیہ گو شاعر اں وچ میاں مسکین دا ناں وی آؤندالے، جس دا ذکر سودا نے کیتا اے۔

جان گلگرائسٹ نے اردو شاعر اں دا جمہور تذکرہ مرتب کیتا۔ سی اوس وچ میاں مسکین نوں ملتان لکھیا اے۔

سلطان محمود غزنوی دے حملیاں نے ملتان آئے تے ایس دے آلے دوالے دے علاقیاں دا امن و امان برباد کر دتا سی۔ ایس دے بعد سلطنت مغلیہ دے ڈھلے دور وچ جدوں ارج دی مرکزی حیثیت حال نہیں ہوئی سی۔ سارے ملک وچ طوائف الملوکی پھیلی ہوئی سی۔ منگولاں دے حملیاں نوں روکن والا کوئی نہیں سی۔ اس زمانے وچ ملتان دے بہت سارے لوکاں جنوئی ہند دارح کیتا۔ بہمنی خاندان دے شعیہ بادشاہاں نے ایناں دے بڑا آدر بھاکیتا تے ایہہ لوک او تھے آن و سے۔ ملتان شاعر اں تے ذاکراں دا ایناں دی زبان وچ خاصا عمل دخل رہیا۔ ارج وی حیدر آباد کن بمبئی تے جنوئی ہند دے دو بے شہراں وچ ملتان واسیاں دے محلے آباد ہوئے۔

جدوں ہمایوں ایران توں ہندوستان واپس آیا تے ملتان وچ سب توں پہلوں ٹھہریا لشکر توں علاوہ وی کئی ہور لوک اوس دے نال سن ایناں وچوں ڈھیر سارے لوک ایتھے ای رہ گئے۔ اوس سے ایتھے عزاداری شروع ہوئی۔ ارج وی جس کثرت نال تعزیئے ایتھے نکدے نیں، مغربی پاکستان دے کے شہر وچ نہیں نکدے۔ ایناں گلاں توں ایہہ گوڑ لایا جاسکدالے پئی مرثیہ گوئی برصغیر وچ سب توں پہلوں ملتان وچ ای شروع ہوئی تے مرثیہ ایتھوں ای ملک دے دو بے علاقیاں وچ اڑیا۔ افسوس دی گل اے پئی اوس سے دا کوئی مرثیہ موجود نہیں۔

جیویں کہ پہلوں عرض کیتا گیا اے۔ ایس زبان دے ذاکراں نوں لکھنوتے آؤن دی دعوت دتی جاندی سی ارج وی پشاور توں کراچی تیک دے علاقیاں وچ مجلس عزاء ہونداں نیں۔ سرائیکی زبان دے ذاکراں نوں خاص طور تے دعوت تے بلایا جاندالے۔ ایہہ زبان دو جیاں علاقائی زبانان دے مقابلے وچ شعری صلاحیتاں دے اعتبار نال زیادہ بلند مرتبہ رکھدی اے۔

ایس زبان دے سب توں پہلے شاعر حضرت بابا فرید الدین شکر گنج نیں جیڑے ملتان دے نیڑے پیدا ہوئے یعنی ۷ ویں صدی ہجری وچ ایس زبان وچ شاعری دارواج پے چھیا سی تے مرثیہ گو

شاعراں میں باقاعدہ مرثیہ کہنا شروع کر دیا۔ اوس زمانے وچ حکومتی زبان فارسی سی۔ درسیاں تے مسیتاں (مسجد اں) وچ فارسی پڑھائی جاندی سی۔

شاعروں ایسے زبان وچ شعر کہندے سن۔ شاید لکھیا پئی سرائیکی مرثیے وچ فارسی اسلوب غالب آگیا۔

وگئی دے طور تے دو شعر پیش خدمت میں۔

فارسی۔ بلبر اور رفتہ بودم بے بر اور بودم۔ تاج بر سر رفتہ بودم خاک بر سر آمد
ترجمہ۔ نال بھر اداے گئی ہم بن بھر اہن ول آئیم۔ آہا سرتے تاج جیڈا خاکاں پاہن ول آئیم
اویں صدی ہجری تک تے مرثیہ بڑی حد تک فارسی دے زیر اثر رہیا تے قصیدہ، مثنوی، مسدس،
مخمس تے مثلث دی شکل وچ لکھیا جاند ارہیا۔ پر عام صورت ایسہ سی پئی شہیدان کربلا وچوں کے
اک دی شہادت نوں منظوم کر کے اوس داناں ہندیاں دفعہ رکھ دتا جاند اسی جیویں علی اکبر دی
شہادت داہند، حضرت عباس دا دفعہ، حردوں یزیدی فوج نوں جھڈ کے حضرت امام حسین دے
کول جان لگے تے عمر بن زیاد نے اوہناں نوں روکن دی کوشش کیتی دونواں وچکار جیہڑا مکالمہ ہویا
دیکھو:-

ح

میں مرد شجاع تلوار دا ہاں۔ میں عاشق شہ ابرار دا ہاں
میں نوکر اول سردار دا ہاں۔ جیڑھا ہیر علم وچ وڑیا ہے
اتے نال لکھاں دے ٹریا ہے

عمر

تھی سخت توں صاف جواب نہ کر۔ اتے ٹرن وچ شتاب نہ کر
سکیں کوں مہڑیں ہاب نہ کر۔ جتھ گلاہ شجاعت والی تھیے
شریک تینڈا پیا شریے

ح

میں دھوتے ہتھ شریکاں توں۔ سب دوراں تے نزدیکاں توں
رب پچم کالی لیکاں توں۔ میڈا املوں کجھ نہیں خرچ تھیا
اتے ستائل بہشت گیا

عمر

تھی غفلت چھوڑیں ہا۔ ناں ننگ نمود کوں بوڑیں ہا
نہ جلا حسین کوں دوڑیں ہا۔ ہوسی بعد تینڈے اے مال میڈا
تھیسی قیدی ذال تے بال تینڈا

ہند اں تے کافیاں توں علاوہ لوک گیتاں تے سی حرفیاں دی شکل وچ وی مرثیے کہے گئے نہیں نوے
تے سلام وی لکھے گئے نہیں۔ اک بڑے پرانے سلام دا مطلع دیکھو:-
حجرتی شہ کربلا صدے اٹھیدا اوہ گیا

لا مہندی رگھیلا گھوٹ دے
واہ وانبا بن مٹایا۔ جج تسی تے گھوٹ ترھایا
میڈے سرے سکے لوتے

چوہدری نعمت رام جام پوری دی بیاض وچ اوہناں دیاں غزلاں توں اڈ حضرت امیر المومنین واک
حمدیہ قصیدہ تے حضرت علی اکبر و منظوم سراپاوی درج سی تے سرا نیکی دے چند اک ڈوہڑے وی
سن۔ ایناں وچوں اک ڈوہڑہ مینوں زبانی وی یاد اے۔ ایس وچ سیدنا امام حسین دے شیر خواری
دے سے ماں دی ماتادی عکاسی کیتی گئی اے۔ ڈوہڑہ ویکھو۔

جاں سے ہاشب دھے ہامنہ جے ہا زہرا اے
مٹاں روپوے ڈکھ ہو پووے شالہ سو پووے واہ دے
اے جانی ہے تے نشانی ہے تے نمائی مادا ساہے
سالہ نام رہن تے نشان فیض عام رہس ہر جائے

۱۱ ویں عیسوی وچ مرثیہ دارنگ نکھر چھیا سی ایس توں بعد نظم دے نال نال نثر وچ وی مرثیہ آکھیا
جان لگ پیا۔ بڑی کھوج دے باوجود پتہ نہیں لگ سکیا پئی نثری مرثیہ دائدھ کدوں بچھا۔ ۱۲ صدی
دے مڈھ وچ سید علی حیدر ملتانی مولوی عبد الحکیم بہاولپوری تے دو بے شاعران نے دوہڑیاں سی
حرفیاں تے منظوم داستان وچ معرکہ کربلا دا ذکر تہر کالے او سے سے وچ جنگ نامے لکھے گئے یعنی
جنگ نامہ حسین، جنگ نامہ کربلا، جنگ نامہ علی اکبر وغیرہ ایہ بھاناں تے باہناں نوں زبانی یاد
ہوندے سن۔ ایناں باہنیاں داد عولی سی پئی اوہناں دے وڈے وڈیرے شہیدان کربلا دی حمایت
وچ لڑدے مار گئے سن۔ ایہہ لوکی ملکی ونڈ توں بعد بھارت چلے گئے سن۔

۱۳ ویں صدی دے آغاز وچ مرثیہ ٹیسی تے اپڑ چھیا سی۔ مولوی فیروز، سید حیدر علی شان، سکندر
خاں غلام، فیض مشدی، کمال خاں گھسی، سید ثامت علی شاہ ملتانی، جعفر، مائل بہاولپوری، ذاکر تے
صابر ایس دور دے مشہور مرثیہ گو تے ذاکر نیں۔

۱۴ ویں صدی ہجرت وچ دبیر پنجاب مولوی غلام حیدر فدا تے عاشق گل محمد ملتانی مرثیہ گو
شاعران مرثیہ دی صف نوں ٹیسی تے اپڑا دتا۔ ایس دور دے شاعران نے فارسی دیاں ترکیباں تے
اسلوب نوں اپنے اپنے انداز وچ سرا نیکی زبان وچ ورتیا جس دی بنیاد ایس زبان دی لسانی ساخت تے
ایس علاقے دی ثقافت تے اے۔ مثال دے طور تے ہیبت دے اعتبار نال سرا نیکی مرثیہ نوں ایہہ
فضیلت حاصل اے۔ کہ اردو مرثیہ دے الٹ عربی تے فارسی دی تقلید توں بالکل آزاد اے تے
اردو مرثیہ جنہوں دنیا دے بہترین ادب وچ شمار کیتا جاندا اے۔ ہیبت دے لحاظ نال عربی تے فارسی
قصیدہ دی نقالی اے اوہو قصیدے دی تشبیب، گریز، بزم تے اخیر پایا جاندا اے۔ مرثیہ وچ تشبیب
دی جگہ چہرے نے لے لیتی اے۔ شخصیت نوں سراپا آکھیا گیا۔ رزم اوہو رزم رہی۔ قصیدے دا انت
دعاتے ہوند اے تے مرثیہ دا بن۔ چہرے وچ شاعر کدی اہل بیت رسول دی تعریف تے وڈیائی

کر دالے تے کدی اپنی لگن دا اظہار۔ پر سرائیکی زبان دا مرثیہ گو شاعر حمد خدا نعت نبی تے منقبت علی نال مرثیے دی ابتدا کر دالے۔ ایس توں بعد واقعہ بیان کر داجس وچ جزوی ہوندا لے تے جنگ دا نقشہ وی ہوندا لے۔

حمد خدا تے نعت نبی توں بعد شاعر جدوں منقبت مرتضیٰ لکھن بہندالے تے محبت دے چشمے پھن لگ پیندے نیں تے فصاحت تے بلاغت دا دریا ٹھاٹھاں مارن لگ پیندا لے۔ غلام حیدر فدا لے اک قصیدے دارنگ ویکھو۔

مولادی مدح خوانی دا آغاز کر دینداں۔ شہباز طبع آکھے میں پرواز کرینداں
اے روح امین آتیکوں ہمراز کرینداں۔ ایس سوز محبت کوں ہمہ ساز کرینداں
جز جزت نظم جز کے۔ مہاں کوں ڈکھینداں
سلطان دو عالم دی مدح۔ پڑھ کے ٹھینداں
مضمون اوہ موزوں طبع زاد سناوے۔ گل کاری کنوں باغ نظم والا سجاوے
حیدراں کوں ایس باغ دی راج سیر کر اوے۔ پھل ترور نذر جوڑتے گل ہار پوادے
ایس باغ نظم میڈے دا بلبل رہے شیدا
جو یں جو سدا باغ تے ہر گل رہے شیدا
اے رکن رکیں کعبہ ما ایمان یا اللہ۔ یا شاہ نجف!
عاشق یزداں یا اللہ

جبریل دا استاد ہمہ دان یا اللہ۔ سرتاج سلف ناطن قران یا اللہ

سے جوش طبع شعری دی تمہید دے کیتے
شاگرد کوں ارشاد ہو تاہد دے کیتے

ایناں شعراں وچ جو حقیقت سب توں زیادہ نمایاں وکھائی دیندی اے پئی شعری محاکات اک بڑے شدید جذبیاں تے قائم نیں۔ شاعر دا قرآن ناطق یا اللہ تے شاہ نجف نال جہیز عقیقت اے اوہ اوس نوں اعلیٰ تے ارفع مقام تے لے گئی اے جتھے اوہ روح الامین نوں اپنا ہم راز سمجھدا لے خاص طور تے ایہہ جذبہ شعراں وچ ہور واضح وکھالی دیندا لے جتھے اوس نے اوہناں مخصوص منظر اں دی منظر کشی کیتی اے۔ جیزے شاعر تے وارد سن۔

ایس انداز دا موجب خدا لے۔ ایس سے دے دوجے شاعر تے بعد وچ آون والے شاعر اں نے وی ایس دی تقلید کیتی اے تے نوں نوں نمونے پیش کیتے نیں عاشق ملتانی تے اوس دے استاد مضطر ملتانی آصف کتر تے خادم دے علاوہ عاشق ملتانی بہار ملتانی شوق فوق تے غلام حسین خاں منیر ہور اں بڑا ناں پیدا کیتا ایناں لوکاں خدا دے رنگ توں ہٹ کے وی چنگے شعر کہے نیں۔

اجو کے دور دے شاعر اں نے قصیدے دی ہیبت وچ تبدیلی کرن دے اچھے خاصے تجربے کیتے نیں۔ بعض فلمی دھناں تے قصیدے کہے نیں۔ بعض شاعر اں تحت الفاظ سناون لئی قصیدے تے مرثیے لکھے نیں۔ (س ۸۸ توں ۹۹)

نگی دے طور تے اک قصیدے دے کچھ بند پیش خدمت نہیں:-

بسم اللہ پڑھ کے شاعر ہو کلک تے امر
جلدی لکھے سطر ہووے جو با اثر
رکھی نہ ماسلف نے باقی کوئی کسر
کل صاحب ہر چیزھے جو گئے گزر
رطب اللساں ہوے توڑے جو ذی قدر
شعرائے نامور میڈے جو ہم عصر
گلدستہ پیش کر توں تازہ تے تر بہ تر
بھالی جے شہ نظر پھر سوسیں بہرہ ور
سندیں دی آوے لذت اے مومنو اگر
ہو نظم یاں نثر آکھو پکار کے
یا مظهر العجائب الشمس والقمر
یا فاتح بدر! مشکل کشائی کر

غلام حیدر ہوراں جنگ خیر و انقشہ انج کھینچا اے رجز دے کچھ شعر و نگی دے طور تے پیش خدمت نہیں:-

۔ میں مرحب مرد بہادر ہاں کوئی میڈے نال کھڑا سنگدے
اتھ طاقت کیا نبی آدم دی کوئی اتنے قدم ودھا سنگدے
میں پنجہ سخت مروڑاں دیہہ دا ہمت نال چھڑا سنگدے
اتھ شیر شغال دی ماند بھجدا: ہسیت میڈی چا سنگدے
سے آون عرب تے عجم کنوں کوں کوٹ دے کولہوں آسنگدے
ایں تھوڑی فوج دے نال محمد فتح اسماں تے پاسنگدے
(غلام حیدر فدا)

ایس دے جواب وچ حضرت علی مرتضیٰ دے جواب نوں غلام حیدر فدا ہوراں انج نظم پایا اے:-

ہے حیدر صفدر نام مینڈا۔ میں سید جسی نسبی ہاں
اسد اللہ غالب لقب میڈا وچ جنگ جدال دے کبھی ہاں
ڈیکھین جے زور میڈا تاں خیر کوں ہٹا ڈیواں
اجاں وی زور ڈیکھین تاں دھرتی پلٹا دیواں
ارض و سما دے سارے طبق تھر تھرا و نجن
اکھیں سارے طبقے۔ زمیناں تے آونجن
شاں پہاڑ پت کے تاں چڑھ وچ سماونجن
فنیخت صور والے اثر جگ تے چھاونجن
عقدے کھلن اے سارے تداں تیں سفاک دے

آوے لرز کے گنبد افلاک خاک تے

کیٹی جامپوری موجب اصل مرثیہ اوہو اے جہڑا پرانے سے وچ ”ہنداں تے دفعاں“ دی صورت وچ پیش کیتا جاندا سی۔

سرائیکی شاعری دے مشہور شاعر محمد عاشق ملتانی ہوراں دارنگ ویکھو۔ حضرت امام حسین دے پتر امیر قاسم عرب دے مشہور پہلوان ارزق دے۔ چونواں پتراں نوں قتل کر دیندے نیں۔ ایس منظر نوں شاعر نے انج نظمایا اے۔ عباس حضرت امیر قاسم نوں آکھدے نیں۔

آواز مرحبا ڈتا عباس نامدار
قاسم عدو ہے سخت خبردار ہوشیار
مانند برق چمکے جڈاں تیغ آبدار
جاری ہے زبان تے یاں حیدر کرار
قائل ہے کل زمانہ جو توں خورد سال ہیں
کھاویں نہ قطرہ خوف جو حیدر دالال ہیں

ارزق آکھدا اے:-

ارزق ہويا جاں فیل دی مانند روانہ

غصے توں نظر آندا تاریک زمانہ

بھانویں نہ اوں مردود کوں پوشاک شمانہ

اولاد اہارد ڈسے مردود دیوانہ

بن کالی گھٹا آیا جڈاں مردے مقابل

نفل ہويا عدو آ گیا ہے شہ دے مقابل

ارزق دے ’منافی النار ہون دے منظر نوں شاعر انج نظمیا وندا اے۔

ارزق ہويا فی النار ستر شور بہا

قاسم دی دغا دیکھ کے عباس فداہا

شبیر دغا ڈیکھ کے مصروف دعاہا

قاسم نے ڈٹھا دل کے تاں میدان صفاہا

فرمایا نبی ہے میڈے داماد دی اولاد

جبریل پکارے میڈے استاد دی اولاد

ارزق دے فی النار ہون دا شور چار چو فیرے پے گیا۔ دونواں پاسیوں جنگ وچ تیزی آگئی۔ حرم

ایسہ منظر دیکھ کے روون لگے تے ہنجر آں نال مونہ دھوون لگے۔

سوال نمبر 6 ☆ مشہور سرائیکی مثنویاں بارے کیٹی جامپوری دے حوالے

نال تفصیلی نوٹ لکھو؟

جواب۔ سرائیکی مثنویاں بارے کل تھہ کرن توں پہلوں ضروری اے پی مثنوی دی تعریف تے

تاریخ ہارے ذکر کیتا جاوے۔

مثنوی عربی دالفظاے۔ ایسہ لفظ ثنی توں لکھیا اے۔ لغوی اعتبار نال مثنوی دے معنی ”دو“ دے
نیں۔ مثنوی شاعری دی بوی پرانی تے مشہور صنف اے۔ ایسہ صنف راہیں تاریخی واقعات یاں
رزم بزم دے حالات تے واقعات نوں سادے تے سوہنے انداز وچ پیش کیتا جاسکدا اے۔ ایس
منظوم صنف دے ہر دو مصرعے آپس وچ ہم قافیہ ہوندے نیں یعنی ہر شعر دا اک وکھرا قافیہ
ہوند اے۔

لسانیات دے ماہراں تے مشہور مورخاں تے محققاں مثنوی بارے کجھ اصول مرتب کیتے نیں۔
مثنوی تخلیق کردیاں ایٹاں اصولاں دی پالناں تے پابندی ضروری متھی جاندی اے۔
۱۔ مثنوی دیاں ست بحر اں چنیاں گیاں نیں۔ ایس لئی مثنوی اپناں ستاں بحر اں وچوں کے اک بحر
اتے لکھی جاندی اے۔

۲۔ مثنوی دے سارے شعر اکو بحر وچ ہونے چاہیدے نیں۔

۳۔ مثنوی لئی شعراں دی تعداد مقرر نہیں۔

۴۔ مثنوی وچ ہر قسم دے مضمون نوں نظمیا جاسکدا اے بھادیں اوس دا تعلق عشق محبت نال
ہووے بھادیں معاشی تے معاشرتی مسئلے نال تے بھادیں تصوف یاں تاریخ نال۔
۵۔ مثنوی دے تمام مصرعے فکری اعتبار نال اک دو بحر نال جڑے ہوندے نیں۔ جیویں
دیاں گھریاں جڑیاں ہوندیاں نیں۔

۶۔ مثنوی وچ سارے مضمون یاں واقعات اک تسلسل نال پیش کیتے جاندے نیں۔

۷۔ مثنوی وچ واقعات یاں کردار دا آپس وچ تضاد نہیں ہونا چاہیدا۔

۸۔ کردار اسم با اسمی ہونے چاہیدے نیں۔

۹۔ مثنوی وچ جھوٹھ تے مبالغہ آرائی دے جائے۔ سچ تے حقیقت نوں جیاد متھیا جاند اے پنجابی
دے مشہور مثنوی نگاراں وچوں مولوی غلام رسول عالم پوری مولوی احمد یار مرالوی، مولوی عبد
الستار، مولوی غلام رسول قلعہ میاں سنگھ والے، سید فضل شاہ، حضرت میاں محمد بخش ہوراں دے
نال ذکر دے قابل نہیں۔ ایٹاں شاعر اں زیادہ تر رومانوی مثنویاں لکھیاں نیں جنہاں وچ عشقیہ
داستاناں نوں سوہنے تے سادہ انداز وچ پیش کیتا گیا اے۔ مثال دے طور پنجابی زبان تے ادب دے
مشہور صوفی شاعر حضرت میاں محمد بخش ہوراں دی مشہور مثنوی ”سیف الملوک“ چوں دنگی
دیکھو۔

باغ بہاراں تے گلزاراں بن یاراں کس کاری یارے دکھ جان ہزاروں شکر کراں لکھ واری
اچی جائے نیوں لگا بنی مصیبت بھاری یاراں باجھ محمد خشاکون کرے غم خواری
غم بہتے غم خوار نہ کوئی گمن گن دساں کہیوں جس دے پچھے جنم گویا۔ کھ نہ دیسودی مینوں
جو کجھ باپ میرے دکھ کر دے ہے کیہ خبر کے نوں۔ سو یو جانے قدر محمد تن من لگ دی جہنوں
سرا نیکی مثنویاں بارے کیفی جامپوری ہوراں اپنی کتاب سر بھی شاعری وچ مثنوی دے سر نائیں
بیٹھاں ان لکھدے نیں۔

”اردو اور سرائیکی نے فارسی کے سدا بہار پھولوں سے اپنے اپنے دامن کو جی بھر کے سجایا۔ جن سے ان دونوں زبانوں کے حسن و جمال میں ایک شان دل ربانی پیدا ہو گئی۔ لیکن اظہار و بیان کی منزل میں دونوں کی راہیں الگ الگ ہو گئیں اردو نے غزل، قصیدہ، رباعی اور مثنوی کو نام اور ہیبت میں کسی قسم کی تبدیلی کے بغیر قبول کر لیا لیکن سرائیکی میں غزل سے پہلے کافی موجود تھی۔ جس کی ہیبت ترکیبی غزل سے یکسر مختلف ہے۔ قصیدہ اس زبان میں نہ ہونے کے برابر ہے۔ اردو میں مثنوی فارسی مثنوی کی مخصوص بحر وں میں کہی جاتی ہے۔ اس کے برعکس سرائیکی کے شاعروں نے اس کے لئے جدا جدا بحر میں منتخب کیں اور اس کی ہیبت میں خوشگوار تبدیلیاں پیدا کیں۔ موضوع کے لحاظ سے سرائیکی میں تین قسم کی مثنویاں ہیں۔

(۱) مذہبی مثنویاں (۲) عشقیہ مثنویاں (۳) متفرق مثنویاں۔

۱ مذہبی مثنویاں

(۱) مولوی عبدالکریم جھنگوی جھنگ دے و سنیک سن۔ اوہناں اک فقہی رسالہ مثنوی نجات المؤمنین ۱۰۸۶ھ بمطابق ۱۶۷۵ء لکھیا۔ ایہ مثنوی اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر رہیا اے۔

(۲) مولوی احمد یار مرالوی وزیر آباد دے قصبے سوہدرہ دے واسی سن۔ اوہ ۱۶۸۷ء وچ پیدا ہوئے تے ۱۸۳۵ء نوں فوت ہوئے۔

کتاباں - اوہناں دیاں کتاباں چوں قصہ چندر بدن، کسی پنوں، لیلیٰ مجنوں، قصہ کام روپ، قصہ راج لیلیٰ، حاتم نامہ، جنگ نامہ، جنگ احد، تولانا نامہ، وفات نامہ، کسب نامہ، اوہناں نوں سب توں زیادہ شہرت اوہناں دی مثنوی یوسف زلیخا توں حاصل ہوئی۔

(۳) مولانا غلام رسول اعوان اصل ناں غلام رسول تے تخلص غلام اے۔ مولانا صاحب ۱۲۲۸ھ نوں ضلع گوجرانوالہ دے قصبے قلعہ میاں سنگھ وچ پیدا ہوئے تے ۱۲۹۱ھ وچ فوت ہو گئے۔

کتاباں - کسی پنوں توں علاوہ مثنوی یوسف زلیخا افغانی شاہکار نہیں۔ ایہ مثنوی جامی دی زلیخا والی بحر وچ اے۔

(۴) مولوی عبدالستار مولوی صاحب ضلع شیخوپورہ دے پنڈ کھاریاں والا وچ میاں مردان دے گھر ۱۸۲۳ء نوں پیدا ہوئے تے ۲۱ مارچ ۱۹۳۱ء نوں وفات پا گئے۔

کتاباں - مولوی صاحب ہوراں تفسیر اکرام محمدی، عبرت نامہ بارہ ماہ، سی حرفیاں، مدح پیران پیر، چرخہ رنگ، رنگیلا یوسف زلیخا، قصص الحسنین لکھیاں۔ مولوی ہوراں نوں زیادہ شہرت اوہناں دے قصہ یوسف زلیخا توں حاصل ہوئی۔

(۵) سید فضل شاہ سید فضل شاہ ۱۸۲۷ء نوں سید قطب شاہ دے گھر انوال کوٹ لاہور وچ ۱۸۲۷ء نوں پیدا ہوئے تے ۱۸۹۰ء وچ اللہ نوں پیار ہو گئے۔

کتاباں - سید فضل شاہ ہوراں کسی پنوں، سوہنی مہوال، لیلیٰ مجنوں، ہیر رانجھا دے قصے لکھے۔ پر اوہناں نوں سب توں زیادہ شہرت مثنوی یوسف زلیخا توں حاصل ہوئی۔

(۶) حضرت میاں محمد بخشؒ میاں محمد بخشؒ ۱۸۳۰ء نوں میاں شمس الدین دے گھر پنڈ کھڑی شریف ضلع میرپور، آزاد کشمیر وچ پیدا ہوئے۔ اوہ فقہ حدیث تے تفسیر دے بڑے وڈے عالم سن۔ میاں محمد بخشؒ ۱۹۰۳ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

کتاباں میاں محمد بخشؒ ہوراں (۱۷) کتاباں لکھیاں جنہاں چوں قصہ مرزا صاحبان، قصہ سخی خواص خاں، قصہ سوہنی منہوال، قصہ شریں فرہاد، قصہ شاہ منصور، تے تحفہ رسوایہ دے ناں ذکر دے قابل نیں۔ اوہناں نوں زیادہ شہرت مثنوی سفر العشق سیف الملوک توں حاصل ہوئی۔ ذرا نمونہ دیکھو۔

سورج وانگ نورانی متھا نظر نہ کیتی جاوے

جے پتھر دل والا تکے اکھیں پانی آئے

جادوگر دو نین کڑی دے وچ کجے دی دھاری

صوفی وکھ ہوں مستانے چھڈن شب بیداری

(۷) غلام رسول عالم پوری غلام رسول ۱۸۳۹ء نوں ضلع ہوشیار پور دے پنڈ عالم پور وچ میاں مراد بخش گجر دے گھر پیدا ہوئے تے ۱۸۹۲ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ اوہناں نوں عربی فارسی تے پنجابی تے عبور حاصل سی مولوی صاحب اپنے کلام دی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر رہے نیں۔

کتاباں مولوی صاحب ہوراں دیاں کتاباں چوں قصہ چوپٹ نامہ، مسلہ توحید، سی حرفی، سی پنوں داستان امیر حمزہ احسن القصص تے یوسف زلیخا دیاں لکھتاں تخلیق کیتیاں۔ مولوی صاحب ہوراں مثنوی یوسف زلیخا نوں ۱۸۷۳ء وچ مکمل کیتا۔ اوہناں نے ایس مثنوی نوں قرآن پاک دی سورۃ یوسف توں اخذ کیتا۔

دنگی

جس دن آغاز قصے تے بسم اللہ دا پڑھیا
باراں سوتے نوے ہجری سال مبارک چڑھیا
سارا ماہ محرم مینوں وچ تصنیف دہایا
اج آخر محرم من دی جاں مقصد ہتھ آیا
احسن القصص دھر نام قصے دا میں لکھیا تن واری
پورا سال ہویا تصیے نال رے دی واری
چھ ہزار چھیاسٹھ جھے سو بتیاں گنتی آیاں
ناقص شعر کمال حقائق رب دیاں بے پرواہیاں
اے ناظر! کر زور ودھیرا وکھن دیاں لہراں
ایرہ گلشن بستان ارم تھیں شوق وگن وچ نہراں
پکڑ قلم بھر عشق النبا، ورقاں وچ وگائی
رخت جیل وچ سوز برہوں دے وکھ رہن سودائی
اصل بیاناں وچ سخن دے میں نہ گل رلائی

سورت یوسف دی تفسیر دی سچی گل سنائی
 یا رب جو کچھ میرے کولوں خطا گئی ہو کائی
 اپنے فضل کرم تھیں بخشیں نہ ہووے رسوائی
 فضل کریں تے بخشیں سانوں توں ہیں بخش ہارا
 ماں پوتے استادان بھائیاں بخش امن چھٹکارا
 سانوں فضل ترے دی یا رب! آس دلاں وچ بھاری
 دے کلمہ توحید نزع وچ سانوں جاندی واری

سیفل نامہ لطف علی ہوراں سیفل نامے وچ سیف الملوک دے لافانی قصے نوں بڑے سوہنے
 تے سادہ انداز وچ نظمیاں اے۔ مولوی صاحب ہوراں ایہہ مثنوی اک سال وچ مکمل کیتی۔ ایس
 مثنوی داسن تصنیف ۱۱۹۵ھ لکھیا جاند اے۔ جس بارے مصنف آکھد اے۔

..... روز جمعہ ۱۱۹۵ھ ختم تھیا دفتر سند تاریخ لکھیوے
 بارہوی سخت صدی ہک ہچک چا گھیوئے
 ماہ مبارک رجب دی ستویں اے گرہ کھول کینوے
 تھیا فضل نامے سیفل نامہ یارو کھول لکھیوے

ایہہ قصہ کئی زبانوں وچ کئی شاعراں تخلیق کیتا مثال دے طور تے ترکی وچ ۱۵۵۹ء وچ لکھیا گیا۔
 ایس توں علاوہ فارسی وچ ۱۶۱۰ھ وچ جد کہ دکنی زبان وچ ۱۶۳۵ء وچ خواص دکنی لکھیا۔ بہر حال
 لطف علی ہوراں وی ایہہ قصہ کے کتاب توں پڑھ کے لکھیا سی۔ جیویں کہ اوہ آکھدے نیں
 ۔ لطف علی کچھ کوڑ نہ بولیا، آندس نقل کتابوں
 لطف علی ہوراں نوں اپنی ایس مثنوی دیاں فنی تے لسانی خوبیاں تے بڑا مان ایں۔ جیویں ۔
 ۔ رہی لطف حیات سدا جبیں جوڑ یا سیفل نامہ

یاں

۔ سن کر بیت لطف دے منصف کر انصاف گزر اے
 لطف علی ہوراں مثنوی وچ اچھے لفظ ورتے نیں جیہڑے ایس توں پہلوں ایس زبان وچ ورتے نہیں

دیکھو

۔ ڈے پیغام صبا کوں سیفل رووے تے غم کھاوے
 تاکہ جن دی غالب دل وچ پل پل ساگ جھباوے
 تھی لاچار بیمار بدن شہ شوقوں قدم ودھارے
 باجھوں غا پہاڑ پتھر دے اتھ کچھ نظر نہ آوے
 ۔ میں مسکن مسافر دی کر غم خواری دلداری
 عشق میڈے وچ صدق سیتی میں عمر گزاری
 درد مندیں کوں یار دلوں یکباری پھریں وساری

نمین میڈے مد چین جوین گلناری برگ اناری

باغھے درس دیوانے دی سن زاری ویدن ساری

گھول گھتاں ڈھول اتوں لکھ واری جان پاری

(۹) مثنوی یوسف زلیخا / عبدالحکیم مولوی ہوراں ایہہ مثنوی جھنگوی زبان وچ
اے۔ ایہہ مثنوی ۱۲۱۸ھ وچ تحریر کیتی اے۔ مولوی ہوراں ایہہ مثنوی 'فارسی دے مشہور شاعر
مولانا جامی ہوراں دی فارسی مثنوی یوسف زلیخانوں مکھ رکھ کے لکھی اے ایس مثنوی دیاں فنی تے
لسانی خوبیاں پاروں مولوی صاحب ہوراں نوں امر حیاتِ نصیب ہو چکی اے۔ مولوی ہوراں ایس
مثنوی وچ اجھے الفاظ ورتے نیں جیہڑے ایس توں پہلوں ایس زبان وچ نہیں ورتے گئے سن۔
جوین بے تے 'عشقے دا' تاں تھیں وغیرہ

ونکی

چلو عبد الحکیمیاں تاں چلا میں

زلیخا دے جمن دی کل کرائیں

آہا ہک شاہ وچ مغرب زمین دے

تے فرمان اسدے روم تاروس

عشقیہ مثنویاں پنجاب دیاں مشہور عشقیہ داستاناں وچوں قصہ ہیر رانجھا سوہنی مہوال مرزا
صاحبان تے کسی پنوں دے قصے لافانی شہرت رکھ دے نیں۔ سرائیکی تے سندھی شاعری وچ
ہیر رانجھاتے کسی پنوں نوں بڑی شہرت حاصل اے۔ پنجابی زبان تے ادب وچ عشقیہ مثنوی ہیر
رانجھانوں خاص اچھ حاصل اے۔ ایہہ حق تے سچی گل اے پئی فارسی 'اردو' سرائیکی 'سندھی' تے
پنجابی زبان وچ ایس طراں دیاں کئی عشقیہ مثنویاں لکھیاں گیاں نیں۔ انیاں عوامی عشقیہ مثنویاں دا
دیروالنج اے۔

مثنوی ہیر رانجھا ایہہ عوامی عشقیہ مثنوی کئی زباناں وچ معمولی گھائے واہے نال نظمائی گئی
اے۔ ہر لکھاری / شاعر نے ایس مثنوی نوں نویاں ترکیباں 'علامتاں تے محاوریاں راہیں من کھچواں
تے من کھواں بناؤن دی بھر نویں کوشش کیتی اے۔

فارسی مثنوی ہیر رانجھا فارسی زبان وچ نظمایا گیا جس دا دیروالنج اے۔

(i) مثنوی باقی کولابی (عبد عالم پناہ اکبر شاہ) (۰ تا ۹۷۷ء)

(ii) افسانہ دل پسند یراز سعید سعدی ۱۰۷۰ء

(iii) عشقیہ پنجابی یا قصہ ہیر و ماہی از میتا پسر حکیم درویش چنائی (۱۱۰ھ)

(iv) ہیر رانجھن ناز و نیاز از فقیر اللہ شاہ آفرین (۱۰۲ھ)

(v) داستان ہیر و رانجھا از نواب احمد یار خان یکتا (۰ تا ۷۷۱ھ)

ایس داستان نوں مولوی محمد باقر ہوراں ۱۳۱۷ھ وچ لکھیاں توں چھپوایا۔

(vi) مثنوی عظیم الدین ٹھنھوی (۱۲۲۳ھ)

(vii) مثنوی ضیاء الدین ضیاء (۱۲۱۵ھ)

(i) مثنوی ہیر و رانجھا فشی مول چند۔ فشی تلمید شاہ نصیر دہلوی

(ii) مثنوی ہیر و رانجھا از نجیب

(iii) مثنوی آکلہ حرارت عشق از عبدالغفور قیس

مثنوی ہیر رانجھانوں پنجابی زبان تے ادب دے قدیم تے عظیم لکھاریاں شاعران تے سوجھواناں
نے نظمایا۔ جیویں

(i) ہیر رانجھا..... از گورداس بھلا

(ii) ہیر رانجھا..... گو بند سنگھ

(iii) ہیر رانجھا از احمد کوی

(iv) ہیر رانجھا از شاہ چراغ

(v) ہیر رانجھا از مقبل

(vi) ہیر رانجھا از وارث شاہ

(vii) ہیر رانجھا از افضل

(viii) ہیر رانجھا از مولا بخش کشتہ

سندھی مثنوی ”ہیر رانجھا“ سندھی زبان وچ نظمایا گئی جیویں۔

(i) ہیر رانجھا از حاجی احمد بخش خادم

(ii) ہیر رانجھا از سید حیدر شاہ

(iii) ہیر رانجھا از فقیر غلام حیدر

(iv) ہیر رانجھا از حمل خاں لغاری

سرائیکی سرائیکی زبان دے لکھاریاں شاعران تے سوجھواناں وی مثنوی ہیر رانجھانوں نظمایا
اے جیویں۔

(i) ہیر رانجھا از دمودر داس اروڑہ دمودر داس جھنگ دے وسنیک سن۔ جنہاں ایہہ کہانی
راجہ کھتری سکھ بھیرہ توں سن کے لکھی سی۔ دمودر موجب ایہہ کہانی اکبر اعظم دے عہد دی
دسی جاندی اے۔ سرائیکی زبان وچ ایہہ نسخہ قدیم ترین متھیا جاند اے۔

(ii) قصہ ہیر و رانجھا ایہہ مثنوی چراغ اعوان ہوراں ۱۱۲۱ھ نوں مکمل کیتی جیہڑی ۱۳۰۱ھ
ابوالعلائی ستیم پریس آگرہ وچ شمس الدین منور الدین تاجران کتب دے آہرنال چھپوائی گئی۔ ایس
کتب وچ کافی غلطیاں نیں کیوں جو کاتب کم علم سن تے زبان توں واقف نہیں سی۔ ایہہ مثنوی وی
کے داستان گو توں سن کے لکھی گئی جا پدی اے۔

۱۔ کر شادی شدیانی کھڑے جج تیار کریندے
کل سامان اسباب شادی دا پدھ کر خوب جڑیندے
۲۔ جھالے لال پلان کچا وے شتر سنگار نٹیدے
جت چلے کر ہتھ مہاراں خوب سنبھال چھسکیدے

(iii) قصہ ہیر رانجھا ایہہ مثنوی احمد دین ہوراں تخلیق کیتی جیہڑے جھنگ دے وسنیک سن لکھاری نے ایس کتاب داناں ”تحفہ عشق“ رکھیا۔ ایہہ مثنوی ۱۲۹۵ھ وچ لکھ گئی۔ پر حالی توڑی ان چھپی اے۔ ایہہ قلمی نسخہ مصنف نے مرحق نواز خاں ایڈووکیٹ دے والد نوں ۱۳۳۰ھ وچ پیش کیتا۔ مصنف نے ہر عنوان نوں نویں بحر ناں پیش کیتا اے تے ہر بحر دا نمبر لکھ دتا اے۔ مصنف نے ایہہ مثنوی چار مہیاں وچ مکمل کیتی اے۔ فنی تے لسانی خوبیاں نے کلام نوں چار چن لائے ہوئے
دنگی

نہیں وساہ حیاتی دا جھڈ جاناں ایس جہانوں
عمر ہوئی برباد اینویں سے یاد او گالھ اسانوں
ہاں بندہ پر عیبی اے پر بخش میرے عصیاں نوں
بخش غلام حسین پیارا طول کریں عمراں نوں
ڈے امان خزاں کنوں اس بوٹے برگ گلدنوں
وقت نزع دے کریں اسانی بھانگا بخش ایمانوں

(iv) مثنوی ہیر رانجھا (مسکین) ایہہ مثنوی مولوی نور دین مسکین ہوراں ۱۴ صدی وچ لکھی۔ مصنف ضلع مظفر گڑھ دا اسی سی۔ مصنف نے رانجھے داناں رانجھن لکھیا۔ ایس توں علاوہ ہیر دے خاوند داناں نورنگ خاں کھیڑا دیالے۔ اوہناں ایہہ وی دیالے پئی جدوں ہیر تے رانجھے دا مقدمہ قاضی دے سامنے پیش کیتا گیا۔ قاضی ہوراں ہیر نوں رانجھے دے حوالے کر دتا ایس توں بعد ہیر تے رانجھایت اللہ شریف ول روانہ ہو گئے ایہہ مثنوی اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں بے حد مشہور تے مقبول اے۔
دنگی

کبوتر اڈ چلے سٹ آشیانے
عرب دے ملک دو ہوے روانے
کرن پینڈے تے کڈھدے دل نہ ساہی
ڈوہیں ہوئے طرف بیت اللہ دے راہی

مثنوی ہیر رانجھا ایہہ مثنوی حاجی اللہ بخش خادم دی تخلیق اے۔ ایہہ کتاب قاضی نور الدین تاجر کتب مظفر گڑھ نے گلزار ہند سٹیم پریس لاہور نے چھاپیا۔ ایس مثنوی بارے آکھیا جاندا اے پئی ایس دا مصنف مولوی بر خور داراے پر ایہہ گل دل نہیں لگدی۔ ایہہ مثنوی ۱۳۴۲ھ وچ مکمل ہوئی۔ ایس مثنوی وچ عربی فارسی دے ڈھیر لفظ ورتے گئے نیں جیہڑے پڑھے لکھے بندے

ای سمجھدے میں عام لوک ایس مثنوی نوں نہیں سمجھ سکدے۔
700

شاعر شرح بیان دل موز عزم عنانے
بک ڈینہ صبح سحر دپھے خورشید فلک تبا نے
آگاہ مرد تحصیا بک حاضر وچ مجس دے آنے
شکل لطیف شریف طبع فرخندہ خوش عنوانے

مثنوی کسی پنوں از اکبر شاہ کسی پنوں پنجاب دیاں عوامی داستاناں وچ مقبول ترین تے
مشہور ترین سمجھی جاندی اے۔ کسی پنوں اکبر شاہ دی تحریر اے جیہڑی اوہناں ۱۲۵۰ھ وچ مکمل
کیتی اے اکبر شاہ تحصیل و ضلع ملتان دے قصبے گٹھ برآمد دے وسنیک سن۔ اکبر شاہ اپنے سے دے
قادر الکلام شاعر سن۔ اوہناں ہر نکے وڈے ولقے نوں تھوڑے توں تھوڑے شعراں وچ بڑے
سوہنے تے سادہ انداز وچ پیش کیتا اے۔ ایس مثنوی دی اشاعت بارے آکھیا جاندا اے پئی ایہہ
مثنوی مولوی خدایاد تے نور احمد ہوراں دی فرمائش تے ۱۸۹۲ء وچ مولوی سراج احمد دے ادھم
نال میرٹھ توں چھپوائی۔ ایہہ مثنوی اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں بڑی من کھویں تے من
کھویں اے۔

کر سالوں سڈوایا یارو آیا اوہو جوسی
آ پنچا وچ محل دے کر نال ادب ماپوسی
آئی دائی پھدی مائی ڈکھے نجومی پوتھی
ڈس ڈیکھاں دیکس بے دوسی نال سی کیا ہوسی
اے سختی سخت مصیبت اسدی کیس جا جا کھلوسی
کیا لکھیا کیا ملسی متک بے تفسیر بے دوسی
درد مصیبت اس دا میں نوں جنڈیاں تیں کھوسی
ماں دا کھیر نصیب نہ ہو یا غم دا گھٹ بھر پوسی

(۲) مثنوی کسی پنوں از صالح محمد مسکین مثنوی کسی پنوں نوں صالح محمد کھوکر ہوراں
۱۲۸۵ء وچ نظمایا۔ ایہہ کتاب اپنے کلام دیاں فنی تے لسانی خوبیاں پاروں بڑی ہر من پسند اے۔
ایس کتاب نوں خدایار تاجر کتب ملتان دی فرمائش تے لاہور توں شائع کیتا گیا۔ آکھیا جاندا اے پئی
ایہہ مثنوی اکبر شاہ دی مثنوی دی نقل اے۔ صالح محمد مسکین کھوکر ہوری اپنا تعارف انج
کے اندے میں۔

باگڑ جا سلونت میری ہاں کھوکر ملواناں
کوہ بعید کنارے راوی طرف جنوب لکاناں
سدھی نہیں مشہور جہاں وچ جانے بزرگ ایاناں

شاعر وچ زمانے سابق صالح مرد سیاناں
 اگے اس نے اے قصہ جوڑیا پوتا درد داناں
 ایس سبب مسکین میں عاجز اپنا نام اولاناں
 (۳) مثنوی سکی پنوں از نور الدین مسکین نور الدین مسکین ہوراں دی ایس مثنوی اے
 توڑی چھاپے نہیں چڑھی پر اوہناں دی مثنوی ہیر را نچھا وچ ایس بارے اشارہ کیتا گیا اے۔
 دنگی

اها ہک ڈیہنہ بیٹھا ہم تھی کے غم ناک
 وچھوڑے دوستاں دے سینہ معدر چاک
 ڈتا پیغام کر عشق دے پیک
 جال بر خاستہ گفتہ کہ لبیک
 حکایت ہیر دی آکھیں سنا توں
 آہناں دا مختصر قصہ بنا توں
 چل سڑی دا قصہ بھی بنا یوں
 اوہو قصہ لا کے کیوں رکھا یوں

(۴) مثنوی سکی پنوں از جانباز جتوکی ایہہ مثنوی اجو کے دردے مشہور شاعر جانباز جتوکی
 ہوراں تحریر کیتی اے پر اے تیک کتابی شکل وچ سامنے نہیں آئی۔ ایہہ مثنوی اپنے کلام دیاں فنی
 تے لسانی خوبیاں پاروں بڑی ہر من پسند جا پدی اے۔
 دنگی

خاں دے ناں درد کر بندی ٹرپی سکی ول
 راہ انوکھے لاکھے اوکھے چھبیں خار جنگل
 ہیر پیاری بھدی بھدی آن پنی وچ تھل
 دید بھو اوے جیس جیس پاتے نظرن ریت دے تھل
 راہ تے رستہ کوئی نہ ڈسدا ڈسدی موت ڈجل
 مونجھ کنوں کڈھ دھاڑاں کو کے آکھے مار بکل
 (۵) مثنوی مرزا صاحبان از اکبر شاہ

پنجاب دیاں لوک داستاناں وچ مرزا صاحبان دے قصے نوں خاص اچھ حاصل اے۔ ایہہ لوک
 داستان نوں کئی زباناں وچ کئی لکھاریاں شاعراں تے سوجھواناں تخلیق کیتا۔
 مثنوی مرزا صاحبان نوں اکبر شاہ ہوراں بڑی محنت نال مکمل کیتا۔ نویاں ترکیباں 'علامتاں تے
 محاوراں ایس کتاب نوں بڑا من کھچواں تے من کھواں بنایا اے۔ مثنوی دی زبان سادہ رواں تے
 عام مفہم ایس مثنوی نوں مولوی خدایار تاجر کتب ملتان نے ۱۸۹۰ء دے نیڑے شائع کروایا
 اے۔ ایس مثنوی دی معر تے بناوٹ دوجیاں مثنویاں نالوں دکھری تے ٹولیکی اے۔

اچ کھیوے دیاں ماڑیاں تلے چندن دے
 مل مل دھانویں صاحبان اللہ دا نام کے
 چھنڈک سکیندی زلفاں چھجے چھجھاں پے
 خوش دن سہیلیاں صاحبان سول سے

مثنوی لیلیٰ مجنوں پنجاب دیاں لوک داستاناں وچ لیلیٰ مجنوں دے قصے نوں خاص اچھ حاصل اے
 پنجابی ادب دی تاریخ تے جھات پائیے تے پتہ چلدا اے پئی انیکاں لکھاریاں شاعران تے
 سو جھواناں لیلیٰ مجنوں دے عوامی قصے نوں بڑے سوہنے سادہ تے نوپکے انداز نال پیش کیتا۔ ہر
 لکھاری شاعر تے سو جھوان نے ایس قصے نوں من کھچواں تے من کھبواں بناؤن دی بھر نویں عملی
 کوشش کیتی اے۔ تانہوں ایہہ قصہ اچ وی اوناں ای مشہور تے مقبول اے جتاں ماضی وچ سی۔
 مثنوی لیلیٰ مجنوں از نوروز ادب دے مشہور لکھاری شاعر تے سو جھوان نوروز نے لیلیٰ مجنوں دا
 عوامی قصہ مثنوی دے رنگ وچ ۱۳۱۸ء وچ مکمل کیتا۔ قصہ نگار نے ایس قصے وچ عربی فارسی دے
 الفاظ کثرت نال ورتے نیں۔ جنہاں نال مثنوی وچ سہمن پیدا ہو گیا اے۔ مثنوی نوں نویاں ترکیباں
 علامتاں تے محاوریاں نال بڑا من کھچواں تے من کھبواں بنایا اے قصے دی زبان سادہ رواں عام منہم
 تے نزول اے۔ قصہ نگار نے شروع توں لے کے اخیر تیک سلاست تے روانی وچ فرق نہیں آون
 دتا۔ ایس توں قصہ نگار دی قادر الکلامی دا پتہ چلدا اے۔

آکھیا مجنوں صاف پد کوں میں تے رنج عنانہ کریں
 لاچا تے کرم کریم کریں اتے دل وچ بات خفا نہ کریں
 اے قبلہ کعبہ گاہ میڈا ایہو کوتاہ دست وفا نہ کریں
 مظلوم تے طالع شوم ہیں میں پئی اصلوں محض دعانہ کریں
 میں ظالم عشق دی چاٹ چکھی امید حیات بقانہ کریں
 ایں سخت مقید قید کنوں تدبیر خلاص رہا نہ کریں
 ہے مرض بری کھاماس گئی ڈیویں چھوڑ علاج دوانہ کریں
 نو روز اسماں جانبازاں دی پئی پاسے عزم رضانہ کریں

III متفرق مثنویاں مذہبی مثنویاں تے عشقیہ مثنویاں توں علاوہ متفرق مثنویاں وی لکھیاں گئیاں
 نیں۔ ایہہ مثنویاں وی اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکائی توں شہرت دی سند حاصل کر چکیاں
 نیں۔ ماضی دے انیکاں لکھاریاں / شاعران تے سو جھواناں مختلف قسم دیاں مثنویاں تخلیق کر کے
 ادب دے بھنڈار وچ اہم وادھا کیتا اے۔ ایناں مثنویاں دا تعلق سماجی، معاشی تے معاشرتی مسلیاں
 نال ہوندا اے۔

(i) گاڈر نامہ از گل محمد چشتی کینی جامپوری ہوراں مثنویاں دا ذکر کردیاں متفرق مثنوی دے
 حوالے نال "گاڈر نامہ" پیش کیتا اے "گاڈر نامہ" اک دھولی دی کہانی اے جسہدا اک شہزادی نال

عشق کر داسی۔ شہزادی دے کپڑے بڑی توجہ سے لگن نال دھوندا سی۔ شہزادی وی اوس دی صفائی پاروں اوس نال پیار کر دی سی۔ دھوئی دے والدین نوں جدوں ایس عشق دا پتہ چلیا تے اوہ بڑے گھبرائے پئی اسیں معمولی تے غریب لوک ہاں تے اوہ بادشاہ دی دھی اے۔ عشق تے مشک چھپیاں نہیں چھپدے۔ جیکر ایس عشق دا بادشاہ نوں پتہ چل گیا تے اوہ سانوں مرواد یوے گا۔ ایس ڈر پاروں دھوئی اپنے قبیلے نوں لے کے کدھرے دور ٹر گئے۔ دھوئی شہزادی دی محبت پاروں ہر ویلے اوس تے نمکین رہندا۔ آخر شہزادی دے عشق داروگ اوس لئی جان لیوا ثابت ہو گیا تے دھوئی محبت وچ پاگل ہو گیا تے فوت ہو گیا۔ اوہر شہزادی نوں جدوں دھوئی دے دور ٹر جان تے فوت ہو جان دا پتہ چلیا تے اوس نوں وی ڈاڈا دکھ ہویا۔

دھوئی دے ایس محبت بھری کہانی نوں گل محمد چشتی ہوراں مثنوی دے رنگ وچ ۱۲۹۶ھ وچ لکھیا۔ ایہ مثنوی ۲۱۵ شعر اں تے مشتمل اے چشتی ہوراں ایس مثنوی دا ناں مثنوی شیر و شکر رکھیا تے ایس نوں ملتانی وچ نظمایا۔

گل محمد چشتی ہوراں نویاں ترکیباں، محاوریاں تے علامتاں راہیں قصے نوں بڑا من کھچواں تے من کھچواں بنایا اے۔ ایہ قصہ اپنی فنی تے لسانی خوبیاں پاروں لوکاں توں شہرت دی سند حاصل کر چھیا اے۔

صورت صورت ہالا ثانی کویا یوسف ثانی
گھنڑ سوہناں تے من موہناں اول وقت جوانی
انگلیں ڈھنگیں رنگیں ننگر گھبرو بے نظرے
صورت سیرت کیرت اسدی کیا کراں تقریرے
خیر نہیں وچ روز قیامت کون ساگن ہوسی
کون بہشتاں داخل ہوسی کون جہنم پوسی
وچ دریا غفران الہی عاشق صادق ترسن
گل محمد چشتی تے نت گوہر رحمت برسن

مثنویاں دے ایس ویرے توں ایہ گل نتر کے سامنے آؤندی اے پئی ایہ واقعی شاعری دی پرانی تے مشہور صنف اے جس نے ادب دے بھنڈا وچ اہم وادھا کیتا ہویا اے۔

سوال نمبر 7 ☆ مشہور لوک داستاناں / عوامی داستاناں دا ویرہ واکرو؟

سوال نمبر 8 ☆ کیفی جامپوری دی سرائیکی شاعری دے حوالے نال سرائیکی دوہڑے (ڈوہڑے) تے نوٹ لکھو؟

دوہڑے یاں دوہا شاعری دی مشہور تے پرانی صنف اے۔ دوہا سنسکرت دالفظ پر پنجابی تے سرائیکی وچ ایس نوں دوہڑے یاں ڈوہڑے آکھیا جاند اے۔ سندھی زبان وچ دوہڑے نوں ڈوہڑے یاں دوہو آکھیا جاند ا

اے۔ دوہڑے دے دو شعر ہوندے نہیں۔ ایس پاروں ایس نوں رباغی وی آکھیا جاندا اے پر دوہڑے تے روباغی وچ وڈا فرق ایسہ دے پئی رباغی وچ خاص وزن ہوندا اے جد کہ دوہڑے وچ کوئی خاص وزن وغیرہ نہیں ہوندا۔ البتہ ایسہ گل ضروری اے پئی شاعری دیاں دونوں صنفوں وچ اکو قسم دے جذبات دا اظہار کیتا جاسکدا اے بعض شاعر اں دے دوہڑے دو شعر اں دی جائے تن شعر اں تے مشتمل ہوندے نہیں جد کہ زیادہ شاعر اں دو شعر اں والے ای دوہڑے لکھے نہیں۔ دوہڑہ لکھن لئی ضروری اے پئی شاعر نوں زبان تے بیان تے خاص عبور ہونا چاہیدا اے۔ دوہڑے دی خاص بحر ہوندا اے۔ ایس لئی ہر جاری ساری بندہ ایس تے طبع آزمائی نہیں کر سکدا۔ دوہڑے وچ ہر قسم دے سماجی، معاشی، معاشرتی تے اخلاقی مضمون سوہنے تے سادہ انداز وچ استعمال کیتے جاسکدے نہیں۔

لسانیات دے ماہر تے مشہور محقق تے مورخ عبد الغفور قریشی ہور اں دوہڑے دی تعریف تے تاریخ اپنی کتاب ”پنجابی ادب دی تاریخ“ وچ لکھیا اے۔ ”لوک گیتاں دی ایسہ صنف قریباً سارے پنجاب تے پنجابوں باہر وی ملدی اے۔ ایسہ اک بے حد پرانی صنف اے ایس وچ مضمون نوں کر کے دوہرایا جاندا اے۔ عام طور تے دوای مصرعے ہندے نہیں۔ سرائیکی وچ دوہڑے نوں بولی آکھیا گیا اے جیویں۔ اڈیاں نی کونجاں وچ ساوی کونج اے ہک تینڈا وچھوڑا ڈو جھی وطن دی مونجھ اے

کیفی جامپوری ہور اں اپنی کتاب سرائیکی شاعری وچ دوہڑے ڈوہڑے دی تعریف تے تاریخ انج کیتی اے سندھ میں اسے ڈوہڑہ اور دوہڑے کہتے ہیں اور ملتان میں ڈوہڑہ۔ یہ نام اس لئے دیا گیا ہے کہ ڈوہڑے میں صرف ہوتی ہیں۔ چونکہ ڈوہڑہ میں عام طور پر چار مصرعے ہوتے ہیں اس لئے بعض حضرات نے اسے رباغی کا نام دیا ہے۔ یہ صحیح ہے کہ رباغی اور ڈوہڑہ میں ایک ہی جذبے کا اظہار کیا جاتا ہے۔ لیکن رباغی کے لئے اردو اور فارسی میں خاص اوزان مقرر ہیں ڈوہڑہ ان اوزان میں نہیں کہا جاتا۔ ساتھ ہی رباغی خاص مشکل صنف سخن ہے۔ ہر شاعر رباغی نہیں کہہ سکتا۔ اس کے برعکس عام اور سہل سی چیز ہے۔ ملتان میں زبان کا ہر شاعر رباغی نہیں کہہ سکتا۔ اس کے برعکس ڈوہڑہ عام اور سہل سی چیز ہے۔ ملتان میں زبان کا ہر شاعر ڈوہڑہ کہہ کر مشق سخن کی ابتدا کرتا ہے اور یہ بھی تو ہے کہ ڈوہڑہ چار مصرعوں تک محدود نہیں ہوتا۔ بہت سے شاعروں نے چھ چھ سات سات مصرعوں میں ڈوہڑے کہے ہیں۔ بعض سخن وروں نے صفت مستزاد بھی استعمال کی ہے۔

برسوں کے رواج اور تسلسل کی بدولت ڈوہڑے کا ایک مزاج اور مخصوص انداز بن چکا ہے جس نے روایت کی شکل اختیار کر لی ہے۔ اگرچہ صنعتی انقلاب نے زندگی کے ہر گوشے کو متاثر کیا ہے اور ذرائع آمدورفت میں وہ پہلی سی دشواریاں نہیں رہیں فاصلے سمٹ گئے ہیں ہجر و فراق میں وہ پہلی سی کسک نہیں رہی۔ لیکن یہ آسانیاں صرف شہروں تک محدود ہیں۔ دیہات میں نہ ٹیلی فون ہیں نہ ڈاک خانوں کی کثرت ہے اور نہ تعلیم کی فراوانی۔ وہاں اظہار جذبات کا صرف ایک وسیلہ ڈوہڑہ ہے۔ بڑے بوڑھے عمر رفتہ کو آواز دینے کے لئے ساز پر ڈوہڑہ گاتے ہیں۔ دیہات کا نوجوان چاندنی رات

کی رنگینوں میں اپنی حسرتوں اور اربانوں کا اظہار ڈوہڑے میں کرتا ہے۔ پوہ مہینے کی ٹھنھرتی راتوں میں رہٹ چلانے والا ڈوہڑہ گا کر اپنے سینے کو گرماتا ہے۔ شفق شام کی سرخی پھیلنے سے پہلے چرواہا مویشوں کے گلے کو واپس لاتے ہوئے جب سریلی آواز میں ڈوہڑہ گانے لگتا ہے تو فضا جھوم اٹھتی ہے۔ مویشوں پر ایک خاص کیفیت طاری ہو جاتی ہے۔ سروں پر پانی کے مثلے اٹھائے دو شیراؤں کی چال میں ایک پاراسادھیماپن آجاتا ہے۔

ڈوہڑہ میلوں ٹھیلوں کی رونق اور سرو و سماع کی محفلوں میں وجد وصال کا باعث ہے۔ مجلس عزاء میں جب حسین ڈوہڑہ گایا جاتا ہے تو آہ و بکا کا شور مچ جاتا ہے کوئی خوش ہے تو ڈوہڑہ گاتا ہے اور کوئی اداس ہے تو ڈوہڑہ ایک مونس و غم گسار دوست کی طرح اس کی غم گساری کرتا ہے۔ یہی وجہ یہ کہ اس کی جاذبیت اور مقبولیت میں پیش رفت ہوئی ہے۔

ایں تنور برہوں دے اتوں تن ہرگز دور نہ کریئے
سوز و چلائے مزا عجائب سڑیئے جاں جاں سریئے
سر ڈتیاں سر تھیوے حاصل سر ڈیندیں مول نہ ڈریئے
مرن جیون تھیں بھلیرا عبدی جے ہتھ دلبر دے مریئے

کیفی جامپوری ہو ری دسدے نے پئی ایسے دور وچ سکندر نے حسین ڈوہڑے لکھے۔ سید علی حیدر ملتانی نے سی حرفی دی صنف وچ دوہڑے تخلیق کیئے۔ ایسے دور وچ حمل خاں لغاری وی بطور شاعر سامنے آؤندے۔ ایسے دور وچ چار مصرعیاں دی بجائے چھ سات سات مصرعے والے دوہڑے ملدے نین۔ لطف علی بہاولپوری ہوراں دا نمونہ کلام ونگی دے طور تے پیش خدمت اے۔

جان جشہ تن ساہ تصدق سر قدماں دھر یوے
جے وت بہک لنگاں یار ڈکھیوے
لوں لوں دے وچ ساہ پودے اے روح رنجا پھر جیوے
جے وت بہک لنگاں یار ڈکھیوے
چھوڑو و نجن غم درد سبھ بھر لطف علی خوش تھیوے
جے وت بہک لنگاں یار ڈکھیوے

ایسے دور دے دو جے معروف شاعر حمل خاں لغاری ہوراں دا نمونہ کلام ملاحظہ فرماؤ۔ ایسے دوہڑے دے مصرعے چار توں ودھ نین۔

میڈا دلدار مٹھا من ٹھار آوے غم خوار شاں کم کار ڈیکھاں رخ
اکھیں پر نور سدا مخمور گھتیاں گھوہ کرن ڈکھ دور برہا ہمار دا
ڈکھاوے چھم جڈاں جیس دم و نجن سبھ غم جے کھولے خم زلف دی تاردا
رے جاں نور لجاوے مور و لیندا چور نیوے کھس ایسوا اختیار دا
جڈاں بہ کول زبان کول کھول بولید اہول کراں سر گھول مٹھی گفتار دا اختیار دا

ایناں شاعران توں بعد فریدی دور شروع ہوندا اے۔ ایسے دور دے ایچ پدھر دے شاعران وچوں عمر خان شاہد احمد یار خاں سید ولایت شاہ نوروز سید مجروح شاہ الہ آبادی تے خوش دل دے ناں

ذکر دے قابل نہیں۔ ویسے ایسے دور دے سھناں شاعر اں دوہڑے دی صنف نوں اپنایا اے پر چونویں تے مشہور شاعر اں وچ ایٹاں ای شاعر اں دے ناں آندے نہیں۔ خواجہ غلام فرید مٹھن کوئی ہو ر اں کوئی دوہڑا نہیں لکھیا پر گلوکار اں تے قوالاں اوہناں دے ناں ناں بے شمار دوہڑے منسوب کردتے نہیں۔ ایسہ گل کچی تے پیڑی اے پئی اجو کے دور دے قوال جنے وی دوہڑے گا رہے نہیں اوہ سارے دے سارے خواجہ صاحب دے ناں ناں منسوب کردیندے نہیں تاں جو کلام وچ جوش پیدا ہو جاوے تے سخن والے تے زیادہ اثر انداز ہووے۔

○ فریدی دور توں بعد کئی جامپوری ڈوہڑے دی ثور بارے لکھدے نہیں۔ ہندو شعرا میں پنڈت چندر بھان مست لور دھرم درس ملتانی کے ڈوہڑے بھی خاصی شہرت رکھتے ہیں۔ مولوی جان محمد گداز 'خواجہ فرید کے خلف الصدیق خواجہ محمد بخش نازک مولوی نور احمد احمد پائی والے 'شاطر بانہاں' خادم سکھن بیلہ 'محمد یار فوق جام پوری' مولوی بر خوردار وفا' مولوی عارض صاحب حاجی پوری 'دلسوز شکار پوری' اچھے شاعر ہو گزرے ہیں۔ مرثیہ گو شعراء میں اگرچہ مولوی غلام حیدر فد اور عاشق گل محمد ملتانی بڑے پائے کے شاعر ہیں۔ لیکن حسینی ڈوہڑے کہنے میں علی شاہ کا جواب نہیں سکندر خان غلام 'شرف بھری' زائر بیہا پوری مضطر اور کمتر ملتانی گل محمد عاشق کے ارشد تلامذہ میں فوق 'شوق اور بہار ملتانی ڈوہڑے کہنے میں بڑے کامیاب رہے ہیں۔

موجودہ دور میں غلام حیدر خان یتیم 'نور محمد ساکل' مظہر ملک 'حسرت ملتانی' سرحد کربلائی 'محمد رمضان طالب' حافظ کمالا، ہستن 'حافظ دیروی' استاد عارض دیروی عاصم اچی 'زخمی سیت پوری' اچھا ڈوہڑے کہتے ہیں یتیم اس دور کا عمد آفرین شاعر ہے۔ اس نے ڈوہڑے کو زندگی کے تقاضوں کے ساتھ ہم آہنگ کرنے میں بڑی کوشش کی ہے۔ یتیم کے بعد مولوی علی محمد فخر جامپوری نے اصلاح معاشرہ کے لئے اچھے ڈوہڑے کہے ہیں۔

(سرائیکی شاعری صفحہ ۱۲۳ تے ۱۲۴)

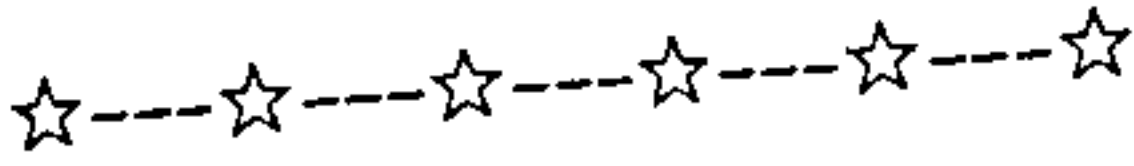
ڈوہڑے دی تعریف 'تاریخ تے ویروے توں ایسہ گل ثابت ہوندی اے پئی ڈوہڑے پنجابی (سرائیکی) شاعری دی واقعی پرانی تے مشہور صنف اے۔

ماخذ

ایس کتاب دی تیاری دے وقت جہزیاں کتاباں دا مطالعہ کیتاتے اوہناں توں لاہجہ چھیاے اوہناں دا ویروالنچاے۔

مرتبہ فقیر محمد فقیر	(1) بول فرید
از محمد آصف خاں	(2) آکھیل بابا فرید
از محمد اسلم رسالپوری	(3) سچل سرمت (انتخاب)
از ڈاکٹر اسلم رانا	(4) سچل سرمت
از مولوی غلام رسول	(5) احسن انقصص
از اقبال صلاح الدین	(6) لعلال دی پنڈ
از میاں محمد بخش	(7) سیف الملوک
مرتبہ شرافت نوشاہی	(8) واعظ نوشہ
مرتبہ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعداری	(9) بوہل نماز
مرتبہ ڈاکٹر شہباز ملک	(10) کچی روٹی
از رفعت	(11) اک اوپری کڑی
از نواز	(12) ڈوبنیاں شاماں
از سجاد حیدر	(13) سورج مکھی
از اشفاق احمد	(14) ٹاہلی دے تھلے
از ڈاکٹر محمد باقر	(15) ہٹھ
از ارشد میر	(16) چونیراں
از ظہیر نیاز سنگی	(17) میر اولیس
از عبدالکریم جھنگوی	(18) نجات المؤمنین
	(19) ابیات سلطان باہو
عبد الغفور انظر	(20) ابیات حضرت سلطان باہو
	(21) کافیاں شاہ حسین
	(22) کافیاں خواجہ فرید
مرتبہ مولوی محمد عزیز الرحمان	(23) دیوان خواجہ فرید
مرتبہ عبدالعزیز	(24) تنقیدی سوال
پنجابی ادبی اکیڈمی	(25) تشریح متن
قدر آفاقی	(26) وارث شاہ دایو لنا بھیت اندر
از عبدالغفور قریشی	(27) پنجابی ادب دی تاریخ

- (28) پنجابی شاعراں دا تذکرہ
 از مولانا بخش کشتہ
- (29) پنجابی ادب کی مختصر کہانی
 از ڈاکٹر احمد حسین قریشی
- (30) سرانیکی شاعری
 از کیفی جامپوری
- (31) لسانیات
 از محمد جاوید انور / عاشق رحیل
- (32) سانجھ ادب دی
 از میاں ظفر محمود
- (33) مطالعہ سیرت تے قومی شاعری
 از قدر آفاقی
- (34) پھل کلیاں
 از ایس حمید اللہ ہاشمی
- (35) اکھیابا بلھے شاہ
 از محمد آصف خاں

196 ایم (اول) پنجابی (پرچہ پہلا)

کل نمبر: 100

وقت: 3 گھنٹے

نوٹ: پہلا سوال لازمی ہے باقی اٹھان سوالات وچوں کوئی چار سوال حل کرو۔ سارے سوالات دے نمبر برابر نہیں۔

(1) بابا فرید گنج شکر دے تھلے بیان کیجئے گئے "بولوں" دی بھر دیں تے کھلا رو میں تشریح کرو۔

والوں کئی ہیں صراط کنیں نہ سنی آئے
فریدا کیزی پوندی ائی، کھڑا نہ آپ مہائے
فریدا روئی میری کانھ دی لاون میری بھجھ
جینا۔ کھاری چوپڑی، گھنے سن کے دکھ

فریدا در درویشی گا کھڑی چلاں دنیا بھت
بھ اٹھائی پوٹلی کتھے ونجھاں تھت
فریدا خاک نہ مندے خاکو جیڈ نہ کوئے
جیوندیاں پیراں تلے سویاں اپر ہوئے

(2) بابا فرید گنج شکر ہورالوں کی حیاتی دے حالات تے واقعات داخل کے ویروا کرو۔

(3) بابا فرید گنج شکر ہورالوں دے یوں قرآنی تعلیمات دانچوڑ نہیں۔ مثالوں دے کے بھر ویں بحث کرو۔

(4) میاں محمد بخش ہورالوں نے داستان سیف الملوک نوں سفر العشق آکھیا اے۔ مثالوں نال ایس سفر دی داستان بیان کرو۔

(5) میاں محمد بخش دی داستان "سیف الملوک" اخلاقی درس واسچا نمونہ اے۔ بحث کرو۔

(6) مولوی غلام رسول عالمپوری نے احسن اتقصص وچ اپنے علم تے فضل دے دریا دگا دھڈے نہیں۔ مثالوں دے ذریعے بھر ویں روشنی پاؤ۔

(7) مولوی غلام رسول عالمپوری دے مثنوی نگاری دے فن اتے بھر وال چانن پاؤ۔

(8) چل سرمست دی حیاتی دے حالات تے واقعات اٹھارویں صدی دے پچھو کڑ دے حوالے نال لکھو۔

(9) چل سرمست نوں منصور ثانی کیوں آکھیا جاندا اے وایلاں نال بحث کرو۔

196 ایم (اول) پنجابی (پرچہ دوسرا)

کل نمبر: 100

وقت: 3 گھنٹے

نوٹ: سارے سوالات دا جواب پنجابی وچ دیاؤ۔

(1) بیٹھ لکھی عبارت دا ترجمہ تے تشریح سیاق تے سباق دے حوالے نال کرو۔

(الف) بابا! جو کوئی نت مند اکروا ہے تس دے ہاون تے ساری آنت ہو یکے ہدے ہدے ہجھ

جاندا ہے تے ہاون کالا کردیندا ہے رات کھنن تال ہدے ہدے ایویں ہون جیند ہاون

ہو نہا ہے جس سے کت بیہوں ہو نہا ہے تے جان باؤن کالا ہو یا۔ تاں سا میں دی سے سہاؤن
کھتھاتے بالن بھاوا ہو یا۔ انت پچھتاو تے سکھ دکھ بلسی شری۔ پھر کے پرویلا جوکانہ لکھسی
تے بھائی جے پچیاں دی مت سن کے کوئی تلی بھاگ کر سنبھل کھڑا تاں اوس واکٹ کھیاتے
کلن کھیا۔ مڑجے واہیا ہو یا۔

یاں

جے کو کچھے شری طاں ایمان ویاں کتیاں ہیں؟ توں اکھ جی! ست، اول ایمان آنا مال غیب تے
دو جا علم غیب و خاصہ خدا تعالیٰ نوں معلوم ہے۔ تریجاناں اختیار اپنے دے ایمان آنا، چوتھا
فضلاں خدا تعالیٰ ویاں و امیدوار رہنا، پنجواں عذاباں خدا تعالیٰ دیاں نہ تھیں۔ ڈرنا، چھیواں
حلالاں خدا تعالیٰ دیاں نوں حلال کر جانا۔ ستواں حراماں خدا تعالیٰ دیاں نوں حرام کر جانا۔
پنجابی دے فقہ دے ادب بارے چائن پاؤ۔ (2)

یاں

حافظ بر خودار را بھادی حیاتی تے لکھتاں داویرو اکرو۔
رفعت نے "اک او پری کڑی" وچ اخلاقی تے روحانی قدراں دی پالنا کیتی اے۔ اوہدے بارے
مثالاں دے کے وٹھ کر۔ (3)

یاں

نوازدیاں کہانیاں وچ جہڑے نفسیاتی مسئلے پیش کیتے گئے نیں اوہنا دی نشاندہی کرو۔
"تاہلی دے تھلے" وچ اشفاق احمد نے پنڈو جیوں وچ وسدے معصوم لوکاں دے جذبیاں دی
عکاسی کیتی اے حث کرو۔ (4)

یاں

سجاد حیدر دے ڈرامیاں تے فدا فکری تے فنی جائزہ پیش کرو۔
ناول "ہٹھ" دے اہم کرداراں بارے نوٹ لکھو۔ (5)

یاں

ناول "ہٹھ" تحریک آزادی پاکستان دی کہانی بیان کردا اے۔ تماڈا کیہ خیال اے تفصیلی چائن پاؤ۔
"ارشاد میر دیاں تحریراں انشائیے نہیں سگوں مزاحیہ تے طنزیہ مضمون نیں۔" پنا نقطہ نظر دسو۔ (6)

یاں

ظہیر نیاز تنگی ویاں لکھتاں و اجازو لوو۔

196 ایم (اول) پنجابی (پرچہ تیسرا)

وقت: 3 گھنٹے

کل نمبر: 100

نوٹ: پہلے حصے وچوں دوتے دوجے حصے وچوں تن سوالاں دے جواب لکھو، بھ سوالاں دے نمبر برابر
نیں پر آخری سوال نمبر 9 لازمی اے۔

(پہلا حصہ)

- (1) تھلے دتیاں داسیاق و سباق دے حوالے نال ترجمہ تے تشریح کرو۔
- (2) واذ قال لقمن لابنه وهو يمظنه يبنى لا تشرك بالله ان الشرك نظلم عظيم
سورۃ الحجرات وچ معاشرتی حیاتی دے کمزے آداب دے گئے نہیں۔
- (3) سورۃ لقمان دے حوالے نال توحید دی اہمیت بیان کرو۔
- (4) نجات المؤمنین دے لکھاری مولوی عبدالکریم جھنکوی دے لکھن ڈھنگ تے بھرواں مضمون لکھو۔

(دو جا حصہ)

- (5) شاہ حسین دی شاعری وچ چرخہ اک مڈھلی علامت دے طور تے ساہمنے آوندالے بحث کرو۔
- (6) حضرت سلطان باہو دے کلام وچ عشق و اجہد تصور بیان کیتا گیا اے اوہ دے تے چائن پاؤ۔
- (7) ملھے شاہ دی شاعری وچ عمل داورس ملدے اے۔ تماڈا کیہ خیال اے؟
- (8) خواجہ غلام فرید دی شاعری وچ فلسفہ وحدت الوجود دی بڑی نمبلیاں حیثیت اے کھل کے بحث کرو۔
- (9) خواجہ غلام فرید دی کے اک کافی دافنی تے فکری ویرا کرو۔

196 ایم (اول) پنجابی (پرچہ چوتھا)

وقت: 3 گھنٹے

کل نمبر: 100

- (1) تھلے دتے ہوئے شعری جزاں وچوں صرف دو دی تشریح آگڑ پچھڑ دے حوالے نال پنجابی وچ لکھو۔
- الف۔ تاں چھترے مرد بنا دتے سب رسیاں دے کرو ڈاریو نی
راجے بھوج دے کھ اکام دے کے چڑھ روزیاں ہو ٹونے باریو نی
کیرو پانڈواں دی صفا گال شی ذرا گل دے نال ہریاریو نی
راون لنگ لٹائے کے گرد ہویا کارے تاں دے ہین حمیاریو نی
ب۔ انھیں ستیا جی اساوڑی توں لما سوڈے وانگ کیہ پیا ہیں دے
راتیں کتے۔ ایندرا کیٹو ای ایڈی نیند والا لڑھ گیا ہیں دے
سخی ویکھ تھمڈی تیج میری کوئی آ ہلکی آن ڈھیبہ پیا ہیں دے
کوئی تاپ کہ بھوت کہ جن لگوا کے ڈائین کے بھکھ لیا ہیں دے
وارث شاہ توں جیوندا گھوک ستوں اکے موت آئی مر گیا ہیں دے
ج۔ گھر آیاں دولتاں کون دیندا کوئی بھ پنڈوں کے توریانی
اساں جیوندیاں نہیں جواب دینا ساڈا رب نے جوڑنا جوڑیاں
کے چنھیاں خط سنا نہ اتے مال لیا تاہیوں ماڑیاں
جائے بھایاں بھایاں پاس تم تم کے تاہیوں بھیا ہوڑیاں
وارث شاہ سیالاں دے بان وچوں ایس پھل گلاب دا توڑیاں
د۔ پتے ڈاچیاں دے بوے لانونا ہیں دیندا مہنے شامتاں چوریاں دے
متھا ڈاہیو نال کوریاں دے تیریاں اونڈیاں جوگیا موریاں دے

خیر ملے سو نہیں نہ نال مستی منیس ودھ تے پان فلوریاں وے
 اک دین آتا اکے نکت چپا بھر دین نہ جٹیاں کوریاں وے
 وڈے کملیاں دی اسان بھنگ جھاڑی اتھے کئی فقیریاں سوریاں وے
 سوٹا وڈا علاج کوپتیاں دا تیریاں بھیریاں دسدیاں طوریاں وے
 (دو جا حصہ)

- (2) تماڈی نظروچ کیدو کہیو جہیا کرداے؟ دینیل تے شعری حوالیاں نال بحث کرو۔
 (3) ہیر دے قصے دار تقاء وارث شاہ دے عمد تیسر تفصیل نال بیان کرو۔
 (4) ہیر وارث شاہ دے مطالعے دے حوالے نال وارث شاہ دی غلمی اچیاں دے ونوون کچھ شعری حوالیاں نال ثابت کرو۔
 (5) ہیر وارث شاہ نوں "دیوان پنجاب" آھن دے کارن کہہ دے کہہ دے نہیں؟
 (6) وارث شاہ دی اکھ اپنے آل دوالے نوں نرا اتوں نہیں اندروں وی ویکھ رہی سی۔ ایس بارے تماڈے وچار کیہ نہیں؟
 (7) وارث شاہ نے پنجاب دا جہز انقشہ ایکیا اے اوہدا بھرواں تعارف شعری حوالیاں نال کراؤ۔
 (8) زبان تے بیان دے حوالے نال او دکھڑیاں خوبیاں نہیں جہتاں نے وارث شاہ دی ہیر نوں امر کر دتاے وضاحت نال لکھو۔

196 ایم (اول) پنجابی (پرچہ پنجواں)

- کل نمبر: 100
 نوٹ: کوئی چار سوال حل کرو۔ ہر سوال دے نمبر برابر نہیں۔
 (1) کیہ تسم اتفاق کردے او ایس نظر یے نال کہ پنجابی در اوڑی کتے دی زبان اے؟
 (2) اٹھارویں صدی دی پنجابی شاعری عصری شعور دے کچھ اتے شعری مثالیں دے ذریعے چائن پاؤ۔
 (3) پنجابی ادب دی ترقی وچ عیسائی مشنریاں نے کیہ کردار ادا کیتا اے؟ اپنے نوچاراں دا اظہار کرو۔
 (4) سکھی دور وچ تخلیق ہون وال قصہ ادب دے خاص خاص پکھاں اتے چائن پاؤ۔
 (5) دو جے مغل دور دے قصہ ادب اتے بھرواں مضمون لکھو۔
 (6) نقلاں ہیر نوں اک صدل کڑی قرار دتا۔ ہیر وارث شاہ دے حوالے نال ایس دانفسیاتی تجزیہ کرو۔
 (7) کسے دواتے نوٹ لکھو۔
 غزل، کافی، سی حرفی۔

197/98 ایم (حصہ اول) پنجابی (پرچہ پہلا)

وقت: 3 گھنٹے

کل نمبر: 100

پہلا سوال لازمی ہے۔ باقی سوالات وچوں کوئی چار سوال حل کرو۔ ساریاں سوالات دے نمبر برابر نہیں۔

1- بابا فرید گنج شکر دے تھلے دتے گئے "بولان" دی بھروس تشریح کرو۔

کیر کی چھتری آئے لٹھے ڈنہ
چوڑے بون اڈن سندی ڈنہ
کھو کھو کھو کھو اللہ و رسو مذہب
جان مان تہاں جہاں تے ناہیں نیہ

یاں

جت دھاڑے دھن دری، ساھے لئے لکھلو
ملک جو کنین سیندا، مونہ ونھالے آو
کندھی اتے رکھڑا کچرک بنھے
فریدا کچے بھانڈے رکھیے تائین نیر

2- شلوک کس نوں آکھدے نیں؟ بابا فرید گنج شکر دے بولان وچ ورتی جان والی زبان تے او تہاں دے بیان تے کھل کے بحث کرو۔

3- بابا فرید گنج شکر دی شاعری وچ اک شرعی نظام ملدا ہے۔ کھل کے چائن پاؤ۔

4- چل سر مست دے عمدے وچ سندھ وادی دے عیاسی، سماجی حالات تے بھراں نوٹ لکھو۔

5- چل سر مست دے تصور عشق تے تفصیل نال گل کرو۔

6- میاں محمد حش دی تنقید نگاری بارے اپنے وچارو دیو۔

7- قصہ سیف الملوک دی علامتی حیثیت بارے تفصیل نال گل کرو۔

"حسن القصص" دا تجزیہ کرو۔

پنجابی (پرچہ دوسرا)

وقت: 3 گھنٹے

کل نمبر: 100

1- بیٹھ لکھی عبارت دا ترجمہ تے تشریح سیاق و سباق دے حوالے نال کرو۔ 10

رعایت کرنی ترتیب دی اندر اہمان نماان دے۔۔۔ جے دوہتی واری اندر ہم رکعت آوند بن۔

جیون دوہتے ہمیں انہان۔ چودان واجبان جے اک واجب بھل کے چھٹے۔ سجدو سہو واجب

ہے۔ امام اتے اگے اتے وت۔ واجب ہمیں جے اوہنان دی ترک نال سجدو سہو واجب ناہیں۔

اول چپ کرر بنا مقتدی کا پڑھنے امام دے واجب ہے۔

یاں

- تس کے کٹ بہوں ہوندا ہے۔ تے جان ہاؤن کالا
 ہویا نان سائین دی سالون ٹھتھا۔ تے بالن بھاہ دا ہویا۔ انت پچھتوسی۔
 سکھ دکھ پلسی سترسی۔ پھر کے پرو یلا اجو کاو دکھسی تے بھائی جے پیمان دی مت سن کے کوئی
 بھلی بھاگ کر سنبھل کھڑا۔ تان اس وائٹ کٹیا۔ ٹر جہیے تہیا ہویا۔
 2- دینی تعلیمات دے حوالے نال "پکی روٹی" دی اہمیت بیان کرو۔

یاں

- نوشہ گنج بخش دے دوو غظاں دی فکری تے فنی اہمیت تفصیل نال لکھو۔ 10
 3- رفعت نے اپنے افسانیاں وچ پاکستانی معاشرے وچ کھنرے ہوئے مسئلایاں دی بھروس ترجمانی
 کیتی اے۔ بحث کرو۔

یاں

- کیہ نواز سچ سچ رمانوی کہانی کاراے۔ اپنی رائے نون د ایلان نال وزنی بنا کے لکھو۔ 20
 4- اشفاق احمد دے ڈرامیاں "ناہلی دے تھلے" وچ ناہلی کس چیز دی علامت اے۔ تفصیل نال
 بحث کرو۔

یاں

- پنجابی ڈرامے وچ "سورج مکھی" دا کیہ مقام اے؟ بحث کرو۔ 20
 5- ڈاکٹر باقر ہوران "ہٹھ" وچ اپنے عہد دی عکاسی کیتی اے۔ د ایلان نال بحث کرو۔ 20

یاں

کیہ "ہٹھ" نون اک کامیاب ناول آکھیا جاسکدا اے؟ اپنی رائے دیو۔
 ظہیر نیاز تنگی دیاں کہانیاں "میرادلیں" وچوں کیہ سبق ملدا اے؟ بحث کرو۔

یاں

چونبھڑاں دے حوالے نال ارشد میردی انشائیہ نگاری اتے بھرداں مضمون لکھو۔ 20

پنجابی (پرچہ تیسرا)

وقت: 3 گھنٹے

کل نمبر: 100

پہلے حصے وچوں دو تے دو بے حصے وچوں تین سوالاں دے جواب پنجابی وچ لکھو۔

پہلا حصہ

1- تھلے لکھی آیت دی تشریح سیاق و سباق دے حوالے نال کرو۔

یا ایہا الذین امنوا لا تقدموا بین یدی اللہ ورسوالہ واتقواللہ ان اللہ سمیع علیم۔

- 2- لقمان کون سی تے اوھنے اپنے پترنوں کیہ نصیحتاں کیتیاں سن۔
 3- قیامت، دوزخ تے جنت دے منظر سورۃ الرحمن وچ کیوں بیان ہوئے نہیں۔
 4- کتاب نجات المؤمنین دے اسلوب تے دو جیاں خوبیاں اتے چارن پاؤ۔

دو جا حصہ

- 5- کافی دی ایجاد داسر و شاد حسین دے سرائے بحث کرو۔
 6- مرشد بارے حضرت سلطان باہو دے وچاران دلویر واکرو۔
 7- سید لعلی شاد منافقت واکھلا دشمن اتے۔ مثالان نال تارا کرو۔
 8- "خواجہ غلام فرید روھی دا عشیم مصور" دے سرائے نویں تھلے بھروان مضمون لکھو۔
 9- خواجہ غلام فرید دی کسے نمائند و کافی دافکرئی تے فنی تجزیہ کرو۔

پنجابی (پرچہ چوتھا)

وقت: 3 گھنٹے

کل نمبر: 100

پہلا حصہ

- 1- تھلے دتے ہوئے شعری جزاں وچوں صرف دو دی تشریح آڈ پچھڑ دے حوالے نال پنجابی وچ لکھو۔ ہر جز دے نمبر اکو جہیے نہیں۔
- الف- اکھن لکھیاں مڑن نہ ویر میرے بیبا وار کھتی بہاریاں دے
 ویہن پئے دریاں گدی مڑ دے وئے لا رہے زور زاریاں دے
 لو کیکروں نکلے نہیں بھان جتھے لکھیاں تیز کٹاریاں دے
 سر دتیاں باھج نہ عشق کپے ایر نہیں سکھالیاں یاریاں دے
 تسیں تھل دیو تان احسان ہووے نہیں چل میلاسی آوے ہان
 گل پڑا پاپیے ویر سھے اسیں رٹھڑا ویر مناوے ہان
 اسان آیان نون تسیں جے ناد موزو تے پئے پکا پکاونے ہان
 نالے بھائیاں پنڈ دے بیچ سارے وارث شاد نالے آونے ہان
 ج- گھوڑا مبر دا ذکر دی واک دے تے نرس مارنان کم بھ پنٹیاں دا
 چھڈ زران تے ہم فقیر سوہن ایر کم بے مہنواں پنٹیاں دا
 عشق کرن دے تیج دی دھار کپن نہیں کم ایہ بھنکھیاں بھیاں دا
 جیہڑے مرن سو فقر تھیں ہون واقف نہیں کم ایر مرن تھیں سکھیاں دا
 د- اجو آھیا لنو اھیر یارو ویجو غضب فقیر نے چایا بے
 میرا سونے دا کیوڑا مار بندوان کم کار تھیں چاہ گنوا یا بے

فقر مر کر دے سبھ خلق اتے اوں قمر جمان تے پایا جے
وارث شاد میان نواں ساگ ویکھو دیو آدمی ہونیکے آیا جے
دو جا حصہ

2- صرف تن سوالاں دے جواب پنجابی وچ لکھو۔ ہر سوال 20 نمبر والے۔
ہیر وارث شاد "مقولہ شاعر" دے عنوان ہیٹھ صون والیاں گلاں دا جائزہ شعری حوالیاں تال
پیش کرو۔

3- وارث شاد نے پنجابی و سون دیس کبھڑے کبھڑے پکھون اپنی تنقید دا نشانہ بنایا اے؟ دلیل تے
حوالے تال گل کرو۔

4- وارث شاد دے نظریہ عشق تے تفصیل تال چائن پاؤ۔
5- آکھیا جاندا اے کہ وارث شاد نے ہیر دے قصے وچ منج دی رسی وچ موتی پروئے نیں۔ ایس
بارے تھادے وچار کیہ نیں مدتل صحت کرو۔

6- قصہ ہیر رانجھادی کہانی وارث شاد دی زبانی بیان کرو۔
7- پنجاب دے سماجی رسماں رواجاں واک نقشہ وارث دی ہیر وچ پیش ہویا اے؟ شعری حوالیاں
تال گل کرو۔

8- فنی پھلون وارث شاد دی ہیر دا تفصیلی جائزہ پیش کرو۔

پنجابی (پرچہ پانچواں)

کل نمبر: 100

وقت: 3 گھنٹے

کوئی چار سوال حل کرو۔ سب سوالوں دے نمبر برابر نیں۔

1- پنجابی زبان دیاں جڑاں تے مڈھال داویرا کرو۔

2- پنجابی زبان دے اجوکے ادبی روپ داویرا کرو۔

3- پنجابی زبان تے ادب دی ترقی وچ گورو صاحبان نے کیہ حصہ پایا اے؟

4- تحریک آزادی دے دور وچ تخلیق ہون والی انقلابی شاعری اتے چائن پاؤ۔

5- پنجابی کہانی اج کس مقام تے اپنی اے؟ وضاحت کرو۔

6- فیض گجراتی پنجابی غزل دا ابا و شاد۔ اپنی رائے دسو۔
کسے دواتے نوٹ لکھو۔

7- کافی دار تقاء۔

8- سنی حرینی دار تقاء۔

9- پنجابی ناول دار تقاء۔

99 ایم (اول) پرچہ پہلا پنجابی کلاسیکی شاعری

پہلا سوال لازمی ہے باقی سوالات وچوں چار سوال حل کرو۔ سب سوالات دے نمبر برابر نہیں۔

کل نمبر: 100

وقت تین گھنٹے

1- بابا فرید شکر گنج دے دتے گئے بولاں دی بھروس تشریح کرو

(1) فرید خالق خلق میں ، خلق دے رب مانہ

مندا کس نواں آکھے جان سک بن کوئی نامہ

(2) بے جان ہو جائے تھم آئے

جھوٹی دنیا لگ دو آپ ونجائے

یا

(1) جند ووہی مرن والے جاسی پرناے

آپن ہتھن جول کے ، کے گل لگے دھائے

(2) کنان، دندان، اھیان، سھنان دتی مار

ویکھ فریدا جھڈ گئے مڈھ قدیمی یار

2- بابا فرید شکر گنج دے بولاں ورتی جان وانی زبان تے اوہناں دے بیان تے کھل کے حث کرو۔

3- بابا فرید دی شاعری بلبا جان والا فکری نظام ساہذی حیاتی تے وی اثر پاندالے۔ کھل کے چائن پاؤ۔

4- احسن اتقصہ واقصہ قرآن حکیم تے دو جہان الہامی کتاباں تال کتھوں تیکر ملدالے؟ تے

مولوی غلام رسول حوراں ایہدے وج تے۔ وادھے کہتے نہیں؟

5- مولوی غلام رسول احسن اتقصہ جہیزنی سر اپانگاری بیان کہتی اے اوہ دو جہان مٹد ویان توں

کیویں دکھری اے؟ تفصیل حال بیان کرو۔

6- حضرت چل سرمست دے عمدے سیاسی، سماجی، مذہبی تے اخلاقی حالات دا ویروا کرو۔

7- چل سرمست دی شاعری وج اوہناں دا نظریہ عشق رچیا ویساے۔ ایہدے بارے حث کرو۔

پرچہ دوسرا پنجابی نشر قدیم تے جدید

کل نمبر: 100

وقت: 3 گھنٹے

چھ سوال حل کرو

1- نوشہ گنج حش دے کسے دوو عطان دی اسلائی تے اولی اہمیت بیان کرو۔

پنجابی دے دینی ادب وج روٹیاں دی روایت تے چائن پاؤ۔

2- تھلے دتی عبارت دا ترجمہ تے تشریح سیاق و سباق دے حوالے نال کرو۔

بابا توٹے ہوڑیاں توں صمن۔ سائیں والیاں دے آکھے تے پت ناہین تے چنگیاں متاں تے وسا نہیں کر دے۔ تے چار بن اوہناں دا سچا نہیں جاندے پر اوڑک دے دن اپنا مند اپنے اگے دیکھ کے دس ویلے پچھتاؤ سن۔

یا
تکرار کرنا آیت رحمت دی دیا عذاب دا۔ اندر کے رکعت فرضاں دی دے سوائے عذر دے مگر اور قضاں تے سنتاں دے جان کے یا سوناں تکرار کرے۔ ایسے مکرود نہیں۔
-3
رفعت دیاں کہانیاں وچ مرداں دے کردار ایڈے جاندار نہیں جتنے عورتاں دے کردار نہیں۔
تماڈا کیہ خیال اے؟ بحث کرو۔

یا
نواز دیاں کہانیاں رومانی نہیں تے ساڈے معاشرے دیاں حقیقتاں بیان کیتیاں کنیاں نہیں۔
دایلاں دیو۔
-4
اشفاق احمد دے ڈرامیاں وچ قومی جذبے دارنگ اگھڑواں اے۔ بحث کرو۔

یا
سجاد حیدر نے کنھان مسائل نوں سامنے رکھیا؟ اوہناں دی کتاب "سورج مکھی" دے حوالے
نال بحث کرو۔
-5
چنگالی ناول دی ریت اتے بھرواں مضمون لکھو۔

یا
ڈاڈے باقر نے کس پس منفقہ نوں سامنے رکھ کے ناول "کھیااے" لکھیااے؟ بحث کرو۔
-6
ظہیر نیاز نیکی دیاں کہانیاں وچوں تمناں کیہ سبق ملدے؟ بحث کرو۔

یا
چونجڑاں دے حوالے نال ارشد میر دی انشائیہ نگاری اتے بھرواں مضمون لکھو۔

99 ایم (اول) پرچہ تیسرا دین تے تصوف

پہلے حصے وچوں دو تے دو جے حصے وچوں تن سوالاں دے جواب چنگالی وچ لکھو۔ ہر سوال دے
نمبر برابر نہیں

پہلا حصہ

-1
تھلے لکھی ہوئی آیت دی تشریح سیاق و سباق دے حوالے نال کرو۔
ومن الناس من يشتري لهو الحديث ليضل عن سبيل الله بغير علم ق و يتخذها
هذا اولئك الهم عذاب مهين

- 2- سورہ انجرات دو چ بار گادر سالت دے کہیڈے کہیڈے آداب بیان ہوئے نیں تے اوہناں توں سانوں کہہ سبق حاصل ہوندا اے؟
- 3- سورہ الرحمن دے اسلوب تے مضموناں دا ویروا کرو۔
- 4- پنجابی دے منظوم فقہی ادب وچ کتاب نجات المؤمنین دا مقام متعین کرو۔

دوجہ حصہ

- 5- شاہ حسین دے اسلوب بارے بھر واں مضمون لکھو۔
- 6- عشق بارے حضرت سلطان باہوں دے وچاراں دا ویروا کرو۔
- 7- بلا بھلے شاہ اپنے ویلے دا بھر واں شعور رکھدے سن۔ مثالاں دے کے بحث کرو۔
- 8- کسی دی علامت خواجہ غلام فرید دے باطن دے نال خارج دی وی نمائندگی کر دی اے؟ نتار کرو۔
- 9- خواجہ غلام فرید کہیڈی کافی تمناں بہتی پسندا اے۔ تے کیوں؟

پرچہ چوتھا وارث شاہ

وقت: 3 گھنٹے

کل نمبر: 100

تھلے دتے ہوئے شعری جزاں وچوں صرف دو دی تشریح اگرچہ کچھڑے دے حوالے نال صاف تھری تے سدھ پدھری پنجابی وچ لکھو۔ ہر جڈ دے نمبر اکو چبے نیں۔

- الف۔ روت پھڈ قلیوت جیون وداں ہوندا نوین ایسہ درویش سدھاریانی ان پانی ہزارے دا قسم کر کے قصد جھنڈ سیالاں دے دھاریانی کیتا رزق نے آپ اوار رانھا چلو چل ہی جیو پکاریانی کچھ ونھلی مار کے روان ہویا وارث وطن تے دیس وساریانی
- ب۔ رانھا آکھدا ایسہ جہاں سفنا مر جاوا ان متوالیے نیں تہاں جیہاں پیاریاں ایسہ لازم آئے گئے مسافراں پالیے نیں ایذا حسن دا تہ گمان کیجئے ایسہ لے پنگھے سنے نہالیے نیں اسماں رب دا آسرا رکھیا اے اٹھ جاونا ایسہ نیناں والیے نیں
- ج۔ اکھن لعیان ہزن تہ ویروے وار کھتی بلہاریاں دے ویہن پئے دریا نہیں کدی مڑ دے وڈے لارھے زور زاریاں دے لو کیکروں نکلے نہیں بھائی جتھے لعیان تیز کناریاں دے سر دتیاں باجھ دے عشق کپے ایسہ نہیں سکھالیاں پیاریاں دے

د۔ جھیرا عشق دی آگ دے تاؤ تے تنہاں دوزخاں نال کہدا واسطہ اے
 جنہاں اک دے ناؤں تے صدق بدھا اوہناں فکر اندیشہ کا سدا اے
 آخر صدق یقین تے کم پوسی موت چرخ ایسہ پتلا ماسدا اے
 دوغ موریان ملن بے صدق جھوٹے جنہاں بان نکلن آس پاسدا اے

دو جا حصہ

- صرف تن سوالاں دے جواب پنجابی وچ لکھو۔ ہر سوال 20 نمبر دا اے۔
- 2- ہیر وارث شاہ تے ہیر مقبل دا تقابلی مطالعہ اپنے لفظاں وچ پیش کرو۔
  - 3- وارث شاہ نے پنجابی وسوں دے کچھ بڑی خوبصورتی نال واضح کیتے نیں۔ شعری حوالیاں راہوں
 بحث کرو۔
  - 4- وارث شاہ دے نظریہ عشق اتے تفصیل نال چائن پاؤ۔
  - 5- وارث شاہ اپنے عمدہ ناول نال لے کے ٹریا اے۔ تماڈا کی خیال اے؟ شعری دایلاں راہیں
 اپنی گل ٹوں اگے ودھاؤ۔
  - 6- ہیر دی کہانی وارث شاہ دی زبان بیان کرو۔
  - 7- کیدو دے کردار دانیسیاتی تجزیہ پیش کرو۔
  - 8- زبان و بیان دے حوالے نال وارث شاہ دی فنی عظمت اتے کھل کے چائن پاؤ۔

پرچہ پنجواں پنجابی ادب دی تاریخ

کل نمبر: 100

وقت: 3 گھنٹے

- 1- پہلے اسلامی دور (دھلی سلطنت) وچ تخلیق ہون والے پنجابی ادب دا بھر وال ویروا کرو۔
- 2- اٹھارویں صدی دے سیاسی تے سماجی پچھو کڑوچ سندھ وادی حالات کہو۔
- 3- جینے سن تے ایہناں نے چل سر مست دی حیاتی تے شاعری اتے کہہ اثرات مرتب کیتے؟
- 4- آزادی دی تحریک وچ پنجابی لکھاریاں نے کیہ حصہ پایا اے؟ شعری مثالیں راہیں وضاحت کروں۔
- 4- خواجہ غلام فرید نے "سکس" دی علامت راہیں اپنے باطن تے خارج دونوں دی عکاسی کیتی
 اے۔ دایلاں نال ویروا کرو۔
- 5- پنجابی زبان دی ادبی روایت دا مذہ کیوں تھھا؟ ویروا کرو۔
- 6- شاہ حسین دے علامتی نظام بارے اپنے چاروں دا اظہار کرو۔
- 7- پنجابی زبان نے کہیڑیاں کہیڑیاں زباناں توں اثر لیا اے؟ بھر وال جائزہ لئو۔

ہماری گائیڈ بکس

امتحانی نقطہ نگاہ سے بہترین گائیڈس

ایم ایڈ گائیڈ نی ایڈ گائیڈ سی ٹی گائیڈ پی ٹی سی گائیڈ

سیکنڈری سکول
ٹیچر گائیڈ

لیکچرار
ٹیسٹ گائیڈ

ہیڈ ماسٹر گائیڈ

ایم اے پنجابی گائیڈ
پارٹ ۱ - ۱۱

ایم اے اردو گائیڈ
پارٹ ۱ - ۱۱

ایم اے سیاسیات گائیڈ
پارٹ ۱ - ۱۱

ایم اے کنناکس گائیڈ
پارٹ ۱ - ۱۱

M.A.
DUPUSHI GUIDE
PART II

ایم اے تاریخ گائیڈ
لازمی و اختیاری مضامین

ایل ایل بی گائیڈ
پارٹ ۱۱۱

ایل ایل بی گائیڈ

ایل ایل بی گائیڈ
پارٹ ۱

سی ایس ایس گائیڈ پی سی ایس گائیڈ

مکتبہ